

કાલિદાસ

વર્ષ ૧૯૬૫, એક પહેલો. રોષ ઓગળીસેલો માણુ
તેની રવિશંકર રાવળ ક્ર સંપાદક • ગાયુભાઈ રાવત

વતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક

રેન્ પશોટોની મળતી તક તમે રખે ગુમાવતાં!

રિ. તમે આપણ કહે એવું કંઈ નહીં
પડતું તમને યજ્ઞીયાર થયું હતો કે
'મારી પાસે કંઈસા હોત તો?' એવી પળો
પાછી આવવાની જ છે—ફરી ને ફરીવાર
—તો પછી તે માટે તૈયાર થઈને જ રહેા.

ફક્ત ૧૫ રૂપિયામાં તમે જ મોડેલનો
છ-૨૦ પોટ્રૂટ 'બ્રાઉની' ખરીદી એક મુખી
પળો અપી શકો. પોટ્રૂટ માટે જમાવાના
લેન્ડ સહિતનો એ ઉમેરા નાણાં તમને
ફરનાં ફરજી પણ સંકળાઈથી હતાકે છે.

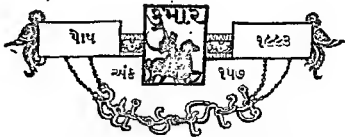

આ રસો એ જ મોડેલનો છ-૨૦ પોટ્રૂટ 'બ્રાઉની', તમને એ
સુંદર ચિત્રો આપશે. રચ સહિત મુદ્રાએલો એનો કોલેક્શન
નિયતી લેન્ડ એ, માટે જ ખાસ બનાવવામાં આવ્યો છે, અને
તે કોણે 'કોલેક્શન' આપી શકે છે, નિકલના સળંગતાં
ફિટિંગ સાથે એનું આયુ કહેવર પાત્રું જ બનેલું છે. રા. ૧૫
માં એ અમ્મો શોરો છે!

જલદી જાઓ ને છ-૨૦ પોટ્રૂટ 'બ્રા.ઉની' મોડેલ એચ

તમારા કોણક ડીલર પાસે જોવા માંગો

ક લિમિટેડ (અમેરિકાના કોલેક્શન વેન્ડર)
મુંબઈ • કલકત્તા • લાહોર • મદ્રાસ

આજે તો એનું જીવન કંઈકથા ચાલુ જની
ચલુ છે, પણ અરખના એ મશાલથીએ કે
તેમ ને આરમ્ભથી શિદિશ સામ્રાજ્યને પો-
તાની સેવા સમર્પી અને એ સમર્પણ પાછળ
સેવેલા આદર્શના જે ભૂકા હોતા એવા ને
છે. આજે એનું આખું જીવન એક કલ્પ
પ્રસરિત સમું જનારી હીલું. આદર્શના એ
શક્તિ કંઈક હોરે-સહુ નામ આપણને મળ્યા
મળ્યા પૂર્વેમ્મો જાણે છે, પણ એનું આ
અંકમાંનું ચરિત્ર વાંચ્યા પછી તો એની સેવા
પ્રત્યે આન જ હોવાનો, એની ઉમ્મિદ સંગ-
દિલ રાજદારીએને ન સ્પર્શી શકી ને એને
પરિણામિ પૂર્વજીવનની રમ્ભિતિમાવથી સીઆઈ
હોઈતું કે જાણતા જીવનએ જીવી ગયો એ તો
આજ પણ એના પ્રત્યે અવગંધા જમાડે છે.
આદિનીએના મુદ્દાથી આદિનીય જાહેરો
તીર્થવામ નાશીકનો લેખ છે તો જાણીક,
પણ લેખકે એના ઉપર જાણે છતિલાસના
ચરો પણ જે જીવનકાળની નજારી ઉઠેલા છે
એ એની ગુણવત્તામાં જોઈ ચપરો કરે છે.
આંતર્યજિત ઉદારપણ મનાવનાર 'જિરો-
પ્લેન નેટ' ને આપણા ગુજરાતમાં પરી
'માણસી' ને જે શ્રી 'વનેચાર'ના લેખ
પરથી જાણી તમને પણ નવાઈ લાગશે.
આ મુજાઇની સરકારી કળાશાળાનું સરવેયું
આપણા શિક્ષણમાં, નગરજીવનમાં અને જ-
હોમાં કળાને મહત્ત્વ આપવામાં નિષ્ફળ
નીવડેલી, અને હાલ પ્રાંતીય સંસ્થાઓની
હરોજમાં હોજવા પણ નાડેલન રહેલી એ
સંસ્થાની અંતર્ગત ન્યવસ્થા, શાસન અને
પદ્ધતિની ખજાર લે છે. આ જીવનના
પરોડના આ ઉપગમાં લેખકે આપ-
નીતી લખી છે, છતાં જાણકના આનસને
જાગવાની, મોટપણે અંજાના લેખા જેવા જ
જાણીકના વડીલોને એવા વાતાવરણ-
ના અનુભવ મળેલોને હશે. આ ગુજરાતી
અનિરખના પિનામક રૂપા સાદાર નરસિંહ-
વને 'માધુકરી'માં પારિચય, એમની
સલજામાંથી આપણું સહિત જ જાગત કેટલું
જાણી રહ્યું હતું એનો તમ આપે છે.
આ વર્ષથી કુમારના કેટલાક નવા વિભાગો
જા તમારું આન ખેંચવા સિવાય નહિ રહે
અને 'ચિત્રલાલ' રચિતશક્તિથી તો કદાચ
એ વર્ષથીજાણી શરૂઆત પણ કરી રહો.

ચિત્રો

નારાની જોધિસરવની સુંદર મૂર્તિ (કાશીસહય-જાવાન) ૫૬
જાઈનાં પોડનાં (પૂર્વેસી) રસિકલાલ પરીખ મુખચિત્ર
જીવનકાળનાં ગીતો ત્રિજુષાતીત પંચોળી ૧૬ જ
૨૫ નરસિંહસવ જોનાનાય (૧૮૫૬ થી ૧૯૩૭) " વ.ક
સિંધવનંધ (ફોટો) શ્રીલાલ જાહ " ૮
ફોટોગ્રાફી દરીફાઈનાં ચિત્રો મુખચિત્ર પાછળ

કાવ્ય

અનંત કથા પ્રદલાદ પારેખ ૧
૨૫. નરસિંહસવને ડાહ્યા ચોકસી ૮
પાનિ વિભાગ ૪૬

વાર્તા

નાયની લીલા અચોક દર્શ ૬.

ચરિત્ર

કનલ હોરે-સ મિત્ર વાસુ ૧૦

લેખો

નવસીખ સુરેશ દીક્ષિત ૧૭
મુજાઇની સરકારી કળાશાળાનું સરવેયું ૨. મ. રા. ૨૨
મરમરી (વનવજાનાં વાસી) 'વનેચાર' ૨૫
અખાડો દરિનાશયણ આચાર્ય ૨૬
જીવનનું પેરો પ્રજ્ઞાસ ગાધી ૩૩
ગુજરાતી લખીલિપિ દરિખ્ય બ્યાસ ૪૧
મુજાઇ યુનિવર્સિટીની નવી યોજના ૩૨

વિભાગો

મારી નજરે ૨. મ. રા. ૨
રત્નાવલી દે. વા. ૧૬
આ મહીનો અને એની પ્રતિમા ૩૦
આપણી નજરે ૩૧
ફોટોગ્રાફી દરીફાઈનું પરિણામ ખસવન જાહ ૩૮
ચિત્રલાલ રચિતશક્તિ ૪૦
મંદીનાં પાન ૪૫
જોનાએલી વાંદી (જાણવિભાગ વાર્તા) રમણલાલ સોની ૪૭
સાચી જોડી વાત (" કાવ્ય) મુન્દરમ ૪૮
માધુકરી ૫૧
નવી ક્રીડા ૫૫
ઉદ્ધુ માનું ૫૬

મુદ્રક - જુજાઈ નવન; સંપાદક - મિત્રસેન રાવળ; કુમાર પ્રિન્ટર કુમાર કાશીસહય
૧૪૫૪ સમુદ્ર અમલોચાલ; વાર્ષિક લગભગ ૨. ૬, પહેલાં ૧૨૨૨; છાપાલ લગભગ
૩. ૭; મુદ્રક નાલના ૧૦ આના મુજાઇના જોનાના આર. આર. રોડની કંપની, અને સી.
જાનાના સી. કંપની, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ; બહેર ખજાના સોલ જોન્ટ રાવળ પ્રવર્તી પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
કુમારનાં અર્થ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કોપીરાઈટથી રક્ષિત છે

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

ત્રી: ચાકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં 'શારદા' કયરીતે ભાત પાડે છે?

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને બે ત્રિંગી મિત્રો આપે છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસદહાણુ માટે મુખ્યિદ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, તવ-લિકા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને દીપાવલી અંક માટે હંમેશા લોકો દર વખતે રાહ જુઓ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમવર્ગના સાહિત્યનો મુખેજ સાધે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિ-હાસની રા. રાયચુરાકૃત નવલકથા આહુકોને ભેટ તરીકે આપે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે શાળના એક પૈસામાં સાહિત્ય અને કલાનો રસધાળ દર માસે તમારે ત્યાં પહોંચાડે છે.

'શારદા' ખાર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જોના આલક થયા હયો જ. ન થયા હો તો તો નીચેના કોઈ પણ રથને આજને આજ ખજર આપો એટલે 'શારદા' ચડે થયે.

વાર્ષિક લગભગ:

લિંકમાં: રૂ. ૧-૮-૦

પરેશ રીડીંગ ચોક્.

ત્રી:

'શારદા'

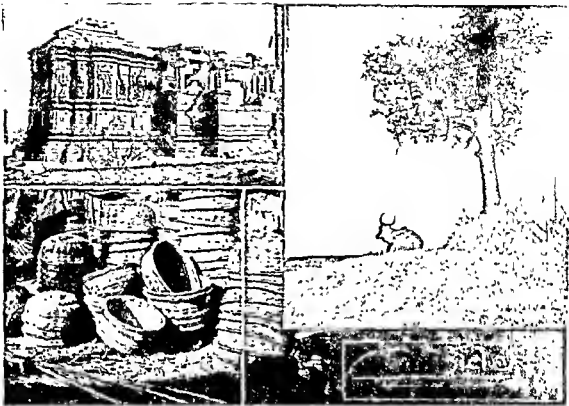
ચોરવાડ (મોડિયાવાડ).

ચુરતકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.

આર. આર. શેઠની કંપની. છુકસેલર્સ, પ્રિન્સેસ રીડીટ,

મુંબાઈ નં. ૨

ડાબી તરફ ઉપર 'પ્રાચીન પ્રયુતા'—અવસાનજી આરંભાયા (પાંચાદેર)—પ્રીત્વું દિનામ; તીર્થ: 'રોષણા'—પ્રાચીન
 ખેડ (અમદાવાદ)—પ્રીત્વું દિનામ; જમણી તરફ: 'ગેકરંતમાં'—એમ. એમ. અમરાવાસી (અમદાવાદ)—પદેક્ષ્ણ દિનામ

ભાઈનાં ઘોડાં :

‘મેઘવાદ નવને શાને પાડા જેવો પડિયો તે દેવમંદિરે એક ઘોડા ભડાવેમ’ એ પ્રવારની મુજબાનમાં પ્રચલિત માનવાતા પ્રમેયનું ભાઈના માનવાનો દુન્યાનો પેડા પેલિરહસની ડાળોએ જોષી જ્ઞેનનું ચિત્ર ચિત્રકાર - રમિરાણ પત્રીએ (કન્યાત કલામંદ ચિત્રશાળા)

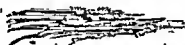
અનંત કથા

• પૃથ્વી •

‘કહીં કહીં લખું કથા ? કવણુ ઝીલશે એ ગધી ?’
વધું નહ : અને કુલો કણ તૃણાં કુરો પર્ણ સૌ
ધરે નિજ ઉરે : અને કથની તારલા રૂપ જે
ઉરે ઉપર એ લખાય શાનનમ તણે અક્ષરે.

અપાઠ વંદતો : ‘કહીં કથની હાલવું હું જઈ ?’
સંરોવર નદી અને ઝરણુ સર્વ કહેતાં : ‘અહીં.’
રૂપી જલસ્વરૂપમાં સકલ વાત જે અંતરે ;
સંરોવર નદી : અને ઝરણુમાં જઈ એ વહે.

ઉડી મનુજ અંતરે પ્રગળ લાવનાં, ભિમિઓ
કહે : ‘અમ કથા જઈ કવણુ કાનમાં બોલીએ ?’
‘સુણીશ સહુ વાત હું’ વ્રહ્મા એમ તેને કલા.
અને હૃદય એનાં કથની માંહી તેને મળ્યાં.

ફરીફરી લખાય છે નભતણી કથા પૃથ્વીએ ;
અને હૃદયને અપાઠ ફરી વાતમાં હાલવે,
ફરીફરી કલા સગીપ જઈ બાવના, ભિમિઓ
કરે કથની, તો ય અંત તર : તે લગ્ન થે કહે.

મંદસાદ ખરેખં

ઈતે. જાવાનીક એસે.મી એશન

● વારીમા હોટલમાં રિધર થયા પછી અંતે પહેલું કાગ તો
એ કહ્યું કે જે એ ગ્રામ્પ્રોડેપર, બહારસણે લગા આજીખાલોના
પત્રેા દત્ત તે તેમના, સરનામા ક્ષિપર શિરઠ, કરીને, ખજર
પ્રકોટાડયા કે, અહારી, સવારી ટ્રાફિકેમાં હાજર થશે તથ
ઉ. મિ. મનુમંદારે રાજીનીતી છોડે બાળીકાં એટી, સી
ફિરાનન મચીને, અમારા જ્ઞાપનાતા ખજર, આખા એટલે
તેણે વચન, આપ્યું કે તો-પણી બનશે એટલી મુશ્કેલી તે લઈ
જયે અપવા બહારસણે, કરશે. પહેલાં તેલ તેણે, પોતાની સામે
જ્ઞાતિયન કુશ્વ રજક, મથવા કહ્યું, એટલે અંતે વખત મારે
તેની આંધિતમાં, ગયા. આ કુંડરા દિડુસ્તાન અને બજાન
લગભગ બહારસણે અને સારસણે રહેને વધારવાના હેતુથી
માટેથી છે, પણ તેમાં દિલોવાને બહુ જ એકા પ્રમાણમાં
સમયેા, થયા છે. છતાં એ સરસણે, દિડુસ્તાન વિષે કંઈક
મળતી અને સારસણે રહેવામાં એ એક જગ્યાએ, મંચી મિ.
સહાયએ આપને એ બહારસણે રીપોર્ટ, આપ્યો તે પણ બહારના
વેપારીએને બહુ જ પ્રકાર, આપવાના હતા. મિ. સહાય
ખજર રીતે, મળ્યું શુંકે અંતે એ બહારસણે, એલતા હતા તે
દિડુસ્તાનમાં કરી જ આખા નથી, ખજર તેમની બાકીમાંથી
ફાને લઈનેમાં પૂરા, પછા અને મનુભરી જગ્યાના હતા. તેણે
ટ્રાફિકે, વિષે પહેલાં તો અમને 'હૃદય' છુટકેદિનના મેલો
ગંધામાં, અમારી વાતમાં પાર્થી એમણે અમારી પ્રશ્ન,
પ્રકાસનો હૃદય વધેરે બજી, લીધી, ગિનિસ્ટર એકે, એન્ટ્ર-
કેસનની બંધેદિનમાં લઈને તે બંને અમને તેની, પાસે લઈ
જશે જેમ જગ્યાએ મારે ચિત્રકારને મળ્યું હતું તો, તે
જાણતનેા પણ, બંદોજત એક બે ચિત્રકારને મળી તે મેલો
અપાર એમ જગ્યાએ, પોતાની સંરચા, બહુ ઉપકાર છે એમ
જાણવાને તે બહુ ઈતરને હતા એમ લાગ્યું. બધી મુલાકાતો
નહી થાય તે હરમિયાન તેમણે, શહેર, મેલ હેવા કહ્યું, ...

... मि. साधु, पासे जवा ते. देहेदां नानाबाधये जेक भय
 सखस कथे दहते ते जे. के नपानाना कोणीया गटे मि. मजुभा
 दारणी-युद्धादधी Y.M.C.A. नी संस्थागां गाजणी भेरी अने
 तेना न्यायाणां मि. लपानो करीने, जेक. लुगान मेल्युजेक
 बाभादे दाय यरी नखिये. आपा मि. आपानेजे आभास देहियेना
 भवसागां. गहु मद्यलने रंग बरी दीया. ते दहते पानदाव
 प्रनेने लपानाना पणु नपानानां आमाभिक भय करी, जेकाणी
 कोष्ट पणु तक लुगानो जवा देता नपरी. चणो अने तांते

ਸਿਰਜਨੀਯੋਮੁ ਸਾਧਤਾ

અને રંધન બચાવવા
 તેનું બધોરતું, ખાણું
 યજ્ઞ અમારી સાથે
 રૂબાવા. તેને દ્રુપદે
 કે યજ્ઞ જમણું મળે
 સદૃશં વાદનભાગે
 બાણવાળાં ને, બા-

ધુના દર હરજવામાં
 ડાળી આજેનો રિત.
 હાલું હાલું તે બધી ન
 તેણે આભારી રખડ
 જાદુ જખત બાબત
 મુલાકાતોના આખા
 બાણી અને સ્વપ્ના
 શહેરમાં ફેંક ન ને

हे. क्रि. यो. - य. ३।

● ટાંકિયો શહેરનો ફેરફાર પૂરા થી બામ ૧૬૬૨ના પ્રતીતિમાં તારાજ થયા પછી નવું ટાંકિયો તદ્દન આધુનિક દેશ જ રવાનું છે. મધુ-તેતી, ખોરાખર ગાયધાન, ખાદ્યશાકોનો પુરવઠો મહેલ અમલ જાપાની દળ, રાજ્યો કે અને તેતી, ચારેકાર વિશાળ સ્થાપનાઓ, મંત્રીવરો, જ્યોતે વધ્યા છે. આથી પણ તે હજાર હજાર પટે છે જે જાપાન ન્યારદારમાં અલગ-નૂતન (મોડર્ન) છે, પણ તેનું જ રાજ અને વહીવટ તો જાપાની જ છે. . . .

॥ टाकिये—असल नाम तो येदोछे. ते वल्लभाणीन राखेर
गण्ठादं, पक्ष, राखेरनापदने. बास १८मी सदी मुधी क्येतोमां
दतो अत्रे तेना योजन मधाने येदोथी. तेना नामे राज्य
नवावता, अमेले क्येतोमां के राजराही प्रकृति छरी तेनाथी
निसाणी व प्रकृति येदोनी नरनीमां छिरी. . . . .

૧. એ વેળા ખરી સત્યા સેનાનોના હાથમાં હતી તે બાળાના
એકાએક પાડેલા સાક પ્રાણના સરહારે. ભગીરથના, તદ્દન
હારી તેમની અડધી તણે હતા એમને બેસાતર હાથમાં શખ
જાને-લેગણે એવે વદીવર શમેકે કે જે બધા હાથમાં
પ્રદેશમાં જ આવી વસે, તે અધરે પેલાની ભગીરથમાં ગયા
દેશ નપરે તેમનાં એકાએકનાં બાળ તરીકે ગણાતાં. આ
રીત પેઢીમાં સખપત્તી વર્ણને બેઠેલાં સખપત્તી હતાં.
વેળા, સત્યા અને સેનાં મેડાથી સુધી જ રૂબની અમીરનાં ત્યાં

દેખાતી હતી. શોખનો વિદ્યો અને શીથળા ઉપાસુકા હતા. તેમણે મોટી વિલાસાળાઓ પછી રચાવી હતી. આથી યેદો આખા દેશમાં પ્રસિદ્ધ અને સંસ્કૃતિનું પ્રયત્ન મધક બન્યું હતું. 'સામુદ્રાશ્રમ' બધી ભતની યુદ્ધવિલાસગત્યં નિપુણ હતા. એમના વખતમાં કેટલી યે રાજસાળાઓ, રાજાઓ ને મનુષ્ય કરો હતા. એમના સંપદાવધી યેદોની પ્રભામાં એક પ્રકારની ચિપચાણ અને લાલાછપણ આવી હતી. આણે અહીં જેમ 'મુંબાઈગરા' કહીએ છીએ તેમ ત્યાં યેદોના (યેદોનારી)નું જોળખણ તેની લાગનુસારની તરફની ચિપચાણી મળતું. કેટલાક જાનુઆરી પછી કલે આવાને પેસો ન હોય છતાં મગર યદી ફરતા.

શોખનેની પેટની ચતાં વૃત્ત નવાનના હાથમાં કાસનાર આવ્યો, છતાં યેદોની આ પ્રકૃતિ અંધ નહિ. 'વંચ'આવ્યા તે પછી તેની હવર્મિલે ચિપ પાગ્યા. ટાકિયો અને જોસાકા જન્મે ૩૬૦ માઇલનું અંતર છે. શોખનેના વંચતમાં જાડું પિસાળા ખાતાં ત્યાં પહોંચાદો, જાડું રાહોરો વચમાં આવતાં તેથી. અત્યારે એક જ રાતમાં ત્યાં પહેંચાય છે. છતાં જો રાહોરો વચ્ચેનો સંસ્કારમેદ તો એવો ને કોવો જ રહે છે. ટાકિયો-વાળા પોતાની જાલીયાલી અને વતેનમાં પધારે શુદ્ધિ તથા હડા છે. એમ જણાવે છે.

જન રહે નોંગીનું રમારક
 ● જો ટાકી આંખા દિવસ મોટી બાડે કરી અમારી બધી મંડળી ટાકિયોના સરીઆમ રસતા લીધર્તાં બિપ્રો. દિવસ લેહલાંજો હતો; વરસાદની ઝીણી ઝરમરચાણ હતી. રાહોરના કાચ કાંચમાંથી જાહાર નીકળ્યા ત્યાં એક સાદા દેખાતા કોંપાક-કાંચાગળ ટાકી અટકી. જો જનરલ નોંગીનું પેર અને સમાધિરચાન હતું. જનરલ નોંગી અને એકમિલે ટાકિયોની નાથો તો ટાકી-નવાન યુદ્ધના વખતથી સંત્રિજેલાં, પણ જો નોંગીનો પ્રતાપ નવાનને મન શું છે તે આજ વખતે સમજાયું. લગ્નલતાં યુદ્ધમાં જિમિવસ નહિ થયેલા જેવા જીવાનપ્રસ્થ કૃષ્ણ નોંગીને પોતાનાં પ્રિય બાંધાદ મેઇછના મૃત્યુ પાછળ એમનો વિચાર અસહ્ય લાગવાથી પત્યાં ને

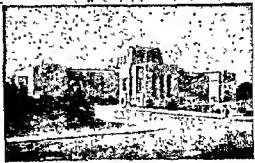
પરમાં પોતાની પ્રતીતિ સામે બિહારિકાં આત્મસમર્પણ કર્યું અને તેની પેનુસિયો પછી તરણે કરાર પતો તેનો સોય સંપે વચ્ચે એ હકીકત મુજબે નવાનીના હૃદયમાં વીરવ અને સંજ્ઞાક્રિતી દર્શાવે છે. એમનું ધર ચોકીપહેલાનીયે એમનું જીમ સાચવી રાખવામાં આવ્યું છે અને ધર પાછળની બગીચામાં તેમનો કબર કહો કે સમાધિમંદિર ચળુ છે. ત્યાં દરેક નવાની પ્રવાસી, નામરિક કે સૈનિક પોતાની લાંબપૂલ આચવા અથવા વગર રહેતો નથી. ધરની અંદર ને રક્ષાને એસી તેમણે આત્મસમર્પણ કરેલું તે સ્થાને તેમનો આજિ કુંજ પૂતળાં જો ન સ્થિતિમાં કરી મૂક્યાં છે; એટલે લાગે કે એ જાનાવ નહિ આ નવાનીએ બની રહ્યો છે.

મેઇછ સંભોધિ
 ● ત્યાંથી એપેંગા મેઇછ બાદશાહની સમાધિનાં દર્શને. લેખનના સહેર બદાર નીકળી ગયા ને સુવ્યવસ્થિત ઉદ્ધાને મળી આવ્યા ત્યારે અટક્યા. ત્યાંથી આગળ કોઇ વાહન જઈસાનું નહિ. રેલ્વા પે નવાની; ધની કે રૂક સરહાર કે સિપાઈ પછે જ ચાલ્યા જતા ને આવતા હતા. 'જો મેઇછ પાકેમી લીલછમ લાગે રહ્યા વચ્ચેના એકાદ માઇલ મોટા રસ્તાં પછે માધુરોથી કાચકા હતા. માઇલ સુધી પછે ચાલ્યા પછે વચમાં મેઇછ બાદશાહનું સમાધિમંદિર આવે છે; નવાનની મંદિર જાચકા કરતાં પહેલાંમાં વધારે હોય છે, પણ મેઇછ સમાધિ તો સમારકોનો મળ્યા છે. જો પરથી જો આખા વિશાળ ઉવાનમાં જાણે મેઇછ બાદશાહને આત્મા નિદ્રા સેતો હોય એવું બાન મળું હતું. મુખ્ય દરવાજા આગળ લેનિલા પોલીસે આપસા ક્રિસ-સપ્તાકેથી બંધ કરાવ્યા. અમે પણ હંઈજીવત કરી રાહચા નહિ. જો રક્ષાનનાં સાન અને પવિત્રતા સાચવવા નવાન હંઈ પણ કરે જો હાનું હતું. જોના આ સ્થાનને પણ ધર્મેમંદિર માની નાણાં મેટ કરતાં હતા. જો જગ્યાના પુલરીઓ ત્યાંની સરસ બગીચો વેચતા હતા એટલે અમારા ક્રિસ ન વપરાવાનું હુમ મનમાં રહી નહોતું.

મેઇછ ચિંતલેય
 ● ત્યાંથી જ્યાં મેઇછ ચિત્રાલયમાં. આ પણ નવાનની જ

રાજમહાલ મેઇછનું સમાધિસ્થાન

મેઇછ ચિત્રાલય

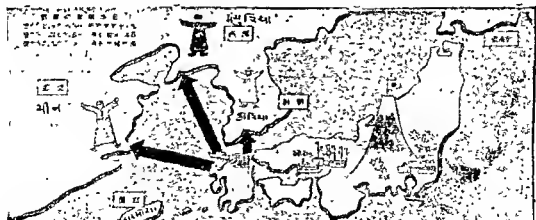
જનરલ નોગી અને શ્રીમતી નોગી

ભલભલાં યુદ્ધોમાં ભિમિંગ નદિ યજોલા એવા આ વાનપ્રસ્થ રૂઢ જનરલ નોગીએ પોતાના પ્રિય બાદશાહ મેઇછ રાજા મુઝુ પછા, એમનો વિચાર આસલ લાગવાથી ધરમાં જ પોતાની પત્નીની સામે બેઠાંબેઠાં આત્મ-સમયજી રૂઢ, અને તેની પત્નીએ પણ તરત, તીવ્ર ક્રારથી તેને સાથ સાચવ્યો એ દર્શાવે પ્રત્યેક ભવાનીના હૃદયમાં વીરત અને રાજમંત્રિની ઊભો કઠાણે છે.

દુગની એક વિલકાજી પણ સચોટ સ્મારકૂતિ છે, જીભ વિરાળ પાઈમાં ખાસ મહાન બનાવી તેમાં મેઇછ રાજાનાં હવતને લગતા દર ચિત્રો મેઇઠવામાં આગ્યા છે.

નૂતન ભવાનના સર્જક મેઇછ રાજા ભવાનની બૂનાકાળી

ખ્યાલ આગ્યો. સત્રમમુ જેવીસ લાખ માણસની મેટ્ટી સમાઈ રહે જીવી યોગના પર આ મેઘાન બની રહ્યું છે છ વરસથી તેની દેવારી આગ્યે છે અને સર્જક રાજા ભવાન આલિપિ-કસને નોતરવામાં સફળ નીવડ્યું છે એટલે દલે તેની પૂર્ણતા

મેઇઠ અરના મામજન પજી સમજાવે પર એ મેઘાનની નકસા આલિપિની નાચુતક કાગ્યાં પજી નકસા વરસયું છે, એવો તે પજી પોતાની અનેખી દલે. મીન, મંચુરિયા અને કારિયા એટલે ભવાનનો નંબન દર્શાવતો એવો 'મ' માંદમિક દલે

જરાએલી રાજમંત્રિમાં નવા માણ અને રાજિ મૂકતા તવા છે, અને આને ભવા-નીને મન પેતાનો દેરા રામની કથના વિના આરાધ્ય જ વગેરે એવી મુધારખા, દ્વાર સજાવતો અને મુવાસ મુખીને દેવ-પદ પાછી મવા છે. આ ચિવાલમાં તેમણે છવનકાજમાં જે જે તળકાએ દેસને નવા મુધારા અને કાવલ આપ્યા તેમજ જે જે મદાન પ્રસંગો બા.વા તેનાં ૮૫૧૦ ફૂટના મોઠાં ચિત્રો ભવાનના જ આગેવાન ચિત્રકારોન દ્વારે મીનરાણીને દેવક પ્રાતની પ્રલએ આઈ બેટ કર્યા છે. એ ચિત્રોમાં ભવાનની ચિત્રકામું સર્જ જનકારા કંઈ જણાયું. મેઇછ રાજાના જનમથી માંત્રી અંતિગ નિર્વાજી મુખીના મસંદો જશાનર જેવાને ત્રણવાર કલાક તો સાંજેજ, એક એક ચિત્ર દસદસ દલાર યેનથી જે વખરે કીમતનું દલ છાપેલી પ્રતો અનેક માપમાં મળી હતી, પણ અમે પોરત કારના મેઇછ મન મનાવી બુદ્ધાર નીકળ્યા.

ટાકિયો નમરના આ જ વિષમમાં ૧૯૪૦ની આલિપિકસ મળવાની છે તેની દેવારી માટે જે આલિ વિરાળ મેઇઠિયા બંધાય છે તે મેઇ ભવાનની પ્રલશક્તિને

કરવામાં આવી નહિ-રાખે.

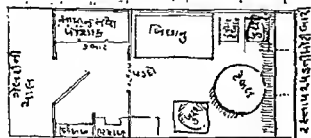
ગણિતનું આણું રસ્તામાં આવતા ચિન્તક દ્વીપના ફેરફારમાં તૈયાર કરાવી ખાઈ લીધું. આ ફેરફારનાંબાળાઓને ગોસ મિનિટમાં આમારી માગી રસોઈ કરી આપતા બ્રેડ અને નખાનની લાલીઓને ધન્યવાદ આપ્યા.

બાર ચ્યુઝિયમ

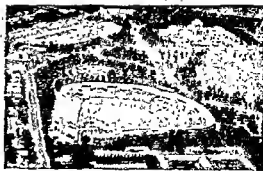
● નખાનનું બાર ચ્યુઝિયમ યુદ્ધ-દરરો અને યુદ્ધ-સરંજામને અદ્યુત સંચાલક છે. પ્રાચીન પાષાણયુગનાં સજ્જોથી માંડી ઉલ્લાં પીળાગિક ને વૈજ્ઞાનિક શસ્ત્રાસ્ત્રોનો આગ્રહણ ખયાલ ત્યાં મળ્યો. બધા દેશોના યૌદ્ધાઓનો ચિત્રો ને પૂતળાંઓ ભેગાં. યુદ્ધનાં યંત્રો કેમ કામ કરે છે તેના પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો આપતા નખાના ત્યાં છે. રસો-નખાની યુદ્ધ વળતના વીરોની છબીઓ, ગોસાકો અને પરાક્રમચિત્રો ભેગાં યુદ્ધને લગતી કાઠપણુ બાબત ત્યાં બાકી નહોતી અને પ્રત્યેક નખાની તે સગલ રાહ કોર નખાની બાળામાં લખાણો અને લેખણો ત્યાં હતા. અંગ્રેજમાં કૃષ્ણ મળે નહિ. આ ચ્યુઝિયમે આમારા બે કલાક લીધા અને મુગ મળવા માંડ્યા તો જે બરેબર ભેરાયું નહિ એમ લાગ્યું. ત્યાંથી બપોટો માથે શાણીબાજ તરફ એનો વિસ્તાર નાનો હતો, પણ પ્રાણીસંચલક બહુ વિવિધ અને હ્રમ્મ હતો. યુદ્ધ નખાનમાં તો બહુ થોડી ભતનાં નળવરો ચાલુ છે, છતાં બધા નખાના ભેગા કરીને તેનું જ્ઞાન પ્રજામાં કેટલું વ્યાપક કરી દીધું છે એ તો બાગની દિકરો પર આપેલાં માણીઓ અને શહેરમાં મળતી બાળચિત્રોથીએ બુજો એટલે તરવું સગલખ.

ત્યાર પછી બહુ જ ઝડપે ભેગાર મસિદા જણાતા રસ્તા વડાથી હોટેલની આમારી ખોલીઓમાં થાકેલા લોકોએ એવા થઈ પડ્યા ત્યારે જ બખર પડી કે કોકરોએ એટલે કું.

આમારા રાતનાં આણાં માટે કું મુશ્કેલી આપવાની રહી અહીં હશે અને મોઢું બહુ થઈ ગયું હતું, એટલે અને આ-આ ત્યારે ખાણુને રૂમ તો એમ થઈ ગયેલો! પણ એ જ હોટેલ તરફથી બાકારના ભાગમાં ફેરોસા ચાલતું હતું ત્યાં મનેજરે મોકલવું ફરોસા આપી તો જે નવી વાગીઓ સાક વગેરે કરતા બરેલા કલાક રાહ લેતી પડી. એવામાં આસ એક કાચગળા જવાબ રૂમે માંચોડા કરીને કલાકાર મુલવા આપ્યા છે એમ

ચાણામાં હોટેલની મારી રૂમ માત્ર આદે જ ફૂટ પહેળી હતી છતાં તેમાં સગવડો બધી જ સગવાએલી હતી એ આ ખ્યાન બતાવ્યો

મેદાનો સંમતોનું દીડાંમણુ

નખાનનું ઓલિમ્પિક સ્ટેડિયમ

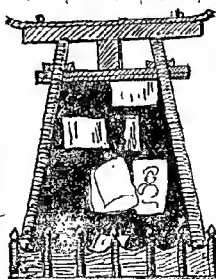
બખર મળતાં હું મારી રૂમમાં ગયો. મિ. માંચોડા ખાણી દલીલા, ગ્રાજબેડાળ, કુસેલા અને ચિવકારના લેખાસમાં સમજ થઈ પડ્યાં હતા. તેમના પરબલામણુ આપનાર તો કયોતોખાખા મીઠોસાન હતા પણ એ જ મિત્રો વચ્ચે બહુ ફરક લાગ્યો. તેમણે મારા તરફથી આ વગેરેનો સલાહ સ્વીકાર્યો. મારા વિર મોંઘ કરી, પણ પછીના દિવસોમાં કરી તેમના ટહીકાને કે પત્ર કંઈ મળ્યું જ નહિ.

આ પ્રસંગે મારા મગ પર જરા નાસ્તીપાસીની છાયા નાખી, પણ એવે વખતે મારો હમેશનો આસાવાદ મારી મહદે ખાણ્યો. ભેગાનો લોક તો તે જ દિવસે ટળી ગયો હતો. સંરથાઓ અને મુલાકાતોના માઠ ફરી વિચારતા વગર પ્રવાસે અને કાંપને રાજી થયા.

(ચાણુ)

ર.મ.રા.

(હવે ટોકિયોની યુનિવર્સિટીમાં, રાજાઓ, કલાકારો ન. ભેડમણી)

ચાણામાં હોટેલનું મેડીસ યોગ: આધુનિક નવરિચાલનું છતાં દેશની સંસ્કૃતિનો નખૂનો છે

નાથની લીલા

જેમાં કેસરરંગી

પછી, જાન, જાન
સાંજનો શો વિચાર
રાખ્યો? કીધા 'ધીણાધર' જે
ચાલીએ તો? વળતી વખત
ચોરખેરે રેકાંચું. બિચારના
ટીલાત રામેજીએ બનીનાં જાંત
જાનુને સવાલ પૂછ્યો.
"બલે એમ; પણ રામજી,
તમે ભાંતી સોળડીની વાત
સાંભળી છે?"
"હા... રે! પણ જાનો
પત્તો જે ક્યાં કેહને હાથે એમ
છે? કહે છે કે ધીણાધરનાં
ધાપક બહેલો પોદીયાને એની
બાજુ દત્તીને તેજી રા' બાજાને
મદદ. પણ ખૂણ કરી દત્તી.

મહત્વાકાંક્ષા પાછળનો સોનાનો પીળો રંગ સરકી જઈને પાંછળો લાલરંગનું લોહી મૂકતો જાય છે

પ્રાણીધરમાં, કાશીનાથ કદાચ કંઈ મહિતીઆપી શકે તો આપી શકે.

‘હું આપી ગયું, સોનાની જ બનેલી છે?’

રામજી, દસી પડ્યો: ‘હાલો એર કહે: મણુ જોયા વગર શું કહી શકાય? અસર પહેલાં જમી તો લઈએ?’

બંનેએ દીમણ છોડ્યું, જમ્યા અને, અરધાએકે કલાકનો ઢાંચો કરી, પાછા કાશી નીકળ્યા. કનુ, કમ્બના, માકપટની... અરધાએ આવેલા રથના પાત્રી વિલાગની, રખડી, ભતોળે અભિયાન હતો. રામજીએ પારકરી, જિંદગી, પારીકા માટે, તેને કાણે લીધો હતો, પણ, ચોરછપરા મુખી પહેાંચતાં, એને કાણેકાશી કાશીનાથની પથ્થુ સુલાકાત, લઈ લેવાનું મન થયું. પાછો ફાણુ, જનુએ ક્યારે ભેટા થાય.

સાંજ પડ્યા, પહેલાં તો ગોરખનાથનાં, પગલાંથી પ્રાવન થયેલી, માકપટની, પ્રાણીધરની ભૂમિ પર તે આવી કાશી, કમ્બમાં માથ કાળા કુંગરની, જ, નીચા એ પ્રાણીધરની તળેટીએ, પહેલા પીરખાવાના વખતમાં તો કાતકદા ને નાગડાએલી જમ્યાતો ને, જમ્યાતો ફેટેતી, અને ગોરખનાથ ને, પારખનાથના, નામે પ્રસાદની હદાણી થતી, છેલ્લા પીરના, સમર્પિ પ્રામ્યાનાદ કહે તો કાઈ નવો, પાર રથનાથે પણ તથી, એટલે એ સંખ્યા ઘડી ગઈ છે, છતાં લેપાઈ તો, તથી જ, ગઈ.

ઘણે લાંબે, કાળે કરી, મળ્યા, હોવાયા, કાશીનાથે રામજીની, સારી, આગતસ્વાગતા કરી, સાંજે ગોરખ-લકડી, જતાવવા, તેણે રામજી તથા જનુને ધીન્દ્ર મહેમાની માથે કુંગર પર કાથે લીધા. માત્ર, કાળેમીદ પ્રવરના બનેલા એ, કુંગરમાં ખેડેલી, લાકડીને-દુષ્કાત તતાં જ અંદરથી પ્રાણીની ધાર ચાલે છે, કામરહેસમાં સ્પષ્ટાભેલા પોતાના, ગુરુ, મહંદરને શીખતા શોધતા કમ્બના નિર્જળ પ્રદેશમાંથી પસાર થઈ રહ્યાં હતા. ભરિ, આ ઠેકાણે આ લાંકડીથી ગોરખનાથે પ્રાણી મેળવ્યું હતું, એમ કહેવાય છે. કાશીનાથ રામજીને પ્રાણી મેળવનાની રહેલો હતો, પણ રામજીનું ધ્યાન તો બીજી જ દિશામાં પડેલાએ હતું.

...એ હતું પ્રાણીધરને પડખે અડી દર, અથડાયેલી પ્રારમાં કોણેએલું પ્રારમાં, પ્રારમાં કરતાં કરવાએ, જ કહી શકાય, કારણ, માણસની છાતીપટ્ટી, જિંદગીની તહેજે થવા જાય, એને ક્યારના કોઈટશે નજરથી રહેલા રામજીને, જોવાં કારણીતાથ ચમકી જાહેવા. મણુ એનું આશ્ચર્ય આખો જાહાર તેણે ન આપવા દીધું, ‘કાલો, ચાલો, દેગ ચડી’ ગઈ છે, ‘બોલતો તે, નીચે જિતરવા લાગ્યો, ને કુવડલવિવર રામજીને પણ નહુટકે બધા સાથે દોરારું, પડ્યું. એ વખતે તો, એ, પાછો ફર્યો, પણ પ્રેરણાનો ક્યારેતો કાંઈ રીતે સમાવવાનો તેણે હૃદ નિષ્પ ક્યો.

...રોજે એને જે જનુને આલાપદો, જિંદગી આપવામાં, આપ્યો હતો, એને તો એટલું જ, જોઈતું હતું, બધાની આંખોમાંથી બચવાની, એ, અઘરાત, કાશીનાથેલી, તુક દત્તી, ને રામજીએ તેનો, કાળ, લેવાનો કરાવ્યો ક્યો. પ્રહેલાં તો ધોરતા, જનુને, ઉઠાડી સાથે લેવાનું મન કર્યું, પણ પછી, એ જે જવા દીધું ને એકલો યપચૂપ સરકી, નીકળ્યો.

...ચોરીવારમાં તો એ ધાર પર આવી લાગ્યો, રૂપે કાંઈ જોઈ, લે એ, માસ્ટી તો તેને છેવટ, સુધી, રહી દત્તીને એની આપડી, પાત્રી કરવા એણે જનુર દેરવી, લાં તો તમૂતચતી કાળી, આંખોવાળા એક, નાગડાને પોતાનો, તાકી, રહેલો જોયો, એ, કાકડાના, મૂર્ચ્ચા અનિષ્ટ રામજી હલુ દિંદુદ દશામાંથી, નહેતો, છટકો લાં તો નાગડાએ આવી લાગી, તેનો, કાશી જકડી લીધો, એને જુમાંથી, કાશી છોડાવલો, રામજી માટે અગ્રકમ હતું. રાડ પાડી તેના, દીસાતપણીને, અણુજાગતી અને આ નિર્જન, ચુચે, અડી, પ્રકળ, પથ્થુ, દત્તી, તેણે નાગડાની આંખોમાં, જોયું, કશી હંરકતુ બિળી કરે એવી એ ન જણાઈ, તેણે, ખામોશી, પકડી, નાગડા એને દોરતો, જોશ ને એ દોરતો જોયો.

...ધારની, એક પછી એક ટેકરીઓ, કોળીપાતા જનુરની ઝાડી પ્રમ્મે ચઈ જાને, આગળ વધતા ગયા, રામજીના મનમાં અસંખ્ય સંકટપચિકલ્પો બિલા રતા

દત્તા પશુ નાગડાંએ તો એકે પગલું અંટકાયા વિના પુરપાટ ચાલ્યે જ રાખ્યું હતું. ધીમેધીમે દવે રામજીને કંચુક અમંગળ ચવાળો શીકા આપવા લાગી. તેનો બીજો હાથ વારેધડીએ બેઠ પેરની કટાર પર જંપા લાગ્યો. શું કાશીનાચને ખજાર નહિ પડે ? જલ્દી ખજાર નહિ પડે ? જરૂર તેજો, પોતાની શોધ ચલાવવાના જ ! એણે મનોમન દિવાસો લીધો.

ધારનો છેડો આવતાં નાગડાંએ રામજીનો હાથ મૂકી દીધો. જાને ઝીણી નજરે કાંધક નિશાની શોધતો હોય તેમ લાગ્યું. પશુ એ ચોટી વાર મઠે જ તરત એ નીચો નખોને ટેકરીના પડખાના એક જૂના જ્વર (પીણ્ડી)ના ઝાડ આગળથી વામ વડેમાપ લેવા મઝાં.

રામજીને લાગ્યું કે નાસી છૂટવાનો આ સારો મોકો છે, એટલે નિર્ભીક હોવાનો ડોળ કરતો તે આગતેમ ફરવા માડ્યો, પશુ ક્યા ચે છૂટવાનું જાઈ તેને હાથ ન લાગ્યું. માગ્ની પાછળ જ લાગે સુધી પચ-રાએલી નાગતરાછનાં પાણીમાથી તો તે મઝાં કરી શકે તેમ ન હતું; ને બીજી જાણ, એકલી કટારને સદારે, ફતરા જેમ સંખ્યાબંધ ચિત્તાથી બરેલી ઝાડીમા ધૂસતા તેનો ટપ ન ચાલ્યો.

‘પનરો!’ નાગડો મોટેથી બજાડ્યાને રામજી તરફ ફરતા મારું ધુણાવ્યું.

‘કુરો?’ રામજીએ પૂછ્યું.

રં.વ. નરસિંહરાવને

‘જાકે વિરહરૂપ રાધવ વિના ન કેા ઝોળાજે’ કવીન્દ્ર વચ્ચે રહી સુલભ કહેતી સંસારખાં; પરંતુ કવિ ! તે સદા અંગ ઘેરથી નીરખ્યું વિયોગરૂપને; અને સુભગ એક વાક્યાર્પથી દીધું દરસ એદનું જગતથી વિદાયે જતાં; ‘અરે મરણ માદકે મરી ગયું—’

કાદાર ચોડસી

‘મૃત્યુ મરી ગયું કે દોષ’ એ રમ નરસિંહરાવનું અણનું બીન :

‘સોનગુફા, આંખાર ઉપર જ પંદર વામના માપ પર એ કંચાંક આવેલી છે.’

‘સંચય?’ રામજીને થયું કે એ નાગડો કેાઈ જીધોરી કે કંચકંર જાવો ન હતો. તેના ચાળા પરથી તે કેાઈ ભેગંચેપ દિવાળો જ. તેને જણાયો.

ચોટીવાર તો એ એમ જ ઉભો રહ્યો, ત્યાં એકે નવો વિચાર એને રહ્યો. નાચતરાછા જ પંદર વામ મણીએ તો તે તેણે નજરથી જ માપ લેવું શરૂ કર્યું. ડાબે પડખે તો કાળા પાંચેરા સિવાય કશું ન હતું. પશુ જમણી જાણ ? પંદરેક વામને છેડે એક કંચકંર કરાડ તોજાઈ રહેતી હતી. તેની નીચે તળેટીમાં, મૃત્યુ જેવા શીતળ અંદ્રકાશમાં ગીચ ઝાડી જામી પડી હતી. કરાડ જોતો જ રામજીના મગજમાં ચમકાર થયો. આ તો એ જ કરાડ જેની નીચે ગાતે કાલે સાંજે પેલું જાકેઈ જોયું હતું; અને એને અનિચેય નજરે ગાતાને નિદાણતો જોતાં જ કાંશીનાથે ઉતાવળ કરી હતી. શું ત્યા જ સોનગુફા દરો ? હોય પછં. કાગે કાગે ફરવાનો ડોળ કરતા ત્યાં પહોંચી જઈ તેણે નીચા નખીને કરાડનાં પડખામાં નજર કરી જોઈ. કરાડના પેટાળે આવી રહેલો જખોલ ત્યાં રંપટ હતો.

ત્યાં તો ખુદ નાગડો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ જખોલ એની નજરે ચડતાંવેન આનંદથી ચિત્કાર કરતો તે કહી બીજો. રામજીએ આશ્ચર્ય તેની સામે જોયું. પશુ દવે તેની આંખો પહેલાં જેની નહોતી રહી. એમાં પિશાચી કંચકંરતા કંકડતી હતી. રામજીનાં દાઢ્યં મગડી થયાં. જતાં દિશત પરી તે સરકવાનો પેનરો કરવા લાગ્યો. ત્યાં તો નાગડાની પોણાદી મૂકે તેના જાવડાંને ચસચસાવીને ચૂસેરવી. ‘ચાલ, લખનજીપન મૂકી દે અને ઉતર નીચે. અંકરનું સોનું જલાર કાડ.’

રામજી બેજાકળો ઊભો રહ્યો.

‘ઉતર!’ નાગાએ જ્વેરથી ચીપિયો પછાડ્યો.

‘પશુ આમાં આખાર વગર ઉતરાય એવું જ કંચાં છે ? સોનું તો મળતું મળે પશુ મારા તો રામ જ રમી જાય ને ?’

‘જો હું રરતો કરી આપું.’ કહેતો નાગડો આગળ ચલ્યો ને. જલ્દી પડની વેલો તોડી લાવી તેની એક લાંબી દરસી સંકોડવાં લાગ્યો. એના હાથની કરામત જોતાં રામજીને પશુ થયું કે નાગડાના હાથે મરવા કરનાં

તો સોનચુંકામાં બિતરવું બહેતર હતું.

રસી તૈયાર થઇ એટલે રામજીના હાથમાં એક છેડો સોંપતો નાગડો બોલ્યો, 'લે, બિતર દવે! બીજો છેડો હું પકડી રાખું છું.' નિરુપાય રામજીને તેનું કહેવું સ્વીકારવું પડ્યું. સેનરતાં સેનરતાંયે નામગડો સમ્યક્ આપી, 'એ જાણુ'યું સોનું બદાર નદિ લાવે તો જિંદગીથી નવડાળી નાખીશ!'.

રામજીની ગભરામણ વધી ગઇ હતી. ત્વણે દશેડા ટોકાતા હોય તેમ, બિતરતાં બિતરતાં તે પોતાની છાતીના મજકારા સાંભળતો હતો. ચુંકાને સામે આવતાં એક લગ્નનો ઝોલો લઇ તેણે ચુંકાની કિનાર પર ટેકવ્યા. પગ કરતાં એની બીક પડી ગઇ. ચુંકામાં તેણે કદપેલા ઘોર અંધારાને બદલે દિશોળની ચાંદનીનું દંડું ઝાંખું અજવાળું પથરાયું હતું. ત્યારે તો એનું બીજું દાર પથ હોનું નોંધ્યો! તેણે વિચાર્યું: ને એ મળે તો નાગડો જળ ગારે છે!

પથ પોતાનું પહેલું કામ દવે સોનું મેળવી લેવાનું હતું. અંદર જઇ ગળવામાંથી પેરી કાઢી તેણે નિવાસણી સળગાવી. અંદરનો સોનાના તેજના પ્રવરણ વર્તને પ્રકાશે વધુ ગગનગાટ પકડશે. કેમ દેવ, માંધવ કે કિન્નરનો વાસ હોય એ પ્રમાણે બચકની નાનીગોડી ખાંચો લગ્ન સેનાના દાંબિયા ને દાંબિયા હાથે પડ્યા હતા. તેણે એક પછી એક એ ઉપાડી એવા. એક લે ને બીજો મૂકે. પોતાનું મગજ તેને ચસકી જતું લાગ્યું. છેવટે સ્વરચતા મેળવી તેણે પોતાની બેટ ઊડી, ઉપાડી ચકાવ એટલું તેમાં બરી તેની ફાંટ ખાંધી લીધી.

રામજીના મનના ધોડાએ દવે પલાણ માંડ્યું. જસ, આટલું ને એ પોતે નાગડાથી સુરક્ષિત રીતે ઉપાડી જાય તો તેનું આજન્મ દાળદર ફોડી જાય. કેટલા પારકરી બિટો તે મેળવી શકે ? ને 'લડા દરજ્યાર'માંયે પહેલી ખુરશી ન મળે ?

એમ ને એમ તરંગોમાં ચાલતો રામજી જાધિલી ફાંટ ઉપાડીને જામળ ચાલ્યો. પાસા સવળા પડતા હોય એમ લાગ્યું. સીધી જ લીટીએ દાળઉતાર બીજું ફાંટક મળી આવ્યું, જેના બરાબર મોં જામળ જ તરાઈ નાં પાણી સાન્ત પથરાયેલાં પડ્યાં હતાં. એ પાણીમાં ફાંટ છુડાડીને તેણે તરાઈનો તાગ લેવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ

એ ન આવ્યો. ખેર, રામજી મુંઝાય એમ ન હતો. ફાંટ પાણીમાં જ રહેવા દઇ, તેનો બીજો છેડો તેણે દાંતોવા મજબૂત પકડી લીધો ને પછી ફરી પડ્યા પાણીમાં.

પરંતુ, રામજીએ મનોહું એટલે સુધી પાસા સવળા નહોતા પડ્યા. ચુંકામાં ધણી વાર લાગી હોય તેથી કે અગમચેતીથી, નાગડો પહેલેથી જ ટેકરીની ટાંચે ચારે જાણુ નજરાવી રહ્યો હતો. તેની નજરે તરાઈમાં તરતો સફેદ આકાર તરત પકડી પાડ્યો. પગવાર એ એને પાણી કાપતો જોઇ રહ્યો અને પછી ચીપિયો ફગાવતો તે દોડ્યો. ધારને છેડે આવી, 'દરમજોર!' એટલી ખૂબ મારતાં ડોકો જ ફેંકે તે તરાઈમાં ફરી પડ્યો અને એક ગૂચી લઇ તે બદાર નીકળ્યો, ત્યારે તો ધાર ને રામજી વચ્ચેનો અરધો પંથ એણે કાપી નાખ્યો હતો!

દવે શું કરવું? રામજીએ આગમ તો કળી જ લીધું ને હાથ સીધો કેડ પર પાડ્યો. પણ નાગડો તો બીજી જ પળે પાણીમાં ચમાઇ ગયો. ફિક્કર નહિ. અદીથી કંઇ દૂર નહિ નીકળે માની રામજીએ કટાર તૈયાર રાખી. પણ એ એમની એમ જ રહી ગઇ. નાગડો અસજત એને પડ્યો જ નીકળ્યો, પણ એને હાથ ઉમામવાનોયે પૂરો અવકાશ મળે તે પહેલાં તો એના માથા પર તેના ચુંકાનો ધા એવા તો જોરથી પડ્યો કે એ રીધો નીચે બિતરી ગયો.

નાગડાનો એ ચુંકો રામજીને એવો તો સજાવ વાગેલો કે પાણીમાં ડૂંચતાંની સાથે જ સોનાવાળા ફાંટનો છેડો, તેના દાંતમાંથી વજૂરી ગયો. એણે જ્યાં દીધો—મરજીએ કે નામરજીએ. દવે તો બધી પેરવી પોતાનો જન અચાપવાની કરવાની હતી. ને પોતાની કાળેસિપત પર એ પૂરા સુરનાક હતો. જેટલી કાળેસિપત એ નાસતા સ્વર કે ચિતા પર જતાવી શકતો એટલી જ મોજરાના સત્તુ પર પણ જતાવી શકતો હતો.

એ પળમાં તો એ પાછો પાણી બહાર તરી નીકળ્યો. નાગડાએ પહેલેથી જ કેમ ત્વણે એની વેતરણ ન કરી રાખી હોય, તેમ રામજી પાણી બહાર ફરી નીકળતાં જ તેનું ગળું એણે હાથોની ચૂંકમાં જકડી લીધું. એ સાથે જ રામજીનો હાથ પણ ઉપડ્યો ને જલું ફૂંધાતાં ચક્કર મારતી નજરે પણ તેણે ધા કર્યો અને તે સાબુત નીવડ્યો. તેની કટાર નાગડાના

(અનુસંધાન આગળ પાન ૩૨૨ને છેડે)

કર્નલ ટી.ઈ. લૉરેન્સ

આદર્શના

ખંડિયેરનો

ક્રીડ

માતૃભૂમિની સેવામાં પોતાની જાતને અર્પણ કરનાર તો ઘણા મહા પુરુષો મળી આવશે, પરંતુ એ જગ્યામાં લૉરેન્સનું સ્થાન નિરાશું છે. દેશસેવા કરીને તેનો જાહેરાત મેળવવાની આશામાંથી કોણક જ મુક્ત દશે. લક્ષ્મીની, પદ્મીની, કાંતિની, વગેરે અને કંઈ નહિ તો છેવટે પ્રસિદ્ધિ અને પ્રસંસાની પણ અભિલાષાના બંધનથી કોઈ વિરલ પુરુષ જ મુક્ત દશે. ઇંગ્લેન્ડના ઇતિહાસમાં એવો વિમુક્ત આત્મા તો એક જ જણાયો છે: ટોમસ એડવર્ડ લૉરેન્સ. એ કમનસીબીની વાત છે કે ઇંગ્લેન્ડની સામાન્યવાદી સરકારે તેની નિષ્પાસક માનવસેવાઓને ન્યાય આપવાને જાહેરે તેને પોતાના દયિયાર તરીકે વાપર્યો અને પોતાના મદતકારીને છેક છેલ્લો ધડીએ પૂરી પડતું જોઈ રહી આદર્શના ખંડેર સમું અવસેવ્ય જીવન વીતાડતાં પશ્ચાત્તાપ ભર્યે દિલે એણે જીવનસમાપ્તિ કરી.

લૉરેન્સની ગિરિમાળાની તળેટીમાં ઇ. સ. ૧૮૮૮ના ઓગસ્ટની ૧૫મી તારીખે લૉરેન્સનો જન્મ થયો હતો. કુશારવ્યથી જ તેનો બાંધો કેમળ હતો, પરંતુ તેની આસમાની આખોમા ભુદ્ધિની ચમક હતી. રકોટ-લક, ઇંગ્લિશ ચેનલના ટાપુઓ, બ્રિટાની અને આઇસલૅન્ડ મેનમાં આફ્રિક વરસ રણકા પછી તેનું કુટુંબ ઓક્સફર્ડમાં રિયર ચમને રહ્યું રફલમાં મેટ્રો એ પહેલા તો એ પોતાના મોટા ભાઈઓ પાસેથી લખાતાંચાચતા શીખી ગયો હતો. એકલું અંગ્રેજી જ નહિ—લૅટિન અને ફ્રેન્ચ પણ. અને એ રીતે ત્રણ ભાષાઓના સાહિત્યને વાચનલાભ એ લેવા મેક્યો. ફોટોગ્રાફી માટે માઇલેના માઇલો સાઇકલ પર દોડના જવામાં એને ખૂબ મજા પડતી, પણ એથી થે વધુ મજા તો રોમન સ્થાપત્યનાં પુસ્તકો વાંચવામાં પડતી. શાળાના યાત્રિક જીવન તરફ તેને અણગમો હતો. તક મળતી ત્યારે તે આસપાસના પ્રદેશમાં ભટકતો. ઓક્સફર્ડની જીસસ કૉલેજમાં તેની આસાધારણ ભુદ્ધિએ અધ્યાપકોનું ધ્યાન ખેંચ્યું. ઇતિહાસ, ભૂગોળ અને પુરાતત્ત્વને તેને નાદ છાગ્યો હતો અને તેના એ શોખથી ડૉ. ડી. જી. હૉગર્થની નજરે તેના ઉપર હતી. રજાઓના વખતમાં લૉરેન્સ ઇંગ્લેન્ડનાં ઐતિહાસિક સ્થળોમાં ફરતો—વખત મળે ત્યારે ક્રાન્સ સ્ટ્રી પણ ફરી આવતો. પ્રાચીન ખંડિયેરોમાંથી તે જૂતકાળનો ઇતિહાસ શોધતો હતો. અને જ્યારે તે જૂતકાળમાં લીન યદ જતો ત્યારે પોતાની જાતને પણ જૂની જતો.

મધ્યકાલીન કળાના એના અભ્યાસે એનું મન એક નવી જ દિશામાં ફેર્નું—યુદ્ધવિજ્ઞાનમાં. અનેક પુસ્તકો તેણે ઉચલાન્યા. યુદ્ધો, યુદ્ધસ્થાનો, ઘેરા ને શસ્ત્રકળા વિષે ઘણું જાણ્યું. પણ એમાં થે એક બાજબ એના પર આકર્ષણનું પરિણામ અતીવ જમાવતી મઘ અને તે ઇસાઇઓ અને અરબો વચ્ચેનાં ધર્મયુદ્ધોની. જીવન લૉરેન્સની જાન માટે જન્મેથી તૃપા માત્ર પુસ્તકોથી છીપતી ન હતી. ધર્મયુદ્ધનું કુરુક્ષેત્ર—પંચેરાઈન અને સીરિયાનો પ્રદેશ તેની કલ્પનામાંથી ખસતો ન હતો. યુદ્ધેટીસ નદીની રેતી નીચે દટાએલા મધ્યયુગના સ્થાપત્યના અભ્યાસ માટે તેના હૃદયમાં પ્રબર જિજ્ઞાસા જન્મી હતી. અને પછી તેને કોણ રોકી શકે? સાદસ-જાનની જેને જૂજ લાગી હોય તે માત્ર પોતાના ધ્યેયને જ જોઈ શકે છે, પણ વચ્ચે આવતી મુશ્કેલીને નથી જોઈ શકતો. એ મુશ્કેલીને તેને ડર ન હતો. અનેક મુશ્કેલીને સામનો કરીને તે એકલો પને ચાલીને સીરિયા આખામાં ફરી વળ્યો અને પોતાની ઇચ્છા પૂરી કરી. પુરાતન શિલ્પકળાના પત્થરોમાંથી તેણે ઇતિહાસ ઉકેલ્યો.

૧૯૧૦માં લૉરેન્સ ઝળકતી ફતેહ સાથે ઓક્સફર્ડ વિદ્યાપીઠનો સ્નાતક જન્મ્યો. સીરિયાની સફરથી તેનું જ્ઞાન સમૃદ્ધ જન્મ્યું હતું.

ડૉ. હૉગર્થ યુદ્ધેટીસના કાંઠે ધર્મયુદ્ધોના જમાનાના સ્થાપત્યના સંશોધન માટે જતા હતા. તેને લૉરેન્સની જ્ઞાનની તૃષ્ણા માટે માન ઉત્પન્ન થયું હતું. લૉરેન્સે

આ દિશામાં વધુ અભ્યાસ કરવા શિષ્યવૃત્તિ મેળવી અને ડૉ. હૉગર્થની સાથે સીરિયા ગયો. ચાર વર્ષ સુધી તેણે આ દિશામાં શોધખોળ કરી અને સીરિયા, પેલેસ્ટાઇન તથા મેસોપોટેમિયામાં ખારીક નિરિક્ષણ કર્યું.

આ પ્રવાસોએ લૉરેન્સના જીવન ઉપર ઘણી જાડી અસર કરી. તેણે જોયું કે અરબ પ્રજા તુર્કોના ખલીફાના અમલ નીચે રીયાતી હતી. પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે સંસ્કૃતિ, વિદ્યા અને વ્યાપારની આપસે કરનાર આ મહાન પ્રજાને સમજવા તે તેની સાથે ઓતપ્રેમ થઇ ગયો, અને તે માટે તેણે મુશ્કેલી પોશાક અને રહેઠાણ-કરણોનો ખર્ચ ત્યાગ કર્યો. તેણે અરબી પોશાક અને અરબી રહેઠાણકરણી અંગીકાર કરી. આમ અરબ અને અંગ્રેજ વચ્ચેની તત્ત્વ-મતીવાલો અદરમ થઇ અને અરબ પ્રજાના હૃદયમાં લૉરેન્સને ઊંડું સ્થાન મળ્યું. સેવા અને પ્રેમથી તેણે અરબ પ્રજાનું હૃદય જીતી લીધું.

ઇન્તિ, અરબસ્તાન, તુર્કી અને ગ્રીસમાં પણ તે ફરી વળ્યો. તેણે ઘણું જોયું, ઘણું અનુભવ્યું, ઘણું સંશોધન કર્યું; પરંતુ તે કેટલાય તત્ત્વની કામના વિના પોતાનું કર્તવ્ય કરતો હતો. તેને જાણ્યો કે ફળ મેળવવાની

આજે તો એનું જીવન દંતકથા સમું બની ગયું છે, પણ અરબના એ મશાલચીએ જે જોમ ને આરમૂથી છિટિશ સામ્રાજ્યને પોતાની સેવા સમર્પી અને એ સમર્પણ પાછળ સેવેલા આદર્શના જે ભુક્કા બિહતા જોયા ને જીરવ્યા, એણે એનું આખું જીવન એક કરણ-પ્રશસ્તિસમું બનાવી દીધું આદર્શના એ ફકીર કર્નલ લૉરેન્સનું નામ આપણને ઘણાઘણા પૂર્વગ્રહો જન્માવે છે, પણ એનું આ ચરિત્ર વાંચ્યા પછી તો એની પ્રમાણિક નિષ્ઠા પ્રત્યે માન, એની નિરુપદ સેવા પ્રત્યે આશ્ચર્ય ને સંગદિલ રાજદ્વારીઓએ હીણેલા પૂર્વજીવનની સ્મૃતિઓથી સીંચાતા એના પદ્માદ્જીવન પ્રત્યે જરૂર સહાનુભૂતિ બિપજશે.

હજી ન હતી. માતૃશ્રમિના એક અદના સિપાહી તરીકે પોતાનું સર્વસ્વ દેશસેવામાં અર્પણ કરી, મૂંઝી ફરજ બજાવીને એક અજાણ્યા સિપાહી તરીકે મરી જવું એ તેની ઇચ્છા હતી. તેની સાદાઈ, તેની નરમાસ, જ્ઞાન માટેની તેની તૃષ્ણા અને કીર્તિથી દૂર રહેવાની તેની નિરભિમાન વૃત્તિ બાથે જ બીજા કોઈ પુરુષમાં જોઈ શકાય છે. તેનો સ્વાવલંબી સ્વભાવ તેના આવા સાદા જીવનને અનુરૂપ હતો. પોતાના નિલાય માટે તે મજૂરી પણ કરી લેતો. તેની રહેણીં-કરણીમાં પશ્ચિમની પ્રજા ન આવરી શકે તેવી સાદાઈ હતી. પોર્ટ સેપદમાં વદાણના કોલસા સાદામાં પણ તેણે લઘુતા નહોતી અનુભવી.

હૌરેન્સ કોલ્સ ગમે ત્યારે તે અરજ પ્રસ્તુત હોય છતી સાથે લેતો હતો એટલું જ નહિ, પણ પોતાના ભાવિ કાર્યકર્મનું વિશાળ ક્ષેત્ર પોતાની પાછળ મૂકતો ગયો હતો. પોતાના જ્ઞાન અને સંશોધનથી તેણે ઑક્સફર્ડ વિદ્યાપીઠનું મુખ ઉજળું કર્યું હતું; ડિરેક્ટર નદીના તીર-પ્રાતમાંથી પુરાતન શિલ્પકળાના નમૂનાઓની શોધખોળથી તેણે બ્રિટિશ સંપ્રદરશાનને સમૃદ્ધ કર્યું હતું; નજીકના પૂર્વનું ભૌગોલિક અવલોકન કરીને તેણે બ્રિટનની યુદ્ધકચેરીની કામતી સેવા બજાવી હતી. તેને ઇચ્છા હોત તો બ્રિટિશ પ્રજાજીવનમાં અને રાજકીય જીવનમાં પણ તે જિંચું રચાન પ્રાપ્ત કરી શકત, પરંતુ હૌરેન્સે કદી બદલાની ઇચ્છા રાખી જ નથી. તે તો પાછો પોતાના અધ્યાત્મમાં લીન થઈ ગયો.

એવામાં ૧૯૧૪નું મહાયુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું. તુર્કી જર્મનો સાથે લડ્યું. બ્રિટનના પૂર્વ સાથેના સંબંધો બધા જોખમમાં આવી પડ્યા. હૌરેન્સને લાગ્યું કે અરબોની સહાયથી જ બ્રિટનનું હિત સાચવી શકાય. એક પંથ અને દો કાજ. સ્વાતંત્ર્ય ઝંખતી અરબ પ્રજાને પણ એથી તુર્કીની ધૂંસરી તોડી પાડી સુગમ બને.

યુદ્ધ વખતે હૌરેન્સ ઑક્સફર્ડમાં હતો. તેણે પોતાની શોધોનું 'The Wilderness of Zin' નામનું પુસ્તક તાજેતરમાં જ બહાર પાડ્યું હતું. તેનું મન હતું યુદ્ધ તરફ વળ્યું નહોતું, કારણ તેને લાગ્યું હતું કે પોતાને લગ્યાની તક મળશે તે પહેલાં તો લગ્ન જાન્યારી થશે!

પણ એમ ન થયું. ધાર્પી કરતાં યુદ્ધ લંગાયું. અને હૌરેન્સથી હવે ન રહેવાયું. સર ક્રેટ હેડેલે પાસે જઈ

પોતાને યુદ્ધખાતામાં જોડવાની માગણી કરી. અદાર વરસના દર વગરના એ જીવાનને જોઈ હેડેલે તો હેરાન પામી ગયો, પણ હૌરેન્સે બંધારે પોતાનું નામ કહ્યું ત્યારે એનો અંદેશો દૂર થયો. તુર્કી એ જ વખતે જર્મનો સાથે લડ્યું હતું ને હૌરેન્સનું રાતા તથા કાળા સમુદ્રના કિનારાનું જ્ઞાન ત્યાંની રિયલિટને અમલનું હતું. હૌર્ડ કિયનરે એની જીદિની કદર કરી. તરત તેને જાણસી ખાતામાં ગેસેપિટીગીઆ મોકલવામાં આવ્યો. હવે તેની એવી કારકીર્દી શરૂ થઈ કે જેણે કીર્તિ અને પ્રસિદ્ધિથી છોટે લાગનાર આ માણસને જાજબનીસીએ અગ્રાવ્યો.

હૌરેન્સ સીધો હેન્રીઝ (અરબસ્તાન) આવ્યો. તેનો રાજા હુસેન તુર્કીના હાથ નીચે હતો. હુસેનના પુત્ર ફેઝલ ઉપર હૌરેન્સની આંખ ઠરી હતી. છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલી અરબ પ્રજાને ફેઝલના ઝંકા નીચે એકત્ર કરી, તુર્કીને હાંકી કાઢી, સ્વતંત્ર અરબ રાજ્ય સ્થાપી બ્રિટિશ સત્તાનતના માર્ગને નિર્ભય જનાવવો એ હૌરેન્સનું ધ્યેય હતું. તેણે પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું. હુસેનને તેણે ઇચ્છાના પદમાં લીધો અને અરબ પ્રજામાં તુર્કી વિરુદ્ધ અસંતોષ ફેલાવી તુર્કી સામે જળવો જગાવવા ધૂમવા લાગ્યો. એ સળગતા રેતાળ પ્રદેશમાં હૌરેન્સ વૈરાગિયની જેમ કરી વળ્યો અને અસંતોષના ઉકળાટમાંથી જળવાની આજ ફેલાવી. ૧૯૧૬માં હુસેને તુર્કીની ધૂંસરી ફેંકી દીધી અને પોતાની સ્વતંત્રતા બહાર કરી. પોતાના ધ્યેયને પહોંચવા હૌરેન્સે સોનાની નદી વહેતી મૂકી અને અરબ પ્રજાને પોર્ટી આરાઓ આપી. અરબસ્તાનમાં હૌરેન્સના સાહેસોની આ કરુણ જાણ હતી.

ફાન્સની રણબૂમિ ઉપર જર્મન લશ્કરો સામે ખડકાંજોલાં દુનિયાનાં સમર્થ સૈન્યોનું દળાણ ઓછું કરવા ન્યયે પશ્ચિમના વિપ્રલદેવતાઓએ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની ગરદન ઉપર કોપ મૂકવા—સુએઝની નહેર ઉપર દુમલો લઈ જવા—ની યોજના અમલમાં મૂકી ત્યારે પૈયેરટાઇન રસાકસીનું કેંદ્ર બન્યું. ૧૯૧૭માં જનરલ એલનની ગાઝા શહેર પાસે મોરચા માંડીને બેઠો હતો ત્યારે હૌરેન્સે તેની કીમતી સેવા જાણી. આ વિશાળ અને ઉજાજા પ્રદેશમાં તુર્કીના વહેવારનાં સાધનો તોડી નાખ્યાં, તેમનો ખોરાક દાર-

ગોળો અને સરસામાન લૂંટી લેવાં, તેમાંની ઉપર આચાર્યનાં છાપા મારીને તેમનું મનોગણ તોડી પાડવું, રેલવેના માર્ગ ઉભેરી નાખવા, સામી જાતીએ લક્ષવાને બદલે ખીજ દબ્બર રીતે તેમને હેરાન કરવા અને તેમની હરોળોની પાછળ રહેલી પ્રજાને તેમની વિરુદ્ધ બંધ કરવા ઉફરેલી એ લૉરેન્સની કાર્યરેખા હતી. તેની સલાહ પ્રમાણે ફ્રેંચ મદીનામાં તુર્કી સૈન્યને બૂજે મરવા દહને મદીનાનો બદલારતી દુનિયા સાથેનો સંબંધ લગભગ તોડી નાખ્યો અને લૉરેન્સ પોતે ઉત્તરમાં પવનવેગે ફરી વળીને જળવાની આગ ફેલાવતો ગયો. તે છેક સીરીયામાં પણ દુસ્મનોની પાછળ પહોંચ્યો અને ત્યાંનો પ્રજામાં બંધ ફેલાવી તુર્કી સૈન્યની રિયતિ કદાહી કરી નાખી. પાછા વળતાં તેણે અરબ જળવાબેરોની સરદારી લઇને ૧૯૧૭ના ઓગસ્ટમાં મા'આનમાં પાસે એક તુર્કી ટુકડીને દસાવી. તેનાં આ પરાક્રમે માટે ઇંગ્લેંડ અને ફ્રાન્સે તેને જે માન આપવાની તત્પરતા જતાવી તેના સ્વીકાર કરવા તેણે ના પાડી. લૉરેન્સે તુર્કીના મોરચાની પાછળ છાપા મારીમારીને મુખ્ય દુશ્મને કઈ દિશામાંથી આવશે તે જાણત તેમને ભ્રમણામાં રાખ્યા, અને છેવટે અચરે ઔત્રનળી તુર્કી સૈન્યને તોડી પાડતો હતો ત્યારે ૧૯૧૮ના ઉનાળામાં લૉરેન્સ સીરિયાના પાટનગર દમાસ્કસ ઉપર ચડી ગયો અને તે શહેર કળને કર્ણુ. ઔત્રનળી આવી પહોંચ્યો ત્યાં સુધી એ સાહસતરીકે દમાસ્કસ કળને રાખ્યું.

આ બધું કરતાં એને પૂર્ત સાત વરસ લાગ્યા હતાં. એનું પૂર્વ જ્ઞાન અદ્દી કરીએ તો તો પાતાનાં પાનાં ભરાય. ફ્રેંચના કહેવાથી અરબ પોસાક અપનાવી, ઉંઠ પર ભુદીભુદી જનિએ વંચે સલાહ કરાવવા રખડતા, સંમ્રહણીથી પીડાતા અને જેવાન થઈ જવા જતાં ભુદીભુદી હાવણીઓમાં સંદેશ પહોંચાડતા લૉરેન્સનું સારનું વર્ણન કેાઇ માયા જેવું જ છે. એ પર એક નહિ પણ અનેક પુસ્તકો આજસુધી લખાઈ ચૂક્યા છે, પણ તેમાં જે લૉરેન્સના જીવનમાં રસ ધરાવનારાએ એના પોતાના 'Seven Pillars of Wisdom' ઉપરાંત ફ્રેંચ લિસ્ટ દાર્જનાં જે પુસ્તકો 'The Ghost of Napoleon' અને 'T. E. Lawrence in Arabia and after'

ખાસ વાંચવા જેવાં છે. શિશુના જ્ઞાન વગરના અને કટર વ્યક્તિવાદી અરબો પર એણે જમાવેલા કાળનું એમાં સત્ય પૃથક્કરણ કરેલું છે એટલું જ નહિ, પણ લૉરેન્સના કાર્ય પ્રત્યે બ્રિટિશ અને ફ્રેંચોએ કેટલી દબ સુધી ઉપેક્ષા જતાવી હતી એ પણ એમાં નિબપક્ષ પણે રજુ થયું છે.

ફ્રેંચે તો કંટાળીને ઘણી વાર સલાહ કરવા તત્પરતા જતાવેલી, પણ રણના આ મશાલગીએ છેવટ સુધી તેને રોક્યો હતો ને છેવટ સુધી બ્રિટિશ બ્રિગેડની સદાય વિના જ અરબો સાથે એ ઝઘૂમતો રહ્યો હતો. પરિણામે ફ્રેંચને જ નહિ, પણ અરબ જણુ-બચ્ચાને ખાત્રી થઈ ગઇ હતી કે લૉરેન્સ એ અરબ આગાદીનો પ્રામાણિક લડવૈયો છે, અરબરતાન માટે અરબ જેટલી જ એને લાગણી છે અને એ માટે એમના જેટલું જ એ સહન કરી શકે છે. તુર્કીએ એના માથા માટે ઇનામ કાઢેલું, પણ એ માથું તો સદા અરબોનું જ ભાગીદાર રહ્યું.

૧૯૧૮ના નવેમ્બરમાં વિશ્વવિમ્બદનો અંત આવ્યો. પરાજિત તુર્કીમાં કમાલ પાશા કાન્તિની મશાલ લઇને ઘૂમતો હતો. તેણે 'પુરાપના માંદા માથુસ' (તુર્કી)નાં સહેલાં અંગ—સીરિયા, પેશ્તરાઇન, હેન્નઝ, મેસો-પોટેમિયા અને આરમીનિઆ—તથા દીર્ધા, કારણ કે તે તુર્કીની નળજાઇનાં કારણુ હતાં. અરબ પ્રજા દ્વેષ તુર્કીની હુસરીમાંથી છૂટી થઈ હતી. ૧૯૧૮માં ફ્રેંચ અને લૉરેન્સ સુલેહ પરિગદમાં બાગ લેવા પારીસ આવ્યા. લૉરેન્સનું નામ દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકું હતું. અજ્ઞાત આવચ્યામાં રહેવા ઇચ્છનાર આ સાહસવીરને તેનાં સાહસોએ કર્નેલ લૉરેન્સ ઓફ અરેબિઆ તરીકે જાળખતોસીએ યજ્ઞાવ્યો હતો. તેને પોતાનું સ્વપ્ન દ્વેષસિદ્ધ થતું લાગ્યું, પરંતુ પોતાની અગતી ફતેહ માટે તેને જરાયે અભિમાન નહોતું. કર્નેલ લૉરેન્સ પારીસ આવ્યો તે દિવસે પારીસ દુનિયાની આશાનું કેન્દ્ર હતું. આખી દુનિયામાંથી કરોડો માથુસો પારીસ તરફ ખીટમાંડી રહ્યા હતા. સુદની ગિનાસકતામાંથી પારીસની પરિપદ નવી દુનિયા સ્વશે એમ પ્રજાને કહેવામાં આવતું હતું. રાષ્ટ્રીયતાની સંકુચિત દીપાલોલાં અટકાય થઈ જશે, સુલભ પ્રગત્યો સ્વતંત્ર થશે અને નળળી પ્રગત્યો નિર્લેપ જનશે એમ લોકોને ખાત્રી આપવામાં

આપો દત્તી, યુદ્ધ સદા મારે નાખૂંદ થશે, લટકરી સરંજમનો ગોળને પ્રગતી પીઠ ઉપરથી દઢવેા થશે અને પ્રગતપ્રગ વચ્ચે લાઘયારો ફેલાશે એવી આશામાં યુદ્ધમાં પાપમાલ થઇ ગયેલી પ્રગતઓ રામતી હતી. દુનિયાની નજરમાં અમેરિકાનો પ્રમુખ વિલ્સન દેવ જેવો અને મિત્રરાજ્યના મોવડીઓ ફિરરતા જેવા લાગતા દત્તા અને મરણીઆ જાનીને લડાએલા આ લાયકર યુદ્ધની વિનાશક અસરમાંથી તેઓ દુનિયાને ઉગારી લેશે એવી ખાત્રી વિજેતા અને પરાજિત—જમ્મી પ્રગતઓને હતી.

પણ આકાશાએનો બધો હૌરેન્સ નવારે પારીસ આગ્યો ત્યારે તેની રવખરૂદિ પડી બાગી. તેણે શું જોયું? ગુલામ પ્રગતઓને મુક્ત કરવા માટે અને નાની નથા નજાળી પ્રગતઓના રક્ષણ માટે લડાએલા આ વિગ્રહના વિજેતાઓમાં મુલકગીરીની લાલસા હતી, કિત્તાઓરીની તલજ દત્તી, લડાછની જૂંટમાંથી મોટે દિરસો મેળવવાનો તૃષ્ણા હતી. હૌરક ન્યૉર્ઝ, કેવે-મેન્સી અને ઓગ્લાન્ડોમાંથી વિલ્સનને જુદા પાડી શકાય તેમ નહોતુ; તેના પ્રખ્યાત ચાંદ મુદ્દાની જે મોરલી સાભળીને જર્મનોએ મુખ જાની દધિવાર હેઠા મૂક્યાં હતા તે મોરલી દવે અદરથ થઇ મઇ હતી. સીરિયા અને પેલેસ્ટાઇન ઉપર ફ્રાન્સ અને ઇંગ્લંડનો ડોળો હતો હૌરેન્સનું અરજ પ્રગતી રતત્રતાનું રવખ પડી બાગ્યું. દત્તારા જતેશે હૌરેન્સ ધૂણા ખાત્રીને લાથી ચાલી નીકળ્યો ફ્રેન્ચને પણ ધાગુ લાગી આવ્યુ. સીરિયા ઉપર તેનો પહેલો દહ્મ હતો. તેના ઝડા નીચે અરજ પ્રગતનું રચાન હતું અને અરજ પ્રગતના હૃદયમાં તેનું રચાન હતુ. ૧૯૨૦ના માર્ચમાં તેને સીરિયાના રાગ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યો, પરંતુ ફ્રાન્સની લાલસા તે વરતુને કેમ સાંખી શકે? જુલાઇમાં તેને ગાદીત્યાગ કરવાની ફરજ પડી અને સીરિયા ઉપર ફ્રાન્સની ધુસરી પડી. પારીમની સુલેદ પરિપદે ફ્રાન્સને સીરિયા સુપ્રત કર્યું. ૧૯૨૨ના જુલાઇની ૨૪મી તારીખે પ્રગત-સંધે પેલેસ્ટાઇન 'વહીવટ અલાવવા' માટે ઇંગ્લંડને સોંપ્યું!

આ કાર્યવાહીએ હૌરેન્સના છપનને કેવો આધાન પહોંચાડ્યો દશે! ફ્રેન્ચે પોતાના જધાં ખ્રિટિશ માન-ચાંદ કાઢી નાખી હૌરેન્સને સુપ્રત કર્યો ત્યારે એ ચેતી વખતે એણે શી મનોવેદના નદિ અનુભવી હોય?

જેની સાથે ખામેખા મેળવી એ લડચો, ખ્રિટિશ સુરક્ષિતના માટે મોટીમોટી આશાઓ આપી જેણે એક આખી પ્રગતનું માનસ ફેરવ્યું, એ પ્રગતની નજરે દવે તે દ્રોહી હશે. એનો જધો જૂતકાળ અપ્રમાણિકતાની સાખ રૂપે રજુ થયો. તેની જમ્મી સિદ્ધિઓ તેને હૃદયના શ્વજ સમી લાગી. તેને દવે ખાત્રી થઇ કે સામ્રાજ્યવાદી વિજેતાઓએ તેની મેવાનો દુરપયોગ કર્યો હતો, અરજ પ્રગતનો દ્રોહ કર્યો હતો અને તેને પોતાને દધિવાર તરીકે વાપર્યો હતો.

એવામાં મર્ચિલ પરદેશખાતામાં તીમયો. ખ્રિ. રિશોની ચાલખાછની નેને પણ સૂગ હતી. જે ગએલું તેને એણે જવા દીધું, પણ મેસોપોટેમીઆ અને ટ્રાન્સ જર્ડન દણ જાકી દર્તા. હૌરેન્સના પ્રામાણિક પ્રવાયો એની નજર જલાર ન હતા. એટલે તરત તેણે એને પોતાની કચેરીમાં લીધો, એની સલાદ પૂછી ને એ પાર પણ ઉતારી. મેસોપોટેમીઆ તેણે ફ્રેન્ચને રવાધીન કર્યું ને ટ્રાન્સજર્ડનને અર્થ-સ્વાતંત્ર્ય સાથે અખુદાના દાય નીચે મૂક્યું. આ રીતે પોતાના ભગ્ન આદર્શોના આટલો છછોંદાર કરાવીને હૌરેન્સે સંતોષ માન્યો.

અને એ પાર પડતાં જ હૌરેન્સે જનદેર જયનને તિજાંજલિ આપી દીધી. પોતાના પૂર્વજયન-પૂર્વ કલિ-દાસના પડછાવાથી પણ જનણે ત્રાસતો હોય તેમ વિમાનદળમાં રિફ્ટ તરીકે જોડાનાં તેણે પોતાનું નામ પણ જલવાની નાખ્યું અને વિમાની સૈંસ નામ ધારણ કર્યું. એણે ધાર્યું હોત તો કમિશન મેળવી શકત. છતા કેમ ન લીધું? એનો જવાબ આપવો અશક્ય છે. પોતાના તપોલંગના પથ્થાતપ માટે એ જ રાદ એને કીક લાગ્યો. ને કમિશન લે તો એની પ્રામાણિક કાર્યવાહી પર સાહીવાદી ચાલખાછનો ઓળો ફરી જ વળે ને? પોતાના દેશનાં વિશ્વાસઘાત સામે સુલેદ પરિપદમાં અલાવેલી લડત જ તેનો દિલાસો હતો.

પણ વિમાનખાતામાં તેને ઓળખાઇ જતાં વાર ન લાગી. જૂતકાળનાં સ્મરણો ફરી તેને ઘેરી વળે એ એને કોઇ રીતે ન રચ્યું ને દાઝખર્ચે દિલે તેણે એ કામ પડતું મૂક્યું. આછપિકા માટે નવા ઉપાય તે જોળવા માંડ્યો. કોઇ રથપતિની ઑફિસમાં થોડા સમય કામ કર્યું. તે ન રાચ્યું એટલે છાપાંમાં લેખો લખવા માંડ્યા; પણ તે જધા પાછા આવવા લાગ્યા.

એ વખતે એની શી સ્થિતિ હતી? અંગ્રેજોના એક વખતના એ ખેતાજ આદેશદને ટંકભરનું ખાવાનાં જે સાંધાં હતાં. સામાન્યને આજે સર્વસ્વીકૃત ગાંધીની વડોદરાનાર એ એલિયોને પેટમાં મૂકી અત્ર નાખવા પોતાના જૂના મિત્રોની શોધમાં રખડવું પડતું હતું.

આમ જમી ખાલુની બેઠકદરેને મુકસિરી સદન કર્યું જતો લૉરેન્સ આગળમાં જે વર્ષો દરમિયાન પોતાના જીવનની તાવણીનું એક એવું સ્મારક ચમ્પૂતો હતો કે જેણે તેને મળ્યાં પછી જે મરજીવો જનાવો છે. અરજસ્તાનની પોતાની આખી જીવન શબ્દોના રીપામાં તેણે રેલાવી અને એની એ કૃતિ—'The Seven Pillars of Wisdom',—એ વીરના નીચિયન કાર્યની આખી કથની—આધુનિક સાહિત્યનો એક સકેવર્તી અન્ય જાતી છે.

જે એ, જસદી છપાવવાની ઉતારબેનદોની લખાઈ. ખીમતોનાં મગજને પોષણ આપવા કરતાં તેમાં લૉરેન્સને પોતાના મગજનો ભાર દળવો કરવાનો ઉદ્દેશ વધુ હતો. એ લખીને એણે પોતે શુભાવેશ આદર્શનું સ્મારક મળ્યું છે એમ કહીએ તો ચાહે. પોતાના આદર્શ ખાતર એ પુસ્તકની આવકમાંથી પચ્ચ એકે પાઈ એણે ન લીધી. જમી એક દરદને સોંપી દીધી. અને નવાઇ જેવું તો એ છે કે પુસ્તક ઉપર લખનારના નામ મુકાનો એણે ઉદ્દેશ ન કર્યો.

શેરો વખત રહી તે ટૂંક કોર્સમાં જોડાયો—ડી. ઇ. સોના નવા નામથી. પચ્ચ એની પોકળતાથી કંટાળી એ વર્ષ જાડ એ પચ્ચ છેડ્યું જે પછી વાદનોની ઝડપ વધારવાના અખતર પાછળ પડ્યો.

ઈ. સ. ૧૯૨૮માં અધ્યાપનસ્થાનનો અમીર અમા-નુદસાદ દિલ્હસ્તાન ચક્રો યુરોપ જવા નીકળ્યો હતો. એ નાના દેશનો જુવાન રાજા મોટીગોટી આરાઓ સેવતો હતો. તે પોતાની અજાત પ્રજાને જાણનો પ્રકાર દેખાડવા માગતો હતો; જુનવાણીનો નાશ કરી પોતાના દેશને પશ્ચિમની દરોસમાં સાવવાના તેના રોક હતો. તેણે ઇ. ૧૯૧૮—૨૦ના ઇર્ષ્ય સામે તકીમે પોતાના દેશની સ્વતંત્રતાનો તેની પાસેથી સ્વીકાર કરાવ્યો હતો. અધ્યાપનસ્થાનની બે જાણુ આવેશ બે વિરોધી તત્ત્વો—આત્મવતી રસિયા અને શક્તી-

વાદી બિટીશ દિલ્હ—મોંચી તેની તત્ત્વ સામ્યવાદી રસિયા તરફ દોરવાની જતી હતી. યુરોપમાંથી નવનનું શોખી સાવવાની અને પોતાના દેશ માટે નવુંમયું લાઈ આવવાની તેને ઉમેદ હતી. દિલ્હસ્તાનની પ્રજા તેના અશ્વિત્વ પાછળ મોંઢી જતી હતી. દિલ્હની વાયધ્ય સરદદ ઉપર તેના હાથે નવા રાષ્ટ્રનું અધ્યક્ષ થતું હતું.

અમાનુદસાદ યુરોપ ગયો અને અધ્યાપનસ્થાનમાં જળવાની આજ મગજવા લાગી. અર્ધ જંગલી અધ્યાપનોને નવા સુધારા સામે ઉત્કેરવામાં આવવા હતા. મુલાંઓ, ફરીરો અને નેતાઓના કાનમાં ઝેર રેડવામાં આવ્યું હતું અને તેઓ આખા દેશમાં મેરી પવન ફેલાવવા હતા. તાયફાવાળાઓએ અમાનુદસાદના અમુલ સામે દયિયાર ઉપાડ્યાં. સરદદના પ્રદેશમાંથી એક બેદી પુરાનું નામ બદલ આવ્યું અને લોક-વાયકા દગર રરતેથી દુનિયામાં ફેલાવા લાગી. વિમાની રો સરદદ ઉપર મળી આવ્યો અને લોકોએ તેને કર્નેલ લૉરેન્સ તરીકે ઓળખી લાગ્યો. લોકોએ તેને અધ્યાપનસ્થાનના જળવાના પ્રેરક તરીકે માન્યો. લૉરેન્સના નામ સાથે તેની અરજસ્તાનની બેદી પ્રજાતિ નજર આવળ તાજ થઈ. લૉરેન્સ તાજસ્તોળ વિમાનમાં બેસી સરદદ ઉપરથી પાછો આવ્યો, યુવધુષ ઇર્ષ્યને રરતે પડ્યો અને પોતાના ગુપ્ત જીવનમાં અદરશ થઈ ગયો. એ જળવાની આમગા અમાનુ-દસાદનું તજવ તારાજ થયું. આ રોમાજીક નાટકમાં લૉરેન્સે કેટલો અને કહ જાણ્યો પાડે અજરબો તેનો દેસલો તો મતિવાસ આપશે

ફરી પાછો મિત્રોની લાગવગથી તે વિમાની જ્ઞાનમાં જોડાયો. તે એરી રરતોએ કે જે સાંજગીને લૉરેન્સ જેવા માણસે તે કળુષ કેમ રાખી એ જ આવધ્યને પ્રશ્ન થાય. એ રરતોમાંની કેટલીક મદત્તની આ હતી: તેણે સામારણ વિમાની તરીકે રદેયું; તેણે કહી ઇર્ષ્યકોઈએ નહિ,—આવર્ષક પચ્ચ ન જવું; તેણે કહી વિમાનમાં ઇર્ષ્યનહિ:કોઈ મોટા માણસની મુલાકાત લેતો નહિ તેમ તેની જોડે કશું સંભાવનું પચ્ચ ન કર્યું! અને લૉરેન્સે આ કળુષ કહ્યું! ખરી રીતે તો કોઈ પચ્ચ પ્રકારે પોતાનું પૂર્વજીવન દેનાઈ જાય એ જ એની ખાદેશ હતી. એ માટે તો દેશના અધ્ય સામે વધારે એણે સાંજગ્યું કે મંત્રગી રિપોર્ટરોને તેની મુલાકાત

માટે છૂટ્યા છે ત્યારે તે તરત સામી દિશાની ટ્રેનમાં નારી છૂટ્યો હતો.

આ પછી તેના જીવન ઉપર વધુ પ્રકાશ પડી શક્યો નથી, સિવાય કે તે પાલોની અડધ વધારવા માટે અજાતરા કર્યા કરતો. દરિયાઇ કાફલા માટે પોતે તૈયાર કરેલી ગમ્મરવાળી અડધી જોટની પરીક્ષા કરવા માટે તેની ઉપર ખરેખરો મારો ચલાવવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૩૩માં 'હોલીવુડની' એક સીનેમા કંપનીએ તેનાં અરણ્યસ્થાનનાં સાદસોને ફિલ્મમાં છિનારવા, તે ફિલ્મમાં પાઠ લેવા અને જાદુલામાં દસ દબર પાકેડ આપવાની માગણી કરી. પરંતુ કોઈપણ જાતના પ્રતિવાદથી મુકન રહેશે હોરેન્સ તે કેમ કળ્પ કરે? એને શ્રમની રોડી જોઈતી હતી ને એ માટે એણે અતિ-દાસિક લેખનકાર્ય હાથ ધર્યું હતું.

૧૯૩૫ ના એ માસમાં આ મહાપુરુષના જીવન-

રતનાવલી

૧ 'દંડ અપરાધનો ઉત્તારાં છે.' — હેનલ

૨ 'તેની કોર્મ્મનિ નથી એની અપરાધન' ન છે 'Non progeniesit regredi'.

૩ 'પુરુષ સદાય એવા ન હશે, જેવા સ્ત્રી-ઓ એમને જનાવે, એટલે ને તમારે મહાન અને મુશીલ પ્રયત્નો નિષ્ફળતામાં અડવા ને મીઠા હું તે સ્ત્રીઓના અન ઉપર હાથેદ'.

— રસો

૪ 'અત્ય સર્વકાંએ એલનું ધરે, પણ અત્ય જોવવામાં એમન હોય એવા સમયમાં વિશેષે કરીને.' — કૅલરિય

૫ 'તે એમને મરે છે એને ખવાવે, નહિ તે તમે એની હત્યા કરો મલ્લો' — એન્ડ્રોસ

૬ 'માણસ વધારાનું થત રાજે ને પાપન ન રાજે છે.' — જોર્જિન

૭ 'એક માણસ અપાત્રે જન્મે, તે જોતે બધે ખરે.' — ગીમ્મર્ કહેવન

૮ 'કાશમુદ નવા વિચારના અપાર આર ઉત્તમ વ્યાસપીઠ છે.' — યોનિએ

૯ એક હત્યાથી અપરાધી અને અનેક હત્યાથી માણસ ગ્રાસનાયક થાય છે' — ઇરેનસ

નાટક ઉપર હેવટનો પડદો પડ્યો. ઇંગ્લેન્ડના ડોરસેટ પરગણામાં જોનિંગ્ટન કૅમ્પ પાસે ન્યારે પોતાની વેગવાન મોટર સાઇકલ પર એ જતો હતો ત્યારે સાઇકલ ઉપર જોડેલા એક જાળકને તરિને નીકળવા જતાં તે પોતે ન સાઇકલ ઉપરથી છાડી પડ્યો અને તેની જોપરી તૂટી ગઇ. ૧૪૨ કલાકની મેથુદિ પછી ૧૯મી તારીએ તેનું અવસાન થયું. તેની જોપરીને એવી છબ પહેંચા હતી કે જે તે જીવ્યો હોત તો પણ પાગલ જાની જનન.

અમ રસોને મૂગી એવા કરનાર આ મુકનાતમાને મૃત્યુ પછી પણ પ્રસિદ્ધિ કે કીર્તિ નહોતી જોઈતી. તે સવારે દરવાજા પાસે એકલા થયોજા તેના પ્રસંગકાંએ તેના મરણની જાહેરાત વાંચી ત્યારે તેમાં હોરેન્સની અંતિમ ઇચ્છા જણાવેલી હતી: 'મારા શબના રમશાન-મરથસમાં મારા અંગન મિત્રો સિવાય બીજા ન આવે અને મારી કબર ઉપર વેરવા માટે કોઈ કૂતો ન મોકલે' આ તેની સૂચના હતી.

એ જીવતાં એ દિવસોની ભવ્યતા અને કાર-બળો સમાસ 'Seven Pillars of Wisdom' માં કરતો મથો છે. પણ સાચા હોરેન્સનું તો એ આખું ચિત્ર ન જાણી શકે. એ ચિત્ર તો મેકારીની હેટલી ટોચે રહી, અરધે મૂળે જેટલે લખેલી 'The Mint' માં ન પૂરું લીનું છે. પોતાના ઉત્તર-જીવનની ગંધી કંઠીગીઓ એણે એમાં સાંઘન ઉતારી છે. પરંતુ તેના વીજ પ્રમાણે એ પુસ્તક ૧૯૫૦ની સાલ પહેલાં જાદર પડી શકે એમ નથી, કારણકે તેમાં કેટલીક જીવન વ્યક્તિઓનો ઉલ્લેખ છે. પ્રકાશકોનો કોપી શાઈટ અચવાય તે માટે અમેરિકામાં તેની ખાર ન કરતો છપાઈ છે. તેમાંની જે તો કાવલ પ્રમાણે ત્યાંની કોંગ્રેસની લાયબ્રેરીમાં રહી છે, ન્યારે જાકીની દરેક પ્રતની વેચાણ કીમત અત્યારે એક લાખ પૌંડ રાખવામાં આવી છે.

જેને લક્ષ્મીનો લોભ ન હતો, એદિક સુજોની વાંછના ન હતી, કીર્તિ અને પ્રસિદ્ધિ માટે ઇચ્છા ન હતી, પદવીનો મોદ ન હતો, કદરવાનીની અપેક્ષા ન હતી, અને એ જાણું જેને માગ્યા વિના મળતું હોવા છતાં જેણે એ વસ્તુઓનો નિરસકાર કર્યો અને અંધનોથી મુકન રહ્યો, તે પુરુષની કદર મૃત્યુ પછી થાય કે ન થાય, પરંતુ ઇંગ્લેન્ડના ઇનિદાસના પાના ઉપર તેનું રથાન દરી ચુકું છે અને તે રથાન અનેક છે. વિજય વાચુ

ભૂતકાળનાં ગીતો

ચિત્રકાર - ત્રિશુભાનીલ ખંડાળી (ગુજરાત સ્વાસ્થ્ય)

ઉપર ડાબી તરફ: નરસિંહરાવ કુમાર વયે—૧૮૭૧માં; જમણી તરફ નરસિંહરાવ નાગરી પોષાકમાં—૧૮૮૮માં;
નીચે: નરસિંહરાવ પોતાના લેખનખંડમાં—૧૯૨૦માં (બજોશ 'શુદ્ધિપ્રકાશ'ના સોમન્યથી)

શ્રવ. નરસિંહરાવ લોખાનાથ

૧૮૫૨ થી ૧૯૩૭

પદ્મવિભૂષણ માટે જુગો આ બંધની માધુકરી

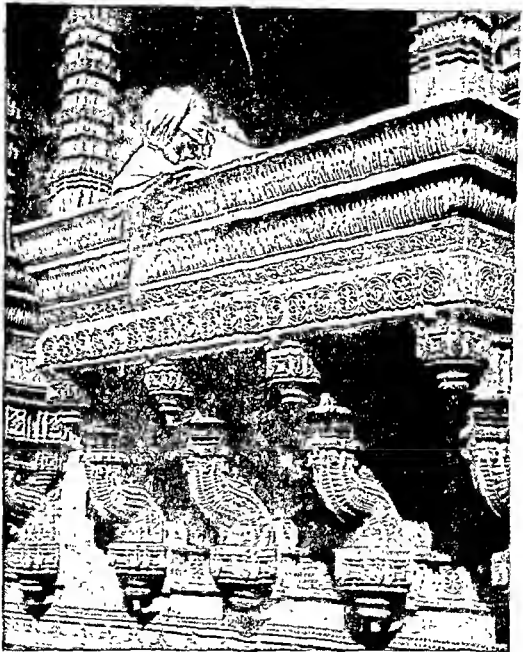

બાબુએ : નરસિંહરાવ ને જોગતા પત્ની સો સુશીલાબહેન
નીચે : શ્રીકૃષ્ણ નરસિંહરાવ (૭૭૦૩) : 'સુદિપ્રકાશ'ના મં

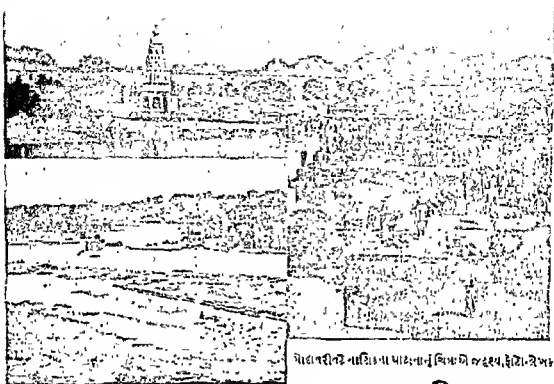
નરસિંહરાવ (રહેઠાણ : રવિમોહન રાવળ)

शिवमंदिर

इटा - श्रीराम मंदिर

ગોદાવરીનદે નાશિકના પાંદડાનું ચિત્ર અને જલદશ્ય, ફોટો. ગ્રે. બે. બે.

મું. આદિથી ૧૧૭ માઈલ દૂર આવેલું પુરાતન નિમ
નાશિક પાતાનું સ્થાન છે. મુળાષ્ટના નાશિક
જતાં જમતપુરી પાસે ચાપ્રવાદ ચડવો પડે છે.
કેટલાંક હોડયા પાડી દેસો કેકિયુ મૂકી ૨૦૦૦ ફૂટ
હિંચ હમિયુના સપાટ ગોદાવ હિંચર ચડે છે. કચારા
મયા પાડી દેસોમા દસ જુગદા, પાચ મિકટ નાજા
અને અગિવાર પૂલો પડ્યા માટી ચડાવ લે છે. તેમા જે
બુના 'રિનસિંગ' દેસન પાસેનું નાથું વિદુસનામમાં
હોવામા કીયું (૧૯૦૧૮) ચળાય છે. અદીનું સુદિસોન્દર્ય
ચેતમાસે ગોદક છે. શ્રીસાહ્ય નરુમના, ખજખજના
નાળા, વરેસા તળાવ, શીત્રાપીમાં જેનરે, હીચારીયા
ટેકરા અને આહાંઆહે નરસાદ કંઈ અગમ્ય આનંદની
લહેરે ચડાવે છે. ત્યાંથી પસાર થતાં દરિયે મુગ છ હંવા-
દાનું હીચામાં કોયું સિંચાર કસચુગાઈ (૫૪૨૭ ફૂટ)
નજરે પડે છે અને અલંગ, પિતનાચર, અર નગરે સિવા-
ચના કિશ્તની ઝાંખી ચાપ છે. આપ રમ્ય પ્રદેસમાંથી
પસાદયના પટીતળનાશિકમાં સુદિસોન્દર્ય આનું સાગે છે.
યુગેયુગે નવેનવે નામે પ્રસિદ્ધ થએલું કોઈ પચ્ચ
પર્વતશાન હોય નો તે નાશિક છે. કૃતયુગમાં પસાદયર,

નવશીખ

યુગેયુગે નવેનવે નામે પ્રસિદ્ધ થએલું
હિંદુસ્તાનનું પુરાતન તીર્થધામ

જે કૃતયુગમાં પસાદયર, ચેતારાં ચિકરક, હાપર (ચાપલ)માં
જવરમાન, કસિયુગમાં નવશીખ અને મુસલમાની દેવરે
શુભમાનાપાદ તરીકે જોજખાયું છે

આજનું નાશિક

લેખક મુરેરા દીક્ષિત ભોમ.બો., એમ.કોસરી.

ત્રેતામા ત્રિકલકે, દ્વાપરમાં (ગામાવણમાં) જનરક્ષાન અને કલિયુગમાં નવશીખ એવાં અનેક નામોથી પ્રસિદ્ધ થયેલી એ નગરી છે. ઝીક દિલસુદ દેવેશીએ જેનું વર્ણન કર્યું છે, વરાહમિત્રની (પ્રિ. ૫૦૦) જ્યોત્ષ્ણમા ને રથળા વંચુદ્રીપમાં ગમ્યું છે તે આજે મુખાષ ઇસાકાનું સોળમું શહેર મણાપ છે. મુસલમાની રાજ્યમાં દિલ્હીના દફતરે તેનું નામ મુસલમાનાબાદ લખાવું. સમ-સીતાના નગરાસમાએમના વસવાટથી પવિત્ર બનેલી ને રાત્રણના આગમનથી ઐતિહાસિક બનેલી ભૂમિ આજેયે એ નામોના પડ્યા પાડે છે. નવસીખનું અપભ્રંશ તે નાશિક. એ નામનો પહેલો ઉદ્ભવ લગભગ ખાસીમસો વર્ષ પહેલા થયો છે. નાનાનાના નવ સિખરા (ટેકરીઓ) વચ્ચે આવેલા એ નગરનું નામ સુરોચ છે જૂની ગદી-જમા ઔરંગઝેબને-કેટ છે—, નવીનગદી, ગજાપતિ, મહાલક્ષ્મી, મિત્રધંત, એવા આ ટેકરીઓના નામ છે. આદીના આબોદવા સારા છે. શીઆએ ૬૧૦ શીત, કોનાજે ૬૦૦ ઉપજીને એમાસે ૩૦-૩૫ વરસાદ પડે છે.

આ પ્રાચીન રથળા ઉપર અનેક રાજ્યના, અનેક ધર્મમાર્ગના અપશીષ પિપ્પરાએમા છે વૈષ્ણવ, જાદ, શૈવ અને જૈન માર્ગના અનેક કહેરાગમિત્રો આ રથળા મદાએલું છે. નાશિક એ ગુજરાતની સરદારનું નાકું છે. ધણા પ્રાચીન કાળમાં માણવાનો સીધાંબન કે પાર્શ્વિબન રાજ નવપાને નાશિકના જાદુમાં રાખીને દરાવી પોતાનું રાજ્ય રથાપેલું મનાય છે. લગભગ ઇ.સ. ૪૮૦માં અહીં ગુજરાતના ચાલુક્યનું અને તે પછી ઇ.સ. ૭૮૫થી ૮૧૦ સુધી રોડોડાનું રાજ્ય હતું. તેની પાછળ યદુમિત્રના માદવ રાજ્યનો આવેશ છે. અગ્રી-આરમા-આરમા સેકામાં નાશિક જૈન ધર્મનું કેન્દ્ર ગ્રધુ. ૧૨૬૫માં અહીં ઉદીના ખિલજીએ ગુજરાત જીતી નાશિક લીધું ૧૬૧૮માં બંધાએલો દિલ્હી દરવાજો અને તેના ઉપરનો કારસી લેખ મુસલમાની સત્તાની જામ આજેયે પેકારે છે. ઇ.સ. ૧૭૬૦માં ફરી લાગ્યપણે થયો. મરાઠાઓની શરી તક્ષવારે મુસલમાનોને દાણ કાઢ્યા અને પેશવાના સમયમાં નાશિક પૂનાથી જીતી રાજકીય અને પહેલું ખાસિક રથળા બન્યું. પૂનામાં નથી એટલા પેશવાના અપશીષ નાશિકમાં છે. એ કાળમાં સાજના 'જરીપટકો'ના રૂપિયા અહીં પડતા. આજેયે અંજીજ સરકારની કામગીરી મોટા અને ટિકિટો પજી અહીં જ

છવાય છે. ઇ.સ. ૧૮૧૮માં પેશ્વા પામેથી અંજીજો નાશિક છડ્યું. તે વખતે લગભગ ૧૬ લાખનું પેશ્વાનું જવાહીર એમણે અહીંથી કાઢ કર્યું. આજે તો પેશ્વાના મહેલમાં કેટલે જેસે છે કે મોલીસ થાણું છે.

મામની વચ્ચે ગોદાવરી વહે છે. નદીને ડાબે કિનારે રમાવણના કરણ કેન્દ્ર જેવી પંચવટી છે. તેનું નૈસર્ગિક લાવણ્ય ને નિત્રા આજે અહીં પથમાં છે. આજે તો એ રમણમાઓ, આરોગ્યબુવનો અને જનરથી ખીચો-ખીચ ભરાઈ છે. સાપના લીમોટા રહ્યા છે. પંચવટીમાં સીનાચુકા કરીને ઊંડા ભોંયગ જેવી છે. એલી નવા છે. આ રથળે સીતાદરણ થએલું. ગુકામાં 'ટાઈલ્સાઈટ' વિના ઉતરાય એમ નથી. અંદર ઊતર્યા પછી ગુંગળાયા વિના છુટકા નથી. ઊતરતાં પહેલાં એક પૈસો પૂનરીને આપવાનો. પૈસા કમાવા એ માણસોને પહેલો રાખે છે. ગુકામાં ત્રણ ભોંયરાં છે. દરેક ભોંયરૂં ૫૫૫ ફૂટથી વધારે નથી. ઉંડલા બોવરામાં ૭ ઇંચનું મલદેવનું સિંચ છે, રામરીતા એની પૂન કરતા એમ લોકવાયકા છે. સીતાચુકાથી બેએક માઈલ અંધે તપોવન છે. આ રથળે લદમણે સુર્યજ્યાનું નાક કાઠેલું; પેસે રથળે પર્ણકુટી હતી અને પાસે જ મોતમમવિજો તપ કરેલું એવું ભોમીઆ કહેશે. અહીં 'લદમણનું' મંદિર છે. રથળ રજીઆમાં છે. અહીં સરસ્વતીનો સંગમ ગોદાવરી સાથે થાય છે. નદીના પટમાં પાપપ્રપના કુંડ છે. કલિયુગના અતપોવનમાં આજે તપે નથી અને વને નથી. આજે તો એમાં ભાવિકાની શ્રદ્ધા ઉપર કમાણી કરતા લિખારીઓ અને મકાઈના ખેતરા યત્ર મયા છે. જ્યારે સુલગાતના ઊંડા એનાસે ઊભી નીકલે છે. જતાં મે મઠ કાંચે જ સીતારામ ધર ખાટી કરી મયા હોય એવી ભાવનાથી રામરાવણને અગર કરતા યાત્રાજીઓનાં ટોળાં આપણને વિસ્મય પમાડે છે.

નાશિકથી પાંચ માઈલ દૂર ઊંચે (૩૫૦ ફૂટ) 'ટેકરીઉપર 'પાંડવલેના' છે. એ ગુકાઓ છે તો મોદ-પૂમની, પરંતુ મામડીઆ લોક તેને પાંડવોની ગુકા કહે છે. આ ગુકાઓ લગભગ ઇ.સ. ૫૦૦ થી ૨૦૦ થી ઇ.સ. ૬૦૦ સુધીમાં જુદેજુદે કાળે કોનરાએલી છે. પ્રાચીન કાળમાં આ રથળને 'ત્રિરસિય' કહેતા. કળાની દૃષ્ટિએ કાલો અને કેમેરી જેટલી અડિઆતી નથી, પરંતુ તેમાં અજબ રીતે સચવાઈ રહેલા ૨૭ સંસ્કૃત-માકૃત મિથ

લેખોમાં અતિ અગત્યનો ઇતિહાસ લખાએલો છે. લેખ સુદને ગયાળે બ્રહ્મીલિપિમાં દેરેલા છે. દિંદુ રાજ્ય-સમયની ધર્મભાવના અને રાજરાજેશ્વરેનો મદત્વનો ઉદ્દેશ્ય એ કહે છે. આ 'લેના'માં ૨૪ નાનાગોટા ખંડ છે. તેમાં એક ચેત્ય (૧૮)માં અને ત્રણ વિદાર (૩, ૧૦, ૨૧)માં નિરીક્ષણ કરવા ગોચ્ય છે. ત્રીજા વિદારનું ક્રાંતરકામ સાંચીને મળતું છે. ૨૧માં જુદાની ૧૦ ફૂટની તિ છે આંધારામા જોઈ શકાતી નથી. વિદારની આસપાસનો પ્રદેશ લિખ્યુઓને દ્વાનમાં અપાએલો. નાશિક પાસે ખીજી ચંબારની જૈન ગુફાઓ પણ છે.

કોઈ પણ તીર્થનું આકર્ષણ કે પવિત્રતા તેના દેવ અને મંદિરો ઉપર, તેની પ્રાચીનતા અને તે જૂનિને પાવન કરી ગએલા મદાજનો ઉપર હોય. નાશિકમાં નાનાંગોટાં સાઈ મંદિરો છે. તે ઉપરાંત બીજા માગવાના સાધન તરીકે જ્યાંયા ગોદાવરી પાપણુ શિક્ષાઓ, ચિત્રો વગેરે તો અનેક છે. જૂન આત્માઓને માટી કે પત્થરમા અમર કરવાની ધગરા આપણામા અજ્ઞ છે. જૂન-કાળને ન વિસરવો એ દિંદુ ધર્મેનો પ્રાણમંત્ર હશે. ધર્મસ્થાનમાં કલંકરૂપ પણ થયું હોય છે. એના પિયર આવતાં યે ધણી વખત કંપારી છૂટે. એ બધુ અચાન, અધ્યક્ષદા અને છવનકલદના પરિણામે છે. ગામમાં ઘણે સ્થળે જળાતા રામરાવણ વગેરેનાં માટીનાં પૂતળાં નોંધવા જેવા છે. જોરગએના પખત(ઇ.સ. ૧૬૮૦)માં મોટાં મોટાં પચીસ મંદિરો મુસલમાનોને હાથે તૂટેલાં. મદાલકમીના મંદિરના પત્થરમાંથી ઝાંધેલી જુમ્મા-મસ્જિદ એ વિનાશની સાક્ષી આપતી આજે પણ ખડી છે.

આજનાં ધણાંજારા મંદિરો તો પેશ્વાના સમયમાં (૧૭૫૦-૧૮૧૮) જીર્ણોદ્ધાર ચએલા કે બંધાએલાં છે. એવા પેશ્વા માધવરાવની મા ગોપિકાળ્યાબી આરચાનાં કેટલાંક રગારક છે. દિંદુરતાનભરમા દેવરચાનો બંધાવવા માટે પ્રસિદ્ધ ગાદ્યાબાહ હોલકરે (૧૭૬૫-૮૫) અહીં પણ હાથ લગાવ્યો છે. સર્વ દેવસ્થાનોમાં 'કાળારામ'નું મંદિર અતિ પવિત્ર અને તેના સલામંદગની સુંદરતા માટે નળીતું છે. ત્રેવીસ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે બાંધેલું આ મંદિર રામરાવણીએ પોતાનો મહિમા સિદ્ધ કરે છે. તે દિવસે ગોપિકાળ્યાબીએ આપેલા વિરાટ રચમાં મૂર્તિ પધરાવી સો બ્રાહ્મણો તેને ખેંચી જન-

સમૂહને તેનાં દર્શન કરાવે છે. દેવને સ્પર્શવાનો અધિકાર બ્રાહ્મણોને જ છે. ખીજન રચ નવરાત્રીમાં બાલાજીના મંદિરમાંથી નીકળે છે. ખીજનું જોવા જેવું દહેરું નાશંકરે મદાદેવનું છે. આ દહેરાને ગોદાવરીનું પાણી અડધાને વહે છે. અદાર લાખ રૂપિયાને ખર્ચે પેશ્વાના સરદાર નાશંકરે બંધાવેલું આ દહેરું શિલ્પીની કારીગરીનો નમૂનો છે. મદાદેવના દહેરાની દીવાલ ઉપર એક મોટો ઘંટ છે. આ ઘંટ ઇતિહાસનો એક રણકો છે. પરીષમાં તે છ ફૂટ છે અને તેનો અવાજ વગી છે. એના ઉપર અંશિજમાં ૧૭૨૧ની સાલ લખેલી છે. એમ મનાય છે કે સરદારે કોઇ પોર્ટુગીઝ દેવળનો ઘંટ ઉઠાવી લાવી મદાદેવને અર્પણ કરેલો. આવા ખીજા જે ઘંટ મહુલી (યાણા) અને જ્યોર્જટસિંગ બીમશકરમા છે.

ત્રીજી મોટું મંદિર સતી દરવાજા પાસે આવેલું સુંદર નારાયણનું છે. આ દરવાજા સ્ત્રીઓ પતિના શયને બેળાવા લઇ અગ્નિજ્વાળાએ સદગમન કરતી. આ મંદિર ફસ લાખ રૂપિયાને ખર્ચે હોલકરના સરદાર ગગાધર વશવંત ચંદચૌડે ૧૭૫૬માં બંધાવેલું. એમાં નારાયણની મૂર્તિ આસપાસ લક્ષ્મી છે. એ મૂર્તિ એવી રીતે ગોદાવરીમાં આવી છે કે ૨૦-૨૧મી માયે સૂર્ય-કિરણ નારાયણના પગે પડે. કાર્તિક પૂનમે મંદિર દીપગાળ્યો ઝગઝગી રહે છે. ચોથું સાઈ મંદિર નીલ-કુંદસ્થરનું છે. એ ઇ. સ. ૧૭૪૭માં એક લાખ રૂપિયાને ખર્ચે બંધાએલું છે. આ ઉપરાંત ગોદાવરીના પટમાં નાશંકરની સામે આંગને ખૂંચે એવું એકલાલ-સદેહ ધુમ્મટનું તારકેસ્થરનું મંદિર છે.

પંચવટી અને નાશિકની વચ્ચે યહને ગોદાવરી નદી વહે છે. એ નદીનો પટ ૮૦ વાર પહોળો છે અને તલ્લ પત્થરનો છે. લિનાળામાં એમાં પાણી નહિ જેવું જ રહેતું હોવાથી ગામના અવરજવર નદીમાર્ગે જ થાય છે. નદીમાં જવલે જ રેલ આપતી હોવાથી પટમાં નાનાં મોટાં અનેક મંદિરો બંધાયાં છે. નાશિકની આ એક અગ્નયણી છે. ચોમાસામાં બર્ધો દૂળેલા માર્શિ, ડુંભું-ડુંભું થતા ગણપતિ કે રાહાદેવના નંદિ કંઈ વિચિત્ર ભાસ કરાવે છે. અરુણા અને પરુણા નામના જે નાનાં વહેળા નદીને અહીં મળે છે. પાણીમાં નવઝનાતી ભેંસો કે સાફ થતી મોટર બેસો ઘડીમેઘડી ધ્વાન ખેંચી રહે છે. નાશિક ગામમાં નળ હોવાથી નદીની

મુંબાઈની સરકારી કળાશાળાનું સરવૈયું

ગાડિએખરમાં મુંબાઈની સરકારી કળાશાળા (સ્કૂલ ઓફ આર્ટ) તરફથી જે પ્રદર્શન ભરવામાં આવેલું તેમાં જે સંસ્થાના ગયાં અદાર વર્ષની પ્રગતિનું સરવૈયું રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન થયો હતો એમ તેના સંચાલકો અને પ્રતિનિધિઓના વિધાનો પરથી સ્પષ્ટ થઈ શકાય તેમનું કથન છે કે આ સંસ્થા યુરોપની મોટીમોટી સંસ્થાઓની બરાબરી કરે તેવી થઈ છે અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં તે એ મોટામાં મોટી અને સર્વદેશીય સંસ્થા છે. એ શાળાના પ્રિન્સિપાલ કૅપ્ટન મોલોમનના જ શબ્દો છે કે, 'at the present time the largest and most comprehensive art-school in the British Empire.' પણ એ પછી જ્યારે એમના જ વ્યવેશમાં સાબળાએ છાત્રો કે તેમના પછી આ સંસ્થાનું મુખીપણું, દાલ તેમના હાથ નીચે ઇંગ્લેન્ડથી નીમણ આવેલા જે કેપ્ટન ક્રિસ્ટર છે તે સંભાળી લેવાના છે, સારે જ આ સંસ્થાની મદદતાનું માપ અને પેકળપણું અલક્ષ થાય છે. પચાસ વર્ષથી સરકારે મોટા ખર્ચે માટેલી આ કળાશાળા આજ સુધી એક પણ દિહી એવો પેદા કરી ન શકી કે જે તેના મુખ્ય અધ્યાપકની જવાબદારી લઈ શકે; તો પછી દગ્ગરોના પગાર નીમતા આ અંગ્રેજ ગુરુવર્યોના શિક્ષણ અને સંયોજનનો પ્રતાપ શો? લાખોના સાધનસંપ્રદ અને પ્રિન્સિપાલથી માંડી અનેક વર્ષોથી ધડાએલા અને ધડાતા શિક્ષકગણના પગારો અને સગવડોનું પરિણામ માત્ર આવી મૂક નિરાશા જ રહેવાની હોય તો દેશના શિક્ષણમંત્રીઓ અને જવાબદાર રાજ્યશાસ્ત્રોએ વિચાર કરવો ન થયે ?

સરકારની આ એકની એક સમર્થ સંસ્થાએ પચાસ વર્ષથી ચિત્રશિક્ષકો અને ચિત્રકારોને પદાવીપદાવીને દેશમાં ચોતરફ પાયરી મૂક્યા પછી પણ દેશના આમ-સમુદાયમાં તો ચિત્રકળાનું ઘેર અજ્ઞાન જ પ્રવર્તે છે, એટલું જ નહિ પણ યુનિવર્સિટીની ટોચે ચડી એટલા વિદ્વાન પ્રૌઢોમાં પણ ચિત્રનો મર્મ સમજ-

વાની શક્તિ વિકાસ પામી નથી. એ જવાબદારી આ કેન્દ્રસ્ય કલાસંસ્થાની ન ગણાય ? અરધી સદી જેટલો લાખો અખતરો અને લાખોનો ખર્ચે કયાં પછી પણ સું ગ્રામાન કરી શકાય કે કળાનાં કિરણો તો ઇન્દ્રકાના પ્રતાપે જ ફૂટશે ?

મુજાબ સિવાય દરેક પ્રાંતની કળાશાળાનો ઇતિ-દાસ અને દાલની સ્થિતિ જોતાં તેમણે વધારેમાં વધારે સપ્તીયતા અને કળાની મૌલિક ભાવનાઓનો વિકાસ સાધ્યા છે અને તે દરેક કેંકણે દિહી કળાકારનું જ મુખીપણું છે. વધારે આશ્ચર્યનક અને ઉદ્દેશાધક ખીના તો એ છે કે એ બધા કળાકારોનું ઉદ્દ્યમ સ્થાન દિહી સંસ્કૃતિ પર પ્રેમ ધરાવનાર એક જ કળાકારની છાતનભરની ઉપાસના અને છત્રછાયા હતું. શ્રી અવનીન્દ્રનાથ ટાગોરે નંદ્યાશુ, દલધર વગેરે અનેક કળાકારોને જે પ્રેરણા આપી તે કેાઇ પણ સરકારી અમલદાર આપી શક્યા નહોતા. શાંતિનિકે-તન જેવી દ્રવ્યસદાય માટે તરફકતી પણ વિશુદ્ધ ભારતીય સંસ્કારો અશ્રુત કરવા મથતી સંસ્થામાથી એકલા નંદ્યાશુના પ્રવાસે કેટલા કળાપીરો પકડ્યા છે અને તેમની કળાવિભૂતિએ દેશપરદેશમાં કેટલી જિંચી પ્રતિભાની છાપ પાડી છે !

એ ઇતિદાસ આગળ મુંબાઈની ચિત્રશાળા કઈ વાતનો જર્વ લઈ શકે એમ છે ? કલકત્તા, શાંતિનિકે-તન, લખનૌ, લાહોર, દિલ્લી, મદ્રાસ વગેરે સ્થળોની એ સંપ્રદાયના કળાકારોની હથેલી, સૈત્રી અને પ્રતિભા-પૂર્ણ વિચારસરણીના કેટલાં તત્ત્વો સામે મુંબાઈની ચિત્ર-શાળા હોઝામાં જીતી રહી શકે નેમ છે એ નહોર પ્રશ્ન છે. મુંબાઈની શાળા સધાકૃષ્ણની લીલા, દ્રૌપદીવસ્ત્રા-દરજ કે સીતામૃગ જેવા ચર્ચાઈ ગએલા વસ્તુનિરૂપણો-માંથી લાએ જ ફૂરી દત્તી તે વખતે બીજી શાળાએ ભારતીય ઇતિદાસ અને તત્ત્વજ્ઞાન તેમજ ઉગ્ર સંસ્કૃતિ-મંથોનો સંપર્ક જતાવી શકી એ માત્ર Patronage આશ્રય કે ઉત્તેજનના બદનામાંથી ઉગ્રાવી શકાય એમ

હવર : શ્રી જમલખન શાળાનું ચિત્ર 'આગળના' ગીચે : શ્રી યજ્ઞેશ્વર શાળાનું 'પાસના' કોર્ટમાં

આખા પ્રદર્શનમાં આકર્ષીત થઈ રહેલા આ ચિત્ર 'સંદેશ' માં વસ્તુ, વાતાવરણ અને કથાનિષ્ઠતાની સમતોલતા તથા સર્જકતા હતી.

નથી. એ કળાકારોએ દેશની કળાના અને જીવનનાં પડો તપાસ્યાં હતાં અને તેમને પોતાના અભ્યાસો વિષય બનાવ્યાં હતાં હારે જ તેની મુલાકાત પ્રકટ થઈ શકી છે. લોકનાં ગયા વર્ષે દિલ્લી કળાના પ્રદર્શનમાં મુંબાઈની ચિત્રશાળા એ બધી શાળાઓની દરોજમાં રજુ થઈ હતી અને તેનું પરિણામ મુંબાઈ યુરુવર્ષેને જરા મે વશ આપે એવું નહોતું જ. લોકના છોડ્યા હાલિતના ચિત્રકારોમાં મે હિંદના છતર પ્રાંતીય કળાકારોએ જે પ્રતિભા અને સર્જકતા બતાવ્યાં છે તેને અંત પછી હજી મુંબાઈ બતાવી શક્યું નથી. આ કથનોની વાસ્તવિકતા ફરીથી મિલ્ક કરનારે તેમનું ડિસેમ્બરનું અદાર વર્ષાઈ પ્રદર્શન હતું. 'ધરના જુવા અને મરના જતી'ની પેઠે મુંબાઈ મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર પછી કંપન સંતોષના સાહેબ, અને શાળાના વિદ્યાર્થીઓના ચિત્રો ખરીદનારામાં પણ તેઓ જ એટલે પછી ચિત્રો એ મ્યુઝિયમમાં ખરીદાયાં છે એટલે જ વિદ્યાર્થીઓને ખાસ લાજ. આ સિવાય ચિત્રકારની કારકારિને તેઓ સમાજમાં કેટલા ઉચ્ચતપદે લાવી શક્યા છે તે વાત તો ચિત્રકારોની આર્થિક મુશ્કેલીને જોઈ જાણવા દશે તેમને સમાજવંશી નહિ પડે; એટલું જ નહિ પણ

રાજમહારાજાઓ, અમીરો અને સરકાર પણ જમણે કળાને નામે મોટી રકમો ખર્ચે છે હારે મોટા દિરસો મુંબાઈના કળાકારો અને કારીગરોને જ ઘેર જાય છે. આજે મ્યુઝિયમમાં ચિત્રોના સંરચાઓ ખાસ વિષય તરીકે પદાવ્યું હોવા છતાં રાજાઓના મહેલોનાં ચિત્ર-કામ અને જાળીકામનો પ્રવાસી પરદેશીઓની જાળીકામોએ છે.

મુંબાઈના એ અદાર વર્ષાઈ પ્રદર્શનને આખું મે ફરીને જોયા પછી પણ તેમાંથી થાદ રહી જાય એવા ચિત્રોમાં આજથી અદિવાસીનું 'સંદેશ' નામનું ચિત્ર હતું. તેમાં જીવન અને કથા કરના વસ્તુ, વાતાવરણ, કથા અને નિરૂપણનો ભાર સમતોલ રહ્યો જણાતો હતો અને કલાની સર્જકતા જણાતી હતી. એ સિવાય સારી દશોરી અને વસ્તુનિરૂપણ જીવન ચિત્રોમાં આજેવતે અંશે જ હતું. આજ યજ્ઞેશ્વર શુક્લ, માર્કેડ ભટ્ટ જી શાદ વગેરે નામે મુંબાઈના જોઈ આપે એવાં કલાકારો છે પણ સંગીન રચાયે કલાત્મક આપતાં ચિત્રો માટે તો આપણે હજી રાહ જોવાની રહેશે એમ આ અદાર વર્ષના ચિત્રમંચના પ્રયોગે બતાવ્યું છે. પ્રજ્ઞની કલાદાનીને વિચાર કરનાં પહેલા આ સંરચાએ જ આજ અદિવાસી જેવા એકાંતી, ધૂની કલા-

કાળી ગામ્ભ: શ્રી માન્દ
બંદનું જનુ બલ્લિતં વ-
ન્નનું ચિત્ર 'લોકગીતો'
જમવી જાત્વ: આખા
પ્રદર્શનમાં આગળપડતું
એક જ પ્રાચીનિય: શ્રી
ગોધાલીકરનું 'મુગ્ધજન'
એ જોતાં યુજ્જ્વળ અને
દિગ્ધમાં શ્રી ચિત્રકાર
પંડિતના સાથમાં એના
રહેવાને સાચક પ્રાણી-

ચિત્રકારની દબ્બુ પણ સાદ જોડી પડશે એમ લાગે છે.
સંજોગવશાત્ શ્રી પંડિત મહેશવના સ્વેચ્છી નેગના રહ્યા છે.

ઉપામકને માત્ર એશીમે-ટરી કીચર (પ્રારંભિક વર્ણના
શિત્તક) જ રાખ્યા છે એ જાણી નવાઈ લાગે છે. તેની
કળામાં અને વિચારગણના જે પોઝ ખંચમ, તપસ્ અને
વિશ્વનિ છે તે જીન અને કોને દૃષ્ટાતરૂપ અને એવા છે.
છતાં વર્ણનાં વર્ણોથી આ ચિત્રસાળાના ગણચિત્રમાં ધમત્રા
છતાં નેના પછીના વિદ્યાર્થીઓ કરતાં ને તેમનું મ્થાન
પાછળ દેખાય એ આધાન કરનાર છે જેમણે દેશ-
પરદેશનાં ચિત્રો મુદ્દયે જોયાં ન હોય, જેમણે દિગ્ધની
કે બહારની મમ્થાઓ નોંધ ન હોય તેમને આ સાળાની
પીડીપીડી વાનો જાનતી દ્રષ્ટ શકે; પણ દબ્બુ સુધી ફેાધ
પ્રત્ય કરતું નથી કે આ પચાસ વર્ષની અગયે આ આ
દેશમાં કળાશિક્ષણ કયાં સુધી પહોંચ્યું છે, આમાન્ય
શિક્ષકો ને ચિત્રશિક્ષકો પણ કળાપરીક્ષણ ને ચિત્રમય
માનસ કેમ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી, આમાર્ગ જાગસાળા-
ઓ કે કોઈએ કળાના સુદૃઢોથી કેમ વંચિત છે, અથવા
અમાત્ર કલાકારોનાં ચિત્રાવલય માત્ર સ્ત્રોવાત્રની માનુસી
મેટ્રાઓથી બહાર કેમ જતા નથી? આ પ્રશ્નોના અનુ-
ત્તરમાં જ આવી સંસ્થાની નિષ્ફળતા પ્રકટ થશે મુજાઇ-
ની આર્ટ રફરેન્સ આ પ્રદર્શનના ચિત્રપ્રસંગોમાંથી જાણે
જ કોઈ સ્ત્રોવાત્ર વિવર્જિત દબ્બુ, કલાચ એમને યુરુઓ
મારફત એવો મંદેશ થયો હોય કે જ્ઞ સરીરની લીલા-
ઓમાં જ વધુ કળા વસેલી છે, તો એમની તરફથી
હોંનમન દબ્બુ, લેખદન પગેરે ઇંગ્લડના શુદ્ધ કળા-
સંપ્રદાયનાં દૃષ્ટાત્ર કયારે મળશે?

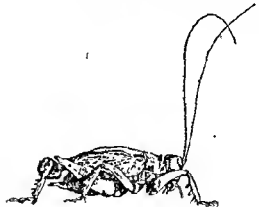
ફૂટન સાંપ્રોમનનાં બહાર વર્ણોમાં તપનો એક
આવિષ્કાર તે મ્થ-લ ઉકોરેશન (પ્રચંડ લોનચિત્ર)

અબાય છે. પણ એનું પ્રેરક બળ તો દિગ્ધી પાતે
નીકળેલી કામગીરી માત્ર દબ્બુ એમ દબે રપટ થાય
છે. વિદ્યાર્થીઓમાં મ્થુલ સીતરવાનું માન્ય તેઓ
ઉતારી શક્યા હોત તો આજે બહાર વર્ણમાં તો મુજ-
સાતની એકેએક મંદયામાં અગ્રંતા અને વ્યાધ મુશ્કા
રજો રેલાતા હોત. પણ ખરી વાત તો એ છે કે
કલાની અભિરુચિ પ્રસંગવર્તી જ દબી અને દબે તેઓ
પોતાના હોદ્દાથી કારેમ થાય છે તે વળતે વ્યાપાર-
પ્રેરિત કળાના અધ્યાપક આવવાના છે એવી જાહેરાત
કરે છે. આ બંને પ્રકારની કળા પ્રગ્નની જૂખ વગર
પીરસવામાં આવે છે એટલે બાકરુચિ તેને અનુમદતી
નથી અથવા બહાર આવી શકતી નથી એવું નિદાન
રગટપણે કહેવાની તક ફોધએ લાંધી જ નથી. જે
વરતુ આજે ચિત્રકળા રૂપે અર્થાય છે અને નગરોમાં
બહાર પાગે છે તેની પાછળ પ્રેરકગળે કયાં છે અથવા
તેના નિર્વાદનાં સાધનો કયાં છે તેનો વિચાર કરતાં
જ એ કળાકાવનાનાં મૂળ ઉત્પાદ દેખાશે. કળાના
વ્યાપક સિદ્ધાંતો આજે કોઈને પડી નથી, મામડાનો
કુમાર તેના ઘાટ અને તેના મંત્રો સુધારી ન શકે, જ
દરજમાં સરીરના પ્રમાણો અને મુંદરનાનાં ધોરણો
ઉતારનારા કલાકારો ન વીપન્નયા, ઘાટ પ્રમાણ અને
માપની કેજવળી સમૂગી વીસરાઇ મધ અને પ્રગ્નમાં
પહેલા કળા તથા રંગની જે રુચિ દત્તી તે પણ ઓ-
સરી મર્ધએનું પ્રાપચિત કરવાનું ઇલાકાની એ કેન્દ્રય
કળાસંસ્થાને આજે કાણુ કહી શકે? દિદુસ્તાનની
(અ નુ સ ધ ય ન પા ઇ જ પુષ્ટ ૨૧ ને છે ૩)

એક અભ્યાસી અને અનુભવીની કલમે લખાતી જળજંગલની શુભસંધિની પરિચયમાળા

મરઘલી.

અજા સૂરત છે કુદરતની ! અજાળ પણ કેવી ?
જેમનામાં ગુણનો છંટિયે ન મળે એવાં
પ્રાણીઓના રૂપની મજા નહિં, એમના રંગની વિવિધતા
ગેયમનુષ્યને પણ ખાલુએ મૂકે; મનુષ્યની જીતિઓ
મુખ્ય કરનારી અનુપમ સૌભા એ ધરાસતાં હોય.
જીવન ધીઆરં રૂપભાવે જ અનલંકૃત, અવગુણો
રૂપથી પણ એમને ન હોય, છતાં અપ્રિય દર્શનને લીધે
એ કનિષ્ઠ પંકિતનાં લેખાય. મનુષ્યની સૌદર્યભાવનાને
પોષે એવા આકર્ષણીયતા અભાવ એટલો જ એમનો
વાક. છતાં એટલા માત્રથી જ એ સદાનાં હીનજીતિ-
વાળાં, લાંબા ગણાય.

પ્રાકૃત જોનોની વાત ન્યારી છે, પણ પ્રકૃતિનો આદ
પરિચય રાખનાર અભ્યાસીને આવેા ભેદ રાખવેા પાસવે
નહિં. જોના મનથી નથી કોઈ નીચું કે નથી કોઈ ઊંચું.
રમ્ય આયરણીની પર જાગે, નૈઋતિક મર્મેના રવાર-
સ્વને શોધવા મથનાર એનાં ચક્ષુ, કુદરતના પ્રત્યેક
આવિષ્કારમાં, જ્યાં જ્યાં લોકોત્તર વસ્તુ કે વર્તન નજરે
પડે ત્યાં ત્યાં મુંદરતાને જ આવશેકે છે. પતંગિયાં અને
જૂવા, દહીંસા વાગિયા અને આગિયા,—આ જાતની
મુંદરતાનો આપણે આવી જ નજરે ઉપજોગ કરીએ.
એવાં જ સંસ્વસંશોધન અર્થે વળી અન્ય એક લોકો-
ત્તર જાંતુનો પરિચય હું તમને કરાવું છું.

એ ‘અજાળ’ મનિર્તુ નામ ‘મરઘલી’ વિશાળ કરાલ
જાંતુનાં, શરીરથી થે લાંબી મૂંઠા^૧, અર્ધન તીક્ષ્ણ ન-
હોરવાળા લાંબકર પંજ, જરહ સાયળો, દાંડીની સૂંઠની
પેટે ગૂંચળું વાળેલી દીર્ઘ પાંજો,—એના સ્વરૂપની આવી
ભીષણતાને અનુરૂપ એની વૈજ્ઞાનિક સંજ્ઞા Schizo-
dactylus Monstruosus^૨ હોરવ જેવા કાલ રૂપને
લીધે એ, આસામ ભાષી ‘મેરવા’ નામે પણ ઓળખાય
છે. ઊડવામાં નિરુપયોગી છતાં અદ્ભુત કારીગરીવાળા
એની મુસામમ પાંખોથી મુખ્ય યજ્ઞોક્ત અંગ્રેજોએ એને
‘એરાપ્સેન જાંતુ’ કહ્યું છે.

જાંતુસંધિમાં મનુષ્યને આતંત્ર પરિમિત Ortho-
ptera વર્ગમાં એનો સમાવેશ થાય છે. તીકજોલ્લા^૩
એનાં સજોગી. તીક^૪, વદા^૫, કસાગી^૬ વગેરે એની
નાતળા જ. એ પોતે^૭ પણ જાગે છે તીકના જેવું જ,
પણ તીક અને એનામાં ધણી ફેર છે. તીકનું શરીર
લાંબું; મરઘલી બેડા ધાટની. તીકની મૂંઠા નાની; મર-
ઘલીની સર્ગ કરતાં થે લાંબી. તીકના પગ પકડવામાં
અને અને કુદવામાં ઉપયોગી; મરઘલીના દેખાય એવા^૮
પણ એના પંજની રચના જુદી જાતની, પાંચ આંગળા-
વાળા; એના પડે દર જોડની વેળા રેની પાછલી ખાલુ
અડાપી નાખતાં એને જુઓ ત્યારે જ એ પાજની
ઉપયુક્તતા સમજાય. તીક ટોળે વળાને રહેનારાં અને
કરનારાં મરઘલી અને એનાં પીતરાઇ તીકજોલ્લાં
એકાદા વિચરનારાં. તીક લાંબી વાટનાં ઊડનારાં;
તીકજોલ્લા, મરઘલી વગેરે જાંતુ ઊડી ન શકે; આરામ-
પ્રિય. તીક તેા દિવસે લખનારાં, રાતે જ અરે; મરઘલી

- ૨ એના પર Locustidae=Hoppers
- ૩ Acrididae પર=Locusts
- ૪ Cockroaches
- ૫ Crickets
- ૬ Fam. Gryllacrinae
- ૭ કણ્ણ લખને ઠેકડા મારવાની એની ટેવને લીધે જ એનું
નામ ‘મરઘલી’ પડ્યું હતું.

વગેરે બધાં નિશાચરવૃત્તિવાળાં. તીડને ઉપાક્રમાં રહે-
વાની ટેવ: મરધણી રેતમાં દર કરીને જરાધ બેઠાંસારી.
મરધણીનો ફગ આછો ઘોળો કે ફિક્કો લીલાશ
પડતો. તીડની પેટે ઝોને શ્વષ્ણેન્દ્રિય નથી હોતી.

રવભાવે માસાદારી. એક વખત મેં થોડા આ
જંતુ મુખાધ ચોકત્યા દતા. પારસજ ઉપાધ્યું ત્યાં
અરધા ગેપ ! પત્તો જ ન લાગે. શયનછેદ કરનાં એમના
સાથીઓના ઉદરમાં જ પહોંચી ગએલા જણાયા.

એનું નિવાસસ્થાન રેતાળ જમીન કે ઘણુંબધું
નદીકિનારો. આસરે અરધો આગળ પહોંચ્યાં અને વેતેક
ઊંડાં દર કરીને એ રહે છે. માસલક્ષક હોવાથી ખેતીને
તુકસાન કરતુ નથી, પણ આદોરની શોધમા ડવડાં
પકડવા ભમતું હોય ત્યારે કવચિત્ જટાટાના કેમળ
મૂળને કચડી ખાપ છે એવી સંદિગ્ધ માન્યતા છે.

જન્મતમાં માત્ર ભ્રમવર્ષે જ આ જંતુનું નિવાસ-
સ્થાન છે. એમા થે આજ સુધી એમ મનાતું કે મુલ-
તાન, સિંધ, આમામ અને ભેલારી સિવાય અન્ય
સ્થળે એમની દરતી નથી પણ આ માન્યતા ખોટી
હરી છે. આપણા ગુજરાતમાં પણ એ નજરે પડે છે.

થોડાંક વર્ષ ઉપર જ્યારે ઇંગ્લેન્ડના 'ઇલરટ્રેટ્ઝ લાન્-
ન્યુસ' એ મરધણીનું ચિત્ર 'એડોરધેન ઇન્સેક્ટ' સંસ્થાથી
પ્રસિદ્ધ કર્યું ત્યારે એની વિચિત્ર દેહવટનાને લીધે
વિદ્વાનોમા ખૂબ ઊંડાપેદ થયો હતો. ચૂંચણ વાળેલી
એની પાખોની સમસ્યા ઉકેલવા અનેક તર્કવિતર્ક
થએલા, પણ હજી એ તો અણઉકેલ જ રહી છે.
ત્યાં વળી મુખાધના 'ઇલરટ્રેટ્ઝ વીકલી'એ એનું ચિત્ર
'છા'ઈને એની મદત્તા ખૂબ જ વધારી દીધી. મારા
કેટલા યે હોશીલા મિત્રો એ મદત્તા મારી આગળ
વર્ણવી જતાવતા ત્યારે હું મનમા દસતો. આપણા
ઘરઆગળે—અમદાવાદમાં સાગરમતી નદીમા, વાડી-
લાલ સારામાધ ઇટલીનાલ પાસે જગર કંલિકો મિલની
આગળ પાણી નજદીકે દર કરીને—રહેતા આ ગુજ-
રાતી જંતુ વિષેનું આપણું અજ્ઞાન મને ખૂબ સાલતું.
એના નિવાસજી અર્થે આ અદ્ય પ્રયત્ન કરી હું કૃત્તૃલ
થાઉં છું. એની વિશેષ કથા વળી કેક દિવસ.

૫૦૨

૮ એનું ગુજરાતમાં અસ્તિત્વ છે એ વાન પ્રથમ પ્રકાશમાં
મૂકવાનું માન મારા મિત્ર પ્રો. આસજીને ધટે છે.

જેમાં સુસંહત શરીરની ઝંખનાથી વ્યા-

પ્રત્યોત્તર (ગયા અંકથી ચાલુ)

૧૩ વેષ્ટ સિક્કટિંગથી બાધેલું શરીર, વેષ્ટ સિક્કટિંગ
છોડી દીધા પછી દંડ બેઠક કરનારના જેટલું ચિકિત્સિત
નથી રહેતું એ સાચું છે ?

ના; તદ્દન જૂદી વાત. પ્રથમ તો, કુરતી સિવાય,
એકલા દંડ બેઠકથી વેષ્ટ સિક્કટિંગ જેવું મુંઝર સ-
શક્ત શરીર ધડાતુ જ નથી. વિનમિત્ત પ્રકારના દંડ
બેઠકનો આશ્રય લેવાથી શરીર સાધારણ કેળવાય છે,
પણ એ વેં સિક્કટિંગ કે જિમ્નેસ્ટિક્સની તોલે તો ન
જ આવે. એકમાં શરીરને તાવી નાખવા છતાં, કલાકો
સુધી દંડ બેઠક ખેંચવા છતાં, ફગ ત્યારે આધારજીળ્ય
પ્રાપ્તિ, શરીર પર આછો ઝોપ, અને ભારે શ્રમસદતા;
બીનમમા ટેબલના અડધા પોણા કલાકના અંકગ ભોગે
જ પ્રચ્ચ શરીરજળ, અનાધારજી રનાસુવિકાસ, લેઝો-
તર મુંદરતા અને આવરયક શ્રમસદતાની સહેજે પ્રાપ્તિ.
કયુ સાઈ ? પછી બંનેના વિકાસની તુલના શી રીતે થાય ?

સત્ય વાત તો એ છે કે કેાઇ પણ પ્રવૃત્તિ સદતર
છોડી દીધા પછી આમુક કાળે એ પરનું પ્રભુત્વ સ્થા-
ભાવિક રીતે ટીલું પડે છે. એકાદ ટાઇપિસ્ટ ધંધો
છોડી દે તો કાળાનરે એની ઝડપમા ફેર પડવાની જ.
આવી જ વાન ચાલનાર, દોડનાર, જોક્સ, કુરતી-
જાજ, દરેકની છે. શરીરનું પણ આલું જ સમજવું.
વ્યાયામ છૂટશે એટલે સ્વાસ્થ્યોભી સુરેખના (એને
ઝોપ આપનાર નિયમિત વ્યાયામોપાસનાને જલાવે)
આગેઆપ ઝોાછી થવાની. એટલે અંગે તો દંડ-
બેઠક અને વેષ્ટ સિક્કટિંગ બંનેના સરખા દાલ છે.
વ્યાયામમાં બધાં સાધનો દ્વારા કેળવાએલાં શરીરમાં
કેાછની પણ દદતા વધારે પ્રમાણમાં જળવાત રહેતી
હોય તો તે કુસ્તી (અને દંડબેઠક)થી વધએલા શરીર-
ની જ. એની સ્તીજતા સોધા ઝોાછી ગતિએ થાય છે.

૧૭ સાધનવાળી કસરતો કરનાં સાધન વગર
દાયના બેરથી જ કરાતી કસરતો પણ તેટલો જ

અખાડો

શરીર વિકાસનું વિજ્ઞાન ચર્ચિતો વિભાગ

ચામની ઉપાસના કરનારા યુવાનો દર મહિને પરસ્પર અનુભવની આપલે કરે છે

નિરીક્ષક : શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય

કાયદો આપે છે એ સાચું છે?

‘સેલ્ફ રિઝરવેન્સ એક્સરસાઇઝિઝ’થી શરીરમાં એટલું જાણે પડે પછી કુશળી, વેધટ લિક્ટિંગ, બ્રેન્-રિટર્સ વગેરે જેવાં અદ્યતન વિકાસ અને પ્રત્યેક શક્તિ તેો નથી જ કેળવતાં.

‘મસલ્સ કૉન્ટ્રોલ’નો પણ સાધન રહિત સેં રિં વ્યાયામપદ્ધતિઓમાં સમાવેશ કરી શકાય. સ્નાયુ-વિકાસ થયા પછી એની ઉપકારકતા અસંદિગ્ધ છે. પણ જ્યાં સ્નાયુ જ નથી (અર્થાત્ દોરડી જેવા, વિકાસ વિનાના અને નિર્બળ છે) ત્યાં મં કૉન્ટ્રોલથી ભારે પરિણામ તો નહિ જ આવે. આ પદ્ધતિના પુરસ્કર્તા મેંકરશીક, ઑટો આરકો વગેરેનાં શરીર વધુ પ્રથમથી જ વેધટ લિક્ટિંગ વગેરે સાધનો વડે સંપૂર્ણ ધક્કાઓ હતાં. તે પછી જ તેમણે સ્નાયુઓ ઉપર ઓપ ચકાવવા મં કૉન્ટ્રોલનો આશ્રય લીધેલો.

મનુષ્ય ‘પશુ’ રૂપે કુદરતી રીતે બોલો રહે, ચાલે અને વળે તો, પ્રત્યેક ક્ષણે એકધારા ચાલુ રહેતા આ ‘વ્યાયામ’ (!)થી જ એના સ્નાયુ આપોઆપ યોગ્ય વિકાસ પામે. પરંતુ આજના જીવનમાં મનુષ્ય માટે આવી ધ્યાનપરાયણતા વિચારાતીત છે એટલે સરળતા-થી ‘શરીરનો વિકાસ કરવો હોય તો તો મને કમને પણ કૃત્રિમ સાધનોનો ઉપયોગ કર્યા વિના છુટકો નથી.

૧૮ વ્યાયામશાળાનો નિયમિત લાભ લેનારા બધા જ સંપૂર્ણ શરીરવિકાસવાળા અને શરીરસૌખ્ય-માં આગળ પડતા કેમ નહિ થતા હોય ?

કારણ, આવો કોઈપણ શરીર વિકાસ અને શરીર સૌખ્ય સાધવાની કેળવે મઠી જ નથી હોતી. એ ઉપરાંત, શરીરની રચનાના જ્ઞાનો અભાવ, સ્નાયુ-વિકાસના શાસ્ત્રના અભ્યાસની બિજુલ, આવો વિકાસ સાધનારી વ્યાયામપદ્ધતિઓનો અપરિચય, વ્યાયામ કરનારના શરીરની વિશિષ્ટતાઓનું અજ્ઞાન, એના

શરીરને અનુકૂળ શિક્ષણનો અપરિચય, યોગ્ય શિક્ષકની મુરુદેવી, શરીર કેળવનારની એકાગ્રતા કે તત્ત્વમયતાનો અભાવ, આદારવિદાર આરામ વિચારસ્વચરતા વગેરે-ની અપૂર્ણતા—વગેરે અનેક પ્રતિકૂળ કારણો પણ જવાબદાર છે.

૧૯ અમુક વર્ષે કસરત કર્યા પછી સદંતર છોડી દેનાર માણસ વધુ પડતો બળદો બની જાય છે એ સાચું છે ? સાચી ?

આ યાત કંઈક અંશે સાચી છે. વ્યાયામ કરાતો હોય તે દરમિયાન પાચન વગેરે શરીરની ધટક ક્રિયા-ઓ ઉત્તમ પ્રકારે ચાલતી હોય. વ્યાયામ સદંતર બંધ થાય એથી આ ક્રિયાઓ કંઈ એકદમ શિથિલ નથી થઈ જતી. એટલે વ્યાયામ બંધ થાય છતાં આદારમાં ફેરફાર કરવામાં ન આવે તો આ ક્રિયાઓથી માંસરસ ઉત્પન્ન તો થતો જ રહેવાનો. આ રસને સ્નાયુરૂપે પાસ્ટાવનાર વ્યાયામ તો નથી જ હોતો એટલે એ રસ મેદ રૂપે પરિણમ થઈ શરીરમાં એકઠો થાય છે. એને લીધે શરીર જાડું બને છે.

૨૦ એક ડૉક્ટર અને એક વ્યાયામ વિશારદ નજાળા બાંધના માણસ પર, ભેગા થઈ કસરત કરાવી માર્થ પરિણામ લાવી શકે ખરા ?

શરીરશાસ્ત્ર અને વ્યાયામશાસ્ત્રના સર્વદેશીય સંપૂર્ણ જ્ઞાનવાળા આ બે અને અદ્યતન ઉત્સાહવાળો વ્યાયામ કરનાર જાને—આ ગણના સદકારથી, ઉમર આદાર આરામ સ્વચરતા વગેરે બધા યે આવશ્યક સંયોગે અનુકૂળ હોય તો, જરૂર માર્થ પરિણામ આવે: માર્થ પરિણામ એટલે વ્યાયામ કરનારના બાંધને અનુકૂળ અને ઉગરને યોગ્ય શારીરિક વિકાસ કરી શકાય. પણ આવા પ્રત્યેક પ્રસંગે શરીરવિકાસની પરાકાષ્ટાએ પહોંચવાની ચર્ચા બાંધવી શક્ય નથી.

૨૧ આપ કસરત કરો છો ? હા કહેતા હો તો

આપની કસરતો મુખ્ય કદ જનનની છે ? અને આપનો સ્નાયુવિકાસ કેવો છે ? બીજાને ધડો કદ શકાય તેવો ખરો ?

હું કસરત કરું છું, પણ અવારનવાર મારા વ્યાવહારિક સંયોગો વ્યાયામની (કે બીજી કોઈ પણ જનનની) નિયમિતતાને અનુકૂળ નથી. અને કુરતી કરવા મળે તો હું બીજો કોઈ પણ વ્યાયામ ન કરું; પણ એની અનુકૂળતા ન હોવાથી હું વેઇટ લિફ્ટિંગ અને ટ્રેપીઝ તથા રોમન રિંગ્સનું સરણુ લઉં છું. મારી શરીર ઠીક થકાઓછું ગણાય; બીજાને ધડો લેવા લાયક ખરું. પણ મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે સંપૂર્ણ રેખાબદ્ધતા મારા સ્નાયુઓમાં નથી. એનું કારણ નિયમિત વ્યાયામ કરવાના સંયોગોનો અભાવ જ છે: સાધન કે જ્ઞાનની ઉણપ મને નથી સાધતી.

‘અખાડો’ શરૂ કર્યો ત્યારથી આપા ઓકાદ પ્રશ્નની પ્રતીક્ષા હું કર્યો જ કરતો રહ્યો એવા પ્રશ્નમાં અષ્ટિત કરું જ નથી. અન્ય વિષયમાં મને તેમ ચાહે, પણ વ્યાયામના ક્ષેત્રમાં તો જેણે પુરુષાર્થથી ધ્યેય સિદ્ધ કર્યું છે એવી જ વ્યક્તિનું કયન શ્રદ્ધેય ગણાય અને પ્રોત્સાદક નીવડે હું વિકાસના શિખરે પહોંચ્યો નથી. પ્રતિકૂળ સંયોગોને લીધે ક્યારે પહોંચીશ તે પણ આજે તો ન કહી શકું. પણ શરીરના ધડતર પાછળ મેં અથાગ શ્રમ લીધો છે; વિશાળ વાયન, ઊંડો અવ્વાસ અને સતત પરિશ્રમ કર્યો છે. મારા આ પરિશ્રમની વાત કદાચ આમળ કોઈ પ્રસંગે કહે ખરો. દાહ તો મારો અનુભવ કુમારના વાયકોને આપીને જ સંતોષ માનું છું. મારી પાસે જ્ઞાનગીમા અનેક યુવાનો શરીર ધડવાની સલાહ લેવા આવે છે. શરીરવિકાસની એમની ક્ષુદ્ર જ્ઞાતિએ, આવી ક્ષુદ્ર સૂચકાત્મક સંજ્ઞા સુઝાવોની દૃષ્ટિ જ એમ ધારીને આપણામ વચ્ચેના હલચલોમાં.

૨૨ આજના મોજશોષ અને કેમળતા તરફ વળેલા નવયુવાનોને વ્યાયામશાળા તરફ રમ લેવા શી રીતે બનાવી શકાય કે જેથી દેશનું અને અમાજનું સ્વાસ્થ્ય, બળ અને સંગઠન મજબૂત તેમજ શક્તિ-સંપન્ન બનાવી શકાય ?

હારે પ્રચારકાર્થથી. નિર્જાનના, નપુંસકતા, કુરૂપતા એ પાપ છે, એ સત્ય એમના મગજમાં દસાવવા ડોહ વગાડીને. એમની નામસી, દુર્બળ, મુડદાલ કાષાઓ

પાસે પ્રચંડ શક્તિવાળાં સુરેષ સુંદત યુવાન શરીરો જીતાં કરીને, એમની આંખો ઉઘાડીને.

આમ કરતાં જે વ્યાયામપણું જતાં કેટલાં જે વરખો લાગશે. કારણ આજે સુંદર શરીરની ભૂખ કોનાં છે ?

૨૩ પૂર્ણ રિકસિત કસરતી યુવાનનું જાળક તદ્દન નિર્મોલ્ય અને બિદલીના બચ્ચા જેવું નાનું જન્મે છે એ સાચી ?

અહવું દશેશાં જનનું નથી. કરી અપવાદ રૂપે હોય. એમાં માતાપિતાના શરીરના યોગ્ય ઉપરાંત આનુવંશિક શુભો પણ સગળ કારણરૂપ હોય છે. બગદ થોડા ઘેટાં જકડાં કુતરા અને ગધેડાંની જે ઓસાદ સુધારી શકાય છે, પણ અત્યંત શુદ્ધિમાન ગણાતી મનુષ્ય-જાતિ ઓસાદની સુધારણામાં ધાર્થી પરિણામ નથી મેળવી શકતી એમાં દક્ષતરે વર્ષોના આનુવંશિક શુભો જ પ્રતિબંધક છે.

૨૪ કેટલા જે કસરતી માણ્યો પ્રત્યેત્પતિ માટે નકામો હોય છે એ તમે માની છો ? અને હોય છે તો શાથી ?

આવી માન્યતા છે એ હું જાણું છું. એ વિષે મેં અગાઉ ચર્ચા પણ કરી છે. પણ વ્યાયામ કરનાર બધા જ નપુંસક થાય છે એ વાત તદ્દન જૂઠી, પાપા વિનાની અને દેવપ્રેરિત છે. જેમ કેટલા જે વ્યાયામ કરનારાઓની ઉમ્મર વિષયવાસનાના આનિરેકવી વાતો આપણે સાંભળીએ કે અનુભવીએ છીએ એવી જ રીતે વિશિષ્ટ પ્રકૃતિવાળા કોઈ કોઈ વ્યાયામ કરનારાઓ પુરુષત્વની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ કે અસકલ હોઈ શકે. એમ તો સામાન્ય મનુષ્યોમાં પણ આવી ઉણપ ક્યા નથી જોવામાં આવતી ? જાડી વ્યાયામમાં પુરુષત્વનું વિદ્વાતક કોઈ પણ તત્ત્વ નથી. કદાચ અમા-તિરેજને લીધે, ત્રામના લોહને કીટ્ટીજતે જોઈને, કેમળ વ્યાયામ કરનારાઓ માટે આવો વિચાર આવે પણ દંડોળકડની ઉપાસના કરનારા સિવાય બીજા કોઈને, શરીર ધડવામાં આવે કે કોઈ પણ પ્રકારનો અમા-તિરેક કરવાની જરૂર નથી. એટલે તદ્દન અનપ-સકલનો ભય જ ક્યાં રહ્યો ?

૨૫ આ મરણાન્ત કરસત કરી તંદુરસ્ત રહેનાર, કુદરતી મોતે મરનાર કોઈ માણસ આપની ધ્યાનમાં છે ? અર્થઢિ કસરતો અર્થ જો કુરતી, વેઇટ લિફ્ટિંગ, વગેરે જેવો કોઈ વ્યાયામ થતો હોય તો આવો

વ્યાયામ 'આગરણાન્ત' કરવો સલાહકારક પણ નથી. જેમ જેમ શરીર વૃદ્ધ થતું જાય તેમતેમ એના અંગો ક્ષીણ થતાં જાય છે, અમુક ઉમર પછી શરીરને વિકાસ અટકી પડે છે. પછી કુદરતનો હિસ્સ કેવળ શરીરને ટકાવી રાખવાનો જ હોય છે, એક વખત એવો પણ આવે છે કે જ્યારે વિકાસ અને રિશ્તિ ઉભયને રવાને શરીરનો ક્ષય શરૂ થાય છે. વ્યાયામનું ફળ 'વૃદ્ધિ' 'વિકાસ' છે: જ્યાં સુધી વિકાસ શક્ય હોય ત્યાં સુધી જ વ્યાયામ કામનો. ક્ષય શરૂ થવા પછી વિકાસોત્પાદક વ્યાયામ હાવી કરતો છે.

પણ શરીરને સ્વસ્થ રાખવા પૂરતા વ્યાયામની જ જો વાન હોય તો એથી વરસની ઉમરે પણ પાચેક ગાંઠિયાથી નાખનાર કે પ્રતીસપચાસ ફેડ નિયમિત ખેંચી કાઢનાર મેં જોયા છે. વડોત્તરા રાજના એક પહેલવાનને હું જોળાખું છું, એણે પંચોતેર વર્ષની ઉંમર સુધી તો નિયમિત વ્યાયામશાળા ચલાવેલી વિદ્યાર્થીઓ સાથે રોજ જોર કરવા અખાડામાં પણ હાજર. આપણા ધણા પહેલવાનોએ દીર્ઘાંશુ જોગન્યાયા દાખલા પણ આપણે જાણીએ છીએ.

વળી 'કુદરતી મોત' એટલે શું? મરણ પૂર્વત રોગ ન થાય એ? કે મરતાં સુધી શરીર અશક્ત જ ન અને એવો અર્થ કરવો? કુદરતના નિયમોનો ભંગ એટલે રોગ. વ્યાયામ કરનાર કુદરતના નિયમોનો ભંગ કરે તો રોગનો જોગ જાનવાનો જ. એટલે વ્યાયામપ્રેમી રોગથી મરે તો એમાં વ્યાયામનો વાક શો? વ્યાયામ સ્વાસ્થ્ય અને શક્તિનો ઉપાય માત્ર છે: અજરામર-પણની આવી કે સાધન યોગ્યનો કીમિયો નથી. વ્યાયામ કરતાં કુદરતના કાયદા યત્નવત્તર છે. કૃત્રિમ વ્યાયામ ન કરતા છતાં સ્વાસ્થ્યવાળું દીર્ઘ જીવન જીવી શકાય, પણ કુદરતની આડે પડી, એના કાયદાનો ભંગ કરી આમરણાન્ત નીચીગી અને દીર્ઘ જીવન જીવવાની આસા રાખવી અર્થ છે.

પંખી લ્યો, પશુ લ્યો: મરતાં સુધી કેવી શક્તિ અકુદિત રહે છે? વખત વહેવાની સાથે શક્તિનો હ્રાસ પણ થવાનો જ. ચાર છ વરસના કેસરીની શક્તિ પંદર વીસ વરસની વયે કુદિત થવાની જ. તો પછી વ્યાયામ કરનારો 'જરા' ન લાગે એ આસાવધારે પડતી નથી ?

૨૬ વ્યાયામનું સાહિત્ય આપણા કરતાં પાશ્ચિમી લોકોનું ખૂબ જ પ્રમાણમાં વધારે જાદાર પડે છે તેનું શું કાણું? શું દિલમાં વ્યાયામ-નિષ્ણાતો સુંદર વ્યાયામસાહિત્ય જાદાર પાડવાને આધુરા છે ?

પરદેશીઓ વહેલા મગ્યા છે. જીવનકલ્પમાં પરમ સ્વસ્થ અને શક્તિમાન શરીરની આવશ્યકતા એમને ખૂબ જણાઈ છે. વળી સૌન્દર્યભાવના પણ એ લોકની આગણ્ય કરતા વધારે ભૌતિક હોવાથી એમની સારીરિક સુંદરતાની ભૂખ જોડી છે. આ ભાવનાને પોષવાની યીસ અને રોમની સૌન્દર્યભાવના પણ એ પ્રજાઓ ઉપર ભારે અસર કરે છે. એટલે વહેલાની સુરેખતા અને પહેરવેશની ટાપટીપી ઈર્ષ્યાના છતાં પરદેશીઓ સુંદર શરીરને જોઈ મુગ્ધ અને છે, આ અને જીર્ણ અનેક કારણોથી એ દેશોમાં શરીરને કેળવવાના ભારે પ્રયત્નો થાય છે. વળી ગત મદાસુદમાં પ્રત્યેક પ્રજાની સારીરિક નિર્મળતા અને નર્મ્યકતા ઉપાડી પડી ગઈ એને લીધે પણ આખું પ્રજાજીવન નવેસરથી ધડવા ભરીય પુરુષાર્થ લાંબી સરકાર સુધા કરે છે. સાથેસાથે એ દેશોમાં બધાંયે ભણેલા અને વાચના શાળીના, લાંબા લણિયા પર્ગે પણ વ્યાયામમાં રસ લઈને ભેળા-વ્યવસાય પણ કરે. એટલે ત્યાંના વ્યાયામના પોષક સાહિત્યની આટલી વિપુલતા આપણે જોઈએ છીએ. જો કે આ બધુંય સાહિત્ય સાર્વજનિક અને સરસ હોય છે એવું નથી. કેટલુંક તો ઉપરચોરીયું અને નિરુપયોગી પણ હોય છે, છતાં એ બધાની કિંમત પ્રચારદષ્ટિએ ઓછી નથી.

આપણે ત્યાં તો દણુ શરીરને અસંકૃત કરી સુંદર કહેવાયવાના કેસ છે. એને અનુસરતી સુંદરતાની આગણી વાવના પણ એવા ઐશ્વર્યાવશી ભરેલી છે. વળી સુંદર શરીર અર્થે થતા પુરુષાર્થ બાળી આપણો કહેવાતો શિષ્ટ વર્ગ ધૂણા અને નિરસકારની નજરે જુએ છે. અને આપણા ટ્રેનકો સાડી અને સનમના ઝગઝગાંબી ઊંચા જાને ત્યારે આ વિષયમાં માથું મારે ને? વળી તેમનું મઝતું પણ કેટલું? સ્વાસ્થ્ય શું, શક્તિ શું, સુંદર શરીર કેને કહેવાય એનું જ્ઞાન આ ભણેલા, વિદ્વાન ગણાતા સાક્ષરોને હોય તો ને? વ્યાયામ કયે દિવસે કર્યો હોય કે એના પર સમાધાનપૂર્વક વિચેચના કરી શકે? અને જેમને વંશપરંપરાથી અસિધ

માનવે સરજવાનો વારનો અને શક્તિ મળ્યાં છે એ બધા નિષ્ણાનો ગીમાનો જૂના સંપ્રદાયના, કાળા અંતરને ફરી મારે તેના. એટલે જ આખો ત્યાં આવા સાદિન્યની વિપુલતા નથી દેખાતી.

કંઈક કરી સહે તેમ હોય તો આપણાં નવીન વ્યાપાર મંદિરોનો અપર્યાપ્ત એમણે પણ, સરીર કેળવણીનો, યુવાન મનુષ્યે પડાનો પોતાનો ધર્મ હોડીને, લાપી લકડી દાંડા જગમગ કરવામાં મોટે ભાગે અંપ્રમાન્ય છે. એમની પાસે શક્તિ છે, તમન્ના છે, નિઃસ્વાર્થતા છે, શ્રમ કરવાનો અકુદિત

ઉત્સાહ પણ છે. તેમ એમની ક્રિયાનાં ફળો સહેલે પરિણામ થાય એવા યુવાન કે ઊંઘતા વ્યાપારીઓ પણ છે. ધારે તો તેનું સરસ કામ કરે? પણ ધારે તો ને?

૨૭ કસરત કરનાર પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો જ લોકોએ એમ તમે માનો છો? અને ન ખાનાં સારો ખોરાક લે તો શરીરવિકાસ અટકી પડે તે ખરું? જેવો શ્રમ તેવો ખોરાક. શરીરના શ્રમને અનુરૂપ તો આપનું જ ભોજન, નહિ તો શરીર અંધાર સામાંથી? પણ એટલા ખાનદાર જુદી જુદી તરેદના fancy foods ખાવાની જરૂર નથી.

આ મહિનો (જાન્યુઆરી) . . . અને એની પ્રતિભા

આ નવા વિભાગમાં ૧૨ મહોને તેને માસના બૂતકામાં બનેલા અગત્યના જનારો નવા તે માસમાં પ્રવેશી એક વિભૂતિનો પરિચય અપાયો

તા. ૧. ૨૨. દેશભયુ દામ, મિત્રીલાલ નહેરૂ તથા દશમ અમલખાના નગરે એ મળીને દિ. ૨૧ તથા સડતમા પ્રજાવાતબનેલા સ્વચ્છતાપત્રી રચાવના ફરી—ઈ. ૧૯૨૩.

તા. ૪ 'સરસ્વતીમંદ'ના કાંઈવારીકાર શ્રુતશતના પ્રજાવાત સાક્ષર શ્રી ગોવર્ધન-રાનું અવસાન—ઈ. ૧૯૦૮.

તા. ૭ દિ. ૧૧ બાપાનું સાદિન્ય જમાવી તેનું ગૌરવ રચાવનાર આરતેન્દુ બાણુ હરિશ્ચંદ્રનું અવસાન—ઈ. ૧૮૮૫.

તા. ૧૪ પોસિટીવ એસ્ટ અને વડોદરાના રેસિડેન્ટ કૉનલ ફેરને એર આપવાના આદેશ હેઠળ વડોદરાના ગાયકવાડ મહારાજાની ધરવડ—ઈ. ૧૮૭૪.

તા. ૧૫ જાનમાસની અસરથી યુવારી કરતો જિહાર ધરતીપ—ઈ. ૧૮૩૫

તા. ૧૬ ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગોવિંદ રાનનું અવસાન—ઈ. ૧૯૦૧.

તા. ૧૭ ફોટલ હકે પોતાની જમણકર-માં અવસાનથી ૬૪૫૫૫૫૫૫ પ્રયત્ન ફૂંટાઈ બેઠો—ઈ. ૧૮૭૩.

તા. ૧૮ મહાદેવરાનને જ. મ. — ૧૮૪૨.

• • કલકત્તા યુનિવર્સિટીના ચાન્સેલર તરીકે દિ. ૧૧ યુનિવર્સિટીઓમાં પહેલી જ વાર જરૂરી શુદ્ધિ યોજાઈ નીચાયા —ઈ. ૧૮૬૦ • • દિ. ૧૧ વાઘસ-ફાવ હાંડે ધરવેનના દાસે નવું દિલ્હી ખુદાનું મુકામું—ઈ. ૧૯૨૬.

તા. ૨૬ પોસિટીવ દરલાલના પ્રમુખ-પણ નીચે મળેલો ઇ. ૧૯૨૬ની સાદોર-ની મહાસભામાં આ વિષય 'સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય દિન' તરીકે જાહેરવાને નિર્મુખ મહાસભાએ નહેરૂ કચેરીને મુજબ અ. જ મુખી એ પગાતો આવે છે.

આ માસની વિભૂતિ ન્યાયમૂર્તિ મહર્ષિ રાનડે

તા. ૧૮ મી જાન્યુઆરી એ મહર્ષિ રાનડેની જન્મતિથિ. ગોવિંદેશના ગુરુ અને સારી જિન્દગી ન્યાયની પ્રતિજ્ઞામાં ગાળનાર આ મહાપુરુષના જીવનનો સમૂહ અને મુખ્ય પ્રમોગની વિચારણા છે. ઇ. ૧૯૪૨ની ૧૮મી જાન્યુઆરીએ જન્મ. ઇ. ૧૮૫૩કેલકત્તાપુર હાઈકોર્ટમાં પ્રવેશ. 'ઈ. ૧૮૬૨-એલિફન્ટન ઇન્સ્ટિટ્યુશન (લાંબી એલિફન્ટન કોલેજ)માં પહેલા વર્ગમાં બી. એ. થયા.

ઈ. ૧૮૬૫-વિદ્યાલોકમાં એમ. એ. થયા, રોનાનો ચાર્જ મેળવ્યો અને મુંબાઈની યુનિવર્સિટીના ફેલો નીમાયા.

ઈ. ૧૮૬૬ એલ. એલ. બી. પરીક્ષા પસાર કરી પહેલાં કોલેજીયુના ન્યાયજાતામાં એડવા. પબ્લીકી એ હોદ્દાને એલિફન્ટન કોલેજમાં એલિફન્ટન એડવા. પબ્લીકી ફરી પછી કાયદા તરફ વળ્યા અને સર ડી. માધવરાવ પટે એમ. બી. એક નાની પત્નીની સાથે રહેતા રહેતા જીવે છે. પૂનાના શેરવલ જન્મ નીમાયા.

સાદિન્યનો એમને ખૂબ યોગ્ય હતો અને મશાકી, સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજીની વિશેષી માસ્ટર પોતાનો એ શૌખનેશો સંતોષાતા.

સરકારી નોકરીના આજીવનને એ દિ. ૧૮ મહાસભાને પડખે જ રહ્યા હતા તે તેની એકેએક એકમાં બામ આપ્યો હતો. એમની કાર્યે દેશ સંવર્દેશી હતી: ન્યાય, ધર્મ, સમાજ, સામંત્રી, ઉદ્યોગ, કેળવણી બધામાં એમણે દેશને કીર્તિની ફાંલો આપ્યા છે. પણ સૌથી એક તો એ છે કે એમનું જીવન એટલું વિશુદ્ધ, હૃદય, ન્યાયનિષ્ઠ, નીતિચુસ્ત અને સારું હતું કે એ 'મહર્ષિ' નામે લોકોના હૃદયમાં અમર સ્થાન પ્રાપ્ત કરી ગયા.

ઈ. ૧૯૦૨ ૧૬ મી જાન્યુઆરીએ એ મહર્ષિએ સ્વર્ગપ્રયાણ કર્યું.

૧૧. પૂર્વે ખાનદેશમાં ફેરપુર નામના ગામડામાં બસાએલી આ વખતની (૫૧ મી) મહાસભાએ અસ્થી સદીના પોતાના ઇતિહાસ પછી નવું પર્વણ શરૂ કર્યું અને દેશની વિશાળ જનતાના સંપર્કમાં આવવાના સામા હદેશથી ગામડામાં બસવામાં આવી. હવેની બધી મહાસભાઓ એ રીતે ગામડામાં જ બસશે એવું હતું છે. ડિસેમ્બરની ૨૬મીએ મહાસભાનું કાગાનું શુભ શરૂ થયું. ચૂંટણી અને લોકપ્રતિનિધિ સભાના શ્રી રાજેન્દ્રભાણુએ રજુ કરેલા હાસર સિવાય બધા પ્રમુખ-સ્થાનેથી રજુ થયા હતા અને તે મંત્રુર થયા હતા. પસાર થયેલા ચીફ હાસરો આ બાબતોને લખતા હતા: (૧) નજર-કેલીઓ (૨) ફરિયાવારના હિંદીઓ (૩) કેપ્સલના જાણીતા અકસ્માત (૪) બી. એન. રેલવેની હડતાળ (૫) લોકસંસર્ગ (૬) નાગરિક સ્વાતંત્ર્ય (૭) આગામી એકઠાના સમયનો નિર્ણય (૮) નવું બંધારણ અને લોકપ્રતિનિધિ સભા (૯) રાષ્ટ્રીય સંમેલનની ચોળના (૧૦) કિસાન પ્રશ્ન (૧૧) ચૂંટણી માટેની આપીસ (૧૨) રાજ્યારોહણમાં બાળ ન સેરાનો નિર્ણય (૧૩) પહેલી એપ્રિલે હડતાળ (૧૪) અને આગામી એકઠા સુગત ખાતે બસવા વિષે.

ગામડામાં બસાએલી આ પહેલી મહાસભા બધા પે નેતા-ઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે અનેક હતી. પ. નવપાલે મહાસભાની કારોબારી સમિતિ મયા નર્વની ન ચાહુ સાળાનું નકરું હતું હતું. 'કામરંત', મહાસભાના પ્રમુખને સરમુખનાર જમતો. અઠાસવા કારોબારીના બંધારણમાં કંઈ પણ નેજવાઈ ન હોવાનો ઉલ્લેખ કરી, એમણે પ્રમુખ પર વધુ ચંકુસ મુકવાની જરૂર નાખી હતી.

૧૨. આયુર્વેદના રસજ્ઞ અને વૈદ્યવિજ્ઞાના ચોખીમે માટે સ. ૧૯૯૪થી શ્રી પ્રતાપકુમાર પોપટભાઈ વેળા તરીપણા નિમિ એક નાર્થિક બહાર પડવાનું છે. એને માટે સૌથી મુંઝવે અને રસિક નામ યુગવનારને રા. ૫ નાં તથા તેના સંચાલન માટે અગત્યમાં મૂકી શકાય તેવી ચોળનાઓ કે પિયારો યુગવનારને રા. ૧૧)નાં પુરતકા પુરતકાર હાથે આપવાનું એમણે બહેર કર્યું છે. સરનામું: નેલચુન, ભુવેશ્વર, મુંબાઈ-૨.

૧૩. ફરિશ્તુ આટલાંટિક મહાસાગર બોર્મખાતેના ૧૩ ક ૧૫ મિ. નો રેડોડ, ફ્રેચ સ્ત્રી વિમાની મેરીઝ બારીએ ૧૨ ક. ૫ મિ.માં બોર્મખા તોડ્યો છે.

૧૪. મોસ્કોના પોરસ્ત્ય સંસ્કૃતિને લગતા સંશ્લેષણમાં હિંદી સંસ્કૃતિને વિભાજ બેલવામાં આવ્યો છે. ૧૬મી અને ૧૮મી સદીનાં ચિત્રો તથા સિક્કાઓ તેના સંશ્લેષણમાં મુકવામાં આવ્યા છે.

૧૫. અખિલ હિંદ આંદોલનની રમતોનાં સ્થાન ૧૯૩૮ માટે કલકત્તા અને ૧૯૪૦ માટે મુંબાઈ પસંદ કરવામાં આવ્યાં છે.

૧૬. હિંદી ભાષાના પ્રખ્યાત લેખક પંડિત અમૃતલાલજી ચક્ર-વર્તીનું તા. ૫ મી નવન્યુઆરીના રોજ અવસાન થયું છે. 'હિંદી બંધારણી', 'ભારતગિત', 'વેંકટેશ્વર સમાચાર' આદિ પત્રોના સંપાદનકારીમાં જ તેમના જીવનનો મોટો ભાગ વીત્યો હતો. પત્રસંપાદનકલા પ્રત્યે તેમને ખાસ અનુભવ હતો. અહિંદી પ્રાંતમાં હિંદી પ્રચારનો આરંભ કરનાર પણ તેઓ પ્રથમ હતા. બંગાલી હોવા છતાં હિંદી ભાષાની ફતવિ પાછળ જ હવેશા યતતા રહી એમણે જીવનસમાપ્તિ કરી.

૧૭. હિંદી કલાના ભજીતા વિવેચક ડૉ. જેમ્સ એચ. કમીનો તા. ૧૪મીના રોજ ત્રિવેન્દ્રમ મુકમે વૈદિક વિધિ અનુસાર હિંદુ ધર્મ બંધીકાર કરી, પોતાનું હિંદી નામ જયરામ રાખ્યું છે ત્રાપજુકાર રાજ્યે મંદિરપ્રવેશના બહાર પાડેલા ટંકેરા અનુભાર તેમણે પત્રનાથ સ્વામીના મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં નિવેદનમાં જણાવ્યું છે કે, 'હિંદીતત્ત્વજ્ઞાનને મારો પોતાનો સામા અલ્પાસ, હિંદુ જીવન રાજ્યેનો મારો ૨૨ વર્ષ જેટલા લાંબા સમયનો સંસર્ગ, હિંદુ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં મેં વારંવાર લીધેલા કામ, હિંદુ સંસ્કૃતિનું મારેસોના કરેલું પ્રચારકર્મ, હિંદી કલાઓમાં મારો જોડો રસ, લાંબા સમયનો મારો ચોળાલ્પાસ, ૪૦ વર્ષનું મારે શાકાહારી જીવન, વૈદિક કલ્પિતો ધર્મ પાળવાનો અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના મારા મયાસો, એ સમણે પે એમ બતાવી આપે છે કે ત્રાપજુકારમાં મંદિરપ્રવેશ કરવાના હક્કનો હું ઠાવે કરી શકું તેમ છું.'

૧૮. મુજસતતા ચંચીજી સાદાર, બારિંશીલ કવિ, વિદ્વાન વિવેચક અને અકામ બાબાશાસ્ત્રી શ્રી નરસિંહરાવ બોળાનાથ દિવેડીઆ તા. ૧૪મી નવન્યુઆરીએ ૭૮ વર્ષની વયે વિદેહ થયા.

૧૯. ડચુ નોંવ વિડસર (માછ સહેનસાહ એકવર્ડ) રાજ્ય-કારણના પ્રવેશો એવું એક બાહુ બોલાય છે, જ્યારે બીજા બાહુ એમ પણ બોલાય છે કે એમને રાજ્ય તરફથી જે ક્રાન્ડ આપનામાં આવશે તે એની કડક કરી કે રાજ્યકારણમાં તેઓ મારું નહિ મારી શકે. એમને મળેલા બિનાબને લીધે ઉમસાવસભાના સમાસદ તો તેઓ કરી જ ચૂક્યા છે, એટલે પાલિમેન્ટની બેઠકમાં એમને હાજર રહેવાનું નિમંત્રણ તો આજુનું જ મારી. એમને રાજ્યકારણના ન પ્રવેશવા દેવા માટે કેઈ ખાસ કાયદો કરવામાં આવે તો જુદી વાત છે. એમને હિંદના પાલસર્વેજ બનાવવાની તત્કાલીન હેલસા ઉમ-સાવે કરી રહ્યા છે, અને કેટલાક દેશી રાજ્યો પણ એને ટેકો આપી રહ્યા હોવાનું બોલાય છે. એમનાં લમ આવતા એમિલ માસમાં થવાની વજી છે. એમના સંખ્યે ઉડેલા મળેલા ખજોરા પ્રમાણે બાહુકીનના પ્રધાનમંડળે એમના બાહુએને એમને મળવા દેવાની ના મુખ્યત્વી છે.

શિક્ષિત યુવાનોના બેકારીનિવારણ માટે

મુખ્યાઈ યુનિવર્સિટીની નવી યોજના

હિંદમાં આજે વધુમાં વધુ બેકારી ભેજવતો કાઢ વર્ષે હોય તો તે શિક્ષિત મધ્યમ વર્ગ છે. એની એ રિશ્તિનું મુખ્ય કારણ તો આપણી શિક્ષણપદ્ધતિ જ નિઃસંદેહ ગણાવી શકાય, અને ખાસે નંદે દેશની ગરીબાઈ. એકે એ સિવાય બીજાં નાનાં કારણો પણ છે, જેવાં કે જનસંખ્યાનો વધારો, શિક્ષિતાની વધતી જતી સખ્યા, નાના હોટોએનો અભાવ, હોટોગપતિઓની સહાયિત રૂપે, કલેઝધંધા કરતાં નોકરીમાં મુખે દોરલો આપણી દિગ્ગ્ધ વર્ગે. આ બેકારી ધીમી પણ ચોક્કસ ગતિએ વિકટ સ્વરૂપ ધારણ કરતી જ અંધ છે ને અત્યારે તો એ પ્રશ્ન એટલો વિષમ બન્યો છે કે એવા નવાલા શિક્ષણ માટે જવાબદાર યુનિવર્સિટીઓ અને દેશ પર શાસન બંધાવતી સત્તા પણ સળવળવા લાગી છે.

આ દિશામાં પહેલું પગલું કસકતા યુનિવર્સિટીએ ખર્ચું છે એણે એક 'યુનિવર્સિટી એપ્રેન્ટિસ-શિપ' સ્થાપના કરી છે ને મધ્યમ વર્ગના શિક્ષિતાની બેકારી દૂર કરવાની યોજના માટે શરૂઆતમાં ૩૩ ત્રીસ હજારનું ખર્ચે મંજૂર કર્યું છે આ બોર્ડની રચ પતા કતા યુનિવર્સિટીના વાર્ષિક માનસેસરે બહેર કર્યું છે કે 'આથી અમોરે આશય કર્યું અમુક નોકરીઓ આપવાનો નથી, પણ યુવાનો ભલે નાના ધંધા કરી શકે અમરે તો યોગ્ય રીતે બીજા ધંધાઓમાં ભેડાઈ શકે તેવ તેમને બનાવવાની અવધાર તાલીમની યોજના કરવાનો છે.'

અને બીજા કોઈ પણ પ્રાત કરતા બેકારીનો પક્ષ આપણે ત્યાં વધુ વિચર હોવાથી મુખ્યાઈ યુનિવર્સિટી પણ આખા કાળ પછી જાણાય છે. કાયદેકદરે બોર્ડે ઇન્ડસ્ટ્રીઝ અને બીજા સરકારી અધિકારીઓની સહાય વડે તેણે પણ એક યોજના ધડપા માઠી છે.

આ યોજનાની શરૂઆત મુખ્યાઈ અને અમલદારી કરવામાં આવશે. થાડું વર્ષે એ યોજના ખાતે રૂપિયા પચાસ હજાર મંજૂર કરવામાં આવ્યા છે ને એના ઉપકારથી, અંગ્રેજી શાળામાં ધોરણ સુધી શિક્ષણ પામેલા ૪૨૫ યુવાનો ૮૬ ઓરિયન્ટલ સંસ્થાઓમાં શિક્ષણ મેળવી શાકે શિક્ષણનો કમ પાચ વર્ષનો સ્કેડે અને ૯૦ વિદ્યાર્થીઓ તેમાં બેકારી તેમની પાસેથી રાત્રિવર્ગમાં પણ હાજરી આપવાનો કસરવા લખાવી લેવામાં આવશે. શિક્ષણના કમમાં મિકેનિકલ અને ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જીનિયરિંગ, રિપેરિંગ, ધીપરિંગ, કાઠિય વગેરે વિષયોનું પુસ્તકીય અને પ્રાયક્ષ જ્ઞાન આપવામાં આવશે. પુસ્તકીય જ્ઞાનના વર્ગો મુખ્યાઈમાં િદ્યાર્થિઓ ન્યાયની ટ્રેનિંગ સ્કેલમાં અને અમલદારમાં ગાર. રી ટેકનિકલ સ્કેલમાં લેવાશે.

આ યોજના અનુસાર ૧૯૩૭ માટે નીચેના આર જણની સલાહસમિતિ નીમશે. ૧ કાયદેકદરે બોર્ડે ઇન્ડસ્ટ્રીઝ, ૨ મુખ્યાઈ મીલમાલિક મહળના એક પ્રતિનિધિ, ૩ અમલદાર મલ-

માલિક મહળના એક પ્રતિનિધિ, ૪ આ કામના નિષ્ણાત. આ ચોથા સભ્ય તરીકે શરૂઆતમાં ત્રણ વર્ષ માટે વિદ્યાર્થિઓ અંગ્રેજીના પ્રિન્સીપાલને ડેપુટી કાયદેકદર નીમવામાં આવશે. આ યોજનામાં સરકારી નોકરોને જ થોડા સમય માટે શિક્ષક તરીકે રોકવામાં આવશે. શિક્ષણની પ્રવેશ ફી ૩. રૂ. અને વાર્ષિક ફી ૨૦) છે પરીક્ષાની ફી સંકડે દસ વિદ્યાર્થીઓને માફ કરવામાં આવશે.

યુવાનોમાં આથી સ્કેડે બેકારીનો તોડ આપવાનો આ પ્રયાસ બેકાર મસાલ છે. અત્યારે એ તોડ આપવાના આપણા હાથમાં તેમ જ માર્ગો રહ્યા છે-બેનિવારી અને નાના હોટોધંધા. તેમાં બેનિવારી પ્રયે આપણા શિક્ષિત વર્ગના હુકમના જાહેરાતમાં મત્ર કંઈ જતો કરવા દેવાય બિરો નથી. છતાં દરેક પ્રાંતિક સરકાર એક બાજુ જમણે શોધવાના અકસાવા પ્રતિભાના આ ધીક્તા મત્ર માટે તપાસ સમિતિ બેસાડી રહી છે ને યોજનાઓ ધડી રહી છે, ત્યારે યુનિવર્સિટીઓએ લેખ માટેલાં આ પગલાં મહત્વનાં ગણાય

નાયની લીલા..... [અનુસંધાન પાત ૬૫]

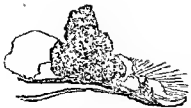
કાળજીમાં હજી ગઈ. એટલું છતાં મે મરવાનો ભણે છ-કારે કરતો હોય, તેમ નાગકાએ આખા શરીરનું જનૂન દાથોમાં ફાંસવી દીધું ને 'જય ધોરમનાથ' કરતાં એક છેલ્લી પણ સજ્જડ લસિ રામજીના ગળાને આપી દીધી.

'જ...૧...૧...૧...૧' રામજીના ડોશાદારી ગયા... ને થીછ પળે તો તરણના જળને લાલ રંગે રંગી દેતી નાગડાની લેાય પણ નરી નીકળી.

સંપારે રામજીનો ખાટલો ખાકી બેયો ત્યારે તો જનૂરો કરી આંસંકા ન ગઈ, પરંતુ દેગ પીરસાઈ ગયા છતાં તે દાગરે ન થયો લારે તેને શક ગયો. કાલીનાથને પૂછતાં એણે પણ પોતાને ખબર ન હોવાનું જણાવ્યું. બેનેને દવે શાળ પડી. કાલીનાથને તરત કાલ સંજ યાળી રામજીની આતુર નજરે પાદ આવી ને સી ધાર પર જઈ તેની તપાસ કરવા નીકળ્યા. કસાકેકની શોધખોળ પછી બેનેના મુકાદ મળી આવ્યાં. જનૂ તો અવાક જ બની ગયો. કાલીનાથ સામુ પ્રત્યર્થ નજરે તેણે જોયું.

અકળાએલે દિલે નિસાસો નાખતો કાલીનાથ જનાજમાં બે જ ચમટા બોલ્યા: 'નાયની લીલા!' (અનિત)

અશોક દર્શ

જીવનનું પરીઠ

ગ

આ લેખવાળાને મૂળ દેશ આત્મકથાનો નહિ, પણ આચારે જાતવંદ અનેલી વિમૂતિ (મહાત્મા ગાંધી)ના દુતાસાની જ્યાં પ્રથમ શિખા મફરી એ દક્ષિણ આફ્રિકા-ગાંધી ક્ષીનિકસ આશ્રમની શરૂઆત, ત્યાંના જીવન અને આજની એ મહત્તાના ઘડતરના એ કાળના વાતાવરણનો ધરમણ પરિચય આપવાનો છે. પતાં જે અનેરા રંગોમાં પોતાના જીવનનું પરીઠ ઘેરું તેના પરિચય પોતાને કેન્દ્રમાં સળીને પોતાની એ કાળની બાળપણની ગરુદે આપવા જતાં કેટલીક અંચત હજીવત અનિવાર્ય રહી છે. જિ-જ્ઞાસુને મળે ગયા તર્કમાં આવી મજબૂત એના બાર પ્રકરણોની શાદી માર્ગદર્શક ઘડી પડી: પ્રસ્તાવ અને વ-તન; પૂર્વસ્મરણ; જોતાબાપા; કબાકાંધી; મારા દાદાજી બાપુજી; એ દિવ્ય તપ; પિતા અને કાકાદિનિકસ; આજી સ્મરણ; વાનર દેખી; અને દેશી અને વિદેશી શિદ્ધાંત.

પ્રકરણમાં જોઈ ગયા તેમ શીનિકસની ભૂમિ ઉપર આંતરરાષ્ટ્રીય વાતાવરણમાં અનુ-બ્યવત્તના વિકાસનું અનુષ્ઠાન આરંભાયું હતું. પણ ગાંધી નરીયા તે સંકેતું જ હતું. એ વાતાવરણમાં મારા જેવા બાળકે પ્રગતિ સાધવી જોઈતી હતી, એને જાહેર એ જ આરંભમાં મારા કુટુંબપણનાં બી રોપાયા.

માનવજીવનની રચના મોતીની રચના જેવી હોય છે. માછલીના વિશિષ્ટ રસના પડો એક ઉપર એક બાકીને જેમ મોતી બને છે, તેમ સંસ્કાર અને ટેવાના પડો જાગી ગતુબ્યજીવન નિર્માણ થાય છે. આ પડોને જુદાં કયાં પછી માણસના જીવનમાં નરીયા જેવી કંઈ વસ્તુ શોધ રહે કે કેમ તે સંકાતી વાત છે.

પણ આ સંસ્કાર અને ટેવાનું પડ—ગુણ-અવ-ગુણનું, શક્તિ-અશક્તિનું કાઠું, પેદા કઈ રીતે થાય છે? શું એ જાગી વાત દેવાધીન હોય છે? શું આજી જ-મારાથી અજ્ઞાત એવા કોઈ જ-મારામાં તેના મૂળ રહેલાં હોય છે? કે માતાપિતા કે કોઈ પરદાદા કે પરદારીનાં ગુણઅવગુણોનો એ કેવળ ગુણાકાર-ભાગાકાર જ હોય છે? જ્યારેજ્યારે એવા પ્રસંગ ઊભો થયો છે કે મને મારી નજાણાઓ નડી હોય છે અને હું મારી મર્યાદાઓને જોઈને આગળ નથી વધી શક્યો હોતો ભારેભારે તેનું કારણ શોધવા પૂર્વજન્મ સુધી મારે નથી જતું પડ્યું અથવા પૂર્વજીનેની મર્યાદાઓને લીધે હું બંધાઈ ગયો છું એવું મને નથી જણાયું. દરેક મુદ્દો, દરેક મુશ્કેલી, પરીપરી રીતે છણી કાઢવા પછી મારા દાઘમાં એક જ પરિણામ આવ્યું છે કે શીનિકસનાં આયમિક વર્ષોમાં અમુક સંસ્કારો એ રીતના ન પડ્યા હોત અથવા વધુ મારા પડ્યા હોત તો આજ હું આટલું બાણું પાત્ર ન બનત.

મોટી ઉમરે મને જે કરનારી એ બિણ્ણો કયાંથી અને ક્યારે પાંગરી તે વિશે મને વસમાં સ્મરણો રહી ગયાં છે. અદો જોડે પોનાનો વ્યક્તિગત ઇનિદાસ

પ્રકરણ અગિયારમું... મૂળ અંધારણ

આપવાની મને અજાણજા નથી; તોપણ જીવનના ઘડતરમાં જોડી અસર પાડનારા પ્રસંગોને વર્ણવવાનું સંકેતવશ હું છોડી દઉં તો આ લખાણનો મૂળ હેતુ જ માર્યો જાય. અનેક પડોથી રચાતા માનવજીવનમાં કેળવણી, વાતાવરણ અને સાવચેતી કેટલો ભાગ ભજવે છે તેનો આલેખ (પ્રાક) પ્રત્યક્ષ પદાર્થને આધારે આપવાનો આ પ્રયાસ છે. અને એ પ્રસક્ષ પદાર્થ પણ બુદ્ધિબુદ્ધિના જીવનપ્રવાદને જાહેરી નાખનારા મદાસમર્થ જીવનશાસ્ત્રીના નિરી-ક્ષણમાં ઘડાજોલી વસ્તુ છે. એ વસ્તુને પરીપરી છણી કાઢવા પિતા—મારા પોતાના જીવનની ભદ્ર અને અભદ્ર બંને બાણું દર્શાવવા પિતા—આ આલેખ અધૂરો જ રહેવાનો. એટલે માવકાપણું છોડી, છુપાવી રાખવા જેવા પ્રત્યેક પ્રગટ કરવાનું મેં સાદસ મોડયું છે. આ સાદસમાં મારા સિવાયની બીજી વ્યક્તિ-ઓનાં નામ સંકેતવાં પડે છે, પણ તેમની અપજ્ઞાતિ કરવાનો અર્દો મુદ્દલ ઉદ્દેશ નથી. વાંચનાર પર એવી અજર પડે તો એ મારી લેખનિતો રોપ લેખાય.

પૂર્વજન્મના સંસ્કાર હોય કે ન હોય, સાચ જાળ-પણમાં પડેલી વાત માણસનું અસલી તરવ કેવી રીતે યદ પડે છે તેનું એક સંચોટ ઉદાહરણ ગણિત-શાસ્ત્રમાં મારી કુશિત મતિનું છે. મારા જ ભાઈ ગણિતનો ભારે ચિદાન છે; મારા પિતાથી પણ

ગણિતમાં ઓછા જિતરે એવા નથી; અને મારા એક કાકા તો દિસાળોમાં મદામતિ લેખાય છે. અમારા કુટુંબમાં ગણિતનો કાચો હું જ નીનડાનો છું. એમ પણ નથી કે મને ગણિતના ઉત્તમ શિક્ષકો નહોતા મળ્યા. પિતાશ્રીએ મને ગણિત શીખવવા પાછળ વરસો સુધી લોકીકાળો કરેલો. કાકાસાહેબ અને કિશોરલાલભાઈ જેવા આચાર્યો પાસે મને ગણિત શીખવાની તક મળેલી, પણ એ બધા મેં વેચી નાખી. મારામાં ગણિતભુદ્ધિ જ નથી એવું પ્રમાણપત્ર મને પણ કોઈ પ્રતીક્ષક આપે એમ હું નથી ધારતો. કારણ શિક્ષક શીખવે સારે અમુક કોષ્ટકો મને સમજાયા ન હોય એવો એકેય પ્રસંગ મને યાદ નથી. માફ ગણિત કાસ્ટું રહેવાનું એકમાત્ર કારણ સરવાળા અને ગુણકારનો કંટાળો મારા દાડમાં પેસી ગયો એ છે. અને એ કંટાળાનું મૂળ શીનિકેતતા આ પ્રાયમિક વર્ષોમાં સંભળ્યું થઈ ચૂક્યું હતું.

કોર્ડિસ શાળાના દિવસોની કે તે પહેલાંની આ વાત છે. મારી આ બપોરે જમીપરવારી તાજે કપડાં ધોવા માટે કે બીજી બહેનોને મળવા સાર જતી વખતે લાંબા સરવાળા અને અનેક આંકડાઓના ગુણકાર કરવાને મને આવી જતી કે જેથી ધરમા ભેટાળેડો હું મારો વખત ન બગાડું આમ કેદી બની દાખલા મળ્યા મને બહુ વસમા થઈ પડતા. એકાંત કોટલીની કેદ-માથે કેદી સ્વતંત્રતાનો અનુભવ કરી રાકે, પણ આવી રીતે પાટીપેત અને દાખલા સાથે બંધાએતો હું મનમા ને મનમાં બળી જતો કલાક-દોટક કલાકમા કરવાના દાખલા કલાકોના કલાક સુધી હું પૂરા ન કરી શકતો. આંખ આંકડાઓ ઉપર હોય, આગળા મળતરી કરે, પણ મન કરમાએલું હોઈ શો જવાબ આપ્યો એ બુદ્ધિ સુધી પહોંચે જ નહિ. અધૂરામા પૂરું આ આવે ને દાખલા પૂરા થએલા ન બુએ એટલે માની લે કે મેં બમી વખત રમવામાં જમાડ્યો છે. અને જવાબોમાં બૂઝ બુએ તો જેટલી બૂઝ નીકળે એટલા ચીંચીવા ગાઝ કે પાવડા પર મારે સહેવા પડે. ફરીથી ગાની નજર નીચે એ દાખલા મણી બૂલો સુધારવાનું સંકટ માથે આવી પડતાં તો આંખ-માંથી પાણી ટપકી પાટી પડના આંકડા બુંસાઈ જતા.

રોજરોજ મારે માથે આવવાના આદુ-ખની દેવદાસ

કાકા અને સમદાસકાકાને પણ અનુકંપા થતી. તેઓ મારી વદારે આવતા. બહાર રમતાં ફરતા તેમને બાજર પડે કે હું ઘરમાં એકલો છું એટલે તુરંત તેઓ આવી પહેંચે. બંને જણા મળી જટજટ મારા સરવાળા-ગુણકાર મણી આવી જવાબ મંડાવી આપે અને પછી તેમની માથે હું ચે રમવા નીકળી પડું. મારી આ પાછાં આવે સારે દાખલા ખરા ભોજ મનામાં પ્રમત્ર થાય અને મને મીઠી નજરે લુએ. પણ તેમને શી બાજર કે દીકરાએ પ્રગતિ નહિ અધોગતિ કરી છે.

આ નાની કહો તો નાની અને મોટી કહો તો મોટી આપત્તિએ મને જનમભરને માટે લૂણે બનાવી મૂક્યો. સરવાળા અને ગુણકાર કરવાનું આગસ મારો સ્વભાવ થઈ પડ્યો. માફ દાડ ગણિતયોર બન્યું. આઠ વર્ષની ઉંમર પહેલાં જો દાડ ઘડાયું તે ઘડાકું, મોટી ઉંમરે ગણિતનું મદદર સમજવા છતા—કિશોરલાલભાઈ સમાશિક્ષકે ગણિત શીખવવા પાછળ ચેતાનું આપું હૃદય દેલપી નાખવા છતાં—મને ગણિતનો રંગ ન જ ચડ્યો. મને ગણિત ન આવડ્યું એ કંઈ પૂર્વજન્મનાં સંચિત ન હતું. આ જ જન્મનું મૂળ ઘડતર હતું ગણિતશાસ્ત્રમાં પંચ રહેવા સાથે છવન પણ લાસરિયું બન્યું. હું દીધંમૂત્રી બન્યો તે આ એક નાનકડી બૂલનું દુષ્પરિણામ.

આવી જ રીતે પાંચથા આઠ વરસની વર્ષમાં બીજા કેટલાયે ગુણુદોષો મારામા ધર કરી ગયા અને મારી વ્યક્તિગત મર્યાદાઓ બંધાઈ મઠ. દહી રૂબાવ રચાયો. જેમ ગૌદિક નખખાઈ ગણિતની કચારને લીધે રહી મઈ તેમ સારીરિક, દાર્શિક અને નૈતિક નખ-ખાઈએ પણ ત્યારે જ મારો કળને લઈ લીધો.

મારી સારીરિક નળગાઈમાં સોયી મોટી ખેડ મારી આંખની હતી. મારી જમણી આંખનેરે ડોળો આંખના પ્રજા પૂગ્યામાં અર્ધો દખાએલો દતો. એ બહાર ફરતો જ નહિ. ‘જાડો બચીસ કલેણે’ કહીને મને કોઠાકોઈ ચીડવતું પણ ખડું. મારી જીણપેા દૂર કરાની મનનકાકાને બહુ જ તાડાવેલી રહેતી. તેમણે મને ડરખન લઈ જઈ દાકતરને મારી આંખ બતાવી. લીલા રંગની કચકડાની એક પટ્ટી પહેરવાને મને મળી જેથી મારી મારી કાળી આંખ સાવ બંધ થઈ જતી અને મને જમણી આંખ પાપરવાળી ફરજ પડતી. આવી

રીતે દિવસના ત્રણત્રણ ચારચાર વાર ડાળી આંખ બંધ કરાવી મગનકાકા જમણી આંખ સામે બે, ચાર, ત્રણ એમ આંગળાઓ મૂરી કેટલી આંગળા? એમ પૂછતા અને મારે જમણી આંખના ડોળાને વાપરવાની મહેનત કરવી પડતી. આવા ‘બાડાના ચરમાં’ પહેરી બદાર ફરવા જવાની મને સરમ આવતી. રમવાનું, બેવાનું ફંધાઈ જતું. પણ મગનકાકાએ માંધેલા ચરમાં ઉતારવાની દિંમત પણ કેમ થાય? થોડા મહિનાની મહેનતે મારી એ જનમની બોડ લગલગ નીકળી ગઇ. જમણી આંખમા ફસાઇ રહેલો ડોળો છૂટો થયો અને હું બાડો મટાંચો. પણ ડોળો છૂટો થવા પછી પણ વરસેક સુધી મારે ડાળી આંખને બંધ રાખવી પડતી હતી, તે મારા અણુગમાને લીધે તથા મુરખીઓની ઢીંમને લીધે ન થયું. પરિણામે જમણી આંખ નળળી રહી ગઇ અને જરા પણ સૂર્યપ્રકાશ મેં પર પડતાં એ આંખ ચીંચવાની કુટેવ રહી ગઇ, વળા એ આંખમાં વાચના બેવાની શક્તિ પણ નામની જ આવી, જે વધારે સાવચેતી લેવાઈ હોત તો ફૂલું પડવાને લીધે મારા મિતાશીને જમણી આંખ નકાશી થઇ જવાથી મને વારસામાં આવેલી આંખની કચ્છાશાથી હું સાવ છૂટી શકત. નસીબ કે વારસા જેવું એમાં કશું ન રહેત. એ જ રીતે સાવ બચપણની માંદગીમાં મારી ખૂંધ નીકળી હતી તે મેં સુધારી શકત. પણ ખૂંધા બેસવા-આલવાની ટેવ ત્યારે ન સુધારી તેનું પરિણામ એ આજુ કે મારાં દાડકા જ એવાં સંકુચિત રહ્યાં કે પાછળથી સંકેતપૂર્વક દટાર બેસવા-આલવા જતાં છાતી અને વાંસાનાં દાડકા કુપ્પવાથી તેમ કરતું દટણુ યઈ પડ્યું અને મારે નસીબે પુંખાપણું જાડાઈ ગયું. બે મગનકાકાની ચીપટ અને દેવદાસકાકાની સોળત મને ન મળત તો દોડવું, કૂદવું, ઝાડપર ચડવું વગેરે પણ મને ચિકટ થઇ પડે એટલી જડતા મારા સરીરમાં ઘર કરી જત.

સરીર અને બુદ્ધિની પેઠે મનની તાકાત પણ એ જ ઉમરે ઘડાઇ. અંધારાનો અને બૂતનો દર મને કદી હજી નહિ તે માટે મગનકાકાએ મને સરસ તાલીમ આપી. અંધારિયાના દિવસોમા રાત્રે નવ દસ વાગે, ધર બદાર અંધાઈ હવાયું હોય ત્યારે, શીનિકસમાં અમારા ધરથી અર્ધો કે પોણો ફૂલાંગ દર વસેલા પરમાં ફંક ફંકે સંદેશો પહોંચાડવાનું તેઓ મને સોંપતા. ધરની

બદાર ચાર ડગલાં જરનાં તો શબ બદાર થઇ જતો. પણ કાકાને, સંતોષવા ખાતર કરને દળાવી મુરપાટ દોડી જતો અને એક ચારસે દેવદાસકાકા કે આણુંદ-લાલકાકાના ઘર ભેગો થઇ જતો. વરસતે વરસાદે કે શિયાળાની ઠંડીમાં, પગ લપસવાની કે પથરાની ખારથી પથમાં લોહી નીકળવાની પરવા ન રહેતી. ચાર-છ વાર આવા અનુભવ પછી તો અંધારાની, ચોરની, કાળાકાળા દગસીની અને એવી કેટલીયે બીકો જે શીનિકસના જીગ્ગ કેટલાંક બાળકોમા ફીક ફીક હતી તેનાથી હું સારી પેઠે મુક્ત થયો. જનમનો વાંધોને હતાં સસલાભામના જેવી થકવાળો મારો સ્વભાવ ન બન્યો.

પણ બહારથી જેટલો નીકર બન્યો તેટલો જ અંદરથી ડરપોડ થયો. મારી બા, મગનકાકા, પિતાજી બધાનો કડપ એવો પડ્યો કે તે તો જતો દસાવે તો મેં દસી ન શકું અને તેઓ રમાડવા બેસે તો પણ તેમના સાંનિધ્યથી માઈ પેટ ચૂંચાવા લાગે.

મને પતંગ ઉડાડવાનું શીખવવા મગનકાકાએ બહુ મહેનત કરેલી. મહીનાઓ સુધી દર રાત્રિ-રવિએ તેઓ સાંજના કસાક બે કસાક મને ખેલાડી બનાવવા મારે માથાદોડ કરતા. પતંગના કાનાખાતર (કિચા) બાંધવાનું અને દોર પકડી ઉડાડવાનું શીખવતા. જતો પતંગ પણ મુકાવતા. પણ મારી નજર તેમના ચહેરા નરક બધાકુળતાથી ઘેંરી રહેતી. નહિ ઉડાડી શકું તો તેઓ વંદેશી એવી મનમા થઇ રહેતી ને પતંગની કળા મારા બેજમા ધ્રુમતી જ નહિ. દોડો ઝીંતવો, કાકરેથી નિશાન આટવું દૂરથી આવતી મોખને અપળતાથી દાડિયો મારવો, સામા ખેલાડીની આંઠે જિતરવું ઇત્યાદિ સાદસ કરવાને ન તો મારો પગ ઉપડતો કે ન દાઢ આચળ વધતા મારી એ નળળાઇ ઘટાડવા મગનકાકા બહુ મથતા, પણ હું નાસાવક અણુપડ અને અસમર્થ છું એવી લાવનાના ભારથી હું એટલો દળાઇ જતો કે મારાથી થઇ શકતું તેટલું કરવાની મેં મને દિંમત ન થતી. છેવટે હું સાવ ડોળા છું એવી નિરાશા આપી મને ખેલાડી બનાવવાનો પ્રયાસ મગનકાકાને જતો કરવો પડ્યો એવો મને આભાસ છે. પરિણામે માગમાં સાદસિકાના અંસ પણ રહેવા ન પામ્યો. હું સાવ ચૂદ આગક લેખાઓ અને મારે નસીબે દરેક મદોની રમત વખતે આંસુ સારવાનું જ રહ્યું.

મને તરતાં આવડે છે, પણ કેમ કુળનું હોય તે કાઢવા પડવાની સૂઝ કે ઝડપ મારામાં નથી, જળાતું હોલવવાની સમયમૂલ્યકતા પણ મને નથી અને કેમ બે જણની મુકકાખાજ આરંભાતા તેમની વચ્ચે ફરી પડી બંનેને છુટા પાડવાની ચપગના ચે માગમાં નથી આવા ગુણ પિનાનો પ્રાણી મરન શી રીતે લેખાય ? જ્યાંમદી આજ્ઞાની મોટી ઉમરે મેં ધણી મે મહેનત કરી, પણ તે ન આપી. તેના અંકુર બચપણમાં જ જળી ગયા હતા એક તરફ મગનકાકાએ જંગલના, અંધારાના, ભૂતના, ચોરના અને બધી જાતના જાદુના સત્તુના બચથી મને બચાવ્યો; ત્યારે બીજી તરફથી એમની તેમજ બીજા વડીલોની કહેવતોને લીધે મારામાંની સાદસમ્પત્તિ આપ કલાહ મધ એમણે મને ડરપોક બનાવી મૂક્યો એમ તો ન જ કહેવાય, કામ્ય મને બહાદુર બનાવવા તેમણે ફેટકેટલી મહેનત લીધેલી તે હું ઉપરલખી ચૂક્યો છું. અને હતા ધરના વાનાવરણને કારણે, ધરમા કેમ મુજ જાળકની મિત્રના માધી ન શક્ય તેને કારણે હું બીર નીવડ્યો. વગર કારણે મનમા અનેક કલ્પિત ભયો પેદા કરી હું ડપસે ને ને પગલે, શબ્દને વાક્યે ચથરી ગહો ધર અને સમાજ મને દખાવી દેવા જ ટાપી રહ્યા છે એવો આભાસ મને રહ્યા કર્યો અને મોકળે મને, શરીરને, કળાન કે બેલાડીપણાને હું ધડી ન શક્યો. બીરના જ મારા જીવનનું ભાઈ ચક્ર પડી. મને રીઝવવા-ગાડવાનો વડીલોના આટલો પ્રયત્ન છતાં હું લાયભીત અને દયાએલા કેમ ચક્ર પડ્યો તે બતાવવા હજી મારે બે દુઃખદ કિસ્મા આપવા પડવાના. મારા પર તેની ઊંડી અસર ચક્ર છે

મગનકાકાએ પોતાના કોધને બહુન્વરાળી અંકુશમા આણ્યો હતો. દેવદાસકાકાને કૂવામા ધકેલેલી દેવા જેવા અપરાધ માટે પણ તેમણે મને જતો કર્યો એ વાત વાચકને યાદ દશે. પણ તેઓ મારી જૂઠું બોલવાની ટેવને શાંતિથી સહી શકે એમ ન હતા. દડદડલ જુઠું બોલીને મેં તેમને એકવાર બહુ જ ઉરકેરી ચૂક્યા. એ વખતે હું સાવ નાનો નહોતો રહ્યો. મારામા એક જાતનું મનોજળ પેદા થયું હતું, પણ મેં તેનો દુરુપયોગ કર્યો.

અમારા રસોડામાં હાથ ધોવા માટે નળખાનું એક પીપ રહેતું. એકવાર ધરમા કેમ ન હતું ત્યારે દેવદાસકાકા, રામદાસકાકા આદિ અમારી વાનર ટોળીને હું રસોડામાં

કુમાર - ૧૫૭મો અંક (પાપ ૧૯૯૩)

લક્ર ગયો. 'ચાલો ગધાને મગ્ન બનાવું' એમ કહી અભરાહ ઉપરથી મેં પગેનેટ આંધ પોટાશ (સાલ દવા)નું મોટું પટીકું ઉતાર્યું અને મૂંઠા ભરીને એ પીપમાં નાખી, કઠ્ઠીથી દલાવી પાણી લાલ કયું. પછી નજ બોલો રાતા પાણીને દોડો બધાને બતાવ્યો. સૌને તેમાં પોતાના હાથ લાલ કરવા કહ્યું, અને સારી પેટે એ મગ્ન કરી અને રમવા ચાલ્યા ગયા.

સાંજે મગનકાકા ઘેર આવી હાથ ધોવા લાગતાં લાલ પાણી જોયું. મને બોલાવ્યો ને પૂછ્યું: 'પાણી કેણે જમાડ્યું ? મેં જાણ તૈયાર કરી રાખેલો ને પ્રમાણે કહ્યું: 'મને ખબર નથી.'

'સાચું બોલ; તારા સિવાય ધરમા કેણે આવે ?'

'મને ખબર નથી.'

'જૂઠું કેમ બોલે છે ? સાચેસાચું કહી દે. જૂઠું બોલ્યો તો ખબરદાર.'

'મને ખબર નથી.'

જસ, આ સંવાદનું રૂપ બદલાયું જ નહિ. ધમણી પછી માર શર થયો. થપાટો વાગી, મુઠ્ઠા વાગ્યા, પણ હું એકતો બે ન થયો. બાળે હું છેલ્લે પાટલે જમને બેઠો હતો. સાચું કહેતાં પણ માર પડ્યાનો ને બોટું કહેતાં પણ, એક વાર બોટું કહ્યું તે સાચું ફરાવવા મેં બોટું જ બોલ્યો રાખવાની દલ પકડી. મગનકાકાએ બોટું બોલાવવાની બો ભુલાવવાના ઉપાય આદર્યો. મને મારીમારીને પાપખાનામાં પૂર્યો. તેમાંથી કાઢી ફરી માર્યો; ફરી પૂર્યો; અને છેવટે તેમનો ગુરસો એટલો બેકળ્યો કે એક બોરડાના જૂણામા ગુણિયું પાયરી મને તે પર નાખી જાણી રાત ત્યાં પડવા રહેવાનો હુકમ કર્યો. થોડી વ્યરમા ફરી પાછા આવી મારો પાસેથી સાચી વાત જાણવાનો પ્રયાસ કર્યો. હું ન પીચળ્યો એટલે તેઓ બહુજ અસ્વસ્થ થઈ મારી જાની પર ચડી બેઠા હાથમાં ચાક્ર લીધું અને તે વડે મને અતિશય ડરાની મારી પાસે સાચું બોલાવવાની મહેનત કરવા લાગ્યા. હું તે દિવસે તેમનાથી ચે અછક બન્યો હતો. મેં ગમે એટલું દુઃખ પડવા છતાં સાચું ન બોલાવવાની મનમા ગાંઠ વાળી હતી. 'કાકા છોડી દો, મને કંઈ ખબર નથી' એ સિવાય હું કશું બોલતો નહોતો. સાંજના પાંચ વાગ્યે કાકાએ હાથ ધોવા માટેલા. હવે અંધારું

થઈ દીવાળીથી થઈ ગયેલી. ત્રણ સાઝવણી કલાકના દૈન્યુદ્ધ પછી પણ ન મેં મારી પાપી દડ છોટી કે ન કાકાનો પુણ્યપ્રકાશ ઓરાયો.

જ્યારે મારા પરનું આક્રમણ અત્યંત ત્રાસદાયક થઈ પડ્યું ત્યારે મારી યાત્રી ન રહેવાયું. તેઓ ગુસ્સાભીની આંખે ધસી આવ્યાં અને કઠોર અવાજે મારા કાકાને વાર્યા: 'મગનભાઈ, આ શું કરે છે? આવી રીતે કંઈ છોકરાને મરાતું દશે? તમારે એને જીવતો રહેવા દેવો છે કે નહિ?' તપેલીમાંથી ઉભરાઈ જતા દૂધમાં પાણી પડે તેમ મગનકાકાના ગુસ્સા પર આવના વેણે કામ કર્યું. તેઓ તરત મારી જાતી ખરથી ઊઠી ગયા. પંચિક મિનિટ સુધી ચર્ચા થઈ. હું ખૂણમાં યુલિયા ઉપર કાંપતો કાંપતો પડી જ રહ્યો. 'આમ કરવાથી છોકરો વધારે જુઠ્ઠાભોતો થાય. તેની બૂસ હોય તો સમજતીને કામ લેવું જોઈએ. મારીમારીને જ બધું શીખતી શકાય એવું નથી હોતું.' હત્યાદિ ગળજળાં વચનો સામે મગનકાકાએ માર્યું ઝુકારી દીધું. પોતની ભાળીને આટલું દુન્યા થએલું જોઈ તેમને આવન જોઈ થયો. તેમણે દિવર-ભાળીના આદર્શ તરીકે લક્ષમણ અને સીતાનો આદર્શ સ્વીકાર્યો અને તે જીવનમાં ઉતારવા પ્રેરે પ્રયત્ન કર્યો. મારામાં જેકા ચવાની દિનન કે ગળ નહોતાં રહ્યાં. મારી જા ધમ્મે આવ્યાં તેયે મને કડવું લાગ્યું. મને ચવાની સત્ત્વ અધૂરી રહી જાય એ મને ગમ્યું નહિ. પૂરેપૂરી સત્ત્વ ભોગવી છું અને પછી સત્ત્વ ખાવાપણું ન રહે એમ હું ઈચ્છતો હતો. મારી જા પણ વધુ સત્ત્વ કરે તો તેયે ખમવા હું તૈયાર હતો. પણ તે દિવસે મારો જાને વીક ન હતી. તેઓનું હૈયું કકળી ઊઠ્યું હતું. તેમણે મગનકાકાને પણ ખૂબ શરમાવ્યા. રાતોરાત એ ખૂણમાં એદવાપાધર્મ વિના પડી રહેવાનો પોતાનો હુકમ પાછો ખેંચી તેઓ સ્વંથી નમતાપૂર્વક આજ્ઞા ગયા. સત્ત્વનો અંત આવ્યો અને એ અંત સદાને સાદ અંત જ રહ્યો.

હું ધાડે છું કે સાર પછી મારા પર દાય ન ઉગામવાનો મગનકાકાએ નિશ્ચય કર્યો અને તેનું અક્ષરશઃ પાલન કર્યું. આ ફિરસા પછી તેમના દાયનો એકાદ તમાચો ખાવો પડ્યો હોય અથવા તેમની અપડીથી એકે વાર મારો કાન ગરમ થયો હોય એવું

પણ મને સાંભરતું નથી. મગનકાકાની એ જ મદતા હતી. પોતાની જાત ઉપર તેમનો કાબૂ બારે હતો. લાંબા સમયનું ઉકળતા ગુસ્સાવાળા છતાં તેઓ પોતાના ઉપર આક્રોશ અંકુશ રાખી શકતા અને લીધેલી પ્રતિજ્ઞા પાળી શકતા. એમના એ ગુણે એમને બાપુજીના સર્વપ્રથમ સેવકનું પદ અપાવ્યું.

મગનકાકાનું દુઃખ ઘટાડવા આ પ્રસંગ પછી સાતઆઠ દિવસે મારી કાકીએ બહુ જ ચાપાળુતાથી મને પૂછ્યું, 'પ્રભુ! ખરેખર કહી દે. પીપમાં રંગ તે જ નાખ્યો હતો ને?' ખરું કહીશ તો દલે તારા કાકા કંઈ નહોતો નહિ. તમે કોઈ જગ્યા પે અગ્ન નહિ કરે. તે દિવસે અમે ખદાર ગયાં ત્યારે તું ને દેવ-દાસ-રામદાસ રસોડામાં ગયા હતા ને? રંચ દમાવવા ને કડછી આપી હતી ને?' પણ હું એમ દાય આવું એવો ન હતો. કાકીને મેં એટલા જ ધૈર્યથી જાને સાવધાનીથી જગ્યા આપ્યો: 'ખરેખર મને કંઈ જ ખબર નથી. દા, અમે જ્યાં ગાદી રમતા હતા ખરા-પણ રમતાં રમતાં કોણ રસોડાના પાણીમાં રંગ નાખી આવ્યું એની મને ખબર નથી.' આ જવાબથી મારાં કાકી પણ સાવ નિરાશ થઈ ગયા. ધરમાં સોને ખજાર હતી કે આવાં આટકાણાં મારા સિવાય કોઈ ન કરે. બીજી જગતનાં તોફાન કરનારા શીનિક્કમાં હતા, પણ આવા ચાળા તો માડે જ કામ. જતા એ મેં જ કર્યું છે એનો નિર્ણય કેમ થાય? આ પછી બે ચાર મહીને ફરીથી મારી કાકીએ જૂની વાત યાદ દઈ ખરું શું છે તે જણાવી દેવા મને પીગમ્યો. પણ હું એકતો બે ન થયો. એકવાર કહેલું જૂનાણું સત્ય બતાવવાની મારી દઢ છૂટી જ નહિ. તે દિવસે જે છુપાવ્યું તે છેવટ સુધી છુપાવ્યું અને આજે લેખિત કણજાત કરી રહ્યો છું કે એ આજા જમાવવા હું દડદડતું જૂનું બોલેલો તે ફક્ત એકવાર જૂનું બોલાઈ ગયું એને સાચું બતાવવા ખાતર! પાછળથી મને ઘણેય પેરતાવો થયો કે કાકાએ દાય પોતાં પૂછ્યું ત્યારે જ મેં કબજા કરી દીધું હોત તો શું એકાદ તમાચો મળત એટલું જ ને? પણ એવી સુસુદ્ધિ મને ત્યારે ન સુઝી અને પછી જૂનું બોલવાનો અપરાધ કબજા કરવામાં મને નાનમ લાગી.

ઉપરના બનાવ પછી થોડક મહીને એક બીજે

ગનાન ગન્ગો. એ કંઈક રમૂજ પ્રસંગ હતો. મગનકાકા એક દિવસ સાંજે ડરગનથી આવી બાપુજીને ઘેર પ્રાર્થનામાં આજ્ઞા ગયા. જતી વખતે એક મુંઝેર નાનકડી ડબ્બી કબાટ પર સાચપાંને મૂકતા ગયા. મને ઊંધ વહેલી આવી જતી હોવાથી પ્રાર્થનામાં હું ન જતો. સૂચા જતાં પેલી સુંદર ડબ્બી ઉપર મારી નજર પડી. એમાં શું છે એ જોવા તપ્પા વિના મારાથી રહેવાયુ નહિ. યાદી ૨૨ બૂલી હું કબાટ પાસે એક ખુરશી ઉપાડી ગયો અને કબાટ પરથી ડબ્બી ઉઠાવી જતીન પર ભેસી ગયો. પછી નીરાતે ડબ્બી ઉપાડી તેમાંની રબરગની રટ્ટમની મહેર જોઈ. પછી મદા મહેરનતે તેમાંની શોભીની શાહીની શીશી ઉપાડી. ખૂબ સખત હતું એટલે ઉપાડનાની સાથે જ શાહી હલકાઈ ગઈ અને મારા હાથ તથા નીચેની જમીન શાહીશાહી થઈ ગયા. હું ગભરાયો. ડબ્બી જેમતેમ બંધ કરી એક કાગળના ડૂચાથી શાહી લઈ નાખી હું સૂચા ગયો.

મોડી રાતે નવેક વાગે મગનકાકા પ્રાર્થનામાંથી પાછા આવ્યા કે તરત તેમની નજર પેલી ડબ્બી ઉપર અને ટોળાએકી શાહી ઉપર પડી તેમણે હાલક નાખી: ‘આ કેણે કર્યું?’ ધરમાં બધા મોટેરા બેગા થઈ ગયાં. માફ નામ ફેટે ચડ્યું. મરગડને લીધે મારી ઊંધ ભીડી ગઈ અને મારા ગુનાની ચર્ચા સાબળી હું થઈ ગયો. થોડી વાર તો ડાનોમાનો પડી રહ્યો, પણ ડરને લીધે લથડાકાનું જોર થતાં મારે બિડવું પડ્યું. બહાર જઈ આવી પાછો ખાટલા પર પહોંચું તે પહેલાં મગનકાકાએ માફ બાપડું પકડ્યું અને ટોળા-એકી શાહી પાસે મને ધસડી ગયા. એ જતાની દીક ખખડાવ્યો. ગુનો કળ્પ કર્યો વિના છુટકો ન હતો, એટલે એ કળ્પ કર્યો, પણ એ કળ્પનાતરથી મને મારી ન મળી. મારાં અટકચાળાંથી ધરમાં સો ફટાળી ગયાં હતાં. એ બો ભુક્ષાવવાની જરૂર હતી. મગનકાકા એક દોરી લાવ્યા, મારા બંને હાથ બાધ્યા અને એક ટેબલને પાથે મને બાંધી દીધો. ખરેખર, આ બધું જ દળવી સન્ન હતી. તેમણે મારા પર હાથ ન ઉગામ્યો એ કોઈ પરનો સાધારણુ વિનય ન હતો.

પાપા સાથે કર્સીને બાંધ્યા પછી પેલા રબરગ રટ્ટમના અડિયામાં બેસી શાહી મારા આખા મહેરા પર ચોપડી દીધી અને એ ચોપડતાં મને સંભળાવ્યું

કે ‘‘વાંદરાનાં કાગ કરે છે તે દલે મોડું પણ વાંદરા-ના જેવું કાળું જ રાખ. સવારે નિશાળે જે હાકરાઓ જશે તે બધાને કહીશ કે આ વાંદરા ઉપર બધા એકએક કાંકરા ફેંકના જાઓ.’’ મેં બધું ચૂપચાપ સંભળી લીધું અને મૂંઝે મોટે પાપા સાથે બંધાએલા હાથ પર માથું ટેકવી બેઠવા માડ્યું! મારી આંખો બેપરવાઈ દાકાથી સદન ન થઈ. તેઓ એક મોટે વાંસડા લઈ આવ્યા અને દૂર દીવા પાસે ચોપડી લઈ બેસી ગયા તથા મને ધમકાવ્યો કે ‘જો મોડું પાપું છે તો આ વાંસડેથી ઘોંકાવોશ! સવારે બધા નિશાળીઆ અહીં આવો એકએક કાંકરા મારી ન જાય ત્યાં સુધી તને બેંધવાની રજ નથી!’

મદાપરણે ઊંચ ઉઠાડી હું જાંત્રીત થઈને મગન કાકાને જોતો બેસી રહ્યો. કાકા દોડકલાક પછી ફરી પાછી મને બધું જ જોરથી ઊંચ આવવા લાગી ને માફ માથું ટળી પડ્યું. આ જોઈ મગનકાકાને દયા આવી. મને સૂચાની રજ આપતાં સંજાણ્યું કે ‘તારું કાળું મોડું તો કાલે આવેલો દિવસ આવું ને આવું રાખવાનો ખું.’ મને આવનાં કાલની ચિંતા કરનાં ઊંચ વધુ હતી. હું ઝટ ખાટલા બેગો થઈ બેઠી ગયો. મગનકાકાએ મને કરેલી બધી સન્નજોમાં આ સૌ છેડેલી સન્ન હતી. આ પછી કોઈકેઈવાર તેમણે મારા સામે આખ તાણ્યા સિવાય બાગે જ કંઈ કર્યો મને ખ્યાલ છે. પરંતુ આ બે સન્ન, તેમાં જે છેડેલી સન્ન મારામાં એટલી ધર કરી ગઈ કે આ જનાય પછી સતત વરસોના વરસ સુધી મગનકાકાની આંખ સામે આંખ મેળવવી મને અશક્ય થઈ પડી. તેમણે પછી તો મને ખૂબ પંપાવ્યો, અનેક લાડ લગાવ્યા, પણ મારી ફક્ત ન ભાંગી તે ન જ ભાંગી. ત્રેવીસ ચોવીસ વરસની ઉમરનો થયો ભારે પણ તેમની હાજરીમાં માફ મોડું સીવાએલું જ રહેતું.

આમ, બચપણથી ધરમાં જ હું નિર્ભયતા બોઈ બોટો હતો એટલે મારાથી આખા જીવનમાં ક્યાં જે છાતીકદા થવાયું જ નહિ. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાનું મારામાં જળ ન રહ્યું. બોલવું, લાપણ કરવું, નેત્રીત કરવું, હડેચોઈ ધાંધલ અચાવી, કોઈને પડકારવો, એ મારા સ્વભાવથી વિરુદ્ધ થઈ પડ્યું. એટલું જ નહિ પણ હું નિર્ભય શક્તિ પણ બોઈ બોટો.

બાળપણમાં ચોકાવણી મારે ખાયાથી આજે કંઈ મારાં હાડકાં ડુબતાં નથી. ગ્વભાવે સીધી સારી અને દરેક કામમાં સાવચેત રહેનારો મને જાતીને એ મારેપીટ મને ચોછો લાગે નયો. પહોંચ્યાડ્યો. આકાંડ નિયમન રાખી વડીલોએ મને બાળપણથી જ સુધારવાની મહેનત કરી તેથી મારે હેયું તેમના પ્રયત્નોના ઋણ લાવથી કૃતજ્ઞ જાવ છે. છતાં સરવાળે મને તુકસાન

પહોંચ્યું છે. તે એ કે આ હવે સુધારી સુધારી ન રહે એવી એક ભારે ખોડ મારામાં આવી ગઈ. એ કે મારે એક પણ હાડકું નથી ભાગ્યું પણ જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં અને કર્તવ્યના બધી દિશામાં હું માંસના લોચા જેવો ઢીલો નયજો અને કશાની મે પાર ન પહોંચનારો નીવડ્યો છું.

(ચાલ)

પ્રભુદાસ ગાંધી

ફેટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું ઇનામ 'એકાંતમાં' બાઈ જોમ એમ. પથરાલાલ (આમદાવાદ), બીજું ઇનામ 'ટાપલા' બાઈ માણલાલ ખેલ (આમદાવાદ); ત્રીજું ઇનામ 'પ્રાચીન પ્રજ્ઞા' બાઈ બજાજીજી બારબાયા (વાંકાનેર).

ગોચરમાં પેટનાર ચારો ચરી આડની છાયામાં વાચોળતી ગાયનું ફેટોગ્રાફ 'એકાંતમાં', શાન્તિનું અત્યંત વાતાવરણ અને ખ્યાલ ઉપજાવે છે. અધકારમાંના વાહણ, ઝડ અને ગાયનાં પરસ્પરનાં પ્રમાણે પ્રામાણ્ય ચિત્રમાં વિશાળતાનું લાન કરાવે છે. ચિત્રના વિવિધ પહોં કુશળતાપૂર્વક ઉતારાયા છે. રત્ન યજ્ઞેલી બાળતા સામાન્ય છતાં ચિત્રરસોજાનથી જ આકર્ષક બની છે.

બાઈ માણલાલ અવનવા વિષયોમાં ચિત્રો શોધી રહે છે. ટાપલાઓ માનવપ્રવર્તિને ક્રિતિકાસ છે. વંસિકાની વાળમય મનુષ્યના આદિકાલનું સ્મરણચિત્ર છે થડી કામેલી યોગ અને તુકતમાં તેયાર થયેલા કોઝે હાડકાવાયા રહેલા ટાપલા વડે, એની બનાવટ હતી. માઈ છે એવી સ્વાભાવિક સ્વલ્પતા દર્શાવણ છે. ચારહું માનવતંત્ર આગળ લાવવાની તબક્કા ન મઠ હોત તે માનટાપલાનો દગલો એક વધારાનું રૂપ જ છે. તેથી ગિયનું સૂચ્ય લક્ષ સાચવવા જગણી બાળથી સારી પેટે ઝિન્ડને કાપવો જોઈએ. પેટમાં છાયા પ્રમાણે મિન્ટ કાપવાથી જ ચિત્રનું આકર્ષણ વધે છે.

'પ્રાચીન પ્રજ્ઞા' જેનાં બારે અને કાલ્યમય નામો આવયાં ઠીક નથી. નાગકલ્પનાં ઉમેદવારોએ ખાસ લક્ષ્ય આપ્યું જોઈએ. આ વિષે અગાઉ પણ સૂચન કરેલાં છે. ચિત્રનો વિષય આનંદ વિષે એવો છે, પણ નિરૂપણ બરાબર નથી એટલે ચિત્રના નંરો આછા છે.

કુલ્લ મુનશીના 'નવરાતના વખતમાં' એ ચિત્રમાં ચોતાની નાની દાહસિકલ સમી કરતો બાળક દેખાય છે. ચિત્રમાં પડ-છાયાની કાળાશ વધુપડતો બાર કરતો ન હોત તેા ચિત્ર કાઢને પણ મને એવું છે. પડછાયા એટલા કડક અને જોરમાં દેખાય છે કે અસલ આકૃતિઓને વિસરણ છે.

નિચેનાં ફેટો-ચિત્રો નોંધ પાત્ર છે: ૧ 'સુવર્ણ મંદિર-અમૃતરાશ': બાઈ માણલાલ મિશ્રી (કરાંચી), ૨ 'સિયાળાની સવાર': શાઈ અબ્દુલસિદ કાપડીયા (મુંબાઈ), ૩ 'શિકાસ': બાઈ

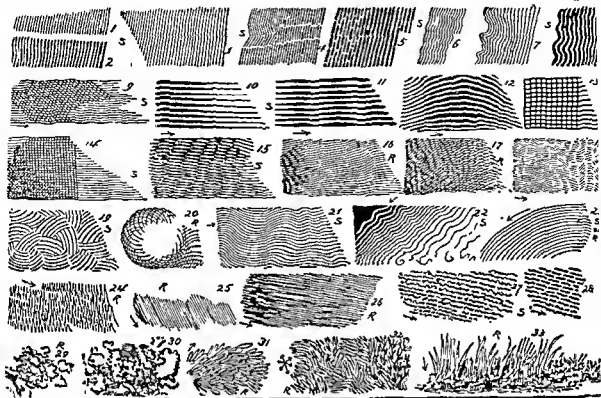
શાંતિ હવેરી (મુંબાઈ), ૪ 'સદ્ગુણવનનાં અમૃત': બાઈ શાંતિ જમનાદાસ શાહ (ભાવનગર), ૫ 'પ્રગતિ': બાઈ વિષ્ણુ દવે (નડિયાદ), ૬ 'નિલાસા': બાઈ જયજનત કકર (ભાવનગર), ૭ 'નવસાર': કુલ્લ મુનશી. 'સુવર્ણ મંદિર' કૃત રચનાની રત્ન-આત છે. નિખળાવ ફેટો-કલાકાર બાઈશ્રી નગીનદાસ નાલા-વાણનું આ જ વિષયનું બેનમૂના ફેટો-ચિત્ર 'કુમારના માગસારનાં આંકમાં' છપાયું છે. એ ચોખ્ખ સંયોજન ચિત્રના આકર્ષણમાં કેવો વધારો કરે છે તે જોવાથી સમજાશે. બાઈ અબ્દુલસિદના ચિત્રમાં સિયાળાની સવારનો તાદરસતા સારી ડડપાઈ છે, પણ ચિત્રને અનુકૂળ આકૃતિઓ નહિ દેવાથી ચિત્ર નબળું નથી. 'શિકાસ' તથા 'સદ્ગુણવનનાં અમૃત'નાં વિષયો સારા છે. પણ વિષયને છાંયી ધારવાની કિયાનું કલેક્ટ નંરો લાન થયું દેવાથી કુદરતી આકર્ષણ તેમો નબળું નથી. બાઈ દવે અને બાઈ કકરના ચિત્રોમાં પુષ્કળ કાપકૃપની જરૂર છે. 'પ્રગતિ'માં સંધ્યા પર કામ કરનાર કારીગર અને તેનો સાથી જ ચિત્રમાં દેખાતો જરૂર છે. બાઈ કકરે જગણી તારફની બિલાડીને અત્યુક ભાગ એવલાઈ કરી નહું ચિત્ર ઉપજાવ્યું જોઈએ.

જી જી જી
● ચિત્રકાર કંનવાસ પર પીઝી અને ફમથી ચીતરે છે. ફેટોગ્રાફર કિલ્લાની પરી ઉપર પ્રકાશની મઠથી ચિત્ર ઉપજાવે છે. ચિત્રકાર કરતાં તેને વધારે તક મળે છે. મમે તે વસ્તુનું સદૃશ સોન્દર્ય એ સદેલાઈથી ઝડપી રાં છે. પરંતુ આ બહું દેખાય છે તેટલું સહેલું નથી. એ જ લખ્યામાં એ ચિત્રસૃજન થઈ ન્દય તો થઈ ન્દય; પછી એ તક તો ફરી મળવાની નથી.

ફેટો કરનારમાં કંમેસાનો કુશળતાપૂર્વક ઉપયોગ કરવાની આવડત આવરણ છે. પરંતુ દરેક કલાકારની પેટે તેતામો માનવ પ્રવર્તિનું અવલોકન અને મુખવિષય હોવાં જ જોઈએ. ચિત્રસૃજક સમાજ અને તેના ચિત્રને વધારતો નથી ન. આખ-હડ દિશ્વિ લેવાએલી આકર્ષક છબી અત્યંત કે તોહડી વાળી જેટલો જ કંટાળો ઉપજાવે છે. કાપમાં કંમેસા લેનાર જો કુશળ અને કલ્પનારસિક હોય તેા ચિત્રસંધાન માટે કંમેસા જેવું બીજું કોઈ સાધન નથી.

(બોંચેલ ઉપરથી)

અવનવા બડ

ચિત્રકલામાં સ્વશિક્ષણ

એ નામની એક લેખિકા 'કુમાર'ના કાકે કહેવાલું સાખવાના અમારા મનસ્સાનું આ પહેલું પગથિયું છે. એ માર્ગે, ચોતાની અવકાશની વેળાએ એમની સુચનાઓ મુજબ પ્રયત્ન અને મહાવરો કરતા રહેનારને કોઈની મત્યક્ષ માર્ગ વિના આપ-પ્રયત્ને ચિત્રકલામાં પ્રાથમિક પ્રવેશ મળી રહેશે, અને જાતબાજા બહુ સહેલાઈથી આગળ વધી શકશે.

શાહી અને ટાંકની સૃષ્ટિ

૧. દરેક જાણી ટાંકથી કેટલુંયે લખે છે, પણ એ જ ટાંક પર કાળ મેળવવા માટેની કેટલીયે રેખાસૃષ્ટિથી અગ્રણ્ય હોય છે. તેમને અહીં બતાવેલી ગતો બહુ ઉપયોગી જણાશે; અથવા માત્ર પુરસદની વેળાએ ટાંકને રમતી રાખવા અને મનને બહેલાવવા એક અમૂલ્ય સાધન થઈ પડશે. ૨. ટાંકથી ચિત્રો કરવાં અથરા છે, કારણકે પેન્સિલ કે કોલમાનું ચિત્ર તો બૂંસીને સુધારી શકાય છે, પણ ટાંક અને શાહીથી દોરેલું ચિત્ર જાદવી શકાતું નથી. તેથી ટાંકની ચાલ રિથર અને અચૂક જાનાવવાને પણ આંગળાંને કસરતથી તૈયાર કરવાની જરૂર છે. ૩. આ બધી ગતોમાં આગેહૂબ નક્ક હોવાવાળી જરૂર નથી. તમને જાણી હાય એસે એવી ગતો પહેલી કરવા માંડો એટલે ધીરે ધીરે એકસરખી રેખાઓ દોરવાની શક્તિ વધવા માંડશે. ટાંકનું ચિત્રાકન કરનારે ટાંકની બધી શક્તિઓ પિછાની હાય કરવી જોઈએ. ૪. પહેલ-પહેલાં હાય જોરાજર નહિ ચાલે એમ લાગે તો પાનણ લીસો કાગળ આ ચિત્ર ઉપર રાખી એક ને એક ગત અનેકવાર દોરવી. પછાંથી આધાર વગર કરી જોવી. આકૃતિઓને પડખે તીર મૂક્યાં છે એ ટાંક અજાવવાની દિશાના સૂચકો મારે છે કામ કરતાં આંખ ટાંકની અણીપર જ રાખવા કરવી. આ ગતો, ટાંકચિત્રકામનું પગથિયું માત્ર છે.

ગુજરાતી

સંયુક્તિપ

[અનુસંધાન માગસર અંકના પૃ. ૬૫૪થી]

પ્રકરણ ૫ મું: લોપ પામતા અક્ષરો

નોંધ:

૧. આ પ્રકરણમાં દુષ્ટાવવાની કળા એવી પસંદગણો પહેંચે છે. સખેતું દુષ્ટાવવાની મુખ્ય બે રીત: ૧. શોધી સરનામાં વધારે અર્થ સમાવીને, અને ૨. કેટલુંક લખવાનું જતું કરીને. એમાંની પહેલી રીતની અર્થ અમાદનાં પ્રકરણોમાં થઈ ગઈ. પણ ઘણી વખત એટલેથી પણ અર્થ સરતો નથી ત્યારે કેટલુંક લખવાનું જતું કરતું થઈ વધ પડે છે. અને એવે પ્રસંગે એ જતું કરવાની ક્રિયાને પણ નિયમબદ્ધ કર્યાથી ઘણું લખવા વિના અધ્યાદાર રાખી સકાય છે. એટલે લઘુલિપિના ઉદ્દાનિતક્રમના આ ઉદ્દેશ પ્રકરણમાં આમ અધ્યાદાર રાખી સકાય એવાં બાધનાં અંગે અચ્છે છે. ૨. આ પ્રકરણમાં અર્થોત્તર ચરે 'દિવસો'ના વિષયોની એક મુખ્ય ખાસીયત એ છે કે એ ગદ્યા એકબીજાથી તેમજ લિપિનાં આક્રીનાં ગદ્યાં અંગેથી સ્વતંત્ર છે, એટલે શીખનાર પોતાને આક્રં આપે તે ક્રમમાં આ ગાર 'દિવસો' શીખી શકશે, એટલું જ નહિ પણ કાંઈ કોઈક 'દિવસ' અર્થિતર અર્થો લખે તો પોતે એને માટે તૈયાર ન હોય ત્યાં સુધી તે શીખવાનું મુલતવી પણ રાખી શકશે. ૩. તેમજ દિવસમાં 'શબ્દો'ના અમુક ચૂટલા આદ્ય વ્યંજનો લોખી, સખ્દના આક્રીના બાગના લીટી પરત્વેના સ્થાનથી તે લોપાક્રીએ બ્યજન સૂચવવા બાળત-ની અર્થો આવે છે. એટલે લખવાની લીટીને નિર્દેશ તો એ કે અમુક નિયમ ૫ માં થયો હતો, પણ તેનો સાચો ઉપયોગ હવે જ છે. આવાર સુધીનું લઘુલેખન એ કે લીટી ઉપર જ થયું છે. તેમ છતાં તોજ પ્રકરણને અંતેના લઘુલેખનમાં એતાં જણારો કે લીટી ઉપર જ લખવું ફરજિયાત નથી. પરંતુ હવે પછી તેમાં દિવસમાં આપેલા નિયમોનો પ્રયોગ લીટીની એકસાઈ ફરજિયાત બનાવે છે. તેમ છતાં આ પ્રમાણે લીટીનું બંધન ન રચીકરવા ઉચ્ચનાર આ તેરમે દિવસ જતો કરે એટલે બાધીના પંદર 'દિવસો'થી થતી લઘુલિપિ "લીટી વધાર લખી સકાય એવી પદ્ધતિ"માં આપોઆપ ફેરવાઈ જશે. ૪. આદ્ય દિવસમાં શબ્દોના કેટલાક અંત્યાક્ષરોને લોપવાના નિયમો આપેલા છે. ઘણા યાદુ વપરાસના શબ્દોનું સામાન્ય સ્વરૂપ એવું હોય છે કે એને અંતે આવતા વ્યંજનો 'ત', 'ડ', 'સ', 'ન', 'ય', 'ક', 'ખ', 'લ' અગ્રાહના બાગ ઉપરથી જ્વનિસાદયથીને અંગે સૂચવતા હોય છે. એવા પ્રસંગોએ એ નિયમોના કાંઈક વિવેકથી જ પ્રયોગ થઈ શકશે. અને નહિતર શબ્દોના પૂર્વાર્ધ બરાબર હોય તો પછી આક્ર વિકરયોમાંનો એક અંત્યાક્ષર નક્કી કરવાનું કામ અનુભવે સ્વભાવિક થઈ શકે એવું છે. ૫. પંદરમા દિવસમાં લાંબા શબ્દો અને શબ્દસમૂહોને એકી સાચે અર્થો છે. અને એમાં પણ ઉપરના દિવસની માફક શબ્દોનો બીજાનકરી બાગ જતો કરવાનો સિદ્ધાંત કેન્દ્રરથાને છે. ખાસ કરીને ચાર પદવાળા શબ્દોમાં આ સિદ્ધાંત બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે. કેમકે બે દુકડે વહેંચાઈ જતા શબ્દોના પૂર્વાર્ધ આખો સ્પષ્ટ હોય તો પછી ઉત્તરાર્ધનું સૂચન એના ઉપરથી સહેજે થઈ શકતું હોય છે. ૬. સોળમા દિવસમાં અર્થોત્તર ગદ્યાબાળતા ઉપસંહાર રૂપ છે. અને એમાંની લગભગ બંધી એવી છે કે સામાન્ય લિપિમાં ઉતાવળથી લખતી બખતે પણ એ ઉપયોગમાં લઈ શકાય. એટલે એ બિચતો શીખવા માટે લઘુલિપિને બદલે સામાન્ય લિપિમાં પણ તાલીમ લઈ શકાતી હોવાથી, શીખનાર એ દિવસ ઘટે તો વહેંચેલા પલ શીખી રહે. ૭. આ પ્રકરણને અંતે લઘુલિપિની ક્ષતિયું શેખી પણ સંપૂર્ણ થાય છે. એ સંપૂર્ણ રૂપમાં લઘુલિપિની સાહીય ડડપ મોઢિટ દોઢસો રાખવી છે. પણ સામાન્ય લઘુ-લેખકને મીઠાં કોઢસો વીસ રાખેની ડડપ પણ ઘણી થઈ પડશે. અને અગાડના પ્રકરણોથી એટલી ડડપ અપવી ગઈ હશે તો આ પ્રકરણને ઉપયોગ ડડપ વધારવાને બદલે હાથને સહલ આપવામાં થશે. આવી રીતે લખાતા એ લઘુલેખનનું અંતિમ સ્વરૂપ કેટલું હોય તેનો પૂરેપૂરો પચાલ આપવા અગાડે આવી ગએલ મનોધનનો જ આ પ્રકરણને અંતેનું લઘુલેખન આપવામાં ઉપયોગ થયો છે. એના ઉપર ખાલી કલમે ડડપસેર થૂંટી જવાથી આ લિપિની સકાયતાનો સંપૂર્ણ પચાલ આવી શકશે.

તેરમે દિવસ : આઘક્ષરનો લોપ

નિયમો

[૭૭] શબ્દની શરૂઆતમાં 'ક', 'ગ', 'પ', 'જ' માંનો કોઈ વ્યંજન આવતો હોય, ત્યારે એ આઘ વ્યંજનનો લોપ કરી, એના પછી આવતો વ્યંજન એવી રીતે લખાય છે કે એ લોપેલો આઘ વ્યંજન લખવાની લીટીથી શરૂ કરીને લખ્યો હોત તો ત્યાં પૂરા થાત ત્યાં એ લખવાના વ્યંજનનો નીચેનો છેડો આવો રહે.

[૭૮] ઉપરની રીતે આઘ વ્યંજન લોપી લખાતો શબ્દનો ભાગ થોડો ફેરવતર શબ્દ હોય એવી રીતે તેના પ્રથમાક્ષર વ્યંજનને શબ્દની શરૂઆતના વ્યંજનને લાગતા, તેમજ પ્રથમાક્ષર ફેરવને શબ્દના આદિ ફેર તરીકેના, બોલાવતા નિયમો લાગુ પડે છે.

[૭૯] ઉપસર્ગોને નિયમ ૭૭માં જણાવેલી રીતિમાં લખવાની લીટીથી ઊંચે કે નીચે લખવાથી તે ઉપસર્ગની પહેલાંનો નહિ પણ પછીનો 'ક', 'ગ', 'પ' અથવા 'જ' લોપાગ્રેલો સૂચવાય છે.

સૂચનાઓ

(૭૭) આ આખી લઘુલિપિમાં વધુમાં વધુ કિતબ અને કાશ્મીરોગવો અંધારો પડે એવો આ જ એક નિયમ છે, જનાં એટલા બધા શબ્દો આ નિયમની રીતે ટુંકાવી રાહાય છે કે થોડી તકલીફ વેઠીને પણ એ સમજી શકાવી ખાસ શક્યમણ છે.

નકશામાં આ નિયમની સંપૂર્ણ રમજ આપના. 'ગ', 'પ', 'ક', 'જ', એ વધુ રપટ સમજતય એવા ક્રમમાં આ ચારે આઘ વ્યંજનો એક પછી એક લોપ્યા પછી એના પછી આવનારા બધા વ્યંજનો લખવાની લીટીથી કેટલે ઊંચે કે નીચે લખાય તે જનાવ્યું છે. એ બધા વ્યંજનો ઉત્તરોત્તર ક્રમમાં 'જ' થી 'ગ' સુધી જોનાં જણાશે કે એ બધા વ્યંજનોના નીચેના છેડા 'જ' લોપ્યા પછી લખવાની લીટીથી થયે ઊંચે, 'પ' લોપ્યા પછી સહેજ ઊંચે, 'ક' લોપ્યા પછી સહેજ નીચે, અને 'ગ' લોપ્યા પછી થયે નીચે આવે છે. જેમકે 'જ' વ્યંજન ઉપરના ચારે આઘ વ્યંજનો લોપ્યા પછી અનુક્રમે કેરી કેરી રીતે આવે છે તે જોવાથી જાણીના વ્યંજનોનાં સ્થાન પણ સમજમાં આવી જશે.

આની રીતે એ બધા વ્યંજનો લખવાની લીટીથી ઊંચે અથવા નીચે લખવાનું કારણ નિયમનો ઉત્તરાર્થ છે: 'એના રીતે . . . રહે'. એટલે નિયમનો એ જાણ વધુ વિગતવાર સમજવાની જરૂર છે.

પ્રથમ તો લોપાગ્રેલો આઘ વ્યંજનો 'લખવાની લીટીથી શરૂ કરીને' લખ્યા હોય તો જ્યાં પૂરું થાય તે સ્થાન ચર્યાખાના કૈંસમાં લખેલા તે તે વ્યંજન અંગે તે પૂરા થાય ત્યાં જનાવેલ તીરથી સૂચવાય છે.

જોઈ શકાશે કે એ કૈંસમાંના 'પ', 'જ' તો અગાઉના નિયમ પ મુજબ જ લખ્યા છે, પણ 'ક' અને 'ગ' લખતાં એ નિયમનો ભંગ થયો છે. કેમકે આ નિયમ મુજબ તો એ 'ક' અને 'ગ' લખવાની 'લીટીથી શરૂ કરીને' લખાયા જોઈએ. અને આની રીતે લખાના એ ચારે વ્યંજનો લખવાની લીટીથી ઉપર અથવા નીચે છુટે છુટે અંતરે પૂરા થાય છે. એ પૂરા થવાનાં સ્થાન જે તીરથી જનાવ્યા છે તે તીર દરે જખતે એક વધારાની કસ્થિત લીટીને જન્મ આપે છે. અને પછી લખવાની સામાન્ય લીટીની અવગણના કરી જાયે બધા વ્યંજનો એ તીરથી જનાવી લીટી ઉપર નિયમ પ મુજબ લખેલા છે, એટલે કે બધા વ્યંજનોના નીચેના છેડા એ કસ્થિત લીટી ઉપર આવી રહે છે.

આ નિયમનો અવગણનામાં પ્રયોગ કરતી વખતે 'ક' અને 'પ' લોપ્યા પછીના વ્યંજનોના નીચેના છેડા જે લખવાની લીટીથી નજીક આવે છે તેને વધારે નજીક લેવા, અને એ જ મુજબ 'ગ' અને 'જ' લોપનાં પછીના વ્યંજનના નીચેના છેડા જે દૂર રહે છે તેને વધારે દૂર દરવાઃ આગળે વખતે છુટી છુટી દિશામાં અતિશયનાથી લખવાથી લખાણમાં અસમજ જેવી લાગતી ચોક્કસાખની જરૂર નહિ પડે, અને લેખન વધારે સુચાર્ય થશે. વળી આની રીતે લખતાં ખાસ આકેશ કાગળ ઉપર જ લખવું પણ અનિવાર્ય નહિ રહે.

આ નિયમ શબ્દના આઘ 'ક', 'ગ', 'પ' 'જ' ને જ લાગુ પડે છે. એટલે આઘ 'ખ', 'ઘ', 'ઙ', 'ઞ' તો સામાન્ય રીતે લખાય એ જ રીતે લખતા જોઈએ.

પણ એ વખતે એને ગદાગ્રાણુ ચિહ્નની કેાઇ પણ સંજ્ઞેઓમાં જરૂર નહિ રહે. કેમકે તે લખાયા છે. અને લેખાયા નથી, એ જ નતાવે છે કે તે 'ખ', 'ધ', 'ફ', 'ભ' હોવા નોંધવો.

વળી આ નિયમ સામાન્ય રીતે તો કેાઇ 'શબ્દો'ને લાગુ પાડવાનો છે; તેમ જ્યાં સંકેતો કે સંકેતસમૂહોને પણ 'શબ્દ'ની વ્યાખ્યામાં લઈ તેને પણ આ નિયમ લાગુ પડી શકે. માત્ર એકે અક્ષરના બનેલા સંકેતો 'કે-કેાણ, અગર, પણ-પરંતુ, બદલે-ગલકે' એકલા જ આવેલા હોય ત્યારે તેમને આ નિયમ લાગુ ન પડે. આમ આ નિયમની રીતે ટુંકાવી શકાય એવા સંકેતો નીચે પ્રમાણે છે:

કે-કેાણ, કાંઈ, કેમકે, કેટલુંક, કેવડું, વખત, કદાચ, કયું, કેવું, ખાસ, ખૂબ, ખોટું, ખગર, ખરું, અગર, શુદ્ધ, વગેરે, અગત્યનું, મને, પણ-પરંતુ, પારો, પડે, પડે, પેટે, પોતે, પર-ઉપર, પેણા, પહેલા, ફરી, બદલે-બલકે, બાઇઓ, બાઇઓ અને બહેનો, બપું, બીજું, બાબત, બીલકલ, બહાર

ઉપરની બધીચર્ચા ઉપરથી નોંધશકાશે કે અગાઉનો નિયમ ૫ અને અહીં આપેલા આ ત્રણ નિયમો, એ બધાનો મળાને એક સ્વતંત્ર એકમ થાય છે. અને એ આર નિયમોનો આજો સમૂહ વિષિનાં બાકીનાં બધાં અંગોથી સ્વતંત્ર હોવાથી તેનો ઉપયોગ કરવો અગર નહિ તે લઘુલેખકની ઇચ્છા ઉપર આધાર રાખે છે. એટલે જો લઘુલેખક આ નિયમોનો અમલ ન કરવા ઇચ્છે તો પછી લખાણ લખવાની લીટીથી જોએ અથવા નીચે મને ત્યાં લખાય તેનો સરખો અર્થ થશે.

આમ આ લઘુલિપિ લીટી સંદિત તેમજ લીટી વિના લખી શકાય એવો બેવડી સગવડ રાખવાનું ખાસ પ્રયોજન છે. અંગ્રેજી લખાયા ન્યા એક કરતાં વધારે શૉર્ટહૅન્ડ પદ્ધતિઓ છે ત્યાં કેટલીક માનગર પદ્ધતિઓ અમુક અમુક સંજ્ઞાઓ લખવાની લાંટીથી જોએ અથવા નીચે લખાય તેને પોતપોતાની અનુકૂળતા મુજબના જુદા જુદા અર્થ આપવાનું ધોરણ રાખે છે. ત્યારે બીજી કેટલીક એવી જ માનનીય પદ્ધતિઓમાં આ જાતની શક્યતાને નડતર રૂપ માની એનો લાભ લેવાનું મોટુંક રખાયું હોય છે. અને જો કે લઘુલેખનની માનસચિકિત્સાની દૃષ્ટિએ, જોને 'શૉર્ટહૅન્ડ' પદ્ધતિઓની રચના કરવાનું શાસ્ત્ર' કે એવું કેાઇ ઉપનામ આપી શકાય એવી વિગતોમાં આ શક્યતાઓનો પણ સમાવેશ

થઈ શકે છે. તેમ જ્યાં લીટી વગર લખી શકાય એ એવી ઘણી યે પદ્ધતિઓનો મર્વનો વિષય હોઈ નવા શીખનારને ખૂબ આકર્ષક લાગે છે. એટલે એવું કેાઈ સાદિત્ય આ પુરતક શીખનારના વાંચવામાં આવે, અને તેને લીટી વગર લખી શકાય એવી મુજગતી પદ્ધતિની ખોટ સાથે, તો આ આર નિયમો જતા ફરી તે એ ખોટ પૂરી શકશે. અને જો કે આ નિયમો જતા કરવાની સાથે ટુંકાવવાની કેટલીક ઉપયોગી સંજ્ઞાવનાઓ પણ જતી કરવી પડશે. પણ એમ તો લીટી વગર લખાતી બધી પદ્ધતિઓમાં અમુક ઉપયોગી તત્ત્વોને ભોગે જ એ જાતની સગવડ આવી હોય છે, એટલે એટલો ભોમ અનિવાર્ય છે.

(૭૮) ઉપરના નિયમ મુજબ શબ્દોના પ્રથમાક્ષર લેખાયા બાદ એના પછી 'અ' સિવાયનો સ્વર આવતા હોય તો તે સ્વર, અને નહિનર એના પછીનો વ્યંજન, એ લખેલા શબ્દમાં આવક્ષર બને છે. એટલે જો તે વ્યંજન હોય અને 'ર' કે 'લ' માંનો એકાદ હોય તો નિયમ ૬ નો ખ્યાલ રાખવાનો રહે. પણ જો તે સ્વર હોય તો નિયમ ૯, ૧૦, ૧૩, ૧૪, ૧૮, ૨૨-૨૩ એટલાનો ખ્યાલ રાખવો પડે. એટલે કે કાં તો તે સ્વર સામાન્ય રીતે પૂર્વે લખાવો નોંધવો એમ લખાય, અથવા તો જરૂર પડ્યે અનુસ્વાર કે રેફ જનાવવામાં પણ એનો ઉપયોગ થઈ શકે.

વળી આ ઉપરાંત જો એ નવું રૂપ 'વ', 'શ', 'ચ', 'ન' માંના કેાઈ વ્યંજનથી શરૂ થતું હોય, અને નિયમ ૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬ માંનો કેાઈ એ નવા ચએલા પ્રથમાક્ષરને લાગુ પડી શકતો હોય તો તે નિયમ પણ આ નિયમની રૂએ અમલમાં લાવી શકાય છે.

(૭૯) અગાઉના નિયમો ૪૨-૪૩ તથા તેની સૂચનાઓ અહીં ફરીથી વાંચી જવાની જરૂર છે. એ સૂચનાઓમાં પાઠજાથી આવવાના જે નિયમ મરિ ઉપસર્ગોના સ્થાનની પૂર્તિ કરવાનું બાકી રખાયું હતું તે જ આ નિયમ છે.

નિયમ ૪૩ ઉપરથી નોંધ શકાશે કે ઉપસર્ગના શબ્દોમાં શબ્દોના પ્રથમાક્ષર એ ઉપસર્ગ નહિ પણ ઉપસર્ગ સિવાયના શબ્દના અંગના પ્રથમ અક્ષરને મણવામાં આવે છે. અને સામાન્યતઃ શબ્દના આવક્ષરને લાગુ પડતા અંત્રા નિયમો એ જ અક્ષરને લાગુ પડે

છે. એટલે જો એ સ્થાને 'ક', 'ગ', 'પ', 'જ'માંનો કોઈ વ્યંજન હોય ત્યારે એ લાગને નિયમ છૂટ લાગુ પડી તે આદિ વ્યંજન લોપાય છે, અને એ વ્યંજન લોપ્યા પછીનો લાગએ જ નિયમને અનુકૂળ સ્થિતિમાં લખી, પછી ઉપસર્ગ એ લખેલા રૂપની ઉપર લખી દેવાય છે. નકસામાં 'પ્રપંચ' શબ્દ આ રીતે લખ્યો છે. આમ આ દૃષ્ટિએ જોતાં આ આખો નિયમ આમ જુદી રીતે લખવાની જરૂર હતી: 'કાષ્ઠ ઉપસર્ગ પછી આપનારા શબ્દના અંગની શરૂઆત 'ક', 'ગ', 'પ', 'જ'માંના કોઈ વ્યંજનથી થતી હોય, તો તે અંગને નિયમ છૂટ લાગુ પડી, તે અંગ લખવાની લીટીથી નિયમ મુજબ જોયે અગર નીચે લખાય છે, અને પછી તેના ઉપર ઉપસર્ગ મૂકાય છે.'

ઉપરની રીતે લખતાં લખવામાં અનુકૂળતા ઘણી રહેશે. માત્ર ઉપસર્ગ પાછળથી લખાય એ કામ જરા બદલાએલો લાગશે. કેમકે નિયમ ૪૨ મુજબ ઉપસર્ગ જ પહેલો લખાતો આવ્યો છે. તેમ છતાં ઉપસર્ગનું લીટી ઉપરનું સ્થાન નિયમ ૪૨માં નિયમથી મર્યાદિત ન થયું હોવાનું કારણ હવે સમજાશે. સાતમા દિવસનાં ઉદ્ઘાટણમાં ઉપસર્ગને લખવાની લીટી ઉપર લખેલા ગતાવ્યા છે. પણ હવે ઉપરની દૃષ્ટિએ જોતાં ઉપસર્ગ એવી રીતે લેખાય ત્યારે તેના પછીનું શબ્દનું અંગ જાહેર એવો આદ્યક્ષર 'ક' લોપાયે હોય એમ લખવાની લીટીથી સહેજ નીચું આવે છે. માટે હવે ઉપરની રીતે નિયમ સમજવા પછી કાં તો શબ્દના અંગને એ પ્રથમાક્ષર લખવાની લીટી ઉપર આવે એટલો ઉપસર્ગને જોડો લેવા પડશે, અગર સાચેસાચ 'ક' લોપાયેલો ગતાવતી વખતે ઉપસર્ગને પોતાને લીટીથી સહેજ નીચે લેવો પડશે.

હવે સમજવા પૂરતું ઉપરનું બધું વિવેચન ગરાજર છે. પણ વ્યવહારમાં ઉપસર્ગને પ્રધાનપદે ગણવાથી બીજી

કેટલીક રીતે સરળતા આવે છે. એટલે નિયમ ૭૬ જે રીતે લખેલ છે તેમાં ઉપસર્ગને કેન્દ્રસ્થાને રાખી બધા જરૂરી ફેરફાર તેમાં જ સમાવી દેવામાં આવ્યા છે. અને જો કે પાછળનો અક્ષર લોપાયેલો ગતાવતો ઉપસર્ગને જોડે નીચે લખવો પડે એટલું તો એમાં પણ જરા વિચિત્ર લાગશે. પણ એ સિવાય ઉપસર્ગ જ પહેલવહેલો અને ચોખ્ખો સ્થાને લખાઈ જતો હોવાથી બીજી વધારે તકલીફ નહિ રહે.

આમ આ બંને દૃષ્ટિએ નિયમ સમજતાં જુદી જુદી સગવડ છે. અને બંનેમાં એકેક વાત અસ્વાભાવિક જેની આવે છે. એટલે ધીમતાના ઉપર સમજાવેલ દૃષ્ટિએ નિયમ સમજી, પછી નિયમ જે સ્વરૂપમાં ઉપર નિયમોમાં આપ્યો છે તે રીતે તેનો અમલ કરે.

આ નિયમનાં ઉદ્ઘાટણ તરીકે આવતા લગભગ બધા શબ્દો સાતમા દિવસના ઉદ્ઘાટણ ૧ માં આદિ વ્યંજનનો લોપ કર્યા વગર આપેલા છે. એ શબ્દોનાં અંતિમ અને સાવ સાચા રૂપ તો હવે અહીં જ આવે છે. પણ સાતમા દિવસમાં એ શબ્દો આપવાનું એ પ્રયોજન કે એ રૂપો સાથે અહીં અપાતાં નવાં રૂપોની તુલના કરવાથી ઉપસર્ગનું સ્થાન જુદા જુદા વ્યંજન લોપતાં લખવાની લીટીથી જોયે અગર નીચે કેવી રીતે ગય છે તે સમજી શકાય.

આ ઉદ્ઘાટણોમાં 'પ્રકરણ', 'પ્રકાશ', 'પ્રપંચ' એ શબ્દોમાં આ નિયમનો જરા છૂટથી પ્રયોગ થયેલો છે. 'પ્ર' આપણી ભાષાનો ઉપસર્ગ છે ખરો, પણ લઘુલિપિમાં તેને માટે ઉપસર્ગ તરીકેની સંજ્ઞા ન હોવાથી લઘુલિપિ પૂરતો તેને ઉપસર્ગ ન ગણી શકાય. એવા સંજોગમાં લઘુલિપિના સામાન્ય નિયમોથી એટલો ભાગ જેની રીતે લખાવો જોઈએ એવી રીતે ઉપસર્ગને સ્થાને લખી શકાય, અને પછી આ નિયમ એને લાગુ પાડી શકે.

[ઉપરના 'દિવસ'નાં ઉદ્ઘાટણો તેમજ તેનું લઘુલિપન સ્થળસંકેતને કારણે આવતા અંક ઉપર મુલતવી રાખ્યાં છે.]

સંદીનાં પાત

પોતાનો કાક સાચવવામાં જ કેટલાક માણસો એટલો ખખટ છે કે પછી બીજું કંઈ જ કરી શકતા નથી. દુનિયા નીતિ કરતાં અનીતિની પાતોમાં ધણ રસ લે છે. દુશ્મન પાસે દવા માગતાં મૈત્રી થવાનો સંભવ છે. મિત્ર પાસે દવા માગતાં દુશ્મન થવાનો ભય છે.

પોણા બામની દુનિયા પોતાની જગ્યામાં જ હવે છે. દુશ્મન કે દોસ્ત કરવાનું સરખું જ સહેલું હોય છે; પણ દોસ્તોની કીમત આપણને વારે પડે છે.

સીદ્ધિનું સોથી નાથનું પત્રધિયું સોથી ઉપરના બેટલું જ ખપનું અને જરૂરી છે.

મહત્વાકાંક્ષા

• શિખરિણી •

ફળાના ફૂંચોળે અચૂન છતિહામો ગળી જતો
મટે મઢી લેને મણિધર મદાકાળ સરખો
નચાવું નાળીને અદ્ય ઉરના આંકુશ ચક્રી,
અને નાચે સાથે ક્રમ નિજ બૂલી પ્રકૃતિ-નટી.
હવે હૈયે આવા અતુલ ગણથી આગરતા
ઉઠે લાવા, થાવા સકલ મિનનો ચક્રધરતા,
પદાધારે પાટે જીવન જગનાં કે કચરતો
વધે વેગે નાજી મહાભર મદાચક્ર મનનો,
ઉનાળા કાળા ને શિશિર સુસપાટા સહીસહી
મથે મ્હેરી ન્તવા જીવન કૂચ શા સૌ જગમઢી;
આરે તેને નીંધી સતત રચતી કીર્તિકલગી
હવે તૂટે રે એ જડ ભિન્નિયા સોય સરખી.
મદરવાકાંક્ષાના અનલ અનિવો શે મલમલા
વહો દાગેલાના જીવનનળી શે મૃદુ પીણા.

સ્મૃત્તિક અસલવાણા

મરણ-મૈત્રી

• શિખરિણી •

પુણા ખંડેરો ને શયપત યુગોના ખડકસા,
સુના કલ્પરતનો, સડિયલ સુનાં મૂકે મુઠ્ઠા,
સ્મરણને શે શોધ્યા, પ્રળયતિ ચિતા, અસ્થિ પિખ્યા
ઉશાખ્યા, તોયે આ મરણ! તવ અસ્તિત્વ ન મળ્યું.
ડરે દુધી, નાસે વિસરી દુજને, હું ઝટ મળે;
તને શોધુ હું તો ભ્રમજી સધળું વ્યર્થ નીવડે.
યુગોના ઉચ્છ્વેસે નિશદિન અપિચિન્ત વદતું
હુપે કાં મારાથી? ઉર મરણ-મૈત્રી તલમત.
જવા આનંદોની જગચ્છુકળી સીમ સફરે
ચહે હેતું કિતુ સ્થૂલ શરીર ત્યાં ના ઝગ ભરે;
સદા બંધાએલું અજ જીવનમૈત્ર્ય વિફરે;
ભક્ષા મૃત્યુ! એને તવ મિત્રનથી મુકત ન કરે?
મહત્વાકાંક્ષા ના અવર; બસ છે મુક્ત જનવું,
અને બ્રહ્માંડોમાં અમિત જગની સંગ ભગવું.

નંદલાલ ગોધી

વન્દન

• શિખરિણી •

મર્યાં આવે જ્યારે પ્રળય પડનીનાં પૂર મદા
જપા આશા-પન્થે ઉપર દળતા સ્વામ પડ્યા,
નસીએ નોધેલી કદમ કદમે દાર જડતાં
જવાંમર્દા જેની અધિક અબકે આગ સરખી,
અને છેલ્લું ટીપું પૂરી જીવનનું તેજ-દીવડે
જુગતો ચમાવા અદ્ય મયતો જે મરણિયો
પડેયો, દારિદ્ર્ય, તદપિ અદકા આદરભર્મો,
મદાલાગી એવા જગતવીરને વન્દન હન્મે.

જુનીલાલ પાટીઆ

અવસ્થાભેદ

• અગ્રદુષ •

‘જડાવસ્થા કહો ક્યારે આવે?’ ‘જ્યારે કરી દૂર
નિલનાં સ્વપ્ન સેવેલાં માનવી ના કળા કરે
વધવા ભાષિના ધંધે; દવાશા દાખવે વળી.
અન્યને જે પ્રણેષિ જો “હવે આવે કંઈ નથી.”
કરપનાના તરંગોમાં છુદ્ધિ વિદાર ના કરે,
નહી તો જાણી લેજો કે એ હવે ધરડો થયો.’
‘કિતુ જે જિજ્ઞાસીમાંથી સસને સંપ્રત્યા કરે,
નિહ સ્વપ્નો કરી કે જે બીજાં કે સેવતો કરે,
રસ ને આદ્રતા આશા, જેના ખંડિતે ના થયાં,
ઉચ્છ્વેસે જે અહોરાત્ર દેખી રડું ફૂડું તથા
ટીપેટીપુ શકે માણી જીવનાસનનું મધુ,
આકાશ જળની નિત્યે અંતરે જોદના, વધુ
ને વધુ વદનાં વર્ષો આવે વૃદ્ધત્વ દેહને,
ભણે માત્રા થતાં દીલાં, તો જે તે તો જીવાન છે.’

‘અસ્થાત’

શબ્દો

• મિશ્ર •

અમિ તણો સંગ ન પાગનાં સુધી,
નિરતેજ દાદા જ્યમ કોલસા રહે;
શબ્દો રહે નિખરલ તેમ જ્યાં સુધી
જવાલા નદિ સર્જનની પ્રળયે.

મહલાલ પારેખ

ખોવાએલી વીંટી

(જાળવિભાગ)

નગરશેઠનો એ દીકરો હતો. એનું નામ મુકુન્દ. એને નાનો મૂંછો એની મા મરી ગઇ હતી. મુકુન્દ બાર વર્ષોના થયો ત્યારે તેણે પરદેશ વિદ્યાભ્યાસ કરવા અને દેશદેશાનર જોવા જવા વિચાર કર્યો. જતી વખતે એના પિતાએ એને એક હીસજીવિત વીંટી આપી કહ્યું, 'આ વીંટી તારી જાની છે. એમાં તારી બાની નાનકડી છબી જડેલી છે. તું વિદ્યાભ્યાસ કરીને અને દેશવિદેશ ફરીને પાછો આવીશ ત્યારે તો તું મોટો થઇ ગયો હોઇશ, એટલે વળતે હું તને ન ચે જોળખી શકું. એ વખતે તું આ વીંટી મને ખતાવીશ એટલે હું તને જોળખી લઇશ.'

મુકુન્દે વીંટી એક કંડીમાં માડી કંડી ગળામાં નાખી લીધી, અને સોના આશીર્વાદ લઇ ચાલી નીકળ્યો. મહિના પાંચા અને વર્ષો વીંતવા લાગ્યા. નગરશેઠ ખીચ સ્ત્રી પરવવા અને તે સ્ત્રીને પણ એક દીકરો થયો. ધીમે ધીમે નગરશેઠ મુકુન્દને ઝૂલવા લાગ્યા. એમ કરતાં વધારાં વર્ષો વીંતી ગયાં. મુકુન્દનો હજી પત્નો નહોતો. સીએ માન્યું, મુકુન્દ મરી ગયો હતો.

બાર વર્ષ સુધી વિદ્યાભ્યાસ કર્યો પછી એત્રણ વર્ષ દેશવિદેશ પ્રવાસ કરીને મુકુન્દ ઘેર આવવા નીકળ્યો. હવે તે સત્તાવીસ અઢાવીસ વર્ષનો મૂંછોના જુવાન બની ગયો હતો. તેનો મહેરો પલટાઇ ગયો હતો ને તેનો અવાજ પણ બદલાઇ ગયો હતો. પ્રવાસ અને પરિશ્રમથી તેના આખા શરીરનો બાધો પણ બદલાઇ ગયો હતો. વળતે કાંઇ તેને જોળખી શકશે નહિ એવો તેને ભય હતો; પણ ગેસ્ટી વીંટી તેની પાસે હતી એટલે એને નિરાંત હતી.

જંગલમાં સતવાસો કરતો કરતો તે આવ્યો આવે છે. એવામાં એક રાત્રે એ જંગલમાં ક્યાંક તેના ગળામાંથી કંડી તૂટી ગઇ અને નીકળી પડી, પણ તેની એને સરત સ્ત્રી નહિ. સવારે જોડી તેણે જાગળા આલવા માંડ્યું.

અરધો રસ્તો કાપ્યા પછી તેને વીંટી માંડ આવી. જુએ તો કંઇ ન ગણે! તેને એટલું તો દુઃખ થયું કે તરત બેચ બેસી પડ્યો થોડીવારે સ્વસ્થ થઇ વીંટીની શોધમાં પાછો ફર્યો. બે દિવસ સુધી જામે રસ્તે જોળા-જોળ કરી, પણ વીંટી જડી નહિ. છેવટે નિરાશ થઇ તે પાછો ફર્યો. 'ખિતાને બધી વાત કહીશ, તે કદાચ મારી વાત માનશે ને મને જોળખશે.' તેણે મનમાં વિચાર કર્યો.

વળતે જતાં ને ગામમાં આવી પહોંચ્યો ને નગરશેઠને ઘેર જઇ જિલો. નગરશેઠે તેને ધરતી અનેક વાતો પૂછી ખાતરી કરી લીધી કે તે પોતાનો દીકરો મુકુન્દ જ છે, પણ તેમની નવી સ્ત્રીએ એ વાત માની નહિ. તે બોલી, 'આખું ગામ કહે છે કે મુકુન્દ મરી ગયો છે. માટે આ કાંઇ બદમાશ મુકુન્દનું નામ લઇ અગાઉથી ધરતી વાતો બત્તી લઇ આપણને દગવા ને મક્કની ગિલકત બોગવવા આવ્યો. દશે તો! સાચો મુકુન્દ હોય તો એની જાની વીંટી ખતાવે.'

શેઠે મુકુન્દને વીંટી ખતાવવા કહ્યું. મુકુન્દે વીંટી જોવાઇ ગયાનું જણાવી બધી વાત કહી. પણ શેઠાણીના મનનું સમાધાન થયું તદિ, તે બોલી, નહીં બદમાશ છે.

શેઠે મુકુન્દને ઘરમાં પેસવા ન દીધો.

હિંદાસ મુજે મુકુન્દ ઘર છેડી ગામ છેડી ચાલી નીકળ્યો. ગામને છેવાડે આવેલા શિવમંદિરમાં તે

વખતે ઘંટારવ થયો હતો. એ ઘંટારવમાંથી મુકુન્દને જાણે કેાઇની વાણી સંભળાતી હતી: 'આવા મંગળ સમયે શા સાહે તું ઉઠાસ મુખે ન ધીમે પગલે ચાલી નીકળ્યો છે, જીવાન?'

મુકુન્દે જવાબ દીધો, 'પંદર વર્ષે ઘેર આવ્યો, ત્યાં ઘરે મને જાકારો દીધો. એ શું ઉઠાસ થયા જેવી સનનથી?'

'ના; ઉઠાસ થવા જેવું કંયાય કશું નથી. આ જોને, લોકો આમાર શરીર પર ધા કરે છે ત્યારે અમે ધાનું દુ:ખ જુની કવો મધુર રણકાર કરી જીતીએ છીએ?'

'જોહો! ત્યારે હું પણ શા માટે ઉઠાસ રહું? હે દેવ-મંદિરના ઘંટો! આજે હું જાઉં છું; પણ એક દિવસ જ્યારે મારી જાતી વીંટી લઇને પાછો આવું ત્યારે આવો મધુર ઘંટારવ મેંભળાવજો.'

ઉત્સાહભરે પગલાં ભરતો એ આગળ ચાલ્યો. પણ દુઃખ તેના દિલમાંથી દુ:ખ ગયું નહોતુ. રહીરહીને તેના મુખમાંથી ઊંઘા નિઃશ્વાસ નીકળી પડતા હતા. રાત પડી ને નિરાશ મને તે જાણી ગયો. સવારે જાગ્યો ત્યારે પણ એના મનનો ભાર દુઃખ લગતો થયો ન હતો.

ઝાડે ઝાડે, કાળે કાળે પક્ષીઓ મધુર કલરવ કરી રહ્યાં હતાં ને હોંચકા ખાતાં હતા. એ કલરવમાં મુકુન્દને જાણે કેાઇ કહેતું સંભળાયું: 'આવા પ્રુશનુમા સમયે શા સાહે તું દુ:ખી મને કમલા ભરે છે, સુવાન!'

મુકુન્દે જવાબ દીધો, 'પંદર વર્ષે ઘેર આવ્યો ત્યારે ઘરે જાકારો દીધો. એ શું દુ:ખી થવા જેવી વાત નથી?'

'ના, દુ:ખી થવા જેવું કંયાયે કશું નથી. આ જોને, જીવતર જાણું પળેપળે જીવનમાં સપડાયાનો લાભ છતાં અમે કેવાં ગાન ગાઇએ છીએ 'નાની ચી જિંદગીમા ગાયું એટલું ભલું.'

'જોહો! ત્યારે હું શું કરવા ન ગાઉં? હે વનવનનાં પંખીઓ! આજે હું જાઉં છું; પણ એક દિવસ જ્યારે મારી જાતી વીંટી લઇને પાછો આવું ત્યારે ફરી આવો મધુર કલરવ મને સંભળાવજો.'

મુક્ત કંઠે ગાતો ગાતો મુકુન્દ આગળ વધ્યો.

ચોતરફ વનથી ખીલી રહી હતી. કાળાંએ કાળાં ભારથી નમી રહી હતી. જાણે વનરાવને ફૂલના વાધા સંભળ્યા હતા. દેશ દિશા ભરીને વસંતનો સુગંધી વાયરો વાહ રહ્યો હતો. એ સુગંધમાં મુકુન્દને જાણે કેાઇની વાણી સંભળાઇ: 'આવા પ્રકૃત સમયે ફૂલવિહોણો

તું શા સાહે જાન્ય છે, સુવાન?'

મુકુન્દે જવાબ દીધો, 'પંદર વર્ષે ઘેર આવ્યો ત્યારે ઘરે જાકારો દીધો. એ શું ફૂલવિહોણો જવા જેવું નથી?'

'ના, ફૂલવિહોણો જવા જેવું કંયાયે કશું નથી. આ જોને, વંટોળિયાના ચપાટો ખાઇખાઇને, પાંખ-ડીએ પાંખડીએ ઊંનનિનન યદ જઇને, છેવટે ધૂળમાં રમટોળાઇને નામકાંપ થતાં પણ અમે કેવાં સુગંધ વદાવ્યો છીએ! ભલા! એ સિવાય જગતમાં ખીજું કાંમે શું કરવાનું છે!'

'જોહો! ત્યારે હું શું કરવા સુગંધ વિનાનો રહું? હું એ ફૂલ જેવું ફૂલ જાતી જીવીશ. હે દેશ દિશાનાં ફૂલ! આજે હું જાઉં છું પણ એક દિવસ જ્યારે મારી જાતી વીંટી લઇને પાછો આવું ત્યારે ફરી આવી સુગંધ વદાવજો.'

મુકુન્દે થોડાક ફૂલ સુની માથામાં, ને કાને ભરાવ્યાં. કેસડાનાં ફૂલની એક લાખી કાળી હાથમાં ધમની પેઠે લઈ લીધી. પછી ઉઠાસભરે એ આગળ ચાલ્યો.

જતાં જતાં ઘેર જંગલ આવ્યું. મુકુન્દે જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દૂરથી તેને એક હાક સંભળાઇ.

'નાસી જા, રે! નાસી જા. પાછો જતો રહે, નહિ તો મૃત્યો પડીશ.'

મુકુન્દે મો દેરવી જોયું તો એક છુટ્ટી ડાશી થોડા દૂર એક ટેકરી પર ઢાળ્યાં ચાપતી હતી. મુકુન્દે તેની પાસે જઈ પહોંચ્યું, 'શા સાહે મને નાસી જવાનું કહે છે?' ડાશીએ કહ્યું, 'મૂરખ! દમણાં પેલો અધેરી આવશે તો જીવતો નહિ મેલે. નાસી જા, નાસી જા. આ વનમાં ફરી પગ મૂકીશ નહિ. આ તો અધેરી જાવાનું વન છે.'

'પણ માણ!' મુકુન્દે હસતાં હસતાં કહ્યું: 'મારે જરા જાવાજીને જોવા છે?'

ત્યાં તો પતનની લહેરમાં, ન ગમે તેવો કંઈક વાસ ખેંચાઇ આવતો. 'એ આવ્યો જો, ત્યારે.' આટલું જોણી ડાશી ચૂપ યદ યદ ને ઢાળ્યાં ચાપવા લાગી ગઇ.

પણ વારમાં તો ઊંચી પહોંચ કાળીમેશ કાપા-વાજો, મારે જયરપથર જટાવાજો, એક હાથમાં લાળો વજનદાર ચીપિયો ને ઊંચા હાથમાં ચીકડું લઇ જયકાં ભરી ભરી ખાતો એવો એ વનનો માલિક અધેરી જાવો ત્યાં આવી પહોંચ્યો: ને જોરથી પાથર પર ચીપિયો પઠાડી જોડ્યો, 'કેમ આવ્યો છે આહી?'

મુકુન્દે શાંતિથી જવાબ દીધો: 'નોકરી રહેવા.'

'નોકરી?' જોલતાં જોલતાં બાવો એવું દરયો! નદીકાંઠાની ગોટી બેખડ ધસી પડતાં અવાજ ચાપ એવો એ હસવાનો અવાજ હતો. પણ મુકુન્દ જરાયે ગભરાયો નહિ.

'હા! હા! હા! હું તને સરસ નોકરી આપીશ. ફીક તો જો, મારે આ આખું જંગલ કાપી એ મ છેડા સુધી સુંદર મેદાન બનાવવું છે. તને જાગૃતી એ કાગ સોપું છું. પણ ચાલ રાખજે, એક દળર ને એક દિવસમાં એ પૂરું થઈ જવું જોઈશે. થશે તો એક દળર ને એક સોનામહેર પચારમાં આપીશ, ને નહિ થાય તો આખી જિંદગી મારો શુલામ કરીને રાખીશ. છે કબૂલ?'

'હા કબૂલ!' મુકુન્દે કહ્યું.

'તો ચકી જ આજથી કામે. પણ પેલી કુદારી પડી છે. પણ ખબરદાર! અધવચમાં નોકરી છોડી નાસવાનું કર્યું છે તો જિભો ને જિભો ચીરી નાખીશ.'

આખો દિવસ ઝાડ કાપવાની સખત મજૂરી કરી ચાકેલા મુકુન્દને સાંજે બાવાએ જોયો. લારે પણ તે પહેલાંના જેવો હસતો ને ગાતો હતો. બાવાને એ જોઈ મીઠ ચડી. તે જોલ્યો, 'આમ માંદલાની પેઠે કામ કરીશ તો હજે જોડીશ, યાદ રાખજે.' મુકુન્દ જોલ્યો, 'કાલથી વધારે સખત કામ કરીશ.'

બીજે દિવસે મુકુન્દે ખૂબ કામ કર્યું. સાંજે બાવાએ જોયું કે કામ ઘણું થયું છે, પણ મુકુન્દ તો આજે પણ હસે છે ને ગાય છે! તેણે આજે પણ 'કામ કેમ બરાબર નથી કરતો?' કહી મુકુન્દને કપડો ટીધો. મુકુન્દ કપડો ગળી ગયો.

મુકુન્દે જોઈ લીધું કે બાવાને હસતો ગાતો ચહેરો મગતો નથી, એટલે એણે ત્રીજે દિવસે આગલા દિવસ કરતાં થોડું કામ કર્યું, પણ જાણે ખૂબ થાકી ગયો હોય એવો ભારે ચહેરો ધારણ કર્યો. બાવા એ જોઈ ખુશ થયો. તે જોલ્યો, 'હં એવી મજૂરી કરો!'

ચોઠાક દિવસ પછી મુકુન્દે બીજી એક મુક્તિ કરી. તેણે વિચાર કર્યો કે આવી રીતે રોજ મજૂરી કરીશ તો જરૂર એક દળર ને એક દિવસ પૂરા થાય તે પહેલાં જ આખું જંગલ સાફ થઈ જશે, અને બાવા એ સમજી જશે તો સોનામહેરો આપી પડે એવી વચમાં કંઈ કંઈ વિધ નાખશે, માટે બાવાને ખહેખરું કામ કેટલું થાય છે એ જાણવા દેવું નહિ.

બીજા દિવસથી મુકુન્દે રોજ એ જ્યાં ઝાડ કાપતો હતો લાંથી સો વાર પાછળના લાગથી ઝાડ કાપતાં ચાલ કર્યો. આખો દિવસ એ પ્રમાણે કામ કરી થોડો વખત પહેલાંની જગ્યાએ કામ કરતો ને અતિશય થાકી ગયેલો હોય તેમ ઘેર પાછો ફરતો. બાવા એતો થાકી ગયેલો ચહેરો જોઈ ખુશ થતો ને કહેતો: 'હં, એવી મજૂરી કરો.'

આમ કરતાં કરતાં હળર દિવસ પૂરા થયા આખા. મુકુન્દે આખું જંગલ સાફ કરી નાખ્યું હતું, માત્ર થોડાંક જ ઝાડ રહેવા દીધાં હતાં. છેલ્લો દિવસ આજે. મુકુન્દે આજે ખૂબ ઉડાસ થઈ ગયો હોય એવો ચહેરો ધારણ કર્યો: કામે જતી વખતે તેણે બાવાને પગે લાગી કહ્યું, 'બાબા! જિંદગી આખી તમારા શુલામ થઈ રહેવાનું છે તો આજથી જ સા સાદ તમારી સેવાયાકરી ન કરું? મારા પર દયા રાખજો બાબુ!'

સાચીજોડી વાત

સાચી જોડી વાત,
એક હતી રાત.
રાતે માથો ચાંદો,
ચાંદો પડ્યો માંદો.
વેદ આખ્યા ચાકી,
આવી નાડ જાતી.
આખું દવા લાઈ,
જોડો જોડી ખાઈ.
થોડો થોડો કાટો રોજ,
આખો કાટો એક રોજ.
થોડો થોડો કાટો રોજ,
આખો કાટો એક રોજ.
છપતો રહેશે માંદો,
નહિ તો મરશે માંદો.
રાતે જોડો ખાઈ,
એમાં કાટ્યા ચાદાલાઈ,
પછી કાટ્યા ચાંદાલાઈ.
રાત ધવાડે ચાંદો,
રાત રમાડે ચાંદો,
રાત ઉધાડે ચાંદો.
ત્યાં તો જોડી મધ રાત,
અને પૂરી થઈ વાત.

સુન્દરમ્

જાવે મલકાતો મલકાતો બોલ્યો, 'હજી તો આજનો દહાડો આખો બિજો છે ને! કસોને મહેનત કર. જંગલ આપું કપાઈ જશે.'

'જેવા આપના આશીર્વાદ!' કહીને મુકુન્દ બિપકચો.

જાવાએ ગઈ કાલે સાંજે જ નેત્રું દત્ત કે હજી તો સો વાર જંગલ પહોંચી થયું નહોતું એટલે મુકુન્દ આપણે ગુલામ થવાનો છે. એ વિચારથી તે દસતો હતો. પરંતુ મુકુન્દે આગળ ભાગનાં તથા છેક છેડેનાં થોડાંક ઝાડ સિવાય આપું જંગલ કાપી નાખ્યું હતું. આજે તે પહેલા પાસેનાં ઝાડ કાપી નાખી પછી છેડા પરનાં ઝાડ કાપવા ગયો અને તે પહોંચે એક પછી એક કાપી નાખ્યા. છેક છેડે ઝાડ કપાઈને ભોંય પર પડ્યું ત્યારે એ ઝાડની વચલી ઝાળાઓમાં એક મુંદર માળો તેની નજરે પડ્યો. તેણે તે માળો તપાસ્યો તો અજબ થઈ ગયો! જે વસ્તુને આભાવે તેને ધર-માથી અપમાનિત થઈ નીકળવું પડ્યું હતું તે તેની મૂત માતાની સ્મૃતિ—પૈત્રી વીંડી આ માળામાંથી તેને મળી આવી! દબર દિવસનો તેનો થાક એ વીંડી જોઈને એક પલકમાં ભિતરી ગયો.

સાંજે મુકુન્દ દસતો દસતો જાવાની સામે આવી બેસી રહ્યો. જાવાએ આજે એને ચોતાના પગમાં પડી ચોધાર આશુએ રેતો જોવાની આશા રાખી હતી, તેથી એને આમ દસતો જોઈએને તો ભારે કોષ થઈ ગયો ને બોલ્યો, 'હસે છે શું, મૂર્ખ!' જાણે છે હવે તું મારો ગુલામ છે?!

'ના રે જાવા! એ તો હું નથી જાણતો!' મુકુન્દે શાંતિથી કહ્યું.

'નથી જાણતો? આપણે શરત કરી હતી એ નથી ખજારદ તું એક દબર ને એક દિવસમાં આપું જંગલ કાપી નાખે તો તને એક દબર ને એક સોનામહેરો મળે ને ન કાપી શકે તો જિંદગીભર મારો ગુલામ થઈ રહે. કેમ, આવી શરત નહોતી કરી?' જાવાએ કહ્યું.

'કરી જ હતી તો! લાવેને સોનામહેરો ક્યાં છે? મારી આ ચાદર ભરાઈ જશે!' મુકુન્દે બનેથી ચાદર લઈ જમીન પર પાથરતાં કહ્યું. એ જોઈ જાવાને આટલા ક્રોધમાં પહોંચી દસતું આવી ગયું. તે બોલ્યો, 'જદમાસ! કામ તો પૂરું થયું નથી ને સોનામહેરો માગે છે! હવે તો પીઠ પર પડશે આ ચીપિયો સડાક! સડાક!'

'પણ કામ તો ક્યારનું છે પૂરું થઈ ગયું છે. આખા જંગલમાં એક પહોંચી ઝાડ હવે બિજું નથી.' મુકુન્દે સ્વસ્થતાથી કહ્યું.

'હા! હા! જુદા! મને બનાવે છે?' કહી જાવાણ ચીપિયો લઈ મારવા દોડ્યા.

મુકુન્દે સામે પૂછ્યો કયો: 'જાવાણ! તમારું કામ પૂરું કરી નાખ્યું છે, છતાં જો મને મારવા આવશે તો હું જે સામે મારીશ.'

જાવા દોડતો રહી ગયો. તે બોલ્યો, 'ચાલ ત્યારે, નજરે દેખાડ તારું કામ.'

જાવા ને મુકુન્દે આપું જંગલ ફરી વળ્યા. આવું મોટું જંગલ સાદું થઈ ગયું છતાં ચોતાને કશી ખજાર પહોંચી નહિ એ જોઈ જાવા દાંતમાં આંગળાં ધાલી ગયો. થોડી વાર વિચારમાં પડી ગયો, પછી એકદમ દરબમાં આવી જઈ બોલી બેઠો, 'વાદ! ગમ્યા વાદ! તે ખરી કરી! પચીસ વર્ષથી હું આ જંગલમાં રહું છું પહોંચી તારા જેવા મહેનતુ અને શુદ્ધિશાળી મને કોઈ મળ્યો નહોતો. આજે તને જોઈ મને બહુ આનંદ થાય છે. માગ જમ્યા! તારું શું જોઈએ?'

'મારે? મને તો મારી મહેનતની એક દબર ને એક સોનામહેરો મળે એટલે બસ.' મુકુન્દે કહ્યું.

'જસ?' જાવા દસીને બોલ્યો: 'નહિ નહિ જમ્યા! તારા જેવા શુદ્ધિશાળી અને વળી બળવાન મને જીજ્ઞે ક્યાં મળવાનો દતો? જા, ખુશ થા—મારો બધો ખજાનો અને આ બધી જમીન હું તને આપી દઉં છું.'

મુકુન્દે ભારે પૈસાદાર બની ગયો. નોકરચાકરોની હવે તેને ખોટ રહી નહિ. ભારે હાકમાક ને ધામધૂમ સાથે તે ચોતાને ગામ જવા નીકળ્યો. વનરાવનનાં કૂત્રોએ એને જોઈ મુગધી વદાવી, વનવાનનાં ધંપી-ઓએ મધુર કલરવથી એનો સત્કાર કર્યો અને ગામમાં પેસતાં દેવમંદિરના ઘંટોએ મધુર રણકાર કરી તેનું સ્વાગત કર્યું. આખા ગામે તેનું સામેયું કર્યું. વીંડી જોઈ તેના પિતાની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. પિતા-પુત્ર જેટલા અપરમાએ પહોંચી પુત્રને આશીર્વાદ આપવા તેને માથે હાથ મૂક્યો; મુકુન્દે એ હાથની એક આંગળીમાં ચોતાની ચૂન માતાની છબી વાળી વીંડી પહેરતી દીધી અને તરત જ તેના પગમાં ટળી પડી બોલ્યો: 'માનાજી!'

રમણલાલ મેનો

માધુકરી

એક અનંત કથા

વિગટે બપોરના પાંચે.

ફિલિપ્પિનારે પાંચ પહાડું, ફિગન્ટને ઉપર કંઈ મારું,
અરે તબી પચ્ચમા કોઈ આદર તુજ મારે—વિચારું
જાનનાં બાયાં લઈ બાપી, મૃત્યુ તણા વનવચ્ચાં વીંધી,
ફાળકિનારે બહાર દરદમ તવ ફર્યન તલસાટે—વિચારું

(અખરુંડી)

—સુ.દરમ

૨૫. તરસિહરાજ લોખાનાથ

૧૯૦૭માં તા. ૧૪મી ઓગસ્ટના રોજ એમનું અવસાન થયું. મિત્રો અને પ્રિયજનોના મૃત્યુઆદ-નમુકામ અને શ્રદ્ધાંજલિ સાદિતવા પિતામહ (Grand old man) એ શ્રી નારસિંહરાજ લોખાનાથ દીનેશીયા આજીવી એક પગીસી પૂર્વેની સંસ્કારિતાના બહેન મૂર્તિ રજા પડતા. એક દિવસાનુદિવસ થતા જતા એના મૂલ્ય પરિવર્તનને તેઓ અપનાવ્યે રહ્યા હતા, છતાં એમાં કો સમજતા એ પુરાણી સંસ્કારિતાનું ૫૬ તો એમને કાવચ પીટખાચોડું જ રહ્યું હતું.

શ્રી નારસિંહરાજને જન્મ (૧૮૫૯ના સપ્ટેમ્બરની ત્રીજીએ) લોખાનાથ સારામહા એવા ગુજરાતના આદ્ય ને મજાદ મુસા-રને ત્યાં થયો હતો. એટલે ધર્મ તથા સમાજને સંસ્કારિતામાં નવાં મંદાખુ રજાને શુણ તેમનામાં સદા જીવરો હતો. ૧૮૮૦માં તેમણે બી.એ.ની પરીક્ષા પસાર કરી અને સંસ્કૃતમાં પ્રથમ નંબરે આવી બાકી સદા પારિતોષિક મેળવ્યું. ૨૫ મહિલાસ નમુકામ, પ્રો. સીધર ત્રાંસર, સી. બા. કેસર-લાલ મુખ વગેરે એમના સદાસાથીઓ હતા.

બી.એ. થયા પછી એમ.એ. ને એલ.એલ.બી. મારે એમણે અભ્યાસ કર્યા મારેશો, પણ તે અસમર્થ થ. ૧૮૮૪માં રેન્સુલી સિવિલ સર્વિસમાં જગ્યા મળી ગઈ ને તેઓ એક જિલ્લાના આસિસ્ટન્ટ કોલેક્ટર નીમાયા એટલે આવજ અરજી પડે તો મૂર્યો. ત્યાંથી રોલાપુર, બીલપુર, મારવાર, સિંધ બેઠાનાર, નાસિક, ખાનદેશ, સનામિરિ વગેરે રજાલે. એ તેમની વાડી થતી રહી હતી. ૧૯૦૫થી તે ૧૯૧૨માં નિરજ થયા. ત્યાં મુખી તેઓ સનામિરિમાં જ રહ્યા

કવિતા મત્યેની આમિરિય કુશાર વચવી ને એમને હતી, અને એ પ્રયત્નો શિષિલ થયા ન થયા ત્યાં નારા-વખુ હેમચંદ્રને સમાગમ થયા. એમના જ આમદશી એમના પરિચયમાં નારસિંહરાજે, ભૂતા યુગ ને નવા યુગને નોખા પાડી નવયુગની કોપ સગી કવિતા સખાગી પાતાની પ્રેરણાને સજીવ કરી, અને એ જીવને પોતાના પહેલા સંમદ 'કુમુદમાળા'ની અર્પણધનિયો આદિત રહ્યું.

એમની નોતરી અને શાદિતમગેવાનો લાંબો માગો દણિયામાં જ રી-યો. ૧૮૮૭માં એમનો પહેલો કાવ્યસંગ્રહ 'કુમુદમાળા' બહાર પડ્યો. બીજા પ્રતિભા સરખામણીમાં ગુજરાતી આધારી અતીશે અન્વરસ્થિત ભોળામીને પ્રેશ તેમને ખૂબ સાલતો રહેલો હતો અને એને મારેની એમની પાસા અને પ્રયત્નો ગુજરાતી સાદિતવામાં સમપ્રેસિડક છે. એ ૧૮૮૮માં એમણે 'સુદિપ્રસંગ'માં જોડેલી વિષયક વિમુક્ત ચર્ચા ઉપર ત્યારથી એ જોડેલીના રા સીધ ચર્ચાનો આરંભ ગણી શકાય. ૧૮૯૬માં એમનું બીજું પુસ્તક 'હૃદયગીતા' પ્રસાર થયું.

નોતરીમાંથી તેમના નિરજ થયા પછી બીજે જ વર્ષે અમદાવાદમાં ને પ્રાતિક સત્સાર મુખારા પરિવર મળી હતી તેનું મધુખરચન તેમને આપવામાં આવ્યું હતું ને એ રજાનેથી એમણે એ જાખવાદ આપેનું તે સપાકક તરીકેથી તેમની પ્રતિષ્ઠાને કાળે તેનું જ હતું. આજના યુગમાં જન્મનાર અને જીવનારને એ પ્રજના સમાજમુખારાની કોરેરમને જવાલ આપેલો મુકેલ છે સમાજમુખારાનો નારસિંહરાજને આરંભ માત્ર પેનાથી જ માર કરવામાં પચાઈ નહોતો પામતો, પણ સમજના સમાજને રજાલે, તેઓ એકેશરજામાં માનના રા અને મુખ મારવાતમ જ હતા. પ્રાવંશસમજ મેદિમાં તેમના

આપેલા ઉદ્દેશો અને વ્યાખ્યાનોની સંખ્યા ઘટી ગઈ છે. માર્ચનાગાળાના છેલ્લા ભાગોમાં એમનાં ચેલંક પદો ગુજરાતનાં ભક્તિકાવ્યોમાં ઊંચું સ્થાન ભાગવે તેવાં છે.

હિંદના જુદાજુદા પ્રતિભાં ફરવાથી અનેક પ્રાંતીય ભાષાઓનો તેમણે નિહાળ્યો પવિત્ર સાધો હતો. દેગવંદ્યાચાર્યના વ્યાકરણના 'અખંદરા' અધ્યાયનો એમણે બહુ સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો અને અખંદરામાંથી ગુજરાતની ભાષાન, ક્રમિક અપભ્રંશનું એમણે સૂક્ષ્મ ગનન કર્યું હતું. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષાઓના એ અભ્યાસથી એ ચોકસાઈ આપવી એમણે એ એમના સારસ્વત છવનનો તેમજ નિત્યના સામાન્ય છવનનો પ્રધાન સૂર હતો. એ અનુભવ તથા પોતાની વિદ્વતા તેમજ ચોકસાઈના પીઠગળ સાથે ગુજરાતી ભાષાસાચન્ય સંશોધનના ક્ષેત્રમાં એમણે કરેલું કાર્ય તો યુગવર્તી છે. સાક્ષર, કવિ, સમાજસુધારક અને વિવેચક નરસિંહરાવને પદો કદાચ બાષાસાક્ષી નરસિંહરાવ તરીકે ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેમનું નામ ચિરંજીવ બની જાય એવા સમર્થ એમના એ પ્રયત્નો છે. ગુજરાતી 'હંકાર'નો તેમનો આશ્વ અને વર્ષો સુધી એમણે ચલાવેલી 'પ્રધાનંદનાં નાટકોની' ચર્ચાએ તો ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસમાં અદના પરિચિતતા મોટે પળ એમનું નામ રાખ્યું કરી દીધું છે. એમના ગુજરાતી ગદ્ય લખાણોમાં 'મનો-મુક્ત'ના એ ભાગ તથા 'કમરબંધુકુરુ' તો પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે. પણ એ ઉપરાંત એમના સંખ્યાબંધ લેખો આ વિવેચનો ઢાળ સામયિકોમાં જ દાખલા પડ્યા છે.

એમનો ચીત્ત કાચર્ચ 'નૃપુરકાર' છે. ૧૯૧૪માં બહાર પડેલો. તે પછી કંઠ્ય પ્રસારિતરે 'કમરબંધુકુરુ' બહાર પડ્યું એ છે. ૧૯૧૫ની સાલમાં સુરતની પાંચમી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદે તેમની વચૂરી કરવામાં આવેલી. એ સમયનું તેમનું કાષ્ણ અને એ જ વર્ષે મુંબઈ યુનિવર્સિટી તરફથી એમણે આપેલા 'વિદસન કાલકાલિકલ લેકચર'ની માળનાં વ્યાખ્યાનો ગુજરાતી ભાષાના ઇતિહાસ જ્ઞાપ્તિ અને વિષય ઉપર અબ્દતપ્ત પ્રકાર પદનારાં નીવડ્યાં છે. તત્વજ્ઞાનના વિષયમાં વિશિષ્ટ લેક્ચરનું એમનું 'વિવર્તીલા' અઢી વર્ષ પહેલાં જ બહાર પડ્યું છે. 'કવિતા અને સંગીત' તથા 'અભિનયકલા' પણ એમનાં સૂક્ષ્મ અવલોકન અને વિદ્વતાની સાક્ષીરૂપ નિર્ણયો છે.

૧૯૨૧ની સાલમાં જ્યારે મુંબઈ યુનિવર્સિટીમાં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના અભ્યાસને સ્થાન મળ્યું ત્યારે એલ્ફિન્સ્ટન ઓલેજમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક તરીકે તેમને નીમી લેવામાં આવ્યા હતા અને છેવટ સુધી તેઓ એ પદ પર જ રહ્યા હતા. એ જ યુનિવર્સિટી તરફથી ૧૯૩૦ની સાલમાં વસનજી માધવજી વ્યાખ્યાનમાળામાં એમણે ગુજરાતી સાહિત્ય પર એ ચાર વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતાં તેમાં પછી એમની સૂક્ષ્મ દષ્ટિ અને સત્પતિષ્ઠા આગળ તરી આવે છે.

નિખાલસતા, એ એમની સમગ્ર જીવનમાળામાં સર્વત્ર દેર રૂપે રમી રહેલા ગુણ હતા એમ એમના પરિચયમાં આવનાર જ નહિ, પણ એમનાં લખાણો વિવેચનો અને ચર્ચાઓ વાંચનાર હરદાઈને જણાશે. એ નિખાલસપણાને લીધે જરૂરેલા એમના કટુ સત્યવક્તાપણાએ કદાચિત કંઈને દુઃખ આપ્યું હશે; તો એ જ નિખાલસતામાંથી જ મેલી સરખાનાં છતી પણ લીધા હશે. એટલે જ અપ્રત્યેક એમના છવનનો બીજો ગુણ તે ચોકસાઈ—અત્યંત ઝીણવંદબરી, વિસ્તારની નજી ચોકસાઈ, વ્યાકરણ જોડણી અને ભાષાશાસ્ત્રના એમના લેખોને સાહિત્યવિવેચનો એ ગુણની જાતની પ્રતીતિ છે.

એ નિખાલસ, પ્રેમલ અને ભગવદ્ભક્ત હૃદય પર કુદરતના આપાતો પણ એકા નહોતા થયા. એમનાં બધા જ પ્રિયજનો—પુત્ર, પુત્રીઓ, દોહિત્ર, અને છેવટે એમનાં પત્ની—શ્રી એક પછી એક, એમની જ કબાલીમાં વિદાય થયાં એના બા છવનમાં એક પછી એક એ વીરનાથી એમણે ઝીંધ્યા છે તે એમનો એટલો જ બીજો ગાદ્દ ગુણ હતો.

છેલ્લા ત્રણ ચાર વર્ષથી એમની તમીચત લપકી હતી ને તેમાં અત દોઢ વર્ષથી તો તેઓ પથારીવશ જ હતા. પચાસ વર્ષ પહેલાં રાત્રે થયેલું એમનું લેખનકાર્ય આ સ્થિતિ આવી ત્યારે જ, છેલ્લું 'બુદ્ધચરિત'નું પુસ્તક બહાર પાડી વિરમ્યું.

પદ્મિનની દબતી કવિતાને ગુજરાતી સાહિત્યમાં અવતારનાર, નવપ્રેમના અમગી અને ઊર્મિશીલ કવિ, વિદ્વાન વિવેચક અને અપ્રતિમ ભાષાશાસ્ત્રી, ગુજરાતી સાહિત્યના પિતામહ સખા એ જદ સાક્ષરની પોણીસોમી જન્મજયંતિ હજુ ત્રણ જ વર્ષ પર ગુજરાતી સાહિત્ય જનતાએ ઊજવી એમના વાત્સલ્યની એ તુષારીતા જતાવી હતી એ એમના નિધનથી જેરી ને તેરી જ રહી મધ છે, અને નજીના સનિધમાં એ કોઈથી છોડે એવાં ચિદ્દે પણ જણાતાં નથી. ગુજરાતી સાહિત્યનું એવડું વધુ દુર્ભાગ્ય.

ફેફાડાનો પરિચય

● ● ● પચાસ વર્ષ પછી પહેલી જ વાર મહાસખાએ પોતાની એક ફેફાડા નામના ગામડામાં બરી છ. આઈ. પી. રેલવેના જુરહાનપુર અને જુસારજી રેલ્વેના વચ્ચે આવેલા સાંઘડા રેલ્વેસ્ટેશનથી ચાર માઈલ દૂર આવેલા એ ગામડાને આ ઐતિહાસિક પરિચય રસદાયક થઈ પડશે.

મુંબઈ ઈલાકાના પૂર્વે ખાનદેશના, યાવલ તાલુકામાં ફેફાડા આવેલું છે. એની વસતી કાચે જ દસ હજારથી વધારે હશે. વિન્ધ અને સાતપુકાની ચિરિમાળા નગરે હવે અને તે આવેલું છે. આ પ્રદેશ રાષ્ટ્ર પટ્ટી પણ ટેકરીઓથી આવૃત્ત છે. આ ટેકરીઓમાં પછી પછી છે તે તેમાં સંકિતાઓનો પ્રવાહ વહે છે. આ પ્રદેશમાંથી નર્મદા ને તાપીના પ્રવાહો

અમી સમુદ્રને ગર્વે જઈ રહ્યો છે. અહીં વાપ, રીંછ ને બેચાં જંગલી જનનરોના સિમી પ્રદેશો છે. ફેરપુરની આસપાસ ટીકડીક વરસાદ પડે છે. હવા શુષ્ક છે. કિનારામાં ગરમી ને શિયાળામાં ઠંડી હોય છે, પરંતુ કતાર દિંદ નેટલી ઠંડી અહીં હોતી નથી. ખાનદેશનો મુખ્ય પાક રૂ, બાલરી, કઠોળ અને મગફળી છે. ફેરપુરમાં ફળાસ પ્રખ્યાત હતા. સતો ને વાલ્ગી રંગ ખાસ વિખ્યાત ગણાતો. આજે તો તે ઉલોગ ત્યાં છે જ નહિ. તાપી નદી ફેરપુરથી થોડા જ અંતર દૂર વહે છે.

પુરાણી કાળમાં તાપી નદી પધેરાની નામે જોગખાતી હતી. એ પ્રદેશ ઓરોડના સામ્રાજ્યનો એક ભાગ હતો. તે પછી તે કોસલ દેશના સોહાની નામે ગયો. શ્રમ નૃપાસીના સમયમાં આ પ્રદેશ વિષેથી જ રસિક માદિની આપણને મળે છે. સમુદ્ર-શ્રમ મહાન લક્ષ્યેથી કહેવાતો. તેણે ચોતાના પિતાના સામ્રાજ્યને ખૂબ વધાર્યું. કહેવાય છે કે કતાર દિંદને છત્વા પછી તેણે ફક્ષિલ દિંદ તરફ નજર દોડાવી ને પૂર્વ કિનારા પર ઠેક કાઢી-વશ મુખી તે પહોંચ્યો. ત્યાંથી પાછો ફરીને ફક્ષિલના પશ્ચિમ પાટોના પ્રદેશ પર નિજ્ય કરતો તે આગળ વધ્યો, ત્યારે તાપીને જોઈને પાછો તેણે ફરી માટે વિખ્યાત જોવા મામ પાડે પગ નાખ્યો હતો. એમ કહેવામાં આવે છે કે તે ગામ ફેરપુર હોવા સંભવ છે. ફલગા તો એમ કહે છે કે અર્જુનામાં ને ને પાકા રીંગો ઉપયોગ થયો છે તે ફેરપુરથી લઈ જનામાં આવ્યા હતા.

છઠી સાતમી સદીમાં ફેરપુર આધુનિક, અને ૧૨મી સદીમાં યાદવ રાજાઓનાં હાથમાં હતું. ૧૩મી જ્ઞાતુરીન ખોલણના વખતમાં તેના જતોમ અલ્લાદીને આ પ્રદેશ પર હુમલો કર્યો. તાપીને જોઈને તેનાં સૈન્યો ફેરપુર ખાતે પડાય નાખતાં હતાં, કારણ કે તે વેપારનું કેન્દ્ર હતું ને જરૂરીયાતની વસ્તુઓ ત્યાં મળી રહેતી હતી. આધ્યાત્મ ઇ-લ્લાનેનાં છત્ર નીચે આવ્યા પછી ખાનદેશ મલીક રાજાઓના હાથ નીચે ઇ. ૧૩૬૬માં સ્વતંત્ર બન્યું. તેનું પાટનગર શુરહાનપુર હતું. મલીકનસીને એ સાલમાં ન્યારે ગસીરગઢ પર હુમલો કર્યો ત્યારે ફેરપુર તેના ભરકરી યાણાનું મુખ્ય મથક હતું. ૧૬૦૧માં અંગ્રજેરે ખાનદેશને યોગલ સામ્રાજ્ય નીચે આપ્યું ને ફેરપુર પણ યોગલોના હાથમાં ગઈ. બેરંગેજ પછી યોગલ સામ્રાજ્ય અત્ર પાણું ને દિંદમાં અધિકાર, રામી, મરાઠા ને અંગ્રેજોના સૈન્ય વચ્ચે જંગ જમ્યા કર્યો. એ રમિયાન પૂર્વે ખાનદેશ પર સીધિયાનો કબજો હતો, પરંતુ કંપની સાથે થયેલી સલાહ મુજબ હવે તે બ્રિટિશના હાથમાં છે. ફેરપુરના સદીઓના ઇતિહાસની આ શંખી. (શ્રીકણ્ણી)

મૂલપરીક્ષા

●●● બધાં વિદ્યાર્થી પોં વેદકમાં યે સીન અને દિંદ જગના પિતા-પ્રપિતાગઢ રહ્યા છે. લુકમાન, હન સેના, પારસિકસ અને ક્વેનનો જન્મ પણ નહોતો થયો

તે પહેલાં ધનંતરિ, વશક આદિ ક્રમિકો એ વિષય પરથી ચોતાની બૃહદ્ સંદિતાઓ બારતને અર્પતા થયા છે. પાસારનો જન્મ નહોતો થયો તે પહેલાં ચીને હડખાયા ફૂલરાના કરકવા પર એના મગજના જ ઉપ-ચારનો અકસીર ઇલાજ ચોપી કાઢ્યો હતો. વિસ્તરે ચોતાની એન્ટીસેપ્ટિક સર્જરી ચલાવી તેની તો સડી-ઓ પહેલાં મુશ્કેલી બારતમાં રાજવેદે ચલાવેલું. આખા શુશ્રુષામાં સત્તરમી સદી સુધી તો રોગનો ઉપચાર નસતર મારી, લોહી વહેવાની દેવાથી જ યતો હતો, ત્યારે બારતમાં તો એની સડીઓ પહેલાં લેલિગસાજ નેવા-ઓએ વેદકને રોગિનું વિજ્ઞાન બનાવી દીધું હતું. ને એ પુરાણપ્રચલિત વિદ્યાના મિષ્ટવદોએ ને ને ચંચોનું એમાં નિરૂપણ કર્યું છે, તેમાંના ધણાનું તો પાશ્ચાત્ય મિષ્ટવદોને સખનું યે આવતું બાકી છે.

મૂલપરીક્ષાથી ઘણા રોગોનું જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. વાણના દોષમાં મૂલ પાણી નેવા ને અધિક પ્રમાણમાં જીરે છે. પિત્તના દોષમાં તે લાલપીળો અને ઘોડો બીરે છે ન્યારે ફે-ના દોષમાં તે સફેદ, ઘાટું ને ચીકણું હોય છે. બધી ધાતુઓની સમાવતા હોય ત્યારે મૂલ ફૂવાના પાણી જેવું વહન સાફ હોય છે. ફલગેશમાં મૂલનો રંગ ઉપરથી કાળો હોય છે, પણ એ સફેદ થાય ત્યારે રોગ અસાધ્ય સમજ લેવામાં આવે છે. પિત્ત જનરમાં તેનો રંગ પીળો, ફે જનરમાં સફેદ ને વાત જનરમાં કાળો હોય છે. જ્યોદશમાં તે ધીના શણ સમાન હોય છે, ન્યારે લોહીનિકારમાં ઉપરથી લીલો ને નીચેથી લાલ હોય છે.

તેવથી મૂલની પરીક્ષા કરવી હોય તો વડમાં એક સ્વચ્છ પાત્રમાં તે રાખી બેર તેવનું એક દીપું નાખજું. જો એ પડના જ મૂલમાં વરણાટા બેરે તો પિત્તનો કોષ સમાજનો. જો તેવનું દીપું સૂકું અને કાણું દેખાય તો વાયુનો વિકાર ને જો મૂલમાં તે તળાવના જળ સમાન બની જાય તો ફેનો વિકાર સમાજનો. દીપું મૂલ પર ફેલાઈ જાય ત્યાં સુધી રોગ સાધ્ય; ન ફેલાય ત્યારે અસાધ્ય. મૂલમાં તે નીચે બેરથી જાય તો પણ રોગ અસાધ્ય સમાજનો.

આતી રીતે જ મૂલપરીક્ષા ઉપસંત આપણા આધુવેદમાં મલપરીક્ષા, રાજપરીક્ષા, સ્પર્શપરીક્ષા, પર્ણપરીક્ષા, જમપરીક્ષા, રૂપપરીક્ષા, નેત્રપરીક્ષા વગેરે અનેક પ્રકારે આપ્યા છે જેથી દરેક રોગની પૂરતી તપાસ થઈ શકે છે — એસ. એમ. રાવો (ધંવમ વેવેહેમિલન-વરહ-ના સમાપતિ તરીકેના બાપજીમાંથી)

બોલતી ફિલ્મ કેમ બિતરે છે ?

બોલતી ફિલ્મ ઉદારવા માટે સાહસપૂર્વક રચીએની પ્રાયમિક આવશ્યકતા છે. 'રચીએની' રીયાસિનાં બે પડ રાખી આ સમીપ-સકાય છે. પરંતુ રચીએ એકના અવાજને-echos and vibrations-ની અસર મરાડવી મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં યે

અંદરની લીલાસા અને કામાં અપાજ્ય રોગી રાત્રે એવા પદાર્થોનાં બનાવોને ૬૬ સેકન્ડમાં આવી ૫૦ ટકા અસરો મેલો કરી શકાય છે.

ફિશ કોનારાં પદાર્થો રટ્ટીઓના રોજ ૭૫૨ સાઇન્ડ પ્રાયેક્ટર, લાઇટિંગ પ્રાયેક્ટર, સીનેસિટ, કોન્સર્મેન, ડાયરેક્ટર અને ઇન્ટેન્સિટી એ બધાની સમા અથવા છે. કામ કરી રીતે કાનું એ વિષે બધા બાળકીય કરે છે, બધી ગોઠવણ નહીં થાય છે અને અંકરો પાછળેનાની જગ્યાએ મોઝાઇક બંધ છે.

જની તે રટ્ટીઓમાં જુદે જુદે ફેક્ટર્સની પ્રકાશના સરેરાશના વડે સુચવાય છે કે 'અમે તેવાર જીએ'. કોન્સર્મેન મેલી બોલીમાંથી રોજ ૭૫૨ પ્રકાર ફેરી જીએ છે કે ફિશ કોન્સર્મેન અથવા સાઇન્ડ પ્રાયેક્ટર રોજ નિરીક્ષક ૭૫૨ ફેન કરે છે કે તે જમ્મ તેવાર છે. ઇન્ટેન્સિટી, પ્રાયેક્ટર સુચના કરે છે એટલે અંકરો પાછાના પાઠ રાત્રી દે છે. ઇન્સ્ટીટ્યુશન 'રિપર' થાય છે કે, સાઇન્ડ ફેક્ટરી પોનાનું જમ્મ થાય છે, ફેરોમાફર કોમ નુ 'સાઇન્ડ' બોલી દે છે અને ફિશ 'સેલરનાં' રાત્રીમાં થાય છે.

બોલની ફિશ બે રીતે ડનારી શકાય છે: એક રીતને 'સાઇન્ડ-બોલ-ડિરેક્ટ' કરે છે, બીજીને 'સાઇન્ડ-બોલ-ફિશ' કરે છે, રોજની અથવા પછી માર્કોફોન સલાવેલા દોષ છે. તે બંની રીતે મોઝાઇક દોષ છે કે જ્યારે જ્યારે અંકરો કરે છે ત્યારે ત્યારે તેનું મુખ માર્કોફોન સાંભળે છે અને તેથી 'માર્કોફોન' તેના અપાજ્ય કીટી રાત્રે છે. માર્કોફોનો મર્મ જનિતા આદિલનોને વિગુના આદિલનોમાં ફેરવવાનો છે, આ આદિલનોને પછી મોળા કરવામાં આવે છે અને ફેક્ટરી મરજીયામાં દોરવામાં આવે છે એટલે 'ફેક્ટરી' (fact) ૭૫૨ જુદાં જુદાં આદિલનો આવેલાય છે. 'સાઇન્ડ-બોલ-ફિશ' પદ્ધતિમાં માર્કોફોનમાંથી જનિ-આદિલનો વિગુના આદિલનોમાં રૂપાંતર થઈ પ્રકાર-આદિલનોમાં પરિવર્તિત છે. ફિશ ૭૫૨ આ પ્રકાર આદિલનોનો કાનાઓના આકાર એવા ફેરોમાફર પડે છે. (આ આદિલનો ફિશની બાનુમાં જ પડે છે.)

આ તો ફેક્ટરી બધું. દને આજે થીઓટમાં વિચારને બોલતાં ફેરી રીતે સાંભળી રાત્રીએ છીએ—અથવા આ 'ફેક્ટરી'નું ફેક્ટરી કેવી રીતે થાય છે—તે જોઈએ.

આને માટે આર. સી. એ ફેરોફોન, જેની અંદર ૭૫૨ની બંને પદ્ધતિઓનો સમાવેશ કરેલા દોષ છે તે, અથવા તો 'સાઇન્ડ-બોલ-ડિરેક્ટ' પદ્ધતિ વાપરતું વીડીયો મરજીય વપરાય છે. એ વખતે પડકાર ૭૫૨ થાય પડે છે તે જ વખતે પોલી 'ફેક્ટરી' ચાલતી કરવામાં આવે છે (આ બધું વીડીયોની મોટરથી જ થાય છે) અને તેની ૭૫૨ની 'પિન'માં મુલકોને

બીજા વિગુના પ્રવાહ વપરાય થાય છે. એ પ્રવાહને 'અમ્પ્લીફાયર' (amplifier) ની મદદથી વિગુના કરી લાઇટરોમાં લઈ જવામાં આવે છે, અને થિય 'બોલ છે'!! 'સાઇન્ડ-બોલ-ફિશ' રીતે એ થિય કોન્ટ્રોલ દોષ છે તો ફિશને કે પ્રકારના દેવ આગળથી દોઢાવવામાં આવે છે. આ મર્મને પ્રકારનાં આદિલનો વિગુના આદિલનોમાં આવે તે જનિતા આદિલનોમાં રૂપાંતર થાય છે. (૭૫૨ બાનુમાં તે પ્રગળે.)

અથવા ફિશને બદલ પાડતાં પદાર્થો અનેકવાર તેને પરીક્ષણ લેવામાં આવે છે અને સુધારાવાદાર કરેલી ઉપરનું ફિશ જ પ્રસિદ્ધિમાં મુકાય છે. —૫૫૫નાં ૧. ૨. ૩.

અનુદાન ક્રિસ્ટલ

મુન્નાઈ ખાતે રમાયેલી આ સાલની અનુદાન ક્રિસ્ટલ દર્શાવે મુખ્ય દિલ્હી છાત્ર-શ્રીયી તથા વાર-વિજેતા થયા છે ૧૯૧૬માં પ્રથમવાર વિજેતા થયા જી તેમણે ૧૯૨૩, ૨૫, ૨૬ અને ૨૬માં તે માન મેળવ્યું હતું. આ જોઈ મુખ્ય રાત્રીમાં ૧૯૨૨માં થઈ હતી. મુન્નાઈના મનરે જોઈ દેરીએ આની રાત્રીમાં કરી હતી. ૧૯૦૬ મુખી આ મુખ ફેરોફોન વિચારે અને પારસીઓ વચ્ચે રમાતી. ત્યાર પછી તે ફિશમાંથી મિત્રો બની અને દિલ્હીને તેમાં જમાન મર્મ ૧૯૧૨માં તે અનુદાન બની. ત્યાર પછીનાં પચીસ વર્ષમાં તે અંકરીય વાર રમાઈ છે. દેરામનાં રાજકીય આદિલનો ત્યારે સર્વને રખડી મુખા દના ત્યારે આ મુખ ૧૯૩૦, ૩૧, ૩૨ અને ૩૩ એમ ચાર વર્ષ મુખી મોરબે પડી હતી. આ અનુદાનને સાક્ષી સાક્ષી બોલનારો છે, જેમાં આને દિશરમાં અને પદેરોમાં મુવિષવાઈ છે.

સાલના દીવ રાત્રીમુદાના પ્રયાસથી ૧૯૧૨માં મુખોને રાજકીય થયા અને આ રમત અનુદાન બની ત્યારથી તે આજ મુખીના વિજેતાઓની વર્તણૂક આ નીચે આપી છે:

વર્ષ	વિજેતા
૧૯૧૨	પારસીઓ
૧૯૧૩	ફેરોફોન
૧૯૧૪	પારસીઓ
૧૯૧૫	ફેરોફોન
૧૯૧૬	ફેરોફોન
૧૯૧૭	ફેરોફોન
૧૯૧૮	ફેરોફોન
૧૯૧૯	ફેરોફોન
૧૯૨૦	ફેરોફોન
૧૯૨૧	ફેરોફોન
૧૯૨૨	પારસીઓ

ક્રમ: દિલ્હી ૧; ફેરોફોન ૨; પારસીઓ ૩; મુખીઓ (પ્રબંધ)

પાંદડાંનું વંતુસ્વરૂપ

● ● ● મુખ્યત્વે પીંજાનાં, અથવા ક્યારેં જ બીજાં યોદાં પાંદડાંઓના વચ્ચેના લીલો રસ ઉઘાળી દઈ તેના દાડ પીંજત લેવા વંતુ સ્વરૂપ ઉપર વિવિધ વિગ્ને કરીને અભયજન વસ્તુ તરીકે વેચાતાં આપણે અચરિતપણે તેમજ છીએ. નાનાં જાળકાને ક્યારેં પાંદડાં બંદુ ગમે છે. આ નીચે ક્યાં પાંદડાં તૈયાર કરવાનો પ્રયત્ન આપ્યો છે. પછી તે પર સફાઈના ધાટા પડતી કોંઈ જગ્યાની તેના ઉપર રંગાયેજન કરી શકાય છે.

પાંદડાંનો રસ જલદી ઉઘાડી દઈ માત્ર વંતુ સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણ નીચેનો પ્રયોગ કરવા લેજો છે.

કળાચૂનો ૧૫૫ તોલા અથવા ૫ કોંસ

વૅલિયમસીડા ૧૫ " ૬ "

પાણી ૫ " ૨ "

ગરમ પાણીમાં સેડા ઉઘાળી, કીણા કપડાંની બળી કાટું અને તેમાં કળાચૂનો નાખવો. તે ઉઘાળી દોષ તે જ નેજા પાંદડું બંદર નાખવું અને માત્ર વચલી નસ અને બીજી વસો નું પક ચીકણું દેખાય ત્યાં સુધી રાખવું. પછી તુરત પાણી-પોણે બ્લોડીંગ પેપર વચ્ચે નસ દગાનુમા તે બૂધી રાખવું. બસ, આથી વધુ કિંવાની જરૂર રહેશે નહિ. બંદુ સુરોગત પાંદડાં દોષ તેને જરાવધુ ઉઘાળી બ્લોડીંગમાં બૂધી દેવાથી તેમાં રહેલો લીલો રસ વખત જતાં ઊડી જશે.

‘કેમીન’ તત્ત્વ ધરાવતાં પાંદડાં પર આ પ્રયોગ સરવ નીવડતો નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

(સાપ્તાહિક દર્શન)

ચોપાક પર આકાશચયને આધાર

કાળા રંગનાં કપડાં પ્રકાશના કિરણો રોપી લે છે એટલે તે જલદી તપી નય છે. કોપી ઉલટું સફેદ નાજરકિલા રંગના કપડાં એ કિરણો પરાવર્તિત કરે છે એટલે એમને ગળી જવાનો ભય બીજાકલ રહેતો નથી. આ હિસોબેના ઉનાળામાં ખેડે કપડાં પહેરનાં જ ઉપ ગણાય.

કાળા રંગનાં કપડાંનો બીજો દોષ એ છે કે તે કમજૂતાનું પ્રકાશમાં રંગાંતર કરે છે. અને એ માટે તે શરીરની ગરમીનો ઉપયોગ કરે છે. કોને લાગે પણ ઉનાળા માટે તે નિરૂપ ગણવા લેઈએ. આ માટે તો એક વિજ્ઞાનીએ અખરો પજુ કરી એવા છે. તેણે એ દુકાંમાં જા વાવી, કોક પર સફેદ ને બીજ પર કાચુ કપડું દોષી દીધું તેને માસમ પડયું કે કાળા કપડાવાળા દુકાંમાં લેખેલા રોડનાં પાંદડાં તદ્દન ચિરંગી વતાં. ઉપજાપ્રદેશ માટે સફેદ કપડાંની આવશ્યકતા એ પડથી પણ સમજાયો.

(પ્રમા)

કાચો બસો વર્ષ છતી રહે છે કે નહિ તેની ખાતી કરતા એક માણસે કાચો પાળ્યો છે!

નવી કેડીઓ

ઉત્સાહી યુવાનવર્ગને (તેમજ બીજાને) અવનવા કામનો નિર્દેશ થાય એ ઉદ્દેશથી આ નાનો વિશાળ આ વર્ષથી રાફે કરીએ છીએ. દરેક એકમાં આ જ રચણે તે આગ્યા કરશે. કામ કરવા છત્ત નાસાઓ માટે યોગેર અનેક તકો પાઘરી પડી છે. ધણાને છત્તનમાં પોતાની આસપાસ એવા ધણા અણુખેડયા પ્રદેશ જીજ્ઞાસુ આવે છે, જેનો પોતે ઉપયોગ કરી ન શકે તેમ હોય પણ એ બીજાને ઉપકારક થઈ પડે પોતાને સુચના ક્રેવા મુદા અમને લખી મોકલવા યો વાચકોને વિનવે છે; કેમકે આ પ્રકારે જ એવો છે કે જે જનસમસ્તના સદસ્યોની વધુ વિસ્તીર્ણ અને ફલદાયી થાય. તમારા માનવીય બીજાની દીરેટ પેડાનો.

કાર્ડિયલનાડમાં પોતાનો વિનાશ થઈ ગયો છે. પણ તેમાંથી પોસસ મેગની રામ્બ તેમ છે (જુલો ‘આર્થબિયકનો વધારો’). આપણું ચોમાસું પેસના સુધી ફરતે સુકેલા એ ચોર આ કામમાં લેવા ખૂબ અવકાશ છે.

ગરિનાર ઉપર યાત્રાની મોસમમાં ફેરિયાદીનું કામ સાફ ચાલી રાફે તેમ છે.

અનુભવી લાથી માટી દેશાનરોમાં ચડી રાફે તેમ છે અને જુદીજુદી જગ્યાના કુમારો પારે તો એ માટી મંથાની પોતાનો માત્ર સારી રીતે સુધારી રાફે તેમ છે.

અત્યારે ન્યાંન્યાં પેપેરોં જાપા છે ત્યાં વચ્ચેની જગ્યાન નકામી જતી હોય છે. પણ અત્યારે લેમ ચેરડી પાછા ચેરડી કીમી રાફે છે, તેમ પોપેરો વચ્ચે છત્ત વાવનાથી ન્યાંન્યાનો પૂતો લામ્બ લઈ રાકાય એમ પારેનું છે. ખેડુઓ અજગ્યાની જુલો.

આજની કાલના પત્રકારત્વમાં કેપલાવના ઉપજાત યુવાનો માટે ‘યુવજાતી લખુલિષિ’ બંદુ ઉપયોગી સિદ્ધિ થઈ રાફે તેમ છે. બંદુ તો એ આખું નવીન ક્ષેત્ર ખેડાનું માડ રાફે થયું છે. યુવાનો લામ્બ લઈ રાફે.

અડાન્ડ આજુ કપરથી તરેડીમાં વગર પેડે સદેશ કરના આવવામાં કોર મજા આવે છે. કપર જતી વખતે સાધકસને મજાસાચં નાખવી પડે. આ રીતની સાધકસ સર્વિસ ખૂબ ઉપયોગી ગીવડી.

વેસવજી આઠેકે જાડ માવકવાડી દત્તાં જગીન ખોલનાં પેલાની મેણે જાવતો ડેસ નીકળે છે. (બજાકોને એ રથજ વિશે વધુ માહિતી આપવા વિનવે છે.) ત્યાં ખુશ્કીપૂર્વક મૂડી રાકનાં નફાને અવકાશ છે.

રશિયાનો તારણહાર મહાન પીઠર અત્યંત ક્રોધી હતો. એકવાર આકરા ગુ-રુસામાંથી તેની રાણી તથા મિત્રે તેને મહામુસીમતે શાંત પાડ્યા પછી તે એ-કાંતમાં ખૂણ રહતો જણાયો. કારણ પૂછતાં તે જોઈયો: 'અફસોસ છે કે હું મારી મનને સુધારી શકું છું, પણ મારી નબને નથી સુધારી શકતો.'

મણિત ગમત

૧૧નું ગંગેમૂળ ૧૨૧

૧૧૧નું ,, ૧૨૩૨૧

૧૧૧૧નું ,, ૧૨૩૪૩૨૧

૧૧૧૧૧નું ,, ૧૨૩૪૫૪૩૨૧

આઆકાઓની ખૂબીતરફ ધ્યાનઆપો. ૧૧નો સરવાળો ૨ એટલે વર્ગેમૂળનો વચ્ચેનો આકાર ૨. ૧૧૧નો સરવાળો ૩ એટલે વચ્ચેનો આકાર ૩. શરૂઆતથી એ આકાર સુધીનો ક્રમ ચક્રોને પછીનો જાનરતા આવે. એવી રીતે ૧૧૧૧૧૧૧નું વર્ગેમૂળ કાઢવું હોય તો એના સર-વાળોનો છનો આકાર વચ્ચે મૂકતા ૧૨૩૪૫૬૭૮૯૧૦ જવાળ આવે.

કહેવતાના અર્થ: 'મોં જોઈને રીકું કડતું'. સામેના માણસની પાતળા પહેલે-થી પરખી લઈ એ મુજબનું જ એની સાથે વર્તન રાખવાની શીખ દેતી આ કહેવતને મળતી આ બીજી કહેવતો પણ છે: 'હનુ-માનને આકારને સં-કર્યો જિલ્દી'; 'જેવા દેવ તેવી રોવા'; 'જા-ણના દેવને કપાસી-આની આંખો'; 'લ-દનાં મોંને આંખમાં'.

કાનમાં તેલ ના-ખતા રહેવાથી નાક-નાં દર્દો નથી થતાં, આખિનું તેજ વધે છે તે ગ્રહ પણ સારી આવે છે.

અનેકાર્યો શબ્દ:કાંર=કામકાજ, ધર્મો; અસર; આગર, વજર; નિદાય; યતન; ક્રિયા, કાર્ય; અર્જુ; સંબંધ; ફેરફાર; બોધ; કર્તવ્ય જતાવતો શબ્દ, જેમકે ચિત્રકાર; 'જાણું'અર્થે જતાવતો શબ્દ, જેમકે જાણકાર.

સુરેષ અને અમેરિકા વચ્ચેના અંતરમાં ૬૨ વર્ષે ૬૩ કૂટનો ફરક પડતો ન્ય છે

શીશી કે બરછીઓપર લેબલ થોડી રહેતા ન હોય તો બેટલેસિય પ્લાસ્ટર-ની પટ્ટીની પાછલી બાજુપર નામ લખીને તેને જ લેબલ તરીકે વાપરવું. સર્જક થોડી રહેશે; અને ઉમેદવાં કરી ત્યારે આખા ઉખડી આવશે.

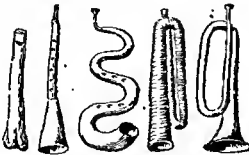
દેશી નામની હેરી સરખું નામ કોડી ઉપરથી પડયું છે, છતાં કોડી કરતાં ચારમાં તેનું પ્રમાણ પચાસ ટકા વધારે હોય છે!

જોઃ કેરલાહ કુતરા પેલાના માલિક કરતાંયે વધારે સગજી હોય છે.

બીલ્ડે: ખરી વાત; તથાશ કુતરાને ભેષ્યા પછી મારો પણ એ જ અભિપ્રાય થયો છે.

ચાંદીનાં ધરેણાં કે વસ્ત્રો સાથે મતાં પાણીમાં થોડો ટકણપાર મેગથી ભેળે.

દુનિયામાં સૌથી ઝડપે જાયનું જડ હુકલિપ્તસનું છે. એ રોજ ૪ ઈય વધે છે.

વણ વાલોની રોધનો એક ક્રમ ગયા અંકમાં આપ્યો હતો, આ બીલ્ડે ક્રમ છે; જેમાં હાડકામાં કાણું પાડીને કરેલી પહેલી રોધથી આજ સુધી માનવ કેમ પહેલ્યો તે દર્શાવ્યું છે

તાનું રંગમમ યોગેલા બોરડામાંની ઉચ વાસ જલહી મરાડવી હોય તો થોડુંક ગળી કાપીને એ બોરડામાં મૂકવું. પણ પછી એ ડુંગળીનો નાશ કરવો ન ભૂવના.

ન્યુંનું ચેવડ થઇ એકેનું બૂચ પોંચે મિનિટ તેલમાં પલાળી રાખવાથી કૂવીને ટાઇડ તથા દેખાવમાં સુંદર બની જશે.

વા (Rheumatism)ના દર્દે પર મધમાખીના કેપ ફાવેદી કરે છે.

આખીસીનિયાની ભાષા લખતાં દરેક શબ્દ પાછળ અર્થવિરામ લખવો પડે છે.

ડુંગળીનો રસ માથા પર ધસતા રહે-વાથી માંદગીને લીધે ખરી ગયેલા વાજ નવેસરથી આવે છે.

ખજાતાં જનાવરોમાં સૌથી વંધુ છ-વનાર માણી મધેડું છે.

પુરશીયાના હીલા પડી ગયેલા ને-તરને પહેલાં ઉપરથી અને પછી તલેથી સાલુપણા ગરમ પાણી વડે ખૂણ ખ-રીને મૂકો અને પછી છુલ્લામાં સુ-કાપા દો, નેતર કકક થઈ રહેશે.

રંગ સુમતો આકાશવાને કાગ વઈ રલા પછી ઉપર થોડું પેરફીન દેડી રાખવું.

આયોડાઇનના કાષ કાઢવા માટે શાંદના ભૂકારી પાણીમાં લુગડી બનાવી ભાંડુંભાંડું કપડા પર લમાડવું. ચારેક કલાક સુકાના છંદને ખેંચેલી નાખવું.

ગાનરો કે કાદવનાં ખાખિલિયાંમાં રહેતી ચા.માછળી ચારથી છ કલાક પાણી જડાર રહી રોકે છે, અને ઝાડ પર ચઢી રોકે છે!

પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કૉલેજ

ડૉ. પોપટ યુનિવર્સિટી ઑફ આયુર્વેદ

૪૦ વર્ષથી સ્થાપાયેલી

અને ગોડામ સંસ્થાના વૈદકીય નિષેધ, આચનગર, વડવાળ, ઇ. સંસ્થા અને કેટલીક શહેર સુપરસેન્ટ્રાલ આ અને લોકનૌઓ તરફથી સ્વીકૃત હિસાબી સ્થાપના તરફથી નીચે પ્રમાણે પદ્ધતિ આપાય છે

- (અ) પૈસાવર લાઈસન્સ ઑફ ધી પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કૉલેજ
- (આ) સિપરવર મેન્યુએલ ઓફ ધી પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કૉલેજ
- (ઇ) આચાર્ય મેન્યુએલ ઑફ ધી પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કૉલેજ

શ્રદ્ધામય, સેવામય અને આદર્શીકૃત આગળના ક્ષેત્રતા કુમારોને માટે

આ સંસ્થા સારામાં સારી તકરલુ કરે છે; કારણકે ટર્મ વારંવાર પડતી નથી. ધેર રહીને અભ્યાસ પૂરો કરી શકાય છે. ફક્ત પરીક્ષાઓ માટે જ મુંબાઈ આવવું પડે છે. મુલાઈના નિવાસ દરમિયાન સ્વીકૃત વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાના પુસ્તકાલયનો, સ્થાપી પ્રશ્નોત્તર અને સંસ્થા તરફથી મોકલાતાં ફિલ્મફોનનો લાભ લઈ શકે છે. એટલું બધામાં સમાવું કે પરીક્ષાઓ કે તપાસમાં સફળતા મેળવ્યા બાદ ફોન પછી પરીક્ષા પડતી નથી. વધુ જાણવા તમારો આનો મોકલો ફોન મેળવી લેવી અથવા તો ૧૪ આના મોકલો વિસ્તૃત અંગ્રેજી Hand book મેળવવી અથવા તો મારી વતી પત્રવ્યવહાર કરવો. અને તેટલી રીતે સમજતા રહે તેવી અભ્યાસરેખા દોરી આપવા હું તમને સૂચના દઈ શકું.

અગાળામાં રહેનારો સંસ્થાનિક Hand book કુમાર કાર્યાલયના વળગેલા નખતે લેઈ શકશે. પ્રતાપકુમાર પૈસા, સેક્રેટરી પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કૉલેજ અને સરસંસ્થાઓ વૈદ્યજીવન સુલેષર મુંબાઈનું.

નવચેતન

એપ્રિલ: ૩૬ના અંકથી દર માસે
૧૦૮ પાનાનું વાંચન તેમજ
અનેક ચિત્રો આપે છે

આ નવા, દળદાર ને આકર્ષક
'નવચેતન'ના જરૂર ગ્રાહક બને!
વાર્ષિક રૂ. ૬૦ = હિન્દી ૪૮૦ રૂ. ૮૦
છુટક રૂ. ૧૦૦

'નવચેતન' ઑફિસ
૨૫ પોસ્ટોફીસ, કલકત્તા

કીમત ઘટાડી છે

કનુ દેસાઈનાં બે જાણીતાં આલ્બમોની
અત્યંત જાજ્જનક લોખાળી રહેલી હોવાથી
કીમત ઘટાડી છે

સત્તર છાયાચિત્રો

પટારેલી કીમત ૧-૮-૦૦ પોસ્ટેજ છુટક

તેર રંગચિત્રો (પોસ્ટર કલર્સ)

પટારેલી કીમત ૨-૦-૦૦ પોસ્ટેજ છુટક

કુમાર કાર્યાલય - રાયપુર અમદાવાદ

ગુજરાતી પ્રકાશનોમાં અપૂર્વ

૧. આમાં અતિશયોક્તિ નથી. આ અગાઉ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અજંતાની કલા પર એક પણ સ્વતંત્ર પુસ્તક પ્રકટ થયું નથી. રવિ-શંકરરાવળ જેવાનેહાથે અજંતાની કલા પર એકેએક મુદ્દાની ચર્ચા કરતો, વિગતથી લખાએલો વિસ્તૃત પરિચયલેખ, અને કાકા-સાહેબ કાલેલકરની કલમમાંથી આવેલી અજંતા-કલમના એક ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રની પિછાન એ એની લેખનસામગ્રી છે.

૨. અને ચિત્રોથી તો એ, ભર-ચંક છે. નવ ત્રિફંગી ચિત્રો એનાં પાનાંઓને રંગમય કરી દે છે; આટલે પેપર પર છાપેલાં સોળ પાનાં ભરીને અનેક એકફંગી આલેખનો, ફોટોગ્રાફો વગેરેની સમૃદ્ધ સામગ્રી એમાં સભર ભરી છે; અને પાને પાને અજંતાનાં શોભનોનાં રેખાંકનોની કલાત્મક છાંટ, મન પર અજંતાના વાતાવરણના સંસ્કાર ફેરી રહે છે.

૩. ખરેખર, કલાત્મક પ્રકાશનોમાં એ અનન્ય છે.

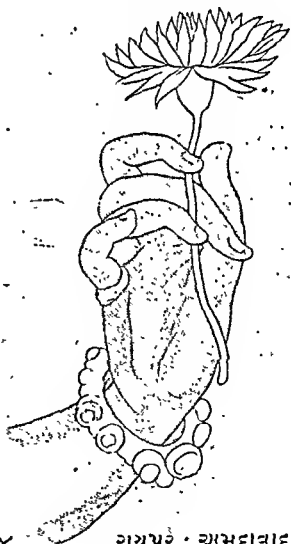
દાદા રૂપિયાની કીમતમાં, અજંતા ઉપર, આટલી સમૃદ્ધ સામગ્રી વાળું એક પણ પ્રકાશન આજ લગી બહાર પર્યું નથી.

કીમત રૂ. ૧-૮-૦૦;

રજિસ્ટ્રેશન સાર્વ પોસ્ટલ ૦-૫-૦૦.

કુમાર કાર્યાલય: ૧૪૫૪

અજંતાના
કલામંડપો

રાયપુર • અમદાવાદ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

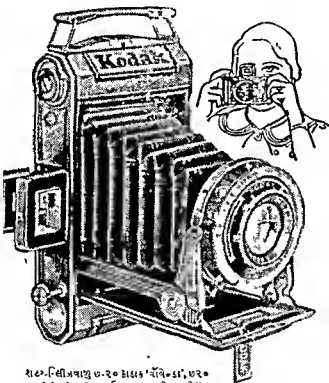

श्रीमद्भगवद्गीता
अध्यायः

“કમેરાના ધ્રુજારા”

દેશવટો આપનાર તો નવો

કોડાક “વૉલેન્ડા”

શટર-વિલીઝવાળું છ-૨૦ કોડાક 'વૉલેન્ડા', છ-૨૦ કદની કોડાકવાળું કોડાકફિલ્મ પર કલેક્શનના ૮ ચિત્રો લે છે F ૪ પના આટલું શટર કોડાક એનાસ્ટિગમેટ લેન્સ અને કોમ્પો S શટરવાળા આ મોડેલની કીમત માત્ર રૂ. ૬૧ છે F ૪ પના ક્રાઇસ લેન્સ અને કદની કોમ્પો S શટરવાળા એના કેવા ખીલ મોડેલની કી રૂ ૧૩૮.

એ ખરેખરી નવીનતા છે, કારણ આ 'વૉલેન્ડા' એના આંખે જગતભરું નવા પ્રકારનું -રિલીઝ, પેલા ઘણાં સારાં ચિત્રોને નિર્ભય બન 'કમેરા શોધક' મુદ્દલ રહેવા દેતું નથી અને એ સંપૂર્ણ રેનેપ્રશોટ અત્યંત સરળ બનાવે છે.

એ હાથે મળતું પકડી, આંખ નજીક એના ઓપ્ટિકલ વ્યૂફાઇન્ડરમાંથી તમે સીધું ચિત્ર જોઈ શો અને પછી—આંખ દાખી દો! સહેજ પછી ધ્રુજારા વિના તમારી આંગળીના દબાવે શટર પાડી દીધું હશે.

આ નવા શટર-રિલીઝ ઉપરાંત આ 'વૉલેન્ડા' પના સર્વ ક્રમાંકો સહિતના શટરવાળો તમારી મુગ્ધાને અદ્ભૂતાર્થક ફિલ્મ ક્રાઇસ અથવા કોડાક અને મેફ્લો-ટાઇમિંગની કુક્તિ ધરાવે છે, જે નડે શટર દબાવે, પછે ફરી તમારો પોતાનો ચિત્રમાં સમાવેશ.

તમારા કોડાક ક્લિયર પામે જઈ

છ-૨૦ કોડાક 'વૉલેન્ડા' (શટર-રિલીઝ સાથેના) એવા માગો

કોડાક લિ. (ઇન્ડિયાન ઇન્કોર્પોરેટેડ કંપની) મુંબઈ • કલકત્તા • લાહોર • મદ્રાસ

No. 4711. Rhinegold

Eau de Cologne * Perfume

“રહિનગોલ્ડ” પફ્યુમ એની દિલચસ્પ

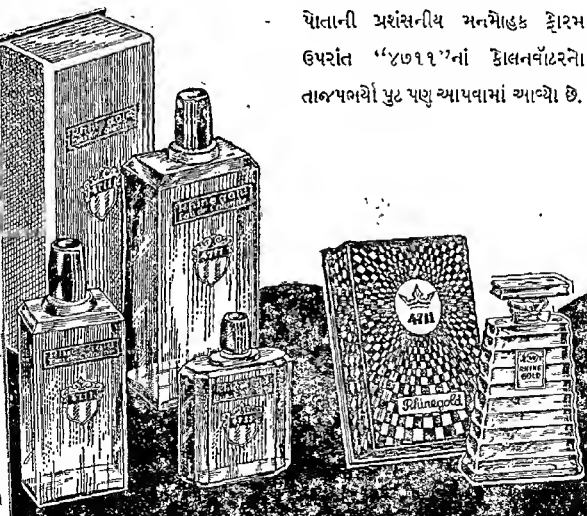
આહ્લાદકતાથી મુગ્ધ બનાવી દે છે.

“રહિનગોલ્ડ” કોલનવૉટરમાં તેની

પોતાની પ્રશંસનીય મનમોહક ફીરમ

ઉપરાંત “૪૭૧૧”નાં કોલનવૉટરનો

તાજપતથો પુટ પણ આપવામાં આવ્યો છે.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

તંત્રી: એકલવ્ય દ્વારકાવાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં 'શારદા' કહરીતેલાત પાડે છે?

'શારદા' એ એકલુ ગુજરાતી માસિક છે, જે દર મહિને એ ત્રિદંબી ચિત્રો આપે છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે ધોરડી લોકમાહિત્યની રસકલાથી માટે મુગ્ધચિત્ર છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના નંદ્રી અંક, નવ-સિકા અંક, લોકમાહિત્ય અંક અને દીપાવતી અંક માટે હનરો લોકો દર વખતે રાહ જુઓ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમવર્ગના માહિત્યનો મુમેળ-સાપે છે.

'શારદા' એ એકલુ ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે ધોરડી ઇતિ-હાસની રા. રાયચુરાકૃત નવલકથા શ્રાહકોને ભેટ તરીકે આપે છે.

'શારદા' એ એકલુ ગુજરાતી માસિક છે કે જે રાજના એક પેઢામાં માહિત્ય અને કલાનો રસથાળ દર મામે તમારે ત્યાં પહોંચાડે છે.

'શારદા' બાર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જોના આહક થયા હશે જ. ન થયા હો તો તો નીચેના કોઈ પણ રચણે આજને આજ બગર આપો એટલે 'શારદા' શરૂ થશે.

વર્ષિક લાજમા:

લિ'દમાં: રૂ. ૬-૮-૦

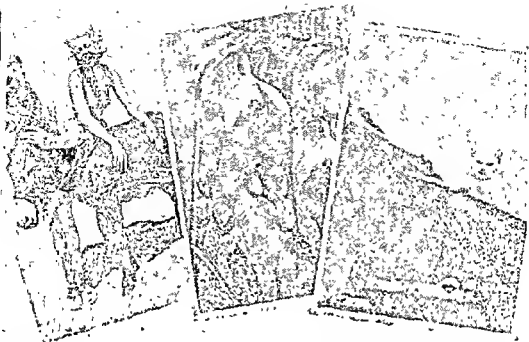
પરદેશ શીર્ષીંગ ચાહ.

તંત્રી:

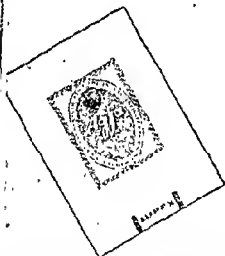
'શારદા'

ચેરવાડ (કાઠિયાવાડ).

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી., વડોદરા.
આર. આર. શેઠની કંપની. ભુકચેલમ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ નં. ૨

મને તેવી નેગેટિવ માંથી સંપૂર્ણ પ્રિન્ટ

સદરે જડે ત્યારે તો ફોટોગ્રાફ તનુ અરૂંધા બે સેવાયો હોય છે. નેગેટિવ સારી, નમ્મી કે કામે તેવી પણ ખમે; પરંતુ તમારા ફોટોગ્રાફિક રીસર્ચે તે આગકા હુપેક્ષ કાચળ પર આપવાનું કદેનાં કાષ્ટપાનુ પ્રશંભે તેની સુખવતા તમે સર્જેલ પ્રાપ્ત કરી શકો. જોકે એ પાનુ સુગંધમ મિત્રાય બીજો કાચળ નહિ બે વાપરના હોય. જના એવા ભગના પર રજા કરનાં તેને આગદપૂર્વક કદો કે નમો સુખવન બે તમે કો; અને પછી સાફ પરિણામ તમારું બે છે.

આગકા ફોટો કંપનીના અમદાવાદના વેધનાસજો અમદાવાદ ફોટો કોષ, ડી.સી.કે.: એન.સી.જાગી, દોર શાહ સેન્ટ્રલિયર ખપલે, સીર કોડ પિંચોડો ૮, નાંચોડો

ALUPLEX

ડૉ. રવિશંકર ગણેશજી અંબરીઆકૃત પુસ્તકો

૧૯૩૭ના માર્ચ આખર સુધીમાં ખરીદનારને નીચેની ખાસ ઘટાડેલી કીમતે આપવામાં આવશે.

મૂળ કીમત	ઘટાડેલી કીમત	મૂળ કીમત	ઘટાડેલી કીમત
૧ વગર દોકડાનો વેળ ૨-૦-૦	૦-૧૧-૦	*૬ દિવના દિવનો ઉલ્લેખ ૧-૦-૦	
૨ પ્રમાણ પ્રાર્થનામાળા ૨-૦-૦	૦-૧૧-૦	૭ દર્શન ૧-૪-૦	૦-૭-૦
૩ જ્ઞાપરથામાં તેજસ્વતી ૧-૮-૦	૦-૮-૦	*૮ રાત્રીઓ ૦-૧-૦	
૪ વદનો શિખામણ ૧-૦-૦	૦-૫-૦	*૯ આરોગ્ય દોષવલ્લી ૦-૧-૦	
*૫ આદર્શ જીવન ૧-૦-૦		કુલ કીમત રૂ. ૬-૧૪-૦	

*આ પુસ્તકો છુટક મળી શકશે નહિ. અથવા ગેટમાં જ અપાશે.

પોસ્ટલ ખર્ચ અલગ

નવ પુસ્તકોના આખા સેટનો મૂળ કીમત રૂ. ૬-૧૪-૦ થાય છે તે રૂ. ૩-૪-૦ મળીશે.

ઉપરનાં પુસ્તકો મુંબઈ તેમ જ અમદાવાદમાં નીચે જળાવેલા ઠેકાણે મળી શકશે. પરંતુ મુંબઈમાં ઘટાડેલી કીમત ઉપર રૂપીએ ૮-૨-૬ અને અમદાવાદમાં રૂપીએ ૦-૧-૬ ખર્ચ ભેગું વધુ લેવાશે.

આર.આર. શેઠની ઈ. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ. મુંબાઈ-૨
ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ. અમદાવાદ

દરેક સાંવેજનિક પુસ્તકાલયમાં અને દરેક મંદકારી ગૃહમાં ખાસ સખવા જેવાં રૂઝિક, મેધક, ઉપકારક અને મનુષ્યજીવનને માર્ગદર્શક થાય તેવાં શાષ્ટ્રવાચન માટે પંચેશી પામેલાં ઉત્તમ કોટિનાં પુસ્તકો:

	મૂળ કીમત	લેવાની કીમત		મૂળ કીમત	લેવાની કીમત
૧ શી યોગેશ્વર કૃતિ	૩-૦-૦	૧-૮-૦	૭ અપંગની પ્રતિભા (દિવન કેવળની આત્મકથા)	૦-૧૨-૦	૦-૧૦-૦
૨ રીર ગાંધીજી	૧-૮-૦	૧-૦-૦	૮ જીવનના મિનારા	૦-૮-૦	૦-૭-૦
૩ બેન્ગલમિન ક્રેડિટ	૨-૦-૦	૧-૦-૦	૯ અમારા જીવનની		
૪ બુક ટી. યોગિંદ્રન	૧-૧૨-૦	૧-૦-૦	૧૦ યોગીજીની આત્મકથા	૧-૮-૦	૧-૪-૦
૫ દોશમ પુસ્તક	૧-૨	૧-૧૩-૦	આ. ૧-૨	૧-૦-૦	૧-૦-૦
૬ દોશમ મેજા એડીમન	૨-૦-૦	૧-૦-૦			

પોસ્ટલ તથા રવાનગી ખર્ચ છુટક

લખો

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. રાવપુરા-વડોદરા

કેરોયાફી ઉરીકાઇનું પરિણામ

- (૧) રેનિદા અમલગીઆ-વાઈ નવગીન સાલ (વરેલ્લ), મહેતુ હનામ; (૨) જાગી નાન્દે-આઈ સંમિકલાલ આમી (કાળ), બીલું હનામ; (૩) આવામ-આઈ કમ્તુર સાલ (અમરાવાદ), ચીલું હનામ.

મારગજર

૧૧ સેક્ટર યુનિવર્સિટી

● અમને ખબર હતી કે નવાનમાં સાત યુનિવર્સિટીઓ સરકારી અને ચોવીસ ખાનગી છે: અને ખાનગી યુનિવર્સિટીઓની કાર્યવાહી તથા સેવા સરકારી યુનિવર્સિટીઓ કરતાં જરા જે ઊતરે નહિ. સરકારની ગદરથી ચાલતી સરકારીઓને બહુ પરાક્રમ કરવું પડતું નથી એવા આગાહી સહજ જવાબ હતો એટલે રોકિયો ઈંગ્લીશિયલ યુનિવર્સિટી એવાનો લાખ જતો કરીને પણ અમે નવાની સુપરિન્ટેન્ડેન્સી યુનિવર્સિટી એવાને ત્યાંના એક પ્રાફેસર નેગોશિયેટર વિદ્યે એવની હતી પહેલી જ વારે અમારા દર્શક મી. અપાનેંગ લાખ અમે પાસેના યુનિવર્સિટી તરફ બેઠા હતા ધારી પારે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે યુનિવર્સિટીનો સાલનો પખા પૂરા થયો હતો અને વિદ્યાર્થીઓ વેસાથ હેખ તા હતા એટલે અમે તેો માન્ય કે આજ પરાક્રમનો થયો અને બીજાવાર આવવું પડશે પણ પ્રો. નેગોશિયેટરના હાથમાં અમારાં માર્ડે ગયા કે તે રેલ જતા જતા અટક્યા અને કહ્યું કે અમે આજે આખી સરકારમાં ફરી ફોર નેથી વિસ્તારનો જવાબ આપશે.

૧૧ સેક્ટરનો ઐતિહાસિક પરિચય

● વલ્લેદા યુનિવર્સિટી ૧૮૮૨ના આઠમા માર્ચિસ ઓક્રુમાએ "રોકિયો સેમાન આક્રો" એટલે રોકિયોનું વિશિષ્ટ વિદ્યાલય એ નામથી સ્થાપી હતી અને ડો. તાકાતા તેના અમલદાર તથા લેક જન્યા હતા બીજા છ પ્રાફેસર અને માત્ર સાઠ વિદ્યાર્થીઓ પર શરૂ થયેલી એ સંસ્થામાં આજે તે યુનિવર્સિટીમાં જ ૪૦૦ પ્રાફેસરો અને વ્યાખ્યાતાઓ છે જે ૧૬,૦૦૦ કરતાં વધુ વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાપ્રદાન કરી રહ્યા છે.

મૂળ સ્થાપકને આશય એવો હતો કે સામાન્ય રિયલિતા વિદ્યાર્થીઓને ઉચ્ચ જ્ઞાન મુલ્યે બન અને તેઓને સંરોધનના કાર્યમાં વિકાસ થાય એ કાળે નવાનમાં પ્રાયેક ઉચ્ચ વિદ્યાસ્થાનમાં વિદેશી ભાષામાં જ શિક્ષણ આપતો હતો અને અધ્યાપકોનો મોટો ભાગ વરદેશીઓનો જ હતો. હુદ નવાનીમાં પણ વરદેશી ભાષામાં વ્યાખ્યાન આપતા આ પદ્ધતિથી, જે નવામાં વ્યાખ્યાન થતા તે ભારત દરિયામાં જ વિદ્યાર્થીના કેલંડર વર્ષે વીની ગયા પછી જ તે ચોતાનો ખાસ વિષય શીખવાનું શરૂ કરી શકતા. આનો અર્થ એ જ કે નિર્ગમીમાં કામ આપવાના પર્ષો કરી થાય અને ગદરવાકાશમાં મોટી આડ બેઠી જ રહે. માર્ચિસ ઓક્રુમાના દંડ તીર્થ હતી કે દોઢ વખત મળતી સારી સ્વતંત્રતાનો કાર્યો તેની સ્વચ્છતામાં સફળ પ્રયોગ ઉપર જ છે એટલું જ નહિ પણ કોઈપણ ઉચ્ચ કક્ષાનો અભ્યાસ માનુષ્યમાં જ થઈ શકે ડો. તાકાતા અને ડો. નુબોરોશી વગેરે સંવેદીઓ પછી તેમાં સંગત હતા, એટલે

આ નવી સંસ્થાની મુખ્ય વિશિષ્ટતા એ હતી કે મિલકત મુદ્દે નવાની ભાષામાં જ ઉપયોગ એમાં કરવામાં આવે.

એ સંસ્થાની બીજી નવીનતા એ હતી કે કેળવણીના પર્ષોમાં તેણે સંરોધનકાર્ય લખ્યું હતું. કેળવણી માત્ર રાજસભાનું શાસન દંડ કરવાનું સાધન ન હોવું જોઈએ, અથવા તેની જ પૂર્વપ્રચારનું વાહન એ ન થાય એટલે સહાયદાર રોકિયોની આ સંસ્થાના નેતાઓમાં હતો જ. નવાનને મળું રાજ્યભાષણ અને હકો મળ્યા તે વખતે આજે સ્વચ્છ માનસિક વિદાર કરેલો હતો.

ઈ ૧૮૮૨માં માર્ચિસ ઓક્રુમાએ પ્રધાનમંડળ ઝાડવું તેની સાથે પ્રો. એનો વખત દૂર થયો અને ત્રણે જગ્યાએ સંસ્થામાં શિક્ષકનું કામ આરંભ્યું. પ્રથમ રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર અને કાનૂની એ ત્રણ વિભાગના અધ્યક્ષકામ ઉપાદેશ સંસ્થામાં તેો લોકોએ તેમના તરફ બહુ હોંઠાએ કરી, કામ કે તેણે રાજ્યભાષાના વર્ણો ફરિંગ થયા હતા અને કામ કોઈ કારણસર નહોતો પણ સ્વચ્છતા હોવા તે.

સરકારે પણ લોકો તેમનાં ઠોકાંઓને ત્યાં ન પ્રોત્સાહ એવી નજીવી કરેલી હતી. ઈ ૧૮૮૬માં ડો. તાકાતા વગેરે અધ્યાપકોને લાગ્યું કે વારંવાર સરકાર ઓક્રુમા પાસેથી બન માગનાં તેમની બુદ્ધિ આખી બનતી જશે, એમણે એટલે સંસ્થા પસંદ થાય એવા સ્વચ્છતા લાવવાની યોજના ધરી, સુધાર કર્યા અને તેમાં તે દરેક અદ્યુત સ્વચ્છતા મળાવું માર્ચિસે પણ ચોતાને કાળો બીજી રીતે આપી. યુનિવર્સિટીના દેશમાં મકાનો ચોતાની મૂડીથી બંધાવી આપ્યાં અને ચોતે ૧૯૨૨ માં ચોતાના મુખ્ય સુધી પ્રમુખ થયા.

૧૮૮૬માં જ આ યુનિવર્સિટીએ પત્રવ્યવહારથી શિક્ષણ આપવાના કામ ચોલ્યા અને તેના કામગીરી માટે યુનિવર્સિટીનું પ્રેસ સ્થાપ્યું યુનિવર્સિટીનો કાર્યક્રમ આમ વિસ્તારવામાં આ સંસ્થાની પહેલ હતી. ઈ ૧૮૮૬માં પ્રો. નુબોરોશીએ સાંક્રિય વિભાગ ખોલાયો. શ્રીસ વર્ષથી રાજકીય ધમાલમાં પડી ગયેલી પ્રભુનું સ્વચ્છતા સાંક્રિય ધૂળ પાતું પડ્યું હતું તેના સમુદાય કરવાની તેની મદદવાકાશમાં હતી.

ઈ ૧૮૯૦માં નવાન સરકારે ચોતાનું કાર્યાલયકરણ સંસ્કાર્યું સુચાર્યું તેને અંગે અભ્યાસક્રમમાં આ યુનિવર્સિટીને પણ મોટા ફેરફારો કરવા પડ્યા હતા; પણ નવાજાતાએ નવી ભરતી માટે જે પરીણાઓ લીધી તેમાં એ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રથમ કક્ષામાં આવ્યા અને નવાવાદે નીમાવા, આ ઉપરથી એ સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠા વધી અને તેમાં એન્યુઓટોને મળ્યા એન્યુ નિશાનોમાં શિક્ષક થવાના લાયકાત (પરવાન) મળ્યા.

૧૯૦૬માં વેપારીઓમાંના વધારા થયો તેની એક પ્રાવેશિક ગણા પણ થઈ. કામ માટે જે પાર્ક જ્ઞાન અને મિલકત આજના વધતા વધીવેટમાં જરૂરું છે તેનું સંજીવ સાધણ આપવાની મેડવણ થઈ. તે વિભાગ એટલે તો લોકોમાં થયો કે તેમાં પ્રથમ વર્ષે ૧૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓ આવ્યા તે જ વર્ષે

હાયર નોર્મલ સ્કૂલ થઈ તેમાં પ્રતિષ્ઠાસ્, બુદ્ધિશીલ, અને નાનિ શિક્ષણ, ભણાવી-ચીનાનાં ક્લાસિકલ અને અંગ્રેજી ભાષા, એમ ત્રણ વિભાગ કુદરત, વિજ્ઞાન અને અખિત પાઠ્યગ્રંથી ક્રમેસયાં. ૧૯૦૯માં તેા મિહોનેફલ અને ઈસ્ટિફીકલ એનિમિયોર્નિસ આરુપા અને ૧૯૧૦માં માધ્યમ તથા આર્ટિફિકલ તેમજ આધ્યાત્મ કેમરૂટી (પ્રાચેનિક રસાયણ) માધ્યમ થયાં.

પણ લેબોરેટરી અને વર્કશોપની બાવનાને નાણાંની ખૂબ હતી. એ વાત શહેનશાહને કાને પહોચી, એટલે તેમણે પાનગી ખજાનામાંથી મેડી રૂબરૂ કોર કરી અને આ સંસ્થાની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કરી દીધો. પણ તેા સભ્યકુટુંબના નબોરાઓ, સરદારો, ઠાકોરો અને અનેક સંસ્થાઓએ મદદો વરસાવી. ચીનના નામોંકિત પુરુષોએ પણ આર્થાં મદદો મોકલી હતી અને વારોશ યુનિવર્સિટીમાં બોલેલા ફેલોશ ચીની કૅમ્યુ-એટા તેા પોતાના વતનમાં મહરવના પદે પહોંચ્યા છે. ચીની વિદ્યાર્થીઓ માટે એક નોર્મલ શાળા પણ વાસેલાએ ખોલા હતી. તેમાં બોત્તકસાસ્ત્ર અને રસાયણ, વનસ્પતિસાસ્ત્ર અને પાણી-સાસ્ત્ર, તથા ક્રીતિકાલ અને શ્વેતિય એમ ત્રણ ખંડ રાખ્યા હતા. આ શાળામાં ૨૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓ હતા.

ઈ ૧૯૧૦માં સરકારે યુનિવર્સિટીઓ વિષે ખાસે હુકમ બહાર પાડ્યો તેમાં વાસેલાન ઈંગ્લીશીઅલ યુનિવર્સિટી નેટલું જ પદ મળ્યું ૧૯૧૦ના બાબુઆરીની ૧૦મીએ સંસ્થામાં પિતા માર્કિસ એકમા ગુજરી જતા તેમના વારસે તેમના પિલ ગુજળ તેમનું નિવાસથલ વાસેલાને સમર્પણ કરી દીધું તેથી વિશાળ કુપવનખાણે એક મેડો વિહારપ્રદેશ સરચાના મળ્યો.

૧૯૧૬માં વાસેલાએ સત્રીશાળાઓ શરૂ કરી અને એમને ખાસ વગોના ગળવાસ થેડા વળતમા કરતો હોય નેમના માટે સુમંગરો કરી. આલે વાસેલા આવી સત્રી શાળાઓમા લગભગ ૧૨,૦૦૦ વિદ્યાર્થીઓને ગણાવી રહી છે.

૧૯૩૧ સુધી આવી વિસર સરચાના અગ્રણી રહેલા તાનાકા એક બાબુજમાં કહેતા હતા કે યુનિવર્સિટીથી માટી તમાગ પ્રાથમિક શાળાઓ સુધી વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન બરવામા અને ઓખણમાં જ સમિતો વ્યય કરતો પડે છે અને સ્વર્વચચાર કરવાની તેમજ પોતાના પ્રયત્ને પરિણામ ઉતારવાની રાજી હતી કરવી પડે છે એ બતાવી આવગણના બહુ જ સુતપ્ત જનક છે. એને શિક્ષણ જગતમાં પણ એના એ દોષો રાખાનપણે પ્રગટ છે. એવા પ્રો. તાનાકા મધુષ મથા કે દ્વરત તેમણે નવા ધોરણે ફળવણી નિર્માણ કરી અને આલે તે 'સ્વચેાધન' (self-investigation)ના પ્રકાર કપે ભળીતી છે. ભપાનમાં એ પદ્ધતિ અત્યાર સુધી સાવ અબણી રહેલી તેથી તેનું મહરત ત્યાં થયું છે.

વાસેલાનું નાટ્યાલય

● વાસેલા યુનિવર્સિટીના વર્ષો અને ખડો જોતાં અને થાકતા હતા અને ક્યાંક આટકીએ તેા સાંઝે એવો વિચાર કરી રહ્યા

હતા એવામાં આમારી સાથેના પ્રિફેમરે નાટ્યાલય (જેનું નામ તેા Theatre Museum)નું નામ લીધું નાનાબાદ લગભગ ના પાડયા જતા હતા, પણ મેં જરા નામર કરી લેવાની દર-આરત મૂકી અને તે પણ એ મકાન તરફ ખેંચાયો અને પછી તેા મેંધે એં જેમું તેથી વામેશ યુનિવર્સિટીના કાર્ય-પ્રદેશની એક આવનવી જ સીમા નેધ એમ લાગ્યું.

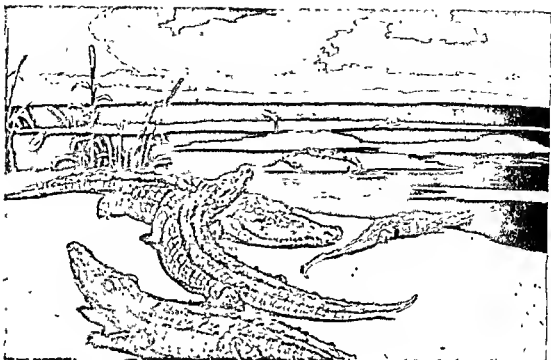
આમજ નામ આવી ગયું છે તે ડૉ. ત્સુગેશી ભપાનની તજવદી સંસ્કારિતા અને બાપાના સમુદ્ધારના એવા પ્રચર કથા-સક છે તેવા જ નાટ્યચક્ર રોક્ષપીઅરના એક મનરેક બંધો છે. તેમના છવનકાર્યોની કદર અને આદર કરતું આ નાટ્યાલય તેમના વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રશંસકોએ કળો કરીને બંધાવ્યું છે.

ડૉ. ત્સુગેશી પણ પોતાના સ્મારકના માત્ર અર્થે મહણ કરનાશ, ફેલા નથી. તેમની સાહિત્યકર્તા અને સ્વદેશપ્રેમથી પ્રિરિત થયેલા એ મહાત્માએ પોતાનાં મર્વ પુસ્તકોની દો-વધીયો આવક અને પોતાના આમની વંશોરથી આવક આ સંસ્થાને સમ્રાદ ધની સંખ્યા અર્પણ કરી દીધી છે. એમણે પોતાના છવનના છેલ્લા ચાલીસ વર્ષોથી પાલુ બાંધિક સમજ મૂકી પોતાના દેશને સાહિત્યકરો અનેથી તથા રોક્ષપીઅરનાં અમર નાટકોન ભપાની રમગા બજવારીને દેશના જાવણેનું પદ માસ કરું છે

બપાનમા ૫૦ વર્ષ પહેલાં રોક્ષપીઅરનું કાક નામે ભણ્યું નહિ. ૨૫ વર્ષની કમરે ઈ ૧૮૬૬મા તેમણે અલપાસ કરતા કરતા બુલિવસ સીમરનું બાપાતર કરેલું પછી ઇ ૧૮૮૪મા એકબેષ, ૧૯૦૬મા હેમસેલ અને ૧૯૨૩ સુધી બીન ૧૬ જોલયુમ ક્યો. પણ પછી માત્ર આનુદાદોથી સંતોષ નહ થયાંથી બધા નાટકોને નળાની સ્થાપ આપ્યો, પણ તે બની સચાહતાથી અને સ્વદાઇરી ક આલે ભપાનના પ્રોડા જનસમુદાયને રોક્ષ-પીઅરનું નામ મુદ્દે અમરુ રહ્યું નથી.

પરદેશી ફેલકવારીઓ તેણે વતનમાં રૂમાક કહેરી ને મહરનું કાર્ય રાખ્યું છે તેથી તે રોક્ષપીઅરના અનુદાદોમા બહુ અગ્રવદ થાયા છે. એમના અનુદાદો અતિ હવ્ય કક્ષાના ગણાય છે. અંગ્રેજ સાધાનું સાપ્તક જ્ઞાન, પોતાની બાપાની લાક્ષણિકતા અને સુદરતા પર કાખ તેમજ નાટ્યકળાનું લંખણ જ્ઞાન તેમન હોવાથી આ પ્રચંડ કાર્યને તેમણે સર્વાંગસાદ કરી પ્રબને અપ્યું છે. ડૉ. ત્સુગેશીની રોક્ષપીઅરના અન્ય-આજના ઉડ ખંડો છે: તેમાં ઉડમા નાટકો, જેમાં કાંચો અને એકમા રોક્ષપીઅરના અલપાસ માટે પરિચયલેખ છે.

ઈ. ૧૯૮૫માં તેમણે જ આ યુગની નવલકથાને પ્રથમ નમૂનો ભપાની બાપામા આપ્યો. નિબંધો, વિવેચનો અને યોગાવલોકનોમાં તેમનું નામ અમરે છે. જર્મન સંસ્કૃતિના સમુદ્ધારમાં લેસીંજ સાથે ભપાની બાપામા તેમની સરખામણી (અનુભવાન આમળ પાન ૧૦૩મે)

ધારે રતીને એક પછી એક સર્વ મગરો જાદાર
રેતી પર આઘ્યા અને પાણી સાથે માંદા
સાખી તકકામા સગીર રોક્યા મકાયા.

શ. રાણીનું સ્વર્ગ મગજ, મારી અને સનમની
સાથે છે અને મારો આનંદ વેગન, સાદિલ અને સિકાર-
મા છે. જ્યારે દુનિયાની કડોળતા, લોકોની જુરાણ અને
ધરતી ગિલાથી ચિત્ત જળવા માટે છે ત્યારે વસતીથી
જળ ભરાર્થ નાથ છે, વગસનું રમરણ જાગે છે ને ગાડાની
જેમ એ તરક ભાગી જવાનું દિલ યાચ છે.

મનની આવી પરિસ્થિતિમાં એકવાર નીચે માથે
ડૂંગડીના આગળામાં ઢૂં દેસનો દનો. અને એ નિર્ભય
પર આંખો કે વમુનાતટ પર જઈને મગરનો સિકાર
કર્યો. ત્યાં કેટલેક ફેંકણે માણુનો ર જાડનારા મગરો
વસે છે. નિઃશય કરીને એ ગોપાલસિદને ગોપાલ્યા.

ગોપાલસિદનો મારા પર ખુબ રોદ છે અને દરજી-
ના સિકારમા તેા સેકડે નેપું સિકારમાં એમનો સાથ
દેવો છે. એમને સાથે લેવાનું એક જીવનું કાદણુ પણ હતું.
એમનું માસદ્ વમુનાને કિનારે છે એટલે રહેવાની મજા

આવે. ખાસ કાદવા માટે ગોપિદા અમારો સાથે લીધો.
મમ (દ્). ગોપાલ અને ગોપિદા—જામે ત્રણે ગોપાલ-
સિદના મામરા નજીક પહોંચ્યા. ગોપાલસિદે વાનમાં
કહ્યું: 'પંડિતજી, તમાને મેં કદિ સાસરે જતા જોયા કે
સાળવ્યા નથી. દવે જાઓ ત્યારે મને જરૂર લાગ જાવો.'

મેં જરા ચીડાઈને કહ્યું: 'આવી નકામી વાતો કરતાં
સિકારની વાતો કરો તો! તમે કહેના દતા એ ખૂંટી
મગર પાટથી કંઈ જાણુ રહે છે!

ગોપાલ: 'એનું ખાસ રવાન નથી, પણ એ છે
જગરજગર.'

મેં કહ્યું: 'સારી વાત છે. આજે માંને જઈને
તપાસ કરીશું.'

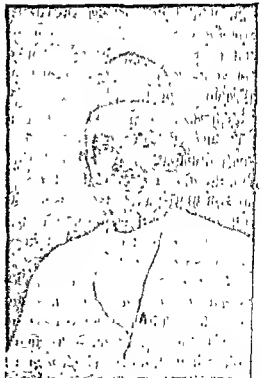
સાં જે સંગમ પર પાંચ પાંચે ઘેરથી નીકળી અને વમુના-
કિનારે એક ટેકરી પર જઈને બેઠા. વમુના ધનુષાંકારમાં

ખૂની

ઘાટવાસી

વિ ન કા ર . ર વિ સં ક ર પે ડિ ત

હીંગણા કદના, મજબૂત બાંધના
અને તેજસ્વી આંખોવાળા મર્દ પંડિત
શ્રીરામ સર્મા પહાડના વાસી અને
શિકારના અચ્છા ખેલાડી છે. શીલ
તેથી શેલી; એટલે એમની શેલીમાં પણ
બધું એમનું પૌરુષ બિંતવું છે. એમનું
મલ વેધક અને ભોમવંતું છે. એમના
બાતબાતુસવની શિકારકથાઓનો
મધ 'શિકાર' (જેમાંથી આ અનુવાદો
રજી થાય છે) હિંદી મલવિકાસના ક-
તિદાસમાં તે સીમાચિદ્ધ મનાયો છે.

પહેની હતી. એમાં કસરત નહોતો અને લહેરો પે નહોતી.
નિનાદ અને જોશ તો યોગનાનાં ચૂચક હોય છે, સંકિત-
નાં દ્યોતક હોય છે. યુક્ત પ્રાંતના આ ભાગથી યમુના-
ની આધેડ અવસ્થા શરૂ થઈ જાય છે. બધું પોતાની
પુરાતા સ્મૃતિઓ અને ઘઘરિરહ પર વિચાર કરતી
મુપચૂપ આવી જાય છે. યામુની લહેરો આખીને એને
ગલગલિયાં કરે છે, આલિંગન દે છે; પણ એ બધું
ખીનખીને કહે છે: 'અરે બધો, ગરતી ન કરો; મસ્તી
કરતી હોય તો બીજો બધો.'

શિકારની યોગના પરી અને ઊઠ્યા. હું રામદલ
બારીને ઘાટ અને માર્ગથી દૂરના એક રેતીના ઢગલા
સામે નીચે બેઠો હતો. સવારના નવ દસ વાગ્યા
હશે. યમુના ત્યાં આગળ એક સમકોણ કરતી હતી
એટલે તણચાર ઊંડા ખાડા ત્યાં દત્તા, જેમાં પ્રત્યેક
ઝાતમાં પાણી સ્થિર રહેતું, નદીની ખીણ ખાલુ રેતી-
નો રવચ પટ દત્તો. જંગલમાંથી નીલ ગાય, હરણ
અને સુવર આખીને પાણી પી જતાં. એ સ્થાનની
સામે કે આજુબાજુ કોઇ ગામ નહોતું કે રસ્તો નહોતો.
નદીકિનારાનો માર્ગ પણ હું બેઠો હતો સાંધી ટેકરી-
ઓ કિપર થઈને જતો દત્તો. જળ સાંત હતું, પણ
મારી શિકારી દૃષ્ટિ એ સાંત જળાશય પર જ સ્થિર
હતી. થોડીવાર સૂર્યનાં કિરણોનો પ્રકાશ છજાખીને જ્યાં
નીચે પહોંચ્યો કે એક ખાડામાં લાકડીના એક ટુકડા
જેવું દંધ દેખાયું. ચારપાંચ ઇંચ લાંબો એ ટુકડો
પાસેપાસે એ ટુકડાં ઉપસેલા દેખાતો દત્તો. ધીરેધીરે
એના ચારપાંચ ટુકડાં પાણી ઉપર તરવા લાગ્યા.
અને પછી તો એ મોટા યવા માંડ્યા તે કેટલાક
તો ઝાકતા યડ જેવા લાગવા માંડ્યા.

ધીરે રહીને એક પછી એક એ સર્વ મગરો
ખઘાર રેતી પર આગ્યા. એક ન આગ્યો, કેટલાક
પાણી તરફ મોઢું કરીને રેતીમાં સરીર ચોકવા માંડ્યા,
પણ પેલા તો પાણીમાં જ પડ્યો પડી રહ્યો. એ
દુગડા પણ મારતો નહોતો, કિન્તુ મોટો નહોતો
અને દાસતોઆસતો પણ નહોતો. એના દત્તે દૂર-
ખીન માંડીને ભેંચું તો એની મોઢામોઢ સતવરથી પુલે-
ત્યાંક આંગે જંગલ તરફ મંદ્રાદ હતી. એનું ચીંછું નાક
એના જ લાગ્યું કે એ તો માણસખાંડ મગર છે.

આપણને બધાને એના કિસ્સાઓની આ માળા યશ વરસાદી ચાક હત પડિન શ્રીરામરામ

એક કંઠાક મુખી એ એ જ આસન પર અચળા
રહ્યા ધાપેચયો તળણકાર દતો. સારા ખોટા બોજન
થી ભુલિ અને અમળણ થતે છે કે વધે છે. આને
તો માણસનું મીઠું માસ દાટે ચાડ્યું દશે; પછી ચાલકી
કેમ ન આવે? યીજન મગરો એને જરા ગુસ્સાથી
જોના પણ એ એમના નરક જેવરવા દતો, કારણ યીજન-
જો તો આદમીને આદર અને વામની દષ્ટિથી જોતા અને
એ જોતો લોકીતરસી દષ્ટિએ.

હું મારા આસન પર રિથર જોડો દતો; એ પોતાના
જલદુગ્ધેમાથી ચારે દિશા નજરાથી રહ્યો દતો. હું
યીજન જે કલાક લા ભેસી રહ્યો; પણ એ પાણી બદાર
ન નીકળ્યો. મારી આખો જળવા માંડી અને તાપથી
નાક લાસ થઇ ગયું; પણ એ તો અચળા દતો. હું
મારા સ્વાચ્છમા—નામનાને માટે—જોડો રહ્યો કે મારૂં
તો એ ખૂની મગરો જ મારૂં.

મગર પણ જુખ્યો ડાસ થયો દતો અને શિકારની
શદ્દ જોઇને પાણીમા તપરવા કરતો દતો. ઘાટ સુમ-
સામ દતો. જોચાર માણસો નીકળે તો તો એમના
બોમ, પરંતુ વીસપચીસનું ટોળું શોરજોર કરતું
નીકળતું ત્યારે કોઇને પકડવાનું એ સાદસ ન કરતો.
નાના બાળકો અને જુદા જુવાનોની વચ્ચે ચાલતા એટલે
એને ડર લાગતો દતો કે અઠ્ઠાસનું પૂનળું માણસ જન
પર જોડીને કાચ જાણે શું જે કરી ભેસે.

અને યીજન એક વાતથી પણ એ ખૂબ ગભ-
રાતો દતો.—એને એનો પૂરો અનુભવ દતો.—કે
લોખંડી નળાઓમાથી ‘ફિરન’ અને ‘ધાંવ’ કરતાકને
ફૂટતા સીસાના ટુકડા એને કંધાક ન વાગી જાય! એક
વાર એની પીઠ પર ‘ધાંવ’ અવાજ સાથે એવી જ ગોળા
વાગી દતી અને ચારે દિશાઓ કપાચમાન થઇ મઈ
દતી. એની વેદનાના માપો ફેરલા જે દિવસે એણે
જેએનીમાં પસાર કર્યો દતો.

એક યીજનવાર એક ચમારડીના આદાર કરીને
શક લેવા એ બદાર કિનારે પડ્યો દતો. લાં ધડામ
ધમને એની પૂછડી ને પાછલા પગ વચ્ચે ચોટ વાગી
અને ‘ચરરધમ’ અવાજ થયો. ગોળા ખામને એ
લંપકો અને પૂછડી ને નાક એક કરી જમુનામેવાનું
શરણ લીધું. ઉદ્ધ! ધાવમાં મૃત્યુવેદના થઇ રહી દતી
અને લોકોનું નજી નાળું પહેતું દતું. ભયથી દૂરને દૂર

નાસતા કાચ્યા અને માછલી પંખ, એના લોરીની
અંધથી પામે દોડી ચાલ્યાં અને માછલીઓએ ધાપ
લોંચવાનું શરૂ કર્યું. એક તો આદન દતી તેમા આ
તુચ્છ માછલીઓએ અપમાન કરવા માંડ્યું. એને
પોતાના સુદક્ષેત્રની એક ખાદમાં આરામ કરવા દતો
પણ કાચ્યા અને માછલીઓ એના ધામાંથી મમ
તોડીતોડીને ખાનાં દનાં, પરેશાની દતી એની સમિ-
તી સામે આ હુમલો દતો; પીડાથી મુઝેઈ આવતા જેવું
થતું દતું; એનામાં. દાલવાચાલવાની જે સમિત રહી
નહોતી પાછળ ફરીને મેહું મારતો તોયે પીડા વધતી

આખરે શાડીને એ ડોપડ્યો, ધાર આગળ આવીને
એણે પોતાની મિતિ નેજ કરી. કાચ્યા પાછળ રહી ગયા,
પણ માછલીઓએ કોડો ન છોડ્યો. એમનાથી પીઠે
છોડાયેલા મુરકેલ દતું. અંતે એને બદાર કિનારા પર
આવવું પડ્યું. લાં માછલીઓનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. દા.
એક કાચ્યો આવ્યો, એણે જે દાંત પરેડ્યા, પણ
તરત બિચારો ધામલ થઇને લોરી પડ્યો.

આવી રીતે એ મગરે પોતાનો પ્રાણ તો બચાવ્યો,
પણ પોતાના આ કડવા અનુભવોને એ જુલ્મો નહોતો.
શક્ય હોય લામુદી પાણીનો બદાર જ તે ન નીકળતો
અને નીકળતો—કારણકે તડકામાં સૂઇ રહેલું મગર મારે
આવરણ છે—ત્યારે પણ ખૂબ સાવધાન રહેતો કોઇ
પણ, મને તેવો માણસ એને દેખાય અથવા એવી
શંકા જાય કે એ તમને પાણીમાં સરકી જતો.

એટલે એ પાણીમાંથી નીકળે એવો નહોતો.
જોડોજોડો હું દવે તો છેક ચાકી ગયો. મગરનો શિકાર
નીરસ હોય છે. ગોળા ખામને લાં જ પડ્યો રહે
અથવા સરસર લઇને પાણીમાં સરકી જાય; અને પછી
કંઈ દાવ ન વડે. ને જળવામાંથી મડીઆળ મડી
નકકી કર્યું કેને અરથા કલાકમાં એ બદાર ન નીકળે
તો પછી યીજન મગર પર ગોળા છોડતી. પણ દજ
દસ મિનિટ પણ પૂરી ન થઈ લાં એણે ડુળકો મારી.
અરે! શું એણે મને જોઈ લોધો? એ તો અશક્ય દતું
ત્યારે શું આગળ પાછળ કોઇ માણસ આવે છે? એ
શક્ય દતું, કારણ એને તો મનુષ્ય માત્ર બક્ષણ વખતે
જ મીઠો લાગતો દતો.

દૂશીન લગાવીને સામે પ્રવાહ લાણી જોયું, પણ
કોઇ નજરે ન પડ્યું. ત્યારે શું કોઇ અનુભવો અભાગી

તે માત્ર આટલા જ સળેટો ઘોલવા પામી: 'હાથ રે! જત્યાવો!' અને પાણીમાં સમાઈ ગયું.

માણસ યમુનામાં પાણી પાવવા આવ્યો છે અથવા સ્નાન કરવા પડ્યો છે? નદીની ઉપર નજર નાખી ને માફ માથું ભમી ગયું. એક આદમી અને એક સ્ત્રી ઘાટ પાર કરી રહ્યાં હતા. આદમી આગળ હતો અને સ્ત્રી કપડા ઊંચા લઈને ડાંભાળી મંભાળીને ચાલતી હતી. લાજ મોળી, ઊંટનો ચણિયો અને ઝુંડીથી લાગ્યું કે આ તો ફાઇ મામડિયો પોતાની જાન પહેલે. આજે પોતાને ઘેર સઘ જલ છે. ચોક્કસ એ કોઈ દુરનો રહેનારો ફરો. અને ઘાટના ભવની એને ખાજ નહિ હોય. નહિતો આપી રીતે એકસો ન નીકળત. અથવા જનજીવેને માટે વહુલિ રાખી

દશે કે મંગર ઓછો રોજ માણસો મારે છે! જેનું મોત આવ્યું દશે તેને જ પકડશે. નહિતો તે દિવસે દસ નીકળ્યા તેમાંથી સાતમાને જ કેમ પકડવો?

હું મારી જગ્યાએથી છીડીને ઘાટ ભણી ગાંઠો. નાસતો જતો હતો અને જોરથી ભૂજો પાડી પેલાં એ અભાગીઆને કહેતો હતો કે તારીમાંથી જલદી નીકળો નહિ તો ખૂની મંગર દમણું ફેાડીને પકડી શેશે મેં જોશાઃ તાર પોકાર કર્યો એટલામાં માણસ તો કિનારે પહોંચી ગયો. પણ પેલી સ્ત્રી મરી જગ્યામાં પગમૂકતા પહેલાં પોતાના પગ ધોવા રહી. મારી ચેત-વણીનો એમણે કંઈ ખ્યાલ ન કર્યો. આદ-મીએ ખ્યાલ કર્યો કે હું ફોઇ ખીજને કહું છું. સ્ત્રી પણ ધોઇને જોયી

પોતાના જોડ પહેરવા વાંકી વળી તેથી જ એકદમ જોના મોઢામાંથી ગોસ નીકળી ગયું અને મળડીને પાણી તરફ ઘસડવા માડો માત્ર એટલા જ સળેટો જોતવા પામી 'દાગરે! જત્યાવો!' અને પાણીમાં સમાઈ ગયું.

આ આકરિમક જગ્યાનાથી પેલા પુરુષ હેળનાઇ ગયો. હું એની પાસે પહોંચ્યો એટલે એણે કુમકે કુસકે રોવા માંડ્યું સમવેદનાથી હુલ્લમાં ભરતી આવે છે અને માણસનું દુઃખ દલકું જાની આખેને માંગે ગદાર આવે છે. એને આરુપાસન આપીને હું માત્રતો થયો.

આ ઘટના પછી જરાપર સાત દિવસે ત્યાં જ એક

ઉચિત રચાન પર હું શિકારની રાહ જોઈને જોડા. ભરેલો સપ્તક દેંટાને આધારે પડી હતી. એમાં છ કારતુસ લાયો દત્તા. દૂરથીન જગલમાં હતું અને યમુનાનો બીજો કિનારો મારાથી સો ગજ દૂર હતો. લાં નદીથી ચારપાંચ ગજ દૂર એક બકરી બાંધી હતી. એનું બચ્ચું એની પાસે નહોતું એટલે એ બે બે કરતી હતી. એ સાત દિવસોમાં એક માછલના વિસ્તારમાં ન તો કોઈએ યમુના પાર કરી હતી, કે ન તો કોઈ દોર પીવડવવા આવ્યું હતું. જંગલી જનાવરને પાણી પીતા રોકવા માટે પણ રજેવાળો રાખવામાં આવ્યા હતા. બકરી બાંધવાનો પ્રયોગ નવો હતો. મને ધૂન આવી હતી અને મેં એ નુસખો અજમાવ્યો હતો.

બકરીનું બે બે ચાલુ હતું. બકરી નજર યમુનાના પેલા ખાડામાં જ હતી. એક કલાક પછી હું સાવધાન થયો. મારી ડાળી બાજુ, દોડસો ગજ દૂર, જાણે એક પાટિયું તરીકે ઉપર આવ્યું. એના પછી તો માત્ર માથું જ ઉપર રહ્યું. બાકીનો ભાગ ઢૂળી થયો. દૂરથીન લગાવીને જોયું તો એની આંખો બકરી તરફ હતી. હો ન હો પંજુ એ જ ખૂતી ઘાટવારી મચર હોવો જોઈએ એ ખ્યાલથી મેં સપ્તક દ્વાયમાં લીધી અને રાહ જોવા લાગ્યો.

ધીરે ધીરે પેલી આકૃતિ પ્રવાદમાં બકરી લાણી આગળ વધી અને થોડે દૂર જઈને રોકાઈ. દૂરથીન લગાવીને મેં એની આંખો લાણી ફરીથી જોયું એ ખૂતી આંખોમાંથી કપટ નીતરી રહ્યું હતું. આંખો બકરી તરફ જ હતી. એ રાહ જોતો હતો કે બકરી પોતાની તરસ છીપાવવા આવે તો બસ. પણ અભાગી બકરી પાણી પીવા આવતી નહોતી. એ તો પોતાનો વિરહ માતી હતી.

જે કલાક એણે રાહ જોઈ, બકરી હારી રહી હતી, પણ પાણી પીવા નહોતી આવતી; બહે ન આવે એ પોતાના કર્નચથી બહે બજ થાય; પણ મચર દ્વારે બૂબે બરે ? કદાચિત્ આવે જ કહ ખ્યાલ કરીને એ પુરાણો પાંચી ધીરે ધીરે બદાર નીકળ્યો. અને ઝડપથી બકરી પર દોડ્યો. ગરોળી જેમ હતુંને પકડી લે તેમ એ ખુતી મચેરે બકરીને પોતાના ગોદામાં પકડી.

જેની એણે બકરીને પકડી એવી જ મેં તાકીને ગોળી છોડી. ગોળી ગરાબર એની ગરદનમાં વાગી. ગોળી બાળને એ સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને પગ-વારમાં જમીન પર ઢળી પડ્યો. બકરી એના મુખમાંથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. મેં પીછ જાણ્યું લાગલગત ગોળીઓ તાકી. છ પૂરી કરીને સપ્તક ફરીથી બરી અને સનગન કરતી એની પીઠ પર ગોળી ચલાવી. એ ગોળીએ એની પીઠ ઉપરાંત બકરીને પણ પૂરી કરી.

મગર મરેલો પડ્યો હતો. એનું પૃથ્વું હસાત ઈંચ પાણીમાં હતું. ગોળી-ગોળી એની પીઠ વાંધાપ ગઈ હતી. એ ગાર ફૂટ અને નવ ઈંચ લાંબો હતો. પેટ ફાડીને જોયું તો એમાંથી ચૂંચેઓ અને કડલા નીકળ્યાં અને તરતના ખાધેલા સ્ત્રીના ચરિરના કેટલાક ભાગ આ યાંજે યમુનામાં ફેંકી દીધી. સ્મૃતિચિહ્ન તરીકે મેં માત્ર કડલાં રાખ્યા. તેદિવસથી ઘાટેનો ઉપયોગ થવા માંડ્યો. લોકો નિર્લેપ રીતે ન્દાવા-ધોવા લાગ્યા અને મૂઝા જનાવરોને પાણી પીવાનું પણ મુજ થયું. લોકોએ મારી રીતિનો પૂજ બાંધી દીધો.

શ્રીરામ રામની વાર્તા ઉપરથી અનુસરક કિચનસિંહ આચાર્ય

આજના પોલ્ડોને તારણહાર

‘અમે જીવીએ છીએ લં-
ધુધી તો પોલ્ડો ૫-

શક્તિ નથી. વિદેશીઓએ આ-
ક્રમણે લીધું છે ને અમે તલવારથી
પાણું લાધ્યું.’

રશિયા રુશિયા ને આંરૂપાએ
પોલ્ડોને બીજ વખત (૧૯૮૫માં)
વર્લ્ડની તીથા પછી આગળીમણી
સંદીના યુરોપના નકશામાં પોલ્ડો
નું અસ્તિત્વ નથી. પરંતુ પોલ્ડો
વાસીઓ પોતાનું અસ્તિત્વ જૂના
નહોતા. ગોનાપાર્ટના સેન-ધર્મ
યુરોપનાં અનેક યુદ્ધોમાં લડી
આવેલા પોલ્ડોવાસીઓનું, ઉપર
જણાવ્યું તે, ત્રિપ ગીત હતું.

ઈ. ૧૮૬૩ની ક્રાન્તિ ગિર્ધન
થવા પછી પોલ્ડોમાં ગરદાવીનું
તંત્ર વધારે સખન થતું હતું. એ
વર્ષોમાં રશિયન પોલ્ડોમાં સેકડોને
ફોર્સી દેવામાં આવી. દાતોને
સામળીરિયા મોકલવામાં આવ્યા
અને ધણાઓની મિલકત જપ્ત
થઈ. રાષ્ટ્રીયકર્મો એ વર્ષોમાં ઈ. ૧૮
૭૧ની પછી ડિસેમ્બરે લિ-
થુએનિયામાં યુરુપની નગરીમાં
જોડે પિલસુદ્દરકીનો જન્મ થયો.
આદામ પિલસુદ્દરકી (મેરી-
આ. બેસે વિટસ)ને એના પિતા-
તરફના વારસામાં મળેલા પ્રાગમા
જોડેના પિતાએ વાસ કર્યો હતો.
એણે વિધિવાનો અજ્ઞાસ કર્યો
હતો અને પોતાના જ્ઞાનનો ઉપ-

માર્શલ

યોગ કરવા માટે નવી યોજનાઓ ઘડતો. અવ્યવહાર યોજનાઓ પકડામાં એ દેવાદાર થયો. ૧૮૭૪માં કુપુરની મિલકત મોટી આગમાં નારાજ થતાં ગરીબ અને દેવાદાર ચહેલું પિલસુદ્સ્કી કુટુંબ પિલ્નો જઈને રહ્યું. ઝીયુક (નૅસેક) તથા એનો મોટો ભાઈ એલી-સ્લાવ આંતી રશિયન સાજામાં દાખલ થયા.

કાન્તિ પછીનાં વર્ષોમાં જ મૈની તથા રશિયાના તાજાના વિભાગમાં પોલૅન્ડવાસીઓ અમનો ઉત્તરો. ઇતિહાસ જુગ જાય એવા પ્રયત્ન થતા હતા. ૧૮૬૩ની કાન્તિમાં પિલસુદ્સ્કીના કુટુંબીઓએ આગ લીધી હતો. સાધુળીરિયા, સાદાત અને જપ્તીનો અનુભવ એમને હતો. નૅસેકની વૃદ્ધ દાદીએ જલ નિપાસ પછું ભોગવ્યો હતો. માદામ પિલસુદ્સ્કીને કાન્તિની નિષ્ફળતાથી થાણું ડુગ થતું. શહેરી જીવનના છુટાપછાટિ પર ધણો અંકુશ હતો. રવભાષાનું શિક્ષણ આપવા માટે ભારે શિક્ષા થતી હતી. પોલૅન્ડના 'કવિ-ઓ' અને લેખકોનાં પુસ્તકો પણ ઘરમાં રાખવાની મનાઈ હતી. એ વખતે માદામ પિલસુદ્સ્કી પોતાનાં બાળકોમાં વાતસલ્પના અમી સાથે દેશપ્રેમનું અમી સિચતી હતી. ઘરને ખૂણે સંતાડેલાં

પુસ્તકોમાંથી પોલૅન્ડનો ગોરવભર્યો જૂતકાળ, રાષ્ટ્રપ્રેમ અને વિશ્વજયુત્તવનો ભાવનાથી જીભરાતો કાવ્યો વાંચી સંભળાવતી.

નાના નૅસેકને સુદર્શનનું પુસ્તકો ગમતાં. ક્રીક અને રોમન ઇતિહાસમાંની લીર કથાઓ અને નેપોલિયનના ભજકભર્યા વ્યક્તિત્વથી અંકાઓથી નવલકથાઓ એ વાચતો. નેપોલિયનનું જીવન એક મદાકાવ્ય જેવું એને લાગતું. 'રૂંધી નાખતી દમનની ધંટીના પડની જેમ એનું હૃદય દબાવી રહેતી.' આંખો વખત કાન્તિના વિચારો જ એને આવતા. રશિયામાં ખારશાહીની સામે 'પ્રજામત' નામે સંરચાની પ્રશ્નિઓ ગદ્યે જાણીતી હતી. પિલ્નો અને પોલૅન્ડનાં જીવન શહેરોમાં એના પડમા સંભળાતા હતા. રાષ્ટ્રજાવનાથી અંકા-એવા સમાજવાદમાં એણે પોલૅન્ડની સુક્તિ જોઈ. શાળાનો અભ્યાસ પૂરા થતાં દાકતરીનો અભ્યાસ કરવાનો એણે નિર્ણય કર્યો. એ વર્ષે (૧૮૮૪માં) એની માતાનું અવસાન થયું અને કુટુંબ પણ વિખેરાયું: ખારકોવની વિલાઈમાં

પિલસુદ્સ્કી જણે પરાધીન પોલૅન્ડને પુનર્જીવન આપ્યું

ઉચિત રથાન પર હું સિકારની રાહ જોઈને બેઠો. જરેલો રાપફલ ફેંટાને આધારે પડી હતી. એમાં છ કારતુસ બર્ણા હતા. દૂરજીન જગલમાં હતું અને યમુનાનો ખીજો કિનારો મારાથી સો ગજ દૂર હતો. ત્યાં નદીથી ચારપાંચ ગજ દૂર એક બકરી બાંધી હતી. એનું બચ્ચું એની પાસે નહોતું એટલે એ બે બે કરતી હતી. એ સાત દિવસોમાં એક માછલાનું વિસ્તારમાં ન તો કોણે યમુના પાર કરી હતી, કે ન તો કોણ દેર પીવડાવવા આવ્યું હતું. જંગલી જનાવરને પાણી પીતા રોકવા માટે પછ્ત રખેવાળો રાખામાં આવ્યા હતા. બકરી બાંધવાનો પ્રયોગ નવો હતો. મને ધૂન આવી હતી અને મેં એ તુસળો અજમાવ્યો હતો.

બકરીનું બે બે ચાલુ હતું. મારી નજર યમુનાના પેલા ખાડામાં જ હતી. એક કલાક પછી હું સાવધાન થયો. મારી ડાબી ગાજી, દેડસો ગજ દૂર, બનણે એક પાટિયું તરીને ઉપર આવ્યું. એના પછી તો માત્ર માથું જ ઉપર રહ્યું. બાકીનો ભાગ ડૂબી ગયો. દૂરજીન લગાવીને જોયું તો એની આંખો બકરી તરફ હતી. હો ન હો પંથુ એ જ ખૂની ઘાટવાસી મગર હોવા જોઈએ એ ખ્યાલથી મેં રાપફલ હાથમાં લીધી અને રાહ જોવા લાગ્યો.

ધીરે ધીરે પેલી આકૃતિ પ્રવાહમાં બકરી બણી આગળ વધી અને થોડે દૂર જઈને રોકાઈ. દૂરજીન લગાવીને મેં એની આંખો બણી ફરીથી જોયું એ ખૂની આંખોમાંથી કપટ નીતરી રહ્યું હતું. આંખો બકરી તરફ જ હતી. એ રાહ જોતો હતો કે બકરી પોતાની તરસ છોપાવવા આવે તો ખસ. પણ અજાણી બકરી પાણી પીવા આવતી નહોતી. એ તો પોતાનો વિરદ માતી હતી.

એ કલાક એણે રાહ જોઈ. બકરી ફારી રહી હતી, પણ પાણી પીવા નહોતી આવતી; ભલે ન આવે એ પોતાના કર્મચર્ચી બાંહે ભટ્ટ યાય; પણ મગર શામાટે બૂખે મરે ? કદાચિત્ત આવે જ કંઈ ખ્યાલ કરીને એ પુરાણો પાપી ધીરે ધીરે બહાર નીકળ્યો. અને ઝડપથી બકરી પર દોડ્યો. ગોળી જેમ વળતુને પકડી લે તેમ એ ખૂની મજરે બકરીને પોતાના મોઢામાં પકડી.

જેવી એણે બકરીને પકડી એવી જ મેં તાકીને ગોળી છોડી. ગોળી બસ-બસ એની મરદનમાં વાગી. ગોળી ખાદ્યને એ સ્તબ્ધ થઈ ગયો અને પગ-વારમાં જમીન પર ઢળી પડ્યો. બકરી એના મુખમાંથી નીકળવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી. મેં ખીજી બાજુથી લાગલાગટ ગોળીઓ તાકી. છ પૂરી કરીને રાપફલ ફરીથી બરી અને સનનન કરતી એની પીઠ પર ગોળી બસાવી. એ ગોળીએ એની પીઠ ઉપરાંત બકરીને પણ પૂરી કરી.

મગર મરેલો પડ્યો હતો. એનું પગડું છસાત ઈંચ પાણીમાં હતું. ગોળી-ગોળીએ એની પીઠ વીંધાઈ ગઈ હતી. એ ગાર ફૂટ અને નવ ઈંચ લાંબો હતો. પેટ ફાડીને જોયું તો એમાંથી ચૂનોએ અને કડલા નીકળ્યા અને તરનના બાંધેલા સ્ત્રીના ચરીરના કેટલાક ભાગ. આ ચીજો યમુનામાં ફેંકી દીધી. સ્મૃતિચિહ્ન તરીકે મેં માત્ર કડલાં રાખ્યા. તેદિવસથી ઘાટનો ઉપયોગ થતા માંડ્યો. લોકો નિર્લસ રીતે ન્હાવા-ધોવા લાગ્યા અને મૂજા જનાવરોને પાણી પીવાનું પણ સુખ થયું. લોકોએ મારા કીર્તિંગા પણ બાંધી દીધા.

શ્રીરામ રાખાની વાતો ઉપરથી અનુસંદર્ભકિરનસિંહ ચાવડા

આજના પોલ્ડોને તારણહાર

‘અને યુધીએ કીએ લં-
ધુધી તો પોલ્ડ પ-
રાજિત નથી. વિદેશીઓએ આ-
ક્રમણે લીધું છે ને અને તલવારથી
પાધું લધયું.’

રશિયાના સિયાને અંરિટ્ટવાએ પોલ્ડોને ત્રીજ વખત (૧૭૮૫માં) વર્દેમી લીધા પછી ગોળપીમગી સંદોના યુરોપના નકશામાં પોલ્ડો-નું અસ્તિત્વ નથી. પરંતુ પોલ્ડો-વાસીઓ પોતાનું અસ્તિત્વ બૂટપા નહોતા. ગોનાપાર્ટના સેવમા યુરોપનાં અનેક મુલોમાં લડી આવેલા પોલ્ડોવાસીઓનું, ઉપરાંત જણાવ્યું તે, પ્રિય મીન હતું.

ઈ. ૧૮૬૩ની ક્રાન્તિ નિબંધન' થયા પછી પોલ્ડોમાં આરણ્યકીનું, તેજ વધારે સખન થતુ હતું. એ વર્ષેમાં રશિયન પોલ્ડોમાં સેકડોને ફાંસી દેવામાં આવી. દગનગો સોષળીરિપા મોકલવામાં આવ્યા અને બણીઓની મિલકત જમ થઈ. આરણ્યકીનાં એ વર્ષેમાં ઈ. ૧૮૬૩ની પમી કિસેમગરે ચિ ચુમ્મીઆમાં ઝુપકની જગીઆ નેમે પિલમુદરકીને જન્મ થયો.

આદામ પિલમુદરકી (મિરી-આ પાસે વિટસ)ને એના પિતા તરફના વારસામાં મળેલા જામમા જોડે આ પિતાએ વાસ કર્યો હતો. એણે પિવિવાતો અજાસ કર્યો હતો અને પોતાના જાનનો ઉપ-

માર્શલ

યોગ કરવા માટે નવી ચોળ-
નાઓ ધડતો. અવ્યવહાર ચો
ળનાઓ ધડવામાં એ દેવાદાર
યો. ૧૮૭૪માં યુપુદ્દરકી મિ-
લકત મોટી આગમાં તારાજ
થતાં ગરીબ અને દેવાદાર ચ-
એણું પિલસુદ્દરકી કુટુંબ પિલ્લો
જાહેર રહ્યું. ઝીયુક બૅંસેકે
તથા એના મોટા ભાઈ એની-
રલાવ ભાંગી રશિયન શાળામાં
દાખલ થયા.

કાન્તિ પછીનાં વર્ષોમાં જ
મૈત્રી તથા રશિયાના તાગના
વિભાગમાં પોલૅંડવાસીઓ અ
મનો ઉજળો હતિદાસ જુ. ॥
જાય એવા પ્રયત્ન થતા હતા.
૧૮૯૩ની કાન્તિમાં પિલસુદ્દ-
રકીના કુટુંબીઓએ આગ લીધી
હતો. સાધુશીરિયા, શદાહત અને
જાતીનો અનુભવ એમને હતો.
બૅંસેકીની વૃદ્ધ દાદીએ જેલ
નિવાસ પણ ભોગવ્યો હતો.
માદામ પિલસુદ્દરકીને કાન્તિની
નિષ્ફળતાથી ધણું દુઃખ થતું.
શેહેરી જીવનના છુટાપણા ઉપર
ધણી અંકુસ હતો. સ્વભાષાનું
શિક્ષણ આપવા માટે બારે શિ-
ક્ષા થતી હતી. પોલૅંડના કવિ-
ઓ અને લેખકોનાં પુસ્તકો પણ
ઘરમાં રાખવાની મનાઈ હતી.
એ વખતે માદામ પિલસુદ્દરકી
પોતાનાં જાળકોમાં વાતસલ્પના
અમી સાથે દેશપ્રેમનું અમી સિ-
ચતી હતી. ઘરને ખૂણે સંતાડેલાં

પુસ્તકોમાંથી પોલૅંડનો ગોરવણાં જૂતકાળ, રાષ્ટ્રપ્રેમ અને વિશ્વજીવનના
ભાષનાથી ઊભરાતાં કાવ્યો વાંચી સંભળાવતી.

નાના બૅંસેકીને પુદ્ગલ્યનનાં પુસ્તકો મળતાં. ઝીક અને રોમન હતિદાસ-
માંની વીર કથાઓ અને મેસોલિયનના લોકકથાઓ વ્યક્તિત્વથી અંકાઓલી
નવલકથાઓ એ વાચતો. મેસોલિયનનું જીવન એક મહાકાવ્ય જેવું એને
લાગતું. 'ફૂધી નાખતી દમનનીની ઘંટીના પડની જેમ એનું હૈયું દળાતી રહેતી.'
આખો વખત કાન્તિના વિચારો જ એને આવતા. રશિયામાં ગારશાહીની
સામે 'પ્રજામત' નામે સંરચાની પ્રજ્ઞતિઓ અધે જાણીતી હતી. પિલ્લો અમી
પોલૅંડનાં જીજ્ઞંસી શહેરોમાં એના પડયા સંભળાતા હતા. રાષ્ટ્રભાવનાથી અંકા-
ઓલા સમાજવાદમાં એણે પોલૅંડની યુક્તિ જોઈ. શાળાની અભ્યાસ પૂરો થતાં
હાકતરીનો અભ્યાસ કરવાનો એણે નિર્ણય કર્યો. એ વર્ષે (૧૮૮૪માં) એની
માતાનું અવસાન થયું અને કુટુંબ પણ વિખેરાયું: ખારકોખની વિલાપીઠમાં

પિલસુદ્દરકી જેણે પરાધીન પોલૅંડને પુનર્જીવન આપ્યું

દાખીલાજી: બેસેક
પિલ્સુદ્દાની માતા
માદામ પિલ્સુદ્દા
(મેરીયા બિલ્ડિ
ટમ): જાણીલાજી:
બેસેકના પિતા

થો. મ. ના નકારાતો અભ્યાસ કર્યો પરંતુ બીજે વર્ષે વિલાપીકાએ એને હાથલ કરવામાન આવ્યો.

એ વર્ષેમા એણે સમાજવાદી પત્રિકાઓ તથા માર્ક્સના 'કૅપીટલ'નો અભ્યાસ કરવા માડ્યો. વળી રાષ્ટ્રીય અગ્નિમાતા વિધાનક રશિયન તત્ત્વમાં પ્રવેશવન છવતુ રહે તેવા પ્રયત્નો કરવા માટે એણે મંડળ રચાણું. આમ પિલ્સોના કામદાર તથા મજૂર વર્ગ સાથે એનો પરિચય વધતો ગયો.

૧૮૮૭ની શરૂઆતમા રશિયાના ઝારઝલ્લિકાન-કર ત્રીજને મારી નાખવાના કાવત્રામા સંબંધ હોવાના આરોપસર એના મોટા ભાઈ ઝોનોસ્લાવને પંદર વરસની દેશપારીની સજા થઈ. બેસેકની પ્રગતિઓની પોલીસ ખાતાને જાણ હતી. કાવત્રાખોરા સાથે એને સંબંધ નહોતો છતાંય એને પાંચ વર્ષની દેશનિકાલની સજા થઈ.

દેશનિકાલની સજાયાગા કેદીઓને સાહજીરિયા મોકલાવવામાં આવતા. દબરો માધ્યમ દ્વારા આવેલા એ વિલાંગમાં જવા માટે પ્રત્યેક દિવસવરતાર ઉપરથી ઘણી વખત જવું પડતું. કેદીઓને એ લાંબી મુસાફરી

પરયાયા દરવાની હતી. રસ્તામાં અમલદારો સાથે તક-શરો પળવતી. પિલ્સુદ્દાની દુકડીને મફત દુકાન જેવાં થોભવાનું હતું. એક વખત જેઝના અમલદારો સાથે કેદીઓની તકરાર થઈ પડી અને કેદીઓએ અધિકારીઓ સામે જાળવો જગાડ્યો. પિલ્સુદ્દાની અને બીજા કેદીઓને ગંદકના કુંદોના સખત માર પડ્યો. નિઃશસ્ત્ર કેદીઓના પોલીસ ટીપોઈમાં જણાવેલા આ 'સશસ્ત્ર જાળવા' સામે કામ ચલાવી કેદીઓની સજામાં વધારો કરવામાં આવ્યો. સાહજીરિયાના વર્ષોમાં એણે રશિયન સ્વભાવનું અવલોકન કર્યું. આ એને ૧૮૯૩ના કેદીઓ સાથે સમાગમ થયો. અને પોલીસની સ્વાધીનતાનું એનું ખંચ વધારે સ્પષ્ટ થયું.

૧૮૯૨માં મજૂર ધૂરીયાનાં પિલ્સો આવ્યો ત્યારે પિલ્સુદ્દાની ઉમર પચીસ વર્ષની હતી. ઠરાવો પસાર કરી રશિયાસાથે મદકારના પ્રિનિયોગથી સ્વાધીનતા મેળવવા માટે વિનીત રાજકારણીઓને નૅશનલ ડેમોક્રેટ પક્ષ પોતાનો કાર્યક્રમ પ્રગ્ન આગળ ધરતો હતો. પિલ્સુદ્દાની એ કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધા નહોતી. જૂના સંબંધ

તાબ કરતાં તરતમાં જ રથપાએલી પોલીસ મોશિયા-લીટ્ટ પાર્ટી (પી.પી.એસ.)ને અને પરિચય થયે પોલીસના ક્રાન્તિવાદી મંડળોમાં એ સંસ્થાના સૌથી વધારે સભ્યો હતા અને આખા પોલીસમાં એની ગણેણી એસર હતી. પરંતુ સામાજ્યપણ વિરોધી એની મત-ત્વાકાંક્ષા સત્તાધીશોથી સાંખી જાય એમ ન હતું. થોડા જ વખતમાં જીવન સભ્યો પકડાઈ ગયા અને પ્રવા-સંચાલનની બધી જવાબદારી એને માથે આવી પડી. મિત્રોમાં એ કેમરેડ વિક્ટરને નામે ઓળખાતો હતો એ અરસામાં એના સાથીદારોમાંની એક ટ્રેનીઆ યુરફીએવિચ સાથે એણે લગ્ન કર્યા. પિલસુદ્દકીની બધી છૂપી પ્રવૃત્તિઓમાં એણે ઘણી મદદ કરી છે.

સમાજવાદી પક્ષના મુખ્યમંત્રી 'મજદૂર'ના છુપા પ્રેસનું સંચાલન એણે જ કરવાનું હતું. દરેક એકનું લખાણુ તૈયાર કરી, બીજાં ગોઠવવાથી માડીને છાપવાનું અને એકા તૈયાર કરી પકડાયા વિના પ્રચારના બધા મથકોએ પહોંચાડવાનું કામ પણ એણે જ કરવાનું હતું. વાંધા ભરેલા સાહિત્યનો ફેલાવો અટકાવવા એના પોલીસખાતાએ 'કેમ્યું' ત્રણે લાઇનદારી રાખી હતી. એ વખતના એના અનુભવો અદ્યુન સાદસકયા જેવા લાગે છે. સમાજવાદીઓની પરિભાષામાં પત્રિકાને 'જિયુવાલ્' કહેતા. કિસાન અને કામદારોમાં પત્રિકા નિયમિત પહોંચે એ માટે પ્રચારનાં બધાં અંગો એણે જોયાં હતાં. સીગારેટના દાખડા અને વીઓનાના ચોક-લેટનાં ખોખાંમાં પત્રિકાઓ મોકલવામાં આવતી. એક વખતે પિલસુદ્દકીની પત્નીએ ઘણી પત્રિકાઓ શરીર પર બિટાળીને દૂર સુધી પહોંચાડી હતી. અને પત્રિકાને બાંધતા તારથી એનું શરીર બિંધાઈ લોહી નિકળ્યા છતાં ઊંકાર સૂઢાં કર્યાં નહોતાં.

ઘણી વખતના નિષ્ફળ દરોડા પછી ૧૮૯૪ના ફેબ્રુઆરીમાં લોડ્ઝ (Lodz)ના એક સામાન્ય મકાનમાં પહેલે માળેથી 'મજદૂર' પ્રેસ ચોલીસે શોધી કાઢ્યું. પિલસુદ્દકીને ઘીછ વખતે દેડ પકડવામાં આવ્યો. થોડા દિવસ લોડ્ઝમાં રાખી રાજદ્વારી ફેડીએ માટે જળણીના ચમેલા ચૌરસાના કિલ્લાના દશમા વિભાગ (Tenth Pavilion)માં પિલસુદ્દકીને રાખવામાં આવ્યો. આ વિભાગના સખત ચોકી પહેરામાંથી નાસ્તી છૂટવાનું અશક્ય મનાતું.

રથિયાની ઢાબરૂસમાં સંજીવોતે 'વેળાતો' હાવાનું એસેફ

પિલસુદ્દકી સમાજવાદી પક્ષના (પી.પી.એસ) પ્રાણુ જેવો ચપ્પ રહ્યો હતો, એટલે એને નસાડવાના પ્રયત્નો થયા માડયા. ચૌરસાના ફેડખાનાના દારોઓ સિડેલનકિફ ઉમદા રચનાવગો હતો, એટલે પિલસુદ્દકીના સાથીઓને સંદેશો જેલમાં પહોંચાડ્યો. પિલસુદ્દકીએ વિવાના થયાના ઢોગ કરવાનો હતો. એણે એ ઢોગ ખૂબ જનર પૂર્વે કલજ્યો. ખાપાનું પણ એ ફેંકી દેવા લાગ્યો.

એ ઉપરથી પિલસુદ્દકીને સેન્ટપિટર્સ ખર્ગીની સેન્ટ-નિકોલસની વિવાના શાખામાં મોકલવામાં આવ્યો. જ્યાં જકાતી ખાનાના અમલદારના કપડાં તેને માટે છપાવી રાખવામાં આવ્યાં હતાં. એ પહેરીને હોસ્પિટલમાં રહકતની સલામી લેતા દરવાજા બહાર તૈયાર રાખેલી માડીમાં એસી એ અને આ કાર્યવાહી સફળ રીતે પાર પાડનાર શાખાના પોલીસ ડાઉસનખર્પન માઝૂટ કિથેવિચ ગંને ૧લી મે ૧૯૦૧ના રોજ નાસ્તી છૂટ્યા.

પિટર્સખર્ગથી પિલસુદ્દકી ખીજ ગયો. થોડા કલાકના રાતવાસમાં એણે ત્યાં છપાતા 'મજદૂર'નો

હિંદુસ્તાની નેશનલ કોંગ્રેસના સ્થાપકો (૧૮૮૫). વચ્ચે બેસેલ છે સ્વામી વિદ્યાનિધિ, ડાબે પાસે બેસેલ છે મે. ટાન્ડોની કોંગ્રેસમાં સ્થાપકોમાંથી એક

અંક તૈયાર કરવામાં પોતાના મિત્રોને હાથ આપ્યો. ૧૯૦૪માં રૂસો-જાપાની વિગ્રહ શરૂ થતાં પિત્ર-સુહૃદ્દકીએ ન્યેયુ કે ૧૮૬૩ની ક્રાન્તિની સફળ પુનરાવૃત્તિ કરવાનો આ અમય હતો, પરંતુ રૂસોમાં એવી તાકાત નહોતી. રશિયાએ ભરતી માટે જાહેરાત કરતાં પી. પી. એમે એનો સંસાર દેખાવો કરી વિરોધ કર્યો.

રૂસો-જાપાની વિગ્રહથી મળતી જામી તકનો લાભ પિત્રસુહૃદ્દકીને લેવો હતો. ૧૯૦૫માં એ જાપાન ગયો અને રશિયા સામે ક્રાન્તિ જગાડવા તૈયારી કરવા એણે જાપાની સરકારની મદદ માગી. પણ વિનીત રાજકારણી ડીવારકીએ જાતે ટોકિયો આવી જાપાની સરકારને આ ક્રાન્તિને મદદ ન આપવાનું સમજાવ્યું. આવા અનુભવોથી પિત્રસુહૃદ્દકીનું રાજકારણ વધારે ઉઘ્ર થતું હતું. કેકોય આવીને એણે હુદામ સંસાર સમોજવાદને વેગ આપવા ‘મેયોવકા’ નામે મંદળ રચાવ્યું. એનો ઉદ્દેશ કામદારોનું મંગળ કરવાનો, સંસાર દેખાવો કરવાનો, તપાસ હેઠળના અને બીજા રાજદારી કેડીએને છોડાવવાનો અને આ પ્રવૃત્તિ ચલાવવા ગરની સરકારની તિબેરી અને દપાવખાતાં પર ધાડ પાડી જોઈતાં નાણાં મેળવવાનો હતો.

આ જામી ચોળનાઓ પિત્રસુહૃદ્દકી જાતે દોરવતો

હતો. એવી એક મોટી ઘાડમાં પિત્રસુહૃદ્દકીએ આજે-વાની લઈ (૧૯૦૮માં) મેજાની રેશન પર મેજાન આટકારી તથાપ્ત રૂગ્રાજ જેવડી મોટી રકમ મેળવી હતી. મોટી રકમો એના હાથમાં આવ્યા હતાં પોતા માટે એ કશું મેનો નહિ. આજર્ણ સોરૂસ કહે છે કે ‘લોહીના કરતાં એ પૈસાની ખીંક એને વધારે હતી.’ એ દિવસોથી જ પિત્રસુહૃદ્દકીના મિત્રો એના તરફ જાહેરાતથી જોતાં થયા. કામગીરીઓએ કહ્યું છે, ‘એના સ્વભાવની બે વિશિષ્ટતાઓથી એ અમને પ્રિય હતો: એનો વિનય અને એની સ્વાર્થરહિત તટસ્થદષ્ટિ.’

યુરોપનું રાજકારણ ધોરેથી પરંતુ ચોક્કસરીતે મદાસુદ તરફ ધસડાડતું હતું. પિત્રસુહૃદ્દકી માનતો હતો કે યુરોપના રાજકારણમાં ચોક્કસને લાગ લેવો હોય તો ‘પોતાનું સરકાર હોવું’ નોંધવું. એ માટે ૧૯૦૮માં લેમ્બર્ગની મેયોવકાની સાખાએ એના સાથીદાર સોરકોવસ્કીની દેખરેખ હેઠળ મંડળના સભ્યોને સરકારી શિક્ષણ આપવા ‘માંડયું’ સંસ્થાના મકાનના પાછલા ભાગમાં ગાર પંદર માણસોની સરકારની કવાયતથી ‘કુનિષન જોડે રાષ્ટ્રસભાની’ શરૂઆત થઈ. મદા-સુદમાં ભાગ લીધો એ પોલીશ સિલ્કબન, અને ભવિષ્યના પોલીશ રિપબ્લીકની સીમાઓના રક્ષક સૈન્યની આવી

કાળી બાંભુર બેશ્વેશ્વરચી મુદ્દાચરીમા જતા સવારમાં ફો માલતો જતા માર્શલ (પિલગુદ્દરકી; જમણા તરફ; જમણે રિફલ કમાઈલી (પોલિસનો દાતનો માર્શલ) મદામુદ્દના વખતમાં માર્શલ પિલગુદ્દરકી સાથે મુદ્દાચરીમાં રીતે શરૂઆત થઇ. એ પછી પિલગુદ્દરકીએ આ પ્રવૃત્તિને પોતાનું સર્વસ્વ આપ્યું છે.

પોલિસને વહેંચી સેનામાં રાજ્યોમાં ઑરિફ્ટવન સરકારે પોલિસનાસીઓની પ્રવૃત્તિઓ ઉપર બહુ ઝોઝો અંકુશ રાખ્યો હતો, એટલે પોલિસના છુટાપણાની અને સંસ્કાર સર્જનની અનેક પ્રવૃત્તિઓ એ બે ભાગમાં શરૂ થતી. મદીની રમતો અને અખાડાની પ્રવૃત્તિને વેગ મળે એ માટે ઑરિફ્ટવનની સરકારે (૧૯૧૦માં) કાપલા ધડપા દત્તા. એવી સંસ્થાઓના બહાર મેળા-વડામાં ભાગ લઈ સંસ્થાની આ પ્રવૃત્તિઓને કાયદેસરની પ્રવૃત્તિઓમાં મુકાવી અને દર વીસ માણસો એક જૂની રાયફલ કંપાવત માટે ઑરિફ્ટવન સરકાર પાસેથી મળે એવી ગોઠવણ થઇ. આ વર્ષોમાં પિલગુદ્દરકીએ મુદ્દ-

વિવાનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કર્યો. નેપોલિયનનાં મુદ્દ સંસ્થાન અને ઝોગણીસગી સદીમાં ઊભા થયેલાં મોલ્ટિવર લશ્કરો વિષે એણે ધણું સાદિત્ય વાંચ્યું.

ઈ. ૧૯૧૪ના ફેબ્રુઆરીમાં ધરિસની જ્યો-મારીકલ સોસાયેટી સમક્ષ આપિલા બાપજીમાં બવિશ્વની આગાહી સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એણે કરેલી: 'અમારૂં લશ્કર તૈયાર થતાં આપું જમત આમારા દેશના જીવન પ્રત્યે વિચારતું થશે. લડાઈની આખરે વિજેતા અને પરાજીત રાજ્યો નજીમાં ધડપા દશે એ વખતે આમારી તક આપશે. એ ઉપદ્ર માટે અમારે તૈયાર રહેવું જોઈએ. એમાં જ આમારી સલામતી છે.'

મદામુદ્દની શરૂઆતમાં પિલગુદ્દરકીએ રસિયા વિરુદ્ધ ઑરિફ્ટવન અને જર્મનીને સાથ આપ્યો. મધ્યસ્થ

અસેફ પિલસુદ્દસ્કી: બાલેસ્કોવ લેઝમિન્સ્કીએ આલેક્ષેલા પોટ્ટે પરીચી રાજ્યો (Central Powers)ને મદદ કરવા કરતાં પોલૅન્ડની સ્વાધીનતા એનું ખોય હતું; અને પોતાના દેશ વાસીઓને એ ખોય રપટ કરવા માટે જ ઑસ્ટ્રિયન જનરલ સ્ટાફના હુકમ વિરુદ્ધ રશિયન પોલૅન્ડમાં તે દાખલ થયો.

૧૯૧૫માં રશિયા સામે પૂર્વની સરદદ પર મધ્યરથ સરકારે વિજય મેળવ્યો. ગશિયનોએ વૉર્સૉ ઊડયું અને રશિયન પોલૅન્ડનો અર્ધો પ્રદેશ મધ્યરથ સરકારના હાથમાં આવ્યો. પોલૅન્ડની સ્વાધીનતા માટે ૬૨ી બાહેધરી. આપવામાં આવતી નહોતી. એમને તો મિત્ર રાજ્યો સામે લડવાને પોલૅન્ડમાંથી લશ્કર ભેજવું હતું. લશ્કરની ભારતી માટે યુદ્ધની શરૂઆતમાં ઊભી થયેલી એન. કે. એન. સંસ્થાને ટેકા આપવાનું ઊડીને સ્વતંત્ર

પોલીશ લિજઅન (Polish military organisation) દ્વંકું નામ P. O. W.) ઊભો કરવાની મિત્રોને બાનગી સૂચના એણે આપી અને પોતાના અધિકારનું રાજનામું આપ્યું.

પોલૅન્ડના કારોબારી વર્લીવટ માટે ઑસ્ટ્રો-જર્મન સરકારે જુલાઈ ૧૯૧૭ માં રથાપેલી સમિતિમાં પિલસુદ્દસ્કી યુદ્ધમંત્રી હતો. પોલૅન્ડનો અબાજ સાબળવાની એમને ઇચ્છા નહોતી. નવો કારોબાર શરૂ થતા લશ્કરને ફરીથી વફાદારીના સોગંદ લેવાના હતા. એ વખતે લિજઅનોને એ સોગંદ નહિ લેવાની સૂચના આપવામાં આવી.

લશ્કરી શિસ્તમાં વફાદારીના સોગંદ નહિ લેનારને બળવાખોર ગણવામાં આવે છે પિજઅનના ધણા સૈનિકોને કેદ પકડવામાં આવ્યા. પિલસુદ્દસ્કી તથા સોસ્કોવસ્કીને કેદ પકડી જર્મની લઇ જવામાં આવ્યા; પિલસુદ્દસ્કીને માગડેબર્ગના કિલ્લામાં રાખવામાં આવ્યો.

અમેરિકા યુદ્ધમાં ભેડાયું હતું. મધ્યરથ સરકારનો પરાજય થતો હતો. ૧૯૧૮ની ૯ મી નવેમ્બરે જર્મન અમલદારો એને જાલિન લઇ ગયા. ફેસરે

ગદીભાગ કર્યો હતો. વૉર્સૉમાં રથપાએલી કામચલાઉ સરકારે નવા રથપાએલા પ્રધાનમંડળમાં યુદ્ધમંત્રીની જગ્યા એને માટે રાખી હતી. ૧૯૧૮ની ૧૨મી નવેમ્બરે પિલસુદ્દસ્કી વૉર્સૉ આવ્યો એ વખતે દેશનો મોટો ભાગ જેના તરફ એક વખત સંકારીશ દષ્ટિએ જતો હતો એવા ગ્રીદાલ પક્ષનો નેતા એ નહોતો, પરંતુ યુરોપનાં ત્રણ મોટાં સામ્રાજ્યોના પતન પછીની અશાન્કતામાંથી દેશનું ભાવિ રાજાચિક રીતે જ જેને સોંપવાનું હતું એવા એક સૌકમાન્ય અમણી હતો. દેશમાં આંતર-વિગ્રહ ક્યારે જાગે એ કહેવું મુશ્કેલ હતું. કાઉન્સિલ ઑફ રીજન્સી આ પરિસ્થિતિને પહોંચી વળે એમ નહોતું, એટલે દેશની કારોબારી અને મુશ્કેલી તમામ સત્તા એણે પિલસુદ્દસ્કીને આપી એને 'રાષ્ટ્રના પ્રથમ

નાગરિક' (Chief of State)ના પદે રચાયા. એવી જ રીતે પોલૅન્ડ-વાસીઓએ ૧૭૯૪માં કોઠાયુદ્ધકાલે જામી સત્તા આપીને દેશની સ્વાધીન-નાનો એક માત્ર રક્ષક દર્શાવેા દત્તા.

[પિલસુદ્દકીને સત્તા આપવામાં આવી ન હોત તો પોલૅન્ડની સ્વાધીનતા જાને અસ્તિત્વ હોત કે કેમ એ સંકાલરેણું છે. એ વખતે પોલૅન્ડને નિર્ણીત સરહદ હતી નહિ, કારણકારની નિવચિત વ્યવસ્થા નહોતી, રાજ્યનું નાણાંખાતું નહોતું, સરકાર નહોતું. પૂર્વ યુરોપની યુદ્ધશ્રમિ એ હતું. આક્રમણ કરનારા લશ્કરો પાણી વખત પોલૅન્ડમાંથી પસાર થયાં હતાં. ગામડાં અને શહેરો, પૂલો, રેલવે, શાળાનાં અને બહેર મકાનો, કારખાનાં બધું જ નવે-સરથી ઊંટું કરવાનું હતું. દેશભરનાં ખેતરો પડતર જમીન જેવાં ગણ થયાં હતાં. અનાજ નહોતું. દળોરો માથેસો નિરાધાર હતાં. પહેલાંના વિલકત પોલૅન્ડમાં જીદાણુદા કાયદા હતા. દેશનું ચલણ (currency) એક નહોતું. અને એની જે કામત ધરી ગઇ હતી, પરંતુ કોર્મ જાદુગરની જેમ એ બધું એકી સાથે થઇ શકે એમ નહોતું.

પિલસુદ્દકીએ ૧૯૧૮ની ૧૧મી નવેમ્બરે સમાજ-વાદી પક્ષની જીદમતી માટેનું પ્રધાનમંડળ નીમી, પાલો-મેન્ટની ચૂંટણીના કાયદા ઘડવાનું કામ એને સોંપ્યું. નૂતન પોલૅન્ડની પાલોમેન્ટમાં પ્રતિનિધિ એકલવા માટે જાતીય ભેદ વિના ઓછુરેણેને સમાન દક્ષ મળ્યા."

૧૯૧૯ની ૧૦મી ફેબ્રુઆરીની પાલોમેન્ટની પહેલી બેઠકમાં પિલસુદ્દકીએ પોતાને સોંપાએલી જામી સત્તા પાછી સોંપી, પરંતુ પ્રત્યક્ષ સત્તા કતો નવો પ્રમુખ ચૂંટાયેલાં સુધાએ પદ સાચવવાનો એને આગ્રહ કરવામાં આવ્યો. નવા પ્રમુખની ચૂંટણી ચાંચ એ પહેલાં રાજિયા સાથે (૧૯૨૦માં) વિમદ થયો અને નવા પ્રમુખની ૧૯૨૨માં ચૂંટણી થઈ ત્યાંસુધા જામી સત્તા તેના જ હાથમાં રહી.

સૈનિકની અંતિમ ઇચ્છા

અત્રે 'સૈનિક'એ જનનીચરણે આ શરીરને બાલિદાને અર્પ્યુ જીવનભર ખૂબી સમરમાં. અમીરો, ખેડૂતો, જીવનધન અર્પી અહીં સુતા, તમારી મહોલાતે—(અમર કલિદાસે કિરત જે) —દટાઈ પોકારે—'પરવશ વેલાં ના નીર કદી વહી વિરલા ઘેલી' જનમભૂમિમાં પ્રાણ પૂરતી.' વિદેશીઓ આવી ગરવી તુજ માથા બૂલવવા મથ્યા: અગ્નિજાળે સતીસમ દીપે તું અપનની ધરી શોભા રામે જગનંકારમાં એક મૂરતી.

અને છેલ્લી મારી હરિચન્દ્રને એક મનખો

હુકાળા હેવાને શિશુ સમયની હોશ પૂરવા

તર્યો દોરો મારા વતનમદ્યો એકાન્ત કબરે

સૂતેલી માતાના પદકમળની આસતી કરી

રમુ કાલાતે જે ચરણરજ ઘે એ જ પદમાં.

હરિચન્દ્ર ભટ્ટ

નોંધ

સોથી જે વધારે જોનાં પાચકમાંથી પોલૅન્ડને સ્વાધીનતા અપાવનાર માર્શલ પિલસુદ્દકીનું ૧૯૩૫માં અવસાન થયું. એના દેશવાસીઓમાં એનું એટલું બધું માન હતું કે સ્વાભાવિક રીતે જ પોલૅન્ડની સંવસાવિતાના કેન્દ્ર સ્થાના પ્રાચીન રાજધાની જ કેઝાનના વાલિસ્રવા કિલ્લામાં વાર પૂરેજોની સાથેસાથ લાલગનું રાષ્ટ્રીય માન એને આપે. પોતાના મારણ સમયે એણે ઇચ્છા જતાવેલી કે રાષ્ટ્રીય અધિનિયતે મારે એના શરીરને વાલિસ્રમાં રાખવું હોય તો જે સ્વર્ગ દરમ્મ તે કિલ્લામાં એની માતાના પગ આગળ જ દાખવું. વિરલા (Vistula) ભારતની ગંગા જેવી પોલૅન્ડની કલિદાસવિખ્યાત નદી.

એ પછીનાં વર્ષો દુત્તન પોલૅન્ડના ધડતરનાં વર્ષો છે. કેળવાએલા મધ્યમ વર્ગનેાં એ પ્રતિનિધિ હતા. જમીનની માલિકી જાળતમાં જમીનદારેને ભોગે ખેડૂતોને અનુકૂળ સુધારા એણે દાખલ કરાવ્યા હતા. અમજીવીઓ તરફ રક્ષણની નીતિ એને પસંદ હતી. કારખાનાંના માલિકો તથા ધર્મોચાર્યોનું દિન ધરાવતો 'નૅચનલ ઓબેક્ટ' તથા 'કિશિચન ઓબેક્ટ' પક્ષ હમેશાં એનો વિરોધ કરતો. સ્વાધીન સત્તાના નાગરિકો એ-કતાનો પાઠ શીખ્યા નહોતા. પક્ષાપક્ષી એટલી દદ સુખી ગઇ હતી કે પ્રગ્નસત્તાકના નવા ચૂંટાએલા પ્રમુખ નારોટોવીકસનું ૧૯૨૨માં ખૂન થયું. એ કચ્છ ઘટનાએ લોકોની આંખો ખોલી, પરંતુ વર્ગોની પરાધીન-

તામાં શોષાઈ ગરીબ યજ્ઞેલા દેશને કડક શાસન અને સ્વાર્થસાગ તથા આપબોગની જરૂર હતી. આવી રિશ્તિને પહોંચી વળવા વાતાવરણ અનુકૂળ નહોતું. એટલે પિલસુદ્દરકીએ ૧૯૨૩ના મેની ૨૮મીએ રાજનામું આપ્યું અને એના સૈનિકોએ આપેલા એક નાના બંગલામાં વૉરસૌથી થોડે દૂર આવેલા સુથેયોવેકમાં રહ્યો.

નિવૃત્તિનાં વર્ષોમાં દેશના રાજકારણીઓ સલાહ લેવા આવતા. દેશનું સુકાન એને જ સોંપવું કોઈએ એવું માનનારો વર્ગ પણ હતો. ૧૯૨૩-૨૫નાં વર્ષોમાં એક પછી એક ધણાં પ્રધાનમંત્રી રચાયાં. ૧૯૨૬ની શરૂઆતમાં દેશના અગ્રણીની કીમત અધોચી પે વધુ ઝોાછી થઈ અને આંતરરાષ્ટ્રીય અંબધમાં પોલૅકની આટ રહી નહિ. કારોબારમાં લાંચરૂપત વધી પડ્યાં દત્તાં અને લરકર પણ નમળું થઈ જાય એવા અમલના લખુકારા આપતા હતા.

૧૧મી મે ૧૯૨૬ના દિવસે વૉરસૌની દિવાલો પર જહેરનામાં ચોડી પિલસુદ્દરકીને સત્તા આપવાની સૂચના થતી હતી. 'ધણું છવે! પિલસુદ્દરકી'ના અવાજે કરના લોકોના ટોળા શહેરમાં ફરતા હતાં. એ રાત્રે પિલસુદ્દરકીના વહાદાર સૈનિકો એને આવીને મળ્યા. ૧૨ મી મેએ પિલસુદ્દરકી વૉરસૌમાં ફાખલ થયો. પ્રમુખ વેાધરો-હોદ્દરકીને તનું પ્રધાનમંત્રી રચવાની એણે સૂચના કરી પરંતુ એની અવગણના થતા લરકરના બળે પોતાના હાથમાં (૧૫ મે ૧૯૨૬) સત્તા લીધી. પાર્લામેન્ટે ફરીથી એને જ બહુમતીથી પ્રમુખ ચૂંટયો, પરંતુ પ્રમુખપદ એણે લીધું નહિ એટલે વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં સુપ્રસિદ્ધ એના મિત્ર મોસીરકીને પ્રમુખ ચૂંટવામાં આવ્યો. નવા પ્રધાનમંત્રીમાં પિલસુદ્દરકી વડો પ્રધાન અને યુદ્ધમંત્રી હોતો. નવા કાપડા અને નવી યોજનાઓનો સૂત્રધાર તો પિલસુદ્દરકી જ હતો.

રશિયા અને જર્મની સાથે આક્રમણ નહિ કરવાના દસ વર્ષના કરારોથી દેશને બહારથી સુરક્ષિત કરી ખેતી, ઉલોચ અને કારખાનાંઓને ઉત્તેજન મળે એવા પ્રયત્નો કરી દેશની સર્વદેશીય ખીલવણીને માર્ગે, એણે ખુદશો કર્યો. સરમુખત્યાર થવાના અનુકૂળ પ્રસંગે છતાં દિલ્લર અને મુસોલિનીની જેમ એણે લોક-

શાસન અબાઝવ્યું નહા. એના વિષે એક ઇતિહાસ કારે લખ્યું છે, 'પિલસુદ્દરકીના કાળો મોટા વિસ્તારનો નથી પરંતુ ચિરંજીવ છે. એણે એક રાષ્ટ્રનું સર્જન કર્યું. મદાયુદ્ધમાં વિજયી યજ્ઞેલા લોકશાસનના આર્થ-માં એ અદામાન હતો કૌમલેલી જેમ એને સત્તાનો શોખ હતો, પરંતુ યાંયા વખત માટે સરમુખત્યાર થવામાં એને સંતોષ નહોતો. લોકશાસનવાળા પોલૅકની એણે કાળજીપૂર્વકની પરિચયો અને સૂચના કરી છે.

બીજા એક કહ્યું છે, 'પિલસુદ્દરકી એના દેશનો સિદ્ધક હતા. દેશની સ્વાધીનતાના સપ્ના એણે રચ્યાં અને પોતાના દેશને સ્વાધીન યજ્ઞેલા એણે જોયો એના જીવનમાં એના પરાક્રમુખ થઈ પિચારવાના પ્રસંગે આવ્યા છે. અને તેથી જ આત્મવિશ્વાસ એ જાણે છે. એની છાતીમાં હૃદયની વ્યથા છતાં બહારની શાંતિ એના મો ઉપર દેખાઈ આવે છે, એણે એના દેશનો નવો અવતાર જોયો છે. એના દેશે જીવતાં શીખવાનું છે અને એ તરફ એ ખ્યાન આપી રહ્યો છે.'

પિલસુદ્દરકીની પ્રેરણાથી ધડાએના નવા બંધારણમાં લોકશાસનના પ્રમુખમાં દેશિત થતી સત્તાનું સ્વરૂપ થયેલું છે. ૧૯૩૫ની ૨૩મી એપ્રિલે પિલસુદ્દરકીની લિહજનોનાં રજીગીતો ગાતાંગાતાં ભારે ઉત્સાહ અને આનંદમાં પાર્લામેન્ટે એ બંધારણ પસાર કર્યું એ બંધારણના પહેલા પ્રસ્તાવની બીજી કલમ રાષ્ટ્રની ઐતિહાસિક એકતાની સૂચક છે:

'પ્રજ્ઞના ઉત્તમોત્તમ પુરોના ધત્ત અને કુરજાનીથી પુનર્જિવિત થયેલું આ રાષ્ટ્ર ઐતિહાસિક વારસારૂપે પેટી દર પેટી સોંપવાનું છે.'

થોડા દિવસો પછી ૧૯૩૫ના ૧૨મી મેને સવિચારે એનું અવસાન થયું. પ્રાચીન રાજધાનીના શહેરમાં આવેલાવાવેલના કિલ્લામાં વીર પૂર્વજોની સાથેદતાવાનું બહુમાન પ્રજ્ઞએ એને આપ્યું, પરંતુ એની ઉંવટની ઇચ્છા પ્રમાણે એના માતૃવત્સલ હૃદયને પિલ્નોમાં એની માતાના પગ આગળ દાટવામાં આવ્યું.

સુલાખીના વર્ષોમાં સ્વાધીનતાનો અગ્નિ જ્વલંત રાખનાર પોલૅકના માતૃત્વને આથી વધારે સુલભ અં-જલિ કયો પુત્ર આપે એમ હતું? હરિશ્ચન્દ્ર બદ્ધ

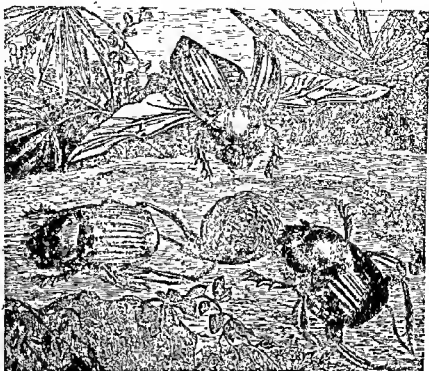
'કુમાર'

દાતાત્રયની સ્તીરીઓ વીજુનારી (સમાજના નીચલા ધરના માનવીઓની ચિત્રમાળા—તે. ૫) ચાલેખક બેંસીલાલ : ચૂંટાત કલા

উলোমুৰু তথাব

কুটো-সিৱসাগৰ-পাৰলুপুৰ

‘સલામ સા’ળ, તમે આ ક્યા કરતા હે ?’

‘સલામ, અમે ભેંસકા ડાણુ ફેંટતા હે.’

મારો જવાબ સાંભળી એ આંખો જાલી ગયો. ન તો, આગળ પૂછવાની એની રીતન આવી કે ન એ વધુ જોવા ઊભો રહ્યો. બીધું માથું ધાલીને પડ્યો રહેતો. છતાં આમ પૂછવામાં એની અણધરતી ઉત્કંઠાનો વાંક ન હતો. તેમ મારા ઉત્તરમાં પણ અચચાર્યના કે ઉપાદાન ન હતો. ભર ઊનાળે, મેારને કાંઈ મારે એવે વખતે ધીજતી ધરતી પર પહાંડી મારી, મારા જેવા મોહાદાર (?) માણસને નીરાંત જીવે ડાણના પોદળા ફીંદતો જોઈ કાઢને પણ કુતૂહલ થાય. તેમાં મે આ પૂછનાર તો—અવારનવાર ચંડોળા પર ફરવા જઈ એટલે—પ્રાણિનિરીક્ષણના મારા જ્ઞાનથી કંઈક પરિચિત હતો. છતાં મારી જિજ્ઞાસા આમ ‘ડાણુ ફીંદવાં’ સુધીની દલદલી પાવરીએ ઊતરી પડશે એની તો એ જીયારાને કહ્યેના જ ક્યાથી આવે?

સહેરના સદવાસથી તો ગામડાનાં વતની પણ ડાણાં ચાવવાં બૂલ્યાં. છતાં હું સહેરમાં રહેનારો, પ્રતિષ્ઠિત મનાતો પુરુષ આવીં ધૂણોત્પાદક કાર્ય કરવા પ્રેરણા! દહ ધમને? પણ આતો. અમારી અકારણુ મિનતામાં શિયિલના માનનાર એ ડાણુ ફીંદવાંતો

‘છાણના કીડા’

ડંગ બીટલ્સ

મારો અવસાય તમને નજરેનાજર દેખાઈ, એની સારા-સારતાનો તોડ તમે જ કાઢો.

અનેક સ્થળે રખડું છું, પણ આ વિષયમાં મારા અવલોકનની પ્રધાન પ્રભાવશાળી નો ચંડોળા તથાવનો વિચાળ વિસ્તાર છે. ઊનાળો આવે અને સાદાજાલમનું તથા ખજૂરીવાળું તથાવ સૂકાઈ જાય, ચંડોળાનું ગીરવ પણ એનાં અરમાં સુકાએત્રાં પાણીથી અંકિત થયું હોય. ભારે એની દરિયાળી ભાવ પર ભેંસનાં ધણુ પર ધણુ અરવા ઊતરી પડે. ડાણના એટલા તો પોદળા પડે કે પગ સૂકવાનો મારગ પણ ભાગ્યે જ મળે. એવે વખતે ડાણની અમથી આકાષોહ આવેતાં, એનાં રવાદ-લાંબી નિવિધગી અવગ્રાથી આંખો વિસ્તાર ઊભારાઈ જાય. એ અવગ્રં તે ‘ડંગ બીટલ્સ,’ કોમ્પ્રેસીટ, ડાણુ આદિ અવગ્રાશી (મામાની માવ, ચોકળા માવ, આગીઆ વગેરેના ગર્જેના) ક્ષુદ્ર અંતુ, પ્રકૃતિનો સજ્જ ભંગીમજી.

આ પોદળો પડ્યો. લુઓ, હું એને દલાવું છું. અંદરથી નાની બદામ જેવડાં સ્વામરંગી અનેક નાનાં છવડાં બહાર આવે છે. અહીં થોડીવાર બેસીએ.

આ 'ગીટલ' લુઓ. છાણમાં મો ધાવીને, શોધી-શોધીને એ સરસ ખાદ્યભાગ લુદો કાઢે છે. સૂપડા જેમાં વિચિત્ર જડગાની અને પાવડા જેવા દદ પગની મદદથી એ છાણની લાડુ જેની જોળી મનાવે છે.

જોળી તો બની, પણ એના લાણી તો એણે ખીર ફેરવી. ન મળી કે શું? ના ના; એણે તો જોળી પર પાછલા લાણા પગ મોડ્યા. અરે, એ તો એને ધક્કેલવા માડ્યો. પાછે પગે ચાલતો જનવ અને જોળીને આગળ ને આગળ મગડાવતો જનવ. વધુ જશે ક્યાં? એના દરમા રતો.

એની નાતનાં જીટલ જ્યાં એ છાણની આની જોળાએ બનાવે, કેાઠ નાની, કેાઠ મોરી. કેાઠની તો એમના દેવથી એ જમણી ભારે, બધાનો એક જ ઉદ્દેશ: દાયમા આવેલું છાણ વેડાણ જવા ન દેના એમાથી બને તેટલા 'લાડુ' બનાવી, એનાથી દગ્ગી વખારો ભરી દેવી પછી હેડે દેને અકરાનિષાપણે એ લાડુ પર દાય મારેવો. અજળ કહેવાય' હું મોકો છું છતાં એ ગભરાતો નથી. છાણમાથી લાડુ વાગી એને દરમા પહોંચાડવા માટે રગડાવવની કિયામા જ એનું અશૈય ચિત્ત પરોવાયેલું છે.

જરા ગમ્મત કરીએ. પીસામાથી સ્પષ્ટ કાઢી હું એ જોળાની એ ફરશો કરું છું. ભારે યદ. જીટલનો છવ દાયમા નથી રહેતો. અદર છવે, પાછલા પગે એક અને આવલા પગે બીજું એમ બંને અર્ધધવા ભેગા કરી સાધવા એ બેચનાણુ કરે છે. એની વધારે બીજો આગ્યો. બંનેના ભેગા પરિણમથી લાડુ સંધાયો તો ખરો.

દવે લુઓ. હું એ લાડુ આજો ઉવાડી લઉં છું. અરરર: આ તો નુગંસર્પાદ! ત્રિચારા અસદાય જંબુ પર આવડો લુલમ! કેટલો ગભરાટ! સી મુંડમણ! અદોનદો, પણે જથે એ શોધતો ફરે છે; છાણના પોદળામાં પણે ઉચ્ચપાયલ કરી મૂકે છે; તો એ એને બોલાવેલો લાડુ જડતો નથી. ભારે આપદા. મજોળી શોધવામાં એટલો તો મશગૂલ છે કે છાની આગળ પડેલા છાણમાથી નવો લાડુ બનાવી લેવાનું પણે એને

મજતું નથી. દવાનો પ્રેરાથો હું એનો લાડુ પાછો આપું છું. ખુશખુશાલ!

પણ મારી કુતૂહલચરિત્ર દલુ સંતુષ્ટ નથી. યદ, એટલે એના માર્ગની વચ્ચે મોડું રોડું જમાવી દઉં છું. લાડુની પુનઃપ્રાપ્તિથી આનંદવેશે એ દડગા દડગા લાડુ દોડાવતો ત્યાં આવી પહોંચે છે. વચ્ચે ભયાનક 'કુંચર' જોવા છતાં એને સંક્ષોભ નથી થતો. પ્રથમ તો 'પદાસ' પર યદને લાડુ ચડાવી લઇ જવાનો પ્રયત્ન કરી નોથો, પણ નકામો. એટલે લાડુ હેડો મૂકી એણે શોડની પ્રદક્ષિણા કરવા માડી. ચારે તરફ ભમી રલા પછી એને ખબર પડે છે કે આ શોડને ફરતો ચકરાવો લીધા વિના છૂટકો નથી. આ નિશ્ચય થયો કે ગસ, તરન દોડો રેડવતો એ આ પદાડની પડકરમા કરી પાછો આગળ વધે છે.

દલુ એક વખત એની સત્વપરીલા કરી બેઠાએ. હું એને ઉપાડું છું. લાડુ છીનવી નથી લેતો, પણ લાડુ સદિન જ એને, એ જતો દનો તેથી ઉધરી દિસામાં મો કરી મૂકું છું. પરિમિત દિષ્ટિવાળો એ આડે રરતે ચડી જશે? ના. એની રચ્ચ દષ્ટિ બન્ને સંકુચિત હોય, પણ એની આંતરદષ્ટિ આતિ વિશાળ છે. દ્વેતન્વેતામાં એ પાછો ફરે છે. એની આંખો બેઠ સકતી નથી, છતાં એની ચૂંક લાનદિષ્ટિથી ક્ષણમાં નિશ્ચય કરી જૂલેલો પંથ તરફને અમલને પંથે ચડી જતપછે!

ભાંજિયો દડો આંધવાનું, દડો શોધવા રખડવાનું, આડે આવના નડતરની પાર જવાનું, જૂલેલી દિશાએ કરી ચડવાનું એને આવડે છે. આ બધી ક્રિયાઓમાં દરમાં લાડુ પહોંચતો કરવાની એની એકાન્તિક 'ધૂન' રપટ દેખાય છે. છતાં નવાઇની વાત તો એ છે કે લાડુ બેવાપ અને છાની પર છાણ પડતું હોય છતાં 'નવો' લાડુ બનાવી લેવાનું એને મજતું નથી' ગમેલું એ શોધી શકે છે, ભાંગેલું સાધી શકે છે, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ એ પારખી શકે છે, પણ 'શોધવાની' ધૂનમાં એ નવો લાડુ 'વાળી' સકતો નથી! અજળ છેને? એનામા રવવંચુરવિત્તિ છે: વિવેકદષ્ટિ નથી દેખાતી.

આ જીન્ને પોદળો બેઠાએ. ઉડેલોડે તપાસનાં પણે

એમાંથી ‘લાડુ’ બનાવનાર કોઇ ‘ગીટલ’ નજરે નથી પડતો. કારણ? પેલામાં અનેક અને એની આડોઅડ પડેલા આમાં એક પણ નદિ? આ છાણુ તાલુનું નરમ છે: પેલું જરા કઠણુ પણ સુંવાળું છે. નરમ છાણુનો લાડુ વળે નદિ; જેમતેમ વળે તો રેડવતા ફાલે નદિ, એથી જ એને કઠણુ ઘટ છાણુ ગમે છે. એટલે એને આ નરમ, આ કઠણુ; આ સુંવાળું. આ કઠોર; આ ઘટ, આ બરફ; આ દંઠાએલું, આ ખુદલું એવા ભેદ પારખવાની પણ નૈસર્ગિક શક્તિ મળી છે. અને આવડત કહો, અબ્યાસ કહો, આતુરશિક્ષક સાદૃશ્યક વૃત્તિ કહો કે હુદ્ધિ કહો; પણ એના પ્રત્યેક આચરણમાં નિયમિતતા, અનુક્રમ અને સમ્રાણતા રપટ દેખાય છે. એની પ્રત્યેક ક્રિયા એતનવંતી છે. લાડુ રેડવતાં એને જ્યારે પ્રસવાય નડે છે ત્યારે એ શાંતિથી સૂક્રમ નજરે, ખૂબ શ્રમપૂર્વક એની વિદગણુ તપાસે છે, એની પરીક્ષા કરે છે અને એનો તોડ કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવામાં સફળતા મેળવે છે.

‘સામાન્ય રીતે લાડુ વાળવાનું કાર્ય ગદાનું છે, છતાં એને રેડવવામાં નર પણ સામેલ હોય છે. કદી કદી એકાદ રીખળખોર મદદને બદલે આવડેને કમ્મે લાગે છે અને લાગ મળે કે લાડુ લઇને રવાના થઇ જાય છે અને પેલો આદિ પુરુષાર્થી રમજોતો રહી જાય છે. કદીક જે જણ એક લાડુ માટે લડતા હોય ત્યાં તો એ કોઇ વચ્ચેથી તરફતી કરી જાય પણ ખરો. એનું ચાલે ત્યાં સુધી તો એ વણઉપદેવે શાંતિથી એનો લાડુ લઇ જાય છે, પણ જરૂર પડે તો સાગી છાતીએ લડવાને પણ તૈયાર જ હોય છે.

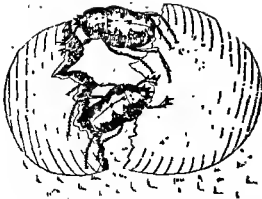
આ જીવડું છે પણ ભારે નીડર. એક જ દૃષ્ટાન્ત આપું. એક વખત ઊનાળામાં કાળુપુર રોશનમાં થઇને હું અસારવા તરફ જતો હતો. રેલના પાટપાટિ ચાલતાં આગળ સ્ટ્રિંગ ચાર્ડ આવે છે. ત્યાં લાઇનની આડોઅડ અરધું કાચું પાકું હાથજરનું ચાડાણું છાણું પડ્યું હતું. એમાંથી કુશળતાપૂર્વક બનાવેલા લાડવો મહેલતાં લઇ જતાં જે ગીટલ મારા બેવામાં આવ્યાં. એમનું દર બરાબર લોહાની રેલની નીચે. એમના નસીબે આ રમણે મેટલ ન હતો, એટલે દર ખોદતાં તો એમને મહેનત ન પડેલી; પણ માથા પર ભાગ્યે જ વેત ઊંચે આવેો દિવસ અને રાત આવતાંજતાં

ભારે એન્જિનો અને ડગ્ગનો અચિરત ગડગડાટ ચાલુ રહેતો. છતાં આ ચપલ અને શ્રમજીવી જંતુઓની રિચરટ્ટિનો ન એથી ઉચ્છેદ થતો કે ન એમની કાર્યપરિણતામાં નિહાળે આવતો. ત્યાર પછી તો જતાં આવતાં, રેલના પાટા પાસે એનાં એમના આદરોપાદાનના ઉદ્દેશને અવલોકવાનો મારો નિર્ણય જ થઇ પડ્યો છે, પણ જાણ ઉપદેવોથી મુગ્ધ થતાં અને ક્રિયાભંગ કરતાં મેં એમને કદી જોયાં નથી.

પણ આ ગમી મમાલ શા માટે? છાણુ એમ ને એમ નથી ખવાતું કે આ લાડુ વાળવાની ખટપટ વહેલી લીધી? કેટલાક તદ્દિદેશો આ સમસ્યાનો ઉકેલ એવી રીતે કાઢ્યો છે કે લાડુ બનાવવાની દરજ માફાની છે તે સકારણ છે. દરેક લાડુની વચ્ચેપચ માફા એકે પ્રકૃં મૂકી દે છે. એટલે જેવો ઈલામાંથી કાઢે તીકળો કે બોજના છાતી ઉપર જ હોય! પણ અસંખ્ય લાડુ ભાંગી નીરખતાં દરેકમાં ઇડું જેવામાં આવતું નથી. માત્ર દરમાં ખડકેલા લાડુની વચ્ચે નજરે પડતા એક ખાસ જતાવડના મોટા લાડુમાં જ એના ઇડાં જેવામાં આવે છે. ખરી વાત તો એ છે કે આ જંતુના ગોંડી રમના જ એવી છે કે બોનાથી કર્યું પકડી શકાતું નથી. એટલે છાણુ સુકાઇને વેડફાય સાર પહેલાં એનો ભંડાર ભરી લેવા લાડુ બનાવી લીધા વિના બીજા એક પણ આરો નથી.

આ તો સુકાતા છાણુની વાત થઇ. પણ લીંટા છાણુનું શું? એના લાડુ તો વળે નદિ. સારે એ સુકાય ત્યાં સુધી ખેસી રહેવાનું? ના. એનો પણ તોડ ફેરવેને કાઢ્યો છે. જેના આ સુકાતા છાણુને ખાનારા ગીટલ છે, તેવી રીતે લીંટા છાણુને વળે પાડનાર ગીટલનો પણ અન્ય વર્ગ છે. લીંટા લચમચતા છાણુમાં તો એ મોજથી ગદાકે છે. એમને લાડવા બનાવવાની ખટપટ જ ગમતી નથી. જેવો તાજ નરમ છાણુનો પોદળો દાઘ લાગ્યો કે મારે દુશ્મની. છાણુમાં થઈ એને તળિયે પહોંચી જાય અને બરાબર પોદળાની નીચે જમીનમાં ધર કરી, લીંટા છાણુની વખારો ભરી નાખે. ખાતાં ખાતાં છાણુ ખૂટ્યું કે તરત ઉપર ચડી આવતાં અને છાણુ ખેંચી લાવતાં વાર કેટલી? પ્રતિનો કેટલી અદ્ભુત શ્રમવિભાગ?

છાણુના આવા નીકામને, પરમ લાલ ખેડૂતને

પાછલા પગે એક અને આગલા પગે બીજું એમ બંને અડાધવા ભેગાં કરી સાંધવા એ બેચલાભુ કરે છે

મળે છે. વલ્ચમેડમે એનની મારીમા હાથના ખાનરો એકરસ કરી નાખનાગ આ અવૈનનિક મઃદગાગો કેટલો બધો ઉપકાર માનવો ખાનગનું ખાનગ કરે અને વાતાવરણ નિર્ગમ શુદ્ધ રાખે તે નક્કીમા.

આવા પરમોપકારક જંતુઓની અપૂર્વ છપન-પ્રણાલિકા અવશેષકયા માગ જેવો કોઈ અદ્વિતો અવ્યાસક હાથ ફેંદવાની ધુટી કરે તો તમે એનો ઉપાલબ તો દલે નહિ જ કરો.

આ હાથખાનગ ખીટલનો વર્ગ *Scarabaeac* નામે ઓળખાય છે. એમની સારીરચના એમના વ્યવસાયને પૂરેપૂરી અનુકૂળ છે.

પગઃ પાછલા ખૂબ લાંબા, હાથની એળીઓ પકડી રેડવવાને અનુકૂળ આગળના પગ પર કેન્દ્રથી કેલીકમ જેવા ખૂંધા જેની મદદથી એ દર ખાદી શકે છે.

માથું, ચપટું, સપાટ, આગળના બાજમા ફાતાવાળું; એની નીચે મોના અપવરો બધા દાહા જવ એટલું

• આખો નવા ખૂબ વ્યાપકભણે પ્રત્યેક રચમે નબરે પડતા, લીટું હાથ ખાનાર ખીટલનું નામ *onthophagus capell* અને લાડવા વાળનાર ખીટલનું નામ *gymnopleurus miliaris* છે. બીજે એક વર્ગ *necrophorus* ખીટલોનો છે. એમનું પ્રધાન કર્તવ્ય મૃત મટ, માચીઆ વર્ધેરના મ્હોવાલા દેહને નિહાળ કરવાનું છે. ન્યાતવાથી મુંડકાં શોધી લાવી, કુદરતના આ 'ધેરખોડુઓ' એને ભાંગમાં ભંડારી દે છે. એથી એમને આહાર મળે અને વાતાવરણ અશુદ્ધ થતું પણ બચે. કેવી એવાહતિ!

વિશાળ. એનની વખતે મારી હિઠાગવા પાવડાની ગરજ મારે છે. હાથના લાડવા વાળવામાં પણ આ માથું જ મદદ કરે છે.

પાખો: આગળની (ખીટલના વંશની ખામિયન પ્રમાણે) જડ—નિરુપયોગી, એની નીચે સુરક્ષિત દંકાએલી પાછલી જે મુલાવમ પાખોથી એ બીડી શકે છે.

રંચ: સામાન્ય રીતે કાળો, કાંઈ કેઈ સ્થાનકની રંગનાં. કેટલાંકના શરીર પર ઘેરાં કાળા દપકાં પણ હોય છે.

બનાળો: આવે અને એમની પ્રગતિમા રંગ બળે. કાગલથી જેટલા પરચલા માંગામા તો એમને ઉંધવાની ધુરમદ પણ નથી હોતી અદખા વ્યવસાય એ કરતા હોય છે.

ભારતવર્ષમાં પ્રત્યેક રચમે આ જંતુઓ વસે છે. ઉખળાપ્રધાન આંધળા દેશમા એમના ઉપયોગિતા અનિવાર્ય છે. આપણે અગુજન છીએ એટલે એમની મદત નથી જાણના. મારા જેવો કેઈ એમના છપનો પરિચય કરવાનો અગિયમ કરે તો કદાચ ઉપદાસને પાત્ર પણ થાય છે. 'પણ દુનિયામાં બધે કંઈ થોડું જ અંધારું છે! પ્રાચીન ગ્રીસરવાસીઓને મન આ એમવાંમય જંતુઓની મદત તો અપૂર્વ હતી. એના પગ અને મો પરના ફાતાંઆથી રચના અર્ધચક્રમા એ પ્રાચીને સદસરશિમયુક્ત ભગવાન મૂર્ધનારાવણ પ્રતિખિમ્બન થતા દેખાતા એ અર્ધચક્રમાંથી શ્વર સૂર્ય મદિન અક્ષેષ ગ્રહોં અને નક્ષત્રોની ગનિરચિતિત ગાન એ મેળવતો, ગ્રીસરવાસીઓના આવા ભક્તિભાવે આ જંતુની પચિતના ખૂબ વધારી દીધી. 'શાશ્વત છપન'નો રથૂલ અવતાર એ જંતુ મનાવો લાખો. એની સેનારવાસીને હીરાની અનેકવિધ પ્રતિમાઓ વડાવા લાગી. એમના કેવલ્યખામો એ વાસી, 'sacred scarab' ખખો.

હે મદાન જંતો! અમારી પામે ગ્રીમરવાસીઓના જેવો ભક્તિભાવ તો નથી, પણ તારી અનિવાર્ય ઉપયોગિતા સ્વીકારવા જેટલી અગુજન તો અમારામાં છે જ. અમારા નને અનેકવાર નમરકાર!

૫૨૨

• પુરાતન મિસરનો ખાદકામમાંથી નીકળેલાં 'મમી' એકે આવી પ્રતિમાઓ મૂંડલી ગળી આવે છે,

મારી સફર

અ

જેશભર્યા કૌભારે ઝેરેલી એક સંકટભરપૂર સફરનું બચાવ

જોકેવિધ સંકટોથી ભરપૂર મારી ભટકતી જિંદગીનું બચાવ શરૂ કરતાં પહેલાં, એવાં સંસ્મરણોમાં હમેશાં સૌ પ્રથમ નજરે તરી આવતું એક સ્મરણ-ચિત્ર આગેબું.

એ દરમિયાન જે બુદ્ધિ બુલાતું નથી. ચિતારો હોત તો એ જુદાં નરકકાલ પીછીમાં સમાવી દેત.

દિમાસપનાં વિસ્તૃત ગિરિશિખરોની અડધિતરથી ચાકી ગયો હતો. આભભોડા શહેર છોડ્યે બે દિવસ જ થયા હતા; પણ દિમાસપનાં પિકટ માર્ગ અનુભવો હોવાથી અણધારી આડઅણુ ઉપરિચિત થયા લાગી. કોઈ સાથી નહિ; પૂરતા સાધન નહિ. માર્ગ અનુભવો. મેં તો કહેવું, એક ગામ આવશે, થીલું આવશે; તેમ નહિ તો પહાડી કે ભોટિયા સોકોના કાંઠા તો આવશ્યક બેટશે. તેમને પછીશ ને આશ્વો જઈશ. નેપાળ જઈશ, સાંચી તળેટી, ત્યાંથી ચીન યહને રૂમ, એમ સફરનો નકશો બનાવેસો. એ કલ્પનાને અનુભવના પાયા ઉપર ચણુએલા ફાંબોને ટેકો નહોતો. ઉત્સાહના જેશને વાર્તાવકતાનો ધક્કો નહોતો. જીવન પ્રયાતને એક પક્ષમાત્રના સંયોગ અને પરિકિચનની કૂંડ ઘસટ-પાસટ કરી નાખે છે, અંબુ વ્યવહારના નહોતું. એક જ ધૂન હતી: કુદરતને જોણે રમવાની.

અનુભવ, વ્યવહારના અને પરિસ્થિતિને સમજવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કર્યા પછી એની જાગમાં તી-તાવેલા જ્વાલકાને દુઃખભર્યા રમણો જ મૂક્યા છે. જતાં કોમળ ધૂનમાં કુદરતને જોણે રમનાં સહેલાં વિકટ સંકટોનાં સ્મરણોમાંથી આગે દું નિરસ આનંદ જોવાનું.

કહેવું છે આટલું જ, કે એ વખતના કૌભારના જેશ સાથે અનુભવ, વ્યવહારિકતા અને વિવેકદષ્ટિ હોત તો દિનની મુશ્કેલી ગર આવી હોત.

ચીજ દિવસનું પ્રભાત આવી હોત. આંખ ખુલી તો જાડની ઘટામાંથી ચળાઈને આવતો કોમળ પ્રકાશ કેસર વેરી રહેતો હતો. પડખું ફેરો તો પાંચગાંમાં કારનું દંદ થયું. પાછલા પહોરની ટંકીએ ટીકટીક સનાખ્યો હતો. દિમાસપની એ ગીતળ દવાનું શું કહેવું? લગ્ન-કાક મારીને કોઈ મોંમાં સાકર ચૂકા દે એની એ

મીઠી લાગતી. ચપાટ પત્થર જોઈને મનેસો. મોટી રાત સુધી અનેક તર્કવિતર્ક કરતો ગયો. ઊંચે દયાખો સારે જ લખ્યો. એક જ કંચે સવાર પડી ગયું. પણ પાંચગાંઓમાં દંદ પેરી ગયું.

કામળો વગેરે મુગ્યર્મમાં ગીટીને પત્થરની આક-માં ચૂકી દીધા. કયાક પાણી મળે તો હાનણપણી કરીને પછી જ આગળ ચાલું એમ વિચારી પાણીની જોધમાં નીકળ્યો. દિમાસપના પ્રદેશમાં ઘણી જગ્યા એવી પણ આવે છે, જ્યાં બપોળે માછિયાં ટીપું મે પાણી ન મળે. એક કલાક રખડ્યા પછી જરણ મળ્યું. ટાંડું દીમ જેવું પાણી. દિશાએ જઈ આવી મોં સાફ કરીને પાછો પેલા પત્થર પાસે ગયો.

માર્ગે વિકટ હતો. આગળ જગ્યામાં મુરકેલી પડતી હતી. નજીકમાં ગામ કે કોઈનું ધામ હોય તો એક દિવસ રોકાઈને માદિની મેળવી સેવા વિચાર્યું. પણ ગામધામનું મેં પૂછવું કેને? જપોર સુધી એમ જ ગેરી રહ્યો. પાચેક શેર પાછું પાસે દતા. મુકાઈને લાકડા જેવા ચંદ્ર ગયો. પાણીમાં પક્ષાણીને ખાધા. આજ મને વધારે રપટ સમજાવું કે રવાદ ગિટીજમાં નથી, બૂખમાં છે.

મુગ્યર્મ ખતમે બેરથીને ચાકી નીકળ્યો. દરદર ધૂમપરણી જરકયાં દંકાએલી અણીશુદ્ધ ગિરિમાળા મુર્ખનાં કિરણો પી જઈને રૂપેરી બની ગઈ હતી. આ તરફ ગળેગા દરિન વનરાજિથી આગાદિત પર્વત-રાજિ આંખોને હારતી હતી. એ મુંઝવે દરમિયાન જેતો-જેતો આશ્વો. એ સોદાવપાને શરીરનું દંદ બુલાવી દીધું.

દળતે પહોરે જણ પુરખોને એક ખીણમાં દેવા. પ્રથમ તો વાતોના અવાજ સંભળાયો. મારો મારો ઊંચી ટેકરી ઉપર હતો. કિનારે જઈને જોયું તો શવ-ગીર. ખસ મારી. ગળેજ ઊંભા રહ્યા. ધીમેથી દું ટેકરીના પેટાળમાં ગયો.

‘કેમ લાઈ, નજીકમાં કોઈ ગામ છે કે?’ મેં પૂછ્યું. ‘તમારે ક્યાં જવું છે?’ એક જણે પૂછ્યું. ‘મારે કેદારનાથની જાત્રા કરવી છે. આગળ કેવી રીતે જવાશે?’ મેં દંધ પણ વિચાર્યાંવિના પછી નાખ્યું.

‘ઓહો! આ રસ્તે ક્યાં આવ્યા? કેદારજીનો રસ્તો તો પેલી તરફ રહ્યો. આ રસ્તો તમને નેપાળની સરહદે લઇ જશે; અને તે મેં બારે કલાકો છે. આ રસ્તે તો ભોટિયા જ આવે નવ. સદગીર માટે આ રસ્તો ખરાબ નથી.’

‘ત્યારે? ગામ ખતાવેને? ત્યાં જઈને સાથે રસ્તે ચડી જઈશ.’

‘એકેક મિનિટ પેલા ચૂપ રહ્યા. ‘એમ કરે; અહીંથી સામે દેખાય તે ટેકરીની પીઠામાં એક સાધુ રહે છે. એ દર વરસે કેદારનાથની ભક્તિ કરે છે તેમને બધી માહિતી છે. એ બધુ બતાવશે.’ તેમણે કહ્યું.

મને ગામ કરતાં આ વાત વધારે રૂચી. સાધુ પધારે ઉપયોગી સૂચના આપી શકશે. એ મારો જૂનો અનુભવ હતો કે દેશના ખરાબોમિયા સાધુઓ જ હોય છે. ‘હારા’નો એક લાંબો સ્વાસ કાઢીને ચાલતો ચલો.

ટેકરી નજીક જ દેખાતી હતી. પણ પહોંચતા પહોંચતાં દમ નીકળી ગયો.

ટેકરીના પેટાણમાં આછી આછી ઝાડની ઘટા હતી. ચારે બાજુ નજર ફેરવી. સાધુજીની કુટિર દેખાઈ નહિ. છેક નીચે ગયો. નાના એવા વદતા ઝળજળે કિનારે આવ્યો. શોધ કરી. સાધુજી મળ્યા નહિ. છેવટે સાધુના નામની ખૂસ મારી. એચારે જરામ પાડ્યા. જવાબ મળ્યો નહિ. પીઠ પાછળ પોખારાનો અવાજ સંભળાયો. એ તરફ વળ્યો. થોડે જ દૂર બે મોટા પત્થર પાસે સાધુજી બેઠા હતા. પ્રશ્ન પૂછીને બેઠો રહ્યો.

‘બેઠો.’ થીમે ટવરે સાધુજી બોલ્યા.

‘ક્યાં બાળાજી! સ્વાસ્થ્ય હીક નહીં હે?’ મેં પૂછ્યું.

‘આજ એક મહિનેસે બીમાર હતું. ક્યાં કરે? શરીર હી તો આત્માકા કારાગાર હે ન?’ હું ચૂપ રહ્યો.

‘ક્યાં સે આતે હો, બાહ?’ સાધુજીએ પૂછ્યું.

‘આલમોદાયથી.’

‘ક્યાં જશો?’

‘નેપાળ જવું છે.’

‘નેપાળ? કેમ?’

‘બસ, મુસાફરી કરવા જ.’

‘આ રસ્તો કેણે બતાવ્યો?’

‘હું તો અંટે અંટે આવું છું, મહારાજ!’

‘આલમજી હો?’

‘હા હા.’

‘વાર. બે ચાર દિવસ અહીં રોકાઓ. હું જામે રસ્તો બતાવીશ.’

આટલી ટૂંકી વાતમાં હું સાધુનો ભતો રવમાવ બોલ શક્યો.

સાધુજી બીમાર હતા. વાન વાતમાં ઉપરસના દમકાથી ફેફસા ફૂંચી જતાં. શરીર ફૂશ થઈ ગયું હતું. આંખો ઊંડી પડી ગયેલી.

‘બૂખ લાગી છે?’ સાધુજીએ પૂછ્યું.

‘લાગી તો છે.’ મેં કહ્યું.

‘લોટ તો છે નંદિ. ચલાવું નથી ને ગામમાં જવાનું નથી. બેત્રણ દિવસે ફોંધ આવી નવ છે અને અનાજ પાણી મળ્યા નવ છે. ચોખા છે; પકાવો.’

પિત્તળનો ઘડો લઈને હું ઝરણમાંથી પાણી ભરી લાવ્યો. એંદુમુનિયમની દાંડીમાં ચોખા પકાવ્યા. સૂરજ આશમી ગયો. સાધુજી ‘ભજંગોવિદમ’ ગાવા લાગ્યા. શાંત ચિત્તે હું પાસે બેસી રહ્યો. તેમના મદ અને ઘેરા અવાજનાં આદિભનો સંધ્યાની અસૈદ્ધિક શાંતિમાં મળી જતાં હતાં. એનો ધ્વનિ ચિત્તમાં ધેન ભરતો હતો. ભજનની ખરી મજા મેં અહીં અનુભવી સંધ્યા એસરી ગઈ. જાણું અંધારું ઊંડરી જાણું ચોખા તૈયાર કર્યાં. સાધુજીએ મને થોડો ભોળ આપ્યો. ચોતે ખાલી ભાત જ લીધા. બોળ ખૂબ મોકો લાવ્યો. જમીને પરવારી ગયા.

મોઢી રાત સુધી સાધુજી સાથે વાતો ચા. તેમણે લાગણીપૂર્વક બગાપો કાઢ્યો કે લોકો જીવનની કૃત્રિમ સમજતા જ નથી. દાયચાલાઈનો એકાદ બેલ જાતવનાર જનદુગરનો તમારો બોલને લોકો ખુશખુશ થઈ જાય છે. એ ચાલાકનું જનદુ કોઈ જાણી લે તો તો વળી દુલાઈ બેસે છે. પણ આ જગતને તો ફોંધ બેતું જ નથી. કેવું અશાગ જનદુ! કેવી પિયમ કમખદ કિયા! અરે, આપણું માનવ જીવન તો જીવ્યો! શું દરો! શા માટે આવું દરો! આ કોઈને જાણવું તો દૂર રહ્યું. પણ વિચારવું મેં સૂઝતું નથી. માણસોનો આ યુગ, કહે છે કે વિનાશનો છે. ઉત્તરનો છે. પણ સાચું તો કૃત્રિમ જીવનનો જમનો છે. કુદરતનો કુનિયા તો અનહદ સુખથી ભરી છે. જગારે આ કૃત્રિમ કુનિયામાં દુઃખ, દુઃખને દુઃખ જગતનાં બધા માણસોને

મૂછી જોજો ! કાઠને પે સુખનો સંતોષ છે ? ક્યાંથી હોય ? કૃત્રિમ જીવનવ્યવહારમાં સુખ હોય જ શાનું ?

આમ ઘણું ઘણું કહ્યા બાદ સાધુજીએ કહ્યું: 'માણસ કુદરત પ્રતિ પાછો નાદિ કૃષ્ણ ત્યાં સુધી જન્મતમાં સાતિ નથી, સુખ નથી, આનંદ ને ઉપભોગ પણ નથી.'

મને તો કંઇ જોણવા જ ન દીધો. સાધુજી કેમ જાગે પોતાના ગત જીવનને નિરસ્કારતા હોય તેમ વરાળ કાઢતા ગયા.

સૂતા અને સપાર પડ્યું. હું બાંધીને શોચ જઇ આવ્યો. સાધુજી સૂતા જ દત્તા. ચૂરજ ઊગવાની તૈયારી થઇ. સાધુજીએ પધારીમાં પડ્યાપડ્યા મને જોણાવ્યો તથા પાસે જોડયા કહ્યું.

'કેમ ઠીક નથી ?' મેં પૂછ્યું.

'જરા તાવ જેવું છે.' સાધુજી જોડ્યા.

દાથ જોગો, કપાળે દાથ મૂક્યો. સાધુજીનું શરીર સારી રીતે તપતું હતું, નાડી સ્થિર હતી.

'નાથ તો સારી પેઠે છે પણ નાડી જરાબર છે.' મેં કહ્યું.

'એ જ મુશ્કેલી ચિહ્ન છે' સાધુજીએ કહ્યું.

હું સ્તબ્ધ થઇ ગયો. સાધુજી જોડ્યા: 'જેટા ! તારા મનોભાવ હું સમજી ગયો છું. પણ અસેસ ! તું થોડા ક્રમકોનો જ મહેમાન છું. પ્રભુએ મારી આંખે છિ મારે જ તને અહીં મોકલ્યા છે' કહેનાંકહેતાં ઉધરસ ખાધી અને આંખો લામ થઈ ગઈ.

પાચેક પળ પછી શાંતિ વળી અને કહ્યું: 'ભાઈ, મારી સાદ વર્ષની ઉમર છે, પણ પચાસ જોડે ગયાં. દસ જ વર્ષ છે' જોડ્યા. 'ત્રાકોની નજરે પચાસ વર્ષનું જીવન મેં મુજે ગાળ્યું છે. સવા સો રૂપિયાનો સરકારી અમલદાર હતો. એ સત્તાનો માર ! અરર ! કેવું ઘેર નહીં ! ઓહ ! એ વાદ કંઈ પડું અને જાણું છું. એક દિવસે મેં કદાચ એક વાગ્યે જાણે આજે. તેણે 'ભાઈ જોષી-દેવ' ગાયા માંડણ. મીઠી દલક મને ગમી અને પૂરું સાંભળ્યું. મારા જીવનમાં એ ગદામૂઠી પડી હતી. પૂરું સાંભળી મેં અને મીઠી દલક રિસરી ગયો. સંકરે ભગવાનના એ ઉપદેશની ચોટથી ધાવત થઇ ગયો. પછી તો જીજી જ રાતે જાંબલી રત્ન લીધી, કુંડુંગને સડતુ ઊડાડ્યું અને દિમાલપતો ગ્રાવ પડ્યો. છેલ્લા દસ વરસથી આ જ કુદરતમાં વસું છું. માણસેની

દુનિયા છોડી મધ્યરી દુનિયામાં આવી વસ્યો. અરેરે ! દને તો છેલ્લી ધડીઓ છે. પ્રેમ, પ્રેમ, પ્રેમ, દા પ્રેમ ! ઓહ !

સાધુજીએ આંખો મીચી દીધી, મને તો ડર લાગ્યો કે સાધુજી હંડા થઇ ગયા કે શું ? નાડી જોઇ તો ધનકતી હતી.

જાગેર સુધી એમ જ પડી રહ્યા. હું પણ પાસે જ બેસી રહ્યો. આંખ બોલી ત્યારે હું પાસે જ હતો. એ પણ સામે જોઇ રહ્યા.

'જેટા ! આવડ પકાવ' સાધુજી જોડ્યા.

'આપને ઠીક નથી. કહો તો ગામમાં જાઉં. બીજું કંઇ મને તો લાઇ આવું. રસ્તો ખતાવો' મેં કહ્યું.

'નાભાઈ, ક્યાંયે નથી જવું. આવડ પકાવ. હું જાગીશ.' મેં ચોખા રાખ્યા. જેએક રૂપિયા બાર સાધુજીએ ખાધા.

પછી તો આજે દિવસ શાંતિથી પસાર થયો. રાત પણ સુખથી પીતી.

સવારમાં ફરી સાધુજીની એ જ સ્થિતિ હતી. શાંતિ વધી હતી. મને પાસે જોલાગીને જોણવા માંડ્યા:

'ભાઈ, પ્રેમની દુનિયા તો મેં અહીં જોઈ. ખરેખર ! આપણી કુટ જિંદગીમાં પ્રતિભાવ જ અન્ય પ્રાણીઓમાં જાગે છે. ભોદ્યુંજીક જેમ ભોદકજીને ખેંચે છે, તે જ રીતે આપણા બાપો એ જ રૂપમાં જન્મતે ખેંચે છે. આકર્ષણનું નામ પ્રેમ. અરેરે ! દુનિયાના સોઠા કોને પ્રેમ કહે છે ? લાજસાને, મોદને, ઇર્દિયાન સંકિતને ! પ્રેમ તો મેં અનુભવ્યો કુદરતને જોળે. ભાઈ, શિયાળાની હંડીમાં હું આખી રાત ધૂળી રાખતો. એક તરફ પડી રહેતો. ઘણી વખત ઘાથ મારી પાસે જ પડી મીઠી ધૂળીની હંડમાં રાત ગાળીતે જતો રહેતો. ચારચાર આંખો તો સંકેતો વાર થઇ જતી.

જેટા ! તું સંપત્તિના મોદમાં ન પડીશ. પ્રકૃતિ સાથે રમતાં જીવતો મોદ ન રાખીશ. શરીર અને મેનનનો સર્જક એ જ જીવન નથી. જીવન તો અનંત છે. શરીર એ તો સાધન છે. એ જન્ય તો બીજું મને. પણ વખત ગયો નાદિ મને. સાદસ એ મનુષ્ય જીવનને અમૂલી બહિસ છે. એથી જ હુડોપીય પ્રજા કહેવાતું સ્વર્ગ બોગવે છે. પણ એ જરા સાદસ છે. જતાં એનું ફળ કેવું સુખકર ! મને તારી ઉમરમાં ચૂકવું દોન, તો હું ત્રોળી લઈને જન્મને ખુદી વળત.

ઉપર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી વિવિધ દેશ, વિવિધ પ્રાણી, વિવિધ પ્રકાર ને વિવિધ જીવન! એમાંથી જ આ અનંત જીવનને જાણવાનો પ્રથમ પાઠ મળે છે. દસ જ વર્ષ જીવ્યો, લાઇ. હું તો દસ જ વર્ષ જીવ્યો!’

સાધુજીએ ઊંડો શ્વાસ લીધો. ‘હરિ ઝંક’ કહીને આંખો મીચી દીધી.

મને જેટલું સ્મૃતિમાં રહ્યું છે એ જ ટૂંકમા લખ્યું હું. સાધુજીએ મર્મરપર્શી વાણીમા ધણું સુંદર કહ્યું હતું.

પાણી માગ્યું, આપ્યું. થોડું પીધું સાધુજીનું મો કંધક ફિક્કું પડતું લાગ્યું. જેતણ પાર બળ કર્યો પછી બોલ્યા:

‘ભાઈ, બેએક કલાકથી વધારે માંડે જીવન નહિ લંબાય. આ ઝરણને કાઢે જ મારી એક રચ્ચે. દિલ્હી-મા માંડે કુટુંબ છે તેને બાબર આપજે. દબે નથી બોલી શકાતું ધૂમજે, બટકજે, રખડાય એટલું રખડજે. આપોઆપ તને જ્ઞાનની દિશા મળશે. સ્વતંત્રતાની કીમત કોઈ નથી સમજતું. પોતાની જાતને ક્ષત્ર્યેક બંધનમાંથી મુક્ત કરવી એ જ સ્વતંત્રતા. ભાઈ, તું સ્વતંત્ર બનજે.’

હરી ‘હરિ ઝંક’ કહીને સાધુજીએ આખો ઉપર હાથ મૂકી દીધા. મેં હાથની નાડી બોધ. તૂટતી જગ્યાઈ. મૃત્યુ વખતની નાડી જોવાનો મારો આ પ્રથમ પ્રસંગ હતો. એ વિષે આયુર્વેદના પુસ્તકોમા વાંચેલું ખરૂં. જેતણ વખત નાડી ચંબી ગઇ ને ગતિમાં આવી. સાધુજીએ ઊંડો શ્વાસ લીધો. ‘ઝંક’ કહીને ડચ્છું ખાધું. બસ, એક બે ને ત્રણ ડચ્છાં! સાધુજીએ પ્રાણ વિ-સર્જન કર્યો.

સૂરજ મશ્વરા ઉપર ચડ્યો હતો. ચારે તરફ પ્રચંડ-કાપ પહાડરાશિ અને વનરાશિ. બધું શયન બની ગયું. વાતાવરણ ગંભીર ભાર્યું. સાધુજી મહાદેવે પડયા છે, એ પાલ આવતા જ કંપારી છૂટી. તરત જ ‘અરે, કંઈ નહિ’ બોલીને સચેત બન્યો.

ચેતનહીન દેહ કેવો બધંકર! કેવો કુરુપ! બે ક્ષણ પહેલાં જે સાથી હતા, તે ચેતન જતાં ભયરૂપ થઈ પડયા.

પ્રસંગ આંખા પછી જ એને સદન કરવાની

શક્તિ આવે છે. પહેલેથી એ સક્તિ કેળવી ગયાતી જ નથી. મહાદેવું નામ સાંભળીને કરનારો હું આજે મહા પાસે બેઠો હતો.

લાકડા એકાં કર્યા. મૃતદેહ ગોઠવ્યો. આગ મૂકી. લાકડા સળગ્યાં તો બરાં પળ એક તરફથી એક પડખે જળા રથાં ત્યારે બીજી તરફ ચર્યાત થઈ. ત્યાં બીજાં લાકડાં મૂક્યાં. એમ સાંજ સુધી કર્યો કર્યું. કાશીમા હતો ત્યારે એક ગિરિધારીને અગ્નિદાહ દેવાનો પ્રસંગ મળેલો. તે અનુભવે ચિત્તાચ્ચનામાં કંઈક ગદ્ગદ કરી, નહિ તો હેરાન થઈ ગયો.

દેહની ભાંકરતા જોઈને હું તો કમકમી બિંચાં ઉપરની ચામડી બળી ગયા પડીનું સ્વરૂપ તો મદા ભાંકર. એ વર્ણન કરવું થયું નથી ગમતું જતા મને તો એ પ્રસંગે ઘણું ધૈર્ય આપ્યું.

સાજ ચતાંચતાં દેહ ભસ્મ થઈ ગયો. રાજ અંધ-મા ગલાવી દીધી.

સૂરજ આથમવાને થોડી જ વાર હતી. બૂલ થઈ કે ગમતું કંઈ પ્રાણ નહિ. અઠે અઠે માલ્યો. મદા-મુરકેલીએ પચીસેક ઘરનું ગામ શોધી કાઢ્યું. સાધુજીના મૃત્યુ સમાચાર સાંભળી ગામનાં બધાં કંકળાટ કરતા લાગ્યાં.

બીજે દિવસે હું દિલ્હી પહોંચવા પાછો ફર્યો મારે સાધુજીના કુટુંબને બાબર આપવાં હતા. સાધુજીએ સરનામું લખાવી દીધું હતું.

દિલ્હી મયો. મદામુરકેલીએ કુટુંબ શોધ્યું. સાધુ-જીના પુત્ર પોસ્ટ ઓફિસમા નોકરી કરતા હતા. નાના પુત્ર વડીલ હતા. તેમણે મારો ખૂબ સત્કાર કર્યો.

આજ સાધુજીની એ કુટિર બૂલાતી નથી. તેમના અડધ ઉપરેથી જે પરિણામ અને પ્રભાવ જન્મ્યાં, તે દબારો ગ્રંથોના પહનથી કે પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત ન થઈ શક્યાં હોત. એમના જ પ્રતાપથી મેં ભાંકર સાદસ બેઠ્યાં છે. મૃત્યુને દસી કાઢીને સ્મરતા રમ્યો છું. મરૂં મેડીને આનંદ મેળવ્યો છે.

મારી એ સાદસયાનાનું બપાન પ્રારંભું તેનું આ મંગલાચરણ!

(આજ)

જીવરામ બોધી

નાણું.

એની અગત્ય કથા

આજે આપણે ફાઇ પણ જલ્લસની કીમત જાણુ જ અહેવાલની મૂલ્ય સદીએ બીએ; કારણ કે આપણી પાસે તે માટે નાણાનું ધોરણ છે. સોય અને સાવરણીથી ગાંડી મોટરમાઠી કે મોટી મહેસાતો સુધીની વસ્તુઓ માટે પણ આપણે અંદેશા વગર કદી નાણીએ કે તેની અમુક સંખ્યાની કીમત અમુક થશે. અને નાણાનું એ ચલણ આજની આપણી સંસ્કૃતિમાં એટલું અગત્યનું છે કે તેના વિના એનું ધરતર લુલું જ બની જાય.

હતાં જલ્લસને નવાઇ લાગશે કે દુનિયામાં એક વખત એવો દત્તો જ્યારે નાણાંનો કોશ ઉપયોગ નહતો. માણસો પોતાને ભેઠતી ચીજો અને જ પેલા કરી લેતા; જાતે ન બની શકે કે ન મેળવી શકાય તેવી જાણુ જરૂરી ચીજો પરસ્પરના સદકારથી સાધી લેતા; અને આ સદકારને તેઓ ધ્વિરની સેવા અને સમાજના શ્રેય તરફે ગણતા.

પણ જેમજેમ માણસ 'સુવર્ણ' ગયો તેમતેમ તેને અમુક વસ્તુઓની જરૂર તો કાયમ રહેતી ગઇ ને મણી વખત પરસ્પર અદ્વિતોળદોષ કે સદકાર દરેક ઇચ્છતા માણસને સાથે એવો બીજો શોધતા મુશ્કેલી નડતી ગઇ. જરૂરિયાતોનું કોન જેમ વિસ્તર્યું તેમ એ મુશ્કેલીઓ પણ વધી. આથી અંતે માણસે વિચાર્યું કે એક એવું ધોરણ નક્કી કરવું કે જે સૌને રહે, જેની કીમતમાં ફેરફાર ન થાય ને જે બધા પ્રકારના માલ માટે જવાબમાં આપી શકાય.

દુનિયા આખી ત્યારે પ્રાથમિક અવસ્થામાં જ હતી. એટલે એ વેળાના માણસે તો કાંઠીઓ, સુકવેલી માછલીઓ, સોયો ને ખાંડો જેવી ચીજો આ મુશ્કેલીના તોડ રૂપે શોધી કાઢી, જે દહાડા જાન પણ સંસ્કૃતિથી અસ્પૃશ્ય રહેલા કેટલાક લોકોમાં ચાલુ છે.

એથી કેમકે વિકસિત જાતોએ એ માટે ટોર અને પાછળથી યુગોએતો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો; પણ છેવટે સીધી સંસ્કૃતિ જાતે ધાતુનાં નાણાં-

ની મેળવવાય કરી. પાતુને આહે તે આકારમાં કાપી શકાય છે ને તેના પર અને તેવી છાપ મારી શકાય છે એ તેના નાણાવામાં આવ્યું ને તેણે અખતરાશો એ અમલમાં મૂક્યું.

કહેવાની જરૂર નથી કે પ્રાથમિક દશામાંથી બદલે આવી પોતાની લી પ્રથમ સંસ્કૃતિ ફેલાવનાર એ જાતિ તે આર્ય જાતિ હતી. છતાંનું વહેણ સમધાઈ રાખતા વિનિમયનો આજો પ્રકાર તેણે ઉદઘાટી નાખ્યો. નવાઇ જેવું તો એ છે કે તેણે સૌ પ્રથમ જે ધાતુ વિનિમય માટે વાપરવાની શરૂઆત કરી હતી એ સોનું હતું. જુનીજુની કીમત અંકિત કરેલા સિક્કા તેણે જ માનવજાતિવાસમાં પહેલા પાડ્યા. કેટલાક અધેદના સમયમાં એ સિક્કાઓ માટેના 'નિષ્ક', 'રૂબા', 'દિરબ્ધ' વગેરે શબ્દો મળી આવે છે. મદાગાસ્કર અને મનુના જમના સુધી તો ભારતવર્ષમાં એકલા સોનાના સિક્કાઓનું જ ચલણ રહેલું.

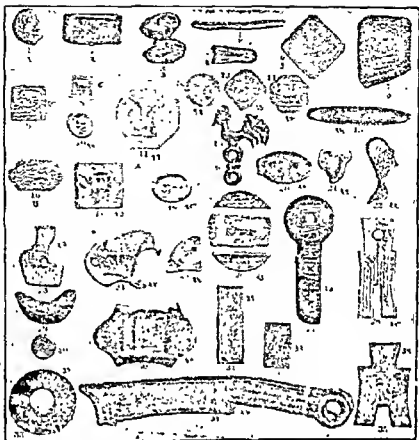
પણ પાછીનું શરૂઆત જગત ત્યારે જંગલી અવસ્થામાં જાગ્યું જ કેવું આવેલું જગતના દાવાજીનો ભાર આજે પોતાને માથે સમ્પૂર્ણ રીતે ધરેલા ત્યારના નિવાસીઓ તો ત્યારે યુક્તિઓની વચ્ચે રહી જાન માનવોની જિંદગી ચુલરતા. વિનિમયનું નિશ્ચિત ધોરણ તેમને ન સૂઝેલું ને મનુષ્યનો પણ વિનિમય તરફે ઉપયોગ કરતાં તેમને વાર ન લાગતી. નોર્મન એન્ડરસનના કહેવા પ્રમાણે એક જાન કે કૂતરા કરતાં જે ત્યારે તેમને મનુષ્યની કીમત વધારે ન હતી.

વિનિમય તરફે ધાતુના સિક્કાઓનો આટલો વિપુલ પ્રચાર ભારતવર્ષ સિવાય પાછળથી જ-એકી બીજી એક સંસ્કૃતિમાં નથી જોવામાં આવતો. તેનું કારણ એ નથી કે બીજા ધાતુઓની અછત હતી, પણ ચલણની અમોહના જાળવવાનું તેમને જાન ન હતું. ચીનમાં તો સિક્કાઓનું ચલણ ચાલુ કર્યો પાછી જગનો વખત તે પાણું બંધ કરવું પડ્યું હતું. ચીનાઓ એકી ધાતુઓ સિક્કાઓમાં કદી ન વાપરતા; અને એટલે સોનાની એટ પડના જેમ રોમનું સામ્રાજ્ય

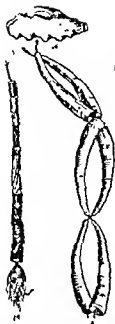

જનાવવા, કમ રીતે તે-
મને વિનિમયનું માધ્યમ
જનાવવું એ બધી વિગત
તેના ચર્ચાસ્ત્રમાંથી
મળી આવે છે. તેના
જગાનાનાં સિક્કા આ
દલા: પણ્ય, અર્દપણ્ય,
ચતુર્થપણ્ય, અષ્ટપણ્ય,
માસિક, અર્દમાસિક, કા-
કની અને અર્દકાકની.
ગ્રામકામ સુધી દિડમા
સોનાનું ચતુષ્ સવિશેષ
દનું, એ કામના સિક્કા
લખના મુજબમમાં સ-
મવાએલા પડવા છે.
એમનું ચતુષ્ ભારત
ઉપરાંત ઇરાન અને કા-
શ્મર સુધી પાલુ દત.
ક શમરના ગોદાણામાંથી
મળેલા સિક્કાની એક
જાલુ ભારતની પ્રાકૃત
વણ્યા અને બીજી જાલુ
ચીની વાપા અંકાએલી
છે. પંજાબમાંથી મળી
આવેલા સિક્કામાં એક
જાલુ સામ્રા અને ગીજી
જાલુ શ્રીક વણ્યા છે.

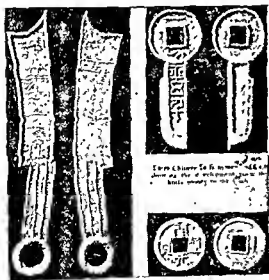
આ પરથી જાણીએ
કે જુદી જુદી મરદુનિ-
એની અત્તર ભારતીય
ચતુષ્ પર યજ્ઞ દની,
પરંતુ ભારતનાં તે
પોતાની જ કરી લીધી
દની. ભારતમાં ચતુષ્જનો
વિશ્વેસ તદ્દન સ્વનંદરીને
ધમે દતો એમ જિરિશ
મુજબમવાળા જે. એ-
લન પછી મિનસાહકનો.

- (૧) શીલ જેવા લાગતો પ્રાચીન શ્રીક સિક્કો. (૨) વર્ધા સેલોએ ઇ. સ. ૧૮૦૦માં જાણમાં ત્રાંગાની પાણીમાંથી કાપીને જનાવેલો સિક્કો. (૩) રાજાના સજિવાને કાપી તથા વાળીને લેવા કરેલા સિવામનો પુરાતન સિક્કો (૪) રાજાના તારનો જનાવેલો દિદુસ્તાનનો જુનો સિક્કો. (૫) ત્રાંગાના વાણમાંથી જનાવેલો સિક્કો (૬) ૧૫૭૨માં રજીનિશ લોકોએ દારેમને ગેરા વાળેલા વ્યારે છાવેલો સિક્કો. (૭) ૧૭૭૨ના લેન્ડોના પેરા વખતનો સિક્કો. જે રાજાની રાખી કાપીને જનાવવામાં આવ્યા દવા, તે જેમાં રાખીની કીનારી પચ્ દેખાય છે. (૮) શા લોમરા સમયનો પ્રાચીન દિદોનો સિક્કો. (૯) અકબરના સમયનો ગોરામ રૂપિયો. (૧૦) સિવદુર્જદને 'જંદીમર' નામનો પુરાણો સિક્કો. (૧૧) સોનાની ખાળીની શોષ સમયનો રહીદર્નિયાનો સિક્કો (૧૨) (૧૩) (૧૪) આજના નિયમના બ્રિટિશ સિમ્પો. (૧૫) સિવામની ઉત્તર આવેલા લેન્ડો: સ્ટેટમાંનો દોડા ધારનો સિક્કો (૧૬) અજાણની 'મીદરાજી' મદોર. (૧૭) ચેદાંજનો રાખી ધારનો સિક્કો. (૧૮) રાજાને લંબોળ સિક્કો. (૧૯) રાજાને વિચિત્ર સિક્કો. (૨૦) હરલીના હમ્મિયમ પાચમુને ત્રાંગાને લખેલો મિદો. (૨૧) એલનાનો એક પુરાતન કાચો શ્રીક સિક્કો. (૨૨) મધ્ય જમાં અને રાજામાં ધારવામાં આવતા તોરાવા સિક્કાએ ખાનો એક. (૨૩) (૨૪) ૧૭મી સદીના લેંગા મેક્સિસન સિક્કાઓ. (૨૫) લેડ હન્ડીચન યાપુએમાં વજાનું રજીનિશ લેવાનું મિલિયું (૨૬) મેર દુસિયા રાખું પચુરણ નર્ધ. (૨૭) (૨૮) હરલીમનની સમયમાં જનેલા ચીનલ સિમ્પો. (૨૯) 'ચી' નામનો વિચિત્ર રાખો સિક્કો (૩૦) 'ચીસી' નામનો ચીનલ સિક્કો. (૩૧) આનામનો રાખો સિક્કો (૩૨) કાયોરો પેરી જાણમાં ૩૭મો તે સમયનો જાણની ૩૭મો સિક્કો. (૩૩) રજેનનો કાણુનાનો સિક્કો એ કાણુના જાણના ૩૩મી પ્રામત જે મિકા જેરલો શાવ ડ: (૩૪) પ્રાચીન ચીનનો કાપી ધારનો સિક્કો. (૩૫) 'પસ' નામનો મે (મીન)નો પ્રાચીન સિક્કો.

અમેરિકાના દેશ દરિયોનાં નાણું મળાણે ઘણી તરીકે કોઠીઃ
ઘણી બાજુ નાં મેઃ ૫૨૫૨૬૧ પેરોલીને બનાવેલું એલ-સિ-કોલિસ
નાણું, જમણી બાજુઃ વર્ગમુક સિલ્કા

ઈ.સ. ૭૦૦ મીનનું ડરીનાણું જેમાંથી ઉતરે પાનું જોડી જઇને
ઈ.સ. ૨૨ મુખીમા ઢાળે જ રહ્યો એ વિશ્વસ દર્શાવેલું ચિત્ર

કુમાર-૧૫૮ મેઠા અંક (માહ ૧૯૯૩)

પીડિયા પિટાનિકા'માં કબૂલ કરે છે. અને એ ચલણ
મેરે બાબે મોનાનું રહેલું તેનું પણ કારણ છે. ભારત-
માં સોનાનો કોણ કાળે કુકાળ નહોતો એટલે વેદના
સમયથી જ સોનાનાણું કાયદેસર આવું (legal ten-
der) નાણું તરીકે ચાલતું આવ્યું હતું, જેના દેડ
અંગ્રેજોના આગમન કાળે અંત આવ્યો.

ભારતમાં અને તેની ઉપગ્રામી સંસ્કૃતિઓ સિવાય
નાણાંનું ધોરણ નવાં નિશ્ચિત નહોતું થયું ત્યાં વિનિ-
મયના આધન તરીકે અનેક ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં
આવતો મિસરવાસીઓ પાછળથી એ શ્રમિકાધી ઉગ્યા
આવ્યા ને ઝિનકા ને ચિલુકની કોઠાળી ધાતુની ધાતુ
ઓની સમઠીઓ વાપરવાનું શરૂ કર્યું. સિલ્કાઓનું
ચલણ તે ત્યાં મિસરી સામ્રાજ્ય લાંબી ગયા પછી
દેડ સુવેમાનના વખતમાં ચાલુ થયેલું.

અમેરિકાના ઇડિયનોએ તો વિનિમયના માધ્યમ
તરીકે વળા પ્રિંચન જ પ્રકાર ચોજેલો. મોનું ત્યાં પ્રુકળ
પ્રમાણમાં હતું, છતાં નાણાં તરીકે તે તેઓ ઈશમણાં ને
છાપણાંનો જ ઉપયોગ કરતા જે દળ મર્ચેન્ડિસ ને
આફ્રિકામાં અદરથી તે ગેનિનના ઉપમાત્ર સુધી ચાલુ
છે. તેમના નિષ્કામાં વાપુમ અને અલ-સિ-કોલિસ
એ જે પ્રખ્યાત છે, અલ-સિ-કોલિસમાં ચક્રમક જેવા
પસરામાં ધર્મીને ખેાવવામાં આવતા. અમેરિકામાં
મોનાં જોરાઓએ શરૂઆતમાં એવાં અલ-સિ-કોલિસ
ગતાની. ઇડિયનોને બેટ આપી, બદલામાં મોનાનો
સારો જેવો જથ્થો મેળવેલો.

નિષ્કા મારેની સુરોપની શોધ મૌલિક નથી. ભાર-
તોએ એ કલા જાયઝેન્ટિયનો પાસેથી શીખી. તેમના
દીનાર, દિરહમ ને કાલસ એ જાયઝેન્ટાઇનના જ મુળ-
ના છે. ચોતાના વિજયકાળે વ્યવિધાન તેમણે એવે
અને સિસિયામાં એમનું ચલણ ચાલુ કર્યું. ક્રાન્મના
પેરિન થી શરૂ તે ક્રાન્મમાં દાખલ કર્યાં ને પ્રસિદ્ધિ
પણ સિસિયા મારફત તેનું અનુકરણ કર્યું. જાયઝે-
ન્ટાઇન અરબ નજી આવેલા રશિયા સિવાય પાછળથી
આખા સુરોપમાં એ અનુકરણ ચાલુ થયું ને પછી
જુદા જુદા દેશોએ તે પર પોતાની ગઢવીયા અંકિત
કરી. છટકિમાં તો ધણા વર્ષ સુધી સિલ્કાની પાંદે
અરબી લખાણ ચાલુ રહેલું.

નાણાંના ઇતિહાસમાં ચીનના પ્રસિદ્ધ કુશાણ-

ખાને કરેલો અખતરો મોંઘવા જેવો છે. ઇ.સ. ૧૨૬૦ થી ૬૩ના ગાળામાં તેણે સીનાષ કામળાની નોટો ચલણ તરીકે ચાલુ કરેલી જે ઇતિહાસનું પહેલું જ કામલ-નાણું હતું. પાછળથી એ ચલણ બંધ થયું એટલે ૧૨૬૪થી ૬૦ના ગાળામાં તેણે ફરીથી એકેક ટિંગની નોટો બહાર પાડી. એક દમર સુએનનો એક ચાંદીનો રેલ અને દસ ચાંદીના રેલ બરાબર એક ટિંગની ક્રોમત થતી. પણ એ નોટો બહાર પડતી વખતે કશો અંકુશ મુકરર કરેલો નહોતો એટલે થોડા જ વખતમાં ટિંગના સિક્કા કરતાં નોટની ક્રોમત અને કચણી બિતરી ગઈ.

પણ છતાં સીનમાં એ ચલણ ટકી રહ્યું. મહિં-પોસો ને પોષિયરે પોતાની મુસાફરીઓમાં તેમની મોંઘ લીધેલી છે. વિખ્યાત મૂર જમતસાફરી ઇબ્ન બતુ-તાદની સીનની મુસાફરી વખતે પણ સીનમાં કામળા અને આમણનું ચલણ ચાલુ હતું. તેણે લખેલું છે કે, 'સીનનો સહેનસાદ કામળા કે આમણ સિવાય બીજું નાણું બહાર પાડતો જ નથી; અને જ્યારે તે ધસાઇ જાય છે ત્યારે લોકો શબ્દની ગીત્તેરીમાંથી બદલાવી નવું લાવે છે.'

સીનનું સૌ પહેલું નાણું તો જુદું જ હતું. તેનો એક સિક્કો ખમીસના આકાર જેવો હતો જે 'પુ' કહેવાતો. બીજો ઝરીના આકારનો હતો જે 'તાઓ' કહેવાતો. એમાં વિકાસ થતાં થતાં છેવટે ઝરીનું પાનું બીડી જઈ એળ દાંધો જ ચલણમાં વપરાવા લાગ્યો. ત્યાર પછી કલ્હ, સીમુ, લોદું અને પકવેલી મારીના સિક્કા પણ સીનમાં વપરાવા લાગ્યા હતા. ને એ પ્રકાર નવેર ન હતો. દિંદમા આંધ્ર રાજ્યોએ સીમું જ સિક્કામાં વાપરેલું. ઇ.પ. ૧ીજ સદીમાં ઝંકટ્ટામાં નીકળેલો જ પ્રચાર હતો. અરે, ચાલુ જ્ઞાનાત્મા ને મદાયુદ પહેલાં સિદને પૂર્વ આફ્રિકામાં એલ્ગિનમના સિક્કા ચલાવેલા ને યુદ વખતે જર્મનીએ લોદાના સિક્કા પાડેલા. મહાધ રાજ્યોમાં હલુ ને સીસાના જ સિક્કા વપરાય છે.

પણ ઇ. પ. ૨૧૯માં દન વંશના એક રાજાએ સીનમાંથી સિક્કાના ચલણનું નામનિશાન ઉઘારી લીધું. સિક્કા પાકનામ કારીગરોને તેણે કલ્હ કયાં ને ચાલુમાંના જમા સિક્કા દરિયામાં ફેંકી દેવડાવ્યા. મારીમાં ગુંદ જેવો બીજો પદાર્થ ઉમેર્યો. તે પર ચાંદી ઝાપ મારેલા સિક્કા તેણે ચાલુ કર્યાં. યુ-સીનામનો

વિક્રમાદિત્યનું બિરદ પામનાર મદા-રાજાધિરાજ ચંદ્રગુપ્ત બીજાનો સિક્કો

કુશાનગુપ્ત પહેલાનો સિક્કો

સમ્રાજીના સિક્કામદપાણ, છટ્ટન અને ઉદસિંહ રાજાની છાપના

કેનોજના રાજા બોળ અધવા મિદિર મુરેર પ્રતિદારનો સિક્કો

ગુપ્તરાજ ઉપર રાજ્ય કરીમએકો વિવિધ લા-નિઓ અને લુદાલુદા રાજાઓના સિક્કાઓ

સમદ્રગુપ્તનો સિલ્લો

કનિષ્કનો સિલ્લો

છઠ્ઠાંસદી આજની એક પાંડવી ચલણી નોટ

શહેનશાહ તેથી યે આગળ વધ્યો ને તેણે ઇ. પૂ. ૧૪૦મા જાધા સિક્કા બંધ કરાવી કાગલનાણુ જ ચાલુ કરાવ્યું. દિંદ સિવાય પૂર્વ એશિયાના કેરિયા, અનામ, જાપાન વગેરે પોતાના ચલણ માટે ચીનનાં જ નકલ્પી છે.

દિંદ તો પાછળથી મુસ્લીમોના દાયે જઈ પડ્યું, એટલે તેમણે જૂના સિક્કાને જદલે પોતાના જ સિક્કા ચાલુ કર્યો. ધોરી રામઓએ ૧૭૮ એનના સોના ને રૂપાના, એક જાણુ કલમા ને જીલ જાણુ મહેરવાળા 'તનકા' નામના સિક્કા ચાલુ કર્યો. ઇબ્ન ખત્તાબ દિંદ આગ્યો ત્યારે દિંદની માદીએ મદમદ તપવળા હતો. તેણે દીનાર ને દિરદમનું ચલણ કાઢી નાખી નવા જ સિક્કા જદાર પાડ્યા હતા. તેનું કાંટક આ પ્રમાણે હતું:

૪ કમડી=૧ કાની અથવા જિતલ

૨ કાની=૧ મુલતાની

૩ મુલતાની=૧ શશકાની

૬૪ કાની=૧ તનકા.

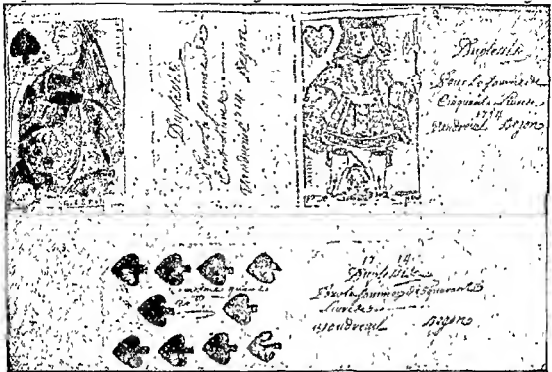
જુલજુલ રાજતંત્ર તણે સિક્કા અનેક પરિવર્તન પામતા ગયા પછુ અંધાધુમીના એ યુગમાં જ્યારે શેરશાહ મુરીએ દિલ્હીની માદી જોગવી ત્યારે તેણે મદમદ તપવળના વળતથી બંધ પડેલું રૂપાનું ચલણ ફરી ચાલુ કર્યું. અને વિનિમયના સાધન તરીકે પહેલવહેલો જ એક સિક્કો દિલ્હીમાં ચાલુ થયો. એ સિક્કો ત 'રૂપિયો' ને આજ સુધી એ નામે ચાલુ રહ્યો છે. પહેલવહેલો ઇ. ૧૫૪૨માં તે જદાર પડ્યો.

અને જ્યારે કાંકરે રાજ-સગામ દાયમાં

લીધી ત્યારે તો સિક્કા તરફ તેણે ખામ લગ્ન આપ્યું. આઝા, અમદાવાદ, કરાચી અને જગાજમાં ને માટે તેણે વ્યવસ્થિત સાધનો તરીકે મોનાની ટંકશાળો ઊભી કરી. એ સિવાય આંદોના સિક્કા માટે શ્રીમદ્ધે અને તાંજાના સિક્કા માટે આઢ્યાવીશ રથયોએ તેણે જુદી ટંકશાળો ઊભી કરેલી. તે વખતના કેટલાક સિક્કાનાં નામ આ રહ્યાં: શહેનશાહી મહેર, શદ, આનમાદ, ખિનસાન, આરજોશા, છુગલ, દલાલી, આશ્તાળી, સાલજલાળી, અધેલા, રાવો, કમડી વગેરે.

આ યુગલ સામ્રાજ્યના પતનકાળે દિલ્હી ઊર્ધ્વાં થયેલાં જુલજુલ રાજતંત્ર રાજ્યોએ પોતપોતાના મિક્કા ચાલુ કર્યા. પહેલાં તો એ ટંકશાળા વગરના હતા પછુ પાછળથી મોગલ રાજ પ્રમાણે જ એ છપાવા લાગ્યા. એ કાળે જ અમેરિકામાં યુરોપિયનોએ જમાવેલો અટ્ટો રિયરતા પકડતો હતો. તેમને સોધી પહેલાં તો વિનિમયના સાધન તરીકે શું વાપરવું એ જ મુખ્ય પ્રશ્ન થઈ પડેલો, પછુ આ અરમા સુધીમાં તેમણે તેનો ઉકેલ આપી મૂકેલો. દક્ષિણમાં તેમણે તે માટેના સુનરા સાધન તરીકે તમાકુનું ગાંધપ રવીકારી લીધેલું— આજીનીગિયાના પીકાની લગડીઓના ચલણ માફક. દેરાલિનામાં રૂપ નામના ઝોળ પત્થરનો ઉપયોગ ચાલુ થયેલો, પછુ તમાકુનું વલણ સવિશેષ અને લોકપ્રિય હતું. અમેરિકામાં તમાકુની શ્રેષ્ઠપ્રિયતા એટલા પરથી જ સમજી શકારો કે તેની પહેલવહેલી પાઉચી નોટ પર પછુ તમાકુના પાંડાની જ છાપ પાડવામાં આવેલી. આ તમાકુનું ચલણ પછુ એ વખતના કૌનકાના

કેનકના કે. અશોક-સહે એક વખત સિદ્ધાની જોડ પડતાં પોતાની સહીવાળી ગંજવાલા પળાવતું ચલાવેલું તાણું ચલણ કરતાં તે એક સાફ કહી શકાય. ત્યાં તે પછી અજ્ઞાન જ રીત અખાવાર કરવામાં આવેલી. ઇ. ૧૬૮૫માં ફ્રાન્સીસી આપાત કરેલા સિદ્ધાની ત્યાં જહુ તંગી પડી. કાગળની પુષ્કળતા ને છાપખાનાની સપડતા પણ ત્યાં ન હતી. કેનકને ત્યારનો પ્રેકોન્સલ જહુ વિચિત્ર ભેગનો હતો ને તેણે તે માટે ઉપાય પણ વિચિત્ર જ શોધી કાઢ્યો. દેશમાંના બધા ગંજવા તેણે એકઠા કરાવ્યા ને તેનાં પાનાં પર હેક પાનાની જુદી જુદી કીમત ઠરાવતી પોતાના દાગની સહી કરી, એટલે કેનકને એ ચલણ રીકારી લીધું! ને ફ્રાન્સમાંથી ખાતુનાણું ત્યાં ન આવ્યું એટલા ખાતર ફ્રાન્સની સાર્વાનિક સરકારે પણ તેને ઉત્તેજન આપ્યું!!

પરંતુ, 'પૂર્વની રાણી' તરીકે ગણાતા દિદરતલમાં તે નાણાનો આવો દુકાળ ક્યારે પે નથી પડેલો. અંગ્રેજોના આગમન વખતે પે અર્ધ ૧૭૯ પ્રકારની સોનામહેરો, ૬૧ પ્રકારનાં સોનાનાં હોન (વશિષ્ઠ ભારતમાં વપરાતા સિક્કા, જે 'પેગોડા' પણ કહેવાતા), ૫૮૦ પ્રકારનાં ચાંદીનાં રૂપિયા અને ૨૧૪ પ્રકારના

પરેશી સિક્કા પ્રચલિત હતા.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીનો કારોબાર દિદ ૫૨ રાજ સયો ને તેણે દિદનું બધું પ્રચલિત નાણું બંધ કરાવ્યું. ૧૮૩૫ના ૧૭મા કામદાથી એક તોણા (૧૮૦ ગ્રેન)ના રૂપિયાનું તેણે માપન તરીકે ચલણ ચાલુ કર્યું. દિદી પ્રગટનું મન છતાં સોનાનાણા તરફ વધુ દળેલું સાગતાં ૧૮૪૧મા કંપનીએ જાહેર કરેલું કે, ચલણમાં ન હોવા છતાં પંદર રૂપિયાની કીમતે ખજાનામાંથી કાઢને પણ સોનાની મહેર આપવામાં આવશે. પરંતુ ૧૮૫૨થી તેણે પે બંધ કરી દેવામા આવ્યું ને આથી દિદી રૂપિયાના પિદેલી દુડિયામણના દર તદન અગિજિત બની ગયા.

આ દુડિયામણની મારમાંથી બચવા પાંચ દળર મુરેરૂપિયો અને સાત દળર દિદીઓની સહીવાળું એક અરજપત્ર વિલાયત-ગોકલવામાં આવતાં ૧૮૬૨માં આ ખાજનની તપાસ કરવા દસરૂ કમીશન નીમવામાં આવ્યું. તેના રીપોર્ટને અનુસરી ૧૮૬૩માં દિદની બધી ટેકરાણે બંધ કરી દેવામાં આવી, પણ એથી તે રૂપિયાની કીમત કૃત્રિમ રીતે વધી ગઈ. ઇ. ૧૮૬૮માં દેખી શકાયતો પ્રમુખપણા

નીચે ફરી એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું. એણે નોંધારતોને કપાળે સોપરિનને પ્રચલિત સિક્કાતરીકે ઠાકાળે સાડયો એટલે દિવસે એલામાંથી નીકળી ચૂલામાં પડ્યું. રૂપિયા વટાવી સોપરિનમાં લારપાઈ કરવાથી દિવસે હુંડિયામણની જતી અસલ ખોટાં તો ઠાકાળે અર્થશાસ્ત્રી જ સમજાવી શકે અને થીજ વાત. રૂપિયાના મૂલ્ય પ્રમાણે તેની અંદર ચાહતું પ્રગાથિ ખૂણ કમી કરી નાખવામાં આવ્યું હોય, દિવસે દિવસે સમજાવે પહેલી જ વાર આપણે રૂપિયા એક પ્રમાણિક સિક્કોમટી મેળો.

એકે બીજા દેશોના ચલણ વચ્ચે દુષ્પ્રમાણના
ભાવા મૂલ્યવાદ માણસે સ્વીકારેલા નાણાના ધોરણ-
થી જ ઊભા થાય છે એ ખરું છે, છતાં આજની
સંસ્કૃતિમાંથી તેને પાછું ખેંચી લઈ શકાય તેમ નથી
એ પણ એટલું જ ખરું છે. આસંસ્કૃત કે અર્ધસંસ્કૃત
બનતો હજુ તેમ કરી શકે. જેમ હજુ એ ઉત્તર અમે-
રિકામાં તમાકુ ને બીવરના ચામડા, આજીસીનિધામાં
ગીઠા ને ચીનમાં ચાની દખાવેલી લગડીઓ, મંગે-
લિયામાં સોણા વગેરે વપરાય છે તેમ. અગર તો રાષ્ટ્ર
રાષ્ટ્ર તેમ કરી શકે જેમ જર્મનીએ બ્રાઝીલને પોણા
લાખ ટન કોલસા આપી બદલામાં કૌરી લીધા હતી તેમ.

નાણાના માધ્યમ તરીકે ધાતુ સિંચાય તો કંઈ ન હાવે એ દેખાતુ છે, કારણકે તેને ગમે તેમ ઘણા સંકાય છે ને આહે તેની છાપ તે વર હિઠ્ઠી સંકાય છે, પણ એ ધાતુઓ પણ અખતરાથી વર નથી રહી. રોકાઈ કલક ને લોહું સુધાં અજમાવી જોયું વતું ને સિંચાય તો પેટિનમ વર પણ નજર દોઢાવી હતી.

પરંતુ ઝોની મોઢાસત ને મેળવવાની દુષ્કરતા તથા ખીચા-
ળવાની મુશ્કેલીને લીધે આખરે ૧૯૪૫માં ઝો પડતુ મૂકેલું.

અત્યારે સિકકા માટેની મુખ્ય ધાતુઓ રૂપ ને તાંબું જ લેખાય. સોનું મુખ્ય ન લેખી શકાય. સોનાના સિકકામાં ૨૨ ભાગ સોનું, રૂપાના સિકકામાં અરધુ રૂપું, ને તાંબાના સિકકામાં દેવ ભાગ તાંબુ અને બાકી મિશ્ર ધાતુઓ મેળવવામાં આવે છે. અને દરેકના સિકકામાં તે પહેલાં જે નાનાકર્પકના થે નથી રહી. તેનાં સુશોભન અને હાવ ઉપર અત્યારે ખાસ ધ્યાન આપવામાં આપવામાં આવે છે. વળી પહેલાં જેમ વેપારીઓ સિકકા પાડી શકતા હતા તેને જાહેર આજે બધા સિકકા રાજ્ય તરફથી જ જાહેર પાડવામાં આવે છે.

નાણાંની અગત્ય ખરેખરી તો ગણ કેટલીક સહિ-
ઓથી વધી છે. તેનું કારણ આતરરાષ્ટ્રીય વેપાર-
માં થએલા વધારો છે તે એટલે જ મેળાનાણાંનું
મદત્તન છે. જુદા જુદા રાષ્ટ્રો પોતપોતા વચ્ચે વ્યવ-
હાર કરે ત્યારે યંત્રોને સામાન્ય ગાદ્યમ રહેલું જોઈએ
તે એકલું મેળું જ પૂરું પાડી શકે છે.

પરંતુ મહાકુલ પછી જગતના આગળ પડતા
 ધણા સમૂહોએ સોનાની આગતમાં હીવાળું કાઢ્યું છે,
 ને પોતાનાં સોનાનાં ચક્ષુ છોડી દીધાં છે નાણાંના
 આપણે સ્વીકારેલા ધોરણે એની ગમે તે અસર થાય, પણ
 એટલું તો ચોક્કસ થાય છે કે નાણાને એની પોતાની
 કશી કીમત નથી. માત્ર આપણે સ્વીકારેલી કીમતનું
 ભૂલે ભૂલે રૂપે એ પ્રતીક જ રહે છે. અસ્થાયી હશે

મૈદીનાં પાન

જેનો ખરો રંગ જો લાગશે તો સદા તમારા આત્માને સોહાવી રહેશે.

સંયોગો માણસને દુઃખ નથી જનાવતા. સંયોગો માટે તેણે આંધી લીધેલા
અભિપ્રાય જ તેને દુઃખી જનાવે છે.

આપણને જે ગમતું હોય તે કરવા કરતાં જે નફરી હોય એ કરવા લાગતાં
આપણે એમું દુઃખ આમંત્રીએ કરીએ.

વધુમાં વધુ વાતો કરતો રહેનાર થોડામાં થોડું વિચારનાર બને છે.

પારકા મહેલે પોતાની ચતી નિંદા અને જુલો વારસે હપકે સાબળવાની તૈયારી એમાં જ માનવતાની સાચી કોશી રહેતી છે. હપકે સાંભળી, ભૂત સુધારી હપકે ભૂતી જવો એ જ ખરી મદદનગી.

ખભે ખડિયો

જ્ઞાન અને રખડપાટની તમજાથી કહેલાં નાનાંમોટાં પરિશ્રમથીનો વિલાસ

સાબરના

પૂરમાં

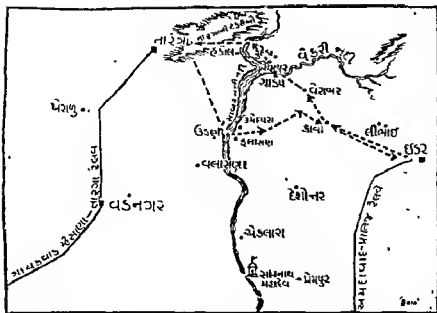
તારંગાનો એક વર્ષાપ્રવાસ

સં વત ૧૯૮૯ના શ્રાવણ માસની આ વાત છે. જનમાસુમીની રજાઓ ઉપર છડરથી તારંગા પગપાળા જ્ઞાનોને નિશ્ચય કરી ચંદ્રાચૂડાને દિવસે સંજ્ઞના અમે ઉપડ્યા. અમારી મૂળ યોજના તે રાત્રે વેરાબર રોકાઈ બીજા દિવસે વહેલી સવારે રવાના થઈ બપોર ચતાં મુખીમાં તારંગા પહોંચી જવાની હતી. પણ અમે નીકળ્યા સારે જ દિશાઓ ગોરંગા-એલી હતી અને તબો આકાગી યોમલાગોર પર્યટ સાથે પ્રસાદ પ્રસાદને પીંદની મળ સમાપતા હોય એમ જળભરિત ગેધમાળા ડુંગરાઓને અધ્યાસને દોડી રહી હતી. એકાદ કલાક ચાલી ડુંગરી વટાવી અમે ગોદાનામાં બીતર્થા કોટલામાં રમઝુમ કરતું એક આપતું અમને ધેરી વહ્યું. અરધાએક કલાક પછી જવારે વરસાદ વળી ગયો. સારે પ્રકાશની આબા જળભર વાદળના ઢાંગે ઢાંગે પ્રસરી રહી હતી. એનરેશમાં ખીલેલી વનરખતિનો મોખટિયો પથરાઈ, દમણ જ પડીને દરરી રહેલાં તાન્દ જળકણે, અને ધોવાએલી ચકચકિત ડુંગરમાળ એ ત્રિવિધ શોભાને હૃદયમાં ઊડતા અમે ઉતારવો ડય ભરવા લાગ્યા. ખૂજ અંધારૂં ઘઈ ગયા પછી આસરે એક કલાક ચાલીને અમે કાવા મામ પહોંચ્યા સારે વેરાગરનો વિચાર છોડી દહ રાતની રાત સાં જ પડી રહેવાનો નિરધાર કરી અમે પટેમના ધર તરફ ગયા.

સવારે વહેલા ઊઠી અમે ચાલવા માંડ્યું. મામ બદાર જતાં જ વરસાદમાં ધોવાએલી સ્વચ્છ રેતીમાં બેઠેલું એક ઊંટનું રોળું જોયું. એના રમેરાજ પણ સાં જ દત્તા. એમાં એક જ માણસ ત્રજતો દત્તો;

જાણીના બીજા પછેડીઓ ઝોટીને પટેલા દત્તા, ઊંટની મત રવાવે ધણી અજડ હોવા છતાં શરીરે મુંવાળા હોય છે. શિયાળોઢિનાઓ તે એ વેઈ કયાં જ કરે, પણ એમાસામા એને આગમ ત્તેષમે. વરસાદ પડ્યા પછી તે એની માપજત મુરખાનીની માફક રાખવી પડે. દિવસે એ જંગલમાં આડપાન ચર્ચા કરે અને રાત્રે મામ બદાર સ્વચ્છ પુલ્કી જગ્યામાં એને બેસાડવા પડે. એમામના તે ઊંટ લગભગ આમમાં પેસે જ નદિ, કાદળ મામમાં પુષ્કળ કાદવ અને માખીઓ હોય છે; એમાં તો જરાક સંભાળ ન રહે તે ઊંટની મુંવાળી આમટી કોહી જઈ તેમાં ડવાત પડે છે અને એ એપ ફેસાઈ કપચિત માથુ-ખાતક પણ નીપડે છે.

અણેક માદસ ચાલી બોરોનું જંગલ વટાવી અમે વેરાગરની માંડીમાં ગેદા સારે વાળ જરા દટી ગયું હતું અને વરરી રહેલી વાળાઓ નિરાશમાંથી છૂરેસાં જાળકેલી માફક યોગેર નામજાગ કરી રહી હતી. દૂરના ડુંગરાઓ આકાશમાં અડિતર ચિત્રામણ કરેલું હોય એવા લાગતા દત્તા અને એક ચકચકિત રેખા જેવું સાજરનું વેદન આધેથી ઝગી રહ્યું હતું. નારનો કરી અમે નવેક વાગતાં વેરાગરથી નીકળવાની તૈયારી કરી, એટલામાં તે સગાચાર મલ્યા કે તબો દિવસની સાજરતાં પૂર બીતર્થા ન દત્તા અને સામે પાર જયું એ લગભગ અસાધ્ય હતું. અમે જરા અમચાવા તે બરા, પણ છેવટ સામે પાર નજ દહ સકાય તે વેરાગરનાં પૂરનેદને પાછા દરવાનો નિરધાર કરી આગળ વધ્યા. અમે નીકળ્યા એ જ વખતે ફરીથી આકાશ

હડરથી નીકળી વેરાળરને માંમે' થઈ કુદેડા આગળ સાળરમતી ઓળંગીને તા-રંગા અને ત્યાંથી જિડણીને રસ્તે પાછા વળતાં સાળર-મતી ઓળંગી કાવા થઈને પાછા હડર--એ માર્ગ જતાવતો નકશો

આવાં દમંગાર દાક-રડા કુદંગો અદીં રહેતાં દતાં. અલારે પુરુષો ખેતરમાં કામે મળેલા હોઈ આ આધિક ક-

મેધમાળથી છવાઈ ગયું અને જલે દમણા જ જોન-જોનામા ત્રમજદ પરસાદ તૂટી પડશે એમ લાગ્યું. ખેતરોની ફેદીમા કાદવ ખૂંદના કલાકેક આવી અને એક વહેળા ઉપર આવી ગરોમ્પા ત્યાં એક ખેડૂત બગાદ આનંદો દતો તેને બોલાવીને અને રતેનો પૂછ્યો. અમારે નારંગા જવું છે. એ સાબળીને એ લાંબુભર કધાઈને અમારી સામે લોઈ નહા અને પછી ભોલી બિચો: 'પણ સાબર તો મોટી છે.' આખરે એણે અમને થોડે દૂર ચાંડપ ગામના કિનારે જઈ ખાત્રી કરી જોયા સૂચવ્યું.

લાંચી આગળ વધી અને થોડુંક ચાલ્યા હોઈરું જોટલાગા તો એક કુંગરના જોદમા કેટલાક પડી મળેલા ધરના ખંડિયેર અને એમની વચમા ક્યાંકક્યાક પડુંપડું દાલતગા દટી રહેલા પંદરેક ઝૂંગા સરખા ધર જોયા. એક ઝૂંગામા ગાભા જેવા લુગડા પહે-રેલી એક આધિક બાઈને પૂછતા માલુમ પડ્યું કે આ ખંડિયેરો એ જૂનું ચાંડપ ગામ હતું. આ ગામ ભા-ગીને સાળરની નજદીક એક નવું ગામ વચું હતું. અને તે અદીંથી અરધોએક માઇલ દૂર હતું. ઘણા-ખરા પહોંચતાપામતા મોટો તો નવા ગામમા વસવાટ કરવા ચાત્રી મળેલા, પણ જોએ અત્યંત મરીજ દાલતમાં દતો તેઓ આ રથગા છોડી નવા વનવાટનું ખચ વહોરી શકે તેમ ન હોઈ અદીંજ પડી રહેલા.

મરની બાઈ બીજી ઝૂંપડીઓમાંનાં જોયાર ડોસીયતં અને થોડા અર્ધનમ અંદા બાગકો મિવાવ આ નિ-ર્જન ગામ સૂમસામ જેવું જોનારને ખાવા પાત્રુ હોય એવું બિદામણુ લાગતું હતું. ઓંગેલું મામ, તૂટેલા ખંડિયેરો, બગામળી બીકેલી ઝૂંપડીઓ, દૂંડાંયા સળી બેત્રણ નારીઓ, એ સર્વને આવરી લેતો મૂનકાર અને પ્રલવના પૂરમાં ગ્યુલસુંડુ ડૂંગાપી રેશે એવી ડરા-મણી મેધમાળ આખું દરય કોઈ જાનીપડા માણસને પણુ લાંબુભર ફડક પેસારી દે તેવું હતું.

લાંચી ચાવીને અને નવી ચાંડપના આરા તરફ જતા દતો જોટલામા અમને એક માણસ નામો ગમ્યો. તેણે કહ્યું કે ચાંડપના આરે તો ગોળી ફરતી નથી. એટલે ત્યાં જવામા સાર ન દતો. એણે રામપુર-પુદેડા અને જિરાણી એમ બે રથજો નદી પાર કરવા માટે જતાવ્યાં; કારણ આ બંને આરે તારાઓ સા-માન્ય રીતે ગોળીઓ ફેરવતા હોય છે. બીકણીને આરે તો કદાચ તારાપો પણુ મળી નય અને ત્યાં પટ સપાટ અને પહોળો હોવાથી જિતરવાનું પણુ વધારે સહેલ પડે. આમ તેણે વિગતવાર ફોડ પાડીને દર્શા-કત કહી. પણ જિડણી અદીંથી ધણું દૂર હતું, જ્યારે રામપુર-પુદેડા માત્ર કલાકનો જ રસ્તો દતો. એટલે આખરે અને પુદેડા જવાનું નક્કી કરી એ તરફ વળ્યા થોડે દૂર ગયા જોટલામા આરપાંચ બાઈઓ અમને સામી મળી.

તેઓ સામે પાનના જ એક નજીકના ચામની દત્તી અને સામાન્ય રીતે પુરેકાની બાજુમાં એમનો રસ્તો હતો; પણ આજે નદી પાર કરવા હિડણી જેટલે દૂર જઈ સીટીલાઈના ડાયા કાનની પેટી મોટા ચકાવો ખાખાને તેઓ તરપર યથા દત્તી. અમે આ સાબળી ખરેખર વિમાસણમાં જ પડી ગયા. શરીર ચલાવું રનામાં તો રેવેલાં દત્તાં જ નહિ, એટલે ક્ષણભર તો એમ થયું કે કે આતો આપણે પણ હિડણી તરફ જઈએ. ધડીવાર એમ પણ થયું કે પ્રથમથી જ સમ-જીને હિડણી ગયા હોત તો ફીક થાત. પણ કાદવ ખૂંદી ખૂંદી પગ ચાકી ગયા દત્તા અને હિડણી એટલું બધું દૂર હતું કે આ વિચાર કયો પાલવે એમ ન હતું. વળી હિડણીથી તારાંખાં અંતર પણ સીમા રસ્તા કરનાં ધણું વધારે થાય; એટલે આટલું આંખા પછી આ અવળી ખેપનો નિચાર આખરે પડતો જ મૂક્યો અને પુરેકાના આરે જઈ નરીજ અજગ્યાની જોવાનું જ નહીં કર્યું. સાથે સાથે એ પણ ચોક્કસ કરી શીખું કે પાણી વધારે હોય તો પૂરને ધમે પાછા ફરવું.

થોડે દૂર પહોંચ્યા નહિ હોય એ એટલામાં તો એમરે અંધકાર ફેલાવતી ધનાષ્ટાગ્યાઈ નમજટ વર-સાદ તૂટી પડ્યો અને નદી પાર કરવાની અમારી આશા ઉપર પાણી ફરી વળ્યું. આમ પોણીએક કલાક જોસળંધ પાણી પડ્યું અને સાબરની સાખાડપ વેકરી નદી અને એજાંથી ત્યારે તેમ પૂર નહિ હોવા છતાં તાજા વરસાદથી એનું વહેન વધુ હતું. પણ અમે જેમ તેમ કરીને પુરેકાની નજીક તો પહોંચ્યા. એટલામાં દિસાએ ઉધડતા લાગી અને વરસી રહેલા વાદળ ફરી-થી એકવાર નાસજાગ કરવા લાગ્યાં. ગામમાં પેસતાં જ અમે પછપરંજ શરૂ કરી. એક માણસને પલાપર માટીની મોટી કાળી ગોળી લઈને ઠાકરડાના વાસમાંથી નીકળતો અમે જોયો. એણે કંઈ કે પોતે દોડાલ ગામનો તરફો હતો અને સવારે દસ વાગ્યે સાબર પાર કરીને તે આવેતો હતો. અત્યારે સામે પાર જવા માટે જ એ નદી તરફ જઈ રહ્યો હતો અને અમારી ધરંજા દોષ તો પોતાની જ ગોળી ઉપર અમને નદીપાર કરી આપવાની એણે દરખાસ્ત કરી.

હું તો એકદમ આશાવંત થઈ ગયો, પણ મારા સાથી (અમે બે જ જણ પ્રવાસમાં હતા) વેરાગરના

રહીશ હોય અહીંની પરિસ્થિતિઓથી વિશેષ પરિ-ચિત્ત હતા. એમણે મને અંતિજમાં જણાવ્યું કે આ તારો માત્ર પેસા લેવા માટે નદીપાર કરવામાં મુરકેલી ન હોવાનું જણાવતો ન હોય તેવી રીત ખાતો? મને, એ વખતે, અત્યારે છે તેટલો ગામમાંથી નીકટ પરિચય ન હતો એટલે ગામડાના માણસો નિર્ભય સત્વપક્ષા અને નિર્દોષતાની પ્રતિમિનીઓ જ હોય શકે એવી કવિકલ્પનામાં (કે ભગમા) જ હું દરદમ રહેતો, એમાં મારા સાથી આવી અનુચિત શકા કેમ લાવે છે એનું મને સહેજ આશ્ચર્ય પણ લાગેલું. પણ નદી મુખી તો અમારે જયું જ હતું એટલે નદીપાર કરવા સંમતી આપરો નિર્ણય તારાને જણાવવા વિના અમે તેની સાથે વાતો કરતા ચાલ્યા. ગામ ગવાર ગયા એટલામાં તો વાદળ અરધાપરધાં વિખરાઈ ગયાં દત્તા અને સૂરજ પણ દળવેથી ડો-કિયા કરી વાદળિયો તડકાછાપડો કરી રહેલો હતો. આમ લગભગ પોણી માલક આવીને અમે કિનારે પહોંચ્યા ત્યારે સૂરજ કીકીક પ્રકાશ ફેંકી રહ્યો હતો અને અરધો કલાક પહેલાં જે તમજદ અડીઓ પડી રહી હતી તથા સૂરજનું નામીનસાન પણ નહોતું જણાતું એવું કયાપ લાગતું ન હતું. ત્યજે ખાસ વર-સાદ વડો જ ન હોય—માત્ર એક રસની છાટ અગર અંદીને સ્થિતિને દત્તાની રમાડી રમજુમ કરતી ચાલી મધ હોય—એમ એમરે દળવું દળવું લાગતું હતું. મને તેવી અનિશ્ચિતિ અંતે પણ જ્યારે સૂરજ એકવાર ફરીથી પૂર અદરમાં પ્રકાશી જોડે છે ત્યારે સ્થિતિ દત્તી તેથી મેં વધુ દળવો લાગે છે અને ત્યજે ડોષ અસાધારણ બનાવ કરી ગયો જ નથી એમ મન માનવા મંડી પડે છે. એ તો તૂટિએ કરેલી વેરજાંજરણી પૂણું વિચતો આપણે અત્રાસ એજાં અથવા પેરાસ સાંજાંઓ ત્યારે જ માણસ પડે કે મામતો છુટી જ જતનો છે—ત્યારે જ જાન આવે કે પ્રકૃતિનો પછપરંજ એ દરદમ કેમગ કવિકલ્પના જ નથી, કવચિત્કંપાતી નાણે એવી કારની થટના પળ્યે.

આજે તો વરસાદ પણ એટલો જયો ન હતો, અને વળી સૂરજ પ્રકાશી રહ્યો હતો, એટલે અરપૂર હોવા છતાં સાબર ત્યજે પારગભરે દરની રહી દત્તી. મેવાડમાં યજેલી મોટી સ્થિતિ કારણે એના બેષ કોડે

પાણીની ખૂબ દલચલ મચી રહી હશે એમ કિનારા પર પહેલાં ઓવાળની લાગી લીટીથી જણાવુ હતું. ઓવાળની લીટીથી પાણી અચાને ડીકડીક દરી અંગેમાં દના એટલે પૂર ઉનાર ઉપર દતાં એમ ચોખ્ખું જણાઇ આવતુ હતુ. પણ સાગરનાં પૂર જીનરવા માડયા પછી પણ ગોળી ફરે એટલાં ઓછા તો કહિક કહિક ભેતણુ દહારે થાય છે એટલે ઓવાળની લીટીથી પાણી પાછા દહે કે તરતજ એમાં પડી સકાતું નથી. ત્રણચાર દિવસથી પૂર જીનરવા દના એટલે દેખાવ છેક જ રૌદ્રરૂપ પણ ન દતો. પૂરની શરૂઆત હોય છે સારે તો પ્રલયકાળના તાણવ જેવે. ચોમેર દેખાવ થઇ જાય છે પ્રવાદની છોળોના પછાડાટમા ઝોડાના ઝાડ ડગડગને કરવા જિંયાનીચાં થતા હોય. મોટા કાટાના ચર તરાપાની માફક પાણી ઉપર ડેલના હોય અને ચોમેર ન્યા જુઓ લા કચગના કાળા કાળા ફેાગા પાણી ઉપર ફરી વળતા હોય. પણ પૂર શાના પદના માટે છે એટલે ઝાડઝાળા ઓઝાં થઇ ફક્ત પાણીના લોદ જ ઉછળી રહે છે. આજે તો સાગરના પૂર કાષક સૌમ્ય થયા દનાં અને સૂર્યનેા પ્રકાશ એની સૌમ્યતામા વધારે કરતો દતો.

સાગરનાં પૂર પ્રચંડવેગી અને મદાહિજાળ હોવા છતાં એક રીતે તો નાની નદીઓને મુકાળવે એ સૌમ્ય રૂપ જ ગણાય. દાયમતી અને દરણાવમાં પાણીનો પ્રવાદ જો કે સાગરને મુકાળવે કાલ વિનાનમા નહિ, છતાં એનેા મુખવાટ એટલેા ઘેરેા હોય છે કે દૂરથી આપણને ચોક્કસ ખબર પડે કે નદીમા આજે પૂર છે અને કોઠે જઇને ઊભા રહીએ ત્યાં તો પાણીના પ્રચંડ પછાડાટથી કાન બહેર માગી જાય. સાગરમાં ઘોડાપૂર હોય ત્યારે પણ દૂરથી તો નદીમાં પૂર દરે કે કેમ તેની સેકા જ રહે. માત્ર કિનારે જઇએ ત્યારે ખ્યાલ આવે કે દાયાનાં ટોળેટોળા મદમરત જનીને સામસામાં જીછળી રહ્યાં હોય એવા લોદ પછાડાટી રેલ સદસ દણુ ફેલાવી ધસમસી રહી છે. સાગરના પૂરનેા અવાજ નહિ જેવો જ. એ ગાજતી નથી, પણ ઊંડાણમાંથી એક દુંકાર કરતી હોય એમ એનાં પાણી હમદમી રહે છે. જેમ કોઈ મદાકવિની વાણી એની ટોચે ઝડઝમક કે પ્રાસાનુપ્રાસના ચખ્ખેયોરમા પડતી નથી, પણ ગંભિર ગર્થમૂલ્યનાદારા વિશાળ વ્યંજના

પ્રકટીને લાવની ભરતી કરી દે છે, એમ સાગરનાં પૂર નિર્ધોષ ભવ્યતાથી વહે છે. મોનમા જ સાચી મદતા છે એવો જાણે નિરધાર જ કરી લીધો હોય એમ એ લાગે જ મોનભંગ કરે છે.

આથી જે વધુ જાણવા જેવી લટીકત એ છે કે સાગરના પટમાં ગોળી ફેરવવી એ મુકાળવે જીનજોખમી અને સરળ હોય છે, દાયમતી કે દરણાવમાં ગોળી ફેરવવી એ ધણું અઘરું કામ, કારણ ગોળી મને તે રથજે પતથર સાથે અથડાઇ પડવાની પૂરી ળીક; એટલે ખૂબ સાચવીસાચવીને તાગજોને કામ લેવું પડે અને એમ સાચવનાં જે સો ટકાનું જોખમ. ઉપરાંત પાણીની ભમરીઓમા ઠેરઠેર ફસાઇ પડવાનો અને ઉનારને એકાદ એકાડ કે પતથર ઉપર દાયમગ કે માથું ભાગી મે- સવાનો પણ પૂરતો સંભવ. સાગરના પૂરમા તો પતથર સાથે અથડાઇ પડતાની ક્યાંયે ળીક નહિ, એટલે એમાં તો દળવે રહીને ગોળી મૂકી દેવાની અને સડસડાટ ગામમા નદી નદી ખેંચી જાય તેટલે દૂર ભાગે કિનારે નીકળી જવાનું. કવચિત અરધોધોણો માઈલ દૂર નદી ખેંચી જાય તો પણ કરવાનું નહિ. મામ ક્યાંક ભમરી આવે તો સંભાળી લેવાનું અને એ વખતે તરવાની કિયા કરવાનું છોડી દઇ, ગોળીને રિયર કરી પાણી એકાદ મે ચકાવા લેવડાવે તે લાઈ, ફરીથી એકવાર ભમરીની બદાર આપમેળે જ જઈ પડ્યે પાછા માંમમાં ગોળીના આધારે તરવા માંડવાનું. આમ સાગરને ખામ ઘોડાપૂર ન હોય એવાં બધા જ પૂરમાં ગોળી માગત ધણુંખરું સહેલાઈથી પાર કરી શકાય. વળી સાગરને આરે ગોળીઓ ઠેરઠેર ફરી શકે છે, કારણ કે એનું વહેણ પૂરમાં પણ સમધારણ હોવાથી થોડાં અપવાદ- નાં રથજો સિવાય લગભગ બધે જ રથજેથી એ પાર કરી શકાય છે. દાયમતી અને દરણાવમાં અમુક ચોક્કસ રથજોએ જ ગોળી ફરી શકે અને ત્યાં પણ જરાક આપાપછા થઇ ગયા કે ગોળી અકસ્માતથી ફૂટી ગઇ તો તારા અને ઉતારે બંનેના ધણુંખરું તો ખાર વાગી જવાના! પણ સાગરમાં ગોળી ફૂટવાનો સંભવ નેવું ટકા જોાછો, અને કદાચ અસાધારણ સં- એજોમાં એવું જાની જેસે તોપણ તારાજો લગજાજ બધી જ જાય અને ઉનારની કેડે તુંગાં બાધિલા હોય તો એ પણ જેગણ માહત દૂર ખેંચાઇ જઈને કે એકબે

સાળરના પૂરમાં (રામપ્રસાદ શુક્લ)

વધા પાણી પી જઈને કદાચ કિનારા પર જોવાન દાક્ષિણમાં જે ગદાર નીકળી આવે ખરો. અને જોવાન દાક્ષિણમાં જે કોઈ ઉતાર જતી બન્ય તો એને સાળ રવામાં એટલી તકલિફ નહિ, કારણ વરામનું તો ભાગ્યે જ વાગેલું હોય.

આમ, સાળર પૂરમાં પણ માતા જેવો એનો સરલ સ્વભાવ છોડી દેતી નથી. માત્ર થોડાપૂર હોય સારે, ક્યારેન મા પણ માઝા મૂકે એવું એનું યથ બન્ય છે, એટલે એ વખતે એનો વિશ્વાસ નહિ. જાણી તો પૂરમાં જે જોઈ સાથે સામાન્ય રીતે રોદ કરી શકાય;—અંતઃપ્રત, એ વ્યાગતમાં ઉત્કૃષ્ટ થવાનું તો નહિ જ. જેમ કોઈ માતા કારણપસાર મેંબીર જની બન્ય સારે વ્યાગક એને કુપિત ચમેલી ભાનીને કાંગડુકાપત્તુ એની પાસે જતુ નથી, છતાં જે જઈ થડે તો મા યાત્રી સાથે ચાપીને એને અભય જનાવી મૂકે છે, એવું સાળરનું છે. સાળરનાં પૂર જોઈને એક વખત ગમચી જનારને પણ ગેરવ્યવસ્થા દિગત રાખી જોણી જાતમાં પછી એમ થાય કે 'અહો! આમાં તે શું? આ તો જલ્દ સહેલ છે.' પણ આ સહેલું કામ આપણી પોતાની તાકાતના પરિણામરૂપ છે એમ જણવાની ઉતાવળ કરવી એ ખૂબ છે, એની પાછળ તો સાળરના સ્વભાવની સહજ સરળતા છે.

એક આ વાત પણ અર્દો જ કરી ક્ષણે. સાળરનો પટ સામાન્ય રીતે એટલો વિશાળ છે કે આડે દિવસે પટના પ્રગાથમાં એમા વહેતો પાણીનો પ્રવાહ છેક પાતળો જ લાગે. પટની આ વિશાળતાને ક્રીધે પૂરમાં જે એનાં પાણી પટ કરનાં સહેજ જોઈ જાં જ હોય છે. માત્ર થોડાપૂર આવે ત્યારે જ સાળર છલાછલ થતી હોય એમ લાગે છે, અને આના પ્રસંગે પણ ઘણુંબધું એ માઝા તો ચૂકતી નથી જ; એટલે એ હસકાર્મ જર્મ નુકસાન પહોંચાડવાના દિરસાઓ જલ્દ જોઈ જાં જાને છે. મઢી કે વિશ્વામિત્રી રેતાઈને કાંઈનાં માથેને નુકસાન પહોંચાડવાની અપણે નારવાર વિગતો સાંભળીએ છીએ, જ્યારે સાળરને વિષે એવા સમાચાર હાગ્યે જ સાંપડે છે. એનું કારણ એ નથી કે તે નાની નદી છે તેથી જોઈ તોડાની છે. એનું કારણ તો જે આવે તેને સમાવી દે અને થોડાપૂરને પણ પૂરી મૂકે એનું એનું વિશાળ પેટાળ

છે. પેટ નાનું હોય અને પાણી વધારે હારતાં હોય તો ગમે તે નદીને છલકાવું જ પડે; પણ સાળરને સુભાગ્યે સરળતાની સમૃદ્ધિ સાથે પટની વિશાળતા પણ વેરી છે.

આજે સાળરને પાર કરવી કે કેમ એ અમારે વિચારતા જેવું તો હતું જ; દશ તો ગઈ કાલ રાતથી જ પૂર મોજાં પડવા માંડ્યાં હતાં, જે પછી દરોહ અમનો અમારી સાથેનો તારો પોતાના અંગત કામે યુદ્ધેડા આવેલો તે દવે પાછો જતો હતો. રીતસર જોણી તો ફરતી ન હતી અને અમારા સિવાય જીવન કોઈ ઉતાર પણ ન હતા. વળી આ આરો જાતરવા માટે એટલો સહામત નથી એવું અમને સૂચન પણ મળેલું, એટલે તારાએ આપેલી ખાતરી છતાં અમારું મન ધનુષ્યુ હતું. પણ સામે નજર કરી તો કુમરમાળ અમૂંચી રહી હતી અને એની વચ્ચે અમારી જરાજર સામે જ તારંગિની ફૂગર, એક મોટા સાંદ ખૂંધ કાઢીને ત્રસેા જેટલો હોય એવો શોભતો હતો. નારંગાની ઉપત્રી ટાય અર્દોથી જરાજર સાંદની ખૂંધ જેવી જ લાગે છે; એટલે જલ્દ નદી દેશાસને છોડીને સાળરનાં પાણી પી અર્દો નિસંતે બેઠો હોય એમ ધરીજર કંપનાચિહ્ન કરવાનું મન થઈ બન્ય છે, એ જોઈને મારું હ્રદય પણ અળી ગયું અને સામે પાર જવાનું નિશ્ચયજન્ય મેળવવાની પ્રજ્ઞા ધ્રુવ ધર્મ આપી. મેં માસ સાચીને: કાણે દગાની જોયો, પણ એ હિમરમાં અને અનુભવમાં મારા કરતાં ખૂબ મોટા હતા એટલે એમ જોજવાઈ જન્ય એવા ન હતા. આખરે મેં સાદસ-વાણી સર કરી, એટલે એ પણ રૂવવાયે માદ પ્રકૃતિ-પ્રેમી હોવાથી ઉત્સાદમાં આવીને મોટલા 'આસો' સારે, જે થાય તે ખરી.'

પણ એમણે તારને પોતાના અનુભવ અને હ્રદય-પણની કસોટી ઉપર કરી જોવાનું કર્યું. એમણે પૂછ્યું કે તેની પાસે તુંગડાં હતા કે કેમ? પેલાંએ કહ્યું કે તુંગડાંની કાંઈ જરૂર જ નથી; એ તો કાગે પાર છે. મારા સાધાંએ તો તુંગડાં વિના પૂરમાં પડવાની સાદ ના પાડી દીધી એટલે પેલાં સામે પાર જઈ તુંગડાં લાવવાને તૈયાર થયો અને જોણી માંડીને પૂરમાં પડ્યો. જોણી પડે એ દાય માંડીને યાત્રીથી તેને પહેલેતો મહેલતો એ અસહ્ય ત્રાંસમાં વધી ઘોડીવારમાં તો

સામે પાર પહોંચી ગયો. અમે તો ઝીણી નગરે જોઇ જ રહેલા, એટલે એને સહીસલામત પહોંચેલો દેખી અમારા દિલમાં પણ વધારે દિમ્ભત આવી. થોડીવાર પછી એ એક ખીજા તાગને સાથે લખી, આવેથી પડીને ગોળીપર તરતો તરતો નાંસમાં અમારી પાસે આવ્યો. બંને તારાઓ સીંદરીથી વિટાળેલું એકએક તુંબું ગોળીમાંથી કાઢી બિભા રહ્યા.

આટલી મહેનત કરાવ્યા પછી તો હવે સામે પાર જવું જ જોઇએ, એટલે અમે તૈયાર થયા અને થોડી વાતચીતને અંતે નહોતું કર્યું કે નવા આવનાર તારા સાથે મારે પ્રથમ નદી પાર કરવી. દરમિયાન મગ સાથી અને અમારી સગાથે આવેલો તારો વિશ્રાન્તિ લે, અને અમે સહીસલામત બિતરી જઇએ પછી તેઓએ પડવું. મેં કહ્યો કે બીડચો અને તુંબું કયા બાથવું એમ તારાને પૂછ્યું. અમદાવાદમાં હું રહેતો ત્યારે વિદ્યાપીઠ, મીઠાખળી-તવરંગપુર કે એલિસાલિજની બાલુમા, પૂર બિતરી પછીના ઠીક ઠીક પ્રવાદમાં અનેક વળત પડેલો; પણ એ વખતે તો કોઇ જોડી-દાર સાથે તરતા તરતા જઇએ, અને એમાં અસાધારણ જોખમ જેવું તો હોય જ નહિ, એટલે પૂરમાં પડતા તુંબું બાંધવું પડે એનો તો મને ખ્યાલ સરખોયે ન હતો; પણ આજનો દંત તો કાંઈક ભુલો જ હતો. એટલે તારાએ જતાવ્યા પ્રમાણે મેં કસકસાવીને કમર પર તુંબું બાંધ્યું અને પ્રવાદમાં પગ મૂકીને બિભા રહ્યો.

તારાએ ગોળી માઢી અને કેડ જેટલા પાણીમાં અમે ચાલીને બિતરી. એટલામાં એના પગ સાથે કાંઈક અથડાયું, એટલે એણે એકદમ કૂંદીને ડાખ દાચથી ગોળી ઝાઢી જમણા દાચથી મારો ધ્રોણ દાચ પકડી ત્વરાથી પાણીમાં ઝપલાવ્યું. મેં જોયું દાચ ગોળી ઉપર રાખેલા હતા, એટલે મારી પીડનો ભાગ ઠીક ઠીક અદર રહેલો હતો. તેમાં તુંબું પણ અને પાણીથી બિંચે ને બિંચે રાખવાના પ્રયત્ન કરતું હતું, એથી હું લગભગ અરધો જાહાર હોઉં એમ મને લાગતું, અને પાણીનું તાણ તથા વજન માત્ર પગ ઉપર જ જણાતું હતું. મને ત્યારે જ સમજાયું કે તારાએ તરવા માટે ગોળી શા માટે વાપરે છે. ગોળી ખૂબ મોટી અને બિંચી હોય છે અને એનું તળિયું જ પાણીને અડી રહે છે; એટલે એના ટેકાથી ખૂબ અદર રહી સકાય અને

આમ ઉપલા શરીર ઉપર વજન ન આવે એટલે દાચ છુટા રહેવાના કારણે તરવાનું શકે.

તારો જે રીતે ગોળીની સાથે છાતી અડકાડી અને આગળ મહેનતવાનું કરતો હતો એ રીતે મેં પણ કરી જોયું; પણ એમાં હું કાંઈ ફાટ્યો નહિ અને ઉભરું મને જાતડું અતડું લાગવા માંડ્યું. એટલે મેં તાગને પૂછી જમણા દાચ ગોળીથી છૂટા કરી ડાખા દાચે ગોળીને બેંચી કસકસાતી રાખી અને છુટા થયેલા દાચથી પાણી કાપવાનું શરૂ કર્યું.

આમ અરધેક અંગે આવ્યા હોઇયું, એટલામાં એક ગોડું મોઝું ગોળી સાથે અથડાયું અને ગોળી ફરી જતી હોય એમ ડોકી મઠ. તારાએ આ વખતે સાવધાનીથી ગોળી ચંબાવી દાખી, કારણકે જે ગોળી ચક્કર ખાઈ જાય તો એ કા તો આધે મુખ તણાવ જાય, અથવા કિનારાના દાચમાંથી મળતરમાં છુટી જાય અને વિગમ પરિણમ આવે. હવે પાણીનું તાણ પણ ખૂબ લાગવા માંડ્યું હતું, અને અમે ઝપાટાએ પ્રવાદમાં અંચાઈ જતા હતા. પાણીનું મૂળ વલણ દોકાઈ આરા તરફ હતું, એટલે અમે જેમ નાસમાં આગળ વધતા હતા તેમ તાણનું જોર વધારે ફળાણ કાઢ હતું. આખરે અમે વેગના મધ્યબિંદુએ આવી પહોંચ્યા એટલે તાણ એટલું બધું જોરદાર બની ગયું કે નાંખવા વહેવાને જાહેસ અમે સીધા પ્રવાદની અંદર જ લાંબે મુખી ઘસડાઈ ગયા, અને સામે કિનારો જાણે જરા પણ નજીક ન આવતો હોય એમ લાગવા માંડ્યું! તારાએ એની પ્રયંસ તાકાતથી ગોળીને પકડી રાખી હતી અને નાંસની દિશા એ અચૂક રીતે સાધી રહ્યો હતો. આમ થોડીવાર તણાવા બાદ તાણનું જોર કાંઈક નરમ પડ્યું. અને અમે વધુ ત્વરાથી કિનારા તરફ ધસી રહ્યો હોઈએ એમ લાગવા માંડ્યું. તારો એક જ મિસાલ તરી રહ્યો હતો અને અમારી ગોળી વેગથી છરછર કરતી પાણીને કાંઈ રહી હતી. આખરે કિનારો દાચવેનમાં આવી ગયો અને અમારા પગ ફરીથી એકવાર ધરતીને અડી રહ્યા. પેટ જેટલે પાણી આવ્યાં એટલે બિભા લઇને માર્ગ કાપના અંગે આરા ઉપર આવી ગયા અને તારાએ દગવેથી ગોળીને પાણીમાંથી ઉઠાવી લઈ કિનારા પર મૂકી.

મેં ગોળીમાં ઘાસેલાં માગં કપડા કાઢી ઘાતિયું

બદલવાની શરૂઆત કરી. એટલામાં એણે બીને યોતિયે જ મેરી જઈ જૂગળી કાઢીને એમાં તમાકુ ભરી અને પાંચ માત લાંગી મોટા ખેરના લીધી. જૂગળી દત્તબાને એ પાછો લેવો થયો અને પ્રવાદનો દૃષ્ટિથી મા'ની લેતો હોય એવી એક તીવ્વી નજર એણે પાણી ઉપર ફેરવી. હું એના લોદદડ જેવા જાદુઓ, ખડક જેવા છાતી અને સાંઠની ખૂંધ જેવા ખબા સાદર નિરખી રહ્યો હતો. પાટડા જેવી એની છાતી તાજા વ્યાયામથી વધારે ફૂલી હોય અને એના ઉપર સ્તાશ આવી હોય એવી લાગતી હતી અને એને તેડીને તાકાત બદાર નીકળવા માગતી હોય એમ એ આગળ ધરી પડતી હતી. વજનના નાના મોટા કટકાઓ કાપી કાપી જાણે મુકી દીધા હોય એવું એનું સ્નાયુજલ શરીરે હું નજ-શીખ જોઈ રહ્યો. મને થયું કે શરીરખંધારણમાં દિલ્લરના નતી પ્રજા નખળી છે એમ કોણ કહી શકે ? વ્યવસ્થિત ભરકરી કે ચારીરિક તાલીમ ન હોય એટલે તાકાતનું સંગઠિત આયિષ્કરણ ઓછું જ થઈ શકે. અને જેટ પૂર્ક ખાત્રા ન મગાતું હોય ત્યાં નાકાત પણ ક્યાંથી જાગી નીકળે ? ગામડામાં ગરીબોકાને ઘી-દૂધ રોકક પૈસાની તાણને લીધે કે કેવું અથવા વિચેટી ભરવા દેત વેચવાં પડતાં હોય એમાં જ મને છે. અને જેને ત્યાં હોય તેને પણ જે દિવસે જાણની ગોગી ફરે તે દિવસે એકાદ આગળી માખણ કે રોટલાઓપડ જેટલું ઘી મળી જાય એ જ. આ સ્થિતિમાં પ્રમતમાં મી રીતે ખલ પ્રગટે ? દૂધ તો વેચવા માટે કે ફરી કરવા માટે જ હોય એવો જ્યાં સિરરતો પડી ગયો છે એ દેશનાં બાળક સોલીઆજ અને ફૂથાસ કેમ કરીને થાય ? એમ છતાં જુણે મરના ગરીબોમાં પણ પાણીનાર પ્રયાં. સ્નાયુજલ, ખડખડ શરીરો જોવા મળી જાય છે ત્યારે એમ જરૂર લાગે છે કે જો આ ગરીબ દેશમાં લોકની ગરીબી મિટાવી દઈએ તો અમાપ તાજગી, અચાજ બળ અને પારાપાર સક્રિયી પ્રયંસ દલસલ મચી જાય.

એ ત્રણ મિનિટ પછી તારાએ મારી સામે જો-ધો વાતચીત શરૂ કરી; એટલે મેં એને પૂછ્યું કે સામે કિનારેથી પડતી વખતે એ એકદમ કેમ કૂલો દતો, અને ઉનાવળથી કેમ ઝંપલામ્યું હતું. તેણે કહ્યું કે પહેલાં તો તેનો વિગાર રિવાજ મુજબ છાતી મુખી

પાણીમાં ઊભા ઊભા જઈ પછી તરવાનો દતો, એ ટલામાં એના પગ સાથે મગર અથકાપો એથી એણે પડવાની ઉનાવળ કરી અને ઝંપલામ્યું. હું તો એ સાંભળીને સડક જ થઈ ગયો અને લગભગ દરી જ ગયો! કાઠજ્ય મેં તો એના પગ સાથે એકાદ સાપ જેવું કંઈક અથકામ્યું દશે એમ ધારી લીધેલું પણ અહીં તો મગરનો મામલો નીકળ્યો. મેં શંકા કરી કે છેક કિનારા ઉપર એટલા પાણીમાં તો મગર ક્યાંથી હોય ? એણે સમજ પાડી કે નદીના પૂરમાં સામાન્ય રીતે પોતાનું પૂઠું જમીનને આડી શકે એટલા પાણીમાં જ અને જાણુ કિનારા ઉપર મગર દરે-ફરે છે એ પ્રવાદની વચમાં કદી જાય નહિ, નદિતર એ પણ ક્યાંથી આ ધસઘાસ જાય. એટલે નદીપાર કરનારે અને કાંદા ઉપર ખૂબ સાવચેતી રાખવાની; બાકી પૂઠી વચમાં તો આ જાળનમાં લગભગ નિર્ભય-તા જ ધરી શકાય. મગરના આ શાસ્ત્રમાં મને રસ તો પડ્યો, પણ સાથે સાથે એમ પણ થયું કે જો નદીમાં ઝંપલાવનાં પહેલાં સાપને જલશે મગર છે એમ ખબર પડી હોત તો તારો દૂધ એ વખતે આગળ વધવાને જલશે તેને પાછા ફરવાનું જ મેં કહાય કહી દીધું હોત અને પરભાષાં પૈસા ચૂકવીને તેને વિદાય જ કરી દીધો હોત! પણ દલે તો અમે નદીના પૂર મહીસલામત પાર કર્યા હતા એટલે મને મગરના ખ્યાલ-થી સહેજ આનંદ થયો—હું સહેજ ફૂલાયો પણ પારો, કાઠજ્ય એથી અમારી પ્રસાસકયામાં લગભગ અદ્ભૂત રસના ગ્રાદસરંગો ભળવા લાગ્યા હતા.

અમે ત્યાં ઊભા હતા એટલામાં જ મારા સાધીને લઇને સામે કિનારેથી અમારી સાથે યુદ્ધા આવેલો તારો પડ્યો, અને જોનજોવામાં તેઓ આપેલાં ત્રાસ-માં અમારી તરફ સજાટાંબંધ આવવા ત્રાગ્યા. દોહલનો કિનારો માટી જેવી લીચી દિવાલોથી અંધાએલો છે અને અમે ઊભા હતા તે એક જ જગ્યાએ આરો છે ને લાંબા જોમે ચડીને ગામ તરફ જવાનો દોશાવ છે. નાસાએ સામે પારથી પડીને તરતા તરતા આ આરે અચૂક નીકળવું જ જોઈએ, નદિતર ઉપાધિ થઈ પડે, કાઠજ્ય આરો ઉપર થોડીક જ ખાલી જગ્યા છે; એ સિવાય બંને બાજુ ગાંધેલા જેવો કાંદો છે. એને છેક ધરીને પાખી જાય છે, પણ ત્યાં લાંબે સુધી

જહાર નીકળવા જેટલી ખાલી જગ્યા નથી. અને જહાર નીકળવા માટે તો જગ્યા જોઈએને? જે એક આરો છે તેનો ઉપયોગ ન કરી શકાય એવી રીતે જો આમળ વધી જવાળ, તો પૂરું જોખમ. કારણ ઊંચા કાઠાને છેક ધસાધને લાંબે સુધી નણ્યા કરીએ તો પણ નીકળી શકાય નહિ અને રિયર પણ રહી શકાય નહિ. વળી લાંબે સુધી ખેંચાઈ જતાં ભમરી-આમાં ફસી જવાળ અને કાઠેકાઠે મગરનો પણ ભા. આમ દોડાવનો આરો એ ધીનસલામત અને જોખમ-કારક ગણાય. ઉડણીનો આરો તો ખંતે ખાણુએ ઝોકળો અને પટ વિશાળ એટલે કદાચ આથે અચાનક ખેંચાઈ જવાળ તો પણ દરકત નહિ.

આ જાળતનું ભાન મને પાછળથી જ થયું અને તે નીચેના પ્રસંગને લીધે જ. મારા મિત્રને લાંબે પૂર-માં પડેલો તારો અમારી તરફ આવતા વેગમાં એટલો ખેંચાઈ ગયો કે અમારા ધારવા મુજબ અમે ઊભા હતા તે સ્થળે એ નીકળતાં થોડા આમળ વધી ગયો; છતાં એ કિનારાથી એક દોરડીવા દૂર હતો. એટલું અંતર એ કાપે એટલામાં તો તાણુમાં આરો વડી જવાળ, અને પછી છેક કિનારાને એ અડે તો પણ જહાર શી રીતે નીકળાય? આ જાળત મને તો એ વખતે પૂરી સમજા નહિ આવેલી, પણ અમે ઊભેલા ત્યાંથી આમળ તણાતા એ બંને જળને જોઈ મારી પાસે ઊભેલો તારો એકદમ ગોળી લાંબે આમળ દોડ્યો અને બંને મદદ આપવા તૈયારી કરવા લાગ્યો. એટલામાં તો પેલા તારાએ એક જોરદાર હલેણું માર્યું અને મારા મિત્ર સાથે તેની ગોળી આરાના પેલા ખૂણે છેક ઉવટના ભાગમાં જહાર નીકળી ગઈ.

આમ, અમે નદી સહીસલામત પાર કરી કિનારે થોડી વાર બેસી દોળાવ ઉપર ચઢીને ધીમેધીમે ગામ-ભણો આગતા થયા. એટલામાં આરા ઉપરથી એક માણસ અમારી સાથે ચર્ચ ગયો અને આમે ક્યાંના છીએ અને ક્યાં જવાના છીએ વગેરે પ્રસ્તાવ કરીને એણે કહ્યું કે અમે આ દોડાલતા આરે નદી પાર કરવા-માં વધુ સાદસ ખેડ્યું હતું, કારણ કે નદીનું પેટ અહીં દોળાવ તરફ દબે છે એટલે તાણુ વધારે છે; અને એ કદાચ આમળ તણાઈ ગયા તો ત્યા ખૂજ ભમરીઓ આવે છે જેમાં અચૂક ફસી પડાય એવું હતું. વિશેષ-

માં આમળ મગરીઓ ધરો છે એટલે એ પણ જોખમ-કારક છે. મને નદી પાર કરાવનાર તારો અમારી સાથે જ ગામ ભણો આવતા હતા. તેણે તો ભાર દબને કહ્યું કે 'એમ કહી તણાઈ જવાળ નહિ. અને કદાચ તણાઈએ તો મે પાછા ફરીને સામે આરે નીકળી જવાળ, અથવા એમને એમ લાંબે સુધી જઈ કાઠે જતાં નીકળવા જેવો ખુદ્દો જણાય ત્યાં નીકળાય. પણ પેલા માણસે એને મહારીને કહ્યું કે આ તો આરાની સલામતીની વાત છે અને ઉડણીનો આરો એ રીતે સારો ગણાય. એટલે તારાએ જરા દા વાળીને પાણું ઉમેર્યું કે એ તો જધા આરા સરખા, બધે ઉ-તરાળ. પણ અમને પેલા આગતુકની વાત વજ્રદ વાળી લાગી એટલે અમે મનમાં ને મનમાં ગાંઠ વાળી કે પાછા ફરતી વખતે આ જાણુ નહિ આવતાં ચોક્કસ ઉડણી તરફ જવું અને એ આરે જ નદી પાર કરી. પેલો તારો બધે ઉરતાં તરનારની દૃષ્ટિએ સલામતીનો સવાલ વિચારતો હોય અને એની પ્રયંસ તાકાતની પાસે સાથર એને રમકડું લાગે, પણ અમારે તો એ જાળતની જાણણી શીખનારની દૃષ્ટિએ જ સલા-મતીતા વિચાર કરવાનો? પણ અમારા તારાને ન્યાય આપવા ખાતર મારે કહેવું જોઈએ કે પાછા ફરતી વખત ઉડણીમાં અમે ખીજત ત્રણ આર તારા જોયા અને એમાંથી બેની સાથે નદી પાર પણ કરી, છતાં પેલા દોડાલતા તારાની તરવાની રીત, તરતી વખતનો એનો સીનો, ગોળી ઉપરનો એનો કાજુ એ જધું મારા મનમાં વસી ગયું અને ઉડણીના તારાઓ એમર પ્રખ્યાત હોવા છતાં દોડાલનો તારો અંતર રીતે તો મને ચડિયાનો જણાયો. એના પગને મગર ચડ્યો ત્યારે જે રીતે એણે ફૂટીને ઝંપલાવ્યું હતું અને માંમાં જાવડાંને એના પ્રયંસ પંજથી પકડી ગળી સડ-સડાટ પૂરનાં પાણી કાપી રહ્યો હતો તેમજ શર-આતમાં અમે પૂરમાં પડતાં ખચકાતા હતા એ વખતે એણે રિયર અવાજે જે કહેલું કે 'રોહ, ગોળી તો રહી પણ આમ આવડાંથી પકડીને સામે પાર ઉતારી દઉં,'—એ જધું મારા મગજમાં એવી રીતે વણાઈ ગયું છે કે 'તારો' શબ્દના પ્રતીક રૂપે એ દોડાલનો તારો જ મને યાદ આવે છે.

પૌષ્ટિક ખોરાકો

આ બેમાંથી સાચા પૌષ્ટિક ખોરાકો કયા ?

બદામપિસ્તાં, પલાળેલી દાળ,
કોષફેને ગોળ, સાકર ને માખણ,
મુસળીપાક, સોનાચાંદીના વરખ

દૂધ, છાશ, મધ, તાજાં દીલોતરી
શાકભાજી, સંત્રાં મોસં મીને દાઢ
જેવાં મધુર ફળો, પ્રાણુદાયક હવા

આ ? કે આ ?

શિ

આખો એટલે શક્તિનો સંગ્રહ કરવાની ઝડપ અને શક્તિનો સંગ્રહ તો પૌષ્ટિક ખોરાકો ખાવાથી જ થઈ શકે. આ બે ખાજતો ઉપર મોટા ભાગના લોકો એકમત હોય છે. પણ એથી એક કમલુ આગળ ગાલીએ, એટલે કે પૌષ્ટિક ખોરાક કેને કહેવો એ સંખંધી તપાસ કરીએ, તો ધણી ભેદ લેવા મળે ! બદામપિસ્તાં, ચણાની દાળ, પલાળેલી જાવરી, અકળાનાં રોંગણાં, કોષફે ને ગોળ, સાકર ને માખણ અને સોનાચાંદીના વરખ, — એવી કંઈ અનેકવિધ વાતોના પ્રશસ્તકેનાં અલગ અલગ રોળાં હોય છે. જાન્યે જ કેમ એવો ખાખા યોગ્ય ખોરાક જાણી રહી જતો તરીકે એ પૌષ્ટિક છે, એવું કાઢને કોઈ માણસ તરફથી એને પ્રમાણપત્ર મળ્યું ન હોય !

આ ઉપરાંત મુસળીપાકથી માંડીને મોતીપાક સુધીના પકાંની જગ્યાએ યાદી તો જુદી 'કેટલાક લોકો વળી ઢાંસીતર જાણે છે કે બીજા એકમતકેના બાદલા-ઓમાં પૂરી મુકેલી તાકાત ખેંચી લેવાનો પ્રયત્ન કરે છે !

આ બધા પ્રયત્નો ધ્રેનનાર બે વિચારો છે : એક તો એ કે ખોરાક જેમ પચવામાં ભારે એમ વધુ પૌષ્ટિક ; બીજો એ કે વસ્તુ જેમ મોઢી એમ વધુ ચુશકારી !

મને લાગે છે કે આ વિગતને લગતા આપણા બધા લોકપ્રિય અભિપ્રાયો માત્ર જોટા વિચારોનો એક ખીચરો જ છે.

પણ જો આધુનિક આદારશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ આ વિગતને તપાસીએ તો ધણી જૂની અને રૂઢ માન્યતા-ઓને નિરૂપોગી ગણીને ફેંકા દેવી પડે. કેમ તે આપણે જોઈએ.

શિયાળો એ શક્તિનો સંગ્રહ કરવાની ઝડપ છે એ માન્યતા સર્વત્રે સાચી નથી. ગોળ રીતે ટપી જાણીએ તો ગમે તે ઝડપમાં શક્તિનો સંગ્રહ કરી ચક્રીએ.

જ્યારે અયોગ્ય રહેણી કરણીથી શરીરમાં કરવાનો પણ સંચય થાય. દમ અને સંધીવાના દર્દીઓ શિયાળા-મા પે ખૂબ પીડાય છે. ઇન્ફલ્યુએન્સા અને ન્યૂમો-નીઆને વધુમાં વધુ શિકારો શિયાળામાં જ મળે છે ને ?

વળી, શિયાળામાં નૈમર્ગિક રહેણી કરણીથી ગે-ળવેલુ આરોગ્ય જાણના આઠ મંદિના મેદરકાર રહેવા જતા જળવાઈ રહેશે એમ માનવું પણ જૂલભારેલું છે. તદ્દરસ્તી કંઈ અધ્યાજ્ઞાની જેદે એકસામરી આપી શકતી નથી ! પૌષ્ટિક ખોરાકો એ એકસા જ કાર્મ શક્તિ મેળવવાનો માર્ગ નથી. દા, એ અનેક માંસો-મંતો એક માર્ગ છે ખરો.

કાર્મ પણ ખોરાક જો જરાજર પથે તો જ શરીર એનો ઉપયોગ કરી શકે. ન પથેલા ખોરાકમાંથી અનેક પ્રકરનાં ખેરો ઉત્પન્ન થઈ લોહીને દૂગિત કરી, જુદીજુદી દરિયાદોને જન્મ આપે છે. 'પૌષ્ટિક' છાપ-ના ધણા ખોરાકો શક્તિ કે વજન વધારવાને બદલે મરુચક અને કળજિયાન વધારે છે. બદામપિસ્તાંને આટલું જાણ મદત્તવ કદાચ એમને પચાવવામાં પડતી ભારે મુશીબતને લઈને જ મળ્યું દશે !

સમાજમાં દ્રવ્યની અણસરખી વહેંચણીને લઈને અનેક કચણ પરિણામો આપ્યાં દશે, પણ સાથેસાથે આ જ કારણને લઈને અનેક દારવારપદ વિચારો પણ ફેલાયા છે. 'ખોરાક જેમ વધુ મોઢો એમ વધુ ચુશકારી' એ એવો એક દારવારપદ ખ્યાલ જ છે; અને તે જોટા ભાવના ગરીબ લોકોના લઘુભાવ (Inferiority Complex) માંથી જ ઉદભવ્યો છે. સાચા પૌષ્ટિક ખોરાકો જાહે કદાચ જાડુ મોઢા નહિ હોય, તોપણ આપણે ધારીએ છીએ એટલા મોઢા તો નથી જ. આજના આદારશાસ્ત્રની નજરે જે સર્વોત્તમ ખોરાકો છે એને તો આપણે ધણા લાંબા વખતથી

નિર્માણ માનીને અવગણ્યા કર્યો છે.

દૂધ, ઊંચ, મધ, તાજાં શાકભાજી અને સંત્રાં-
મોસંથી જેવાં મધુર ફળો એ જ સાચા પૌષ્ટિક જો-
રાકો છે. પથારીવશ માદા માણસથી માડીને સખ-
મા સખ પરિશ્રમ ઉદ્યતા પહેલવાન સુધી સૈકિષ્ઠ
એને સહેલાઈથી પચાવી શકે છે. એ હારો અને પ્રજવ-
કેથી ભરપૂર છે, પાચક અવયવો ઉપર એ ઓછામાં
ઓછો કંઠ નાખી જલજામા વધુમા વધુ શક્તિ આપે છે.

અને શિયાળામાં મરત મળતા એક અતિશય
પૌષ્ટિક જોરાક તરફ જલુ ઓછા માણસોનું ધ્યાન
ખેંચાણુ હોય છે. એ જોરાક તે શિયાળાની નવા
જીવનથી ભરપૂર પ્રાણપાયક દવા! એ શાકભાજી અને
દૂધથીની પેઠે જોરાક જ છે, એટલું જ નહિ, પણ
એમના કરતાં યે વધુ જરૂરી એવો એ જોરાક છે.

વહેલી સવારે કરવા નીકળી પડી જોડા શ્વાસ
ક્ષોઃ ને અમાફિની ટેપ નહિ હોય તો આ દવા સર-
સરમાં સળેખમ પણ કરશે પણ એનાથી મુઝાવાની
કે કરવાની જરૂર નથી, એ તો સારામાં સારો પુરાવો
છે કે સજીવ દવાના સસંગથી ઉત્પત્તએહુ શરીર બંદર
જનમેશો નીરપયોગી કચરો જલદાં ફેંકી રહ્યું છે. વધુ
જોડા શ્વાસ લઇને આ શરીર સફાઈની કિયાને મદદ કરે.
જણુચાં દિવસમાં સળેખમ એની મેજે અદરશ યજ્ઞ જશે.

સારે પૌષ્ટિક જોરાકો કેને કહેવા ? નીચે આ-
પેલી જાર કમોડીમાંથી ઓછામાં ઓછી આદમતથી
જે જોરાક પસાર થાય એને પૌષ્ટિક માનવામાવાધોનાથી.

(૧) એ સહેલાઈથી પચે એવો હોવો જોઈએ.

(૨) એ કબજિયાત મટાડવામાં અને મટાડવામાં
મદદ કરે એવો હોવો જોઈએ, કારણકે કબજિયાત
એ દુનિયાના અરધો અરધ રોગોનું મૂળ છે.

(૩) એમાં હારો પૂરતા પ્રમાણમાં હોવા જોઈએ.

(૪) એમાં પ્રજવકો છૂટથી હોવા જોઈએ.

(૫) એમાં ચૂનો જરાજર હોય એ આવશ્યક છે.
દુનિયાના લગભગ બધા જ આદારશાસ્ત્રીઓએ બાળન
ઉપર એકમત છે કે, આજનો સુધરેલો માનવી ચૂનાથી
તૃપ્ત થી પીડાઈ રહ્યો છે. દાંત અને દાડકોના રોજો
થવામાં ચૂનાની અછત એ એક અગત્યનું કારણ છે.

(૬) એ જ મુજબ સુધરેલા જોરાકમાં, લગભગ
દરેક જોરાકને રંધિવાની આપણી ટેવથી અને ટૂટી-

બધા ગ્લોબથી પ્રજવક 'ક' ની દરદરેશ ઓછીવતી
તાણુ રહે છે. આદર્શ જોરાકમાં આ ખોટ જરાજર
રીને પૂરવા માટે પ્રયાન થવો જોઈએ.

(૭) નત્રિલ (protein)નું પ્રમાણ શરીરની જરૂરિ-
યાત કરતાં વધારે ન હોવું જોઈએ. પુષ્ટ ઉમરના
માણસ માટે રોજનું ૬૦ ગ્રામ નત્રિલ આદર્શ મનાય છે.

(૮) નત્રિલની ગુણવત્તાનો પ્રશ્ન પણ જરૂરી છે.
દૂધ અને ઊંડાનું મરવોત્તમ, માંસ અને કેસીવીયાં
ફળો (fruits)નું મધ્યમ, અન કઠોળાનું નત્રિલ કનિષ્ઠ
લેખાય છે.

(૯) જોરાકમાં વપરાતી ખાંડ કુપાચ્ય ન હોવી
જોઈએ.

(૧૦) હારો પ્રજવકો અને કૂચો પૂરો પાડનારાં
હોડાં, અનાજ કઠોળ અને શાકભાજીમાં જાની શકે
એટલાં વાપરવા જોઈએ.

(૧૧) ગ્લોબ સારત્રીય હોવી જોઈએ.

(૧૨) વાળીઓ ઓછી હોવી જોઈએ.

અનુકાલ જુદીજુદી જાતના પાકોને આમાન્ય રીતે
પૌષ્ટિક જોરાકો માનવામાં આવે છે, પણ પક્ષેશ
જોરાકો કરતાં કાચા જોરાકમાં ધણું વધારે પોષક
તત્વ હોય છે. શિયાળામાં મૂળા, મોમરી, ગાજર,
ફૂંચળી, સુવા, કેળીજી અને કાળીકસાવર જેવા, કાચા
જાણ શકાય એવા અનેક પદાર્થો મોઢા મળતા હોવા
છતાં, અતિ રાધવાથી નિસતત્વ થયેલા મોઢા પાકો
પાછળ પેમા જમાડવાની આપખાને ધેવજા લાગી છે.

ઉપર એ પણ નોંધા જોઈએ કે પોષણ એ
જોરાકનું સૌથી વધારે જરૂરી અંગ છે, છતાં યે શુદ્ધિ,
સુરચી, કરકમર, માનવતા, જીવદયા, દેશપ્રેમ અને
કાર્યક્ષેત્રમાંની કપરી કમોડીઓમાંથી પસાર કર્યા વિના
આપણે કોઈ પણ જોરાકને આદર્શ જોરાક કહી શકીએ
નહિ. કાંડીવર આજન જેવા કેટલાક જોરાકો પોષણની
કમોડીમાંથી સહેલાઈથી પસાર થશે, પણ બીજાં દરેક
દરવાજાં એમને માટે બંધ રહેશે.

શિયાળામાં આરોગ્ય મેળવવા સરજાત કરવા
મુશ્કેલીનારોએ આગળ દર્શાવેલા જોરાક મંજૂર પિયા-
રો ઉપરાંત, નીચેની બાગતો પણ લાભદાયક નીવડશે.

(૧) દલકી કરવા માગતા હો તો દરરોજ અને
ભારે કરવા માગતા હો તો એકાતરે નિયમિત કરવો.

(૨) સરીરને સનેજ રાખે, પણ ને ખૂજ કપડાં
પહેરીને કે અંગારે તાપીને નદિ; કસરન, સૂર્યસ્નાન
અને જોષ્ઠનાં કપડાંથી એ શાશ્વત્ સારી રીતે યજ્ઞશકશે.

(૩) સૂતી નખતે પારીઓ ઉઘાડી રાખે. સખન
હંડી હોય ત્યારે જોઝામાં જોઝી એક ચારી તો
ઉઘાડી રહેતી જ જોઈએ. ટાલ પાતી હોય તો જે
વખારે જોડડાં જોડવાં બહેન છે, પણ ગહેરો જીલકુલ
દંકાવો ન જોઈએ.

(૪) સવારે, સાંજે અને નવરાત્રે ઊંઘ સ્નાન

સહ દવાને દવા ખનાવે.

(૫) શિયાળામાં તપસા જોડી યજ્ઞ નય એ તરફ
જગજગ ધ્યાન સપાવું જોઈએ. સરીરે તેજ જોળવાની
આવશ્યક જમાનાજૂની પ્રથાને આજનું વિજ્ઞાન સંપાદ્ય
ટેકા આપે છે.

આરોગ્યશાસ્ત્રીના આ આદેશો તરફ જો પગ
ધ્યાન આપવામાં આવે તો શિયાળો રોગની ઝડપ
મટી જઈ આરોગ્યની ઝડપ નિઃશંક થાય.

દમયંત્રાલ એન્જિનિયરીંગ

ગુજરાતી લઘુલિપિ

(૧૫૫ અંકને અનુસંધાને)

ઉદાહરણો

(૧) [નિ. ઉઠઃ આઠ 'ક', 'અ', 'પ', 'ખ'નો લેખ] કયા, કળાને, કલ્પનાન, કર, કરોર, કરા, મતિ, પગથું,
પદ્મી, પદાર્થ, પદ્મિ, પસદ, પડાક, પગીઓ, ખનાવટ, ખલાતું.

(૨) નિ. ઉઠઃ આઠસરના લેખ પછીના સ્વર કે વ્યંજન] કરોડો, વસગ, કલાકાર, કલામય, કર્કશા,
કર્યાણ, કરાણો, કાગળ, કાચ, કાગદાર, કાપડો, કાર્ય, કાળ, કિનારો, કિસ્મ, કિસ્સો, કિસ્સો, કુમાર, કુશન, કુશળાન, —
કૃતિ, કૃત્ય, કૃત્રિમ, કૃત્રણી, કોપડો, ચંચીર, ગુજરાતી, યુને, ગુલામ, ગોરા, ગવિન, પાઈસટ, પાક, પાત્ર, પારકું, પારી,
ખાસન, પિતા, પીઠી—પુત્રાણ, પુરાણ, પુરુષાર્થ, પુનઃ, પેટી, પેસા, પોષણ, ગાગ

(૩) [નિ. ઉઠઃ ઉપસર્ગ પછીના 'ક', 'અ', 'પ', 'ખ'નો લેખ] અનુકરણ, અનુકરણ, અનુકરણ, અવકાર,
ઉપન, મુશળો, દુર્ગમ, દુર્ગમ, ગિર્ણન, પદિયજી, પ્રકરણ, પ્રકાશ, પ્રતિપાદન, પ્રવચન મદાપુરણ —મદાપુરણ મોંધી, સદૃશ્ય,
સદૃશ્યદશ, સંકલ્પ, સંજીવ, સુગમ.

ઉદાહરણોનું લઘુલેખન

સામે કાંઠે

• મહાકાવ્ય •

દેશે દેશે વિચરી વિચરી આવતી સિન્ધુ-ભ્રમિ!
કુદેશો કેવી વનસલિત દંદાર દેશાવેલી?
કેવા ભાનાં પ્રથમ ગરવા શ્વેત સ્વાધીન સપ્તે?
એ કાંઠે છે અમ સરીખડી કે ગુલામી પ્રવ્લેઓ?
મન્ધ્યા હોવા! જગત ભ્રમણે હિસતી નિત્ય ત્વેડી
આ ભ્રમિમાં ભંગી હિતરતી એવી બીજી ઉભેડી
તો સાને આ મરતી અમ નિરતેજ નિષ્પ્રાણ સુગી
ને સામે આ રિમત સુખભાંડા કોરતા મુક્તિમીનો?
રામે રામે સગમી હિતી અગ્નિનીખી યુવાની!
ઓ કાંઠેથી મુજ વનગરા એકમ આવતે ને
આઝાદીના વીજળી મરખા આચકાથી જગાડી
કાળી રાતે અમ કદમને રોન્ને પાપુકે.

શુનીલાલ પાટડીઆ

રથાનાંતરીને

ધર બાલી જનાર મન ધરતી ઉભિ

• લિખિતી •

મને વાળીઝાડી સુષ્ક કરવા તે અમ ધણે
લલ્લો ભો લીપિને; મજ હુલ્લો ભાર કમી તો
થયો જ્યારે આપી તવ મુદિણિ ભા મોદ વરને
ધરીને મોગલ્યે શુભ કલશ ને પાસ દીપિકા.
હું એ આનંદો કે તુજ સુભગ સદ્વાસ અમશે
અને સંસ્કરિતા મજ સરખો આર દીપવે.
પરંતુ એ શ્રુત્યે પરિચય વધ્યે કલેશ વમતો
નિલાળીને તારી મલિન રદણી ને કરણી સો.
ખગી એ એ લીધુ પણ કુટિલતા તે નવ ત્યજ,
વદે પાછો લોકે: 'નવ સુખં લલ્લુ આ ધર વિષે.'
સમેટી સો લેતો હનર પસવા તુ મજ થકી,
અને ખાખી બાપા સમ સ્વરૂપ ગાંડું અનવતો

• જલણ •

જે મહાપંચજીતે કરણ તપ ધંકરું
તે સહુએ રચું માણસું આ,
તુજ ગયે જે દશ પ્રાણુલીન માદરી
તે રિયતિ કાં ન મરનો ખડખા?

કાકોર ચોડશી

મોંઘા મારે ગામઠે આવો

(મારે ઘરે આવજો માયા... એ કાળ)

મોંઘા મારે ગામઠે આવો,
વેપાને કાળેણી દલાવો.
એટલે પડે વાગે વલોણાં, માળે ધંડીના ઘોર;
દોડો ને દુધની બેહતી મરિના, જાશની છાકમછાળ.
અવનીનાં એ અમૃત મીઠાં,
દેવોએ સ્વર્ગે ન દીઠાં.
મગ્ની સાહેલીની સંગે સચરતી, જાળે ઇળકની દેવ;
મુખદુઃખની નિજ મોઝાડી કરતી, માથે મૂકી જાહેર:
માનુનીનો મદિયર મેળો,
કુખા કેરો કાંઠેડો પહેલો.
અરજત જોવી ને કાળાનું કુણા, મોળો મારો ભાલીર;
જૂખા તરસ્યાનો માળવો એ તો દુઃખીનો ધગિા ધીર:
નિદાગા થો નાડે નરવો,
એકુ શેટ માળતો ગરવો.

કીચુક કીચુક કોસ ફરેતો, કોશીઓ ગાને ગાન;
કેકપટ એ કાષ્ટ ન જાણે, તનમાં એક જ તાન:
વાકી કેડે પાણીકા વાળે,
ખૂડે ભાણ આખાડી ઢાળે.

મહેમાન દેખીને મુખડું મક્કે, અધો ઉરે એ થાપ;
રંગમત મારે સર્વ મૂકાને, પાધર સુધી પળાવ:
અરણ્ય ધરે સંપત્તિ મારી,
અમરાપુરી નાખે આવારી.

વનવનનાં વનખળી જોલે, મોર કોયલ ટલ્લકાર;
માવંકણે આરનીરાણે, ઝાલરના અણકાર:
ડકે ડકે કુંગરા કોલે,
અભિમાની આંખડી જોલે.

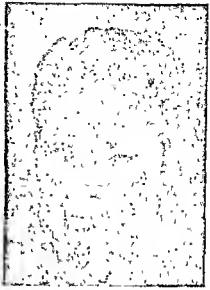
અમાસ એકાદશીના આહુત, વાયક સથળે જાવ;
ઝાંઝ પળાજ ને વાગે મેંછરાં, જાતન ભેળા થાવ:
તંતુરાના તારને છેડે,
અળોલે આનમા રેડે.

અરવો મારા મામલ ત્વેધા, આવજો માયા! આજ;
કોડીવી કુદરન આપે આમંત્રણ જોગાને ખૂંદવા કાળ:
ગીગાગીકા વાયરા વાયે,
નવો તનામના જાયે.

નાનાલાલ દલપતરામ પટેલ

આ એકનું મુખચિત્ર અને એના કલાકાર

આ એકના મુખચિત્ર તરીકે રચ્યુ થતા 'કેંદની કલા' નામક ચિત્રના આ-
લેખક શ્રી હનગલાલ બદવને, આ વર્ષના ઓગે આટ મેસાએડીયા પદ્મસં-
ગી એન્ડ લેન્ટરનસ્ટ માટેનું પહેલું ઇનામ આપે બાથે મળ્યું છે. ૧૯૮૩માં
૮૪મિલા આ હરિજન યુવાને આને પ્રાંતિયુતના પ્રમાણે પોતાની ભતિ
તેમજ શિક્ષણને અગર ગૌરવ આપાવ્યું છે. એક વખત અમદાવાદની મુ રા-
જામાં પ્રવેશીને આધિકાર નહિ મળવાથી નિરાશ થઈએલા આ યુવાને સા-
ધનો, ખર્ચે, સહાય તેમજ સન્કારનો અભાવ ખૂબ વેઠ્યો છે. 'કુમાર' મારિક
અને કનુ દેસાઈના સહયોગે તેમને છપ્પત્રમર્તે પક્ષરથો અને ચિત્રકામમાં
પ્રવીણતા મેળવવા તેમણે સ્વિસરકર રાજ્યના કલાશુદ્ધમા સ્થાન મળ્યું. ત્યાર
પછી કેપટેનર મુંદર પિકાસ સાથે ગુજરાત હરિજન સમિતિ તેમજ અ-
ખિલ ભારત હરિજન સંઘ તરફથી મદદ મળતાં લખનીની જાણનામાં એક
વર્ષ વિશેષ આગ્રહમ કરી આવી નવા સંસ્કાર મેળવ્યા આને તે આમદાવાદના
નગરોતિ સ્થપના ચિત્રના અધ્યાપક તરીકે સરસ સેવા આપી રહ્યા છે. તેમનાં
ચિત્રો અલ્પાસ, મહેનત અને સુચાર્યતાવા નમૂના છે. એવાનું તથા વર્તને
એ શીલવંતા મુગન છે.

એમની કૃતિ 'કેંદની કલા' મળે છે કે કલામાનનું
ઉદ્ભવસ્થાન હૃદય છે. હૃદયના એકપરો વગરની કેમ પણ કૃતિ
કલાકૃતિથી આવી શકે નહિ પોતાનાં પ્રિયજનોના રુતોપ
અથવા આર્તક ખાતર કે તેમનાં સુશોભનો ખાતર, જનમમાં
કહવા જે અનાગી કલાકારોએ કલાસમૃદ્ધિ કેવી રીતે રાષ્ટ્ર
હરી તે સમજવું હોય તે બોલે સમતા બાજક તરફ નજર નાખી
દાઈની આંખોની પડની નેનાં લાડ પૂરનારી આમલાખરી
રગીન ટોપીને વિચાર કરો. બાજક કહાય એ નહિ સમજે, પણ
પોતાને લાડીશો એ ટોપીથી શોભશે એ વિચારે માતાના મળમા

કેવી હેતુભરી એમિઓ આ વળે જગાડી ખૂબી દરો? કલાકારે રક
ધરમાં ખબૂ સ્થાની ગંગાનું પુનિત વાતાવરણ પહેતુ વર્ગોની શો-
ભતાઈની શોભામમૃદ્ધિ પર અજળ કરાડ કરે છે કે લીલીમન
માતાઓ, આ મદેનમમલૂરી પર રખાડી ખાતી માતાની બરોબર
પોતાનાં બાળકો મટે કલાપ્રસારી તૈયાર કરી આપતી દરો?
કામ-મલૂરી પૂરો કર્યા પછી જી રુપરથનાથી મરીજ જતો પોતાનાં
અંપરને આથળે પોતાની રાવાની મિકારા માખતા નજરે પડે
કે નેનું આમેડળ પ્રતિબિમ આઇ નહિને આ ચિત્રમાં હિતાઈ
છે. એક જ પાત્ર દોષું હોવા છતાં આખી જનતાને ચિતાર
એમણે એમાં રહુ કર્યો છે. (‘ગુજરાત કલાકલાપ’માંથી)

સંસ્કારના ચાપણી જળરે સમાચાર

II. દિલ્લેકટર જનરલ ઓફ આર્કિઓલોજી તરીકે પદેસી જ
વાર એક હિદી તરીકે સુપ્રસિદ્ધ પુરાવરતુ રાજ્યેષક શ્રી કારી-
નાથ શીક્ષાની પગથી યઈ છે. ૧૯૧૨ની સાલમા એ બાળમા
રાખલ યઇ એમણે પૂતા, મુંબાઈ, કલકત્તા, પટણા, સીમલા
વગેરે ખાતે અનેક બોદાઓ સંખાણી વિવિધ કામ કર્યું છે.
વિષ્ણવ મોહં એ રૈંગનું જે પર્ણ બોદાકા તેમની દેખરેખ
નીચે થયેલું માસીન હાલિદાસ અને સમ્પૂર્ણ ઉપર એમણે
અનેક લેખો ને મેશો પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, એકલે એ વસાઈથી એમનું
સુયોગ્ય સંભાન જ થયું છે.

ખાનાના મદદનીશ મેરો, યુદ્ધના વિસાળકિતાવળના કોન્ટ્રોલર,
લરકરના વિસાળનીશ વગેરે બુદ્ધ મુદ્દા સરકારી ખાતામાં
કામ કરતા કરતા ચીકીને ૧૯૩૧થી ૧૯૩૬ સુધી તેઓ યુનાઈટેડ
કિંગડમમાં હિન્દના ક્રાઇ કમિશનરના હોદ્દે રહ્યા હતા. એ
ઉપરાંત આર્થિક અને વહીવટીવરને લગતી શાહી સમિતિઓ
તથા ન્યુટ્રી બુદ્ધી આંતરરાષ્ટ્રીય સંવિધિઓમા પણ તેમણે
સરકારની સારી સેવા આપતી સીધી છે., અને કે સી.આઇ.
છતાં ખિતાબો અને મતિપદા મેળવ્યા હતા.

III. હિદના એક અગ્રપથ રાજ્યેષક સર બહેનદાસ મિતરનું
તા. ૨૫મીના દેાજ હૃદય બંધ પડતા ૬૨ વર્ષની વયે અવસાન
થયું છે. ૧૯૮૬માં સરકારી નોકરીમાં રાખલ થયા પછી નાજા-

II. ૧૯૪૧ની સાલમાં ત્રીસ માઇલનો પદ ફોક્તુ એક આંતર-
રાષ્ટ્રીય પ્રશ્નની દેખ ખાતે વરવાનું મુન્તાલિંગીની કબીનેટ
નક્કો કર્યું છે. એ 'દેશમનું નિષ્પ્રવરનો' હોવાનો અને કૌશીક
સત્તા હેઠળ છલકિંગ સંવેષો નિરાસ પ્રવર્તિત કરશે.

સામે કાંઠે

• નાટકોના •

દેશે દેશે વિચરી વિચરી આપતી સિન્ધુ-ભૂમિ!
કુદેશો કેવી વનલક્ષિત કંદાર દેશાવરોની?
કેવા ત્યાનાં પ્રળય અરવા શરૂ સ્વાધીન રાષ્ટ્રો?
એ કાંઠે છે અમ સરીખડી કે ગુલામી પ્રગળ્યો?
મન્ધ્યા ઉપા' જગત ભ્રમણે ઊડતી નિત્ય જોડી'
આ ભૂમિમાં ઉગી ઉતરતી એવી જીતેલો છોડો?
તો શાને આ ધરતી અમ નિરનેજ નિપ્રાણ સુખી
ને સામે ત્યા સ્મિત સુખળ્યાં ફેરતા મુક્તિગીતો?
પ્રામે રોમે સળગી ઉડતી અગ્નિનીખી યુવાની!
એ કાંઠેથી મુજ પતનસા એકદા આવજે ને
આઝાદીના વીજળી સરખા આચકાથી જગાડી
કાળી રાતે અમ કદમને ફેરજે મતુકેય.

યુનીસાલ પાટડીઆ

રથાનાંતરીને

ધર ખરણી જનાર પ્રાંત ધરતી ઉપર

• નિમિષગ્નિ •

મને વાળીઝાડી મુખડ કરવા તે શ્રમ બ્રહ્મા
લલ્લો જો લખિને; મજ હૃદયનો ભાર કમી તો
શયે જ્યારે આપી તવ મૃદિણિ ભાં મોદ વદને
ધરીને માંગણે શુભ કથસા ને પાસ દીપિકા.
હું જે આનંદો કે પ્રજા સુખમ સદ્વાસ જમશે
અને સંસ્કરિતા મજ સંસ્કરે અંદર દીપવે
પરંતુ એ શરયે: પરિચય વધે કલેસ રૂપનો
નિદાણીને તારી મલિન રદણી ને કચ્છી સો.
ખમી એ જે લીધું પણ કુટિલતા તે નવ તથ્ય,
વદે પાછો લોકે: 'નવ સુખં લક્ષ્મી આ ધર વિષે,'
સમેટી સો લેતો છતર પસવા તુ મજ સુકી,
અને આપી જાવા સમ સ્વરૂપ રાફે જનવતો

• જગલ •

જે મહાર્પયજ્ઞતે કરણ તવ લડયું
તે સહુએ રમ્યું માણ્યું આ,
પ્રજા ગયે જે દશા પ્રાણુદીન માદરી
તે સ્થિતિ કા ન -મરને! જરૂર?

કાકેર ચોકશી

મોંઘા મારે ગામઠે આવો

(મારે રેર આવજો માવા. . . એ રાખ)

મોંઘા મારે ગામઠે આવો,
લેવાને લાગેલો દવાનો.

મેરો પ્લેડે વાગે વલોણાં, માળે લંડીના ઘેર;
દર્દી ને દૂધની બેલતી સરિયા, હાશની હાકમજોળ.

અવનીનાં એ અમૃત મીઠાં,
દેવોએ ગાયે ના ફીડા.

મગખી સારેશીની સંગે સમગતી, જાણે દળકની રેખ;
મુખદુઃખની નિજ ગોઠાઈ કરતી, માથે મૂકી જગલેસ;
માનુનીનો મદિયર મેળો,
કુખા ફેરો કાંઠો પલેસ.

ગરજત જોતી ને કાળાંત કુણા, જોળો મારો ભડવીર;
જૂખા તરવાનો માળવો એ તો દુઃખીનો ખીંગા ધીર;
નિદાણી રો નાડે તરવો,
એકુ શેરે માળવો ગરવો.

કાચુક કાચુક ફેસ ફરેતો, ફાગળો માનો માલ;
દુઃકપટ એ કાંઈ ન જાણે, તનનાં એક જ તાલ;
પાકી કેડે પાણીડાં વાળે,
ખૂડે લાણ આખડી ઢાળે.

મહેમાન દેખીને મુખકું મનકે, અડધો ઉરે એ થાય;
સાગળ માટે સર્વ મૂકાને, પાપર' સુધી પગાય;
ચરણે ધરે સંપત્તિ મારી,
અમરાપુરી નાખે જોવારી.

વનવનનાં વનપંખી જોડે, મોર કોપલ દહુકાર;
માયકાળે આરતીરાણે, જાલરના ઝણકાર;
ડકે ડકે કુંગરા ડોલે,
અભિમાની આંખડી જોલે.

અગાસ એકાદશીના અણુન, વાયક સંધે જાય;
જાંઝ પગાજ ને વાગે મેંછરાં, જગત બેળા થાય;
તંજુરાના તારને છેડે,
અગોએ આનમા રેડે.

ગરબા માસ ગામઠા જોવા, આવજો માવા! આજ;
કોડીલી કુદરત આપે આમંત્રણ જોવાને મૂંઘવા કાળ;
મીઠામીઠા વાયરા વાગે,
નાપો તામનના કલયે.
નાનાલાલ દલપતરામ ખેલ

મારી નજરે

(અનુસંધાન પૃ ૫૯૫ી)

થાય છે. તેમના ૭૦મા વર્ષે તેમના સ્મરણ રૂપે તુમોરોશી મેમોરીઅલ નાટ્યશાળા યથા તેનું સ્વરૂપ અંશિકરૂપે ॥ સમયના ફેરફારના થી-એટરના પાટનું છે અને અંદરજાહેર લગભગતેનું જ અનુસરણ છે. પરંતુ સાથ નાટ્યક્રમ્ય જેવી છે. પ્રવેશદ્વારે Totus

પ્રો. તુમોરોશી

Mundusagit Historionen ('આખું જગત એક નાટક-શાળા છે.') એમ ક્ષરિત ભાષામાં લખ્યું છે.

આ મકાનના ત્રણે માળમાં જાણના એક હબને ગર્વ પૂર્વેનાં નાટ્યકથકો, પાત્રો, પોસાદો, સાધનો વગેરેનો અજળ સંગ્રહ છે. તે ૭૫માં યુરોપના નાટ્યકથકો, જુગલુદો યુગના પ્રસિદ્ધ નાટ્યકથકોની છત્રીમાં, ગિલો, હરતલેજો વગેરેનો વિમુક્તો સંગ્રહ છે. માત્ર હિંદ, અફઘેશ, તત્ત્વ એ દેશોના પ્રતિનિધિરૂપે મેં કંઈ ન જોયું. બાકી યુરોપનું જુદું સાહિત્ય ત્યાં હતું. ત્યાં એકલાં નાટકો ધરાં ૧૫૦૦૦ પુસ્તકો ચીની-જાપાની ભાષાનાં, ૫૦૦૦ ગ્રંથો યુરોપિયન દેશોનાં, ૧૦૦૦ યુરોપિયન ગ્રંથો માત્ર રોકસ્પીઅર કબર પ્રો. તુમોરોશીએ જ ભેગાં કરેલાં સંગ્રહોએલાં હતાં. ૩૦,૦૦૦ રગીન ચિત્રો છપસત મોરોશ, વેશપલટાના સાધનો, નાટ્યકથકોના નાના નમુના-પાત્રો સાહિત્યનાં આ જુદું જોતાજોતાં અને થાકવા હતા ઉતાવળમાં હતા છતાં એ એક કલાક લાગ્યો.

ટોરિયો આટલું જ નેના આળ્યા હોત તો એ આટો સફળ મળ્યાત બહાર નીકળ્યા પછી. હિંદુસ્તાનની ભાષાઓ, રાસ-લીલાઓ, કથકોઓ વગેરેમાં હવે પણ છપતું પ્રાચીન વસ્તુ સ્મરનારા મુઝિયમની કલ્પના કોણ કીલશે તેના ઉપસ સમાવતા યુનિવર્સિટીના હોલમાં આળ્યા એ વખતે એકાદે ધર્મ ગયું હતું ને હીના પ્રગટી ગયા હતા; પણ જોયું તો યુનિવર્સિટીના બધા ખંડે રોશની યથા રહી હતી. પ્રો. નીગોઈને

તુમોરોશી
મેમોરિઅલ
નાટ્યશાળા

જાણના વિદ્યાર્થીઓ

પૂછતાં તેમણે જણાવ્યું કે હવે યુનિવર્સિટીના રાતના વર્ગો શરૂ થયા છે અને રાતના અધ્યાપકોનો સ્કાફ દિવસના વપરાતા ખટોમાં જ વર્ગો ચલાવશે. આવી રીતે અખડ વિદ્યોપાસના ચાલતી રાતની જોવાની તક અમને અમુકી લાગી તેથી તે વર્ગોમાં જઈ કામ ચાલતું નિરખવાની ઇચ્છા પ્રો. નીગોઈને વળાવી તેમને તો અમે તેમના રોજના નિયમ કરતાં એ કલાક વધુ રોકવા હતા, એટલે રાતના કોઈ અધ્યાપકનીડે ઓળખ-ખાણ કરાવી આવી નવ એવી વિનંતી કરી. જાણનાની સામાન્ય સવલતામાં પણ કોઈપણ દશિત કે થાક અને જોયો નહોતો તો પછી અહીં વિદ્યોનો પડે તો પૂછ્યું જ છું? તેમણે તરત રાતની સાળાના પ્રિન્સિપાલ પાસે અમને પહોંચાડ્યા અને તેમને અમોશે પરિચય આપી પોતે ચેર સીધાંઆ. રાતના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ પ્રથમ તો અમને તેમના રૂમમાં બઈ ગયા અને અમે કરું ખાધું નહિ હોય એમ ધારી લઈને ચાનારતો મગાવ્યો ખજે પછી તો અમને ખાતાનું સાબરતું નહોતું, પણ એટલો ટેકો જરૂરનો ધારી એ આતિથ્ય વધાવી લીધું.

પ્રિન્સિપાલ સાહેબને પૂછ્યું કે તેઓ કયા વિષય શીખાવે છે, તો કહે Ethics! અંગ્રેજીના અરિથ ઇથિક્સિસી વગેરે ભણનારાને પણ હજી અરિથ, ભતિ વ્યવહાર અને વર્તનથી વધારે હમ્મતર માનવાનો: ચરિત્ર્ય આપવા મર્યતું જાણના દેરવી હજી પ્રવૃત્તિ રાખે છે તે બસાજર જોયું રાતની વિગતજના

કાઠને પછ પાસ વિના પેસવા ન દેવાની આજ્ઞાનાજા યુવાન સ્વયંસેવક ગોખલેએ ઉદ્ધત એનુ. સોસાએદીના સમારંભ વેળા એક અપરિચિત આગેવાન વ્યક્તિ દાખલ થવા આવતાં જ નમ્ર વદને ફેરડીને પૂછયુઃ 'આપને પાસ ?' સ્વયંસેવકના નિયમનને માન આપી ચિદમહાની જેમ ત્યાં ખડા થઈ રહેનાર એ નેતા વ્યાયમૂર્તિ રાનડેદતા, જેમને ચાલુ ગોખલે ૧૪ વરસ મુખી દેસાસેવાના પાઠ શીખ્યા.

અનેકાર્થી શબ્દ; આહું=સીધું નહિ તેહું; હડીકું; વાંધાપિરિયું; પરીક્ષા; વચ્ચે પડયુ હોય તેહું; ખોટું, વાકું; ગાડા પર પાજરી મૂકતાં જેની સાથે દોરી બાંધે છે તે જાએ ટેકાં; મેકું, ભૂત.

ધડીઆળના રેડ-ડડે રાઇગનું અસ્તિત્વ ૧૮૬૪મા મળેલી આંતરરાષ્ટ્રીય કોમેસના પરિશ્રામે આવેલું છે.

અજબ કુદરત

ગેકો નામની શીંગડા ધનતા મુખી નોનું કસાનનથી ફરતી પલ્લુછેડાય તો એના આંજુકા કાતિલ હેર છેડે છે; ને એની દાઢ તો એવી છે કે તેની સામે પોલાઈ પલ્લુ નથી ટકી શકતું.

ગણિત ગમત

- (૧૬૮- ૩૬) ÷ ૧૬૨ = ૧
- (૧૬૮- ૫૪) ÷ ૧૬૨ = ૧૨
- (૧૬૬૮- ૭૨) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩
- (૧૬૬૬૮- ૯૦) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩૪
- (૧૬૬૬૬૮- ૧૦૮) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩૪૫
- (૧૬૬૬૬૬૮- ૧૨૬) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩૪૫૬
- (૧૬૬૬૬૬૬૮- ૧૪૪) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩૪૫૬૭
- (૧૬૬૬૬૬૬૬૮- ૧૬૨) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩૪૫૬૭૮
- (૧૬૬૬૬૬૬૬૬૮- ૧૮૦) ÷ ૧૬૨ = ૧૨૩૪૫૬૭૮૯

મૂળજ એકે જોશી

કહેવતોના અર્થ: 'પાણી પીને ધર પૂછવું' કામ કરી નાખ્યા પછી તેના સારા સારને વિચાર કરવો એ પાણી પીધા પછી પાનારની નાતબત ગૂંચા એટલું જ નિરર્થક છે. એવો જ અર્થ દાખવતી બીજી કહેવતે 'વતું કસવીને વાર પૂછવો', 'આપગ્યા પછી અચરૂ શું?' 'જવ તલ હો માથા તે ખરા'.

અમેરિકામાં માલસો અને ઘઉં ફેરડી વસતી સરખી છે. આસ્ટ્રેલિયામાં માલસો કરતાં પેદાની વસતી દસગણી છે.

સ્વદેશી ધિમ્મ આપણે વર્ષોથી પાડતા આવ્યા છીએ, પરંતુ આપણી જરૂરી આતોમાં સ્વદેશીને પ્રથમ સ્થાન આપવું તો દૂર રહ્યું, પણ જેના વગર આપણે બીલકુલ ચલાવી શકી શકીએ એવી રમકડા જેવી વસ્તુમા પણ દર વર્ષે પચાસ લાખ રૂપિયા પરદેશ ચડાવી રહ્યા છીએ.

શીશીમાં અડધું કાચ ખચેલાં બૂચ કાચ પાચેલા કાગળ (દે એમરી પેપર) ના ટુકડા વડે પકડીને કાદવાથી સડેલાં છાંયથી નીકળશે.

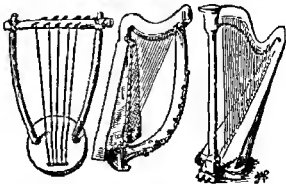
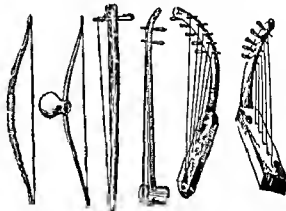
દેડકાં પોતાનું માથું ફેરડી શકતા નથી. ને પડખે જેવું હોય એ પડખે આજુ શરીર તેમને ફેરવવું પડે છે.

નારંગીનાં પાન, ફૂલ અને ફળ ત્રણેની મુગ્ધ નુદી હોય છે.

'નર્થોલ' નામ શ્રીક 'નર્થોલિયા' ઉપરથી આવ્યું છે, જેનો અર્થ ખેડૂત થાય છે.

કાચબાને એક માઈલ ચાલતાં એક મહિનો લાગે

આવતાં દસ વર્ષમાં હિંદની વસતી મુગાલીસ કોરાડની સંખ્યાએ પહોંચશે એમ નિષ્ણતાતું કહેવું છે.

ધનુષમાંથી તંતુવાદોની સોષ કેમ થઇ તેનો કમ દર્શાવતો ચિત્રમાલા

નિશાળ મરતિ કરી શકતા નથી એટલે જુનાનેએ શુભ્રાહી થઈ અને દિલ દરિયાવ રાખવું એ માની છેલ્લી અને પાંચમી સલાહ છે.

[આવનગરમાં યુવકસલાહ દરિયાવાન શ્રી નાનાબાઈ બટ્ટે આપેલા બ્યાખ્યાનમાંથી]

હબસીનિયાનો રાજમુકુટ

*** કમનસીબીને નદેલા રાજમુકુટ ઇતિહાસમાં ધણુ જે યથા ગયા છે; હબસીનિયાના રાજમુકુટનો આ દાખલો તેમાં તાલત હકાદરજૂથ છે.

આજથી સીસેરે વર્ષ પહેલાં ૧૮૧૪માં હબસીનિયાના રહેન-સાહ ધિયેડોને, પરદેશી રાજ્યો પોતાથી સારા સંબંધ રાખતા ન હોવાને કારણે પોતાના રાજ્યમાંના બધા પરદેશીઓને કેદમાં પૂરી મૂક્યા. બ્રિટિશ સરકારે એ વર્ષ પછી પોતાનાં કેદી-ઓને છોડાવવા એલબી મોકલ્યો, પણ તેની જે એ જ પડે યથા.

આથી ઇ. ૧૮૧૮માં બ્રિટિશ સરકારે હિંદના પ્રખ્યાત સેનાપતિ સર આર્થર નેપિયરને સેન્ય સાથે હબસીનિયા મોકલ્યો. ત્યાં તેને આફ્રિકા શોધક જર્મન ઇસાઈ રોલ્ફની કુશલ મળી હમણાં છતાલિયનોએ ફેરવું તેમજ એ સેન્ય મસાવા કોતર્યું ને પછી મજલાલોને કિલ્લો કે જ્યાં રહેનસાહ હતો, તેના પર હાલો લઈ જવામાં આવ્યો.

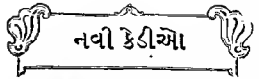
કિલ્લાનું રક્ષણ કરતી પહેલી હરોળ વડી, એટલે હરનાલે ખોલી નાખવામાં આવ્યો. અંદરના ખીલ દરખાનમાં પેસવા જ રહેનસાહ ધિયેડોની લાશ હાથ આપી. વિજયની અ-સંભવિતતા જોઈ તેણે પોતાની હાથ કાપી નાખી હતી.

પછી તો શું જોઈ? અંગેલેએ આખા રહેનેને લૂટ ને આગનું દરય જાળવી મૂક્યું. તેમાં ધિયેડોનેને રજવેતી રાજ-મુકુટ કોઈ અંગેલે સૈનિકના હાથે ચડ્યો. ઇસાઈ રોલ્ફ એ જોયું, ને તેને પ્રાચીન નુંવંરને લગતી કંઈ અગત્ય એમાં જણાવાં, શોધાવજી પેસા આપી એ અંગેલે પાર્સીથી તે લઈ લીધો ને ખર્સિના અગ્નિયમમાં મોકલાવી આપ્યો.

અગ્નિયમે એ મુકટ મુસિયાના રાજને લેટ આપ્યો, ને રાજ્યને પાછળથી તે મહારાણી ચિત્રોદરિયાને લેટ ધર્યો. ત્યારથી તે ડેઠ ૧૮૨૫ સુધી તે ચિત્રોદરિયા અને આઈન્ટ અગ્નિયમ-માં રહેલો. ૧૮૨૫માં તે હબસીનિયાના રહેનસાહને મુક્રત કરવામાં આવ્યો, પણ હાલ પાછો તે છતાલના અગ્નિયમમાં લઈ જવામાં આવ્યો છે.

વિદામીન વિષે કંઈક

આજસુધી શોધાએમાં સાત વિદામીનમાંથી 'એ' અને 'ડી' આપવાં મળીને માટે જાનુ ન વપયોગી પૌષ્ટિક વસ્તુ છે. ધી, દૂધ, પડ જેવી વસ્તુમાં વિદામીન 'એ' તો મળી આવે છે પરંતુ વિદામીન 'ડી' માળા પદાર્થો જનુ જોઈ છે. આપણી પ્રામદીમાં ઝંરીક્ટોગલ નામનો એક પદાર્થ હોય છે, તેની ઉપર સૂર્યનાં અક્ષર વાયોલેટ કિરણો ભે પડે તો બેનેના સંયોગથી વિદામીન 'ડી' બની શકે છે. (કિરોર)

આ મૂટાં સચનો, વિચારો, વાક્યો અચાનક કોઈ બજી પ્રકાશ અને સામર્થ્ય અવસ્થા પૂરશે.

આપણા સાહિત્યમાં ધના પુસ્તકોમાં અમર યથ શકે એવાં ચિત્રો માટેના પ્રયોગો બધાં પડ્યા છે. પણ ચિત્રકારોને એ શોધવાની તબલિદ આપવા કરતા કોઈ લેખક એવા પ્રયોગને નીચીનીચીને, કોઈ દરવચિત્રનું વર્ણન કરતા હોઈએ એ ટખે તેનું ઉપાતર કરી નાખે, અને એવાં ચિત્રદર્શનોના સંચલ કરી બહાર પાડે તો હોગતા ચિત્રકારોને વિષયોની શોધમાં કોઈ બટકું પડે. (હરિશ્ચંદ્ર બાસ)

ક્રિકેટ રમવા માટેની મેટ અત્યારે માત્ર પેનલ તરફથી જ આવે છે. પણ જુજરાતના વજુકરી હાથ ન ધરી શકે કોઈ મહાન કારીગરી એ નથી. (હરિશ્ચંદ્ર બાસ)

ટેંગલ ટ્રાપકોટોમ ફી કરનારો Kaleidoscopeની ગવર્ધી ચિત્રવિષયક કિંગ્ડોમને તૈયાર કરી ક્લોથોના વિવિધ ક્લોથમાં તેના પ્રચાર કરાવી શકે આ કામ માટે એ ચત્રમાં નાખવાના કુકાઓના અગર પ્રમાણગ્રહ અને ચોળાના પૂર્વક પસંદ કરવા હોય તો વધારે સાકે. (ધૈર્યચંદ્ર બાસ)

આમકાની જનતા બજી છે કે ડોરશીરાજ તરીકે ગણાતા કેટલાક વેદકીય દુસખાઓ બ્રાજકો અને શ્રીકોનાં સામાન્ય દરદોમાં એવા અસરકારક નીવડે છે કે ધણી વખત તે સેક્ટો વર્ધોના અનુભવની આજણીમાંથી ગળાઈ આવેલા એ ધરગથ્ય હવાયોને છાદી ખીલ વધારે અર્વાચીન ઉપાયો લેવા નતા આપણે બૂલ કરતા હોઈએ એમ આપણને લાગે છે. આથી, જેમ લોકનાર્તાઓ અને બોલું એનું ન્દનું સાહિત્ય અત્યારે પુનઃકર પામી રહ્યું છે, તેમ જ આવા અનુભવમાં આવેલા અને આમ જનતાને વારસામાં મળી વેગપરંપરાથી કોતરી અનેલા ઉપાયોનો પણ સંચલ કોઈ કરે તો જનુ ઉપકારક થઈ પડે. (ધૈર્યચંદ્ર બાસ)

જુજરાત-કાઠિયાવાડમાં કુંવારનાં વનમાં વન હોય છે, અને એનો રસ કાઢી તરફ મૂકવી દેવાથી જ એજોના તૈયાર થઈ શકે છે. આમકાની જનતા આ રાક્યતાનો ધણી જ લાભ લઈ શકે તેમ છે. (ધૈર્યચંદ્ર બાસ)

છલ્લોટિંગ વેપરને જાડે મુરખાની માટીની પકાવેલી નાજુક અને કલાત્મક છોરા સરસ કામ આપી શકે. સ્ટેશનરીશાળા વજારીઓ દિલ્લા કુપરિસે આ કુતર તરફ પ્રેરે તો સાકે.

કાછને પખ પાસ વિના ચેસવા ન દેવાની આજ્ઞાવાળા યુવાન સ્વયંસેવક ગોખલેએ ઉક્ત એજુ. 'સોસામીના સમાદેમ વેળા એક અપરિચિત આગેવાન વ્યક્તિ કાખલ થવા આવતાં જ નક્ક વદને રોકીને પૂછ્યું: 'આપને પાસ ?' સ્વયંસેવકના નિયમનને માન આપી વિવામહાની જેમ ત્યાં ખડા થઇ રહેનાર એ નેતા વ્યાવર્તિત સનડેહતા, એમને યશ્વે ગોખલે ૧૪ વરસ સુધી દેશસેવાના પાઠ શીખ્યા.

અનેકાર્થી શબ્દ આકું-સીધું નહિ તેવું: હડીકું; વાંધાખારિયું; પરીક્ષા; વચ્ચે પડયું હોય તેવું; ખોટું, વાકા; માડા પર પાજરી નુકતાં એની સાથે દોરી જાય છે તે ભોલો ટેકો; ગેલું, ભૂત.

ધરીઆળના રૂંડકે દાખમનું અસ્તિત્વ ૧૮૮૪માં મળેલી આંતરરાષ્ટ્રીય દેશોસના પરિણામે આવેલું છે.

કહેવતોના અર્થ: 'પાણીપીને ઘર પૂછતું' કામ કરી નાખ્યા પછી તેના સારસારનો વિચાર કરવો એ પાણીપીધા પછી પાનારની વાતભત પૂછવા એટલું જ નિર્વ્યક છે. એવો જ અર્થ કાખવતી બીલ કહેવતો: 'વતું કસીને વાર પૂછવો.' 'આપયો પછી અસર શું?' 'જવ તલ હોમાવા તે ખરા'.

અમેરિકામાં માણસો અને જીંદગી વસતી સરખી છે. આરુઝિયામાં માણસો કરતાં વેદાની વસતી દસગણી છે.

સ્વદેશીની ખૂબ આપણે વર્ષોથી પાડતા આખા છીએ, પરંતુ આપણી જરૂરી આતોમાં સ્વદેશીને પ્રથમ સ્થાન આપતું તો દૂર રહ્યું, પણ એના વગર આપણે બીલકુલ અલાવી લઈ રાકીએ એવી રમકડાં એવી વસ્તુમા પણ દર વર્ષે ખયાસ લાખ રૂપિયા પરદેશ ચડાવી રહ્યા છીએ.

શીશીમાં સૂઈક થઇ ગએલાં ખૂંસ કાચ પાએલા કાચળ (કે એમરી ચેપર) ના ટુકડા વડે પકડીને કાઢવાથી ચડેલાછથી નીકળશે.

દેડકાં ચેતાનું માથું ફેરવી શકના નથી એ પદ્ધતિ એટલું હોય છે પદ્ધતિ આજુ શરીર તેમને ફેરવતું પડે છે.

નારંગીનાં પાન, ફૂલ અને ફળ ત્રણેની મુગંધ જુદી હોય છે.

'નર્વોલ' નામ ઝીક 'નર્વોલિયા' ઉપરથી આવ્યું છે, જેનો અર્થ ખિંદૂત થાય છે.

કાચળાને એક માઈલ ચાલતાં ચોઠ મહિનો લાગે

આવતાં દસ વર્ષમાં હિંદની વસતી સુમાલીસ કરીડની સંખ્યાએ પહોંચશે એમ નિષ્ણાતોનું કહેવું છે.

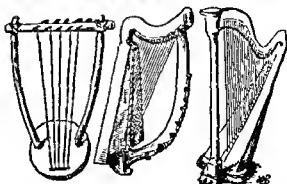
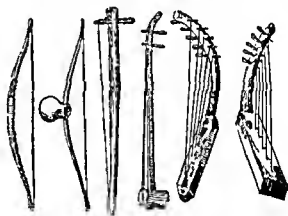
અજળા કુદરત

ગેકો નામની ગીલાદી બનતા સુધી તે નુકસાનનથી કરતી પણ છેકાય તેા એના અંચુડા કાતિલ એર છેડે છે; ને એની માઠ તેા એવા છે કે તેની સામે પોલાદ પણ નથી ટકી શકતું

ગણિત ગમમત

- (૧૯૮-૩૬): ૧૬૨=૧
- (૧૯૯-૫૪): ૧૬૨=૧૨
- (૧૯૯૯-૭૨): ૧૬૨=૧૨૩
- (૧૯૯૯૯-૯૦): ૧૬૨=૧૨૩૪
- (૧૯૯૯૯૯-૧૦૮): ૧૬૨=૧૨૩૪૫
- (૧૯૯૯૯૯૯-૧૨૬): ૧૬૨=૧૨૩૪૫૬
- (૧૯૯૯૯૯૯૯-૧૪૪): ૧૬૨=૧૨૩૪૫૬૭
- (૧૯૯૯૯૯૯૯૯-૧૬૨): ૧૬૨=૧૨૩૪૫૬૭૮
- (૧૯૯૯૯૯૯૯૯૯-૧૮૦): ૧૬૨=૧૨૩૪૫૬૭૮૯

મૂળજ નેહુ નેશી

ધનુષમાંથી તંતુવાલોની રોષા કેમ થઇ તેનો કામ ફરોવતી ચિત્રમાલા

સસ્તી કીમતે

કુમારોને ઉપયોગી પુસ્તકો

['કુમાર' માસિકના જે વાંચકો આ પાનું ફાડી
ગોઠવશે તેમને જ આ સરના દરનો લાભ
મળશે. એક નકલથી વધારે મળશે નહિ.]

મૂળ કીમત લેવાના કીમત

૨-૦-૦	એકીસનનું જીવનચરિત્ર	૧-૦-૦
૧-૦-૦	મેક્સીકોના લેખો	૦-૧૦-૦
૦-૧૨-૦	ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે	૦-૬-૦
૨-૮-૦	ઐતિહાસિક કથામંજરી	૧-૧૨-૦
૨-૦-૦	કથામંજરી ભા. ૧	૧-૬-૦
૨-૦-૦	કથામંજરી ભા. ૩	૧-૬-૦
૦-૮-૦	કર્પૂર મંજરી	૦-૪-૦
૩-૦-૦	શુભાભી વેપાર ભા. ૧-૨	૨-૦-૦
૧-૮-૦	નૌદિવચન (પાકું)	૧-૦-૦
૧-૦-૦	જીવન સુધારણાનો સંગ્રહ ભા. ૧-૨ સ્વથે	૦-૧૦-૦
૧-૪-૦	પ્રવાસીના પત્રો	૦-૧૨-૦
૦-૧૦-૦	પુષ્પીરાજ ચલુયાજી	૦-૪-૦
૦-૧૨-૦	ધૈયનનાં સ્મરણો	૦-૬-૦
૧-૪-૦	સ્વામી વિનેશનંદ (ગાઠક)	૦-૧૦-૦
૫-૮-૦	રાખદાસ ચિત્રામણી	૪-૦-૦
૨-૦-૦	શૈલકોયુગની પ્રતિક્રિયાઓ	૧-૮-૦
૧-૮-૦	જ્યોત્સ્ના (એમીન્દરાય)	૧-૨-૦
૨-૮-૦	તરલા (")	૧-૧૪-૦
૨-૮-૦	રશ્મિ (સચિવ શૈલિક નવલકથા)	૨-૦-૦
૧-૦-૦	નાગમતી (સચિવ)	૦-૧૨-૦
૫-૦-૦	કલાપીનો કેકારવ	૪-૮-૦
૩-૦-૦	કલાપીની પત્રધારા (૫૫૫ પત્રો)	૨-૪-૦
૪-૦-૦	કલાપી આલ્પનામ	૨-૮-૦
૨-૦-૦	પૌપણું (દુર્ગા)	૧-૮-૦
૨-૦-૦	સ્વરાજ્ય અને સંસ્કૃતિ	૧-૮-૦
૪-૦-૦	અરેબીયન નાઈટ્સ	

(સામાન્ય ચેટરછ) ૩-૪-૦

૧-૪-૦	ગોપાલપત્ર (નાક)	૧-૦-૦
૨-૦-૦	હાસ્યમંદિર (સ્મશુભાષ)	૧-૧૦-૦
૨-૦-૦	હાસ્ય કથામંજરી ભા. ૧	૧-૮-૦
૨-૦-૦	હાસ્ય કથામંજરી ભા. ૨	૧-૮-૦

[તમામ ખાતાનાં ચુકવણી પુસ્તકો માટે મોઢું
સૂચિપત્ર મેળવવા એ આનાની કીકાટ મોકલવી]

જીવનજ્ઞાન અમરશી મહેતા, અમદાવાદ
જીવનજ્ઞાન એન્ડ સાયન્સ પ્રિન્ટિંગ પ્રા. લિ. મુબાઈ-૨

નવચેતન

એપ્રિલ: ૩૬ના અંકથી દર માસે
૧૦૮ પાનાંનું વાંચન તેમજ
અનેક ચિત્રો આપે છે

આ નવા, દળદાર ને આકર્ષક
'નવચેતન'ના જરૂર આકર્ષક બનો

વાર્ષિક રૂ. ૬૦ હિંદ બહાર રૂ. ૮૦
છુટક રૂ. ૦૦૦

'નવચેતન' ઓફિસ
૨૫ પોસ્ટાફ રોડ, કલકત્તા

કીમત ઘટાડી છે

કતુ દેસાઈનાં બે જાણીતાં આલ્પખેનોની
અત્યંત જાજ્જી નકલો બાકી રહેલી હોવાથી
કીમત ઘટાડી છે

સત્તર છાયાચિત્રો

ઘટાડેલી કીમત ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ છુટું

તેર રંગચિત્રો (બાઈર કલર્સ)

ઘટાડેલી કીમત ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ છુટું

કુમાર કાર્યાલય - રાયપુર અમદાવાદ

ગુજરાતી પ્રકાશનોમાં અપૂર્વ

૧. આમાં અતિશયોક્તિ નથી. આ અગાઉ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અજંતાની કલા પર એક પણ સ્વ-તંત્ર પુસ્તક પ્રકટ થયું નથી સ્વ-શંકરરાવળ જેવાને કાથે અજંતાની કલા પર એકેએક મુદ્દાની ચર્ચા કરે, વિગતથી લખાએલો વિસ્તૃત પરિચયલેખ, અને કાકા-સાહેબ કાલેલકરની કલમમાંથી આવેલી અજંતા-કથમના એક ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રની પિછાન એ એની લેખનમામત્રી છે.

૨. અને ચિત્રોથી તેા એ, ભર-ચક છે. નવ ત્રિરંગી ચિત્રો એનાં પાનાંએને રંગમય કરી દે છે; આઈ પેપર પર છાપેલાં સોળ પાનાં ભરીને અનેક એકરંગી આ-લેખનો; ફોટોગ્રાફ વગેરેની સમૃદ્ધ સામગ્રી એમાં સભર ભરી છે; અને પાને પાને અજંતાનાં શોભનોનાં રેખાંકનોની કલાત્મક છાંટ, મને પર અજંતાના વાતાવરણના સંસ્કાર ફેરી રહે છે.

૩. ખરેખર, કલાત્મક પ્રકાશનોમાં એ અનન્ય છે.

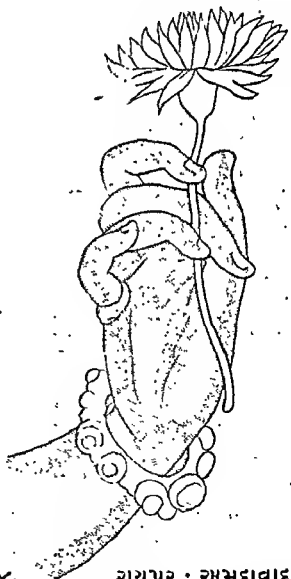
દોઢ રૂપિયાની કીમતમાં, અજંતા ઉપર, આરટી સમૃદ્ધ સામગ્રી-વાળું એક પણ પ્રકાશન આજ લગી બહાર પડ્યું નથી.

કીમત રૂ. ૧-૮-૦;

રજિસ્ટ્રેશન સાથે પોસ્ટેજ ૦-૫-૦.

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪.

અજંતાના
કલામંડપો

રાયપુર • અમદાવાદ

કનાર

આવની કાલનાં નામગિરિનું માસિક ૧૫૯ વર્ષ ૧૪૪૩ વર્ષ ૩ ઉત્તર • શ્રાવણ ૧૯૬૩

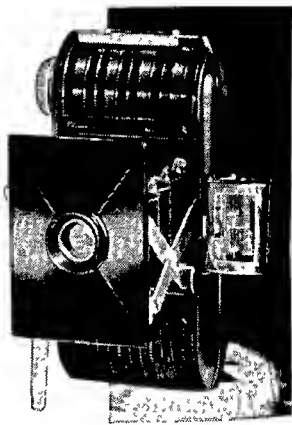

કરના વન્ય કનારિયા

હો, પેખીઓ ને પ્રકૃતિદર્યાના નામચીન આલેખક હોવા કપરાંત અચ્છા કવિ ને કલમ અસરકારક તરીકેની પણ ખ્યાતિ પામેલા વન્યાની કલાકાર કાશન વાતાનામેની આ એક નમૂનેસાર કૃતિ છે. કપરના ચિત્ર સાથે તેને લગત એક કાવ્ય પણ એણે લખેલું છે.

આ સંપૂર્ણ કાર્યસિદ્ધિ આપનાર નાનકડો 'કોડાક'—માત્ર રૂ. ૨૦

કોડાકના પહેલવહેલા ૪ આ મીથી નાના
કોડાક 'બાટમ'માં મીનીએચર ફોટોગ્રાફીની
બધી મંમેહકતા ભરી પડી છે. આ નવા સસ્તી કીમતના
કેમેરાનું ખોખું સુશોભિત અને નીકલના ક્રીટિકવાળું
છે. બે પાવરધા લેન્સો પણ ખાસ મૂકવામાં આવ્યા છે.
કોડાક 'બાટમ' મુદર એન્સાઈર્લમેન્ટો આપતાં મશાબ-
દાર ને વિગતવાર ચિત્રો લેતો ખરેખરો મીનીએચર
છે. કોડાક ફિલ્મ ભરેલો નાનકડો કોડાક 'બાટમ',
તમે જે કંઈ જુઓ છો ચાતે કરો છો એ બધી વસ્તુ-
ઓનું સસ્તી કીમતે એક કાયમી દફતર રાખતો તમારો
હમેશનો મંગાથી બની રહેશે.

કોડાક 'પેનૉનિક' અથવા 'સુપર એક્સ' ૮
એકરપોઝરની ફિલ્મ વાપરો. એનાં સપાંખે
ચિત્રો ઉત્તમ રીતે એન્સાઈર્લ થાય છે. એમાંની
કોઈપણ એક ફિલ્મના રૂબરૂની કી ૧૧ આપના

કોડાક 'બાટમ' બે મોડેલમાં મળે છે. એકમાં પાવરધા હાઈ
લેન્સ તથા કાચાકામ-ઓપનિંગ બટનું છે જે 'ઈન્સ્ટેન્ટિયસ'
અને 'બ્રાવ' એકરપોઝર આપે છે. ઉપરાંત કાયરેક્ટ વીઝન
પ્રકાશકર છે. તેની કી. રૂ. ૨૦/-

કોડાક એનાઈસાઈડ ફિલ્મના લેન્સ અને ઉદારવાર પ્રમાણ માટે
ફિલ્મ ના શટર-સ્પેડવાળા બીજા મોડેલને 'ઈન્સ્ટેન્ટિયસ' અને
'ટાઈમ' સેટિંગ્સ આપી શકાય છે. કાયરેક્ટ વીઝન પ્રકાશકર
ઓપ્ટિકલ છે. આ સરસ મોડેલની કી. રૂ. ૩૫/-

તમારા કોડાક ડીલરને કહો કે
કોડાક 'બાટમ' તમને બતાવે

કોડાક લિમિટેડ

(ઈન્ડિયન ઇન્ડસ્ટ્રીયલ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ)

મુંબઈ

કલકત્તા

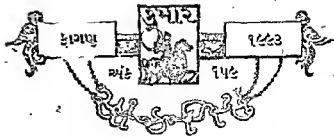
લાહોર

મદ્રાસ

નિકષ

કે કર્તવ્ય રૂપે પર હિંદના નાસિલ
લાલો લળપરણ આફસાન હતાને માંથી
સુખ પહેલાં બેનાનાં વ્યવસ્થા નવરોહિયાને
ખાતો ગઢાવ્યા હતાં એ ઉચ્ચીના ઉદ્ધારક
ગેરીઆફરીનું અસ્તિત્વ આ એકમાં રજુ થાય
છે એ ત સિવાય કરા ખરબતી બપા ન
રાખનાર એ અને એના સાથીઓની વચન-
ફરીથી જમનનું જાન વિશ્વ આજ પછ ગ-
દુરને યાદગર રહે છે. ઇસ્લામી એ સંસ્થાન્ય
છે કે એ નવા નિર્ધાર એવા અગ્રણી
સિદ્ધિથી જ સરકાય છે. (૧) ૨૬૫-સાચા,
જગીન. જાનનું આચાર્ય અને એથી જે
ગ્રામ્ય અગ્રણીઓમાં ૨૬૫ની શાસ્ત્રનારી પ્રતિ
આપના જમનના હુકમે પાછી જોડી છે.
આપની પેઠી આજની પેઠી કરતાં દિગ્ધા
અને કાળની વિશાલ 'કેન્દ્ર' અને એ સાર
એથી શા શા પ્રયત્નો આપનાં છે એ
અંકપતો લેખ તમને કહેશે, (૨) ૨૭૫
લેખ, ગણના નિશાચર અને બીજા, ૨૭૫
અને સાધનસંપત્તિ અને કેવળ ઉપર પાછા-
નો જ ઉત્ક્રમ કરનારો, હતા ફરીથી એ
લેખનાર સર્વકાલિન કેપટ છે તે પર
અગ્રણીનાર 'વંદય' એવના 'કેન્દ્ર' આ
ના લેખનાં અને તમને પછે પર તમને પછે
આવશ્યકતા જનારો. (૩) શેખના ઉપનામ
લગાવી શીશીઓમાં જ લેખનારી આપણી
વિનિ, હયા અને આદેશ્ય એ બંને ફરતી
પરપર વિરોધી લિન છે એ જાનારો જ્યા
અને એવાકાવાળો લેખ આજના લેખ
જાણો. (૪) કેમાંથી સંસ્કૃતનાં સ્થિત તથા
ગો-દર્શની પ્રજા લાવના અને તે અર્થે ન્યા-
યાગની પવિત્ર પદ્ધતિઓ નિપત્ત ગઈ છે
એ જમનપ્રવિન કુશીનાં વિવિધ અંગેનું
અચાન આપનો આ વખતનો 'આપણો' તો
તો યુદ્ધવા બેના તથા જ. (૫) તારંગના આ
અંકમાં સમેટાતો વર્ષાખાસ નિર્મલોત્કર્ષ-
નો સમિતિ લેખ ને લેખ ટકાવતા લેખ છે.
(૬) 'વિદ્યાના ઉત્કર્ષ' કરતાં 'લેખ' વિ-
ધાર્થોવર્ષને ખાસ આનંદરૂપ જાણો. જન-
નમાં સામાન્ય મંથન અને સારી ક્રમને ગ્રામ્ય
રમાન આપવાનું શ્રવણો એ લેખ હવન-
ઉત્કર્ષના સાચા સંસ્કૃતિદાતાં રજુ કરે છે.
એ ઉપરાંત બીજા ચેલેજો, વાર્તાઓ, આપ
અને નવા વિશાળ પગેરે હાલેખવા જેવું
ના મધ્યે છે અમારા કરતાં પણ તમે જ

શ્રિવો	ફરતો નાજ ફરીથીઓ (નવપાળી) કલાન વાતાનારો	૫૬૬
	વળતા પટલવા (પૂર્ણરંગી) સંસ્કારણ પરીપ સુખાગિય	
	બેસન અને સંપ્રસી પ્રાધા	બેસન ૬૫૫૬ ૧૨૮
	નમતા પહેરે (ફોટો)	દી મી ગો ૧૫૩૨ ૧૨૯
કાવ્ય	નવસી વરાત	સુ.દર્શ ૧૧૩
	બાનુ લય	'બાનુ લય' ૬૨૨
અસ્તિ	ગેરીઆફરી	અસીક હર્ષ ૧૫૪
વાર્તા	સિદ્ધનો સહયરી	'સિદ્ધિ' ૧૨૦
	મારી સફર	જનપ્રજા એવી ૧૩૪
લેખો	હયા અને ખેતર	રમાપુષ્પલ એન્જિનીયર ૧૨૬
	અંક	'અનિકેત' ૧૨૯
	ફરીથીઓ (વનવપાળના તારી)	'વંદય' ૧૩૭
	ફરતી (અપ્રાપ્ત)	હરિનાશયણ આચાર્ય ૧૪૫
	સાબરના પૂરમાં (અર્થે યાદેશ)	રામપ્રસાદ કુશલ ૧૪૮
	ગુજરાતી લખાવિધિ	દરિદ્રપુષ્પ બાસ ૧૪૪
	પાતળો લક્ષ્મીદેવે કરતાં પદેમાં	અગ્રણીના નેરી ૧૪૭
વિખ્યાઓ	ફરીથીઓ હરીશંકરનું અસ્તિત્વ	અલખના લક્ષ ૧૨૪
	ગેરીનાં પાન	૧૩૬
	વિવિધભાગે સ્વસ્થિય	૨. મ. રા. ૧૪૩
	અથાણ	૧૪૬
	કહેવત કાન અને કિના	૧૪૮
	રોમેટી શેખ (આગરિનાશનાર્થ)	દે. મ. જાંઘરિયા ૧૫૬
	દસ જીર (" અંક)	રમાપુષ્પલ રોની ૧૬૧
	મધુકુરી	૧૬૨
	નવી ફરીઓ	૧૬૭
	વજા લુપ્ત	૧૬૭
	ઉત્કર્ષ પાનું	૧૬૮

અને 'અમુક' સંપત્તિ: નેની અને અગ્રણી-સંસ્કૃતિના નાવના: હમાન પ્રિ-હરી કુમાર કાવ્યસય
૧૪૫૪ નેપથુ: આજનાં પાર્થિવ લગ્નના ક. ૬, પહેરેના ૧૨૨૧: ૨ અસ્તિ લગ્નના
અ. ૩: પહેરે નક્કીના ૧૦ આપના અંગ્રાપનાં અંગ્રાપનાં અંગ્રાપનાં, એકની કંપની, અને વધી
અંગ્રાપનાં અંગ્રાપનાં, પ્રિ-સેસ્ટ્રીઝ નેરી પાછળના રોમાં એન્ડે સંપત્તિ અંગ્રાપનાં પ્રિ-સેસ્ટ્રીઝ

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મગજનું કામ કરનારાઓને જોના સેવનથી અન્યથા ભેવું થાયજી અને નાનાં-મોટાં, માંદો-સાજો, નર્મણાં-રાખણાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈ એનું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુનું

મહારસાયન

રસસિંદુર, એલક. કેસર, કરતુરી અને બીજાં દીપા, પાચન, તથા પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું મુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પોષિક ટ્યાટલુ

તેનું નિયમિત સેવન લાંબું આયુષ્ય તથા મારી રમરજુશક્તિ આપી શરીરમાં શક્તિ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કીમત

૫૦ રતલના પાટનો રૂા. ૧૧૧
અર્ધપાંચતલન પાટનો રૂા. ૧૧૧
એક રતલના પાટનો રૂા. ૫)

કારખાનું:
સયાનીશ
મુંબઈ-૨૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ-ભોગીલાલ વર્ધસ્-ગાંધીશિ:

દુકાન:
જૂની મદાજનવાડી
મુંબઈ-૨

મારે આપતી બજે. નહેર બજાર 'કુનાર'માં ચાંચી દત્તી એટલું જણાવજો.

8:4711. Rhinegold

Eau de Cologne * Perfume

“રહિનગોલ્ડ” પદ્ધતિ ઓની વિશિષ્ટ

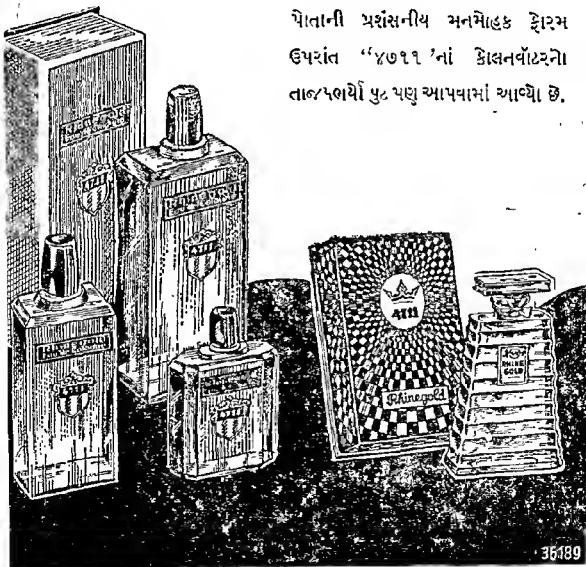
આહ્વાદકતાથી મુગ્ધ બનાવી દે છે.

“રહિનગોલ્ડ” કોલનવોટરમાં તેની

પોતાની પ્રશંસનીય મનમોહક ફોરમ

ઉપરાંત “૪૭૧૧”નાં કોલનવોટરનો

તાજપોથી પુર પહોં આપવામાં આવ્યો છે.

મહાગુજરાતનું માનીતું માસિક

શારદા

તંત્રી : ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

ગુજરાતી માસિકોમાં 'શારદા' કદદીતે ભાત પાડે છે?

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર મહિને બે ત્રિરંગી ચિત્રો આપે છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે જે સોરઠી લોકસાહિત્યની રસજ્ઞતાથી માટે સુપ્રસિદ્ધ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જેના તંત્રી અંક, નવલિકા અંક, લોકસાહિત્ય અંક અને દીપોત્તમની અંક માટે હવેના લોકો દર વખતે રાહ જુએ છે.

'શારદા' એ એક જ ગુજરાતી માસિક છે કે જે શિષ્ટવર્ગ અને આમલગના સાહિત્યનો સુમેળ સાધે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે જે દર વર્ષે સોરઠી ઇતિહાસની રા. રાયચુરાકૃત નવલકથા પ્રાદ્યકોને બેટ તરીકે આપે છે.

'શારદા' એ એકલું ગુજરાતી માસિક છે કે જે દેશના એક પૃસ્થામાં સાહિત્ય અને કલાનો સ્વચાળ દર માસે નમારે ત્યાં પહોંચાડે છે.

'શારદા' બાર વર્ષથી પ્રગટ થાય છે. તમે જોના પ્રાદ્યક થયા હશે જ, ન થયા હો તો તો નીચેના કોઈ પણ કથળે, આજને આજ બગર આપો એટલે 'શારદા' શરૂ થશે.

વર્ષિક વસતિ મઃ

લિંકમાં : રૂ. ૧ ૮-૦

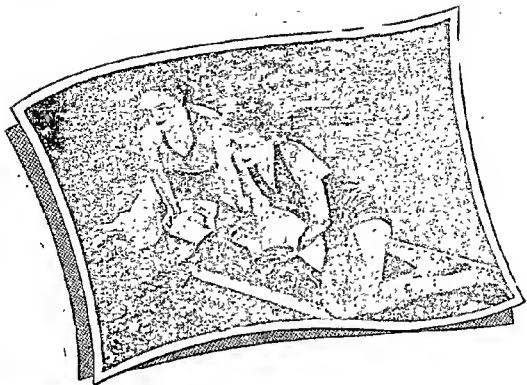
પરદેશ સ્વીકૃતિ ચેદ.

તંત્રી :

'શારદા'

દ્વારવાઃ (કાલિયાવાઃ).

પુરતકાલય સહાયક સહકારી સંઘના સી., વડોદરા,
આર. આર. શેઠની કંપની, બુકસેલર્સ, પ્રિન્સિપલ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ નં. ૨

આઈસોપાન F ફિલ્મથી તમારે માટે ભૂલ થવાનો સંભવ જ નથી

સુખ અને પ્રકાશના નિર્ભયને અંગે થતી પેલી નાની ભૂલો, જે ક્યારેક ઉત્તમ ચિત્રોને બગાડી મૂકે છે તેને આઈસોપાન F ફિલ્મ બેલાળી લે છે.

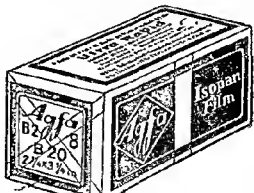
જામે તે જાતનો કેમેરા તમારી પાસે હોય, પણ ફિલ્મનો તાપરવી આગ્રહ આઈસોપાન F જ. ફિલ્મ તરીકે બરી લાયક એ જ છે, — કારણ તે બીજી કોઈપણ સ્ટેન્ડર્ડ ફિલ્મ કરતાં હડધી છે — કારણ તે દિવસ અને રાતનાં ચિત્રો માટે આદર્શ છે — કારણ તેના કાર્બન પ્રેનને ક્ષીયે એન્વાર્લમેન્ટો કાઢવા સરળ અને સફળ બને છે, — અને કારણ તેના લાંબા એન્ડ મોડેલ પ્રેક્ટેશન આંડર અને ઓપર એક્સપોઝરને લગભગ અશક્ય બનાવી દે છે.

કીમત

B ૨-૮ કેદના

રૂ. ૧-૩-૦

આગ્રહ ફેરો કંપનીના અમદાવાદના વિચારધારાઓ
અમદાવાદ ફેરો ડિપો . . . રીટ્રીસ્ટ અમદાવાદ
પિરોગ્રાફ . . . ગોધીરાડ અમદાવાદ
એન્જિનિયર અર્ધ . . . રીડેન્ડ અમદાવાદ

ડૉ. રવિશંકર ગણેશજી અંબરીઆકૃત પુસ્તકો

૧૯૩૬ના માર્ચ આખર સુધીમાં ખરીદનારને નીચેની ખાસ ઘટાડેલી કીમતે આપવામા આવશે.

મૂળ ઘટાડેલી કીમત કીમત		મૂળ ઘટાડેલી કીમત કીમત	
૧ ગગર દોહડાનો વૈષ ૨-૦-૦	૦-૧૧-૦	૨૬ દિંદિયા હિતનો ઉકેલ ૧-૦-૦	
૨ મલાલ પ્રાર્થનામાળા ૨-૦-૦	૦-૧૧-૦	૭ દક્ષિણ ૧-૪-૦	૦-૭-૦
૩ જ્ઞાપરધામાં તંદુરસ્તી ૧-૮-૦	૦-૮-૦	૨૮ શત્રુજોષી ૦-૧-૦	
૪ વલ્લભે શિખામણુ ૧-૦-૦	૦-૫-૦	૨૯ આરોગ્ય દોહાવકી ૦-૧-૦	
૫ આદર્શ જીવન ૧-૦-૦		કુલ કીમત રૂ. ૯-૧૪-૦	

આ પુસ્તકો ઘટક મળી સફરો નહિ. આખા સેટમાં જ આપારો.

પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ

નવ પુસ્તકોના આખા સેટનો મૂળ કીમત રૂ. ૯-૧૪-૦ થાય છે તે રૂ. ૩-૪-૦ મળશે.

ઉપરનાં પુસ્તકો મુંબાઈ તેમજ અમદાવાદમાં નીચે જણાવેલા ઢેઠાઓની મળી શકશે. પરંતુ મુંબાઈમાં ઘટાડેલી કીમત ઉપર રૂપીએ ૦-૨-૬ અને અમદાવાદમાં રૂપીએ ૦-૧-૬ ખર્ચ લેશું વધુ લેવાશે.

આર.આર. શેઠની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ - મુંબાઈ-૨
ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ - અમદાવાદ

દરેક સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં અને દરેક સંસ્કારી ગૃહમાં ખાસ સળાવા જેવાં રૂચિક, બોધક, ઉપકારક અને મનુષ્યજીવનને માર્ગદર્શક થાય તેવાં શિષ્ટ વાચન માટે પગંદગી પામેલાં ઉત્તમ કોટિનાં પુસ્તકો:

મૂળ લેવાની કીમત કીમત		મૂળ લેવાની કીમત કીમત	
૧ શ્રી ધોડા કેશવ કર્વેનું આત્મચરિત્ર ૩-૦-૦	૧-૮-૦	૭ અપંગની પ્રતિબા ૦-૧૨-૦	૦-૧૨-૦
૨ વીર ગાર્દિહ ૧-૮-૦	૧-૦-૦	(દિલન દેવરની આત્મકથા)	
૩ બેન્ડરમિન ફ્રેન્કલિન ૨-૦-૦	૧-૦-૦	૮ જગનના સિનારા ૦-૮-૦	૦-૭-૦
૪ બુકર ડી. યોસિગટન ૧-૧૨-૦	૧-૦-૦	૯ અમારા જીવનની કેટલીક માદગીરીઓ ૧-૮-૦	૧-૪-૦
૫ ફોરમ પુસ્તક ૧-૨ ૧-૧૩-૦	૧-૦-૦	૧૦ ગોપીજીની આત્મકથા ભા. ૧-૨	૧-૦-૦ ૧-૦-૦
૬ ટોમમ એન્થા એડીમન ૨-૦-૦	૧-૦-૦		

પોસ્ટેજ તથા રવાનગી ખર્ચ જુદું

લખો

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. રાવપુરા-વડોદરા

ફેરો-હરીદાસનું પરિણામ
 'વહેરબીયા', કનુ શાવત-બીનું ઇનામ
 'બાવડા', નરિન્દ જાસાણી-બીનું ઇનામ

वज्रता पृच्छाया

चित्र ११२ • दमिअबाग पर्वत (भारत काश्मीर विभाग)

અ

છટલીની આઝાદીનો અણુનમ આશક

ની માની મરજી એને પાટરી જના-
નાની હતી; એના બાપની મરજી એને તકર કે
વટીલ જનાવવાની હતી; પણ તાકતભર્યો એના હાથ
માધુના કંઠા મહમા પ્રથેનાજદ રહેવા, કે સહરવારી
નેની જગાન છળના લોચા વાગવા નહોતી સમ્મત.
પોતે કષ્ટ જતનનું જીવન જીવતું એનો ગોરિયોએ જતો
જ નિર્ણય કરી લીધો હતો.

એનું જતન છટલી ત્યારે જાનાખરાબીની ટોચે
પડેલું હતું. દરિયે રપેન, મધ્યમા પોપ અને ઉત્તરે
ઝોરિયાએ મળી એની આખી કમર તોડી નાખી
હતી ને જુલુજુડા મથકા પથારી પાડી મુરનાક જની
નલા દતા. જોયાર નાના સ્વતંત્ર રાજ્યો રજા દતા,
નેયે પરપર જગડામાથી ઊંચા નહોતા આવતા.
'માના છટલી'નું તો તેમને સ્વપ્ન સરખું થે નહોતું.
ઉમાનો કોષ ઉપાય એ ન દતો. જાચાર જીવે
ખટલીને એ જીવે ધોંગી સત્તાઓની પીઆવટ સદન
જ કરવી રહો હતી.

પણ સદનાશીલતાની થે કંઈ દર તો લેવી એછાએ
ને છટલીનો પોતાના દર્દનો ઉપચાર થયો નો દૂર
રહ્યો, પણ એ દર્દની આદ પણ મોમાથી ન નીકળી
મકે એવા નાજા તેના ઉપર ઠેકાવા લાગ્યા. જગક
જો જોઈતું કે કેદખાનાની દીવાલો તૈયાર જ. ખાત-
વાનમા છટલીઓ કાઢીને માથે લટકવા લાગ્યા.
મુક્ત છટલીના સ્વપ્નથી થે તેના શાસકો મુજી હિંદતા
દતા. ધર્મચુર્યો તો જરગાદ લોકોને દબુ આખાસન
આપી રજા દતા કે, 'પ્રજુ ગધું સાઈ કરશે.' પણ
એમના પ્રજુના નિષ્ક્રિય હાથ મકિષ જાને ત્યાં સુધી
દવે છટલીથી ગદ જોષ જામ એમ નહોતું રહ્યું; કારણ
સ્થિત પ્રજામાં વહેલો મોડો સરકારશાસીને જે જુર્યો
પ્રગટે છે તે છટલીમાં પ્રગટ થઈ ચૂક્યો હતો.

આદિત જુર્યો મતાઓનો અંત આણી છટલીને
મુક્તપ્રાણ જનાવરા તેના પ્રુએ દવે પોતાનું જન
ચેડી જનાના, પરાધીના ને જનવાપની દીવાલો
કમજોર જનાવરા ને તોડી પાડવાના સક્રિય પ્રયાસો

આદર્શો. એ વેરવિખે પ્રખાળોને સંગઠિત જનાવરાનું
કામ પ્રજાને પ્રમત્સત્તાવારી જિએય મ્ખાટસિાએ હાથ
લીધું. 'નરુણ છટલી' નામનું મંદમ તેણે જમાવતું ને
એ મંદમ તરફથી એ જ નામનું મોગાગિયું તેણે જવાર
પાડવું સારું કર્યું. છટલીના જુવાનોને તેણે દેરોગદેરોજીને
જગાડવા માંડ્યા: 'બીજા કોઇના નામે નહિ, માત્ર
છટલીના નામે ખડા થાઓ,' ને એના ઝંઝા નીચે
નવલોદિવાનાં ટોળા ને ટોળા જમા થવા લાગ્યાં. સાંખી
મુદતથી પરાધીનતામાં જકડાએલા દેશની મુરોદિલી
એકસામટી ભરમીભૂત થવા લાગી. પરંતુ છટલીને
સ્વતંત્રતા દબુ રીજવાની હતી, એવું માનતા એના
શાસકવર્ગે મ્ખાટસિાનીને એ ઉચ્ચાનની અધવચ્ચે જ
ઉપાડી લઈ મેશનકાસ કરી દીધી ને પોતાની જાનને
પધુ સલામત રાખવાની સુરત પેરતીઓ કરવા માંડી.

રાષ્ટ્રદેશાનના આ ધરનાચ્ચે જ ગોરિયોને કુમાર
પથમાં તેના જીવનનો નિર્ણય કરાવી દીધો હતો. દેશ-
નિકાસ મ્ખાટસિાનીની વાતો એ દર્દવાચે દેવે જ્યાંત્યાથી
સાબળતો. એના પ્રુદનકો જવારે ને જવાથી મજે લારેને
ત્યાંથી માગી જાવી એનું ખાતશીમા પારાપણુ કમ-
ધથીવાર એને મનમા ને મનમાં પોતે છટલીનાં મેદાનો
પર દુરમનો સામે લડનો હોવાની કલ્પનાઓ જતતી.
ને એ મૂર્ત કરવાની અભી ન આવે ત્યાંસુધી એ જાવી
ભાષાત્મક કલ્પનાઓ હલ્લખાંએકધૂણેસંધરતોજતોદતો.

એનું 'આખું નામ જિએય ઝોરીખાટડી. ગોરિયો
તો માણથે એનું લાડમાં પાડેલું નામ. છટલીના
નાઈસ ગામમાં ૧૮૦૭ના જુલાઈની ૪ થીએ તે જ-
નોલો. જાપ ને દાદો જેને વેપારી કપ્તાન દતા,
એટલે ફરજનો આદ, અથાક જાગ ને નિર્મલક દિગત
સાથે સાગરનો સાંખ પણ તેનામાં જીવરેલો નિશાણે
જવાને જાલે દરિયાકિનારે પડ્યા સ્ત્રી, મ્ખાટસિાનીના
પ્રુદનકોચંચવામાં જગર નો વલોલોનેજય જેમ જામ-
તેમનચાવતાં દરિયાનાં ચટાંપટનાં ગોઠાં જોષ રહેવામા
તેને જોરમજ આજતી. કિનિજમા દેખાતાં ટપકામાંથી
સ્વેનધૂણી જેમ ફેડી નીકળતો વલોલોને એ અગીટ

ગૌરીબાદડી

નાકીરહેતો ને પોનાનીરંગદર્શી બિંદગીનાં રવમાં ધડતો.

ગોરિયો નિશાળે ત્યારે શિક્ષકનું આવી જનતું.
ફાલે તેમ વર્તે, સાધે જીનન વિદ્યાર્થીઓને પણ તેજાને.
અડાવે. એક વખત તો જે જણું સાથે લઇ એક તરા-
ખામાં તે રોમ નાસી જ્યાં ઊપડી નીકળ્યો. પણ એક
પાદરીએ તેના જાન પ્રાપ્તે આડી ખાતાં પાછળ વદાવ્યું
દોડાવી ત્રણેને પાછા આજ્ઞામાં આવ્યા.

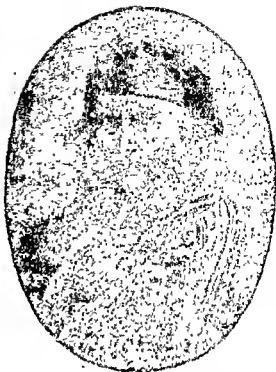
જસ. ત્યારથી ગોરિયોએ નિશાળમાં જવાનું સ-
મૂળ્યું માંડી વાળ્યું. બાપને ખબર પડી અને કારણ
પૂછ્યું તો તેણે પુસ્તકોનું બદાનું આપ્યું. નવા પુસ્તકો
લેવા જાપે પૈસા આપ્યા, પણ એ પુસ્તકોને જાદો
એ પૈસાની એણે અંદક ખરીદી લીધી. દવેથી દરોજ
તે અંદક સાથે રખડવા લાગ્યો.

બાપને થે આવી લાગ્યું કે એને લાણીપત્રમાં
સાર નહોતો. ત્યારે એને જોડવા શામાં? મનો ના-
મરજી છતાં ગૌરીબાદડીએ તો અજારી થયાનું જ પસંદ
કર્યું. જાણપણથી જ દરિયાની તેને કોઇ અજાણ ગોદિની
લાગી હતી. જોડેસા, રોમ, બિજાવટર, કૉનરીસ ને
કૉનસ્ટાન્ટીનોપલની સફરો તે ખેડતો થયો.

એ સફરોમાં પણ રોમની મુલાકાત લીધી ત્યારથી
તો તેનો બાપના સ્મૃતિ દંધ જોર વાગડો બીડી. ત્યાંનાં
ખંડિયોશમાં તેણે નવો રહેશ લાવ્યો. રોમ તેને સંયુક્ત
ઇટલીની પ્રધાનસભા સમું લાસતું ને તેમાં થે જ્યારે
તાગનરોજ નામના દેસબજાતો તેને ત્યાં બેટો થયો.
ત્યારે તો કોર્લગસને જોરેડિકા શોધના થે નદિ યંત્રા હોય
એટલો આનંદ તેને ઊપલ્લો હતો. ત્યારથી તેનું યુરૂ
તેનું માતા ઇટલીને નિશદિગ જાણે પ્રાર્થનું રહેવા લાગ્યું—

Beloved, O men's mother, O men's queen.
Arise, appear, be seen.

પછી તો એ એક વદાણીને કપનામ થયો. એ

જ્યારસામાં ક્રાન્સની રાજવકાનિની ષીછ જ સામે,
ઇટલીમાં પણ કાન્તિનો પ્રયાસ થયો. પત્નીસ લાગ
ઇટલીઓનોએ પોપ ને ઓસ્ટ્રિયાના ગેરસાસન સામે
જળવા પોકાર્યો. પણ કમનસીબે તે નિષ્ફળ ગયો.
ઓસ્ટ્રિયાનોએ જળવાજોરોને ખાસ પેટે વાલી નાખી
છતોઆ, પાડુઆ, પાવિયા ને તુરીનની વિજ્યાપદિ
પર લાજા લગાવી દીધા. પોપ ગ્રેગરી સોળમાએ
પોન્ટિફિકલ રવવેસ્ટેપકો ઊભા કરી, સ્ત્રીજાગકો મુદ્દા
દેશને માટે માયું ઊંચકનાસઓની કદમ ચલાવી. જેમનો
કલ્લ થોડા ન જણાઇ તે જેમમાં ગોધાવા ને જેમ
માટે જે ભયકર ગણાયાં તેમને દેશનિકામ કરવામાં
આવ્યાં. સીતમને કોરકે આજો દેશ નિરતખમખની ગયો.
મજકતે દેને ફરી એ માતા ઇટલીને પ્રાર્થવા લાગ્યો—

Italy, what of the night?

ને કારણ નિરાખરના રાજે એનો જગજ આપવી,
Ah, Child, Child, it is long!

પણ એ નિરતખમવામાં ને એક ઝીજો અવાજ

માતા ઇટલી માટે ઘર દીર્ઘિને પત્ની મુલાનું બલિદાન હોમનાર, ગરીબી બદનફી અને
કારમી વિંટબણાઓ સહન કરનાર અને માત સિવાય કશા બદલાની આશા ન રાખ-
નાર એ જવાંમદની સરકરોશી આજે થે જગતની લુવાતીને શાહરને છાંટી દેશે.

સંભળાવેા સગન ચાલુ રહ્યો હતો ને તે ઇટલીના અભ્યુ-
નમ દેશબંધન વિરોધે મ્હાટ્સિનીનો. ઇટલીની જુવાનીને
તેણે થોક ને થોકળંબ પ્રાણપાન સાદિત્ય પીરસ્યું હતું.
કાળા વિપાદભરી આખો, ભવ્ય લક્ષાટ, વિસાળ ભયાં
ને કમળાચ રીતભાત સાથે જળાન ઉપર અજ્ઞાન કાળ,
પરાયતો આઝાદીનો એ કૂપીર ચિંતક હતો, સંત હતો
ને ઇટલીની નવી પેઢીનો પયગંબર હતો.

એની મધ્યમણે ઘેરેઘેર આઝાદીની ઝંખા જમાવી
હાંધી હતી. માર્સેલસના રહેા માર્ગોગની આરાધના કરતો
એ દેશબંધન જાળક જેટલો જ અહંકારથી પર હતો.
ઇટલીએ તેના હૃદયનો એટલો કળને મેળવેલો કે
આખો વિદગી તે અપરિણીત રહેલો. પોતાના સિદ્ધાંતો
તેણે કદી સ્થપિત કર્યા નથી. પણ એ સિદ્ધાંતોના
વાચનારને ઇટલીમાં નો કેદ થા કાંગીને મોગ્ય જ ગણ-
વામાં આવતો હતો.

કપાન ઝેરીઆદીએ આપા એ વનપરસતની
પહેલી મુલાકાત પોતાનો માર્સેલસની સદર દરમિયાન
લીધી. બંનેના ઇચ્છા જુદા હતા, શિલ્પજુદું હતું, પણ
આપણી ખેચ તો એક જ હતું. એક દુઃખો, પાનગો
જતા આખોમાં અમુત નવાસાગર્યો, બીજો દરિયાની
છાતી ખૂંદી અડીખમ પદાની હલતા ને નાકતબયો
પહેલાના આદર્શોએ બીજાનો નાકતબાનજે પ્રાણ પૂર્યો.

એ દિવસે મ્હાટ્સિનીને આજીવન સાથે આપણની
ઝેરીઆદીએ કળવાત આપી. સિદ્ધ સિદ્ધને તુર્ત માપી
લીધો ને ઝેરીઆદીને તેણે એ જ વળતે જીતેઆ
રવાના કર્યો, કારણ જળવાની બધી પૂર્વતૈયારી ત્યા
સંપૂર્ણતાએ પહોંચી હતી. વદાજુનો સુકાની દેસનું
સુકાન સંભાળવા પાછો ફર્યો.

પણ ઇટલીની દુર્ભાગ્યપરપરા હતી પૂરી નહોતી
અર્થ. રાજનંદની દેવીનું અખર હતું ને કદાચ જીવ્ય
રહ્યું હશે, એટલે બધી મજાતૈયારી જતા એ જળવે
પણ નિષ્કળ ગયો. અનેક મરાયા ને અસંખ્ય જેઠામાં
પુરાયા. જુવાન ઇટલીને કાનમ્મમાં એકા પ્રેરણા પાના
મ્હાટ્સિનીને ત્યાંથી દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. એ

સ્વિત્ઝર્લેન્ડ ગયો, પરંતુ ત્યાંની સરકારે પણ એને સંપ-
રવાની ના પાડ્યાં આખરે એણે ઇંગ્લેન્ડનું શરણ લીધું.
જળવામાં ઝેરીઆદીએ આગળવડતો ભાગ લીધો
હતો, પણ એનું એ સહભાગ્ય હતું કે તેને કાંઈએ
એળખેલો નહિ; ને એનો ભાગ લેવા તે વેશ પલટાવી
નારી છૂટયો. જંગલો અને પદાડો પસાર કરતો ને
તરીને નદીઓ પાર કરતો તે નારણે જતો હતો, પણ
અંતે જળવાના એ સુકાનધારીની ખાતમી સત્તાધીશોથી
છૂપી ન રહી શકી. તરત તેની પાછળ જનસુરો દો-
ડાવવામાં આવ્યા ને તેનું માર્યું કાપી કાવનારને જગ-
ઇનામ આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવી.

રસતામાં પોતાની જનનો છુપાવવા બનતી સાવ-
ચેતી રાખતો રખડતો રખડતો ઝેરીઆદી દસ દિવસે
માર્સેલસ પહોંચ્યો. અદાર કલાક થયાં કેળિયા અગ્રથાથે
વચિત રહેલો એ ત્યાંની શેરીઓમાં આથકવા લાગ્યો.
ફરતા ફરતાં અચાનક એક છાપું તેના હાથમાં આપ્યું.
એ વાચતાં તેમાં પોતાને ઇટલીનો જવારવરિયો ગળી
પકડી લેતાનો દુકમ જાણ્યેલાં જોયો.

દેશમાંથી મેળ પાડળં પડ્યું હતું, અહીં તેના
માટે કેદખાનું રાહ મેતુ હતું; છતાં ઝેરીઆદીએ
દિમત રાખી. પોતાનું નામ જાહેરાતી તેણે વિરોધ પેન
રાખ્યું ને નકની રાદ લેવા લાગ્યો. એ તક પણ
મળી મળે ને આખા દેશ તે છટકા, રાયો દ મનેરો પહો-
ચવા ૧૮૩૬માં તે દક્ષિણ અમેરિકા બિડી ગયો.

તેના ત્યા પહોંચવા બાદ નવ જ મહિને બ્રાઝી-
લની પોર્ટુગીઝમત્તા મામે બળવો ફાટી નીકળ્યો. રાયો
ગ્રાન્ડ ડે સુપ્રીના પ્રાતે પોતાને પ્રમતસત્તાક જાહેર કર્યું
ને સુદની સરઆત થઇ. ઝેરીઆદીએ એ યુદ્ધમાં પો-
તાના અનેક દેશવાસીઓને કેદમાં પડના ને કપાઇ
જવા લેવા અને તેના ચિત્તની શાન્તિ શી રી મળ.

ખાતમી સૈનિક તરીકે કામ જાનવવાની તેણે
પરવાનાથી મેળથી ને એક મળવો તૈયાર કર્યો. પો-
તાના આદર્શ મ્હાટ્સિનીનું એ મળવાને તેણે નામ
આપ્યું ને અંદર દધિવાર વગેરે ભરી, આર'ખમાશીઓ
સાથે આજિવની શાહી સત્તા સામે લડવા તે મેદાને પડ્યો.

અનેક વખત એ હાથમૂક થયો, માદો પે પડ્યો, પણ
પોતાની કર્તવ્યનિષ્ઠાને એણે જરાયે મેળો પડવા ન
દાધી. પ્રમતસત્તાક પ્રાંતને આવી દમદર્દીથી એણે આપેલા

ઝેરીબાદરી (અશોક હર્ષ)

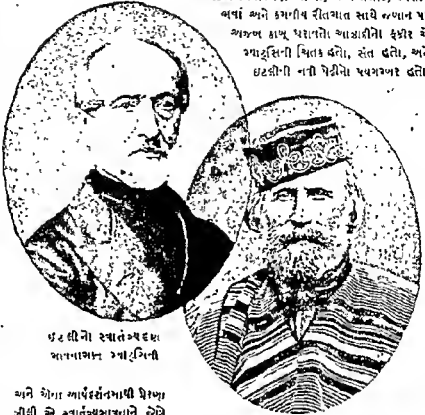
સાથનેલીધે તેની નામના ચોગેર ફેલાઈ ગઈ. શાહી સત્તા પણ હવે તેને ખૂબ લાખંકર મળ્યું વા લાગી.

આખરે ઝોની પીડિયોમાં તે કેટલાક ડાંગો, લાંચી તીજે જ દિવસે એ તો નાસી છૂટ્યો, પણ તેની જાણ પહેલી થઈ જતા તે પાછો પકડાઈ ગયો. ત્યાંના અધિકારીએ આ વખતે તેને જમીનથી છૂટા આદર લટકાવ્યો, સામ્રાજ્યના નામ આપી દેવા તેને મોકલના આ છુકચી ફટકારનામાં આખો, પાણી વગર તરફડાવવામાં આવ્યો. ને બીજા પશુ મચ્છા સીનગો વરસાવનામાં આવ્યાં પણ એવડ મુશી તેણે હાંકાર જ કર્યો.

માંક માંડ એક મિનતી કાચાપણથી તે આ નેત્રમાંથી છૂટ્યો. પોતાને રસ્તે જતાં એક બેડનો ત્યાં એ કંઈ પીવા રોકાયો. એ બેડનની એકની એક પુતી આનીટા ઝેરીબાદરી પર ખૂબ મુઠ્ઠા બનેલી. આજે એને નમ્મરે ભોગે લાવે તો નેના દર્પનો પાર ન રહ્યો. બેડન નોખમની આનીટા, ઝેરીબાદરી નેટલી જ આદરશ્રમિષ, ખડખડ ને સાદગી હતી. બંને એકબીજા વચ્ચે રહેલી ઉભુવ જમ્યાન અને તે પિચાળી, એ પૂર્ણ કરવા બંને સમયમાંથી લેવાઈ ગયાં.

એક જ અનનો પોષાક, એક જ મનની ખંડક અને અને જ જાતના આદરો સદિન એ બેડે લાગી આવી નીકળ્યું. ઝોનીપીડિયો આવી ઝેરીબાદરીએ ક્યાંક નોકરી કરવા સ્વાદો કર્યો, પણ ત્યાં તો છુએનો

કાળી વિવાદનરી આંખો, બાબ લસાટ, વિશાલ બધાં બંને કમળીય રીતવાત સાથે જળાન ૫૨ અમળ કાળુ પરાનતો આકાશીનો કંધોર એ ચાટુસિની ચિતક હતો, સંત હતો, અને છટકીનો નતી પેટીનો પચમગર હતો.

જેટલીનો સ્વાતંત્ર્યદાતા
આવનામન ચાટુસિની

અને એના આર્થદર્શનમાંથી પ્રેરણા
ગીતી એ સ્વાતંત્ર્યસાચનાને લેણે
ચોતળા સીયેઈએ રંઓને ભૂલિયા કરી તે અખનમ વીર ઝેરીબાદરી
બંનેનાં શિદાબુ ભુદાં દનાં, અખ ભુદું દતુ, એક દુખળો, પાતળો છતાં આખોમાં અખૂઝ
જ્યાસાભણે; જીએ દરિયાની હાતી ખૂંડી બનેલો અહીખમ પદામની દદના ને તાકતવયો.
સિદે મિદને તુર્ન માપી લીધો ને ગ્રહેસાના આનરો બીજાની તાકતમાં જળે પ્રાબુ પ્રયો.

આરીઝની ભુદમચાર સત્તા સામે જળવાની આગ જગી
હિડી. સ્વાનંત્ર્યના દરેક પ્રવાસને દમદર્દથી રેતના ઝેરી-
બાદરીએ તરત તેમા ક્રેવસાની દીધું. પોતાની છટાસિયા
ટુકડી જીબી કરી, ને જળવાના અંત મુશી એકનિષ્ઠા-
થી સાથ માણુ રાખ્યો.

જળવાની પરિસ્થિતિ થતાં અધિકારીઓ તેને
માનઅકરમથી વચાજવાની નિશાદા મસાવવા લાગ્યા,
પણ ઝેરીબાદરીએ મંબાળાથી દીધું કે 'અને જે કંઈ કર્યું
છે ને પેસા કે માન મારે નહિ, પણ સંતમ માનવાથી
પ્રેરણાને જ કર્યું છે. અને તંત સાથે જ ખુશ કરતો દોષ
તો મારા મટલી મારે હું માફ ત્યારે અદોથી છોડો
જમ સફ એવી મારી માગણી બદામ રાખો!'

અ

જંગલજીવનની એક રંગદર્શી વાત

ક્રિકેટની રમવાની મજામજી કાળાસ, માંડાળી વાડો વચ્ચે પવનથી ઘનઘનતું તાપણું અને પાણેમાં પશુઓને તેમના કાળા પાવકોની ગંધ, એ વાડ પાછળ જ આંટા મારતો જો પ્રાણીઓની નજર અને વાંકને ભરી દેતાં દતા..

જરબ અને શિયાળાઓ પાછા એ ગંધ પરથી દની ને એને લઇને મળનારી બાવિ હિમણી માટે આનંદની ચીસો વાડવા માંડ્યાં દતા. જિજ્ઞાસાનું ટાણું થોડું એ દૂર ગંધથી બીને પસાર થઈ ગયું, પણ આ જો પ્રાણીઓ તે તે તરફ બેઠેકાર જ રહ્યા. એમની નજર તો વાડ વચ્ચે હોજેલાં માંસલ શરીરો પર જ ચોંટી રહી દતી.

આત્માર' સુધી તાપણથી તેઓ બીના રૂલાં દતા. પણ સિદ્ધ જ્યારે જુઓ થાય છે ત્યારે કોની પરંપરા રાખે છે ? એણે ને એની સદસ્યોએ જણવાર આટા તોં એ વાડની આસપાસ માપો, પણ પછી મિદથી ન રહેવાય. એણે જોઈથી ગળેના કરી અને જંગલના ગંધા અવાજોને દવાથી ફેલી એ દવાને કંપાથી રહી

વાડમાંના બધાં જનનવરોને ગંધ તો પહોચી જ દતી. આ અવાજ થયો એટલે એક ખૂણામાં બધાં તરત ભરાઈ ગયાં ને બરાડા પાડ્યા લાગ્યા. 'હલ, હલ' કરતા મુગાતી રહેવાળો તેમને વચ્ચે લાવવા પ્રવાત કરવા લાગ્યા. ત્યાં તો જગ્યા ફાટી, લડતી કેસવાળી માથે સિદ્ધ પહોંચે પંજે વાડમાં ફેડી પડ્યો. પંખના એક જ ધાગે તેણે ગરબન ચીરી નાખી ને એક દોર નીચે પડ્યું.

તરત રહેવાળો લાલા સાથે તેના પર વૂટી પડ્યા. મુગાતી બચ્ચો જગ્યો ત્યારથી જ લડાયક બનીતો હોય છે. પહેલા ધાગે સિદ્ધના ખજા પર મહેજ અસર કરી. બીજે ધા તે ચુકાવી ગયો ને ત્રીજા ભાગાનું પાનું દાંતથી મચી નાખ્યું. એક શરીર દેખાતો જીવાન વધુ આગળ આવ્યો. સિદ્ધ પહેલાથી ને વધુ જોઈથી ગળેના કરી ને એના પંખને એક જ ધા એ જીવાનને જિજ્ઞાસીત લુધે જળાવવા પૂરતો થઇ પડ્યો.

પણ ભાગાના ધા એટલા વધ્યા કે સિદ્ધ એ બધાનો સામરો સામનો કરવા અશક્ત જગ્યો. થોડી વારમાં તેનું શરીર વીંધાઈને ચાળણી જેવું બની ગયું. હેવટની એક ભાંકર તાડ પાડી તે જગ્યા પર હિથથી પડ્યો ને વગરાજની અદાથી જ મોતનું સંસ્કૃ લીધું.

આ યુદ્ધ દેવું છતાં ટુમુલ દટ. એટલે જ હરજે-રાએલા મુગાતીઓને વાડ બદાર રહેલા સિદ્ધનો ખ્યાલ નહોતો રહ્યો. પણ બીજાં પ્રાણીઓ કરતાં સિદ્ધ સિદ્ધની સનિશ્ચય અથેમાં અધીંગના હોય છે એટલે સિદ્ધની છેલ્લી વાડ સાથે તો એ વાડમાં ફૂટી ચાવી.

દવે ? મુગાતી પાસે લાલો એક એક જ હોય છે ને એ તો ગંધ એ સિદ્ધ પર વાપરી નાખેલા. ફાટી આંખે એ સિદ્ધ તરફ જોઈ રહ્યા. વેર લેવાની સિદ્ધાળી તેવાડી રપટ દતી. કોપથી ધૂળતો તેનો પંજે વીંઓનો ને એક મુગાતીના ગમ રમી ગયા. એ પાથું કે બીજા એકની અંદર જોવી છાતીમાંથી લોચો ફાટી નાખ્યો. એમ ને એમ બધાનો આંત એ આણી ફેલ, પણ ત્યાં તેને પોતાનાં એકલવાયાં જગ્યાં સાલ્યાં. તેને થયું કે વેરનો જલો પણ જરાજર લેવાનો દતો એટલે વધુ કરવું છોડી દન તેણે શરીર સંમોર્ધુ ને બીજા જ પંજે વાડ ફૂટી ગઈ.

એ જ વખતે એક સાદસી જીવાને સિદ્ધની લાસગા પગલાએ એક લાલો ખેંચી કાઢ્યો ને નાસતી સિદ્ધની પીઠ પકડી. લાગ કાવતાં નેમ સાંપી એણે જોઈથી લાલો ફેંક્યો. સિદ્ધે ગળું તો બચાવી લીધું, પણ એનો ખજો આંખો ગીરાઈ ગયો. થોડી વાર એના મગજમાં ચક્કર આવ્યા, પણ ત્યાં બીજા મુગાતીઓની

સિંહની સહચરી

હાલો સુધી પસેવો હવાઈ બાદ મળેલો ખોટો કાળિયો સિદ્ધાંતે હડપવી બેસા જરૂરો બીજાકલ તૈયાર ન હતા

યે કાકિયારી એને કાને પડી, એરસે અનલ્લ વેરના છતાંયે થગ પર નિર્યાસ મુકી પોતાનો અને પાછો પકડનારાઓની વચ્ચે અંધારાનો પડો વધારતી એ નાસી છૂટી.

જ્યાં વધુ નાન વીકશી જરૂર ન જણાય, હારે એક ગીચ ઝાડીમાં જઈ સુરક્ષિત રથાને એ બેઠી ને થા ચાટવા લાગી. પણ તેને જાણ્યાં સાથમાં. જાળબાળજીયે ને થવા આબરું હતું એરસે એ બોલ નરક લાપડી.

રસતે જ જિજ્ઞાસું એક ટોળું પડખે ચડને પસાર થતું દેખ્યું. આપું ટોળું તેણે પસાર થવા દીધું. છેક છેલ્લી રહેલી માદા પર તેણે પૈતરો અજમાવ્યો, પણ ખવાના ધાએ એ પૈતરો નિરક્ષમ જતાવ્યો ને ઉઘટું માદાની ખરીઓનો ઝડી ટગોટપ તેના ઢીલે પાડવા માંડી. ત્યાં સુધીમાં તે આપું ટોળું તેને ફરી વળ્યું. એમની લાતોમાંથી માંડ તેણે છૂટકારો મેળવ્યો.

રસતે એક દરબું તેણે નજરાવ્યું, પણ એ યે હટકી ગયું, કારણ પવનની ગંધ તેને પહેલો પહોંચી ગયો. એમ ને એમ સવાર પડી ગઈ. દહ દહ જગ્યાં માટે તેણે કંઈ ખાજ મેળવ્યું ન હતું. શરીર પણ

કળતુ હતુ. જેની ઝાડી પાસે એ શ્વાસ ખાતા મેઠી. તેના નરકમાં ફૂલતા દના, પણ આંખની ઝાકાઓ હતુ કાળા પરધર જેવી જ રિથર હતી.

હરથા પસાર થતું જિજ્ઞાસું એક બીજું ટોળું તેની નજરે ચડ્યું. પોતાની નજીકમાંથી જ એ પસાર થવાનું ખારતી એ બેસી રહી, પણ ટોળું તે હર ને હર ચાલ્યું ગયું. એટલામાં સામેથી ધૂળા મોટા કાડના દેખાયા. ચોક્કસ એ મુમાતીઓ જ દોરને પાછી પાછા આવતા દના. એમના દોરો દતાં પણ રવાદુ અને હુલ્લુટ. તેને લાગ્યું તે થઈ આવી, પણ નરન ખાલાનાં મજકતા પાના તેને પાદ આગ્યા. ચએલો થા પણ એને જોઈ નહોતો સાંભરતો; એટલે દળવેક રહીને એ કાટણી ઝાડીમાં સરી ગઈને જગ્યાં પાસે જવા લાપડી.

ત્યાં ફરમતે બૂઝાવું હોય એવું લાગ્યા મો અને વિચિત્ર છતાં મુંદર વળાંકદાર શીંગડાવાળું એક દરબું તેની સામે જ નાસતું આવી અટક્યું. એને દેતાં જ તેના જથા વિચારો ફળી ગયા. જખમનું દર્દ એ બૂઝી ગઈ અને અંજોળાંનું અનુ સાચવી એ ફરી. એ જ પથે દરજુના ઘડીરમાં કાયર જેમ તેની દાદ પેસી ગઈ.

સિદ્ધાનુ નવેશગાંથી પાણી પીવા મરી, જગ્યાએ તેનું અનુકરણ કર્યું.

પણ એ દરજ્જાની પાછળ તો જરખોનું આખું ટોળું પડેલું. સિદ્ધાને અધઃપ્રવેશી પડાવેલો શિકાર એમનાથી સદન થાય તેમ ન હતું. ટોળામાંનું દરેક જાણ માનતું કે શિકારનો હક્ક પોતાનો જ હતો. એમની છુટ્ટી આંખોમાં મિદલ્યનો જગમગ તરતદેખાઈ આવ્યો ને એનામાં રોજ એટલી તાકાત ન રહી હોવાનું પણ એ કળી ગયા. પછી તો એ બુધે જ શાના? એના માર્ગ અવગોધી બધા તેને ફરતું ફરતું વળી ગયા. 'સિદ્ધાનના મો પર કશો ફેરફાર ન જણાયો. એણે જો નિશ્ચય કર્યોદશે એ તો કોણ જાણે, પણ પૂછડીના પછડાટ સાથે ફાટતા જવાળામુખી જેવી તેની ગર્જના ત્રણે સંભળાવી રહી હતી 'હટો, હટો, માર્ગ કરો.'

પણ એની કોણ દરકાર કરે એમ હતું? જરખોનો જ એ શિકાર હતો. એ માટે ક્યાંક્યાંક્યાં એ સ્વાસભેદ દોડ્યા આવ્યા હતા? એના પાછળ એમણે કલાકોથી પરસેવો ઉતારેલો ને, હવે છેવટ મીઠો કોળિયો આ સિદ્ધાનુ યસી અર્થે એટલા જાણ પરિશ્રમનું ફળ સિદ્ધાને તેઓ કોઈ રીતે ભોગવવા દે તેમ ન હતું. ખુદ સિદ્ધાને તો પણ ટોટો પીસતાં એ પાછી પાની કરે તેમ ન હતાં. બેભેદા આખા પે ટોળામાં જણે બૂગો હુકમ ફરી વલ્યો. સર્વળા પે સમજૂતી પર આવી ગયા હોય તેમ ભવિષ્યની કામગીરી માટે તૈયાર જની બિલા. પણ ખરી રીતે તો એમણે દિશાબૂલ જ કરી હતી. સિદ્ધાનુ ગમે તેટલી ધવાએલી હતી છતાં તેનું જળ દબ્યું

સાપ પરવારી નહોતું ગયું. તેમ એ દેખાતી એટલી બધી થાકી પણ નહોતી ગઈ જરખોની એ ધૂજનામાં તેને ચોકચો માનભંગ લાગ્યો. ને વનના સન્ધ્યાની સરથરી એ અપમાન કેમ સાખી સકે?

જવાળામુખીના પેટ-માંથી એળિયેલો લાવા જેમ બીડીનીકળે તેમ કોપનાભૂકા સાથે સિદ્ધાનુ ઉછળી નીકળ્યો. ઝડપી વંદોળિયા જેમ થોડી પળોમાં તો એ આખા ટોળામાં ફરી વળી ને પાછી

શિકાર સમ્રાજ્યવા આવી બેઠી રહી. જરખોમાંના કેટલાક તો ફરી કદિ કોઈ મિદલ્ય મામે ન થવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ ચાલતા થયા ને કેટલાક પોતાનાં જખમો ચારતા દૂર જઈ બિલા. અપમાનનો પદલો મિદલ્યને સંતોષી રહ્યો.

ભાનુ સમ

• અજનો •

છવનપ્રભાતે અમિત ઉમંગે, તેજ પ્રકાશિત અંગેઅંગે, નવલ પ્રભાભર કેમલ રંગે.

ભાનુ સમ ઉમંગે.

ગગનચુંબકે ફાળ ભરતા, કર્તવ્યશ્રિ આળા અરતા, મધ્યાહને એ તેજોવંતા.

ભાનુ સમ તપંગે.

સાંધેકાળે ગીરવસાળા, છવન સંકળતા હરે ધારી, સમદૃષ્ટા સમ રહી અધિકારી, ભાનુ સમ શમંગે.

‘અજ્ઞાત’

સિંહણ પણ સાવ કોરી નહોતી રહી. તેના ગળા, ખભા ને પીઠ પર ઉઝડા પડ્યા હતા ને તેમાંથી લોહી નીતારતું હતું. ફરીવાર આવા ને આવા જખમો થાય તો તેની રતીસડી ચક્રિત પણ આવી નવ્ય એમ હતું. ને ધવાઓવા પ્રાણીએ તો જંગલમાં નજરે ન ચડવું જ મુનાસિય છે.

પણ સિંહણને એ જગ્યા છોડતી દુષ્કર હતી. બાકી રહેલા જરખોની સંખ્યા ગાંડુ ધરી ગઇ હતી, છતાં મુરાદ મોળી નહોતી પડી. સિંહારની માનિકીનો આખરી તોડ લાવવા જ નવજો એ કટિબદ્ધ થયા હતા.

ને આ વખતે જળ કરતાં કળથી કામ લેવાનો તેમણે ધરાદો કયો હતો એક જણ સિંહણ સામે ધસે. સિંહણ તેના પર વજો એટલે પાછળથી જીએ આવી પહેલે. બીજા પછી મીળે. વારંવારના એ ઉઝડા, ગચકાં ને ધાથી નિર્ગળ થતી સિંહણ દવે દિગ્ધત દારવા લાગી.

તેની પાછળ જ ગીચ ઝાડી આવેલી હતી જેમાં તેમાં વદાલસેયા અચ્ચાં બૂખ્યાં બાળોટતાં હતાં. તેણે કોઇ રીતે લાં પહોંચવાનો મધ્યમ નિરધાર કયો, રહેતો લાંબો ન હતો, પણ છટકવું અપકૂં હતું; કેમકે જેની તે પીઠ ફેરવે એવું જ જરખોનું આયું ટાળું તને પીંખા નાખવા તૂટી પડે એમ હતું.

ફરી એક વાર તે ફરી—પહેલાં કરતાં જમણાં અનુપાથી; જમણી ચકાય એટલી કામગીરી જમણી, ટાળું એકકું થાય લાં સુધીમાં તો સિકારને ધસડતી એ ઝાડી સુધી જઇ પહોંચી. પાળું ટાળું એકકું થાય લાં સુધીમાં તો ખેરના એક ઝાડને પીઠ ઢાલ તે લડવા તૈયાર થઇ ઊભી. તેને પોતાને દવે દિગ્ધત આવી ગઇ હતી ને જમ્યાંના રમરજે અનુન પણ પુષ્કળ બ્યાપી ગયું હતું. દવે કોઇની નાકાત નહોતી કે તેની સામે મોરચા માંડી શકે. તેની આંખો દવે ફરી મઈ હતી. જરખો પણ કંઈ નફા એવકુફ નહોતા. સદજાસિયી તેઓ પણ મારાનો પામી ગયા. સિંહણને ફરી કૂદવાની જરૂર પડે તે પહેલાં તો તેઓ અચ્છંતિ કરી ગયા. સિંહણે એક 'દારા' ખેંચી અને તપાસતી છતાં

પરતી વેવારી અને રાખચેની સાથે એ એરિકસ હરણા પર તે ફરી.

સજડ જરખે સિકારને ધસડતી એ બોડમાં પહોંચી. થોડી વાર અચ્ચાં એટલે મેલ કરી, તેમને ખાવડાવી એણે રાતનો ઉગ્મચેરા ઉતારવા આંખો મીંચી અને અચ્ચાં દરણની ઉગ્મણી પાછળ મડગા.

દિવસ ચડ્યો ત્યાંમુનામા તેણે કાપ ખેંચી કાઢી ને પછી અચ્ચાંને લઇ ઉપડી. તેનું મળું જળાતુ હતું. એટલે પાણીના નવેરા તરફ એ વળી. થોડોક જ રહેતો કાપો દશે લાં જરખોનું એક ટાળું સામે આવી લાગ્યું. તેનું જખમોથી બરપુર ડીક અને કથડના પગ બાળી તેઓ તેની પાછળ પડ્યા. મોતની પ્રતિજ્ઞાના નાભે પહેલેથી જ પડી જતી હોય તેમ મીંચો પણ ઉપર લકવા મંચાં.

સિંહણે જરખોએ પકડેલા પીંછાનો હેતુ પરખી લીધો હતો, પણ રુખાવસદજ જોરવ અને બેરકા-રીથી એણે આલે જ રાખ્યું. જરખોને લાગ્યું કે સિંહણ હજી સાવ નહોતી પરવારી એટલે તેની વધુ પૂંઠ પકડવી માંડી વાળી. સિંહણ પણ દમામચેર નોચ સુધી જઇ પહોંચી ને પાણી પીવા મંડી. જમ્યાંએ પણ તેનું અનુકરણ કર્યું.

લાંબો નખન સુધી તેલાં ને ત્યાં પડી રહી. થડીકમાં જખમો આટતી ને થડીકમાં પાણી પીતી. અચ્ચાંના પર એકાદ દરણું પણ નાસતું તેની નજરે પડતું. તે ધજોયે

યત્ન કરતી, પણ તેના મુશ્કેલ અને પા શરીરમાં એટલે પા જેવા જેવા દમ રહ્યો ન હતો. શં શિકારી જીવનનો અંત આવ્યો? એને પોતાનો પે કાસકા ૧૩૫૦. વ્યથાભરી આંખે એ અડધા સામે જોઈ રહી.

પણ એ રિચાર્ત ઝાઝો વખત ન ટકી. તેના કાન સરવા જાવા. દવા મુંઝી જોઈ પણ તે કડી બાનથી ન આપી શકા. છતાં ઝમી તૈયારી નિષ્પ્રયોજન તો ન હતી. દરદરથી એક આકાર આમળા વધી રહ્યો હતો. થોડી પારમા જ રપછ થયું કે કોઈ પ્રાણી તેના તરફ આવી રહ્યું હતું.

પહેલાં તો એ આવતા પ્રાણીની ઝડપ બહુ જ જણાતી હતી, પણ દળાવે દળાવે તે ધટતી ગઈ. મીમોસાના ઝાડના પગે આવી એ એકાદિક દરજ્જે અનુક્રમે તે માથું નામાથી ઊંચું રહ્યું. ઝાડના પાછળથી મિદલ અને અડધા પણ તેને અનિમિષ જોઈ રહ્યાં.

દરજે એક કુંવારી પાખી ને પડી શાંત ઊંચું રહ્યું. લાગત હતું કે એ ધવાને નાહું હોય જોઈએ.

સિદલ દળાવે રહ્યો આમળા પધી. અડધા એની પાછળ થયા. દરજ્જે મારવા દત્તો એ એક વાન હતી ને એને નાસવા દળને મારતું એ જુદી વાન હતી, એટલે એ ખૂબ સાવચેતીથી આમળા સરતી ગઈ. વળી એને જખમો પણ દળ સાલવા દત્તો ને આ દરજ્જાનાં આપીદાર શીખાનો વધુ એક પણ જખમ ખાવા તે નારાજ હતી.

આટલી તૈયારી અને સાવચેતી પછી દરજ્જે મચે જ શાનું? કોઈ અને માંસની મધ આવતાં અડધાં પણ આમળા દોડી આવ્યા. સારા પરિવાર પેટભરા ખાધું અને પછી અડધાંને જોઈમાં મમાવતી તિલનો એ તદ્દયરીએ ચારામથી પચારી કરી.
(અંતેજ કવિપત્રી)

‘શનિન’

અનિવાર્ય અંતેજોને હીધે તંત્રીના વ્દવાનના પ્રવાસનો ‘મારી નજરે’ તો હપતો આ અંકમાં આપી શકાયો નથી; આવતા અંકથી તે નિયત સ્થાને ફરી આક્રમશે.

ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનું પરિણામ

ફોટો-ચિત્રનો વિષય અગ્રાફી વિચારી તેની શોધમાં અટકી ચિત્ર મેળવતું એ ચિત્રસર્જનની એક રીત છે. એકાદિક, ગેયક દિલ અને તકનો ઉપયોગ એ તેના આવશ્યક અંગ છે. પરંતુ કેમકે અમે લોકોની કોડપણ ચોક્કસ લક્ષ્ય વિના ફરતાં ‘શિવિ’ જામતાં એકાદ વિષય નહીં પડતાં તેને તાત્કાલિક અડધીને પણ ચિત્રસર્જન થઈ શકે છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાને અનુકૂળ પદ્ધતિ શોધી શકે છે. ફોટોગ્રાફી રીતે, ચિત્ર એ ચિત્રકારની રસદર્શનનું જ પ્રતિબિંબ હોય છે. ચિત્રસર્જન કેમકે નથી કરતા પણ તેનો વાપરનાર જ કરે છે.

બાઈ ડી બી. જોષકરના ફોટોચિત્ર ‘નમતા પહેરે’ સીમ-માથી થઈ તરફ વળતું ગામના નેણીઆમાંથી પસાર થતું પેટાંનું ટોણું નમતા પહેરતું અવધું વાતાવરણ રહ્યું કરે છે. ખસે લાકડી ટેકવી પેટાને ધર તરફ વળતો તેનો પાલક તેમજ બાળકને કડમાં તેની સાથે ચાલતી સ્ત્રી એ ચિત્રના આકર્ષણમાં કમેરો કરે છે. મિનિટ અને દિનિન સારાં છે. ચિત્રના ચારે બહુ વિષયનો વર્ણ-tone-ફરતી રીતે જ કાળો હોવાથી ચિત્રનદ્ર પર લેનારનું ધ્યાન સ્થિર થાય છે.

‘કુમારની હરીફાઈમાં વહેરણીઆના ફોટોગ્રાફ અગ્રાઉ આવેલા છે. પરંતુ બાઈ ક્રતુ સતત વહેરણીઆનું ચિત્ર ઉપ-

વવવામાં કીક સકળ થયા છે. વહેરણું બીમ તથા પાલક આડું પડેલું બીમ બંને કલ્પસુલકી દિશામાં પડેલાં હોવાથી એક પ્રકારની ઉચિત્ત રચના ચિત્રમાં આપોઆપ બને છે. બેન્કાઉન્ડ પણ વિષયને અનુરૂપ જ છે. પરંતુ ચિત્રમાં કિશોરો આમાવ હોવાથી ચિત્રનું અરુપ અર્કર્ષણ માથું બધ છે.

બાઈ નરેન્દ્ર જસાણી (બાપનગર)નું ફોટોચિત્ર ‘જીવન-દાન’ વિચારપૂર્વક ચારેલું જણાય છે. અને પાખી પાનારાં દાપ સિવાયનાં બીજાં અંગો બુદ્ધિપૂર્વક જ ચિત્રમાંથી કમી કહેલાં હોય તો પ્રસસનીય ગણાય. પાનાર અને પીનારના દાપ, પાખીની ધાર અને પીનારની મુદ્રા એ આ ચિત્રમાં આકર્ષક અંગ છે. ફોટોચિત્ર સહેજ ખામીવાળું છે અને તામ પોતી રીતે વારે પડતું છે.

પરિણામ.—પહેલું ઈનામ: ‘નમતા પહેરે’ બાઈ ડી બી. જોષકર (અમદાવાદ); બીજું ઈનામ: ‘વહેરણીઆ’ ક્રતુ સતત (અમદાવાદ); ત્રીજું ઈનામ: ‘જીવન-દાન’ બાઈ નરેન્દ્ર જસાણી (બાપનગર). ગોધાવાર: શુભ પ્રમાણેના કમમાં ‘ફરતા રામ’ બાઈ પ્રાણલાલ પટેલ (અમદાવાદ); ‘શ્રોત્રાન્દ્રો’ બાઈ જોષ. એસ. વધસવાળા (અમદાવાદ); ‘ગરી-By-way’ બાઈ એક. જોષ. માદરી (અમદાવાદ). અલગના બાઈ

દવા અને ખોરાક

દુનિયામાં આજે મોટા ભાગના લોકો એવું માનનારા છે કે દવા અને આરોગ્ય વચ્ચે મોટો સંબંધ છે. આજે આરોગ્ય જાળવવા, જીભારીઓ અટકાવવા અને રોગો મટાડવી માટે ઘણે ભાગે દવાનો જ ઉપયોગ થાય છે. રોગોની ચિકિત્સા કરનારા તેમજ દવાનો ઉપયોગ કરનારા વૈદાની અનેક દેશી, વિદેશી, પ્રાચીન અને અર્વાચીન પદ્ધતિઓ છે. આ જાણી પદ્ધતિઓ વધુી બાળતોમાં એકબીજાથી લુહી પડે છે અને કેટલીક જાળતોમાં નો પરસ્પરવિરોધી પણ છે; પરંતુ એક જાળન ઉપર તો સો એકગન છે કે દવાથી આરોગ્ય મેળવી શકાય છે.

કેાઇ માણુમને કાર્મ પલુ રોગ કે માંદગી ન હોય, છતાંયે એનેએ પોતાની તંદુરસ્તીસંતોષકારક લાગતી નહોય તો જરૂર એ કેાઇ 'ટ્રાંનિક' લેવાનેા. આ આરોગ્યને 'નળવનનારી' દવા. રીતના, કૌલેરા, પ્લેગ કે ટાઇફોઇડ જેવા રોગોના વાવર (epidemic) ચાલતા હોય ત્યારે આ રોગની વિરોધી રસી થણુ લોકો પોતાના હૈદમા દાખલ કરાવે છે. આ રોગ 'અટકાવનારી' દવા.

આજ સુધી દવાઓ ત્રણ માર્ગે લેવાતી: મોં, નાક અને ચામડી વાટે દવે આ જમાનામાં દવાઓ આપવા માટે એક નવો રસ્તો ઉમેરાયો છે અને તે લોહી વાટે. ઇન્જેક્શન વાટે દવા આપવાથી, દવા પરભારી લોહી-માં જઈને તેની તાત્કાલિક અસર થાય છે. એટલા માટે જ આજકાલ આ પદ્ધતિ જહોળો ફેલાવો પામી છે.

દવાઓને આપણે ત્રણ વિભાગમા વહેલી સમજીએ: ખનીજ, વનસ્પતિજન્ય અને પ્રાણીજ.

પારો, સોમલગંધેર ખનીજ દવાઓ છે; કિનામ્બા, રિટ્કનીન એ જાણી વનસ્પતિજન્ય દવાઓ છે; અને લુગંલુદાં જનાવરોનાં પાચપર એ પ્રાણીજ દવાઓ છે.

આ થઇ મોટા ભાગના લોકોની યાત્ર. જણુ એ ઉપરાંત જાંલો પણ એવો એક વર્ગ છે કે જે એક વા જીન્મ કારણુને લઈને દવાઓ ઉપારી પેતાની જાણી થદા ચુમાતી બેઠો છે. એ લોકો એમ માને છે કે દવાઓ રોગોને 'અટકાવની' કે 'મટાડતી' નથી. તેઓ તો એટલી ૮૬ સુધી કહે છે કે જાણી દવાઓ ગિર-પયોગી જ છે, એટલું જ નહિ પણ જાણી તો નુક-કાપકારક અને હાનિકારક છે!

સો વર્ષ ઉપર આવા વિચારો ધરાવનાર મુઠ્ઠીવાદ માણુઓ હતા. આજે, આ પ્રકારના વિચારો ધરાવતા લુહાલુહા દેશના લોકોની સંખ્યા દસ કરોડ ઉપર છે. દર સાલ આ સેનમાં લાખો નવા સેનિકોની લારની થતી જ જાય છે. અજાણજા થવા જેવું તો એ છે કે જેમને પોતાની પ્રેક્ષિતમર્ગ પળિયાં આપ્યાં છે એવા અનેક શાશુ, ફેફસ અને નાભાંકિત દાકતરો પણ આ અજાણજા આગેવાનોમાં છે. આ લોકોએ પોતાની જાણી મે થદા દવે ખોરાક ઉપર કેન્દ્રય કરી છે.

કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે જે ખોરાક અને દવા બંનેમાં આરથા મૂકે છે; એવું કારણુ એટલું જ હોય છે કે તેમણે એકેનો ળેટો અજાણ કર્યો હોતો નથી.

ખોરાક અને દવા એ બંને પ્રકાર અને અંતકાર જેટલી પરસ્પરવિરોધી જસતુઓ છે એક આવે એટલું જીજ્ઞે ખરાવું જ પડે. આજ સુધી આ બંનેની જલુ એાધી બ્યાખ્યાઓ થઈ છે. ખોરાકની મારી બ્યાખ્યા એ છે કે શરીરમાં મગે તે રસને લેતાં શરીરો કાંઈક પણ લાભ કરે તે ખોરાક. જ્યારે શરીરમાં મગે ને રસને લેતાં શરીરો કાંઈક પણ નુકસાન કરે તે દવા.

'પચે એ જ ખોરાક' એવી એ આપણે ખોરાકની બ્યાખ્યા બાંધીએ તો માણુસ એવો ખોરાક ખાઈને થોણંક અકામીઆંથી વધુ છતી જ રહે નહિ! આપણા ખોરાકમાં કૂચો એ લણું જ આવરમક નવર છે. છતાં મે આ નવર જયતું નથી; એ માવ આંતરડાને કામ આપે છે. એ જ રીતે ખનીજ તેજ (Mineral oil)

એ ખોરાકની વસ્તુ નથી; છતાં એ આંતરડાં સુવાળાં રાખી કળજનાતથી પીડાવા માલ્યુસેને મદદ કરે છે. એટલા માટે એને પણ ખોરાક તરીકે માનવામાં વાંધા નથી.

આપણા સામાન્ય જીવનમાં ખોરાક અને દવા એ બંનેને જુદા પાડનારી લીટી દોરતાં ઘણી વખત મુશ્કેલી નડે છે. કેમિસ્ટો અને ફિઝિયોલોજીસ્ટો સાથે ખોરાકો પણ રાખતા હોય છે. માંધીઓ પણ સારી વનસ્પતિઓ અને ખોરાકો સાથે દવાઓ રાખે છે. કોડલીવર ઔષધ એ દવા નથી, પણ ખોરાક છે; જ્યારે સેકેરીન એ ખોરાક નથી પણ દવા છે.

અદ્યતન ઔષધ-ઉપાસકો એમ ધારે છે કે દવાઓ શરીર ઉપર અસર કરે છે. ઉત્તરપક્ષે જેમને ઓસઃ ઉપર ધ્યાન નથી તેઓ કહે છે કે દવાઓ શરીર ઉપર અસર કરે છે એ ખોટી માન્યતા છે. ખરું તો એ છે કે શરીર દવાઓ ઉપર અસર કરે છે!

ધ્યાને આ વાક્ય વિચિત્ર લાગશે. કોઈને એમાં શંકાછળ પણ જણાય!

એક જામોનો એવો દત્તો કે જ્યારે લોકો માનવા કે સૂર્ય પૃથ્વીની આલુગાલુ ફરે છે! દલે આપણે એ સારી રીતે જાણીએ છીએ કે પૃથ્વી જ સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, અને સૂર્ય પૃથ્વીની આલુગાલુ ફરે છે એ તો માત્ર દૃષ્ટિભ્રમ હતો. એ જ રીતે દવાઓ શરીર ઉપર અસર કરે છે, એ પણ એક જુદાભ્રમ છે! જાપાની નિર્જીવ દવાઓ સંજીવ શરીર ઉપર શી રીતે અસર કરી શકે?

તો પછી આપણે એ બેવું પડે છે કે શરીર દવાઓ ઉપર કેવી રીતે અને શા માટે અસર કરે છે.

આપણા શરીરના નાનામાં નાના કણોમાં માંડીને મોટામાં મોટા અસ્થિ સુધી, જીવનનું નિયમન કરતી એક જુદા કાર્ય કરી રહી છે. એને આપણે 'કુદરત' નામે ઓળખીએ છીએ. એ કુદરત, આજળને નિરાંતી રાખવા ચોખ્ખો કલાક સતત પરિશ્રમ કર્યા જ કરે છે.

દલે, જ્યારે જીવનને નુકસાનકર્તા કે આરોગ્યને નાશ કરનાર એવો કોઈપણ પદાર્થ આપણે શરીરમાં લઈએ, ત્યારે એને બહાર ફેંકી દેવા કુદરત કટિબદ્ધ થાય છે.

આખાં બે ધૂળ કે કણ પડે તો તરત જ એમાં પાણી છૂટે છે. શા માટે? એ કથરો આંખમાંથી નીકળી નીકળી શકે એટલા માટે.

આગમાંથી માંડા ભાગતા દવાઓ વેચનારા પેતાની પાસે કોઈ નામીયા પર્વતની અગ્નિવળી જીંદગી-ઓમાંથી બનાવેલો, એક અનિશ્ચય યુગ્મકારી સુરમો રાખે છે. આ સુરમો જેની આંખોમાં આંખે તેા આંખોમાંથી પાણી દડે છે! ખરીદનારને સુરમાના ચમત્કારિક યુગ્મો માટે ખાત્રી થઈ પોતાનાં નામ વસુલ થયાનો સંતોષ થાય છે; કારણકે એનાથી આંખની ગરમી નીકળી ગઈ! ખરી રીતે તો ગરમી નીકળતી નથી કે દંડી પેસતી નથી; પણ સુરમાનું ઝેર નાણુક આંખને ઇજા ન કરે એટલા માટે કુદરત એને આંખના પાણીથી ઘાંધ નાખે છે. સુરમો આંખ ઉપર અસર નથી કરતો, પણ આંખ સુરમા ઉપર અસર કરે છે!

પણ આવી રીતે વારંવાર થાય તો! આંખમાંની એ પાણી છોડનારી રસોત્પાદક કંથીઓ (lacrimal glands) થાકીને છેવટે દત્તાય થઈ જાય. દરેક વખત આવી રીતે થયેલા જીવનશક્તિનો શિક્ષા બચ થાય; અને જે અવધવાનો આવી રીતે દુરુપયોગ થયા જ કરે એ ધોષીધોમે નિરુપયોગી બની જાય. રસવે-એન્જિનના ડ્રાઇવરની આંખો વારંવાર ધૂળ, કાંચી અને કથરો પડવાથી નહોતર થાય છે; એમની આંખની ઉપરનું પડ બંધું અને સખત થઈ જાય છે અને એમની જોવાની શક્તિ ધીરેધીરે ઘટતી જાય છે.

કુળજિવાન મરાઠવા વપરાતી, નેપાળીમાં માંડીને દેહોમેશ સુધોળી, જુલાળની દબરો દવાઓ આવી જ અસર કરે છે. દવાને નામે અપાતું એ ઝેર બે શરીરમાં રહે તો શરીરને નુકસાન કરે, એટલા માટે કુદરત એને જેમ જોતે તેમ જલની સારીની બહાર ફેંકી દે છે. કોઈ પણ સખત જુલાળની બે કે ત્રણ ગોળી લીધો હોય અને સાથે આંગળું પાણી પણ પીધું ન હોય, તો પણ શરીરમાંથી બહારથી ત્રણશોરે પાણી નીકળી જાય છે. આ પાણી ક્યાંથી આવ્યું? એ સોડીમાંથી જ ખેંચાઈ આવ્યું હોય છે. જે રીતે આજમાથી પાણી ઝરે છે, એ જ રીતે આંતરડાંમાંથી પણ પાણી છૂટે છે.

શરીરના આ કીમતી જીવનરસ (serum of blood)ને આવી રીતે વેચી મારવાથી એ આખા જતાં ધોષીધોમે ઓછાં જરે છે. આવે વખતે વાપરનારને લાગે છે કે દવા દારી અસર કરતી નથી, એટલે એ તેની માના (ડોઝ) વધારે છે. છેવટે એક વખત એવો

દવા અને ખોરાક (રમણલાલ એન્ટિનીઅર)

અને છે કે એ દવા ગમે તેટલી માનામાં સેતાં પણ નોખાંએ એવી અસર કરતી નથી, એટલે દવા ગદસવાની ફરજ પડે છે. અને આવી રીતે અનેક દવાઓ ગદસવા થાક છેવટે આંતરડા એવાં જઘ્ઘી થઈ જાય છે કે એ દવામાત્રને દાદ દેતાં નથી! અને વખતે આપણે કદીએ છીએ કે 'દવા કોઠે પડી!' મોટા ભાગના લોકો માને છે એ પ્રમાણે જ દવા ખાંચેખર શરીર પર અસર કરતી હોત, તે જે દવાની અમુક માનાથી શરૂઆતમાં સહેલાઈથી દસ્ત થતો, એ જ દવાની અનેકગણી માત્રા, એના એ માણસ પર અમુક વખત પછી શા માટે કાર્યમાયક નથી નીવડતી?

આખો જ-ગારો કળિયાવાની દવાઓ આપ્યા અને પીધા કરી હોય, અને છેવટે કળિયાવાતથી જ ઉત્તમ થએલા કોઈ રોગથી જેનું મરણ થયું હોય એવા કોઈ માણસનું શરીર જ્યારે સંસ્કૃત ગારે છે ત્યારે એનાં આંતરડાં અંદરથી શીંગડાં જેવાં સખત થઈ ગયેલાં માલૂમ પડે છે. છતાં જેવાં સુવાળાં આંતરડાં શીંગડાં જેવાં સખત થતાં હશે ત્યાં સુધીમા એમના ઉપર શું શું નહિ વોતું હોય?

જી જ રીતે જુદાજુદા રોગો પર અપાતી જુનીજુની દવાઓ ઉપર, શરીરે જ જુદીજુદી અસરો કરે છે અને પરિણામે તે ધસાતું ને પાપગાદ થતું જાય છે. શહેનશાહ માતમા એડવર્ડનો દાકતર સર ફ્રેડરિક ફ્રીલ્સ તે કહેતો કે દવાઓથી જેટલાં માણસો મરે છે એટલાં રોગોથી મરતાં નથી!

દવાઓ સામે બીજી વાંધો તો એ છે કે તેઓ દુઃખને છૂંદી નાખે છે. તન્દુરસ્ત અને અલભરત લોકોને પોતાનાં શરીર સંબંધે જાણુ જોણું વાન હોય છે. જેના પેટમાં કાપમ ચૂંકાતું હોય એને, પોતાને હાંબરી હોવાનો ખ્યાલ દરવગેથ રહ્યા કરે છે. દરેક દુઃખ, પછી તે પેટની ચૂંક, માથાનો દુખાવો કે કમ્બારનો અસહ્ય હોય, એનાં ચોક્કસ અર્થ છે. દુઃખ એ કુદરતની જ્ઞાત બાત છે. એ દર્શાવે છે કે શરીર-માં કેંઈક બગડ્યું છે; ત્યાં સમારકામની જરૂર છે.

દલે, એ દુઃખનું કારણ શોધી કાઢી એને દૂર કરવાને બદલે, જો આપણે દુઃખને જ દુઃખ માની એને કચડી નાખીએ, તો પેલું કારણ સલામત રહેને શરીરમાં વધુ અગવરથા થાય છે, અને ધણી વખત

નાની ફરિયાદમાંથી મોટો રોગ ઉત્તમ થાય છે. દુઃખ મારનારી મોટા ભાગની દવાઓનાં ચાલુ વાપરને પરિણામે, આંતરડાંએ છુટ્ટા થઈ શરીરની અંદરની પરિસ્થિતિના આપણને સાચા સમાચાર આપતા નથી. એમાઇડ, એસપીરીન વગેરે આ પ્રકારની દવાઓ છે.

દવાઓ સામે બીજી વાંધો એ છે દાકતર, કોમ્પાઉન્ડર, કેમિસ્ટ, ફિઝિસ્ટ, નર્સ કે પછી ઘરના કોઈ માણસની મદદગતી એવડી માત્રા કે ઘીછ જ દવાને આપાઈ જાય તો એનાં પરિણામો બહુ જ માદાં આવે છે અને ધણી વખત તો બાપડો દહીં જાત ગુમાવે છે. આપણને ખ્યાલ હોય છે એના કરતાં આવા દાખલા ઘણા વધારે પ્રમાણમાં બની રહ્યા છે. આવે વખતે વધારે કાળજી રાખવાની જો સલાહ આપાય છે તે ફીક છે, પણ જો આવા લખંકર ઝેરા પિના સત્તાવી રાખીએ તો વાંધો ખરો?

એમની સામે શોથો વાંધો એ છે કે મોટા ભાગની દવાઓ, જેવી કે દારૂ, કેશીન, નિકોટીન, એમાઇડ, અનેક દેશી વિદેશી ગચક આપણી વગેરે ટેવ લાગુ પાડે છે, માણસને પોતાના ગુલામ બનાવે છે. અને છેલ્લો વાંધો એમની સામે એ છે કે એ બહુ જ ખર્ચાળ છે. તોસાના એક રૂપિયાથી માંડીને પગીસ દબર રૂપિયા સુધી પણ દવાનાં આપવા પડે છે રોગિયમ જેવી દવાઓ તો એથી પણ મોઢી હોય છે.

પછી, દવાઓની સારવાર એના નિબજાન પામે, એટલે કે જેણે અમુક પદ્ધતિના અભ્યાસ કરીને અમુક ઉપાધિ મેળવી હોય એતી પામે જ લેવી પડે છે. ઊંટવેદ પાસેથી લઈએ તો જીન ગુમાવવો પડે! જ્યારે ખોરાક ક્રિયે તે ગમે તે માણસ જાતે અભ્યાસ કરી, પોતાના ખોરાકમા જોઈના ફેરફારો કરી, પોતાની તન્દુરસ્તી સુધારી શકે છે.

આ પાંચ ઉપરાંત ખીન પણ અનેક વાંધાઓ છે. પણ આટલું જ લખાયું છે, એ પેલા દત્ત કરેડ માણસોનું દરિયું સમજવામાં ગદગાર થઈ પડ્યો.

દવાઓ વાપરવાની ટેવ સારી તો નથી જ, છતાં તંદુરસ્તી રીતે જો એ વાપરનાંતાતમરો આપદ જ હોય તો દવાને એસકેડનાવવાનેગદલેખોરાકનેદવાખાવો!

કેવી રીતે, તે ફરી કોઈ નાર.

રમણલાલ એન્ટિનીઅર

ગેરીબાદી

[અનુસંધાન પાઠ્ય માન ૧૧૯થી]

આપી. પણ બને શહેનશાહોએ વિલા કાન્કાની સંધિ કરી ત્યારે ખટલાને તો ઊંચું જ મૂકી દેવાયું.

ગેરીબાદીને દવે કાપૂરે પરાશ્રય શોધવામાં કરેલી ભૂલ સમજાઇ. એક દગ્ગર માણસો સાથે લાંબાઈને પાછાંત એ બે રડીમરોને કળાજે કરી તે સીધો બળવાના સફળ કેન્દ્ર સિસિલી પહોંચી ગયો. રાજા વિક્ટર ઇમાન્યુએલને તેણે લખ્યું: 'હું ત્વણું છું કે હું જોખમ ખેંચું છું, પણ હટલીને સુરોપ વાળ્યો કે મેં અહંકારથી નહિ પણ શુદ્ધ રાષ્ટ્રભક્તિથી પ્રેરાઈને જ એ કાર્ય ઉપાડ્યું છે.'

સિસિલી તો એને જોતાં વેન જ આવેશમાં આવી ગયું. તરત જ તેને સરમુખત્યાર બનતી દેવામાં આગ્યો. દવે તો લશ્કર પણ ૧૨,૦૦૦ જેટલું હતું. તેણે લાગ્યો જ ક્યનો હુકમ કર્યો.

એ સાન મેલીટા પહોંચ્યો. રાજા ફ્રાન્સ લાગી ગયો ને એ સહેલાઈથી કળાજે આગ્યું. ત્યાંથી આગ્યો ને પદસ તરફ. તેના રાજાને તેણે કાપુઆમાં નિર્વાસિત બનવાની ફરજ પાડી, બધા રાજદારી કેદીઓને મુક્ત કર્યાં ને પોતાના રાજા વિક્ટર ઇમાન્યુએલને છતાં-એલા પ્રાંતોનો રાજા બંદોરે કર્યો.

એ ધારત તો પોતે સરમુખત્યારી ટકાવી શકત, રાજાગદ પણ મેળવી શકત; પણ તેને એ લાલસા જ કદી નહોતી બીડી. દલુ તે પરાજ પર જ સહ રહેતો ને રાટ્ટી ને માખણથી જ ખાણું પતાવી લેતો. માન કે પૈસાની તેને મુલ્ય પરવા ન હતી. વિક્ટર ઇમાન્યુએલે તેને 'દિઝ એકસેયેન્સી' નો ખિતાબ આપ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું, 'એ ખિતાબને લાલક તો હું રામ ને વેર્નિસ લઇશ ત્યારે જ જાનીશ. એ હટલીના પ્રાંતો છે, નહિ કે ફ્રેંચ કે આસ્ટ્રિયનોના'. ઝિન્સના ઇલ-કાળની યે તેણે અવગણના કરી ને 'હું તો એક ખેડૂત છું' એટલું કહેતો ખાલી દાયે તે પોતાતે વતન પાછો ફર્યો.

પણ દલુ તેને જંપ ન દતો. ઘેરોને ચારવા નીકળી પડતાં, એક દિવસ એક ખડક પર આરામ લેતાંલેતાં તેની પૂર્વપરિચિત સખળી કંપનાઓ સળગી બીડી. પાણીમાં તોળાઈ રહેલા એ ખડક પર પણ

ટેકરી એ બળડી બીડી, 'ઓ, આ એકેએક ખડક જાણે મારાથી વાન કરવા માગે છે. આ એકેએક પથ્થર મને જૂની મુક્તિ તો તાજ કરાવે છે. ના, હું નથી ભૂલ્યો. મને માફ હટલી સાંભરે છે.'

ને એ જ સાંજે કુર્કુબલી બધી વ્યવસ્થા પોતાના મોટા છોકરા મેન્ટિને સોંપી એ ચાપા નીકળ્યો. 'રોમ મા ગોત'નું તેણે ળાગુ લીધું. મુક્તપ્રાણ ઈટલીમાંથી દવે તેને સાચાદાર શોધવા જવું પડે તેમ ન હતું. કેટનિયામાંથી માણસો એકઠા કરી, મેસિનાની સામુદ્રધુનિઓ તેણે ઓળગી.

પરિણામ એ ચારવું નોંધવું હતું એ જ આગ્યું. રોમ પડ્યું. ફરી વાર તે આખા સંયુક્ત ઇટલિની રાજધાની બન્યું—ક્રાંતિ પ્રાંતોનું સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર બન્યું. ને પોતાના જીવનકાર્યની પરિસમાપ્તિ પર સંતોષની નગર નાખતાં ગેરીબાદીએ પણ જીવનલીલા સંકેતી. દિગજાયા આદ્યસથી માંડી ફરિયામાં પણ પખાળા સિસિલી સુધી જા હટાવિયો એ દિવસે રડી બીડ્યા.

હટલીનું એ એક મદાન સદ્ભાગ્ય છે કે નેનો નવો ઇતિહાસ ગેરીબાદી જેવા એક પવિત્ર ને ઉદાત વોરથી શરૂ થાય છે. પુરાણી તવારીખની એ ભૂમિ તરૂંસ રામકેનો કળાજે પડતાં લોકોએ પોતાનો જીવસો સાવ સુમાવી મૂક્યો હતો. તેને પુનર્જન્મ થતો. હટલીના એકીકરણનું પોતાનું આજીવનસ્વભ સાર્થક કરનાર સ્વાતંત્ર્યના એ ભેખધારી કરતાં, આદ્ય પ્રત્યેની વફાદારીનું વધુ ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ મળ્યું મુરકેસ છે. માતા હટલી માટે તેણે ઘર, કાર્નિ, પત્ની સુહાનું જલિદાન આપ્યું. ગરીબી, બદનહી, કારગી વિરૂંધ નાઓ તેણે સદન કરી. મુકીભર માણસો સાથે હટલી ખાતર સરફેરાશી કરવા નીકળનાર એ જવામર્દની વતનની હુબબ ક્યાં ને જવાનનો વ્યભિચાર ખેડવામાં જ પોતાના કર્તવ્યની છતિથી માની લેનાર આપણા મુરકેસનું માણકાંગણ માનસ ક્યાં? ફરજનું સદાગમ્ય જ્ઞાન એ જ આઝાદીનું આદિ સાધન છે. જાલાજી યોગ જ કદી મયા છે કે, 'સ્વાતંત્ર્યની દેવી એ જગતની પવિત્રતાં પવિત્ર દેવી છે. એના મંદિરમાં પણ દેતાં પહેલાં તમારા જીવન વડે તમારી એ માટેની જાણકાન તમે સાચિત કરી આપો.'

જેસન અને રાક્ષસી જોધા

(ચિત્રકાર - એડમન્ડ કમ્પ્લેટ)

મહાશ્વેત્ર પચાવી પાંદરે પિતાનું રાજ્ય મારું મેળવવા નીકળે તા જેસન આનંદ ઔલિયસ પર્વત પર 'મોનેરી કિન' કદે આવવાની આકરી સરત રાક્ષસી મૂકેલી, જે મેળવવા નીકળે તા જેસન અને જોતા સાથીઓ અનેક પરાક્રમે કરતા કેવી રીતે ઔલિયસ પર્વતમાં આને ત્યાંના જાન આઈનીના રાક્ષસી જોધાએને પસ કરી, તે પડે દેવી જિનરને બિડી, રાક્ષસ-સર્પના દાંત વડે તેમાં વાવેતર કરી, પ્રથમ લડવૈયાઓને મ્લત કરીને આઈનીની કુંવરી મીડિયાની મદદથી તેમને દેવી રીતે મોનેરી કિન મેળવ્યું એ હકીકત દર્શાવતી ક્રીડાની એ પ્રાચીન દંતકથા આ અકના ભાગવિભાગમાં આપેલી છે.

આજના જગતની અબૂઝ ઝંખના

મ. ભુસના વિકાસકર્મનો એક તથાકો એવો દતો કે જ્યારે પોતાનું પેટ ભરવા પૂરતા જ સ્વાર્થની તેને ગરજ હતી, શિકારથી એ પેટ-પૂરારો કરી લેતો. એમાં ધણીવાર શિકાર પાછળ મડવાનું જે તેને આવતું, પણ પગની દોટથી જ સારે તો એ ભેદની ગડપ સાધી લેતો.

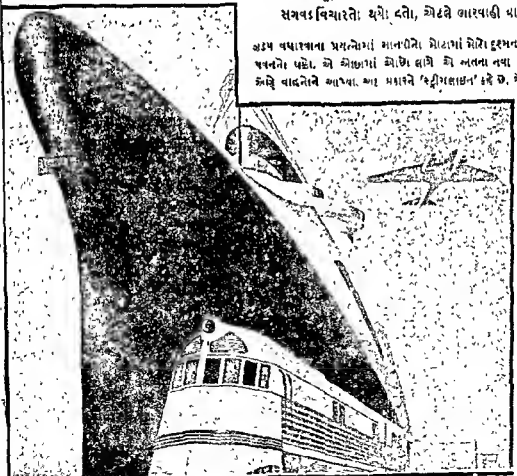
પછી જેમ કાળ વીનતો ગયો તેમ એ સુખરનો મયો ને એની જરૂરિયાતો પણ વધતી ગઈ. એક પીળા પ્રદેશો સાથે જેમ તેનો વહેવાર એમાંનો ગયો તેમ માત્ર પગનું સાંપન તેને જાણું ભાસતું અર્થ.

તેની પહેલી જ નજર પાછી શકાતા જનારો પર દરી અને તે સરસ કામ આપી શકે છે એમ તેણે ભેયું. પોતાની ઉપરાંત સાથેનો ભાર પણ ત્યારથી તે એ જનારો પાસે જ વડાવતો ગયો.

આમ ને આમ ઘણો ખર્ચો કાળ વીત્યા પછી કેદ એક જળ્યને લાગી આવ્યું કે જમીન પરનો ભોજો ધસકતા આકાશને જતા પગને કદ પણ પડે છે. તેણે ભેયું કર્યું ને જનારને આસાની આપવી પોતાની શોધ કરી.

એમને ખ્યાલમાં તો એ નવી શોધ સરસ ને સફળ પુરવાર ચઢી, પણ જતો દવાડે માણસને એકથી એટલા પૂરતી જ નિરજન ન રહી. તે પોતાનાં જે શોખ-સગવડ વિચારતો થયો હતો, એટલે ગારવાહી ધાકનો

ગડપ વધારવાના પ્રયત્નોમાં માનવીને મોટામાં મોટો દુરમત તે પવનનો પકો. એ એકામાં એકા હાથે એ ભતના નવા ઘાટ એણે વાદળોને આપ્યા. આ મકારને 'રફીમલાઈન' કહે છે. એ

રફીમલાઈન સ્થાપક, રફીમલાઈન ફેમ અને રફીમલાઈન એરોપ્લેનનું આ ચિત્ર છે

ઉપરાંત પેતાની ખીચતી જતી કસાદદિ અનુસાર વેલ, રૂંધ, ગાગા, ટાઢમ વગેરે એક પછી એક વાદનો પણ એ શોધતો ગયો.

પણ પોતાના શોખ અને સગવડ સાચવવા નીકળેલા માણસની ઝડપની ઝંખના એથી પણ પૂરી ન ઝંતેવામાં; એ તો જેથી ને તેથી કાયમ જ રહી અને એમ ને એમ એક પછી અનેક સેકાઓ વીતી ગયા ત્યારે તેનું પહેલું પાર્શ્વ દાય આનંધું. તેણે જાણ્યું કે વગળા વાનગોને ગતિ આપી શકે છે. અને એ જાણને તેણે ત્યાર સુધીના જગનમાં આપૂર્વ એવ રવરધ આપ્યું.

એ પાર્શ્વે તો દણુ ગઇ કાલે જ દાય આવેલું ગણ્યા કાનસની રાજ્યકાન્તિ અને યુરોપ પરની નેપોલિયનની ધાકના કાળોને એ ગાળો નેપોલિયનના જન્મના જ ઈ. ૧૭૬૯ના વર્ષમાં કુખંતે વગળાથી ચાલતી પહેલી મોટર બનાવી. ઇ. ૧૭૭૦માં એજવર્થે આજની ટૅન્ક ટ્રેકનો પૂર્વર શોધ્યો. ઇ. ૧૭૮૩માં મોટરથી જાલનમાં પહેલપહેલો હાડ્યો.

દાયને દાયે એ બધા પ્રયોગો નીચના પકડતા ગયા. પરિણામે, દુનિયાએ અગાઉ કદી ન જોયેલી એવી રેલવેઓ, મોટરો, આગમોટોને વિગતો દસ્તામાં આવ્યા, આમ, ટોળા ટોળા વચ્ચેના પ્રાયમિક વ્યવહાર પ્રાન્તપ્રાન્ત ને દેશદેશને સાકળતો, ઉત્કાન્ત થતો જઇ છેવટ ખંડપાને સાકળી રહ્યો.

જગતને ઝડપની ઝંખના અજાણ તો યુરોપી રહેતી આવેલી, પણ એને એકજોર અવકાશ તો મદાયુદ્ધને એંડે જ મળ્યો કહેવાય. જર્મનીએ પેતાના વાદનોની ઝડપ ત્યારે શક્ય એટલી ટોચે લાવી મૂકી હતી. તેનાં ઝડપી ઝેપલિનો કસકરી યાણાનાં યાણોને નારા કચવા લાગ્યા, એની એક જ કસર એમને પંદરપંદર સિટિસ રટીયરોને દહાણી દીધી ત્યારે મિત્રગણ્યોને બાન આનંધું કે યુદ્ધકળામાં ઝડપ કેટલો અગત્યનો બાન લાગે છે. એ યુદ્ધ બંધ પડ્યાને તો 'સત્તર વરસ પીતવા આવ્યા છે, છતાં આજે આપણે શું જોઇએ છીં ? જગતનો એકેએક દેશ એકેએક વાદનોની ઝડપને સકય એટલી ટોચે પહોંચાડવા મથા રહ્યા છે, ને ઝડપનાં આંતરરાષ્ટ્રીય રેકૉર્ડો એક પછી એક તૂટતા જાય છે.

ને દાનનો આપણે વીજળીનો જગાનો પળો તેને અનકળા જાનો છે. ગીટ દિશાઓ સાથે વાંદનોમાં પણ

માણસે તેને મદદ બોલાવો, સજ્જ નિષ્કળતાઓમાંથી માર્ગ કરતાં જઇ તેણે છેવટ જગતને ચરણે ને ધવું તે વાદનોનો નાળે જ જન્મેના 'રટ્ટીમસાઇન' પ્રકાર.

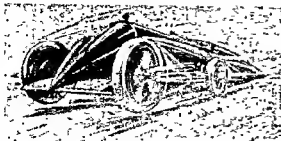
ઝડપના આજ સુધીના ઇતિહાસમાં આ પ્રકાર મીથી નથી ને, તેના પહેલા નમૂના રૂપે અમેરિકાએ થોડા જ વર્ષો પર રટ્ટીમસાઇન ટ્રેન દોડાવી. એ ચાલુ થઇ ત્યારે તો લાંબો સંકો કુતૂહલની નજરે મેલી મોજ લૂટવા દેતાં એ-જેલિસ ગમેલા અમેરિકાએ એ ટ્રેનને નામ આપ્યું છે M ૧૦૦૦૦૧. દવે તો છેવટે પણ 'જ્યુનિટી' નામે એક રટ્ટીમસાઇન ટ્રેન ચાલુ કરી છે.

કયાં લિનગુણ અને માન્યેટર વચ્ચેનું ૩૧ માઇલનું અંતર દેવ કલાકે કાપતી જગતની પહેલી ટ્રેન અને કયાં કલાકે સાંક ઉપરાંત માઇલ કાપતી આ રટ્ટીમસાઇન ? આજની ઝડપીમાં ઝડપી ટ્રેનો જેટલું અંતર ૫૫ કલાકમાં કાપે એટલું અંતર કાપનાં એને ચાળાસથી યે ઝોછા કલાક લાગે છે. જર્મનીએ તો ૨૦૦ ટનની પેતાની રટ્ટીમસાઇનને કલાકના ૧૧૯૮ માઇલે લાવી કમાલ કરી છે એમ કહી શકાય.

મોટર રાક્ષસ જેવી કાગતી આ રટ્ટીમસાઇન ટ્રેનોને આટલી ઝડપે પવનના ધડોલે કંઇ જોછો ન લાગે એટલે એથી ગયાવધા તેના ડબ્બા એટલા તો સાથોસાથ જોડેલા હોય છે કે કોણે ડબ્બો કયાંથી શરૂ થાય છે એ પણ સહેલાઈથી ન કળી શકાય. દાનની ટ્રેનો કરતાં તેનું ચુરુપમધ્યમિન્દુ પાકાની પીસ ઇંચ વધુ નટક લાવી શકાયું છે, એટલે ગમે તેવા વર્ગિક લેતા પે તેને સહેજ સરખો યે આચકો નથી કાગતો.

એને ચલાવતું યંત્ર એના રાક્ષસી કંદ ઉપરથી આપણે રાક્ષસી જ પારી ત્રાછો; પણ એમ નથી. ડીઝલના નાના સરખા વીજળીક સાંચાથી જ તે ચાલે છે, ને તેનું આપણે પાવરહાઉસ પીસ ફૂટ લંચાઈ, આઈ ફૂટ ઊંચાઈ અને ૭ ફૂટથી યે ઝોછી પહોળાઈ રોકે છે. તેમાંથી નીકળતો પાવર પેડ સાથે જોડાયેલી મોટરને મીધી ગતિ આપે છે ને ટ્રેન ચાલુ થાય છે.

જેમ ટ્રેનોને તેમ જ મોટરને પણ રટ્ટીમસાઇન બનાવવાના પ્રયાસો વધ્યા છે. એનો સારમાં સારો નમૂનો મેજર એચ. ઓ. ડી. સીરોપનું 'ગોલ્ડન એરો' ગણી શકાય, જે વડે કલાકના ૨૩૧ માઇલ કાપી

જમણી બાજુ : એચ. એ. ડી સીમેન. પોતાની 'ગ્રાન્ડ પ્રીમીયર' માટેથી ૧૯૨૬માં એણે અડપનો જન્મતરફડાઈ તોડ્યો, પણ આગળ જતાં વધુ અડપ માટેના અખતારમાં જોનો નાનગયા

ઉપર : સર માલકમ કંપ્પેલેની મોટર 'બ્લુ બર્ડ' ને નડે એણે ઉડવાના મુંઝમે ૧૯૩૩માં કલાકના ૩૨૦ માઈલની બર્થેકર અડપથી જમીન પરની સધળી અડપોનો જન્મતરફડાઈ તોડ્યો

એણે ૧૯૨૬માં જન્મતરફડાઈ તોડ્યો આગળ ઉપર પણ અડપની દિશામાં તેને ધણું કરવાની ઇચ્છાઓ હતી, પણ તે માટેના મોટરગેટ પરના અખતરોએ તેના છવનનો અંત આણ્યો.

પણ એજર સીમેનથી જે જમીની દિમત તો સર માલકમ કંપ્પેલેએ કરી ગણાય. ૧૯૩૩માં ઉડવાના મુંઝમે એમણે પોતાની 'બ્લુ બર્ડ' મોટરમાં જમીન પરની સધળી અડપોનો જન્મતરફડાઈ, કલાકના ૩૨૦ માઈલની જે બર્થેકર અડપથી તોડ્યો તે તો અદ્ભુત જ કદી સકાય. કલાકના ૩૨૦ માઈલ એટલે શું તેનો ધણોત્તે ખ્યાલ પણ નહિ આવે. એટલી ઝડપે દવાના તો દવાઓ જેવા ધા પડે ! સુરક્ષિત કોકપિટમાંથી કેટલું બહાર કાઢ્યું તો ભાંગી જ જવાનું. ને દવાનું દુશ્વળ પણ અસાધારણ જ ! સર કંપ્પેલેની મોટરના પાનરમાંથી અરધો તો એ ચાર ટન જેટલા દુશ્વળો પ્રેતિકાર કરવામાં જ વપરાયો હતો. એ વખતે એકાદ ટાયરમાં બે કાણું પડ્યું હોત તો કંપ્પેલે મોટર સાથે અદર આકાશમાં ઉડગી નીકળ્યા હોત !

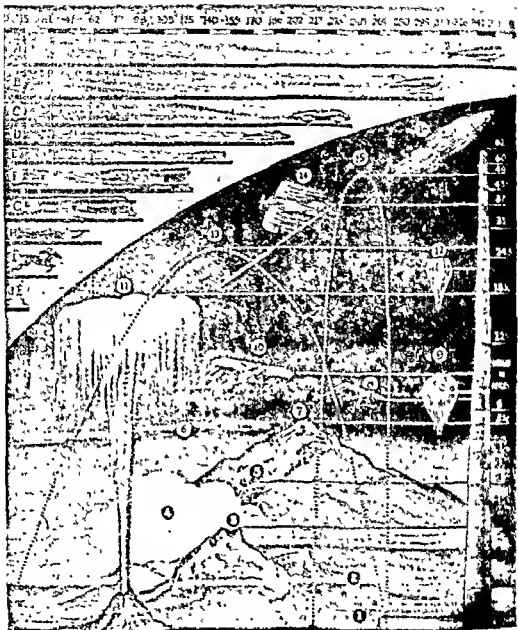
મોટરોને ટૂંનો કરતાં જે જમીન અખતર તો દવાઈ યાતો પર થવા લાગ્યા છે. જોકે હજી સુધી તો માણસ એ દિશામાં, તાજ પામો જન્મેલું જન્મે જ ગમી સકાય; પણ ભવિષ્યમાં અડપના કલિદાસમાં કાન્તિ પણ આ દવાઈ યાતો જ આણશે એ ચોક્કસ છે. અમેરિકાએ પોતાના સ્વાતંત્ર્યુદ્ધ દરમિયાન ૧૮૬૨માં લેખાંડી અખતરવાળાં ગાધેણાં વહાણો પછી વાહનોમાંથી લાકડું માગેશોએ ખસતું જ ગયું છે, ને હવે તો અંધુમિનિયમની શોધ પીછ પછી ધાતુઓને ગદજાદ કરશે એ જણાય છે. એની મિશ્ર ધાતુ ઇથરેટ્યુમિન ગોલાદ

એટલી જ મજબૂત હતાં વજનમાં એથી થોડા વાનની જ રહે છે, એટલે ભવિષ્યમાં ટ્રોમલાઈન વ્યવહારમાં તેનો જ દિશો રહેશે એ જ લાગે છે.

આ ટ્રોમલાઈન વાહનોના અખતર પાછળ વધુમાં વધુ કોઈ દેશ મંડ્યુ હોય તો તે જર્મની છે. પોતાની મેળે શોધના ને નીકળી જતા પાણીથી પાનર મેળવતી આગળેટોથી માટીને, એક પાટા પર જમીનથી લિચે દોડતી 'ટાઈડો ટ્રો' જનાવવાના તેના અખતર સાથુ છે. એટલેથી જ એ નથી જંપતું, ઝેલિનના આકારમાં ફેરફાર કરી તેમાં કલકિ ચારસો માઈલની ઝડપ આણવાના, આટલાટિક પાર કરવા માટે બાંટી આગળેટો જનાવવાના વગેરે એવા તો અનેક અખતરો પાછળ એ કાઠમેર મંડ્યુ છે. અને વિશેષને પણ જ્યારે જણાવે છે કે મેરા પણ આંચકા સિંચાઈની સરળ ગતિ અને તેટલા પ્રમાણમાં હોય તોયે ભય જનક નથી રહેતી, ત્યારે એ અખતરોઓની ભાવિ સફળતામાં શંકા થશે છે.

આ ગણું શું જનાવે છે ? દેખીતી ઝીતે માણસ ભલે દિશા ને કાળથી જંબાએલા હોય, પણ એ જોનો કેદી તો નથી જ રહ્યો. એની સીમાઓ વધારવા એ સતત પ્રયત્ન કરતો જ રહ્યો છે. પ્રકાશના જેટલી ઝડપે સંતાઓ મોકલતી વીજળીને કેદ કરી, હર્ડઝ, આલિવરલોનને માર્કેટીએ આપણા દિશામાં ખ્યાલમાં જમીની કાંતિ આપી છે. હવે તો એ વખત પણ જલ્દી દૂર નથી, જ્યારે દુનિયાને એક ખુણે જનાતો જનાવ વીજળી સંભળાતો એની ભીતી પર છવતો થશે.

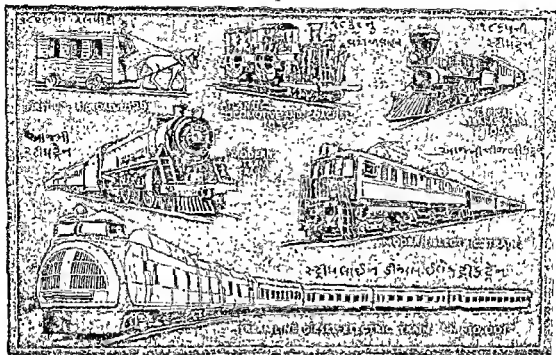
ને કામને પણ અડપના અન્ન વિચારના ગી.

૯. ૧૬૧૬ની સાલ સુધીના આજુબાજુનાં સ્થાપિતો પ્રગતિ

ચિત્રનો ઉપરનો ભાગ, આજુબાજુનાં સ્થાપિતો ઉપર નેમનાં દરખાસ્તો આપેલી ૧૬૧૬નાં છે. (A) કોંકાણું સિદ્ધિપુર—૧૭૦૧ માં સ્થાપિત, (B) મોરારી—૧૭૦૩ માં, (C) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (D) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (E) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (F) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (G) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (H) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (I) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (J) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં.

ચિત્રનો નીચેનો ભાગ, આજુબાજુનાં સ્થાપિતો ઉપર નેમનાં દરખાસ્તો આપેલી ૧૬૧૬નાં છે. (A) કોંકાણું સિદ્ધિપુર—૧૭૦૧ માં સ્થાપિત, (B) મોરારી—૧૭૦૩ માં, (C) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (D) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (E) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (F) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (G) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (H) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (I) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં, (J) કોંકાણું—૧૭૦૪ માં.

૧૮૬૮ના રીલ્સવાહન દેશપાટા પર આસતા ખાસતી મ રી આજની સ્ટીમલોકોમોટીવ ડીઝલ ઇલેક્ટ્રિક ટ્રેન સુધીના વાહનોનો વિકાસ

એણે તંબો કાળને કેદી બનાવવાનો નિર્ણય કર્યો છે. દાખલા તરીકે રેલ્વેસ્ટીઅરમાં કલાકના ૭૦૦ માઇલની ગતિ એણે સિદ્ધ કરી છે. એ તોનાં તો ઝડપની એની અજ્ઞાત અવતા, પૃથ્વીની આસપાસની સુકી કહેવાની મુસાફરોને પણ કદાચ મારી દેવા. એટલે કે આઠ વાગે લંડન છોડી ન્યૂ યૉર્કના આઠ વાગે જ એ ન્યૂ યૉર્ક પહોંચી જશે. અરે, એટલેથી જે બસ ચા માટે ? અથા જે વધુ ઝડપ તે મેળવશે તે લંડન છોડ્યા 'પહેલા'ના જ સમયે એ ન્યૂ યૉર્ક પહોંચી જશે ! આ બધી કોષ્ટક કલ્પના રંબે માનવ. દમણ થોડા જ વખત પર જુદા વર્તમાન પણ કલ્પનાને હંફાવી દે એવી રીતે એકે. આરં. ડી. સ્વેચ્છા ૪૯, ૬૬૭ ફૂટ બિંચે રેલ્વેસ્ટીઅરમાં બેસી આવ્યો ! મોતમાંથી મુક્તિલીએ મર્યાદા એણે કરેલું આ સફળ ઉદ્ધવન ખેમતુપી જ મથવામાં આવે છે.

આ સફળતાએ ઝડપઅંશુઓમાં નવી મદરતકાંક્ષા જન્માપી છે. પચાસ દગર ફૂટની બિચાઈમાં આજનાં આપણું અંનિન્નતા તો સાફ કામ ન આપી શકે. પરંતુ રશિયાએ જાણવા માંડેલા 'સ્ટીમ કોમ્પ્રેસર' તરફ ગયા આસાની નજરે જુઓ છે. લોર્ડ ક્લાઈકઝ

કેલના કહેવા પ્રમાણે એનિન્નતા સુધરતાં ઝડપ માટે આજે સવાલ નથી રહેતો. દરિયાની સપાટીએ ૧૯૩ માઈલની ઝડપે બેઝતા વિમાનમાં ૪૦,૦૦૦ ફૂટ બિંચે રહી માઇલની ઝડપ આપમેળે આપી જાય છે. થળી પંખાનું કંઠ (wing-span) વધારતાં તો તે સહેજે ૨૯૬ માઈલ પર પહોંચે.

જો આમ, કલાકે લગભગ ત્રણસો માઇલની ઝડપ મળતા સાત કલાકમાં તો આટલાદિક સહેજે પાર કરો જવાશે. એ રીતે ભવિષ્યમાં માથસ વધુ કાળવાળું જાતો જશે તો જે લાખ ફૂટ ઉપર તો એને જળવશુ પણ સીધું દવાળા એ ઉપલા આવરણુ માંથી જ મળી રહેશે ! અને હારે માથુએ જવાજ નેટલી જ—કલાકનાં સાનસો માઇલની ગતિની સિદ્ધિ મેળવી દરો ! એ અજ્ઞાત અંખના ખૂંજવાના આજના જ પ્રપાસો જુઓને !

ધ્રુવપ્રદેશના એકાકી સાદસ સફરી અને પ્રયોગ-શાળાના કોઈ પ્રોફેસરથી માંડી ગાનસશાસ્ત્રી, અંગ્રાજ-શાસ્ત્રી કે કોઈ પણ 'શાસ્ત્રી' તરફ નજર નાખો. જાણવાના પ્રયાસો પાછળ એ એક જ અંખના કામ કરી

રહેલી લાગશે,—દિશા અને કાળની સીમાઓ દૂર દૂર-
સેલવાની, ને તે એટલા જ ખાતર કે નવી પેઢી એના
પોષાના કરતાં વિશાળ 'કેદ'માં જીવી શકે!

અને આજકાલ આપણે નથી અનુભવતા કે એવા
પ્રયાસો માટે રાષ્ટ્રેરાષ્ટ્ર અને વ્યક્તિએ વ્યક્તિ પણ
હવાગતિ (air-sense) ધરાવતી થતી જાય છે ?
હવે રેડોરેડીઅર શોધાય છે તે એટલા જ ખાતર કે
એમાં સફળ ઉડાણ કરી શકાય. એ સફળ થતાં
વૈશ્વિકરણ, ઑઝોન અને જુદીજુદી-હિયાબજે રહેલી
હવાની જુદીજુદી વિદ્યુ-અવધાનના ધણી અમલકારો આ-
પણે જાણના ચમચું. પૃથ્વી પર પડતાં અદ્દા-સોદ-
કિરણોને પૃથ્વીનો વિનાશ કરના પણ રેડોરેડીઅર-
માંનું એ ઑઝોનનું આવરણ જ જાણે છે. દલ
સુધીનાં ઉડાણો એ આવરણને પહોંચી શક્યાં નથી,
પણ માણસનો જાનિવ્યનો દલો ત્રીસ દળરૂટ ઊંચે
આવેલા આવરણમાં જ થશે એ ચોક્કસ છે.

જાજસુધીમાથે માણસે દરતગત કરેલા વાદનોને
કેટલી સંપૂર્ણતાએ આણી મૂક્યાં છે ? વિમાનો સુપર
સર્વેલાઈટ ને રેડીઓ કોન્ટ્રોલ ધરાવના તે થયા જ છે,
પણ ટેલીવીઝન મારફત તેમને રસ્તાનો અને પહોંચ-
વાના સ્થાનો નિશ્ચિત ખ્યાલ આપવાના, તેને નોંધતું
જળતણ ઘટાડવાના અને પૃથ્વીના સુસ્તવાકર્ષણના
ખેંચાણમાથી પણ તેમને મુક્તિ આપવાના પ્રયોગો
માનવી નક્કી કરી રહ્યા છે. વિમાનોના દડદડતા દુરમન
સમી ધ્રુમસને રસાયણોથી ઠટાવવાના ને પાછકટો
વગર જ વિમાનોને નિશ્ચિત સ્થાને પહોંચાડવાના પણ
પ્રયાસો પાછળ નથી રહ્યા.

પણ રહી રહીને સવાલ એ થાય છે કે યુગોથી
ચાલી આવતી આ અજ્ઞાન જંખનાનું આખર પરિ-
ણામ શું ? 'ડડપની ખાતર ડડપ' એ બેરક જીવનમાં
એક નૂતન રંગદષ્ટિ જન્માવી શકે છે; પણ માણસની
સ્વાર્થચિંતા સદા એ અનિર્ધારિત રહેતી આવી છે, એટલે
એ જંખના પાછળ એ પોતાના સ્વાર્થને પણ વેગ
નહિ આપે એની શી ખાતરી ? પાંછલટ વગરના એરો-
પ્લેન ને ટ્રાંપિડોને પ્રેમના દૂતો તરિકે વાપરવાને
અહલે મોતના કામદો તરિકે એ નહિ વાપરે એનો
શો પુરાવો ? આપણે જમીએ કે એમ ન જાને; પણ
એમ નહિ જાને એમ માનવાનું પણ કોઈ સજ્જ
કારણ તો આપણી પાસે નથી જ. "અનિકેટ"

મારી સફર. [૨]=

જીવનની મિઠાશ જીવનકાળનાં સ્મરણમાં છે પણ
સ્મરણમાં એ જ કાર્ય સમાપ્ત થકે છે, જે
અંતરંગી-જીવનમાં રીડી લાગણી સાથે મંકળાએલું હોય
લાગણીએ પ્રેરેલા કાર્યમાં માથું મૂકવું પડે તો પણ
કર્તા એને ધન્ય પ્રસંગ ગણે છે.

આવા કેટલાયે સફળ કે વિફળ પ્રયત્નોનાં સ્મરણો
મને આનંદ-સમાધિમાં ગિમગન જવાની દે છે. આજ
એ ભૂત-પ્રસંગોનો દગ ઉખેળું છું અને એમાંના જીવન
ધૂંખળ વાતાવરણમાં પડ્યા પાડે છે હું એ પાસે
ઝીંડું છું એ કહે છે. 'માણસ સંસ્કારોનું પત્તણ છે સં-
સ્કારના કંકાલમાં બેસીને જ મનુષ્ય જન્મે છે. પ્રસંગ-
યોગ એ સંસ્કારોને પોષે છે અને કરમાવે છે, અનુ-
જ્ઞાન યોગ સાથે જાણી જઈ એ સંસ્કારો મનુષ્ય
જીવન થકે છે.'

આ પડધો સાંભળીને ધણી વાર સુધી હું થઈ
રહું છું. છેવટે બોલી ઊઠું છું: 'તો પછી સફળતા કે
વિફળતાનો શોક શો ? મેં ક્યાં કંઈ કર્યું છે ? પ્રતિનું
અમર્ય જળ જ મારી પાસે કંઈક કરાવી ગયું.' આજ
બોલ્યા પછી મારા અંતરમાં દાઢક વળે છે.

હું આઠકે વર્ષનો હોદ્દા. મારા પાંડોરાના એટલી જ
ઉમરના એક છોકરા સાથે આખો દિવસ રમ્યા કર્યો
સાંજ થાય અને ગાંધોનું ધણી કપરે આવે એની રાત
જોતા અને શેરીમાં બેસી રહેતા. ધણી આવ્યા પછી
જ ચોરામાં દાકરજીની આરતી થતી. એક પછી એક
જમી ગાયોને જતી અને મૂળા થઈને નોંધ રહેતા, ને
એકે થ ગાય ન દેખાય એટલે દોડીને ચોરે પહોંચી જતા

આજર વાગે; શંખ કુંભાય; બાવાંઈ કંઈક મજાગળે
અને આરતી ઉતારે. છેવટે 'સંધ્યા આરતીના જે
સીતારામ' બોલીને અને પગે લાગીએ. બાવાંઈ તુમસી-
ધાન સાથે પાણીનું ચરણામૃત આપે. પી જઈ, આંખે
લગાડીને 'જાવાળ સીતારામ'ના જરાકા પાડતા અને
નાસી જઈએ. રોજનો અમારો આ કાર્યક્રમ ક્યારેય
વિશેષ પામતો નહિ.

બેચારપાચ દિવસે એકબે સાધુ ચોરે આવવા
હોય. બેચાર માણસોનું રોળું એ જાવાળી ચોગર કરી
વચ્ચું હોય. જાવાળ સાંજી ચલમ ફૂંકે અને એક દગ

જેમાં બાવા બનીને નીકળવાનો મારો પહેલો પ્રયત્ન પડી લાગે છે

એવો લગાવે કે ચત્રમ ઉપર લડકો થઇ આવે આ જોવું મને ખુબ મરો. કોઈ સાધુ આવેલો હોય તો આત્મી થયા પછી જરા દૂર જઈને આમે સામે જોશી જતાં. ચત્રમ પુંકાતી જોઈએછો ખુશ થતા.

પ્રથમ તો ચત્રમના ભડકા તરફ જ આમંત્ર લઈ રહેતું. પછી બાવા સાથે લોકો વાતો કરતા તે સાબાળવામાં પણ કંઈક રસ પડવા લાગ્યો. લોકો પૂછે કે 'બાવાજી ક્યાંથી આવતા હો અને ક્યાં જાવેશ?'

ત્યારે બાવાજી પણ પ્રશ્નની શુદ્ધતાભરી દિદીક્ષામાં જોતી જ શુભદાતીમાં જવાળ હતા. પોતે બરબીકેશરી રામેશ્વર અને અંગાસાગરશ્ચ દાર્દના કાચી રીતે જાત્રા કરી તેનું બાવાજી વર્ણન કરતા. કયા પ્રાંતના લોકો સારા ને ક્યાંતા બદ્ધા એ વર્ણીને પોતાનાં કંઈનું બાવાજી આપતા. ક્યારેક તો આવી વાતો ઘણી વાર સુધી ચાલતી.

ધીમેધીમે ચત્રમના ભડકાતી દિલચરની જગી રહી અને જાવાજીની વાતોમાં રસ પડવા લાગ્યો.

આ કરતા સાધુઓ ઇતની ભૂજોળ સમા હતા. જોગનાં વાળોનો નિરીક્ષણ કે વૃત્તના વિતાનાં ભસે દશે, પણ વારતવિક તો ખરા જ. મારા અનુભવમાં પણ એ જ આવ્યું છે કે દેશની વારતવિક પરિસ્થિતિ સમજવા માટે પરિશ્રમજી કરવું હોય તો એ સાધુ-બાવાના સ્વાગમાં સફળ નીવડે છે. તે રિથિતિમાં અનેક પ્રકારનાં અનુભવો થાય છે. 'તુડે તુડે મતિગિલા' સમા દત્તારો લોકોનાં પરિચય મળે છે. આ ભગવા વેશમાં મોટા ફાવદો તો એ છે કે વિના ખર્ચે જાણા દેશમાં ભાગી શકાય. થોડી સમજશક્તિ અને હોશિ-યારીથી વર્તે તો વાર્ષિક અંધશ્રદ્ધાજોગમાં યુરુ પણ જની જેસે છે. મને તો આતી રીતે ઘણી જ લહેર મળી છે. પોરંજરના એક જેઠર સાહેબ સંવાસીના વેશમાં આખો દેશ ભાગીને કાચો આવ્યા હતા. તેઓ સંપત્ર હોવા છતાં એક પાછ પણ સાથે લીધા વિના જ નીકળેલા. પાસે એક કમોડળ અને મૃગચર્મ રાખતા.

આપણા દેશના સાધુઓની જિંદગી પ્રમથુમાં જ ત્યજ છે. આવા ભમતા સાધુઓનો એક વર્ગ જની ગયો છે.

મારા ગામને ચોરે આવતા ઘણા સાધુઓને મેં સાંભ-

ળ્યા. મારા કુમળા મન ઉપર એક અસર થઈ ગઈ. કિષ્ટેશનો પ્રભાવ માણસને ધીરક આવેશમાં ભસે લાગી દે, પણ એ ઇવનમાં ભળતો નથી. આપોઆપ ગ્રંથ કરેલા વિચારોનું બળ મતુબને મક્કમપણે દોરે છે. એ બાગમાં ઇતન મેં મામ ત્યજ છે.

મને લાગ્યું કે આ સાધુઓ કેવું સુખ માણે છે! મારે તો ધરની કેદમાં પુરાઈ રહેવાનું. રમવાની પે છૂટ નહિ. પિતાજી રોકે; માનો કર. આમ ન કર, આમ ન થાય, એમ કરીશ તો માર ખાઈશ, બાવા અંડિનન્સ સાંભળ્યા જ કરવાના. માગાપનો આ બુલ્લમ આ વખતે મને અર્પકર લાગ્યો. મોટેરા આખાં નિર્દય કેમ દશે જોવું વિચારીને ઘણી વાર ગાળો પણ દેતો. પેલા બાળ દોરતને મેં વાત કરી કે 'આત આપણે યેરથી માલ્યા જઈએ.'

મિત્ર કહે 'મને પણ મારી બા મારે છે, એટલે મારે પ બાગી તો જવું છે. પણ માધુ કાંઈ જતા દે?' મેં કહ્યું: 'આપણે બાવા થઈ જઈશું. ચાલને, શારે મજા પડશે. ફરીયું ને જોઈ કરીયું.'

અસંનિકૃય થઈ ગયો. એ જ દિવસે નાનાં જવાતો વિચાર કર્યો. સાધન કંઈ સાંભળ્યો નહિ. જરૂર સાગી પડશે. એ પણ કંઈ વિચાર્યું નહિ. પણ એક વાત બુદ્ધાઈ નહિ. બાવાનું તો જોઈએ જ ને? મિત્ર કહે, 'થોડા દાણા ત્રુ લઈ લેજો અને થોડા દૂ લઈ લઈશ.' વાત ગમી અમ. તરત જ દાણા લેવા અને છૂટી પડીને ઘેર ગયા.

મારાં બા ઘરમાં હતા. તેમના દેખતાં તો દાણા લેવાય નહિ. બનોચૂગ થઈને આંગણુમાં જ જોસી ગયો. બા ધરગાથી ક્યાંક જાય કે દાણા ધર્મ લઈ એ મોકો જોઈ રહ્યો.

બાકી જોસી રહે એ બાળક જ નહિ આંગણુમાં પીપજો હતા. તેના પાખડાં ધીલુવા લાગ્યા. બધાં પાંદડાં ધીલુઈ ગયાં. બા તો કંઈ આડંબવળાં થયાં નહિ. પાંદડાં લઈને જોસી ગયો. પીળાં, લીલાં ને સૂકાં જોગ અલગ અલગ કરીને જોડવવા લાગ્યો. બા ક્યારનાં મારી લીલા જોઈ રહ્યાં દશે. બોશરીની કોર ઉપર હાથાં રહીને જોઈએ: 'દાં, આમ કાઢો થઈને રમતો હો તો કાંઈ મારે? મારે વિચારશક્તિ હોત તો દસી જ પડત.

થોડી વાર પછી બા ક્યાંક ગયાં, 'દગણાં આવું છું, ક્યાં ય ન જઈશ.' કહેતાં ગયાં. મને તો કલ્પવૃક્ષ હતું. તરત જ દોડતો ઘરમાં ગયો. ઘડતી દોડી ભરી હતી. સાથે ઉઘાડી નાખ્યું. ખગળળ કરતી ઘડતી ખાર છૂટી. મારે તો પહેરણી જોઈ જ જઈતી હતી. સમાધા એટલા ઘડતી ભરીને ઘર બહાર નીકળી ગયો.

દોરતના ઘર માંમે નજર કરો તો તે જારણા પાસે રમતો હતો. 'ઓહ! ઓહ!' કહી તેને જોડાવ્યો. પાસે દોડી આવ્યાંને તેણે કહ્યું. 'હું ફાણા નહિ લાવું. મારી બાએ મને માથે.'

બાઈ સાહેબ ફાણા લેતાં પકાઈ ગયા હશે.

'મેં ધણામ લીધા છે, ચાલ મદ, જતા રહીએ.' મેં કહ્યું.

અમે તો ચાલી નીકળ્યા. દોરત 'દિશોપિ વસનમ્' હતો. મેં એક પહેરણ જ પહેરેલું. ગામડામાં આઠનવ વર્ષની વય સુધી બાળકોને એમાં શરમ મૂંઝાતી નથી.

અમે તો પહોંચ્યા સીધા માંમેને ખાંચે. અમારા માંમેનો આ દરવાજો તો અમે ક્યારેક ક્યારેક ભેજેલો, પણ પાદરની પેલી પાર મું છે તેની ખબર નહિ.

મામ પહોંચી નીકળીને વિચારમાં પડ્યા. ક્યાં જવું, ક્યે રહે તે મુંઝવે પ્રશ્ન મૂંઝવ્યા સુધ્ધે આવ્યો મોહો દતો માયોનું ધણ પાદરમાં આવી પહોંચ્યું. પાદરની એક પીપળ હેઠે બેઠા થઈ રહ્યા. માયો મામમાં જતી રહી. સંધ્યાના રંગે ઝોસરી ગયા. દવે અંધારે જતમરી, એમ લાગ્યું.

'હું નહિ આવું, ના બાપુ, દવે તો રાત થઈ મઠ, પછે જાત થાય છે.' કહીને મારા લાદાંને પાછી પાની કરી. દલીલ કરવા એટલી શક્તિ એ વેળા મારામાં નહોતી.

'સારે ચાલો, ચોરે જઈને સૂઈ રહીએ. સવાર થશે ત્યારે જઈશું.' મેં કહ્યું.

બાપા તો ચોરે જ જાતે, એ વાતે મને આમ કહેવડાવ્યું. અમે પણ દવે તો બાપાની દીક્ષા લીધેલીને? ઘેર કેમ જવાય?

અમે પાછા ફર્યા. ચોરે જઈને ભેરી ગયા આત્મી

થઈ ગઈ હતી. દમદમતા દોવાના અજવાળામાં એક-એક માણસો દેખાયા. બાપાએ બજાવે ગાતા હતા. એક ખુણામાં અમે ભેરી ગયા. સાંચે જ જાણે અમે સાધુ બની ગયા છીએ એ જ જાણ દિશા ભણે દતો.

થોડી વાર થઈ ત્યાં તો ભેજણ જણ ચોરા પરચર્યા 'અલ્યા, આ રહ્યા!' અમને ખુણામાંથી શાધી કાઢીને કોઈક બોલ્યું.

'અહીં કેમ પેલા છો? ચાલો.' કહીને બોટા ભાઈ નજીક આવ્યા. મારો દાઘ પકડ્યો.

'નથી આવવું, જન' કહીને હું ખુણામાં ભરાતો ગયો.

'નથી કેમ આવવું?' કહીને ભાઈએ મારા દાઘ પકડ્યા. ઘીંગળાએ ના પગ પકડ્યા. મને ઉપાડી ચાલ્યા. હું જારા પાડતો રહી, દોરતનું થું થયું, એ કંઈ યાદ નથી રહ્યું.

આ રીતે મારી પ્રથમ સફર પડી ભાંગી.

મારી આ ઠરણી ઉપર ઘરના બધાને મેં દમના બેલાં દતાં. આજ વિચારું છું અને માળાપો ઉપર વધારે યુરો અંકે જ. માળાપોએ કહી બાળકની કુનિયાનો વિચાર કે પરગ કર્યો જ નથી. પોતાની જ કુનિયાનાં રમકડાં એમને બનાવી મૂક્યાં છે, બાળકની કુનિયાનો વિચાર માળાપો કરશે, સારે મહાત્મા ગાંધીની જરૂર નહિ રહે સારે ઈશ્વરને અવતાર નહિ લેવો પડે.

બાળકને માળાપ ધડે છે અને ચોંચ નાંચે છે - એ વાત જ ખોટી છે. દા, બાળકે છે જરૂર. જન્મગત સંસ્કારોને ઘૂંટીને કૃત્રિમ ચોકડામાં એ જુકડી દે છે. જન્મગત સંસ્કારો પોપાય તો મનુષ્ય સંપૂર્ણ છાંન કહે છે. એની જરૂરિયાતો એને મળે જ છે. એના છવનપ્રવાહમાં પછી 'મેતા-બજ'ની રૂંદ નથી રહેતી મનુષ્યજનતાનાં છવનનું આ રહસ્ય આ જડ જમાનાના આપણે મદ નહિ સમજી શકીએ.

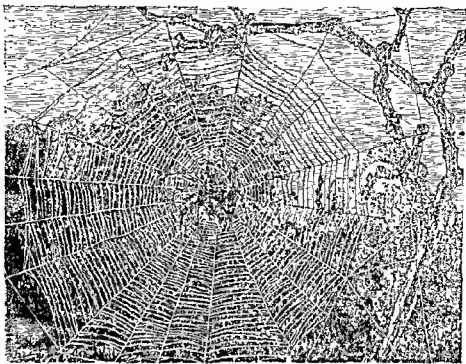
આ મારી પ્રથમ સફર સંસ્કારના એકાદા અંકુરને લીસા કર્યો. (આલ)

અવશ્ય ભણો

મેંદીનાં પાન

ખરી પ્રશંસા તે જ કરી શકે છે જે પોતે પ્રશંસાથી બેપરવા હોય છે. પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરતો હો તો એવી રીતે કર, જેવી રીતે મધમાખી પુષ્પનો કરે છે. દુનિયામાં મોટામાં મોટા કમનસીબ તે છે જે કમનસીબી સદન કરી શકતો નથી.

એક અભ્યાસી અને અનુભવીની કલમે લખાતી જગજગસતી છવમ્મશિની પરિચયમાળા
વન
વગડાનાં
વાસી

કરોળીઆ.

ધૂધાકણની રાત અને વાર ચોમાસ. વળી જાળા-
રામની ગીચ આડી. પત્ર અંધારનું રું પછપું
એને જોડનારી એક પથ તારા નજરે પડતી
ન હતી. માત્ર, પરસાઈ અમરે અમરે આનનો હતો.
એનાં હીપાના ટપકારાથી તડતડનાં પાનની નવે
જોડતા ચમકતા અસંખ્ય આગીઆથી નદીનો આન-
દેશ પહેપહે અણકા જોડતો હતો. જયે સુમરસાગ હતું.
એ અન્યતાને ભરી દેતા, તમાતા કાંઠા અને શેકાની
ભાખરીના મિશ્ર અંતથી વાનાપરણ ચમકથી રહ્યું હતું.
પથ આ બધાનો ઉપહોલ કોણ કરે? અદાવતીથી ચા-
લના આવેલા એટલે અમારામાંના ધણાખરા તો થાકને
લીધે ધીરતા પડ્યા હતા.

રસોષ તૈયાર થઈ અને ડોલ લાગે હું પાણી શેષ
નીચે જાત્યો. મહાદેવ વટાવી આગળ જઈ હું હાં
મારા ગળા પર કાંસા જેવું કંઈક લાગ્યું. કપડાં સૂકવવા
કોષ વાત્રીએ દોરી બાંધી દશે. એમ મારી હું કાનસ
જાંચથી જોઈ હું તો દોરી નહિ, પણ રેશમના ત્રીણ

તાર જેવો પથ હત, જે જાડ પથે જૂંકતો વીસેક
દાય લાગે દોર અને એ પડ અપથી ફરતો ખારેક
જેવો કરોળીઓ નજરે પડ્યાં. આપડો મોટો કરો-
ળીઓ જિંદગીમાં જોએયો નહિ. એટલે કંઈક કુપ-
દલથી અને કંઈક જિંદગીમાં હું સા જાગે રહ્યો.
પહેલા તો પ્રકાશ જોઈ એ મળાર્યો, પણ ધીરેધીરે
વિસ્મય થવા એણે કાપે આનંદ્ય. મારા મનમાં કે
એક જાડથી જીજે જાડ જવા એણે આ દવાદપૂજ
જાધ્યો દશે; પણ આ તો જુદું જ તીકજ્યું. એણે તો
જાળ વણવા માંડી! અદોળી નદી જલ, નીચે જાતરે
અને ઉપર ચડે.—એમ આનાન વિતાન તનુઓથી
એ રસના વચ્ચેનો આવો પ્રદેશ ભરી નાખવા માડ્યો.
પાળખથી ખૂબ ન પડી હત તો એની અપાળા અને
કેસાદથી મુગ્ધ થાતી હું હાં આપી રાત જોના રહ્યો
હત. પણ મારા આનંદ ખાતર જુદાયા હાં જેવા મારા
સામાઓ થાકા ધીરજ થરે! એટલે ઉપરઉપર પડવા
પોકારથી ન છૂટકે હું સાંધી નદીમાં જાત્યો. અદોળ

રેશમ જેવી ત્વચાથી છરાઓહું પેટ,
એના પર ફેરાડી. પેટને છેડે રેશમ
કાંતવાનાં બેંચ Spinnettes.

પગ: આફ, અનેક સાંધાવાળા.
એના છેડે પેગન જેવા નોકોડ. પગ
પર ફેરાડી.

વાળી: એ બોડી શક્તા નથી
પણ એમનાં અંગો પર રિશિદ પ્રકાર
રનું રચરોળાદક બંચ હોય છે: કર-
વનના દાંતા પર લાકડી ફેરાવાળી
જેમ અવાજ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે,
ને અતનું.

કાન: એની શ્રવણશક્તિ મધ્ય
તીવ્ર હોય છે. સ્વરથી કે જાગવાનાં આં-
દોશન કે ક્રુમનસથી, સિકાર જાગવા
સાધકવાનું પાંખી શકે છે.

કરોળીઆ આગિયાવારી છે. પણ
એમને જડણાં નથી, એટલે સિકારના
સરીરનો માથા માંસરસ ચૂંચી તે છે.
મુખપટલે છવડાં એમનો આદાર, એને
પકડવા એ નિવિધ સુક્તિઓ અજ-
માવે છે. કચ્ચિત સિકાર પાછળ
દગાતે પગલે જાય, કચ્ચિત છપાઈને,
ખુદનો કુમરો કરીને, વગી અહજુત

અપૂર્વ રચનાવાળી જાળ રચાવે, જમીનના દર કરો
તે પર જાળ જિજ્ઞાસીને-એમ વિવિધની પકડાએલા
સિકારનો એક જ ફેરા છે: પકડાયે કે એના કુખ્યાં
અંગોમાંનો રસ કરોળીઆ ચૂંચી લેવાનો જ. કરોળી-
આને પોતાને ખાન ર ચીંછી અને વાગરી.

સાંધારણરીતે કરોળીઆ દડા જ—કોડકોડ ૮૦૦
થી ૧૦૦૦ જેટલાં એકી વખતે—ચડે છે. કચ્ચિત
પાંદડાંની વચ્ચે; કચ્ચિત જમીન પર રેશા કે લાકડાંને
ઓથે; માખીના વાધ જેવા મકાનની બોલે મહેદ માદર
જેવી, રપિયા જેવડી રેશમની જાળ જિજ્ઞાસીને આપણાં

કરોળીઆ દર કરવાર કરોળીઆ

વરમાં કાળા જાંબ છે તેના કરોળીઆ વગી છોડની
સાથથી જ પેટે વજમાડીને—એમ વિવિધ રીતે આ
છોડાનું જાળવ કરાવ છે. આમથી જાંબ નીકળે તે
માખી જેવા જ, સંપૂર્ણપણે પૂર્ણ

એમનો વિનાશ સર્વવ્યાપી છે. પૃથ્વી પર અનેક
રચે એ મળી આપે આપણું જીવનના પાલ
એમની અનેક જાતો રહે છે.

એમનાં નિવાસસ્થાન પણ એવા જ વિવિધ. અરધી,
જરમ જાતો જમીન પર રહેવાને કેટલીક માડ પર,
વાડ વેણાં ને છોડાનાં પાન કે ડાળી પર. ધારનાં નજીબના
આમજીને પર કરીને પણ હંમેશાં પાંચર-ડીંગે કે જાગવાના
દર કરીને વસવાટા પણ કેટલાક છે. ધોરાએ તેો વાળી-
માં ડાવરી, નળિયે દર જાળાંને રહેવામાં મદદતા માળી
છે? આ જાળથી વિવિધ વિચારના નિશિદ કરોળીઆ

૪ Stradulation apparatus તરીકે કાળી કેટલીક જાતોના
પગ પર આવાં જ વંચ દેવા છે.

૫ આ માંસરસ મુખવાનાં અંચ (Hoccs) માંના આમજ:
આમમાં આવીવાં છે.

સ્વરૂપની. પણ નરની શોભા ભારે. એની પીઠ પર મળકતી કાળા પરા. કપચિત્તએનેરી કે પીળા ટપકાઓ. માખીઓ પાછળ ભમતા એ સનહિવસ નજરે પડે છે. એનાં રૂપિયા જેવાં સફેદ બગાં યાજમે, છતમાં, દાદર તળે, એમ જગ્યાં હામહામ એજે છીએ. પડાચી આમડી છેલ્લાય તો એના પર થૂંક વડે આ બળ કે તાંત ચોટાડવાનો ઉવાય ધસ્યથુ હોવાથી એને શહેરમાં અને ગામડામાં સો ઓળખે છે.

જેને પર જાધવાની કડાકુટ પરી નથી એવા સ્વેચ્છાચારી, એ બોનેના અન્ય પાકોરી કરોળીઆનું નામ *Heteropoda venatoria*. ધરની ભીંતો, કપાટ કે બારીખાખુ અને તકતા પર સ્વપ્ત દેખાઈને બેસતો ફરતો કરોળીઆ દેખાય છે તે આ જ, બીજા કરોળીઆ પણ પર સારીર તોળીને આસે. માખીનો વાધ જે પણ આગળ જાને એ પણ પાછળ લગાવીને ફરે. જ્યારે જાના તો આઠે પણ ભીંત પર સપાટ દેખાવેલા; ધડની ચારે તરફ સરખા ફેલાવેલા. એને ઓળખવાની વિચારની આ. એ આસે તો પણ દેખીતી રીતે પણ ઊંચકવા કે વાળવા વિના, ભીંત પર સરકતો.

પણ આ ગણાવ્યા તે તો પ્રાકૃત જન. સેકોતર છવનાચવાને લીધે એ જાણે આંડી જનારા તો પેલા જોગ જાળ જાધવાના કરોળીઆ. જેની સુદર અદ્ભુત સમરેણ જાળને બે છોડ વચ્ચે કે અનેક કાળી વચ્ચે તોળાતી બેઠને આપણે મુગ્ધ ચક્રો છીએ; જેના અગિયે પ્રવૃત્ત અને અવ્યવસ્થિત ઉત્સાહનાં અનેક ચુલ્કાવાન રૂપ છે. એનો પરિચય કરતાં જણેલા એનાં સાધનો અવગણીએ.

ફરતે જેને જાણ સાધોના અવલંબના સિવાય રેશમ કાંતવાની સદૃશ સક્રિય અને સાધના આપ્યાં છે એમાં પ્રાણીઓના જે પ્રધાન ધર્મ છે: જંતુઓ અને કરોળીઆ. જંતુઓની સક્રિય એમના દેહના આવરણ અર્થે શોષ, એમની અવતારનીલાનું એ અત્યંત મહત્ત્વનું ઉપકરણ છે. એમના રેશમનો તાર મોંઘાથી નીકળતા રસનો જાને છે. કરોળીઆને અવતાર લેવાના નથી. એના દેહને રાંકવાની પણ આવરણકતા નથી. નાનો નહામ શું અને નીચેયે શું? એની કાતવાની સક્રિયતા

શિકારની માખી—

શિકાર સપકાવે!
માખીનો વધ

પ્રથમ ઉપયોગ તો એ શિકારને સપકાવવાનાં અદ્ભુત સાધનો રચવામાં કરે છે કેમ એનાથી શ્રેષ્ઠાણ પણ છે. જાળમાંથી કે ઝાડ પાથી તરકવામાં કે એ રથથી બીજે જાના અદર પૂર રચવામાં પણ એ રેશમનો જ ઉપયોગ કરે છે કેમકે એનાં પંડાં સંરક્ષણની મોટી (કોટ) પણ એ રેશમમાંથી જ વધુ છે. આપા વિવિધ ઉદ્યોગોમાં અત્યંત આવરણક રેશ એ મોંઘાથી નથી જાનાવતો, પણ એના પેટ ની જાવેલી અનેક સૂક્ષ્મ રસમન્યાઓ (ઈર્જનનામ)માં

કાંતે છે, પેટની ત્વચામાંની કઠણ ઝીણી નળીઓનાં^૫ છિદ્રોમાંથી આ ગ્રન્થીઓનો રસ ડ્રવે છે. એ રસનો તાર પવનનો સ્પર્શ થતાં જ કઠણ બની જાય છે: જેમ લાકડાના પહેરનો રાસાયનિક પ્રયોગથી માલો બનાવી, તેને લોખંડની સફમ છદ્મવાળી નળીઓમાંથી સેવની પેઠે તાર રૂપે કાઢી સૂકવીને આર્ટફિશિયલ રેશમ બનાવે છે, તેમ આવી ગ્રન્થીઓ ચાર કે છ, કનચિત્ આઠ હોય છે.

આ તારથી રચાતી જળો વિવિધ પ્રકારની હોય છે. આપણા ધરમા લટકતાં બારાં, માખીના વાઘનો રેશમી પડદો, દરેકરનાર કરોળીઆના લાકડાંનાં ગમ્મ-ગરા, બાવળ વગેરે આડને આપરી લેનાં ગીચ જળા અને આડની ડાળીઓ પર બંધાએલી ગોળ ચક્રાકાર ઉધાડી જળા-આ બધાં જોતનુંજો વડે જ ધડાએલા છે. પણ એમા સર્વોત્કૃષ્ટ હૃદયગમ જળા તો છેલ્લી ચક્રાકાર જ છે. જોના રચનાર કરોળીઆના આ જતના અપૂર્વ લાઘવસુક્ત શિષ્ય અને રચાપત્ય વિધાનમા, ભસભલા ઇજનેરો પણ બહુજા પે દોષ કાઢી શકતા નથી.

આવી જળ રચનાના નિશ્ચયવાળો કરોળીઓ પ્રથમ આડની ખુલ્લી ડાળ પર, પાન બહુ પીઠે બેસી કરીને બેસે છે. પછી પેટની રનાયુઓના ફાણથી એની ગ્રન્થીમાંથી રેશમના રસનું બિન્દુ કાઢે છે. નીકળતાંવેન પવનના સ્પર્શથી જો સુકાઈ જાય છે. આરતેઆરતે આવા બિન્દુઓ તાર રૂપે પરિણત થતાં દવામા ફરકવા લાગે છે. દવામાં જો તાર વીંઝાતો જાય છે અને જોરથી ખેંચાતો જાય છે અને જોમ લાળો થતાં થતા વચ્ચે કાંઈ ડાળા આવે તો એની સાથે જો લપટાઈ જાય છે.^૬ કરોળીઆની જળા ગૂંચવાળો આ પહેલો દોર. આ દોરનો રસ વિશિષ્ટ ગ્રન્થીમાંથી નીકળે છે. જરૂરીઆત પ્રમાણે કરોળીઓ એક કે અનેક ગ્રન્થી-ઓમાંથી એકસામટા તાર કાઢી બેસા કરીને પણ આ દોર બનાવે છે.

આમ, પહેલો દોર કાંઈ ડાળાએ પકડાય તો તો ઠીક, નહિ તો કરોળીઓ ભારે આપદમાં આવી પડે છે. કારણ, એક વળત તાર નીકળવા માંડેજો પછી

એને ખેંચાતો આટકાવવાનું એની શક્તિ ન બદલે છે. જ્યાં સુધી પવન એને ખેંચે ત્યાં સુધી-આખી ગ્રન્થી ખાલી થતાં સુધી-જો નીકળે જ જાય છે. આ અગિ-ષ્ટાપત્તિ ટાળવા એક ઉપાય એ યોગ્ય છે: તારને કાપી નાખી શરીરથી છૂટો કરવાનો. આમ કાપવાનું સાધન એના પગ: પગના છેડાના તીક્ષ્ણ નહોર વડે તારને કાપી નાખી જો દવામાં બેસતો મૂકી દે છે. જળા રચવા ઉપરાંત આ દવાઈ દોરથી કરોળીઓ એક ઝાડથી બીજે આડ, બેપરથી નીચે કે પળંગ તરીકે એ તારના છેડે છૂટો લરકતો આ ટેકરેથી બીજા ટેકરે જઈ શકે છે.

પ્રથમ દોર તૈયાર થતાં જો પર ફરતાં ફરતાં કરોળીઓ આડ અવળા બીજા તાર સાંધી ચોકડું-નંગનું જોખું-તૈયાર કરે છે. પછી આ જોખાની વચ્ચે સુંદર ગોળ જળા ગૂંચે છે.

આ આખી ગૂંચણીનાં પાંચ અંગ ગણાવી શકાય: શરૂઆતના દોર; મધ્યબિન્દુમાંથી નીકળતી સમાન્તર ત્રિજ્યાઓ; મધ્યબિન્દુને સુદૃઢ કરનારી પરીધાકાર ફરતી રેખાઓ; જળાની વચ્ચે, પ્રત્યેક ત્રિજ્યા પર ચોંટાડેલી ગોળ રેખાઓ; અને જળાના છેડે ફરતી વીંટલી, સિકાર પકડવાની ચીકણી રેખાઓ. આ પ્રત્યેક જળના તારની બનાવટ વિશિષ્ટ રસોમાંથી પૃથક્પૃથક્ ગ્રન્થીમાંથી બને છે. સંકડો પગલાં ભરે, કેટલાયે આટા મારે, અનેક જગ્યાએ આડ બિજા તારના સાંધા કરે, છતાં આપણી નજરે અત્યંત આટપટી લાગતી આ સર્વ ક્રિયાઓ, એનાં પરિમિત સાધનો વડે કરતાં, એને લાગે જ એક કલાક થતો દર્શો! અને આટલો થમ કરવા છતાં પણ ફરેજો રાત્રે જો બનાવે અને સવારે સંકેતી લે છે.

આવી ચક્રાકાર જળો, કોઈની અરધો આંગળ પહોળી તો કોઈની માણસપૂર જિંચી હોય છે. જો જળમાં મધ્યરચાને બેસીને કરોળીઓ સિકારની રાહ જુએ છે. દવામા બેસતો જંતુ એ જળ સાથે અચડાય કે તરત પેલા ચીકણા તાર સાથે ચોટી જાય છે. એ બેસવાનો પ્રયત્ન કરવા માંડે ત્યાં તો કરોળીઓ દોડતો આવી એને પગથી પકડી રેશમના પડદામા લપેટી અસહાય બનાવી નાખે છે અને પછી નીરાંતે એનો ગાંસરસ પીએ છે. ચીકણા તાર સાથે જંતુ ચોટી

નય, પળ એ પોતે ન ચે ? એનું મારણ ? કરોળીઓ પોતાના મોંમાંની એક વિશિષ્ટ અંધોમાંથી 'તેજ' ઘડીને પોતાના પગ અને શરીર પર ઘોષડે છે. એ તેજના પગ ઉપર લાગતી ચિકાસ અસર કરતી નથી.

સ્વરૂપે યોગ્ય, સ્વભાવે નિશાચર અને શીકણ, અદ્ય સાધનસંપન્ન અને કેવળ ઉદરપોષણનો જ ઉદ્દેશ કરનારો, જતાં કરોળીઓ ને શેકોત્તર સર્જકશક્તિ દેખાડે છે, તેથી હું મુગ્ધ થાઉં છું. એની નિપુણતા આગળ આપણી ભુદ્ધિ શા કામગીરી ? આટલો ઉન્માદ, આટલું તોફાન, આટલા કુદકાણુસકા આપણે શા

માટે મારતા હોઈશું ? ભુદ્ધિવાળા ગણ્યાના જતાં આપણે શું જોશું ? કેટલું શીખ્યા ? એક કરોળીઓ ન કેટલું શીખવાડે છે ! જતાં સંસ્કૃતિના કહેવાતા પ્રકાશ નીચે પ્રકૃતિનાં કેટલાં સત્યો પ્રત્યે આપણે આંધો ભંધ કરીને જ છીએ છીએ !

When I compare

What I have lost with what I have gained,
What I have missed with what attained,
Little room do I find for pride."

* Longfellow

૫ ને ૫૨

ચિત્રકલામાં સ્વશિક્ષણ

આ નવી લેખસાળામાંની મુશ્કેલીઓ મુશ્કેલી પ્રવાલ અને મહાવરો કરતા રહેવાનો કોઈપણ પ્રયત્ન મલકાઈ રિવા આપ પ્રત્યે ચિત્રકલામાં પ્રાયોગિક પ્રવેશ મળી રહેશે અને અંત-પાયા અદ્ય સહેલાઈથી આગળ વધી શકશે. આનો પરિણામ એક ૧૫૬માં આવી ગયો.

શી

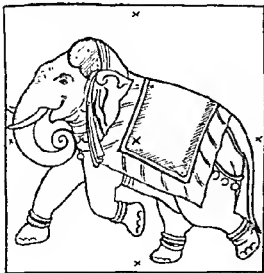
ખૂબનારે શરૂઆતથી જ ચિત્રકલામાં મો-કસાઈ રાખવાની જરૂર છે, નહિતો આગળ જતાં કામ વારે પડવાનું જ, અને તે વખતે તે પાર કરવાની શક્તિ કમી પડવાની. આ કારણે જ ધરસિખાઉ વિદ્યાર્થીઓ પહેલેથી જાણ જ સાદા નમૂનાઓથી ચિત્રકામ શરૂ કર્યું જોઈએ; અને તેના પરથી, અને ઝીજુવટ અને જલદેશ રાખી નમૂને નમૂનો કરવાને ખટક

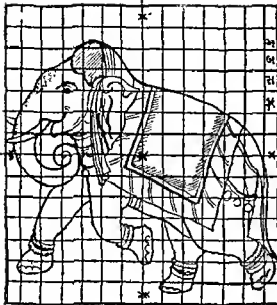
રાખવી જોઈએ, રેખાઓ રેખા અણીશુદ્ધ મેળવવી તેમજ એકેએક હાથ સંજાગી જોઈએ.

દાયમાં અરોગર કાળુ આવે ને છુદ્દે દાથે મીનરતાં આરડે સ્વેચ્છી ચોક્કસાઈ કેળવવામાં ઉપયોગી નીપડે એવી કાંઈપણ પદ્ધતિના આશય લેવાનું મુનાસબ ગણાય.

સપાટી પરની કાંઈપણ ચિત્રકૃતિની મારે તે માપની નક્કર ઉત્તારાનો આ પાઠ સાથે આપેલી ચોરસ ખાનાં-વાળી રીલ જાડું જ પ્રચાર પામેલી અને મૂળમાં મૂની છે. તે રીલના આધારે ગાંધ અણુધારો પણ રસે ચક્રવર્તનું સુગમ થાય છે.

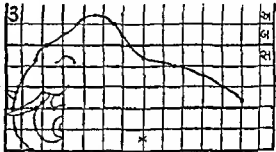
મીનરતાનો નમૂનો ચાર ખીટી કે મિન પડે પારિવા ઉપર ગરોળર જડીને કાટખૂનાની મદદથી જરૂર જેટલા માપના ચોરસ ખાનાં તેની ઉપર પેન્સિલથી અથવા કાલ ચાવીથી દોરવો. આમ કરવા માટે ચિત્રની ચારે જાણુ ખોલા તેમી વડે આંખી ભેરી અને ફરક જાણુની મખમાંથી પહેલાં એક ખીટી દોરી ભેરી. આપી આડી અને પેલી ખીટી વચમાં જ મળાશે. આ, ચિત્રનું મખ-જિંદુ થયું; અને તે રીલે જ તમારા પોતાના કામગીમાં પણ મખજિંદુ લેવાનું છે. પછીથી ચિત્ર ઉપર મખપરખા-ઓની ઉપર એક જાણુ ચોરસના માપના ટપકાં મૂકી દેતાં અને આડી-વેલી બીટીઓ આંખી કાટી. (લુઓ આ

ઉપર : ચિત્ર ૬૪

જગમી પાનુ : ચિત્ર ૫

સાથે આગેહું હાથીનું ચિત્ર તથા પાછળના પાને ચિત્રજી).

પછી મૂળ નમૂના ઉપરથી તમારે તમારો નમૂનો જેટલામણો મોટો કરવો હોય તેના દિસાણે તમારા દોરા કાગળ પરની ગમ્મરેખા ઉપર અને પાનુ ટપકાં કરીને તેટલામણા ચોરસ દોરી લેવા.

હાથીના ચિત્ર માટે તમે મધ્યભેગી આકૃતિ રેખા-ઓમા નજરથી જ એક ટપકુ મૂકો. તે ટપકુ રેખા ઉપર થરાતર મુકાયું છે કે નહિ તે તપાસવા એક કાગળની પટ્ટી અસલ ચિત્રના પાના ઉપર મૂકી પાના-માં ખૂણાથી ફેટહું છેડું છે તેની પેન્સિલથી નિશાનીઓ કરી લઈ તમારા કાગળ ઉપરના ટપકા આગળ મૂકી બુઝો. અસલના માપનું જ ચિત્ર કરના હો તો ટપકું નિશાની નેડે ગળી રહેલું નોંધજો. તમે ખાનાં ભેલડા માથે દોર્યા હોય તો પટ્ટી પરની નિશાનીથી બે માપ ભરવાં નોંધજો.

આ રીતે એક ટપકાથી માંડી, તેમાંથી નીકળતી લીટી અસલમાં ફેટલાં ફેટલાં ખાનાંમાંથી અને લીટી-ઓ ઉપરથી જાય છે તેની ગોંધ તે તે ખાનાં અને લીટીઓ પર ટપકાંથી કરતા જાઓ. સાથે સાથે ઉપર જણાવેલી રીતે તેની ચોક્કસ પથ્થુ ચકાસતા જાઓ.

યાદ રાખજો કે પહેલાં નજર અને પછી માપણી. એ રીતે જ નજરને તમે ચોક્કસ માપ લેતાં કેળવી શકશો. (બુઝો ચિત્ર વર્ગ આકૃતિ ૧).

ચાર છ ટપકા ચોય કે તેને ચિત્રની રેખા પ્રમાણે રેખા દોરીને ગોંધા લેવાં. (બુઝો ચિત્ર વર્ગ આકૃતિ ૨) પછી આ રીતે આપણે ચિત્ર દોરતાં ટપકાં કરતા જાઓ અને લીટીઓ દોરતા જાઓ. (ચિત્ર વર્ગ આકૃતિ ૩).

ચોરસ ખાનાં ફેટલાં મોટાં કે નાનાં રાખવાં. તે અસલ ચિત્ર ઉપર આધાર રાખે છે. તે સાથે તમારી કામ કરવાની આવડત અને શક્તિ ઉપર પણ ગણતરી રાખવાની છે.

સરખાતામાં વધુ પાસે લીટીઓનાખાં ખાનાં પાડવાં. જેમ દોરવાની શક્તિ વધે તેમ ખાનાના ચાગા વધારતા જવું. ઇચ્છનાં સોળ લાગળી માંડી એકબે ઇંચ સુધીનાં ખાનાં કરવાની જરૂર પડે છે. જેવા આંકેલાં ખાનાંમાં આ રીતે ચિત્ર દોરાઈ જાય એટલે તેને જીળ કાગળ ઉપર ઉતારવાનું છે તે વિષે હવે પછી.

કોઈ પણ જાળનમાં પ્રગતિ કરવાઈએ તો વિવાદી તેને માટે જેટલો વખત વિચાર અને મહેનત લેશે તેટલું ફળ પામ્યા વિના નહિ જ રહે. ૨.૧૧.૧૧.

અખાડો

એમાં વ્યાયામની ઉપાસના કરનારા યુવાનો
દર મહિને પરસ્પર અનુભવની આપણે કરે છે
નિરીક્ષક

શ્રી હરિનારાયણ વ્યાયામી

કુસ્તી

બે વાચ્ય ગાર્યગાથા કરી એકબીજાને જમીન
પર પાડવા મથે, એ તે ઉપાયે, એનું નામ
'કુસ્તી'. ફેટલી સાદી અને સીધી વાનદી જતાં જાટલા
સાદા પરિણામની ખાતર પ્રાચીનતમ કાળથી જમતવા
અત્યેક દેશમાં ફેટલા ફેટલા ભારે બંધ એસાયા છે!
એ પરિણામને લાવવા ફેટલી યુક્તિપ્રયુક્તિઓ સંધાઈ
છે! સાડા તથા હાથના મનુષ્યદેહની વિવિધ સમવિષમ
પરિસ્થિતિઓ, અંગમરોડ અને ગતિરિશ્તિના સ્વસ્થ
અવસ્થાકેનજન્ય દા.પરેષખંડી રૂપ તોડ વગેરેનું કેવું એક
અદ્ભુત શાસ્ત્ર સર્જ્યું છે! મને તો લાગે છે કે પુરુષ-
શરીરનાં શક્તિ તથા સૌન્દર્યની અખળ લાવના અને
તે કાર્યે આયામની વિવિધ પદ્ધતિઓ પશુ આ 'કુસ્તી'ના
વ્યવસાયમાંથી નિષ્કળ થઈ દશે. આજે પણ જમત-
વારમાં કુસ્તી વિવિધરૂપે વિદ્યમાન છે. એના મુખ્ય
પ્રકાર ત્રણજો.

૧ અંગ્રેજી પદ્ધતિ: એને વેસ્ટમોરલન્ડ અને ફ્રાન્સ-
લન્ડ કુસ્તી પણ કહે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પ્રાચીનતમ કાળથી
જે કોઇની અવિરિઠ્ઠા પર પરા ચાલતી આવેલી હોય
તો તે માત્ર આ કુસ્તીની જ.

એનું મહત્ત્વનું અંગ 'પૅરેલ' છે. બંને દરીફો
સામસામા ઊભા રહે. છાંતીએ છાંતી ભીડાવે. દલી
દરીફો જમણા પાલા પર જમાવે. પછી બે હાથે
પ્રતિસ્પર્ધાના શરીરને પીક માછળ ચૂક વારણી પકડે:
હાથો હાથ એના જમણા થાવડા ઉપર આવે એમ.

જ્યારે બંનેમાંના એક પણ પહેલાવારના પગમાં
તળિયાં સિવાય શરીરનો કોઇ પણ ભાગ-દાણ અને
દીગણ પણ-જમીનને અડકે તો એ ગીન મળે ગણાય.
આ સાદા દરેક વનનો નાજળી દાવ લેવાની છૂટ હોય
છે. કુસ્તી ચાલે ત્યાં સુધી હાથની પકડ ચાલુ રાખવી
પડે છે. દાવ કરતાં જેની પકડ છૂટી જાય એ ગીન
મળે ગણાય. કહાય બંને દરીફો એકલાયે જમીન
પર આડે પડાયે પડે અગર એવી રીતે નાટકરૂપી
રડે કે પડેલો કોણ જમીનને અડકે તો નાજાય

કરવાને પંચ અક્ષત નીવડે (આને Dog-fall કહે
છે) તો કુસ્તી ફરીથી કરાવાય છે.

૨ ફ્રેન્ચ પદ્ધતિ: ફ્રાન્સ એનું જર હોવાથી. યુરપની
'એકેલેમન' કુસ્તીએ આ જ, આપણે ત્યાંની મણિપુરી
'ખડી કુસ્તી' અને મળતી આવે છે.

આ પદ્ધતિમાં કેટલી નીચે દાવ લેવાનો પ્રતિબંધ
છે. પગને આડી મારવાની કે પકડવાની પણ મનાઈ
હોય છે. બંને પાલા એકી વખતે જમીનને અડકે તો
જ ગીત મળાય. ગત યુરપીય મદાલુદ વખતે, અમે-
રિકાના યુવાનોને વ્યાયામનું શિક્ષણ આપી લોકરૂની
ભંડતીને મોઝા જનાવનાર સુપ્રસિદ્ધ વિલિયમ મુલ્ડર
આ કુસ્તીનો જગદેકમદ્દલ દતો. મામાના હાથે પરાજિત
ઝિનિસ્કોનો નાનો બાઇ પણ આનો નિષ્ણાત છે.
૩ લે કેશાયર પદ્ધતિ: આને જ 'ફ્રેન્ચ-અંગ્રેજી-
કેન' કુસ્તી કહે છે. આપણી પંજાબી કુસ્તીનો એ
પાખાલ અવતાર. એમાં તમને કાલે તેલો દાવ લો.
પ્રતિબંધ માત્ર લંગોટ કે માથાના ઘાળ પકડવાનો.
ગીન થવા બે-પાલા અને એક થાપો કે બે થાપા
અને એક ખરો, એમ પીડનાં ત્રણ અંગ એકી વખતે
જમીનને અડકવાં જ જોઈએ. આજે જગતભરમાં
વ્યાપક રૂપે રસાળી કુસ્તી આ જ. દેનેન્ગીટ, જોક,
કાયર જર્સ, રોસર, ઝિનિસ્કો વગેરે મદારથીઓ
આનો આશ્રય લઈને જ કીર્તિશાહી ખાન્યા છે. સુપ્રસિદ્ધ
'લોરના ફૂન' નામકથામાં આ પદ્ધતિની કુસ્તીનું જ
વર્ણન આવે છે.

૪ સાઈડ પ્રોલડ પદ્ધતિ: આમાં આકર્ષક તત્ત્વ કશું
જ નથી; એકે ફેંટામાં એક વખત એનો ભારે
પ્રચાર થયો હતો.

આ પદ્ધતિના દરીફો મામાના મજબૂત હાથ-
કોટ પહેરીને કુસ્તી કરે છે. જાની બે રીતે પકડ

લેવાય છે: રાષ્ટ્ર ઔન્ડ ઓવર અને લેફ્ટ ઔન્ડ અન્ડર રાષ્ટ્ર ઔન્ડ ઓવર એટલે દરીફના કોટને જમણા ખભા પાછળથી જમણા હાથે પકડી, એના જમણા હાથને ડાબા હાથે પકડવો. લેફ્ટ ઔન્ડ અન્ડર એટલે દરીફના કોટને ડાબી કેડ પાસેથી ડાબા હાથે પકડી એના ડાબા હાથને જમણા હાથથી પકડવો. આમાં લેફ્ટ ઔન્ડ અન્ડર પકડની ઉપયોગિતા સ્પષ્ટ હોવાથી પહેલી પકડ કોણે લેવી એ, સિદ્ધો ઉછાળીને નક્કી કરાય છે.

પૈતરો જમાવવા બંને દરીફે એકબીજાને પડખે ઊભા રહે છે: સામી છાતીએ નહિ. શરૂઆતમાં લીધેલી પકડ કુસ્તી પૂરી થતા સુધી રાખવી પડે છે. વચ્ચે ઊંડી દેનાર કે હાથ ગદગદનાર ચીત ગણાય છે. કોઇ પણ રીતે દરીફને જમીન પર ચીતો નાખી, એના બંને ખભા જમીનને અડકાડવાથી ચીત કરાય.

૫ સ્વિસ પદ્ધતિ: આ કુસ્તીમાં દરીફે આમઘાતા મજબૂત કમરપટાવાળી ટૂંકી ચઢીઓ પહેરે છે. જો હાથે કમરપટો પકડી દરીફને ઉથલાવી પાડી ચીત કરવાનું હોય છે. એ માટે ખભા અને થાપામાંથી કોઇપણ બે જાંઘો જમીન પર અડકવા નેહએ માથે સાથે વિજથી દરીફે સામાના કમરપટા કે ચઢીને એક હાથે પણ પકડી રાખેલી હોવી નેહએ. આવી કુસ્તી કરનારા 'સ્વિસ સ્વિંગ'માં નિબળાત હોય છે. સ્વિસ સ્વિંગ એટલે દરીફને ભેરથી ફેરફારી ખવગાવી. ફેરવતા ફેરવતા એના પગ જમીનથી અદર ઊપડે કે તરત ઉછડે. એક મારી એને ચીતો પટકી ચીત કરી દેવો. આવી ફૂદડી ખાવામાં પ્રેક્ષણીયતાનું તરવ પ્રધાન હોવાથી આ કુસ્તી ખૂબ આકર્ષક નીવડે છે.

૬ કૉલર એલ્થો પદ્ધતિ: એને 'સ્કેવર હોલ્ડ' કુસ્તી પણ કહે છે. મજબૂત કૉલર અને જાઓવાળો કોટ પહેરી આ કુસ્તી ખેલાય છે. દરીફના ડાબા કાન આગળ જમણા હાથે અને જમણા કાન આગળ ડાબા હાથે કૉલરને પકડી પૈતરો જમાવે છે. બે ખભા અને એક થાપો અગર બે થાપા અને એક ખભો એકસાથે જમીનને ચોડે તો જ ચીત ગણાય. કૉલરને ઊંડી દેવો કે હાથ ગદગદએ બે પણ ચીત ગણાય છે. આલ્વેડ આ કુસ્તીનું માદર વનન.

૭ જાપાની પદ્ધતિ: આ કુસ્તીની વિચિત્રતા એ છે કે એમાં જેમ પહેલવાન થકુ વજનદાર તેમ એ વધારે

નિબળાત ગણાય. એમના લંગોટ એટલે મોટા ધાગળા કે પીછોડી આમળીને વીંટાળેલાં દોરડાં. આ પદ્ધતિમાં પ્રેલણીય તરવ ઝાંઝું નથી હોતું.

૮ બોર્નિઝિયાની કુસ્તી: પૂરેપૂરી જંગમી મનાતી આ દેશની વસતીમાં કુસ્તીનો બારે શોખ છે. એમની પદ્ધતિમાં દરીફને ધક્કેલી જમીન પર પાડવાથી ચીત ગણાય છે.

૬૬

મૂંગ શરીરને અખાડાની માટી અડચે દસ વર્ષ થયાં છતાં એ પ્રત્યેનો મારો અનુરાગ એવો ને એવો ઉત્કટ છે. એના વર્ણનમાત્રથી હું રોમાંચ અનુભવું છું. જેણે બિદમીમાં એક વખત પણ કુસ્તી ખેલી છે, એને એ છપનભર ભૂલાતી નથી. કુસ્તી એક ભતતો કેડ છે. બીજી રમતેનું તો કોણ જાણે, પણ કુસ્તીનો કેડ ઉતારવો કમિન વાત છે.

એનો હનિદાસ ગાહુ રસિક છે. આપણે ત્યાં જે કુસ્તી આવે છે તે પગથી પદ્ધતિ કહેવાય. એનું સંસ્કૃત નામ મર્ચિયા. આપણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં મહાબુદ્ધનાં ભાષે મુણ્ડાન થયાં છે. સર્વ વિદ્યાઓમાં પ્રધાન સ્થાન મત્તિધિયાનું વનુ. મદાભારતના વિરાટપર્વમાં ભીમ અને જય નાગના મહારાજના બીપણ સુકનું આદ્યુન વર્ણન છે. એ જ્ઞેતાં, એ વખતે આ વિદ્યાના વિવિધ દાવની સંતાઓ પણ જાણીતી દશે એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. આજે એ નામો ભૂલાયાં છે આજના અરોષ દાવ, કુસ્તીને લગતો સમગ્ર પરિભાષા ફારસી ભરવાની છે. આજે ચાલતી પ્રણાલિકામાં પણ મુસ્લમાને ખુસતમાન ઉતારો જ છે. એટલે આજની આપણી કુસ્તી તુર્ક-રાતના અને ધરાંગના રસ્તે મુમલમાને દિલ્હીનાતમાં લાગ્યા દશે અને આપણી વિદ્યા એમાં વળી જઈ નિ-રેલિન થઈ દશે.

૬૭

ઉચ્ચાત્રના મિદાનતા મૂદમ જાન વડે મનુષ્ય-શરીરને વિવિધ રીતે ફેરવવાનું તરવ જ કુસ્તીના મૂળમાં હોવાથી, દરેક પદ્ધતિના મુખ્ય દાવ તો એક જ પ્રકારના છે: પડેતું એની વિવિધતામાં તો આપણી તોલે અન્ય કોઇપણ દેશ આપી રોકે તેમ નથી. આપણે ત્યાં દાવની સંખ્યા આશરે એક દવર ગણાય છે. આ ગંધા પે દાવમાં પારંગન થવાની આશા રાખતી વાંધ છે. તેમ

એ બધું જે ગ્રંથવાની આવરપક્ષતા અનિવાર્ય નથી. દરેકજગ્યા ઉપયોગમાં આવતા મદતના દાવાની સિદ્ધિ-પૂર્વક, માત્ર એકજો કાંતિજ દાવ પર જ સંપૂર્ણ સ્થાપિત્ય જોળવાનો પહેલવાની રિવાજ યથા પડ્યો છે. આવા દાવ ખૂબ સૂક્ષ્મ સુદ્ધિથી તપ્કી કરાએજા હોય એના બંધનમાં આવેલા પ્રતિસ્પર્ધાને પરાજય વિના છૂટવાની જારી જ નથી હોતી. સાથેસાથે એ દાવ લેવાની પ્રાયશઃક દ્વિપા પણ અતિદાય અટપરી ન હોવી જોઈએ. આપણે ત્યાં ગામના તમાજજન્ય દાવમાં અજોડ છે. ગૌરાજીમાં જો રટ્ટેચરનો સવારી દાવ, લ્હમનો રટ્ટે-ગજ હોય (જો પરથી એનું નામ જ લ્હમ 'રટ્ટે-ગજ'—કાંતિગર—પડ્યું છે), જોકોના સોહોદર વગેરે દાવાની વાત નવધીતી છે.

૭૭

દેસભરમાં કુસ્તીનાં સમરાંગણ બન્ને અનેક હોય. પણ જગદેકમક્ષના જિનુદની અભિલાષા સેવનાર પહેલવાનને તો એ વિદ્યાના પારંગત જ્ઞાનક્રોધોની પ્રધાન વિદ્યા-પીઠમાં નિજ્ય જોળવા વિના છૂટકો નથી થતો. માત્ર વિદ્યાનાં આવાં તીર્થધામ બુદ્ધેબુદ્ધે જલજામાં છે. પ્રાચીન કાળમાં મયુરા અને વિરાટ નગર મહારાજાના માનભંગમાં હાર દતા. એ નગરોમાં છતી આવેલો મક્ષ હનિદાસને પાને કોષક જ લખાયો દશે. મધ્યકાલીન યુગમાં મયુરા અને વિરાટનગરનું સ્થાન કાશીએ લીધું. શુદ્ધ આર્જ-વિદ્યાના જોરવનું હેલ્લું આદ્યવસ્થાન આ વારાણસી જ. ત્યાંથી પદ્મપુત્રા મહાવિદ્યા મુસલમાન સંપ્રદાનના આશ્રમે દિલ્હીના પાપતપ્રમાં આરીચિત્રરથક કાળાતરે દિલ્હીએ પણ નામ જોળ્યું. એટલે આજે આપણી નજર લાહોર અને અમૃતસર બધી ખેંચાય છે. પંદરેશમાં આજે તો અમેરિકા કુસ્તીનું એકદન્યુ માસ્ટરન જમાતી જોડું છે.

૭૮

દેવબાવે જ અપ્પાતમવાદી જનાં ચરીરની મદત સમજનાર આપણા સમાજમાં, ચરીરને કેળવવાનું અજોડ સાધન 'અખાડો' પ્રાચીન કાળથી પવિત્ર સ્થાન ગણીતો આવ્યો છે. એનો મુજાવમ સ્વાસ્થ્યદાયક મારીમાં માત્ર ચઢીલંગોટ પહેરીને જોડવાનો રિવાજ છે. આપણે ત્યાં કુરતી વખતે ચઢી લંગોટની પકડનો

કે માથાના વાળ ખેંચવાનો પ્રતિબંધ નથી. જતાં શીખના ચોટલા અને દાઢીને કે દિંદુની શિખાને દાથ પણ લગાડી ચકતો નથી. ગળાના કે દાથના તાવીજનો તો કોઈની નાકાત નથી કે અવધીજૂરીને સ્પર્શ કરે.

૭૯

મીઠીમાં રંગદોળાવાનું ત્યાંના વાતાવરણમાં પ્રતિફળ હોવાથી, યુરોપ અમેરિકામાં જમીન પર જડાં ગાદલાં પાથરી તે પર કુરતી કરવાનો રિવાજ પડ્યો છે. પાશ્ચાત્યની લાવનાનો આમાં અભાવ હોવાથી, ત્યાંના પહેલવાનો રજગરના ખૂટ પહેરીને કુરતી કરે છે. માથાના વાળ પકડવાની કે લંગોટ ચઢીની પકડ લેવાની ત્યાં મના છે. એટલે લ્હાબરનો માથે જાળરી અને પગે સુરવાસ તથા આમડનાં દીયણિયાં જાથેલાં હોય છે. માત્ર રશિયન તથા જર્મન પહેલવાનો માથું શકાયત જોડું રાખે છે. માત્ર ઝિમ્બાબ્વે દેશમાં અંધિયો પહેરી ઉધાડા પગે જો છે.

૮૦

આપણે ત્યાં પીઠ જમીનને અડકે ન અડકે પણ જડનાર, દાવ કરના ચીતો ફરી ગયો એટલે 'ચીત' ગણાય છે. 'કેચ-એન્ડ-રેચ-ફોર્મ' આજ નથી, એમાં ચીત મળ્યાવા માટે પીઠનો કોઈ મધ્ય તથા એક જમીનને અડકવા જ જોઈએ. અડકવા કે નહિ તેનો નિશ્ચય પીઠ અને જમીન વચ્ચે દાથ લાલીને પંચ કરી લે છે. વળી આવી રિયતિમાં બે સેકડ મુખી રહે તો જ ચીત ગણાય. આપણે ત્યાં પ્રાચીન પ્રણાલિકાને અનુસરી એક જ કુરતીમાં દડીકાકોના નિર્ણય કરવાનો આમાન્ય રીવાજ છે. યુરોપ વગેરેમાં તથા કુરતીમાં જે બે વખત છત્રે ને વિજ્યો ગણાય છે. નિયત સમયમાં કેઈ ચીત ન થાય તો લડવાની ગરજ, દાવનું કોસલ્ય, ગળગળા વગેરે મુદ્દોના તારતમ્યને સ્પષ્ટમા રાખાને પણ નિજ્યનો નિર્ણય કરાવો ત્યાં રિવાજ છે.

૮૧

ચીતો થવા છતાં પણ, પીઠ જમીનને ન અડકે તો 'ચીત' ન ગણાય એવી યુરોપિયન કુસ્તીની આ વિશિષ્ટતા-વિભિન્નતાને સીધે લાનો ફરતીના એક વિશિષ્ટ અંગનો જન્મ થયો છે. એનું નામ 'રેસલર્સિંગ' ફરતીના આ અર્થન પ્રેક્ષણીય અંગની ચરીરવિકાસની દૃષ્ટિએ કારે મદત હોવાથી એના વિરતાર આવના અંકમાં ફરીશ.

ખભે ખડિયો

જ્ઞાન અને રખડપાટની તમન્નાથી ફરેલાં નાનાં મોટાં પરિશ્રમભૂનો વિભાગ

સાબરના

પૂરમાં

તારંગાનો એક વર્ષા પ્રવાસ

હોય ગામ આવ્યું એટલે રસ્તા પછી લઇને
અમે આગળ વધ્યા. એકાદ કલાક ચાલ્યા
હોઇશું એટલામાં એક પીટું નાનું ગામ આવ્યું. એ
કાળે દાય જરા દૂર હતું. એટલે રસ્તા ઉપર એક
ઝૂંપડી હતી તેમાં એક રજારણુ બાઇ એનાં બે બાળકો
સાથે બેઠી હતી તેને આગળનો માર્ગ અમે પૂછી
લીધો. એ બાઇને રસ્તા વિશે બહુ સારું જ્ઞાન હોય
એમ લાગ્યું. કારણ એણે બહુ ઝીંધુવટથી અમુક રથેય
સુધી સીધા ગયા પછી આથમણું વળવાનું વગેરે
માહિતી આપી. પણ એણે આગેથી માહિતીનો ઉપયોગ
કરવા જેટલું દિશાનું અવલોકન જ્ઞાન અમને જ ન હતું.
એટલે અમે આગળ વધતા હતા તેમ મનમાં ચૂ-
ચવાતા હતા. શહેરમાં રહેતા ગામડામાં જતાં દિશાનું
જ્ઞાન કેવળ જૂની ગવાના દાખલાઓ પાઠવાર જોઇ છે.

ચૂંચવાડામાં અમે તો ચાલ્યા જ જતા હતા એ-
ટલામાં ફરીથી વાદળ ચડી આવ્યા અને થોડીવારમાં
તો એક ઝાપડું પણ તૂટી પડ્યું. પેલી બાઇએ અમને
આથમણી દિશાએ અમુક રથેયથી વળવાનું કહ્યું હતું.
પણ એ રથાન નહીં કરવું મુશ્કેલ હતું અને આથ-
મણી દિશાએ તો કેરેક્ટ ફેરીઓ જતી હતી. અમને
લાગ્યું કે આમ તો રજાની મર્યાદા તો ચે પતો ખાશે
નહિ. એટલામાં એક મુસતમાન વેપારી જેવો માણસ
થોડા ઉપર બેસીને વડનગર તરફ જતો અમને મળ્યો.
અમે એને રસ્તા પૂછ્યો એટલે એણે અમારો વેશ
જોઇને સલાહ આપી કે તમને રસ્તા એમ નહિ જરૂર
માટે એકાદ માણસ સાથે લઇ જવો. પણ આ જ-
ગલમાં વરસતે વરસાદે માણસ ક્યાંથી કાઢવો? અને
છેલ્લું ગામ તો અમે લગભગ બે ગાઉ પહોંચી ચૂકી

તીકુ હતું ત્યાં ફરીથી પાછા જઇને એકાદ માણસ લા-
વવા જેટલી દિમન અમારામાં ન હતી. આમ અમે
નિરાશ થવાની તૈયારીમાં હતા, એટલામાં આથેવાંધામાં
અમે બે લડવાડને જકડી સાથે ભેગા. અમે ત્યાં ગયા
અને પેલાઓથી એકને અમારી સાથે તારંગા સુધી
આવવા કહ્યું. પૈસાની લાલચ આપવા છતાં પેલા-
ઓએ તો ચોખ્ખી ના પાડી જણાવ્યું કે એમનાં બકરાનું
શું થાય? આખરે આઠે આના આપવાના ફરી
અમે યાચારી છીએ વગેરે ચબડો પડે એમને શરમમાં
નાખવા જેનું કર્ણુ સારે પા કલાકે આખરે વાત ખીસે
બંધાઇ કે એમાંથી જે જીવાન હતો તેણે અમારી
સાથે આવવું અને સાજ પડતા પાછા ફરી જવું. દર-
ગિવાન બીજાએ આધેડ રજારી હતો તે પળા જકડી સાથે.

પેલો સાથે થયો એટલે અમે જણે ચે એપડ્યા.
થોડો આગળ ગયાંને એણે આથમણી ફેરી પકડી
એટલે અમને થયું કે પેલી રજારણે જનાલેલો રસ્તો
માલો હતો. આમ થોડીવાર જંગલમાં ચાલીને અમે
એક ડુંગરની તળેટીમાં આવ્યા તારંગાનો આ રસ્તો
તદ્દન સીધો ન હતો પણ આડમારગ હતો, એટલે
આથા એચણ ડુંગરાઓ ચડી પહોંચાડેથી તારંગા
પહોંચવાનું હતું સીધો રસ્તો તેમ મહેસાણાથી આવતી
રેલવે જ્યાં થોભે છે ત્યાંથી આગળ છે અને ત્યાં
ડુંગરની તળેટીમાં ધર્મશાળા તથા ઉતારાપાણીની સારી
સોંપ છે. ત્યાંથી તો ડુંગર ઉપર જવાના રસ્તે માત્ર એક
ડુંગરી ચડતી પડે છે. એ સિવાય રસ્તા બીજકુલ
સહેલ છે. ઈરચી પગપાળા જનારને ત્યાંથી જવું
બહુ દૂર પડે તે માટે. અને આસ કરીને તો આડમારગે
ચાલવાના અમારા શોખને કારણે અમે પાછલે રસ્તે

જવાબ જ પ્રથમથી નહીં કરેલું.

અને અપારાધક ડુંગર ઉપર ચડવા લાગ્યા. આ ખાલુ એક તાની પગદંડી હતી અને સિલાઓ વરસાદથી પહોળેલી હોવાથી અને સંભાળીને ચાલતા હતા. ચાલતાંચાલતાં ઢોરની, ખડગની, ગાયેની અને વાંધની પણ પેલા રજારી બુરાન સાથે ઘણી વાતો થતી હતી. અને એક સ્થળે આવી પહોંચ્યા ત્યાં ડાંગા દાય લાણી દિશા સીધી. પેલા રજારીએ કહ્યું કે એ સ્થળે થોડા મંદિરા પહેલા વાઘે એની ગાયને મારી નાખેલી. મેં એને પૂછ્યું કે એ જોવાપાઠ મધ નથી અને વાઘે જ એને મારી છે નેની શી ખાતરી? એણે જવાબ આપ્યો કે જે દિવસ મુખી તો એ ગામને શાંતિથી રહ્યો, એવામા આ સ્થળે જતાં એણે તો એનાં દાડકાં અને માથું પડેલાં હતા મેં શંકા કરી કે એમ દાડ ઉપરથી શી ખબર પડે? એણે આવેશમાં જવાબ આપ્યો કે કેમ ન ખબર પડે? શું મારી પાતાની ગાયને હું ન જોળ્યું? મેં તો માત્ર દાણો દેવાની જોવા માટે જ આવેલી ચર્ચા કરેલી. બાકી હું તો જાણ્યો જ હતો કે રજારી દબર ગઢગંતા ડોળામાથી એક જોવાયું હોય તોપણ તરત વરતી જાય, એટલી એના માલની એને જોળાય હોય છે.

ડુંગરે ચડી રહ્યા એટલે સપાટ જમીન આવી. સામે જાંતે ડુંગર અરધાએક માઈલ દૂર ગાંસો આવી રહ્યો હતો અને ડાળે દાયે એક જીએ ડુંગર હતો. એ જોની વચ્ચે સપાટ જમીન ડાળે મુખી હતી અને તેમાં કેટલાક યોડો ખેતી કરી રહ્યા હતા. ઘણાઓ એ બધા રાંપ ફેરવતા હતા. જે ડુંગર વચ્ચે સપાટ જમીનમાં થતી એ ખેતી જોઈને મને યહું કે થોડો ક્યાંતા હવા રોટલાની શોખમા પડેલી ગયા છે? જ્યાં જમીનનો ટુકડો દાયમાં આવી મથો ત્યાં થોડા માટીમાંથી કણ પેલા કરવા મંડી પડે છે. આમ તો ઘણી જે મારી જમીન વણખેદાઈ પડી રહે છે; પણ ત્યાં વિચોટી કે વેડો કારણે નાશીને થોડા જીયારા જિલ્લામાંથી ચૂલમાં ભરાઈ પડે છે અને માત્ર ધાસ લાગી શકે એવી જમીનમાં અનાજ ઉગાડવા મથી મરે છે. પરંતુ સીજ વેડાઈ જાય તો બાંધે, પણ ઉપયોગ માટે તો ન જ અપાય એવી જમીન સમાજવ્યવસ્થામાં જીએ રહેતો જે શો? કેટકેટલી જનશક્તિ આમ વ્યર્થ બંધાયેલા

વહેતી ઉપર દેખાઈ રહી છે?

સપાટ મેદાન વટાવતી અને જીએ ડુંગરે ચડ્યા. અને થોડે જઈ ડાળે દાય વળી પછી જીયે ઝાડીમાં પેડા. આવી એક ઢોરડીવાથી વધુ દૂર લાગે જ દેખી શકાતું. આમ જીયે ઝાડીમાં ચાલતાચાલતા અને એક વહેળા ઉપર ચાલ્યા. વહેળો અપારાધક વહી રહ્યો હતો અને એનાં પાણી વરસાદ છતાં લગભગ ચોખ્ખાં જ હતાં. હું ઘડીવાર થોડા ડુંગર વચ્ચે વહેતા એ તત્ત્વાનુભવ નિર્ઝન જોઈ રહ્યો અને એવાર જોયા ભરીને એવાથી પાણી પીધું. આખરે તરિત ડગ લાગતા અને અરધાએક કલાક ચાલ્યા એટલામાં તારંગનાં મંદિરાની ટાય દેખાઈ અને જોતજોતમાં તો અને દાખલ થવાના દરવાજે આવી પહોંચ્યા. દિગંજોની ધર્મશાળાના મંચાલક ઉપર અને ચિટ્ટી લાવેલા એટલે એને જોળી કાઢી અને તેણે ગતાવેલા એક ચોરડામાં ઉતારો કર્યો. તપાસ કરતાં લગભગ ચારેના શુભાર હતો એમ માન્ય પડ્યું.

જરા વિશ્રાન્તિ કરી અને મુખ્ય મંદિર જોવા મળ્યા. હું મંદિરને જરા ઝીણવટથી જોવા ત્યાં વધારે રોકાયો, એટલામાં મારા સાથી રસોઈ માટે તૈયારી કરવા સીધાસામાનની જોગવાઈ કરવા લાગ્યા. તારંગનાં મંદિર એના મોટા ભરાવદાર દગથી જોનારને આજી રહે છે. એ સિવાય એમાં ખાત્રી રથાપત્યકલા હોય એમ મને ન ત્રાગ્યું. જોકે મંદિરની દિવાલો ઉપર ચોમેર નુંદર અને વિવિધ અંગમરોડોવાળી હિન્દુ રથાપત્યની દગથી મૂર્તિઓ છે, પણ એ દેહવાડા, કુંભારિયા અથવા જોઈને કેટલાંક રથોની માફક બહુ આકર્ષક તરી. આખું મેં મંદિર રાત્રી કુમારપાળના નામ સાથે સંકળાણેલું છે એમ કહેવાય છે, પણ એનું રથાપત્ય અને દિવાલો પરની મૂર્તિઓ એનાં એમાં કેટલું વળુડ છે એ એક શોખજોળો વિષય છે. આમ છતાં એનો દેખાવ અસરકારક તો છે જ; કારણ કે એક મધ્યરથ મંદિરનું જ માત્ર લઘુ અને પ્રાન્તભાગોને અક્ષય રાખીને તોપણ એવાં મધ્યરથ દેહસંજોમાં તારંગનાં દહેડું કલાચ સુજરાતમાં ભરાવા અને ઘેરાવાની દૃષ્ટિએ વહેલે નુંદર દરો.

અરધાએક કલાક મેં મંદિર જોવામાં ગાળ્યો; એટલામાં મારા મિત્ર રસોઈપાણી માટે સીધુસામાન

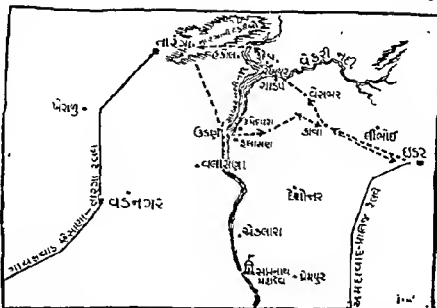
ઝોરડામાં મુકાવી પાછા આવ્યા અને પછી મંદિરના યોગાનમાં બેસાર આંટા ગમે માથાં. એક બાલુના ભાગમાં આરસપાણી તકતીઓ ચોડવાનું કામ ચાલતું હતું ત્યાં જઈને અમે બેઠા રહ્યા. આરસનું કામ કરનાર એક ભાઈ સાથે થોડી ચર્ચાતર બાબત પૂછપરછ કરી પછી મારા સાથીએ સહેજ પૂછ્યું કે એ કયાનો હતો? પેલાએ જવાબ આપ્યો: 'વદવાણુનો'. હું પણ વદવાણુ ગામનો રહીશ હોય મને થયું કે ક્યાંના ક્યાં જતા માણસો ભટકાઈ પડે છે? વદવાણુનો રહીશ એ ગાડી-રસ્તે આવી આવી રોટલાને અર્થે વર્ષાઋતુમાં આ ડુંગર ઉપર કામ કરી નહોતો હતો અને એ જ ગામનો હતું ઇસથી કાદવ ખૂંદતોખૂંદતો સાગરનાં પાણીમાં થઈ અહીં ભટકવાની જૂથ સતોપવા આવ્યો હતો. એક જ ગામના, એક જીવનને નદિ ઝોળાળવાના માણસોનું ડુંગરના દહેરા ઉપર આ કેવું મિલન? મેં એની સાથે હું પણ વદવાણુનો છું એમ કહી ઝોળાળાણ કરી એટલામા એક બીજા ભાઈ પણ અમારે લાના નીકળ્યા એટલે અમે ક્યાં બેઠા છીએ વગેરે પૂછપરછ કરી મા માટે આમલ ક્યોં પણ 'આ' માટે મને જહ્ન આઈ નથી એટલે મેં વિવેકથી ના પાડીને પતાવ્યું.

ઝોરડીએ પાછા ફરી અમે રાંધવાનું રાંધે કર્યું. ભાકમાં વરસાદને લીધે ભીનાં હતા અને છાંયું તો અહીં હોય જ નહિ, એટલે જેમતેજ કરીને આખો ઝોળાળતા અમે ચૂસો ચેતાવી ભાખરા જનાવ્યા અને પછી સાંકે કર્યું. એટલામા દૂધ પણ આવી ગયું. દૂધ અરમ કરી અમે જગવા બેઠા, અને બીજે દિવસે મોડું ખાવા મળે તો દરકત ન આવે તેવી અમમચેતી સાથે દીકરીક હાથ માથો. મારા સાથીએ સૂઈ અને ઝોળા આણેલાં તેની તાની લાડુડી જેવું જનાવી અમે એકએક ઝોરડા સાથે જ ચડાવી ગયા. અમે આખો દિવસ લગભગ પાણીમાં જ રહેલા એટલે આ ઉપાયે અમને રાસડી સામે ઠીક જળ આપ્યું. જમીને પરવાર્ય પહેલા જ વરસાદ રાંધે થઈ ગયો હતો તે વચમાં વચમાં થોડા ધોગે પડી જઈ અવરગવાના ત્રમજટ વરસેતો હતો, એટલે ક્યાંય બહાર તો નીકળી શકાય એમ ન હતું. અમે ઝોરડીમાં જઈને બેઠા અને પચારી કરી આડા થયા. વરસાદને લીધે વહેલુંવહેલું અંધારું થવા લાગ્યું હતું અને એ પડતી રાતમાં યોગેર જોરથી ધસી પડતા

મોઘવાઓ જાણે બરાડા પાડીપાડીને ડુંગરની વેદના રહી રહ્યા હતા. થોડીવારમાં તો અંધારું પૂરેપૂરું વ્યાપી ગયું અને પડનાં પાણી અને ખરી પડેલાં પાંદડાના પચારા પર વરસાદની ધારાના ટપટપાટ સિવાય બધું સુમસામ થઈ ગયું. રાતનાં પક્ષીઓ આજે ક્યાંક ભારાઈ બેઠાં હતાં એટલે એકાદ ધૂપડનો ધુપવાટ કે ચીંગરી અથવા વાગોળનો તીણો અવાજ સાંભળવા મળે એમ ન હતું. માત્ર ડુંગરની સિલાઓ અને જંગલની ધન-સ્પતિઓ ધનધોર અંધકારની ચાદર ઝોડી લઈ બેઠાં મળી લાંબા સુરે 'લેકાર' ગમડા તાણી રહ્યાં હતાં. થાક અને કંડીને લીધે મારી આંખો ઘેરાવા લાગી હતી અને હું જવારે બેઠી ગયો ત્યારે મારા સાથી ધર્મ-સાળાના રખેવાળ સાથે ડુંગરના વસાવાટ સંગેળી વાતો કરી રહ્યા હતા. રાતે એક વખત આંખ બંધી ગઈ ત્યારે પણ વરસાદ ટપટપ ગડતો હતો અને ડુંગરનો લેકાર વધુ ભાવાનક બન્યો હતો. પણ જમને લીધે મિનિટમા જ દુ પાછો જમી ગયો તે છેક ભગલાંખનું ચંપે મારા સાથીએ મને જગાડ્યો.

વરસાદ તો રાતમાં જ રહી ગયો હતો એટલે પાણીનો અવાજ કાંઈક ધોમે પડ્યો હતો. અમે ધર્મ-સાળાની બહાર નીકળી એક વડ ઉપરની વડવાઈ કાંપીને દાતણ કર્યા અને પછી દિરાજંગલનું પતાવી પાછળ વહેતા એક શિલાનિર્ઝરમાં રનાન કર્યું. ઝોરડીએ પાછા ફરી દૂધ મેળવી સૂઈ અને ઝોળાનો ઉકાળો જનાઓ તે પી કરીને પરવાર્ય પછી વિચાર કરવા બેઠા કે એવાડમાં જે અહીંની માકે વરસાદ હોય—અને આ વરસાદ તો અમને સર્વસામાન્ય જાણતો હતો—તો સાગરના મોડું પૂર આવે અને સામે કિનારે જતું બારે થઈ પડે, અથવા મહેસાણા-અમદાવાદનું ચકર લગાવી પાછા ઇસર જતું પડે. વળી આજે પણ વરસાદ નહિ આવે એની શી ખાતરી? એટલે અમે નિર્ણય કર્યો કે નવ વાગતા મુઠ્ઠામાં જાણે જોઈ લઈને ખાવા-પીવાની સગવડમાં પડ્યા સિવાય અમારે આજે જ રવાના થઈ જવું. નિર્ણય કરીને અમે મંદિર જોવા ગયા. મંદિરનો અંદરના મુખમંદમાં ત્રણ માળ છે અને ત્યાં જવા માટે નીસરણીઓ માંડી છે. અમે કાલે ઝોળાળાણ કરી હતી એ સલાટ ભાઈઓમાંથી એક સાથે ત્યાં ચડ્યા અને બધે દરીદરીને મુખમંદની રચના

ઘડરથી નીકળી વેણરને
માર્ગે યહ કુદેડા આગળ
સાગરમતી ઝાળેગીને તા-
રંગા અને ત્યાંથી જિંડણીને
રખે પાછા વળતાં સાગર-
મતી ઝાળેગી કાવા યહને
પાછા ઇકર—એ માર્ગે
ગળાવતો નકરો

જોઈ છેક ઉપરના મા-
ળમાં ધુમકાના આ-
ધાર માટે લાકડાના
મોટા સળંગ પાટડા-
ઓ નાખેલા છે તે

તરફ ધ્યાન ખેંચીને પેલા ગાહળો આમને સમજાવ્યું
કે એ લાકડું 'ઠેંગર'નું હતું અને એ જીંડકુલ સળે નાંદિ
અને એને આગ પાણી લાગે નાંદિ એવું એનું અચીર
છે. મને એ લાકડાનો એક નાનો કટકો કાપી લઇ
અધિમાં એનું સામર્થ્ય અનુભવી એવાનું મન થયું,
પણ એ બિચારને સંકેલી કાઢી અને દિ-દુ રથાપલ-
કલાની તારીફ કરતાકરતા નીચે ઊતર્યો.

અને દલે જવાની તૈયારી કરી. વાસણ, ગોદડાં
વગેરે પરત કર્યા. આને અમારે હાંડણી નરફ જવું
હતું અને એ રસ્તા નીચી દતો, એટલે કાલની માફક
પાછળથી મૂંઝવણ ન થાય એટલા ખાતર પ્રથમથી
જ ભોમિયો લેવાનું નાકો હતું. હાંડણી જવાનો લાખો
ચાકરનો રસ્તા હોડીને અગે દૂંકે રસ્તે જવાનું પક્ષ
હતું. એટલે ભોમિયો અમને થોડુંક રસ્તે ચલાવી પછી
વળાને એક પગદંડી ઉપર લઇ ગયો. ત્યાંથી અગે
ચીધો ડુંગર ઊતરવા માંડ્યા. અડધી ડુંગરનું ઊતરણ
પણ કંઠજ છે, એટલે ભોમિયાએ એકળે વખત જરા
સેકા જનારી મદદ આપવા મન હતું. પણ આમારે
ડુંગર મડળા ઊતરવાના અગે આદર્શ અજવાળી દતો
એમ એને પણ સમજાયું. એટલે એ તરિન ગનિએ
ઊતરવા લાગો. અગે પણ એની પાછળ ને પાછળ
જ ધપતા દતો. એમ છતાં વરસાદને કારણે એકળે
રફને અમારે સાવચેતી ખાતર પેરની ઊતરવું પડેલું.

આને તો વાદળો ખૂબ ઝાળાં થઇ ગયાં હતાં અને
મરજ પૂરવાદારમાં પ્રકાશી રહેા દતો એટલે વીરોની
આળી નિશાળ સુધિ નળે આંખ રાગેલોધરી મઇદતી.
આ પ્રમાણે લગભગ અરધોએક કલાક ચાલીને અગે
એક નીચે ઊતરી ગયા. અને દલે તો અમારે સપાટ જમિ
ઉપર જ ઠેક સુધી ચાલવાનું હતું. નમસ્તમાંથી અગે
પ્રપાશળેધ માર્ગે કાપના આગળ ચાલ્યા. થોડીવાર
પછી મારા સાથીએ ભોમિયાને પૂછ્યું, 'કેમ અધ્યા,
ઘીરખાન જા જ રસ્તે આવવા કરતો કે ?' ભોમિયાએ
દા ભણી એટલે એમણે મારા તરફ ફરીને સમજાવ્યું
કે પ્રસિદ્ધ ખદારવરિયો ઘીરખાન વડનગર વગેરે આ-
જુજાણુનાં ગાયકવાડી માર્ગમાં લૂંટફાર કરી આ
નારંગાની પાછળના રસ્તે થઇ મદવાડા-દોના તરફ
ઊતરી જઇ પેલી પાર મેવાડના ડુંગરોમાં અરાધ
જતો. આ આળી ડુંગરમાળ એક મેવાડ સુધી સં-
કળાએલી છે એટલે આ વાન જનવાનેજ દોષ મને
એ માની લેવામાં ખૂબ મન પડી અને ઠાણાર દું
એક મરડના જેવો ઝીળી અને તીક્ષ્ણ આંખવાળા
મતારને પાણીપંચા યોશ ઉપર આગળ ધસી રહેયો
અને પાછળનાં માવથી લડાએમાં વેગીલો કાળ ભરનાં
એટલે દોરતો મારાં મનઃચક્ષુ સમઘ આશેખી રેલા.

અમારે ચાત્રવાનો રસ્તા દલે રેતાળ થયો દતો
અને એક પછી એક રેનીની ડુંગરીઓ વટાવવા અને

તે વચ્ચેથી માર્ગ કાપતા અને, ખેતી થતી હતી તેવા પ્રદેશમાં આવ્યા. સાંથી રત્ના ઉપર અને ખેતરની ફેડીઓમાં થઇ બેઠાણુ માંથી આવ્યાં તેના ઉપર આવેથી નજર ફેંકતાં અને આશરે બાર વાગનાંમાં જિંડણી આવી પહોંચ્યા કિનારા પર આવીને યવ્યું કે સાંજ રમાં નવા પાણી આવવાને બદલે આજે પૂર ખૂબ ઓછા થઇ ગયા હતાં અને આરાની સરળતાને કારણે સામે પાર જવું સહેલ હતું. જ્યોર ચડી ગયા હતા એટલે તારાઓ ધેર રોટલા ખાવા ગએલા, ત્યાંથી તેમને બોલાવવાની તબીબ કરી અને કાંઠા ઉપર ચિસાગો ખાવા બેઠા.

જિંડણીના આરો એ આ જાણુના ભાગમાં સાંજર બોલેવાનો ધોરી માર્ગ છે. વડનગર તરફ કે શ્રી-પોર-સિદ્ધપુર તરફ જતી મોટરસર્વિસો અહીંજ સાંજર બેતરે, ગાડાગડીમાં પણુ અહીં જ નદી પાર કરે ને આગળ વધે. અહીં સાંજરનો પટ સમયજ અને સહેજ વિશાળ છે, એટલે પાણીનો પ્રવાહ મહોળો હતા છીછરો છે. એથી નદી પૂરમાં હોય છે ત્યારે પણુ ગોળા ફેરવવા માટે આ આરો બહુ સલામત છે. પૂરનો નિયમ છે કે જ્યાં પટ સાકડો હોય ત્યાં એનું તાણુ વિશેષ અને પટ પહોળો હોય ત્યાં તાણુ મુકાળવે જોઈએ રહે છે. જોકે ફેળવામાં તો, પહોળા પટ હોય તે પૂરમાં વિસ્તારને કારણે અજાણુ ઉનારને વધારે ભય-વદ લાગે, જ્યારે સાકડો પટ જોઈને એમ થાય કે આટલું પાર કરવામાં બહુ જોગમ નહિ હોય; પણ ખરા મામલાની ખબર જાણુકાર ઉતાડે અથવા તારા-ને જ હોય છે, એટલે તેઓ લાંબો પટ જોઈને ગલારાઇ વચ નહિ કે દૂંડો પટ જોઈને એને તુચ્છ ગણે નહિ.

આરાની સલામતીના કારણે અને લગભગ નિ-શ્ચિત થઇ ગયા હતા અને આજે વરસાદ પણુ ન હતો, એટલે રોટલા ખાવા ગએલા તારા આવવામાં જરા મોડું કરે તો અગને ઉનાવળ પણુ જોઈતી જ હતી. આજે જન્મજાતીનો દિવસ હતો એટલે ગામ-ની સ્ત્રીઓ નવરી હોપી જોઈએ, કારણકે અને બેઠા હતા તેથી અને હાથ થોડે દૂર એક મોટી બેખડ હતી ત્યાં તેમને પુષ્કળ જગાવ હતો. સાંજરના કાંઠે આ મોટી બેખડ જોઈને મને જરા ચાનંદ થયો, કારણુ સાંજરના પટમાં બેખડ કપાંક અપવાદ રૂપે જ

હોય છે; જાકી તો કપડાં ધોવા હોય તો પણુ પત્થર જલારથી લારીને મૂકવે પડે માત્ર એકલાસા મામના આરા ઉપર જ મેં સાંજરના પટમાં બેખડોનું એક મોડું જૂથ જોઈલું. એકલાસા પસે સાંજરના કાંઠા ડુંગર જેવડા કાંચા છે અને ત્યાં હૃદયને ઘરવારી દે તેવી જાંચી બેખડોની લાંબી દારની વચ્ચે થઈ સા-જરનું વહેન માર્ગ કરે છે. આથી એકલાસાના આરા ઉપર સર્જન મોટા ધરાઓ છે અને તેમાં પુષ્કળ મગરો રહે છે. એકલાસાથી ટેચાવા ગામ તરફ આ આરા ઉપરથી જવું બહુ નજીક પડે છે મગરના ભયને કારણે વર્ષાઋતુ તીલા બાદ પણુલાંબ સમયસુધી લોકોને મોટા ચકાવો ખાઇ બીન આરે બેતરીને ફેરમાં જ જવું પડે છે. જિંડણીના આરાની બેખડ ખૂબ મોટી એમ કહી શકાય, પણુ એ એકજ જ અને જરા જાણુમાં હોઇ નકતરરૂપ થવાને બદલે અનેક રીતે ઉપયોગી થાય છે. આજે તે ઉપર ફાઈ લ્યોઓ બેઠાં ઉતકતી હતી, ફાઈમાટીમાં ધસી ધસી કપડાં ધોઈ સ્ત્રી હતી અને કેટલીક માથામાં ખારોનાળી ચોટશે ચોળાતી હતી. દૂર એક અધિક ઉમરની સ્ત્રીઓ ઉધાડો વાસો એક જુવાન જેવી જાઇ ચોળા રહી હતી. તેની જા-ણુમાં મામના પાંચસાન જૂંપાન અને દિમતવાન છોકરાઓ નદીના પૂરમાં પડી થોડે તાણા પાછા કાંઠા ઉપર નીકળતા હતા અને એ રમતનું પુનરા-વર્તન કયે જતા હતા.

જિંડણીના ખરાજર સામે જ કાંઠે ફલાસણુ નામનું ગામ છે. આ અને ગામ લગભગ સામસામાં જ છે અને એ બંનેને સાંકળી લેતા હૃદયરસ જેવો નદીનો પ્રવાહ વચમાં વહી રહ્યો છે એટલું જ એમની વચ્ચે અંતર છે. જિંડણી અને ફલાસણુ એ લગભગ એક જ ગણાય છે અને નિકટતાના કારણે બંને ગામોનો બંધદાર ખૂબ યુથાએત્રો છે. આડે દિવસે માત્ર નદી જ જોળાંથીને બંને ગામના લોકો એકબીજા રથજે નય, પણુ જ્યારે પૂર હોય ત્યારે બંને ગામોએ એક-બીજા સામે તાકીને જોઈ રહેવાનું કે હાથ દલાઈને સંતા કરવાની. એ વખતે બંને ગામોનો પ્રત્યક્ષ અને સ્પષ્ટ નિકટનો સંબંધ જોઈતા થઇ જાય, પણુ આ આરે જોળી તો લગભગ ફરતી જ હોય એટલે એ નિઃશ્ચે તો માત્ર ધોડાપૂરો દિવસે જ થાય. આજે

દ્વાસણને આરે પણ દલચલ હતી, અને લાં પથ્થ અનેક સ્ત્રીઓ રનાન કરી રહી હતી. એમાંની ઘણી-ખરી ખેડૂતની સ્ત્રીઓ હશે એમ જણાતું હતું: કારણ કેટલીકના બાપ રાતા સાડલા અને ચણિયા કાઢે સુ-કાના હતા અને બીજી ઘણીક એવાં જ કપડાં સાથે રનાન કરી રહી હતી. મને સાંભળું કે આજે જન્મા-ષ્ટમીના કારણે એ સ્ત્રીઓ ખેતરમાં નરિ ગઇ હોય અને કેટલીકે તે ઉપવાસ પણ કર્યા હશે, એટલે નદી ઉપર નાદાવા આવી હશે; નંદિતર એકસામું આપડું મોટું ટોળું ખેડૂત સ્ત્રીઓનું નદી પર એકસાથે ભાગ્યે જ રનાન કરતું હોય. આથેશા જેતાં, ચણેડી જેવા રાતા રંગનાં ત્રિવિધ આકારો, કેટલાકે દરકેરક કરતાં કરતા હોય અને કેટલાકે કાંઠા ઉપર કે નીચેનામાં આજોરતા હોય એવું લાગતું હતું.

તારાઓ આપ્યા એટલે અમે તૈયાર થયા. આ આરે તુંગડાં બાંધવાની એટલી બધી જરૂર ન હતી એટલે અમે પણ એના આગ્રહ ન ધર્યો. ગોળીયા કપડાં ધાલીને તારાએ બેખડના આ છેડે જઈ ગોળી પાણીમાં મૂકવાની તૈયારી કરી એટલે અમે પણ લા પહોંચી ગયા. આ બેખડ નદીના પટમાં દીક દીક ધરી ગચ્છી હતી એટલે સીધા કાઢેથી જ પડીએ એ કરતાં બેખડ ઉપરથી પડવાથી થોડું અંતર કપાઈ ગયા જેવું થતું હતું, એથી તારાએ બેખડ પસંદ કરેલી. બેખડને ધસાવાયા પાણીમાં એક મોટી ઘૂમરી વળતી હતી તે લાંબે સુધી ફેલાઈ જતી હતી. તે એક ઓળંગી જવાય એટલે સામે પાર જવું સહેલ હતું. દોડાને આરે બે લુદીલુદી ગોળીઓ ઉપર અમે ઊતર્યા હતા તેને જાહેર અહીં બે તારાઓ એક જ ગોળીને વળગ્યા અને અમે બંને ઉતાડ્યો પણ એને જ વાગેલા હતા. સામસામાં મેં રાખીને જેમ બે

એન્જિન વળગે છે એમ બંને તારાઓ સામસામી દિશા-એથી ગોળીને વળગ્યા અને એમણે ઘૂમરીમાં અંપલાયું. ઘૂમરીનું જોર અમે ધાર્યો કરતાં ઘણું વધારે હતું, કારણ અમે દૂર સુધી સરખાતમાં ખેંચાઇ ગયા; પણ પછી એળંગ્યા બાદ તે કાલ કરતાં તાણ ઘણું નરમ હતું. અરધો પટ ઓળંગી રહ્યા બાદ મેં બેગલ વળત ગોળી છોડી દીધી અને પકડી લીધી એવી રગત કરી. પછી અરધા પટ ઉપર દીકડીક ઓળંગી રહ્યા હારે મેં ગોળી બીલકલ છોડી જ દીધી અને હું જાતે જ તરવા લાગ્યો. પણ એમ તે હું ધાર્યો કરતાં ઘણે દૂર ખેંચાઇ ગયો, અને વચમાં એક ગળન મનમાં જરા ઢચુપચુ પણ થઇ ગયું ત્યારે જ સાગરની શક્તિનું મને ખડેશાન આવ્યું અને તારાઓની તાકાત ઉપર હું આફ્રીન થયો.

સામે પાર પહોંચી અમે વેરાળર ઉપડ્યા. તારંગા તરફ જતા તે અમે વાટમાં લગભગ દોડતા હતા, પણ દવે ઉત્સાહ એસરી જવાથી અને બૂખથી પણ અમે રસ્તો બાધુ ધારેધારે કાપતા હતા એટલે છેક સાંજ પડતા આવી ત્યારે વેરાળર પહોંચ્યા. રાતની રાત વેરાળર ગાળી બીજે દિવસે સવારમાં અમે ઇડર નરક આવતા થયા. મોરોનું જંગલ વટાવી કાપા ગામ મુકું એટલામાં મારી આપે; મને જળાતી લાગી અને માથું ફાટતું હોય એમ જણાયું. મેં મારા સાથીને પૂછ્યું એટલે એમણે મારે લાય પોતાના લાયમાં લઇ અને કપાળ પર પંખે મૂકી કહ્યું: 'તાવ આપ્યો છે, એટલે હવેને ગામ રોકાઇ જઇએ.' મેં કહ્યું 'આશોને હવે, ઘેર જ પહોંચી જઇએ.' અને દસનાં દસતાં ઉગેધું: 'આપણી પ્રવાસકથાના અધુર રહેલા શ્લોકની આ તાવે આપીને છેવટની પાટવર્ણ કરી છે. એના વિના આપણી સાદસમગરના કાંઈક ઓછી જ ચોલાત.' રામપ્રસાદ શુક્લ

આપણા અધ્યતનનાં બીજા તે આપણી પોતાની અંદર છે; અને તે આપણા આરિચમાં, આપણા સગાજમાં, આપણી રાજની ટેંગમાં, આપણા વિચેકચુદ્ધિ વગરના વહેમમાં કંડાં બિરેલાં છે. આપણી પ્રત્નને આપણા પોતાના જ દુરંગને સામે લડવાનું છે, આપણી કમનસીબીનાં સાચાં કારણકે આપણી સમાજોત્તરી મૂર્ખાઈએને આપણે નાખત કરવાનું છે.

ડૉ. સ્વીન્ડનાથ દાઓર
(કલકત્તા વિદ્યાપીઠના પદ્મશ્રી સંપાદક મેમ્બર)

ગુજરાતી

સામુલિકા

[અનુસંધાન માટે અંકની પૃ. ક્રમથી]

ચૌદમો દિવસ : અંત્યાક્ષરનો લોપ

નિયમો

[૮૦] શ દને અંતે 'ત' અથવા 'ક' હોય અને એની પૂર્વે અનુસ્વાર હોય, ત્યારે એ અંત્ય 'ત' અથવા 'ક'નો લોપ થાય છે.

[૮૧] એ કરતાં વધારે પદના શબ્દને અંતે 'ત', 'ર', 'સ', 'જ', 'ય', 'ક', 'પ', 'લ' એમાંનો કોઈ વ્યંજન હોય, તો તે વ્યંજનનો લોપ કરી, તેના પછી આવતો શબ્દ તદ્દન નષ્ટ કરી લખાય છે.

[૮૨] ઉપરના નિયમો મુજબ અંત્યાક્ષર લોપી શકાય એવા શબ્દને કોઈ પ્રત્યય લાગેલો હોય, તો પણ એ અંત્યાક્ષર લોપાર્થ પ્રત્યય કાયમ રહે છે.

સંચનાઓ

(૮૦) અનુસ્વાર પછી આવતા અંસ 'ત' અને 'ક' ખોસતી વખતે મળે એ અનુસ્વારમા લખી જતા લાગે છે. અને સામાન્ય રીતે જે શબ્દોમાં એ અક્ષરો આવી રીતે આવતા હોય છે એનું બ્રહ્મણ્જી ન એવા પ્રકારનું હોય છે કે આ અંત્ય વ્યંજનો ન લખવા હોય તો પણ ત્યાં એ અક્ષરોની જોડ પડતી જણાય. આ પછીના નિયમમાં પણ આ જે અંત્યાક્ષરો તો આવે છે જ, છતાં એ જે અક્ષરો માટે આ જુદો નિયમ આપવાના કેટલાંક કારણો છે. પ્રથમ તો આ નિયમની રીતે થતો લોપ ખીનાસરતી છે, એટલે નિયમ ૮૧ મુજબ પાછળનો શબ્દ નષ્ટક લખવાની જરૂર રહેતી નથી. ગળા આ નિયમ જે પદના શબ્દોને પણ લાગુ પડી શકે છે, જ્યારે આ પડાનો નિયમ એ કરતા વધારે પડવાળા શબ્દો માટે છે. ગમે.

(૮૧) આ નિયમ મુજબ 'શબ્દને અંતે' અમુક વ્યંજન આવેલા એનો અર્થ આપણી સામાન્ય લિપિમાં શબ્દો અંતે સમજવાનો છે, ક્યુલિપિમા લખાના રૂપો અંતે એમ નહિ. આમ લોપાથી સંતોના અંત્યાક્ષરો, પ્રત્યયો, ક્રિયાપદોના 'વ' લોપાવાથી છેડે આવેલા વ્યંજનો, એ ગળા આ નિયમમાં ન આવી

શકે. એટલે ટૂંકમાં આ નિયમનો ખાસ ઉપયોગ તો ઉપર મણાવેલા વ્યંજનમાંથી પૂરાં થતાં નામ કે વિશે પણ ટુંકાવવા માટે જ રહેશે. અને તેમાં પણ ઘણું કરીને મધ્ય પદવાળા શબ્દો આ નિયમમાં વધારે આવશે. કેમકે ચાર પદ વાળા શબ્દોનો ઘણો મોટો ભાગ તો દવે પછી દિવસ ૧૫મા આવનારા એક નિયમમાં સમાઈ જતો હોય છે.

આ નિયમની રીતે અંત્યાક્ષર લોપાવા પછી તે વાંચતી વખતે આડ પિકદપ રહે છે કેમકે અંત્યાક્ષર લોપાવાનું સૂચન તો પાછળનો શબ્દ તદ્દન નષ્ટક હોવાથી મળી રહે છે, પણ વ્યંજન કયો દશે તે અનુમાન શબ્દના લેખિત રૂપ ઉપરથી કરવાનું મહે છે. ઉદાહરણો ઉપરથી જોઈ શકાશે કે આવી રીતે લોપાગેલો અંત્ય વ્યંજન શબ્દના અગાડના રૂપ સાથે એવો કાંઈક સંબંધ પ્રગટતો હોય છે કે, જો કે તે સંબંધને વ્યાકરણના કોઈ નિયમથી બાંધી ન શકાય, તેમ જના ભાષાથી પરિચિત કાન અમુક અમુક વ્યંજનોના જાણેલા શબ્દોના પ્રવાદ અંતે કયા જશે એનો કાંઈક અંશે ખ્યાલ મળતી શકે છે; કેમકે વ્યંજનોના સાંનિધ્યમાં અમુક અમુક વ્યંજનોનો ખીન અમુક જોડે

એવી ગાઠ મેની હોય છે કે કાપામાં ન આવનારાં એવાં જીવ અને કાનને પણ પ્રથમ દર્શને જ અ-
ક્રમથી લાગે. આમ ચંચળોના સાંનિધ્યના નિયમે
કુદિપૂર્વક ન જાણના હોવા છતાં તેઓના પરસ્પરના
સંતાદનું જ્ઞાન મુદ્દમરૂપે આવળી કહુંદ્રિયમાં સુષુપ્ત
હોવું એને આપણે 'ધ્વનિ સાદ્અર્થ' કહી શકીએ.
અને આ ધ્વનિ સાદ્અર્થની મદદ પડે જ આ આદ
વિકલપ ધરાવતા નિયમનો સફળતાપૂર્વક પ્રયોગ કરવા-
ની શક્યતા આપણે ધરાવીએ છીએ.

આ નિયમમાં ગણવેશ અંત્યાક્ષરોમાંના 'ર'ને
નિયમ ૨૪ તથા 'ત' તથા 'ક'ને નિયમ ૮૦ લાગુ
પાડી શકે તેમ હોય ત્યાં તે એ નિયમો મુજબ જ
લખાવું, યજ્ઞ શબ્દના અંત્યાક્ષર 'ય' અને 'જ'ની
ગણનારીમાં 'કેટલાય', આથી જ એવા શબ્દો સાથે
આવના 'ય' તથા 'જ' પણ ગણી શકાય. આવા શ-
બ્દોમાં એ 'જ'ની ભુદો જ શબ્દ ગણવામાં આવે છે.
પણ લઘુલિપિ પૂતો એને અગાઉના શબ્દનો અંત્યા-
ક્ષર ગણવામાં દરકન નથી.

એ ખાસ ખ્યાલમાં રાખવાનું છે કે અંત્યાક્ષરનો
લોપ થયો છે એ તત્તત્તુ સૂચન આપવા માટે પટ્ટીના
શબ્દ એ અગાઉના એટલે કે જોના અંત્યાક્ષર લોપાયો
હોય તે શબ્દની તબ્બ નજીકથી શરૂ કરી લખવો
જોઈએ. આવી રીતે નજીક લખેલા શબ્દો 'મનોપત્ન'
માં જોવાથી તે કેમ લખવા જોઈએ તે સમજાશે. દાલ
તો આ બાબતનો ખ્યાલ આપવા નકરામાં આપેલ
ઉદાહરણોમાં ચોક્કસીથી એ પાછળના શબ્દનું સૂચન

ખતાયું છે. અને આ નિયમના ઉદાહરણોમાં એવી
ચોક્કસીઓ આપેલ નથી પણ સમજી બચતી છે.

(૮૨) આ નિયમ મુજબ અંત્યાક્ષર લોપાય ત્યારે
એના પછી આવતો પ્રત્યય અંત્યાક્ષર લોપાયેલા શબ્દ-
ના રૂપને લાગે, એ સ્પષ્ટ છે. પણ પ્રત્યયો વધુ જા-
તના છે: તદ્દિત, વિભક્તિના અને કૃતંતના. અને તેથી
એ દરેકની વિશિષ્ટતાઓ આ નિયમ પરત્વે સમજ-
વાની જરૂર છે.

આ બધામાંથી સૌથી મહેલા વિભક્તિના પ્રત્યયો
છે. ઉદા. ૪ માં પણ બધા વિભક્તિના પ્રત્યયો જ લખી
ખતાવ્યા છે. નિયમ ૮૧ મુજબ શબ્દ જેવી રીતે લખાય
એવી રીતે લખી, પટ્ટી આ પ્રત્યયો લગાડી દેવાય
એ સાદામાં સાદી બાબત છે.

કૃતંતના પ્રત્યયો વિષે જાણવાનું કે તે પ્રત્યયો
કેાઈ 'શબ્દ'ને લાગતા નથી હોતા. એ પ્રત્યયો પહેલાં
તે પાતનું કોઈ અર્થુ રૂપ હોય છે. અને યજ્ઞ પાતુઓ-
માંથી અંત્ય અને ઉપાત્ય ચંચળો અગાઉથી જ લોપાઈ
જતા હોવાથી એને આ નિયમ લાગુ ન જ પડી શકે.

તદ્દિત પ્રત્યયોમાં જ્યારે એ પ્રત્યયની પૂર્વેના શબ્દ-
નો ખામ પોતે પણ એક સ્વતંત્ર શબ્દ હોય-જેમકે
'અમલ-દાર'-ત્યારે આ નિયમ તેને લાગુ પડી શકે.
પણ સામાન્ય રીતે તદ્દિત પ્રત્યયો વાળા શબ્દો એ
પ્રત્યયથી જ ચારી પેટે કુલાવતા હોવાથી અસાધારણ
સંજોગો સિવાય આ નિયમનો પ્રયોગ કરવાની જરૂર
રહેતી નથી. તેથી ઉદાહરણોમાં પણ એવા શબ્દો
આવેલા નથી.

ઉદાહરણો

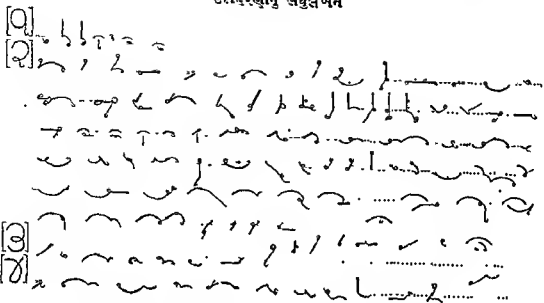
(૧) [નિ. ૮૦: અનુસ્વાર પછી 'ત', 'ક'નો લોપ] કલ્પ, છંદ, જગત્, નિશ્ચિત, નિષ્કંઠક.

(૨) [નિ. ૮૧: અંત્ય 'ત', 'ર', 'સ', 'જ', 'ય', 'ક', 'પ', 'લ'નો લોપ] અનરગત, અક્ષય,
અગણિત, અદ્યુત, અભિપ્રાય, અગલ, અસલ, અલિત, અંચલ, આકર્ષક, અગ્નિપ્રેત, અપ્રાપ્તિમક, અર્થિક, અશ્રવ,
આયસ—એતિહાસિક, ઐતિહાસિક, ક્રિયાત્મક, ખાસીયત, જોડત, માહક, ચોક્ષ, કાચાલય, જકાત, જનક, જંગલ,
નહેરાત, જોશન, ટપાલ, ટેલ, તાકત, દલીલ—દાખલ, નિર્ણય, નિર્ણય, નિર્ણય, ન્યાય, પરિચય, પ્રમાણિક, પ્રવાસ,
પ્રવાસ, માનસ, માનસિક, ગાસિક, ગાસિક, મુલક—મુલક, મૈત્રી, મુલક, રમણીય, રાજકીય, રાષ્ટ્રીય, લકાચક,
લાયક, વિદ્યા, વિજ્યાત, વિજ્ય, વિદ્યાસ, વિવેક, વિષય, વ્યવસાય, વ્યાપક—રાજત, શાબ્દિક, શારીરિક, સકલ,
સરગ, સદાચક, સહેલુક, સંગીત, સંપ્રદાય, સાવજેત, સુસિદ્ધિ—સુલક, સેવક, સ્વાર્થાત્મક, લગીકત, હરેકત, દાકલ, હરિય.
સરગ, સદાચક, સહેલુક, સંગીત, સંપ્રદાય, સાવજેત, સુસિદ્ધિ—સુલક, સેવક, સ્વાર્થાત્મક, લગીકત, હરેકત, દાકલ, હરિય.

(૩) [નિ. ૮૧: આદ્ય અને અંત્યાક્ષરનો લોપ] કમલ, કલાક, કસરત, કાર્યલય, કાર્યાલય, કીમત,
કેશર, કોચેસ, પજાત, પાગલ, વક્ત્રીસ, મેંદુક, બાદબલ, બાલક, સંજીવ

(૪) [નિ. ૮૨: અંત્યાક્ષરના લોપ પછીના પ્રત્યય] અભિપ્રાયને, અનરગના, આશ્રવમાં, આયસનું,
ખાસીયતોથી, પ્રવાસથી, મૈત્રીથી, લાયકનું, વિજ્યમાં, કલાકને, કોચેસનો, બાદબલમાં.

ઉદાહરણનું લઘુલેખન

ચીનની મુખાફરીએ આવેલા ચાર અંગ્રેજ જુવાનોએ એક એકને નોકર રાખ્યો. સ્વભાવે બધા ટીખળા. પહેલે દિવસે તેમણે તેની આજીવી ખીલા વડે વખીનમાં ડોળી લીધી. ચીનો કહ્યું ન બોલ્યો. બીજો દિવસે તેની પધારીમાં મૂકી બેઠી, તો ચે એ ન બોલ્યો. ને ત્રીજાના કમસર કંઠી લાગી ઢાળી કરી. ચારે જણાને લાગ્યું કે આવા કાલે માનુષ્યની મરફતી કરવી ઠીક નહિ; ને તેમણે એ બીનાને તેણે વચન આપ્યું.

‘હવે આજીમાં ખીલા નહિ ડોળો?’ આ બંને પૂછ્યું.

‘ના!’

‘પધારીમાં રેતી વે નહિ નાખો?’

‘દરઘીઝ નહિ!’ જવાબ મળ્યો.

‘ધારે તો હું વે તમને મેરડી કાઢી હવેથી નહિ ખાટું!’

રફતમાં રમ પડનાં મહેતાજ દરવાજા પાસે ઊભા દલા, ત્યાં ચલેલા સાથે એક કુમાર ત્યાં આવી ઊભે. મહેતાજને જરાક રુબૂઝ કરવાનું માન મળ્યું આપ્યું એણે કુમારને પૂછ્યું, ‘કેમ, આ તારા સમાને આટલો મનજૂર વકરે સજ્જે છે?’ ‘એ મુખીને તમારી નિરાજમાં મહેતાજ થયું છે માટે!’ કુમારે જવાબ આપ્યો. મહેતાજએ વગર બોલ્યે નિદાસ લીધી.

સિદ્ધક: આકાશમાં થતી વીજળી, ને ભેળા દીવા આપણે બાળીએ છીએ એ વીજળી વચ્ચે થોડો તફાવત છે કયું?

કથુ: આકાશમાં થતી વીજળીનું શિશ આપણને નથી

કાચરેકર; અને આ કાશ પડી તારે કરી પડવાનું છે. એકરફ પગ ધોરો કે એથી મને ગંભીર હાલ અથવા મનનું નેજામ થાય તો!

કાચરેકર: હરફત નહિ. આપણો આ ડોળો જ સીંગ છે.

વજીઠ: અને તમે કહેા છે કે આ માનુસે તમારી નોકર થાતી!

કરિવારી એણે મનું ખાંડે: પણ તમારી કુવર તમામ પછી તો મારી જશે મોટા ઢગી કે નહિ તેની પણ મને શકા થાય છે!

‘આટલું!’ અરખાયરે બૂમ મારી.

‘પણ કહેા તેમને માથામાં વાગ્યો.’ બેરુસમને વાંધે લીધો.

‘એ હું ન જાણું.’ અરખાયરે મુખાવું. ‘સાકડા ભેળા અવાજ પડી મેં મારો નિર્જીવ કર્યો છે.’

‘તમે તમારી મોટર એક માનુસ સાથે ને બીજા માનુસ લીધી કેમ રંગારી છે?’

‘અરેરે, મોટરું ન સમાન્ય? અકરમાત થાય તો સા- સીએની જુવાની એકબીજાની નિકરડા વચ્ચે તે માટે!’

મોરેસક: (ચેર આવી પત્નીને છત્રી આપતા) હો, આને તો નથી બૂલી આવ્યો ને! કાચી મૂક, કાચે સંભાળીને આપવો. પત્ની: પણ આને તમે છત્રી લઈ જ ક્યાં તપા દલા? આ વળી કેવી ડીવર? કાચા?'

પોતાનો હક જાહેર કરતાં પહેલાં

ટૂંક વખતમાં રાજકોટમાં મળનારી કાઠિયાવાડની 'વિદ્યાર્થી-પરિષદ' સમયે 'વિદ્યાર્થીઓના હકનાં જાહેરનામાં ઘડવા' કરતાં ચે પહેલાં તો 'પોતાની ફરજ વિચારતા અને લાયકાત કેળવતા થવા' પ્રત્યે વિદ્યાર્થીઓનું ધ્યાન દોરતા કેટલાક વિચારો, જાણીતા લોકોએ વ્રી છગનલાલ નથુભાઈ જોષીએ મૂકી જતા- વ્યા છે તે સમગ્ર વિદ્યાર્થી જગતને ઉપયોગના હોઈ અને પ્રકટ કરીએ છીએ.

૨ મસ્ત કાઠિયાવાડ વિદ્યાર્થી પરિષદ રાજકોટને આંગણે જોલાની છે ત્વરે રાજકોટની વિદ્યાર્થી આલમને પરીષદ સફળ કરવા શું કરવું જોઈએ? મુંઝાણ મુનિવર્સિટી ગ્રેડિકની પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓની કલ્પે આમ કરે છે; દાહરૂકના ભારતરો વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષા કરે છે; શિક્ષણપદ્ધતિમાં ગાય અને લાલચને પ્રધાન રચાન આપવામાં આવે છે; લાલચરની શી જાહુ આકરી લેવામાં આવે છે; પાઠ્ય પુસ્તકો આગલકારોની ધૂન પ્રમાણે વારંવાર ફેરવી નાખી વિદ્યાર્થીઓને ખરચના પાઠમાં ઉતારવામાં આવે છે; આ અને આ પ્રકારની જીજ્ઞાસા ફરિયાદો દૂર થાય તો વિદ્યાર્થી પરિષદ કેંક અંશે સફળ થઈ જાય જરૂર:

પણ આ જમી ફરિયાદો દૂર કરવાનું આપણા હાથમાં નથી, મુનિવર્સિટી કે રાજ્યની સત્તા વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં આવી નથી, આપણે ખૂબ ચળવળ કરીએ, વારંવાર ઘરાડા પાડ્યા કરીએ, તો આપણે આવાજ વહેંચેગોડો સત્તાધારીઓના કાને પહોંચવાનો જ છે અને કાર્ણ પરિણામ આવવાનું જ છે એમ માની જેસવામાં હોય નથી.

પણ અનુભવવાળી એથી જિજ્ઞાસુ કહે છે: 'પારખી આશ સદા નિદાર'. જ્યાં સુધી ખુદ વિદ્યાર્થીઓમાં જળા નદિ અને ત્યાં સુધી જ્યાં કાંઈ છે. વિદ્યાર્થીઓમાં શક્તિનો સંચાર થાય એ માટે રાજ્યપાણુ ઉપાય વિદ્યાર્થીઓનું સંગઠન કરવું જોઈએ એમ કહેવામાં આવે છે, પણ એ સંગઠન કરવું કેમ? વિદ્યાર્થીઓમાં સંવચકિત કેમ કરીને ગેદા કરી શકાય? સાપ્તાહિક વિદ્યાર્થી સંગેઢતો ગોઠવોને કે અર્ચાપરિષદો રાખીને જ વિદ્યાર્થીઓ એ ધ્યેયને પહોંચી શકશે!

સંગઠનના જાજ ઉપાયો જેટલા ગોઠવી શકાના હોય તેટલા હમે ગોઠવાય, પણ એ જ્યાં કાર્યક્રમમાં રામ તો તો જ આવશે, જે એ જોજના ઘડનારઓમાં

પણ પ્રાણુ હશે. 'આગ સે આગ જલતી હે', 'દીવો દીવાને પ્રગટાવી શકે છે.' રાજકોટમાં એવા દીવા કેમ છે? ન હોય તો આજમી જ એ જ્યોત પ્રગટાવવા દીવા થયું જોઈએ.

આવી વિદ્યાર્થીઓએતિએ પૂર્વતેધારી માટે અવનના અમુક નિયમો ઘડી તે પ્રમાણે આચરતા થઈ જવું જોઈએ. ચોક્ક માર્ગેઈગરપ થઈપડે એવાનિયમો આરણા: પહેલું સુખ તે જાતે નથી. આજના વિદ્યાર્થીઓમાં શરીર માપકાંગલાં જ્યોત થતી ગયાં છે. શરીર-સંપત્તિ વિના તો જાધુ ધૂળ છે, તો વિદ્યાર્થીઓવરયામાં શરીર સુદટ જનાવવા માટે આજમી જ તનતોડ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. ૨૫૦ લોકમાન્ય તિસક ગદારાને કેલેજનું એક વર્ષ 'જમાડીને' પણ પ્રથમ શરીર સાઈ જનાવવા મહેનત કરી હતી. રાજ કસરત-આયામ કરવાની આવશ્યક ટેવ પાડો. તમે કસરત તો કરતા દશો; આસનો પે કરતા દશો. એ નિયમિત કરતા દશો તો તમારો એપ જરૂર તમારા નેડીઆ મિત્રોને લાગવાનો છે.

હલો ખૂપ આવે કે મોટો અમરજંધી હોય તો પે તેની સમક્ષ જે તમારા અંતરામાંને સાચું લાગે તે જરા પણ અચકાયા સિવાય, કપો સિવાય, નત્રતાથી વિવેકપૂર્વક કહેવાની હિમત કેળવતાં સીધો અને આ હિમત જનાવવા માટે, અલપવત કેળવતાં, જે કાંઈ સહન કરવું પડે તે રાજપાથી સહન કરનાં સીધો.

અવનમાં સાદાઈ, સેયમ અને શરીરશ્રમને પ્રથમ સ્થાન આપો.

આજે વિદ્યાર્થીઓજતમાં રંગીલાપણું છેલજટાઉપણું કે નાટકીઆના હાવલાવ વધારે જોવામાં આવે છે. એ દૂર કરવાનો જોનોરી છતાજ વિદ્યાર્થી દુરંધર થવા છજતા સુવકોએ પોતાનું અવન પઘટાવી જતાપવો

નેહએ. વિદ્યાર્થીગૃહમાં કે કુટુંબમાં રહેનાર વિદ્યાર્થીએ રોજ, દલકું ગણાતું, જેમાં શરીરને ધસવું પડતું હોય તેવું કામ બીજાં દાનર અગત્યનાં કામ છોડીને પણ હોંશપૂર્વક જાનવચાનાં સંકલ્પ કરે એ નેહએ. ઘરવાળાં, વાસણ માંજવાં, કપડાં ધોવાં, પચારી ઉપાડવી,— આ કામ વિદ્યાર્થીને ગમતાં નથી. તમે એ કામ કરવા-માં દમોશાંતપર રહો અને તમારી આસપાસનું એકી વાતાવરણ નાખી દે એવું નેહો.

વિજ્ઞાપતી કાપડ, વિજ્ઞાપતી સાણ-તેજ, વિજ્ઞાપતી નેડા, વિજ્ઞાપતી ખાડની ગિઠાઇને શોખ વિદ્યાર્થીઓમાં સારીપેઠે પેસી ગયો છે. પરદેશના ગોદમાં તણુઈ જઈ વિદ્યાર્થીઓ કહેવાતું બાથુનર મેળવતાં મેળવતાં પોતાના કુટુંબ પર ને સંસ્થા પર કેવા ભારરૂપ થઈ પડ્યા છે અને દેશનું સત્યાનાશ ચાળી રહ્યા છે તેનું તેમને જ્ઞાન નથી. એ જ્ઞાન વિદ્યાર્થીઓમાં આવે તે માટે વિદ્યાર્થીઓએ તિ ધરે, આજથી જ સંકલ્પ કરવા નેહએ કે શરીરને વિજ્ઞાપતી કાપડ આડી દરમીઝ અપવિત્ર નહિ કરે. ગોજશોખની વસ્તુઓ ખરીદી દેશની મરીજી વધારવામાં હું કેઈ કાળે દાઘો નહિ જ નાનું; દેશનું ધન વધારવા માટે રોજ કંઈ ને કંઈ ઉત્પાદક મજૂરીનું કામ કરીશ જ.

દરિજનોના ૮-૧૦

વરસનાં બાળકો પણ પોતાનો અભ્યાસ કરતા બુદ્ધિપ્રેમીશનું કામ કરી રોજ એવાર આના કુટી મારે છે. ખેડૂત—ભાર-વાડના કે સુધાર, સોની, હુદાર, કુંભાર કે મોચીનાં નાના બાળકો પોતાના બાપીકા ઘંધામાં મદદ કરી કુટુંબની રોજગાર

કહેવત કથન અને કવિતા

વાડ વિના લેલો ચરે નહિ

વગ વગર વગ થાય નહિ.

સૌ વગે વાવણા કરે.

એવાની હંફ રહે.

સીફરસજી મદી તેજકે જાન મારે.

વગે પીરસણું, વગે નાચ;

વગ ન હોય તે પાછો જાય.

વગે વાવણાં, વગે કાચ;

વગ વિનાના કુંવા નવા.

પછે પૂલ પછે નાચ;

પછે વિનાનો માર્ગો જાય

કારજ સહાયતા વિના, કસી શકે નહિ કોય;

કોઈ હથેડો શું કરે, જો નહિ હાથો હોય

જિના વસીલે આકરી, જિના ઠાક બુવાન;

યે તીને ફિલે જો જિના મુખારી પાન.

પાછ વૈસાનો યે વધારો કરે છે. તમે કોઈ એવું મજૂરીનું કામ વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં કરો છો ?

શરીરરખા થવું એ મહાપાપ છે; બીજા માટે શરીર ધસવું એ અવનવો મદાદદાવો છે. તમારા સાચા મદદ હોય તો તેની માવજત કરવામાં, તેમનું મેલું સાફ કરવામાં નાક મરડવાને બદલે આનંદ માણી શકો છો !

તમારા સાથીમાં શારીરિક કે માનસિક બેઝબાંપણ હોય, એટલેકે કોઈ વિદ્યાર્થી તોનડો હોય, બોખડો હોય, બહેરો હોય કે લંગડો હોય તો તેના તરફ પ્રેમ વરસાવો છો કે તેની મજાક—ફજેતી કરવામાં રસ લો છો ?

કોઈ વિદ્યાર્થીને કાંઈ ન આવડતું હોય તો તેને સીખવવા માટે થોડો વખત કાઢો છો, કે જાણે મારો અભ્યાસ ને જાણી મારી ઓરડી, હું માફ કરતાં યે પરવરતો નથી ત્યાં બીજાની વેઠ ક્યાં કરવા નહિ એમ કહી એકલકાર થઈ ગયા છો !

ટૂંકમાં વિદ્યાર્થીઓનાં દાનનાં જાહેરનામાં ધડવાની લાખકાન કેળવવા માટે દમણાં તો વિદ્યાર્થીઓની ફરજ જ વિચારતા થઈ જાય. અને અવનવે ઉત્કર્ષ કરે તેવા ગણપાગાંઠના સંકલ્પસિદ્ધાંતો ધડી કાઢો, અને એ પ્રતેગે આગ્રહપૂર્વક વળગી રહો, અવન સિદ્ધાંત

મુજબ અજ્ઞાપતી શીખરો

તો થોડા વખતમાં તમે

તમારા પોતાના જ અવ-

નનાં અજ્ઞાપતી વર્તન થએલું

જોશ અને તેની અસર

વિદ્યાર્થી જગત પર પણ

થવા વિના નહિ રહે.

સો વાનનાં એક

વાત છે: આજ કાલા તો

જગ લણા.

અગતલાલ ન. નોધી

(ગોસ્ત્રી પ્રાચીન કંઠકથા)

સોનેરી ઊન

ધણું વરસ પૂર્વે ધ્રીસના મિન્-યુઅન પ્રદેશ ઉપર ધસન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને પીલીઆસ નામનો એક ઓરમાન ભાઇ હતો. પીલીઆસ મદા દુષ્ટ અને સ્વાર્થી હતો. તેણે છળકપટ કરી મિન્-યુઅન પ્રદેશની રાજગાદી પચાવી પાડી અને પોતાના મોટા ભાઇ ઇસનને હઠધૂત કરી રાજ્યની જાદાર દાંડી કાઢ્યો.

પોતાના નાના પુત્ર જેસનને ઇંછ રાજા ઇસન માદ જંગલમાં શિખારીના વેશ ભટકવા લાગ્યો. એક દિવસ એક બેડી શુકા પાસે તે આવી પહોંચ્યો. જાંદર જેવું તો એક મદાન સમર્થ રાત બેઠેલા. સમય વિચારી રાજાએ પોતાના પુત્ર જેસનને ઓમના ચરણોમાં મૂક્યો અને કહ્યું, 'કૃપા કરી મારા આ પુત્રને આખી પાસે રાખી તેને શોગ્ય વિદ્યાભ્યાસ શીખવે.' જેસનની બાલ્ય સુખમુદ્રા તોછ તપસ્વીને લાગ્યું કે આ ઊકરો જન્મિષ્ઠમાં મદાન થવા સરખયો લાગે છે. તેમણે તરત જ દા કહી આને જેસન એ શુરુ પાસે રહી વિદ્યાભ્યાસ કરવા લાગ્યો. કાળે કરીને ઇસન મન્જુ પામ્યો.

વખતને જતાં વાર નથી લાગતી. જેસન દલે લુપ્તાન થયો હતો. યુરુએ તેને સર્વે વૈલામાં પારંચત કર્યો હતો. દલે તેને પોતાનું વતન પાદ આપ્યું યુરુએ તેને સધળી વસ્તુરિચનિ સગવડની એટલે પિતાએ શુભાવેલું રાજ્ય પાછું ગેળવનાની તેને તીવ છટેજા થઇ આવી. તરન જ શુરુ પાસેથી આગીતદ ગેળા પોતાના વતન મિન્-યુઅન પ્રદેશ તરફ તે ગાવી નીકળ્યો.

રતે જતાં એક મોટી નદી આવી. કિનારા ઉપર એક પુદ્ડ ડોશીમાં બેઠેલાં. તેણે જેસનને બોલેને કહ્યું, 'બેટા! મને સામા કિનારે લઇ જા!' એ કહી જલે-જલ વહી જતી નદી, જાંદર ઉછાળા મારતા મોટાં

મોટાં મોમં અને તાપી નજર ન પહોંચે એટલે દૂર જલ્યાતો કિનારો જોઇ જેસન પરીવાર તો ચંબી ગયો. છેવટે, મને તેમ થાપ પરંતુ ડોશીને સામે કિનારે તો પહોંચાડવી જ એવા દુદ નિશ્ચય ઉપર તે આગ્યો. તેણે કહ્યું, 'માડી! આશા, હું તમને સામા કિનારે પહોંચાડી દઉં!'

પરંતુ, જ્યાં સામે લુગે ત્યાં તો ડોશીને જદલે મદાન તેજસ્વી સાહાત દેવી હીરા (મીસ દેશની સર્વ સત્તાધીશ, દેવેની મદારાણી)

બોલેલા! જેસન તેમના પગમાં પડ્યો. હીરા પ્રસન્ન થવા અને વચન આપ્યું કે 'સંકટની વખતે મને પાદ કરજો; તત્કાળ હું તને મદાય કરીશ.'

જેસનમાં દલે જમણે ઉત્સાદ આગ્યો. થોડા જ વખતમાં પોતાના કાકા પીલીઆસ પાસે તે જઇ પહોંચ્યો અને સંજળાવી દીધું કે આજે તો મારી સાથે પુદ્ડ કરો, તદ્દિત મારા પિતાનું રાજ્ય મને પાછું સોંપી દો!'

પીલીઆસે મનમાં કપટ રાખીને તેને આપકાર આપ્યો અને વિના મહેનતે જેસનનું કાસણ કાઢી નાખવાનો વિચાર કરી કહ્યું, 'તો તું આશિરપસ પર્વત ઉપર આવેલા દેવીના નિવાસસ્થાનમાંના નંગવ-માથી સોનેરી ઊન લાવી શકે તો જરૂર હું તને તારા પિતાનું રાજ્ય સુગ્રત કરું!'

જેસન જેવો શરૂવીર તેવો જ સાહસિક પણ હતો. તેણે જોયું કે સોનેરી ઊન જેવી દુષ્કર ને વિષ્ણુના ગીજ લાવવાથી પોતાની કાર્તિ પશુ ચોતરફ ફેલાશે. તરન જ તેણે એ ભગીરથ કાર્ય કરવાનું ખીંકું ઝડપ્યું.

તેણે પોતાના કેટલાક શરૂવીર સદાખ્યાયીઓને સાથે લીધા અને દેવી હીરાનું રમરણ કરી તે દરિયા-કિનારે આવી પહોંચ્યો. તેઓએ જંગલમાંથી ત્રાકડાં કાપી એક જંગી વઢાણ જનાયું અને આશિરપસ પર્વત તરફ સમુદ્રરસ્તે સી રવાના થયા.

થોડે દૂર ગયા ત્યાં એક વિચિત્ર ટાપુ આવ્યો. જેવું વઢાણ તેના કાંસ ઉપર લાગ્યું કે તરત જ મોટા પહાડ જેવા ચરીરવાળા અને જી હાથવાળા સંખ્યા-બંધ શક્તિઓ તેમના ઉપર ધસી આવ્યા. જેસનના

સાથીદારોમાંનો એક દિરેક્ટસ પ્રવીણ બાણવળી હતો. તેણે પોતાનું મજબૂત ધનુષ્ય ખેંચી રાક્ષસો ઉપર બાણોનો વરસાદ વરસાવ્યો અને તે બધાને કિનારાના પત્થરો સાથે સળગાડી દીધો થોડી જ વારમાં વિખાસનો અંત આવ્યો.

આગળ જતાં એક ભયમ શરૂ થયું. ત્યાંના રાજાએ જેસનનો સત્કાર કરી સોને જમવા માટે બોલાવ્યા. પણ જેવું જમવાનું પીરસાયું કે તરત જ ઓમિતા આકાશમાંથી અર્ધ મનુષ્ય અને અર્ધ જનન-વરનાં શરીરવાળા દાર્પીજ પક્ષીઓ આવી બપોર સોંપાઈ ઝૂંટવા ગયાં. રાજાએ જેસનને વિનંતિ કરી કે આ પક્ષીઓ મને અને મારી પ્રજાને ઓહોનિસ આ પ્રમાણે દુઃખ આપે છે! તરત જ, જેસનના બે મિત્રે કે જેઓની ઊડવાની ગતિ પવનના જેવી હતી તેઓ તેમની પાછળ પડ્યા અને મોટી લડાઈ કરી જ્યાં દાર્પીજનો અંત આણી રાજાને હમેશને માટે દુઃખથી મુક્ત કર્યો.

આનંદથી સૌએ આગળ સફર શરૂ કરી. કેટલેક દૂર ગયા ત્યાં સમુદ્રની સપાટી ઉપર બે મોટા જરફના પહાડો તરતા જોયા. જેસને કહ્યું, 'હિરતો!' સંભાળજો. કપરી કેસોટીમાંથી તો હવે પસાર થવાનું છે!' ઓલિમ્પસ પર્વત પાસેની દેવશ્રીમાં જવાનું આ પ્રવેશદાર હતું. જેવું કેાઇ જરફના આ બે પર્વતોની વચ્ચેમાં થઇ પસાર થવા જતું તેવા જ તે સામસામા જોરથી અથડાઈ પ્રવેશ ચતારનો નાશ કરી નાખતા. વહાણને થોડા વખત ખાળી રાખી જેસને દેવી હીરાનું રમરણ કર્યું. એટલે દેવીની પ્રેરણાથી તરત જ સડસડાટ કરતું એક પક્ષી બંને પર્વતોની આરપાર નીકળી ગયું. એ પક્ષીને ચઢી નાખવા માટે જેવા એ બંને પહાડો અથડાઈને છૂટા પડ્યા કે તરત જ જેસને પોતાનું વહાણ જોરથી હંકાર્યું, અને ક્રીથી તે પર્વતો સામસામા અથડાય તે પહેલાં તો વહાણ પહાડોને સામે પાર નીકળી ગયું!

આવીઆવી ઘણી મુશ્કેલીઓ વેડીને છેવટે તેઓ ઓલિમ્પસ પર્વત ઉપર આવી પહોંચ્યા અને ત્યાંના રાજા એકઠીને સોનેરી બિન લેવા દેવા માટે વિનંતિ કરી.

રાજાએ કહ્યું, 'સોનેરી બિન મેળવતાં પહેલાં તો તમારે ધણું મદાન કાપ્યું કરવાં પડશે. જુઓ, આ સાથે પિત્તળની ખરીઆવાળા બે જંગી ખૂંટ બાંધેલા છે. તેને

પ્રથમ તાળે કરી આ દેવી ખેતર તમારે ખેડવું જોઈશે અને પછી તેમાં રાક્ષસી સર્પોના દાંન વડે વાવેતર કરવું પડશે. પણ એટલામાં તો શસ્ત્રો સહિત સંખ્યાબંધ પ્રચંડ લડવૈયા તેમાંથી કૂદા પડશે. સૂચારિત થતાં પહેલાં એ બધા લડવૈયાને જે માંગ શકે તે જ આ બિન મેળવવા માટે લાપક ગણાય!'.

આ સાંભળીને બધા શરરીરા તો રતબજ જ થઇ ગયા. એટલામાં, દેવી હીરાની પ્રેરણાથી, એ રાજાની પુત્રી મીડીઆ ત્યાં આવી પહોંચી. તેણે જેસનને કહ્યું, 'એ તું મારી સાથે લગ્ન કરવા કૃપાળ થાય તો આ સોનેરી બિન મેળવવાની સઘળી યુક્તિ હું તને બતાવું!'

જેસન તરત જ કબૂલ થયો અને મીડીઆએ મંત્ર લાણી જાદુઈ તેલ જેસનને આપી શું કરવું તે બધું બરાબર સમજાવ્યું.

બીજા દિવસનું પ્રભાત થયું. મોટી વિરાટ સભા ભરી રાજાએ જેસનને બોલાવ્યો અને બે ખૂંટ બતાવી તેમને પ્રથમ તાળે કરવા સૂચવ્યું.

મીડીઆએ આપેલું જાદુઈ તેલ શરીર પર લગાડી જેસન મેદાનમાં આવ્યો, જેવા ખૂંટને છૂટા થૂમરા તેવા જ તે જોરથી ટુંકામ મારતા અને નરેકોસ-માંથી અગ્નિ વરસાવતા જેસન ઉપર ધસી આવ્યા. આ મહા જળવાન ખૂંટોને પેલા જાદુઈ તેલના પ્રભાવથી જેસને થોડા જ વખતમાં મ્હાત કરી હળ સાથે જોડી દીધા. પછી રાજાએ આપેલા રાક્ષસી સર્પના દાંત લઇ એ દેવી ખેતરમાં વાવેતર કરી નાખ્યું. થોડા સમય થયો એટલામાં તો એ જંગીનના કણેકણમાંથી શસ્ત્રો સહિત સંખ્યાબંધ લડવૈયા ઉત્પન્ન થયા અને સૌ જેસન પર ધસી આવ્યા. તરત જેસને પોતાના કમરપટાને મંત્ર લાણી તેલ છાંટ્યું અને જેવો તે લડવૈયાની વચ્ચેમાં ફેંક્યો તેવા જ તેઓ અંદરોઅંદર લડી કપાઈ મૂચા. આ રીતે આ કપડે કાર્ય સોજ પહેલાં પુરું કરી જેસન રાજા પાસે આવ્યો અને સોનેરી બિન આપવા માટે વિનંતિ કરી. પરંતુ રાજાએ બીજા દિવસ ઉપર એ વાત મુલતવી રાખી સલા બરબારત કરી.

તે જ રાત્રે મીડીઆ જેસન પાસે આવી અને કહ્યું, 'મારી સાથે હમણાં ચાલે તો હું તમને સોનેરી બિન બતાવું. સૂચોદય થતાં પહેલાં એ નાસી નહિ છૂટીએ તો રાજા આપણા સૌનો નાશ કરી નાખશે.'

જેસન અને તેનો એક સા-
થી સંગીતકાર બંને જુલુ તૈયાર
થયા અને મીડીઆ સાથે ગાદ
જંગલમાં, એક મોટા ટુક્ક પાસે
તેઓ આવી પહોંચ્યા. જુલુ છે
તો એક પ્રચંડ ઝેરી સર્પ જો
આડની આસપાસ ચીટળાએલો
પડેલો! સાબુસોના આપવાનો
પગર સંભળી તેનાં જોરથી
પોતાની ફેલ પ્રસારીને બંધકર
અગ્નિની જ્વાળા પરસાવતુ
જેવું તો કાંતલ ઝેર ચોતરફ
રેલાવું કે આસપાસનાં ગાદ
તથા વેલા પાંદડાં બગાડે આખ
ચૂક ગયા. મીડીઆ મંત્ર બામ્બી
તેની પાસે આવી અને પોતાનો
ધુંવાળો હાથ એ નામની ઉપર
ફેરવવા લાગી, એટલે જેસનનો
કાથા પેસાસંગીતકાર મીડીઆ-
ના કહેવાથી મોરલી બાળવાવા
લાગી. મધુર મોરલીના નાદથી
સર્પ આનંદની મસ્તીમાં આગી
ગયો અને પોતાની પ્રચંડ ફેલ
ઉંચી કરી આગળી તેમ કાઢવા
લાગી, એટલે તરત જ જેસન
ઉનાચળે પડે આથી એ ટુક્ક ઉપર
ઘટકની સોનેરી ઊલ લઈ લીધી!

પોતાનું કાંપ પ્રફૂલ્લ એલું જોઈ
જેસન, તેના કાળીદારો તથા
મીડીઆને લાગે જ રાત્રિ પદા-
બમાં જોડી આગતો ગયો અને
ધોડાદિવસે મિનુઅન પ્રદેશની
સામ્રાજીમાં આવી પહોંચ્યો.
તેના કાંકે પીસીઆસ તો જે-
અને જેનાં જ નાસી છટકો,
એટલે મીડીઆ સાથે પામ-
ધૂમગી લગ કરી જેસન તખ્ત-
નાગીન ગયો. (બંધેલ ઉપાધો)
દેવજી બ. અંબરદિયા

દસ ઊંદર

દસ દસ ઊંદર, એમણે મોની પહેરી મુંદર,
આખરું દેખી ફડકા મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

નવ દસ ઊંદર, એમણે નવગા પહેર્યાં મુંદર,
કચો અંધતો દળી મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

આઠ દસ ઊંદર, એમણે ટોપી પહેરી મુંદર,
પાણીમાં મોં નેચા મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

આત દસ ઊંદર, એમણે મોઝાં પહેર્યાં મુંદર,
દોરડે લીંચકા ખાવા મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

છ દસ ઊંદર, એમણે નેકા પહેર્યાં મુંદર,
નાચવા મના લપરી મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

પાંચ દસ ઊંદર, એમણે સરગા પહેર્યાં મુંદર,
ધજ્જદહો દળી પડ્યો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

ચાર દસ ઊંદર, એમણે મોપા લીધા મુંદર,
ગેટિકયા અમાદો પડ્યો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

ત્રણ દસ ઊંદર, એમણે લાકડી લીધી મુંદર,
ગેડી દડે રમવા મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

બે દસ ઊંદર, એમણે સંખળ લીધી મુંદર,
સખનાં ખડિંગ પડી મગો, એક ઊંદરડો મરી ગયો!

એક દસ ઊંદર, એણે યુપરા ખાખા મુંદર,
જિદાદી દેખી ટરી મગો, સીધો દરમાં મરી ગયો!

દમજીરાજ માની

આધુનિકતા

આ પાસે આમકું ને આ પાસે રો'ર વચ્ચે બુદ્ધિનાં પાણી વહેનાં,
 દોડદોડ સેધનાં બંગેસા વેર એ કે પાણીની ગાલ માહે રે'નાં,
 આજે એ ગીર પદે સેતુ બનાવ આજે તે પાણીમાં પથ્થર તરના,
 સત્યનુચય સમનામ ફેરી દુવાલ કચનુચના દેગનામ રે'શું રહના. (કુલગજ)

શશિયાનો સાહિત્યાત્મક પુરસ્કન

'In the hope of glory and good
 I look without fear ahead'

એ શ્રીશિયાના નાનરે તે કાંઈ કોઈની મુખ મને એ
 વજાગ્ય છંદોગ્રહ બનાવ્યુ હતી, પણ એજ છવનમા તે
 એ આછવન પડાઈ ચુક્યું હતુ છવનની એ સર્વાનર્ભૂત
 પ્રાણીને લઈને કોણે રશિયન સાહિત્યને કોરકું તે માતબર
 બનાવ્યુ છે કે આજ એ રશિયન સાહિત્યના પિતાનું બિરદ
 પ્રાપ્ત છે અજ્ઞાત યેગિનગ્રાડની બાગીચમાં જ, એક સુગી
 પહેલા કંદમ્બા જળમી થઈ મોતને બેઠેલા શશિયાનો એ સાવર
 તે એકેકાંડર સન્નિધેવિચ પુરિન.

સ્વીડનના એક રાજકુમાર નોર્મોસેટ સ્થાપેનું કકા
 ગજાગીબર માહ્યોના જ વિરતાન શરકોવાઈટ સરયાન પા-
 છગી છવાન, પીર અને ફેશીઅનના પ્રયાસોથી એક મદાન
 સમજ્ય બની ગયું. પરંતુ સામાન્યજિનનારની એ સાતે
 સુવિચારા એ રશિયન સામાન્યગણ ક્યા જે મનભર નેનું
 કું વર જ બહાર આવવા નથી પામ્યું. પ્રભને કપયોગ
 માત્ર ગરો અને એમના મદદનીશ જમીનદારોનાં વચ્ચે
 દકાનવાના ધરિયાર વરીકે જ હતો. એવી મનને પેતાના
 પ્રભાવનું પહેલું બાન કરાવનાર આ પુરિન. એના કાળના
 અને એ પગીના રશિયન છવનના પ્રકરમાં એનો સોથી
 મોટો ટિરરો છે. ઓગેટ, ફોફરડિન, રાવર અને નિલોએ
 એમ જમન છવન ધાડ્યું, શેર'ગીર, બાવરન, રોલી ને
 કિકેસે એમ અંજોજ છવન અને કોનેઈલ, ફિસીની, મોલિયેર
 અને એલાએ એમ ફેંચ છવન ધાડ્યું એ જ રીતે રશિયાનું
 છવનપાદર ચારે ત્યાંકિઓને આભારી છે; પુરિન, નેશાસે
 તઈનેફ અને ટાલરટોય.

પરંતુ એ ચારેમાં પુરિનનું નામ નિશ્ચય જ છે. એ
 કાંઈ ભનિ કે દેશનો કપિ નથી જન્મનો-માનવતાનો એ
 સાવર છે. એની સાવરી સાદમાં ચારી, સીધી હૃદયને પડેથી
 વળે એવી છે. એનો રાખમડોળ પાણુ બદુ નાનો છે. સમાજના
 ગીચતા પર સુધી જ્યારે આદિત્ય પડેશનું નકોનું ને કપે
 પર કર્મન મદાકૃતિયા તરફથી નજર ફેરેવા જ્યારે નાજજ
 હતો ત્યારે મનુષ્યામાં આદિત્ય જગ્યાથી એને મદરપદે
 સ્થાપનાર આ કપિ. શીઆડોર ફોરટોયેકુકીએ તે એનું પૂતળું
 પુરકું મુકના રશિયન મનને કહેવું કે, 'મેં પુરિન આપણને
 ન મજબૂત હોન તે એના પગીની સજક પ્રતિબાઓમાંની
 એકે આપણા આદિત્યને ન મજબૂત હોન.'

રશિયાના એ સાહિત્યાત્મકોના જન્મ મોરો ખાતે ૧૮૨૯
 ના વ્હાની છઠ્ઠીએ જન્મેલો. એના ગ્રામપણના કાળમાં રશિયામાં
 ક્રોફ્ટરોની ગોલગાલા હતી. એકલા યુદોપના જ નહિ પણ
 ઓડ, અરમ, ગીન, હિંદ બધા મુલકોના સાદિત્યવચ્ચે રશિયન
 આપણા કુતારવાનો એનો કાલ એટલો જળબર અને કીંગી
 છે કે આજ પણ અનુપાદક તરીકે જગતમાં તેનું સ્થાન અજોડ
 છે પુરિને એનો કુટો અખાસ કર્યો. સર્જક પ્રતિભા તે
 એને નુશળી જ મળેલી. તેની છુટી નસ એરીયાના ફેરિડો-
 નોરનાએ હંતકયાએ ને લેકગીતેથી તેમાં મૂલ પ્રેમણ ફરી
 હતી; એટલે અદાશમે પદે રશિયન પારદશખાતની આકિસમાં
 એ એકાધી એ વખતથી જ કોણે, ૧૮૨૨માં 'પૂરે જમ્બુ,
 'ફસલા આં લી'કેમગીસ' લખ્યું શર કરી દીધુ હતું.

સાહિત્યસેવા તે કોણે આસ્ટી ને કંઈ પ્રતિષ્ઠા જે પ્રાપ્ત
 કરી; પણ સમીક્ષણ એ કાળના રશિયન ગમાજના એવ મી
 પર્થે સામે એ એટલો તે બગતો મયો કે વખાને છીક લાગી
 કે તેનું કવિત્વ ફેપાલ જઈ તે માત્ર ફરનેગલ જલિન જ બની

રહેશે. પણ ખરી રીતે તો આ વખતે એ હપલા ધરના માનસનું વિચલન કરી રહ્યો હતો. એને પરિસ્થિતિ નીચલા ધર પ્રતિની તેની આતુકરૂપ અનેકગણી વધી અને એ બ્રહ્મસમાં ને બ્રહ્મસમાં એણે 'સ્વાતંત્ર્ય'નું ચીત લખી નાખ્યું. ને એની હાથે લખેલી નકલો સૈદ પીટરબર્ગમાં એણે ફેલાવી.

પરંતુ ઝારના બસુરી ખાતાએ તરત તેની આ પ્રવૃત્તિની ખાતરી મેળવી ને તેનું કિરીનેક ખાતે દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. ત્યાં બાપરનનાં કાન્યાના અલવાસ અને કોરેસસના નિસ્સર્ગભાણાએ તેના સાયદીમાં નવો આતશ ફૂટ્યો. એનું પ્રથમ ફળ તે ૧૮૨૨માં બહાર પડેલું તેનું 'કોરેસસનો ફેરી'. એ પછી ક્રિમિયન ખાનોના ફેરીના રૂપમાં એણે વર્તુલેલી છપનકથા 'બપરીસસનું ઝરણું' ૧૮૨૪ માં બહાર પડ્યું. એ પણ કોરેસસનાના એ નિર્વાસિત છપનની પ્રેરણાના આધારે જ.

દેશનિકાલનાં ઝાર વિરુદ્ધની ખાનગી સંસ્થાઓથી તે વધુ ને વધુ બળતો ગયો, પણ એવામાં નારિતક વિવાદો ફર્યાવરતો એનો એક પત્ર રસરસના હાથે ચડયો ને પરિણામે એને ગિલાઈલારકાય ખાતે નજરકેદ રહેવાનો દુકમ થયો. આ ક્રોધાવસમાં પુસ્તિકે નવી રશિયન કવિતાનો અલવાસ કરવા માંડ્યો. બાપરન, આંદ્રી ને રોનિયેના મધ્યમાંથી પણ ખૂબ પ્રેરણા મેળવી. ૧૮૨૫માં શેક્સ્પીયરની રીતીએ એણે 'ગોરિસ મોન્ગોલે'નું કથાનાત નાટક બહાર પાડ્યું. એક રીતે તો એ શેક્સ્પીયર કરતા પણ ચડી જાય છે. શેક્સ્પીયરનાં નાટકોમાં કાંઈપણ દેશના પાત્રો એને હાથે ચડતાં નહોત જાણી જાય છે, જ્યારે પુસ્તિકાનું તેમ નથી કહેતું. 'ગિલાઈ' (છપ્પીએ)માં એણે દોરેલું મલેકાનું પાત્ર આપણે લઈએ. એ આપણને બીજાક સંસ્થાન નહિ લાગે. એના ભવતન હીજસાએલો ફરુક દેશ ને ભવિષ્ય આપારે પણ સોપના આપણને મળ્યા આવે.

ઝારશાહી સામે રશિયાની ક્રાંતિની ફેલેલી સુરંગ આખરે રેન્સિસ્ટ(ટિસેમ્બરના) બળવારૂપે ૧૮૨૫ના આખરી મહિનામાં ફૂટી. પુસ્તિકના ધખા મિત્રો એ કાતરસામાં સમીક્ષ હતા. એણે પોતે તો અવગચેતી વાપરી, પકડવા પડેલાં જ અગાવનાં બધાં કાગળિયાંને અગ્નિતરકાર કરી નાખ્યો હતો. રક્ષાપાત ને અપાપુષ્ટી દેશમાં જારે બાનુ એા પકડતા જવાં હતાં. એવામાં એલેક્ઝાંદર પડેલાનું મૃત્યુ થયું ને એને દેકાણે નિકોલસ ગાદીએ આવ્યો. પુસ્તિક પ્રત્યે એને આદર હતો. એણે તેને માફી બહારી પોતાની પાસે બોલાવ્યો ને પાંચ પાંદેશ ક્ષેત્રોમાં નમ્યો. પુસ્તિક સાથેની મુલાકાત પછી કાગઠ પરફેરને એણે કહેતું, 'I have just been conversing with the most intelligent man in Russia'

૧૮૨૯માં પુસ્તિક જનરલ પાકેનિય સાથે કોંગ્રેસની બીજ સફરે મેળવ્યો. એના બધાનરૂપે એણે 'અંગ્રેમની સફર' લખી છે. ૧૮૩૧માં ન.ત.લિયા પ્રેકોરોફ સાથે મૅટ્રે લગ

ઈયો. એ પછી પેરેશાકેરીમાં એની નીચણી પાંચ હબર રજલના પગારથી કાયમ થઇ ગઇ.

એને દવે, એ એક માત્ર કૃતિની પુસ્તિકે જગતસાહિત્યની આગલી દરોજમાં સ્થાન મેળવ્યું એ એની 'યુલન કોનેલિન' ૬. ૧૮૩૨માં બહાર પડી. જગતને એ 'યુલન કોનેલિન' નમતું હોત તો પર્મિલના 'ઇપીડ' કે કલિસાસના 'સાકુતલ' એવી જ પોદ જાન. સમાજછવનથી ગદિબૂત બનેલો, 'છપ્પીએ'માંનો અલેક્ઝાંદર એા નામે 'કોનેલિન' તરીકે પુનઃ છપન પામે છે. ને આ વખતે એ પોતાના હૃદયના રક્તના ફળ મારે બહાર નબર નથી ફેરવતો, પણ પોતાની ભવતમાં જ એ આભરનો હાથ રોધે છે. આમ જનતાના હૃદયને આમાં એ કોટલી સફળતાથી સ્પર્શ્યો છે કે નવી પેઢીના રશિયનો એના આદર્શ પ્રમાણે જ છવન છવતા થયા છે. લોકહૃદયને એવલી દસાએ પડેલાકામાં તો તઈનેક ને દેસાઈય પણ નિષ્ફ નીરવ્યા છે.

એન જ્યોર્જ દેકનર દ આન્યે સાથે ૧૮૩૭ના ફેલ્ડમાર્સની આઠમીએ હૃદયુદ્ધમાં ઝનતમાં એ ખૂબ પાવલ થયો ને મૃત્યુ પામ્યો. એ હૃદયની પ્રેરક નાતાલિયા દોવાનું મનાવ છે આમ ગાહુ સાલની આઠમીએ રશિયાના કોમદારકિની પદેથી રના-બીતો પ્રસંગ આવી ગયો ને રશિયાએ એ કિત્તની એનું તર્પણ કર્યું.

હૃદયીને હાંપી છે, જમીનને ગ્યોએ છે ને દેવકેડને રો-કરીયર છે એના રમિયારે પુસ્તિક છે. કંઠજ બીતો, અનુભૂત તુરકો, અન્ન મિતિખા ને એગમરી તેની બાપાએ આજના રશિયાનું અર્ચન કર્યું ને એની કાગળી ના પડાય તેમ નથી. જગમાં એમ એનું 'યુલન એ ગેલિન' સર્વોત્તમ

છે તેમ મદલપાણીમાં તેની 'Captain's Daughter' એ નવલકથા અને 'The Queen of Spades' એ નવલિકા સર્વોત્ક્રષ્ટ છે. એણે જે કંઈ લખ્યું છે એ બધું લોકોની નાક સાથે ચોતાળી નાક બેઠીને જ લખ્યું છે. એમ તો આજના રસિયામાં જે લોકો માટે લખનારા પણ છે—યુરિસ્ત કરતાં વધુ પ્રતિભાશાળી, જ્ઞાનરૂઝ અને ઊર્મિશીલ,—જણે એ બધા 'Gentlemen writing about masses' જ રવા છે. અત્યારનું રસિયાનું રાજકારણ જેમ મોટેભાગે પ્રથમજારી સિવાય કશું નથી, તેમ અત્યારનું તેનું સાહિત્ય પણ મોટે ભાગે પ્રચારકત્વે સિવાય કશું નથી અલબત્ત, એ પ્રચારકત્વે પાછળ લોકોની સિદ્ધાંત પાછળની ધમકા ઊભી છે એની ના નહિ.

—જ.

માતૃભાષાની પ્રતિષ્ઠા

*** હિંદની બધી યુનિવર્સિટીઓમાં કલકત્તાની યુનિવર્સિટી બુદ્ધિમાન બુદ્ધી (સંજ્ઞા. ૧૮૧૭) છે, રાષ્ટ્રીય અસ્થિતા મટિના તેના પ્રવાગો પળું સોધી લૂના છે. ૧૯૧૬માં એટલું 'અલકના યુનિવર્સિટી કમિશન' તો હિંદની યુનિવર્સિટીઓના ઇતિહાસમાં એક માર્ગસ્તંભ મણાય છે એના રાષ્ટ્રીય અસ્થિતાના અસ્થરનું તાણુ જ હાલકારણ આ ગીચે ઉતાર્યું છે.

હિંદની યુનિવર્સિટીઓના ઇતિહાસમાં અઝાદ નહિ બન્યે એ સ્વ લેવા એવા એક પ્રસંગ હાલમાં બની ગયો છે. આ પ્રસંગ તે કલકત્તા યુનિવર્સિટીના પટ્ટીદાર સમારંભ વખતે તા. ૧૩મીએ કપિલર ડાંગેરે આપેલું લાક્ષણિક સોલીનુ પ્રવચન છે. આ પ્રસંગની નેપથ્ય એટલા મટિ લેવાની છે કે કપિલર ડાંગેરે બમાળની માતૃભાષા—ગુજરાતીમાં પ્રવચન કર્યું હતું અમારે માથ તાર આ યુનિવર્સિટીમાં પદવીદાન પ્રસંગે અંગ્રેજ સિવાય બીજા ભાષામાં પ્રવચન થએલ નથી, તેમ જ યુનિવર્સિટીની પટ્ટી એને ન મળી હોય એવા બહારના માણસોને તે કાર્ય માટે કાઢવારનિમંત્રેલા નથી. એટલું જ નહિ, સ્નાતક વિદ્યાર્થીઓને પાઠવી લેવા માટે કોટ-પેન્ટ સિવાયના દેશી પોષાકમાં આવવાની છટ નહોતી; પરંતુ આ વખતે તે બાબતમાં પણ છટ આપાઈ હતી, અને ઘણા બાર વિદ્યાર્થીઓ ધોળી અને પહેરણ—બંગાળી પોષાક પહેરીને આવ્યા હતા. આ તણુ કારણે યુધ્ધી કલકત્તાની યુનિવર્સિટીના આ પટ્ટીદાર સમારંભ અપૂર્વ ગણી શકાયો.

હિંદમાં સઠુથી પહેલી કલકત્તા યુનિવર્સિટી સ્થપાઈ હતી. યુનિવર્સિટીના પટ્ટીદારમાં સુધારા કરવામાં પણ તે અગ્રેસર જ રહેતી આવી છે. શિક્ષણ વિદ્યાર્થીની માતૃભાષા દ્વારા આપાતું જોઈએ અને પરીક્ષા પણ માતૃભાષામાં જ લેવાની જોઈએ એવી શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ મોટેથી બૂમ મારી રહ્યા છે, પરંતુ તેના અગત્ય કરવાની પહેલ તો કલકત્તાની યુનિવર્સિટીએ જ કરી છે. વેપ, ભાષા અને વ્યાખ્યાના—ત્રણે બાબતોમાં

રવતની પ્રતિષ્ઠા કરવાનો આ પ્રયાસ મંડલનીય અને અનુકર્યનીય છે. પારકા વિદ્યાન પાસે, પારકી ભાષામાં, પારકા પોષાકવાળા વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ કરવાની યાત્રી આવતી પરંપરામાં કલકત્તા વિદ્યાર્થીને મરશ્યપ ખાલિસાબંધ કર્યો છે. આ પ્રસંગે ડૉ. ડાંગેરે આપેલું માપણ સ્વભાષાના અભિમાનથી નીતરતું હતું. તેમાં સ્વભાષા બંગાળી પ્રદેશો આદર અને લાગણી ઉત્કટ સ્વરૂપમાં દેખાઈ આવતાં હતા. એ માતૃભાષા તરફ વિદ્યાર્થીમાં બતાવતા અનાદર પ્રત્યે ઉગ્ર દોષ પણ તેમાં દેખાઈ આવતો હતો. તેમ છતાં અંગ્રેજ ભાષાની આવશ્યકતા પણ તેમાંજ દર્શાવી હતી; પરંતુ તે વિશ્વનું રાજકારણ, વિજ્ઞાન વગેરે સાહિત્યના ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે તેમજ આઈવિકાપ્રાપ્તિ અર્થે. હિંદુસ્તાન એક જ એક દેશ છે, જ્યાં માતૃભાષાને બદલે વિદેશી ભાષામાં શિક્ષણ અપાય છે અને પરીક્ષાઓ લેવાય છે, એવી કડવી અને કુખમદેવી દીકા ક્ષી નેમણે માતૃભાષા દ્વારા આમ વર્ગ સાથે એકરસ મથાને સ્ફર્તિદાયક સંદેશો વિદ્યાર્થીઓને આપ્યો હતો. (ગુજરાતી)

અંગ્રેજીનો વસંતોત્સવ

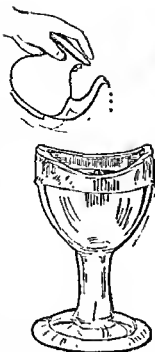
ચીમચીન અપના થયેલાં એ બરમીકરના મોટે તહેવાર છે. આપણી દેશી પછીથી પંદર દિવસે તે આવે છે, આ તહેવાર બસબાર ન્યૈતિપરશાસ્ત્ર ધમાણે નક્ષત્રમુગ્ધ છે. એ દિવસથી સૂર્યની મતિ બદલાય છે. આપણું અને બરમીક ન્યૈતિપરશાસ્ત્ર સરણું જ છે. મૂળ તો બંને એક જ સંસ્કૃતિની દુહિતા ની આ તહેવારના સારાનરસા પર અમીત પ્રભુ બળજ વિશ્વાસ રાખે છે, એ એ જોખની ધારેલી રીતે સંતોષ અને આનંદોદાસમાં પસાર થાય તો જોખની માન્યતા પ્રમાણે આણું વર્ષ લીલાલદરે ! અને પહેલે દિવસે એ કંઈ વિધ નડે કે ન્યૈતિમુગ્ધ થાય તો આખા વર્ષની ખાનાખરોળી!

ચીમચીન તહેવાર લગભગ આપણા વસંતોત્સવને મળતો છે. ગ્રીષ્મ ઋતુના ઉકળાટથી તોણમાં માણસો, પશુ-પક્ષી, ઝાડપાન. બધાં જ વસંતની આતુર નયને રાહ ભેતાં હોય છે, અને વસંત દહીન દે એટલે તેને આવકારવા કેસર પીત્ત કડીએ એકબીજાને રંગી દે છે. કેટલા મોડા, મધુરો, આનંદી અને ઉંડકરેક રંગ! કેમ્બુમાં ખીચે ત્યારે માણસના સરીર પર કેસરરંગ કાં ન શોભે? વસંતોત્સવની જળકીડામાં મિત્રો ભેડે પાણીમાં સેતાકુકી રંગનાં કાંઈ ચિત્રને પાણીની ઝળે ઝુંબારી નાખે કેટલું આનંદદાયક છે! પણ એ બધું રહ્યું છે ક્યા? 'સાપ મથા ને લીસોરા રવા.'

ચીમચીનના તહેવાર દરમિયાન ત્રણ દિવસ સુધી કિસોરકિસોરી થુવાનથુવતી પાણીનાં પીપ અને ટાંપી ભરી મોઢરમાં નીકળી પડે છે. ડોરેડર મકર બાંધી આવી ટાળીઓને આવાપીવાની અને ખેલવાની સત્તવડ કરી આપવામાં આવે છે. મોઢરને ફૂલપાનથી રાખ્યારવામાં આવે છે. આ અરસ દરમિયાન, છટા ચોટલે, માથામાં ફૂલ નાખી

આંખ ધોવાની રીત

*** આપણ દેશમાં દસ લાખથી વધારે લોકો આંધળા છે ને ત્રીસ લાખ ઉપરાંતની આંખો ઘોટે ચા ધોઈ અંશે બ-અડેલી છે. છવનનું એ નૂર ધણી વાર તો આપણી બિરકારીથી આપણે ગુમાવી બિસીએ છીએ એની રચના, કાર્ય, નડતરનો પ્રતિકાર સમજવાની આપણી ફરે-કની ફરજ છે તાલેતરમાજ એ વિષય પર 'આપણી આંખો' ની-ગનું પુસ્તક શ્રી હરસાવ અમુલ્યભાવ દેસાઈ (પ્રિતાનમર અમદાવાદ)

દે)એ બહાર પરડું છે, ડાબી જાલુ:ઉપર-જામે; નાચે આખ ધોવાનો ખાસ પદ્ધતિ. જમણી-અપાસાથી આંખ ધોવાની રીત કરજકેતેમાં તેબની તરુને ઢોવાથી આંખને નુકસાન પડે એ છે એને જાહેર મીડિયા કે જોરિક એસિડના પાણીથી ધોવાથી તે યજ્ઞત ને સારી રહે છે. આ રીતે બેત્રમ્ રીતે આંખ ધોઈ શકાય છે.

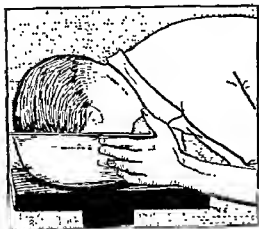
આંખો સારી રાખવા સાર કંટલાક લોકો નકારમીનકારી ફવાગો આખમાં નાખ્યા કરે છે, અથવા તેમાં સુરમો વગેરે આંલે છે. ખબુ તેમ કરવાની જરૂર નથી કંટલાક મૂખ લોકો આંખમાં રંગવાનો લાલ રંગ નાખે છે. તે ધાંડું ખસાળ છે.

૧લી રીત:—આપણા ધરમાં નાજાયાત્રાગી પિતળની કે બીજી ખાતુ:થી કરી દોષ તેમાં બો પાણી બરડું પછી એક હાથેના અંગૂઠા અને પંડેલી આંખની વડે આંખો ફાટી બીજ હાથમાં કરી પકડી તેમાં પત્તી તે પાણીની ગ્રીમી ધાર આખમાં કરેલી. આથી આંખ સરસ રીતે ધોવાઈ જશે.

૨જી રીત:—આખ ધોવાનો ખાસ પદ્ધતિ આવે છે તેમાં ઉપરનું પાણી બરી, ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આખને તેમાં રાખીને ઉઘાડવાસ કરવી. પદ્ધતિ સાંભા વખત સુધી આંખ પર મૂકી રાખવો નહિ ચારપાંચ સેકન્ડમાં તેને ખરોડી લેવો, પંછી ફરીથી આંખે મૂ-નો. આમ ત્રણચાર વખત રા-વાથી આખ ધોવાઈ જાય છે એક આખને રોજ ત્રણ દોષ તો તે આંખોને સારા ગરમ પાણી વતી ધોવા પછી જ બીજી આંખ ધોવાના કામમાં લઈ શકાય એક આખમાં વાપરેલું પાણી બીજી આંખ મઠિ વાપરવું નહિ.

૩જી રીત:—કંટલાક વખતે એક મોગ નાંસળા કે ફુંગમાં મીડાનુ કે જોરિક એસિડનું પાણી બરી ચિત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે મીડું પાણીમાં ફગાવી શકાય તે પછીથી તેમાં આંખને ઘણી વખત ઉઘાડવાસ કરવાથી તે ધોવાઈને સાફ થાય છે. બહુમાં બહુ બીસ સેકન્ડ સુધી આ કામ થઈ શકે.

તાસજામાં આંખ ધોવાની રીત

નામ અને નાનીનાં સંવનન !

બ્રહ્મદેશમાં પોપા નામના પદાડમાં એક કુટુંબ રહે છે. વંશપરંપરાથી એનો ધંધો પાટીનો છે. તેના પડાનું નામ સયા ઓત. તેનો શાશ સયાની પોનાની પની મા દ્યા (Pat Ma) ને દીકરી સહિવ એકાદ માસથી રંગુનના ફળીધર નામને યુગ્મન કરવાનો તમારો જવાબ છે. તા. ૧૪-૨-૩૩ના રોજ રંગુનના ચીટી આ જાગીચામાં (Zoological Garden) તેમણે આ લવંકર તમારો કર્યો હતો. લેડોની મેળીની કઠ જગી હતી. તેમની પામે પાંચ જંગી ફળીધર હતા, જેમાંનો ગધાથી નાનો બાર ફૂટનો જગદુત હતો ! તેમની વિષદાદ અખંડ હતી અને તમારાશીનેને તે જતાનાઈ હતી. માંદલાએ નૃત્ય કરી, દેવની આરાધના કરતી હોય તેમ પગે પડી, નમન કરતાં યુગ્મનવિધિ કર્યો હતો. કુંકાડા માસ્તા એ વિસાળ નામને ખૂબ રીકડી મનાડીને ઊપરે 'અધરાશૂત પાન' કરી કાઢ્યું. એકલું જ નહિ, યાજી જેની ચોટી ફેણ માટેલા એ બુજાને પોતાનું કિટું આ મિલકતીના મુખની ઓર મુકી દીધું. આંખના પલકાસમાં આ જાગી મળું.

સયા ની (Sayu ni)ના મોલામાઇ સયા ઓ (Ma. olin)ની પની મા થી (Ma. Ji)એ પણ આ તમારો એ જ

(દિશા જસુ સ્ટુડિયો રંગુન)

જમ્યાએ એક માસ આઠાક કર્યો હતો. —હંદુકુમાર મહેતા

નવી કેડીઓ

આ પૂર્વ નુમ્બે, વિચારો, વાક્યો અગામક ફાઈ જુને પ્રકાશ અને સામયિક અવધારાને.

શ્રીએકાદશી વાક્ય સાથે જાણે મેકા યેપન થઈ વખત થીનાં પટે છે. પપ્પ સાચી તરજા તો પાણીની જ હોયી મટે. ગરીબો માટે પોતપોતાના ગ્રામમાં આ વક યેસા જેવી છે.

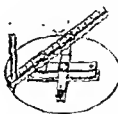
દવાઓની શોધીએનું સંપૂર્ણ પેકિંગ રેગ અને ક્યાં થઈ સો તેમ જ તે માટેનો સામાન ક્યાંથી મળી રહે એ જાણને અમાને યજ્ઞ જ્ય માટેયો ધંધો મર કરી ગયત નથી. એ જાણની એજન્ડરી સમનારને મટે અરકામ છે.

અમેરિકાની Little Blue Book ગુજરાતના ખીસાને અનુસૂત અને નેમ છે. છતાં તેના બહાર પડેલા અમેરિકા એજા છે. અમદાવાદ-મુંબઈના બુકમેકરોને કદાચ એમાં ભટ નહીં નહિ લાગે, પણ ફક્ત મૂડીથી મોટે કિંમત નહીં રસના મગનના માટે એ અજમાવવા જેવું છે.

સમુદાયનાં મેનમાંથી વિવુર કામના કાસ માટે નેમ્લિસે પપ્પા વખતથી શ્રેયામ કરી રહ્યા છે. ગુજરાતનાં એવં પપ્પ પેનને એ વિદ્યામાં કરી શકે છે.

નવા નુસખા

નમે આમાંનું બધું બકે કરો. નહિ, પણ અમલમાં આ તો ડિસારો જ એ માન ફાઈવાર સામ લાગશે.

લંબ જનુંદો દોરવાની વકર જામગ દરે ધંધાને રહે છે, પણ જમજમ દોરેશાં અરકામની જ કરી લેતાં પટે છે. તે માટે ચોક્કસાઈ ભરેલું સાધન આ વિચારમાં જમ્બા-મેસો લંબ જનુંદોને કંપાસ છે.

જમ્બાસમાં તરના સરજ છતાં પરિણામે તે ચોક્કસ દોષ છે. તેની બનાવર પણ સરજ દેવાય છે. લંબ જનુંદની મલદેખા ઉપર માનુસ પતશુની એક એકમ એકાદી મૂળી તેના કોડા ગિળાથી રિયર કરી ચેવાના દોષ છે. એકાદીનાં પાંખડાં ઉપર આમતેમ સરી મટે તેવી પરી યોગ્યની છે. આ પાંખડા ઉપર લંબાઈ પડેલાછતાં મેકામાં મારેલા મમાળિ એક માપ પાટી ચોક્કસી રીતે છે. તેને ઉટે જેન્સલ અસરવાનું કાણું દોષ છે. તેમાં જેન્સીય નાખીને પ્રમાણમાં મેકામાં માપનું લંબ જનુંદ કામગ ઉપર જોડેલા દોષ છે. ફાઈવળ ચતુર માણસ ચોક્કાં મોલતોપરે પારિવાં, પૂર્ણ કે પાસંથી બનાવી શકે તેવું આ કપાયેની સાધન છે.

આમની સમાધાન પહેલ વહેતું બાળક
કરવા લાગે. થયેલો એક યુવાન સમા-
ધોનાથી અલગ થઈ ગયો, એટલે બીજા
સભ્યોએ તેના હુરિયા કર્યા. આથી બા-
ળકોના રાખો એ બોલ્યો, 'મેં તારું વાર
અનેક જાળવેલો હોય તો હું તેને તેમાં
હું અંતે સફળ થયો છું. આવારે તો હું
બેસી જઈ છું, પણ એક વખત એવો
આવશે કે ત્યારે મને સમજાવવાની તમને
ફરજ પડશે.' એ યુવાન તે પાછળથી
જાનેડો દુઃખદની વડે પ્રધાન બેન-
ચિન ડિઝાઇનથી.

અભિનવ અમલ

ત્રણ આંકડાંથી દર્શાવતી મોટામાં
મોટી રકમ કહી તે બહેન છે. ૬૯
(raised to the 9th power of 9).
અને તે કેવડી મોટી કેમના જવાબ સ-
ખવા છે કાગળની ૩,૧૬૪ માઇલ લાંબી
પટ્ટી ત્રણ મળી થાય છે. ૩૧૬૪ ને
તેનું લાખ આંકડાંથી જવાબ આપે

અનેકાર્થો રાખે. હાથેનાં પાંચ પાંચ કે એકાદર
ત્યાંથી પકડાય તે બાજુ મૂક કે દરેકો સદાચ
પણ; કડવાળા દાંતની ધમ; આસર; કૃપા; બાહ્ય;
નિરાશા; દેલવેનો સિંચ; વેપારીઓ બાવ ઠરાવવા
આટે આંખોએની નિરાશાની સાથે પોતાનો દાંત
કપડા નીચે ટાંકીને આપે છે તે.

કહેવતોના અર્થ: 'રાટે પાછી ને ખસ મડ.'
ગાંધીમાં નાટું નિર્મળનીયે કરી તકલીફ આપ્યા
વગર આપમેળે આવ્યા હોવા ધસાતોની જ રળી
બધ છે ત્યારે પાછું જ્યાં કહેવતોના ઉપયોગ કર-
વામાં આવે છે. કોને મળતી બીજી કહેવતોમાં
'વાંચે વાંચે પડતી મળે', 'વાંચે કમાડ દેવાઈ ગયાં'
વગેરે બોલાય છે.

આજના કુદરત

હવે માછલીની એક જાત, આખા શરીર કરતાં એનું
છાં પડેલું ને પેટ તો એનું સ્થિતિસ્થાપક કે પોતા

નિઝામ પોરટ તરફથી અધિકારી પસંદ
બહાર પાડવામાં આવેલી આર અને આઠ
પાંચની દિકરો આઠ પાંચની દિકરોવાળા
કુળમાં આરમાં તો પાંચનું વળન જઈ રાકે છે.
(રામભાઈ)

તમામને લીધે જુદી જુદી નવતા
એકાદરે રોગો થતા હોવાનું જણાય છે.

આજના નાટકે કોઈ ને કલાસ પોતાના
સોદાગરી વાતો કર્યા કરતા હતા તેમને
પાછળથી એક પ્રેમી કે આજના નાટકે
હાથ, કંઈ સામગ્રી વાતો તે મહેરબાની
'એ નળની રાત્રી આ અમરી જાનની
વાતો છે.' મેઘાંના એકે જવાબ આપ્યો.

એક ટન કોલસામાં ૧૦,૦૦૦ થન
૬૧ જેલ રહેલો હોય છે.

એક માખીની જોલાઈમાંથી એક
કુટુંબો મરવા ન પાડે તો પાંચ માસમાં
કો કુટુંબના આઠલા સભ્યો માર
૧,૦૯૬,૧૮૧,૨૪૮,૩૨૦,૦૦૦,૦૦૦,
૦૦૦,૦૦૦.

મોટર, ગાડી કે ફોર્સ પોતાના પોતા
લેધરને કામ જઈ વહા પાડી કાચની કાપી
બરતો કે રૂબરૂનીયે ટાંકા કામવાળાં મુ-
કાશને અમલ ન થઈ જતાં મુલાવમ રહેશે.

આજના રાજની રેક ડિઝાઇન-એમાં લેખનસામગ્રી, પુસ્તકો, કપડા

સસ્તી કીમતે

કુમારોને હાથેથી પુસ્તકો

[‘કુમાર’ માસિકના જે વાંચકો આ પાનું ફાટી
ગોઠવશે તેમને જ આ સસ્તા દરો લાભ
મળશે. એક નકલથી વધારે મળશે નહિ.]

મૂળ કીમત લેવાની કીમત

૨-૦-૦ શ્રીકૃષ્ણનું જન્મચરિત્ર 1-૦-૦

1-૦-૦ મેઝેલીના લેખો ૦ 1-૦-૦

૦-1-૨-૦ ગોપામજીના ગોપાલ ૦-૬-૦

૨-૮-૦ ઐતિહાસિક કથામંજરી 1-1-૨-૦

૨-૦-૦ કથામંજરી ભા. 1 1-૧-૦

૨-૦-૦ કથામંજરી વા. 3 1-૧-૦

૦-૮-૦ કપૂર મંજરી ૦-૪-૦

૩-૦-૦ શુભાંગી નેપારે ભા. 1-૨ ૨-૦-૦

1-૮-૦ નાતિયગન (પાકું) 1-૦-૦

1-૦-૦ જીવન કુમારજીનો સંભારણી

આ. 1-૨ રૂપિયે ૦-1૦-૦

1-૪-૦ પ્રવાસીના પત્રો ૦-1૨-૦

૦-1૦-૦ પુષ્પીશાલ ચંદુઆજી ૦-૧-૦

૦-1૨-૦ યૌવનનાં સ્મરણો ૦-1-૦

1-૪-૦ સ્વામી વિવેકાનંદ (નાટક) ૦-1૦-૦

૫-૮-૦ રાષ્ટ્રાર્થ ચિંતામણી ૪-૦-૦

૨-૦-૦ સૌહાર્દપુત્રની કીર્તિકથાઓ 1-૮-૦

1-૮-૦ ન્યોત્સના (સાગીન્દ્રશય) 1-૨-૦

૨-૮-૦ તારલા (") 1-1૪-૦

૨-૮-૦ રસિમ (સચિવ મૈત્રિક નૃપતકથા) ૨-૦-૦

1-૦-૦ નાગગતી (સચિવ) ૦-1૨-૦

૫-૦-૦ કલાપીનો ફકારવ ૪-૮-૦

૩-૦-૦ કલાપીની પત્રધારા (૫૩૫ પત્રો) ૨-૪-૦

૪-૦-૦ કલાપી આલબમ ૨-૮-૦

૨-૦-૦ પાંચભૂં (દર્શન) 1-૮-૦

૨-૦-૦ સ્વરાજ્ય અને સ્વરૂપિ 1-૮-૦

૪-૦-૦ અરેબીયન નાઇટ્સ

(સામાન્ય ચેટર) ૩-૪-૦

1-૪-૦ મિત્રાદયન (નાટક) 1-૦-૦

૨-૦-૦ દારૂમંદિર (મહાભારત) 1-1૦-૦

૨-૦-૦ દારૂ કથામંજરી ભા. 1 1-૮-૦

૨-૦-૦ દારૂ કથામંજરી ભા. ૨ 1-૮-૦

[તમામ નવતરનાં ગ્રંથોની પુસ્તકો માટે મોટું

મુદ્રિત મેળાવા જે આનાની કીટીટ મોકલવી]

જીવનસાત અમરજી મદિતા, અમદાવાદ

જીવનસાત ક્રમ ૧૨૮ પ્રિન્સિપલ કોલેજ મુંબઈ

નવચેતન

એપ્રિલ: ૩૬ના અંકથી દર માસે

૧૦૮ પાનાનું વાંચન તેમજ

અનેક ચિત્રો આપે છે

આ નવા, દળદાર ને આકર્ષક

‘નવચેતન’ના જરૂર ગ્રાહક બનો

વાર્ષિક રૂ. ૬= દ્વિવં અઢાર રૂ. ૮=

છૂટક રૂ. ૮=

‘નવચેતન’ ઓફિસ

૨૫ પોસ્ટલ રીટ, કલકત્તા

કીમત ઘટાડી છે

કતુ દેસાઈનાં જે નાણીતાં આલબમોની

અત્યંત જૂજ નકલો બાકી રહેલી હોવાથી

કીમત ઘટાડી છે

સત્તર છાયાચિત્રો

ઘટાડેલી કીમત ૧-૮-૦ પોસ્ટલ છૂટું

તેર રંગચિત્રો (વોલર કલર્સ)

ઘટાડેલી કીમત ૨-૦-૦ પોસ્ટલ છૂટું

કુમાર કાર્યાલય . રાયપુર . અમદાવાદ

ગુજરાતી પ્રકાશનોમાં અપૂર્વ

તાં આમાં અતિશયોક્તિ નથી. આ અગાઉ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અજંતાની કલા પર એક પણ રચનાંતર પુસ્તક પ્રકટ થયું નથી. રવિશંકરરાવળ જેવાને હાથે અજંતાની કલા પર એકેએક સુદાની અર્ચા કરેલો, વિગતથી લખાએલો વિસ્તૃત પરિચયલેખ, અને કાકાસાહેબ કાલેલકરની કલમમાંથી આવેલી અજંતા-કલમના એક ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રની પિછાન એ એની લેખનસામગ્રી છે.

તાં અને ચિત્રોંથી તો એ, ભરચક છે. નવ ત્રિરંગી ચિત્રો એના પાનાંઓને રંગમય કરી દે છે: આઠ પેપર પર છાપેલાં ત્રણ પાનાં ભરીને અનેક એકરંગી આલેખનો, ફોટોગ્રાફ વગેરેની સમૃદ્ધ સામગ્રી એમાં સભર ભરી છે; અને પાને પાને અજંતાનાં શોભનોનાં રેખાંકનોની કલાત્મક છાંટ, મન પર અજંતાના વાતાવરણના મંત્રકાર ફોફી રહે છે.

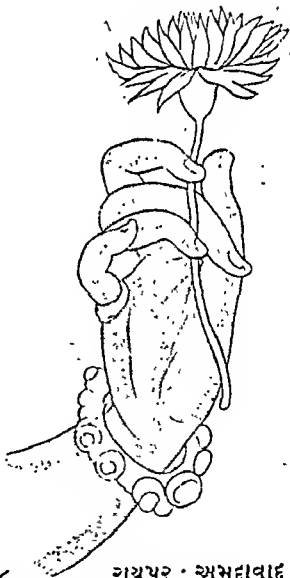
તાં ખરેખર, કલાત્મક પ્રકાશનોમાં એ અનન્ય છે. દોઢ રૂપિયાની કીમતમાં અજંતા ઉપર, આઠલી સમૃદ્ધ સામગ્રીવાળું એક પણ પ્રકાશન આજ સગી અદ્વાર પડ્યું નથી.

કીમત રૂ. ૧૮-૦૦

રજિસ્ટ્રેશન નંબર પોસ્ટલ ૦-૫-૦.

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪

અજંતાના
કલામંડપો

રાયપુર • અમદાવાદ

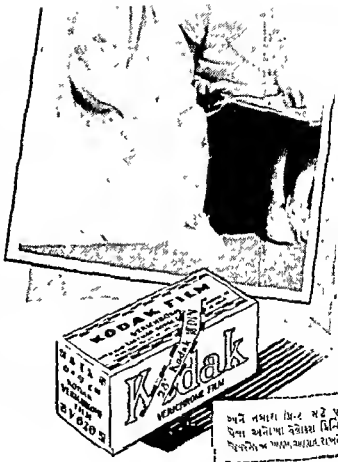
આવતી કાલનાં નાગરિકોનાં માસિક

અગત્યનું દફતર!

આ યતા દિવસોમાં કરી ને કરીવાર
જોવાનું દિવસ યહ જય એવાં
શુખી ચિત્રો જડવાનો આ જ ખરો મખય
છે. સગબગ રોજ જ મેજ કંઈ ને કંઈ આદાદક
પણો આવ્યા કરે છે. એ તો પછી, વ્હેકે
વહી જાય છે; પણ તમારા કમેરાએ જે તેનું
દફતર કરી લીધું હોય તો તે તમારાં ચિત્રોમાં
પૂરાઈ, તમે ધ્રુવિહો ત્યારે તમને આરામ આ-
પતી હમેશ માટે તમારી જ બની રહે છે.

સરળતાથી સંપૂર્ણ ચિત્રો પાડવા તમારા
કમેરામાં કોડાક 'વેરીકોમ' જ ભરો. બીજી
ફિલ્મો નિષ્ફળ જાય છે ત્યાં આ ફિલ્મ
ચિત્રો જડાવી લે છે. વેરિકોમનાં બે પ્રિન્ટિંગનો
અખર તડકામાં પણ ચિત્રની બારીકાઓ
સંરક્ષે છે અને હાથમાં પણ તમારી એવી જ
કામગીરી બચાવે છે.

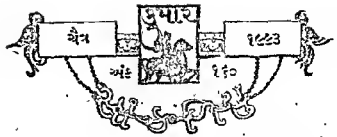
‘કોડાક’ની.

“વે રી કો મ”

સંપૂર્ણ ચિત્રો માટે સ્વાભાવિકરીતે જ શ્રેષ્ઠ

કોડાક લિ. (ઈન્ડિયા ઇન્ડસ્ટ્રિયલ કંપની)   સુંબાઈ   •   કલકત્તા   •   લાહોર   •   મદ્રાસ

તારીખ

શુભકાલને નવ સુખસાગર અને તેની
જહાઝની વિશિષ્ટ પ્રતિભાઓના પરિચય
કાચવની 'કુમારે' ઉમેશાં ફરજ માગી છે
ને તેની પ્રતિત્તિ આ અંકમાંના વિશિષ્ટ
લેખા સ્વપ્રત રોજિગાં પરનો લેખ લેશે.
અત્યારે હિંદમાં સૌથી વધુ ઉદ્ઘાષિત ત-
આંજનારે એમની ચિત્રલેખોના આ એમાં
પરિચય નથી આપણી કથાનજના મર્મની
થે એમાં મુદ્દેખ આંકલું છે. (૧) બેશાળી
સાહિત્યમાં આજે દેખાતી અરિમતાના
બાક તરફે પાયા બેંકિઅંચેર શુભાનના
નર્મદાપ્રભાના વિપ્રભાકર કે હિંદુસ્તાનના
બના ઉચિત્તંદ્રી હારીકારે એસે; પણ હિંદને
તેમના સાર્થક વારસો તો એમણે પ્રતિ-
પ્રાનની રિવરો બેની, બધા હિંદવાનોએ
એક આ માનનાં ફરજે હોવાનું લાન
કામનું ને એ લાન સ્થોગિત નવન
સામને 'વંદે માતરમ્'ના છવનમેવ આપણે
એ બે છે; એટલે આ અંકમાંના એમના
છવનમિત્રને એ એક વાક્યપરસારે નહિ
પણ સમ્પ્રદાયે રમ્મ કાવામાં આપ્યું છે.
૧) મેંદોદ માણના વિષયને ઢલવી ઇલા-
વટમાં રમ કરનો 'માનવસંસ્કૃતિના ઇતિ-
હાસ' એ અમુકનિયોના અસ્તોદાયની આજ
મુજી તથાવી નથી. એમના પ્રિત્વિવા,
વિષયિયા અને પ્રમુખાં જોવાં રંચેદામ્ય
એમાં ભરી શોઈ એ વાંધવાનું રમે થકા.
(૧) પરિવર્તિતી વાદ વરાતીને પ્રતિત્તિ તો
આપણે છવનમાર્થે આંક કરવા ઉમેશાં
તેશર આ હોય છે, 'ભારી સફર'નો તોમે
હવેનો એની પ્રતિતિ રૂપ છે. અને છવનનું
પરોડ પણ એનું આગમ્મ, રંગનાવીન્ય
ટકાવી રહે છે. (૧) એના કાવા વિષય-
પરિવર્તિતે આપણું હોય વોપાઈ અનું
આપણે આનિએ, પણ સ્વરની એ વાકલના
અને વંચીકર્મને શોમે રિવાજને આપણે
કેવનું અવમાનિત કરું એના કથાત
કારવા હોય ને 'અવનવ'માં વારીતો
આ હવેનો વાંચી જલે. (૧) વારી આ
અંકમાં એક બે છે, પણ નવા રાજ વમેવા
વિષયો; અને ભૂવા વિષયોમાં આપણ
નવીન્ય ઉપરાંત પીછે થે એ વિષય છવન
અવન આપણે આ અંકમાં આપણ છે તેને
સુખમે વખને એ એક પ્રદેશ નહિ સાથે.

ચિત્રો	સીનેગા, આલમંગાં હજમખુનો સખ (ફોટો)	૧૬
	રંક કંવા (પ્રભુરંગી) ચિત્રલેખા કુ અમૃત રોજિગાં મુખચિત્ર	
	નીમંતની વેળા	અનુપચદ સાહ ૧૭૬ સામે
	લિયને પાલે (ફોટો)	સોરાન ખારેમાટ ૧૭૬ "
	ફોટો-લરીશાળનાં ચિત્રો	૨૨૪ "
કાવ્ય	ખડેલવડેલી	સુ.દામ ૧૬૬
અરિત	બંકિમચન્દ્ર બટ્ટાખાંવાય	અશોક દર્પ ૧૭૪
વાર્તા	તલેરમાતી વારી	" ૧૮૧
લેખો	ક્રાંતિપ્રસિદ્ધી ચિત્રલેખા અમૃત રોજિગાં કાલે ખેડાલાવાળા	૧૭૮
	માનવસંસ્કૃતિના ઇતિહાસ	દરિયાપુ બ્યાસ ૧૮૬
	અખાડો	દરિયાપુ બ્યાસ ૧૮૭
	સુજીતની લખલિપિ	દરિયાપુ બ્યાસ ૧૮૮
	સિયાળ (વનવપદાના વાસી)	'વનેશર' ૨૦૧
	ભારી સફર	છવનમા, એપી ૨૦૪
	છવનનું પેરોડ	પ્રમુદસા ઇ. ઓપી ૨૦૪
વિભાગો	ભારી નજરે	૨૧૪ ૧. ૨૩૦
	આલના પિ રત્તંગ	ચિત્રવાન પી. દેખાળી ૧૮૫
	છવનની સાર્વજનિક	" " " "
	ફોટોરેકનાં કથાચિત્રો	" " " ૧૮૧
	આપણી નજરે	૧૮૨
	સંદીર્શાં ખાત	૧૯૦, ૨૦૮
	ફોટોગ્રાફી વિશાલ	ખાતવંત ભટ ૧૬૬
	નવાં પુસ્તકો	૧૬૭, ૨૦૦
	અપાણું	૨૦૭
	સિયાળખાંધનું પાલચિત્ર (જાવજાર્તો)લીલાલા મેરીલાળા	૨૧૫
	ત્રણે મદિનો (મારે) અને મેળી પ્રતિભા	૨૧૬
	આ મદિનો (એમિલ) અને મેળી પ્રતિભા	૨૧૭
	અમુખની	૨૧૮
	ઉદનું પાનું	૨૨૪

મુદ્રક-પ્રમુખાણ મવન: નેરી અને પ્રમુખાણ વિરોધ અવગા કુમાર પ્રિન્ડેરી કુમાર કાર્યાલય
૧૪૫૪ નેચરુદ અમલકાવા: વાર્તિકે લલાજમ ૧. ૧. પદેશન ૧૨ ચિ: ૧૦ વાર્તિકે લલાજમ
જા. ૩૦ મુદ્રક નામના ૧૦ આપણ મુખપદના મેળવેનો આપણ. રેશન કંપની અને તેની
અમલકાવાસી કંપની, પ્રિન્ડેરીસી: મુદ્રક આપણના સીલ મેળવે મવગ પ્રાર્થ પ્રિન્ડેરીસી: ૧૬૮
કુમારનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કાપીસાઈથી રસિત છે

નિવારકો, વેપારીઓ, વસાયે અને ધીમ નવજનું કામ કરનારાઓને એવા એવગણી અભાવ નેકું પેલાખું મેલે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાગરાં, તળાખાં-સાખાં ઓ-પુરુષ, સોકેઈ કોનું એવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન

કેસરી

મહારસાયન

કેસરી, અશક, કેસરી, કેસરી અને ધીમ દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવીશીલાં મહાર આખખાંમાંથી બનાવેલું
મુશોબિત મુચામિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક આટણુ

તેનું નિયમિત સેવન
વાંછું આયુષ્ય તથા આંતરી
કેસરીનાં આંતરી શરીરમાં
મલ, તેજ ને એવન પૂરે છે.

કીમત
પા રતલના ફાટના રૂા. ૧૧
અરધા રતલના ફાટના રૂા. ૧૧
એક રતલના ફાટના રૂા. ૫)

કારખાનું:
મયાતીરાડ
મુંગાઈ-૨૩

કેસરી ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ. લોહીલાલ અધર્સ. ગાંધીગરા

કુકાન:
જૂની મદામવાલી
મુંગાઈ-૨

આંકેરે આંપતી વખતે, નહેરે ખજરે 'કેસરી'માં વાંચી લીધેલું જણાવજો.

4711. Rhinegold

Eau de Cologne * Perfume

“રહિનગોલ્ડ” પદ્ધતિ એની દિલચસ્પ

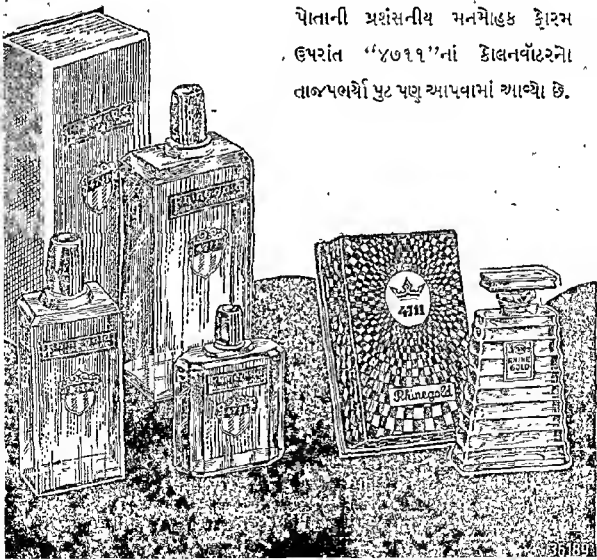
આહવાદકતાથી મુગ્ધ બનાવી દે છે.

“રહિનગોલ્ડ” કોલનવૉટરમાં તેની

પોતાની પ્રશંસનીય મનમોહક ફોરમ

ઉપરાંત “૪૭૧૧”નાં કોલનવૉટરનો

તાજપભર્યો પુટ પણ આપવામાં આવ્યો છે.

લગનગાળો આવ્યો

લગન પ્રસંગની લોટ માટેનાં પેલાં
લોકવિખ્યાત આદ્યમો યાદ છેને ?

મંગલાષ્ટક

ગીત આવૃત્તિ

જીવન મંગલ

ગીત આવૃત્તિ

હમણાં જ બનેલી નવી આવૃત્તિઓ મહાર પડી છે.
કીમત દોની સવા રૂપિયા • મોરદેજ પુદ
કુમાર કાર્યાલય • રાયપુર • અમદાવાદ.

સસ્તી કીમતે

કુમારોને ઉપયોગી પુસ્તકો

['કુમાર' માસિકના જે વાંચકો આ પાનું ફાટી
ગોઠવશે તેમને જ આ સરના દરનો સાત
મળશે, એક નકલથી વધારે મળશે નહિ.]

મૂળ કીમત લેવાની કીમત

૨-૦-૦	લેડીસનનું છવનચરિત્ર	૧-૦-૦
૧-૦-૦	મિત્રોનીના લેખો	૦-૧૦-૦
૦-૧-૦	મેવાળકુખ્ય મેખલે	૦-૬-૦
૨-૮-૦	એતિહાસિક કથામંજરી	૧-૧૨-૦
૨-૦-૦	કથામંજરી બા. ૧	૧-૬-૦
૨-૦-૦	કથામંજરી બા. ૩	૧-૬-૦
૦-૮-૦	કર્પુર મારી	૦-૪-૦
૩-૦-૦	સુલગી પેપાર બા. ૧-૨	૨-૦-૦
૧-૮-૦	નિતિચય (પદ્ધતિ)	૧-૦-૦
૧-૦-૦	જીવન મુપાશ્વરો સંગ્રામ	
	બા. ૧-૨ સાથે	૦-૧૦-૦
૧-૪-૦	પ્રવાસીના પત્રો	૦-૧૨-૦
૦-૧-૦	પૂરનોરાજ અદ્યમાળ્ય	૦-૫-૦
૦-૧-૦	લેખનનાં સંગ્રહો	૦-૧-૦
૧-૮-૦	સ્વામી વિવેકાનંદ (નાટક)	૦-૧૦-૦
૫-૮-૦	રાજાઈ ગિતામણી	૪-૦-૦
૨-૦-૦	સેલેબ્રેટીની જીવિતકાળો	૧-૮-૦
૧-૮-૦	જ્યોત્સ્ના (મે મોન્ડેય)	૧-૨-૦
૨-૮-૦	તારા ( )	૧-૨-૦
૨-૮-૦	રશ્મિ (સચિત્ર મેસિક નવલકથા)	૨-૦-૦
૧-૦-૦	નાગમતી (સચિત્ર)	૦-૧૨-૦
૫-૦-૦	કલ્યાણીનો કેસ	૪-૮-૦
૩-૦-૦	કલ્યાણીની પવિત્રતા (પદ્ય ગદ્ય)	૨-૪-૦
૪-૦-૦	સાપી આદ્યમાળ્ય	૨-૮-૦
૨-૦-૦	પાંચમું (દુકી)	૧-૮-૦
૨-૦-૦	સ્વામી અને સંસ્કૃતિ	૧-૮-૦
૪-૦-૦	અરેલીયન નાટ્ય	
	(સંગ્રામ નેટર)	૩-૪-૦
૧-૪-૦	મેવાલકુખ્ય (નાટક)	૧-૦-૦
૨-૦-૦	દારુભરિ (સમજાવ)	૧-૨-૦
૨-૦-૦	દારુ કથામંજરી બા. ૧	૧-૮-૦
૨-૦-૦	દારુ કથામંજરી બા. ૨	૧-૮-૦

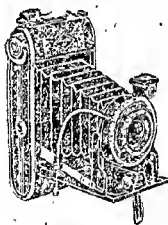
[તમામ જાતનાં સુલગીની પુસ્તકો માટે મોટું
સૂચિપત્ર મેળવવા માટે આગાની કીટક મોકલો.]

જીવનકાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ

જીવનકાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ

આ ઝડપો!

આ તમારો સ્નેહ—અને બીજાં બધાં
પણ—આગ્રહ સ્પીડેક્સ કોમ્પ્યુરથી
ઝડપો! પ્રગતિમાન એમેરિકામાં હમણાં
એ જ માનીતો કેમેરા છે. ઝડપી ગતિ-
વાળાં ચિત્રો માટે ઝડપી ઓપોટાર
f. 8.5 અથવા સોલીનાર .8.5
લેન્સો આદર્શ છે. શટરની ઝડપ, ટાઇમ
અને શટરની યે સહિત, ૧, ૨, ૪, ૮, ૧૬, ૩૨, ૬૪, ૧૨૮
અને ૨૫૬ સેકન્ડ છે. પોતાનું પોર્ટ્રેટ લેવાની યે સગવડ
માથે છે. ઝડપી "સ્પીડ"ની "સ્ટેન્ડર્ડ" ફિલ્મ પર આઠ ચિત્રો
લે છે. તમારે ત્યાંના વેચનાર એ ખુશીથી ગતાવશે.
અને રજા બેસતા! ઉત્તમ પરિણામ માટે તો આગ્રહ
આઈસોપાન અથવા આઈસોકોમ ફિલ્મો જ વાપરવો.

ડી. ઓપોટાર લેન્સ માથે
શ. ૯૦. સોલીનાર મા
શ. ૧૦૪.

સ્પીડેક્સ કોમ્પ્યુર

સા રાં ચિ ત્રો કે મ પા ડ વાં?

એ નામની એક સ્વચ્છ પુસ્તિકા એમેરિકા માટે આગ્રહ ફોટો કંપનીના સંશોધક
રચી છે. એમેરિક ફોટોગ્રાફીની કલાએ તમને માર્ગદર્શન કરાવે તમારા કેમેરાનો
વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરતાં શીખવે એવી છે. તમારા માનના વેપારીને ત્યાંથી મળ
આને, અથવા સુબાઇની આગ્રહ ફોટો કંપનીમાંથી ટપાવ રસ્તે ચાર આને એ મળશે.

આગ્રહ ફોટો કંપનીના અમદાવાદનાં વેચનારાઓ

અમદાવાદ ફોટો ડીપો મેચાઈકલ અમદાવાદ • એનિમીઆર લખર્ડે વીડરેડ અમદાવાદ
પિક્ચરસેપ મેચાઈકલ અમદાવાદ • એસ. ડી. જનરલ વીડરેડ અમદાવાદ

ડૉ. રવિશંકર ગણેશજી અંબારી આકૃત પુસ્તકો

૧૯૩૭ના માર્ચ આખર મુદ્દીમાં ખરીદનારને નીચેની ખાસ ઘટાડેલી કીમતે આપવામાં આવશે.

મૂળ કીમત	ઘટાડેલી કીમત	મૂળ કીમત	ઘટાડેલી કીમત
૧ વગર દોકડાનો વૈષ ૨-૦-૦	૦-૧૧-૦	૨૬ સિંદના દિનગો ઉકેલ ૧-૦-૦	
૨ પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા ૨-૦-૦	૦-૧૧-૦	૩ હરિપ્રેમ ૧-૪-૦	૦-૭-૦
૩ વૃદ્ધાવસ્થામાં તંદુરસ્તી ૧-૮-૦	૦-૮-૦	૪ સત્સોહી ૦-૧-૬	
૪ બાળને શિખામણ ૧-૦-૦	૦-૫-૦	૫ આરિઅ દોલાવલી ૦-૧-૦	
૫ આદર્શ છત્ર ૧-૦-૦		કુલ કીમત રૂ. ૮-૧૪-૦	

આ પુસ્તકો છુટક મળી શકશે નહિ. આખા સેટમાં જ અપાશે.

પોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ

નવ પુસ્તકોના આખા સેટનો મૂળ કીમત

રૂ. ૮-૧૪-૦ થાય છે તે રૂ. ૩-૪-૦ મળશે.

ઉપરનાં પુસ્તકો મુંબાઈ તેમ જ અમદાવાદમાં નીચે જણાવેલા ઠેકાણેથી મળી શકશે. પરંતુ મુંબાઈમાં ઘટાડેલી કીમત ઉપર રૂપીએ ૦-૨-૬ અને અમદાવાદમાં રૂપીએ ૦-૧-૬ ખર્ચ એમું વધુ લેવાશે.

આર.આર. શેઠની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબાઈ-૨

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ-અમદાવાદ

હરેક સાંપ્રતિક પુસ્તકાલયમાં અને હરેક સંસ્કારી ગૃહમાં ખાસ સાખવા જેવાં રૂચિક, બોધક, ઉપકારક અને મનુષ્યજીવનને માર્ગદર્શક થાય તેવાં શિષ્ટ વાચન માટે પસંદગી પામેલાં ઉત્તમ કોટિનાં પુસ્તકો:

મૂળ કીમત	લેવાની કીમત	મૂળ કીમત	લેવાની કીમત
૧ શ્રી ધોડા કેશવ કેવું આત્મચરિત્ર ૩-૦-૦	૧-૮-૦	૭ અપંગની પ્રતિમા (દિવન કેશરી આત્મકથા) ૦-૧૨-૦	૦-૧૨-૦
૨ વીર માર્કિસ ૧-૮-૦	૧-૦-૦	૮ જગતના મિત્રાર ૦-૮-૦	૦-૭-૦
૩ બેન્ગમિન ફ્રેન્કલિન ૨-૦-૦	૧-૦-૦	૯ ગામરા શવનની કેટલીક વાદગીરીઓ ૧-૮-૦	૧-૪-૦
૪ ખૂંટર ટી. પોશિંગટન ૧-૧૨-૦	૧-૦-૦	૧૦ માધીજીની આત્મકથા બા. ૧-૨	૧-૦-૦ ૧-૬-૦
૫ ફારગ પુસ્તક ૧-૨	૧-૧૩-૦ ૧-૦-૦		
૬ રોગસ એન્ડ્રાએડીસન ૨-૦-૦	૧-૦-૦		

પોસ્ટેજ તથા રવાનગી ખર્ચ બુદ્ધ

લખો

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. રાવપુરા-વડોદરા

૨૬ ડી.સી.

ચિત્રલેખા - કુ. અમૃત રો? ગિય

કુમાર - આવતી કાલનાં નાગરિકોનું માસિક - વર્ષ તેરમું અંક થોથો - ચૈત્ર વ્રાગણીસ સો ત્રણ

પહેલવહેલી

તાં રે પહેલવહેલી રે,

કોઇ કહેશે કે તારવાની રોળી રે

કોણે આકાશે રમવા મેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

કોઇ કહેશે કે ગેખમાંથી કાઢી રે

કોણે ધરતી દીધી આદી કેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

કોઇ કહેશે કે સાતે માગરને રે

કોણે આત્મને પાળી પાંધેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

કોઇ કહેશે કે ધરતીને જોળે રે

કોણે નદીઓને વહેતી મેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

કોઇ કહેશે કે કાઠિયને કંઠે રે

કોણે સેનાઇ સૂરેલ રેલી રે પહેલવહેલી
પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

પેલા પેલા ચક્રારત્ન ચિતે રે

કોણે અંકુશની ખીલડી બારેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

મેલી વાછડીને ખીલડેથી છુટનાં રે

કોણે પાવવાની વાત દીધેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

નનાં ગામકાને માત મામું નેહ રે

કોણે દસવાની વાત પદનેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

તાં રે પહેલવહેલી રે,

કોઇ કહેશે શરીરનું દેમે રે

કોણે કુરબાનીને કાનનેલી રે પહેલવહેલી
રે પહેલવહેલી.

સુન્દરમ

મારો વર્ણ

વચનકાર કાત્યુતાને ધેર

● હંડો અખાતિ એસીસીએસનાના મરી મિ. સકાઈએ જુદી-જુદી સંસ્થાઓની મુલાકાતો માટે ગાંધીપણ કરી આપવાનું વધીમણું હતું તેમાં પ્રથમ તેમણે ગિનિસ્ટર ઓફ એન્ડ્રુકેશન નેડે ઓળખાણ કરાવી તેમનું માર્ડ અપાવું એ માર્ડ અમારી ખાસે છે એમ જણાવતા કોઈપણ સંસ્થા અંગેને આવકાર આપશે એમ તેમણે આગ્રહપૂર્વક હસાવું હતું. પણ અમને એ વખતે આપી કંઈ નહોતી પછીથી જ્યારે અમારે દસક મિ. આમનો ટેલીફોન વડે ટેલીફોન રાજા, દુવરરાજા કે કોલેજને આગારી ખખર આપી વખત માગ તો કે દુરત અંગેને સમય મળતો અને સામેથી તેઓ જણાવતા કે તેમના પર એ બાળતને એન્ડ્રુકેશન ગિનિસ્ટરને સંકુલર આપી મયો છે. અનુભવ પાઠશીઓને આવી વાપતા અને ચોક્કસપણે સમયકતા થયે તેથી કેટલું સાનદાઈ થાય? બેચાર સાળા ને કોલેજને જોવાની યોજના કરવામાં મિ. સકાઈએ ને ટેલીફોન-કોલેજા ચલાવ્યા, તેમાં મારા માટે કોઈ કલાકારની મુલાકાત કરાવી દેવા પછુ તે જાહેરિતેમ જણાવ્યા; પણ ચેકકેવ હોવાથી ધણી તો બહારમામ થયાના ખખર મળતા. આખરે દસ વાગ્યે તેમને ટેલીફોન આવ્યો કે થોતે ભતે એક આર્ટિસ્ટને ત્યાં સાથે આવશે અને પછી બીજી યોજના યદ રહેશે હિંદુસ્તાનમાં આવી ગયેલા એ કલાકાર નેડે મને મળવવામાં તેમણે ખાસ હેતુ વિચાર્યો હતો એમ મને સમજતું, કેમકે એથી હિંદુસ્તાનથી આવનાર આ પાઠશી કંઈ ક્ષમણે માણસ છે એ સંદેશમાં જણાવતું બને. મુખ્યત્વે પાછળથી હું સમજ્યો કે તેમની તુલનામાં તેમને નિસાર થયું પડતું નથી. સમયમ નસ વાગ્યે એ મને તેડવા આવ્યા તે વખતે વસ્ત્રાદ પડતો હતો, છતાં તેમણે મારી સાથેનાં ચિત્રો સર્થ આવવા કહ્યું મેં ટી બારે થોડી કપાડવામાં તેમણે થોતે સામેથી હાથ આપ્યો જવાનમાં બિચા દરમળના માણસો પણ જરૂર પડતા બોલે કપાડતાં કે મફત કરતાં સારમાતા નથી એ મેં ધણી વાર જોયું હતું, અને પચાસ વર્ષના મિ સકાઈ, વિદ્યાર્થીના ઝંખથી થોડી ટકસીમાં મુક્તિ અને જીતારતા વાર ન સમાડતા, એ જોઈ મને પણ શોભ થતો.

અખાતિ કલાકાર કાત્યુતાને હિંદમાં શ્રી અવની-દવાય કાકરને ત્યાં પત્ની મથા હતા

તેની જ ફેરજ કે ઠેકાણાસર ઊભી રાખે આ મુલાકાત જેવા તેને જોયજુ ઠેકાણે ટકસી જીવી રાખી પોલીસને પૂછતું પડતું અને રસ્તા પર ચોડેલો નકશો જોવા પડ્યો. મને આવજ આવી મળેલા એકને દિલી મિતેએ કહેતું કે ટાકીઓમાં હું ટકસીવાળાઓને પણ બીભ લતામાં જઈ પૂછતું પડે એટલું ચિત્તારવણ એ સહેર છે. અને આણુ ટાકીઓ ખૂદી વલેલ ટકસીવાળા તો પછી થોડા; છતાં ટકસીના નકશા એટલા સંપૂર્ણ કે તેના આધારે તે કયાંય પણ જવા તૈયાર થાય

કલાકાર મિ કાત્યુતાના પર આમજ અમે પહોંચ્યા ત્યાં સુધીમાં ટકસી ચારેક માઇલ દોડી હતી, છતાં અમે માત્ર ૭૦ રોન—સમગ્રજ છ આના જ ચૂક્યા!

રખતા વરસાદ નીચે ધમીએ કાલેલી ચિત્રોથી લઈ અમે તો મિ. કાત્યુતાના ધરના બિચા ઉગરા આમજ બિચા થી ધમી દાખી. મિ. સકાઈએ થોતાના ખૂટ ઉતાર્યા. મેં પણ જીતાર્યા; ત્યાં પાસેથી ગ્રીધરજી અને બીજી જ થયે તો એ ધરના બાઈ થોતે પૂરેણે પડી માથું નમાવી આવકાર આપતાં દેખાયાં મિ. સકાઈએ તરત બહુ જ ભાવપૂર્વક સાથું નમવ કર્યું અને ‘નામદાર ચિત્રકાર ધરમાં છે કે?’ એમ દસમી પૂજે અમારા કાઠે આપ્યાં. તે લઈ બાઈ અંદર ત્યાં એટલે મિ. સકાઈએ મને દળવેથી કહ્યું, ‘નવાનમાં આવે ચિત્રકારને મળતું જાહ મુરફલ હોય છે.’ જેધારી આશમનો આ ભોમીઓ, લખવતિઓને ફેજ મળનારો, ચિત્રકારના પહેને આટલું અનુભવ અને દુર્લભ બારે એ મારે મન નવાઈ જ હતી. પણ મને વિચાર કરવાની તક મળે તે પહેલાં તો બાઈ પાછાં આવ્યાં અને વિવેકથી જણાવ્યું કે આપની જ સહ દેશાય છે; અંદર પધારો.

અખાતિ ધરની ખયાળી નેની ચાલમાંથી અમે પેલેજ બગીચાની બાજુના ખંડમાં ગયા. ત્યાં રિરાજ મુજબનો સોરો જોરડો અને ચિત્રમેલક તેમજ બગીચા તરફની આખી ખાંજી ખુલ્લી જઇ પૂરે જવાની દળનું બહારની હવા અને વરસાદથી બચતા માત્ર કાગળાં મોટાં ચોક્કાં આડા બેઝી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

બીજો જત વાર બેઠા. મારાં ચિત્રો બહાર કાઢી મિ. સકાઈએ પ્રકરેન માફક ચોક્કાં રીધાં. તેમણે પણ અર્કા જ

વસ્ત્રાદ એટલો બધો હતો કે કયાંયે જવાનું મન જ ન થાય. એ વખતે આગારી ટકસી ટાકીઓના કોઈ પસારી ટકસીવાળા રસ્તા ચકરીજીતારતી એક બગીચાવાળા બાણુ આગળ જઈ ઊભી. ટકસીવાળાને તમારો ટેકાણું માર્ડ આપ્યું કે પડી

કલાકાર મિ. કાસ્તુતાને ચેર સેખક શુશ્રુષતી કલાકારોનાં ચિત્રો બતાવે છે. 'દોશી' અને પ્રકટ કરેલી છબી

પટેલીવાર કો ભેળાં અને મારો ક્યાક કાઢવાની તેમને ઠીક તક મળી, એટલામાં પચવરેલા મિ.કાસ્તુતા ત્યાં આગળા વિવેક-પચાર થયા. આટલો તો બપોળી શિશ્યાચારમાં એક ચામુ બૂલ ન માથ તેની સમાઈ પખુ ખૂલ કાઢી સખતા—બધું બપોળી સંસ્કૃતિના ક્ષણે કાઢ દેવો પરીકા. આપના ન દોષ! મેં દુ.કામાં પખુ આનપૂર્વક મારો વિવેક પૂરો કર્યો એટલે મિ. સપાકા અને એસવાની ખાસ જગ્યા બતાવી. મદેગાનને કો લેખા બસબર જારી રાખે દેખાય એની રીતે જગ્યા આપે છે. ધરધળી તેની જગ્યાથી બાહ્ય બેઠે છે. મિ. કાસ્તુતા અંધેષ સમજીને એક કદેત્ત મેં માસ વિષે અને ચિત્રો વિષે કહેવા માંડ્યું. પણ સાચેથી તેમના પ્રશ્નો જવાબો કે ચર્ચાની આસા ઊઠી ગઈ. બપોળીનો પાદેસ બધે ત્યારે જેવુંતેવું અંધેષ રીખી તો લે છે, પણ બપોળામાં આનવાં બૂલી નધ છે. સમજે પણ શેક. પણ મિ. કાસ્તુતા ધણું એવતા અને ખુલ્લા એટલે મને લાગતું કે આશ કાચમાં એમને ખૂલ રસ પડે છે.

આરંભે કમનું સમજી રહ્યો એટલામાં બીબ્લે બે બપોળી શુદ્ધચો મોડર્ન પોસ્ટામાં આવા પદોંચવા. કો ક્યાંથી, કોથી અલબખી મિ. કાસ્તુતા ઉચ મેં જોઈ. પણ મિ. સપાકાને તેને અને મને જુદીજુદી ભાષામાં સમજાવ્યું કે અમે બીકલવા ત્યારે તેમણે 'દેવો' જગની આફિસમાં રેકોર્ડેન કરેલા કે એક દિવસ કલાકાર આપની કલાકારને મજા નધ છે; તમમશ રીપોર્ટરને મોડલવો દોષ તો મોકલો. કો બે પેર એક જગ

રીપોર્ટર દતો અને બાંને ફોટોગ્રાફ દતો. રીપોર્ટરે તો પાપરી મોડલુક હામમા લીધી અને મિ. સપાક મારફત મને કેટલાક સવાલ જવાબ પૂછ્યા. ફરવાન મિ. વહમુલી, બપોં ચિત્રો આરીકીથી બેતા બેલા. એટલામાં તો પકાશોની પ્રજા-કાશ મયો અને પૂણામાં બેબેસા કે દેમકાફે છબી પાલી લોપી એમ મેં જલગું. બપોળામાં આવી રીતે સચિત રીપોર્ટો લેવાનો બદ્દુ આખ અને ગદિમા પધી પડ્યો છે તેનો મને આ તોછ વાર જાનમજ મયો. આ પ્રશ્નો તો મને પાકજથી બદ્દુ રમૂજ રૂપબતી દતી તે આગળ જાણવી.

ધણી વાતો કરતાં જણ્યું કે મિ. કાસ્તુતાએ દિ'માં કલ-કતાનો જ પ્રવાસ કરેલો. મુંબાઈની બાબુથી તે સાથ અબજ દતો. પશ્ચિમ દિ'માં દુ ક્રિયા અને પટેલો ચિત્રકાર બપોળામાં આગેા મું નોમ તેમણે કબલ કર્યું. પછી વાતમાં મેં જણાવ્યું કે છબી મેં તોતેમનાં ચિત્રો 'રૂપમ' પામાં ભેળાં દતોં આ-પસાઓ, રામ અયોધ્યાગમન, સીતા વગેરે નામો આપ્યાં ત્યારે એ ખૂલ ખુશ થવા. વધુમાં મેં જણાવ્યું કે તેમનું 'સીતા' નામનું ચિત્ર તો આગલાકામાં શેક એળસાત આસંગાધને ત્યાં છે અને તેનું રીફર કમ કરવાનો મને પ્રશ્ન મજબી દતો. ત્યારે તેમને માસમાં બદ્દુ રમ પડ્યો. છેવટે તે બેકળા અને બાબુવા રમમાંથી કો આપની ટાપોરનું એક નાનું આકેર દેખનું ચિત્ર લઈ આજા. ડીપી દેમમાં મટેલું કો નાનકડું રમ મુંબી ચિત્ર એજ મને આનંદ મયો. બેકે બપોળામાં મોડો

મંડમ સોધકા ચેશીમુશા

કારને ચોખ રથાન મુલ્યુનથી' ભપોને એમ કહેવાનો અધિકાર છે એમ મને પણ લાગ્યું

આ-બંધી-મુલાવત્તરગિયાન ગિરિસ્થ શરમુતા-એક-વાર-દિહી થા બાનવી લાભ્યાં; પછી વળી સોવાનીનગી નિહાઈ પીરસી ગયાં; પણ મિ કાન્સુતા તે ભણે તેમી ખજાર જ ન હોય તેમ જેનું કામ ને કરે એવી તટરથતા રાખતા નહોતા. મિ કાન્સુતાની કૃતિ ભોમ મેં હંચા બતાવી ત્યારે તેમણે નહોતું કે તેમના ચિત્રો તુરતાનુરત અચરિતકનો ખરીદી લેતે છે, પણ હાથ પરનું એક નિલાસીનું ચિત્ર તેમણે બનાવ્યું તે પછી તેમની પ્રાણી-ચિત્રકાર તરીકે અદ્ભૂત પીછી બેઠું હતું આકૃષ્ટીન થઈ ગયો. એ વરદેશી ચિત્રકારે દિહી ચિત્રો ચીતરવામાં ઘણી શક્તિ અને સચોટતા બતાવ્યા હતા

મિ. કાન્સુતાને મળવાથી ટેકીઓના કળાવચેતી ગારી આનુરૂપ નાચે ચે રમી નહોતી અને હાલુ દરેક તારિક અને વધુ ખ્યાલ આપે એવી મુલાકાતની કળા રહી હતી. એક બે રોજમાં બસાવેલાં મહર્ષીનો લેવડ. રક્ષક સ્વેચ્છા આઈ બે-વાની હતી, પણ વરસાદની બીએ કસાદ અને અવાજ ઠંડે કરતી હતી ત્યારે પુરુષો દર્શન કરીને એકબેરે રો નવાની-અંગેષ્ટ કે ભવાની-દિહી બ્યવહાર કરનાર કાંઈ ને કાંઈ સાથી મળી રહેતા, પણ અહીં તે નાનામણીને દરેક આગમનો હોય તે જ રસ્તો થાય. કીરામાં, અગ્રાક કામિથી એક આજખાણ પર જ લણેલા તે મંડમ ચેશીમુશાનો પત્ર આવ્યો કે તે જીવે દિસે સવારે કામાકુનાની બાન્સુતા ગ્રામ-માંથી ખાસ મને મળવા આવે છે. તેમનો પુત્ર બીમાર હતો એટલે તે જલ્દી મળી શક્યાં નહોતાં. ચલો, દવે એક કોળખાણ એવી મળે છે કે ને વધુ છુટ્ટી બધે બેઠાની શકશે. તેમના પત્રે અંગેષ્ટમાં આવતા એટલે મને સીધી

ચિત્રકાર આગળ તે

એક એમદરની કૃતિ

નેવું લાગતું હતું હતું

પણુ સ્વચ્છ-કહેવા

આદતો-હતો' પણ

બને બાજુ બેઠા-

ની રીવાજો નહતી

દેવાથી વખત અને

મહેનત બધુ ખર્ચા-

તાં. તે ચે દોઢેક ક-

લાક પીની નયો મિ.

કાન્સુતાએ છેવટમાં

એક વાક્ય કહ્યું એ

હી બધી ન શકાય

એવું હતું 'દિહી-

સ્તાનમણદ્યુગિય-

વાતચીતની સરજતા મરડો એમ ખાતો થયું.

બીજે દહાડે સવારે દરેક વાગવાના શુભારે મરી

હોટેલને તળીએથી રૂમમાં ફોન આવ્યો કે મંડમ ચેશીમુશ

લિકટુલા ઉપર આવે છે. હું બાસ્ના બહાર પડ્યો ત્યાં ફેર

દીએ મધુ કાળેલાં આધેક હમરનાં નંદમ ચેશીમુશ વિત-

માંથી જાણ પર ચાકી આવતાં દેખાયા તુરત નમનેની આવે

કરી મારા રૂમમાં તેમને આવકાર આપ્યો; ચાનો કોર્ડર આપે

બહાર ચોમાસું જ હતું, પણ મંડમ ચેશીમુશના આનંદપર

ચહેરાએ તથા મને મદદ કરવાની હિતેભરી બ મને એમ ખાણુ

તેમણે પહેલું જ પૂછ્યું કે તમે અહીંના કાઈ આઈરિશને મળ્યા

કે નહિ? મેં મિ. કાન્સુતાની વાત કહી. તેમણે કહ્યું ફિને નહિ

એમ કહી ટેલીફોન હાથમાં લઈ ટેકીઓનાં બેચાર ટેકા

ખખડાવ્યાં. તેમના પોતાના શુરુ એક મહાન 'ચિત્રકાર' હતા,

તે પણ બહારગામ બીજા, તે પણ બીમાર 'દેવાથી નહિ

મળી શકે; ભેકે તે એક થોડી ખાનગી આઈ રક્ષક જતા-

વાસ હતા ગ્રીન મિ. કાન્સુતા ટેકીઓના મુખસિદ્ધ કરના-

ચિત્રકાર, જેમને ત્રણ ફંખાંચી સીનીકેટ કરેલા એમને જાણ

આવ્યો: 'દેવ' પદમાં જ હું તમારા મિત્રને તાણડતોલ મોકલો.

કાલે તે હું બહારગામ જવાનો છું, પણ તેને મળવા હું

પણુ હિતેભર છું.'

મંડમ ચેશીમુશને કંઈક સંતોષ મળ્યો કે એકાદ ચિત્રકાર

તે મેળવી આવ્યો. તેમણે ચા પીપી ને દૂધમાં પેલતી

હાળી નહી. પોતે સારાં પોરમાં કળાનાં દુશ્મનને આપે છે

નવ વર્ષનો ઠોકો છે, તેને ઘોર કરવા જુસ્તો પાસમાં રવા

છે. પતિનું એટલું સંભારણું અને પોતાની કળા એ જ તેમના

છત્રનાં બધાં; સિવાય કંઈ જ બાવ તેમની નજરમાં નહોતો.

તેમના કહેવાથી હું તુરત તેવાર થઈ ગયો. દરેક આગમને

તે નાનામાઈ રાખે નાકળી થયે હતો. રોજબતોજ ખાતર મેં

બાઈ જનન પુરોદિતને સાથે ફંખાડ્યાં. આ આઈ ભવાનમાં

અવધાર કરવા આવેલા, પણ કોસે જ હાથવાની વાર હતી

એટલે અમારી દોઢેલમાં આવી બેઠા થઈ અંગેષ્ટ. મંડમ

ચેશીમુશાએ નાંચે આવી દરકરી કરાવી ચાપી ને તેને સરનામું

આપ્યું. ત્યાં જનું છે, કોને મળ્યું છે તેને કોણ પૂરે. જવાબ

કર્યો જયર અમે તે જાણતા. મંડમ ચેશીમુશાએ ટેકીઓના

સમજમાં એક નવી રેખા હોચેરી.

કદા દાચિત્રકાર મિ. કાન્સુતા

આ ટેકીઓના ટેકસીલાઓને તે દબરો ધન્યવાદ

દત્તો. મારે છ મોહલનાં આઈઅવળાં વારડાં લઈ કાંઈ એક

પાસમાં અમને એક સાંભલાં પરનું બોઈ બતાવેનો એ ક્રમો રસો

બરાબર એ જ કાન્સુતાનું પદ! અમે નહિ પંદરી બાળતી. પછી

દાસીએ બાણું કપ કપ અને મુલાકાતના ખંડમાં નિલાભા-

અહીં પદેથી જ વાર પુરુષોએવાળો બેચારો નેવો. પછી

ખજાર પછી કે કાન્સુતા અધિવાર વર્ષ પુરોપમાં અવધાર મારે

સરવજીવ

ડાળી બાબુ : બંધાની કલાકાર શકુતેન કીતાબાચી શેખનો હોશી સંકેત ઉપર લેખક મિ. શકુતેનનો હોશી ચેન્નિસલ સંકેત

જઈ આપ્યા છે તે તેથી થોડુંક ઝંખે છે તે જોઈ બરોડી બોલે છે. કલાકાર સાથે સીધી વાત કરવાની સિદ્ધાન્ત અને માનવતાદૃષ્ટિથી મને બહુ જ આનંદ આપવા લાગ્યો.

મિ. શકુતેન ખાંડી દહીંના, હાલકાળા, દેવ કંઠી ગુજરાતી મોઢા સ્વચ્છ છે. ચિત્રો વગેરે તેમને ખૂબ જાણવાં. પછી તે બંદર થોળાના ચુટીયામાં મને લઈ ગયા. ત્યાં જ, ફોળા, નાસ્તો વગેરેથી તેમણે આદર કર્યો. તેમના ચુટીયા બહુ જ મોટા ભેઈ તેણે કારણ પૂછ્યાં કહ્યું કે હરિજન રાતે બધા મળી લગભગ ૧૮૦ વિદ્યાર્થીઓ તેમના ચુટીયાને સાથે છે. મોટેલ પછી ચીરે છે. ધંધાર્થી કલા, પ્રેસ આદિ વગેરે રીંગે છે. કેટલાકો, દિવસે કલાના જ ધંધામાં નિર્ણય કરે છે. તેમણે વિદ્યાર્થીઓ માટે કૂપનો ફેરો. એક ચેનમાં પંચ કૂપનો આપવા. વિદ્યાર્થીને દિવસે કલાકમાં આવે તે દિવસે એક કૂપન આપીને બેસે. તેમણે મને બહુ આગ્રહ કર્યો કે એક જ રાત તેમના કલાકમાં મારે હાજરી આપી વિદ્યાર્થીઓને પરિચય આપવો; પણ સાથે અને વાણીજાદારના સાધનની અકાળાખૂં જોઈથી દબી કે રાતે જોઈને દુર આવવાનો નિચાર પણ અગ્રહ લાગ્યો. મેં આમર માની ઉપરમાં તેમનો સંકેત કરવા માંડ્યો, એટલે તેમણે પણ હાસી પાડે પીઠી રજો સંગાથી માંડે વ્યવસ્થિત લેવા માંડ્યું. અમે ખરેખર એક બીજાના પ્રેમી બની ગયા એવો આનંદ આવ્યો. આ બધા માર કલ્પના નથી બોલી પ્રતિતિ પછીથી તેમણે લખેલા પત્રમાં ચળી દની. છતાં ખુરેદિલને તેમણે એકદમ એક થોડા સીધી આપ્યો અને કહ્યું કે 'હા, તારા કાજવા માટે આ આદર્શ સ્થાપવો' અને એટલું કહીને ખજાણા દક્ષી પડ્યા.

મિ. શકુતેન ધણી પ્રકાશક અને સચિત્ર પત્રો સાથે પણ

વડ સંબંધ ધરાવતા લાગ્યા. તેમના વિદ્યાર્થીઓ પણ પછી સારી જગ્યાએ ચિત્રસિદ્ધાન્ત અને આર્ટિસ્ટેટ થઈ રહ્યા છે જે મેં જોયું અને તેમની લાગવમથી પછી બાબુઓ જોવાનો ખ્યાલ કરી નાખ્યો. તેમના રાતના વર્ગમાં એકવાર તે જાણું એના નિશ્ચય કર્યો, પણ પછીથી ટાકીઓમાં સંભોગોએ કોનું રૂપ લીધું કે તેનો અમલ ન જ થયો.

છત્રીની અલ આદિ એક ટેબી
● પેર આપતાં મિ. સહાઇનો ટેલીફોન મળ્યો કે છત્રીની અલ આદિ હોટેલ કાલને જ દિવસ છુટી સ્ટેટો: પણ વેકેશન. પડે છે, માટે આપણે સાથે જ ત્યાં જવાનું છે. આ એક નવાઈ જ દબી કે મિ. સહાઇ જેવા ધંધાની બાબુ વખતે સંબંધ ધરાવવામાં પણ મારી જોડે આવે છેકાલે આવાવામાં વધુ રસ લેતા હતા. અમે બીજો દિવસો આદિ સ્કૂલમાં પહેલેલા ત્યારે ખરેખર રાજાની પરીણાઓ આલતી દબી તેમજ કેટલાક પ્રેક્ટિસરો કે જેમના પર મેં જલસામણે આવેલી તેઓ હવા માટે કે આરામ માટે પહોંચે પર કે હરિવાકિનારે કલ્પા મશ દતા. છતાં મિ. સહાઇએ અમારી જોગખાણ કરાવી, એટલે ચિન્નિસરો અમને આદર આપ્યો અને બધા વિદ્યાર્થીઓને જોડાવી, મારા ચિત્રસંબંધ પર મારી પાસે વાત કરાવી તરબૂસો અને દરેક વિષય સમાવ્યો. આ તો મારું પ્રદર્શન થવા લાગ્યું તે જોઈ હું ચિત્રો બતાવવાનું મિ. સહાઇ પર ઊભી, બીજા પ્રદર્શનને લઈ વર્ગો દેતા ચાલી નીકળ્યો. ટાકીઓની આ આદિ હોટેલ એક ગોડી યુનિવર્સિટી ને પી છે. તેમાં અમલ બંધાવી કલાનો રૂપણે આદર અને સિદ્ધાન્તને પ્રબંધ છે; તે સાથે યુરોપીયન કલાઓ માટે પણ એટલો જ નેરદાર સ્થાઈ
(અનુરંધાન આગળ પાન ૧૮૫મે)

એ

કદા રાજકારણપટુઓ કે અર્થશાસ્ત્રીઓ રાષ્ટ્રનું ધકતર કરી કરી શકતા નથી. એ ધકતર થવા પહેલાં પ્રજાની કલ્પનામાં એનો આદર્શ ખડો થવો અનિવાર્ય છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્રના ધકતર પાછળ એવી કોઇ વિભૂતિ ભીલી જ હોય છે. એ પ્રમાણે દિદમા પણ એક વિભૂતિ યથ ગણ. એણે માતા ભારત માટે દિંદવાનોનાં દિલ સળગતાં બનાવ્યાં. વિભિન્ન જાતિઓ ને પંથોને એક જ માતાનાં ફરજંદ હોવાનું જાન કરાવ્યું. ‘વન્દે માતરમ્’નું આગર ખીત આપી દિદી હૃદયમાં માતા ભારતીની એણે પ્રતિષ્ઠા કરી. પરંતુ એકત્રી રાષ્ટ્રીયતા ગાંધને જ એણે અંતોલ ન માન્યો; પોતાનું જીવન જ રાષ્ટ્રીયતાના સોન સમું એણે બનાવ્યું. ‘વર્તમાન યુગના માનસની પુરોગામી સૂચના માત્ર નહિ, પણ તેનું વ્યર્થક ફર્સન’ એણે કહ્યું હતું. આ વિભૂતિ તે બંગ સાહિત્યની રંગદર્શી હીલચાલના આદ્ય જનક અને દિદી રાષ્ટ્રધર્મની પ્રથમ વ્યાખ્યા બાંધનાર બાણ બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય.

પાશ્ચાત્ય જગતમાં, મશિયાવેશી, એ રાષ્ટ્રીયત્વ અને વનવહોરાશીનાં સૂત્રોનો પયગંબર ગણાય છે. તેના સરખું જ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવનાર કોઈ દિદીનું નામ આપણે જોયા જઇએ તો બાણ બંકિમચંદ્રનું નામ નિઃશંક મૂકવું પડે. એમનો રાષ્ટ્રધર્મ મશિયાવેશીથી થે ઉદાર હતો. રાજકારણને મુખ્ય પાયો એમને મન રચેલાકિત હતો. એટલા ખાતર જ નહિ, એ ઉપરાંત બીજી રીતે પણ રાજકારણી ફિલસૂફ તરીકે મશિયાવેશીથી એમનું રચાન ચડે એમ છે. એ હૈલેરેન્ડાઇન મદાપુરુપનું તો કહેવું હતું કે ‘જ્યારે એક દેશની સહીસલામતી જોખમાય ત્યારે યોગ્યયોગ્ય, હિંસા-અહિંસા, પ્રસારક કે વૃંશંસ, કરાળી ગણત્રી ન હોવી જોઇએ. જે વડે દેશનું સ્વાતંત્ર્ય રક્ષી શકાય, એ સિવાયના બધા માર્ગોની ત્યારે ઉપેક્ષા કરવી પડે.’ પરંતુ બંકિમજાણુનો આદર્શ જુદો જ હતો. એમના અમર ગનાતા પ્રેમી ‘દુષ્કલચરિત્ર’ અને ‘ધર્મનરત્ન’માં એમણે પોતાના આદર્શનો રહેઠાં કર્યો છે. સ્વદેશભક્તિથી દેશનું કિત રક્ષાય છે એટલા ખાતર એની મદત્તા એ ન રવીકારતા. એ માનતા કે એથી જગતને સેવા આપવાનો રાહ પણ ખુલ્લો થાય છે.

ઈ. ૧૮૩૮ના જૂનની ૨૭મીએ ગંગાકિનારે આવેલા કાઠાલપાઝ ગામમાં એમનો જન્મ થયોલો. તેમના પિતા યાદવચંદ્ર જોવા પ્રતિભાશાળી અને ઉદાર હતા, તેનાં જ તેમનાં માતા દયાળુ અને શાંત રચનાથી હતાં. પાંચ વર્ષની વયે તેમને શાળામાં બેસાડવામાં આવ્યા હતાં પહેલે દિવસે જ તેમણે આખો કહો શીખી લીધો.

આવી કુશાલ છુદિને લઇ, બાર જ વર્ષની વયે એ હુગલી કૉલેજમાં દાખલ થયા. જાનની તેમની તરફ એટલી તો પ્રબળ હતી કે કૉલેજના પુસ્તકાલયમાંથી અનેક વિષયનાં પુસ્તકો લાવી તે વાંચી નાખતા. કૉલેજનાં પુસ્તકો પાછળ બહુ જોણું સ્વલ્પ એ આજ્ઞા, છતાં તેમનો જે જોયો વર્ગ રહેતો તે તો શિક્ષકોને પણ સાનંદાશ્ચર્ય ઉપજાવતો. પરીક્ષા નજીક આવે ત્યારે જ તેઓ કૉલેજનાં પુસ્તકો વાંચવા માંડતા.

એ કૉલેજમાં સિનિયરસ્કૉલરશીપની પરીક્ષા તેમણે પસાર કરી અને કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો; પણ કોવામાં. (૧૮૫૨) બી.એ.ની પરીક્ષા લેવાનું ધોરણ નીકળ્યું. બંકિમજાણુએ કાયદાનો અભ્યાસ જોયો મૂક્યો અને માત્ર એ જ માસના પરિશ્રમે વીસ વર્ષની વયે

બી.એ.ની પરીક્ષા પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી. તે વખતના બંગાળના લેસ્ટેનન્ટ ગવર્નર તેમની આ પ્રતિભાથી મુગ્ધ થઇ તેમને ડેપુટી પ્રિન્સિપલના હોદ્દા પર નીમ્યા.

બંકિમચંદ્રને ‘એક મદદવાકાંક્ષા ખૂબ સત્તાવી રીતે હતી અને તે પત્રના સંપાદક બનવાની, તે વખતે ‘સંવાદ પ્રભાકર’ અને ‘સાધુરંજન’ પત્રો બંગાળમાં નીકળતાં અને તેમાં પોતાના લેખો અને કાવ્યો એ મોકલવા. સાહિત્યનું આ વ્યસન છેવટે ખૂબ વધી પડ્યું ને ફરસદની એકેએક ફાણ તેઓ સાહિત્યસેવામાં ગાળવા લાગ્યા.

અગિયાર વર્ષની નાની વયે તેમનો વિવાદ થયો હતો; થયું કાંઈ જ દર્શનાદ તેમનાં સમીપનું જનસંપ્રદાયમાં એકત્રીસ વખતી વયે તેમણે બીજું લખ કહ્યું. બીજી વારનાં આ પત્રીએ બંકિમજાણુનું આરિત્ય પડવામાં મદદરવો દિસેલો આખો હતો એમ એમણે પોતે કબૂલ કરેલું છે અને તેમને ‘બીતિયુર’ તરીકે સંજોખ્યાં છે. તેમની સાથેના સદજવને બંકિમચંદ્રને સ્ત્રીજાતિના ભક્ત બનાવ્યા અને એ જ સંપર્કે તેમની પાસેથી ઉચ્ચારાવ્યું કે ‘ઓઓ-એ સાક્ષાત્ કામ્યા, દયા અને રતેકની દેવી-મૂર્તિઓ છે.’

બંગ સાહિત્યની રંગદર્શી હીલચાલના આઘ જનક અને હિંદી રાષ્ટ્રધર્મના પ્રથમ મંત્રદણ

કવિતા જેવા, અપવાદે છપન માથે બાગે જ સંબંધ ધરાવતા સાહિત્યના એક પ્રકાર માછળ બંકિમચંદ્ર ઘીન-ગોની જેમ ચોતાની બધી શક્તિ વેડકતા રહે એ 'પ્રજાકર' પત્રના સંપાદક તેમના મિત્ર ધર્મચંદ્ર ગુપ્તને ન ગમ્યું. તેમણે બંકિમચંદ્રને કહ્યું, 'તમારમાં લેખનશક્તિ સારી છે તો, કવિતા ન લખતાં ગદ્ય જ લખવા કરો.' અને બંકિમચંદ્રએ એ સૂચનાનો તરત સ્વીકાર કરી લીધો, જેનું ફળ તેમની અનેક કૃતિઓમાં નજરે ચડે છે.

એ વખતમાં, દિલ્હીનામાં દલુ તાજ જ શેઠ ગોસ્વામી ગોરાઓમાં તુમાખીનો પાર ન હતો. અનેક જદાને એ દેશી-ઓને સતાવતા. ધણી શર પુરશે એ તુમાખી મૂકે મોટે સદી સેના, પપ્પ બંકિમ-ચંદ્ર ગાંધીના વન્ય એવા ન દેતા. અનેક ગોરાઓની એમણે ખબર લાખ નાખી હતી. એમની જિંદગી જ સાદસ ને મોત-બગાઈ વારેલી હતી. પ્રીતાવસ્થામાં જલે-રામપુરના રસ્તામાં તેમને સતાવનાર કનૈસ કર્કિન પર મોડેલા કેસે ખૂબ પ્રસિદ્ધિ મેળવી છે. એ વખતમાં એક ગોરાને ગોરાપીના પોન્-ગમાં હોલો કરવા એ કંઈ જે પિતેરી યાન ન હતી. છેવટે એ ગોરાએ ન્યાયાધીશ ગેન્સજ સાહેબની સૂચનાથી ભરી સમાચાર બંકિમચંદ્રની મારી માગતાં કહ્યું, 'જાણુ સાહેબ, તમારો જે દાય પકડીને મેં ગળજળગીયો પાછા દહાયા દના તે જ દાય પકડીને આત્મીર તમારી મારી માનું છું.' ત્યારે જ એમણે એ કેસનું ઘટનાનું આખું.

ઇ.સ. ૧૮૬૦માં એમની જદલી પાંચમી બેળીના મેન્ગિટ્ટેટ તરીકે ખુલા મુકામે ધસ. એક જાલુ ગળીની બેળી કસાવનાર સાહેબોનો ઉપદ્રવ અને બીજી જાલુ ચેર હુદાસઓનું પ્રમાણ વધતું જતાં ચેર અ-દાસ્તના બપોળી સ્વેષી. ગળીવાળા ગોરા સાહેબોએ જાળીન પાખ ઓઢાં નહોતી પચાવી પાડી. કૃષ્ણચંદ્રના

બંકિમચંદ્ર ચટ્ટોપાધ્યાય

દિસ સાહેબોને એકજાને જ ગળુ લાખ ત્રીસાં જમીન હતી. તેનો ભાગ પપ્પ ખૂબ જ હતો. ધોરણસર ચોતાનું સેન-રાખી, એ ચોતાને ચાગ મનાવતો દેતો. દેશીઓમાંથી જે ભોમ ગળીની બેળીમાં બેઠાવા ના પારે તેમના પર ગોરાઓનું બા સેન-તૂટી પડતું ને પૂરી યાતકના ચલાવતું.

આ બધા ગળીવાળા સાહેબોએ સને ૧૮૬૧ની આખરમાં સરકાર પાસે મુકવેનો રવુ ક્યો કે જેસોર અને નરિયા જિલ્લાની પ્રાન્તે મહેસુલ આપવું બંધ કરી દીધું છે. સરકારે તપાસ કરવા કમિશન નીમ્યું અને કમિશને તપાસ પાડ તારવુ કાદમું કે 'ગળીવાળા સાહેબો ગીયા, સાદા, ભાસા માખમે છે. તેમણે કદી પ્રવના સરકારે દાય અડકાઓ નથી. કોઈપણ પ્રકારનો

આત્યાચાર તેમણે કર્યો નથી. અધોદાય બંગાળી પ્રમત્તનો જ છે,' આ બધા નિઃસ્પૃહી (!) સાહેબોના ટોળામાં એક મૌરેલ નામનો ગોરા હતો. તે વખતના મર્વનર સર જે.પી. ડાન્ડે તેને આદર્શ ગણીવાળો મણુઓ છે. તેની એ આદર્શચુસ્તતા આપણે જોઈએ.

આ મૌરેલે મૌરેલજન નામનું એક પોતાનું નગર વસાવ્યું હતું ને પોતે તેનો રાજ્ય ગણાવતો. તેની પાસે લાકી, બંદ્રક, કુદાડી વગેરેની દહિયારધારી પાત્ર-છસોની એક સેના રહેતી, તેનો સેનાપતિ ડેનિસ હેલી કરીને હતો. પહેલાં તો તે યોગનદી થોડેસવાર ટુકડીમાં સાધારણ પગારદાર હતો, પણ એ નોકરીમાં માણસોની હત્યા કરવાની સગવડ ન હોવાથી એણે મૌરેલ સાહેબના લાહીપરોની સરદારી સ્વીકારી હતી.

૧૮૬૧ના નવેમ્બરની ૨૬મી તારીખની સવાર હતી. બડખાલી ગામના કિનારા પર લાકી, જહાજ ને બંદુક-ધારીઓથી ભરેલી હોડીઓ ગોઠવાઈ ગઈ હતી, અઝાની ખેતી કરવા માટે એ ગામના લોકોને અલ્ખગોરા હતો એટલે મૌરેલ સાહેબ વતી તેમને પાસસદોર કરવા હેલી સાહેબ નીકળેલા. બાર હોડીઓમાં ગણસે વીસ લાહીધારીઓ તેમણે બંધેલા.

બંકિમચંદ્ર અને જિજ્ઞાસી પોલીસને આ દંગાની ખાતમી પહેલેથી જ મળી ગઈ હતી. એમણે સફાઈના ગામ પર દુમલો થવાનું ધારેલું. ને પોલીસ પણ ત્યાં પહોંચી, પરંતુ દંગાખોરો રાત્રે જ છુપાઈને બડખાલી જતા રહ્યા.

સવાર થતાં વેન બડખાલી પર દુમલો થયો. ગામ-લોકોમાં એક જ ખૂબ હતું, એટલે તેઓ પણ ટોળે વળીને સામના માટે બિડગયા. સાહેબના માણસો પ્રમાણમાં ઘણા હતા એટલે સૌનાં હેમાં ધળકવા લાગ્યાં; છતાં કેાઈ પાછું તો ન જ ફેર્યું. રવીમુક્ષા નામનો પહાણુ લાહીલગીને આગળ વળ્યો. તરત હેલીનું ટોળું તેના પર તૂટી પડ્યું, પણ રવીમુક્ષા આડમ રહ્યો. તેની લાહીથી કેટલાયે દહિયારબંધ દુમલાખોરો જમીન પર ટળી પડ્યા. હેલીથી આ ન જોવાયું. એટલે તેણે બંદ્રક ચલાવી ને રહીમ બાવલ થયો. તે છતાં એ દિમન ન હાથે. માત્રતા જ ધેર પહોંચી એણે ધા પર પાટા બાંધ્યા. પરંતુ એ જ વખતે ખૂટી, હેલી પણ ત્યાં પહોંચ્યો ને તેને ગાળાથી દાર કર્યો.

રહીમ એ ગામનો મુખી હતો. તેના ગરનાં લોકો ટરીને જંગલ તરફ નાસવા લાગ્યા. તે વખતના દરબનું વર્ષન કરવું પણ અશક્ય છે. ગોરા માથિહોના એ લાહીબંધ લોકો ઉદ્ધાસપૂર્વક ગામને લૂટવા ને સગા-માવડા પ્રાગરા, જેટલું લૂટી શકાયું એટલું લૂટ્યું; જે ન લઈ જઈ શકાય. તેને આગમો ફેંક્યું ને જે ન સળગી શકે તેને પાણીમાં કુખડાયું. જે વસ્તુ સાથે આવી તેનો નાશ કર્યો, જે માણસ સામે થયો તેને દાર કર્યો ને જે આ દાય આવી તેને પકડી કેદ કરી. રહીમની તો આ કે બહેન કોઈને તેમણે ન છોડ્યાં. લૂટ, ત્વાઓ અને રહીમની લાચ સાથે મૌરેલના માણસો પાછા ફર્યા.

બંકિમ બાણને આ ખતર પડી ને તેઓ તરત મૌરેલજન જ બિડગયા. પણ ત્યાંથી તે ઘોડાપણા લાહીપારી-ઓ જ પકડાયા, જેમાંથી એક શેલન ચોડાદારને ફાંસીની સગવડ ને જાકીનાને જમ્મલર દેશનિકાસની. મૌરેલ ને તેના બાગીદાર લાઈટ્ટૂટો તે વિસ્થાપત નાશી થયા હેલી પણ પોતાનું નામ તથા વેશ બદલી નાશી છૂકવાનો હતો ત્યાં મુગાઈમાં પકડાઈ ગયો. ઘણા દિવસ મુધી તેણે કેદખાનાની દવા, ખાધી, પણ એને એળખવારનાર કોઈ ન મળી આવતાં ગણુ ચાર મહિના બાદ એને છોડી મૂકવામાં આવ્યો.

આવા ઉત્પાતો જેસોર જિલ્લાના બીજા કર્યા-ઓમાં તો ચાલુ થયા કરતા; પણ બંકિમ બાણનો પ્રવાસથી ખુદના તફન શાંત રહ્યું હતું, આથી પુરા થઈ બંધિજન સાહેબે સરકારમાં તેમનાં વખાણ લખી નોકરવાં કરીને એથી માત્ર સાડીચોતીસ વર્ષની જ વયમાં પગારમાં સો રૂપિયાનો વધારો-મેળવી તેઓ ચોથી બેપૂતીના મેનિસ્ટ્રેટ બન્યા.

ગળાવાળા સાહેબો ઉપરાંત ચાંચીઆઓને પણ દેકણે લાવવામાં એમણે આછો ભાગ નહોતો લગ્યો. નવાઈની વાત તો એ છે કે ગળાવાળા સાહેબો સાથે જ્યારે ગયેલા આવતા ને ચોમેર ચાંચીઆ ને ગદ-માણે તેમને મારવા ફરતા ત્યારે બંકિમ બાણ તો રિયર ચિતે 'ફુજેશનદિની'ની નવત્રકથા લખ્યે જતા હતા.

પોતાની જે એકની એક મદદવાકાંક્ષા રહેલી એ પણ પ્રયત્ન કરનારો અવસર છેવટે બંકિમચંદ્રને દાય ચાલી

नीरंजनी वेणु
मिश्र - अक्टूबर २०१६

અધને બોળે
ફોન-સોરાબ ખારેગઢ

લાગ્યો અને ૧૮૭૨ના વૈશાખમાં 'બંગદર્શન' માસિક એમણે શરૂ કર્યું. એ વખતે બંગાળી બાપાએ જીવ-કુલ અધ્યયેક દત્ત. બંગાળનો સિદ્ધિન વર્ષે એ માતૃ-ભાષા તરફ ફરણે મેંએ જોતો રહેતો એટલું જ નહિ; તેને એ ભાષા જોડવામાં પણ શરમ લાગતી. ખુદ રમેશચંદ દત્ત જેવા પણ તેમાં અપવાદરૂપ ન દત્ત. પરંતુ 'માધવી કંકણ' અને 'શબ્દપૂત છવન સંખ્યા' જેવાં પુસ્તકોના એ લખનારને બંકિમ જાણુએ છેવટે બંગાળીમાં લખવા પ્રેમી, અને બંગેછમાં વિચારવામાં જ મદત્તા માનનાર માધેકે મધુસૂદન દત્ત જેવામાં પણ એમણે માતૃભાષાનો પ્રેમ સજ્જાઓ. માતૃભાષાનું મદત્ત વધારવા સુસિદ્ધિઓએ જ કંઈ કરવું જોઈએ એ બંકિમચંદની દર માન્યતા હતી. અને એટલે જ પોતે બંગેછમાં લખવા માંડેલી Raj-mohan's wifeની નવલકથા પડતી યુદ્ધ 'દુર્ગેશ-નંદિની' લખવા માંડી હતી.

એ 'દુર્ગેશનંદિની'ના લેખનકાળે દિલ્હમાં નવી જ અશિયાત જાગતી હતી ને બાપાએમણે તેનો ખાસે રેખાપોતો દત્તો. તેના આજ દટા બંકિમજાણુ. એમણી એ દષ્ટિએ પર પ્રાંતના પણ અનેક સાદિત્યકારોને પ્રેરણા આપી છે ત્યાં બંગાળીઓનું તે ખૂબું જ યુ. ખુદ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર એ વિશે 'સાધના'માં લખે છે કે 'અમારી' બંગાળી બાપા માત્ર એકતારાની પેઠે એક તારથી બંધાએલી હતી. બંકિમે પેનાના કાચે તેમાં એક એક તાર ચડાવીને આજ તેને ગીજાનું સ્વરૂપ આપી દીધું છે. તેમણે બંગાળીઓ ઉપર કેટલો મદાન અને ચિરસ્થાયી ઉપકાર કર્યો છે એ વાત પણ એ કોમને સમજાવવાની જરૂર હોય તેો ગ્રાંથી મોટું દુર્ગાંય ગીતનું દોષ રહે નહિ."

અન્યાયનો પ્રતિકાર, અમુખેક બાપાનો ઉદાર, એ મદદ યુદ્ધો તે છે જ. પરંતુ બંકિમચંદની દિલ્લે સંવેત્તમ બેંટ તેો દાટ્ટપાનાનો તેમણે યજોજો પાર્મિક પાપો જ છે. દિલ્લના ગંધા પે રેપોના પ્રતીક તરીકે તેમણે બાસનમાનાની મુર્તિનું પ્રતિષ્ઠાન કરી 'જે માતરમ્' કાક એ મુર્તિનું સુપ્રિષ્ટ આસેખન કર્યું છે. આજ તેો એ 'વેદમાતરમ્' પામાલ દુનિવામાંના રૂમેલા 'તામાત્રિક કકાર' એટલું જ દિલ્લે ગિરગરનું માલીનું યદ પડ્યું છે. 'તેમણે આપેલ એ છવનચંપ દત્તરો

ને લાષોના માનસ ઉપર જલ્દની પેઠે પશીકરણ કરી રહે છે અને લાષો માનવેનો તે મન રો છવનની બાવિમદતાનાં, ઉચ્ચનાનાં, મીરંચનાં અને નવછવનનાં દર્શન થયાં છે.' જે નવલકથામાં તેમણે એ ગીત મુક્યું છે, એ 'આનંદમદ્'ને તેો આપણે સ્વદેશભક્તિના ગાદ-ખલ સુમ અણી રાકાએ. 'જિંચી કકવનાસકિત અને આર્જદર્શન વ્યવદારિક સત્યની કેટલાં સમીપ જઈ રહે તેનો મુગ્ધાવે 'આનંદમદ્' પડે પાડે છે.'

પ્રિન્સ જિરમાર્કે આખા જર્મનીને સરકરી જના-પવાની ઝુંગેશ જવારે ઉપાડી હતી ત્યારે જાણુ બંકિમચંદે પણ દિલ્લના દરેક રાદેરી માટે આ જોડના તેમાર કરેલી: દિલ્લ પદતિ પ્રમ જે દરેક જ વ્યાપામ, બાપી જ્ઞાનનાં દયિવારો વાપરનાનું સિદ્ધાંત, સગારી, કુસ્તી, તરવું, ઉપસંત ટાડ, તાપ, બૂખ ને તરડને પણ સદન કરવાની સકિત. 'દિની એધાણી'મા તેમણે એવા શિશુ-બૂની દિમાલન કરી છે. અર્દિસામાં તેમને જલ્લ ન હતી. દેશની ખાતર દયિવાર ન લેવાય એને તેઓ મનુષ્યની કર્તવ્યચત્રતા મળુતા.

છવનપર્વત કોઠાની ખુશામદ ન કરનાર, કદક શિસ્ત અને રાજકોટનાના અમેરાર અને દિલ્લની વન-નિષતના એ પદેલ મંપદટાનું પદ વર્ષની વને ઇસ. ૧૮૮૪માં અવસાન થયું.

જાણુ બંકિમચંદનું માનસ પૂરેપૂરું સમજવું હોય તેો એમના એજેક ક્રીયનું અધ્યયન કરવું જોઈએ. તેઓ પાકા જુદવાદી દત્તા, ને એ જ નજરે જગતપુરુષ સી કૃષ્ણને તેમણે ગીનયાં છે. કાર્લ માર્ક્સનું 'કાસ કોપીલ્સ' જવારે બંગેછમાં અનુવાદિત પણ નહોતું થયું ત્યારે પેનાના 'સામ્' નામના નિર્બંધમાં એમણે સામ્યવાદનો ખાતોમલ્લો છે. એમણે લખ્યું છે: 'પ્રાંતોને પડના મુકવાળી જ દિલ્લ અપાવવાન થયું છે. તખ વળે કોગિયાની જેમ પેનપેનાની આસવાસ મળ્યાં રચના થવા તેનું જ આ પકિષ્ણમ આપ્યું છે.' રામચોદનચાપ જેટલા જ અસ્તિત્વાનંચનાદિમાવળી દત્તા. જાદનને નંદનપન જનાવવાનો એક જ રસ્તો એમણે મુચ્ચઓ છે અને એ ને દિવસે મૂતે મરો, 'જે દિવસે મુરેપાવ વિન્યાન અને જલ્લરવર્ધનો નિષ્કામ પર્મ અને એક જ રસ્તો."

આપણે ક્ષવર્કેમને જાતરવર્ધ એમણી એ આશા પડેલી પડી પાડે. અચોક હર્ષ

શ્રીમતી અમૃત શેર-ગિલ એ ચા. દેશના વર્ત-
માન યુગના અગ્રણી ચિત્રકારો પૈકીની એક વ્યક્તિ
છે. તેમનો જન્મ ૧૯૧૩માં હંગેરીમાં થયો હતો.
તેમના પિતા એક શીખ જંગીરદાર છે અને માતા
હંગેરીનાં છે. બાળપણમાં પાંચ-સાત વર્ષની ઉંમરે
તેણે ચિત્રકળા માટે પ્રવૃત્તિ પ્રકટ કરી હતી, જે
પાછળથી નાપારીસમાં જઈ ચિત્રકલ્પ કરી. યુસીએન
માયમન નામના પ્રસિદ્ધ કલાકાર પાસે તેણે Ecole
Des beaux Artsમાં તાલીમ લીધી, પણ એ
સંસ્થાનો અભ્યાસ પૂરો કર્યા બાદ શાળાની અસર-
માંથી મુક્ત થવાને જતને સ્વતંત્ર કામ કરવા માંડ્યું.
હિંદમાં આવતાં જ તેમને લાગ્યું કે પોતાનું ખરું ક્ષેત્ર અને
પ્રેરણા તો માદર વતનમાં જ છે. અને તેમાં પણ
પરદેશી નહિ, પરંતુ હિંદી માનસ તરફ તેમનું સ્પષ્ટ
વલણ હતું, એથી તેમની પાંચેમાં પૂરેપૂર્ણ હિંદી વાતાવરણ
બ્યાપેલું રહે છે. હિંદમાં તેમણે જે કૃતિઓ કરી છે
તેમાં તેની 'Post Impressionist' દશોદીનો અંશ
પણ જાણવો નથી. કળામાં તેણે પ્રતીલ્પના મેળવી
છે તે સાથે તેમની સંસ્કારિના પણ વિચ્છ પ્રકારના રહી છે
અને સાતેક લાપાઓ તે ખૂબીગંધ ખોલી જાણે છે.

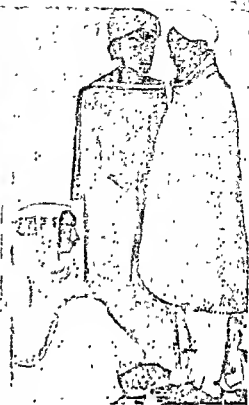

ક્રાંતિકારિણી ચિત્રલેખા અમૃત શેર-ગિલ

હિંદની છેલ્લાં વીસ વર્ષની કળાની કારકીર્દિ પર
નજર નાખનારો એક વાત સીધી પહેવી
નજરે પડે છે તે એ છે કે અનંતા-બાધની પ્રાચીન
સુકાઓની ચિત્રકળા કે હિંદુ યા મુગ્ધ સમયની પંદર-
મા સૈકાની તરવીરી કળા જે ૧૮મા સૈકામાં તદ્દ-
લુપ્ત થઈ ગઈ, તેના નમૂનાઓમાંથી દાલના ચિત્રકારો-
એ વળતો વળત કંઈને કંઈ માર્ગદર્શન મેળવવા ચલ
ચાલુ રાખ્યો છે. જ્યુતકાળની એ કળાઓની પ્રેરણાએ
કેટલી કૃતિઓમાં સાચો પ્રાણ પૂર્યો છે જયારે કેટલે
દરનજે તે ધુનઈવિત થઈ છે, એ એક-મોટી ચર્ચા થઈ
પડી છે; એટલું જ નહિ પણ બીજી પરદેશી અસરો-
માં-જાપાન, ચીન, ઇરાન વગેરે દેશોની કળાઓએ
પણ પોતાનો થોડોપણ ફાળો આપ્યો જ છે.

આજે હિંદી કળામાં કેટલીક સર્વોત્તમ ગણાતી, અંગ-
ળાની સુપ્રસિદ્ધ ચિત્રકૃતિઓમાં તેનાં ઉદાહરણ મળી શકે
તેમ છે. છતાં યુરોપમાં કાંઈ ગુરુગોધમાં ચિત્રકાર

એનેટની ધંડળાએ અનેક પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાઓના સભ્ય
વિરાધો ખગોતે પણ જે નવી કળાનો પ્રચાર કર્યો
તેનાથી તો એ સાવ અજાણી જ રહી છે. માત્ર થો
ગરને-દનાથ ટાગોરે હિંદી લાવનાંઓ અને હિંમિઓ
ચીતરવામાં ફ્રાન્સના ઇમ્પ્રેશનિસ્ટ અથવા પોસ્ટ-ઇમ્પ્રેશ-
નિસ્ટ કે ક્યુબિસ્ટ સંપ્રદાયના સિદ્ધાંતોનો પ્રયોગ કર્યો
છે. જોકે તેમાં તેમને ખરી સફળતા મળી નથી. તેમનાં
ચિત્રો માપમાં નાનાં અને પરતુકદપના વિશાળ, એટલે
પરસ્પરનો વિગ્રહ થાય; અને માત્ર તરંગી સૃષ્ટિમાં
સાવ હલેથી વિદગ્ધવાની તેમની રેખ એ પણ મોટી
આફન થતી. કમનસીમે તેમને વ્યાધિ એવો થયો,
જેથી એ અદ્યુત પ્રયોગ આગળ લેવાનું આટલું મધું-
પણ તેમણે એક નવી દિશા ઉઘાડી દીધી અને નવો
પ્રદેશ નજરમાં આણ્યો. હાનેધીમે સૈને એમ પણ
જણાવ્યું કે અનંતાની અને હિંદના દેવસિંધવી કળા-
માં જે આધારજૂત સિદ્ધાંતો હતા તે જ સિદ્ધાંતો

સામેથી શીમલી અમૃત શેર-નજસ હવા-ડાળી બાહુ. મુનક લાગદાસના આ વર્ણના પ્રદર્શના મુનમુંગદક મેગવનાર
ક. શેર-મિતનુ ચિત્ર 'ચમુ બેને' જમણી બાહુ: એમની સાક્ષ્યિક સેલીનુ એક બીજું ચિત્ર 'જનનાના પુષો'
ફ્રેચ પોરટ હમ્પ્રેશનિસ્ટ (બાપહાયાના આલેખકો)ની
કુતિઓમાં આપત દના. છતાં એ નવી કથાની અગર
દિલી મિતકારો ઉપર તે દમણીથી જ પડતા સાગી છે
અને કુ. અમૃત શેર-મિત તેમાં સેલી આગળ છે.

ચીપ પિતા અને દંત્રેરીઅન માતાનાં એ સંગત
છે. તેમણે કથાનું સિદ્ધાન્ત પારીસમાં મેળવ્યું છે અને
ત્યાંના માન્ડ સંઘો (મુખ્ય ચિત્રધાર)નાં સમાસ છે.
કથાનો અભ્યાસ ત્યાં ક્યો દોવા છતાં તેમનું માનસ
અસુસ દિલી છે. એટલે જેનાં તે દિલમાં આવા કે
તરત મોટા કેનવાસપટોમાં પોતાની મગજ સફળ
પીડીયા તેના પરિચય કદાચો અને મુલકવારમાં તેની
જ વચો થવા સાગી. અલી કરેલાં તેમનાં ચિત્રમાં
તેમણે મેગવેલી પદેલાંની સાથા-દોલીની ખંટ પજુ તે
દેખાવા દેતાં નથી; પજુ તેમની સફળ આલેખના પારી-
સની આર્ટ્સ કોમિટીમાં યુદ્ધેલાં વર્ગોને જ આધારી છે.

તે દંત્રેલાં તૈયરગોથી જ ગીરે છે. મોટેભાગે
દિલી મિતકારો તે રંગે ગાપરના નથી. પજુ તાસ-
વર્ણ માગીએલાં સમોટ આલેખનો મારો, મોગરીતે

વપરાય તે એ કેવું ઉત્તમ સામન છે તે કુ. ફેરમિલે
જાણત સામિત કરી આપ્યું છે. મરીયા અને દુઃખી
જનતામાં ચિત્રો તે દોરે છે એ પદમાં જો આશ-
વર્ણનાં ચિત્રકાર છે એમ સમજવાનું નથી. અસંગત.
તેમના ચિત્રો તે સાધારણ નથી અભવગોના જ દોર
છે, પણ તેમાં તેમના અદેશોના પદનાં એક પ્રકારનો
માનસદર્શક હાથ તેમને આકર્ષે છે. પણ તેમનાં ચીર-
ના પાટ અને પોશાકમાં પણ એક એવી કદાચાપર્ણ
નામસવના દોવાથી, તેમના કસાકસ માનસને મોદર્-
દર્શન થાય છે. દિલના મોટાપાનકોટી માનવોના પદન
પર એકસરખાં દેખાતા પાનમોળીને નરમાસ એમના
જેટલી સ્પષ્ટતાપૂર્વક દણ કોષદિલી મિતકારો ગીનથી
નથી. આથીજ, તેમનો જેટલી પ્રકંઠાશાય છે એટલી જ
ક્યક્ય પજુ મંગળાય એ સ્વાભાવિક છે. વિરોધી-
અન સમયમાં જે મીટાં મો દોરવાની અને ચાવળી
દેખાઓ કરવાની રીત પ્રચલિત હતી તેનાથી એમનાં
ચિત્રો સાત ગિરામાં રહે છે. પુરોષી પોરણે અખેંધા
આજનો દિલી તે કથાની સમજમાં દણ મિતકાર-

રીઅન યુગનો જ છે અને પોતાના દેશના અગ્રનાથો બોલવાકેદ રહ્યો છે.

ક્ર. શેર-ગિલ્ડના ચિત્રોએ જે ખાગલખાટ ઉપજાવ્યો તેનું એક કારણ તો વળા બીજું પણ છે. તેમણે પોતાની કળામાં જરા કયુંગિજમન છાટ સાથે પોરટ ઇમ્પ્રેસ-નિઝમની જોરદાર છાયા ઉતારી છે. અને તો અજબ જેવું એ લાગે છે કે દિંદીવાનો આ નૂતન પ્રણાલીની કળા કેમ સમજી શકતા નહિ હોય! યુરોપની આજની કળાને જરા પણ પરિચિત થયો હોય તેવો કેાઇ પણ યુરોપી પ્રવાસી ધોલાર અને અગ્રતાના, તાદસતાથી નિરાળા લાગતા પણ લાઝ્ય સિદ્ધ સામે મંત્રમુગ્ધ થઇ કંડી જાય છે; ન્યારે દિંદીના અનેક કેળ-વાઓલાઓવાન ગઢ (Van Gogh) કે હજારી સિદ્ધતા ખાગરીન મોડગિલીની (Modgiliani)ની ઉમિગ્રદ કૃતિઓ સમજવામાં પણ હતપ્રાયઃ બની રહે છે. ચિત્રનું વસ્તુ સાદા પાદમાં ઉતારવું તે સાથે કેવળ કંપના-રચણ ન થયા હેવું અને સાદામાં અપે જોટલે અંશે કુરૂપતાથી બચાવી તાદસતા સાચવવી એ તેનો રપષ્ટ પ્રયાસ છે. ક્ર. શેર-ગિલ્ડની કૃતિઓ આંખને આજી દેતી નથી. એવો તેનો હેતુ પણ નથી હોતો, છતાં એ ચિત્રો-માથી શક્તિમત્તાનો પ્રભાવ છૂટતો લાગશે જ. તેમની દૃષ્ટિમાં ખાસવાના હેઠા ઉછાળની મહત્તર પ્રેમનોના-વાળા ગોપિકાઓ નથી યા તો પ્રેમાલાપ કરી રહેલા ગોપગણો તે ચીતરતાં નથી; તેમજ ઉજત કેલાસ અને તેના રંગમીને ચીતરવાના કેાડ તેમની કલ્પનામાં જગ્યા નથી. રોજની સાદી જિંદગી યુગરતા માનવસમુદાયને જેવો ને તેવો રજૂ કરતી તેમની કળામાં નથી આદર્શ લાવવાનો હેતુ કે નથી જીવનની પામર દસા રજૂ કરવાનો ખાસ પ્રયત્ન. તેમનું આ ‘ર’ક-ક-યા’નું ચિત્ર જુઓ તો ઘેરા લીલા રંગની સુરખી વાળા મુખની કાળી આંખો આદર્શ બેપરવાઇથી જરા નજર ડેરતી કેાઇને પણ જોવાને રોકે એવી છે અને ધ્યાન ખેંચે છે. પણ તેમાં ખાગલગના દિવાજ ઉપર કેાઇ કટાક્ષ ઉપજાવવાનો હવાદો આગળ નહિ પડે. ઉપદેશકનું કાર્ય ઉપાડી લેનાર ચિત્રકારને એવું પ્રચારકાર્ય બલે. મુળારકે, રહે.

શ્રી શેર-ગિલ્ડની કળાનું બીજું ધ્યાન ખેંચવું લક્ષણ એ છે કે તે જાપ યાડવાને ચિત્રના નિષ્પષ્ટ ઉપરજ નિર્ભર રહેતી નથી. દ્રેય કળાના નિકટ પરિચયને

લોષે તેમનામાં એવી સમજ ચોક્કસપણે જીતી છે કે ચિત્રને વસ્તુના જેટલું મદત્ત આપનારા સુચના (design) અને રંગપટ (colour)નો હોય જ. વધારે મા રંગોજનના સાથ એ જ સુચનાનો પ્રધાન અંશ છે. તેમની રંગપાટી સુરખ છે; પણ હાટણાં સમી નથી ઉમ્મસભાઈ રંગની ચુંદડી ચીતરવામાં તે પોરટર (બીન ચિત્ર)ના જેવા રંગમડકા નથી ઉઠાડતી. કેાઇ ચતુરાઇથી આમપાસની રંગભૂમિ સંજાળીને દિંદી રમણીનાં વજોની મુલાવમ મનોદરતા અને ઉમ્મસ રસાયવી લે છે. વજોની પંદરગી અને ચોજનામાં તેજો ખાસ કરી વધારે સફળતા ખતાવી શકે છે, એમ છતાં તેમનાં પાત્રોમાંથી નક્કરપણું અને દળ કમ થતાં નથી આથી જ તેમનાં સર્વ ચિત્રોનાં પાત્રોમ ઘટતરનું સંગીતપણું બામે છે.

ભાતભાતનાં લટકાં-વર્ગાક જોવાને ટેવાજેઈ નજરવાળાને એમની આ મક્કમ ચિત્રશૈલીની કક્કાઈની કદર કરતાં મુરેલીલાગે, પણ આવું કક્ક રૂપવિધાન જ પ્રાચીન સિદ્ધમાં કેટલું જોરપભર્યું બન્યું છે? આ નવીન ક્રાંતિકારણી ચિત્રવેખાને મન દ્રેય કલાકારો શીઝે અને ગોખાં રંગમદારથીજો છે; તે પોતે એમના દેશમાં બપુનાં છે માટે નહિ; જેઓ પ્રાચીન દિંદી ચિત્રને સિદ્ધને ખડે સમજ્યા છે અને તે પર પ્રેમ કરે છે તે સોનાં સદજ ને સકામજી મત એ જ થઇ જાય છે.

શ્રીમતી અમૃત શેર-ગિલ્ડની કળા નવા યુગના ઉગરે છે. એવી પણ માન્યતા થતી જાય છે કે બંગાળ-કલાકૃતિના આદર્શો અને સિદ્ધાંતોને નંદકાલ જોખ જેવા કલાકારપ્રતિ આગળ આવ્યા; પણ એ સિદ્ધાંતો અને આદર્શો જીતરતી પંક્તિના કલાકારોના હાથમાં આજે જીવ વિનાની પ્રણાલી બની ગયા છે. આજા રંગોને રંગો મંબમ કહેવામાં આવે છે. માવ રેખાની સક્ષાપ સાચવી જોટલે રેખા જલપતી નથી બની જતી. લાખનાને બદલે પ્રેનલાપણું વખ્યું છે અને સુચનાને રચાને લાલકભાઈ અલંકારો દર્યા છે. ન્યારે કંપના પ્રગળ અને વેગપતી ન હોય ત્યારે શિવ, કૃષ્ણ, અથવા રૂંદાવનનો ગોખીઓ અર્થહીન રીંગલો જ લાગે અને તેની પીછી કલાકારની વાચા જવવાને બદલે કારીયરનું માપૂરી ટાંકણું જ બની જાય.

કાર્લ જે. ખંડાલાખાણ

તલે રમાતી તા વીજ

પુ આરાનાં આજ્ઞાદ મેદાનો પર મંગેલોને તુર્ક-
માણે ફરી વળેલા એ, ઇશુની ૧૫૬૫ની સાલ
આસની દત્તી ત્યારે સમરફૂંદની એક મસ્જિદને
જોઈએ જેણી જે શામ્સ વાતો કરી રહ્યા હતા. એક
દત્તો અરબો શેર અદમદ ગેગ ને જીતે દત્તો શામ
(સીરિયા)નો ઇસાક જીન દારીન અને જેટલા માત્રસર
દત્તો તેટલા જ ફુનિયાના જાણેલા દત્તો.

એમની એ સુરતગો આધુ દત્તી ત્યાં સહેરો
સુરો કાઠાખાન ત્યાંથી થોડે ચડી નીકળ્યો. સાચીએ
તેને જૂકીને સલામ કરી. અરબ માત્ર તિરકારથી
જગીન ગર થુંકેયો. આ એ બંને વચ્ચેનો તકાવન.
‘ઝાંડ’ને માનવતો સમી અને અસાદપરત અરબ
બંને પરદેશીઓના આક્રમણના તો સરખા વિરોધી
દત્તો; છતાં શામી ભખની જાણે દરકાર રાખનાર દત્તો,
જ્યારે અરબ તેથી જીલકુલ એવરયા અને પોતાની
બાત ઉપર ગરર ધરાવનાર દત્તો.

સુરો પસાર થઈ જતાં દત્તોએ જીનાં જીના શેર
અદમદના ઘૂંટણ પર દાય દગાળ્યો. ‘દોસ્ત, તે
સાદું ન કંઈ. જોયું, આખી વાટ એ કેવો કતારતો
મગો ? એના અભિયાં જુસાર્ સમગરી દત્તી. લોરો
એને ‘સિવાદ સતાર’ને નામે જોળ્યો છે.’

‘બરાબર છે !’ અરબે જવાબ આપ્યો. ‘એનું દિલ

અચકાત મારતું એનું પાનું દબાવી નીચું નરોતું થીતર્યું એ
પહેલાં તો એનો હાથ પાછળથી આદર જ નકકાઈ ગયો.

સેતાન જેટલું જ સિવાદ છે. હું કોઈ મંગેલ કુતાનો
છતપાર નથી કરતો.’

‘હતા એ આ જગીનના માલિકો છે, શેર અદ-
મદ ! માશં સખૂન માદ રાખતો. આપણે જેલમાં
ઠોકાઇયું અને પછી...’ દત્તોએ ખસા હુણાવ્યા ‘...
પછી આપણું નામેનિશાન મરી જશે.

પણ અરબ એ ક્રાંતિગાવાને જાણે પોતાના જ
વિચારોમાં મુંઝાયો દોષ એમ સામું. ‘દલે અર્દો
વેપારી ગવન નથી છસાક !’ એ વિચારોનો તોડ
આવુંતો દોષ એમ તે જોડ્યો. ‘એક વખત આ
સહેર સારી આલમમાં દોસનમેદ મળ્યાનું.’

‘જેટલે જ હું એ તજ દેખાનો ઇસાકો શામું છું.
કાઠાખાનની જે જીલ લાગે છે.’

‘અને ક્યાં જઈશ ?’

‘મધરિય તરફ. અર્બો જયા ઉત્તર અને પૂર્વ-
માંથી જ આવે છે. ને દલે તો દેડ જોરફરસ સુની
એ પડોગ્યા દશે. છતાં જલરે જિજર(જૂગમ્પ સાગર)-
ના કિનારા પર દબા મોકો છે. એસિયાનાં જવાદે-
રાત ને મધમધતો અનરો પર આદરીન યનારાં
દોસનમેદ સહેરો ત્યાં છે.’

‘દર અંતે એ સક !’ અરબ જોડ્યો. ‘હું પણ આ
સહેરો છોડી અડધું, પણ કાઠાખાનની કે કોઠાની બંધ

ધંત્રાએ દરિયાની છાતી ચીરીચીરીને એનો બધો ધકકાટ ઓસારી નાખ્યો ન હતો એ
આજથી સદીઓ પહેલાંના જમાંનામાં એના રંગમસ્ત હૈયા પર બનેલો એક કેન્સો

નહિ. કારણ, ઇસાક, મારા અંગ પર એક કરામત એવી છે કે જ્યાં ખતરામાંથી મને જાણી લે—કહેનાં એણે મને જાણેલું પંચ આકારનું સોનાનું તાવીજ કાઢ્યું. તેના પર કંઈ વિચિત્ર લખાણ કેરેલું હતું. જોવા માટે ઇસાકના હાથમાં એ મૂકતાં એણે પૂછ્યું, 'ઇસાક, પહેલાં કદી તેં આવું તાવીજ જોયેલું ખરૂં?'

ઇસાક તો એ અનિમેષ આંખે જોઇ જ રહ્યો. તે નામી હજી પછી હતો, છતાં આ વખતે તો એને યે માથુ ધુણાવવું પડ્યું. 'શેર અહમદ બેગ ! કહે તો લાલા, એ ક્યાંથી ગેળાવ્યું?' તેણે સામે સવાલ કર્યો.

'આહ! એના પર તો કેટલી યે સાત્ર ગુજરી ગઇ, હું ત્યારે કેયે (ગીત)માં હતો. જગજગત મુલક છે, જોકે અજ્ઞાત અને તેના રસુલમાં મને પૂરો ઇતિમાદ (વિશ્વાસ) છે, પણ આ જગત તલેસમાત જેવું પણ કંઈ રહ્યું હોવાનું હું માનું છું અને આ તાવીજે તો બેહિસ્તમાં બનાવેલા મોજેઆ (અમરકાર)ની યે વાત મારે કાને આવી છે.'

'મક્લત વાત!' શાગીએ કહ્યું: 'શેર અહમદ બેગ, તમે હરજાગીઓ તો 'લાઇલાલા ઇક્સાદ'નો કલ્લો પટો છો, તો યે એટલી વાત નથી સમજતી કે ખુદા સિવાય કોઈથી મોજેઆ થઈ જ ન શકે?'

'પણ આ તાવીજે એક જાત તો મારી નજરો-નજર જણાવ્યો છે. ઇસાક, એની હાંકી જઈ કારાખાન પર ચૂકી શકુ છું. જો, એ વાત જવા દે; દોસ્ત, આવતી કાલે હું મારા રૈગિસ્તાન તરફ ઊપડી ગઈ છું.'

એક અઢવાડિયા બાદ સમરકંદ છોડી, બે કારવાં-ઝોળે પશ્ચિમ તરફ પ્રયાણ માડ્યું. વચ્ચેથી જ ઇસાકે તો છૂટા પડી તહેરાનને રસ્તો લીધો, પણ શેર અહમદે એથી જુદો રાહ પકડ્યો. જગદાદ થઇ, આમુદ હાઈ (યુક્રેટિસ)ની ખીણ ઝોળીથી, અલેપ્પો થઇ તે રમના પહોંચ્યો. શાગીની કારવાંમાં સો ઊંટ હતાં, ત્યારે બેગની પાસે બસો; ને એ બસો યે જસો વેપારી ખંદાનતથી લદાએલાં. આખો રસ્તો વેચવાળા, ખરીદી ને સાટાની સોદાગરી કુનેહ અજમાવતા જઈ એણે ખૂબ નફો કર્યો હતો; પણ એ નફા ને બધી મૂલીના સાટામાં યે કોઇ તેને તેના દિલકશ તાવીજથી તો અળગો ન જ કરી શકે.

એ રમના સહેરમાં જ શેર અહમદ બેગે વેલીમ નગરની રંગબેરંગી વાતો સાંભળી. એ દિગ્દ્રેગ સહેરના એસારામાં છપ્પને એના મગજ પર અજગ પરિચ્છા જમાવ્યું. એણે બધા ઊંટ વેચી નાખ્યા; એક જગશે (હિમો મહેરો, પહોળો સથો ને પહોળા ચાંદારવાણું વદાણ) ખરીદ્યો, ને પોતાની જમીન અસ કામત તેમાં ભરી તે કેવ તરફ જાવડો. પણ ખુદાનું કરવું તે, કદા દિપોલી પણ નહોતું લઈ્યું ત્યાં તો જર્જર ખાહરના વદાણનો એને ભેટો થઇ ગયો.

શેર અહમદ બેગની જીવાળી તો વીતી ગઇ હતી; પણ કુવ્વત હતી નહોતી પરવારી. છતાં આ વખતે તો એ લાચાર નીવડ્યો. પછીના પવને પૂરઝપે આગળ વધતા ખાહરના વદાણનું તુલક એણે દર્યા-આરબ માલસાથી ઉંભરાતું જોયું. કાળી દારી લકાવતો પડછંદ ખાહર તો એની લાંબી તેગથી ટાઇ જલાદ જેવો જ લાગતો હતો. એનો આખો કમર પટો છરા ને પિરતોલોથી ખચેલો હતો.

આજને થયું કે આવી જાન્યું. કરી ગેરી દરે નકામી હતી. શરણાગત રચીકારો હોય તેમ પોતાની તેજ તેણે દરિયામાં ફેંકા દીધી. થોડી વારમાં તો ખાહરના વદાણનો મેરો ફરી તેના બજાલાની બગલમાં ફાપાઇ ગયો ને તેથી યે થોડી વારમાં તો તે સાક-જોમા બંધાઇ ગયો, બધો માલ અસજાગ ગયો ને એ સુલામ જાન્યો. સુલામને વળા મજલીના કપા શાં? ખાંખાની એક લૂગી એને આપવામાં આવી. એટલું જ નહિ, એનું દિલચરપ તાવીજ પણ ખાહરને ગળે લટકી ગયું.

એ આંચીઆ ખાહરનું નામ હતું મરૂચ. અજા-સીઓ એનાથી કાંપતા રહેતા. ને દલેસોં પર જોલેલા સુલામો તો તેને મસેકુન-મોત જસમજતા. શેર અહમદ જોમને યે હવે તો બંદીવાન દાલતમાં દલેસોં પર જોસવું પડ્યું. ન્યૂનોઅન પડમમની પડમમ સરૂ કરે ને જેના હાથ ન ચાલે તેના ચામડા પર મરૂચનો વ્લેરંગલ ફરી વળતો. દરિયાઇ-તવારીખનો એ કાળ કરજીમાં કરજી ગાળો હતો. ઇન્સાન ત્યારે ઇન્સાનને સુલામ જનાવતો ને મનાવતો. ચાહે તેવી જડકેલી એના ઉપર ગુજારવાની એને લારે છૂટ રહેતી ને એને પરિણામે કુતરાથી યે બંદતર હવાલ પાળી ઇન્સાન

પોતાની રૂઢ છોડતો.

પણ વદાણમાંના શુભાભો કરતાં જે શેર અદ્ભદ ભેગ પર અશીમ જોરતણી શુભરતી. ઉમરમાં એ બધાથી મોટો હતો, છતાં સીતમની કશી અસર તેના મહેરા પર નહોતી જણાતી.

એક દિવસ લઘી જેવો આદતજ સળગી રહ્યો હતો ત્યારે મરૂચ તેની પાસે આવ્યો ને તેના ખજા પર બેઠો. પેદાં સોનેરી તાવીજ કાઢી એણે અરખો પૂછ્યું: 'આ શું છે ? ને આ લખાણ શાનું છે ?'

અરખ માત્ર દરયો: 'અગર હું એ જાણતો હોત તો પણ તને તો ન જ કહેત.' એટલા શબ્દો એના ગોંમાથા સમાં ન સમી ત્યા તો જેરબંધની સાત સેક તેની પીઠ પર ઉપસી આવી !

'પરવા નહિ, મુગ્ધ' હું જાણું છું કે એમાં કંઈ જોજોએ ભર્યો હોવો જોઈએ' કહેતા ખાશરે વિદાય મીધી. પીઠમાંથી લોહી નીચળવા છતાં અરખ તો દસતો જ રહ્યો; કારણ ખાશરે જાણ્યું એ તો અર્થસય હતું; એક વખત એનો છત્ર એ તાવીજ જરૂર જમાવે, પણ પછી તો એથી બદલવા ઉતારે કે તોળા !

એગ ને એગ દલેસાં મારતાં એક પછી એક એમ દિવસો વીતતા ગયા. પણ એક દિવસે એનું ઠેકાણું બદલાયું ત્યારે હતેડીના એક ખૂણમાં કદકેતો વીંઝણા જેવો નાનો શો હરો અરખે આધમતી સાંજે સેરની લીધો ને લૂંગીની અંદરની ગાંઠમાં સંતાડી દીધો.

ખાટલા સદયોસમાં શેર અદ્ભદ બેઠો એટલો તો ખાતો થઈ ગઈ હતો કે દલેસાં પર બેઠેલા જધા ગુસ્સાએ આઝાદ થવાની તાદ જોઈ રહ્યા હતા. એની રગ પણ દલે એમની સાથે ઠીક મળી ગઈ હતી. એક દિવસ લાગ જોઈ એણે પોતાની પોજના એમની આગળ મૂકી: અને એની આ પોજનામાં તાણસથી તે નાખલ સુધીના તતલી જધા ગુસ્સાએ સંમતિ આપી.

રાત પર રાત શેર અદ્ભદ ભેગ પોતાની કારી લગાવતો ગયો. જરાનું લેવું જલ્દી સળત હતું, એટલે ભરતરની સાંકળો પર તેને કાનસ તરીકે એ અજમાવવા લાગ્યો. એના માટે જેટલી સખૂરી જોઈએ એટલો એણે પકડી રાખી ને ઉપર એ ક્ષેત્રમંદ થયો.

સાંઘ દલુ આકાશના ઓજસમાંથી પૂરો જવાર પણ નહેતો નીકળ્યો એવી એ ક્ષેત્રમંદીની મધરાતે

છૂટો થતાં જ તે ગિહીપગે સરક્યો. સદના ઓઝાયા નીચે લોહી ક્રંચ કરતાં સુકાની ને એના મદદનીશ સિવાય ઉપર કોઈ ન દેખાયું. એમની નજરમાંથી જટકાજ તો જ કામ જ્યો, પહેલી તકે મરૂચને ખતમ કર્યો સિવાય બીજો ઉગાર નહોતો. આખરે મામત્રો સુકદર પર છોડી એ ઘુંટણમર આગળ સરક્યો.

વદાણ પચ્છગમાં ગતિ કરતું હોઈ, સદના એણે આખા વદાણ પર ફરી વળ્યો હતો. કપાનાની પોલી પાસે પહેંચી કાન દીધો તો કોઈ ઘસઘસાટ થોરતું હોવાનું જણાયું. કાથમાંના હરાની પકડ એણે સડુંડ કરી ને બીજા હાથે દળવેક રહીને જારણું ઉઘાડી તે અંદર ઘૂસ્યો.

સુખડના ખાટ ઉપર, સોના રૂપા ને મહેંગાનીના સચરમીસા વચ્ચે, જરિયાન પધારી પર મરૂચ મીઠી ઊંધ ઘ્રષ્ટ રહ્યો હતો—ગુલોની ગિહાત પર આભોટતા સાપની માફક. અરખ ખાટ નજીક પહેંચી પોતાના શિકારને આનિમેષ નજરાવી રહ્યો. ધીરજ પોતાને કૂજ છૂટની હોય એમ એને લાગ્યું, નાનામોટા જંગોમાં તો અનેક આદમીઓ એણે વધેરેલા, પણ આ રીતનો તો એનો એ પહેલો જ મોકો હતો.

પણ બીજા જ પડીએ એના હોઠ પરથી કંપ જીડી જઈ મુરકેરાટ તરી આવ્યો. એને તો માત્ર સામાન્ય ઇન્સાજ જ ચૂકવવાનો હતો ને ? તેનો હરાવાળો હાથ દવામાં તોળાયો.

એનો પા મરૂચનું કસેલું જ સોંસડું ચીરી નાખત, પણ જમજગાટ મારતું એનું પાનું દલુ નીચું નહેતું જીવડું એ પહેલાં તો એનો હાથ પાછળથી અદર જ જકડાઈ ગયો. ઓઝીનો દરવાજો પાછો બંધ કરવાનું એ ચૂકી ગયો હતો ને એટલી ઝોડી રાતે અચાનક ખુસેસા દરવાજા પર સુકાનીની નજર જતાં, નેડી-દારને સુકાન સોંપી તે ત્યાં આવી લાગ્યો હતો.

કટોકટીનો વખત હતો. શેર અદ્ભદ ભેગ પોતાનો હાથ એક જટકે છોડાવી લીધો ને એક ચોરે તો સુકાની ફર ખૂણમાં જઈ પડ્યો. પણ જ્યાં સામે નજર ચડે કે આ જધા દખાળી તરફ જોઈલા મરૂચને આશીરવાદ નીચેથી પિડેલાં મેરવતોં એણે જોયો. મિનિટો નહિ પણ સેકંડોમાં જ એ હતો ન હતો થઈ જતાં. પણ જધાનાનો-ખાપેજ અરખ સમયસૂચક હતો.

એ જાએલી સેકંડોમાં જ સંગતી મીથુજાતીવાળા હાંડી એણે નીચે પાડી ગોલીમાં અંધારૂં પાથરી દીધું ને મર્ય કે સુકાની કંઠ કરી શકે તે પહેલાં તો બહાર નીકળી ગયો. છેલ્લી તકે એની નજર મર્યના ગળામાંના તાવીજ પર પડી. એ પામી ગયો કે મર્યના જવાવનું કારણ મોતાની ગફલ નહિ પણ એ તાવીજનો તંત્રસમાત જ હતો.

હવે એ સંધિ દોડ્યો સથા ઉપર. મર્યની જોડે સુકાન સંભાળનાર તરત પરિતોષ ખેંચી હતી, પણ એ કામગીરી બનતે એ પહેલાં તો અરજના છરો તેના કસેજમાં ફસી ગયો ને એ મૂરની લાસ નીચે પડી. થીજ જ પળે ધામણને પીઠ દઈ તે પાછો ફર્યો ન ફર્યો હોત તો એ જ હાથમાં ત્યાં આગળ જ તેનો ફેંસલો યથાનત, કારણ મર્ય હાથમાં ખંજર સાથે આવી લાગ્યો હતો. એનું ખંજર હાથમાં જ રહ્યું ને એની દાઢી પર અરજના એવો તો સર્જક મુકો પડ્યો કે ધમ્મ કરતો તે નીચે પડ્યો. તેના હાથમાંથી ખંજર વહૂદી ગયું. એ સાથે જ, ગિસાડી ઊંદર પર જે સાવધતા ને ઝડપે ફેરવે એગ એ ફેરો ને ખંજર સાથે મર્યના ગળામાંનું તાવીજ પણ ખેંચી કાઢ્યું તાવીજ આવતા જાનના બેખમની તેની ફિકર રળી અઘ અને હવે એક હાથમાં છરો ને થીજ હાથમાં ખંજર સાથે આવતી પળે માટે એ હોશિયાર બની ઊભો. એની સામે જ માણસો સાથે મર્ય ઊભો હતો: 'એ સુવરને જીવતો જ પકડી લે. હું એની જરાજર વલે કરીશ.' તે જરાડતો હતો.

વિચારવાની જહુ થોડી પળે રહી હતી. મર્યના હાથે પોતાની વલે થપા દેવા કરતાં બેગે દરિયાનું જ શરણ લેવાનું યોગ્ય ધાર્યું. એ ન ફૂળાડે ત્યાં સુધી તથા કરવાનો એણે નિર્ધાર કર્યો. દુરમનને પીઠ દેખાડવામાં તેને અરજ તોખમની નામોશી તો જણાઈ, પણ હવે એ ક્યાં જાહોજલાલ શેર અહમદ બેગ રહ્યો હતો? અત્યારે તો એ ખાછરનો યુલામ હતો. ને યુલામોને નામોશી કે વગરનાગોશી શી બેવાની?

ત્યાં તો ક્ષિતિજ પરના ચંદ્રના અજગાળામાં તણ સદવાળું એક વહાણ એ જાણુ આવતું એની નજરે પડ્યું. અચાનકનો એ સારારો મળતા જ એણે ખંજર દરિયામાં પધરાવી દીધું, છરો બીડ્યો દાંત વચ્ચે ને

તાવીજ લગીમાં ખોમી ફૂટી પડ્યો પાણીમાં. જાન કેમ 'વંખતે તો ખાછરે કહાય એને એમ' ને એમ જવા ન દેત, પણ એણે એ એ આવતું વહાણ જોતું હતું. મોટા વહાણની તો આવીઆઓને વધુ દરકાર રાખવાની, એટલે એના તણ સદના કાંગરા બેનાં જ ખાછરે શેર અહમદ બેગનો એનાં મુકદ્દના દવાયે કરી 'વહાણ-બિંબતીઓ છુટાવી નાખવાનો હુકમ કર્યો.

એ આવતું વહાણ દિસ્પાનીઓ (સ્પેનિયાર્ડ)નું હતું. એના કપ્તાન ડૉન વાલ્સે-ટ કૉડ્રાસના કહેવાથી શેર અહમદને વહાણ ઉપર લઇ લેવામાં આવ્યો એણે પોતાનો અર્થતિ ઇતિહાસ કૉડ્રાસને જણાવતાં દિસ્પાની વહાણે પહેલાં કરતાં પણ વધુ ઝડપે ખાછરનાં વહાણની પૂંદ પકડી.

માલતીએ પોતાનું ગોસંતાડ્યું ને દરિયાની ઊતી અંધારી બની ત્યાં તો ખાછરનું અંધારૂં વહાણ પકડાઈ ગયું. કૉડ્રાસના અખતરધારીઓ, ખાછરના મૂરો અને નજીઓને પર તૂરી પડ્યા. મુલકે મુલકનાં પાણી ડોળનાર એ દિસ્પાનીઓ આગળ ખાછરનાં માથેસો નાકોવત ધુરવાર થયા. જધાના જાન યુમાવરા કરતાં શરણુ રવીકારવાની સંગતિ રહીરહીને પણ ખાછરને સગી આવી.

જધો મામલો વાળે પડતાં દિસ્પાની કપ્તાને શેર અહમદ બેગને પોતાની પાસે બોલાવ્યો ને એનો જધો અસજાજ ઓળખી કાઢવા કહ્યું. એ પાંચું. અરજનો માલ એને દવાયે થયો ને ખાછરનો જધો માલ ને કેડી-ઓ કૉડ્રાસે પોતાના વહાણમાં ખડકાખા. અરજની આજીજને વરા યથ દલેસાં પરના યુલામોને પણ એણે આજાદ કર્યાં ત્યારે શેર અહમદ બેગનું અંતર આભારથી ફરી ઝાંડ્યું ને તે બોલ્યો: 'જનામ, હું આપને કારર મળ્યો હતો. પણ ઇન્સાનની તરાદવાર નિંદગી તેને કંઈ અવનવા સેજક પડાવે છે. હવે મને ખાતરી થાય છે કે ગોરી, કાળી કે પીળી આમડી નીચે મેં કેમ પણ ઇન્સાન સાચી ઇન્સાનિયત બતાવી શકે છે.'

ડૉન કૉડ્રાસે સર કુણાવ્યું.

'અને, જનામ, આ દ્યો!' અરજે લગીમાંથી સેર-વેલું તાવીજ તેને આવતાં કહ્યું: 'એ બેકામત છે. મને તેવા ખનરામાંથી એ તમારો જાન જવાપરો.

રસુલિલાદ, મારા સુદાં ત્યાર આદમીના જન એલે
જ્યાવ્યા છે; કાઠ રોજ તમોરે થે. જ્યાવશે. પણ
સંકાળજો! એક વખત જન જ્યા આદ એનાથી
તરત ફૂટકરો મેળવલો. નલિતર એ જ તાનીજ પછી
તમારા ઉપર ખનડો હિતારશે.

દિશ્વાની કમ્તાન ઉપર એની કંઈ અસર થઈ કે નહિ એ તો કોણ જાણે, પણ અરબની એ એટલે એણે દસતાં દસતાં સ્વીકારી લીધી ને ખાજરના વડાણનો કળાને એને સોંપી તે પોતાના વડાણ પર ઉપાધ્યો. અરબ શેર અદમદ ઘેરે પણ, અહેસાનનો જાહેરો પોતે બરાબર વાલ્યો હોવાની કૃતજ્ઞતા પૂર્વક એને સલામી આપી ને પછી આઝાદ જાનેસા શુભ્રામોના મસ્ત ટોળા વચ્ચે સંતાઇ ગયો.

[illegible]

પ્રાર્થના વિ. કર્તવ્ય

સુખમય શ્રુત શ્રવણ માટે કદિ પણ પ્રાર્થના કરતા નહિ; ફક્ત શક્તિશાળી બનવા માટે જ પ્રાર્થના કરતો તમારાં સુખને અનુકૂળ હોય એવાં કાર્યો કરવા માટે કદિ પણ પ્રાર્થના કરતા નહિ; પરંતુ તમારા કર્તવ્યને અનુકૂળ થઈ પડે એવી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જરૂર પ્રાર્થના કરતો.

એમ કરવાથી તમારું કાર્ય બધે અસીદ્ધિક ન દેખાય,
પરંતુ તમે પોતે તો જરૂર અસીદ્ધિક બની જશો.

ત્રિભુવન વીરચંદ્રાઈ હેમાણી

હંવનની સાર્થકતા

હિન્દુઓમાં હિન્દુ ધર્મગ્રામી તમારી પાસે છે: શ્રાવણ તમારા નાકમાં, પ્રકાશ તમારી આંખોમાં, પુણ્ય તમારે ચરણે, કર્તવ્ય તમારા હિર પર અને ન્યાયપથ તમારી સન્મુખ. આટલાટલી સાધનસામગ્રી હોવા છતાં તમે આકાશ સામે શા માટે મીટ માઠી રહો છો? તમારાં શૈળનાં કર્તવ્યોને ફોટોબંધીપૂર્વક પાર પાડવા માટે એ સામગ્રી કંઈ જોઈની નથી. માટે શ્રદ્ધાપૂર્વક સમજવા જોતીવાંત તો એટલી જ છે કે હમેશનાં કર્તવ્યોનું પાલન તથા પેટપૂર્તિ-એ બેમાં મનુષ્યશ્વનની સાર્થકતા અવશ્ય છુપાએલી છે.

‘त्रिभुवन वीरब्रह्माष्ट हेमाष्टी

~~~~~

મારી નજરે (અનુસંધાન પાઠ્ય, પાન ૧૭૩થી)

૭. દરેક પ્રેક્ષક અપાની ઉપાસુ તેમજ યુવતીઓ એવી અંકુરોમાં પાંચ દરેક સાલ કાઢી નાખી પાકે અનુભવ અને શક્તિ મેળવ્યાં હોય છે. ટેકીઓ આઈ અંકુરોથી દરેક વિદ્યાર્થીને અંકુરોટ ધાનાં છે અને છેલ્લી ડિહીમાં મેળવે ત્યારે જ તે કોઈ શાળા કે સંસ્થામાં વિનિશ્ચય થાય છે.

આ આર્ટ ઇન્સ્ટીટ્યૂટની બાન્ટ્રમાં બે મોડર્ન રાન્ડમહેડો
જેનાં મકાનો છે તે ખાસ વાર્ષિક પ્રદર્શનો માટે જ લંબાવ્યાં
છે. લગભગ ૫૦૦૦ જેટલાં નવાં ચીજોનાં ચિત્રો ત્યાં દર
વર્ષે જોઈવાય છે અને ખુદ રાહનેશાહને હાથે બે પ્રદર્શન
ખુલ્લું મુકાય છે જ્યાંની તેમજ આધુનિક કળાના મહાસ્ત્રીઓ
એ ઉત્કૃષ્ટતા માટે એટલી તીવ્ર દરીફારી ચલાવે છે કે ધણી
વાર કોને ઉચ્ચ સ્થાન આપવું તે અધિકારીઓને મુશ્કેલ લાગે
છે. એડર્ન સ્પાઈટમાં પણ નવાને નામ કરી લવાયું છે. ખુદ
ટેકીઓમાં આર્ટિસ્ટો સામે ચિત્ર માટે ઘેસનારાં models
(માનવધાર્મી) બીટીસે છે. હું જ્યારે ચિત્રના ખંડો નેત્રો હતા
ત્યારે ડિપ્ટોમાના વર્ગમાં ચાર સીપાને નવસા દેહે pose
(ખેડક) ચાપી રહ્યાં હતાં. નવસાપણુ માટે જ્યાંનીગીમા
સાધારણુરૂતે કદા પણ દુહાલ છે જ નહિ, પણ બી ખંડમાં
માશ સપીદારને દાખલ ન કર્યાં હુ આર્ટિસ્ટ હું એ બા-
બતે જ અને બી વર્ગમાં પ્રદેશનાના હક્ક અધાર્મી પાછળથી
આ બાબત પર ચર્ચા કરતાં નાનાનાકાંબે એક ઘણો સરસ
દાખલો આપ્યો: તેમણે એક અંગ્રેજ સર્જનને પુરું છે તે
અનેક માનવ સી-પુકડોના દેહને જેવા તે વેપા રૂપમાં સંપૂર્ણ
ફટકી લુછ્યો છે ત્યારે તમને શું લાગે છે? તેનો જવાબ
તેમણે આપેસે કે જોપરેશનના રૂપમાં તો અને ચાળાડાં હાડકાં
એ રોમનો જ વિચાર કરી શકોએ છીએ બહાર પીકેનીએ
ત્યારે જ સી-પુકડોની સુધિમાં અમે પણ નાનો જાની
નહીએ. જોપરેશન રૂપના આપોડે હાથ ચાત્ર વસ્તુઓને રૂપરે
છે: નહિ કે લાગળી, બા હાંપના રૂપરેને.

દેશીઓ ધર્મપરીક્ષણ આદિ અંકેડમીની વિશાળતા અને
સ્થાપનસંપત્તિના એક હુનિનિહંસી નેટલી છે. તેના પ્રેક્ષકો
નિર્વાર્થોએને કળાના કોષપણ સ્વેચ્છા ધર્મથી શિક્ષણ આ-
પવાની તેવારી અને તત્પરતાવાળા છે. જીન કોષ સ્વેચ્છા
બાળાની રીવાજ રહે તે કરતાં ચિત્રકળા, શિલ્પ, લાખરસની
કળા કે વ્યવસ્થાની ચિત્રકળા ગીજવાના પરદેશીન ગોળી તરફ
નહી. મુંબાઈના વસનાતમા ને ખર્ચે થાય એટલા ન ખર્ચે
અર્થાં નિર્વાર્થોએને કળાનું સર્વોચ્ચ શિક્ષણ ધુરોપની ઢા-
રમાં થકે ગોળાં પળી રહે છે. હિંદી નિર્વાર્થોને યાવ રહી-
મરના લાગી પેચ કરવા પડે એમું જ પધારે.

આવી જ મેડી કમ્પાસરના ઝાકરીઓ માટે છે; તે 'ઇ-
મ્પીરીયલ સ્ટાર્ટ-ફલોર ફોર ગર્લ્સ' કહેવાય છે. પણ ત્યાં
જન્મો વિચારે કે તે પહેલાં ચોસાકાની એક મીનખાનીઓ
અમારાં સુકાને વાળી લીધાં. ર. મ. રા.

રૂ. ૪૧. રૂ. ૧૮.

(હિને નાટકો, દુકાનદારી, જસસા વગેરે એક સાથે જ સદર્શ)

~~~~~

છે. અને જો આ જાળવના નિર્ણયમાં મનબેદ પડે તો એ બધી રેખાઓના આકાર તેમજ એકબીજીની અપેક્ષાએ તેમના રચના ગદસાધ બનવ. આ ચિત્રમાં ચિત્રકારે જન્મ્યું છે ત્યાં સુધી મનુષ્યની ઉપયોગી શક્તિઓના વિકાસનો સરવાળો આપવા વતન કર્યો છે. અને સૌકા પડતી જાળવનામાં સામાજિક વ્યવસ્થા તથા ભૌતિક પ્રગતિને ગદરવ આપ્યું છે. એટલે, વાસ્તવિક રીતે એક આદર્શ રાજ્યવ્યવસ્થાની રચાવના અર્થે તે તે સંસ્કૃતિએ મેળવેલી સિદ્ધિ તેમ જ એ કાર્ણમાં ઉપયોગી થઈ પડે એવી બીજી સફળતાઓ આ નકશામાં રજૂ કરાઈ છે. અને જોકે ચિત્રકારે એ વિષયના નિષ્ણાતોના અભિપ્રાયો મેળવીને સંસ્કૃતિઓનાં મૂલ્યાંકન નહીં કર્યાં છે, તેમ છતાં એ સંસ્કાર, બીજાં પરિમાણો જેવું, માપી શકાય એવું પરિમાણ ન હોવાથી એ મૂલ્યાંકન દમેક્ષા ઓછેવત્ દરજ્જે વિવાદસ્પત તો રહેવાનું જ. જેમકે દિંદુ પુરાતન સંસ્કૃતિના આદકોને નકશામાં રેખાતુ એનું નક્કર રચના નિરાસ કરશે. એ લોકોને તો એ રેખા, દિંદુ સંસ્કૃતિના ઇતિહાસના કેટલાક આકાશ (જેમકે, વેદનો કાળ-છ.સ. પૂર્વે ૫૦૦૦ વર્ષ, મદા-ભારતનો કાળ-છ.સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ વર્ષ, બૌદ્ધ અને જૈનધર્મોના વિકાસનો કાળ-છ.સ. પૂર્વે ૭૦૦ વર્ષ તથા) સાથે ધ્વંષોસતી નહિ લાગે. વળી યીનમાં આવેલ સંસ્કાર પાચ આકાશ વચ્ચેની ગયે છે એ સમાચારને માયા માનવા માટે તો અહીં રચના જ રહેતું નથી. પણ ખ્યાલમાં રહે કે નકશી દોરનારે સંસ્કૃતિનું માપ ધાર્મિક, બૌદ્ધિક કે આધ્યાત્મિક નહિ પણ સામાજિક રાખ્યું છે. અને કદાચ વેદ અને મદાભારતના કાળની સામાજિક વ્યવસ્થાને માટે એ રચના કળ્પ સજાવા કાઢ નાખી હોય તો પણ આજના ઇતિહાસની નજરે એ કાળ કેવા લાગે છે એનું આ રેખાચિત્ર તો છે જ.

હવે, નકશામાં છ.સ. પૂર્વે ૧૨૦૦ની સાલ બેઠાં અને ઉપરથી નીચે જોના આવીએ. યીનની સંસ્કૃતિ ધીમે ધીમે જતાં જોમભરી પ્રગતિ કરતી જધી સંસ્કૃતિઓની રૂએ આવે છે અને દવે તેની પ્રગતિ કાઠક રિચરતા મેળવે છે; કેમકે એ પછીની એની મુસા-ફરીમાં તે કદાચ જીવે અડે છે તો પાછી થોડે નખતે એવી જ નીચે આવી જાય છે. એટલે જાણે એટલી જીવ્યાંએ એની શક્તિનું માપ આપી રહ્યું હોય એમ

લાગે છે. દિંદુ સંસ્કૃતિ પણ થોડી અગળ જતાં લગભગ સરખી જીવાઈએ આવી કાચ મિલાવે છે, અને પછી એ જો—અને માત્ર એ જો જ—પોતપોતાનું સંજાળતી આપ્પા ચિત્રવટ સોંસરતી નીકળી જાય છે. બીજી તરફ મિસર, આસીરિયા અને કેન જાણે થાક્યાં હોય એમ જોક ખાય છે; અને નીચે ઝીલ અને મય પોતાનાં માથાં જીયાં કરી રહ્યાં છે.

પણ આગળ ચાલતાં પહેલાં એક ઉપયોગી વિ-ચારણા કરી જોઈએ. ગદરવ જુલકાળમાંથી આવેલી સુમેર સંસ્કૃતિ જાનુકેમ અકાડીઆ, જાળીકાન, આસી-રિયા, બાબીઆ અને પર્શિયા (ઇરાન) માં સંકાન્તિ પામતી આવે છે એ માનવસંસ્કૃતિના ઇતિહાસનું એક સ્વચક પ્રકરણ છે. મોટે ભાગે તો સંસ્કૃતિઓ કાં થાકથી અથવા મારથી જ નાશ પામતી આવે છે, અને તેથી થયું-પડે એમ લાગે છે કે વિરુદ્ધ સંસ્કૃતિઓના સમા-ગમમાં એક જખીનદોરત થાય છે અને બીજી જીવતી રહે છે. પણ એ સામાન્ય વસ્તુમાં આ રેખા એક અપવાદ છે અને ભવિષ્યની માનવતા માટે વિશા-નિર્દેશ કરે છે. પિતાનો વારસો પુત્રને મળે એમ, એક થાકેલી સંસ્કૃતિ બીજી ચેતનવતીને જનમ આપી પોતે ગદરવ થાય અને એક મ પેઢીઓ સુધી ચાલુ રહે તો એવી રીતે માનવતાને મળેલી સિદ્ધિઓ કેટલી દરે પહોંચે!

અને જતાં એ જ અરસાનો ઝીસનો ખુમારીભોં વળાક કાંઈ એજો રોમાંચક નથી. દવે જે રોકા આગળ ચાલે, અને વૈયનભરી સંસ્કૃતિઓની રખડોમાં ન જીવી શકતું કેન જખીનદોરત થાય છે.

આવી રીતે સડસડાટ નીચે જીતરતી રેખાઓ ઇતિ-હાસનાં કરણમાં કરણ પ્રકરણ છે. ધર્મનાશનાં કે રાજ્યની ફનાગીરીનાં, જનમાસનાં જોખમનાં કે ખુદિ, કદખનાં કે શરીરને સદવા પડતા અનેક પ્રકારના જાળ-કારોનાં છપાં રંગ એવી સીધી પછાડમાં સર્પાં હોય છે.

પણ આપણે એ દર્શો પર આંસુ સારવા નહિ જોશી રાખીએ, કેમકે જીવન એવું જ છે. જીવનની એક જાણુ એવી કરણ છે ત્યારે બીજી જાણુ એવી જ આશાભરી, ચેતનવતી, ઉત્તમાદપૂર્ણ છે એ સત્ય આપણને ઝીસની સૌદર્યરેખામાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. મદભરી જતી એ રેખા મિસરને છેડેક્ષા આસ લેવા પૂરતી છૂટ આપી થકી સુનાડે છે, અને ઇરાનને પગ તળે

કચરે છે. * પણ એના ગર્ભમાં એના જ પગ પાસે હાગતી રેખા 'રેખા'નો એને ખ્યાલ રહેતો નથી. એ રેખા એકમારી ગતિથી આગળ વધતાં ટ્રીસ નામનું આવે છે; અને ઇ. પૂ. ૮૦૦નું દરમિયાન ઇ.સ.નો આરંભકાળ આવતાં તે હિમટાસુસકું યુદ્ધ જન્ય છે.

રેખાનો એ સુંદર વળાંક આપણને ધરીકાર આકર્ષી રાખે છે: કાગળ પર એ સુંદર લાગે છે એટલા જ ખાતર નહિ, એ નામ સાથે અનેક ગાધુર રસરસો ઇતિહાસે જડી દીધો છે એટલા ખાતર પણ નહિ, પણ એવું વિવાસપૂર્ણ જીવન જીવવામાં પણ કાંઈક અજ્ઞાપિત ફિલસૂફી સમાવેલી છે માટે. ધણી સંસ્કૃતિઓ હોય છે, હથેલી ખાતી આવે છે કે મરવણો પ્રસંગ આવે લારે તરફની ખાતી મરે છે; પણ રેખાનું જીવન કાંઈ છુટું જ છે. એ ચડે છે લારે ખાતરણોની પરવાદ કપાં પિના. એની સતત ગતિમાં એક પણ એક નથી, એક પણ પીછેઠઠ નથી. અને જ્યારે મૃત્યુનો સમય આવે છે લારે પણ, જ્યારે કેમ મૃત્યુ પણ એના જીવનના આઘાતથી નહીં કહેલા કમનું જ એક અંગ હોય એમ, સરસપણે, જરા પણ નમતુ આપ્યા પિના, જેવું હોયે એવું, પાછું માનવતાના મદાસાગરમાં વિસીન થાય છે. અસપત્ત, એટલી ઊંચાઈએથી સેવો પડેલા એવો રીંધો ભુરકો એને જરૂર નડ્યો દરી. પણ એ મગરૂર જીવન પણ એવા અનેક ભુરકા સદત કરવાની તાત્કાલી આપે એવું દત્ત ને?

અને રેખા મરતાં મરતાં એ કાગ કરતું જન્ય છે. એક તો તે અર્ધગીન યુરોપીય સંસ્કૃતિને જન્માવતું જન્ય છે; અને બીજું, ખંડિત સંજોલા ટ્રીસ અને રેખાના અપરિણેતા યાદગર-ટાઈમ સાસાજન્યને નામે અરધા યુરોપને પોતાની શેદમાં આજુતા થોડા પિનવરફિ સેકાની બિંદુમી માણી લે છે. હેન્ટે એવી રીતે ઉપાર લીધેની સકિત એને વધુ વાળત કામ લાગતી નથી, અને જન્મી આરંભ નક્કાર એને જોડે કરે છે.

* પાશ્વરે પાશ્વરો દરેક એક પ્રવાસી સંસ્કૃતિની હાથમાં બીજીનિતેજની તેની પ્રથમ ખેડિન થાય એમાં જ અનિવાર્યપણ સંસ્કૃતિને વિજય સમાયે દોષાથી સંસ્કૃતિક વિજયે રાજ્યોય વિજય અન્યથ નથી દોષા. અને તેથી ચિત્રકરે નકમામા તેમજ મેં સમતલીમાં સમજીય વિજયેને ખાસ મદદર નથી આપું. ચિત્રાચ કે તેની ખાસ અસર કાંઈ દે.વ.

પણ સંપુર. આ નીચે કાળા ટેકરા સાતા છે? ચિત્રકરે કુલ ત્રણ હાથઓ નકશામાં પાયરી છે. એની મોંઘ પ્રમાણે: 'સૌથી ઘેરી હાથમાં ઉતર અને દક્ષિણ અમેરિકાના મૂળ લોકો, વચલી હાથમાં મધ્ય એશિયાના આર્યો જે પાછળથી યુરોપમાં જઈ પડ્યા તે, અને સૌથી આછી હાથમાં એશિયાના બાકીના ભાગના અને ઉત્તર આફ્રિકાના લોકો બતાવ્યા છે.' આમ, નીચાણમાં જે ઘેરી હાથ છે તે નવી દુનિયામાં વસતી જૂની માનવતાની છે. યુરોપવાસીઓ અમેરિકામાં જયા તે પહેલાં પણ ઉતર અને દક્ષિણ અમેરિકામાં ફેટલાં પે માનવકુળે જીવન માટે સંધામ બેસી ગયેલાં. એમાં માયા, ટાઈલેન્ડ, ઈન્ડો અને અન્યેક, એ જ્યાં સંસ્કૃતિવિનિમય કરતાકરતા એક સારી એવી સંસ્કૃતિ જન્મી ચૂકેલાં. અને એ જ્યાંથી જરા ભુદી ખુલામી સંસ્કૃતિ દતી. આપણને આ જૂની અમેરિકન સંસ્કૃતિઓના બહુ જ ઓછા પરિચય છે. પણ એ જાણવા જેવું છે કે એમાંના એકની જ સાખા વેફજન મેરકુ-તિમાં રાજ્યવ્યવસ્થા એવી સુંદર દતી કે આપણને ધરીકર તેવી ઈર્ષી આવે. કાંઈ પાછુ બાળક જન્મી એટલે રાજ્ય તરફથી અમુક નહીં સંજોલા માપનો જમીનનો એક ટુકડો એને અચૂક દક્ષે તરફી મળે અને એ મરે ત્યારે એ ટુકડો પાછો રાજ્યવતી મિલકત જની જન્ય. આવા એક સાદા કામદારી એ લોકોએ આજના રાજાજવાદીને મંજૂરી રહેલા રેડીના દુર્ધટ પ્રયોગો નિકાલ આણેલો.

જુદના જન્મ પછી પ્રાચીન બનેલી એ સંસ્કૃતિ-ઓમા આપણા પૌર્ણત્ય (અને ધણીખણ માથાલ) પુરાતત્ત્વવિદોના મત પ્રમાણે ત્યાં મળેલા બૌદ્ધ ગિરુ દુભયેન અને તેમા સામીઓએ પ્રાણ પૂર્યો. આજ પણ બોદકામમાંથી જુદની સૂનિઓ ત્યાં મળી આવે છે. અમેરિકાના પુરાતત્ત્વવિદો આ જમી સંસ્કૃતિઓ સંબંધે વધુ જાણવા મલત કરી રહ્યા છે. ફરિયાન તો એમાંની હેડની બાસાખરી સંસ્કૃતિને યુરોપની ગંડુકે એક ભડકે દાર કરી એ કરણ અને કામાનક દરમિયાન ઇતિહાસકારોની આંખમાં આંતુ લાવે છે. એ જમીમાંની એકનો હેડનો અવશેષ ચેનનદીન રિયનિમાં હેડના શ્વાસ લાઇ રહ્યો છે.

અને એ યુરોપની સંસ્કૃતિ કે કામરતની લખખામ

સાથે જન્મેલી એ સંસ્કૃતિ જડગણેર આગળ વધતી, વચમાં આંતરવિગ્રહોમાં પ્રગતિ ભૂંસી જાય છે. પણ જ્યારથી સોનાની શોધમાં એને અમેરિકા સાંપડે છે અને અમેરિકાની જૂની સંસ્કૃતિઓ કચડાતાં એના પગ ત્યાં મજબૂત થાય છે ત્યારથી એનામાં નવું ચેતન આવે છે, અને માણસમતે હજુ સુધી સર નહિ કરેલી એની ટોચે તે (પોતાની અમેરિકન શાખા સહિત) પહોંચે છે. એની એ ગતિની પાછળ ભૌતિક વિજ્ઞાનનું જોર છે. ત્યારે એથી નીચે, થોડા જ સેકેન્ડોમાં ધર્મ-જનનના જોરે પગભર થઇ ગયેલી અરજ સંસ્કૃતિ બે જૂની સંસ્કૃતિઓની સ્પર્શ કરતી બની છે એથી આગળ આપણી દૃષ્ટિ પર લાગેલો કાણો પડેલો પડી જાય છે.

હવે પ્રશ્ન એ રહે છે કે આ બધી રેખાઓ આગળ કદ દિશામાં જશે? ચિત્રકાર પોતાની દ્રંડી મોઢમાં કહે છે કે 'ગ્રીસ અને રોમ પોતપોતાના જમાનામાં ખૂબ જીંચે ગયા હતા. પણ કાચખાની ચાલે ચાલતા મિસર, ખાદ્દીઆ, ચીન અને દિંદી ગતિની સરાસરી કાઢી હોય તો તે દરેક એનાથી વધી જાય. ખીન કેાઇ ગ્રહમાંથી ઉતરી આવેલા પ્રેક્ષકને તો એ બધાંની સરખામણીમાં ગ્રીસ કે રોમને વધુ મહત્ત્વ આપવું કે નહિ તે મૂજબનારો પ્રશ્ન થઇ પડે. અને એમાં જે ચીન અને દિંદે તો હજુ પણ એવા જ સહકૃત છે. તો પછી તાજી જ જીંચી ગયેલી યુરોપીય —અમેરિકન રેખા પણ ગ્રીસ કે રોમના જેવી જ

અદ્યાપણી કેમ ન હોય! ઇ. ૩૦૦૦ની સાલમાં બ-વિષ્વનો કેાઇ ઇતિહાસકાર આવે નકશે ચીનરે અને એમાં યુરોપીય-અમેરિકન સંસ્કૃતિને ભાગે ગ્રીસ કે રોમના જેવો જતાં જતાં વધુ જીંચે વળાંક આવે અને આજે દારપારપદ જગતી પૌર્ણાસ સંસ્કૃતિઓ એવા તોફાની વાયુઓથી જરા નીચાણના પ્રદેશમાં શાતપણે, જેવા અગમ્ય જૂનમાંથી ચાલી આવે છે એવા જ અગમ્ય ભવિષ્યમાં ચાલી જાય તો ગવર્ધન નાદ!'

પણ આથી આપણે કુલાર્થ શા મટે જવું? ભ-વિષ્વ માટે બધાં જાતની અટકળો કરવાનો સૌને સરળો હક્ક છે. આ બધી રેખાઓનું નિદેશાવસ્ત્રોકન આપણને થીખવે છે કે માનવજનનું સામાન્ય વલણ આ બધા ધમપછાડમાં પણ ઉપર જતા તરફ છે અને જે સંસ્કૃતિ એ ઉપર જતા વલણ સાથે સુમેળ રાખી નથી શકી એને વહેલાંમોડાં નીચે જવું જ પડ્યું છે. તો પછી એમ પણ કેમ ન અને કે એ ઉજન આર્ગમીન રેખાની ટ બધીને પોતાની દિશામાં ખેંચી જાય? વળી જેટલો ભય જીંચી રેખાને પોતાની જીંચાછના લારથી ભાગી જવાનો છે એટલો જ ભય નીચી રેખાને એ ભાર નીચે ચઢાઇ મરવાનો છે. અને આલારના ભુદાભુદા દૃષ્ટાઓ એ બંને જાતની આગાહી એકસરખા જોરથી ભાખી રહ્યા છે. પણ માનવજન એ બંને આગાહીને ખોટી પાડી કોઈ નથી જ રેખા હોરે, એમ પણ કેમ ન અને?

હવિષ્વજીવ્યાસે (પોપુલર સાયન્સમાં આવેલા ગિ. સિવાર્ડના લેખકશ્રી)

મેંદીનાં પાન

જેનો ખરો રંગ એ લાગશે તો સદા તમારા આત્માને સોહાવી રહેશે.

જે કદી લરપાઇ ન કરવું જોઈએ એવું કરજ એક જ છે—અને તે વેર. ઉદાર ચવામાં કશું અયોગ્ય નથી; પણ તે પહેલાં ન્યાયી જનનું જરૂરનું છે. પોતાના મોલોમાં શ્રદ્ધા નથી હોતી એ જ માણસ સોમન ખાવા લગ્યાય છે. આત્મશ્રદ્ધા ઘણી વખત વ્યક્તિને જદાર આણવા કરનાં વિશેષતર ઢાંકી રહે છે. જીંદી નહિએ જ નીરવ વંદી શકે છે.

પહેલાં ઝાડનું સ્વાગત દુનિયા કુદાડાથી જ કરે છે.

પડના દુશ્મનને હાય લંગાવવા જેવી પ્રસારય ઉદારતા દુનિયામાં એકે નથી. જખમ કરવો જેટલો સહેલો છે એટલો જ રૂખાવવો કુશ્કર છે.

તારે સચ્છિ વધારવી જ હોય તો ઇન્જાઓને ઓછી કરી નાખ.

કિર્તોરકરનાં કટાક્ષચિત્રો

લંકાપથા ફેણી

મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ મા-
સિક 'કિર્તોરકર'ના તેની શી
સંસ્કરણ કિર્તોરકરે 'લંકાપથા
ફેણી' એટલે કે 'લંકાની ફેણી-
પાછા' એ નામથી એક ચોપડી
મસિદ્દ કરી છે. શી સંસ્કરણ
ચિત્રકલાના મારા સદાચર થી
હતા અને આજે પણ સરે તરીકે
પણ તેમણે અનન્ય ક્ષીર્તિ પ્રાપ્ત
કરી છે, છતાં 'ચિત્રકર્તા' તરીકે
તેણું નથી. ચોતાના કામની
અનેકવિધ અભિજ્ઞતાથી તેઓ
અપરિ પરાપરિ ત્યારે શું તે
એકાદ કટાક્ષચિત્ર સરકે અથવા
એકાદ 'સુપ્રિદ્દરશ' સીનરી કાઢે;
એ બંનેમાં તેમની કાળેક્ષિપત
અખીલી છે એમણે 'કિર્તોરકર'
માસિકદ્વારા મહારાષ્ટ્રમાં રાજ્ય,
સાહ્યમ, પ્રવિશા અને નવગનને
પ્રખળ પ્રચાર આપ્યો છે અને
તેમાં એમનાં આ કાદુંનેજો
અવરો કાઢ્યા પૂર્ણ છે. એ જ
કાદુંનેજો સંગ્રહ તે જ 'લંકા-
પથા ફેણી.'

એમાં પળી, સોનામાં સુગંધ
બળે તેમ, મહારાષ્ટ્રના સુ-
પ્રતિભાસાથી વિદ્વાન પ્રોફેસર
દેવે કાદુંન તરફ પ્રેરક સંકિત-
ઓ લખી છે એમણે બહુ સૌ-
ભવ્યપૂર્વક એ બધા 'ક્રાશ'માં
પ્રસિદ્ધ રાજાની કૃત આપી છે
અને 'કુશલ' તે માટે તેમનું
હસ્થપૂર્વકનું અર્પણ બાંધ્યું છે.
'લંકાપથા ફેણી'ની બાંધેલી
તેમણે ચોપડી, કિર્તોરકર વાદી
પ્રેસ યુ કિર્તોરકર વાદી (નિ-
સવાદા) એ સરનામોથી ૩૧
ની છામને મળી રહે છે.

મીંચીને મારી પર પડે છે તો ખરું. પણ મહિદ્રખની નામી વલ્લભર તેના મારા ૩૫૨ કાચે વાતણે સદા સરકતી જ રહે છે એ
તેને દેખતી નથી. અને એ વલ્લભર પર દુર્લભ હું એટલે કાંઈ વાર તે પડીને તેને સરનામો કર્યા પછી રહેવાની નહિ જ.

આખસુની સુખાનિદ્રા

મારી પર તે પડયા, પછી તલ્લવાર બોધ?

(નિવરણ - સંકલ્પ કિર્તોરકર... લેખક પ્રો. વા. સિ. કાંકે)

કેમકે કહી છે કે હલોમના ધરમાં રિપ્રિસિદ્ધિ પાળી બેઠે છે. પરંતુ એ જનમથી જ
આજમ વરામણ છે તેને તો બિચ જ લગતું હશે કે હલોમી માખસ કરતાં પોતે વધુ
સુખી છે. જસ જે હાથપમ હલમવા સિવાય મારી પર દીડીયા લાંબા કરી ચાલવિનસ
જીવ બેજાનું મળે તેનાથી વધારે મોજ બીજ કઈ છે? તે મનમાં કહેતો હશે, 'હલોમ
કરીને મરે તો આખસે આશમ અને ચેન જ કરવાતાં ને? તો પછી એટલા માટે
હલોમ કરવાની જરૂર રહી? હલોમી માખસને જે મળવાનું છે તે તો અમો મોતથી રહ્યા છીએ.'

આખસુ માખસની આ વિચારસરણી કેટલી બ્રમજનક છે? આંખો બંધ કરીને કૂધ
પીની બિલાડીને એમજ લાગે કે મને કોઈ મેજ સમનું નથી; પણ માખસી એક દંડો
પડે ત્યારે સખ કેમણે આપી બંધ છે. આખસુ માખસનું પણ કોનું જ છે. તે આંખો
મીંચીને મારી પર પડે છે તો ખરું. પણ મહિદ્રખની નામી વલ્લભર તેના મારા ૩૫૨ કાચે વાતણે સદા સરકતી જ રહે છે એ
તેને દેખતી નથી. અને એ વલ્લભર પર દુર્લભ હું એટલે કાંઈ વાર તે પડીને તેને સરનામો કર્યા પછી રહેવાની નહિ જ.

૮. તા. ૩ ઇ.સ. ૧૯૫૫ની રોજ દિલ્હી મુકામે આબિલ હિદ રકાઉટ સંમેલન બરાયું, જેમાં દિલ્હરના ૪૦૦૦ રકાઉટોએ ભાગ લીધો હતો. ત્રીસ વર્ષ પછી લોર્ડ બેકન પોલેસની ઢાબરી સંમેલનમાં ખાસ ક્ષાન ખેંચનારી હતી.

૯. ઇંગ્લેન્ડ અને ઑસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે રમતી આ સાલની મચમા ઑસ્ટ્રેલિયાએ વિજયી થઇ 'ઑસ્ટ્રેલિય' મેળવી છે. આજ સુધીમાં એણે ૫૬ ટેસ્ટ (ઉલ્લા વિજય સહિત) છતી છે, જ્યારે ઇંગ્લેન્ડે ૫૪.

૧૦. કમીયતી કાલણ સુધીનો હિન્દ અને સીસિયન વચ્ચેનો હવાઇ વ્યવહાર થોડા જ સમયમાં અસ્તિત્વમાં આવશે.

૧૧. આબિલ હિદ હિંદી સાહિત્ય સમેલનનું છત્રીશનું વાર્ષિક અધિવેશન તા. ૨૭, ૨૮ અને ૨૯મી માંચે મદ્રાસમાં બરાયું. જેના સ્વાગતમંડળના અધક્ષા કવિશ્રી ખજારસર હતા.

૧૨. અઠકયા વગર સાઈકલ પર લાગલાયટ પરિવ્રજાનું કરી નવતરફોડે તોડવાનો પ્રયત્ન તા. ૭મી માર્ચના રોજ આશાદાબાદ મુકામે શ્રી શિવમસાદ, ક્વેન. સી બટ અને સ્વિન ચેટરજીએ ત્રણ હિંદી યુવકોએ કર્યો હતો. તેમાંથી શ્રી સ્વિન ચેટરજી એ તા. ૮મીની સવારે ૧૦-૧૫ કલાકે ૭૪ માઈલ પૂરા કર્યા. આ રીતે હજારે હાથે અને હાથકડીમાં સાથે તરવાની એ ચેંપીઅનશીપ ઉપરાંત શ્રી સ્વિન ચેટરજીએ આ સાઈકલ ચલાવવાની તોછ ચેંપીઅનશીપ પણ મેળવી છે. આ તોછ ચેંપીઅનશીપ આચાર સુધી મદ્રાસના બાહુરાવ ગણપતરાવ શેવતી ધરાવતા હતા. ચેટરજીએ પહેલી એ ચેંપીઅનશીપે અનુક્રમે ૧૯૩૫ અને '૩૬માં મેળવી હતી.

૧૩. અપાનીજ સરકારે તાલેજરમાં એવા કાવટો કાઢ્યો છે કે અદાર વર્ષની ઉપરના દરેક કુમારે ફરજોજ પાચ વાગે ભેટીને લશ્કરી તાલીમમાં હાજરી આપવી. એ પહેલા ન બહે તો તે માટે મળાપ જવાબદાર ગણ્યો.

૧૪. સર્જાગોર અને પીનાંગ પછી ક્રિટિસે હવે હાંગકોંગને પણ લશ્કરી કિલેબંદી કરવાની શરૂઆત કરી છે. હવે પછાથી એ. સાહી વિમાની કાંકેલાનું એક અગત્યનું મથક બનશે.

૧૫. પંધા ખાતે મહાત્માજીએ પોતાના અપેલા નિશ્ચય સુબળ આવવી મહાસભા ખાંડોલી મુકામે બરાશે

૧૬. ૧૯૩૫ની સાલનો રણછત્તમ સુવર્ણયદક ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી શ્રી ચન્દ્રવદન મીશનલાલ મહેતાને એમના 'આગમણી' નાટક માટે આપવાનો ઠરાવ થયો છે.

૧૭. મહીઝંકા, રેવાઝંકા, ગુજરાત તેમજ ઇતર માંવના અન્યમિત્રી બાઇઓ લાજ લઇ રાકે તે માટે શ્રી મોહાસા કેન્દ્રથી મેંડળ વ્યાયામમંદિરની દેખરેખ નીચે તા. ૫-૫-૫૭થી તા. ૪-૬-૩૭ સુધી ખાસ વ્યાયામવર્ગ ચાલુ કરવામાં આવશે દાખલ થવા ઇચ્છનાર બાઇએ તા. ૩૦-૪-૩૭ સુધીમાં, પ્રેમજી મોનજી આડેસરા સંચાલક શ્રી મોહાસા કે મેં વ્યાયામમંદિર મોહાસા (A.P. Ry.) એ સરનામે ડીપોઝીટ રા રાચે અરજ કરવી. વર્ષનું લવાજમ, કોચન તથા વ્યવસ્થાપર્વ વગેરે મળીને રૂ. ૧૨) અને પંદર દિવસના રૂ. ૬) છે.

૧૮. એવા જ બીજે વ્યાયામવર્ગ, શ્રી હનુમાન વ્યાયામપ્રસારક મંડળ અમરાવતી—એ પોતાનો છે. ઉલ્લા ખાર વર્ષથી એ મંડળ દર વર્ષે એવા નિયમિત વર્ગ ખાલે છે ને રાષ્ટ્રના ખૂણખૂણી લગભગ ૫૦૦૦ નેટલા નુવાનો તેના લાભ લે છે

તા. ૧ લી મેથી ૧ લી અગસ્ટના સુધી એ વર્ષે અગ્ર રહેશે ને એમાં કુશી, મલખંજ, બાલા, લાલી, લેહીમ, દિલી લાલી, રકાઉટિંગ, માધ્યમિક લશ્કરી સિસલ, હાલે વ્યાયામ અને એવા અનુભવી ગાથા વિષયો રીખવવામાં આવશે. એ ઉપરાંત વિવિધ બાઇઓના પણ પ્રબંધ કરવામાં આવશે છે. આખો કોર્સ ત્રણ વર્ષનો છે ને એ પૂરા કરનારે વ્યાયામવિશારદની ઉપાધિ આપવામાં આવે છે. એના બીજ વિસ્તાર તરીકે મેંડળને વફાદાર અને વ્યાયામનું કાર્ય આજ ધપાવી રાકે એવા પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને વાલીમ અપાશે સિસલ માટે કમ્પુલવાજબ નથી. રહેવા-જીવવાના ખર્ચ પૂરતા માસિક ૧૬) રૂપિયા માત્ર આપવાના ઉમેરવારે તા. ૨૫મી એપ્રિલ પહેલાં પોણા આનાના પોસ્ટેજ રજીસ્ટર સહિત, એચ.એ. અનસારે રહેઠેરી હનુમાન વ્યાયામ પ્રસારક મંડળ અમરાવતી એ સરનામે અરજ કરવી

૧૯. ભારતમાં કુલદેવી સમાં મહાસાબુ લક્ષ્મીબાઈ પર રાજ અંગ્રજ લેખક મિ. ફિલિપ ફોર્સે 'અંતીની રાણી' નામનું નાટક લખી, તેમના ચરિત્ર પર અનેક આક્રોષો મુક્યા હતા. પરંતુ એમના વારસદારોએ સર હરિસિંગ મોર તરફથી એ પુસ્તકના પ્રકાશક ચેસર્સ જ્યોર્જ ઍલન નોંડ અનિવન પર નોંધસ મોકલાવનાં તેમણે જવાબમાં રીપાઈડ છે કે: મહાસાબુ લક્ષ્મીબાઈ સમે કરવામાં આવેલા આક્રોષો માટે હિંદુસ્તાનનાં આઠ અગ્રગણ્ય વર્તમાનપત્રોમાં દિલ્હીથી મંદિરિત કરવામાં આવશે, વાંધામયું લખાણ પુસ્તકમાંથી મંદિ નાખવામાં આવશે અને પુસ્તકની મુદ્રાણેલી આરતિ તેવા કરવામાં આવે ત્યાં સુધી દાલની આરતિનાં પુસ્તક તથા તેના અમોતરના હક્કો પણ વેચવામાં નહિ આવે.

શ્રી હરિનારાયણ વ્યાયામ

પત્રવ્યવહાર

ભા વનગરથી લાઇ નગીનદાસ શેઠ બંધકોશ અને શાળાસન વિષે થોડા પ્રશ્નો પૂછે છે. બંધકોશ વિષે અખાડે થોડુંક મેં લખ્યું છે. બંધકોશ હોય ત્યારે શીર્ષોસન કરવામાં નુકસાન નથી; તેમ મળનું દર્શાવ્યું ન હોય તો સવારે દિશાએ ગયા વિના પશ્ચ શીર્ષોસન કરી શકાય. પોતાની અનુકૂળતાને અર્થે બપોરે પણ શીર્ષોસન કરવાથી કોઈ જનતબી શારીરિક દર્દન થવાનો સંભાવ નથી. શીર્ષોસનથી આખાની નળખાઈ દૂર થવાની માન્યતા છે, પણ એનો મને જ્ઞાનઅનુભવ નથી, એટલે એ વિષે મારે અભિપ્રાય નિર્ણય છે.

પીલ કેવળ ત્રયના રોગ મનાય છે. કેટલાક એને બંધકોશજન્ય ગણે છે, પણ એ યોગેનો સંધિ સંબંધ પુરવાર કરવો મુશ્કેલ છે. બંધકોશને પરિણામે લોહી બગડે અને પીલ થાય એટલું જ કહી શકાય.

૨

‘માઈ વર્ગન ૧૦૪ રતલ છે. હું ૫’ ૬” બીએ હું. ખૂબ કાળકાળ પૂર્વક હું માઈ સ્વાસ્થ્ય સાચવું છું. મને કોઈ બ્યસન નથી. પરંતુ કમરન કરવા છતાં માઈ દાઢ બંધાતું નથી. મને લાગે છે કે મુંદર ગાંધી કસરતથી તાદિ પણ વારસામાં ગણે છે. આવા વિચારથી કસરત તરફ મને અનેક વેળા આકર્ષાયો આવે છે. આપ શી સલાહ આપો છો?’

જંગમનાર જેવા દૂરનારયણે પણ ‘કુમર’ની શેરબાનો નિયમિત વાચન દ્વારા લાઇ ગેળવનાર લાઈ ચંદ્રકાન્ત નેશી ખૂબ ઉત્સાહી અને સ્થિતવાળા સુરક હોઈ, ‘સેવલ લાઇ સેવિંગ સોસાયટી’ના સનદ્યારી અને ચંદક છતનાર છે. એમના નિયમિત આદારવિદાર, વ્યાયામ, આરામ, રનાન અને નિર્વસની કલ્પનો હું વિચાર કરું છું ત્યારે એમની ઉપર દસાંધેલી લાખનું મને એક જ કારણ લાગે છે: શરીરના રાસાયણોની વૃદ્ધિ કરનાર થોડા આદારનો આભાવ. એવાકનું બંધાત પાચન થતું હોય અર્થાત્ એનું પૂરતું પ્રમાણમાં લોહી જતાં હોય તો શરીરની વૃદ્ધિ થતી જ નીકળે.

પૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય હોય ત્યાં યુવાવસ્થામાં શરીર વધે એ કુદરતી છે: પણ આપણે આદાર, અને એના અનુકૂળ વ્યાયામ હોવા છતાં શરીર ન વધે. તો એ, કાં તો કોઈ રોગને લાંબી કે પછી શરીરની કોઈ વિસિદ્ધ મંદીના રસની ન્યૂનાધિકતાને કારણે હોવું બેઠક. એ તો કોઈ ચિકિત્સક કહી શકે ગાંધી અને શરીરની સ્થૂલતા વિષે હું અગાઉ વિસ્તારથી લખી ચૂકો છું.

૩

(અ) આજકાલ શાળાઓની દૃષ્ટિએ કંઈ જનતબો વ્યાયામ શાળામાં લખસ કરી શકાએ? શાળાઓમાં અન્ય પીરીઅડ પ્રમાણે આનો પણ નિયત સમય રાખે છે, તે અનુકૂળ હોય કે ન હોય, પણ વ્યાયામ કરાવવો એટલે કરાવવો જ. તો આવા સંજોગોમાં કેવા પ્રકારનો વ્યાયામ કરાવી શકાએ?

સાંજના વખતે Mass-Drill રાખીએ તો તેમાં સુદૃઢ શરીર બંધાય એ સંભવી શકતું નથી. અને એકની એક વસ્તુ કરીને વિદ્યાર્થીઓ દંડાળી પણ થાય છે. વળી તેમાં વિવિધતા લાવવા માટે મુંઝાઈ જેવા સંદેશમાં જગ્યાનો અભાવ. વિદ્યાર્થીઓનો પર-દેશી રમતો પ્રત્યે જોડલો આવે છે તેટલો આમાં નથી, તેથી દુરસ્થિતાન કરવા છતાં તેમણે નાસ્તી જગ્યાની કંઈ ને કંઈ જારી તેઓ શોધ્યા કરે છે. આપ કયા પ્રકારનો વ્યાયામ ચૂંચવો છો?

(બ) ખૂબ વ્યાયામ કરીને તરત પાણી પીવાથી નુકસાન થવાનું મનાય છે, પણ રમનાના ખેલાડીઓ રમત રમીને દબેશમાં થોડા સેમન અને જીવન પીણું પીએ છે એનું શું? તરત દૂધ પીવાય?

(૬) લેડોના મનરજન કરવા માટે લાડી, લકડી અને એવા જીવન ‘શીડ’ કરી બનાવવામાં વ્યાયામનો પ્રચાર નથી રહેતો? આજકાલ મુંઝાઈમાં તો યાએ-

દરમા આવા 'શો' કરીને વૈમા કમાતા મિત્રાલ નેનો
ખીજો ખાસ હેતુ નથી. આખો શો અભિપ્રાય છે?

(૩) આ સાથે મોકલ્યો ફોટો ચોખ્ખો લાગે તો
'કુમાર'માં છાપશે?

(૪) આપ કુરનીને બહુ મદદ આપો છો. પણ
માંગોના રોગાવાનું આજકાલનો સુરોચો યુવાન પસંદ
કરતો નથી તેથી તેનું રચાન બહુબુલ્લેસું હોય ત્યાર
છે અને કુરની વગેરે ગણાવે તેના પ્રત્યે વધારે નો
વધારે નિરુત્કાર કેળવતો જાય છે. તો શું બહુબુલ્લેસું
કુરની કરતા ચડે તેમ છે? આપણી રિફરુઆન્સની
કુરની તો અનોડ મનાય છે; તે શું પદેલવાનો પૂરતો જ?

આ પત્ર આખો ઊતારવામાં મારો વિચિત્ર દેતુ
છે. એના લખનાર લાઈ શેસેન્દ્ર પોપટાણી વીતે
પારસેની છ.પી.પી. દાહરૂલના વ્યાયામ-શિક્ષક છે.
કેવળ રંગસયા ગાડા પેડે ગીધેગાથે ચાલી, માજ
પડથે દારા કરીને જનનાં કૃત્ય માનવાર વ્યાયામ
શિક્ષકોનો જે વર્ગ છે તેમાંના એ નથી, એમ એમના
પ્રશ્નો પરથી જણાય છે. એમના વ્યવસાયમાં આવતી
મુશ્કેલીઓના છુદ્ધિપૂર્વક તોડ કાઢવા છતાં, એમનો
શ્રમ સફળ કે સંતોષજનક પરિણામવાળો નહિ થતો
હોય એમ જણાય છે એ જ્ઞતે અનુભવી અને વિચારક
લાગે છે એટલા પૂરતી એમના પ્રશ્નોની ખાસ મદદતા
છે. એમાંના જે વિષયની ચર્ચા અગાઉના બેખોમાં
થઈ ગઈ છે તે છોડી દેને અવશિષ્ટ લાખનો અર્થો
સંક્ષેપમાં જવાબ આપુ છું.

મારે આરંભમાં જ કહેવું જોઈએ કે હું વ્યક્તિગત
વિકાસ અને શ્રમમાં માનનારો છું, એટલે સામુદાયિક
વ્યાયામમાં મને રસ નથી. એવા પ્રયોગમાં આનંદનું
તત્ત્વ લાગે હોય, લુપ્તાનોમાં ચપળતા, આરોગ્ય અને
સિસ્તપાસન તથા મર્દાનગીનો ઉત્પાદક પણ એ
હોય, છતાં શરીરના સર્પૂર્ણ વિકાસનો જનક તો
એ નથી જ એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. એટલે જ
અમંદાવાને આગળે પ્રથમ નંબર આંખનાર અમરા-
વતીના યુનંદા વ્યાયામશાલોની સંસ્થાવામાં જોવા
કરતાં, પામેના સરકમમાંની જનપાલીસદ્-ડ ઍવેન્સરની
જોડીના કે ઍંગનાર જોતાના રોમન રિઝ પરના
પ્રયોગો જોવા જવાનું હું વધારે યસંદ કહું. તે, અમરા-

વતીના વ્યાયામપરિણામોના અણગમ કે ઉપેક્ષાસ્થિ-
તી અથવા હું બહુ જનણી ગયો છું કે એમના કરતાં
વધારે નિષ્ણાન છું એવા મિથ્યા ગૌરવ કે ધમંડને
લખને નહિ, પણ જે ક્રિયા અનેક જણ ભેગા મળી
એકત્રામઠી એકીવખતે કરે તેમાં પ્રેક્ષણીય તત્ત્વ લાગે
હોય, પણ વ્યક્તિગત કૌશલ્યની પરાકાષ્ઠા તો ન જ
હોઈ શકે, એવા વિચારથી. અમરાવતીના પ્રયોગો
વિચિત્ર છે. બહુ થોડી વ્યાયામશાળાઓએ એના
જેટલી સફળતા કે લાડી વગેરેમાં નિયુક્તના મેળવી છે.
છતાં અવ્યાદન પ્રયોગને અને દીર્ઘ કાળે વ્યાયામ-
શીલોનો કોઈપણ સમુદાય (કલ્યાય યુજનાઓ પણ)
અમરાવતી જેટલી નિયુક્તના કેળવી શકે તો એમ
મને નવાઈ ન લાગે, પરંતુ ઍંગનારની રોમન રિઝ
ઉપરની પ્રબુતામાં પ્રતીત થતું વૈપ્રીત્ય તત્ત્વ, એના
કૌશલ્યનું તારતમ્ય તો, સતત અવ્યાસને પરિણામે
યે કોઈ પાખી શકે કે કેમ એની મને શંકા છે. અનેક
સમય મહારાજે છતાં જે વ્યક્તિગત 'કંઈક'થી ગામ
એ ગામ ગણાય છે, પરન્વિત થયે છતાં જે વ્યક્તિગત
કૌશલ્ય અને સામર્થ્યને લાંબે જકે રૂમ્મી 'ન જોતો
ન ભગિષ્ઠતિ' જાંકસર તરીકે દરેક બૅક્સિસમિય
વ્યક્તિના હૃદયમાં રચાન પાડ્યો છે તે વ્યક્તિત્વ, તે
વ્યક્તિગત સામર્થ્યનું દર્શન તો સામુદાયિક વ્યાયામમાં
કયાથી જ થાય? ખરી રીતે તો આવી પ્રવૃત્તિઓને
'વ્યાયામ' નામ આપી શકાય કે કેમ એ પણ એક
પ્રશ્ન છે. કારણ, વ્યાયામનાં અન્ય અંગો—લાપર્વ,
ક્ષમ્માર્પ્, દીતોમિઃ, મેદસાં કાયઃ—હાસે એમાં હોય,
પણ એના મદદરવા અંગ—ત્રિમક્ષપન્નાન્વ—ની તો
આવા સામુદાયિક શ્રમ દ્વારા આરા જ શાની રાખતી!

મારો આ રંગ અભિપ્રાય છે. એના આધારે
જ હું આ પત્રની ચર્ચા કરવાનો છું, એટલું ખાતરમાં
રાખવું. હવે મુદ્દાસર પ્રશ્નોના ઉત્તર આપું:

અ. કેવળ શરીરવિકાસનો જ હેતુ હોય તો શાગ-
એમાં પણ વ્યક્તિગત વ્યાયામની ચોજના કયો સિવાય
છુટકો નથી; અને એમાં પણ જેમને શરીરને કેળવવાની
જૂજ હોય તેમને માટે જ. મને કમને વાંકાચૂંકા વગી,
રાષ્ટ્ર લેક્ષ્મી પગ પછાડી, પાંચ પંદર મિનિટમાં
સંલ્લખ્યાયામ, કવાયત વગેરે આટોપી લેવાનું સરળ છે,
પણ હજી ન હોય એવા વિદ્યાર્થીને રનાય કેળવવા

ખાખાત્કારે પ્રેરવાનું તો અશક્ય જ છે. એટલે જ આખું વરસ નિયમિત આખા વર્ગને વ્યાયામ કરાવવા છતાં શરીરવિકાસની દૃષ્ટિએ પરિણામ તો સરવાળે શૂન્ય જ આવે છે; જ્યારે ળીજ પાણુ, કોઈ ઉત્સાહી વ્યાયામશિક્ષકની પ્રેરણા ળીલી વ્યાયામશાળામાં મહેનત કરનાર કતિપત્ર વિદ્યાર્થીઓના શરીરે ચાર-છ માસમાં પણ સુંદર સુદૃઢ અને પ્રતિભાસંપન્ન થતા દેખાય છે.

જ્યાં આવી વૈવકિત્ય કેળવણી શક્ય નથી અને 'માથે પડી વિશ્વદેવા' કરી ગમે કમને પણ સાળાના નિયત સમયપત્રકને અનુસરી સંઘવ્યાયામ કરાવવો પડે છે, ત્યાં તો મારી દૃષ્ટિએ ત્હેકાસ્વેવાપણીઓની 'સાંકાલ' પદ્ધતિને સંઘવ્યાયામ એટલાજ છે. એમાં જુદાંજુદાં સાધનોથી વિવિધતા લાવી રસજમારી શકાય.

અહીં જોતાં તો, આપણા જે કેળવણીકારોએ વ્યાયામનું આ નવું તત્ત્વ આપણા શિક્ષણમાં દાખલ કર્યું છે, તેમનો ઉદ્દેશ પણ વિદ્યાર્થીના શરીરને સુંદર અને સુંદરઘડવાનો નથી, પણ પશ્ચિમના અનુકરણથી અવ્યાસ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓના રહૂન અને સ્વાસ્થ્ય કેળવવાનો છે. જેટલે અંશે વિદ્યાર્થીઓ વધુ રસ લેતા થાય તેટલી વ્યાયામશિક્ષકની અંગત સફળતા.

આની દશા આપણી એકલાની જ છે એમ માનવાનું નથી. 'શાળાઓમાં વ્યાયામ' સિદ્ધાંતના અનુચરણમાં અપ્રસ્થાને આવતા અમેરિકાની યુનિવર્સિટીઓની વ્યાયામ-પ્રવ્રત્તિઓનો પણ આવો જ છતિદાસ છે. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાંનો મોટો ભાગ રમતો તરફ ખૂબ આકર્ષાય છે. જિમ્નેસિયમમાં જઈને નિષ્ક્રિય વ્યાયામશિક્ષક-coach-ના દાય રીતે તાલીમ લઈ શરીરને કેળવવાના કે જિમ્નેસ્ટિક્સમાં વ્યક્તિગત નિયુક્તતા મેળવનારા તો ગણવામાંજ્યા જ હોય છે.

વ્યક્તિગત વિકાસમાં અપાર ધક્કા પાળે છતાં હું સામુદાયિક વ્યાયામની કીમત ઓછી આકતો નથી. દુનિયાની અન્ય પ્રજાઓની તેમ આપણા જ પૂર્વજોની સરખામણીમાં આપણાં શરીર અત્યંત નિર્જન ગણાય. એને સુધારવાની કોઈ પણ તક આપણે જતી કરવી ન જોઈએ, વ્યક્તિનો વિકાસ આપણે ભોત્તીએ છીએ તેટલો સરળ નથી, તેમ એવા વિકાસને અનુકૂળ સંધોગો પણ હરેકને નથી મળતા. એવો શ્રમ કરવાની મનોવૃત્તિ પણ બધાની કંઈથી લેવી એ આશા વંધારે

પડતી છે; એટલે પ્રજા તરીકે આપણું વીચનધન જેટલું દૃઢ થાય એટલું કરી લેવા અર્થે, વ્યાયામના દરેક પ્રયત્ન અને પદ્ધતિનું અપલ્લંબન કરવું જોઈએ. શરીર સુધારણા (એકલો વિકાસ નહિ, પણ સુધારણા મે) 'બલ' રૂપી અભિગો મોટો યત્ન કહેવાય. એમાં સૌ સૌની શક્તિ પ્રમાણે બોગ આપે. કોઈ નિર્મળતા અને કુરૂપતાહોમે તો કોઈ કેવળ વ્યાધિહોમે. કોઈકોઈ સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્ય શક્તિ અને સ્નાન્દ્ય મેળવે ત્યારે જ જંપે, તે અન્યો રમત ગમત કે અંગમરેક દ્વારા નિરામય શરીર રાખવાનો જ હેતુ હોય. સમાજના અસ્તિત્વની નજરે તો જેટલી જરૂર પળની છે, તેટલી જ સ્વાસ્થ્યની છે. એટલે શાળાઓની અંદર કે બહાર વ્યાયામનો કોઈ પણ વૈવકિત્ય કે સામુદાયિક પ્રયત્ન અવરય આદરણીય છે. એ પ્રયત્ન મમે તેવો વાત્તિશ કે તત્ત્વહીન લાગે છતાં એનું સ્થાન કોઈ નવી પ્રચ્છાલિકા ન લે લાં સુધી એની પૂરેપૂરી સફળતા અર્થે સંચાલકે મથવું જ જોઈએ. આ સંચાલકનું, પોતાનું વ્યક્તિત્વ જેટલું વધારે તેટલી વધારે સફળતા.

(આ) વ્યાયામ કર્મો પછી પાણી પીવા વિષે મેં અગાઉ લખ્યું છે. રમતગમતોની અને શરીરને ખૂબ શ્રમ પહોંચાડનાર વ્યાયામની સરખામણી અપદિત છે.

(દ) થીજેટરમાં જે રીતે આને ધાપ છે, એ જાતના લાડી-લકડી વગેરેના વ્યાયામપ્રયોગોથી તો વ્યાયામનો કદી મે પ્રચાર થવાનો નથી. એ બધા 'વ્યાયામ' નામને જ પાત્ર નથી. એમનું સ્થાન તો, મહોક્ષામાં ખેલ કરનાર જળાશિષા કે કંઈકે વધારે વ્યવસ્થિત રૂપના સરકસના ખેલો કરતા જરા મે વધારે માનપાત્ર નથી. અમરાવતીના ઉસ્તાદ વ્યાયામગીતો ગાઇ સાલ જુજરાતમાં આવ્યા દતા, પણ તેમની પેલાની જૂખને લીધે, અધો કાર્યક્રમ પ્રેક્ષણીય હોવા છતાં, વ્યાયામપ્રચારના હેતુ તરી નિષ્ફળ નીવડેતો.

અને સામુદાયિક પ્રયોગો દ્વારા જ વ્યાયામનો પ્રચાર કરવો હોય તો આપણાં આજનાં વ્યાયામ-સત્રો અને દરેકાઈએ લાં ખોટા છે? ઓલીમ્પીક સંગેહનોતા નાના અપતાર જેવાં આ બધાં ઓછાં ઉપકારક કે ઓછાં પ્રેરણાત્મક નથી. માત્ર એમ મોટો બિજુપ રાષ્ટ્રીયતાની ભાવનાની છે. આપણે દેદ કંઈકેવો એ કેવળ આપણાં આતંદ ખાતર નહિ, પણ

આપણા સમાજના, તે દ્વારા રાષ્ટ્રના વિરાટ દેહની (આપણુ શરીર એનું એક અંગ છે તેથી તેની) દેહના અર્થે જ-એવી બાવના આ ક્રોધોગ્રોભા ભાગ લેનારના મનમાં સંદોષિત જનમરિત રહેતી જોઈએ. દરીયાઈનું તત્ત્વ જાતે અનિષ્ટ નથી. પણ એ દરીયાઈ, રાષ્ટ્રને અન્ય પ્રગલ્ભો સમક્ષ હિમ્મત રથાને મૂકવાના પ્રયત્ન અર્થે નહિ, પણ કેવળ અંગત મદત્તા વધારવા માટે જ

કામ્ય છે ત્યારે એ અકાંગી જાગે છે. આનું પ્રજ્વળ રાષ્ટ્રીય તત્ત્વ મન કેવળ મોઢાંમમાં જળાયું છે. આપણા વ્યાપાર શિક્ષકો અને વ્યાયાગસત્રોના સંચાલકો આનું તત્ત્વ આપણી વ્યાયામ પ્રવૃત્તિઓમાં જીતારી શકે તે કહેવું સાફ.

(૩) આખા શરીરનો ફોટોગ્રાફી એકથો તેો વિચાર કરૂં.

(જ) આ વિશે આપના અંકમાં વિસ્તારથી લખીશ.

ફોટોગ્રાફી વિભાગ

ફિલ્મની પસંદગી

ફોટોગ્રાફીનો સામાન પૂરો પાડતારી કેટલક દુનર્ભા તમે જાઓ અને નજર નાખો, લાલ, લીલા, પીળા, કેતરી. એમ નિવિવરની યોગાવાળી ફિલ્મો અને પ્લેટોના ફોટોગ્રાફી બહુર કળાટો તમે જોશો. આ બધામાંથી કઈ ફિલ્મ લેવી એ પ્રશ્ન પાડાને મૂકે છે. કેટલીક વાર કુશળદાર પોતાને લાજદારી હોય તે કાળની ફિલ્મો વેચવાને પ્રયત્ન કરે છે. હોય છે અકસ્માત ખરીદેલી અથવા બીજી જાતની, એકાદ િમનું પરિણામ સાઠ જાણવાને લીધે હમેશા માટે તે જ િમની ફિલ્મ વાપરવાને આગ્રહ રાખવા પણ ઘણા લલ- તા હોય છે. આમ, ફિલ્મ અથર પ્લેટના પ્રકારની સાચી જાણ વગર ઘણાના માડા ગળદત્તા હોય છે.

મિનિટમ અને એન્સાન્સ માટે મળતા કામગીરના ઈમલશન ાર ચોપડેલા (શાયલ)માં પણ ઘણા પ્રકારો હોય છે. અને તે જ રીતે નેગેટિવ ઉત્પાદનવા માટે વપરાતી પ્લેટો, કદ- મો અથર ફિલ્મોની બનાવટમાં પણ કંપનીઓ અનેકવિધ લક્ષણો લગાડે છે. જુદીજુદી કંપનીઓની ફિલ્મોનાં ઈમલ- માં મુખ્ય તફાવત, પ્રકારની અસર ઉત્પાદનવાળી ગતિના આકૃતિ પકડવાની ઝડપ-Speed of Emulsion to light or artificial light અને વિષયના વિવિધ રંગ- વર્ણમેદને હૂબહૂ નેગેટિવમાં લેવાની રક્તિ-degree sensitivity to many and various colours માં લેા હોય છે.

ફિલ્મની પસંદગીમાં ઘણા ઓર્થોડો ભલ કરે છે, કેમકે માન્ય રીતે તેમની માન્યતા એવી હોય છે કે અમુક એક જ રંગી એક જ કંપનીની ફિલ્મથી સર્વ પ્રકારની ફોટોગ્રાફી સ રીતે કરી શકાય પણ આ માન્યતા ખોટી છે. જેમ એક તા દરેક કામમાં આવતો નથી, તેમ એક ઈમલશન દરેક વખતે અનુરૂપ હોવું નથી. સર્વોત્તમ પરિણામ સહેલાઈથી લેવા માટે કામને અનુરૂપ ફોર્મ અને ફિલ્મ વાપરવાં ધટે. ઇમલશનની તીવ્રતા જેમ વધારે તેમ ફોટોગ્રાફી સાસ આને

એમ પણ ઘણા માને છે અને તે કારણે સૌ વધુમાં વધુ સ્પીડ- ની ફિલ્મો ખરીદવા દોડે છે. પણ અરધા ઉપરાનના એકરોએ- ઝરો માટે અલ્ટ્રા રેડ પ્લેટ કે ફિલ્મ બીનજરૂરી છે, એનું જ નહિ પણ તે વાપરતો સલાહમંદેલી પણ નથી. ફોટોગ્રાફીના નિષ્ણતા પણ જાને ત્યાસુધી જોઈ સ્પીડના ઈમલશનવાળી ફિલ્મનો જ ઉપયોગ કરવાની ભલામણ કરે છે.

વળી એક રીતે colour sensitivityનો વિચાર મનાં અમુક વિષયો પાડવામાં માટે પેન્ક્રોમેટિક સાધનો વાપરવાં આવ- રથક છે, પણ બધાં એકરોએ જ તે પ્રકારની ફિલ્મો વજરે જ લેખકો એમ માનવું છે પણ ખૂબી છે. વધુમાં વધુ સંખ્યાનાં ચિત્રો માટે તે ઓર્થોક્રોમેટિક ફિલ્મ બસ છે. તે ફિલ્મો વાપર- વામાં સુખમ હોવા ઉપરાંત ઓર્થોડો તે વડે સહેલાઈથી સારાં પરિણામ ઉત્પાદી શકે છે.

તમારી પાસે એક જ ઝડપનો ફોર્મ હોય (જેમાં કંપોસનું દાંકણ આપોઆપ ઉઘાડતાસ થઈ હોય અને તે રીતની કામગીર મુશ્કેલીમાં ઝોડવેલી હોય) તેવા ઓર્થો કંપોસમાં અલ્ટ્રા સ્પીડવાળી ફિલ્મો વાપરતો સલાહમંદેલી નથી. આપણા દેશમાં સુવેપ્રકાશ બહુ તીવ્ર હોય છે અને ઓર્થો કંપોસમાં ઘણી મોટી સ્પીડ- વાળી ફિલ્મ એકરોએ કરવાથી નેગેટિવો અંધાર એકરોએ જ રાણી આવે છે અને ચિત્રો બગડે છે.

ફોટોગ્રાફીનાં સાધનો બનાવનાર દોઢાંબહુ મશહૂર કંપનીની ફિલ્મો તમે ખરો રાખો; પાંતું દરેક કંપનીની ફિલ્મોમાં વજર મકર અચૂર હોય છે (૧) બહુ જ ઝડપી અને દરેક રંગને સ્પર્શે તેવી super sensitive panchromatic, (૨) બહુ જ ઝડપી પરંતુ પીઠા લાલ અને લીલા રંગોને જોઈ અનુરૂપ એવી orthochromatic અને (૩) ધીમી ઓર્થોક્રોમેટિક ફિલ્મ અથર પ્લેટો આ કમવાળી કોડાક કંપનીની ફિલ્મો આ નામની મળે છે: કોડાક સુપરસેન્સિટિવ ફિલ્મ, કોડાક પેન્ક્રોમેટિક; કોડાક ઓર્થોક્રોમેટિક

આમ કંપનીની ફિલ્મોનાં નામ આ થયાં છે. આમ કંપો આઈસોપાન, આમ કંપો આઈસોકેમ અને આમ કંપો ઓર્થોક્રોમેટિક.

તે કૃષ્ણાંત સંધ્યા, ઇર્ષદર્શ, ચાર્લસ એમ જુદી જુદી બનાવટની કિલ્લો બન્યામાં વેચાય છે. કંપની કંપનીની કિલ્લોમાં ટાઇ સ્ટિચથી કે બિતરતી હોતી નથી. દરેક પોલ્ટેપોલાની નિર્ણયતા બળથી રાખે છે. એટલે સારા માર્ગે એ કે જે કંપનીની કિલ્લો કૃષ્ણ પોતાને હાથ ભેરી તે જ કંપનીની કિલ્લોને હોયેશાં વળતી રહી તેની જ કિલ્લો વાપરતી એથી સારાં પરિણામો નીવળતી પ્રકારે.

આગકા અને કોડાક કંપનીની કિલ્લો વચ્ચે તફાવત પાડતો અને કોઈને સારીગોટી કહેતી એ કૃષ્ણતા છે, પરંતુ મારા અનુભવે દેખાએલો ભેદ આ રહ્યો: આપણા દેશની આગોહવા અને ગરમીના પ્રમાણને અનુકૂળ થયેલ સન આગકાનું ઢોલાયી, કેળવણી-દર્શા આગકાનું ઉમલસન મને વધારે કિંટક જણાયું છે. એટલે કે એક જ વિષયે આગકા અને કોડાકની કિલ્લો બરફ વિના કેવેલ પરીએ તો આગકા કિલ્લોને ફિલ થવાને આગે સંભવ રહે છે. પરંતુ કૃષ્ણ જણાવ્યા પ્રમાણે વ્યવસાયો એ-

કરપોતો આટે કોણી સ્પીડના ઉમલસનને ઉપયોગ કરવો એ અભાવ્યથું જણાય છે. તે હાથે કોડાક પેર્નૅટામિક કિલ્લોની વપરાશ વધારતી જોઇએ. આ બધું છતાં એમ કહેવું જોઇએ કે કેઈના-જંગમ અભિપ્રાયને વળગ્યા-વગર ભંડાણનુસવથી જ ઉમલસનના ગુણદોષ સગા-પોતાને ફાવે તો, પણ એક જ કંપનીની કિલ્લો વાપરતી એ હિતાવલ છે.

આ મારાનું પરિણામ

માહુ મારાની હરીફાઈમાં આવેલો સંકલ્પ નિરાસાજ નક છે. છતાં 'કુમાર'ના વાયકોને આ નિમાગમાં રસ હોવાથી અને તે અંત માહુ રહે એ હેતુથી પરિણામ નીચે મુજબ આપીએ છીએ: પહેલા અને ત્રીજા છનામને લાવક ફોટો-વિત્રો નથી. બીજું છનામ: 'બીવેલું'—આઈ કરતુર સાલ. (અમદાવાદ); ત્રીજાના: (૧) અગાસે મીનીઓ' આઈ હિંમતરામ મહેતા (કરાચી); (૨) 'બોટોલન' બાઈ અશોક હર્ષ (અમદાવાદ).

નવાં પુસ્તકો

લુધાકાકા: લેખક—રમણલાલ પી. સોની, બુલેટગદય: લેખક—મોંધીબેન, ગદ્યેશનાં પરાક્રમે: લેખક—ગિજુભાઈ, આપણી લોકકથાઓ: લેખક—કમળાબેન, ટેકરીની વનસ્પતિ: લેખક ગિજુભાઈ, છ મુખાંઓ: લેખક—મોંધીબેન, દારૂજન: લેખક—સંકર રાહલ, ગિરીશભાઈની વાર્તાઓ: લેખક—ગિરીશભાઈ, જસુતા ફંગો: લેખક—ગિજુભાઈ, તારા અને યહો: લેખક—મંગલભાઈ પટેલ, કીંગત ફેરકી પાંચ આના: કેકેથી મંદોહરી: લેખક—બાનાભાઈ, ૦-૪-૦; ખજાનાની શોધમાં: અનુવાદક—મુળસંકર મો. બટ, ૦-૨-૦, બધાંનું પ્રકાશન રંગમ શ્રી દિગ્વિજયમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર ભાવનગર; વાચન અવેશ પોથી (પહેલી અને બીજી): રંગનાર-રતિલાલ શ. અર્ધવર્ણ, નાગોરીયાના રતનચોળ અમદાવાદ, દરેકની ૦-૧-૬; સુમેધ પુણ વાટિકા: અનુ. ગોવર્ધનરાસ કલ્પનારાસ અમીન, પ્રકાશક—સમુદ્ર સાહિત્ય વર્ષક કાર્યાલય વાદ્ર અમદાવાદ, ૦-૪-૦; ચિડિયાપર લેખક—પં. હવિસંકર રામી, સિવિલ લાઈન્સ અગ્રા, ૧-૦-૦; કટીમ સહસ્રદત્તાં કાંચો અને લેખક: લેખક—મકારાક—કરીમ ગલ્દમ્દ મારતે જુદાવાલ, ૨-૦-૦; મિયા અગમન લેખક—કોલક, પ્રકાશક—રતી જગનાથરાઈ કંપની મુંબઈ, ૦-૩-૦; વિદ્યાન રૂઢિ: લેખક—મકારાક—દેવસંકર ઓષક—બાઈ સે મધુરા, શિહાર, ૧-૮-૦-૦; ભારતી (પ્રથમ કલાસ): લેખક—વાલજી ચેવિંદજી દેસાઈ, પ્રકાશક—નવજીવન કાર્યાલય અમદાવાદ તથા મુંબઈ, ૦-૪-૦; લિપિકા તથા લિપિકા પરિણિત: લેખક—સુલેખાચાર્ય પં. ગૌરીસંકર બટ, પ્રકાશક—અરવિંદશન કાર્યાલય, મસપાનપુર કાનપુર,

દરેકની ૦-૪-૦; શુજાતાનાં ભાંગતાં આમડાંમાં: પ્રકાશક—મામ સેના સમિતિ બારડોલી; સમરાંબાળની સુંદરી અથવા મોગસ સમ્રાટની હિંદુ ધર્મભગિની: લેખક—પ્રકાશક—મળાસંકર નિયંત્રણ રાજગુરુ, રાજપીપળા, ૧-૮-૦; શુજાતી સાહિત્ય, એનું મન અને વિષે: અન: લેખક—પ્રકાશક— રામચંદ્ર દાસદર શાલ, દાહોદ, ૨-૦-૦; મારી જીવનકથા (જવાહરલાલ નેહરુ): શુજાતીમાં ઉનારના-મળાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ, પ્રકાશક— નવજીવન પ્રકાશન મંદિર અમદાવાદ, ૩-૦-૦; ચોવન તરંગ: લેખક—પ્રકાશક—મહાવીરસાહસિવંદરાયભાઈમ, સર્તાકુલ મુંબઈ, ૦-૮-૦; જાપાનની કેળવણી: અનુવાદક—અમીનકલપાસ જાપાનવાસ પોલી બી. એ.; પ્રકાશક—પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ વડોદરા, ૦-૮-૦; જનપદ: લેખક—મનુભાઈ જોષાળી, પ્રકાશક—સુનંદર અંશરુત કાર્યાલય ગાંધીરોડ અમદાવાદ કુનુલલ: લેખક—મકાનત ૧. રાહલ, પ્રકાશક—અશોક મકાશન મંદિર મુરસાબર 'વડોદરા, ૦-૨-૦; મુંબાઈ: સંપાદક—પ્રકાશક—અશરસાસ ઈ. પેરેલ, મહાદ મુંબાઈ, ૦-૩-૦; સનન અને મા-ત-ત-ત: લેખક—પ્રકાશક—રતનલાલ વિ. ખંડસલા, વાડી ફળિયા ખાંડનાળાની શેરી સુરત, ૦-૮-૦; સપ્તાસરિત્રા (ભારતીય સાહિત્ય પુસ્તકમાળા નં. ૨): મૂળ લેખક—મામ કાલેસકર, અનુવાદક—હરિકેશ 'રામી'; પ્રકાશક—આરતીય સાહિત્ય પરિષદ તરફથી સરતા સાહિત્ય મંડળ દિલ્લી ૦-૪-૦; પદાર્થ મેવેશિકા: ૧-૪-૦; પૂર્વ મીમાંસા-અવેશિકા: ૧-૮-૦, લેખક—પ્રકાશક—અવદત 'રામી', શ્યારા સર્ગ, રાજપુર સિદ્ધપુર ઈ. શુભાન.

ગુજરાતી

સપ્તસિંધુ

અનુસંધાન કાવ્ય સંગ્રહ પૃ. ૧૫૮મી]

પંદરમો દિવસ : ચતુષ્પદી શબ્દો અને શબ્દસમૂહો

નિયમો

[૮૩] ચાર અથવા વધારે પદોના અનેકા જે શબ્દો બોલતી વખતે સ્વતંત્ર રીતે ઉચ્ચારાતાં એ અક્ષરોમાં વહેંચાઈ જતા હોય, તેનો પૂર્વાર્ધ લખી એ પૂર્વાર્ધના અંત્ય વ્યંજન વચ્ચે ઉત્તરાર્ધનો પહેલો વ્યંજન કાપ પાડીને લખાય છે; અને પછી એ ઉત્તરાર્ધનો ધીનજરૂરી લાગતો લાગ જતા કસાય છે.

[૮૪] ઉપર મુજબ લખતી વખતે કોઈ ચતુષ્પદી શબ્દના પહેલા અર્ધનો અંત્યાક્ષર લોપવાનો નિયમ ૮૧ લાગુ પડતો હોય ત્યારે એ પાડવાનો કાપ પહેલા અર્ધના લખાએલા અંત્ય વ્યંજનની વચ્ચે નહિ પણ છેલ્લા તરફ પડે છે.

[૮૫] મિથે ભાષો બતાવવા યોગ્યએલા મમાત્રો કે સંયુક્ત શબ્દોને, તેમ જ ઉલટા મુઠ્ઠા બળે શબ્દોના અનેકા દ્વિરુક્તિ બતાવતા શબ્દોને, ચતુષ્પદી શબ્દોના નિયમો ૮૩, ૮૪ લાગુ પડે છે.

[૮૬] કોઈ પણ શબ્દ ઉપરાઉપર એક કરતાં વધારે વખત બોલાય ત્યારે એ વધારાના ફરક ઉચ્ચાર વખતે તેની નીચે એક નાની આડી રેખા કસાય છે; અથવા વિકલ્પે એ શબ્દ કુલ નેટલી વખત બોલાયો હોય તેનો સંખ્યાંક તે શબ્દ પછી લખાય છે.

[૮૭] ઉપરના નિયમ મુજબ પુનરુક્તિ લખવા જતાં કોઈ શબ્દની પુનરુક્તિ વચ્ચે કોઈ પ્રત્યય કે બીજો કોઈ શબ્દ આવતો હોય તો એ શબ્દ કે પ્રત્યય પુનરુક્તિ માટેની રેખાને રૂધાને લખાય છે.

[૮૮] એક શબ્દનો અંત અને તેના પછી આવતા શબ્દની શરૂઆત એક જ વ્યંજનથી થતી હોય, ત્યારે એ પુનરાવર્તન પામતો વ્યંજન એક વખત જ લખી એ બંને શબ્દો બેઠીને લખાય છે.

સૂચનાઓ

(૮૩) ચાર પદોના બનેલા શબ્દો જેવા કે 'અહો-રાત્ર', 'રાત્રનામુ', 'બલિદાન', 'નુકસાન' વગેરે. વધારે પદોના બનેલા શબ્દો જેવા કે 'આગ્રહપૂર્વક', 'આવ-કારદાયક', વગેરે. સામાન્ય રીતે આવા બધા શબ્દો બોલતી વખતે બે ટૂંકડે વહેંચાઈ જાય છે, જેમકે 'રાત્ર-નામુ', 'આવકાર-દાયક' વગેરે. આવા શબ્દોનો પૂર્વાર્ધ લખવામાં અગાઉ આવી ગયેલા યોગ્ય નિયમો કામમાં લેવાય. પણ તે જની શકે એટલો સંપૂર્ણ લખાય એ ઇચ્છે છે. એ પૂર્વાર્ધને અંતે સ્વર આવતો હોય તો પણ પછીનો વ્યંજન તો એ સ્વર પહેલાંના વ્યંજન

ઉપર જ કાપ પાડીને લખવો બેઠેલો. ઉત્તરાર્ધનો કેટલો લાગ લખવો એને માટે ખાસ નિયમ નથી. યોગ્યમાં એણું જેટલું લખવાથી એ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વાર્ધના અનુપ્રાસે સમજ શકાય તેમ હોય એટલું લખવું.

(૮૪) ઉપરના નિયમમાં ઉત્તરાર્ધનો પહેલો વ્યંજન પૂર્વાર્ધના છેલ્લા વ્યંજન વચ્ચેથી કાપ પાડી લખવાનો છે. એટલે એ કાપ વચ્ચેને બદલે છેડા તરફ પડે ત્યારે એ કાપ પાડેલા વ્યંજન પછી પણ એકાદ વ્યંજન લોપાયાનું સૂચન કરે છે. એટલે બીજી રીતે આ સમજવા યત્ન કરીએ તો છેડા તરફની

કાંપે એમ ક્ષયે કે એ કાંપ એ વ્યંજનને માટે નદિ પણ તેના પછીના કોષ માટે છે.

(૮૫) આ નિયમના કારણ રૂપે એટલું જાણવું જાતે થશે કે 'લાંબા શબ્દોમાં જે તરવ છે તે ચતુષ્પદી શબ્દોમાં માત્ર અર્ધ જ વિકાસ પામેલું હોય છે. એટલે વસ્તુતઃ સંયુક્ત શબ્દો કે સમાસો એ ચતુષ્પદી શબ્દોની સંસ્કૃત આવૃત્તિ જ છે. આથી સ્વાભાવિક જ બનેને એક રરખા નિયમો લાગુ પડે. છતાં સમાસો પૂરતો એક ખાસ કાળજી એટલી ગણાવી પડશે કે પૂર્વાર્ધમાં આવેને એકનેર એક શબ્દ બીજા બુદ્ધા બુદ્ધા શબ્દો સાથે આવી બુદ્ધા બુદ્ધા સમાસો બનાવતો હોય ત્યાં એ ઉત્તરાર્ધમાં આવતા શબ્દોને જરૂર પૂરતો લાગ જરાખર લખાય. જેમકે 'નિગાર-સઙ્ગિ', 'વિચારસરખી'; 'દિંદુસમાજ', 'દિંદુસંસાર', આવા વૈકલ્પિક સમાસોમાં ઉત્તરાર્ધનો પ્રથમ વ્યંજન તેના સ્વર સદિન કે વધારે લાગ સન્નેગો મુજબ લખવાની જરૂર રહેશે.

(૮૬) શબ્દ ઉપરાઉપર બે કે ત્રણ વાર મોઢાવ ત્યાં સુધી એક કરતાં વધારાના એક અથવા બે ઉચ્ચાર માટે એકેક આડી રેખા નીચે કરવી સુગમ પડે છે. આ આડી રેખા 'ત' વ્યંજન કરતા સહેજ નાની કરવી, જેથી વાંચતી વખતે બૂલ ન થાય. પણ જ્યારે ચાર પાંચ વખત કોઈ શબ્દ પુનરાવર્તન પામતો હોય, ત્યારે એવી રેખાને બદલે 'કુલ' જેટલી વખત તે બોલાતો હોય તેનો અંક '૪', '૫' વગેરે મૂકવો વધુ સહેલો પડે છે.

(૮૭) અગાઉ આવી ગએલ નિયમ ૪૮માં કેટલાક પ્રત્યયો શબ્દના અંગથી જુદા અને તેની નીચે લખવાનું જણાવ્યું છે. એટલે એ પ્રત્યયો 'ત', 'ન', 'મ', 'વ', 'લ', 'વ', 'શ'માંનો કોઈ વ્યંજન આ નિયમની રીતે લખવાનો આવે ત્યારે અસ્પષ્ટતાનો ભય રહેશે. પણ ૪૮માં નિયમ મુજબ લખાતો પ્રત્યય દર્શાવતો વ્યંજન અને આ નિયમ મુજબ પુનરુક્તિ દર્શાવતો વચ્ચેનો વ્યંજન એ બે લખવાની રીતમાં એક મુખ્ય તફાવત છે: નિયમ ૪૮ મુજબ લખાતો પ્રત્યય એવી રીતે લખાય છે કે પ્રત્યયની સહચાત શબ્દનો અંત આવ્યો હોય તેની નજીકથી થાય. એ નિયમનાં ઉદાહરણો જોતાં આ વાત બરાબર સમજાશે; ત્યારે આ નિયમની રીતે લખાતો વ્યંજન શબ્દ અર્ધાંથી શરૂ થયો હોય તેની નીચેથી શરૂ કરી લખાય છે, એટલે કે એ ઉપરનો શબ્દ અને નીચેનો વ્યંજન એ બંનેના છેડા એક જ બબી લીટીમાં આવી રહે છે. આટલું ખ્યાલમાં રાખતા પ્રત્યય અને પુનરુક્તિની યોગ્યતાય રપષ્ટ થઈ જશે.

(૮૮) નિયમ ૮૧ મુજબ અંધાક્ષર લેખી શકાતો હોય તો પણ આ નિયમની રીતે તે લખવાથી એ ભોવવાની જરૂર નદિ રહે. ખ્યાલમાં રાખવું કે આવી રીતે જોડીને લખવાના બંને શબ્દો ફીક ફીક લાગ્યા હોય તો વધારે મારે. કેમકે ટૂંકા શબ્દોને આમ જોડીને લખતાં એવી રીતે લખેલું રૂપ કોઈ લાગો શબ્દ હોવાનો ગ્રમ રહે. સંદેહોમાં આ નિયમનો પ્રયોગ કરવાની સલાહ ન આપી શકાય.

ઉદાહરણો

- (૧) [નિ. ૮૩: પૂર્વાર્ધ પર કાંપ પાડી લખતો ઉત્તરાર્ધનો આધ વ્યંજન] અહોરાત્ર, આગેવાન, શુદ્ધવતિ, ગ્રેળીમાર, ચિત્રકળા, જરાજર, દરવાઝે, દેહગત, ધરપકડ, ગુફસાન, ગલિદાન, બુખમરો—મનોહરના, રસાયણ, રાજનામું, સનાતની, હડતાળ, હરગીવ.
- (૨) [નિ. ૮૪: પૂર્વાર્ધના છેડા ઉપર કાંપ] ન્યાયજ્ઞાનું, ન્યાયાધીશ, બુદ્ધાબ, લોકજ્ઞવન, લોકપ્રિય, લોકગત, લોકસાસન, લોકસમૂહ, વિકાસકામ, વિશ્વવાસના, સેવકમણ.
- (૩) નિ. ૮૫: સંયુક્ત શબ્દો, સમસ્યો] અગ્રગણ, અમહર્વક, આત્મકથા, આત્મસંતોષ, આવકાર-દાયક, કન્વાવિકલ, કોતરકામ, કાળજાર, કાળક્રાંતિ, જ્ઞાનચરિત્ર, જિહ્વીપર, તત્ત્વજ્ઞાન—દેવયોગ, દદતાપૂર્વક, ધન-વેસવ, ધર્મચત્રી, ધર્મશાળા, ધર્મશકટ, ધારાસભા, ગુફસાનકારક, પાઠનગર—પુનર્વેશ, પૂજ્યમાવ, પ્રત્યક્ષ, પ્રયોગ-શાળા, પ્રવાસવર્ણન, માતાસરખી, પ્રેક્ષકર્તૃ, ફળદ્રુપ, બેટીવહેચાર, ભાવનાશીલ—સોમવિલાસ, માતૃભાષા, માનવત્ર, માનસસાસ, મુખચિત્ર, મુખપત્ર, મૂર્તિપૂર્વ, મોટરકાર, વંશસાસ, સ્વકારભર્યું, રાજપ્રકરણ, રાષ્ટ્રકવચ—રાષ્ટ્રવિધાયક, રાષ્ટ્રપંચ, રીડીચુસ્ત, સામગ્રીપ્રધાન, સામગ્રીવશ, વખાણવાલાયક, વતીચાનપત્ર, વસીબતનામું, વિચારશીલ, વિચારસુધિ,

વિદ્વાનપૂર્ણ—વિશ્વપૂર્ણ, વિસ્તારપૂર્ણ, સમ્પન્ન, સદેવસુખસાઈ, સિખ્યજ્ઞ, શીવેશ્વર, સમાજકલાજ્ઞ, સમાજવાદ—સમાજવ્યવસ્થા, સમદરશાન, સંમાનપૂર્વક, સુખ્યચંદ્રક, સેવાભાવી, સ્વદેશપ્રે, સ્માજ-સાનિ, હાઈકોર્ટ, હાનિકર્તા, હિંદુસમાજ, હિંદુસંસાર, દુનરકળા, હૃદયસ્પર્શી.

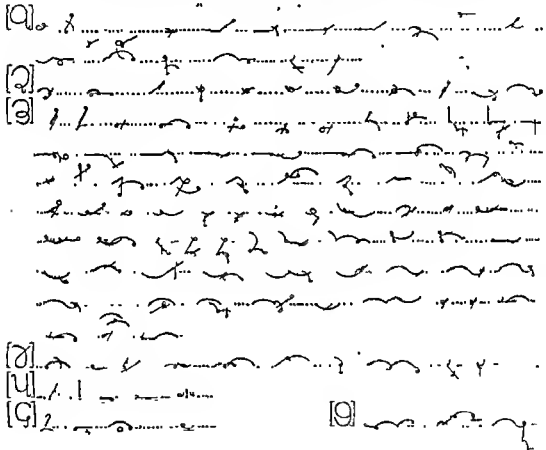
(૪) નિ. ૮૫ ચાહુ: દ્વિરુચિત] અસ્તવ્યરત, આગતેષ, ખગબગાટ, નાનુંગોટું, નાનુંસુનું, ભેગસેગ, પાતલીત, સદીસભાગત, હાડહાડું, હીલચાલ,

(૫) [નિ. ૮૬: પુનરુચિત] ઘણાવું, જ્યાંજ્યાં, ત્યારેત્યારે, વિગતિથ, હા! હા! હા! હા! હા!

(૬) [નિ. ૮૭: પુનરુચિત વચ્ચેના અત્યથો વચ્ચે] એકાનું એક, નાદવિનાદ, સાથેસાથ...આમતેષ

(૭) [નિ. ૮૮: બે શબ્દો વચ્ચે એક સામાન્ય વ્યંજન] ધનિદાસસાથી, રેફરન્સ સાદિત્ય, સમાજજનન

ઉદાહરણોનું લઘુલેખન

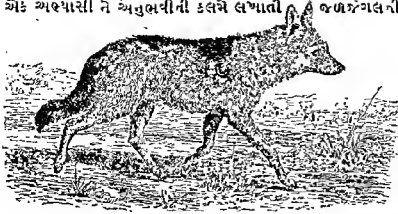

નવાં પુસ્તકો

સચિત્ર કાવ્ય સરિતા: લેખક-મકારાક-મહા સુખશાહ ચુનીલાલ, પીસનગર, ૪-૦-૦૦; સૈધકૃત (સાપાન્તર): કવો અને પ્રકાશક-ત્રિભુવન ગૌરીચંદ્ર વ્યાસ, મુંબઈ શાંકર, ૧-૪-૦૦; દેનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મશતાબ્દિ સ્મારક ગ્રંથ: સંપાદક, મોહનલાલ દલીચંદ દેસાઈ; પ્રકાશક-જેનાચાર્ય શ્રી આત્માનંદ જન્મ શતાબ્દિ સ્મારક સમિતિ તરફથી મગનલાલ મુળચંદ શાહ, માનદ તંત્રી, ગાંધીજી નવી બિલ્ડીંગ પાવલ્કની મુંબઈ ૩, ૨-૮-૦૦; પુણ્યકથા લેખક-હાનિલાલ દલપતરામ

કવિ, પ્રકાશક-નવચેતન સાહિત્ય મંદિર બદ્દ અમદાવાદ, ૧-૧૨-૦૦; રાજદંચંદ્ર (૬૨૫ ત્રિભંગી નાટક) લેખક-પ્રકાશક-દિમતલાલ ન. શુક્લ, શાન્તીનાથના પાટાની પોળ, બારી પાસે પર નં ૧૦૧ ધીર્ગદા અમદાવાદ, ૦-૬-૦૦; જીવન અને શાહિત્ય: લેખક-રમણલાલ વસન્તલાલ દેસાઈ એમ એ, ૨-૮-૦૦ તથા સુવર્ણ રજ: સંપાદિકા-શ્રીમતી બાબા મજમુદાર ૩-૦-૦૦; બંનેના પ્રકાશક-આર આર. રોડની કું કેશવભાઈ પ્રિન્સેસ રટ્ટીઠ મુંબઈ-૨.

એક અજવાસી ને અંગુલચીની કલમે લખાતી જળજંગલની અપર્યાપ્તિની પરિચયમાળા

વન
વગડાનાં
વાસી

શિયાળ

‘ના હું તો માણસ’,^૧

—જાણે, જાણો ગર્દગરાજ, ગામનો તમને પૂરેપૂરો દહડ છે, અજવાળી એકા જોયો રાત. રાત પાતાવરણ, નિર્જન એકાન્ત સ્થાન. સાથે સંગીતનો વેત્તા મિલ વધર્ય. આ બધું હોય ત્યાં કોહને પણ ગાવાનું થન થક આવે, પણ ગદાપુરુષ, તમે શેરડીનું ખેતર કાં શોધું? સ્વભાવે વનસ્પતિબક્ષક છે, એટલે મારનું જોખમ વહોરીને પણ વાડ ભાગી નાખી ચરવા કાજે તમે તો ખેતરમાં પેસો. પણ તમારા બેગો શિયાળને શીકે ખેંચો? એના મુઠ્ઠીકાર દેહને તો ડહાણું ખાધે પાકવે નહિ, તેમ તમારી સોજા પણ એવી—માફ કરજો—આકર્ષક નથી કે અવનું જોખમ હોય ત્યાં જે એ હોકવી ન મગે. ભારે શેરડીના સ્વાદથી લલચાઈને તો એણે તમણે અકારે સાથ નથી શોધ્યો? પણ શિયાળ શેરડી ખાય? કે ખંડી પાકે લખનાર જુહ્યો?

શિયાળ છે તો સ્વભાવે જ માંસાહારી: કુલ્, જરફ, તાવું, કોહેલું—જો તેવું માંસ પણ એમને ખાય છે. લાગ મળે તો કુરકુરીયા, લાવાડં કે મરધા-પીવા પણ ઝડપી લે. વખતે ખેતરમાં ઝાડે ટાંગેલાં ખેત્યામાથી નાનાં છોકરાં પણ ઉપાડી ન્ય. અમારા ગામના મસાણામાં દાટેલા છોકરાના મુઠા ખોદી કાઢીને ખાતા તો મેં એમને ચતેક વખત જોયાં છે. છેપટે ધો, કાવંઝ અને અવત ખાઈને પણ ચલાવી લે. પણ જુજી રહેલું એમને ન પાસવે. એટલે એમાંનું કંઈ જે ન મળે તો એ ગામ ફરતા ઉકરડામાંથી હાણ પણ ચીણી

ખાય. એમને અભાવે વનસ્પતિબક્ષક ખનતાં પણ એમને નાર નથી લાગતી. ફળનાં એ ભારે શોષીન,^૨ એમાં જે ભેર લા એમને ખૂણ લાવે. પાટણના પડખે સદસ-લિંગ તળાવની પાળે પથરાયેલી વાડીઓમાં જાગે ભેર ખાસ લાકડતા તમારે જમીન સાથે ધસરાતી ભેરડીઓ પરના મીઠામીઠા પાકાં એંગોલા જેવા પડખેર ચેરી ખાનારા શિયાળની વાતો અમને વાડીનાળા વાધરીઓ કરતા. શેરડી દેખીને પણ એમની દાઢ સળકે છે, પણ અમારા ઉત્તર સુખરાતમાં તો શેરડી કંપાથી લાળે? એટલે કુણી વ્તરના મીઠા ડાડા મુઠ્ઠીને એ ચલાવી લે છે.

આવા ઉભયબોધ સ્વભાવને લીધે, શિયાળ^૩ એના વર્ગના^૪ અન્ય પ્રાણીઓ (વરૂ અને લોકડી^૫) થી જુદું પડે છે. આ બંને અને કૃતરાં એનાં સંગોનાં કૃતરાંનો તો વંશ જ શિયાળ અને વર્માથી ઉત્પન્ન થયો છે એવી જે માન્યતા પ્રચલિત છે, એ એના કૃતરાં સાથેના અત્યંત સામ્યને લીધે જ.

ગામના અન્ય પશુઓ પાસે જે સ્થાન કૃતરાંનું છે, તેવું જ આરણ્ય પશુઓમાં નિકૃષ્ટ સ્થાન શિયાળનું છે. બંને તિરસ્કૃત, હઠકૃત, અપમાનિત. હતા બંનેની વિપયુક્તતા, આચરણકતા અનિવાર્ય છે. બંને^૬ રણાં

૧ ખાડી કાફાની વાતમાં શિયાળનો ફળનો શોષ પ્રતિ-બિન્ધિત છે.

૩ અંગ્રેજી નામ Jackal; પારિવારિક રોસ્ટ (Canis aureus

૪ Canidae

૫ Wolf ૬ Fox આ બંને પ્રાણી કચ અને કાઠીયા-વાડમાં અત્યંત રળે નજરે પડે છે. સુખરાતમાં પાલણુપુત તરફ સંજગ્યા છે, પણ મારા જોવામાં નથી આવ્યા.

૭ કૃતરાં ચેટે શિયાળને પણ હક્કવા લાગે છે.

૧ સરકારી વાચનમાળાની પાંચમી ઓષઢીના તેરમા પાઠનું પ્રકીર્ણ માટે રચણ કરતા વિદ્યાર્થીને આભારી લેખ.

કુદરતનાં ભંભીઃ અવશેષ ખાનારાં. યંનેને મનુષ્યનો સદયાસ ખૂબ ગમે છે. માત્ર કૃતરાં ગામમાં રહેનારાંઃ ત્યારે શિયાળોના વસવાટ મુખ્યત્વે ગામના ઉદરકામાં કે સોમાડે; લાગ કાવે તો ગામમાં ચે પેસી વનય. છતાં યંનેના રવળાવ જુદા. કૃતરાં ગાયાળુ, દિમત-વાળા. શિયાળા બીકણ, નરમ, સરમાળ. સંતાતાં છૂપાતાં ફરે છે. વળતે સપડાય તો મુઠ્ઠાં જેવાં નદશલ યક્ષને દેંગ કરી જમીન ૫૦ પડી રહે છે. આદારોપાદાનની વાત બાદ કરીએ તો બીજી રીતે નિરુપદની, નિર્દોષ; વર અગર ચિત્તા કે નારે જેવો રંગનઃ ન કરે. છતાં એમનાં કુભોએ સૃષ્ટિના આરંભકાળથી એમની ગણના ધૂર્ત, ખત્ર અને પરાપછીની નરીકે ચત્રી આપી છે. પ્રકૃતિને બોલે પડેસો કહોયાતો કચરો એના મગ્ન પ્રમાણે સાક કરવામાં સદૈવ નાપર છતા, આ નિર્દોષ ભગીને દતકશામા ધીનકાય એટલા કાળા રંગે ચીનયો છે. આદારની આશાએ, કંઈકે દૂકડો મળશે એવી લાલચે એ વાધ સિદ્ધ જેવા વિસ્તનમ પશુઓ પાછળ ભસે. વાધ વગેરેનો તો એની પડી ચે ન હોય. એમાં પણ ચિત્તા તો એમના જન્મના વેરીઃ કેટલાયે શિયાળા ચિત્તાના પેટમાં પડી ચૂક્યા દશે છતા કહેવાય એમ કે વાધ સિદ્ધનો શિકાર શોધી શાવનારા જ એ અનુ-ચર. આ શોડો અન્યાય છે?

શિયાળોના જેને નિકટનો પરિચય છે, તેને આમાં અનિશ્ચયોક્તિ નાંદ લાગે. એના દેખાવ કંઈપો નથી તેમ એનો જૂખરો રંગ, મેનેરી ગાવવાળા વાળ, ગુરજાવાળી પૂછડી, લાણુ મો, દૂંકા કાન—ખાસ આકર્ષક પણુ નથી. નિકટ આદારને લાંધે, બીધ પેટે એના શરીરમાથી અત્યંત ઉત્કટ, અસલ દુર્ગંધ પણુ નીકળે છે. છતાં એટલા પરંથી એના અન્ય સહજણો દંકાઇ જતા ન જોઇએ, એમ હું માનું છું.

પૂર્વગ્રહરહિત શાંત ચિત્તે વિચાર કરનાં લાગશે કે આમાં નથી હોય એનાં રૂપરંગનો કે નથી એના આદારવિદારનો. એની અપનત દશાનું ખરે કારણુ તો એનો વિચિત્ર 'સ્વર'—બોલી છે. ભયાનક આર્ન રવરે થતો એનો ચિત્કાર ગમે તેવા સ્થિતપ્રજ કે જડ હૃદયને પણ કંકળાવી મૂકે છે. એક બોલે; એનું સાંભળી બીજું, બીજાનું ત્રીજું—એમ એક પછી એક બોલતાં જાય, દિશાએ ગમતવા જાય; એક દિશામાથી આવતો,

આપણી પાસે થઇને અન્ય દિશામાં આધે લપં પામી જતો એમનો આ ચિત્કાર, સંધ્યાકાળે કે બ્રાહ્મમુહૂર્તે, ભારતવર્ષના એક ખૂણેથી નીકળી બીજા ખૂણે, રામે-શ્વરથી ગંગોત્રી અને દ્વારકાથી જગન્નાથ, દરેજ પથ-સાધ જતો, ભારતવર્ષનું હૃદય બેરી ભારપાર નીકળી જતો, આપણે કદાપાન્યજે સાંભળીએ છીએ.

એમની આ પ્રકારની પરંપ વાણીનો ગેદલાભ લીધો સહૃદય છતાં સૌન્દર્યપૂર્વક કવિઓએ અને માત્ર અમમ્મમા જ શ્રદ્ધાવાળા શાકુનિકોએ. ધૂર્ત, શક, ડરપોક, બૂની વગેરે વિશેષણો આપીને સંતોષ ન થયો એટલે કવિઓએ એને વધારામાં ચીનયો જવાઃસામુખીઃ રુક્મામુત! કહે છે કે મધ્યરાત્રિએ ચિત્કારની શ્રેષ્ઠમાં ફરતી શિયાળા 'વાસે' ત્યારે એના મોંમાંથી અંગારા ખરે છે! મઠી તો કદંબનાલી ૫૨૫રા વરસી. કેહ-એ કશું કે આવી મગ્ગાલ શિયાળા તો દેશનેા નાસ જ કરનારી છે. બીજાએ તર્ક દોડાવ્યો કે 'ના બાપ, એના મોંની ઝાળ-ઉલ્કાના અજવાળે તો એ માંસ શોધી શકે છેઃ એ તો એના આદારોપાદાનનું આ-વચક સાધન.' આવા બીપણુ ખારાપથી કંકળાં કહેલા અન્ય સહૃદયે ખુલાસો કર્યો કેઃ તમે યંને વાન વધારીને કહો છો. વારતવિક રીતે તો આમાં નવાઇ જેવું કશું જ નથી. સૂર્ય, અગ્નિ વગેરે પેટે એના મોંની ભાળને લાંધે નીકળતી 'જન્મણા' પણુ શિયાળોના સ્વાભાવિક અલંકાર જ છે; એમાં કશી ભયંકરતા નથી.

કવિઓની આ કદંબના જેવી જ એક માન્યતા આજે પણ હિતર ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં પ્રવર્તે છે મને વાદ છે તે પ્રમાણે આવી સન્નવાસા શિયાળા 'કાકડી' નામે ઓળખાય છે. પણુ આવી 'જન્મણા' જોઇ હોય એવી કોઈ વ્યક્તિ મારા જાણવામાં નથી, તેમ આવો આવિધકાર થવાની શક્યતા પણ નથી.

શિયાળા કાળી બીતરે તો આ થાય અને સાચી બોલે તો પેલું થાય. 'વાદિ વાદિ વાદિ' બોલ નાખે તો અગ્નિચાય, 'ટા ટા ટા ટા' રવરથી મરણુની આગાહી, 'ધિમ્ ધિમ્' નાદે અનિલ મૃત્યન—વગેરે અનેક કદંબા-

૮ સ્થ ૧૬. નવમુખોલ્લાવિચિત્રામિરામિઃ

સ નાલ્લો રાજપથઃ સિવામિઃ ।

૯ કેટલેક રથને ચીંતરીને પણ 'કાકડી' કહે છે

માં શાકુનિકોને રાજ્યતા હોદીને આપણે સિયાળના એક અવશિષ્ટ અને વિશિષ્ટ સ્વરોગ પરિચય કરીએ, એ સ્વર તે 'શીઆઉ' 'શીઆઉ'. ૨૦ જ્યારે જ્યારે વાદ કે ચિતો નિકટમાં હોય ત્યારે જ શિયાળા આમ જોતે છે એવી એક માન્યતા છે, પણ અન્ય અનુભવીઓના મતે તો આ સ્વરને અને વાદ ચિત્તાના સામીપ્યને કશે જ અનિવાર્ય સંબંધ નથી. માત્ર એટલું જ સાચું કે એ ખૂબ ડરનું મારૂં જ આમ 'શીઆઉ' 'શીઆઉ' કરે છે. પછી તે વાદની બીક હોય કે કૂનરાની.

ગમે તે હોય પણ શિયાળાના દીર્ઘ સ્વરે થતા ચિત્કારની પાસે ઝરખના વિકટ દારવની ભાવકરતા પણ દૃષ્ટાંત જન્ય છે. એના કંઠમાં નૈસર્ગિક કંટકો નથી. છતાં જોકવાર ઉચ્ચારતા સ્વરોની પરંપરા-માયીની પજોતે કંઠને ચિલા પર્ચાન સાબળતા, પ્રકૃતિ-ને યોગે થતા સંદારના પડમા સાબળતા હોયજો, એમ આપણું હૃદય ચીંધાઈ જાય છે.

જે એના સ્વરંગમાં નથી, જે એના આચરણમાં પણ અદ્વતમ ઝંડો છે, એની દારૂચુતા શિયાળના સ્વરમાં મૂકવામાં પ્રકૃતિએ શી ભ્રાણ લીધી દશે, એતો કોણ કહી શકે. પણ જોઈએ આ અત્યંત ઉપકારક પણ ભંગીકર્મને યોગે દહધૂત બળેલા ગરીબ પ્રાણીના અવ-માનમાં ઉમેરા થયો છે એટલું તો ચોક્કસ. પ્રકૃતિની દૂર ઉપહાસવ્રત્તિની કેટલી નિરંકુશતા! શૌ ચૌર અન્યાય.

બને વર

૧૦ જમતે 'કાઠડી' નામ આ સ્વર પરથી થયું મધ્યું હોય; સંસ્કૃતમાં શિયાળનાં કેદ: કરેદ: વૌરે નામેનું શબ્દ પણ આ સ્વરમા જ હોય.

પોતે અસલ હોવાથી કોઈ નિવાર્ધ પાસેથી એક માણસે કાગળ લખાવ્યો. પણ એ લખાઈ રહ્યા કે વચન એણે એ વાંચ્યા વગર લાગડતોળ પોતાને સોંપી દેવાનું એ ચિત્તાઈને કહું ને એ પ્રમાણે કાગળ તેની પાસેથી ભઈ લીધો. જણી થયું ડોશીએ એમ કરવાનું કારણ પૂછતાં એણે જણાવ્યું, 'અરે, એ તો મારો ખાનગી કાગળ હતો.' —નવરંગ

વરસાદનું બહુ સખત તોફાન નીકળવાં હોજામં સતેલા એ મુસાફરોમાંનો એક જોઈયો, 'આપણી લોખનું મકાન પડપડું થઈ રહ્યું છે.'

'તેમાં આપણે શું? હોજાવાળને આપણે વાકું આપવા બંધાવેલા છીએ, મદદ આપવા નહિ.' કહેતાં બીજા મુસાફરે જોઈડું મોઢું એટી લીધું.

જીવનનું પરોઢ (અનુસંધાન પાન ૨૧૪થી)

હોટ વરસ પહેલાં જે સ્ટીમરમાં અમે આગળ દતા એ જ જર્મન માણસની લાલખીયા ચટાપટાવાળાં જૂંગળાંની સોમાસી સ્ટીમરમાં જ અમે બેઠા એટલે મને ખૂબ મજા પડી. બૂત્તા ખલાસી, સારંગ, દાક્તર એ બધાની ફરી યોગાળાણ કરવા લાગ્યો, એન્જિન, ડાકનીંગ રૂમ, ગરમ સોડા રાખવાની જગ્યા, કેઈનો એટલે કે માલ ડેયકી એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ મુકવામાં મચ્યો, પણ પડતાં દગ્ગરી દે એવી અને હંડી મળતી લાગતી પાછપો ગધું હું જોઈ વળ્યો સોમાસી સ્ટીમર નાની હોવાથી એમા એરડીઓ પણ નાની હતી અને જે પસારીથી વધુ પથારીયાળી બીજા વર્ગની એકે એરડી ન હોવાથી આ વખતે પહેલા વર્ગની એક મોટી એરડી અમારે માટે નિયત થઈ હતી. એ એરડી પણ મેં ઝીલવટથી તપાસી.

સ્ટીમરોમા પાચથી સાત માણ હોય છે. તથા માળ તો પાણીની નીચે રહે છે. નીચેના માળમાં માલ ભરવાના ભંડારિક્યા હોય છે. એના ભંડારિક્યામાં એખખી દવા જન્ય તે સાર ઉપલા તુતક ઉપરથી દવા ભરી જતાઈ એક જાડું જૂંગળું અમારી એ એરડીના એક ખૂણામાંથી પસાર થવું હતું એ મને જરાયે મધ્યું નહિ. મેં પ્રયત્ન તો કર્યો પણ એ જાડું પોપા જેવું જૂંગળું કાઢી રીતે દૂર કરી શકાય એવો રસ્તો મને જરાયો નહિ. આવતી વખતે જે જે એરડી અને વાપરતા એ પણ હું તપાસી આવ્યો, પણ ફરતે કંકાસ-માનો મોટો અરીસો, સરસ ચિત્રો, પાણીના નળ વગેરે એમાં ન દેખ્યું એટલે છેવટે અમારી જ એરડી સર્વોત્કૃષ્ટ છે એમ નાકો કંઈ અને બીજાં અવગ્રોહો કરવા માડ્યો. ત્યાં વખત થયો ને સ્ટીમરનું જૂંગળું વાગ્યું. હું ઉપલા તુતક પર ગયો અને મારા લાઇ તથા બીજા, કુટુંબીઓ અને રોહીઓ પાસેથી નિદાય લેતા દતા તેમાં જાણ્યો. થોડીવાર બીજાં જૂંગળું વાગ્યું અને મુસાફરીએ ન આપનારા લોકો સ્ટીમર પરથી ટથોટપ નીચે ઊતરી ગયા. સ્ટીમર ખર ચડવાને માંડેલી સ્ટીમરો પણ ઉપારી મેવામાં આવી અને સ્ટીમરને બીજાં જાંબોમાંથી મુકત કરવાની રહેવાત થઈ, જેથી ત્રીજાં જૂંગળું વાગતાંની સાથે સ્ટીમર આગી નીકળે.

(આહ)

અભુદાસ ગાંધી

સં

જેમાં લોકસમૂહમાંથી મળેલા જેવાતેવા જ્ઞાનપરથી ભણીગણીને પંડિત થવાની મહત્ત્વા અને ભાવનગર, રાજકોટ, જુનાગઢને ગીરનાર રખડી, વાસ્તવિક જગતના કોર પરિચય

યોગો મનુષ્યને ધરે છે. પ્રકૃતિ સંયોગોમાં ધક્કેલી દે છે. વિવેકશુદ્ધિવાળો માણસ એ સંયોગોને અનુકૂળ બની, નિમિત્ત જીવન સુખી બનાવી, સુકિત-ગાર્ગંગાથી બને છે. વિવેકશૂન્ય જીવ એ સંયોગોને પોતે પ્રાપ્ત કરેલા સુખ કે દુઃખનો પ્રસંગ ગણે છે. સુખી સંયોગોનો એ દુરુપયોગ કરે છે; દુઃખી સંયોગમાંથી જીવના અનિક પ્રકારનાં નવા કરોડો રચીને જીવનને કર્મજગમાં બાંધી દે છે.

ફસ કે અગિયાર વરસની મારી ઉમરે પિતાજીનો દેહાંત થયો. ગામડાનું બ્રાહ્મણ કુટુંબ આદતમાં આવી પડ્યું મારા મોટાબાહ નિર્વોદ વાદક બન્યા. કાચી વયે ચિંતાનો બોલો લઈ અમદાવાદ રણવા ગયા હું ઘેર બા પાસે એકલો રહ્યો. ગામમાં નિરાશ નહિ. દોઢકે માઇલ દૂર ખીજે ગામ લાણવા જતો. ખીજી ચોપડી પૂરી કરીને નીજમા ગયો એ વખતે સાળાના સિલકની યદ્ધી થઈ ખીજા મહેતાજી એ આઠ મહિના સુધી આપ્યા જ નહિ. સાળા બંધ રહી.

મારે તો મોજ થઈ ગઈ, આખો દિવસ તટકયા કરી ગામના પાદરે નદીમા નદાવાની લહેર. નદાતાં થાકું એટલે જાડ ઉપર ચડુંકીતડું. આ જ કાર્યક્રમમા દિવસ પૂરો થતો. ખીજારી બા બેઠાબેઠાઓને થાકે પણ જડું નહિ. બપોરે બુધ લાગે ત્યારે અને સાંજે અંધારું થાય સારે જ ઘેર જાઉં

ઘણી વાર ઝાડની ટેલે ચડીને કે ધારના પત્થર ઉપર બેઠીને વિચાર્યાં કરું, કે આમ સીધા ને સીધા ચાલ્યા બધાંએ તો મૃતીનો છેડો આવે કે નહિ? દરિયાને સામે કાઠે કેવા દેશ દેશે?

ગામમાં એક લુદાર નવો આવ્યો. એણે તો આખા ગામના છોકરાઓ મોલી લીધા. રાત થાય કે છોકરાઓનું ટેણું નમશે. લુદાર વાતો માટે. બે ત્રણ દિવસે એક વાતો પૂરી કરે. મને તો એવો રસ પડ્યો કે સૌ પ્રથમ જઈ પહોંચું.

વાતોઓ મુખપરે મળકુંદારની કે રામની, વાલ્મીકીની, વલ્મીકી અને મનુકુંદારની કહેવાતી. રામની વાતમાં અણમાનીની રાખીનો કુરર તો આવે જ. જનમહેનતથી અને શુદ્ધિગમથી ચક્રગગનોરથ બને.

વાલ્મીકીને એવા દીકરા હોય જ. તેમાં એકાદ શુદ્ધિ-માન છોકરો આપણે સંપત્તિ મેળવે. વલ્મીકી આઠસ મંદીથી રામને ય દરાવે. મનુકુંદાર કોઈને મારી નાખે. એ મૃત-અપકિતનો પુત્ર મોટો થઈને દેશપરદેશ ભાટકે. શક્તિશાળી બનીને મનુકુંદારને મારે.

કુંવર હોય ત્યાં કુંવરી હોય જ. વલ્મીકીને રૂપ-વંતી દીકરી ન હોય તે બને જ નહિ. પણ એ બધા મિશ્રણમાંથી હું તો આપકર્મી અને જાદાદારી બનાવનાર પાત્રો ઉપર દિશા થઈ જતો. રાત્રે સૂતી લેજા ઉંધ આવનાં સુધી એકાદ આપકર્મી પાત્ર બનીને આમ કરું-તેમ કરીની સૃષ્ટિ રચતો.

ઘરમાં પિતાજીનાં સંસ્કૃત પુસ્તકોનો દગ પડ્યો હતો. એ સામે બેઠોને વિચાર્યાં કરું, કે હું જે દૂર દેશ આવ્યો જાઉં ખૂબ લાણુગણું અને મોટો પંડિત થઈને ઘેર આવું, પેલી વાર્તાના પાત્રો આંખ સામે નાચી જાશે.

મારા રવાનુશવમાંથી એકસ ગિર્ણ્ય કરી લાશે છું કે વાતો એ આગળાડીના પાટા સમી છે. જાળકોની જતિઓ એ પાટાઓ ઉપર દોડી જાય છે. માળાપો અને શિશુસંરચાઓ ધારે તો જાળકોને યથાનિશ્ચય કેળવી શકે. શિશુસંરચાઓનો આધાર રાખી ન શકાય. પણ માળાપોએ તો જાળકોની અવર કાળજી લેવી જોઈએ. જાળક વાંચનું થાય કે નરતજ એના દાઢમાં યોગ્ય વાતોસાદિત્ય મૂકી દેવું. એની ધર્મદગી કરવાનું કામ જરા અઘરું છે. ફેલી વાતો કેવા પ્રભાવ પાડશે એ જોવું જોઈએ. જાળકો મારે લખાય તે બધું જાળકોને વાંચવા જેવું નથી હોતું. જાળકો મારે વાતો લખવી એ અધરામાં અઘરું કામ છે. સારા મણાના લેખકો પણ તેમાં અકળ ન થઈ શકે.

મારા જાળજીવનમાં વાતો દ્વારા પડેલા પ્રભાવ દજ અને સાંભરે છે.

મેં ગિર્ણ્ય કરી લીધો, કે ઘેરથી ચાલ્યા જવું. કોઈ મોટા શહેરમાં જવું. ગમેતેમ કરીને નિર્વોદ કરતા અજ્ઞાસ કરવો.

બાને કહ્યું. એ તો માને જ કેમ? અજ્ઞાપના રચાવમાં, અજ્ઞાપના લોકોમાં આપણું કોણ? આ એનો વિરોધ હતો. છેવટે દીકરો લાણીગણીને આવશે તો

કાંક્રાને વશ થઇ હું દારી લેટા લઇ નીકળી પડું છું પછી પાછો મારી બાની વતસલ હું મેળવું છું એ સુખી થશે એ દિતદષ્ટિએ બાએ જવાની રત્ન આપી. મેં બોળી બાને સગમવું, કે શહેરામાં તો મોટા-મોટા શેઠિયાં બહુનારા વિચાર્યોને બહુ મદદ કરે.

હું એક પોટલીમાં બે કપડાં અને લેટા બાંધી તેવાર થયો. બાએ મારા હાથમાં બે રૂપિયા ખર્ચાના આપ્યા. ચાલી નીકળ્યો. ઝાંખા સૂધી બા વળાવવા આવ્યાં. 'સાચવળે મેટા!' કહ્યું અને મેં સામે જોયું. બાની આંખમાંથી આંસુનાં ધુંડ ટપકતાં જોયાં. માતાના વાતસલ્યનાં એ પ્રતીક દત્તો. માનહુદબના એકેક ધનકારા સાથે અથાગ વાતસલ્ય વહેતું કેાણુ મારી રહે!

બા પાછાં વળ્યાં. હું રસ્તે પડ્યો. ક્યાં જવું, શું કરવું એ કંઈ વિચાર્યું નહોતું. ક્યાંક જવું એ જ એક વિચાર. મારી જૂગોળ એકદમ સરગ દત્તી. આકાશને એક છેડેથી ધરતી રાંધે થાય. છેડે આવે લાંબી પાણી આવે તે આકાશના બીજા છેડા સુધી. આકાશ ઉપર ભગવાનનું રવર્ગ અને નીચે પાતાળ દેશ. દેશ આ-બામાં ગુજરાતી સિવાય બીજી ભાષા કે બીજા ભેડો હોય કે કેમ, એ ખબર જ નહોતી. દા, એક ખબર દત્તી, કે બાવાની અને બાદલોને બહુવાની સંસ્કૃત ભાષા લુટી. આપણા લોકસમૂહમાંથી મળેલું આ જ્ઞાન.

ચૈત્ર માસ દર એક રેશનનું નામ ચાલુ હતું. લાંબી દાડી જવાય એમ પણ સાલળી ગમેલો. ખસ, દાડી જવું અને આજકાલ હેંડિયાવારીથી ભયવું એમ દરાવ્યું. તોફાન કરતાં ત્યારે ગામની, પાડોશની કે ધરતી જીઓ 'દાડીની શળી'એ અડાવની. એ દાડી રમરણ-માંથી દરે કે?

રેશનને રસ્તે આત્રવા માંડ્યા.

એટલું તો નાજીતો દત્તો, કે આ રસ્તે રેશન જવાય. ગામના કેાલને પછીને તેને કંઈ પણ સાગો સવાત્ર પૂજવાનો મેકિ ન આપવો એ નક્કી કર્યું હતું.

આત્રનાં આત્રતાં એક ગામને પાધર પહોંચ્યો. એક પીપર નીચે ચાર પાંચ જણ ટોણું વળીને બિલા દત્તો. 'રેશનનો મારો કયો?' મેં પૂછ્યું.

'રેશન જવું છે?' આશ્ચર્યથી અથાગ એક જણ મને પૂછ્યું.

મારી સફર [૩]

'દા.'

'કેવા છે!'

'ભાગણ.'

'તેં મારું! નકર આટલો સોકરો બાવું નીકળી દરે?' એકે કહ્યું.

'શું નાસ્તો માગજ?' બીજાએ પૂછ્યું.

'મારા મામા ન્યાં રેસે' મેં કહ્યું.

'માગાય સે?' કોઇએ પૂછ્યું.

'છે.' કહીને દૂંકું વાળ્યું.

કાઠિયાવાડનો પ્રગજન મને એમ લોટી દે, એ ન યને! કુંડુંબી, યને તો ચાપદાદત્તી અને છેવટે સગા-સર્વેમ્બાની પણ હકીકત નાજવા મળતી કરેજ, 'મામાને ત્યાં કામ રો કાઇ?' વળી પૂછ્યું.

'દા' કહીને હું આત્રવા માંડ્યો.

બીજો રોજો હોત તો કેાણુ જાણે શું શું ય પૂછી નાખત. કાઠિયાવાડમાં અસુક પ્રકારનો નવરો વર્ગ હોય છે. કામકાજ કંઈ નહિ. વવરા બેઠા વખત કાપ-વાનો કંઈ ઉલોચ શોધી કાઢે; તેમા મુખ્ય કુશલી હોય છે. અજાણ્યો કેાઇ મળી આવે તો યોના દાદા પરદાનો છતિદાસ પૂજવામા વખત ગણે છે. જોની સાથે કંઈ મનસા નહિ, એવો રસ્તે જનાર સામે મળે તો ય પૂછી નાખે: 'ક્યાં જવું? ક્યાં રહેવું? શું જરો?' ઉત્તર દિઠમાં રસ્તે જનારને 'ક્યાં જવું?' એમ પૂછ્યું, એ આત્રજવા ગણાય છે.

બે ચાર ગાઉ ચાલ્યા પછી માત્રનાં ચાણું રેશનને જતા મળ્યાં. તેની સાથેસાથે રેશનને પહોંચ્યો. રેશન જોવાનો આ પ્રથમ પ્રસંગ. હાથેલો (સીમનક) પરે એટલે મારી આવે; લીલાંબીળી ધન જતાવે; એવુંએવું સાંભળેલું. ધારીધારીને રેશન જોયું. મારા કલ્પના જગતમાં મેં એક રેશન રચી રાખ્યું હતું, પણ તેની સાથે આ વારત્તિક રેશનનો આકાર પ્રકાર મળ્યો નહિ. બે મારી એ કલ્પનાનો હું દરદાદી હોત તો કદી દેત કે 'આવું રેશન હોય જ નહિ.' આજ મને સમજાય છે કે 'મનન્ય' એ કલ્પનાએ રીકારેલું સ્વરૂપ છે. કેાઇ પણ મનન્યનો દરદાદી બને છે, ત્યારે જે બિશે મનન્ય બનાવું હોય એ જ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થયાં

તેને સ્વીકારવા ઇન્કાર કરે છે. જગનના બધા વાદ-વિવાદોનું આ મૂળ. કલ્પના અને તર્ક વિના મનઃપ્રબંધાતું જ નથી.

ગાડી આવવાની તૈયારી થઈ. ટીકીટગારીએ બીડ જામી. ટીકીટનું સ્વરૂપ જોતા હું જારી પાસે જિભો રગો; એ પણ મારે મન નવાઈની વસ્તુ હતી.

ટીકીટ લઈને બધા રેશનમાં જતા હતા ગાડી હમણાં જ આપશે એમ સાંભળ્યું. હું પણ ગધાની પાછળ રેશનના આંગણામાં દાખલ થયા ગયો.

‘ટિકેટ!’ બારણે જિભેલા કોઈએ મને રોક્યો. હું સમજી ગયો, કે ટીકીટ તપાસનાર છે.

‘ભાઈશાળ હું આભણ છું. ગરીબ છું. લાડીએ જનવું છે.’ એમ કહીને મેં મનમુસાફરીની યાચના કરી.

‘એહ... અહીં ધર્મોદા ગાડી નથી. આ.....લ નીકળ.’ કરીને એવો બારોડો પાડ્યો કે હું નાહો. આભણ ને ગણે દયાદાન મળતું દરો એ માન્યતા જોડી હતી.

સાઈ થયું, અહીંથી લાડીના જે કે ગણુ આના ટીકીટના હતા. ટીકીટ લીધી. ગાડી આવી ગઈ. પાણીના રેલા પેટે વહી જતી ગાડી જોઈને હું તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયો. બધાની દેખાટનીએ ડગામાં જઈ બેઠો. વાતવાનમાથી જાપ્યુ કે ગાડી સીધી બાવનગર જશે.

ગાડી ચાલી. જારી આગળ બેસીને ગાડીના વેગથી દૂર દૂરનો પ્રદેશ અને ઝાડો ફરતા જોઈ રહ્યો. બારે મઝા પડી.

ડગામાં બેચાર જાવા બેઠા હતા. ટીકીટ તપાસનાર આપ્યો. જાવાઓએ ‘હમ તો સાધુ લોગ. હમારે પામ ટીકીટ કદાસે?’ કહીને માફી મેગવી. મને લાગ્યું, કે આભણની જાત તો જાવા કરતા જિંચી. લાડીએ કંઈ જનવું નથી. ગાડીમાં બેસવાની બારે લહેર પડે છે. ચાલને સીધી બાવનગર જ વળે. જાવાને માફી મળે છે તો જિંચી જનન આભણને ન મળે એવું તે કંઈ બને?

લાડી આપ્યું અને ગયું હું ગાડીમાં જ બેસી રહ્યો. બાવનગર ગાડી પહોંચી ત્યાં સુધી મમ્મ જાનીને દોડતી ગાડીમાંથી ગણે જોતો રહ્યો. અરેખરી લહેર જામી. મોડી સાંજે ગાડી બાવનગર ગઈ.

ગાડી અહીં જ છૂટી ગઈ. પોટલું ખોલે મૂકીને હું સીધો ચાપલા માંડ્યો. પાટા ઉપર દૂર ચાલીને બહાર નીકળી ગયો રસ્તા ઉપર આપ્યો તો બારે

ધમાલ જોઈ. ગાડી ને સામકલ તો દોરે પણ સાથે માણસની પણ દોડાદોડ. આ ગધી ધમાલથી હું ગભરાયો. આવા શહેરમાં શું રહેવાય? વિસામો લેવાનું ચે રચાન નહિ. એક જે કલાક ભરકો. શહેર જોવાનો પણ આ પ્રથમ પ્રસંગ હતો.

ચાકીને એક પાનવાળાની દુકાન સામે પગથી ઉપર જિભો થઈ ગયો.

‘એહ... શું જિભો છે, ચાલતો ચા, નકાળી બીડ કરે છે?’ પાનવાળાએ કહ્યું.

હું તેના ધરાકને રોકતો હોઈશ, કદાચ મારા જિભા રહેવાથી એને આડ પડતી દશે.

હું તો આપ્યો હતો એ જ રસ્તે રેશને પહોંચ્યો. અરખા કલાક પછી એક ગાડો પાછી લાડી તરફ જતી હતી. કજેજળે બેસી ગયો. રાતનાં ઘોર અંધારાને ચીરતી ગાડી કેાણુ જાણે કેટલું ચે દોડી ગઈ. સ્વજ ઘોડો ત્યારે એક રેશને ગાડી જોઈ હતી. કોઈએ કહ્યું, એ જોતપ્રસર છે. સામેજ એક પાટિયું તાંચું. ‘જૂનાગઢ જવાની ગાડી અહીં બદલાય છે.’

ટીક થયું. જૂનાગઢ તો પરિશિત નામ. જ્યાં દે ત્યાં. નરસિંહ મહેતાના ચોરામાં જઈને રહીયું. ત્યાં કોઈ ના નહિ કહેતું હોય એમ ધારીને જિવરી પગથો, પણ દરવાજો પાર થઈ શકે એમ નહોતું. ટિકિટ તપાસનાર જિભો હતો. ફરીફરીને પાટા ઉપરથી જૂનાગઢની ગાડી ઉપર ગયો.

જૂખ લાગી હતી. કાંતે આપો દિવસ બૂબે ગયો હતો. ગાડીમાં બેઠો કે જૂખ જોડી ગઈ. ચાલી ત્યારે તો પ્રદેશ જોવામાં મન ચોંટી ગયું.

સાંજે જૂનાગઢ ગયો. જેમનેમ રેશનમાંથી બદાર નીકળ્યો. નરસિંહ મહેતાનો ચોરા પૂછતો ચોરે પહોંચી ગયો. અત્યારે તો એ રચાન આખુંઆખું વાદ છે. સાંજ પડી ગઈ હતી. પૂર્વોક્તિમુખે મંદિર છે. ભાવથી દાય જોડયા અને મૂર્તિ સામે ‘ભણું કરને’ના જોડા ભાવે જિભો રહ્યો. ચારે જાણુ ધર્મશાળા જેવું હતું. ત્યાં ગંદાં-ગેળાં સાધુ શિખારી પડ્યાં હતાં. એવાં સાથે પડી રહેવાને મન કપ્પડ્યું નહિ. તરત જ ચોરા બહાર નીકળ્યો. સામે જ ચાલર બાજની અને નમાઈ મડમડતું સાંભળ્યું. મંદિર દશે જ એમ ધારી ત્યાં ગયો. અમ-મરત જુઓનો દોડારહની આરતી જિતારતા જોવા.

બહાર જોઈએમાં જોઈએ ઉપર મહત્ત્વ મેકા દત્તા.
નિનયપૂર્વક પ્રશ્નના કરીને હું જોઈ ગયો. આરતી પૂરી થઈ.

‘કેમ આપો છે?’ મહંતે પૂછ્યું.

‘રાત રહેવું છે.’ મેં કહ્યું.

‘ક્યાંથી આવે છે?’

‘... થી આવું છું. મારે બાથવું છે; મરીજ છું.’

‘અરુ’ કહીને મહંતજ એલાઓ સાથે બાને ચડ્યા.

ગમે શાંતિ વળી. રાત કાઢવાની ચિંતા તો હતી.

અગિયાર વરસનો, ગામડામાં જ ઉછરેલો, કાવો છોકરો
દૂર પ્રદેશના આ સફરમાં કેવી રીતે અનુભવતો દશે
એ વિચારવા જેવું છે.

ન જૂલાયો, દમેશાં આભેદ્ય યાદદારતામાં જડાઈ
ગયો, એવો પ્રસંગ દવે બને છે.

‘અસો ખાને કો’ મહંતે ગમે કહ્યું.

હું રનખ્ય જોઈ રહ્યો.

‘અસોજ’ મહંતે ફરી પ્રચંડ અવાજે કહ્યું.

હું થીજ ગયો.

‘અસો, અસો, રાહી ખા સો?’ મહંતે ત્રીજવાર કહ્યું.

આજે એ દિવસથી અજ પેટમાં પડ્યું નહોતું.

જૂન ઉપ બીંતે રાત્રી મધ હતી. પથ જાવાના વરનું

અજ કેમ ખરાય, એ ધર્મજન્ય કાવનાજો રાત્રી લીધો.

આદ્યજો દેહ મજ થઈ બન્ય જ. એ વિચારે હું

જૂન જોઈ રહ્યો. મહંત પથ મારા કાવને સમજાવે

હોય તેમ નરમ થઈને અનાવવા લાગ્યો. મેં એક જ

જવાબ દઈને ટાળી દીધું: ‘મેં દમલાં જ ખાઈ છે.’

આદ્ય કરીને મહંત મંદિરમાં ગયો.

સંસ્કારની શક્તિ અત્યારે સમજાય છે. માગાવાના

સોહીમાંથી એ સંસ્કારો મળ્યા હતા. ધર, ગામ, સમાજ

અને કથા સાહિત્યે એ સંસ્કારને પોષ્યા હતા. સં-

સ્કારમાં દશાએ સંસ્કારના અરમાથી જ જુએ છે.

એના સંસ્કારના રંગમાં રંગાએલી વસ્તુ જ એ જોઈ

સકે છે. કોઈ પ્રજાના ઉત્થાનની લડન અલાવવી હોય

તો આજેગવણી ઉપર દરેકો લઈ જવો જોઈએ.

સંસ્કારનાં બીજ ત્યાં જ ગોળી સકે એવું એ ક્ષેત્ર છે.

ઉપલેખ પ્રસંગ ઘણા યાદગાર પ્રસંગોમાંનો એક

છે. મારા એ વખતના લાભોનું મંથન અત્યારે મને

સમજાય છે. સંસ્કારોથી જ કોઈપણ સુધરી કે ખમડી

સકે છે, ઉપદેશથી નહિ. પ્રજાના દોરનારોએ સં-

સ્કાર દેવા મથવું જોઈએ. ખાત્રી સુંદર ઉપદેશથી

કોઈ કદી સુધરે જ નહિ.

રાતની રાત જોઈ એકલા ઉપર કોયળાના આધારે

પૂરી કરી. બેઠાંની સાથે જ કોઈએ જોયો ન જોયો

બહાર નીકળી ગયો.

સાધો જનર આર્યો. દામે કુંડ અને ગદ ગીર-

નાર જોયા જવું, ત્યાં કોઈ સિદ્ધ જોગી જડી આવે

તો ‘અમર ફળ’ માગી લેવું, એમ વિચાર્યું. અનાદ્ય

વિષયનો અને લાં સુધી આપમેળે જ તોડ કાઢી લેવો

એ મારો સ્વભાવ છે. ગીરનારનો રસ્તો શું પૂછવો?

હમ્મરો લોકો જતા દશે, એવું કદંબી ખૂંચ આપડપો

અને છેવટે ‘ગીરનાર જવાનો રસ્તો’ એવું પારિધું

વાંચીને યાત્રોતો થયો.

દામે કુંડ આર્યો. પ્રેમથી ચરણામૃત આખ્યું.

યાત્રીઓ નહાના હતા અને આદ્યજો તેમને પેરી વળીને

દોકડાનાં દાન માગતા હતા. મને ધંધો મૂળ્યો. હું

તો આદ્યજો જ. વગર પૈસાની મૂલીતો ધંધો ‘દાન’

શું જોરો? તરતજ પાસે એક દુકાન હતી. પૈસાનું

કંડું લીધું. કુંડ ઉપર આવીને બોલો રહ્યો. પથ કોઈને

આંદતો કરીને દોકડો લેવાની દિમત ન આપી. મને

સરમ આવી કંડુંનું પડકું મજાવામાં મૂકી દીધું.

આગળ આર્યો. ગીરનાર ઉપર ચડવાનાં પગથિયાં

પાછો ગયો. એક પત્થર ઉપર બેઠીને નિગોંટે લીલુડી

કુંગરમાળ જોઈ રહ્યો.

અરધાક કલાક પીત્યો દશે. આઠ દસેક છોકરા-

ઓનું ટોણું આખ્યું. જ્યાં હસના, ફૂલતા, અને ગમ્મત

કરતા જના હતા. ગીરનાર ચડશે એમ ધારી હું થે

પાછળ આર્યો. મનને દુઃખ થયું, કે ‘અરે! મારે

ય આવી રેળો હોત તો?’ એ લોકો પગથિયાં છોડીને

આડે રસ્તે જંગલમાં ઘૂસતા ગયા. કોઈએ મને પાછળ

આરતો જોયો અને ખૂંચ મારી:

‘એય, ક્યાં આવે છે?’

‘વિવાર્યો છું.’ મારાથી જોલાઈ જવાયું.

જ્યાં બેઠા રહ્યા. તેમના શિક્ષક જેવા સન્મનને

ક્યાંથી આવું છું, વગેરે પૂછ્યું. ‘હું જોવા આપ્યો છું’

એમ મેં કહ્યું.

‘ભાતે આવે, યાત્રીશ તો નાંદને?’ શિક્ષકે મને

સાથે થઈ જવાની પરવાનગી આપતાં પડી નાખ્યું.

‘નહિ યાદું.’ મેં કહ્યું.

આપ્યા. એ એક કલાક ગીરનારા પેટાળમાં ડુંગરાળ જંગલ ભાગ્યા. જૂબને લીધે માઈ તો લોહી સુકાઈ ચાલ્યું હતું. એ લોકો પણ થાક્યા અને એક ઊંડી પણ પહોળી ખીણને કિનારે ઊંચા ભાગ ઉપર બેઠા. ભાથું કાઢ્યું અને ખાવા માંડ્યા. ગાંધીઆ અને પંડા મને પણ મળ્યા. મૂંઝે મેંએ બધા ખાતા હતા.

અમારા કાળજી કાંપી ગયાં. ધીમે હુંકાર થયો અને આખો ડુંગરો ધસોળી જઈયો. અમે બેઠા હતા એ ભાગ ઊંચો થતો ભાર્યો. એજ પળે અમારી નીચેથી સિંદ નીકળીને ખીણ તરફ મોજથી જતો દેખાયો. અમારા શ્વાસ સુકાઈ ગયા. દખાળને, ચંપાળને અને થીજી ગયા. ભાગ્ય સારા કે સિંદ દાદા સીધા ખીણમાં ઊતરી ગયા. પછી તો અમે લા રોકાઈએ જ શાના? સીધા મારએ ચડી ગયા.

બધા સાથે હું પણ રટેશને ગયો. ટોળા સાથે ઘૂસી ગયો અને ગાડીમાં જગા મળી ગઈ. ગાડી સીપી રાજકોટ જતી હતી. ચાપો, રાજકોટ જઈયું. એ વળતે ટીકીટ તપાસનાર નીકળ્યો નહિ હોય કે પછી ‘ખાપુ-ખાણ’ દરે, પણ મને કોઈએ ટેકયો જ નહિ રાતના દસ વાગ્યે રાજકોટ ઊતર્યો. પેલા લોકો વચ્ચે જ ક્યાંક ઊતરી પડ્યા. જેમ તેમ રટેશને બવાર નીકળ્યો. જવું ક્યાં? ખીજું તો ઠીક, પણ રાત ક્યાં ગાળવી? ફરાશે લા સુધી ફરીયું, થાકીયું લાગે ગમે ત્યા પડી રહેયું. એમ ધારી હું જગરે ચાડ્યો.

અમારા ગામના જ એક માણસને અહીં કંટાળી દુકાન હતી. કંટાળાઓળમાં ઘૂસતાં જ મેં એમને જોયા. ઓહો! જનલે મને મેદાન આશ્વાસન મળી ગયું, એ ભાવે રાજ રાજ થઈ ગયો. હર્ષમા ને હર્ષમાં ‘કેમ, કાકા?’ કહેતોકોને દુકાને જઈ બેઠો.

કાકાએ ખુશી-ખબર પૂછ્યા.

‘સાઈ થયું બેટા, તું આવ્યો. મારે ત્યાં કામ કરવું.’ કાકાએ કહ્યું.

‘બહે, કરીશ.’ મેં રાજ થઈને કહ્યું.

એ રૂપિયા પગાર ટેરવ્યો. ખીજે જ દિવસે હું દુકાને કામ કરવા માડ્યો. સવારના પાંચે બેઠીને રાતના બાર સુધી સખ મજૂરી કરું. પંદરેક દિવસ એમ કાઢ્યાં. પછી તો બપોરે દુકાને બેઠાં બેઠાં આંખમાં ઉંધ ભરાય અને ઝેલું ખાઈ જાઉં. ધન કરતોને કાકાનો પદારી મુક્કો પીઠ ઉપર પડે.

દુકાન પાસેથી નિશાળે જતા વિદ્યાર્થીઓ સાથે હું જોઈ જ રહેતો. એક દિવસે મારી આંખ બંધડી. દુકાને હું એકલો જ હતો. વિદ્યાર્થીઓનાં ટોળાં જતાં જોયાં. વિચારમાં પડ્યો. અરે! હું ક્યાં આવી બેઠો. આ જળદિધા સમું જીવન જીવવું? મારે ભણવું જોઈએ. આ ખીજા રવાનથી ચાલે છે તેમ ચાલવું જોઈએ. ભણ્યા વિના એ નહિ બને.

ખીજે દિવસે કાકાએ પગાર આપ્યો. ન કહ્યું કે ન પૂછ્યું. સવારમાં ગામ તરફ ચાલી નીકળ્યો. ધીમે ધીમે ચાલીને ગામ પહોંચતા સૂરજ ઊઠાવી દીધો. જરા અંધારૂં થતાં ધેર જતો રહ્યો.

મને બેતાં જ બાએ ‘ભલે આવ્યો મારો વહાલો’ કહેતાં મને બાથમાં લઈ લીધો.

સંયોગે મને પાછો ઘેર પહોંચાડ્યો. પ્રકૃતિ મારે જીવન-માર્ગ સાફ કરતી હતી. એ માર્ગની બંને બાજુએ પરિસ્થિતિની વાક હતી. ચિટખણાની અનેક નદીઓ ઉપર સંયોગના પૂલ બંધાયા હતા. પરિસ્થિતિની વાક ટપી જાઉં, સંયોગના પૂલ પાર કરું તો જ હું અજુરો મેદાનમાં જઈ શકું? હા, એ તો ગીરવા!

જીવનમાં જોયો

મેંદીનાં પાન

જેમો ખરો રંગ એ લાગશે તો સદા તમારા આત્માને સોહાવી રહેશે.

પુરતકો કરતાં મનુષ્યોને વાંચવા એ વધુ અગત્યનું છે. ને મનુષ્ય કરતાં મેંદીનાં પાન વાંચવી સૌથી અગત્યનું છે.

મેંદીનાં વચ્ચે તારા મનજ ઉપર કાળું રાખજે, સમાજ વચ્ચે જીભ ઉપર. પેસાને તારો ચાકર રાખ, અંતઃકરણને માલિક.

પ્રમાણિક જોઈ સહન કર, પણ શરમિદી ભર્યો નફો જતો કર.

જવનનું પરોઢ

પ્રકરણ ૧૨મું : નખી સુધિ, ચોરીનો પ્રસંગ, સંસ્કાર પડકો, પાછા જીવડયા

મા તુભૂમિ, સ્વદેશ, જાનખંડ એવાં નામો એ દિવસોમા લાગ્યે જ મૂંઝાતાં. ગંગા જમનાનો પ્રદેશ, દિમાસથ, લંકાની સીમા તથા ગંગાજળ, પંજાબ, ગદાસ, રજપુતાના અને જિદાર-ગદારાપ્ટના અંગપ્રાંતગયાળા દિદુસ્તાનનું લાન પછ મને ન હતું, છતાં દેશ જોવાની અને દેશી રહેણીકરણી જાણવાની મનમાં લારે હોય હતી. દાદાજી, દાદીજી, દોહ્યા, માસીયા, મામા અને કાકાઓનાં નામ સાંભળ્યાં હતાં. કોઇ કોઇ વાર પિતાશ્રી મારી પાસે દાદાજીને કામળ પછુ લખાવતા. એ સૌ વડીલોનાં દર્શન કરવાની તથા શુભદાસી પાદમાળામાં વાંચેલા પોપટ, ચકલી, કામડા અને દાથી જોવાની ઉત્કંઠા મને હતી. એથી ઘરમાં જ્યારે દેસ જવાની વાતો શરૂ થઇ સારે દું ખુશખુશ થઇ ગયા. એ વાત સાંભળ્યા પછી કેડિસસાળામાં જતું મને આકર્ષે થઇ પડ્યું. દેશ જવના દિવસો જેમ લગાપ તેમ મનમાં કચવાટ થાય. જે વાર તે સ્ટીમર અને વાર નિયિ બધું નક્કો થઇ ગયું તો પેશીનિક્સથી તીકળવાનું મહિનાઓસુધી મુલતવી રાખવું પડ્યું.

પહેલી વાર બધી તૈયારી થઇ લાં મિ. વેસ્ટ ગાંદા પડવા. ૨૦-૨૫ દિવસ સુધી ચિંતાજનક દાસન રહી. એમના જ ઘરમાં નહિ પછુ શ્રીનિક્સનાં બધાં ધરોમાં ચિંતા દેખાવા લાગી. મેરમેરથી મોટાં માણસો દિવસના બેત્રણ વાર એમને ઘેર જતા. અત્યંત ધીમે સ્વેરે કંઇક છુસપુસ કરતા અને ગમગીન ચહેરે માઝા કરતા. પ્રેસમાં મારા પિતાશ્રી અને મિ. વેસ્ટ અંબુકન વ્યવસ્થાપક હતા. એક વ્યવસ્થાપક માંદા પડે એટલે બીજા વ્યવસ્થાપકને લાંબી રજા મુલતવી કરવી જ પડે. આમ ત્રણ મહિના માટે અમારું જ્ઞાનું લેવાયું.

એ ત્રણ મહિના માંડ પૂરા થવા આવ્યા હતાં મારો નાનો ભાઇ કૃષ્ણદાસ દાઝી ગયો. જમવાની તૈયારી ચાલતી હતી હાં કૃષ્ણદાસ 'દાળ દાળ' કરતો તપેલા પાસે જઇ પહોંચ્યો અને દાંડણું ઉઘાડવા ગયો

હાં તપેલું દળી પડ્યું, તે પડી ગયો અને ગરમગરમ દાળ તેના જગસા ઉપર દોળાઇ ગઇ. ઘરનાં બધાં મોટેરા એટ્રી સાથે તેની મદદે ધસી આવ્યાં. ઉતાવળમા તેનું બધું ઉતારવામાં આવ્યું, પછુ એમ કરતા તેનો કાન અને માત્ર લગત દાઝી ગયાં. પાન વડું પછુ સારી પેટે દાખ્યું. સાધારણ ઉપચાર તકાળ કરવામા આવ્યો; બીજો દિવસે મગનકાકા ડરગન દાકતર પાસે જઇ ચૂતાના પાણીની દવા મક્કમ વગેરે લઇ આવ્યા. કૃષ્ણદાસ એ વખતે અઘીતણ વરસેનો દશે. દવાપાની વેદના મોટું માથુસ ન ખમી શકે એવી હતી. સ્થિતિ ગંભીર થઇ જશે કે શું એ ચિંતા ખાંચેક દિવસ સુધી સહુને રહી. કૃષ્ણ તે સાપ મૂચો મૂચો ખાદલામાં પડી રહેતા. બદાર સખત પવન ફૂકતો રહેતો તેથી ઓરડાનાં ખારીખારણાં બંધ રહેતાં. દિવસનો મોટો ભાગ મારે એની પાસે ઓરડામાં બેસી રહેવામાં જતો. તેને દવા ન લાગે અને તે માગે તે તુરત તેને મળે એ મારે જોવાનું હતું. એના દુઃખ આડે મને બીજાં તોફાનો ન સૂઝતાં, કોઇ ગંભીર ઝુકામાં દુનિયા સાથેનો સંબંધ તોઢી પ્રોઢ ચિત્તક જે મનોરજિતથી બેસી રહે તેવી સ્થિતિમા હું એ બીમાર લાઇબી પડ્યો બેસી રહેતા. મનમા ને મનમાં કેટલાય સવામો ઊકતા ને ઓસરી જતા. માંદાની માવજતનો એ પાઠ એવો મળ્યો કે એટલા ગાંભીર અને બાબુકેતાથી હવે જો રોગીની સેવા ચર્ધ ન શકે સારે વેઠ ઉતાંવાંજેયું અને મનને છેતપાંજેયું જ અને લાગે છે.

ત્રણચાર અઠવાડીઓ કૃષ્ણ સાંભે થયો કે દેશ આવવાની અમારી તૈયારી પૂરજોશમાં શરૂ થઇ. બીજી તૈયારીઓ સાથે કેશુને અમારી સાથે મોકલવાની તૈયારી પાછળ મગનકાકાએ ખૂબ મહેનત કરી. કેશુને સરસ વાલીમ આપી ઉચ્ચ બનાવવાના એમને કોડ દતા. માજાપને વળગી રહી એ સંકુચિત ન રહે, માઈતાઈ ભૂલી ઉઠાર દિલ્લો અને એ હેતુથી મગન

કાકાએ એ ત્રણ વરસની વયના બાળકને માવતરથી વેગળો સમુદ્રપાર મોકલી દેવાનો નિર્ણય કર્યો. મોટા બાપ અને ભાભી વિશે એમની એ અગાધ શ્રદ્ધ હતી. એમના પ્રત્યે અબેદ છુદ્ધ કેળવવાનો એમનો એટલો તીવ્ર આગ્રહ હતો કે કેશુ મારાં માતૃપિતાને કાકાકાકી ન સમજતાં જનકજનની સમજે એ હેતુથી તેમણે કેશુને મારી બાનું નામ કાકી કે કાકીબા ન શીખવતા 'મોટીબા' શીખવ્યું, અને એ ભાવના આભારમાં ઉનારવા કેશુને અમારી સાથે દેરાની યાત્રા કરાવવાનો સંકલ્પ કર્યો.

એ સંકલ્પ પાર પડવા આડે એક મોટી સંકા હતી. મોટી ઉંમરે એકલો મેરાનો પાછળ પડનારો અને રમતવાતમા નાગરો પકડનારો કેશુ નાની ઉંમરે બહુ બીકણુ હતો. ફૂનરુ ભેદને ઝીસ નાખતો અને રેલગાડીના એંટનથી તો એટલો બધો ડરતો કે એને તેડી રેલગાડી પર અડવું કંઠણુ થઈ પડતું. એ રી-મરથી, દરિયાથી અને ડરજન શહેરની ટ્રામ વગેરેથી ભડકતો રહે તો તેને સાથે કંઈ રીતે શ્રદ્ધ જવાય ? આ બીક ભાંખવાનો મગનકાકાએ રીતસર અભ્યાસ-ક્રમ જાળવ્યો. એ અભ્યાસક્રમને અંગે અમારે ત્યાં રમકડાંનું એક એંટન આવ્યું. કેશુને એ રમકડાની બીક ન રહી ત્યારે પારંવાર રોજને દરવા લઈ જવામા આવ્યો. ત્યારપછી બેવાર રોજનની એક દુકાં મુસાફરી થઈ. મિ. સેઝનાં શિકારી ફૂતરાઓનો પથ્થ તેને પરિચય કરાવ્યો. આગ અંગે બાતું પોતું જાપ્તી સમુદ્રયાત્રા માટે તૈયાર થયા ત્યાં મુખીમાં મગનકાકા-એ કેશુને નિર્ભયતાનું ભાતું બંધારી આપ્યું. છતાં અમારી રીમર ડરજનની મોટીમાથી નીકળનાં મુખી એવી તૈયારી રાખેલી કે કેશુ કોઈ રીતે સમુદ્રયાત્રા માટે તૈયાર ન જ થાય તો તેને ઉઠવી મિનિટે રી-મરમાંથી ઉનારી શકાય અને તેનાં કપડાંનું મોટકું પાછું આપી શકાય.

ડરજનથી અમારી રીમર પેદબેદર પહોંચનાં ૪૧ દિવસ થયા આજકાલ મુખાધારી ડરજન સોજા દિવસમાં જવાય છે. ત્યારે એ ૨૨ દિવસમાં એ યાત્રા પૂરી થતી પણ પિતાશ્રીએ મેલ રીમરને જલ્દે સાધારણ રીમર પસંદ કરેલી જે આફ્રિકામા આવ્યા પૂર્વ કિનારાનાં બધા મદરચનાં બંદરો કરતી પોર-

બંદર થઈ મુખાધારી હતી. અમારી એ રીમરનું નામ 'કેઝર' હતું. બ્રિટિશ રીમરની જેમ એ કાળાં જૂંગળાંવાળી ન હતી; તેનાં જૂંગળાં પર લાક્ષણીક રંગના મુદર પડાઓ હતા. પિતાશ્રીએ કહ્યું કે એ 'જર્નન લાઇન'ની રીમર છે. બહુ વિશાળ રીમર હતી. અમારી મોરડીમાંથી એકલો બહાર નીકળું તો જુલો પડી જતું. વહેલી સવારે રીમર ઉપડવાની હોવાથી રાત્રે જ અમે તેમાં જઈ મૂતા.

બીજે દિવસે સવારે મુખોદય થતાં મગનકાકા અને કાકી અમને વળાવવા આવ્યા, અમે ઉપલા તુલક પર ઊભી તેમની વિદાય લીધી. છૂટા પડતાં કેશુએ કંઈ કંઈએ ન કર્યો અને તેનો છૂટો રાખેલો સામાન રીમર પરથી જમીન પર ફેંકવાની જરૂર ન પડી. અમે જ જણુ દેશ ભણી આવ્યા અને જણુ જણુ પાછા રીનિકસ ગયા. પાછા જનારમાં મગન-કાકા, કાકી અને રાધા. અમારા જૂથમાં પિતાશ્રી, માણશ્રી, કેશુ, કૃષ્ણ, મારી નાની બહેન નંદી અને હું. અમારો એ સંઘ જેવો નીકળ્યો તેવો તુરખા વિના પાછો ફરી ન શક્યો. આદ્યત્ર મદિનાની એ બહેન રાજકોટથી પાછી ફરવા ન પામી. રાજકોટમાં દાદાજીને દાયે તેનો અગિસંસ્કાર થયો. એ દોહક વરસની ઉંમરથી વધુ મોટી ન થઈ શકી છતાં એના જતાં એક પૂરા માણસની ખામી અમને લાગી.

એકતાવીસ દિવસની એ સમુદ્રયાત્રા જેવા જાનંદ તે પછી ફરી આટલી ઉંમરમાં કદી માણેો નથી. ચિંતા નહિ, ફિકર નહિ, રોજ નવાં બંને, નવાં માણસો, નવી વનશ્રી, નવાં પ્રાણીનાં દર્શન, વિરાટ સમુદ્ર અને એથાંયે વિરાટ આકાશનું સતત દર્શન. પિતામાનાની દુઃખ-કેાહની દાખ કે ડર નહિ. બધે જ મગન, બધી જ મગા. બધ્યાંયે ઉનારુએ રીમરની બીમા આવથી અપીરા થઈ જતા હતા. જટ દેશ આવે જટ ઘર બેગા થઈ જઈએ એમ સોને થતું. પણ મને તો એ પ્રવાસ એટલો બધો રમીકર થઈ પડ્યો હતો કે એ દોહ મદિનાં પણ યાવ દુકો લાગેો અને પોરબંદર બહુ જલ્દી આવ્યું તે મને ન ગમ્યું. લોકો રીમરની ધોગી આજને ભાંડતાં. હું સમુદ્રને મનમાં ભાંડવા લાગેો કે શા સાર આવડો દુકો જ રહ્યો ? દણુ વધુ મોટો હોત તો સાફ યાત્ર. પારવ જ ન

થાય એવી રસભરી એ સફર હતી, છતાં કર્ણનથી પોરબંદર આવવાના પ્રવાસવર્ણનને મુખાધથી કર્ણન જવાના વર્ણનમાં સમાવી દેવા વિચાર છે. જતાં-આવતાંના સ્થળો એક જીભ સાથે એટલાં બળી ગયાં છે કે તેને જુદાં તારવવાં કઠણ છે. પાછા ફરતી વખતે હું દોઢ વરસ વધુ મોટા થયો હતો એટલે ત્યારનું નિરીક્ષણ જાણું સ્પષ્ટ હોય એ રાસાત્મિક છે. અહીં એટલું જ જણાવી દઉં કે લગભગ દોઢ મહિના સુધી સમુદ્રનો અખંડ આનંદ લીધા પછી છવનની અનેક આકાંક્ષાઓમાં એક એ આકાંક્ષા પશુ રહી ગઈ છે કે ધીમી રટીમરમાં જ નદિ પશુ ધીમા વહાણમાં વરસ જે વરસ સુધી દરિયો ખેડવાનો અનુભવ લેવો જોઈએ.

અને પોરબંદર પહોંચ્યા છતાં પોરબંદર દૂર રહ્યું. કિનારાથી જાણું દૂર રટીમર ઊભી રહી હતી. એક નાનકડી રટીમર-લૅવ્ય-માં અમને સામાન સાથે ઊતરવામાં કલાકો નીકળી ગયા.

કિનારા પાસે પહોંચતાં આંખ એકાંટશે જાણું એક નાખવા મંડી. કિનારા પર મોડાની ભારે દંડ જામી હતી. જાતજાતની પાપડી અને ટોપીઓ દેખાતી હતી. દૂરદૂર ધરા પશુ ધોળાં વિશાળ અને લોકોની જેમ જ ખળેખળો અડાડી ઊઠાં દેખાતાં હતાં. જે કાગડાને જોવાની જાણું ઉત્કંઠા હતી તે સહેજે કાન અને આંખ ભરી દેતા હતા, આકાશમાં પક્ષીઓ ને નીચે માથુસો પોતાની વાન જીતને સંગ્રામવામાં દરીકાઈ ફરતાં જણાતાં હતાં. આ જાણું શું છે એ મારા તાના ભેગમાં સમાવું ન હતું. કોઈ મીન પર સ્થિરતાથી નજર ફરતી ન હતી. એટલામાં પિતાશી આશ્ચર્ય સાથે બોલી હાંપ્યા: 'અરે જો તો નાસવળુ-દાસ લાગે છે.' મારી જાણે પશુ ટેકા આપ્યો અને મને કહ્યું, 'જો, એ રજા નાસવળુદાસ કાઢા.'

સાચ કિનારે પહોંચ્યા ત્યારે મને નાસવળુદાસ કાઢા દેખાયા. સૌથી ઊંચા અને દારપથી વાનાવરણ ભરી દેતા ગધાની ગચ્છે જુદા જ તરી આવતા હતા. તેઓ પિતાશી અને ખાને પગે લાગ્યા. હું તેમને પગે લાગ્યો. એકજીભને મળવાના એવા રસમાં તણાવા કે સમુદ્ર અને રટીમરની મગ્ન વિસારે પડી. અને રાજકોટ પહોંચવાની ઉતાવળ થઈ પડી. પોરબંદરમાં

જાણું થોડું રોકાયા. જાણુંદના મોટાભાઈ કાળાકાકાને ત્યાં પગે લાગવા અમે ગચ્છેલા એવો ખ્યાલ છે. તેઓનું પૂરું નામ હતું લક્ષ્મીદાસ ગાંધી; પશુ ધરમાં સી કાળાકાકા કહેતું. મોદનદાસકાકાના મોટાભાઈ એટલે કેટલા મોટા માથુસ દરેં એ કલ્પનાથી હું ત્યાં ગચ્છેલા. તેઓ દીકાંબે બેઠા હતા. કપાળ જાણું વિશાળ હતું. આખા ધરમાં ભારે ગાંભીર દેસાઈ રહ્યું હતું. પિતાશીએ તેમની સાથે થોડીવાણી વાતો કરી ને અમે ત્યાંથી પાછા ફ્યાં.

રાજકોટ જતાં રરતે નાસવળુદાસકાકાએ ખૂબ વિનંદ કરાવ્યો. સાંજ પડયે અમે રાજકોટ પહોંચ્યા. અમારી રાહ જાણું જ આતુરતાથી જોવાતી હતી. મોડીયા, બંને કુળના વડોએ દરવાજામાં ધરી આવી અમારું સ્વાગત કર્યું. પત્નીસ ત્રીસ દિવસને જાહેરે અમને આજીસ દિવસ ઉપર વીની ગચ્છેલા તેથી ધરમાં ભારે ચિંતા રાખ પડી હતી. દિવસે દિવસે ઉદ્દેગ વખતે જતો હતો. અમે પહોંચ્યા ત્યારે દીપણું બોલી જોવી મહારાજ પિતાશીનો ને આમારો પત્તો મેળવવા એટલે બેઠા હતા. જોવીઓ નિર્ણય આપે એ પહેલાં અમને આવી પહેંચેલા જોઈ સોના દરખાનો પાર ન રહ્યો.

મારે માટે જાણી નથી સૃષ્ટિ હતી. જાણું નવાં રંગેલીઓ હતાં. દરેક જાણું સાથેનું સગપણ જાણું અને તેમની મુરખીવટ અનુભવવી એ એક અધ્ય-યનનો વિષય હતો. ધરમા માથુસો નવાં અને જાદાર પશુરૂંની નવાં. અણુદાસ પોપટા પોરબંદર પર બેસતા, કસોટી કરતા અણુતાને બિડી જતા. કાગડાની દુકાન જેતાં તે શાક જ ન લાગતો. સડક પર જતી લેસા અને પાડા પશુ મારે માટે નવા જ હતા. આઠ દસ દિવસ સુધી જાણું હું સ્વપ્નસૃષ્ટિમાં જ હોઉં એમ લાગ્યું. અણુરામાં પૂરું રટીમર પર દોઢ મહિના વીતાવેલો, એટલે ધરની ભીંતો પણ રટીમરની ભીંતોની જેમ ડાલતી ને હાંચી નીચી ચલી ભાસતી અને ચક્કર આવવા જેવું થતું. ગાંને જાણું સમજવું કે નહિ, જાણું સ્થિર છે, છતાં જમીન, ભીંત, ક્ષિતિજ જાણું બિંચું નીચું થતું દેખાયા કરે ને મગજ ધેનમાં રજા કરે.

દસેક દિવસે મારી આ સગપણના જીવનની ડેકાંથી ધરમાં અને ધરમાથી ડેકાંમાં દોઢદોઢ કરવાનું ને જોના બિલા રહેવાનું પશુ. પિતાશી મિ. પોસાક સાથે દક્ષિણ

આક્રિકાના અન્યાયો સંગ્રહી પ્રચાર માટે દેશ જાણાની યાત્રા માટે ઊપડ્યા. નારાયણકાકા મુળાદની ઔદિસમાં પહોંચ્યા અને મને એક નિશાળમાં બેસાડવામાં આવ્યો.

રાજકોટ અને પોર્બંદરમાં મળી આશરે દોઢ વર્ષ અને રોકાયા હોમરું. પિતાશ્રી દેશભ્રમણ પૂર્ણ કરી મહિનો બે મહિના રાજકોટ રોકાયા ને પછી ઍરિસ્ટરીની અભ્યાસ કરવા લંડન ગયા. ૬૨ અટવાડીએ કાગળો લખ્યા તથા ચિત્રવાળા પોસ્ટકાર્ડો મોકલી એમણે વિશ્વાયનની થણી વણી વતો આમને જણાવી. મારા સૌથી નાના કાકા-જમનાદાસ કાકા-ત્યારે અંગ્રેજી લાઇબ્રેરીમાં લખાતા. તેઓ પિતાશ્રીના કાગળો વિરતા-ર્યા સમજાવતા અને વિશ્વાયનની રસમ કદમના ખડી કરતા. વિશ્વાયનનું અને અંગ્રેજી રીતજાનોનું વર્ચસ્વ સહેજે મારા મન પર દસતુ. તથા પિતાશ્રી ઍરિસ્ટર થઈને આવશે ત્યારે અમે કેવા મોટા બની જશું એ ખ્યાલથી મન ભરાઈ જતુ.

પણ એવા પ્રાકૃત પ્રવાદમાં તણાવામાંથી જતી જવાનું જ મારે નસીએ હતું. પિતાશ્રી ઍરિસ્ટરીની પરીક્ષા પૂરી કરે એ પહેલા જ માંદા પડી ગયા અને તેમને લાજતરે અધૂરું મૂકી વિશ્વાયનથી પાછા ફરવું પડ્યું. મારે મે રાજકોટની અંગ્રેજી મિડલ સ્કૂલમાં ગર્હો-ચવાની હોંશ જતી કરવી પડી અને જમનાદાસકાકાને મૅટ્રિક પાસ કરવાની આકાંક્ષા હોડતી પડી અપારે સીને બાપુજીની મદદન શાળામાં પાછા શીનિસ જવાનું થયું.

દેશની નિશાળોમાં જે અનુભવ થયા એ મારે માટે નવા દતા. જીવનના ધડતરમાં એની ગજુનરી ચોડી ન ગણાય પણ જાણુની શાળાની સાથે અદોની સર-આમણી વાયક રવાનુભવને આધારે કરી લે એ વધુ સાહે. રાજકોટની પાઠશીની શાળા પોર્બંદરની ગામડી શાળા અને રાજકોટની ચોટી નિશાળમાં ગણેલા એ ચોડાચોડા મદિનાના ગાળામાં એટલા કડવા અનુભવો મને મળ્યા ગયા કે ત્યાર પછી કરી શાળામાં લાણી પરીક્ષાઓ પાસ કરવામાં મોટાઈ અને જોડવા મને ન જણાઈ. શાળાકારમાં હું કાચો છતાં પરીક્ષામાં મારો નંબર ચડી જતો, કારણ ચોટી કરનાર મારુર જ ચોટીમાં જવાળ લખાવી દે. સાત સાત કલાક શાળામાં ગોંધાઈ રહેવાને અંતે માંડ પા કલાક નવું શીખવાનું મળે. અને તે યે સાહેબનો મિત્ર જ દેહણે હોય તો,

નદિ તો ચારચાર પાંચ પાંચ દિવસ પાડના રાગજ તાણવા સિવાય કંઈએ કરવાનું ન હોય. સારી ને જ્ઞાની વાતો સાંભળવાને જલજે છોકરાઓના અમંરકાર અને કુસંરકારમાં રહેવાનું વધારે મળે. ઘેરે ટપૂશન મેળવવા માટે નિશાળમાં મરુતર લાણાવે જ નદિ અને વાન-વાનમાં ધમધી ને ચોટીઆ ખાવા પડે. એ જધાંને કારણે નિશાળમાં લાણવું પ્રતિધાલ્યું છે એ વાત કોઈ સમજવે તોયે મારે ગળે ઊતરે એમ ન રજું. અને નિશાળમાં બેસવાને તથા લાણવાને કંઈ ખાસ સંગંધ નથી, લાણતર તો 'લેસન'—રમન હોડી ભતે મહે-નત—કરવામાં છે એમ હું સમજ્યો.

એક પ્રસંગ છોડી દેવા જેવો નથી. મારા જીવનની દિશા જલદનાર એ પ્રસંગ પોર્બંદરમાં જુનેલો. ચોરી તો ફક્ત બે જ્ઞાનીની ચોપડીની દતી, અને એ યે જીનની ખોવાએલી ચીજ પર પોતાનો દક સાગિત કરવા પૂરતી જ. એ ચોપડી પર નામ ન હતું. નિશા-ળમાં રેડી પડેલી એ ચોપડી નવી દતી અને મારી મેલી ને કોટેલી દતી. સારી ચોપડી જેઠ માઈ મન લક્ષ્યાયું ને ઊને ઊને મેં તેનાં બેચાર પાનાં પર માઈ નામ લખી દઈ એ ત્યાં જ મૂકી દીધી. એ જોની છે તે હું જાણતો દતો છતાં મેં કપટ આદ્યું. માઈ નામ તે પર જેઠ જીન એક છોકરાએ મને તે આપી દીધી. હું એ આપી ઘર બેગો થયો. ત્રીજે દિવસે ચોરી પકડાઈ. મારતરે મારા મામાને ચિઠ્ઠી લખી મોકલી. જેતજેતામાં પર અને શેરીમાં ચોરે દરીફીની મારી અપકારી દેલાઈ મઈ. કયે ખૂણે જઈ ગોંડાં જોની ૩ ને ખજર ન પડે. ચોપડીનો સોજ કરવા માટે મનમાં ને મનમાં મેં રડવા માંડ્યું. મામા આકરી સજ કરશે એ ડર પણ મનને ખાવા લાગ્યો. જા પામે જવાની યે -દિગત ન થઈ. રાત્રે જે મામર, ત્રણ મામી, નાનીમા, ચોટી બેગો જધાંની વચ્ચે મારી દાજરી પેંવાઈ. કોઈએ મને ધગકાચો નદિ, ડરાચો પણ નદિ, પરંતુ જધાં કુર્હીઓના ચહેરા પર ઝગાને ને અફસોસ એનાં દતો કે જાણે કોઈ ગંભીર માંદગીએ પડેલા જાળકને ઓશકે ચકકતે હરણે વડીલો ઊભાં હોય. એની અસર મન પર ચોટીના મારથી યે વધુ થઈ, અને ઊપજેલી કુમતને સારે જધાયે જગાપો કયો. ધર્મનિષ્ઠ આગપિતાને લજવવા સારે મામાએ મને

ફટકાઓ. ઉજળા કુળમાં મારા જેવા ગામર ડાહ્યા બેથ કુળને લગ્નવશે કે શું એ વિષેની પ્રશ્નમાળાએ મારાં માત્રેગાત્ર દીઠાં કરી દીધાં. આ રાત પછી લાગલાગટ પાંચ છ દિવસ સુધી રોજ સાંજે મામા મને પોતાની સાથે દોઢ એ માર્દલ સુધી ફરવા લાઇ જવા લાગ્યા અને રોજ ચોરીનો પ્રસંગ ચર્ચા સારાનરસાં મોંઘેલનું સમાજમાં રચાત મને સમજાવ્યું. સમાજમાં એ સંજ્ઞાને તરીકેની ન્યાતિ ન મેળવી શકાય તો જીવનરમાં ધૂળ પડી સમજવી એ વાત મારા હૃદયમાં જડાઈ ગઇ. સદગુણોને વળગી દુર્ગુણો ઓડવાની મને અકલ્પ આવી.

ચોર તરીકેની ફોતી પછી એ મદિના સુધી મને ક્યાંય ચેન ન પડ્યું. ઘરમાં ખાટલે જેમનાં પથ્થુ ગળું સ્કેપા' સોગતું. ધામે ધીમે એ નીમાણપણું કોતર્યું. એ ઝંચરસામાં મામાએ એ નાટક જતાવ્યા. નરસિંદ મહેતા અને પીપો લંડાત. બંને નાટકની મારા પર સારી અસર પડી. એમનાં જેવા સારા ડાહ્યા અને ભેગપાનને વહાલા થયોની હોરા થઇ. દુન્યવી લોકોની દડકેટમાં ન જાવવું અને બંધા વહે છે તેમ વહે ન જવું એ નરસિંદ મહેતાના સ્વભાવની વધારે જોડી છાપ પડી. પોરબંદર છોડતી વખતે મારા સોગતીઓ બદલાઇ ગયા હતા. વર્ગના છોકરાઓ અને નિશાળમાં બિનરેલ ગણાતા છોકરાઓની પાછળ પાછળ લાગ્યા કરવાને બદલે મોટા ધેરના ડાહ્યાને સદગુણી લેખના છોકરાઓ વચ્ચે જ દિવસ પસાર કરતો થયો હતો.

પિતાશ્રીના વિલાપત વાસ દરમિયાન થોડા મદિના મામા પાસે પોરબંદર લીનાડી અને પાછા રાજકોટ આગ્યા. રાજકોટમાં દાદાજીને રોજના છ અધ્યાપનો ગીતાપાઠ, મોટીયા પાસેથી લાગવન કથાનું શ્રવણ. ફકજાની મરજાજ અને વૈષ્ણવ આચાર, જન્મજાસ કાકાની પરાક્રમ અને ચતુરાક્રમની પાતાંઓ તર્યા દોષની દીકરી બહેનની સોગતે ધરના વિસિંદ. સંસ્કાર મારા પર પાડ્યા. વૈષ્ણવ આચાર, મંદિરદર્શન, ધૂન, ઉપવાસ વિષેની શ્રદ્ધા દૃઢ થઇ. છત્ર જનોમાં અને પોતાનામાં વૈષ્ણવપણાને લીધે એક અંગુલયવા લીંચો. 'અમે તો સારા ધરના; આ બધા દોન પ્રકારના' એવી જાતની કાવના ગમમાં સતત રહેવા લાગી. એ ઉદતાઇ ન હતી, અભિમાન પણ ન હતું. પોતાને પકડાથી બચાવી લેવાની એ ચિંતા હતી. અને એ પ્રમ હતો

કે વૈષ્ણવેતરા અસંસ્કારી જ હોય. વાતાવરણમાંથી અલણ કરેલું એ આભડછેટનું એર હતું.

આમ, ધાર્મિક આચારમાં, અને નિશાળમાં પરીક્ષા પાસ કરી અંગ્રેજી નિશાળમાં પહેાંચવાની મહેનત કેરવામાં મારો જીવનપ્રવાસ રિથર થતો જતો હતો. પિતાશ્રી વિલાપનથી આવી રાજકોટમાં રિથર થયા હતાં અને નિત્યના જીવનમાં કંઇ નવાજીની વાત ન હતી. તેવામાં એક સાંજે નિશાળથી પાછા ફર્યો ત્યારે ઘરમાં ઓસરીમાં ઓટલા પર બે સામાન અને કપડાંના ઢગના પડેલા જોયા. બા ને મોટીયા એ બધાંની ઓઠવણ કરતાં હતાં ત્યાં જઇ મેં પૂછ્યું, 'આજ શું છે?' મોટીયાએ કહ્યું, 'નાતાલંથી તારે આગ્યો છે. તમારે જ્યાંએ શીનિકસ જવાનું છે. તારે જવું છે કે મારી પાસે રહીશું?'

એ અણધારી સવાલ હતો. મને કંઈ જવાનું મૂક્યો નહિ. ફક્ત પાટી ઠોકાણે મૂકી ઘરમાં બીજાઓ પાસે પહેાંચે. આઠ દિવસ પછી મુંગાઇ જવાનું અને લોંચી રટીમરમા જેસવાનું છે એ જાણ્યું. મુસાફરીના આનંદની તથા અંમદાવાદ, મુરત ને નર્મદા તોપી જોયા મગજ એની વાતો દૂ બીજાઓ સાથે કરતો હતો ત્યાં દાદાજી આવીને કહે 'પ્રભુ, તું અહીં રોકાઇ જ. મારી પાસે રહીને જાણ્યો. દવે તો તું અંગ્રેજી શાળામાં પહેાંચવાનો!' પિતાશ્રીએ થયું આવી સંમતિ આપી કે 'પ્રભુ હવે તો જાણે રહે. શીનિકસમાં કંઈ જાણવાનું નથી મગવાનું. અહીં નહિ ને હરદારના ચુરુકામાં પણ તેને દાખલ કરી શકાય એમ છે.'

મારે માથે એ પહેલું સંકટ આવ્યું હતું જેમાં મારે ત્રણ ગાનગતી બીજામાંથી એક પસંદ કેરવાની હોય. રાત પડેય દૂ ખાટલામાં પડ્યો ને આકાશના તારા જેવો વિચારે ચડ્યો. એક તરફ શીનિકસની યાદ, સમુદ્રયાત્રાનો આનંદ ને મુંગાઇ બેનાનો દલાવો મને આકર્ષવા લાગ્યો. બીજી તરફ મોટીયા અને મોટા-જાપુટની જોદ અને મેટ્રિક સુધી જાણવાની તક ઓડવામાં કડાપણ ન દેખાયું અને ત્રીજી તરફ પિતાશ્રી પાસે સંભળેલી ચુરુકુલીની વાત ગમી અને એ રીતે હરદારમાં જાણવાની હોરા થઇ. લેખતાં સુધી દૂ કંઈ નિર્ણય ન કરી સમજો. જોમે દિવસ પણ વિગામણમાં ગયો. નિશાળે જવાનું કાળે વગરપૂછ્યે માંડી વાળ્યું અને

કોઇએ કહ્યું પણ નહિ કે નિશાળે જા.

જેવી આવ્યા. તીકળવાનું સુદર્ભ જોયું. પરનાનામાં સોપારી અને સોખાની ચોટલી અમારે ઘેરથી મોટાં કુછળને ત્યાં—પૂ. બાપુજીનાં પહેનને—(અસહ કરમ-ચંદલાપાને) ઘેર મોકલવામાં અને જવાની તૈયારી જોશ-જેર થવા લાગી. જેમજેમ વખત જરાતો ગયો તેમ તેમ શીનિક્સ જવાની મારી લાલચ વધતી ચાલી.

રાજકોટમાં દાદાજીની છાયામાં રહી વરસો મુખી નિશાળે જતા રહેવું અને પરીક્ષાઓમાં ઝળકવા પ્રયત્ન કરવો એ કરતાં શીનિક્સનું વિવિધ રસભર્યું જીવન વધુ આકર્ષક લાગ્યું. ત્યાં મોદનદાસ બાપુજી આવે ત્યારે કેવલિક્ષી મળત આવે છે એ યાદ આવ્યું. દેવદાસ કાકા જેવા દોસ્ત રાજકોટની એટલી મોટી નિશાળમાં શે અને જરૂરો નહિ. મન શીનિક્સ પહોંચી ગયું.

મગનકાકા, કાકી, બગીચો અને શીનિક્સનાં જમા રમ્ય દરરોજ નજર સામે તરવા લાગ્યાં. પહેલવાની ઉતાવળ થવા લાગી. ફક્ત એક વાને શીનિક્સ જવાની દિમિત નહોતી થતી. ડરખાનથી છુટા પડતા મગનકાકાએ કાગળ લખવાનો વદાડ લીધેલો. પણ રાજકોટ આવી મેં એક પણ કાગળ લખ્યો નહોતો અને મારું વ્યવન ખોટું પડ્યું હતું. એથી કાકા મારા પર ઝુરસે થવા વિના નહિ રહે એવી મનમાં ખાતરી થતી અને જવાનું માડી વાળવું વધુ ઠીક જણાતું. પણ વળી રાજકોટ રહેવા કરતા મુસાફરી અને શીનિક્સનું આકર્ષણ વધી જતું.

જવા આડે બે દિવસ માડ બાકી રહ્યા ત્યારે મને ઉપાય સૂઝ્યો કે જો મોટા બાપુજી મગનકાકાને ન મારવા વિષે લખી દે તો પછી મને માર નહિ પડે. આ તોડ નીકળતાં મન દળવું થયું ને હું ઉમંગમાં આવી ગયો. મોટા બાપુજી પાસે પહોંચી ગયો અને કહ્યું કે 'મારે જવું જ છે. પછી મને મુજાબ અને રસ્તામાં આવતી તાપી અને નર્મદા નદી, એ બધું ક્યારે જોવાનું મળે? તમે મગનકાકાને એક કાગળ લખો કે એ મને મારે નહિ.' છોકરાંઓ માત્ર પાસે જ લક્ષ્માં એમ વિચારી મારે શીનિક્સ જવું એમ જ આખરે ઠરાવ્યું. પિતાશ્રીએ જમનાદાસ કાકાને પણ સાથે લઈ ચાલવાનો ઠરાવ કર્યો. કારણ જમનાદાસ કાકા નળગા રહ્યા કરતા અને યુવકો વચ્ચેથી પીડાયા કરતા. હાથરૂલનું લાજતર છોડી વરસેક તેમને શીનિક્સ

રહી આવવાની મોટા બાપુજીએ પણ સંમતિ આપી.

એક દિવસ જતાં કેટલી વાર લાગે? પણ દેનમાં જેસી તત્તપી રહેલા મને એ વખત યાદુ લાગ્યા લાગ્યા. નિશાળે જવાની કડાકૂટમાંથી માંડ છૂટ્યો હતો અને થોડા દિવસ તો વાંચવા બળવાનું કે દાખલા જણાવું કોઈ કહે એમ ન હતું એટલે પેટભરીને મેં દસવા રમવા માંડ્યું. એમ કરતાં અમારા ઘર પાસેથી મુજાબ જવાની ચારખાંચ આગમીઓ આગી થવા પડી એક પ્રેરણિયે અને પણ આગમીમાં જોઈ. મમમ જોઈવવાની ધમાલમાં પડેલા અને છેલ્લા રામરામ કહેવામાં રોકાએલા બધા રોહીઓને તથા લાલચીલી ગનીઓને હું કોતુકથી જોવા કરતો હતો એટલામાં દેન બિપડી. વીરમગામ, અમદાવાદ, ચેવડાવાળું વેંકેશ, તાપી, નર્મદા વચ્ચે જૂગોળમાં ગોખેલી જવાઓનું સર્વ શક્તિ ખચતિ નિરીક્ષણ કરવામાં તથા નારના પાણી કરવામાં સહેજ વાતમાં એટલે કે પ્રવાસ પૂરી થયો.

દેનમાંથી બીનરવું પડ્યું એ ગમ્યું નહિ. તેમાં શે જ્યારે એક બિચા માળાની બે સાકડી એસડીએમા મારા જેવડા પણ મારાથી વધુ ચાલકા, સુધરેલા અને મુજાબમાં એકલા ફરી રાકનારા છોકરાઓ સાથે રહેવું પડ્યું ને હું અચતુર લેખાણે ત્યારે મનમાં એમ થઈ આવ્યું કે આના કરતાં રાજકોટ રહેવા હોત તો સાંઈ થાત. પણ વધુ વખત આ સંકલમણમાં ન રહેવું પડ્યું. બે દિવસમાં બધી તૈયારી થઈ ગઈ અને અમે રડીમર ઉપર જવા સાગદા થયા. કોટ, પાટલૂન, ગોર્મ વગેરે ખૂબ મહેનત લઈને જમનકાકાએ મને સુધક રીતે પહેરાવ્યાં. એક ટોપીથી જ ભરેલી બીંતોવાળો કુકાન-માંથી મારે માટે ગોળ કાળી ટોપી પણ પિતાશ્રીએ મને અપાવી. આમ રડીમર પર ચડવાને પૂરી તૈયારી થઈ અને રાજ્યમાર્યાં.

ઉતારેથી તીકળવાને થોડી વાર હતી ત્યાં પિતાશ્રીએ કાતરથી જમનાદાસ કાકાની ચોટલી કાપી નાખી. કેટલે વર્ષે મદાગહેનને મોટી કરેલી ચોટલી કપાઈ જતાં જમનાદાસ કાકાની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં, પણ આફ્રિકા જવા માટે એટલું કરવું જ પડ્યું અને થોડાની પૂછડી માથે લટકાવવા સમુદાયની પહેલ ત્યાં ન શોભે એમ સમજી એમણે પોતાનું મન વાળ્યું.

(જનસંધાન પાછળ પાન ૨૦૩મે)

શિયાળભાઈનું પ્રાયશ્ચિત્ત

એ કે દત્તા શિયાળભાઈ. એમણે બહુ મર્યાદા-
બળકાં માર્યાંતા અને બહુ બકરીઓ ખા-
ધીંતી. પછી ઘડપણમાં પરનાવો થયો કે 'અરેરે!
નિદગીબર મેં પાપ કર્યું. દવે મને એની સત્ત જો-
ગવવી પડે!' ભાઈ ચાલ્યા કેાઇ આત્મજ્ઞની શોધમાં.
ચાલતા જાય ને જોલતા જાય, 'મને કેાઇ પ્રાયશ્ચિત્ત
કરાવે! મને કેાઇ પ્રાયશ્ચિત્ત કરાવે!' એવામાં ત્યાં
આવી ચડ્યા એક વરુભાઈ. માથે દીણું ને દાંડમાં
માળા, અને મુખથી રામરામ જપતા જાય. શિયાળ-
ભાઈ કહે, 'વરુ મદારાજ, વરુ મદારાજ, મને પ્રાય-
શ્ચિત્ત કરાવે!' તો વરુભાઈ કહે, 'હું મર્યાદાબળકાં
મારવાનું હોદી દેશે?' 'પણ તો હું ખાઈશું?' શિયાળ-
ભાઈ જોડ્યા. 'મને જીલ્લે કેાઇધણે આવડતો નથી.
મારા પર જરા તો દયા કરો મદારાજ!'

આખરે વરુભાઈએ એને માછલી ખાવાની પર-
વાનગી આપી. પછી શિયાળભાઈ ચાલ્યા માછલી
પકડવા. પણ એ ધંધો ભાઈએ નિદગીમાં કદી કરેલો
નહિ, એટલે વિચાર કરતા નહીં કિનારે જઈ જતા.
એવામાં એક બકરીના ટોળા પર એમની નજર પડી.
તરત દોડીને એક બકરીભાઈને એ પકડી લાગ્યા.
પણ . . . બકરી તો ખનાય નહિ! એની તો એમને
મના હતી. એટલે માથું ખેંચવાગત ભાઈ જતા. ત્યાં
તો તરત એમને એક વિચાર યજ્ઞરો.

શિયાળભાઈએ કાનોથી બકરીને પકડી ને ડપ

લઇને એને પાણીમાં ખોળા. જોળાને તરત એને
ગદાર કાઢી. પાછી જોળા ને પાછી કાઢી.
આમ જોળતા જાય ને કાઢતા જાય અને સાથેસાથે
'બકરીભાઈ, બકરીભાઈ, નીચે જાઓ. . .
માછલીભાઈ, માછલીભાઈ, ઉપર આવજો. . .'

એમ જોલતા જાય.

એ જ બકરી ને એ જ માછલી! આખરે જિ-
ચારાં બકરીભાઈ મરી ગયાં અને શિયાળભાઈએ એ-
મને 'માછલી' ગણીને મન મનાવી પેટ ભરી ખાધાં.
પછી ભાઈસાહેબ લાળા થઇ એક ઝાડ તીચે ચૂતા
અને વિચાર કરે છે, 'હું કેવો મુંદર લાગું છું! કદા
એક જ વાતની મથ્યા છે. મારા પેટમાં એક સરસ
તાર જોરું હોય તો હું કેવો સરસ લાગું?'

એવામાં બકરીનો રખેવાળ ત્યાં બકરી શોધતો
શોધતો આવી ચડ્યો, અને શિયાળભાઈને બેનાં
જ એમને તીરથી વીંધી નાખ્યા. મરતાં મરતાં
શિયાળભાઈ કહે, 'અરેરે! દવે મુંદર તો લાગું છું,
પણ મને શી ખજાર કે મારી ઇચ્છા આવી રીતે
પૂરી થશે?'

હીરાલાલ ગોરીવાળા
(પરમી સદીના રહોલોશ કવિ દેવીચનના કવ્ય દ્રવ્યથી)

ગયો મહિનો (માર્ચ) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૩ મુંબઈના પ્રસિદ્ધ દૈનિક ઓબ્ઝર્વરના કોનકલનો જન્મ—ઇ. ૧૯૧૩ • • નેપાળી જનરલ ચંદ્રશેખર ઉપાધ્યાયે જનરલ આંદોલનોની સાથે સંધિ કરી નેપાળી કાકમંડુમાં રેસિડન્ટ રાજવાડી છૂટ અને ફાઈલિંગ તથા સીમલા સહિતનો પ્રદેશ બ્રિટિશોને મળ્યો—ઇ. ૧૮૧૬.
તા. ૬ અંગ્રેજો સાથે કોલકત્તર કરી દીપ્ત સુલતાને આશુ મહેસુર તેમને આપી દીધું—ઇ. ૧૭૬૨.
તા. ૧૦ વડોદરાના શ્રીમંત સર સયાજીરાવ ગાયકવાડનો જન્મ—ઇ. ૧૮૧૩.
તા. ૧૧ દિલ્હીના ગવર્નર જનરલ જોર્જ હેલ્ડરસ પદે રાજ નંદકુમારે સાંચેવાનો આરોપ મૂક્યો.
તા. ૧૨ રસિયામાં રાજક્રાંતિ—ઇ. ૧૯૧૭. • • સાબરમતીના આશ્રમેથી હિંદુસ્તાનમાં આર્થે મહાત્મા ગાંધીજીએ ફાટીની એતિહાસિક કૃત્ય આદરી—ઇ. ૧૯૩૦.
તા. ૧૩ શ્રી રમણભાઈ નીલકંઠ જન્મ—ઇ. ૧૮૧૮.
તા. ૧૪ સાયેફાબાદના સિદ્ધાંતથી વિજ્ઞાનજ્ઞાતમા ઉદ્ઘાટના મતવાનાર જર્મન વિજ્ઞાની આઇન્સ્ટાઇનનો જન્મ—ઇ. ૧૮૭૯.
• • મહામહા ગૌરીનું અવસાન—ઇ. ૧૨૦૬.
તા. ૧૫ હિંદમાં હમીઆરખંધી તથા દેશી છાપાં સંબંધેના કાયદાનો અમલ શરૂ થયો—ઇ. ૧૮૭૮.
તા. ૨૧ ગુલશતાના મરત કબિ જાહાશોકર હલ્લાસરોમનું અવસાન—ઇ. ૧૮૯૮.
તા. ૨૪ લાહોર કાવતરા કેસને અંગ્રેજી ભગતસિંહ, રાજગુરુ અને મુખદેવની ત્રિપુટીને ફોરિન આપાઈ—ઇ. ૧૯૩૧.
• • ભારત પરના અંગ્રેજ વર્ચસ્વ ઉપર પ્રાણવાન પ્રસ્તુતો લખનાર મેજર વામનદાસ વસુને જન્મ—ઇ. ૧૮૬૭.
તા. ૨૫ કબીશ્વર દલપતરાગ વિદેહ રૂપા—ઇ. ૧૮૨૮. • • કાનપુરમાં બે

ચેકર કામી રમખાણ, જેમાં પંડિત ગણેશ-સંકરજી વિદ્યાર્થી સહી રૂપા—ઇ. ૧૮૩૧ તા. ૨૮ ચેશાઈના રતંભ સમાનના ફેડનવીસનું અવસાન—ઇ. ૧૮૦૦ • • ખાજલમ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકતાં રાજા ખિસ અમલમાં મૂકાયું—ઇ. ૧૮૩૦.
તા. ૨૬ દુબાયુ કુતુબી શેખે બેપરેલો ફેડન રફાઈ પોતાની આખી દેખી સાથે ત્યાંના બેકેમાં ગારબધ્યો—ઇ. ૧૯૧૨ (તેની કાબરીમાં ઉદ્ધવી એ તારીખ મળી હતી). • • અંગ્રેજોએ પૂંખળ સર ક્યું—ઇ. ૧૮૪૬.

આ માસની વિશ્વતિ

શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ

તા. ૧૮મી માર્ચ એ શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડનો જન્મ વિવસ. ઇ. ૧૮૬૩ માં, મહારાજા બહેરાવ ન્યારે વડોદરાની માટીએ હવા ત્યારે આનંદેશના એક ગામકાળ એક ગ્રામજાને ત્યાં એ મૂનો જન્મ થયો.
ઈ. ૧૮૭૫ બહેરાવ પત્ની માટીએ આ-વેલા એમના બાપ મહાદેવરાવને સરકારે માટીએથી ઉઠાડી મૂકતાં રાજગાતા

ચીમળાનાં ઇમે ત્રણ ભાઈઓમાંથી સયાજીરાવની માટીવારસ તરીકે પસંદગી કરી એટલે રાજ સરદાર માધવરાવના હાથ નીચે તેમને શિક્ષણ મળે મૂનામાં આપના રામના મળા અંગ્રેજો સયાજીરાવના પડતરમાં પછી મહારાજો બામ બન્યો છે.

ઈ. ૧૮૭૩ યુરોપી પહેલી સફર.
ઈ. ૧૮૮૦ બાલેરાની રાજકવા સાથે લગ્ન.
ઈ. ૧૮૮૧ રાજપલગામ આપણું મકાન, ૨૮મી ફેબ્રુઆરી.
ઈ. ૧૯૦૨ મહારાજામાં દાનવી આપી એકોનિક માર્શન મુકું મુકું.
ઈ. ૧૯૦૪ ઇન્ડિયન સોસાયટી ફોન્ડેશનના પ્રમુખ નીમળા પ્રમુખપદેથી આવણુ આપનાં એમણે જાણવેલું કે, 'અધિકારે આપણી ફિલસૂફી રીપરી તેનું વિજ્ઞાન આપણે આપનાં જોથી મહાન કોઈ કાલે નથી' ઇ. ૧૯૧૬ દિલ્હી રાજ્યોની કોફરસમાં બાગ લઈ દિલ રાજકારણમાં રાજ્યોનો રાજ દોવાની હિમાયન કરી.
ઈ. ૧૯૩૬ રાજપદે આગે તા. ૨૭મી મેના રાજ સાથે વર્ષ પૂરા થતાં આખા રાજને મહિ-મહોત્સવ બન્યો.
નીસમી સદી શરૂ થયા પહેલાં 'સ્વામી કપાનંદના ઠંકારે દિલ્હી એ ને વિશ્વતિએ જન્મ આપે

તેમાંના મહારાજા સયાજીરાવ એક જે. અધિકારમાં ફરી, ત્યાંની પ્રબલે સાથેલો એ દો ગક અને શિક્ષણાત્મક વિદ્યા તેમણે જ્યેને તે પ્રગતિનાં એ મુખ્યબી એમણે પોતાની ભક્તિમાં પણ વાળ્યાં. વડોદરાની પ્રબલે નવા યુગને પત્ની દાસીમ આપવા તેમણે ખૂબ કહ્યું છે. આદરી રાજ્યી તરીકે દિલ્હીના રાજ્યોની હોજારમાં તેમને પહેલાં ખૂબી રાકાય, પણ ઉલ્લાં કેલાંકવર્ષોથી એમના હિસાબનાં ચાણી વળતાં થયાં હોય એમ જણાય છે.

આ મહિનો (એપ્રિલ) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ પોર્ટુગીઝ ગાનર અલબુકર્કે
દખનના આદિલશાહ પાસેથી ગોવા
છતી, સો, પુરુષ અને બાળકો સુધી
૮૦૦ મુસલમાન સહેલીઓની કલ કરી
—છ. ૧૫૧૦. ● હેદરબાદીએ એ-
એને સાથે કાલકાર કર્યા—છ. ૧૭૬૬.
તા. ૩ હિંદુત્વાના તારણદાર છત્રપતિ
શિવાજીનું આસાન—છ. ૧૬૮૦.
તા. ૬ અમેરિકન રીઅર એડમીરલ
નોર્વેઈ પીઅરીએ હાલધુન સર કર્યો—
છ. ૧૮૦૬.
તા. ૮ વિશ્વનાથ પટેલના પાસરામ-
માંના બાપજી વચ્ચે શ્રી મગનસિંહ અને
બટકેશ્વર દત્તે યોગબોધ પદાંકી કર્યો—
છ. ૧૯૩૧.
તા. ૧૦ શિવાજી મદારાજનો જન્મ—
છ. ૧૬૨૭. ● સરિયાના કુદરતક
લેનિયનો જન્મ—છ. ૧૮૭૦. ● ●
બ્રિટિશ અને દિલ્હી સરકારે એડી કે-
પામાં આવ્યું—છ. ૧૮૮૧.
તા. ૧૪ હવિજન નેતા ડૉ. બીપાસ
આગેકરનો જન્મ—છ. ૧૯૪૨.
તા. ૧૬ સર જમશેદજી હાટમાઈ
એરોનેનું અવસાન—છ. ૧૮૧૬.
તા. ૧૯ પાણીપતનું ૨૬૬૩ યુદ્ધ—
છ. ૧૫૨૬.
તા. ૨૩ વોન હેસિંગ્સે દિલ્હી બ-
લાવેલી મેરતત્ત્વના કાવજીસર વડવામાં
તેના પર શાસેલા કેસમાંથી તેનો
પ્રકાશ—છ. ૧૭૬૫.
તા. ૨૫ હજરતના કાવિગારી પૂરીકન
નેતા મોલીર કોંગેલનો જન્મ—
છ. ૧૫૨૬. ● રીકામાં પહેલાંથી
હીનના શાદને પદસજ કરી હસાનના
શાદ લરીકે એ દેશનું મુખના દાગ થયું
—છ. ૧૬૨૬.
તા. ૨૬ રાત કુરોસિંહનું અવસાન
—છ. ૧૮૫૮.
તા. ૨૮ ઈ. ૧૯૧૦ના પ્રેક્ષકોને
સહજન કરી દિલ્હીમાં આઈગાન્સ ૧૦૫
૨૧૧ કારમાં આવ્યું—છ. ૧૯૩૭.

તા. ૨૬ પશ્ચિમી મળમાં પંદરના
ગોડસનનું બિરુદ મેળવનાર દિલ્હી વિ-
દ્યાલય ડૉ. સિન્સેપ આબાજી ષીરીનો
જન્મ—છ. ૧૮૬૭. ● મદમૂદ ઓ-
ગીનું મરણ—છ. ૧૮૩૦.
તા. ૩૦ ભારતીય વિશ્વવિદ્યાલયની વિજ-
વપાદની પ્રથમ વેલખા—છ. ૧૯૦૮
● ● ફ્રેંચ વિદ્યાલયી પ્રો. રોજેને 'એક્સ
રેજ' રોપી મદ્ય—છ. ૧૮૬૫.

આ માસની નિમ્નિત

ગર જમશેદજી હાટમાઈ એરોનેર
છ. ૧૭૮૩નવસારી મદાલના હજ-
બાઈ માનજીમાંડ નામના એક સાધા-
રણ જન્મ જાણાસાર વિતાવે ત્યાં જન્મ
છ. ૧૭૬૮ એક જ વર્ષમાં માતાપિતા
બનેનું અવસાન થતાં પોતાના સસરા
કુશલજી નસરવાળજી જાદવીવાજાને
ત્યાં મુલાકાત જઈ રહ્યા.
છ. ૧૭૬૯ શેડ મદેરાલજી મળેલકન.
મુળીમના દાગ નીચે વેપારી અનુભવ
લેવા ૧૫૧. મળી પોતાની બાંધી મળીને
બેં દબર રૂપિયાની મૂકી પોતાના સ-
સરા સાથે લેકી, વેપારમાં પાંચી રાત્રી;
અને ૧૨૨૨૨ અને કુશલજી વેપારીમુનિ-
સે કોઠાજીવળમાંતેઓની ૩૫,૦૦૦
રૂપિયાનું જોડે, જોડે મળ્યું.

આમ તે સ્વતંત્ર વેપારી બન્યા.
મળી રીન ગયા. ત્યાં અંગ્રેજો અને ફ્રેંચો
વચ્ચે લડાઈ બનતાં તેમણે અંગ્રેજોને
મદદ આપી. અંગ્રેજોના વિજય થયો
અને એની સાથે જમશેદજીનું નામ પણ
ખૂબ પ્રકાશમાં આવ્યું.
છ. ૧૮૦૭ રીનની ઉદ્ધતી સફર કરી.
કલકત્તા, રિંઆપેર, સીઆમ વગેરે
બધાં રથોળી મુલાકાત લઈ ત્યાં પત્ર-
મે કાર વેપારનાં છત્રો લખાં કર્યાં. જો
બધાંમાં એમને અત્યુત્તર સદ્ગતતા મળી
ને અદનક દેસત એકરી કરી. અને એ
દેસતનો કપડોય પણ એની સરસ રીતે
કર્યો કે સાધારણ રોડોમાં જે 'બારલી
વાલા' નામ સુપરિસદ્ધ થઈ પડ્યું. એ
મળે કેલેલા દાનગો આંકડો આજમાં
કોણ પચાસ લાખ રૂપિયા પર બન
છે. એ અત્યુત્તર કોલોઈની કદર કરી,
મદારાજી વિકારીવાએ પણ એમને
દિલ્હી પહેલા જ એરોનેર બનાવ્યા.
છ. ૧૮૫૨ના એપ્રિલની ૧૫મી તારીખે
૭૬ વર્ષની વયે એમનું અવસાન થયું.
સાધારણ કુટુંબમાં જન્મી સાધા-
રણ સંતોષોગારી માર્ગ કરી માત્ર
દરિયા કાસ જ લાંબી સંપાદન કરી,
એનો આનો શુદ્ધિય કાનાર મર
જમશેદજી હાટમાઈ એની બાંધીનું
હારન આવ્યુંને એક અત્યુત્તર બિખ-
વાઠ જેવું જ.
ધોરો મુધારો
આં વિનામના નન-યુનારી મદિના-
માં, સરસ્વતીદેવના કાંબળીસાર શ્રી
ગોપાંનરામની અવસાન થાલ. ૧૮૬૮
મ. ૧૮ જે તેને બનેરે ૧૯૦૭ એપ્રિલ.
૧૯૦૧માં એમની કાંબળી 'સરસ્વતી-
અદ્વિતો' કે થો માત્ર લડાઈ પડેલ અને
૧૯૦૫ના તે પ્રથમ રાહદિન થઈવનાર
મુખ્ય ગયા દના. તેમજ ફેબ્રુઆરી
મદિનામાં શ્રી એરોની નાવટુની જન્મ
મસાલ જે ૧૮૨૭ના ઈ. ૨૬ તેને બનેરે
૧૮૭૨ એપ્રિલ

માધુર્ય

રૂઝડટી

માંવી ખાલેગરૂં કદમ કપડના પ્રેમકુનાદ જાને,
કરે ભૂખા, જળાયા, ધતિત, દયિત, સૌ મુદિતજાશે કુખમે.
પીવાએલાં જાનાની મુન્સેય કપાં શરૂકોને દેડ માગે,
પ્રિમે, મીઠે મનના હૃદયકેળું ખૂંડ સંભીત જાને.
અને પીણુ બરી! જગતલ વડવા, વિશ્વમાંગકવ ગાવા,
તયા હો ત્યામી પનાયે જાનર કાં! કો! મુકિતનાલુ વધાયા.—કુમારોજી ભેપી

પંચજાના વાણિજ્યશિલ્પેમણિ લાલો દરકિસનલાલ
... થઈ તા. ૧૨મી ફેબ્રુઆરીના રાત્રે પંચજાના હયાત-
જગતના નેપોલિયન ગ્રંથેલાલ એ પીક નાતુ આવસાન
થયું જેના માટે કોઈ પત્ર દેશ, ત્યારે અને સમાજ
અભિમાન લઈ ચોંટી અમાલ વિખૂંટી સમા એ
હતા મનુષ્યને ગદાન બનાવનારી પ્રાચીન શક્તિ સાદલ
છે, અને એમણે તો અગતિય છવનગા વળાં લીધી હતી.
લાલા દરકિસનલાલનો જન્મ રા. કિમાઈલગા મુકાને

૧૮૧૪ના કોપ્રિલની ૧૩મી તારીખે થયો હતો. એમના પિતાનું
નામ પેલાસમ પિતા લક્ષ્મીવાન હતા એટલે દરકિસનલાલનું
સિદ્ધાન્ત મુખ્ય જાનાવયા ખૂબ કાળજી રખાઈ હતી જાહેરની
માન્યેન્ટ કૌલેજમાં થોડું શિક્ષણ લીધા પછી તે હંદસ
કેપડયા ને ત્યાં ફરિશ્તીની ફિનિશી કૌલેજમાં જોડાયા પછી
એન્જિનિયર થયા ને ૧૮૪૭ના મેની ગ્રીછએ પાસા લાહોર આવ્યા
એ પછે ગદાસમાનું અધિવેસન લાહોરમાં બસવાનું હતું
ને ફાદાખાઈ નવરોજીજી તેના અભ્યાસ યુગયા હતા. દરકિસન-
લાલને એ ગદાસમાના મંચી તરીકે ચૂંટવામાં આવ્યા ત્યાંથી
એમણે જ દોરમાં રહેવું શરૂ થયું

એન્જિનિયરી પસાર કરી દેવા છતાં એમનું ચિત્ત અંતમાં ત
ગોઠયુ જોવાયે વખે રહી એમણે પછીવાત કરી જાકી લીધી
અને ઔદ્યોગિક છત્રના તરફ વળ્યા. તે વખતના નવશિલ્પિતા-
ના પેઠે સરકારને વિનિતિએ કરવામાં જ એમની સ્વદેશમંત્રિ
ગહોલી સમાઈ જતી જુગાવુદા માં પંદરેશ જતા પેલાનો
આંધ વાળો, તેને દેશખંડુઓની કૃપલવિકામાં પરિવર્તિત કરે
એ જ એમને મન જતી સ્વદેશમંત્રિ-દેશનું ખરું રાજકારણ
—હતાં એ આરંભે તેઓ આજીવન વજગી રહ્યા

સૌથી વહેલી તે પંચજામાં એમણે પીપ્પસ લેંક એલી
એથી એમની ખ્યાતિ ખૂબ થઈ કારણકે એ કાળે યુરોપીયન
સિવાય એ ધંધો થઈ જ ન શકે એવો સામાન્ય લોકજ્ઞ
હતો એ પછી ખારત હન્ડયોર ન કંપની તથા યોર-લાકડાંની
અનેક મીથો, છતાં વગેરે એમણે એથી વધુ પંચજાના વાણિજ્ય
વ્યવસાયની ઉત્તિ કરવામાં એમના જેટલો કંઈનો કાળો નથી

કરોડો રૂપિયા કમાઈ, પંચજાના વ્યવસાયજગતના નેપો-
લિયન બનેલા દરકિસનલાલનો બાગ્યરૂંડે તથા ગદ્યાનું
પર આવશે ત્યાં જ પ્રતિષ્ઠાની બાગ્યરૂંડે બાગ્યરૂંડે એમની શક્તિ

બેઠે દુઝી ને એ સુએ જ આંગળી વણગી કારકારી પણ પુષ્પમાં મળી કોટાવાવંતિ કવિયાનો બાદાસ કરનાર એ કુવેર, બિજારી બન્યા. દુનિયા એમને બિજારી માનતી થઈ. એમની સર્વ સંપત્તિ અંધ, જમીન ગણ ને છેલ્લે દાહકાઈનું અવગણ કરવા ખાતર એમની કિચકો મળી થોડા વખત પર એસમાથી દુઢયા બાદ એક કલનમાં સમાવતેજ ગામડા એવું છવન તેઓ છગી રહ્યા હતા.

અને આવી રીતે સંપત્તિ અને કીર્તિથી પતિવસ્ત્રા છતાં એના સુદેવ પણ તમા ન કરનાર એ અતિભૂતિ દિવનમેસ તો ખવાસ કરો, કે ગયા માસમાં એ વિદેદ થયા ત્યારે, પંચળમાં નથી કંપની કાટાના ઉદેશથી એ 'કંપની અંકર' વાંચી રહ્યા હતા. એ પુસ્તક વાંચતા ૧૨મીની રાત્રે ઝાલી પર જ એ પુસ્તક ખુલી ઢોપી ગયા ને જાજ સ્થિતિમાં એઓ અવસાન પામ્યા.

એક વખત પંચળના એ સોથી શક્તિશાળી અને માન્ય-રાયી પુત્ર ગળાતા. પીપરસ બેઠે વૃદ્ધી એટલી બીજી પણ એ કંપનીમાં જોડે એમને સંબંધ હતો એમની રસા થે બજારી ગણ, એ બાળતમા સરકરીતવાસ ગાતી કરીને ત્યાં સાસાછ સંસાર મોટી ચાકવા મવા.

પણ આ કંપની એવું નથી સમજ લેતાનું કે તેઓ કિશોરિયર એક અવસાઈ પુત્ર જ રહ્યા હતા દિવસ રાજ-નેતિજ છવનમાં પણ એમણે કોળા મદદરનો વાગ નહોતો લીધો. કાદોર મદાસબાની રવાજમગિતવા મચીત કપાસ મદાસબાની બીજ એ એકીકાની રવાજમગિતવા અવસાઈ તેઓ રહ્યા હતા. કાપર અને એકાવાયરે જલિયાવાલા બાજી કતસ થસાતી પારે તેમણે રાકાર સાથે જળિયા મારેક માંડયો હતો ને તેને એટલી મહત્તાથી વગી રહેલા કે આમના મારે ફરિયાના દુઃખ દેવાયો હતો પછીની ફરિયાને નાચી કાળ-પાળીની સ્વભાવે એમને કુમાવવામાં આવેલી

અને આ કાળપાળીની કરી, દિવસ બોલ ફેરે સુપાસના અમલ થયો ત્યારે પંચળના પ્રથમ જ અવસાની બન્યા એ જાળામાં સરકાર સાથે એમણે લીધી દસર એમની નંદર-તાનો મારખો પુર નો છે. છતામી એમણે જાગરવને કરી નોતું પાડ્યું ન હતું. 'રવસાવ', 'ખુનું રાજતમ' એ રાજોની અસર એમના મન પાસી કરી દીધી નહોતી પડી

કિશોરીના ૩૧ વર્ષના જાળામાં સાસાછ પત્ની લીધીજીની જોઈ ગયા પણ એ બધી રાત્રે એ પીરવાથી એ ગ્રિહા રહ્યો. એ એમના પ્રત્યે સન્માન જમાવવા પાત્રી છે. કાદોરન. 'દિન્યુન' જે એમના મુંડેનું આ પુષ્પજન હતું. (૧) પંચળના આજીવિદિગમિ, (૨) જાગી જ કાપરિયી, (૩) અજા બજારી સમિ પણ રાત્રે ન દીધાવર અનુભવ રવગિયાની, (૪) પુસ્તાકિયી અને વિનોદમય, (૫) સારાં આંખે વિવસી-આર રહર કીતનાર રાદેસજા, (૬) મદેસીના જમી અનુભવી

મકાનમાં મચી છતાં એ ગિયતિ પર કરી અંકેસ. ન કરનાર અતેજ દિવસગાજ.

આને સાસા દરકિર્નાસાસ આપત્તી વચ્ચે નથી એમજ છે કે છાનના અંતરમાં આંખોલી નિધનવાને એમ દેશના અધિકારક છાનમાં ગેમણે અપેસી કાજો આપનાં વચોમાં ત્રસાઈ જવજ પણ ૧૯૧૬નો એમનો ત્યામ અને જલિયાવ તો અમર જ રહેશે; એવું જ નાદિ, પંચળમાં કોરેસ આ-દોરનના મદદર, વિકાગ અને મગિત સાથે પણ એમનું તામ દનેગ મારે જોડાએનું રહેશે

દિદુ ધર્મની નવવસંત

●●● 'રત્ન મદા એમો દિદુ ધર્મ સાંજમાં લાખા અનુ-અવનતો છે' બધા ધર્મી અને સુદૃઢિયાના પિતા-મદ એ ધર્મે છે એ ધર્મો ને સંદૃષ્ટિએનો પોષણ આપું છે તેની તો તલરીજ પણ અંસાઈ નજ છે. જુઠના જન્મ પછી એના પર એક પછી એક એવા ફક્ત પડવા જવા કે છેલ્લી સીકામાં તો તે સનમન મુતપાસ બની ગયો. પણ એ ગિરાસવાના વરદુમાંથી નઈ મટીજાજ એક દુકાર કીધો, 'દિદુ ધર્મે છવન છે,' ન પછી તો એક પછી એક એવી સંજ્ઞાની તેવા પર હસાતી ગઈ કે આને એ પુત્ર અવગિયત બન્યો છે એ સંજ્ઞાની રાદેસીના, કિચકી નદાસાસાએ એમના મિમિમદોસાજ પ્રસંગે પડેકામાં આવેલા અવખુમાં એ તલરપરથી મીમાસા કરેલી તેઓ અવવનો બાજ નાદી કાપી છે.

અનુચરકે આજીવિયાની તાજ વાત છે. પા સહીવી અનુ-અવગિદિ પછી ડો કરીસ જવસામ થયા, દિદુ બન્યા, ને બોલ્યા કે દિદુધર્મ સજવા મારું છે.

આવેસ-તાનો કોસાવવાના પુત્રમાં-અનુચરકે અને પૂરે અંતરમાં એમમાં રિજત મદદરજ કરી ગયા છે કે કવેરે આજીવી એમમાં કોળા મારે દલર થઈ પૂરે રવાનાં એ છેલ્લાં જ કે દલો ગેવેથી દિદુ ધર્મે સજવા ધર્મે છે. દુનિયાનો દલિદાસ એટલે છે કે અવનના રાદુ મદાપૂર્ણમાં દિદુ ધર્મે સાજામાં લાખા આપુષકતો છે. પણ પૂર-પાસી કેમના થે એમની કનુચા સરખી ગઈ છે.

વર્ષોમાં દેગજ ને સાગમાં દેગજ નથી; અને રાજ-માના દેગજ ને મોખવાના દેગજ નથી દિદુધર્મે પણ કનુને કનુને રહેવા છે, કરમાયો છે અને પછે પુનેપુને વસાવિત થયો છે.

આજના વાપુવના પ્રથમ પ્રદેર ૧૯૧૬માં કીતનવસા દેગા કે દિદુ ધર્મે કરમાએસા છે. આજ ૧૯૩૩માં ડો અવસામ કરીસ કરે છે કે દિદુ ધર્મે સજવા છે. કરમાએસા દિદુ ધર્મને સંજગી રેનું ઝાંડી? ૧૯૧૬ પછી દલિદાસમાં

સો ગામઠાં થયો કે કરમાએયો હિંદુ ધર્મ સજીવન થયો ?
 ઇતિહાસના એ કોષકાનો કતાર સોધવાને નવયુગના
 આદિની, હિંદ અને ગુજરાતની ઇતિહાસપરામ્પત કેટલીક સાચી
 વિચારી જોઈએ.

૧૮૪૮માં શીખવિગ્રહ પૂરો થયો ને મિ. ધુનઠે સુધીનો
 બારત રાતા રંગે રંગાવ્યો. આરકોટના પેસ પછી એક સો
 વર્ષે હિંદ છાંટી ગયું.

એ પછી હિંદમાં તાર આગ્યા, દશાસ આવી, આઝ-
 આડી આસી. લોક આઝાદીના ત્યારે જીવ આવું કે, 'આડી
 આવી ગુલસત અગન ફેરી ગાડી રે આવી.'

એ જ સાલમાં અગદાવાદમાં દલપતસિંહને ને મિત્ર ફાર-
 બરે ગુજરાત લનાંદુશ્વર સોસાએડી રચાવી; એ જ સાલમાં
 મુંબાઈમાં જીવિવર્ધે રાખા રચાઈ; એ જ સાલમાં ગુજરાતે
 નવયુગ ખેડે.

૧૮૫૭: ઇતિહાસનવેરો કંને બળવાની સાલ કહે છે;
 હું કંને સારવત દિધીએ શારદાપીઠની સાલ મહું છું; મારણ
 કે Pen is mightier than sword બળવાની ઉપલબ્ધવાલ-
 થી શારદાપીઠની ઉપલબ્ધવાલ અતિ મહાન છે ૧૮૫૭માં
 બળવો થયો એ જ સાલમાં કલકત્તા, મદ્રાસ, મુંબાઈની શારદા-
 પીઠો રચવાઈ; બળવો દાબીક હતો. શારદાપીઠો ચિત્ત છવ છે

૧૮૫૪માં વડનો દિરખાય ૧૮૫૪માં ફેબ્રુઆરી ખાતા
 રચવાયાં. ૧૮૫૭માં શારદાપીઠો રચવાઈ. એ શારદાપીઠોએ
 સાતિથી કાંતિ કીધી અને ફે છે.

એ પછીની ઇતિહાસપ્રખ્યાત સાલ છે ૧૮૭૫. એ સાલમાં
 વડોદરામાં રાજપલટો થયો અને મહારાજ સવાલસવ માયકવાડ
 ગાડીએ આવ્યા; અને એ જ સાલમાં મુંબાઈમાં આયેસમાજ-
 ની રચાવના થઈ. પછી પશ્ચિમ પૂજતી પ્રભ પૂર્વ પૂજતી થઈ.

એવામાં થીએસોફિકલ સોસાએડીની રચાવના થઈ થીએ-
 સોફીએ પૂર્વ પશ્ચિમની સંસ્કૃતિઓની તુલના કીધી ને કહ્યું કે, પૂર્વ-
 ની સંસ્કૃતિ અધ્યાત્મવાદી છે; પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ જડવાદી છે

એવામાં પ્રહાનંદ કેરાલચંદ સેન હિંદુભરમા પૂર્યા;
 ઇંગ્લંડ જઈને ત્યાં 'East and West' પ્રખ્યાત વ્યાખ્યાન
 આપ્યું; એમના સિંધ્ય શ્રી પ્રતાપચંદ મજૂમદારે 'The
 Oriental Christ' નો ગ્રંથ લખ્યો નવાચરો હોય તે એ
 મહાગ્રંથવાચરો. એણે હિંદની પ્રિયતમાવાગામ પલટો કીધી.

એવામાં પં મેક્સમુલરે જગવેલનું અંમેષ બાબંતર કીધું.
 Sacred Books of the East છપાવા માડી, યુરોપના દેસ
 દેશમાં પોર્વાત્ય કોમેસો બારવા માંડી 'What India
 Can Teach Us' નો ગ્રંથ પ મેક્સમુલરે લખ્યો. એવામાં
 પરગદેસ રામકૃષ્ણ થયા, એમના કિયે સિકાગોની વિશ્વ-
 ધર્મ પરિષદમાં હિંદુ ધર્મનો ડોકો વચાડ્યા.

એવામાં ત્યારના પ્રિન્સ ઓવ વેલ્સ હિંદવાજાએ આવ-
 ળ્યા. એવામાં ક્યસરે હિંદનો દિલ્હી દરબાર લલકયો અને

એ રાજપ્રકરણી દરબાર વચ્ચે એક સંન્યાસીએ કોઈને
 જોડે ગયો, દિલ્હીના મયદાનમાં, પાંડોની રાજધાનીમાં.
 એ સંન્યાસી તે મહર્ષિ દયાનંદ સરસ્વતી, પરમ નૈમિક
 અલ્લયારી પછી-હિંદુ ધર્મને Static થી Dynamic થયો.
 દયાનંદ અને વિવેકાનંદ આપણા નવયુગના હિંદુ ધર્મના
 મહાન Dynamic Forces હતા. પછી પશ્ચિમ પૂજતી પ્રભ
 પૂર્વ પૂજતી થઈ.

પણ ધર્મના Dynamics સાવિક હોય, રાજસકેતામસ
 ન હોય. પ્રિયતો વધતોએ ચડાવ્યો, માથે કાંદોને મુઝ
 પડેલોએ, પણ ઈશુ પ્રિયત તે એટલું જ વડી, 'Father
 forgive them; for they know not what they do'
 સ્વામીસાચણુ ગુજરાતે આવ્યા. ક્યાંક ઉમથા વડ્યા,
 ક્યાંક ટેખાયા પડ્યા, સદુ સહા. અગદાવાદમાં પેસવા ન
 લીધા તે પછી આરોણું કહી પાખા ગયા, અને પાછા આવ્યા
 ત્યારે મહેલ અધિકું મંદિર જાંધું

અને મહર્ષિ દયાનંદ! સગરોર ઉગામી વધેરવા આવ-
 નારને મસ્તક ધણું. મદારાખાણએ ધસલેથી કોઈકેલની
 મહાનાઈ ન સ્વીકારી. હેર દેનારને છપતશાન ટીપું પેથાની
 પાટનગરીમાં સ્વામીજી ગયા ત્યારે એક ગથેડા ઉપર બસકું
 વસે ગાળી સપથસ મારણું હતું એ જ પૂજા આજ સ્વામી
 છની જ્યંતી બ્રજવે છે.

દયાનંદની ધાર્મિક Dynamics સાવિક હતી; મારણ
 કે સ્વામીજીના નવજન્મો નદીમારે થયા હતા. સ્વામી ર્થા-
 નંદ સરિયુજ હતો.

સ્વામીજીનો જન્મ થયો ડેમીને કાઠે; સંન્યસ્ત જન્મ
 થયો નર્મદાજીને કાઠે; મેધાજન્મ થયો જગનાજીને કાઠે—
 ગ્યા શ્રી ઇષ્યચંદ જન્મ્યા હતા ત્યાં મધુરાનગરીમાં, શ્રી
 વિલ્લંદ સ્વામીના મઠમાં. મહર્ષિ સરિયુજ હતો. સરિ-
 તાના સગ જજસાવિક ને અખંડ મવાહી હતો.

મહર્ષિએ શું કું કીધું? કોનો કતાર આયેસમાજનો ઇતિ-
 હાસ આપ્યો. હું તો સૂચ કચાઈ છું કે મહર્ષિ દયાનંદે
 કરમાએસા હિંદુ ધર્મને સજીવની છાંટી સજીવન કીયો. મ-
 હર્ષિએ કચાપનાના ચેાષકીમાં વગાડ્યાં. હિંદુ ધર્મનું પ્રત્ય-
 સ્થાન કીધું. હિંદુ ધર્મનાં બારણાં ફરીથી ઉઘાડ્યાં, ખણ
 જમને મણિ. પછી ડો. ક્રીસ્ટ, જયરામ ક્રીસ્ટ સઘ સઘ્યા.
 તે પૂર્વે ૧૮૬૨ પછી એ મેતિહાસિક ચમકાર થયો.

પછી હિંદુ ધર્મની જતુ પલટાઈ. પાન જોતરી નવચેર
 પ્રગટયા, ત્યારથી હિંદુ ધર્મની નવચેરત બેડી. પુરુષચેર
 સ્વામી દયાનંદે હિંદુ ધર્મનું આંખાવાડિયું મહેસાંણું ડો.
 જયરામ ક્રીસ્ટ કહે છે કે 'Hinduism is a Living
 Religion.' ગુજરાત અને હિંદનો ઇતિહાસ કહે છે કે, કર-
 સનદાસ ને ક્રીસ્ટની વચ્ચે ૧૮૬૨ પછી મહર્ષિ દયાનંદ થયા.
 દયાનંદે હિંદુ ધર્મને સજીવની છાંટીને સજીવન કીધો.

કુલુ

*** બ્રિટિશ હિંદમાંના હિમાલયમાં 'કુલુ રાજી' એ સર્વ-મુન્દર પ્રદેશ ગણાયો છે. હિંદમાં જન્મેલા અને આવાત યજ્ઞોના બધા ધર્મોની અસર તેના પહાડી રહેવાસીઓ પર થઈ છે ને એને લઈને એના રહેવાસીઓમાં આ-સમજના છતાં ફગમણુ ને વૈવિધ્ય ખીલુ છે તેવું આ દેસું બતાવે પણ રસમણું લાગશે.

તા. ૨૬-૧૦-૩૬.

ગઈકાલથી અહીં દરેકને મોટો મેળો લાગ્યો છે. નાની-ચતરીકે એ મેળો નેવો ખરો, એ નખતે આ તરફના પહાડી ગામોના અને ખીલતે અસંખ્ય લોકો એકઠા થાય છે. મેળો સાત દિવસ ચાલે છે અને અહીં વખણાતી અને થતી બધી વસ્તુઓનું બાજર ભરાય છે. અહીંના માણસોની મસ્તતા અને રહેતાઓ અહીં જ પૂરતો ખાસ આવે. અહીંના રીત-રિવાજો અને રમવાના વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને ધર્મોલ્લસા પણ મેળામાં જાન આવે.

તમે જાણતા હશો તેમ અહીંનું સુરિદેવો તેમ અનુપમ કહેવાય. હિંદના આ ગાંધા બાગો મેળો નેવા તો ખરા જ. અહીંના માણસો પણ હોંઘેલાં જીવે છે એવા નથી ધણા જ બધા અને જાણુ હોય છે. પણ આફસોસની વાત એ છે કે અજ્ઞાનમાં સળહતા એ લોકોમાં મેળનમાર્ગી આવતા માણસોના સહવાસે કેટલીક અવ્યવસ્થા બની શકે છે. ધૂરડી ગમેલ છે; ભેકે એકદમ જોડાણમાં આવેલ ગમેલ બધી જવા માર્યા હશે હિંદુ, ધર્મના ઉદ્ધાર માટે અને પ્રાગૃહ્યોગની ખીલવણી અર્થે અહીં પહોંચેલાં રાષ્ટ્રવેદીક માટે જાહેરું કાર્યોત્સવ છે. ખેડેનાર અહીંના માણસોની આવૈકિ બાવના ઉચ્ચ છે તેમની પાસે હસ્તકળા છે એમના સિદ્ધાંત કોસાધ્યના નમૂના પણ જરૂર જોવા મળે. પણ અજ્ઞાન અને જરીનીતે કાચે તેમના ઉદ્યોગો બિનાશને પંથે જઈ રહ્યા છે. હિંદના કંઈક નેકા હિમાલયમાં આવી ગરીબીનું શું કારણ હશે, ખરું? અહીંના શ્રામસમાજને ઉચ્ચ નજરે લેતાં જે આ બધું જાણ્યા આવે છે.

: મુખ્યત્વે અહીંનાં પેટાં, જનને એનની વસ્તુઓ વખણાય છે. એ પેટાં જીનાળે હિમાલયની કાંઈ આવેલ લાઠોલ, ચાર-કંદ વગેરેના મેળનામાં ચરે છે. તેણે ઉઠાંચ પાસને માને આવે નહય છે. અહીંનાં સુકરજન તેમ કહે છે કે દુનિયામાં બધે મારફ્ટર છે. એની ધણી જાનો ધાય છે અને બધામાં એક મકારની સુરેસાધારણુ સીસમ હોય છે, ને હિંદના જીન બાગોમાં થતાં સુકરજનોમાં ધણુંખરું મારફ્ટ નહોતું થઈ એ સુકરજન રોજ પેટાલરી આઈએ હાજો.

કુલુ ને કાંચના વેંત્રી અંગેષમાં 'ધી વેંત્રી જીવ વોંદુ' કહેવાય છે; અને સાથે અહીં જ્યાં જુઓ ત્યાં દેરકેટ દીરંગેના નેવા નદી વહી રહી હોય અને તેને કિનારે હિંદુ ધર્મની સ્વાતંત્રતા સૂચવતું એકાદ મુન્દર પુરાણું દેવાલય સીકી રહ્યું હોય.

કાળી બાલુ • કુલુની ઉચ્ચ કોમળી એક યુવતી

જાણી બાલુ • દરેકના મેળાની રમવાના

જાણી બાલુ દેવાલયનાં ધાટ પણ જુદો જુદો હોય છે. અને તે સકારણ છે. અહીંના ધર્મ નાગવખાણી કાઠાંત થતો આજની રિધતિને પહેલેથી છે ને તેના ધડનામાં હિંદુ, ખીજ, મુસલમાન અને શીખ બધા ધર્મો બાગ જાળવી મયા છે. અત્યારે પણ ધણું મંદિરોમાં નાખ અને ખીજ ધર્મના પ્રતીક રૂપી કોતરણીઓ મળી આવે છે.

કુલુના જોશના મેળામાં ત્યાંના બધા જ પહાડી ગામોના માણસો, પોતપોતાના ઈષ્ટ દેવતાઓ સહિત એકઠા થાય છે. ધણુંખરું તેમા બજવાન શાકરની મૂર્તિઓ હોય છે ને તેઓ પાલખીમાં લાવે છે મુખ્ય દેવતા રામચંદ્રજીને ગણવામાં આવે છે. કુલુના રામમંદિરમાંથી તેમને રથમાં પ્રસરવામાં આવે છે નાને રથવાજા દ્વારા મેળો વચ્ચે લઈ જઈ ત્યાં સાત દિવસ માટે એક મિસા બંધવમાં તેમની સ્થાપના કરવામાં આવે છે. ચોતરફના પહાડમાં આવેલા બધા જ પહાડી ગામોના દેવાલયોમાંથી એકેકે દેવદેવીઓને ત્યાં રામ-ચંદ્રજીના દર્શનાર્થે લાવવામાં આવે છે-નથી આવતા મામ વસિષ્ઠ નેવા રામચંદ્રજીના શુક.

મેળામાં કેટલાક મિસા માણસો પોતાના તંત્રીઓ લખાવી રહે છે. સાને ત્યાં કચેરી કે જોડક હોય છે; સેગિયા પણ તેમા હોય છે. તે વખતે ત્યાં માણસો ક્રીકિક કોટરે તેમને દેરી નાચ રે છે. વચ્ચે વાંછેત્રોવાના મિસે કે ગેમા રહે અને તેને ફરતા નાચનારઓ, ફેસા અને મનાલપિચ્છની કસગી લખાવી નાચતા ધૂરે કોઈ કોઈ ધુલવી તરવાર કે કોરાલ કોઈ જીન દણીજારતો પણ કપયોગ કરે છે.

દલથી કોમળી આમળીજા મેળામાં દરેકની આમ લે છે અને પૂરતો આનંદ અનુભવે છે. કહે છે કે આ તરફના પહાડીઓ મેળાની કમાળી આ મેળામાં લેડે છે. પણ જરી રીતે આ જ સમુદાયમાં આનંદ કરવાનો એમનો રમય કે એક આજ મોકો અગ્રી સામા નહિ તો કોમળે તે એમના દસ વીસ ધરના મામડાના કોઠાંતમાં કોમળી નતુનાં કલ્સાદથી ક્રમ કરતા રહેવાનું કે શીખાયે મેળાને ગરીબીની બેઠીમાં

જકાકા પોતાના હરિદ ધરમાં ગોલાદ રહેવાનું. તેમનાં સર્વેષણ પણ દયોર વખતે ચતા જાગ્યા.

હિમાલય પારના લાહોલ અને ચારકંદ જેવા પહાડી દેશ-કાચોગાથી ધેરાં અને બકરાંના ટોળાં શીખાણે કુચ અને કાંગરામાં ચરવા આવે છે સીંચા અને નાના બાળકો પણ એ પરિશ્રમભાગમાં આખાં કુટુંબ અને સ્થાપર મિલકત સાથે ફરે છે.

ધેરાં કે બકરાંની પીઠ પર પણ ઊગ કે ઝંઝેરા જ કોઈ બીજે મોજ લાદવામાં આવે છે એ કામ મારે, ખચરદેનો પણ પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે. માણસો પણ મોજ ઉપર છે ત્યાં તેઓ પકાવ નાળે છે ત્યાં નાની સવરીઓનાં ધર બનાવી રહે છે સાથે તેમના દેવતાઓ અને ધર્મચુક (ભામા જેવા) પણ હોય છે. રાંપની સાથેના એક જે વલતના નાના મોટા કુતરાઓ બહુ વફાદાર અને નિશિષ્ટ ખાસીઅતના હોય છે એ માણસો ખુશમિલજ અને મરત દેખાયા.

આદીનું મનાલીનું મંદિર ખાસ તેના જેવું ગણ્ય નિવેશ-નાપત્ર મંદિર યાત્રિકાર પ્રખ્યાત શિદ્ધિદાયક એ બાથેનું આદીના ઇતિહાસ વિષે કશું બધાર નથી આવ્યું એમ કહીએ તો આવે તો કે સાતમી સદીમાં ચીના યુસાફર હુએનસે આદીની મુલાકાત લીધેલી, પણ પ્રમાણબદ્ધ ઇતિહાસ તો પદમ્પી સદીમાં શુદ્ધિસિદ્ધતા રાખવાદોહણથી જ રાજ થાય છે.

૧૮૧૪માં ત્યારે પહેલા શીખવિદ્ધ પૂરા થયે ત્યારે જલ્દયર દેશના સાથે આ મદેશ પણ બ્રિટિશોને કબજે ગયો અને લાહોલ તથા રિપરી સાથે કહુ પણ કાચરા વંશીની એક તહેસીલ બની ગયું.

કહુને બ્રિટિશ હિમાલયનો સર્વમુદર મદેશ નબુનામાં આવ્યો છે. શ્વાસ ને પાંચતી નદીનાં ખીડાં પાણીનો રવાદ તો છત્રનખર યાદ રહે. મણિકહુ, વસિષ્ઠ ગંગે આપણા તાપસીનું તપસ્થાન ભેતા હિંદના ગૌરવનો, અને બારફી નદી, બારફીના પહાડો, ઊના પાણીના જરણો, ઘોધ, નિવિધ નનરખતિ વગેરે નિસર્ગશ્રીના અવનવા રોષ ને ઝંઝો ભેતા સદેને હિંદની ભવ્યતાનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આવે છે.

—રાગસિદ્ધહ કા રાહોડ

ચરેતર ચિત્રકળા મહર્ષીન પ્રસંગે

તમારા પ્રદર્શનમાં મેં બહુ સુદર ચિત્રોનો સંગ્રહ જોયો છે. ચિત્ર શબ્દનો અર્થ કરીએ તો ચિત્રસ્તંભવિતને સ્માકાર, એટલે ચિત્રને આનંદ આપે તે ચિત્ર એમ અર્થ થઈ શકે છે. ચિત્રકળાનાં અનેક ઝંઝો છે. કશું અંશ વધારે સુંદર છે અને કશું નથી તેમો નિલુંષ પ્રક્ષેપ ઉપર આધાર રાખે છે પરંતુ તમે બધાએ દોરેલા ચિત્રો મને અનેક રીતે સુંદર લાગ્યાં છે, અને તેથી આજે મને ખરેખર ખૂબ આનંદ થયો છે.

ચિત્રકળા એ નવા જમાનાની આધુનિક કળા નથી પરંતુ નૂના વજનની અતિપ્રચલિત કળા છે. રામાવલુમાં પણ ચિત્રોની વાત આવે છે, આપણા પૂર્વજો પણ મકાનેની દીવાલો

ઉપર ચિત્રો દોરાવતા, કારણ કે ચિત્ર એ માનના મોટા તમામનું મન રંજન કરી શકે છે. ચિત્રકળાનો વિકાસ અને મનુષ્ય-વતિનો વિકાસ એ બંને પરસ્પરાવર્તી વાતો છે. એકમા વિકાસની સાથે બીજાનો વિકાસ જરૂર થાય છે. ચિત્ર એ મનુષ્યના વિકાસને વ્યક્ત કરવાનું સાધન છે ધનુષ્યે શહેરોમાં હજુ પણ ચિત્રોના ચોરસા બધા મુંદર નમૂના એવામાં આવે છે કે તેમની ખૂબ કરવાનું ને તેમની આગળ શિર્ષ નમાવવાનું સ્વાભાવિક મન થઈ નય.

ચિત્રકળા પ્રદર્શનમાં રંગોળીનો વિભાગ રાખીને તમે વાહુ કાની બેઠેનો આગળ એક મુંદર વરતુ રવળ કરી છે. મને તો કલ્પના પણ નહોતી કે ચિત્રોતરમાં આવી સુદર રંગોળી પુરાની દરો હું હમાખું જ મુંગાઈના પ્રદર્શનમાં રંગોળીનામ એઈ આવ્યો છું અને હું મગરૂરી સાથે કહી શકું છું કે અહીંનું રંગોળી કામ ત્યાંના કરતાં પણ સુંદર છે. આપા મુંદર નનુના ફોટોગ્રાફ પાડી વર્તમાનપત્રોને મોકલી આપી આપણે બતાવી આપતું એટલે કે ચિત્રોતર એ આગાઈને જેમ કળાવેદે છે શુક્ર મદેશ નથી રંગોળી એ સ્ત્રીકળવળીનું નેક મુંદર અને આર્થિક સાધન છે રંગોળી ચિત્રો વગેરે મનુષ્યના આત્માના સૌંદર્યનાં પ્રતિબિંબ છે એટલે કે ચિત્રકાર કે રંગોળીકારને આત્મા એટલા પ્રમાણમાં મુંદર હોય, પવિત્ર હોય તેટલા પ્રમાણમાં તે પોતાના ચિત્રમાં કે રંગોળીમાં સૌંદર્ય-આર્થિક લાગી શકે છે સુંદર ચિત્રો પ્રિયોના હૃદયમાં પણ એક ભવ્ય પવિત્ર વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે. એટલે જ મુંદર ચિત્રો આજરકતા એકા મહત્વની છે. તેથી હું તમને જાને વિનવતી કરું છું કે પાણીની પરજો કે જાનની પરજો વધારો છે તેમ તમે જના પોતપોતાના મહાનની એફર અને બદાર સુદર ચિત્રો દોરાવીને ચિત્રકળાની પરજ મહાવતે, જેથી કરીને જતાઆવતા યાત્રિકો પણ તે ચિત્રોનાં દર્શનથી પોતાનું મન વધારે વિમલ બનાવી શકે અસલના વખતમાં મોટા મહા મોની દીવાલો ઉપર ને સુંદર ચિત્રકામ થતું તેમો આ જ હેતુ હોયો એટલે.

વળી કોઇ એમ ન માને કે ચિત્ર એ માનને બંધન આપવા મારેનું સાધન માત્ર છે. ચિત્રમાં તો આખી મનુષ્યવતિની ઇતિહાસ સમાવેશો છે. ચિત્રકળાની પ્રગતિથી મનુષ્યવતિની પ્રગતિનું મોપ નીકળી શકે છે, એટલું જ નહિ પણ ચિત્રો એ દરેક જમાનાના સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનું સમકરણ છે ચિત્રકારનો પોતાનો ઇતિહાસ પણ તેનાં પોતાના ચિત્રો બેતાથી કલ્પી શકાય. આ રથને મારે ચિત્રકારેને-કળાની ઉપાસકોને-એક વાત જણાવવાની રહે છે કે કળા માત્ર પવિત્ર છે, દેવી છે, પૂજ્ય છે; એટલે કોઇ પણ કારણે કળાના પવિત્ર નામને કલંક લાગે તેવું કોઇ પણ કાર્ય ગમે તેવાં પ્રયોજકોની લલચાઈને પણ કરી ન જ કરીશ. કળાના ઉપાસકે સદાય પવિત્ર રહેવાની જરૂર છે. ચિત્રકાર પોતે એકે અમર ન હોય,

પેટસાર મહાસ દેખવણી સરકાર તરફથી વિચારના તથા સાધના તથા અનુભવના હરીફાઈ દરમિયાન થઈ શકે છે. આથી મનમાં વિચારના માટે અભિવ્યક્તિ ઉત્તેજન પામે છે આ વખતનું પ્રદર્શન નાર મામે બરવાના આગ્રહ હવે થયે છે નવતે મહાસના સંગતા વિચારના વાહ સમુદાયના પંડિત, વાહ સોની અને વિચારનાર્થીઓ અને પડેનાના કીચાડના પ્રદર્શનનાં વિશેષ આકર્ષણો બન્યાં હતાં, ખાસ કરીને મિ. રામચંદ્ર અને મિ. સનડેની રચિતઓના પ્રદર્શનમાં ઉત્કૃષ્ટ નમૂના રજૂ થયા હતા. ઉપર • પ્રદર્શન તથા રચિતઓનાં દર્શકો સાથે એ પ્રસંગના મહેમાનો શ. બ. ચાંદિદમાઈ હાથીમાઈ અને પેટલાદના દાન-વીર શેઠશી તથા ર. મ. રા., શ્રીમાન ઠાણમાઈ તથા ચિવગુરુઓ શ્રી સમભાઈ અને બીજાઓ નજરે પડે છે

પણ તેની કૃતિઓ અમર છે એટલે વિચારનાની હવાતી વાદ પણ તેનાં વિશેષ બાંધે પ્રવેશ લેશે સરકારના કે નીચે ઉતારવામાં અગત્યનો કાગ વાળવાનાં છે. મારે વિચારના પવિત્ર છે એના કાગ આશવથી પીળીને હામ આડકાંડે વિચારના મહિમા નાનિરૂપી નથી આપણાં પુરાણોના વિષ્ણુ-પુરાણમાં તે એક સ્થળે એમ લખ્યું છે કે વિચર વિનાનું ધર સ્વચ્છાન સંગાન છે. ધરમા સારાં પુસ્તકોની નેટલી જર છે તેટલી જ સુંદર વિનોની જર પણ છે. મને જરૂર આવી આપવાથી આજે ખૂબ આનંદ થયો છે. સ્વામી દવાનંદ સરસ્વતીએ આજે સંસ્કૃતિના કદાર અર્થે અનંકશુક્રકૃતિ સ્થાપ્યા છે, તેમ બાદ સમગ્રાણે આવી ચોજનાઓ કરીને અને તે દ્વારા લગતા કળાપરોને પ્રતિષ્ઠાદાન આપીને નેટલા નેટલા વિચારના તૈયાર કર્યા છે તે બધા એક રીતે કળાનાં ધાર છે, વિચારનાનાં ગુરુકૃતિ છે એકમાર્થી અનેક સ્વ સમગ્ર ચરિત્રમાં કળાનું પાતાવરણ નથી અને આખા મદેશની કમીત કરે એવી મારી અંતઃકરણી અભિલાષ છે.

આ કદેશ પાર પાડ્યા મારે વિચારનાએ એટલું તે સદાય લક્ષ્યા સખતું નેહરે કે તેગણે સમાજની વિષ્ણુ પદીને

ચોતાના મિત્ર વિષયમાં સ્થાપના સદેવાથી તેઓ ધારે તે સ્થળે નહિ પડેથી શકે. સમાજમાં રહીને તેઓમાં કળા માટે આદરમાન ઉત્પન્ન કરે, કળાની સુવાસ સમાજને અંધારે ખૂણે પણ પડેઆડે અને તેમ કરીને સમાજને પણ તમારી સાથે લઇને લેશે જોરે અખૂર પીરજ અને અવિરત સમ રૂપી જે પાળના બળે હરકોઈ વિચાર સમાજને સાથે લઇને લેશે સમયે પરંતુ એટલું વાદ સખતે કે કળા કોરડા પર ન જ રોલે હાથેનું આવાહન પવિત્ર સ્થળે પવિત્ર પાતાવરણમાં જ થાય છે. તેમ કળાદેવીનું સ્થળ સુંદર પવિત્ર અને સુગંધીમય હોતું જોઈએ રોજનીથી સુરોગિત, સુગંધીથી વરસૂર અને શુદ્ધ પાતાવરણ કળાનું પોષક છે. મારે એમ કળા પવિત્ર છે તેમ તેનું સ્થાન પણ પવિત્ર સખતે. આ કળાની રચિત પ્રસાદી સમસ્ત ચરિત્રમાં ખૂબ પ્રસારે એવી મારી આગિય સાથે તમે નધાએ મારે કદેઈ સાતિથી અને મીરજથી સાંજતું તે બન્ધ આખાર માનું છું અને ચરિત્રના એક ખૂણમાં ખેસ કરાવી આજું સુંદર કામ નોવાની ને તક આપી તે બન્ધ કાર્યકર્મો તરફ મારે જડ્ય ન્હાન કરે છું.

— સંવિચાર મ. રાવળ

બાવીસ વાર્તાઓ

હસ મર્મોળા હાસ્યની અને
બાર મત્ત પ્રણયની

શુભરાતના શરૂઆતના નવલિકાલેખકોમાં
જે મોખરામાં પ્રકાશ્યા તે
'મહાયાનિલ'ની એ કૃતિઓ

રવિશંકર રાવળ, કલુ દેસાઈ, રસિકલાલ પરીખ ને
સ્વ. ત્રિભુવન પટેલનાં ચિત્રો સાથે, સુંદર રૂપરંગમાં
કીમત બે રૂપિયા • પોસ્ટેજ છુટું

ગોવાલણી

અને બીજી વાતો

મળવાનાં ઠેકાણાં : કુમાર કાર્યાલય અમદાવાદ
આર.આર. રોકની કંપની • પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ • મુંબઈ-૨

ફાટો-હરીફાઈનું પરિણામ

ઉપર : 'અમારો મોતીઆ' - ત્રાજ દિમતરામ મહેતા
(કરાચી), નીચે : 'બાવિસ' - બાઈ કર્નુર
સાથ અમદાવાદ, બીજી દિનામ.

નવચેતન

એપ્રિલ : ૩૬ના અંકથી દર માર્સે
૧૦૮ પાનાંનું વાંચન તેમજ
અનેક ચિત્રો આપે છે

આ નવા, 'દળદાર' ને આકર્ષક
'નવચેતન'ના જરૂર આહક બનો
વાર્ષિક રૂ. ૬૦ = હિંદ બહાર રૂ. ૮૦
જુરક રૂ. ૦૦૦

'નવચેતન' ઑફિસ
૨૫ પોસ્ટલ સ્ટ્રીટ, કલકત્તા

ગુજરાતી પ્રકાશનોમાં અપૂર્વ

૧. આમાં અતિશયોક્તિ નથી. આં અગાઉ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અજંતાની કલા પર એક પણ સ્વ-તંત્ર પુસ્તક પ્રકટ થયું નથી. રવિ-શંકરરાવળ જેવાને હાથે અજંતા-ની કલા પર એકેએક મુદ્દાની ચર્ચા કરતો, વિગતથી લખાએલો વિ-સ્તૃત પરિચયલેખ, અને કાકા-સાહેબ કાલેલકરની કલમમાંથી આવેલી અજંતા-કલમના એક ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રની પિછાન એ એની લેખનસામગ્રી છે.

૨. અને ચિત્રોથી તો એ, ભર-ચક છે. ત્રણ ત્રિરંગી ચિત્રો એનાં પાનાંઓને રંગમય કરી દે છે; આર્ટ પેપર પર છાપેલાં સોળ પાનાં ભરીને અનેક એકરંગી આ-લેખનો, ફોટોગ્રાફો વગેરેની સ-મૃદ્ધ સામગ્રી એમાં સભર ભરી છે; અને પાને પાને અજંતાનાં શોભનોનાં રેખાંકનોની કલાત્મક છાંટ, મન પર અજંતાના વાતા-વરણના સંસ્કાર ફેરી રહે છે.

૩. ખરેખર, કલાત્મક પ્રકાશનોમાં એ અનન્ય છે.

દોઢ રૂપિયાની કીમતમાં, અજંતા ઉપર, આટલી સમૃદ્ધ સામગ્રી-વાળું એક પૃષ્ઠ પ્રકાશન આજ લગી બહાર પડ્યું નથી.

કીમત રૂ. ૧-૮-૦;

રજિસ્ટ્રેશન સાથે પોસ્ટેજ ૦-૫-૦.

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪

અજંતાના
કલામંડપો

રાયપુર • અમદાવાદ

કુમાર

આવતી
કાલનાં
નાગરિકોનું
માસિક

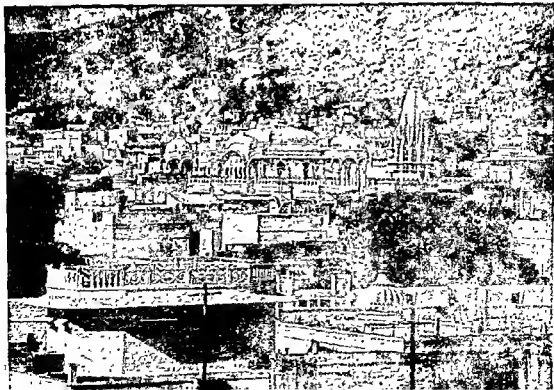

વર્ષ તેરમું. અંક પાંચમો

વૈશાખ. ૧૯૯૩

તંત્રી. રવિશંકર રાવળ સંપાદક. ગણુભાઈ રાવળ

અંક ૧૬૧મો

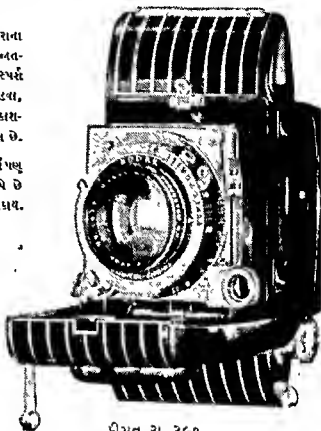
નવો કોડાક બ્રાન્ડ મ રપેશિયલ

કોડાક 'બ્રાન્ડ મ' રપેશિયલ એ મીનીએચર કોમેરાના ડિઝાઇનમાં એક નવો ન પાડે છે અને બત-પસંદગીના કોઈ કમદા સાધન જેવાં એનાં દેખાવ, સ્પર્શ અને ગોચર છે. અસાધારણ 'અપર' ચિત્રો પાડવા, વીળળીવેળી ઝડપી ક્રિયા ઝડપવા અને મામૂલી પ્રકાશ-વાળાં ચિત્રોને છઠ્ઠાવ આપવા માટે આ એક આદર્શ કમેરા છે.

એનું બેવડું લેન્સ વાઈનડર, સૂર્યાતિરુશ્મિચિત્રોમાં પણ શોયની આગી જેવી એવી તે બારીક વિગતો આપે છે કે જેમાંથી સર્વાત્રમ એન્ટરટેઈનમેન્ટ નીવડવી સઘવ.

આ એની વિશિષ્ટતાઓ છે

- ચિત્રો લેવામાં ગોળ ઈનેરંગ બાળતો સહેલ પણ અપવાદ ન રાખવા દેતી સર્વોત્ક્રષ્ટ બનાવટ પ્રમાણે બનાવાએલો નવો કોડાક એનાઈઝેઈડ 'એક્ટોર' 120 સુપર લેન્સ
- દુષ્પ્રાપ્ય પ્રકારના અવવા ઝડપી ક્રિયાઓ સામે પણ પૂરો અવકાશ આપતા, 1 થી 1/1000 સેકન્ડ સુધીની નવ ઝડપના આંક સહિતનું 'કોમ્પર' — સ્પિડ શાટર.
- કોડાક અને લેન્સ બંને એકાસથે સાધવ, રિપેટ ફીલ્ડ, સરકરી ઢળનું બેવડું લેન્સ ફાઈનડર, ફિલ્મના આપમેળે ચતા કેન્ડ્રીકરણની કસામત દરેક એક્ટોર ઝર વખતે ફિલ્મને બરાબર કેન્ડ્રમાં શાલી મૂકે છે.
- ચંચમાં ઢાળેલા એક્ષુઝિનિયમના બોખા-વાળો રટેઈનલેસ પોલાદના ફિટિંગ સાથેના આ 'બ્રાન્ડ મ' રપેશિયલ તમારી હથેલીથી ચે નાનો છે.

પ્રીમત રૂ. 360
દ એક્ટોર ઝરવાળી 'એનાઈઝેઈડ' અથવા 'સુપર એક્ટ' ફિલ્મના દરેકના રૂપવતી 11 આનો

**પૂર્વરંગી
'રિડેસ'**

દરપથિય બેખાલી રતાડે
નરાકે અથવા તે એમ ને
એમ એવા મારે, કોડાક
'બ્રાન્ડ મ' રપેશિયલમાં ભ-
રેલો નવો 'કોડાકોમ' લિથમ
(નાજેનમાં આવવાની છે
તે) ભરના, રંગોળી ભળક-
લરી પારદર્શકતા નમે
નિદાળી શાસી

કોડાક લિમિટેડ
કમ્પાઈલ્ડ ટેકનિકલ સર્વિસ
મુંબઈ • કલકત્તા
લાહોર • મદ્રાસ

એક વૈવિધ્યપૂર્ણ મીની એચર કેમે

ସିଦ୍ଧି

နှစ်စဉ်

अ. वि. ३

बाली

लेखः

ବିଦ୍ୟାଗୋ

નેપથુરનું ઓક દરવ (ફોટો)
 મહીઆરી (પૂર્ણિમા)
 અંતરનાં-હેત (ફોટો)
 રવ. સાથીને અંતરિ
 ફોટો-હરીકાળનાં ચિત્રો

‘एवनि’ विद्या
मृत्यु पञ्चमो प्रदेश
अग्नि
कवितासूरी
पुताक्षो दीपक

આત્માત્મ મુરતિ કમાલ
અર્ચનામાં ચિતારો
મુખ્ય ભૂમિ
પરદેશી વસ્તુઓનું પ્રદ
દીવારની
અનાદીગ્યનાં બે કાચે
અવગું પદોદ
મારી સદર
ગજરાની લખસિધિ

વિગતમાં સ્પષ્ટિ
 ફોટોગ્રાફી વિભાગ
 સીડીઆલ મેનો કક્ષો
 મેડીના પાન
 ગાથા
 ગાથાની નજર
 ગાથા મહિનો (મે) ગાથા
 મહાદેવનર (ગાથા)
 ગાથાનો ધાર ( )
 ગાથાની
 ઉદ્ધવ પાન

સૈયદ પાલનાપુર પૂર્વ
નંદલાલ વસુ મુખ્યચિત્ર
જે જોન. લીનનાલા ૨૪૦ સાથે
કાર્તિકલાલ દ્વિ ૨૪૨ ,,
મુખ્યચિત્ર પાલગ

“भारत”
 “रामायण”
 भारत
 वेदविद्यालय, पुरी, कलकत्ता
 भारतीय दर्शन २३०
 बौद्ध, महाविद्यालय २४४
 अष्टांगिक दर्शन २२५
 वैदिकदर्शन २२६
 पञ्चतन्त्र २. शास्त्र २३०
 रामायण का आलोचनात्मक २४८
 प्रभुत्व का धर्म २५५
 धर्मशास्त्र २५६
 वैदिकदर्शन २५७

	३५१।	२३७
	पञ्चमाला भाट	४१२
भारती कलाशिक्षिणी)		२५३
		२९४
	२४८,	२६६
		२६६
लेखा		२७०
) मनुभाष्य लोकाद्वी		२७१
) 'सु. ६३'		२७२
		२७३
		२८०

મુકામ-ભગવાનના નામના નગરી અને પ્રસિદ્ધ સંચિત્રોના મળવાનું કુશળ પ્રિન્સિપલ કુશળ કાર્યાલય
૧૪૪૬ મુજબુદ સ્થાપનાવાસ; જાણિક લક્ષ્ય ૩, ૬, પદેશિના ૧૨૩; ૭ માસિક લાભાનુ
મ. ક. કુટુંબ નક્કરના ૧૦ માસ. મુખાપ્રાપ્તિ એવં-૧૦ માસ આપ. જે કદી નહીં, મળેને ગી.
જનનાનાસાધીક નહીં, પ્રિન્સિપલ સીકા; મુજબુદ નામના સોલ એવં-૧૦ મળવા પ્રકારના પ્રિન્સિપલ સીકા

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કૌપીસામંદથી સજ્જિત છે.

વિજ્ઞાપીઓ, વેપારીઓ, વકીલો અને બીજા મનુષ્યો કામ કરનારોએ એના સેવનથી આત્મવળ એવું પોષણ મ
તાનાં-મોટાં, માંદાં-સાદાં, નાખળાં-સખળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સો કોઈ એવું સેવન કરી શકે ।

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન

ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિદ્ધર, અશ્વક, કેસર, કરતુરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક ચાટણુ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંછુ આયુષ્ય તથા સારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
બડ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કોમલ

૫૦ રત્નના પાઉનો રૂ. ૧૦
અરધા રત્નના પાઉનો રૂ. ૨૦
એક રત્નના પાઉનો રૂ. ૫૦

કારખાનું:
સમાનીગડ
મુંબઈ-૨૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ-ભોગીલાલ અધર્સ-ગાંધીરોડ

કુકાન:

જૂની મદાગનવાડી
મુંબઈ-૨

ઝંડુર આપતી વળતે, બંદો ખર્ચ 'કુમાર'માં લાચી દની એટલું જળાવમે.

& 4711. Rhinegold

Eau de Cologne * Perfume

“રહિનગોલ્ડ” પરફ્યુમ ઝોની દિલચસ્પ

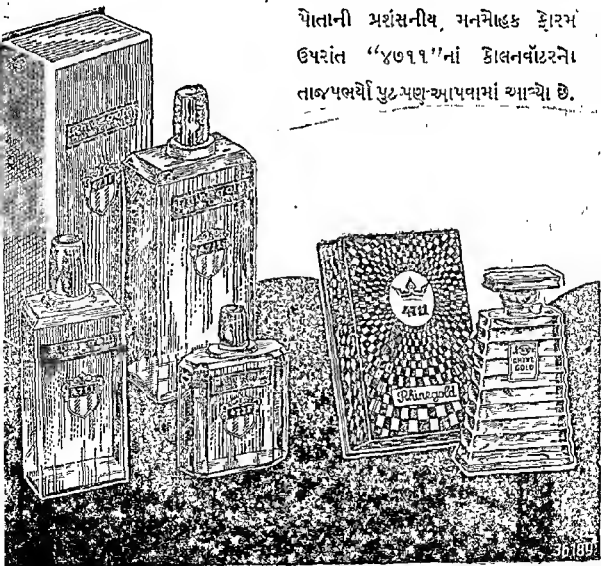
આહ્લાદકતાથી મુગ્ધ બનાવી દે છે.

“રહિનગોલ્ડ” કોલનવોઈરમાં તેની

પોતાની પ્રશંસનીય, મનમોહક ફોરમ

ઉપરાંત “૪૭૧૧”નાં કોલનવોઈરનો

તાજપલયો પુટપણ-આપવામાં આવ્યો છે.

પિલાયોઓ, વેપારીઓ, વર્ણવો અને બીજા મનુષ્યો કામ કરનારાઓને એના સેવનથી આબાધ બેવું થાય છે.
નાનાં-મેટાં, માંદાં-સાજાં, નબળાં-સખળાં સ્ત્રી-પુરુષ, યૌકેઈ એવું સેવન કરી શકે છે.

તમે વાપરી બેયું છે?

કેસરી જીવન

કેસરી

મહારસાયન

રસસિદ્ધર, અશ્લક, કેલર, કર્કરૂરી અને બીજાં દીપન, પાચન,
તથા પોષિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસહાર આગળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત દવાદિષ અને પોષિક ચાટણું.

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી
સ્મરણશક્તિ આપી શરીરમાં
મજા, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કોમલ
પા રતનના પાંદનો ફા.
બરધા રતનના પાંદના
એક રતનના પાંદના ફા.

કારખાનું:
સયાનરિડ
મુંબાઈ-૨૩

કેસરી ફાર્માસ્યુટિકલ વર્કસ લિ.

અમદાવાદના એજન્ટ-ભોગીસાલ અમસં-માંધેરિડ

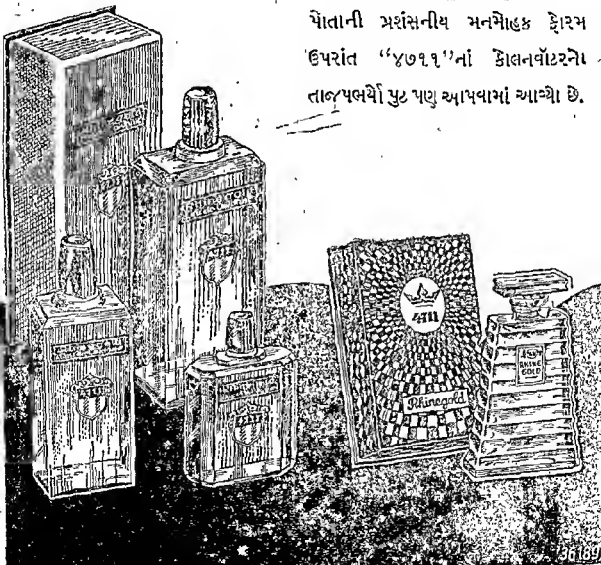
કુશાન:

મુંબાઈ-૨૩

આંદરે આપની વખતે, બહારે ખબર 'કેસરી'માં વાંચી દળી એટલું જાણવો.

8°4711. Rhinegold Eau de Cologne * Perfume

“રાહિનગોલ્ડ” પદ્ધતિ યોની દિવસરૂપ
 આહ્લાદકતાથી મુગ્ધ બનાવી દે છે.
“રાહિનગોલ્ડ” કોલનવોટરમાં તેની
 પોતાની પ્રશંસનીય મનમોહક ફોરમ
 ઉપરાંત “૪૭૧૧”નાં કોલનવોટરનો
 તાજપલયો પુટ પણ આપવામાં આવ્યો છે.

લગનગાળો આવ્યો

લગ્ન પ્રસંગની ભેટ માટેનાં પેલાં
લોકવિખ્યાત આદ્યભો યાદ છેને ?

મંગલાષ્ટક

નીચ આજ્ઞા

હવે નમંગલ

નીચ આજ્ઞા

હમાણાં જાંનેની નથી આજ્ઞાઓ મદાર પડી છે.
પ્રીમ લોકની સવા કવિયા • શેરસેન છું
કુમાર દાર્પણય • રાયપુર • અમદાવાદ

સસ્તી કીમતે

મારેને હપથેગી પુસ્તકો

['કુમાર' માસિકના જે વાંચકો આ પાનું કાઢી
મોકલશે તેમને જ આ સગા દરેગો લાભ
મળશે. એક નકલથી વધારે મળશે નહીં.]

મૂળ કીમત

લેવાની કીમત

૨-૦-૦	કેશીમનનું શ્વનચરિત્ર	૧-૦-૦
૧-૦-૦	કેશીમનના લેખો	૦-૧૦-૦
૦-૧૨-૦	ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે	૦-૬-૦
૨-૮-૦	કૌતિહાસિક કથામંજરી	૧-૧૨-૦
૨-૦-૦	કથામંજરી ભા. ૧	૧-૧-૦
૨-૦-૦	કથામંજરી ભા. ૩	૧-૧-૦
૦-૮-૦	કપૂર ભગરી	૦-૪-૦
૩-૦-૦	શુભાશી વેપાર ભા. ૧-૨	૨-૦-૦
૧-૮-૦	ગતિવચન (પાઠ)	૧-૦-૦
૧-૦-૦	હવેન મુખારણ્યનો સમાર્પ	

ભા. ૧-૨ કાચે ૦-૧-૦-૦

૧-૪-૦	પ્રવાસીના પત્રો	૦-૧૨-૦
૦-૧૦-૦	પુરોહિતનું ચરિત્ર	૦-૫-૦
૦-૧૨-૦	શોષનનાં સ્મરણો	૦-૧-૦
૧-૪-૦	સ્વામી વિદ્યાનંદ (નાટક)	૦-૧૦-૦
૫-૮-૦	રાજદાસ ચિંતામણી	૪-૦-૦
૨-૦-૦	સોલંકીપ્રમુખી કીર્તિકથાઓ	૧-૮-૦
૧-૮-૦	નવોદયના (સોનીન્દ્રરાવ)	૧-૨-૦
૨-૮-૦	તરસા (")	૧-૧૪-૦
૨-૮-૦	રસિક (સચિત્ર મૈત્રિક નવલકથા)	૨-૦-૦
૧-૦-૦	નાગમતી (સચિત્ર)	૦-૧૨-૦
૫-૦-૦	હાલપીનો કેકાવ	૪-૮-૦
૩-૦-૦	હાલપીની પાંચધારા (૫૩૫ પત્રો)	૨-૪-૦
૪-૦-૦	હાલપી આકાશ	૨-૮-૦
૨-૦-૦	ગોપાલ (દુર્ગમ)	૧-૮-૦
૨-૦-૦	સ્વચરિત્ર અને સંસ્કૃતિ	૧-૮-૦
૪-૦-૦	અરેલીયન નાહદસ	

(સામાન્ય ચેટરછ) ૩-૪-૦

૧-૪-૦	સેનાકવન (નાટક)	૧-૪-૦
૨-૦-૦	હાર્યમહિર (સમજાવ)	૧-૧૦-૦
૨-૦-૦	હાર્ય કથામંજરી ભા. ૧	૧-૮-૦
૨-૦-૦	હાર્ય કથામંજરી ભા. ૨	૧-૮-૦

[તમામ જાતનાં ગ્રંથોનાં પુસ્તકો માટે ગોઠું
સુચિપત્ર ગોળવણી બે આપનાની કીટી મોકલવી]

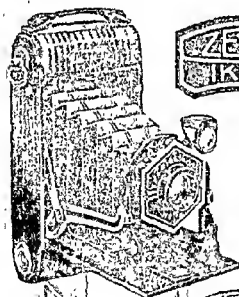
હવેનનાં અમરશી મહેતા, અમદાવાદ
હવેનનાં અમરશી મહેતા, અમદાવાદ

તમે કદી

ની ફિલ્મો
વાપરી છે?
ના!

તો આજે જ એક વાપરી જા-
તરી કરો, તેની ૨૮° ચાર્જનર
(૪૪૦૦ H. & D.) આંદ્રા-
શાસ્ત્ર અને પેન્ડામેટિક ફિ-
લ્મની આઇસના લેન્સની મા-
ફક જોના પણ હરીફ નથી.

આમના લેન્સ તો આજે જ અવિષ્કાર થઈ પડ્યા છે. સુખ,
શક્તિ અને જનાપદમાં સર્વોત્તમ છતાં કીમતમાં કિંમત એ જોનું
ખરેકાશુ છે. એ જ રીતે આમની ફિલ્મો આજે સિપ્પાઈ, વધા-
દારી અને એમ્બ્યુએન્સા દિનપ્રતિદિન પ્રસાર પામતી જાય છે.
એની ૨૮° ચાર્જનર (૪૪૦૦ H. & D.) શાસ્ત્ર આંદ્રા અને
પેન્ડામેટિક ફિલ્મ તેના સુખધર્મમાં સર્વોત્તમ છતાં પણ
કીમતમાં અન્યમાં મળતી જીઈ ફિલ્મોના આવે જ મળે છે.

ફિલ્મોમાંથી સામાન લેવાના પદા વેપારીઓને ત્યાંથી
મળશે અથવા નીચે આપેલ સ્થળોથી તમે જ ખરીદ કરો

એ. ડી. ર. દ. ત.
એન્ડ કંપની લિમિટેડ

એમ્બેસી હાઉસ, પોસ્ટાલ ગ્રાઉ મહેતા રોડ, કોટ; ૪, રિટ્ઝન હાઉસ, રેલવે સ્ટેશન રોડ; કમ્પોઝી મેન્શન - આર્જિન્ટ રોડ
સુબાઈ કલકત્તા મદ્રાસ

ડૉ. રવિશંકર ગણેશજી અંબરીઆકૃત પુસ્તકો

૧૯૩૬ના માર્ચ આખર સુધીમાં ખરીદનારને નીચેની ખાસ ઘટાડેલી કીમતે આપવામા આવશે.

મૂળ કીમત	ઘટાડેલી કીમત	મૂળ કીમત	ઘટાડેલી કીમત
૧ વગર દોષગ્રસ્તો વૈદ્ય ૨-૦-૦ ૦-૧૧-૦		૨૬ દિવના દિવનો ઉત્સવ ૧-૦-૦	
૨ પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા ૨-૦-૦ ૦-૧૧-૦		૭ હાથોમાં ૧-૪-૦ ૦-૭-૦	
૩ વૃક્ષવૃક્ષાભાંતદુરસ્તી ૧-૮-૦ ૦-૮-૦		૨૮ શનિચોડી ૦-૧-૦	
૪ વહુનો શિખામણ ૧-૦-૦ ૦-૫-૦		૨૯ આરોગ્ય દોષાવલી ૦-૧-૦	
*૫ આદર્શ જીવન ૧-૦-૦		કુલ કીમત રૂ. ૯-૧૪-૦	

આ પુસ્તકો છુટા મળી સરકારે નહિ, આખા ગેટમાં જ આપશે.

ચોસ્ટેજ ખર્ચ અલગ

નવ પુસ્તકોના આખા શેડનો મૂળ કીમત

રૂ. ૯-૧૪-૦ થાય છે તે રૂ. ૩-૪-૦ મળશે.

ઉપરનાં પુસ્તકો મુંબાઈ તેમ જ અમદાવાદમાં નીચે જણાવેલા કેમ્પ્સની મળી શકશે. પરંતુ મુંબાઈમાં ઘટાડેલી કીમત ઉપર રૂપીય ૦-૨-૬ અને અમદાવાદમાં રૂપીય ૦-૧-૬ ખર્ચ ભેગું વધુ લેવાશે.

આર.આર. શેઠની કં. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ-૨.

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીરોડ, અમદાવાદ

દરેક સાંવર્ગનિક પુસ્તકાલયમાં અને દરેક સંસ્કારી. ગૃહમાં ખામ રાખવા જેવાં રૂઝિક, ભોધક, ઉપકારક અને મનુષ્યજીવનને માર્ગદર્શક થાય તેવાં શિષ્ટ વાચન માટે પસંદગી પામેલાં ઉત્તમ કોટિનાં પુસ્તકો:

મૂળ કીમત	લેવાની કીમત	મૂળ કીમત	લેવાની કીમત
૧ શ્રી ઘોડા કેશવ કર્વેનું આત્મચરિત્ર ૩-૦-૦ ૧-૮-૦		૭ અંગ્રાની પ્રતિભા (દિવન કેશવની આત્મકથા) ૦-૧૨-૦ ૦-૧૨-૦	
૨ વીર ગાર્દિશ ૧-૮-૦ ૧-૦-૦		૮ જ્યનના સિનારા ૦-૮-૦ ૦-૭-૦	
૩ ભેન્નમિન ફ્રેન્કલિન ૨-૦-૦ ૧-૦-૦		૯ અમારા જીવનની કેટલીક ચાલગીરીઓ ૧-૮-૦ ૧-૪-૦	
૪ બુક્કર ટી. ધોશિંગ્ટન ૧-૧૨-૦ ૧-૦-૦		૧૦ ગાંધીજીની આત્મકથા ભા. ૧-૨ ૧-૦-૦ ૧-૦-૦	
૫ ફોરમ પુસ્તક ૧-૨ ૧-૧૩-૦ ૧-૦-૦			
૬ રોમન એન્ડ્રા એડીસન ૨-૦-૦ ૧-૦-૦			

ચોસ્ટેજ તથા સ્વામગી ખર્ચ છુટું.

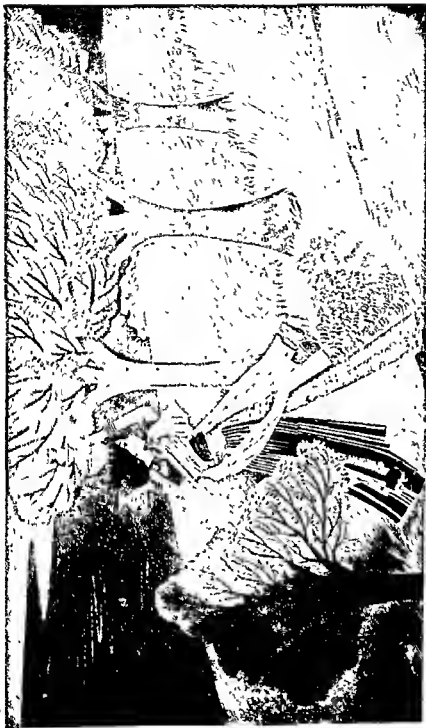
લખો

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. રાવપુરા-વડોદરા

ફેરોઆફ્રી હરીફાઇનું પરિણામ

ઉપર : 'ચેતી આઈ ભદરી'—કુ. કપા કાકર (મુંબઈ); નીચે : 'સા'યા'—શ્રી યેતુલાલ સાલ (અમદાવાદ); ત્રીજી ઉનામ

महियारी
विश्वकार-नंद्याल नन्नु

૧૧૧૨

સુવર્ણભૂમિ!

ઈ. ૧૮૮૧ માં ૧૬૩૧ સુધીમાં આપણા દેશમાં દસ કરોડની વસતિ થઈ છે. આમ, પાંચસ કરોડની યોગી આપણી વસતિના વાર્ષિક ખોરાકી મૂલ કરોડ ૮૦ ગણાય; પણ તેને જાહેર ઉત્પન્ન તો માત્ર ૭ થી ૮૦ કરોડ ૮૦૦ રહી છે. આપણા દેશના એકત્રીસ કરોડ લોકોની વાર્ષિક આવક પચાસ રૂપિયાથી મેં આછી છે. દસ કરોડને રોજના બે આનાથી મેં ખોટી આવક છે ને ચાર કરોડ તો તદ્દન બેકાર છે.

બે ટક પૂર્વે જાવાનું મેં ન પામતા હોય એવા તો અદ્યાત્મી ટકા ભોક્ષ આપણા દેશમાં છે. અને છતાં મેં પોણા કરોડ જાવાઓ મૂમડા પેટે આપણા ઉપર જ આપણે નભાવી રહ્યા છીએ.

નિરદારતાનો તો આ જાણે માનીતો દેશ છે. લાખે એક જ માણસ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી શકે છે; જનતાના જાણુ ટકા નિરક્ષર છે; અંત્યજનોમાં સંકે મોટા એક જ ટકા શિક્ષણ મેળવે છે.

જમતની વસતિનો સત્તર ટકા આજ આપણો દેશ ધરાવે છે, છતાં એની મુડી તો જમતના પાંચ જ ટકા જેટલી છે.

વર્તમાનપત્રોનું પ્રમાણ આપણા દેશમાં એકસઠં દબારે એકનું આવે છે, જ્યારે અમેરિકામાં ૫૦૦૦ છે. એની સરખામણીમાં બ્રિટનીએ તો આપણા દેશમાં ૭૧૫ વિશ્વવિદ્યાલયો જોડે છે, જેને જાહેર માત્ર ૧૮ જ છે. ને તે મેં કોડાવાળે સરકાર દરમક. પચાસ લાખ ભોક્ષ તો આપણા દેશમાં માત્ર ક્ષમતા રોજથી પીડાય છે, આળીસ લાખ તાવથી મરે છે, જેમાં પીસ લાખ મેંદરીઓનો ભોગ હોય છે. કોલેરા, કન્ડુઓના, રક્તપિત્ત વગેરેના દરદીઓનો કષ્ટ દિસાય જ નથી. છતાં દુભોગ્ય એ છે કે એ રોગીઓમાં સેકે એક જ ટકા વૈદ્યકીય સારવાર મેળવવા જેવી સ્થિતિમાં છે. ચા, કોલસા બૂટ ને કૌસીનોનો તો આપણે જાણે જ વેપાર દુરોપયોગના દાથમાં છે રૂઝીમર કંપનીઓમાં મેં એથી ટકા એમને દરમક છે અને ખાકીનો પરદેશી સયેના વેપારનો મેં લણીખરો કળને એમના દાથમાં છે.

ખપો કમો માલ આપણા દેશ પેદા કરી શકે છે, છતાં મોટો ધંધોથી માટી રખડના નાનાં રમકડાં સુધીની જાણે જાનાવટો પરદેશથી જ આપાત થયા કરે છે.

પાશ્વર્ય દેશોમાં અલ્લરે 'સિવિલ' અને 'મિલિટરી' જીવન જુદું નથી રહ્યું, ત્યારે આપણા દેશમાં જુઓ તો દબારે નવસો નવાણુ જાણુ લાગતો રું, પણ લરકરી જીવનથી મેં વધિક નથી રહ્યા.

આપણે લડી શકાએ કે નહિ એ જુદી વાત છે, પણ આપણા પર આક્રમણ થતાં એનો સામનો કરવા પૂરતા મેં સંજોગો આપણા દાથમાં નથી. સર કિશિપ મેટપૂડના કહેવા પ્રમાણે બ્રિટિશ કાલેજા આપણી દુમકે આવે તો જ આપણું રક્ષણ યથ શકે તેમ છે.

અને આ જાણું છતાં મેં, જેનો દેશજન પોતાને બોગવથી જોડતી આવુનો નીને ભાગ જ બોગતી મરતો જાય છે, જેનો ખેડુર દસ અપજના દેવામાં ફોળે છે ને જેનામાં રોજના જંતુઓથી માટી પરદેશીઓના આક્રમણ સુધીની કમી વસ્તુસ્થિતિનો સામનો કરવાની તકનિર્નયી એ આપણા દુભોગી દેશને આપણે સુવર્ણભૂમિ ગણાવી રહ્યા છીએ.

અસોક હર્ષ

પરદેશી વસ્તુઓનું

આ

પાણી ગરુવાવના અનુ-
શન કરવામા પરદેશી વસ્તુઓએ જે અમૂલ્ય ફાળો
આપ્યો છે તે લક્ષમાં લઈએ, તો એ વસ્તુઓની અરીદી
પાછળ દિંદે ખરચેલું અદ્યત્તક દ્રવ્ય કોઈ ઠોઠા નિશા-
ળાઓએ આપવી પડેલી સખત છતાં વાજગી યી
જેવું લાગે છે. એ વસ્તુઓએ આણેલી બેકારીનો
ડંખ ફરક દિંદોને એકમરળા ચમક આપે છે; અને
તેથી એ વસ્તુઓ તરફનો દિંદો માનસનો પ્રત્યાધાન
લકાથી દિમાલય સુધીની દિંદની ધોરી નમેગા એક
આવગત આવૂર મોત્ત રૂપે પડે છે.

ખાદીનો રટોલ જોવા જતી વખતે બધા જોનારાની
દૃષ્ટિ એક જ દશ્ય જોતી નથી હોતી કોઈ તેમાં ઝગિ-
જવનન દર્શન કરે છે નો કોઈને એના નાણાવાણામા
રાષ્ટ્રીય એકતા સંકળાતી લાગે છે; કોઈને એમા મગીની
રોટીના લર્પીનો ધાગો ચિત્કાર સંભળાય છે, તો કોઈને
તે એકવીસમી મહીના વ્યવસ્થિત ચંદ્રગય સમાજવાદ
તરફ ધમતી માનવનાને મોટેથી પકડી પાડે પડે અ-
દાગમી સદી તરફ ધક્કેલવાના એક તરંગી માથુસળા
પ્રયાસનું જર્જરિત અંડિયેર માત્ર લાગે છે. કોઈ તેના
તરફ સંતોષની લાગણીયા ભુગે છે, કોઈ તેને ભક્તિની
નજરે નિહાય છે અને કોઈ પોતાને જ પામર લાગના
એ દશ્ય તરફ જાનાની ખુમારીયા દમે છે. એ વખતે
દિંદો એ દિંદી નથી હોતો, પણ એકાદ સિદ્ધાનતવાદી
હોય છે; અને તેથી એના મિદ્દાન સાથે એ વસ્તુનો
જે મને સુમેળ કે કુમેળ થતો હોય એના પરથી એની
દૃષ્ટિનું કેન્દ્ર સ્થિર થાય છે.

પણ જાપાનીઝ નૌવેદ્યી, ફ્રેચ ટોલસ્ટૉ કે જર્મન
કારીગરી ॥ રરેર જોતી વખતે બધા વિચાર કરી
શક્તા જોનારાઓના મગજમાં ચક્કરો એક જ સંપાદી
ગતિએ ફરવા માટે છે; અને એ બધા યત્રોમાથી એક
જ પવનિ બેઠે છે: 'દેશની છૂટ!' એ વખતે રાષ્ટ્રીય
હાર્દમાં માટેના સિદ્ધાંતોમાના બધા વિરોધ એ એકધારા

ધંધમ સુરમાં લય પામી જાય છે, કેમકે વિચારની
સૃષ્ટિમાં વિરોધ સંભળી શકે, પણ જીવનની જરૂરિયાનો
પૂરના તો આપણે બધા એક જ સૃષ્ટિમાં રહીએ છીએ.
અને એમા જે રોટીનો વિરટ પ્રશ્ન બધાને એકસરખો
મંજવી રહ્યો હોય ત્યારે એ પ્રશ્નનું સનોપકારક મનાધાન
લાવવામા આ વસ્તુઓ નડનરરૂપ છે એટલું માંડું બાન
આપણી એ પ્રાયમિક જરૂરિયાતની દૃષ્ટિએ જ જે
વસ્તુઓને જોવા આપણને પ્રેરે છે

છતાં શા માટે બાપણા એ મદામત્રા શુરો
પામેથી ગધું શાન સપાદન કરી લેવાનું આપણને
નદિ સુઝતુ હોય? શા માટે આવી મોઢી કોમતે મળેલા
અનુભવને ચાંચાચાંચીને રરોરે પચાવવા જેટલી કચ્છ
મામ આપણે કરી નદિ શક્તા હોઈએ? શા માટે
રાષ્ટ્રીય એકમ જમાવવાના આ અપ્રતિમ માધનની
સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાની કલા આપણે બનતી કોનાયે
દાય નદિ કરતા હોઈએ?

એનું સાદું કારણ આપણું સાંપ્રદાયિક વેપલાપણું.
જે સકુચિત દૃષ્ટિએ દિંદુને પરદેશગમન કરતાં રોટી
જોની સૃષ્ટિને નાના વતુંગમાં મર્યાદિત કરી દીધી છે,
જે આભણેટની ષકિ દિંદી મગતિની લગામને જીવને
તંમ રાખી છે, જોવી જ કોઈ ધૂની અમિન ભાવનાએ
અપણા આજ્ઞા દેશસેવકમાં, —અંગારાથી દાંડેલાની
કદપામાં એ અંગારાની આસપાસ પદરાઇ જાય
જોવી કોઈ મંથીઓનું જાણું, ખમી પરદેશી વસ્તુની
આસપાસ ફેલાવી દીધું છે. આપણો આજ્ઞો દેશસેવક
પરદેશી વસ્તુનો રપથી કરતાં અભાગ્ય છે, એના
અસ્થિતવમાં રસ લેતાં સરગાય છે, એ મંજવી વિરોધ
વિચાર કરતાં અચકાય છે. પરદેશી વસ્તુમાંની કોઈ
બેમદેશ કારીગરી જોતાં તે તેના પર સહનતાપૂર્વક
મુગ્ધ થઇ નથી શકતો; એની કલાકાવના 'પરદેશી'
એ સજ્જનો અદમ્ય સૂચ આગળ બંદેર મારી મઇ
હોય છે. તેને બીલગે તેનો કંઠાજો આવે છે કે તેના

પ્રદર્શન

તરફ તિરસ્કાર છૂટે છે. એ વસ્તુઓ આપણી ગરીબની રહીસહી હોયબ લૂંટી જાય છે એ દિસાખ જાદ કરીએ તો એ વસ્તુઓમાં ગાનવ હુદયને રપશે એવું બીજું ધણું તરખ હોય છે, અને એ દષ્ટિએ એના પર ધરીબાર સચવામાં કે આક્રોશ ચવામાં કાઠ પાપ મોંટી જતું નથી. પણ સાદાર્ણતા આદર્શને છેલ્લામા છેલ્લી કોટિ સુધી પહોંચાડવા અથતા એ દેશનેતાને તો પરદેશી કલ કૃતિઓનું એ બાધુ સૌન્દર્ય વેરવાના પ્રલોભનની ગાંધક અનર્તિમાન અને ઉત્તેજક લાગે છે, અને તેથી તે તેને ત્યાજ્ય કે અરપૂર્ય ગણે છે.

આથી જાન્યું છે એવું કે દેશોન્નતિ માટેના આપણા આખા કાર્યક્રમમાં પરદેશી વસ્તુઓ સંબંધે રસભરી નિગારણ કરવા માટે ક્યાંયે સ્થાન જ રહ્યું નથી. આપણે એમાં માત્ર એટલા પૂરતો જ રસ લાગ્યો છીએ કે અમુક એક વર્ષમા, અમુક જાતની, અમુક કીમતની પરદેશી વસ્તુઓ દિંદમાં આપી. આપણા દેશનેતાઓ પોતાનાં આપણોમા મૂકવા માટે આવા થોડા ખાંકા, — ખાસ તો કાપડ, તા, ખાડ, કેરોસીન, રમકડા વગેરેના — ખાદ રાખી કે નોંધી લે છે. અને જનને હુસ્મનની દોડતી મોટરનો નંબર લખી લાધિ એટલે જગ જતવા એવા કોઇ ભાવે એ કાયરીનું ખાનું બંધ કરી 'દવે જખ મારે છે' એ ભાવમિથિત ગુમાનથી તે એ વસ્તુઓ સામે પોંદ ફેરવે છે ! અને એટલેથી જાણે દેશનેતાનો પરદેશી વસ્તુઓ સાથેના સંબંધ પૂરા થાય છે.

અને પછી એ કાયરીનો ઉપયોગ પરદેશી વસ્તુઓનાં પ્રદર્શનોની ઉદ્ઘાટનક્રિયાઓ વળતે યાય છે. દિંદ ગમે ગિવારે કેટલું આગળ વધ્યું અને આપતા રમિવાર સુધીમાં તેને કેટલું આગળ વધવાનું છે, એ વિધવની ગંભીર, અને જીને સમજવાનું છે તે ન સમજી શકે એની દૃટ ચર્ચા વખતે એ આંકડા છૂટથી વંચાય છે. મંદિરમા દેવદર્શન ખુલે એમ આ પ્રદર્શન ખુલે છે

II. બેકારીના પ્રજાની એક છુટી જ જાણ છેવતા આ લેખમાં જણાવેલા વિચારો પ્રથમ નજરે તો સ્થાપિત સ્વદેશી દષ્ટિ-ગિદ્ધનો વિરોધ કરતા જણાશે. પણ લેખકે દેશતા દારિદ્ર્ય અને બેકારી સામે છોડી દેશવાચી એ રજૂ કર્યા છે તેની ખાતો થવા વનો નહિ રહે. આજકાલ દરબરો તરુણોને આપણી શિક્ષણશાળાઓ જીવનની કરી પણ વિચારણા કે ક્રિયાત્મક તાલીમ આપ્યા વિના રજગતા છોડી છે. તેમના માટે આ વિચારો એક નવી ઉત્તેજના (tonic) થઇ પડશે. અને ધૃન્ધીઓ છીએ કે આ દિશામાં વધુ જણાવટ કરનારા સરળ સ્પષ્ટ સૈદ્ધીમાં લખાએલા ટૂંકા લેખો બીજા અનુભવીઓ અને વિચારકો આપે. સ્વાનુભવી દર્દીનોની ખાસ જરૂર છે, પ્રાચાણિક વિરોધને પણ 'કુમાર'માં આદર મળશે, — તંત્રી

માણસો પોતે પહેલા અનેક વખત છુટીછુટી નોંધ થૂંકેલા હોય એવી વસ્તુઓ ત્યાં એકાસાથ મળેલી નોવા ઉગાટે છે. ગામડાની એકુટ પોતાના પમમા શોભી રહેલા ઓખાઇ ભોડાને પ્રદર્શનના રંગીન થોડા પર પણ સ્થાન પામેલા નેહને આશ્ચર્યથી 'માનુ !' કહી દિડમૂઠ યાય છે; સવિતા જવેન પોતાના દાષે બરાએલું વેલજીદા-વાળું મખમલ પોતાના નામના લેખક સદિત કાચ-પાળા કખાટમા દાઢથી મૂકાએલું નોંધ મર્ચાય છે; અને પેનિસલ કે બચ, મીણગત્તો કે સાણ, છરી કે જાટન એવી બેચાર નાચીક વસ્તુઓ સમગ્ર દિંદની આબની કાચની જાણા હોય એવા ગર્વમયે સ્થાને દસની પ્રેક્ષકોની દિંદી પજાની ભાવનાને ધીમે રોમલ્ય ઉપજની રહે છે !

અને એ પંખાએલી કદવાના સદિત પ્રેક્ષક થેર જાય છે. પ્રદર્શન નોવામાં ગણેલા સમયે તેની કદવનાને જ રમાડી છે; તેને વિચાર માટે ખાસ ખેરાક કાંમ આપ્યો નથી હોતો. તેથી માથેથી એકાદ રાતનો અંધકાર પસાર થતાં એ પ્રદર્શનના દર્શનની આસર લુપ્ત યાય છે. એ પછી એ પ્રદર્શન પ્રજાની રમૂતિમાં કદાચ રહે તો કેમ ઉપયોગી સંસ્થા તરીકે નહિ, પણ જૂનકાળમાં બેએલા એક રસિક દરખ તરીકે; કેમકે એક પણ માણસના જીવનને એ પ્રદર્શન કોઇ નવી દિશા અતાવી શક્યુ નથી હોતું. માલ જાના નાસાઓ એ પ્રદર્શનમાં પોતે જાનાવતા હોય એ જાતના માલની કદાચ એકાદ જે જાત નોંધ શક્યા હોય, પણ તે તો તેઓ થંપાદારી પ્રાપ્ત લિગટે પરથી પણ જોઇ શકે તેમ હોય છે. માત્ર વાપરનારાઓ પોતાની દેનિક

જરૂરિયાતની વસ્તુઓને સ્વદેશીની દિશામાં વાળવાની આજી પ્રેરણા એ પગલા તોર નીચે કદાચ અનુભવે; પણ માલની વપરાશને પોતાની દિશામાં આકર્ષતા માટેનું આધુનિક સાધન તત્ત્વોના હોવાથી અને પરદેશી વસ્તુઓની તત્ત્વોના વધુ અગ્રણ હોવાથી, પાશ્વળી અનેક જાહેરાતોના મારણશોભા આ પ્રદર્શનની તુલના ડુબી જાય છે. આમ, આવું સ્વદેશી વસ્તુઓનું પ્રદર્શન બંને દૃષ્ટિએ નિષ્ફળ નીચે છે: માત્ર જનાવનારના દિનની દૃષ્ટિએ, તેમ જ માત્ર વાપરનારને સ્વદેશી વાપરવાનું શીખવવાની દૃષ્ટિએ. ખરી રીતે સ્વદેશી વસ્તુઓનું 'પ્રદર્શન' જ માત્ર ન હોઈ શકે: એના તો સાથેનાય 'પ્રચાર' પણ હોવો જોઈએ અને કદાચ પ્રદર્શન હોય તો તે મણિક અગ્ર ઉપજાતી અદશ્ય થાય એવું નહિ, પણ સંપ્રદરશાનના રૂપમાં મનન યાદ આપી શકે એવું.

પણ હવે તો, પ્રદર્શનોમાં જીવન ત્રમે તેટલા કાચા હોવા છતાં, તેણે એક અપ્રમ્ય રોમ આપણા મમા-જમા ફેલાવ્યો છે તેની તોષ કીધા વિના નહિ ચાલે. દિદી માનમનું ધકતર જ કોઈ એવું યદ્ય ગયું છે કે જે કોઈ મામાનિક પ્રગતિમાં તે પ્રપત્તાવે તેમાં થઈક છતા ધબી દે, અને તેથી સ્વદેશી માટેના આપણા અપ્રદાને આપણે માર્ગિક રૂપ આપી રીઝું છે આમ, એ આજો વિષય જુદોને જાહેર જલોને જાતી જસો હોવાથી તેની માટે શબ્દ કાઢવો એ જંગલીપણું મનાય છે, અને તેના ગુણાગુણની ચર્ચા નિર્ણયક ગણાય છે. પરિણામ એ આપ્યું છે કે સ્વદેશી માલની કેટલીક દૂર કરી શકાય એવી અપૂર્ણતાઓને પણ આપણે વધારી લઈએ છીએ. અને એ કિત્તા એ એટલેથી જ અટકતી હોત તે તો કાર્મચિના ન દર્શા. પણ એની કાર્ય-કારણની સાકળ જરા ધધુ માગી યદ્ય આપણા કારીગર-વર્ગની જડતાને પોથી રહી છે પોને જનાવેવો મજ સ્વદેશી છે માટે તે ગમે તેવો હોય તો પણ વાપરવો જ જોઈએ, એ ભાગક માનવનાએ આપણા કારી-ગરમા ઝોગણીમથી મનીના બાહ્યભૂતી નથી આગતિ રચતી શરૂ કરી છે પોતાને માન આપનારને અર્જનું વિમાન મળી જવાનું છે માટે પોતાની જનનની એ કલિગત સ્વર્ગ કરતા પણ ધધુ કામતી માનનાર બાહ્ય-ભૂતી માફક, આજનો કારીગર પણ, પોતાની કારી-

મરીથી સ્વરાજ્ય મળી જવાનું છે એ ભમમાં પોતાને દિદના દિનનું કેન્દ્ર માની જોશે છે અને પછી ને તેનું માનસ કાંઈ નરમ નરવોનું જન્યું હોય તો, કૃષ્ણો મજસો આપી ચાર આનાની આશા રાખના મુખરેલા બિખારીની માફક, પોતાની સાદી કારીગરીની સાદી એવી 'કદર' થાય, કે પોતાને 'ઉત્તમન' મળે, એમ જોરી જોરી જાણુ-આશાઓ સેવે છે. અને મજબ જરા કડક બંધાણી હોય, તો આ કલાકના દિવમમાં ચાર કલાક થીડી ફૂંક શામાં ગાળ્યા હોવા છતાં, હોદા કે લાકડાનું સાદું 'કિટિંગ' કરી આપના પુતી કારીગરીની કીમત માન એમ એ ના પગાર જેટલો આકે છે! અને આ બંને વસ્તુ અમલ છે તે—અમલ એટલા માટે કે તે બંને જનતામાં માનસ દેશની પ્રગતિમાં જુગીજુગી રીતે આકે આવે છે: પહેલું કારીગરોમાં કિશુકર્તિ અને જેદરકારી જનમાવે છે, અને થીજું સ્વદેશ વસ્તુઓની કીમતમાં અમાધારણ વધારો કરી દે છે.

અને આ મિત્રાય એક થીજી દૃષ્ટિએ પણ આ પ્રદર્શનો દેશની ઔદ્યોગિક પરિસ્થિતિ સુધારાન પોતાના પ્રયેથી મુન થાય છે મણીદન મંજમાની સ્વદેશી વસ્તુઓના રાજાયા કદાચ કારીગરોમાં દરી રાઈ વધે; પણ એથી તો દુકાં ધંધાઓ ઉપર અભુજ આકમલ થાય છે; અને પરિણામે મંકુમિન મળદાના સ્વદેશી ધધાની સખ્યામાં ફેર પડ્યા વગર કામ કરનારાની સંખ્યા વધવાના દિદમાં નવીન સર્જન થાને અલે જુવા સર્જનનું વિવિધ રીતે માત્ર પુનરર્જન જ થાય છે. આથી કદાચ કામ કરનારાઓ વધે તોજણ જૂવા કામમાં જ ભાગ પાડતો હોવાથી એ આપી રમત દિદની અંદર જ રમાય છે. અને તેવી એકદરે આપણી સંપત્તિમાં કાંઈ સંજીન ઉમેરો થતો નથી.

આપણે સીવજીકામનો એક કાચો વ્રથ એ જે સીવજીકામ એ કાંઈ સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રદર્શનોમાં સામાન્યરીતે ગદ્ય મદરવનો ભાગ ભાગવતું નથી હોતું: પગલું આપણે જે સત્ય સમજાનું છે તેનું એ આપણે ઉદાદરણ પૂર પાડે છે માટે જ તે પસંદ કર્યું છે. આપણે જાહેરોને સીવજીકામ શીખવવાની પ્રયાસમણી દમણા આપી કરી છે. સીવજીકામ એ જાપરાના જાંબા નીચે યદ્ય રાકતું હોવાથી, તેમજ એ કામમાં લેજીતી

બુદ્ધિ, શક્તિ વિગેરે દૃષ્ટિએ તે બહેનોને વધુમાં વધુ માફક આવે એવું હોવાથી, બહેનો જ એ કામમાં પોતાનો ઇન્તરો જાહેર કરે એ જમ્મી દૃષ્ટિએ ઇચ્છવા-યોગ્ય છે. અને સ્ત્રીઓને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય આપવા માટેની આપણી આવતી સંઘીની યોજનામાં એ આગાદી રીતે જાંબોસતું ગણ્ય આવે છે. આ જમ્મી વાન સાચી છે, અને બહેનોને સીવણકામ શીખવવાની યોજનાને આ દૃષ્ટિએ જ જોવાની હોય તો તે સામે આપણને કાર્મ વામો પે ન જ હોય. પણ પોતાની પ્રવૃત્તિની પ્રવૃત્તિથી મદદતા મળતીવવા માટે આવી યોજનાના ઉત્પાદકો એમ માની એસે છે કે આ કાર્યક્રમથી તેઓ દિલનું અર્થસાત્ર સુધારી રહ્યા છે. આ છેલ્લી વાન સાદા તર્કથી જોડી દે છે. ગીગણકામ આણે અસરે જેટલું નેહળે નેટલું ફરજ બેઠા આપણને પૂરું પાડે છે. બહેનો એ કામ શીખે એથી આપણી એ કામ માટેની જરૂરિયાત વધવાનો નથી. તેથી બહેનોને કામ તથા તેને અંગેની આપક જરૂર મળવાની, પણ એટલું કામ અને આપક અત્યાધુનિક ફરજના વર્ગમાંથી આજાં થવાનાં. પરિણામે ફરજોનો તો પત્નો નિર્બંધ આજાં થતા, તેઓ કોઈકને એકાર પડે, અને અત્યારે ‘બહેનો’ એકાર છે તેને જાહેર ‘બાઈઓ’ થાય! મામ, એકદરે તો એકારી માન વર્ગજાહેર જ કરવાની. ફરીથી કહું કે બહેનોને સીવણકામ શીખવાની આમે આ જેવાદ નથી. આ ઉદાહરણનો તો આપણે અહીં માત્ર તર્કના દશિયાર તરીકે જ ઉપયોગ કર્યો છે. આપણે એ જવામાં જોવાનું એટલું જ છે કે આપણાં પરદેશી પ્રદર્શનોમાંની ધણી વસ્તુઓને તર્કની આજેણી લાગ પડી શકે તેમ હોય છે.

આજાં મનનશે કે દેશની આર્થિક ઉત્પત્તિનો માર્ગ દેશમાં જનાતા કામને પીળી મારવામાં નથી, પણ દેશમાં ન ચલું હોય એવું કામ-જેના પર પરદેશી મજૂરી ચડતી હોય એવું કામ-દેશી કારીગરવર્ગના હાથમા સોપવામાં છે. અને આજે ભરતમાં પરદેશી વસ્તુ-ઓના પ્રદર્શન આ અર્થે કદાપિ સારી શકે તેમ નથી.

આ છેલ્લો ગણવેસો અર્થ સાધવા માટે તો ‘પરદેશી વસ્તુઓનાં પ્રદર્શન’—મામ તો દલું સુધી દેશમાં ન જાતી હોય, છતાં જાતી શકે તેવી હોય એવી વસ્તુઓનાં—પ્રદર્શન થતાં નેહળે.

હવે, આનાં પરદેશી વસ્તુઓનાં પ્રદર્શનોની જરૂરિયાત સમજવા પડી, તે કેવી રીતે યોજવાં નેહળે તે નક્કી કરવા માટે, આપણે તેવાથી કયા કયા લાભ મેળવવા માગીએ છીએ તેની રૂપરૂપ રૂપરેખા દોરવા પ્રવાસ કરીએ.

એકે આપણે મુખ્ય હેતુ તો એકાર દિલો રાજ મેળવવાના નવા માર્ગ જાતવવાનો છે; પણ એ એકારની વર્તમાન પરિસ્થિતિને અનુસરીને આ હેતુ માથે સંક-જાનાં કેટલાંક નાના દિલોને પણ આપણે દિલ્લામાં લેવા પડશે એટલે આ જમ્મી પરિસ્થિતિનો સમપ્રદર્શી જવાન કરતાં, આનાં પ્રદર્શનોના પ્રસ્તારથી આપણે સાધવાના અર્થની નીચે મુજબ વર્ગેણી કરી શકાય.

(૧) દિલ્લા બની શકે એવી જે વસ્તુઓ પરદેશી આપણીહોયને જાતીનેતરફ કારીગરવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવું.

(૨) એ વસ્તુઓમા કયો કયો માલ કામ લાગે છે તે જાતવું.

(૩) આવી વસ્તુઓ જાતવવા માટેનો કાચો માલ દિલ્લામાં લાકવા મળે છે ને મળી શકે ને જણાવવું.

(૪) અટપરી માનિક કે રસાયણિક ક્રિયામાગી પસાર થતી વસ્તુઓના ઉદ્યોગ સંમંથે જાતની માદિની પૂરી પાડવી.

(૫) એ વસ્તુઓ શા લાભે પોસાય તથા શા લાભે ખર્ચે છે તે જાતવું; તેમજ દિલ્લામાં એ માલની કેટલી માગણી છે તે જાતવું.

(૬) જાતે શકે ત્યાં મૂકી અને મજૂરીનો સંયોગ સાધવા વાન કરવો.

(૭) તે તે વસ્તુઓનાં વેચાણનાં ક્ષેત્રો સંમંથે પણ માદિની આપવી, અથવા કારીગર અને વેપારીનો સંયોગ સુધી આપવો.

(૮) દિલ્લા જાતો માલ જ્યાં જ્યાં પરદેશી માલ સામે દરીદ્રાઈમાં બિલો રહી ન શકતો હોય ત્યાં ત્યાં એવી નજાબાઈનાં કારણે જાતવવાં.

(૯) આપણા કારીગરવર્ગે સગલ માલની સંપૂર્ણતાનો આદર્શ રચું કરવો. એક જ જાતનો માલ કેવાં બુદ્ધાબુદ્ધ રૂપેદેખાદેખે તેનો આજેહાં જિતાર આપવો.

દવે, આપણે આ જમ્મી વિગતો વિશે કાંઈક વિસ્તારથી જાતવા અર્થમાં વિચાર કરીયું.

(આજે) હરિદ્વંશ બ્યાસ

મુસાલમાનીના ચાણુક્યપુત્ર અને નીડરતા, હિંદુલરનાં શિરસ્ત અને કડપ તથા સીઝરની દેશદાઝ ને મહત્વાકાંક્ષાના બનેલા વતનપરસ્ત જવાંમર્દની છવનકથા

મહાચુક્રનાં વિજેતાઓમાં ગ્રોખર એવા અંગ્રેજો ને ફ્રેન્ચોએ આપા તુર્કિને ઓદિયાં કરવાની ન્યારે જંગ રચેલી, ને સુમતામાં વહીવટીને લોહક ન્હોતો. જ્યાં રમકડા બની તુર્કિને પાવદસ્તે પહોંચાડવા કેડ બાંધેલી, ત્યારે એના દૂરદૂરના ખૂણામાંથી એક વનન-પરસ્તે ચાનાજી ઉઠાવ્યો, 'તુર્કી આમાં છે; સુલતાનું નહિ. ને તે આમાં જ રહેવા દો, નહિતર ફરી યુદ્ધમાં બિતરબા અમે તોયાર છીએ.' અને એણે જ તુર્કિને બચાવ્યું. માત્ર બચાવ્યું એટલું જ નહિ, તેને પુનઃ જન્મ આપ્યું. જગતના દેશોમાં તેની મહત્તા એણે પુનઃસ્થાપિત કરી. એકાદ બે નહિ પણ અનેક વર્ષોથી તુર્કીના પુનરુત્થાનના એણે સપનાં સેવેલા; અને એ સપનાં એણે સિદ્ધ કર્યા હોઈ, નવા તુર્કીના ઇતિહાસમાં એનું નામ સુવર્ણરેખે લખાયું છે.

તુર્કીનો તારણકાર એ તાનાર જવામર્દ તે ગાઝી મુસ્તફા કમાલ પાસા, જેની ચિદ્રુચ સેવાઓ વાદ લાખી તુર્કી પ્રગ્નસત્તાકે હાલમાં જ એને 'આતાતુક' ના અકરામથી નવાન્યો છે.

તીજ જ પ્રાક સત્તા હેઠે આવેલા માલેગિકા પ્રાંત-મા લાકડાના એક નાના સરખા વેગારીને ત્યાં ઈ. ૧૮૮૧મા એનો જન્મ. એના બાપ બકી રીઝની ઇચ્છા એને વેપારમાં નાખવાની હતી. એની મા બુબેદાની ઇચ્છા એને મુક્કા બનાવવાની હતી. પણ મુસ્તફાને એ બંનેમાંથી એકે ઇચ્છા ન હતી. અંત્રી એફેન્ડીની શાળામા લખૂતા કોષ હોકાંગે એણે ખૂબ માર્યો ને દુલ્લએ એને લાકડીથી ફટકાર્યો, ત્યારથી જ એના શિક્ષણનો અંત આવ્યો. જસ. એ જ દિવસે દસ વર્ષનો એ મુસ્તફા, પોતાના બાપના એક મિત્રની લાગવચથી સરકરી શાળામા જઈ નામ લખાવી આવ્યો. એની માએ એને સમજાવ્યો, એના બાપે એને ધમકાવ્યો, પણ તે એક ટળા બે ન થયો તે ન જ થયો. એના સહવિદ્યાર્થીઓએ પણ એને સમજાવવાની કોશિષ કરી તોય, પણ એણે તો ચોક્કસ જવાબ આપી દીધો: 'મારે તમારા જેવા નથી રહેવું; મારે કંધક લુદાજ થવું છે.'

પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂર્ણ કરી, સત્તરમે વર્ષે તે મોનાસ્તીરની સીનિયર લરકરી શાળામાં દાખલ થયે ત્યાં મકદુનિયાના ફતેદ નામના વિદ્યાર્થીને બેઠા થતા. એની પાસેથી તે ફ્રેન્ચ વાણ શીખ્યો ને બંને સાથે બેસી વોલ્ટેર, રસો તથા તુર્કીના રાષ્ટ્રકવિ કમાલની કવિતાઓ વાચતા કાંતિ ને રાષ્ટ્રીયતાના આદેશોમા અંગોળવા લાગ્યા અને દમીદી રાજતંત્રનો નાશ કરી પેલે કાન્તિને ધ્યાવત્તા હોવાનાં સ્વપ્નાં સેવવા લાગ્યા.

તુર્કીની માની પર, 'લાલ શિયાળ' તરીકે એના ખાતે અખુલ દમીદ લારે સુલતાન ને ખલાફો હતો. એણે તુર્કિને જેટલું પામ્યું બનાવવા એટલું બનાવી મૂક્યું હતુ. નવા વિચારપ્રવાહોને એ જાગતા જ દબાવી દેતો. કોઈ પણ સુધારો આણવા સામે એ નાના સુલ્તાની દેતો. આખું રાજ્ય એણે મનસુરી બનવા છાંઈ દીધેલું. ખ્રીસ્તીઓના એ કલ કરેને ને ટુર્કીથી કેડખાના ભરતો. એનું તંત્ર વધુ ને વધુ સમૃદ્ધ જતુ હતુ, તુર્કી વધુ ને વધુ અંતકાળ નજીક પહોંચતુ હતુ. ને પરદેશી સત્તાઓ ને એ રાજવત્ ટુર્કિને ચૂથવા માટે ટાંપીને જ બેસી હતી.

આટલો સખત દોર છતાં કોન્સ્ટાન્ટીનોપલથી દૂર પડેલા મોનાસ્તીરમાં તો કાન્તિવાદી વિચારો ખૂબ આવાત થયા કરતા, ને છવનના ફૂટના પરોઢા જ મુસ્તફા એ બધું પચાવતો જતો. કાન્તિવાદી ગંધી પ્રગ્તિઓમા મે એ લાગ લેતો, છતાં પોતાના અબ્યાસમાં એણે કહી રખાવન ચલા નહોતુ દીધું. મચિનતો તો એ ખાં લેખાતો ને એથી રીઝાઈને એક દિવસ એના શિક્ષકે એને 'કમાલ'નું નામ આપી દીધું ત્યારથી તે આજ દિવસ સુધી એ તખલ્લુસ એના નામ સાથે જોડાએલું જ રહ્યું છે.

ત્યાંથી પછી કોન્સ્ટાન્ટીનોપલની મુદશાળામાં જોડાતા, પોતાની મર્દિલીથી કમાલ વધુ આગળ આવ્યે. 'વતન' નામની એક ખાનગી કાન્તિકારી મંસલ રચાવી, એક પત્ર એણે સર્ક કર્યું સુમતાનના તંત્રથી ત્રાસી લેતેલા લગભગ ગંધા અફસરો આથી એના તરફ સડાનુભૂતિ ધરાવવા લાગ્યા.

યુરોપના માંદા માણસ જેવા ગણાતા તુર્કીનો એ તાતાર જવાંમર્દ તારણકાર છે

આતાતુર્ક મુસ્તફા કમાલ (અશોક હર્ષ)

સને ૧૯૦૫માં એ શાળામાંથી કેપ્ટનની પદવી મળી ગઈ એટલે તે એણે રાજકારણમાં મોકલો ગાય લેવા માંડ્યો. તાસિત અફસરોની એમાં સદાય મળતી ગઈ. 'વતન'ના સુખો રાતોની રાતો અર્થમાં વીનવવા લાગ્યા. સુલતાન અને તેના અણધાર અગત્યદારોને એ તુરુજકારતા, મસ્દીદો અને ચક્રીનસરાખ-એને એ ધિક્કારતા ને એકલા કુરાન પર જ નિર્ભર રહેલા કાનૂનોની પણ નફરત કરતા. અર્થાંત્રે એને રવેઝાચારી શાસનનો અંત લાવી લોકસંમત અંધારાથી સરકાર ઊભી કરવાનો બધાએ રોગંદ ખાધા અને તુર્ક સ્ત્રીત્વને મરદો, મુશ્કાંઓ ને પશ્ચિમીમાંથી મુસ્લ કરવાનો બધાએ નિશ્ચય કર્યો.

પણ સુલતાનની જસુસી આંખથી આ પ્રગતિ અન્યથામાં ન રહી તે એના ખચર કૉન્સ્ટાન્ડીનોપલ પહોંચ્યા. લશ્કરીઆતાના ઉપરી ઇસ્માઇલ દકી પાસા પર એ પ્રગતિ દાખી દેવાનો હુકમ આપ્યો.

દકી પાસાને કમાલની શક્તિની પૂરી કદર હતી. કોષ્ટની ટીકા કે તાણેદારી સદન ન કરનાર એ જવાનમાં એણે નવા તુર્કોની આશા ભેઈ હતી. એટલે માત્ર નામની મમકી આપી એણે તેને ઇમિરકની થોડેસવાર દુકદીમાં મોકલી આપ્યો.

પણ કમાલ પર મમકી, લાલચ કે જેલ કરાવી અસર થાય એમ ન હતું. અર્દો આથી તે ઊંચટો બમણા જોરથી પ્રચાર કરવા લાગ્યો ને જોશ, વનકા ને પરસાહેમમાં 'વતન'ની શાળાઓ કથાપી. ત્રીગિયા કૉન્સ્ટાન્ડીનોપલથી દૂર આવેલું હોષ તેની બધી પ્રગતિ અનિર્મિતિ સાક્ષવા લાગી. તેનામાં દબે યુવાનીના આવેગ સાથે ગણ્યો ને રિયર મિનન પણ આવ્યા દનાં.

કૉન્સ્ટાન્ડીનોપલ જેમ જ અર્દો પણ બધા અમલદારો અમંતુજ દના. કમાલે મકદુનિયાને પોતાની પ્રગતિના કેન્દ્ર તરીકે નક્કી કર્યું અને જૂને વેરો સાથેનિકાં ઊપક્રો. ચાર માસ ત્યાં રહી શાન્તિને તેણે પૂર વેગ આપ્યો, પણ સુલતાનના જસુસોએ તેને બાળાળી લીધી ને તરત કૉન્સ્ટાન્ડીનોપલથી નેને પકડવાનો હુકમ ફૂટ્યો. સાથેનિકાં ગવર્નર જનરલ જમાલ 'વતન'નો સખ દત્તો. તેણે કમાલને મોદી-ફરીયા દગિરક મોકલી આપ્યો ને કમાલ ત્યાં હોવાની

આતાતુર્ક મુસ્તફા કમાલ

મિત્રો વિનાના, કુટુંબ મગરના એ એકાકી સરસુ-ખત્યારનુંતુર્કો જમાત કુટુંબ છે, અને તે જ્યાંસુધી પગ-બર ન થાય ત્યાંસુધી એ એને છેલ્લે દેનાર નથી. એના કહેવા પ્રમાણે એ ત્યારે જ નિવૃત્ત થશે જ્યારે એના તુર્કોનિકુરાનની થે જરૂર નહિ રહે ને કાલે માકસૂની થે નહિ.

એનામાં જે જોશ, જવાંમદી ને જાંનિસારી છે તે આજના કોઈ સરસુખત્યારમાં નથી

સુલતાનને ના લખી મોકલી. સીરિયાના મુસ્લીમ યુસ્તી-
ને અદમદ જેએ પણ લખ્યું કે કમાલ અદીથી
ક્યાંય ગયો નથી ને પોતાનું કામ સંપૂર્ણ પકાદારીથી
ખત્તવે છે. પોતાના જનમુએએ થાપ ખાધી હોવાનું
માની, સુલતાન અખદુલ દરહી પોતાનું મન મનાવ્યું
અને પકાદાર (!) કમાલ સીરિયાના લશ્કરમાં 'અન્નુટ-ન્ટ
દુ ધ રટાફ' નિમાયો.

ત્યા થોડો વખત રહી કમાલ પોતાની બહલી
સાક્ષાત્કા કરાવી, કાન્તિના એ મુખ્ય મથકે રહી
તે નવી ને નવી યોજનાઓ ધરવા લાગ્યો. બીજા
અક્સરો સાથે થોડી રાત સુધી તે પોતાના ધરમા
ચર્ચાઓ ચક્રાવ્યે રાખતો. તેનો પિતા ત્યારે જિભન-
નાશીન થયોતો, પણ તેની મા બુમેદા ને તેની બહેન
મકશુલાને તેની આગ્રાત્તિ મળી નહિ. તેના કાકા ને
કાકાઓ પણ તેને તેમથી વાળવા લાગ્યા. તુર્કી એ
જ જેણે પોતાનું સર્વસ્વ મધ્યુ દત્ત, તેનાથી તેને
માટેના આ પ્રયાસોમા થતી આ દખલગીરી જરૂરત
ન થઈ શકી બીજા જાણુ મા-એનના આસુ પણ
ઐટલા જ અસલ દતા. કમાલે વચ્ચે માર્ગ લધો.
તેણે ધર મૂકા દીધ અને વાતસલ્પ તથા આસકિનતાની
સદજ લાગણીઓમાથી અલિપ્ત રહેવા તેણે એકલ-
વાયું જીવન શીકાઈ.

અદી તેને માલુમ પડ્યું કે ચેતે રથાપેત્ર 'વનન'
કરતા યે 'એકમ ને પ્રગતિ સમિતિ'એ લોકોમા મોટો
પગપેસારો કર્યો હતો. એક દિવસ એ સમિતિમા
તેને આમત્રણ અપાયું ને સદકાગી આસાએ કમાલ
ત્યા ગયો તેણે જોયું કે બધા આનંદગા દીવનાની
વાતોગા જ ચૂંચવાયા હતા. તેને એ ન ગમ્યું.
તુર્ક તરફ મગરૂની લેનારની પહેલી દરજ્જા તુર્કોને
મુક્ત કરવાની હતી એમ તે માનતો તેને સિદ્ધાનો
નહોતા જોઈતા, સિદ્ધાંતમય આચરણ જોઈતું હતું.
ઐટલે તેમાના કોઈ તરફ તેને આનુરાગ ન હોવનો.
'હાં તો સમિતિને માંડે કશું કરતી કરરી જોઈએ,
યા તો મારે તેનાથી છૂટું થવું જોઈએ.' એ નજરે,
બધા જણે પોતાના શિખો હોય એમ તે વર્તવા
લાગ્યો. સ્પષ્ટ વકતૃત્વવાળી તેની જગ્યા બધાને તીખી
લાગવા માંડી ને સમિતિએ એથી પોતાના કરોગારી
મંડળમાં તેને પ્રવેશવા ન દીધો. સ્વાભિમાની કમાલ

તુર્ક તેમાંથી રાજાનું આગી છોડે મયો.

સારો દેશ જ્યાં એકસરખી જ રીતે ધૃતિવાસી
હોય, ત્યાં આજ કયાથી દૃટિએ એ કરી નક્કો ન કરી
શકાય. તુર્કીમાં પણ એમ જ થયું. જેનામારે રાદ જોવાની
હતી એ ક્રાંતિની આગ આગિતી કરી નીકળી. દેશમાં
મકદુનિયામાં ગિવાગીએ માણું ઊંચક્યું અને તે સાથે
જ પૂર્વમા એકમ અને પ્રગતિ સમિતિના પ્રધાન અનરે
જળવો જગાડ્યો. હાલના રહેલા એક પછી એક તુર્ક
તેમા લાગતા મયા. તેમનું લશ્કર કોન્ટ્રા-ટીનોપપમાં
હાજલ થઈ ગયું ને સુલતાન નિરૂપાય ગયો. અન-
વરને વડો પ્રધાન નીખી તેણે માલમો-ટરી શાતન
દરજિયાન દાખલ કર્યું.

અનરે કૃતિનેટ રચી પણ કમાલને તેના ઉદ્દામ
વિચારોને લાલ તેમાં રચાન ન આપ્યું. કમાલે કંઈ
ઉદામોદ ન કર્યો. પોતે જેના પર આધાર રાખી ચો
એવ એગર જ્યાં સુધો દાચ ન આવે ત્યાં સુધી
લુલિયત સીઝર જેમ રાદ જોવાનું તેણે ચોખ્ય પાઈ
તેને પૂરતી ખાત્રી હતી કે આ લોકોથી તુર્કોનો કંઈ
શુકરવાર વળગાનો નથી.

અનરને તેની તીખી જગ્યાન ને તાલેદારીનો
અભાવનાપસંદ હતો. આગી તેણે તેને માણુ સૈનિક જીવ
નમા થકેત્રી દીધો. આ નિર્જીવનો લાભ લઈ, કમાલ
નેપોલિયન અને મોટરોના યુદ્ધઆદિયનો અભાસ
કરવા લાગ્યો. જર્મનીએ એ વખતે બમદાદ રેકે
ખરીદી લીધી હતી. દેશગ્રોહી પહેલી નાણાશાસ્ત્રી વર્તવે
એ વેચી હતી ને બીજા દક્ષો યે વેચવા તે તૈયાર હતો.

એખામાં ૧૯૧૨માં તુર્કી પર વળી નવી આસ
આગી બધાં બાંધકન રાજ્યો એકીમામટા તુર્કી વિરદ
હીકી પડ્યા ને કોન્ટ્રા-ટીનોપપ રાખી ખાટા બધું
દવાયે કરી દેવાનું તેમણે જણાવ્યું. કમાલના અભિ-
પ્રાયો અનવરથી બધા વિરદ ઐટલે તે અનરથી
દૂર જ રહેતો, પણ દવે અનવરને તેની જરૂર પડી તે
ત્યારે દ્વિપોવીમા છટાકિયનો સામે લડી રહ્યો હતો.
અનવરે છટકિથી શુબેદ કરીને તેને મદદમાં મોકલાવી
લીધો. ઝંબોપોત્રીમાં આગેવિગનોની આગેકૃત રોકા
કમાલે તનતેડ મહેલત લીધી ને અનવરે આદિનાનોપ
જણાવ્યું; આજરે બાંધકન રાજ્યો પાછા પડ્યાં.

લોકોએ અનવરને ગાત્રી તરફે વધારી લીધો.

આતાતુર્ક મુસ્તફા કમાલ (અશોક હર્ષ)

કમાલ બંદરેન્ટ કર્નલ બનાવાયો. અનવરની દલે આંતરરાષ્ટ્રીય પ્રતિષ્ઠા ગંભી. તેણે લશ્કરની પુનર્વ્યવસ્થા કરવાનું કામ હાથ લીધું ને એ માટે તેણે જર્મન મિલિટરી મિશનની નીમણૂક કરી.

પરંતેશિઓના હાથમાં લશ્કર મૂકી દેવામાં એટલી મૂળાંધ દત્તી એટલી જ તુર્કની હોયુપન દત્તી, તુર્કો તરફની એકમની દત્તી ને અનવરના હાથમાં સત્તા મૂકી નમિન બનનારાઓની એકાદેની દત્તી. મુસ્તફા કમાલ આનો સખત વિરોધ કર્યો, પણ પરિણામ એ આવ્યું કે એ ઝેર બીજા અમલદારોના ન પ્રસરે એટલા ખાતર અનવરે તેને સૈનિક હૂત (Military Attache) તરીકે દૂર સોફિયા મોકલાવી દીધો.

ત્યાં તો ૧૯૧૪ની સાલ આવી ને જર્મિયખાત મદાયુક કાઢી નીકળ્યું. અનવરે જર્મનોનો પક્ષ લીધો. દૂર ગેટેસ કમાલને આ બેવકૂફી ન ગમી, કારણ જર્મની શત્રુ તે તુર્કને મોઢસ પોતાના ઉપગ્રહ જેવું બનાવી દેવાની વચ્ચે દત્તી ને દારે તે તો તુર્કો જેવી જરબાદી બીજા કોઈ દેશની નહોતી થવાની.

છતાં મદરવાકાંક્ષી કમાલે સૈનિક તરીકે તે મુદ્દમાં બેઠાવાની જ પોતાની ફરજ જોષ. અનવરને તે માટે એણે તાર કર્યો, પણ કશો જવાબ ન મળ્યો. બીજા તાર કર્યો કે 'યુદ્ધમાં જવા એટલી મારી લાવકાન તમને ન જણાવી હોય તો તેનું સાફસાફ જણાવો.' પણ તેનો મે કશો ઉત્તર ન આવ્યો.

૧૯૧૫ના જાન્યુઆરીની ચોથીએ સરીકમિશ ખાતે તુર્કોએ દાર ખાધી. અનવર ત્યારે કૌંસતમાં રહિયતો સામે રોકાયો દતો. લશ્કર દટી પાચાના હાથમાં દટુ. તેની નજર તરત કમાલ પર ગધ. તેને અનવરની પસંદગી-નાપસંદગીની ફરકાર ન દતી. તેને તો સુરાકત કાર્યકર્તાઓ બોધના દતા. તેણે અનવરને હાથકાલબારી કડકામથી લખ્યું ને આપરે આપરે કમાલને પોતા પાસે બોલાવી લીધો.

જર્મન લશ્કરી સત્તાદકાર લીમાન હૉન સૈડાસે સાથે અનવર પોતાની હાવણીમાં બેઠો દતો. બીજા કેટલા મે જર્મનો ત્યાં દતા. કમાલ ત્યાં પહોંચ્યો. મિનિસ્ટ્રી ઓવ વૉરમાં આ જર્મનોની દાગરી તુર્કના રાષ્ટ્રીયત્વને અપમાનકારક કહી કમાલ લીમાન હૉન સૈડાસે

અસિયાહ તુર્કમાં કમાલના કાયેયદેશ બનાવતો નકશો

જૂન ૧૯૧૬ જાપાનથી ડોલવા મેંડી પડ્યો.

પણ સંપૂર્ણ જર્મન તોખમના સંક્રમ્ને આથી જરા મે માફ ન લગાડ્યું. તેનો પોતાનો સ્વભાવ પણ એવો જ દતો ને એટલે કમાલ માટે બિહરો તેનો આકર વધ્યો દતો. કામરો ને આશૈન્સની મળેલા જાગર મુજબ અંજેને કાર્ડનમ્સથી મંબીપોની સર કરવા હિતમના દતા ને પહેલી નકે એ મથક અચાવવાનું દત, મેકસે તરત ૧૯મી ટુકડીનો કખને કમાલને સોંપી ને પોતાની સાથે તેને લઇ ગયો. જામાને પિછારના કમાલે જોયું કે આ જર્મન તો તેનામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકે છે પોતાને કશી ફરિયાદ કરવાની તક જ નથી આપતો, એટલે પોતાની ચોખનાઓ પ્રમાણે કામ કરવાનો તેને જોયડો ઉત્સાદ આવ્યો.

ઝારૂલિપતોની એક ટુકડી આરિખુનું ખાતે આવી પહોંચી દતી. જનસોએ કમાલને આ સમાચારો આપ્યા અને તે સાથે જ ઉપરીઓના ટુકમની રાદ બોલા વિના તેણે સૈન્યને કૂચ કરવાનો દુકમ આપી લીધો. ઝારૂલિપતો સામે આવી પહોંચતાં તે ગેપા-લિપનનો એ ઉપાસક રાકિયતી મળે ગાંડો જુન્યો. વરસતા ગેપાઓ વચ્ચે સીગારેટ ફૂંકતો એ લશ્કરને આગળ ને આગળ લેતો ગયો. ઘણી જાન તોપના ગોળા તેની છેક નજીક આવી પડતા ને બેઠેલી ધૂળથી એ આંખો દંકાઇ જતો. એક ગોળા તેના કાંઠમાં વાગી ને ઘડિયાળ ફરી ગયું. પણ તેને કશી ધમ ન થઇ એ વખતે એ પડત તો આખા તુર્કી લશ્કરના ટોટિયા બાંગી જતા. એક એવી જ રૂનિ સૈન્યનો ઉત્સાદ ટકાવી રહી દતી. ને એ ઉત્સાદે તો તેપોને બેયોમેટોને મે નિષ્ક્રિય બનાવી મૂકા. ચીનક બેઠેલી જ અંજેનેને

પાછા દહનું પાછું ને ૧૯૧૫ના ડિસેમ્બરમાં તો તેઓ આરિશ્વરનું ખાલી કરી ગયા.

ડૅનિઅલસનો રક્ષક કમાલ પાવતખાંમાં પાછો ફર્યો ત્યારે એકેએક તુર્ક મર્દ ને ઝોરતે ઝોગો અપૂર્વ સત્કાર કર્યો. દલે તે પાશા જાણ્યો. તેને કાર્તિ જે મળી ને માન પણ મળ્યું. રાજદ્વારીઓ દલે તેને સાંભળવા ત્રાપ્યા; ને સાંભળનારા વધવા અલાર સુધી મૂકી રહેલી કમાલની વાચાળતા જે વધી.

લરકરની જર્મન કમળગીરીનો દલે તે છટેએક વિરોધ કરવા લાગ્યો: 'તુર્કોના કાળ તુર્કોના જ હાથમાં રહેવો જોઈએ જર્મનો રહે તો જે નોકરો નરીકે. અનવરે આ જર્મનોની મદદથી પોતાને અરમુખત્યાર જેવો બનાવી મૂક્યો છે, પણ એને ખજાર નથી કે કપારે તેમના હાથનું એ રમકડું જાની જશે.'

પરદેશજાતાના પ્રધાને આવા વક્તવ્યોથી કમાલને પોતાની ઔદિસમા બોલાવ્યો અને કહ્યું, 'તમારા વિચારો જોડે જાણતો જણો મતભેદ છે ને લરકરનો પણ તમારા વિષેનો અભિપ્રાય ખરાબ છે.'

'તમારા કરના લરકરને હું વધુ સારી રીતે પિછાનું છું,' કહેતો કમાલ દસતો ઔદિસમાંથી આવ્યો ગયો. ને આજ દિવસ સુધી પણ એ ત્યારે જ દસે છે, જ્યારે કોઇ પ્રમંથ પાછળ અસાધારણ બનાવની તેને અમમતોની થાય છે. તેનું હાથ અત્યંત રદરવભર્યું છે.

પરદેશજાતાના પોતે કરેલા અપમાનનો જલ્દયે અનવર લંબાનો જ એવી કમાલને પૂરતી ખાતી હતી. ને તેમ જ થયું. અનવરે તેને મેળામી ટુકડીના કમાન્ડર તરીકે કોંકસત મોકલાવી આપ્યો અનવરના આ પગલાંએ કમાલની શાળ હતી તેથી જે વધારી મૂકી.

ઝોગરા આવતાં કમાલે જોયું કે રશિયનો નવીરલેવે એ નેનના રસ્તાજાધી કોંકસત જાલુથી આગળ વધી રહ્યા હતા. ડૅનિઅલસને બચાવતાં આ જાલુની ઉપેક્ષા થએલી ને તેમણે વાન, ગિટલિસ, મુશ ને અર્ક્રમ લઇ સીધાં દતાં. કમાલે નરતલરકરની નવેસરથી રચના કરી અને રશિયન કાન્તિની શરૂઆત સુધીમાં તો ગિટલિસ ને મુશ લઇ લીધાં.

એ જ વખતે રશિયુમાંથી અંગ્રેજોએ આગળ વધવા માડ્યું. અનવરે જર્મનો પાસેથી વાતી લઇને એક નવા જનરલ ફ્રાંક ફ્રાંકન હાનને ત્યાં મોકલાવ્યો.

કમાલે અનવરની ઘણી સમજવટ છતાં એ પરદેશીના હાથ નીચે કામ કરવાની ચોક્કસ ના પાડી દીધી. જે ફરજિયાત તેના હાથ નીચે અનવર તેને મૂકે તો આખી પ્રજા ઉત્કેરાઇ જાય એમ હતું, એટલે સિદ્ધાસાર બનાવવા તેણે કમાલને અચોક્કસ મુદ્દત માટે મંદરાકતી રમ આખી લરકરમાંથી છૂટા કર્યો.

આમ કમાલ નોકરીથી છૂટો થયો. એના જગવામાં લારે એક પાન હતી; પણ એના અનુયાયીઓ ને પ્રસંગેક ઘણા દના ને સીરિયાના સરમુખત્યાર જેવો જમાલ પાશા પણ તેમનામાંનો એક હતો. જર્મન લાગવગથી પહેલેથી જ નારાજ રહેલા એ સરદારે કમાલને જે દબાર પૈક આપ્યા ને તે કોન્સ્ટાન્ટીનોપલની પેલેસ હોટેલમાં જઇ રહ્યો.

આ સહેલા તંત્રનું હંગામ્ય શોયના કમાલે થોડા સમય સુધી તો કર્યો જ પ્રવૃત્તિ ન કરી. તેને ખાતો હતી કે તુર્કો પોતાની નજાજા ને મૂખઈ માટે વધુમાં વધુ ખમવું પડશે. અનવર તે તેવા સત્તાદકાર તઆત્રન જમાલને પદબદ્ધ કરવા જ એકેએક એમ તેને લાગ્યું, પણ બદાર પડવાનું એની પાસે ત્યારે કશું સાધન ન હતું.

એ સાધન પણ ઓપિતું જ તેને ખાતી મળ્યું. તુર્ક જનરલ રટાફના પ્રતિનિધિ તરીકે શાદમી વહીવટીન જર્મન સરદારની મુલાકાતે બેઠકવાની હોલ તેની સાથે જવા માટે નાછ પાશાએ કમાલને નિર્મજબ આપ્યું. બેઠકવાને આગલે દિવસે જ કમાલ શાદમીની મુલાકાત લઇ આવ્યો.

આંખો મીચી રાખી, અરધા કસાકે સત્તાપત્રે જત્રાળ આપનાર, તુર્કોના મૂર્ખમાં મૂર્ખ પ્રતિનિધિ વહીવટીન સાથે કમાલની ટ્રેન, ૧૯૧૭ના ડિસેમ્બરની ૧૭મીએ જર્મન મુખ્ય મથક રવા પહોંચ્યા. તેમનું રવાગન કરવામાં જર્મનોએ કંઈ ખાટો રાખ્યું ન હતું. હુડેન્બર્ગ, વિંકલબર્ગ ને કેસર સુદાં રહેલો દબાર રહેલા. કમાલને લાગ્યું કે એ લોકો ખાલી તેમને બનાવવાની જ પેરવીઓ કરતા નવી નવી આશાઓ આપે જતા હતા; ખાશા તેની આખોએ તો પહેલેથી જ ખરાબ માખી લીધી હતો, ને પાછળથી જર્મન સેનિકામાં ફરી એ બાગત તેણે વધુ ચોકસ કરી હતી. હોટેલમાં તેમને આપાએલા ઉતા કમાલ

તુર્ક સરદાર વરનું જર્મન સરકાર ઉદારી લેવા માટે તાણ પાસા ને શાહજાદાને સમજાવી રહ્યો હતો ત્યાં તો બારણા પર ટકરો થયો ને ખુદ ફૈઝર અંદર પ્રવેશ્યો. મુસ્તફાના જણાવવા પ્રમાણે સંપૂર્ણ સફળતા પહેલી જ મંજૂરે તેણે હાથ પાડી. તેણે તુર્કીએ આપેલા સાચા માટે આભાર માન્યો ને જણાવ્યું કે અનવર ધાર્યા જેટલું કામ આપી શકતો નથી. કમાલની ઓળખાણ થતાં તો આનાદાનાના વિચારો તરીકે ફૈઝર તેને વખાલી લીધો.

જર્મન મદદચાકાફાના એ પૂતળાએ કમાલ પર ખૂબ જ અસર પાડી. તેની દાજરીથી જ તે અંબાઈ જતો. ઓથી લુદી જ અસર, જેની આખો વસ્તુઓની આરપાર જોઈ શકતી, જેની છબા એતનું પૂરું મન્ય જાણતી એ શુભ મિત્રોમાં તેના પર ફરેલી. કમાલે તેની પાસેથી જર્મન પરિસ્થિતિ જાણવા ઘણું પ્રયાસ કરેલો, પણ જ્યારે કોઈ અટકારો સવામ તે રજૂ કરતો ત્યારે જાણે જાણે સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ એ અંધો રાજદ્વારી તરત ટેબલ પરથી એક સીચાઈ લઈ, 'જાણ, એક પીણી ?' કહેતો તેની સામે ધરતો ને સીચાઈતના છુમાડા સાથે સવામ પણ ઉઠાવી દેતો !

કમાલને પ્રતીતિ યદ્યપ્ત કે જર્મનીએ જણાવ્યા જેટલું ભવિષ્ય આશાવાનું ન હતું. રાજકારણી કાચા-દાવા પાછળ પોતાને તફાવત નિષ્ક્રિય રાખી રહેલા વહીવટીને એ માટે તેણે ધણે દબકા આપ્યો અને જો એ સદાય અંધે તો રાજતંત્રમાં પચરો જાણવાની તેણે ખાતરી આપી. શાહજાદાએ તે કબૂલ રાખ્યું.

એ જ વખતે કમાલ પર યુદ્ધના દર્દનો સખત દરદો થયો એટલે વહીવટીને જવા દઈ તે કાર્મન જાદના દવાખાનામાં તબીબી સારવાર માટે રોકાયો. ત્યાં જ તેને ખબર પડી કે વહીવટી, સુલતાન મદમદ મોશા તરીકે ગાદીએ આપ્યો હતો.

એમ અઝંજલી વરખી યોગ્ય હતી કે અગોચર એ વિચારવા જેટલો કે કમાલને અગત્ય નહોતો. ૧૯૧૮ના લુલાકમાં કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ પાછો આવતા જ તે પરજારો નવા સુલતાનને મળ્યો. 'શીખ કોઈ વારકરી અગત્યદારો તમારા મનને મળવા આવે છે !' ત્યાં સુલતાને મળ્યું.

'હા, ઘણા બે.' મુસ્તફાએ જવાબ આપ્યો.

'કીક છે; વિચાર દરીયું. ફરી મળ્યો.' તેણે જવાબ આપ્યો.

ને ફરી મળતી વખત સુલતાને પોતાના એડીકાંબ ઇન્જન પાસાને યથો જ વખત પાસે બેસાડી રાખ્યો. આથી વાતગીત સાધારણ બાજનોથી બાજબ વધી જ ન શકી.

કમાલે ત્રીજ વાર મુલાકાત લીધી. સુલતાને કબૂલ કર્યું કે બીજાઓના દામમાં સત્તા હોય ત્યાં સુધી તે માત્ર પૂતળું હતો; પણ સાથે જ ઉમેર્યું કે, 'એ માટે મેં અનવર ને તજાતની સલાહ માગી છે.'

નિરાશ મુસ્તફા પાછો ફર્યો.

'ખુશ! નામદ! કાવતરાખાજ! ઇસ્તિસ્કનો નાનાક શુદરી !' આવા રાજદોષ સુલતાનને નવાજતો કમાલ દોડતના પોતાના ઉતારામાં દાખલ થયો. આજ ઓળો ભમ ભાગી ગયો હતો. થોડા જ વખત પહેલાં જે વહીવટીને તેની બધી યોજનાઓ સ્વીકારી લીધી હતી તે જ બદળાવત, આજ તુર્કીના વિત્તાશનો માર્ગ સુધારે બનાવવા મંડ્યો હતો. નિષ્ઠા મુસ્તફા આત્મપ્રતીતિપૂર્વક અશ્વમથુવા લાગ્યો—હું જ તુર્કીને ઉદારી રાખીશ. બીજું કોઈ નહિ.'

ને એ નિષ્ઠા હતો તેથી શું થયું? આજના નેતાને કશું અશક્ય છે જ નહિ. ભવિષ્ય જેમ વધુ ચૂંદ, વધુ અચોક્કસ, તેમ તેને પોતાના દાખલા લાવવાની તેને શક્યતા વધુ દેખાય છે. ભાગે તેને મન કાગી મારી છે. આંદે તેવા તેના ધાર એ ઘડે !

કોઈ કક્ષકાર સખી કમાલની નિષ્ઠાની એ રસ-સમાપ્તિ એમચિતી વૂટી ગઈ. જર્મનનાં પરાજય થયો હતો. તુર્કી દારી બેઠું હતું અંગ્રેજીની તેવા પર પૂરી સત્તા જાણી હતી ને અનવરની સાસક ત્રિપુટી રેશ મૂકી નાચી ગઈ હતી. સુલતાને પોતાના એડીકાંબને વડે પ્રધાન નીચી દીધો હતો ને મિત્રશત્રુનો તોડે મુસ્તફાની સંતિ કરી હતી.

પણ સંતિષા, પાસેરદાઈ, અરજતના, મિસર, છટક વગેરે મેળાના છતાં દબુ મિત્રાન્યોનો ડોળો તુર્કી પરથી ખસતો ન હતો. તુર્કી જે દરદાર ન હતો એકે તો તેનું નામનિશાન પણ રહેવું મુશ્કેલ હતું. સત્તરમંબને મદિનો થઈ ગયા છતાં તેમના સરકાર

તેની સીમાઓ છોડી ન હતી. છટાવિષયો ખીરામાં, ફેંચો છત્તંબુલ ને ઝંઘણિયામાં ને અંગ્રેજ બારકસો દલુ ડાઉનસમાં પડ્યાં રહ્યાં દનાં. તુર્કીનાં બંદરો, લરકર, પોર્તીસ, બધું એ તપાસના દના. તુર્ક ઓરતોની હસમન સુદાં લૂંટવા લાગ્યા દના.

આ બધું જોઈ સળગી જતા કમાલે ફરી એક વાર મુલતાનની મુલાકાત લીધી. 'પરાગ્રિત, છતાં આપણી આટલી દદ સુધીની કાયમતા? આપણો રાષ્ટ્રીય જીવન એ મરી જવા દેવો છે?' તેણે બધો બેકબાટ ફાલગ્યો, પણ પહેલાંની મુલાકાતો જેટલી જ એની અંદર યથા.

અરધા દગાખાજ ને અરધા ગિંખાજ રાજદારી-ઓથી કંઈ વળવાનું નથી એમ નહીં કરી, કમાલ ફરી બદાર પડ્યો. તેની સાથ પ્રતિષ્ઠિત હતી. તુર્કીની ઇર્જન સાચવવાની તેણે ઘોષણા કરી. દરેકે દરેક તુર્કો પશુ એ જ જોઈતું હતુ, ને એને પહોંચી વળવા, અભાર મુખી દગાઈલીથી પોતાને સાચવવા આરંભી રહેતાં રહેતાં સદાય લાઈ કમાલે રાષ્ટ્રવાદીઓને નિર્ગહિત કરવામાં ગયા.

અંગ્રેજોને આ બાનગી પહોંચી કે તરન જ આટલા દેશનિકાલ કરવા લાયક તુર્કીની યાદીમાં કમાલનું નામ પણ ઉમેરાઈ ગયું. તેમના દાયમા પકડાતો માન થોડા કલાક માટે જ એ બચી ગયો ને ૧૯૧૬ના મેની ૧૬મીએ તે રેફત અને આરંભ સાથે કાળાસમુદ્ર કાંઠેના સમમન બંદરે ઊતરી પડ્યો.

આરંભ તે પોતાના પક્ષમાં હતો જ. કમાલે રેફતને ચે પોતાના પક્ષમાં લીધો. સમસનમાં પગ મૂકતી વખતે જ તેણે જિંદગીના નિશ્ચિત ખેત્રે પળવાનું નહીં કરી લીધું, ને તે બંને તેટલું વહેલું નજીક આજુબા રાષ્ટ્રવાદી તુર્કોની એક સલા તેણે અમાસિયામાં બોલાવી. અર્જનના કમાન્ડર કાસિમ કારા બજાર ને અલ્લી ધુઆદ પાસા ઉપરાંત બાઈકન ધુદ્ધમાં 'દગીદિયા'ના કખાન તરીકે સારી મુરલીમ આલમમાં ગાળીતો બોલેલા રીફ પણ ત્યાં આવી મળ્યો. 'તુર્કોએ પોતાનો અચાવ યાચના ઓથી નહિ પણ બંધોનેટાઈ કરવો જોઈએ.' પરિરિચિત-નો ઉકેલ આજુબા સિવાસ મુકામે આખા તુર્કોનું પ્રતિ-નિધિત્વ મરાવતી કૉંગ્રેસ ભરવાનું તેમણે નહીં કર્યું.

કમાલ દને બેકાર બનેલા બધા સૈનિકો પોતાની આસપાસ એકઠા કરવા લાગ્યો. બ્રિટિશ તોપોના રક્ષણ નીચે ગ્રીકો રમગીમાં આગળ વધવા લાગતાં

કમાલ તેમને દહાવવા તૈયાર થયો. મુલતાનને અ બખર પડી ને તેણે કમાલને રાજીનામું આપી દેવ લખ્યું. તે તૈયાર જ હતો. મુલતાનને તેને કૉન્સ્ટાન્ટી નોપલ આધ્યા આપવા લખ્યું. 'નાદિ, તુર્કો સ્વતંત્ર બનશે ત્યાં સુધી હું આનોતોલિયામાં જ રહીશ.' તેણે જવા લખ્યો ને સિવાસમાં ભરવાનો નહીં થયેલી કૉંગ્રેસ માટે પ્રાન્તોપ્રાન્ત પિનિપત્રે લખી નાખ્યાં 'દેસ જા જેટલો છે, મધ્યસ્થ સરકાર પોતાની કામગીરી બનાવવા નામકત છે; રાષ્ટ્રના સંકલ્પ ને શક્તિ પર જ બધો મદાર છે. સિવાસની કૉંગ્રેસમાં તેનો ખુર્શ હથાવટ થશે. દરેક પ્રાન પોતાના તથા પ્રતિનિધિઓ મોકલી આપે.'

કૉંગ્રેસ ભગઈ ને કમાલ પોતાના મુદ્દા સમજાવવા બોલો થયો, ત્યાં તો કાસિમ કારા પર તેને પકડવાનો ને કૉંગ્રેસ બિયેરી નાખવાનો હુકમ આવી લાગ્યો. કમાલ પકડાય તો માફ્ટા દેશનિકાલ થવા કરતાં ચે હાંમી મળવાનો સંભવ વધુ હતો. ખૂબ જોઈમતે કાસિમ કારાને રીફે સમજાવ્યો કે 'મુલતાનને વધાદાર રહેવા કરતાં તુર્કોને વધાદાર રહેવાની આપણી ફરજ રીફે અને જરૂરી છે.'

સિવાસમાં મુલતાનીથી જુદી રાષ્ટ્રીય સરકાર ચલાવવામાં આવી. કમાલે પોતાને તેનો પ્રમુખ નીમવા નો હંગમ મૂક્યો. વજીરો અને કહેવાતા રાષ્ટ્રીય રાજદારીઓ, જેમને પોતાના કલિપત આદર્શો જ અર્થવાની ને આશ્રમન પામવાની ટેવ હોય છે, તેમણે એનો વિરોધ કર્યો કમાલે કહ્યું, 'દાર્શનો, ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે રાષ્ટ્રને કોઈ મદતકાર્ય ઉઠાવતી વખતે એક ને એક નેતાની જરૂર રહે છે જ. સંકટની પળમાં ખેતરને પહોંચવા અર્થમાં તદ્દન નકામી નીવડે છે. કેટલાકો અમેરિકા જેવા રાજતંત્રના, તો કેટલાકે જો અથવા બ્રિટિશ રાજતંત્રના રીફે તુર્કોને દારવાનું કહે છે, પણ એ તો આત્મચાત જેવું છે. તુર્કોએ પોતાનો ઉગાર પોતામાંથી જ મેળાવવો જોઈએ.'

લાલચામટ છ કલાક બોલના રહેલા કમાલ સામે કોઈની મનલ ન હતી કે વિરોધ ઉઠાવી શકે. ને એના જેટલો વિશ્વસનીય નેતા ચે બીજો કોણ હતો? કમાલ જ આ નવી રાષ્ટ્રીય સરકારનો પ્રમુખ નામગો.

(આઈ)

ચિત્ર કલા માં સ્વચિત્ર ક્ષણ

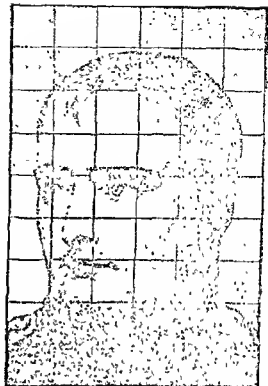
ચોક્કસ આંકડોને ચિત્ર કરવાના વાધા હકીકતમાં જવાબેફા
મયેલોમાં દોઢો પચ્ચ પહેલા પ્રવાસો થોડીયે સરળતા અને સફ-
ળતા મળવાની જ. પછી તેમ તેમ દોઢામાં પાછા અને નજરમાં
ચોક્કસ આવી જાય તેમનાં એ ચોક્કસોનું કદ, માટ્ટુ કરવા
જરૂર. સરસતામાં એક ચિત્ર પર ઘણું ચોક્કસ ખર્ચા પાડવા
પડે, પણ ધીરેધીરે તેથી જમણા માપનાં ચાલી શકે. (જુઓ
પાછળની આકૃતિઓ.) એક દેશના ખાનમાં ચિત્રની રેખાઓ
સમાને તેના કરતાં બે ઇંચનાં ખાનાંથી કામ લેતાં વધુ
આકૃતિ સાધવી શકી પડે જ, ઉપરના ઉપર તમારે ચાલતી
રેખાઓ લેવાર કરી, ચિત્રને બીજા કાગળ ઉપર ઉતારીને
એટલે કે ટ્રાન્સફર કરવાનું કામ કરવાનું છે. પેન્સિલની
એકસરખી, સ્વચ્છ અને ચોક્કસ રેખાનું મહત્ત્વ જાણુ જ
છે અને તે જાણત વારંવાર બાર મૂકીને વાદ આપવી
પડશે જ; કારણ કે ચારંબારે ચિત્રને પૂર કરી નાખવાને
અમીસા હોય છે હવે તો પાયાનું કામ વાસણ મળું ન
હોય તે પહેલાં તો તેઓ સાલીથી ચિત્રને પાકું કરી નાખતા
કે રંગ પૂરવાને આગળ પડે છે.

સાચ સરખાત કરનારાં પણ, કાગળનાં કાચાંમાં ને કા-
લમાં એટલી બધી લીટીઓ એકીસાથે દોરી નાખે છે કે ઉપરનું
ચિત્ર કરવામાં સરળતાને વાસ્તે મુશ્કેલીઓ બને પડે, જ્યાં
પણ આપણને તો જાણુ જ થોડી અને જરૂરી લીટીઓનું જ
કામ હોય છે. મુખ્ય રેખાંડળ બંધાય તેટલી થોડામાં થોડી
લીટીઓ હોય તે જ સાહે.

આ સાધેના નેચોસિયનના છેલ્લા રેખાચિત્રમાં જોશે તો
જોઈએ એટલી લીટીઓની જ આકૃતિ સાફ જમાવે આવે છે.
વળી એ લીટીઓ પણ ઘાટને અનુસર રેખાવી નેદ્યે. તે
ચિત્ર ખાનાં પાડેલા ચિત્ર ઉપરથી ટ્રાન્સફર કરવામાં (બીજા
કાગળ પર કઠારી લેવામાં) આવ્યું છે. એમાં ચિત્રની માત્ર
આકૃતિ દર્શાવતી રેખાઓ રાખી ખાનાંમાં પડતાં મૂલોં છે.

આના જેવી સાત કોંખી બૂરી પેન્સિલની આકૃતિવાળી
ઉપર તમે ટાંક અને સાલીથી કામ આગળ લઈ શકો છો.
એમાં સફળ ન થાએ તો બીજા વાર ટ્રાન્સફર કરો અને
જરૂર પડે તો આસપાસી ઉપરથી બીજા વાર પણ કરો.
દરેક વારના પ્રયત્નમાં તમને કંઈક નવી જ પ્રજ્વાલી કે નવી
તસલિદ અને વધુ ચોક્કસ તમા સુધારો માલમ પડવાનાં.

તે વિષયમાં એમ માને કે આ કામ જાણું કરી, પછી
બીજા કાગળ પર કઠારું એ નકામી ખાંધલ છે તે ખરેખર
બસ ફેર છે. એ ખરેખરી પ્રગતિ સાધવી હોય તો આ જ
સાધાર્ણ સારી રીત છે. ચિત્રકળામાં તમે કામનું પ્રમાણ
ફેટનું જાણો છો તે જાણવાનું નથી; પણ તમે જે કામ કરો
છો તેમાં ગુણ ફેટણે ઊતરે છે તે જ જાણવાનું રહે છે.

કાંઈ ચિત્ર આગળ ફોટોગ્રાફની નકલ નાની, થોડી કે સરખી
ઉભાવા માટે સિખાડ બિદ્યાર્થી તેના પર આવી રીતે ખાનાં
પાડી જવા હકીકતમાં ખતાવેલી રીતે કામ શરૂ કરો તો સાધારણ
સફળતા તો મળશે જ. ચિત્રને લીટીઓથી વાઝવા હેતુ ન
હોય તો ઉપર આપી પ્રેસિંગ કામજ આપવા દાલ બનવામાં
સીકેડીન વેપર મળે છે તે થોડી તે પર ખાનાં આકૃતિની
ચિત્ર જેવું ને તેવું રહેશે અને ઉપરથી માપ રેખાવી શકારો.
(આગળ વચતે માટે પાછળની આકૃતિઓ જુઓ)

સરસ ચિત્રો ઉપલવવામાં ખરેખર શ્રમજર્મ પ્રયત્નની
જરૂર છે એ કદી બૂલતું નહિ, એક ચિત્ર સુધારી ફરી વાર
કરો, વધારે સુધારો અને વળી ફરી કરો, અને તે તમારું
સર્વોત્તમ કામ બને જોતું કરો. તો દરબાંધ એવી માટેલી,
ઉતાવળી, અચોક્કસ નકલ કરનાં તે વધારે શુભિલાખ બને છે.
અધરે આસપાસી જતા પે જુદું ન બતાવી સામાય જોતું કરો
ત્યારે જ પંચવાદ.

આંખ, દોઢ, કાન વગેરે દોરવામાં વધુ ચોક્કસાઈ અને
જાડીની જરૂર પડે છે. તે વખતે તેના પર પડેલા ચોક્કસ
માં પણ જરૂરોઅરથ કામ કરવાની વધારે ચોક્કસતાની સામાય
અને ચોક્કસાઈનું ધોરણ ખાની સામાય. ધની વાર ચોક્કસના
ચારે ખુલાથી લીટીઓ દોરી ચોક્કસ પાડવાની પે અરથના મળે છે.
(પાછળ જુઓ) ૨.૨.૨૨.

દીવાસળીઓને (ગોત્રે યોગ્યતા મેળવે) ફટકડી, સોડિયમ ફોસ્ફેટ (sodium phosphate) અથવા એમોનિયમ ફોસ્ફેટ (ammonium phosphate)ના દ્રાવણમાં ભેળા રાખવામાં આવે છે. આને ક્ષયે દીવાસળી હોવાવાદ ગયા પછી ગોત્રે પરી પડતો નથી.

[૩] એના પ્રકાર અને બનાવટ

આપણે વાપરીએ છીએ તે હિસાબ અન્યારે બીજી જાતની દીવાસળીઓ અસ્તિત્વમાં છે અને તે Strike-anywhere Matches (જ્યાં પડે ત્યાં સળગે એવી દીવાસળીઓ)ના નામથી પ્રખ્યાત છે. હુનાઇટ રોટ્સ ઓફ આર્સેનિકમાં આવી દીવાસળીઓ પુષ્કળ વપરાય છે. આ જાતની દીવાસળીના ગોત્રને જે પડે છે તે ઉપરાંત પડેલા ફોસ્ફોરસ સેસ્ક્વાઇપાઇડ (phosphorous sesquai sulphide) વગેરે જ લાદી સળગી ઉઠે તેવા પદાર્થો હોય છે અને નીચલા પડમાં મંદક, શણ અને પોટેશિયમ ક્લોરેટ હોય છે. ધર્મણને વધારે અસરકારક બનાવવા માટે કાચની બૂટી પણ મેળવવામાં આવે છે. દીવાસળીના ગોત્રને મોદક દેખાય આપણા માટે કેટલીક વાર અંદર રંગો પણ નાખવામાં આવે છે અને સળગતી એ સુંદર વાસ આપે માટે કેટલીક જાતની દીવાસળીઓમાં ધૂળ પણ નખાય છે. આ સાથે દીવાસળીની દરીફ, જે સિંગર લાઈટરને નામે ઓળખાય છે તેનું સહેજ ઓળખાણ કરવું ક્રીક પડશે. સેરિયમ (cerium) અને એલોયની મિશ્રવાતુ (alloy)ને જ્યારે પોલાની પરી ઉપર ઘસવામાં આવે છે ત્યારે આ મિશ્રવાતુની રજકણો છૂટી ગઈ તો તેમાં તણખા જરે છે. ચક્રમક અને લોહું ઘસી આગ ઉત્પન્ન કરવાની આપણી આપદાદાની રીતમાં અને આમાં તકલ્પત નરિ જેવો છે. આ સૌંદર્યને આપણા દિલમાં આવેલા તાવજીવાની મોનોઝાઇટ રેતીમાંથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે. જ્યાં પુષ્કળ ફટકા પડે છે એવા પ્રદેશોમાં જિગતા

કોનીફરસ પાઇન (coniferous pine) વૃક્ષોનું લાકડું દીવાસળી માટે આદર્શ લાકડું છે. જ્યાં એ હોય છે, તે સ્થળે જાનતા દીવાસળી સુંદર હોય એ સ્વાભાવિક છે. રૂબીડનામાં જાનતા 'ફ્લાવર પારકેટ'ના ચિત્રવાળી દીવાસળીની પેટીઓ આપણે ત્યાં પહેલાં ખૂબ વપરાતી અને ફૂં ઘાંટું છું કે આપણામાંથી ધણીએ તે જોઈ પણ દરે. દિલ્લા દીવાસળીનું લાકડું પહેલાં બદામી આવાત થતું પણ દબે દિવાલવાળા પ્રદેશમાંથી તે લાવવામાં આવે છે. દીવાસળીનું ગોત્રું તે દેવદારનું જ આવશ્યક છે.

કારખાનામાં દીવાસળી જરૂરિયાત કેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવે છે તેના લંબાણના હિતમાં વગર એટલું જ જાણવું જમ થશે કે, લાકડામાંથી સળગીઓ બનાવવાનું, એ સળગીઓ અમુક માત્રમાં કાપવાનું, તે પર અગ્નિમાદક પદાર્થો લગાડવાનું, અને તેમને પેટીઓમાં ગોડાવવા સુધીનું બધું કામ ધંધ વડે જ થાય છે. ખુદ દીવાસળીની પેટીઓ, અને તેમના ઉપર ચોટાડવાના 'લેખકો' તેમજ એ પેટી-ઓની મથળની કરવાનું કામ પણ ઘણા જ કરે છે. આ રીતે એક જ કારખાનામાં દિવસની ૫૦,૦૦,૦૦૦ દીવાસળી એકસામતી બનાવી શકાય છે.

[૪] લવિષ્ય

આદર્શ દીવાસળીની આપણી આપણા ઉપરથી, અત્યારની દીવાસળી ઉપર કેટલા સુધારાઓ લવિષ્યમાં થઈ શકે તે ગણી કરી શકાય:

- (૧) આદર્શ દીવાસળી જરા પણ ધૂમાટા વગર અને સહેજ પણ ખરાબ વાસ વિના બળવી જોઈએ.
- (૨) એમાં કાચાનો જોઈએ બરાબ ધણીની નોંધે છે.
- (૩) તેની બનાવટમાં વપરાતા પદાર્થો એકદમ સરતા જોઈએ ફોસ્ફોરસ સેસ્ક્વાઇપાઇડ થયેા ગોંધા છે.
- (૪) તેના પર મોગશે ચોટાડવા માટે સુંદર કરતાં કોઈ વધુ સારી વસ્તુ મળવી જોઈએ.

આ ઉપરાંત, પોટેશિયમ ક્લોરેટને બદલે સોડિયમ ક્લોરેટ (sodium chlorate) પણ વાપરી શકાય. તેને મીઠામાંથી ઉત્પન્ન કરવામાં આવતો હોય જલ્દી સરતો પડે છે. આ પ્રમાણે દીવાસળીનો આદર્શ જરૂર સંમુખ રાખતાં આપણે હિતમાં પ્રકારની દીવાસળીના પરિચયમાં આવવા ભાગ્યશાળી સમર્થ એવી આશા રાખીએ.

૧ આ પદાર્થ— P_4S_3 —ફોસ્ફરસ અને સંધાન પદાર્થ તથા બાળવાથી બને છે તેને બનાવતી વખતે રાસાયણિક ક્રિયાથી પુષ્કળ જરૂરી ઉત્પન્ન થાય છે. દવામાં આ પદાર્થ ૧૦૦ સેન્ટીગ્રેડ ઉષ્ણતામાં બળે છે અને હડા પાણીની તેના ઉપર સહેજ પણ અસર થતી નથી. લોકોનું પાણી તેને લાકડાના સફાઈ અને ફોસ્ફરસ ઓક્સિડે જે બે વસ્તુઓમાં ફેરવી નાખે છે.

ચ વિ ત્રાં બા જ ચિ તા રો 'અ

જેણે મધ્યયુગના યુરોપને પોતાની કળાથી
ઐટલું જ પોતાનાં ટીખજોથી
પ્રકુલ પનાવી મૂક્યું

એક. મટાનિયાના
સેખ અને ચિત્રો
દર્શકો

દયા એકા! દવે તો જોરા!
દબુ ક્યાં સુધી ઘેપાં
કરવું છે? જોરા! જોરા!

પહેલાં તો, આ સાદ બાણે દૂરથી
આવતો હોય એમ જુવાન બાના-
મિકાને લાગ્યું, પણ પછી તો પામે
ને પાસે આવતો જતો એ તેના કાન-
માં ગાથ બેઠો.

ઓ ખુદા! તોજા છે આ તો!
એ કમ રૂપનાં જોતો ઊંધ-
મા નહોતો પડી રહ્યો; પણ સોદરના
ઝંખા આગે ખોખોથી દિવ્યનામાં તરવું
તેનું મગજ નરંગે ચડી ગયું હતું. તાજ
લોહીલયાં જુવાનોના બેળને, મરન
નિદ્રા બોગ્યા પછી જે ખુશનુમાઈ
અને તાજગી મળે છે એવી સ્મૃતિના
ધાંધલ વગરની, તારુણ્યને છાજતી,
શુભાળી કદબનાઓ એમાંથી રહી હતી.
'એ અધોરી! સાલજ્યું કે નહિ!
હા! હાને ચા!'

ઘેપરા અવાજવાળો, "જાના-
મિકાને મારુ (શિક્ષક) આંદ્રી તમે
જેજ સૂર્યોદય પહેલાં બેઠો. શુભા
ધોરણે જ સિંચે ચાલવું જોઈએ એવી.

તેમથી સુદીના ઇશ્વરીનો મરદોરો ચિતારો બોનામિકા અશ્વમાલો

એની દૃઢ માન્યતા હતી. અને અત્યારમા તેના મિત્ર-
શુદ્ધમાં એકેએક વિદ્યાર્થી દાગર જ રહે એવો એનો
આશય હતો. એમ છતાં, અધાને પધારીમાથી ઢંઢોળી
ઉડાડવા પેગ્ગેરજ તેને જ આટો થયો.

બોનામિકોને એણે જગાડવા માડ્યો હતો; પણ
એ તો બોસ જ શાનો? છેવટે જ્યારે ગુરુને ગુરુસો
અને જરાડા અસલ થયા ત્યારે ફફડાટ કરતો ને લોચા
વાળતો એ બેઠો થયો. એને બેઠો થતો તથા પધારી-
માં આગમન મરડતો બેઠોને માલ્લો આવતો થયો,
પણ જતાં જતા ધૂંધવાતો તડૂકતો ગયો: "ખેલર દ્વાડા
ગૂડનાં સુધાધે અધોરીની આંખ બેગી નથી થતી!
નથરોજ નાદિ ને!"

શુરુના સિધાન્ધા પછી ભાષણાહેન બેઠ્યા. ફવા-
માંથી ઝટઝટ પાણીની ડોલ ખેંચી કાઢી એમાં માપા
માંડ્યું, પણ મનમા બે શબ્દો ગાજ રહ્યા: "અધોરી!
નથરોજ!"

એમાં નથરોજ શાનો? અસાદમાં તે કોઇ બેઠું
દશે? બેઠીને થું ફફડીના બચ્ચાને કોંસી ધમ્મી હતી?
વળા આ વખતે ચીતરવાનું થે શાનું? છુટ્ટાનું અસહ્ય
મથુ લાગે છે!" બોનામિકો મનમાં જ ફફડતો રહ્યો

તેરમા સૈકામાં સ્થાપિત મિત્રશાળાઓ ક્યાં ગે
હતી નહિ. ઉરતાહ ચિતારાઓ રહેવા ખાવાને થોડા
ખર્ચે લઇ પેલાને ત્યાં શામિદોને લાણાત્મ અને એ
અધા ઉરતાહની સેવા કરતા—તેના કામમાં સદાય
કરતા—ધંધો શીખતા. બોનામિકોને પણ આ પુરાણ
કારીગર આદ્રી તાદેની નાહીય લેવા આનવું પડ્યું
હતું. આદ્રી જેટલો ધર્મચુરત એટલો જ ડરણ હતો
અને ધર્મધેસાઇ જેટલી જ વહેગીલી તેની પ્રકૃતિ
હતી. એમ છતા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર તો એની કડકાઇ
જ રહેતી. તે ધડપણને આદે હતો, છતા અથાક
મહેનતનું જાણે પ્રતીક હતો.

એ અને ગરબ પર ઠંડા પાણીની છાલડો મારવાથી
બોનામિકોનાં રચના સાથે ગુરુજ પરનો ગુરુસો પણ
બેઠી ગયો. આ જીવાનિયો ખુશમિનજ, વિનોદી અને
સોને પ્રિય થઇ પડે તેવો હતો. દીખળ ક્યાં વજર
એનો દિવસ જ ન નીતે.

એવામાં બીજા વિદ્યાર્થીઓએ બેઠોલાપવા આન્ધા
એ તેયાર જ હતો. "હજુ જરા પડયા રહેવું"તું ને?"

એકે કહ્યું. "કંઇ નહિ; માલ્લો આવીને તને બોડાડી
જતો!" બીજાએ ટાપરી પૂરી.

"અરે ભાઈ, હોજખમાં જરા વહેતા સીધાવો ને!"
આખરે બોનામિકો બોનામિકો બોડાડ્યો અને બધા હસતા
હસતા મિત્રશુદ્ધ તરફનો દાદર બિતરી ગયા.

મંદિરમા પ્રાર્થનાનો ઘંટ ગાજ રહે ત્યા લગી બિધ-
વાની આદતવાળા બોનામિકોનું ધ્યાનએ દિવસે ચિત્રોમાં
ન હતું. કંઇ નહિ તો દિવસ બેઠે ત્યાં સુધી તો પધારી-
માં પડયા રહેવાય એની કોઇ યુક્તિ શોધવા એણે
બેઠાનું દહીં કરી નાખ્યું.

ને છેવટ એ યુક્તિ એને મળા મળ! એ પુરાણ
મકાનનું એક કાતરિયુ ફેરોળનાં એક પટારો ખસેડ્યો
ત્યાં નીચે વંચતો મોટો જમ્મન થએલો એણે બોલ્યો.
થોડી વાર તો આતુરનાથી એ નિદાળી રહ્યો. પછી
સંજ્ઞે બંધ કરાય એવો એક દાખડો કાઢી એમાં બીસ
માળીસ વંદા બારી લીધા ને એ સેતાની ખારકાન
પોતાની ઓરડીમાં લાવી સંતાડી દીધું. "હું નથરોજ,
કેમ? દવે જોઉં છું કોણ નથરોજ યાવ છે!"

કોઇ દિવસ નાદિ ને તે દિવસે એ વહેલો સૂચા
આણો ગયો. ઓરડીમાં આવી પેલો દાખડો ઉધાડ્યો
ને એકેએક વંદા પર કાગળની બે આંગળની બેલી
પડીએ થોડીને જમતો બેસી રહ્યો. છુટ્ટા માલ્લોને
બેઠ્યાને અરધા જે કંલાકની વાર રહી ત્યારે દાખડો
ઉપાડી હજારે પડે તેનાં ખારણા આગળ તે પહેર્યો,
અરધું ખારણું બોધ્યું અને પછી ઉપરની કાગળની
પડીએ સળગાવતા જઈ એકેક વંદાને એ ખંડી
અંદર છોડતો ગયો. પીર પર બળતી શેરાનીથી બડકેલા
ગ્રીસે વાદા ઓરડીમા આમનેમ દોડવા લાગ્યા. દેખાવ
જૂતાપણ જેવો બની રહ્યો.

થોડી વાર સુધી તો અંદરથી કશો અવાજ ન
સંભળાયો પણ પછી થોધરા દબાએલો રવાર અને
કંઠભરેલું રૂદન સંભળાયું: "ઓ, માતા મેરી! જગદંબા!"
છુટ્ટાના અવાજમા મુજરી હતી. "તો પર જોઈડું બોડી
લઇ અંદર ને અંદર એણે પ્રાર્થના કરવા માડી હતી.

બોનામિકો આરણ્યની શકમાંથી અધો દેખાવ
નિદાળતો ગત્ત લઇ રહ્યો હતો. આખરે એ બધાએ
ચારે બાજુ વેરાઈ જઇ અદરય થઇ મઇ. દિવસ
બેઠો ત્યારે આદ્રીએ બોલું બેસું કરી બેઠોરામાંથી

એયું કે હં. હવે બિહવામાં વાંધો નથી. ચિત્રસાગ્રમાં ઉત્તાદ હજુ ન આવ્યા એ પર જતનનની અટકળો થતી હતી. કોઇ કહે, 'આજ તે બીમાર દશે.' બાનામિકો કહે, 'અરે નારે ના. ચુરુછ કદી બીમાર પડતા નથી.'

એવામાં માલ્હે દાગર થયા. એમના ચહેરા પરથી નૂર છીડી ગયું હતું. 'છોકરાઓ, કાલે રાતે તમે આ મકાનમાં કશું જોયું હતું?' આવતાં વેન જ તેમણે સવાલ કર્યો.

'ના છ.' જવાબ મળ્યો.

'ખરેખર? કોઇએ કશું નડેતું જોયું?' એમણે ફરી પ્રશ્ન કર્યો ને ફરી નકારમાં ઉત્તર મળ્યો.

'પણ મેં તો જોયું છે જ.' કૉસ દલાવતો તે બોલ્યો. 'તોભા! તોભા! જાણ જરા મળ્યો દેખાવ. હું બિહવાનો વિચાર કરું છું ત્યાં તો જાણ્યોનો જરા આજ સંભળાયો ને એ જ પળે એક સેતાની જ્યોત જળીત પર ચાલતી એરડીમાં ફાગલ યજ્ઞ લોખંડની પેટી તરફ વળી. એવામાં પ્રકાશ વધ્યો, અને, ખુદના કસમ! પેલી વધુ આફતે મારી એમરે ધૂમી વળી. માશશી ખૂમ તો ક્યાંથી જ પડાય? મારે સાદ જ ફાટે નહિ ને?

મને લાગ્યું કે મારે ચાંતમ આવી ચૂક્યો. હું તો બહિસ્તના દેવો માત્રને પ્રાર્થના લાગ્યો આજો મીઝી મોઢું બોશીકા નીચે ધારી દીધું. દિવસ બીગ્યો અને ખુદાએ બીમા થવાની હિમ્મત અને શક્તિ આપી ત્યારે એ આફતની ફોજ પચ્ચેથી નાસી આવ્યો. ઓ ખુદા! આ શા પાપ ફટકા? હું તો ઈસ્ટરના દરેક તહેવારે મંત્રોથી શુદ્ધ કરાવું છું!

ખરી વાત તો એકલો બાનામિકો જ જાણતો હતો અને એણે તે જવાથી છાની રાખી હતી. એ દિવસે ચિત્રગૃહમાં કશું કામ યજ્ઞ શક્યું નહિ, કોમાથી રાતનો પ્રસંગ કેમ જૂલાયો નહિ. ઉચ્ચ કળાની ચર્ચા-માંથી સો બૂતકચાએ કહેવાની સ્પર્ધામાં પડી ગયા. સાંજ સુધીમાં તાફેણે ધર જદમી નાખવાનો નિશ્ચય કરી નાખ્યો. વાત વધી પડી. આ ઉપદ્રવનું નિવારણ કરવા પાદરીને પણ બોલાવવામાં આવ્યો. એણે મા-સ્ત્રોનું સંગ્રાધન કરવાના ઉપાયો યોજવા માડ્યા ત્યારે બાનામિકોએ પોતાનો ખુલાસો કરવાની તક મેળવી. એને લાપણુ કરતા પણસરસ આવડતું હતું. એબોલ્યો:

'માલ્હેના ધરમાં જૂનપિશાચ તો કદી જ આવી ન શકે એટલી તેમની પવિત્રતા અને ધાર્મિકતા બેરવાળી છે. તેમના જેટલું ધર્મધ્યાન કોઇ કરતું પણુ નહિ હોય. છતાં આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઇએ કે આપણે ચિત્રકાર રહ્યા; આપણે પિશાચને લાંબર રૂપે જ સ્વીતરીએ છાંચો, તેથી આખી જૂનચુદ્ધિ આપણા ઉપર વેર રાખે એ સ્વાભાવિક છે...'

પાદરી સાહેબ આ બધું ધ્યાનથી સાંભળી રહ્યા હતા અને અનુભૂતિમાં માથું દલાવતા હતા. બાનામિકો બીજા મુદ્દા પર આવ્યો—

'વળી પાછા આપણે દેવો, દેવીઓ, સંતો તગેરના ચિત્રો પણ દોરવામાં જાડા નથી રાખતા. ટેકેરે એમનાં જ ચિત્રો યજ્ઞ ગયાં છે. એ દરેક ગીતરા-મણ્ડી આપણે સેતાની સુદિને રીધુ જાપમાન કરીએ છીએ અને બેકામ રીતે આ પિશાચો સાથે અશ્વ-મણ્ડમાં બેનરીએ છીએ...'

'અરે, પણ તેમનો તાસ દૂર કેમ રાખવો?' માલ્હે અધીર યજ્ઞ બોલી બેઠ્યો.

'શાંત! ચુરુછ, હું એ જ મુદ્દા પર આવું છું. આ જૂનપિશાચોનું જળ રાત્રે જ વધે છે. દિવસો પ્રકાશ પરમાત્મા સૂર્યની સાથે ખેંચા લે છે, તે વળને આપણુ પામર મનુષ્યો પર એ જુતો જોગ જતાવે છે. એટલે મારી તો આપને નમ્ર વિનંતિ છે કે પરમાત્માનો પ્રકાશ ન આવે ત્યાં સુધી આપે આજ ઉપાસવી નહિ; અને આપ ધર્માત્માને કદી દુઃખ થવાનો પ્રસંગ નહિ આવે. શુદ્ધ અને પવિત્ર માણ્ડની નિદ્રામાં ખવેલ કરવાની શક્તિ એ પિશાચોમાં છે જ નહિ.'

બાનામિકોની આ વાતમાં પાદરી સાહેબે પણ સંપૂર્ણ સંમતિ દર્શાવી એટલે ઉત્તાદ ધર જદમાવવાનું માંડી વાળ્યું બીજે દિવસે ફોરેન્સ નગરીનો એમેરી સર્વેપ્રકાશ તેની જળી પર છવાતો ત્યારે જ તે બેઠ્યો.

ફોરેન્સ ત્યારે પૂર્વમ્લોનું ધ્યાન હતું. દુનિયાને જ જવાળનાર એની માંતે જેની મદાન પ્રતિભાએ ત્યારે બાદવાપરચાસા હતી. કળાનો આદર જાણુ બોલાવ વર્ગમાં જન્મ્યો હતો. સોન હજુ પાદરીઓનો ઈસ્તરો ગણાતું ને જનનાને હાથ એ ન ચડે તેની ખાસ તકેદારી રાખવામાં આવતી.

દરેક નવા ગપગોળામાં માનનારા ત્યારે મળી

પીઠ પર બેસી રહેલી બહેનના વાંદા ઝીરડીમાં બામતેમ નાસવા લાગ્યા ને બહુવળ જેવા દેખાવ બની રહ્યાં. આત્મતા ને એ પ્રમાણે બાનામિત્રતાથી વાત પણ ખૂબ ચલાવા લાગી. પરિણામે કેટલાક ચે ચિત્રગૃહોએ રાત્રે કામ કરવાનું બંધ કરી દીધું.

બાનામિત્રતા બહુમાત્રા ચિત્રકળામાં આધુનિક વિચારોનો પૂર્વજ હતો. તેના સ્વતંત્ર માનસે તેના કાર્યમાં પણ અત્યુત્પૂર્વ છૂટ આપી. તેની કૃતિઓએ લોકોની રસવૃત્તિ ઉત્તેજવા માંડી. યજુર્વેદી પર બેસી મીઠાબતી જેવા સદીઓના નર્તકીના પ્રકાશમાંથી તેણે કલાનો દીપક પ્રકાશવે.

ચિત્રગૃહમાંથી છૂટા થયા પછી એણે પોતા પર જ થયું કામ હાથપાંડું ને ઝોમાં એને સારી જેવી કાર્તિ મળી. થોડા વખત પછી શાસ્ત્ર-જ્ઞાના સ્ત્રીઓના મહાના ચિત્રકાચ માટે તેને રોકવામાં આવ્યો. નાતાલ પહેલાં એણે પોતાનું કામ પતાવી લેવાનું દલું, જેથી સાધ્વીઓ નાતાલ લેજવી શકે.

એને તો જોઈતી એકાત મળી એટલે એનો પૂરો લાભ લેવા માડ્યો. મહેને એણે પોતાનું નાનુંસરખું શાલ્ય બનાવી દીધું. કાલે તેણે પોતાના પહેરતા ને કાલે તે રીતે એ રહેતો.

પણ એની આ વર્તણૂકે બરણની તરડોમાંથી એને નીરખતી સિરદરેના મનમાં ચંકા ઉપજાવી. સુંદર ઝળામાં સલ્જ ચમેલા માત્રોને પાદલે લાંબા પહેરણમાં આગ તેમ ફરતા બાનામિત્રાને જોઇ એમને યથું કે એ તો કોઇ સામાન્ય રંગરેજ છે. બાનામિત્રા બહુમાત્રા તો હજી સ્ત્રીતરવા આખ્યા જ નથી.

એમણે એ વાત ચકની સામી પાત્રે કરી. એ દોડતી ત્યાં આવી. બાનામિત્રાએ બૂકાને સલામ કરી: 'શુક મૌનિય, હોલી મધર! પ્રભુના તમને આશીર્વાદ હો. સેવકનું શું કામ છે?'

'આગીન, જુવાન!' એણે જવાબ આપ્યો: 'તને

જાધી ગંભીરતા બૂલાઈ ગઈ ને તોફાની વિદ્યાર્થિનીઓ જેમ હસતી ફૂટતી જાધી સાધ્વીઓ માત્રો બોનામિત્રો આસપાસ એકઠી થયો

ધણે વખત અદીં આગ્યે યથા મયો, પચ્ચ માત્રો બોનામિત્રો હલ્લુ કેમ નથી દેખાયા ? કાગ તો ગધુ એમને કરવાનું દત્ત.

બીન્ને કોઈ હોત નો તો આ જનાવથી ઉરકેસાઈ જાત; પચ્ચ બોનામિત્રોને મનક કરવાની આ મુગ્ધ તક મળી હોય એમ લાગ્યું. તેણે માત્રોને વાત કરવાની કબ્જાત આપી.

અને પછી પોતાની કામગીરી પર એ વળગ્યો. એક મોટા સ્ટૂલ પર બીજું સ્ટૂલ ગોઠવી, તે પર એક ચંબૂ મૂક્યો. ચંબૂમાં નાળાયમાં પીછી મૂકી ભીંનને અડકતી એવી રીતે મૂકી કે જાણે ચિત્ત પર જ ફરે છે! ને પછી તેના પર એક લાળો ઝબોનો બોઢાડી દીધો. બસ. પછી જઈને વધાઈ આપી કે માત્રો બોનામિત્રો ચીતરે છે. સાધ્વીઓ બાકોગમથી માત્રોને શાનિ અને આશ્વર્થથી જોવા માંડી. એનો બાંધો, એની છટા અને લાચરતા પર ખુશ થઈ ગઈ !

બોનામિત્રોએ પંદર દિવસ બહાર ફરી આવવાનો ઇરાદો કર્યો. સાધ્વીઓ તો ઘરેઠાજ માત્રોને નમ્રતાવતી મધ. પચ્ચ એનો એકનો એક 'પોઈ' જોઈ પછી

વિમાસણમાં પડી. એમાંની એક જરા દિગતખાજ દતી. એ અંદર મધ ને નળીને બોનામિત્રોને જોવા લાગી. પચ્ચ બોદ ! એને ચહેરો જ ક્યાં દતો ? જાધી સાધ્વીઓને એણે એકઠી કરી, પ્રાથિક ગંભીરતા જાધી જૂતાઈ મઈ ને તોફાની વિદ્યાર્થિનીઓ જેમ હસતી ફૂટતી જાધી સાધ્વીઓ માત્રો બોનામિત્રોના કકા કરવા માંડી. આ બાલગાજ એમને સમજાઈ ગઈ ને એ તેમને માટે મોગ જ દતી એમ તેમને જાગ્યું.

પખવાડિયું રહી બોનામિત્રો પાછો આગ્યો : 'કોનું કામ ચરે ?' આવતાં વેન એણે પૂછ્યું. સાધ્વીઓએ પોતાની જૂલ કબ્જા કરી. પછી તો જાધી એની રમજ ને વાતોળો સાંભળવા એની આસપાસ એકઠી થવા માંડી. નાનાલના ઘંટ વાગ્યા ને બોનામિત્રોએ પોતાનું કામ ખલાસ કર્યું.

પછીથી, અંત કાનિસસના દેવળનું કામ એણે પૂરું કર્યું બાદ જિસપ ગીડોએ પોતાના દેવળનું ચિત્રકામ તેને સોંપ્યું. જિસપને એક પાળેલું જનાવર દત્ત માણસોમાં જેવો બોનામિત્રો એવો જનાવરોમાં એ વાંદરો દતો. બોનામિત્રોનું યધું કામ એણે એવી એકાગ્રતાથી નોડ

માંડ્યું કે કોઈ પ્રજામાં કાલો વિવાર્થી પણ એવું નિરીક્ષણ ન કરે. ખાલી ચિતારોની જ નહિ; રંગોની મેળવણીનું પણ તે નિરીક્ષણ કરતો!

સોમવારે ફરી શરૂ કરવા, એક સળિયારે બેનામિકાએ પોતાનું કામ બંધ કર્યું ને ઘેર ગયો. વાંદરાને પોતાનું કૌશલ્ય દેખાડવાની એ સરસ તક મળી ગઈ. બેઠકે એટલા રંગો ને પીછીએ એક એ તો ખુશખુશ થઈ ગયો એક કુંડમાંથી બીજામાં ને બીજામાંથી ત્રીજામાં તેણે રંગો મેળવવા માંડ્યા. પછી એક મોટું ઘસ લઈ અફલમાકેના ચિત્રો ચૂંટવા માંડ્યા.

ચિત્રો એકે લાગ એણે વગરસુધાર્યો ન રહેવા દીધો. પછી બાપી રહ્યા એટલા બાપી રંગો, એકે દીપ્ત બદાર દેખ્યા વગર એણે એક મોટા કુંડમાં એકદમ કર્યો ને નાચે ફરી, ધરાધખરાધને પોતાની કામગીરી બેઠ, સંતોષ પામી પાછો પોતાને કેકાળે બેસી ગયો.

સોમવારે બેનામિકાની રિથિત અવજન થઈ પડી! કલાકો સુધી એણે એનું કારણ બોલ્યા કર્યું એને કેહ દુરમતની બાદેખામનું જ એ કળા કામનું ને પુત્રા-કુંવા થઈ બિશ્વપને જમ વાન કરી. કોમિત કલાકાને મદામુરકેલીએ બિશ્વપે શાંત પાડ્યો. તેના ચિત્રોના રક્ષણ માટે દક્ષિણરંગીય પહેરો મૂક્યો ને કેહો આગળપો બાંદર ધૂસવા આવે તોત્યાં જ દાર કરવાની સૂચના આપી.

થોડા દિવસ બીની ગયા પછી એક દિવસ બાંમિને કસો બવાજ મંગળાણો. પહેરેગીરી માવધ દતા. મુસનારની કેલ કરવા દળવે પગે તેઓ અંદર ગયા.

પણ એમની જગ્યાએ દરકાર કરી વગર વાંદરાએ તો બેઠક પર જગ્યા લીધી ને પોતાનું કામ આદરી દીધું. પહેરેગીરીએ એને એમ ને એમ રહેતા દીધો ને બેનામિકાને કહેણ મોકલ્યું.

‘માત્તર, માત્તર, આને યુનેગારને પકડવો છે.’ એક જણે જઈ બેનામિકાને કહ્યું.

બેરનો મુરકેરાટ કરતા અફલમાકેએ પંજર બિપાસ્યું. ‘પંજરની જરૂર નહી’ પહેરેગીરી કહ્યું. તેને લાગ્યું કે એમણે પોતાનું કામ પતાવી દીધું દરે એટલે એમ ને એમ તેની સાથે આવ્યો.

આવીને યુનેગારને જોતાં જ બેનામિકા અકબસદ દસી પડ્યો ને પછી ગયો સીધો બિશ્વપ પાસે. ‘મહેરજાન, આવો મહાન ચીતારો તમારે ત્યાં હોવા જતાં મને

મત્ર લઈ બેનામિકાનું ચિત્ર એ સુધારવા લાગ્યો નાલકનો શા માટે ફેલેરે-સંધા જોલાઓ કે મારી દળ તમારા વાદરને પસંદ નથી પડતી. એને માત્ર રંગો મેળવવાનું જ્ઞાન નહોતું; પણ તે પેલેએ સીધી ગયો છે.

બાપુબાપી કરી માંડમાં ત્રીજ વખત બિશ્વપે બેનામિકાને સમજાવ્યો. વાંદરાને પડતી સમજ થઈ. લાકડાના પંજરામાં એને પૂરવામાં આવ્યો, જાણી. એ બેનામિકાનાં ચિત્રો જોઈ જગ્યા કરતો

એક સ્વિમ બેનામિકાને એનો મિત્ર જુનો મળવા આવ્યો. ‘મારા પાત્રો શું કહેવા માગે છે એ દુનિયાને હું કેમ સમજતું?’ એણે સવાલ કર્યો. બેનામિકાએ તરત પીછી લીધી. ચિત્રમાં એક સ્ત્રીના ગોં આગળ પચેપોટા મૂક્યો ને તેમાં એને કહેવાના શબ્દો મસખા. એ પછી તો એ પદ્ધતિ ખૂબ ફેલાઈ. જૂનાં ચિત્રોમાં આરે આવનાં કાદેનોમાં એ ખૂબ દેખાય છે, પણ એનું મૂળ તો જુનો અને બેનામિકાની આ મનકમાં જ રહ્યું છે.

દવે બેનામિકાની સ્વાભાવિક મનકનું એક જીતું ઉદાદરણ આપી આ પ્રકરણ આટોપીએ.

કેલ્લીનિયાના એક દેવળમાં, લાથમાં બાળક વાળા સાતા મેરીનું ચિત્ર દેવતા તેને રાકવામાં આવેલો. એણે એ કામ ખલાસ કર્યું. પણ એના મહેનતાણને જલ્દે માત્ર આભારના શબ્દો જ એને મળ્યા. એણે કંઈ ન કર્યું. ચિત્ર ખુલ્લું મૂકવાના આગમે દિવસે

જાનામિકામાતા
મેરીના દાયામા-
નું રીંછનું જન્મ
વાદ્યાળી ધોના
સાચો

અફવા જાડી કે જાનામિકા શુભ થયો છે. ચિત્ર દોશવ-
નાર જોને ધરાક તો એથી ખુબ ખુસ થયો. એ સંધિયા
દેવળમાં ગયો ને ચિત્ર ખોલી જોના જ બાડકા બિટ્યો.
મેરીના દાયામા જાળકને જાહેર રીંછનું જન્મ્યું!

એની રિશતિનોતો ખ્યાલ કરો! જીજ્ઞે દિવસે તો
એની ઉદ્ઘાટનક્રિયા હતી અને સારી પ્રાત્ર એ મદાન
કૃતિ જોવા આવવાની હતી! ધરાક તો પૂરપાટ ફોરેન્સ
બિપડ્યો ને જાનામિકાને ખોળી કાઢ્યો. જાનામિકાએ
તરત પોતાના મહેનતાણના પૈસા માગ્યા. ગરજના
માર્ગે એના મહેનતાણાથી થે વધુ પૈસા ધરાકે ચૂક્યા.

જાનામિકા દેવળમાં આવ્યો. હાજર રહેલા બધાને
શંકા હતી કે ધારેલા વખતમાં એ પૂર્ણ કરશે કે નહિ.
પણ એણે તો તરત પાણીની એક ઠોલ ને વાળી મગાવી

કુમાર • ૧૬૧મો એક (વૈશાખ ૧૯૯૩)

ને ચિત્રને ધોવા મંડી પડ્યો. ધોવાનું મધુ તેમ ચિત્ર
મંદથી રંગનો જોડો બિતરતો ગયો ને થોડીવારમાં જ
સોંભા બચ્ચાને જાહેર જાળક પ્રગટ થયું. પૂરી ને
મિનિટ પણ એ કામને ન લાગી!

ધરાક તો એ જોઈ મુગ્ધ થઈ ગયો: 'તમને
તરહી આપ્યા વગર જ હું એ કરી શકત.' તેજોત્યો.
'તરહી નહિ, પણ મને પૈસા આપ્યા વગર જ.'
છેવટ મુખી રમૂઝ જાનામિકાએ એનું પાકવ સુધાર્યું
ને પછી ચાલતી પડકી.

પહેલી તારીખ હતી. મુગ્ધને બધાં બાડાં વમુલ ફની
સીધાં દવા; ફજ એક જોરદાર બાકી હતી. ત્યાં એક વાવી
પોકરી કોનેસો. મુગ્ધને જોઈ તેણે કહ્યું, 'જા અને જાણ
એક બહાર ગયા છે. તમે ચુકવારે ફરી વાર આવશો?'

'ચુકવારે કેમ?' મુગ્ધને પૂછ્યું.

'અને ચુકવારે ધર ખાલી કરીને જવાનાં છીએ.'

રોઠ: (જમનાંજમનાં શુભાન્તાને) અફવા મગન, જ-
ત્યારનું ને બેચાએશુ રાતનું પણ જમી લેજે. આજે દુકાને
કામ છે, માટે ઘડીપડી અવરો નહિ.

મગન. સાંકે રોઠ.

(ખાઈ બિટ્યા પછી)

રોઠ: ચાલ દવે આપડા બચ્ચી લે.

મગન: (હંડે કરેજે) ક્યાં ચાલું? મેં રાતનું જાણુ ને ?
એટલે દવે તો મુઠ્ઠા જવાયો વખત થયો. દવે કાલે વાત

કુમારનો: રોઠ, આ અક્ષર ઘણા ખરાબ છે તેથી વાંધો
ચકાતા નથી.

રોઠ: ગમેરા ખજ વાંચી શકે તેવા છે. લાવ હું વાચી આણું

સિદ્ધક: એવકક, હું તને બહુની બહુનીને માફ્યો, પણ
તું તો ઠોડનો ઠોડ જ રહો તું ખરેખર મૂર્ખનો સરહાર છે.
વિગ્રાથ: નહિ સાહેબ, તમે ભૂલ્યા. હું સરહાર નથી
પણ સિંધ હું

એક: ગમે એમ, પંજુ રૂપો ફાંસીમાંથી તો બચી ગયો.

જીજ્ઞે: કેમ? માફી મળી?

એક: અરે ના રે! જોડમાં જ એ મરી ગયો!

અનારોગ્યનાં બે કારણો

આ રોગ્ય શું અને એ કેવી રીતે મેળવી શકાય, એને વિષે બે આપણી પાસે સાચું જ્ઞાન હોય તો આપણે જરૂર દવાઓની યુલામીમાંથી મુક્ત થઈ શકીએ. પણ કમનસીબે આ પ્રચારયુગમાં મોટા ભાગના લોકો આ વિષયને લગતું જ્ઞાન, સાચાને બદલે જૂઠું, અને પૂરાને બદલે અધકચરું ધરાવના હોય છે. એ જ રીતે રોગ શું છે, અને એ શી રીતે થાય છે, એ વિષે પણ લોકોને બહુ જ અરપટ, ભ્રમક અને ખૂલભરેલા ખ્યાલો હોય છે.

માનવી જ્યારથી વિચાર કરતો ચલે ત્યારથી એણે આ વિષય ઉપર અવલોકન, અનુમાન, ચિંતન અને મનન કરીને આ બાજન વિષે સાચા જોળવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ કર્યો છે.

આ વિષયને લગતા જે વૈજ્ઞાનિક પુરાવા એકઠા થયા છે, એ ઉપરથી એમ જરૂર કહી શકાય કે આપણા વાવાઓ જેટલા આપણે આનો અધારામાં નથી. જો કે જીવન અને મરણ, રોગ અને આરોગ્ય, શરીર અને જીવનતત્ત્વ એ વિષયોને લગતું આપણું જ્ઞાન બહુ અછાપ છે, તો પણ તીવ્રે જે સિદ્ધાંતો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે, એ જો સાચા ન હોય તો પણ સત્યની વધુમાં વધુ નજદીક છે, એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય.

પહેલાં તો આપણે એ જોઈએ કે માનવીની જીવનમર્યાદા કેટલી ? આ પ્રશ્નનો કશો ચોક્કસ જવાબ આપી શકાય એમ છે જ નહિ. એક બાબત એ જાણીને તરત જ મરનાં જાળકો અને બીજા જાણીએ મરણ મુજબ જીવન લંબાવતા મેગીઓ જોઈને આપણને ઉમરના કયા આકાશ ઉપર આંગળી ચુકવી એવી સમજણ પડતી નથી. મેગીઓનો પ્રશ્ન બાબત એ મુશ્કેલી તો પણ ઈસ્લામાં ૨૦૭ અને ચીનમાં ૨૫૦ વર્ષના દીર્ઘ-જીવિઓનાં નામો તળીનીઓપડે ચડ્યાં છે. આમ હોવાથી માણસે અમુક ઉમરે મરવું જ જોઈએ એમ આપણે ખાતરીપૂર્વક કહી શકીએ નહિ.

બીજા બાબત જોઈએ તો જમનના શાખામાં શાખા શરીરશાસ્ત્રીઓ કહી રહ્યા છે કે, માનવીના દેહની રચના એવી તો અપૂર્વ છે કે એનો નાશ થવો જ ન જોઈએ !

આ રીતે જોઈએ તો ‘કુદરતી મોત’ એ વિજ્ઞાનને

૧ .. ઝેર

એટલે શરીરને જરૂરી કોઈ પણ તત્ત્વનો અતિયોગપેટ એટલે યોગ્ય ભરવાનો કોહાર સમજી, એથી આપણે સંકડે નેહુ ટકા રોગોના ભોગ બનીએ છીએ.

૨ .. ભૂખમરો

એટલે શરીરને જરૂરી તત્ત્વોનો હીન-યોગ:બાકીના દસ ટકા રોગોનો જનક. અને તે એકલા ખોરાકનો જ નહિ, પરંતુ ખાણી અને હવાનો પણ.”

કેવી રીતે તે આ ઉપયોગી લેખ કહેશે

મન એક ભારે અને અણજીકભરે કોયડો છે.

મોત સ્વાભાવિક છે એમ માની લઈએ, તો પણ ઘડપણની સદ્જ્ઞાત કદ ઉમરે થવી જોઈએ, એ વળી ખાણું નહીં કરવું બહુ મુશ્કેલ છે. કેટલાક તીવ્ર વર્ષે શુદ્ધ થાય છે, અને કેટલાકના ઝોંસી વર્ષની વયે પણ બધા વાળ કાળા અને દાંત સાજા હોય છે !

ઘડપણ અને મોત સ્વાભાવિક છે કે નહિ એ વાદ-વિવાદનો વિષય હોઈ શકે, પણ રોગો તો અસ્વભાવિક જ છે એ નિર્વિવાદ છે. અત્યંતીન આરોગ્યશાસ્ત્રના વિચારરત્નોદયથી પરિચિત લોકો એમ ચોક્કસપણે માને છે કે, સાચા રહેવું કે માદા પડવું એ આપણા દાયની વાત છે. તેઓ માને છે કે, કારણ સિવાય કે.છ રોગ થતો જ નથી !

દવા, દુવા ને ધૂણવાથી રોગો મટાડવા માટે તળીજ, ફરીર અને જુવાને ત્યાં દિનરાત ભ્રમતા લોકો ભાગ્યે જ વિચાર કરે છે કે ‘રોગનું કારણ શું ?’

આજ સુધીમાં આશરે ૨૪૦૦ રોગો યોગી કાદવામાં આવ્યા છે; અને જો કે દરેક રોગને છુદાછુદા નામથી યોગજવામાં આવે છે, તોપણ એમને ઉત્પત્ત કદનારાં આરીદિક કારણો તો બે જ છે: ઝેર અને

બૂખમરો. દુનિયા ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવતા એકેએક રોગને માટે, આ એ જ કારણો જવાબદાર છે.

હવે, એર એટલે શું ? એક તો કોઈ પણ જરૂરી વસ્તુનો અનિયોગ એ એર. બીજું, પ્રાણીમાત્રના દેહના ધારણ, પોષણ અને સર્વસંશુદ્ધિ માટે જે જે પદાર્થો બીજા જરૂરી કે નુકસાનકારક હોય, એ બધાને એર કહી શકાય.

અને બૂખમરો એટલે શરીરને જરૂરી તત્વોનો હીનયોગ અથવા તો સમગ્રગી અછત.

જગત ઉપર અસ્તિત્વ ધરાવતા સૌ રોગોનું મૂળ તો એક જ દશે, એવો કંઈક ઝાખો ખ્યાલ પ્રાચીન કાળમાં એકાદ જે ચેષ્ટકોને આપેલો. આ દેશમાં લખાએશે સર્વેયમેવ રોગાણં નિદાનં કુપિતા મલ્યા । એ શ્લોક આ વસ્તુ જ જણાવે છે. ગ્રીક લેખકોમાં પ્લેટોએ પણ આવી જ ખ્યાલ રજૂ કર્યો હતો.

પણ આ સંભવે સપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર તો આજથી આશરે પચાસ વર્ષ ઉપર જર્મનીમાં મદર્લિ લુધ કુલેને થયો. એમણે જગતના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર એ વસ્તુ સિદ્ધ કરી કે, સૌ રોગોનું મૂળ શરીરમાં બસા-એકો બીજા જરૂરી કચરો-વિઝાતીય દ્રવ્ય (morbid matter) જ છે. એમના સિદ્ધાંતનો સાર એ છે કે : 'શરીરમાં બીજા જરૂરી તત્વોનો સંયમ ચલાવી રોગ અથવા માંદગીને નામે ઝાળખાતી અન્યવસ્થા ઊભી થાય છે.' સાથે સાથે એમણે એ પણ સિદ્ધ કર્યું કે, જંતુ એ રોગનું 'કારણ' નથી, પણ 'પરિણામ' છે.

આ સિદ્ધાંતને આજ સુધી કોઈ જોડો પાડી શક્ય નથી; પણ જર્મનીના એક અન્ય વિદ્વાનની શોધથી એનું સહેજ રૂપાંતર (modification) થયું છે.

જર્મનીના ડૉ. વિલિયમ સુન્ડરે એક નવી જ પદ્ધતિ રચાવી. એમનું કહેવું હતું કે, માનવ દેહમાં બાર સુખ્ય ક્ષારો છે આ પદ્ધતિ બાપે કેમિસ્ટ્રીને નામે ઝાળખાઈ. એ જણાવે છે કે 'શરીરમાં જરૂરી તત્વોની અછતથી માદર્મી ઉત્પન્ન થાય છે'.

જગતના આધુનિક શરીરશાસ્ત્રીઓએ અને આદાર-શાસ્ત્રમાં થએલી અનેક શોધોએ આ એ સિદ્ધાંતને ખૂબ મજબૂત બનાવ્યા છે. આજે તો એમ માનવામાં આવે છે કે, આશરે ૯૦ ટકા રોગો એરથી થાય છે, અને લગભગ ૧૦ ટકા રોગો બૂખમરાથી થાય છે.

કુમાર - ૧૬૧મો અંક (વૈશાખ ૧૯૯૩)

માનવીના શરીરમાં ભેદતાં સૌ તત્વો દવા, પાણી ને ખોરાકમાથી આવે છે; એટલે આ ત્રણેની વિપુલતા અને વિશુદ્ધિ ઉપર શરીરના આરોગ્યનો આધાર છે.

એક. ખોરાકમાં ખારી બારણાં બંધ કરીને મૃતેશ્વર અનેક માણસોનાં મરણની દફાઈતો આપણે ગંગીએ છીએ. આ લોકો દવાના એરથી મરે છે. ફરજિયાત કેમરજિયાત યગાકાસો ખાધને મરનાર દવાના બૂખ-મરાથી મરે છે.

પણ દવાનો અતિયોગ શક્ય છે દવા એની ખાતરી કરવી હોય તો વાત્સંવાળાના પાપમાલ ફેફસાં જેવું!

પરંતુ સાથે સાથે એ પથ્થ વાદ રાખવું જોઈએ કે, સોએ-પંચાણું માણસો તો આછેત્તે અંશે દવાના બૂખમરાથી જ પીડાતા હોય છે મોટા ભાગનાં માણસોની આમેલ-જવાસની ટેવો ખામી ભરેલી હોવાથી, પોતાનાં ફેફસાંને તેઓ જોઈતો ઉપયોગ કરી શકતા નથી.

શરીરને માટે બીજું આવરવક તત્ત્વ પાણી. મણ્માં તરસે મરતો માણસ પાણીની અછતથી, ને તળાવ કે ફરિયામાં ફૂંચી મરતો માણસ એના અતિરેકથી મરે છે પાણીનો માત્ર અતિરેક કે અછત ન હોય એટલું જ પૂરતું નથી, એ, સાથેસાથે ગિર્મળ પણ હોવું જોઈએ ગમગમીઆ વાવોના પાણીથી પચાને વાળા નીકળે છે અને અન્ય ઉપદ્રવો થાય છે, એ જાણીની દફાઈતો છે

ખોરાક આપણને અનેક માર્ગે વિષમય બનાવે છે ખાઉંપસપણું અને પીઉંધરાપણું એ પહેલો માર્ગ છે વીશીએ અને હોટેલોને ગટો અને વાસી ખોરાક એ બીજો માર્ગ છે.

ખોરાકના અભાવથી એક માણસ મરતો હોય તો એની અનિશ્ચયતાથી દમ મરે છે એમ માનવામાં સહેજ પણ વાધો નથી. ખોરાક વારંવાર ખાવાથી પૂરતું ચાન્ધા વિના ગળા નીચે ઉતારવાથી, અને વાતીઓ એકસાથે ચેલાથી, બૂખ વિના ખાવાથી કે તરમ વિના પીવાથી, તે શરીરમાં અનેક પ્રકારના દોષો અને રિપો ઉત્પન્ન કરે છે.

માંદા માણસને સમજાવી પડાવી કે જાજજરીથી ખવડાવેલો ખોરાક, માંદગીને લંબાવે છે અને નિર્દગીને ફુંકાવે છે.

મા, કોષી, કોકો અને ચોકોલેટ જેવાં ખીણીની કીમત, ખોરાકની દૃષ્ટિએ તો કશી જ નથી; અને એ બે ઉચ પ્રમાણમાં કે વારંવાર લેવામાં આવે, તો એમની અસર પણ દવાઓ જેવી જ છે.

મસાલાઓનો રોગ્ય વપરાશ થાય તો શરીર અને અનુકૂળ થઈ શકે છે; પણ એમને અતિરેક તો શરીરને જરી બનાવે છે. દરેકદરેક ખોરાકને વધુમાં વધુ સંધીને નિઃસરવ કરી, આપણે એક ધીમુ ઝેર જ લઈએ છીએ.

ઘઉંમાંથી મેંદો તૈયાર કરવાની, બેળમાંથી ખાડ છૂટી પાડવાની, કરંડમાંથી ચકચકતા યોખા બનાવવાની અને એવા જ અન્ય માર્ગોથી, સાચા ખોરાકોને નદારામાં ફેરવવાની જે લોકપ્રિય પ્રવૃત્તિ આજે આવી રહી છે, એને આપણે એક રીતે પ્રત્યેદેને જરી બનાવવાની અને ખીણી રીતે બૂખે ચારવાની પ્રવૃત્તિ કહી શકીએ.

ખાણસના સી રોગોને મટાડે એવી એક જ દવા હજી સુધી હાથ આવી નથી. પણ એના નેતું ટકા વ્યાધિઓને દૂર કરે એવી એક દવા તો શોધાઈ છે: એ દવાનું નામ, 'વૈજ્ઞાનિક લંથન!'

ઉપવાસના દિમાયતીઓના એવો દાવો છે કે, શરીરનાં સી રોગોસાફક કેરોનોઝકપીમાં ઝડપી નિકાલ કરી, ટૂંકામાં ટૂંકા વખતમાં એ આરોગ્ય બાંધે છે. બે ઉપવાસથી નેતું ટકા રોગ મટતા હોય તો ખાકીના દસ ટકા મટાડવાને વળી દવા ખીની! દરગીઝ નહિ! એ રોગો તો બૂખમરાથી થાય છે અને પચ આહાર એ જ એનો ઉપાય છે.

આપણે નાણીએ છીએ કે કુષ્ઠાળમાં સેંકડો લોકો બૂખમરાથી મરે છે; પણ એનાથી અનંકગણ્યા લોકો સુકાળમાં પણ બૂખમરાથી મરે છે. છતાં સુકાળના બૂખમરાને કોઈ બૂખમરાને નામે ઓળખાતું નથી!

આ બૂખમરો શ્રીમંત અને ગરીબ સોને સરખી રીતે લાગુ પડે છે એથી યત્ના રોગોને, વૈજ્ઞાનિકો ન્ત નતાબનક રોગો—deficiency diseases—નામે ઓળખે છે.

સૌથી પહેલો એક એક પ્રકાર (પિટામિનો)નો બૂખમરો. પ્રથમકે 'અ'ના અભાવથી શરીરની રોગ-નિરોધક શક્તિ ઘટે છે, અને તેથી જ એ અનેક એપીરોગોનો ભોગ બને છે. આંખોના કેટલાક રોગોના

મૂળમાં, એવી તૂટ એ એક કારણ હોય છે.

બેરી-બેરી જેવા જ્ઞાનંતુઓના રોગો પ્રથમકે 'અ'ની તૂટથી થાય છે, અને એ પૂરતા પ્રમાણમાં આપવાથી આ રોગો મટી જાય છે. કથાજિવાતમાં પણ આ તૂટ અમુક અંશે જવાબદાર છે, એ હમણાં જ શોધાયું છે.

સ્કર્વીનામનો દાંતના પારાનો રોગ પ્રથમકે 'ક'ની તૂટથી થાય છે.

બાળકોને થતો અસ્થિશોષ—rickets—નામનો રોગ મટાડવા માટે પ્રથમકે 'ક'નો ઉપયોગ આજે આખી યે દુનિયા ઉપર ચક્ર રહ્યો છે.

લંથનનાં અનેક કારણોમાંનું એક કારણ પ્રથમકે 'ઇ'નો અભાવ છે.

હારો પણ પ્રથમકે જોડલા જ અગત્યના છે. સો હારોમાં વધુમાં વધુ અગત્યનો ચૂનો (Calcium) છે. ચૂનો, ફોસ્ફરસ અને પિટામિન 'ડી'ની તૂટમાંથી પાયોરીઆ જેવાં દર્દો બિંદાં થાય છે. હાલરોગનાં કારણોમાં ચૂનનો અભાવ એ મોટું કારણ છે, એમ હવે માનવામાં આવે છે. અને લરપૂર ચૂનના ખોરાક ઉપર રાખવાથી હાલના દર્દીઓના ગરણપ્રમાણમાં ખૂબ મટાડો થયો છે.

આપણા ગળામાં આવેલી યાવરોઝક ગ્રંથીમાં થતો ગ્રાઇટર—Göiter—નામનો રોગ આજ સુધી વૈજ્ઞાનિકોને મુશ્કેલી હતો. આ રોગ થવાનું કારણ આયોડીનનો અભાવ છે, એ હવે સાદું થયું છે. જે બાળકોના ખોરાકમાં આ તત્ત્વનો અભાવ હોય છે, એમની તંદુરસ્તી નબળી રહે છે, બિંધાં વધતી નથી, અને લાલ્ચવામાં રહે રહે છે. જે માખાપોને ગોનાના બાળકોના—અને શિક્ષકોને અમુક વિદ્યાર્થીઓના—શુદ્ધિવિકાસમાં ખામી લાગતી હોય, એમણે અન્ય ઉપાયો સાથે, આહારમુકાબ તરફ નજર દોડાવી જોવી.

ખાંડુરોગ લોદના અભાવથી થાય છે, એ દમરો વર્ધથી નાણીની દર્શકિત ઢળી; પણ હવે એમ મનાય છે કે એ લોદ અને ખાંડુ બંનેના અભાવથી થાય છે.

સંધિયા 'પોટેશિયમ હારો'ના અભાવથી થાય છે. કેનગાર્ડના મસહર આહારસાક્ષી વિન્હોડેએ બટાટાના ખોરાકથી અનેકનો સંધિયા મટાડ્યો છે. તેમજ આ દિશામાં અનેક કીમતી શોધખોળો કરી છે.

આ રીતે વિજ્ઞાન જેમજેમ આગળ વધતું જાય છે, તેમતેમ આહાર અને આરોગ્ય વચ્ચે ગાંઠો સંબંધ છે એ વસ્તુ સિદ્ધ કરે છે.

આજથી ત્રીસ વરસ ઉપર ડૉ. વીલે જેવા દૃષ્ટાંતે કહ્યું હતું, 'Food will be the medicine of future'—'ખોરાક એ ભવિષ્યની દવા થશે.' એની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને કદાપણ, એ વખતે તો એના તબીબ-મિત્રોની દૃષ્ટિએ એનું ચક્રમપણુ જ હતું!

પણ આજે આપણે એની ભવિષ્યવાણી સાની હતી નોંધએ છીએ, ચિકિત્સાના ક્ષેત્રમાં રોગો મટાડવા માટે દુનિયાભરમાં ધીમેધીમે પશુ ચોક્કસ રીતે દવા એના ઉપયોગ થતો આજે છે, અને ખોરાકોના વાપર વધતો આજે છે. એના જમાનામાં ખોરાકથી એક રોગ મટતો, આજે વીસ મટે છે.

જે કે ક્ષારોના કાર્ય વિશેની ચોક્કસ માહિતી મળવાની શરૂઆત, ઓગણીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં જર્મનીના નિસર્ગોપચારક ડૉ. સામનથી થઇ છે, તે પછી એને લગતી આમુક અનુભવસિદ્ધ માહિતી આપણા દેશી વૈદકમાં પણ હતી. વનરપતિના રસો, એપાનું ધોવણુ, મધ વગેરે વસ્તુઓ અનુપાનમાં આપી, શરીરના ખૂટતા દારો પૂરા કરવાની એમની યોજના પ્રશંસનીય હતી.

ફોટોગ્રાફી વિભાગ

ફોટોગ્રાફી બહુ ખર્ચાળ શોખ છે એવી માન્યતા પ્રચલિત છે. પણ કુશળતાથી ફોટો વાપરનારને છુદ્ધ અને મહેનતના પ્રમાણમાં બહાર મળે જ છે. આજ સુધી હિન્દમાં એટલી ઇનામી હરીફાઈએ સાગ્યે જ થતી, પરંતુ હવે નગરની હરીફાઈઓ ચોળાય છે. માર્ચ ૧૯૩૭માં આગ્રા ફોટો કંપનીએ અખિલ હિન્દ ફોટોગ્રાફીના શોખીન ને ઈધાદારીઓ માટે રૂ. ૨૦૦૦ની હરીફાઈ રાખેલી. તેનું પરિણામ હમણાં જ બહાર પડ્યું છે. રૂ. ૧૦૦૦નું પહેલું ઈનામ છત્તનાર મુળાહન ઘાઈ એમ દેસાઈએ ને રૂ. ૪૦૦, રૂ. ૨૦૦ તથા રૂ. ૧૦૦ એમ ત્રણ ઇનામો ઉપરાંત રૂ. ૧૦નાં એવાં ત્રીસ ઇનામો વહેંચ્યાં છે. આ હરીફાઈમાં ત્રણ ગુજરાતીઓ પણ ઇનામો મેળવી રાખ્યા છે.

ફોટોગ્રાફીમાં વારંવાર વપરાતો રાશ્વ ટોન (tone) એ અર્થમાં વપરાય છે. એક તો એ પ્રિન્ટના રંગબેદ રંગો છે,

આ દારો શરીરમાં ખૂટવાનું કારણ શું છે, અને એમને લેવાનો સર્વોત્તમ રસ્તો કયો, એ વિષય તો એક સ્વતંત્ર શોખ માગી શકે છે, છતાં આટલા ઉપરથી આપણી આગળ ત્રણ વસ્તુઓ સ્પષ્ટ થાય છે:

(અ) પથ્ય ખોરાક, ચોખ્ય રીતે લેવો નોંધએ, જેથી એ શરીરમાં જઈને ઝેર ઉત્પન્ન ન કરે.

(બ) દારૂ, અફીણ, તમાકુ, ચા, ફારી અને અન્ય ઓછુંવનું વિષ ઉપચયનારાં વ્યસનોથી દૂર રહેવું નોંધએ.

(ક) દવાઓ, સીંગો, વૈકળીનો, એન્ડી-ટ્રાકીનો અને પેટન્ટ દવાઓથી પણ ઉપરનાં કારણોસર દૂર રહેવું નોંધએ.

(ડ) ખોરાક એવો લેવો નોંધએ કે જે શરીરને જરૂરી મેા તરત્વે પૂરાં પાડે અને કોઇ તરત્વની ખોટ ન પડવા દે.

(ધ) શરીરનાં જીવાં ઝેરોનો, ઉપવામ, જલશિકિત્તા, પ્રાણાયામ અને સૂર્યપ્રકાશની મહદર્શનિકાલ આણવે. આટલું ને જરૂર કરી શકીએ તો સાગ થવાની અને સાગ રહેવાની ચાવી આપણા હાથમાં આવી મળે છે, એમ માની શકાય.

રોગ અને મોતના અરપણ ઇને બહાર, આપણને આત્મરક્ષણ માટે ઝેર અને જીવમરના રપટ ઝરૂરી જરૂર છે.

રમણલાલ એનિનીઅર

એમકે જી ટોન, સેપીઆ ટોન, બ્રીન ટોન, પલ્ક ટોન વગેરે; એમાઇક પ્રિન્ટ થા એન્વાર્નમેન્ટને જુદી જુદી દવાઓમાં નાખીને આખા યે ફોટો ચિત્રના કાળા રંગને જુદા રંગમાં ફેરવાય છે. તે કિયાને ટોનીંગ કહે છે.

છાયા-પ્રકાશ અને ચિત્રવસ્તુના મૂળ રંગોના પ્રમાણમાં વિષયના ફોટો-ચિત્રમાં એક જ રંગ આપે, પાતળે, ઘેરે એમ જુદા જુદા પ્રમાણમાં બેરે છે. અને વર્ણમંચ કહી શકાય એ શેષમાં તેને Tones of the Picture કહે છે. ચિત્રની ખૂણી તેના વર્ણબગ ઉપર અવલમ્બે છે. વર્ણમંચને ચિત્રની આકૃતિના રંગ (colour) સાથે કાંઈ જ નિરખત નથી.

હરીફાઈનું પરિણામ

પહેલું ઇનામ: 'ચિરી આઈ બર્ડી'—ક. ઉવા દાકર (મુંબઈ); બીજું ઇનામ: મોહક રાખુભે; ત્રીજું ઇનામ: 'સંધ્યા'—બાઈ બંદુલાલ શાહ (અમદાવાદ) નોંધપાત્ર: (૧) સુર્યસ્ત—બાઈ

६. ७. दायादें (१) दायाः
 (२) दायादें - दायाः
 दायाः (३) दायाः
 दायाः - दायाः
 दायाः (४) दायाः
 - दायाः (५) दायाः

[illegible]

गती आशावा ड.
 बाई वंदुबास साठे मित्र-
 मनुष्य नाथ योधु नारी.
 श्रीगणेश संघा समर्थे सगुनादि
 शैली परवादी कथां मिती
 मजि कोविप्रभु संवसे. संघा
 ते भाव शिस्तु वातावरण व
 ड. शिन्ध धनु पदतो भयौ ड.
 वल्लभेड स्वयंपाव नथी

[illegible]

શ્રીરાધાપુર્ણિમો કલ્યાણ
ગુણ ૧૨

શ્રીરાધાકૃષ્ણોના કંઠપાદ
 (ચિત્રમા - શીખત દ્વિગિર્ધા . . . યેના પિ. ના. ચિ. ફાંકે)
 સાદકમણી નમ્ર વિષાદી પમે દ્વિગિ સમગ્ર પુરો કે અધા ન સોડો કિન્નુ સ્વામન કડી રહે
 કોમ બન્નુ કડી ન રાત્ર વણી. 'નર્નુ ને સોનુ' આનનારો કોઠા યાગે મળે સમાજના
 દોષાઓ ન. નમ્ર નમ્ર વિષાદી પમે દ્વિગિ ધીતિ રમ્યા કાગડી. સમાજનાં કેટલે જણ
 નમ્ર કંઠપાદની રૂઢિચાલ પણ કે એ વસ્ત્રે મને તો મળે કું નિગમો પ્રલપ્તજી આવી લાગી!
 વણી એ પોતે માનના એ વિચારોને બદલી સમજે કે એ કું પદોરણી ન
 નમ્ર કોટણ કે અપાદિ કે તેમનો જનુ આરંભ કેટલે નમ્રપાદાદિ મેલે મેલે મેલે
 આપણાં તરીકે ન કરી દશે. કોટણ, કોટ રીતે તો, આપણાં શ્રીરાધાકૃષ્ણોનાં જણ
 નમ્રપાદાદિનાં કે કોટ માત્ર કોટણ ન કે કોટને સોડો જવાપમે કું નર્નુ ભેડમે કે
 કોને જાતે કોઠાદ તર્ફન જરીન રૂઢિચાલ ન જણડું તેમની નમ્રે રાખડું તો કોને વાપ
 માનમે કોસ કૃપાનસાદ કાગડો કો કમી પ્રજાનાં કે 'દલે સમાજ સમાજનાં જવાનો'!

મૃત્યુ પછીનો પ્રદેશ

‘કહો. અગમ એ રથને ચમકતી દશે ચાંદની ?
દશે અગર કાલિમા અતલ હર ઉડાણ શી ?
વહે જન અહીં ધણા: “ગરવથી છતી એ ગયો
નકા નિધન.” કિંતુ એ લારમ મોતનો બેદનો
ન રપટ ઉદગાર કે મનુજબાલ કાઢી શક્યે;
અહીં સુખદ રચન કલ્પન મૂકી અધૂરું જલું
અચ્ચાનક મળ્યે નિમંત્રણ; ન દીડું એવું નવું
દશે નિરખવું શું ત્યાં ? લહી શકે નહિ તાગ કે ?’

દલે ન વચનો કદા

શકે ટકી જ એલવા.

અદ્યા શિખરિણી કંઈ અગમ પહોંચેડી; ગયા
વિગાનવીર સોસરા નીકળી આલ, પાછા ફર્યા
આગાપ જલ સિધુના કરી કંઈ અમે છીજરા;
પ્રયંડ જગજુહિ ને હૃદયવેગ સામે જરી
ન બેઠ ટકતો દલે. નિધન ! તારૂં યે રાજ્ય એ
છતી પ્રગટશુ અમે પ્રણલ જ્યોત મોઘા તણી.

‘અસાત’

અમે

અમારી રસવૃત્તિઓ અમ અહંત સીમાવતી
મનુષ્યપર, પારતા કવનમા કહેતી નથી:—
અમે ધબક સો સહી છવનના જયે નોતર્યા,
અનાદિ શિશુદારયને અવગણ્યો પ્રવાહો વલ્લ
વ્યથા સ્મિત દયા ધૃણા પ્રખર વાસનાઓ તણા
પ્રયંધ અમ પ્રાણના હચમચાવતા, તે લલા.
શરીર ધન કીર્તિ લોભ નિજ કલ્પનોમાં વર્ષો—
સમુન્નતિ તણા અહંતલજ કુંદનો ભોગવ્યાં;
અમે પતિત થૈ અંતે મલ્લ-ગલીરતા તાગતા,
વિધાતકે બલો યુગી નિકષ ઝેરના તારવ્યા.
બધા સ્થિતિ તણા પ્રલાપ કટુગિજલાપા જડચાઈ
કર્ષો અમ સદિષ્ણુનાવસ, યથાસ્થ હૈયે ગ્રણા;
રહ્યાં અણગ્રણાં છતાં વદન વિશ્વવ્યાપારનાં,
અમે અજાણને ગિરાટ-જન-મેધ દેજે ક્ષમા!

સ્વપ્રસ્થ

કવિતાક્ષરી

મિત્ર

પૃથ્વી પરે રેત પ્રમારી હાથથી
લખ્યા કંપ અક્ષર તે પર મેં.
હેયે રચ્યા ના, સહુ એ ભૂંસીને
લખ્યા વળી અક્ષર અન્ય તે રથને.
પૃથ્વી તણો, આમ વિશાળ હૈયે
લખી ભૂમી કે કવિતાક્ષરી મેં.
ના ભૂમિના ચેતનહીન ઉરથી
સુવ્યં તથાપિ કહ્યો એક રચનો.
વાયુ તણે એક પ્રયંડ આપે
આવી, ઉઘાડી મુજ રેત સર્વે એ.
લખું લખું ત્યાં ઉર થાય માફ-
કહેર; હૈયે પથ પૃથ્વી કેરા
લખાય ના, અક્ષર એક શું લખું ?
હિન્ત રેતીકણ નીરખી રહું.

ભાણ

પુરાણો દીવડો

માદની ધન

મારો પ્રાણ પુરાણો દીવડો
જુદાં કોડિયાં ધારણદાર! મુખ.
દેવનાં પૂરેલ દીવેલ વચ્ચે
આતમની સગવાટ,
તિમિર પન્થે છવન ઝીમે
ઓજસના અંગાર.. મારો
કાળમા કોતરકામ કરે એ
તમ જુગાવણુ દાર;
વાત, પ્રવાત, વટોળ વધારી
જોજો દેહને દાર.. મારો
છવનવાટે જ્યોત જળે
ચેતનના ચમકાર,
જગ અન્ધારે એકત્રે જાગે
તિમિરનો શણગાર.. મારો
મારો પ્રાણ પુરાણો દીવડો
જુદાં કોડિયાં ધારણદાર!
વેણીભાઈ જમનાદાસ પુરોહિત

જવનનું પરોઢ

અકરણુ ૧૩ મું: હિંદી મહાસાગરને પેલે પાર

ૐ લાકના આઠ સાડાઆઠ માઈલની ઝડપે 'સોમાલી' પાણી કાપતી આગળ પધતી. તેનું મળું નવ દસ 'નોટ'થી વધારે ન હતું. ગોડી ગોડી મેલ સ્ટી-મરોનું પણુ સતાર અદાર 'નોટ'થી વધુ નથી હોતું. લગાયક જારકસો વધુ ઝડપી હોય છે ખરા. 'નોટ' એ માઈલને માટેનો સામુદ્રિક પરિભાષાનો શબ્દ છે. માઈલથી 'નોટ' સહેજ નાનો હોય છે. મુંખાધથી કરગન મુંગીનું સીધું અંતર ચાર દત્તર સામ્રા છે. એક ઘોડામાલીની ઝડપે અમારી સ્ટીમરે વગરઅટકે સતત્રિવસ આઠવા જ કર્યું. સાત દિવસ ને સાત રાત સુધી સતત પાણી કાપી મિસ્મેસ પહોંચતાં સુધીમાં સોમાલીએ ૧૮૦૦ માઈલનો પંથ પતાવ્યો. કરગન પહોંચતાં સુધીમાં આ મોટામાં ગોડી મળજ દત્તી. મિસ્મેસ મૂક્યા પછી ચોથે દિવસે લામચંદર અપ-વાનું હતું અને ત્યાંથી આફ્રિકાનો પૂર્વ કિનારો જોતાં જોતાં અમારે દક્ષિણે જીવરવાનું હતું.

અગ્રેષ્ઠ સામ્રાજ્યના અનેક કૉલિંગ સ્ટેશનમાંનું મિસ્મેસ એક મદરવનું કૉલિંગ સ્ટેશન છે. કૉલિંગ સ્ટેશન ને ઠામ આપે: એક, મદાસાગર ઓળંગનાં જાત્રકોને કોલવા, મીઠું, પાણી અને ખોરાક પૂરાં પાડે; અને બીજું, મદાસાગર પર લશ્કરી આણુ કાયમ રાખે નિવૃત્ત લેવકથાવાળા પ્રદેશો કબ્જે કરવાની મદદગત કરતાં આવાં કૉલિંગ સ્ટેશનો પર મોતનો વાવડો ફરકાવવા માટે સામ્રાજ્યવાદી દેશો યોગજી મહેનત કરે છે. નકસામાં સોવતી અણી મૂકી ન શકાય એવા નાના ટાપુ માટે ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, જર્મની, અમેરિકા, જાપાન વગેરે પચ્ચે ભારે હંસાતુંસી આ-લ્લાનાં કેટલાંયે ઉદારરણો આધુનિક ઇતિહાસમાં છે. જ્યાં ખૂબંડ ન મળે ત્યાં પણુ મદાસાગર વચ્ચેના નાનાં નાનાં ટાપુઓ દાય કરી લેવાની ચતુરગ્રહ ઇંગ્લેન્ડે બહુ વડેલી સૂઝી. બીજા દેશો અને સામ્રાજ્યો તરફે એ પડેલાં તેજે ગળે મદાસાગરો અને જ્યાં

સમુદ્રમાં ઠેકઠેકાણે લાલ ટપકાં પાથરી દીધાં અને એને પ્રતાપે તે સમુદસઆટ બનું, સાથે સાથે એના રાજ્યમાં ચૂર્ચનો અસ્ત થાય જ નહિ એવો એનો મદિમા ગવાયો.

શિસ્તેશ્વરના આશમાં અમારી સ્ટીમરે લંચર નાખ્યું ત્યારે સાંજ પડવા આવી હતી. સામે એક ડુંગર અને તેમાં ટપકાં જેવળં ઘર દેખાતાં હતાં. દરિયાનાં ઉઝ-જતાં મોજાં ક્યાં સંતાઈ ગયાં તેની ખબર ન પડી. થાળીમાં પાણી જારી લરમાં મૂકીએ તેના જેટલો સમુદ્ર ચાંત દતો. જીવનનરમગાંથી આવતો ધડ-ધડ અને પંખાવડે કપાતા પામુનો છુધવાટ પણુ બધ પડી ગયો દતો. મુખાછની જેમ આસપાસ ઢાંચતી કે બીજી સ્ટીમરોની ધોપલ ન દતી અને આપ્યા બંદરમાં કાળા કાળા ધૂમાડા અમારી સ્ટીમરના જૂગળા સિવાય બીજે ક્યાંયથી નીકળતા ન હતા. ઉપર આકાશ નિર્ધૂમ ને ગિરજ હતું તીમે પાણી તેથી યે વધુ સ્વચ્છ અને ગંભીર હતું. ચોમરે શાંતિ પથરાઈ ગઈ હતી. તાનાં વલણુ ધ્રાવા સદ ફૂલાવી આપવત કરતાં હતાં. કોષ દેવી સુષ્ટિ પર અમે જઈ પહોંચ્યાની છાપ મન પર પડતી હતી. રાત પડતા ડુંગર પર અદાથી તરફ જતા અજ્ઞતા દીવાની શોભા કલાકે સુધી જોઈ મોડો મોડો ફૂં સૂતો. સૂતાં સૂતાં વાંછણું કે આ બંદરમાં જેતણુ દિસ સુધી સ્ટીમર પડી રહે તો સાફ થાય.

સવારે જીવિને જેઠું છું તો સાંજની ગમી શોભા અદશ્ય થઈ ગયેલી. અમારી ચોનરક ધાતું ધુમ્મસ પથરાઈ ગયેલું. પેલો ઉઝોરે ડુંગર પણુ દેખાતો ન દતો. ફક્ત સ્ટીમરમાં માલ ચઢાવવાનું કામ ધમધોકાર ચાલતુ હતું. ઉતારવાનો માથ રાત્રે જ જીવતી ચૂક્યો હતો. એકાંત સાગરમાં આ ટાપુમાં ઉતારની ચડ-જીવત ક્યાંથી હોય? એ ધુમ્મસમાં ને ધુમ્મસમાં એક કલાક માટે પિતાથી બંદર પર જઈ આવ્યા અને ત્યાંથી શાક, ફળ તથા દૂધના કળા લઈ આવી ખૂટતું બાતું બાળું: આદસ દિંદીઓની ત્યાં દુકાનો હતી

પૂર્વઆફ્રિકાને કિનારેથી ચાળીસ પચાસ માઇલ સમુદ્ર વચ્ચે આવેલો દીક મોટો ટાપુ હતો. કેટલાક વરસો પહેલાં ત્યાંનો સર્પાધિકારી અરજ સુવત્તાન અંગ્રેજોનો ખંડિયો બની જવાથી છેવટે એ પૂરેપૂર્ણ અંગ્રેજના તાબાનું બની ગયેલું. એક રાતની ઊંઘ પૂરી થયે અને જંગમાર પહોંચ્યા.

હલુ સ્ટીમરે લંગર નાખ્યું ત દત્ત ત્યાં એક રમુઝ અને હેરત પગાડનારે દરય નજરે પડ્યું. સદવાળાં ને બીજાં વદાણો સ્ટીમરથી સારી પેઠે દૂર હતાં ત્યાં એક પાતળી નાનકડી એકલકડી હોડી (ફક્ત એક દલે-સાથી ચાલનારી સુકાન વિનાની હોડી)માં બે દળસી કુમારો સ્ટીમર પાસે આવી પહોંચ્યા. તેમની ઉંમર અનુક્રમે ૭ ને ૬ વરસથી વધુ નહિ હોય. દરિયાનું પાણી શાત અને સ્વચ્છ હતું. જાહ ઉંડે સુધી નજર પહોંચતી હતી. હોડીમાના એક છોકરાએ જિલા યજ્ઞ દાય લાખા કર્યા ને પૈસો માગ્યો. તૂનક પર જાહેરા એક ઉતારાએ એક પૈસો ફેંક્યો. એ પૈસાને ઝીલી ન શેતા તે છોકરાએ તેને પાણીમા ડૂબી જવા દીધો. પૈસો પાણીમા કેટલાક દાય ઉંડે જતારી મથા પછી એ છોકરાએ ઊંઘ મથે પાણીમાં ચુલાંટ ખાખી ને તારની પેઠે રીધો નીચે જતારી ગયો. મિનિટેક પછી દાન વચ્ચે પૈસો દળાવી તે ઉપર આવ્યો અને પોતાની એ કળાનું સન્ન પ્રદર્શન કર્યું થોડી વારમા બીજા ને છોકરા આવી હોડી લઇ આવી પહોંચ્યા અને તૂનક પરથી ચુસાફરાએ એક પછી એક પૈસા ફેંકતા માલખા. છોકરાઓને સારી કમાણી થઇ અને ઉતા-રજોએ એ આનંદ લૂટ્યો. શેલોના કચડાં પહેરી સાહેબની પેઠે જિલા જિલા એ તમાથો નેત્ર કરતાં મને એ લંગોટીઆ સમુદ્રસુતેનો મોલો વધુ સારો લાગ્યો. પણ મારે નસીએ એ કળા જોવાનું જ હતું. શીખવાનું નહિ.

સ્ટીમર જંગમારમા પૂરા બે દિવસ રોકાવાની હોવાથી પિતાશી અને જમનાદાસકાકા સાથે કેરુ, કૃષ્ણ, મારી જા અને હું પણ કાઠે જીનયા. જ દલેસાંથી ચાત્રની એક મોટી હોડીમાં બેસી અમે કાઠે પહોંચ્યાં. દળસીઓ ગીનના આવાપ સાથે એકાસથે જ મે દલેસા પાણીમાં તાલજાદ નાખતા હતા તે જોવામાં અને ઉંચા જોયા મોમંતે હીલોએ પદાણુ સોના ઉપર

ઊઝળતામાં બહુ મગ આવતી હતી.

ફીનિસમાં બે દળસીઓ જોએલા તેમના કરતાં જંગમારના દળસીઓ સાવ જુદી જાતના દેખાયા. તેઓ આપણા દિંદીઓ સાથે ધણુ વધુ મળતા આવતા હતા. ફીનિકસના દળસીઓનો ખાસ ધર્મ ન હતો. નાતાલમાં થોડા લોકો નવા નવા ઇસાઈ યજ્ઞેલા મળી આવતા, પણ તે જુદા. જંગમારના બધા દળસીઓ પાકા સુસજ્જમાન જણાયા. મોટાં મોટાં બારોડીયાં ને વજન ખેંચતી વખતે તેઓ એકાસથે 'અથાહુ અકજર' પોકારતા હતાં તેનો મધુર ધ્વનિ સાંભળતા સાંભળતાં ત્યાંથી ખસવાનું મન નહોતું થતું. ધોળાં કપડાં અને લાલ ટોપી વચ્ચે તેમનું કાણું ચરીર જાદુ દીપી જોતું હતું. શહેરમાં અમે પહોંચ્યા ત્યારે કેઈ પગદેશમાં આવ્યા છીએ એવો આભાસ સુદાં ન આવ્યો. પોરબંદરમાં થોડા દળસીઓ જોએલા, અહીં વધુ જોયા એટલું જ. દુકાને દુકાને દિંદીઓ અને ખાસ કરી ગુજરાતી વેપારીઓ તથા ખેતીઓ દેખાયા. શહેરની બાંધણી પણ રાજકોટ પોરબંદરને મળતી હતી. ત્યાંનો પૈસો વિચિત્ર લાગ્યો. તે નીકલનો હોષ તેજાં જરાજર વચ્ચે કાણું હતું જેના પોપાકમાં ખીમતો અભાવ હોય તેને માટે પૈસો દોરીમાં પરેલી કમરે જામવાની એ સારી સમયક હતી જંગમારમાં પૈંડ સિલિંગ પેન્સનું પણ ચલણ હતું. પિતાશીએ રૂપિયા આપી રિલિગે લઇ લીધા, કારણ ત્યાંથી દક્ષિણે જતારાં રૂપિયા નકામા હતાં. જંગમારમાં અમે એક ગુજરાતી ભાષાને ત્યાં જીનયા. પંદર દિવસની સફર પછી તેમને ત્યાં મળેલી દાળભાતની રમોઇ જાહુ મીઠી લાગી.

સાંજે અમે શહેરમાં ફરવા નીકળ્યા. ઘણું જોયું, પણ મને ત્યાંની બધી ઇમારતોમાં જેલખાનું સીધી વધુ યાદ રહી ગયું છે. જદારથી મે જેલખાનાનું એ મારું એ પહેલું દર્શન હતું. મોટા ફાટક પાસે સર્ચ જિલો હતો. ચાનાવરણ લૂણું ને કંટાળા ભરેલું લાગતું હતું. ફાટક પર જતી સડકની બંને બાજુ થોડે થોડે દૂર આવેલા ધોળા પથ્થર બીટ ઉપજગતા હતા અને ચૂનાથી ધોળેશી દીવાલની શુભતા ખાવા ધાતી હતી. જેલ જોઇને મારા પર એવી છાપ પડી કે જંગમાર ચોરોનું ગામ છે. એટલે કે સાઈં નથી. મને ખજર

ન દળી કે જેલ સર્વજ્વાળી વસ્તુ છે.^૪

જંગળારથી નીકળી, થોડા કલાકમાં અમે દારે-સસલામ પહોંચ્યા. મોંઝાસા અને જંગળારની સરખામણીમાં તે નાનું બંદર હતુ પણ તેનું નામ અમારી રીડીમરમાં કેટલાયે દિવસથી ચલાતું હતું. આખી યાત્રામાં 'સોમાલી'ને પોતીકું બંદર એક આ જ હતું. જંગળાર સુધી ગયાં બંદરો અંગ્રેજી અમલદારીનાં દનાં. દારેસસલામ છોડ્યા પછી કરગન પહોંચતાં સુખીનાં બધા બંદરો પોર્ટુગીઝના તાબાનાં હતાં. અને કરગન પાછું અંગ્રેજોનું. અમારી જર્મન લાઇનની રીડીમરો કેવળ આ દારેસસલામને આવધારે જ દિંદી મદાસાગર ખેડી રહી હતી. રીડીમર પરના અધિકારી અને ખસા-રીઓને એ ધર સમું હતું. ત્યાં શું ચાલું ને શું ચિત્તરું, ઉતારીઓની કેવી ચડાવતર ચઢ એનું મને સ્મરણ નથી. મોંઝાસા અને જંગળારમાં અરધા ઝાંઝેરા મુઝાફરો રીડીમર પરયાં ઉતરી પડેલા. બાધી રહેલાઓમાં મોટે ભાગે કરગનના ઉતારીઓ જ હતા. વચ્ચેને બંદરે એકલ દોકલ મુઝાફર ચડાવતર કરતો. માસની ગુણ્ડીઓ દરેક જગ્યાએ સારી પેટે ચડતી ઉતરતી.

હુભોંયે હું એ દિવસોમાં નોંધપાથી રાખતાં નહોતો શીખ્યો. મને જાણી જવાજ છે કે જંગળાર પછીનાં આ બંદરોમાં જંગલ વગેરેની શોલા જલુ રળીઆમણી હતી. પણ આજે મને અમુક બંદરે 'સોમાલી' રીડીમર શોભેલી, એથી વધુ કંઈ ગાદ નથી. આફ્રિકાના અનેક પ્રવાસીઓ મોટાં મોટાં બંદરો અને શહેરોની યાત્રા કરે છે પણ આફ્રિકાના હજારો માઇલ દેહાઓના સમુદ્રકિનારે અસંખ્ય નાનાં નાનાં બંદરો આવેલાં છે તે જોવાનો લાલ્લા અનેરો છે. એની ખરી મજા તો નાનાં વહાણોમાં ગાંધું લાઇમાં લઇ કરતા કરતા કચ્છ-કાઠિયાવાડના ખારવાઓ સાથે સફર કરવામાં છે. ગયપણમાં નાની રીડીમરમાં એ આંદાની કંઈક વાનગી મને મળેલી, પરંતુ એનાં પૂરાં સંભારણું પણ આજે કરી શકાય એમ નથી રહ્યું.

૪ જંગળાર લગિમના વેપારનું મોટામાં મોટું મથક છે. એ વેપાર અત્યારસુધી દિંદીઓના હાથમાં હતો. છેડાં જે વસ્તુથી ત્યાં દિંદીઓ સામે કાળા કાપડાઓ કરી, ગોરોટો માટે એ વેપાર મુરસિત કરવાની તત્ત્વીજ ચાલે છે. ટોપરાં વગેરે ખજૂ ત્યાંથી સારી પેટે થતે છે.

દારેસસલામથી^૫ જોપરીને રીડીમર મોંઝાંજિક પહોંચી.

મોંઝાંજિકથી દક્ષિણ આફ્રિકાની શરૂઆત થઈ ગયા. જોકે એ પ્રદેશ ફિરંગી પૂર્વ આફ્રિકાને નામે જોળાખાય છે. 'દીવ દમણ' ને જોવા, ફિરંગી બેલા રેવા' એ કહેવન રાઝકોટની નિરાગમમાં ભૂજોળ શીખતા મને યાદ રહી ગયેલી. એ જ ફિરંગીઓનું એ બંદર હતું, તેથી એ જોવામા મને વધુ રસ હતો. મોંઝાંજિક ખુલ્લા મદાસાગરનું બંદર ન હતું. તેની પૂર્વમા થોડે જ દૂર મદાસાગરકરને મોટો બેટ હતો. એનું નામ મેં સાંભળેલું, પણ અગાડી રીડીમર ત્યાં જવાની ન હોવાથી કંઈક નિરાસા ઊપજેલી.^૬

મોંઝાંજિકથી અમે કિવલીમેન ગયા. રીડીમર માવ કાઠે કાઠે ચાલતી હોવાથી જનમનતાના દરખે જોવા આડે એક બંદરેથી બીજે બંદરે અમે કપારે પહોંચ્યા તેની મેં ખબર ન પડતી. અગે કિવલીમેનને કાઠે પહોંચ્યા ત્યારે મરિયામાં આટલ દત્તી. યાત્રામાં જવાપ એમ ન હતું. થોડા કલાક મટે લંગર તાખી રીડીમરને ભરસમુદમાં પડી રહેતું પડ્યું. બંને બાબુ આગળ ધરી આવેલી જગીન પર બૂધી રહેલા ઊંચા તાડના ઝીંડા અને માથુંસ પિનાનો કિનારો જોડેલા શાંત હતો તેટલો જ મનોહર હતો. કીકીક લારતી ચડી કે ખાડીની ઊંડાઈ પગમે પગમે માપતી રીડીમર મંદ

૫ આજે દારેસસલામનું બંદર પહેલાં બેટનું બીકતું નથી. પેટ્ટો જર્મન લડાઈ વખતે એ આજો મટેસ જર્મનીના હાથમાંથી નીકળી મળે છે અને ટાયાનીક નામે મસિદ્દ છે. આપણા દિંદી સિપાઇઓએ એ બૂમિ અંગેમેને છતાંથી આપતાં પોતાનું લોહી સીંચી એ જર્મીનને ધરી દીધી છે. દિંદે બહાર ભઠ વસનારા વસાહતીઓને જરે ખાસડાં ખાતાં થતે છે તેમ ત્યાં ન ખાતાં પડે અને આફ્રિકામાં જોરલા કરકો દિંદોએ માટે મુવાંગ રહે જોવા ઉદારોહ 'વિશાલ આરા' વગેરે ભાષણોમાં વસેલા થયાં ચાલે છે. હણ એ વજ્રમેચો દેરા છે ત્યાં મોટીમેટી જર્મીનનાં ચાલિક દિંદીઓ લઈ શકે છે. હોંશીસા અને સાહસી નવનરુવાનો માટે એ બારે અસા-ચાલું સેવ છે.

૬ હું બૂલતો ન હોઉં તો વારકો ડા ગામા દિંડુસતાનની શોકમાં નીકળ્યો અને કેપ આપ ચુક હોપથી આગળ વધ્યો ત્યારે પહેલપહેલાં મોંઝાંજિકમાં તેને મુગરાની વેપારીઓનાં વડાણો મળેલાં અને એ વડાણોએ નિર્વિધે તેના કાફલાને કાલીકટ સુધી પહોંચાડેલો.

ગતિએ આગળ વધી. રતીમરની બંને બાબુ બુગ બુગ રંગનું પાણી હતું. ડાબી તરફ નેચબર્થ ડાબું પાણી હતું ને જમણી તરફ સમુદ્રનું સામાન્ય પાણી હોય તેનું દિલોગા મારનું આસમાની પાણી હતું. થોડે આગળ ગયા ત્યાં એક ગોટી નદીનો વળાંક નજરે પડ્યો. નદી અને સમુદ્રના સંગમનું સાંઘવું ખૂબ હતું, પણ સાગર અને નદીનો ગેળાપ જોતાં વેન મોંમાંથી આશ્ચર્યનો ઉદ્ગાર નીકળી ગયો, 'ઓહો! આ તો નદીનો સંગમ!' કહેડા પર ઊંચા ચઢી ચઢી મેં જોવા માંડ્યું. પિતાશ્રી અને બીજા ઉનારો પણ એ સંગમ જોવાને દારબંધ તૂટક પર ગોડવાઇ ગયા. નદીમાં પૂર આવ્યું હતું અને સમુદ્રને ચીરીને ખીસ પાણીનો વેગ પોનાનું અસ્તિત્વ કાપમ ગાળવા મથતો હતો. એક પહોળી સડક ત્યજે સમુદ્રમાં ચાલી જતી હતી. મને પાણી સાળવાનું મન થયું પણ રતીમરમાંથી ફફી પડીને ઠંઠ કાગળો ભરાય એમ ન હતું. અંદરમાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે પણ સમુદ્રમાં દૂર સુધી નદીનો પ્રવાહ જુદો નજરે પડતો હતો.^૭

જંગલાર છોડ્યા પછી ગેરા મોટું બંદર આવ્યું. કિવલીમેનથી ત્યાં પહોંચવામાં બહુ વખત ન ગયો. બેગનું બાફે બહુ બદનામ છે. બાફે જ નહિ; એટલામાં દરિયો ખૂબ તોફાની ગયે છે. રતીમર આડી ડોલવાને બદલે ઊભી ડોલવા લાગે છે. કિવો એટલે કે લંબાઈમાં ડોલતી રતીમર ક્યારે પાબીમાં સમાધિ લઇ લે ને કહેવાય નહિ એકવાર પિતાશ્રીને ગેરાનું બાફે એટલું નડેલ કે ઈશ્વરકૃપાએ તેજો અમારી પાસે પહોંચ્યા. પરસાદને વાપાગોડા સાથે નેમની રતીમર પર વીજળી પણ પડે તી. કુવાચલની ઉપરનો ભાગ કાળો કાપલા જેવો થઇ ગયોલો. ચાલકાની ચડતા બાંધેલા પાવર-

માંનાં મર્યાં પણ જળા ગમેલાં. ૨૪ કલાક સુધી પવનક્રુકાઓ કરેલો. બીજો દિવસે ઝાતુ શાંત થયે રતીમર બારાની બદાર નીકળી શકેલી. અમને એટલું તોફાન નહોતું નકરું છતાં રતીમરને જોરજોરથી ડોલતી જોઇ જોઇ મનમાં કર પેસી ગયો હતો. અને રતીમરમાં દસાદસ આંદર વિગેદગ બધું સુકાડ મધું હતું. પરસાદ અને મોંઝની છાલકે નીચેથી ગબરાટ ફીક વધારી મૂકેલો. ઉપરથી જમનાદાસ કાકાને લંડકમાં લામવું પડેલું. સંભળાવે જે કલાકમાં બધું ઘાત થઈ ગયેલું. દોઢ વરસ પહેલાં જ્યારે અમે કરગનથી મોરખંદર જતા જોરા આવેલા ત્યારે અમારી રતીમર 'કેર' બેસના આગમાં રેતીમાં ખૂંચી ગયેલી. જે આડી કલાક સુધી રતીમરના યંત્રોએ પૂરવેને જોર માલું ત્યારે મિચારી રેતીમાંથી છૂટવા પામી; નહિ તો મોખાસામાં પડેલા દોઢ જેવા તેના હાથ ચાન. 'કેર' રતીમર 'સોમાલી' થા દોડીથી થે વધુ ગોટી હતી. તેમાં અમને ખૂબ ગોટો કંજિન મળેલી, પરંતુ એ બહુ જૂની હોઇ ધડી મનાતી હતી અને તેમાં મદામાર વોજવાની છૂટ ન હતી. તે અમને કરગનથી જંગલાર પહોંચાડી પાબી ફરેલી અને જંગલારથી અમને 'સોમાલી' મળેલી. મેમ 'સોમાલી' અમને પાબી કરગન પહોંચાડવા આવેલી.

એમ પહોંચીને કેટલાક ઉનારો રેલમાડીથી પં દક્ષિણ આફ્રિકા પહોંચે છે. પણ એમ જનારા પાં દ્વાન્સવાલની દહ જોળેગવા માટે ખાસ પરગાનો લે છે. અમને તો દરિયામાં જ લહેર હતી. વળી કે રસ્તે જર્ણ પણ વધારે થાય.

અમે જ્યારે નાનાલથી દેસ જતા હતા ત્યાં પિતાશ્રી બેરા જોવા કાતરેલા રતીમરનાં વળે જૂંચળ થઇ જતા છતાં તેઓ પાછા ન ફર્યા તેથી શું કર ને શું ન કરવું તે વિષે અમે બદાવરા જોતાં જની ગયા રતીમરે ઊપડવાની બંધા તેવારી કરી લીધી. મજબાએ સાથે બંધાએલા દોરડા સંગેટી લેવાયા અને પ્રયાણ બાકી રહ્યું. અહીંથી તરો લંબાઇ લંબાઇને હું જો નાએ કે પિતાશ્રી આવે છે કે કેમ. છેલ્લી ધડીએ એક મજબો તીરની જેમ રતીમર તરફ અવતો દેખાયો તે રતીમર પાસે આવી લાગતાં રતીમરની પડએ લટકેની ચીડીને વળગી પડી પિતાશ્રી ને બીજા મળી ઉનારો ઉપર ચડી આવેલા.

૭ કિવલીમેનમાં સમુદ્ર સાથે મજબારી આ નદી જોખાસી નદીના મુખને એક ફોટો હતો. અને આફ્રિકાની મેદાવની કદી શકાય. ગોદાવરી જેમ પશ્ચિમ તરફના ગાંડોડમાંથી નાસિક પડેલી નીકળી ટેક પૂર્વમાં મહામીપટન પડે સમુદ્રમાં જઇ ગયે છે અને મુખ આગળ જતાં જતાં મહાનદ બની નવ છે તેમ જોખાસી પણ આફ્રિકાની હિંચ મૂગિમાંથી પશ્ચિમથી પૂર્વ તરફ વહેવા માટે છે, દૂર સુધી પાલતી રહી આગળ જતાં અનેક નદીઓને ચોલાનામાં સમાવી, કિવલીમેન આગળ સમુદ્રને મળે છે. લંબાઈમાં તે ગોદાવરીથી આગરે જમણી છે.

ખેરથી ઇન્દિયોન થઇ અને ડેલાગોઆએ પહોંચ્યા. આ લાંબાં ફિરંગી નામોને ટુંકાથી દિદીઓ તેને ઇશ્વાન અને કાલગોઆ કહે છે.

મુંબાઇ છોડ્યા પછી પહેલી વાર કાલગોઆમાં અમારી સ્ટીમર સીધા જમીન પર જતરી શકાય એવી રીતે લાંબી રહી. બીજે જમી મજવાએનો આશરો લીધા વિના જમીન પર ન પહોંચાતું. આખો દિવસ સ્ટોમર રોકાવાની હોવાથી પિતાશ્રી, જમનકાકા ને હું શહેર જોવા ગયા. જા, કેશુ ને કૃષ્ણ સ્ટોમરમાં રહ્યા.

પિતાશ્રી 'ઇડિયન એપોનિવન'ના ગ્રાહકોને મળવા જમે કર્યા અને હું આખા બપોર એક ગુજરાતી દુકાનદારને ત્યાં એકલો ખેરી રહ્યો. દળસીઓની મોટી ધરાડો તેને ત્યાં હતી. કાચના મોતીના મિત્રમિત્રિય ધરેણી, દળસીના બીજા શણગાર અને ત્રણપગા ચૂલાના દળસા ફૂકાનમાં ખડકેલા હતા. મરાઠાઓ અને રજપૂત શૈનિકો રણમેદાનામાં દેવકામા ચોખા સંપત્તા અને દુરમન આવતાં દેગડા સહ ભાગના તેના જેવી જ વ્યવસ્થા આ ત્રણપગા ચૂલાની હતી. જંગલમાં ત્યાં બગ્ય તથા દળસીઓ મેને સાથે લઇ લય. ન ચૂનો ખોદ્યો પડે કે ન ઈંટો મોઢયની પડે. આસપાસ લાકડાં ભેગાં કરી સળગાવ્યા કે ખીચડી તૈયાર. જ્યાં એક કુંડાળામાં ખેરી લાકડાની કડછીઓ વતી વારાફરતી તપેલાગાથી લાલ કાઢી ખાતા જાય.

નાની ઉમરનો છતાં વાતાવરણની અસર પડે જ. મને ગુજરાતી દુકાનદારનું દળસી સાથેનું વર્તન સ્વસ્થ અને સાફ ન જણાયું. માત્ર વેગવામ તેમને ઠીકઠીક છેતરવામાં આવતા હતા એવી મને છાપ પડી. મેં ત્યાં એ દિદી દુકાનદારોની દળસણ ઉપપત્તીઓ વિષે પણ ચર્ચા માલગી. સ્ટીમરના અમારી સાચના ઉતારો તેમનાં દળસી બાળખચ્ચાંની તથા દેશમાં રહેલાં બાળખચ્ચાંની ચર્ચા ને હજી ચલાવતા હતા. સ્ટીમર પર લાલણ્યો માણમાંનું શાક ખનાવતો બોધ સૂઝ ચડી હતી તે કદનાં ચે સ્પદેશથી દૂર આવેલા આપા મુંદર શહેરમાં વસતા ગુજરાતીઓની હીલ્પન લારી વાન સાંભળી મને ખરાબ લાગ્યું.

સાંજે સ્ટીમર પર પાછા કર્યા ત્યારે રોજની જેમ સ્ટીમરે પડખું ફેરવ્યું ન હતું એ અત્યાચારક લાગ્યું. મોટી સાથે જકડાઇ જવાથી તે દિશા જલ્દી ચડી

ન હતી. બીજા બંદરોમાં તે પોતાના લંગરની આસપાસ પ્રવેશિયા કર્યા કરતી.

સાંજે છએક વાગ્યે ડેલાગોઆએથી રવાના થઇ બીજે દિવસે રાત્રે આઠ વાગ્યે અમારી સ્ટીમર કર-ખનના ખારામાં કાગળ થઇ. પણ એ ૨૪ કલાક અને વસગા વીત્યા. ક્યારે ડરખન પહોંચીએ ને ક્યારે મગનકાકા મળે એ વિષે મન બધીફે થઇ ગયું. મનામાં અનેક તર્કવિતર્ક યાત્રે: 'આઠસે દિવસે મગનકાકા મળશે, તે રાત્ર દશે કે યુરસામાં?' એ કાગળ નથી લખ્યો એ વાંકે ઠપકો તો નહિ આપે?' 'તેઓ રાત્ર ઠાપ તો કેવું સાફ?' 'પણ મેં કાગળ લખવાનું આજસ કરી યુનો કયો જ છે. એ યુનો કર્યા પછી મારે અહીં આવવું નહોતું જોઇતું. રાજકોટ મોટા વ્યપ્ત્ય પાસે જ રોકાયો હોત તો સાફ હતું.' વળી મનામાં થાય કે 'સાફ થયું હું અહીં આવ્યો. ન આવ્યો હોત તો આઠસુ જમું જોવાનું કયાથી મળત!' આમ મનના ચક્કર આઠે સ્ટીમરમાં ફરવાનું ને જોવાનું છૂટી ગયું અને આખો દિવસ હું અમારી ઓરડીની અભરાઈ પર પડી રહ્યો. સાંજ પડ્યે ઓરડીની બારીમાંથી દૂરદૂર ડરખન બંદરના દીવાની દાર જળાળી રહેલી દેખાઇ ત્યારે વૂતક પર ચડી એ શોભા નિદાણી.

ખારામાં રાત્રે આઠ વાગ્યે પહોંચ્યા, પણ મોટી ઉપર સવારે નવ વાગ્યા પહેલાં સ્ટીમર નથી જવાની એવું જ્યારે કમને જાહેર કર્યું ત્યારે અકળામણ વધી પડી. શીનિકસનાં દરેયો ઉપરાઉપર માફ આવવા માંડ્યા. મારી બા પાસે જઇ મેં સવાન કરવા માંડ્યા. 'દેવદાસકાકા શીનિકસ દશેને?' 'આપણે જમીયો કેવો દશે?' 'મિ. કોર્ડિસની નિશાળમાં કેટલા વિદ્યાર્થીઓ દશે?' એમ પ્રશ્નપરેસ ચાલી. ઉપરે પાગ્યે અકળાઇ જવામ આપ્યો: 'કાલે સવારે તો બધું જોવા મળશે. અત્યારે શું પૂછપૂછ કરે છે!' મોડે સુધી પેટીમાં કપડાં જોડવાકરવામાં રાત પીતી. સવારે વહેલા બિડી નાદાખ્યેાઇ અને બધાં તૈયાર થઇ ગયાં,

૮ દેલાગોઆએથી રાત્રે ૧૯૦૬ના માયંની દસમી તારીખે ટ્રાન્સ-વાલવા દિદી સત્યામહીએને ત્યાંથી રેલગાડીમાં લારી દેશવારે ફેરવા. એમની માસે કપડાંવાસણની ચેડાવડ નહોતી. ખરિયાં બે એક ચડાસી યુવક તારાયણસ્વામી શહીદ પક્ષ યજ્ઞેયો.

અને હું ગોદીએ પહોંચવાની રાહ જોતો તૂતક પર આંટા મારવા લાગ્યો.

અમારી સ્ટીમરથી બમણી ગોડી સ્ટીમરે જા-રામાં પડી હતી. નાનાનાના મગધાઓ ચારે દિશામાં દોડાદોડ કરતા હતા. લગભગ મુંગાઈ જેવી જ ધમાધ યોગેર હતી. એક તરફ અરુણદેવે સુરથી પાયરી હતી. બીજી તરફ ચોરસ ઊંચો ડુંગર કિલ્લાની પેઠે ઊભો હતો. સુરજ ઉપર આવતાં સ્ટીમરે લંચર ઉપાડ્યું અને ગોદીમાં પહોંચી. ગોદીમાં સ્ટીમરોની એટલી બીડ હતી કે 'સોગાલી'ને માટે જગ્યા ન હતી. જર્મન લા-ઇનની એક બીજી સ્ટીમરને અડોઅડ જઈ તે ઊભી રહી.

એ સ્ટીમરના તૂતક પર મગનકાકા અને મારાં કાકા અમારા સ્વાગત માટે ઊભા હતાં. મગનકાકાના સ્વચ્છ ઘોળા હાત ફરથી ચળકી રહ્યા હતા. હજુ જો સ્ટીમરે ધ્રુવેનું અંતર વધારે હતું. એક પરથી બીજી પર પૂછ નહોતાં પશ્ચરાય. પણ વાત થઇ શકે એટલે પાસે જામે આવી પહોંચ્યા કે સામેના તૂતક પરથી જ મગનકાકાએ પિતાશીને કંઈવત કહ્યો. મેં તથા જર્મનકાકાએ મગનકાકાને કંઈવત કહ્યો. મગન-કાકાને દસતા જોઇ મને શાંતિ થઇ અને હું ખૂબ આનંદ ઉત્સાહમાં આવી ગયો.

કાંડે પહોંચ્યા પછી પણ અમને ચારેક કલાક સ્ટીમરમાંથી ઊતરતા વીત્યા. જો અમે ગોડી સામઝીના હોત તો અરધા કલાકમાં પહોંચેલા થઇ રાકત પણ અમે કાળી સામઝીના દિદીઓ હતા. અમારે માટે ડર-બનના દરવાજામાં ચોકિગાર ન હતી. એક અંગ્રેજ અમલદાર સ્ટીમર પર આવ્યો. તેણે અંગ્રેજીમાં યુન-

લેખન લખાવી જગનાદાસકાકાની પરીક્ષ લીધી અને ખાત્રી કરી કે તેઓ લખેલા ગણેલા છે. પિતાશી પાસે ચોતાની બાતી તથા અમ બાળકોની વધતી ટિકેટો હતી ને નાતાલપ્રવેશ માટે દરેકના નામના પરવાના હતા એટલે દીક વહેલાં અમારે છુટકારે થયો અને અમે આફ્રિકાની ભૂમિ પર પગ મૂકી શક્યા. પરંતુ અમારી સાથે આવેલા કેટલાક પટેલોને સ્ટીમર પરથી ઊતરવું જ વીસે સો જેવું થઇ પડ્યું. તેમને મદદ આપવા સાર અને તેમની વાત આંદ્રિસરને સમજાવવા સાર પિતાશીને દીક વખત આપવો પડ્યો. જો પટેલો બહુ જ ગળગળા થઇ પિતાશી પાસે આવેલા પિતાશીએ તેમને માટે બનતો પ્રયાસ કર્યો, પણ છેવટ સુધી આંદ્રિસર ન જ પલળ્યો. તેમની પાસેના પરવાના એ પટેલોના નંદિ પણ બીજી કોઇ વ્યક્તિના હોવાની શકા એ આંદ્રિસરને આવવાથી તેમની કાયદેસર તપાસ કરવા પર વાત મુલતવી રહી.

સ્ટીમર પરથી જાને જકાતી ખાતામાંથી છૂટકા પછી અમે ફરતમજ રોકેને ઘેર પહોંચ્યા. તેઓ ફોનિક્સવાસીઓના કુટુંબી સગા હતા. તેમને મળી તેમની વખતમાં સ્ટીમર પરથી આવેલા ભારે દાગીના ખામી, સાજની ટ્રેનમાં અમે ફોનિક્સ રવાના થયા. ડરબનની ધમાલમાંથી નીકળ્યા પછી ટ્રેનમાં એકબીજાના ખજાર અંતર પુછવાનો અમને વખત મળ્યો. એક કલાકની ટ્રેનની અને અઢી માઇલની પગે ચાલવાની મુમાર્સી પૂરી કરી ઘેર પહોંચનાં સુધીમાં પલટાઈ ગએલા ફોનિક્સ વિશે અને જાણીતા નવાનવા અજાણતાઓ વિશે મગન-કાકા પાસેથી ધણું સાંજળ્યું. અબુદાસ માંથી

મૈંદીનાં પાન

જેનો ખરો રંગ જો લાગશે તેો સદા તમારા આત્માને સોહાવી રહેશે.

કીમતીમાં કીમતી વસ્તુ નકામી જ્યા દેનારને આપણે મૂર્ખ ગણીએ છીએ છતાં સમયનો તેવે જ ઉપયોગ કરતા આપણે અચકાતા નથી.

બીજાંમાં જે તમને ન ગમતું હોય તે પહેલું તમારી જાનમાંથી દૂર કરવાનો ચલ કરો.

તારાથી બીજા ઈન્ન ન પામે માટે પારેવા જેવો યા; બીજાથી તને ધન ન થાય માટે સાધ જેવો બન.

મારી સફર

એમાં મારા જીવનનો ઘડનાર હું પાતે જ કેમ ન બનું એ એક જ વિચારે પ્રકૃતિજન્ય સ્વભાવને વળગી રહી હું કંઈની ધારણ કરું છું. [૮]

હુ: ખા! કેવો કડવો શબ્દ! મનુષ્યજીવનનો દુરમન, સંસારનું એર. એક જ તરવનો ગાથ થઈ શકે તો સ્વર્ગના દેવતા આ લોકમાં જીવવા બિનરી આવે. પંડિતો કહે છે, આધ્યાત્મિકો ઉપદેશ છે, લોકો રોષરોષને માથ છે, સંસાર દુઃખનો સાગર છે; દુનિયા દુઃખની ભરેલી છે.'

પણ હું તો કહું છું કે, દમ્બર દમ્બર વાર એ જુક છે; સંસાર મુખનો સાગર છે; દુનિયા મુખથી જ ભરેલી છે. દુઃખ એ જગતે બાંધી કરેલી અકુદરતી બાવરયાનું પરિણામ છે. પ્રકૃતિએ તો દુનિયાની રચનાના એકએક અંગમાં અચૂક સુખ ભરી દીધું છે. પ્રકૃતિ દર પળે પોકારીપોકારીને કલા કરે છે: 'અરે, મુખના શોધક! સુખ તો તારામાં જ ભરેલું છે. તારા સામર્થ્યના વિકાસ એ જ તારા સુખનું સાધન ન્યાં વિકાસ નથી ત્યાં સુખ નથી. તારામાં અનંત શક્તિઓ ભરી છે. બહારની કોઈ શક્તિ એનો મુકાબલો કરી શકે એમ છે જ નહિ. એમાંની એક જ શક્તિનો વિકાસ સાધ! એ વડે હું સુખ મેળવી શકીશ. તારા જીવનનો કર્મપથ ખનાવડી છે. એ માર્ગથી પાછો વળ. હું તને મદદ કરીશ.'

પણ દરે ઘડી પ્રતિજ્ઞાનિત થતા પ્રકૃતિના આ અપાજનો સુખનો કોઈ આદક સાંભળતો નથી; પેલામાં અખૂટ ભરેલી, શક્તિનું એને જ્ઞાન નથી રહ્યું. કંઈપી શકાય એવી કોઈ પણ શક્તિ માણસમાં છે એને એ પ્રાપ્ત કરી શકે છે; પણ તે પ્રકૃતિનિર્મિત જીવન-વ્યવહારથી. ન્યાં ન્યાં અપ્રાકૃતિક વ્યવહાર ત્યાં ત્યાં જીવનમાં દુઃખ, એ અચૂક સિદ્ધાંત છે. વિકાસને પંથે પગલું મુકનારને પ્રકૃતિનું કોઈ અગમ્ય બળ મદદ કરવા તત્પર હોય છે. પ્રાકૃતિક નિયમન કે વ્યવહારનો અપચરનાર વિકાસના કોઈ પણ કાર્યમાં અંકુશ થતો જ નથી.

મારી સફરનો સદં ન્યાં ન્યાં પ્રાકૃતિક વ્યવહારની દિશામાં હંગાથો છે, ત્યાં ત્યાં મારાં કેટલાં ચે સંકટો એની મેળે દૂર થઈ ગયા છે. એ રાહે મેં ધાર્યું તે મેળવ્યું છે; ચિર મુખનો સાધક બન્યો છું.

પહેલી સફર પૂરી કરીને ઘેર આવ્યો. દત્તો તેવો

બની ગયો. એક દિવસે માગથી દૂર, નદીને કિનારે શિવમંદિરના વડની બાંધી કાળે બેઠો બેઠો વિચારું છું 'અરે, વળી હું રખડો ભટકતો છોકરો બની ગયો! મારે સાધન નથી, સંપત્તિ નથી. મોટો ચક્રાને કમાઈશું? હા, આભણું છું, બિશુક બની શકીશ. વગર મૂઠીએ પેટ પૂરવું કમાઈ તો શકીશ. પણ, એવું જીવન શા કામનું? બીજા માગીને જીવવું? ના, ના, એવું કીણું જીવન જીવવા કરતાં તો ખીલું જ કંઈક કરવું. ચાલ, અમદાવાદ જાઉં. મોટાભાઈ ત્યાં છે. મને તેમ કરીને જાણું, જાણેલાને કંઈક તો મળે જ. અજાણને નોકરી પણ શાની મળે? મળે તો મ દાસત્વ.

બસ, વડથી જીતપોં અને ઘેર ગયો. જાને કહ્યું, હું અમદાવાદ જઈશ. જાડાના પૈસા માગ્યા. હા ના થઈ. મેં નિશ્ચય કર્યો કે ભાડું ન મળે તો આલતા જવું. શકપાશકપતાનો કંઈ જ વિચાર આવે વખતે મેં જિદ્દગીમાં કપારે મ કર્યો નથી. કોઈ કામ અશક્ય છે, એવું મેં કહાયે ધાર્યું નથી; જે સાંભળીને લોકો કંઈ હાકે એવાં ભયંકર કામો પાછળ પછી મેં પ્રપ્ત—સફળ પ્રપ્ત કર્યો છે. હું તો કહીશ, માણસ ધારે તે મેળવે છે. એક જ પાત એનામાં જોઈએ; અને તે દદતા. દદ મનવાળો માણસને જગતમાં કંઈ જ અશક્ય નથી.

પણ મારો આ વખતનો નિર્ણય ફરી ગયો. ખીજો દિવસે જાએ મને ગાજીગણતો સાંભળ્યો કે 'આવીને જઈશ.' અને તરત જ મને જાડું આપ્યું.

અમદાવાદ ગયો. આ શહેર વિશે એની લક્ષ્યતા-તાપી મારી કંઈના ઘણી જ જોડી હતી. મુકાબલામાં જોઈું ત્યારે એમાંનું કંઈ નહિ. બધું સામાન્ય જ લાગ્યું. ગામડાનો માણસ પહેલે જ અજાણ્યા શહેરમાં બંધ અને અજાણ્ય છૂટે, એવું કંઈ જ મેં અનુભવ્યું નહિ. પૂછીને જાણું રથાન શોધી કાઢ્યું. પ્રથમ તો જાણ જરા મુકાબા. મારે જાણવું જ હતું. નોકરી માટે જાણએ અને ખીજાએ મને સમજાવ્યો. મેં એકબી ના કહી.

પંદરેક દિવસ પીત્યા. આજો દિવસ અમદાવાદના રસ્તા ઉપર રખડ્યા કરું. એક દિવસે રાખપુર ચકલામાં જોખેજોખો કોઈની દુકાનનું પાટિયું પાંચતો

હતો. પાટિયાં વાંચવાનો ગમે બહુ શોખ હતો. એ પાટિયાં વાંચતાં જ હું અંત્રેજી એ.બી.સી.ડીના અક્ષરો મારી ગેજે શીખી ગયો હતો. પાટિયું જરા મોટું હતું. ધણુંધણું મળવાનું તેમાં લખ્યું હતું. વાચતા વાર લાગી. મારું ધ્યાન પાટિયાગા જ હતું. કોઈનો હાથનો ધક્કો મને વાગ્યો. જેયું તો લામવાં કેપડાં-વાળો મારા જેવડો જ એક છોકરો મને ધસીને ગયો. એના હાથમા પુસ્તકો દત્તા. એકાન્ગિક વિચાર આવ્યો અને એ લગવાધારી છોકરા પાછળ ચાલતો ગયો. ધણે દૂર ગયા પછી મેં માડમાં તોને પૂછ્યું: 'તમે ભણો છો ?'

'હા, કેમ ?' તેણે કહ્યું.

'ક્યા ?' મેં પૂછ્યું.

'પાઠશાળામાં'

'કેવા છો ?'

'સાધુ.'

ખસ, હું અટકી ગયો. સાધુ ચાલ્યા ગયા. નીચે માથે પાછો વળ્યો. થોડી વારે ચિત્ત પ્રસન્ન થઈ મથ્યું. હવે કંઈ જો નહિ. ભાઈ ભત્રે ન ભણવાનું કહે અને નોકરી માટે સમજાવે. આપણે અદીયા જવા રહેકુ. કોઈ સાધુના ચેલા થઈ જવું અને ભણવું.

મારો આ વિચાર અમલમાં તો ન આવી શક્યો, પણ ભવિષ્યમાં એણે મુંદર કાર્ય કર્યું. કામગીરી અને પ્રવાગમાં મારા મંડળમાના મિત્રો કેટલાક સારા સ્થાનોમાં સાધુઓના શિષ્ય બની ગયા, ગોળગી રહ્યા અને અભ્યાસ કર્યો. એમના એકે તો પોતાના સ્થાનની ગાદી ગેજીની મહંતપદ ગેજીયું હતું. એણે સાધુ-સંસ્થામાં ધૂરી ગમેલા બધા જ સડા કાઢી નાખીને સુધારા કર્યા હતા. ધાર્મિક સંપત્તિ જનસમાજના હિતમાં ખર્ચીને દુરપયોગ થતો અટકાવ્યો હતો. આ વખતે અને દજી પણ મને લાગે છે કે, સુધારક વિચારના શિક્ષિત કુમારો એવાં ધાર્મિક સ્થાનો પકડી લે તો ધાર્મિક પરિવર્તન લાવી શકે. સમાજહિતમાં ખર્ચવા નાણાં મળતાં નથી, જ્યારે ધાર્મિક સ્થાનોમાં અદ્યત્ત દોલત ભરે છે; એનો ઉપયોગ પણ થઈ શકે. મિશનરી કાર્ય કરનારા યુવાનોએ આ કામ કરવા જેવું છે.

મેં નારી જવાની પૂરી તૈયારી કરી લીધી. પણ

જવું ક્યાં ? કાકોર યાદ આવ્યું. મેં ધાર્યું કે ત્યાં એવાં સ્થાન હશે. તીર્થસ્થાન છે; જરૂર કોઈક તો ચેલો બનાવી જ લેશે. દાદીમૂઠ નથી એટલે ચુરછને મૂંડવાની પણ મહેનત નહિ પડે ! માધુઓ એના ચેલાને વધારે લાયક ગણીને સ્વીકારે છે, જેની ઉંમર વધારેમાં વધારે ઓછી હોય. મારામા એ મોઝવા દત્તી.

પણ બીજો જ દિવસે ભાઈએ મને માથે ચામચા કહ્યું. મેં ધાર્યું કે ખસ, નોકરી કાઢવું હવે મને ભરણી લેશે. ઢીલે મોંએ હું ભાઈ સાથે ગયો. તેણે મને એક ખાદીધારી પુરુષ સામે પાડી કપ્યો. એ જમાનો અસહકારના રૌસપકાગનો હતો. થોડા જ વખતઉપર લોકમાન્યનું મૃત્યુ થયું હતું. હું એ વખતે રાજકોટમાં કંદોઈને આસરે હતો. ખાદીધારી મદાસરે મને બેચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા અને 'હોશિયાર' હોવાનું પ્રમાણ આપ્યું. મને એ મસ્કરી કરતાં હોય એમ જ થયું. હું ગાગડાનો છોકરો હોશિયાર હોઉં, એ મળી ન શકાયું. પણ આખરે એ જ પ્રમાણપત્ર ઉપરમને સાળામાં દાખલ કર્યો. ભણવાનું રાજ થઈ ગયું.

અમદાવાદના મારા એ દિવસો મોં ખૂળ ખાળ છે. એ વેળા મેં ખૂળ મોજ કરી છે. એ બધું અહીં અત્રેખાવું શીક નથી. આ તો મારી સફર છે, એટલે એને જ ચીનઈ.

અંત અમદાવાદ—અને સાથે સાથે ગુજરાત—ને એક દસકા માટે છેડકા નગરકાર કરવાનો પ્રયત્ન આવી લાગ્યો. મારા જીવામાં અજળ દેરફારીનો મેં પ્રસંગ કહેવાય. એ પ્રસંગ ન આવ્યો હોત તો હું અત્યારે કંઈક લુદો જ હોત. કદાચ વક્રીત હોત. મને વક્રીશ થવાનું ચમત્તું હતું. આગળ જતાં ગનાસતી અદાલતમાં વચર વક્રીએ હું મુકદ્દમો લડતો ત્યારે મારી ઊંચટતપાસ સાંભળવા ધણી વક્રીયો જીભાસ એલા. તેઓએ કહેલું, 'તમે વક્રીશ થવાને લાયક છો.' કદાચ મોટો ભેગક થયો હોત. એ શોખ મને નાનપણથી જ રહ્યો છે. પણ એ જીવનને અત્યાગી જીવન સાથે સરખાવું હું અને એ વખતે હું કેવો હોત એ વિચારું છું, તો લાગે છે કે હું બની ગયો છું. અત્યારે વધારે સુખી છું. માની લીધેલું સુખ નહિ, પણ વારતત્વિક સુખ મને મળ્યું છે. મારે કેટ-

લાક વટીએ અને લેખકો મિત્રો છે. તેઓ મારા સુખની અદેખાઈ કરે છે.

પરિવર્તનનો એ પ્રસંગ મારી કાળા ઉગરને કચડી નાખે એવો હતો. એ જ પરિવર્તનથી, રબડીભટકાને ટુકડો રેસ્ટોરે મેળવવા મળતા દાનરે દેશખાખોની વિખાણીની જમાનતમાં હું મેં વધારો કરી સક્યો હોન.

રવિવારનો દિવસ હતો. અપેરનો વખત હતો. સાળા બંધ હતી. એક વહીવટને ત્યાં હું રહેતો હતો. જમી પરવારને હું કપડા પહેરતો હતો.

‘કેમ, જવાર જ્યું છે કે?’ વહીવે પૂછ્યું.

‘હા, દા.’ મેં કહ્યું.

‘આજ નથી જવું.’

‘કંઈ કામ છે?’

‘કામ કંઈ નથી; પણ શહેરમાં ટુફક ધવાનો લાભ છે. આજ ન જવું.’

આટલું કહીને વહીવે જતા રહ્યા. હું વિચારતો જોતો રહ્યો. કામ કોઈ જગ્યાએ એક મલમીના દિલ્હીનું મુરિશને ખૂન કર્યું હતું. તેના વિરોધમાં શહેરમાં દડાતાલ જેવું હતું. વિરોધસભા પણ મળવાની હતી. મને હાપાંદાર આ ખબર મળી ગયા દત્ત. તેટલા ઘડિ જ હું શહેરમાં જતો હતો. લગ્નસડી અને મારા-મારી નેસમાજના દિવસે ખાતર થાય તે એમાં લાગ લેવાનું મને મગતું. જદાદુરીયા લાડવાનો શોખ થયો હતો. જર્મન લગ્ન આત્મકે મહા હોત તો ઘણું સારું, એમ પણ હું પ્રાણી વખત માનતો. શિષ્યાઈ જનીને દરદરના દેશોમાં જવાની મને લગણા હતી.

વહીવે મળ્યા. આજના માનવી કે એકો જવા દેશે? આજના નો રોજ માનવાનું મળશે, મોકો નહિ મળે. હું તો હાલી ટ્રાવેલીને આપતો થયો. દિલ્હીમાંની ટુકાનો બધ હતી. સાંજ સુધી રસ્તા ઉપર ભટકતો જ રહ્યો, પણ કોઈ દિલ્હી કે મુરિશને એકએકને છરી ભોંટા દેતા નેસાનો દલાવો મળ્યો નહિ. સાંજે ઘેર પાછો મળ્યો. વહીવે જવારથી આજના.

‘કેમ, ગયો હતો કે?’ મને પૂછ્યું.

‘હા, દા.’ મેં કહ્યું.

‘કેમ?’

હું કંઈ જોલ્યો નહિ.

‘કહે ? ના કહી હતીને ?’ વહીવે ફરી પૂછ્યું.

‘દડાતાલ જોવા ગયો હતો.’

‘પણ ના કદી હતીને ? આ રીતે મારે ત્યાં રહેવાનું નથી. તારે મને ત્યાં જવું હોય તો જાણે.’

આમ કરીને વહીવે જતા રહ્યા. અપમાનનો દયા-એકો હું કયા વ રહ્યો જ નહોતો. કોઈની સમી દીલ્હીપદના ભાવે જોતો રહ્યો જ નહોતો. આત્મકે પણ મારો એ જામર-જવાર મને કીક જ લાગે છે. દરેક માણસમાં એવા યુગ્મે હોવા જ જોઈએ. બાકે તે રાંઠ હોય, દીલ્હીપદનુ જાન રાખવું, એ મનુષ્યત્વનો ધાત કયા જરાજર છે. માણસમાણસ નહીં જરાજરી સિવાયનો બીજો ભાવ હોવો જ ન જોઈએ. ચિનય, વિવેક અને મપદાનો વ્યવહાર એ બીજા વાત છે. દરેક રવાબ-માનીમાનો એ મુખ્ય હોય જ. એ મિના રવાબમાન અહ્યાન અને છે.

મારું દિલ થવાયું વહીવેની આજના એ યુગમાંનું ફરમાન તો ન જ માનવું જોઈએ. હું વિચારવગતે મળ્યો. કોઈના આત્મકે વગર આપણે ન છપી સ-પ્રીએ ? આપણે પોતે જ પોતાને કેમ ન જાણી સકીએ ? મારા છવનનો ઘડનાર હું પોતે જ કેમ ન બનું ? આમ થયું વાર સુધી વિચારતો રહ્યો.

નિર્ણય કરી લીધો. અમદાવાદ છોડું, સુજરાન પણ છોડું અને કયાક દૂર જતો રહું. મને ત્યાં જઈ, પણ આત્મકે અદેખાઈ તો જતો જ રહું.

એવહીઓનું નાનું પોટલું બાંધ્યું. થોડા જ દિવસ પહેલા પહેલું મારે લાવેલી ખાદીનો તેમા ઉપયોગ કર્યો. બીજું તો કંઈ લેવાનું નહોતું. આ મુસાફરી એવી હતી, કે એને મારેના સાપનેનો વિચાર થઈ જ ન રહે. અંપલ પણ ન પહેર્યાં. પોટલી બજલમાં દબાવીને ઘર જવાર નીકળી ગયો.

સાત ઘઈ મહા હતી. શહેરમાં તો પહી રહેવાની મેં જગ્યા મળે એમ નહોતું. સાપનેમાંની પેલે પાર એ વખતે ઉજ્જડ હતું. સુજરાન કોલેજ પાછળ વગથ જેવું જ બારો. ત્યાં આલ્યો મળ્યો. રેલવેના એક મર-નાજાના પુલ નીચે આસન જમાવ્યું. અહીં કોઈ ઉઠાડનાર નહોતું. દિવસે જ જ્યાં માણસ ન દેખાય ત્યાં સત્રે કોણ આવે ? પણ જીધ આવી નહિ. શીઆલો પૂર જવારમાં ખીલ્યો હતો. ટાલ સખત પડતી હતી. પગ લાંબા કરીને તો સ્વાય જ સાનું ? સાપની પેટે

કુશળું વળી ગયો ચોપડીએ ઘોડીને કપડું ઓઢ્યું. પળુ દાઢ એની કે કંઠ ચેનન વએ. છેવટે દાચપચ દરીને ઠીકરાં જેવાં ચઢ ગયાં. દાઢી કૂજવા લાગી. ઉપાય સૂઝી આવ્યો. દંડ ભેડકનો પ્રયોગ અજમાવ્યો. દમનીસ દંડ કર્યો. સરીરમાં ગરમી આવી ગઇ. દાઢ ઊઠી ગઇ. શાંતિથી થોડી વાર પડી રહ્યો. વળી થોડી વારે દાઢ ચડી. વળી દંડ ખેંચી કાઢ્યા. એમ દંડ કરતાં કરતાં રાત કાઢી. પળુ એ રાતની કસરત દણ ચે ભુજાતી નથી.

સવારે એક દરશની દુકાને ગયો. પહેરણની ખાટીની કંઈની કરી આપવા કહ્યું.

‘તમે કંઈની શું કરશો?’ દરશએ પૂછ્યું.

‘સાધુને આપવી છે’ મેં કહ્યું.

‘સારે તો ઠીક. એક આને કરી આપીશ.’

હું કંઈનીનું બીજું શું કરું?

કંઈની થઇ ગઇ. દવે સરતો દળમ ભેદ્યો. આમ તો મૂંઝવાના ચે જે આના લે દિલ્હી દરવાજા બહાર, જલ્લે દળગોનું બજાર બરાતું હોય એવું મેં જોયું હતું. દળમોની દારની દાર લા બેસી રહે. માલ-મજૂરીને સરનામાં મૂંઝી દે હું ત્યાં ગયો એક ધાંચળ તરફ મેં જોયું કે બધા સમગ્ર ગયા. કોણ જાણે, એમની નજરમાં જ ધરાક પારખવાની શક્તિ દરી!’ એ લે, ઓંધા, ઓંધાં. જે જ આલજે.’ ત્યાં તો એકે મારો દાચ પકડીને ‘લે દેડ, એક જ આલજે; મૂંઝવું જ છે ને?’ કહ્યું હું તો તરત જોડી જ ગયો એક પેસામાં સુંદર બ્રુદા. મૂંઝાવી નાખ્યા. કંઈનીને શોભે એવો બહેરો

થઈ ગયો એટલી રખાવી ખરી.

-દાવા પછી પ્રતિદા લઈને કંઈની ધારણ કરવાની શ્રદ્ધા દવે મનમાં જાગી. સંધ્યા દુધેશ્વરના ઘરે ગયો. ત્યાં માણસોની ભીડ હતી. સાગરમતીને કિનારે કિનારે દૂર સુધી ચાલ્યો ગયો. નિર્જન સ્થાનમાં કપડાં કિનારે ઉતારીને -દાવા ઊતર્યો.

મારા વિચારમાં જરા પ્રશ્ન પોચાપણું નહોતું. પ્રકૃતિજન્ય સ્વભાવને વળગી રહીને મેં મારી સફરની તૈયારી કરી. પ્રકૃતિના સ્વભાવને ન સમજતો કે ન વિચારી શકતો, છતાં કેમ જૂઠ શક્તિ મને દોરી રહી હતી. મારી ચાલમાં પાછળથી એનો ધક્કો હતો. મારાં સ્વાભાવિક કાર્યોમાં એવા બળની સદાય મને દોરેલાં મળ્યાં કર્યાં આજે હું કરીકાઈ છું. મંગીતને શોખ થયો ને વિના કોઈની મદદે વાજું વગાડતો શીખી ગયો. ચિત્રકામને શોખ થયો. પીછી કદી ભેદ પળુ નહોતી. મનની મેળે બધું લાગ્યો ને ચિત્રકામ શીખી ગયો. વિના કોઈની સદાય કે સૂચનાએ ચિત્રે દોર્યાં અને પ્રદર્શનમાં છતાં મેળવ્યું. અંતઃપ્રેરણાને વળગી રહેનાર પ્રકૃતિના ગૂઢ બળની મદદ મેળવે જ છે નિઃસદાય દશામાં સફર એડવા બેઠો અને એમાં પળુ સદાય જ થયો. પ્રકૃતિ એને જ સદાય કરે છે, જે અંતરના લાવોને વળગી રહે છે એવા મુદરથીને જગતનાં ઝેર દુઃખી નથી બનાવી શકતાં. અંતરના લાવોને છોડી કરેલું વિકૃત વર્તન એ જ દુઃખનું કારણ. ત્યાં જ પ્રકૃતિ વિફરે છે.

(ચાહ)

છવરામ જોડે

વાહ બહાદુરો!

કાજ અને શાહ બેઠે મેલેજીની એક જ ઓરડામાં સાચે રહેતા હતા. કાજ સરીરે દુગળો હતો. પળુ કાચમ વાતો કરતો કે તેના પર પીરનો દાચ છે અને તેની સહાયથી તેને કોઈ નુકસાન કરી શકે નહિ. શાહ સરીરે જરા તમટો, પળુ મનમાં કાજના પીરથી રી. એજાર સરે બંને ચાહ ગયા હતા એનામાં કાજના લેખામાં ખિસકાણું બરાહું, એટલે અંધારામાં ને અંધારામાં તે કાજને છૂટ્ટ અનાજ કરવા માગ્યો. એ સાંભળી શાહને લામું કે કાજના સરીરમાં પીર જગ્યા છે, એટલે પાચારી ઘોડી તે બંધાર નાંઠો. કાજએ જોયું કે આ કદાચર નુવાન વાગે છે માટે ચોર જેવું કાંઈ હોવું જોઈએ, એટલે તે પળુ બહાર નીકળી તેની પાછળ નાંઠો. શાહને લામું, ‘બાપ રે! પીર પાછળ પડ્યા.’ દોડીને તે દારો ઊતરી ગયો અને કોમ્પાઉન્ડ બહાર પહોંચ્યો, એટલે કાજની હિંમત વધારે કળી અને તે પળુ ગયો દરશમ બહાર. બેઠાની દોડાદોડથી બીજા કોલેજિયને લગી ઝઠ્યા અને રીડા ખરી પૂંચ્યું, અધ્યા બાઈ, છે શું? કાજ કહે, પૂઝો માહને, એ કેમ દોડ્યો કે શાહ કહે, કાજના ડીલમાંના પીર પાછળ પડ્યા છે એટલે! અને પછી રફેટ થતાં બંનેની બહાદુરી પર સી દર્યા.

(ખરી બીના)

ગુજરાતી

સાધુલિપિ

[અનુસંધાન એવ અંકના પૃ. ૨૦૦થી]

તંત્રીની નોંધ:

૧. આ અંકમાં આપાતા સોળમા દિવસ સાથે લઘુલિપિની રત્નોર્ણ કેળી સંપૂર્ણ થાય છે, એટલે એની સાથેસાથ લઘુલિપિનો સૈદ્ધાન્તિક વિશામ પણ પૂરો થાય છે; પણ, જેને 'પૂર્વતેગરી'ના પ્રકરણમાં જણાવ્યું છે તેમ, શીખનારને લઘુલેખક તરીકેના ધર્મામાં ઉપયોગી થાય એવી કટલીક સૂચનાઓ, મનેયત્નો, શબ્દકોશ વગેરે હજી બીજા ત્રણ વધુ પ્રકરણોમાં આપવાનાં છે. એ બધું પુસ્તકમાં સમાવવામાં આવશે, અને એ સર્વત્રસંપૂર્ણ પુસ્તક ઘોડા જ વખતમાં બહાર પડશે. પણ એ દરમિયાન, અમારાં વાચકો અને શુભેચ્છાને અથે જાહેર આમનથી આપીએ છીએ કે તેઓને કાંઈ સૂચનાઓ, પ્રશ્નો, શંકાઓ, અભિપ્રાયો, વગેરે સૂચવવાના હોય તો તે પહેલાં અમને લખી મોકલવા કૃપા કરે, જેથી તેવાં થતાં પુસ્તકમાં એ શુભેચ્છાના અભિપ્રાય ઉપર ધરતું ધ્યાન આપવામાં આવે.

સોળમા દિવસ : વિવિધ રીતે થતા લેખ

નિયમો

[૮૬] કોઈ નામને અંતે 'ઓ', 'ઈ', 'ઉ'માંથી એકાદ જાતિવાચક સ્વર આવતો હોય અને છતાં તે નામમાં એ સિવાયના બીજા જાતિ સ્વર ન હોય, ત્યારે એ અંત્ય જાતિવાચક સ્વરને લેખ કરાવ છે.

[૮૭] નજીક નજીક કે નિયમિત અંતરે, અંતે એક જ અક્ષર પ્રત્યયોવાળા શબ્દોની આખી એણી આવતી હોય ત્યારે, તેમાંના શબ્દઆતના એકાદ એ શબ્દોના પ્રત્યયો લખ્યા પછી બાકીના શબ્દોના પ્રત્યયો જતા કરાવ છે.

[૮૮] સંખ્યાક્રમસૂચક પ્રત્યયો જેવા કે 'હું', 'તું', 'તું' વગેરેનો લઘુલિપિમાં લેખ થાય છે, એટલે એ અર્થ બતાવવા સાદી સંખ્યાઓ જ ચાલી શકે છે.

[૮૯] નામયોગી અવ્યયો પહેલાં આવતા છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યયો 'નો-ની-નું'નો લેખ થાય છે.

[૯૦] જે શબ્દો માટે સામાન્ય વ્યવહારમાં દૂંડાં રૂપો મચલિત હોય તે શબ્દો માટે એ રૂપો લઘુલિપિમાં લખી ઉપયોગમાં લેવાય છે.

[૯૧] કોઈ વિચાર બતાવવા માટે હુરત સમગ્ર શકાય એવું કોઈ સંજ્ઞાચિત્ર લખવામાં હોય અને તેમાંથી લખાણમાં અથવા થઈ શકતો હોય તો તે ઉપયોગમાં લેવાય છે.

[૯૨] જે વિશેષણને બદલે નામ અથવા નામને બદલે વિશેષણ લખવાથી શબ્દ 'કે' છતાં સ્પષ્ટ લખી શકાતો હોય તો એ બંનેમાંથી વધારે દૂંડું હોય તે રૂપ લખાય છે.

[૯૩] કોઈ શબ્દો લખવા જતા કરવા હોય ત્યારે એ મૂડી દીધેલા શબ્દોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં લાંબી લીટી કરાવ છે.

સૂચનાઓ

(૮૯) 'હોદો', 'પૃથ્વી', 'કારખાનું' આવા શબ્દોમાં અંત્ય સ્વર નતિ જતાવે છે ત્યાં આ નિયમ લાગુ પડી શકે એથી ઉદ્ભવે 'બુદ્ધો', 'અધિકારી', 'ગરમહો' એવા શબ્દોમાં એ જ સ્વરો અંતે આવેલા હોવા છતાં તે જ્ઞતિસૂચક નથી, એટલે એવા શબ્દોમાં તે તે સ્વરો લખવાની જરૂર રહે છે. 'ખ્યાલમાં' રહે કે જ્યારે કોઇ શબ્દમાં અંત્ય સ્વરથી સૂચવાતી એક જ જ્ઞતિ શક્ય હોય ત્યાં જ આ નિયમ અમલમાં આવી શકે. જેમકે 'પૃથ્વી' એ શબ્દને મળતા 'પૃથ્વો' કે 'પૃથ્વું' એવા રૂપો નથી માટે જ તેને આ નિયમ લાગુ પડે; પણ 'હોકરો' એવા શબ્દોમાં જ્ઞતિવાચક સ્વરની જરૂર રહે જ. તેમ છતાં જ્યાં અનુપ્રાસે જ્ઞતિ સમજી શકાય તેમ હોય ત્યાં તે આ છેલ્લા ગણાવેલા જેવા શબ્દોમાં પણ જ્ઞતિવાચક સ્વર લેખી શકાય. આમ જ્ઞતિવાચક પ્રત્યય લેખવાના સિદ્ધાંતની ચર્ચા અગાઉ સૂચનાઓ ૫૧ નથા ૬૪માં થઇ ગઇ છે તે અહીં ફરીથી વાંચી લેવી

(૯૦) આ નિયમ નહિત અને કૃત્ત ગ્ને જ્ઞતના પ્રલયોને લાગુ પડી શકે છે. નિયમની ભાષામાં એ પ્રલયો સરખે અંતરે આવવાનું ધોદણ ફરજિયાત છે. પણ એ સરખું અંતર શબ્દની સંખ્યાથી માપી ન શકાય. ધણી વખત સરખા વજનના દુકામના પહેલાઇ જતા વાક્યોનાં ઉપાગોમાં પણ આવી ઝેણી દેખા દે છે, ત્યાં પણ વિવેકભૂદિથી આ નિયમ ચોટી શકાય.

(૯૧) સંખ્યાઓ જતાવતા માટે અગાઉ નિયમ ૨૬ આવી ગયેલ છે. એ નિયમ મુજબ 'છત્રીન' લખવાને બદલે '૨૬' લખી, તે સંખ્યા આંકડાથી જણાવવાનું કહેલું છે. અને આ નિયમ ઉમેગતાં હવે '૨૬' એ આંકડો 'છત્રીસ' અથવા 'છત્રીસમું' એમ બે રીતે વાંચી શકાય. અને તે જ મુજબ '૪૮' 'ચાર' અથવા 'ચોત્તી', '૧૦' 'દસ' અથવા 'દસમું' વગેરે. આ બધું એકદમ સ્પષ્ટ હોવાથી આ નિયમ ઉપર ભુલો ઉદાહરણો આપવાની જરૂર રહેતી નથી.

(૯૨) નામયોગી અવ્યય જેવા કે 'ઉપર', 'પછી', 'સાથે' વગેરેની પહેલાં દમેશ છઠ્ઠી પિબક્તિનો પ્રત્યય આવે જ એવું કોઇ નથી. ધણી વખત એ પ્રત્યય અધ્યાદાર પણ રહેતો હોય છે. ક્યારેક વિકલ્પે તે

અધ્યાદાર પણ રાખી શકાય અથવા લગાડી પણ શકાય. અને ક્યારેક અચૂક લગાડવો પડે છે. પણ લઘુલિપિમાં નામયોગી અવ્યયની પૂર્વે 'નો-ની-નું' અચૂક વાંચવાનો નિયમ રાખવો; પછી બન્ને તેની જરૂર ન હોય તો જતો કરી દેવાય તેમ છતાં જ્યારે નામયોગીની પૂર્વે કોઇ મર્વનામનું રૂપ, જેવું કે 'અમારું', 'આપણું' વગેરે આવતું હોય ત્યારે એ સર્વનામનું એ રૂપ લખવું વધારે સુગમ પડશે.

(૯૩) 'જ.ખ.', 'સા.' વગેરે ટૂંકો રૂપો સર્વ-સામાન્ય છે. અને સામાન્ય લિપિમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં એ રૂપો લઘુલિપિમાં પણ ઉપયોગમાં લેવાય એ રામાયિક છે. પણ એ ટૂંકો રૂપોમાં લખાતાં પૂર્ણ-વિરામ ચિહ્નો માટે કાળજી રાખવી પડશે. લઘુલિપિમાં પૂર્ણવિરામ ચોક્કસીથી જતાવાય છે, અને એક શબ્દમાં બે ચોક્કસી કરતી પડે ત્યારે તેમાં ખૂબ સમય લાગે છે. આ તકસ્સિદમાંથી બચવા માટે આવા ટૂંકો રૂપોમાં બે શબ્દો વચ્ચે એક જ ચોક્કસી કરવી, તેમજ પૂર્ણ-વિરામ માટે કરતી ચોક્કસીથી તેને સહેજ જોડે લેવી. આમ કરવાથી એ ચોક્કસી સંકેતની છે એમ તુરત સમજી શકાશે.

(૯૪) આવાં શક્ય સંનાયિત્રોના યોગ્યએકે નમૂના ઉદાહરણોમાં આપ્યા છે. અને તે ઉપરાંત જે જનનું કામ લઘુલેખકને કરવાનું હોય તે કામને અનુકૂળ સંનાયિત્રો કાં તે પોતે જતે ઉપજતી શકે, અથવા એવાં કોઇ પ્રચલિત હોય તે તેનો ઉપયોગ કરી શકે.

(૯૫) ધણું કરીને છેવટનો એકાદ પ્રત્યય લેખવાથી જ આ જ્ઞતનું ટુંકાણ કરી શકાય તેમ હોય છે. અને જેમ નિયમ ૯૧થી એક જ સંખ્યાને બે કામ કરવાનાં છે, તેમ આ નિયમ મુજબ એક જ શબ્દને નામ અને વિશેષણનું બેવડું કામ સોંપાય છે: જેમકે 'મીઠું-મીઠાશ' એ બંનેને બદલે 'મીઠું(ઉ)' એટલું ચાલી શકે. પણ ખ્યાલમાં રાખવું કે જ્યાં નામ અને તેને મળતાં વિશેષણોના બંધારણમાં કોઇ મળતી નહોતી હોય ત્યાં એકને બદલે બીજું ન વાપરવું. જેમકે 'ઉદાર ઉદારતા' એ બંને શબ્દો 'ઉદાર'થી સૂચવી શકાય. પણ 'ઉદાર બોદાર' એ બંનેની ભેદી થઇ શકે નહિ.

(૯૬) કોઇ શબ્દ સાંભળી જ ન શકાયો હોય,

અથવા સાંભળ્યા છતાં બહુ પાછળ રહી જવાથી કે તુરંત લખતાં ન આવડવાથી જતા કરવાની જરૂર પડી હોય, અથવા તો ભાષણનો સારસંજ્ઞા જ માત્ર લેવાનો હોય

આ નિયમ બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. આ ઉપરાંત નિયમનો ઉપયોગ અનિવાર્ય સંજોગોમાં જ કરવા બહુ મજબૂત છે. આ નિયમનાં ઉદાહરણો આપવાની જરૂર નથી.

ઉદાહરણો

(૧) [નિ. ૮૯: અંત્ય લલિતાચક્ર સ્વરનો લોપ અખવરો, આગાહી, જ્ઞાતિ, દાખરો, ધગડી, નકરો, નોકરી, પુચી, ફાવટો, માચળી, માંદિતી, ઝડિ, સાચણી, સખતિ, સોનું, હોદો.

(૨) [નિ. ૯૦: શ્રેણીબંધ આવતા પ્રત્યયોનો લોપ] તે કલગ્યાં જતો, ટેનિસ રમતો, સ્કીનેમા જતો, મીઠાઈકાંડો ફરતો જતો, અને એકું બીજું પછું વ પોતાનું દુઃખ વલણ માટે કરતો, તેમ છતાં . . . . .

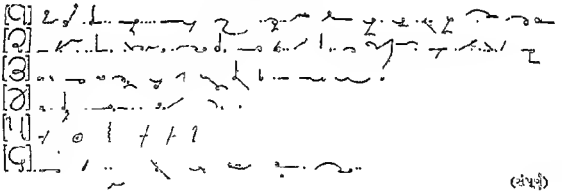
(૩) [નિ. ૯૧-૯૨: સંખ્યાક્રમચૂચક પ્રત્યયો તથા નામયોગી પહેલાંના છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યયોનો લોપ] આજથી પાંચમે દિવસે સત્તરમા નેખરના મકાનની પાછળ લીમડાના ઝાડની નીચે તે વખતે મળશે.

(૪) [નિ. ૯૩: સામાન્ય લિપિમાંના સંકેતો] ઈલાહિ, નહોરખળર, દાખલા વરીફ, રાખળહાદર, વગેરે.

(૫) [નિ. ૯૪: સંજ્ઞાચિહ્નો] એક બાલુ, કાંપી રાઈ, વાળીઆના મડગડાક, બને બાલુ, બીજાબાલુ, ચી ખળર ?

(૬) [નિ. ૯૫: નામ અને વિશેષણ માટે સ્વરથી સંજ્ઞાઓ] ઉદાર-ઉદારતા, ફૂર-ફૂરતા, ગરમ-ગરમી, કંકુ-કંકો-કંકા, મીઠુ-મીઠાઈ, રાખર-રાખીય, વિવિધ-વિવિધતા, સેતાન-સેતાનિયત

ઉદાહરણોનું લઘુલેખન

(સંપૂર્ણ)

આપણી નજરે

૧. હિંદના મરાઠ્ઠર નૃત્યકાર શ્રી ઉદયશંકર અમરિંદ્રાની મુલાકાત લીધા પછી જોવાના પ્રવાસો બંધ કરી હિંદ આવતે જનાર સર્માં કાચથી મુકામ રાખી, ત્યાં એક કલાધામ રચાવનારા છે.

૨. મુંબાઈમાં આરતીય સાહિત્યપરિષદની રાજ્ય સ્થપાઈ છે તે તેના પ્રમુખ વરીફે શ્રી કનેલાલાલ મુળાની પસંદગી થઈ છે.

૩. ખિંદને સોનાનું ધોરણ હાડકું ત્યારથી તે તા. ૧૦મી એપ્રિલ મુધીમાં મુંબાઈથી પરદેશ રવાના થએલા સોનાની કલ ધીપત રા. ૨,૬૫,૬૬,૭૩,૫૬૫ પર પહોંચી છે.

૪. હિંદ અને ચીન વચ્ચે સંસ્કૃતિમયી મિત્રતા વેદા કરવા અને સંસ્કૃતિના ઇતિહાસમાં નવું પાનું ઉઘાડવાના ઉદ્દેશથી શાંતિનિકેતનમાં રા. ૩૫૦૦૦ના ખર્ચે તેવાર યજ્ઞેશો (વૈશ્વનારની ચાઇનોઝ હાલ પ્રા. તાન દુન રાનના હાથે ખુલ્લો મુંબયો છે.

૫. ત્રણ હિંદી સાહસિક સાઇકલિસ્ટો શ્રી ચિરાસ, ગોધી અને ઓફ જે ૧૬૩૩ના એપ્રિલની ૩૮મીએ મુંબાઈથી હનિયાની મુસાફરીએ નીકળ્યા હતા તે ૩૪૦૦૦ માઇલનો પ્રવાસ પૂરો કરી હિંદુલ આફ્રિકામાં કેપટાઉન મુકામે પહોંચ્યા છે.

આ મહિનો (મે) . . . અને એની પ્રતિભા

તા. ૧ મહાદેવો મહાપર્વ 'મે દિવસ'.
 તા. ૩ બ.જી. અરવિંદ શોષ પર અલો-
 પુર ધૈન્ય કેસ મંડાયો—છ. ૧૬૦૮.
 તા. ૪ શ્રીરંગપદ્મજી લઘાઈમાં દીપુ
 સુલગાનનું મરણ—ન. ૧૭૬૬.
 તા. ૫ મહાન નેપોલિયનનું સેક હે-
 લીના ખાતે અવસાન—છ. ૧૮૨૧.
 તા. ૭ રશિયન હુસિદાનિયા દુબી—
 છ. ૧૮૧૫ ● ● દમ્બજી જીન પર
 હેન્ટ રોકેટ પહેલાં પગલા પાડ્યા—
 છ. ૧૯૧૨
 તા. ૮ રસાયણશાસ્ત્રના પિતા સમા
 મહાન ફ્રેંચ વિજ્ઞાની લાવાસિયેનો
 ક્રાંસના ક્રાંતિમંથ પર વધ—છ.
 ૧૭૪૪ ● ● કવિવર રવીન્દ્રનાથ
 ટાગોર અને મોનીલાસ નેહરુનો
 જન્મ—છ. ૧૮૬૧.
 તા. ૯ હિંદના પ્રખ. મુન્શીમ નેતા
 ને નામીયા લકીમ હા મુખતાર
 અહમદ અનસારીનું અવસાન—છ.
 ૧૮૩૬ ● ● શ્રીશીવાલકૃષ્ણજી. ખરે-
 નો જન્મ—છ. ૧૮૬૬ ● ● પાલો-
 મેન્ટે હિંદના ગવર્નરની સલામી
 વધારો કરતો કાયદો પસાર કર્યો—
 છ. ૧૮૬૫
 તા. ૧૦ બાદશાહ બાબરે આશ્વિનો
 કળને લીધો—છ. ૧૫૨૬
 તા. ૧૧ ૧૮મજના હિંદી સ્વ.તંત્ર
 યુદ્ધમાં બંગાળીયર ગણગોલાઓ-
 એ દિલ્હીનો કળને લીધો ને બીજો
 દિવસે મુગલ સમ્રાટ બાદશાહ
 હકરને હિંદનો શહેનશાહ અદેર કર્યો.
 તા. ૧૫ તરિયાના ઝર નિર્દોષસ
 બીજો ગાદી ઠોડી—છ. ૧૯૧૭.
 તા. ૧૬ કનેજ આગ્રહ સેરખાન યુરે
 હુમાયુને હરાવ્યો—છ. ૧૫૪૦.
 તા. ૨૨ આફ્રોસમાજના સ્થાપક રાલ
 રામમોહન રૉયનો જન્મ—છ. ૧૭૭૨.
 તા. ૨૩ પહેલું બંગાળી વર્તમાનપત્ર
 'સુમાચારદર્પણ' સાર થયું—છ. ૧૮૧૮.
 તા. ૨૪ મહારાણી વિઠોરિયાની જ-
 ન્મતિયિ—છ. ૧૮૧૬.

તા. ૨૫ ગુલામી પ્રથા વિરૂદ્ધ વિદ્યાર-
 કોસે દેશવેલી યુલેશ્વરી મિ.ટિશ સંલત-
 નતમાં ગુલામોના વેપાર બંધ થયો—
 છ. ૧૮૬૩.
 તા. ૨૬ જર્મની સામેના મહાયુદ્ધમાં
 મિત્રસામ્યોએ પોતાના સેનાની પ્રખ-
 ત્યારી માર્શલ ફોર્મને સોંપી—છ. ૧૯૧૮
 તા. ૩૦ ગુજરાતના આઘચુધારક રા.
 બ મહીપતરાય રૂપરામ નીલકંઠનું અ-
 વસાન—છ. ૧૮૬૧
 તા. ૩૧ કોરોના બનમાલની ખુતારી
 કરતો કવેડાનો બૃકન—છ. ૧૯૩૫.

આ માસની વિમૂતિ
 રાલ રામમોહન રૉય

છ. ૧૭૭૨ અઢારમી સદીના કંપની
 સરકારના કારભાર નખતે, મે માસ-
 ની ૨૨ ગાએ બંગાળના બરફોન મિ-
 દલાના રાધાનગર આખમાં તેમનો જ-
 ન્મ થયો. એમના પિતાનું નામ રમા-
 કાન્ત, માતાનું નામ કુલકકુરાણી. એ-
 મનું કુટુંબ ગુદ સનાતની હતું.
 છ. ૧૭૮૬ સંસ્કૃત વિદ્યાનું જ્ઞાન મે-
 ભવજા એમને બનારસ મોકલવામાં
 આવ્યા. ત્યારે ફારસી રાજ્યાધ્યા હતી
 એટલે રામમોહને બનારસ જવા પડેમાં

ફારસી અને અરબીનું જ્ઞાન મેગલી લીધું
 હતું એ જ્ઞાનવિવેકીના તેમણે સંત્રમ
 સાથે ને ધર્મનો સાથે મે પારવા
 કુટુંબની સ્થિતિચુમ્બતા અને અંધશ્રદ્ધા
 એમનામાગી લીધી અર્ધ. મુર્તિપૂજા અને
 બીજી બીકોમાંથી હિંદુ ધર્મની મર્યાદા
 હટાડી એમનું જીવન ચોરવા માગી.
 ધર્મપ્રાણ પિતાએ મોમાં અવાગિ'કપલું
 નેયું. રામમોહને કુમાર વયે જ વધમા-
 થી રૂપસદ લઈ લીધી અને જુદાજુદા
 ધર્મોના તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવામાં
 એ લકનો ઉપયોગ કર્યો
 છ. ૧૭૮૬ હિંદુ દરિયા કંપનીમાં
 કારકૂનીનો ફારસી રજોગારી અને એ-
 મેજનો અભ્યાસ ચાલુ કર્યો.
 છ. ૧૮૦૩ પિતાનું અવસાન.
 છ. ૧૮૦૫ રામમોહના કલકત્તા જોન
 કંપનીના શિસ્તેદાર તરીકે રજા.
 છ. ૧૮૧૪ સરકારી નોટરી ઠોડી
 અને એ જ સાલમાં ધર્મે ઉપર જ-
 તંત્ર વિચેચન અલાવવા કલકત્તામાં
 'આર્મીય સમાચાર'ની તથા 'આર્કે-
 નિકલ મેગેઝીન' માસિક સાર કર્યું.
 છ. ૧૮૨૮ હિંદુઓનાં જ્ઞાતિબધ-
 રિયે તોડી તેમનામાં સેપ, સાન્નિ,
 સગા, શીર્ષ અને રાજિ લાવનારો
 ધર્મ રચાવવાના હેતુથી 'અ હો
 સમાજ'ની સ્થાપના કરી
 છ. ૧૮૩૦ હિંદીના બાદશાહે પેતા-
 ના હકોરફવા તેમને રાજમનો દલકાળ
 આપી, પાલોમિદમાં લલતલવાવવા
 દરમિયાન કોઈવાળમાં એમનું પાલુમાન થયું
 છ. ૧૮૩૩ મિત્રસ મુકમે સપ્ટેમ્બરનો
 રજાએ એમનું અવસાન થયું.
 મુદલાલ હિંદુ ધર્મમાં યોગ દૂ કરામાં,
 રામમોહનરાય ત્યારના એકાકી લડ-
 વેવા હતા. સતી થવાનો ત્યાલ નાજર
 કરાવો, બંગાળી ગદ્યને જન્મ આપી
 તથા માનવદાયા એવા મોહકા અનેક
 વિચારોને હિંદુ ધર્મમાંથી રૂપસદ અપાવી
 એમણે હિંદી પુનર્નરુત્થનમાં ચિર-
 કાળનું સ્થાન મેગયું છે.

મહાદેવગર

આ શરીરે ભસ્મ ને માથે નાનકડી જગા, શરીરે ભાગવી કંઈની અને ઉપર આગ-આવળા કાળી ઢોરીના પટ્ટાઓ, જયજ્ઞમાં ઝોળી ને કેડે લટકતા ધુધરા, એક દાસમાં ચીપીઓ ને બીજા દાસમાં ખપ્પર લઈ 'અદાત્રેક' કરતો એક ભેરવ દર્જેશાં આમાડી શેરીમાં આવતો, એનું નામ મદાદેવગર. મદાદેવગર દરેજાનાં 'ભેરવઝોળા' લઈ શોટ ઉધમચવા આવતો. એ ભેરવનાથનો પૂત્રની દત્તો.

મદાદેવગર જનતો અતીત જાવો દત્તો, એજની પુટી, ગિરિ, નાથ પગેરે નાતમાથી ગિરિની જનતો એ દત્તો, પશુ શોકો ગિરિને જાડે ગર કહેતા. અતીત એટલે શંકરના ગણ, એટલે શંકરની એ પહેલી પૂજન કરે. શંકરને ધરેલું શિવનિર્માણ કહેવાય અને નવોધન કે અતીત વચર એ કોઈ ખામ નહિ. મદાદેવગર વહેલો હોડિને શંકરની પૂજન કરી આવે, જોરે મદાપૂજન કરી આવે ને છેક આંખે આદતી કરી શંકરને પારે આવેલું બધું ઉપાડી આવે. ને એમ એનો નિર્વાદ ચાલે. બીજી કંઈ ઉપાધિ નહિ ને રજવા કમાવાની વિના નહિ. દિવસ આખો ગોડો ગોડો ચક્રા ફૂંકે ને મગ્ન કરે. મદાદેવગરને એમાં સંતોષ દત્તો.

સાદાં કપડાં ને ગળામાં રૂદ્રાક્ષની માળા પહેરે. જનોઈ તો એ પહેરે જ નહિ, પણ ગળામાં કંઈ નહિ તો રૂદ્રાક્ષનો એક પારો ને માથે ભાગવી પાધરી તો પહેરે જ. એ એનું આશ્રયણ હતું.

મદાદેવગર કુતરાનો બારે શોખીન, કુતરાં પાળે ને ઊછેરે. સાંજ પડે એટલે ભેરવઝોળા ફેરવી આવે. એ ભેરવઝોળા ફેરવે ત્યાં સુધી રિયર ઊભો ન રહે. એ બળા રહેતાનું આવે તો એક ખગ ડોકનો આલ્યા કરે. ધુધરા ને ચીપીઆના ખાખરે તાલવદ્ પગમાં પાડે. શેર આવી વેરા ને ભસ્મ કાઢી નાખે ને શોટ આંખો હોય તેમાથી રેટલા કરી કુતરાંને ખવડાવે, એનો પરંપરાનો મહાસત્વારે ને માજસવારે ત્યાં ઢીલો, આરતી, પૂજન ને ધૂપદીપ કરે. મદાદેવગર મહાખીસ દત્તો.

મહને જાંઘે થોડીધણી જાળીન દત્તી, તેમાં સાથી રાખીને એ જોડ કરાવે ને ખાધા જેટલું અનાજ આવે તે ઘરમા નાખે, એથી એનાં ઊંઠકાંઓનું મુજસન નળે જાય. સનારસાજ ભાપિકો જેટ ધરે તે પરચુરણ ખર્ચેમા આવે ને છનાય ખળા ટાપીએ માણા માપનો લાગે તો ઉધરાવે જ. એ વધારાનું અનાજ વેચી નાખી મૂકી ભેગી કરે. એમ મદાદેવગર પેમેટકે પશુ સુખી દત્તો.

મદાસિરાશી આવે એટલે મદાદેવગર સવારથી લાંબ ઘૂંટયા ગેસે ને આખો દિવસ લાંબનો અખાડો ચલાવે. સાંજ પડે એટલે દીપમાળ પૂરે ને બારે દાહથી શિખી આરતી કરે. આઠવોળે રૂડીપાઈ કરવા ગેસાડે ને લધુરૂડ કરાવે મધચરે કમળના ફૂલોથી મદાપૂજન કરે ને આરતીની આરકા સંદુને આપે. શંકરના નાણ ઉપર લાંબની મળતીચકાવે ને આખી રાત્રીનો ઉગમચરો કરી ચારે પહેરાની પૂજન કરી, પહેલી સવારે પૂર્ણાદુતી કરે ને 'જય બોળા!' કહી લાંબનો શેરો મટગટાવી જાય. શંકરનો જળે એ પોલીઓ દત્તો.

આખો એ બારે શોખીન. જોરે શાય ને એનો અખાડો મારે. માંવની કળીઓ કાઢને પલાળતો જાય ને મોતો જાય. એમ કેટલાં જે પાળીએ ધૂએ ને પછી મગ્નની ગોળા જાળી ગોડી ચક્રમમાં તે ગોળા ગોડાવે. ઉપર સૂકો-નમાકુ ભરે ને પછી કોમળો ગોડાવે, બીજે પલાળેશીસાડી ટાપીને 'જય ગિરનારી!'ની તાક નાખી

દમ મારે ને ધૂમાડાના ગોટગોટા કાઢે. એ પીનો જન્ય ને એની આખ લાલધૂમ થતી જન્ય. ગામની વાસ પણ એટલી તીવ્ર અને મીઠી આવે કે પાસે બેઠેલા બધા ગંજેરીના ગોમાં બાણી છૂટે ને ચલમ સામે તાકી રહે. મદાદેવગર મોટા દમ જગાળી ધૂમગૂડા છૂટે ને પછી ચલમ બીજાને આપી, નીરાંતે બેઠો બેઠો ધૂમાડાના ગોટા કાઢે. મદાદેવગર જડો ગંજેરી દતો.

ભેરવનાથનો એ ઉપાસક હતો. સાંજે ભેરવનાથના મંદિરે જઈ આવે ને આરતી કરી આવે. ભેરવનાથ તો જગતી જ્યોત કહેવાતા એટલે લોકો એના પૂજારીનું ભારે માન જળાવે.

કોઈને તાર આવે કે ગાયું દુખે તો મદાદેવગર

ગોળુડો ધાટ

હાં રે મને વ્હાલો છે

ઊગતા એ સૂજનો સોનેરી ગોળુડો ધાટ,

હાં રે બીજો પ્યારો છે

પૂનમના ચન્દ્રમાનો રૂપેરી ગોળુડો ધાટ.

હાં રે મને વ્હાલો

મદાદેવના મંદિરના ધુમ્મટનો ગોળુડો ધાટ,

હાં રે બીજો પ્યારો

આકાશતણા ધુમ્મટનો વારણી ગોળુડો ધાટ,

હાં રે મને વ્હાલો

પણિયારીનણી રાતુડી ગાગરનો ગોળુડો ધાટ,

હાં રે બીજો પ્યારો

ભરવાડેરી કાસાની તાંસળીનો ગોળુડો ધાટ.

હાં રે મને વ્હાલો

ડોશીમાના ફરતા એ રેટિયાનો ગોળુડો ધાટ,

હાં રે બીજો પ્યારો

ભનવારીતણા લીંચુડા મુંડલાનો ગોળુડો ધાટ.

હાં રે મને વ્હાલો

આ વ્હાલો છલાંડતણાં ઊરાંનો ગોળુડો ધાટ,

હાં રે એક વ્હાલો ના

કાળગુણી તોપ તણા મોદાનો ગોળુડો ધાટ.

‘સુદરમ’

તેમને દોરો કરી આપે. દોરાધાગાની તો દશેરાં લંગર ચાલતી જ હોય. ગમે તે થયું હોય તો લોકો દોરા કરાવવા દોડ્યા આવે. મદાદેવગર કાગા હીરના દોરાને સાન માઠો વાળી આપે, સત્તા રૂપીઓ ને શ્રીફળ લે ને શંકરને પારે મૂકે. શ્રીફળ પથેરે નાદિ ને વથેરે તો કોષ તેની શેષ પણ્ય ખાય નદિ. એ તો શિવનિર્માદ્ય. અતીત કે તપોધન વગર એ ખાચ કોણું મદાદેવગર મંવતંત્ર જણે ને લોકોમા એવી પાવકા પણ્ય ખરી, કે મદાદેવગરને ભેરવનાથ પ્રસન્ન છે. થદા રૂગની ને લોકો કહેતા કે મદાદેવગર ગોટા મારડી દતો.

એની નાતના બીજા અતીત પાવાઓ માગોગામ જમાત લાધને ફરે, ઠેક દીગગાજની જનાઓ કરે ને તેનો કોઠો બંધાવી આવે. માગોગામ પડાવ કરી દુકાને દુકાને બીજા ઉધરાવે, બીજા ન આપે તો ગાયું મે કરે ને લોલી પણ્ય છાટે, પણ્ય લીખ લીધે જ છુટકો કરે એવા દલીલા. એ જમાત આવે ભારે મદાદેવગરના મઠમાં પડાવ નાખે. મદાદેવગર એમને એક ટંક ખવડાવે પણ્ય કપાએત્રા સરીરવાળાથી શંકરને લોટા ન મડાવાય એટલે મદાદેવગર એમને મદાદેવની પૂજા કરવા ન દે. એમ તો મદાદેવગર ભારે મર્મચુસ્ત દતો.

મદાસિવરાત્રી ઉપર કોષકોષ વરસે એ ગિરનારી જનાએ જન્ય, મેળામાં મદિનો મદિનો પડાવ નાખીને પડે ને ભવનાથનાં દર્શન કરી પાવન ચાવ. એવો એ આરથાળુ દતો.

આખરે મદાદેવગર માંદો પડ્યો: પણ્ય ચોતાના દોરાધાગા એણે ન કર્યા. મદાદેવની સ્તુતિ કરે ને ખાટ-લામાં પડ્યો પડ્યો દ્રાક્ષનો ભેરખો ફેરવ્યા કરે. મદાદેવ એને પ્રસન્ન થયા ને એણે માનવદેહ છોડી દીધો.

એ મરી ગયો એટલે એના મઠની પાછાડે એના વડીલોની દેરીઓને પડ્યે સમાત ખોદીને એને અંદર દફનાવ્યો. ઉપર ધૂળનો ચોટલો કર્યો ને છોટાની નાનકડી દેરી જનાવી. સવાર સાંજે એના છોકરા ત્યાં ઘીનો દીવો કરી પગે લાગતા. છોકરાઓએ એની પાછળ ભંડારો કર્યો ને મદાદેવગરની મૂડી વાપરી નાખી.

અને કોષકોષવાર મઠમાં જઈએ છીએ ત્યારે બધી દેરીઓ વચ્ચે મદાદેવગરની સમાત (સમાધિ) એજાળી કઢીએ છીએ. એના છોકરા હવે ભેરવજીગી નમી ફેરવતા, પણ્ય એની દેરી પાસે આવીએ ભારે ‘ભેરવ નાથ’ તો ચાદ આવે જ છે. મનુભાઈ જોધાણી

માધુકરી

બલે ખરલે મને અગળ આપદાઓ મનો
હી નર હરે મદાન પુકાર્યને પાંચળો.
ફોલે અમર ના ફોલો' અફગના મધું લેરા તો
અનૂપ કાર છે બજો અખિલ વિશ્વની વેદના,
પરંતુ પગ ચોક ના અગળ દીનતા આપે
ચર કદિક આર્થ તો મરણ મન્ય થારો, ખર્ચ ?

—પ્રેમશંકર બદ

કાર્લ ફ્રાંક એસિટ્રફ્ટકી

‘લડાઈ નબરોલનર ભેવા પળી હું એવો મરુમ અખિ-
પ્રાય ધરાવતો થયો’ હું કે માધુક્યમત માટે એ અપેક્ષા અપ-
કર અને નિરાશાજનક તથા કેવળ હીપ્પુવનમરી છે. વીરવ
છેવું મોઢ તવર એમાં નથી.’

આ શબ્દો આપારે નાકી ફેડખાનામાં સ્પષ્ટતા મળ્યાત
યુદ્ધવિરોધી જર્મન પત્રકાર કાર્લ ફ્રાંક એસિટ્રફ્ટકીના છે. એનું
છપનમરનું ક્ષેત્ર ન જમતમા સાંતિ સ્થાપવાનું છે. ને લડાઈ-
નો એનો વિરોધ પણ ફ્રાંકનેજલ કીરવા એવો નથી મદા-
યુદ્ધમાં લડારી અફગર તરીકે એ લડી ચૂકો દોષ, એ વિરોધ
તો પ્રાયસ પ્રમાણે પાસી બપાએથી નકર બદા સેના છે.

અને એવો સાંતિવાદી દોષ માટે તો જર્મન સરકારે
એને ફદમાં પૂર્યો છે. પત્રોપી એ રોતાના વેટ બ્લન (warfare)
સાથે-‘જમતની ફ્રાંક’-જમત તંત્રોપેથી યુદ્ધ વિરોધ
પ્રચાર કાર્લ કરી રહ્યા હતા. ૧૯૩૪માં જર્મનીના પત્રક સે-
નિસ દત્તવા વિરોધી લેખ લખી એમાં એને જમતનું કે
‘સેનિસ’ પૂરીઓ છે.’ આથી આંતરરાષ્ટ્રીય સામ્રાજ્યમાં
જર્મનીની કામ દલથી પાડવાના આરોપસર તેને ફદમાં પૂરી
દેવામાં આવ્યો. આમ એ જમતની નજરે પડેલવડેલા ગદ્યો.

પછળથી પ્રિમિસ્ટ દિ’નનુર્ગના દુકાળી બંધ રાજ-
દારી ફેડીએને ઓડવામાં આવ્યા ત્યારે એને પણ દલસો
થયો. એને તો તાર પાડું પોતાનું યુદ્ધવિરોધી પ્રચારકારે
આપું હતી રીપું. એવામાં દિલ્લસની સરકાર સખા પર અપી.
આપું પ્રચારકારે એ કોઈનીને સાંખી લે એમ નહેતું કદાચ
કે એ અમલની સરખાવના પર્ગા તો એમિટ્રફ્ટકી
એ, પોથી કાર મારવાની વેળા પણ વએથી એસિટ્રફ્ટકીના

મિત્રોએ તેને જર્મની ઓડી જવા માધુપધું સમજાવ્યો, પણ
એને કોઈ કોઈના નહાર બદ્યો, એને જમત આપેલ ‘યુદ્ધની
બાબતમાં જમતની બંદર અપ્રોતિ ફેલાવરી એ તો મારો
લવનહેતુ છે; એને હું કેમ કરીને ઓડું’

એને બંધ જર્મની ન ઓડયું નાકી સરકારે તો એના
પ્રચારકારેનું પા મું કાપાને હર નિશ્ચય કરી ન લીધેલ દત્તો.

૧૯૩૩ની સાલ આવી જ્યારે પાર્લામેન્ટને (દબ્બુ મુખી ના જ્ઞાત રહેલા કોઈ કાર્યકર) આગ લાગી ને તેવા આરોપ નીચે ને અનેક નિર્દોશને પકડવામાં આવ્યા તેમાં સૌ પહેલી ધરપકડ કાર્લ ફ્રાન્ક કોસિરૂકીની થઈ.

ત્યારથી તે આજ સુધી, જર્મનીના ન્યૂન સરદારવંશમાં જન્મેલો, યુદ્ધનિષેધનો ધમધમતો એ મચારક નાઝી કેદ-ખાનાના મહેમાન રહ્યો છે હવે તો એના કેદી છવને એના પર ફાયનો પત્તે પસારિલો હોય, બર્લિનની વેરઠ કોન્ડ હોસપીટલમાં એ જિંદગીના છેલ્લા દિવસો ગણી રહ્યો છે.

આ કોસિરૂકીને આ સાલનો નોબેલ શાંતિ પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યો છે. જ્યારે પશુ એને વધારી લીધો છે, પશુ નાઝી સરકારને એ નથી રૂઝ્યું હિટલર તો તાલેજયમાં જ ફરમાન બહાર પાડ્યું છે કે હવેથી કોઈ પશુ જર્મને એ ઇનામ લઈ “જોતાની ભતને કલકિત ન બનાવવી.” કોસિરૂકી પર પશુ કે ઇનામ લેવા માટે ખૂબ વીતી હતી એમ કહેવાય છે; પશુ જાપાનના પ્રતિનિધિઓએ એની મુજાબત લીધેલી ત્યારે એણે કોટરું જ નાખ્યું હું કે, ‘મારી અત્યારની સિયલિ તમે જાણતા હોય, એ સિયે કશું વધારે હું કહી શકતો નથી’ (સિરૂકી કોટરું)

ક્રિકેટકીર્તિના ભરમ

• • • ઇંગ્લેન્ડ અને ઑસ્ટ્રેલિયાની ટેસ્ટ મેચમાં ઑસ્ટ્રેલિયાએ આ વખતે વિજેતા થઈ, વિજયવિજ્ઞે કેમ મનાતા ‘એશીય’નો કપલે મેળવ્યો છે. આજ એ ‘એશીય’ને ક્રિકેટ આલમમાં સર્વોપરિતાની સિદ્ધિ મળવામાં આવે છે, પશુ એનો જન્મ ઇંગ્લેન્ડના કલંકમાથી થયો છે એ તમે જાણો છો ?

આજકાલ કરતાં છેલ્લાં વર્ષથી ક્રિકેટઆલમમાં અસરવાળ ભાગવતા એ દેશો ઇંગ્લેન્ડને ઑસ્ટ્રેલિયા વચ્ચે ક્રિકેટનો મહાનજ પેલાય છે અને એ નંગમાં વિજેતા બનનાર જોતાના વિજય વિજ્ઞે તરીકે ‘એશીય’નો કપલે લે છે. આ વર્ષના રસાકરનીચર્વા નંગને અતે એ ‘એશીય’ ભરમનું કપલેક ઑસ્ટ્રેલિયા વિજેતા તરીકે નહેર થયું છે અને ઇંગ્લેન્ડને પરાજીત કર્યોની રમૂતિના વિજ્ઞે તરીકે એ ‘એશીય’નું આસિત બન્યું છે.

ને ‘એશીય’ પ્રતિપર્ષે સગમ દુનિયાની દિલ્હિ કેન્દ્ર બને છે એની કપલિતિના ઇતિહાસ જોતાં, એના મૂળમાં ક્રિકેટની રમતમાં જોતાને સર્વોપરિ મનાવતા ઇંગ્લેન્ડના નામીદારીઓ પરાજીતની કથા લખાએલી ગાલમ પડે છે; એટલે વરતુત તો એ ઇંગ્લેન્ડની કીર્તિની ભરમ છે.

સને ૧૯૮૨માં મહોંકની સરવરી નીચે ઑસ્ટ્રેલિયાથી આવેલીશીમ અને ઇંગ્લેન્ડના સુનંદા પેલાડીઓ વચ્ચે ભાગવના મેલાન ઉપર ઑસ્ટર માસગ ૨૮ અને ૨૯મી તારીખે એક ટેસ્ટ મેચ રમાઈ. તેમાં ઑસ્ટ્રેલિયાનો પહેલો દાવ ફત

૧૩ રનમાં અવગ થઈ ગયો, ત્યારે ઇંગ્લેન્ડ પહેલા દાવમાં ૧૦૧ રન કરી ગયું

ઑસ્ટ્રેલિયાનો ખીલ દાવનો જીતમલો પશુ બારે કહી રાકાય તેવો ન હતો અને તેનો પરાજય થયો એમ ચોક્કસ લાગતું હતું, કારણ કે જીલ દાવમાં તેના ફક્ત ૧૨૨ રન જ થયા હતા. જોતાને વિજેતા તરીકે નહેર કરવા માટે ઇંગ્લેન્ડને ૮૫ રનનો નજીવો જીતમલો એકઠો કરવાનો હતો અને તેની સિયલિ સંજોગ હતી. એ વિજેટને જોતે તેણે ૫૫ રન કરી લીધો હતા અને બાકીના ૩૫ રન તો જોતજોતામાં થઈ જશે એમ લાગતું હતું.

પશુ એકએક બાકીને કેમ બદલાઈ ગયે. ઑસ્ટ્રેલિયાના ‘લનની’ બોલર સ્પોર્ટ્સે ઢાઢકકાર વતોથી દીવો. તેણે ઇંગ્લેન્ડની વિકેટો કપાટકપરી ખેરવી નાખી અને વિજયની આશાથી ઉત્સાહી બનેલું ઇંગ્લેન્ડ ફક્ત ૭૭ રન કરી રાક્યું. સ્પોર્ટ્સે બંને દાવમાં સાત સાત વિકેટો ખેરવીને ઑસ્ટ્રેલિયાને ઇંગ્લેન્ડના મેલાનમાં પ્રથમ વિજય અપાવેલી. ઇંગ્લેન્ડની ક્રિકેટકીર્તિ ઉપર એ દિવસે દયમ આવરણ બપાવું અને એની યાદમાં લડનાર ‘સ્પોર્ટ્સ ટાઇમ્સ’ નામના અખબારે કાળા અક્ષરે મુનુલેખ બખેયો:

‘૧૮૮૨માં ઑસ્ટરની ૨૬મી તારીખે આરલના મેલાન ઉપર ભરમીભૂત થયેલી ઇંગ્લેન્ડની ક્રિકેટકીર્તિની દાંભરી સ્મૃતિમાં ગિવર્ચ અને રનેલીઆની જીડી હમગઈ સાથે એના મૂત દેહનું દહન કરવામાં આવે અને એની ભરમ ઑસ્ટ્રેલિયા લઈ જવામાં આવે.’

આ રીતે ઇંગ્લેન્ડની ક્રિકેટકીર્તિની કાલ્પનિક ભરમનું અસ્તિત્વ રાઈ થયું.

બીજે વર્ષે ઇંગ્લેન્ડની ડીમ ઑસ્ટ્રેલિયા મઈ અને ત્યં બને પછે જળ્યે મંથે જીતી પ્રવાસ દરગિયાન મેક્લોર્નની સીઓએ ઇંગ્લેન્ડને કંપનને આ ‘ભરમ’ સખવા માટે એક થાવ ભેદ આપ્યું. એ વાસજીની એક ધરનાર ફોરેનસ મર્ફી ઇંગ્લેન્ડને કંપનનાં પ્રેમમાં પડી અને તેને પાળી. આ છે ‘ભરમ’ની કથા. (મલાપ)

છ જ્ઞાંતો

સજી જનના મુનુ પછી જર્મન લેાહીના હોગવેચિવન રાખ્યો ઇંગ્લેન્ડની આદી એ આવ્યા. ઈ. ૧૭૦૧માં જ્યેલા નેકર બર્લિન સેલસમેન્દથી જેગસ પહેલાની પુત્રી એલીઝબેથની સોધી નાની યુવત્રી સોફિયાને પુત્ર જ્યેલ પહેલા ગાદીએ બેઠો.

વિવિધમ ગ્રીન્ડના વખતના ધુરોપખંડમાં તેણે ધર્મ્યું યુદ્ધોમાં બાગ લીધો હતો. પશુ એના રાજપરિશદ્ધે એજેલ પ્રજ્યામાં ભજતા તેને અટકાવ્યો, કારણ કે એજેલ જળ્યો ન હતો ને પ્રજા જર્મન જળ્યો ન હતી મધાનો ને તેની વચ્ચેનો જવજવ રિજલ લાદીનામાં જ બહુખંડે વાલતો.

આ કારણે રાજકાંસમાં એક જળેરો પલટો આવ્યો. તે

સમય સુધીમાં રાજ્ય ભરતે ફેળિનેટની સલામતી
હાજરી આપતો, પણ એમાંથી કોઈ રાજ્ય જાતે
ન સમજી શકતો આ ન્યૂઝને એમાં બાજ લેતો
છોડી નીચે. તે દહાડાથી આજની પછી ન્યૂઝ

અધિકાર સમ્રાટને એ સલામત મુખપદ નથી લીધું
અને સારે નરીયો, રાજની ગેરહાજરી
માં એ વખતે ૨૧ વર્ષ સુધી સત્તા બેસવાનાર
સર રોબર્ટ બોલ્ફોર્સ જેવી વ્યક્તિ પ્રભુને મળી
હતી. ઇંગ્લેન્ડના પ્રાથમ મિનિસ્ટર (પદ) મધ્યમ) નું
બિરુદ મેળવનાર એ પહેલો જ રાજકારી હતો.

ન્યૂઝને પહેલો હિંમતવાન ને ગિજાલસ
હતો. જર્મનીની યુસાફરીએ જ્યાં પોતાની
ગાંધીમાં જ એ જોખિંતો અવસાન પામ્યો.

તેના પછી ઈ. ૧૭૨૭માં ન્યૂઝને બીજો
ગાંધીએ આપ્યો. એ અંગ્રેજ ભણતો હતો, પણ
રાજકારણમાં તે ઝાડું સમજતો નહોતો એટલે
મધ્યમ વૈદ્યોલ અને પોતાની હોશિયાર પત્ની
ફેસલીન આનંદેશની સહાયમુખ જ તે વર્તતો.

એના રાજકારણમાં રૂઢીપંથીને કંટા ફરી
(અને છેલ્લો) વાર જ કચકાયો. ૧૮૫૬ ઝાંઝ કંગરફોર્ડે નેરો-
બાઇટ સ્નેચ કચડી નાખ્યું અને 'જોની મિન્સ ચાર્લો' એ
પોતાના પૂર્વજોની રાજગાંધીની આસપાસ વધુ મૂકી દીધી.

એના જ રાજકારણમાં ફેરો પાસેથી ફેરો ફેરવાયું અને
દિંદી સાચાઅને પાયા નખાયા. ફેરો સાથે ફિલેડેલ જેવી
મદદાન લડાઈઓમાં વિજય મળ્યો. ન્યૂઝને જીતે ભરતે લશ્કર
દોરતો. લશ્કરને દોરનાર ઇંગ્લેન્ડને એ છેલ્લો જ રાજ્ય હતો.
ડેટિંગ્સન યુદ્ધમાં તેનો થોડો તેને પછાડીને નાકો ત્યારે તે
જોડ્યો: 'હવે મેં ભવચું કે હું તારી નહિ જઈ શકું.'

તે પછીના ત્રીણે ન્યૂઝને, મિન્સ ઝાંઝ વેલ્કર ફેરફારો
ચોથી થોડો પુત્ર હતો ને દેગેવિલિયન વંશનો ઇંગ્લેન્ડના જ-
મ્મેક્સે એ પહેલો જ રાજ્ય હતો. રાજવંશની તેને ખૂબ પ્રમાણી
હતી ને તેમાં પછી વખતે તે અવજનદારથી નતેતો. તેની
માતા આવડતા તેને કહા કરવી, 'Gorge be a King'.

પિત્રને પદપ્રજ કદી પહેલાં તો એ મનમાં અભ્યાસીતો
થયો, પણ પછી તેની સાદાઈ, એનાપછું ને પ્રભુદંતમાં
તેણે લેવા ગાંડેલા રસધી તે પ્રભુશ્રિય બન્યો ને 'ખેડૂત
ન્યૂઝને'ના લાડકા નામથી પ્રભુએ તેને નવાજ્યો.

એના રાજવંશના ખ્યાલમાં તેના માનિત મધ્યમ નામે
ખૂબી સદાય કરી. કામ ગમે તેટલું દોષ પણ તેની તે મુદ્દ
ન કંડાળતો ને જવાબદારી દેહાવવામાં તેને એક ભરતો
આનંદ આવતો. એના શસનકાળમાં અમેરિકા રવતંત્ર થયું.

ઈ. ૧૮૨૭માં ગાંધીએ આવેલા ન્યૂઝને ચોથાએ નવ
વર્ષથી રીન્ડ લરીફ કામ કિડું દેહ રાજ્ય દર્શાવે ૨.માં મળે

કાળી બાલુને મધાલેથી અતુકમે ન્યૂઝને પહેલાથી તે ન્યૂઝને છઠા સુધી

એ બાળવતો. એ ખૂબ દેખારડો હતો ને તેનાં દારૂચ આંને
સીતમને પ્રભુનું દિલ છત્તું હતું. તેના વળતમાં મેગોલિ-
વનનો રૂઢી અગ્તાથો ગયો. તેના વળતમાં વિદ્યારિય
જન્મી. એ રૂઢીએ ને બાધારાત્રી પણ હતો, અને સંસ્કારી
સીતમાતને કારણે તે હુરોપનો પહેલો સદ્ગુરુદરશ અખાતો.
કહા અને સાદિત્યનો તે ખૂબ શોખીન, તેની આસપાસ
કવિઓ, ચિત્રકાર ને મધ્યે વેશભેલા જ રહેતા, પોતાના
સોખ પ્રમાણે તેણે મદાન રચપતિ નેશ પારે લડવના મ-
ખવાત મદોલ્લા રીન્ડ રૂડીલું નિર્માણ કરાવ્યું. વેપર ગિ-
ન્ટરમાં રાજ્યપદોલખ કરનાર એ છેલ્લો રાજ્ય હતો. એના
પછી વિલિયમ ચોથો ગાંધીએ આવ્યો, પણ એ પોતાની પત્ની
ફેસલીનની અગ્રેસો હતો એટલે એ વેપરગિન્ટર આવી તો
યે તેને પાછો કાઢી દીધો.

આ ચાર પછી પાંચમાં ન્યૂઝનેના ગાંધીએ આવ્યા વચ્ચે
તો ૮૦ વર્ષે ત્રીની અર્ધા ન્યૂઝને પાંચમાં એના પિતા એડવર્ડ
આડમાના મરણ પછી ૧૮૭૦ના મે માસમાં ગાંધીએ બેઠા.
ગાંધીએ તો એના મોટા ભાઈ ૬૫૬ ઝાંઝ કંગરફોર્ડે આવવા-
ના દંડ, પણ એના આકાશ અવસાનથી મહી એમને મળી.
નોકા કાલમાં એમણે ખાસ શિક્ષણ મેળવ્યું હતું અને
એમના પોતાના રહેવા પ્રમાણે તો એ કાલમાં અલેક્સા સમય
એના સુખી આગો એમણે લખવામાં કદી નહોતો અનુભવ્યો.

૪૫૦થી વર્ષના શાસનકાળમાં એ ખૂબ લોકપ્રિય થયો.
પોતાની બધી શક્તિઓ રાજ્ય પાછળ ખર્ચતા તે તવાર દન.
આપર્થક અને ઉચ્ચ, ૧૫૬ વિવિધ એમના કાળમાં બેઠો કદ.

કઠીએમાં એમણે આપેલા તોડે બંધારણીય રાજ્ય શું કરી રાહે તેની પ્રતીતિ આપી. વાચરલેસથી પ્રગટેને સંબોધનાર એ પહેલા રાજ્ય હતા. તેમની પ્રભુ તેમને મિત્ર અને સહકારક ગણી.

અને હવે આડમા એરવડના રાજસ્થાનથી છઠ્ઠા જ્યોત્સવી માદીએ આવ્યા છે. તે કથુક આન થોર્કે તરીકે ખૂબ પ્રખ્યાતિ પ્રાપ્ત હતા. ને કોઈ પરદેશી કરતાં ચોતાની જ ભૂમિની પત્ની એલિઝાબેથ પસંદ કરીને વધુ પ્રભુમિય થયા છે. એમણે જે નૌકસૈન્યનું શિક્ષણ લીધું છે અને જગતના મહાકુશળમાં પણ બાજ લીધેલા. ઉપરાંત એ કેળવણીના વિમાની ને ડિટરિસ મહારાજ્યના જળસ મફરી છે. (સંકલિત)

હિંદમાં ફેલવેનું પગરણ

હિંદુતાનગા જનને બાધવાની પહેલ પહેલી દરબારે આર. એમ. સ્વીચલન નામના ઇંગ્લેન્ડે ઇસ્ટીંગી ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીને છે. સ ૧૮૪૪ માં કરી. પહેલપહેલી ફેલવે લાઈન મુખાઈથી થાણા સુધી ૨૦ માઇલના અંતરમાં નાખવામાં આવી. ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં આઈ. પી. ફેલવે કંપનીને ઇસ્ટ ઇન્ડીયા કંપનીએ મુખાઈથી કંકયા સુધીની ફેલવે બાંધવાનો કોન્ટ્રાક્ટ આપ્યો. વળી આવી જ રીતે કલકત્તાથી લખનૌ મીરઝાપુર સુધીની સો માઇલની ફેલવે બાંધવાનો કોન્ટ્રાક્ટ પણ એ જ સાક્ષાત્ આપ્યો. મુખાઈનો કોન્ટ્રાક્ટ ૫ લાખ પૌંડો અને બનાવાનો ૧૦ લાખ પૌંડોનો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૫૩ માં જ્યારે લોર્ડ ડેલહાઉસી હિંદુસ્તાનનો નાઇસફોર હતા ત્યારે અમુક કંપનીઓને ફેલવે બાંધવાનો કોન્ટ્રાક્ટ આપવાનું નહીં થયું, અને જનર હિંદુસ્તાનમાં રાખા લાઇનો માટે હિંદુસ્તાન ફેલવે કંપનીને ૧૮૬૨ માં કોન્ટ્રાક્ટ આપવામાં આવ્યા. મદ્રાસમાં હિંદુસ્તાન ફેલવે કંપનીને પણ આવે કોન્ટ્રાક્ટ આપવામાં આવ્યા હતા.

આવી રીતે ઇંગ્લેન્ડમાં થતું હતું તેમ, ખાનગી કંપનીઓને ફેલવેના કોન્ટ્રાક્ટ આપવાનું ચાલુ રાખી હિંદમાં પણ ગળદરા થતા માર્ગો. પણ ૧૮૬૨માં ગવર્નમેન્ટ ઓફ ઇન્ડીયાએ સરકારી માલિકાની ફેલવેઓ બાંધવાનું નહીં કર્યું, અને ૧૮૭૮ માં રેલ્વે ફેલવે ડિપાર્ટમેન્ટ એક બોર્ડ સ્થાપ્યું. આ ફેલવે બોર્ડની રચનાત.

આવી રીતે બોર્ડ અને ખાનગી કંપનીઓના સહકારથી ધીમે ધીમે ફેલવેઓ ઘણી પ્રગતિ કરી આવી રીતે સરકારી તથા ખાનગી ફેલવે મળી ઇ. સ. ૧૯૧૨માં ૩૧,૯૧૮ માઇલની ફેલવે લાઇન નખાઈ ગઈ.

વળી થાણું સરકારે સર લીલીઅમ એક્વર્સ નામના એક નિષ્ણાત પુસ્ત્રના પ્રમુખપણા નીચે કમિટી સ્થાપી અને તે કમિટીના મેમ્બર મુજબ એક નહીં કરવામાં આવ્યું કે એક જગર અપહાર ખાતું (Department of Communications) સ્થાપવું, જે ફેલવે, બંદર, વહાણપટ્ટ, તાર, ટ્રાન્સ વગેરે અપહારોનું જવાબદાર રહે. આ કમિટીની જલામજી

હાલુ સુધી પણ ધ્યાનપૂર્વક લક્ષમાં લેવાય છે અને સરકારને એમ એમ નાણાંની સરકાર આપની નય છે તેમ તેમ એક પછી એક ખાનગી કંપનીઓ પાસેથી તેમની કોન્ટ્રાક્ટની સુદત પૂરી થયે ફેલવેઓ ખરીદી લે છે. (જીનોડ પ્રકાશ) કનિતલાલ વ. પંડ્યા.

જગતની જંગી ત્રાંબાની ખાણ કેમ શોધાઈ?

શોધખોળને માટે નીચેથી શલિયર નામનો એક મુસાફર ૧૬૦૫ની સાલમાં એક સાહેબે તંબૂ. લઈને કરવાની તૈયારી કરતા હતા એવામાં એક દરખુ તેણે જોયું અને બૂબ લાગી હતી એટલે તેને ગોળથી ઠાર કર્યું. દરખુ મોતનાં તરફડિયાં મારતું હતું તેને લીધે ખૂબ પૂજા ગ્રાહી અને થોડી જમીન ખોદાય ગઈ. આથી હાલમાં ફોર્માન ઓફીલ્ડ મોન નામે બોળખાતો ત્રાંબાનો જગ્યા દુનિયાની દરિયા પહેલો વાર પડ્યા.

દરખુનાં તરફડિયાંની જે જમીન ખોદાય તે ત્રાંબાનો ખાણના એક છેડે છે અને બીજે છેડે ૧૦ માઇલ દૂર છે. ખાણની ઊંડાઈ ૩૦૦૦ ફૂટ છે.

મજલતરી કરતા એમ જણાવ્યું છે કે જનર ફોર્મિયાની ત્રાંબાની આ મજરી ૫૦ કોડી ટન વજનની છે અને તેમાં સરેરાશ ૪ ટકા તાણ હોયને કલ તાણ બે કોડી ટન જેટલું છે.

આજની દુનિયાનો ત્રાંબાનો કલ જગ્યા થાય કોડી ટકા લાખ ટન જેટલો છે, એટલે દુનિયાના ત્રાંબાનો બે ધંધળાંસ લાખ તો દરખુના શિકારને જ આભારી છે! અમેરિકાની ખાણના માલિકો કહે છે કે જી. ફોર્મિયરે દરખુને બાંધે એકાદ સસલું માર્યું હોત તો કેવું સાહે થાત! આજે તેમની સામે હરીફાઈ કરવાર તો કોઈ ન હોતાં! (અંગ્રેજ ઉપરથી)

વર્તમાનપત્ર પહેલું કથારે નીકળ્યું

આજની દુનિયામાં કો પહેલું દૈનિક વર્તમાનપત્ર બે વગર વર્ષ પહેલાં રોમના પ્રખરસાક્ષારથી નીકળતું હતું, તેનું નામ ગ્રીકના અર્થ 'એવું' હતું. સરકારી દુકાનો, મુખ્ય તથા લગ્નની નેધિ, કરારો, ઈલાકાની દબીકત વગેરે તેમાં છપાતાં. ઇ. પ. ૫૬ વર્ષ ઉપરની શુલિયસ શીકરના આમલકાળની સેનેટરો વર્તાત તેમાં છપાએલા મળે છે.

અંકોડી

કલકત્તામાં જરાએલા રજરેશી પ્રદર્શનમાં થાય એક સન્સની દુકાન ધ્યાન એથે તેવી હતી. Adora (પેટર કસ-વેલું નામ) નામની એક સાકારાજી રિપવાની અંકોડી વેચાતી હતી. આ અંકોડીથી નાનું શોરું પણ ગપાટાબંધ ધારેલી કાગળના રૂંધી રાહે છે. આવી અંકોડીથી જે કામ મલિને થઈ રાહે તે કામ આ અંકોડીથી એક કલાકમાં થઈ રાહે છે. થેનિસલના જેવા જ તેનો આકાર હોય છે, અને તેમાંથી નીકળતી સોયમાં દોરો પેરાળી દીધા પછી એમ કાગળ પર થેનિસલથી લખીએ છીએ તેમ આ અંકોડીથી ૧૫માં ૭૫૨

લખવાનું કે વીનરવાનું હોય છે. લખવામાં જેટલી વાર લાગે છે તેટલી જ વારમાં થાકેલા શબ્દો કે ચિત્રો જુઓ જ નહીં. જે કાળને આ અંકકાળને અનુભવ લેવો હોય તેણે શેષ એન્ડ એન્ડ, એન્ડાઇડરી રેસિયોલિસ્ટ, મિસ્ત્રપુર સ્ટીડ, કલકત્તા એ સરનામે પત્રવ્યવહાર કરી એક અંગ્રેજી ખરીદ કરી લેવી, દરેક ધરમાં તે તમાવવાલાયક છે. (કિચોર)

દિલ્હીમાં ગુજરાતી ધર્મશાળા

● ● ● રાજકીય, સામાજિક, વ્યાપારિક અને ઐતિહાસિક દિલ્હી દિલ્હીની અત્યંત દિનપ્રતિદિન વધતી જ નહીં. તેમજ હજાર, કલકત્તા, રંગૂન વગેરે રથને જતા આવતા વાનીએને માત્ર દિલ્હીમાં વિશ્વમથરાનું કનું પડે છે. એને અનુલક્ષીને ત્યાં વસતા ગુજરાતી માણસો 'શ્રી દિલ્હી ગુજરાતી સમાજ' (૧૯૨૨ઈ) કેલેક્ટર વર્ષે-થી ચલાવે છે તથા એને અંગે હી રાજા, પુસ્તકાલય તથા અભિવિશ્વ પક્ષ આવે છે. હવે દિલ્હીમાં ગુજરાતી ધર્મશાળા જાણી કરવાની તેમને અભિલાષા છે ને તે માટે બૃહદ્ગુજરાત સમાજ આ વિશિષ્ટ તેમજ એન્ટ્રી છે. તેમાં સદસ્ય આપવા હજારનાએ, પ્રચારક સમિતિ શ્રી દિલ્હી ગુજરાતી સમાજ ના. ૧૦ નામદી-વાર દિલ્હી—એ સરનામે સદાય મોકલવી. ગુજરાતના જાનપીરો એની ઉપેક્ષા ન કરે.

આ સમાજ દિલ્હીમાં આવનાર શુદ્ધ વાત જુઓ, વેપારી-ઓ, મુસાફરો, તેમજ અન્ય સત્કર્મને સુવિન સામન-વાળા અભિવિશ્વ દ્વારા દિલ્હીની નબીની કપાજા, મુસાફરો-ઓ, તથા અનેક પ્રકારના પ્રવૃત્તિ-થી રક્ષણ કરી શેષ-રૂપિની પ્રદાય કરેલા મજૂતી કરી રહે છે.

દર વર્ષે ગુજરાતી સમાજના નાનાડા અભિવિશ્વને લાભ લગતજ તજ દબરથી વધુ મુસાફરો લે છે. તેઓની સખ્યા કનરોનર રૂઢિ પામતી નહીં છે અને વધવા જતા જન-સમુદાયના પ્રવાસને પદોચી વજવાનું કાર્ય ખૂની જગવા અમાલે મુસાફર થઈ પડતું છે તેથી અનેક ગુર્જર કુળોને ધબી વખત નિરાસ કરવા પડે છે; જેથી તેઓને કાળિવાવ અનેક દોરોએ લા જીતે રથને આશ્રય લઈ અનેક પ્રકારની કનકનતો ને કડવા અનુભવો ભોગવવાના પ્રસંગો ઘસાવાવ છે.

આ સમાજ દિલ્હીમાં આવનાર અર્થે ગુજરાતી અભિવિ-શ્વનું રવાનન કરી ભોગવતી પડતી હાડમાનીઓમાંથી રક્ષણ કરી શેષ કરવાની મદત્તકારી શ્રેય છે. દિલ્હીમાં આવનાર પ્રતિષ્ઠિત શ્રવણો, વેપારીઓ તથા દેશનેલઓએ મજૂર સમાજની મુલાકાત લઈ મનુષ્ય કાર્યની મુજ કરી પ્રસંગ કરી છે. કોટકું જ નહિ, આ સેવાકાર્યની અનિચાર્ય અવ-શ્યકતા સ્વીકારી છે.

હવે દરોવેલી તમામ મુશ્કેલીઓ કર કરવાના હેતુથી શ્રી દિલ્હી ગુજરાતી સમાજે રાજા, પુરવાલય અને અભિવિ-

શ્વરો સમાવેશ થાય, એકું એક વિરાજ મકાન (ધર્મશાળા) બનાવવા માટે 'ધર્મશાળા ફંડ' બોલ્યું છે.

બૃહદ્ ગુજરાતના જાનપીરો, રાજવંશીઓ, વેપારીઓ, ધર્મશાળા ફંડમાં ફરતી મંગલો, તેમજ અન્ય હાર શીર્ષનો, ધર્મશાળા ફંડમાં પોતાનું હાર સેવન્ય દર્શાવી ગુજરાત કારીઆવાડની કીર્તિવંત હાનરશિનો પરિચય કરાવે, એવી શ્રી દિલ્હી ગુજરાતી સમાજ મદદ અભિલાષા લેવે છે.

ઘરગથુ ખૂનીઓ !

● ● ● ફાત રોજ ફેલાવાનાં જંતુઓની જ માનવજન માલિ-તમાર થઈ, વડેલી કેવે તો કુનિવાના અરધા રોગો નાજુદ થઈ નહીં. રોગના ફેલાવામાં તેમને પત્રપેસારો અસહ છે. છતાં સરેરાશ મનુષ્ય તો તે પ્રત્યે પૂરી બેરકારી કેવે છે. એ જંતુઓ ફેલા ખૂની દોષ છે એ આ નીચેના લેખ તમને કહેશે.

જંતુઓની સુદિગ વધુમા વધુ અવરતો આપણે સાધારણ જની કાઢેલી માખીની બોલાઈ છે. તમે કદાચ સાંમળીને તપાઈ પામો, પણ ઈશિવાલમાં માંદગીને ખાટલે પેલા-માખી ધણેખરો માગ આ માખીને આમારી દોષ છે. દોશમાં પક્ષ રોગોને ફેલાવ કરનાર ધણે બધે માખીઓ જને કંઈક અરો વજાઈઓ દોષ છે.

કારણેથી રોગોને આવતી એક જ માખીનું સુદગદ્ગદ થવ નીચે બીરીજીય કરો તો તેના શરીર પર આપણે જસ એટી રોગોના ફેલાઈ કીડાધુઓ (બીટીરિસ) મળી આવશે. અને છતાં એ બિચારી (!) માખીને આપણે કલેક્ટરિયે આપણા ખોરાક પર, આપણા ભુલકંઠોમાં મોં પર અને આ-પણા પર પણ બેસવા-ફેરાની કાઢ તપેલા રહીએ છીએ.

એ માખીની વચરદિથી પણ તમે કદાચ માદિનર નહિ દો. દરેક માખી દર વખતે મોરારી દોડા ખૂંદે છે. એક જ માસમમા એક માખી અને તેની વંશજનોએ મૂંઠેલાં દોશની અખ્યા તજન લાખોની ઉપર થઈ નહીં. પ્રમુની રેલી મહેરવાની છે?

ત્યારપછી જીતે નેપરે માંડજ આવે. તેની કનકન તો કાળી અલબી પણ નહિ દોષ. એક વખત કંઈ ધરમાં તેના પત્રપેસારો થયે તો તેમાંથી મુનિ મનવવાનો કેઈ દોષજ જ નથી. નિશાન પણ તે હનુ નથી દર્શાવી કાનું એમ માંચિ-રસના વચરખખાના વડાનું કહેતું છે. માંડજીને દરેક વરડો લોટીમા હંદને ફંદ ચેષ તો મૂંઠે જ દે છે.

ત્રીએ નંતર આવડો. ખરી રીને તો એ માખીથી પણ અવર છે. કાણુ કે બ્યુબેનિસ (ચાંદીઆ) રોગના જંતુઓ તે ખસ ફેલાવે છે. એ માટે દરોને તો આપણે નાકનય બરનામ કરીએ છીએ. ખજે જોતાં તો તેમનાં શરીર પર ફેરફું આ માંચડેનું લરક જ પેજ માટે જતાનદાર છે. મજુસ જલને મુનુના મોંમાં કાળી મકેલવારે તો

શિક્ષકે વેરથી હિસાબ ગણવા આ-
પેલા તેમાંથી એકનો જવાબ ન આ-
વડવાથી વિદ્યાર્થી ગોપાળકૃષ્ણ એ ખરેખર
તે બીજા વિદ્યાર્થીની મદદથી તૈયાર કર્યો.
જાધા જવાબ સાચા પડ્યા એટલે શિ-
ક્ષકે ઇનામ આપવા માંડ્યું, પણ એ
ન લેતાં એ ખરેખરે તો રડવા લાગ્યા. કારણ
પ્રકાર તેમણે સાચી વાત જણાવી દેતા
કહ્યું, 'હું ઇનામ મેળવવાને નહિ, પણ
સખને પાત્ર છું.' એ સ્વતંત્રતાથી શિક્ષક
ઊલટા વધુ ખુશ થયા કે એમના હૃદયમાં
ઇનામ મૂકી જોવા, 'હવે આ ઇનામ
હું તારી સત્તાપ માટે આપું છું.'

અણિત ગણત

૧૫૬મા અંકમાં આપેલી અણિત
અગમત પ્રમાણે ૧થી અમુક 'એક'.
અંક મુખીતા સળગ આકાશગોનો સ-
રવાળો કરવા દોષ તો નીચે પ્રમાણે
કરવું પડે છે: ઠ, વ ૧થી ૧૧ મુખીતા
સરવાળા માટે

$$11 \times \frac{9}{10} + \frac{9}{10} \\ = 9\frac{9}{10} + \frac{9}{10} \\ = 10\frac{8}{10}$$

પણ એમાં અપૂર્ણાંક આવી નવ છે
તે દર સખનું દોષ તો નીચે પ્રમાણે
શકે શકે. ૧થી ૧૧ મુખીતા સરવાળા માટે

$$11 \times \frac{9}{10} + 11 \\ = 9\frac{9}{10} + 11 \\ = 20\frac{9}{10}$$

અથવા ૧થી ૧૦૧ મુખીતા સરવાળા માટે

$$101 \times \frac{9}{100} + 101 \\ = 90\frac{9}{100} + 101 \\ = 191\frac{9}{100} \quad \text{—અં. ૩. નાંચક}$$

અનેકાર્થી શબ્દ: એકર=અવર, અ-
વ્ય, બીજું: નિરાણું કે જુદું; અસાધા-
રણ કે વિચિત્ર; પાણીનું ઘડી જણું તે,
ઘોડા; ચડસાચડસી; ગર્જના રણજ માટે
તેના ઉપર રહેલી પાવળી ચામડીની
કાચળી; ઘાસ, પરાળ છાયાદિમાં કેરીને
પાકેલા નાખતી તે.

દાસ સિવાય કાચળાના શરીરનાં અંગો
બહુ સુંવાળાં હોય છે, એટલે એને એ
કુદરતી બક્ષિસ જ મળી છે કે એ ધારે
ત્યારે પોતાનાં અંગો દાસ નીચે સંવાળી દે.

આયુધને અર્થ આપણે 'શસ્ત્ર' કરીએ
છીએ. પણ ખરી રીતે તો એ નીચે
છળેલા છત્રોસ નવતાં અસ-શક્તિનું
સમુદ્ભવક નામ છે: અક, તિરાળ,
ધનુષ, વજ્ર, બાણ, કેવાણ, ઘડંગ
(બાદક), કોક, કુરસી, ક્યાર, હોર, સેલ
(બરછી). એક (દાસ), તરવાર, ગદા,
સાંઘ, તોપર, પાશ, જુસડી, બાંદ,
અંજર, અંજર, લકડ, અંજર, અંજર, લાલો,
દળ, મુશળ, ખર્જી, જાળકડ, અંજલ,
જાલ, સુધી ગુરુ, પરા અને પિસ્તાલ.

નમનતર વાળના ધુતારપુર ગામમાં
૧૨૦ વર્ષની વયનાં અંધા સ્ત્રી છે, એમની
પાંચ પેઢી છે. તેમને બચ્ચોસે દાંત
નવા કૂટયા છે અને ચલણ આવી શકે છે.

અમારા ગણને માટે
અમારો જગ્યા થશે?

બાળવાના કોલસા રાખવા માટે હવા
દળસવાળું અને એજ વચરનું કેમણું
આસ પસંદ કરવું, કારણ હવાની ગેર-
હાજરીમાં એમાંને અંસ નીકળતો જતો
હોય, તે કોણ તાપે જલદી બળી નવ
છે ને પરિણામે અર્થાળ નીપડે છે.

હારદોને ચૂનાની વાસ નથી ગમતી.
નસાડા હોય તો અજગાવી મેળે.

સી પહેલી યોરક કુર્બાન નામના
એક રે.એ.ઈ. ૧૭૭૦માં રોયલ્સી જેની
હટપ કલાકના સવા બે માર્દલની હતી
ને તેને તણ પેડાં હતાં!

૧૮૮૧ની સાલમાં ગોખાની સામરે
એવો કાયદો કાઢયો હતો કે સરકારી
ફત્તરમાં પોતાનું નામ નોંધાવી આ-
વનાર ગરીબને દર મહિને એક રતલ
મીઠું મફત આપવું.

પાણી એ અશુદ્ધ હોવાની રીંઠા લય
તો ઘાડું નાછૂટે એવ સિદ્ધર કેમ
નાખી લેવું. અશુદ્ધ હરી તો એ દુધિયું
બની જશે.

સ્ત્રીવાદની દબી, કૌટુંબિક સામાન
વચેરેથી નીકળતો સિદ્ધર વેપર આ-
પણે ફેરી રહ્યો છે. પણ રંચકામ કરતાં
કરતાં એકે વખત આકાશી દેવાનું આવે
તો જામને એ સિદ્ધર વેપરમાં લંબી મૂ-
કવાથી તે સુકાઈ નહિ નવ. એજ અરિયસ
મુખી પણ સ્ત્રી રાકશે

મલાકાવ્યો • આગાડી • ચાંદરાણું

ના લેખક

ચન્દ્રવદન મહેતાનું

એંશી વિદ્યાર્થીઓ આથે પોતે જાતે જે
વાર લખયેલું, વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી
તદન નહું નાટક

ર મ ક ડાં ની દુ કા ન

ત્રિરંગી પૂરું • ત્રિરંગી અખચિત્ર • મોટા ટાઇપમાં • ૦-૧૨-૦

દેા ઇ પ જી જી ક સે લ ર પા સે મા ગો

નવચેતન

એપ્રિલ : ૩૬ના અંકથી દર માસે
૧૦૮ પાનાંનું વાંચન તેમજ
અનેક ચિત્રો આપે છે

આ નવા, દળદાર ને આકર્ષક
'નવચેતન'ના જરૂર ગ્રાહક બનેા
વાર્ષિક રૂ. ૬૦ હિંદ બહાર રૂ. ૮૫
છુટક રૂ. ૮૫

'નવચેતન' ઑફિસ
૨૫ પોલોકરૂટ, કલકત્તા

ટૂંક સમયમાં બહાર પડશે

લગ્નોત્સવ

વિવાદવિધિની ભાવનાઓ તથા લગ્નશૃંગારી
સામગ્રી અપતરણો વગેરે સહિત

કતું દેસાઈ કૃત

લગ્નપ્રસંગનાં પાંચ
નવાં આલેખનેા

ગુજરાતી પ્રકાશનોમાં અપૂર્વ

૧. આમાં અતિશયોક્તિ નથી.

આ અર્થોંડિ ગુજરાતી સાહિત્યમાં અજંતાની કલા પર એક પણ દ્રવ્ય તંત્ર પુરતક પ્રકટ થયું નથી. સ્વિ-શંકરશબ્દજ જેવાનેદાથે અજંતાની કલા પર એકેએક મુદ્દાની ચર્ચો કરેનો, વિગતથી લખાએત્રો વિસ્તૃત પરિચયલેખ, અને કાકા-આલેખ કાલેલકરની કલમમાંથી આવેલી અજંતા કલમના એક ઉત્કૃષ્ટ ચિત્રની પિછાન એ એની લેખનઆમત્રી છે.

૨. અને ચિત્રોંથી તો એ, ભર-ચક છે. નવ ત્રિરંગી ચિત્રો એનાં પાનાંઓને ફગમય કરી દે છે; આટ્ટે પેપર પર છાપેલાં ચોળ પાનાં ભરીને અનેક એકરંગી આલેખનો, ફેટોગ્રાફ વગેરેની સમૃદ્ધ સામગ્રી એમાં સભર ભરી છે; અને પાને પાને અજંતાનાં ચોળનોનાં રેખાંકનોની કલાત્મક છાંટ, મન પર અજંતાના વાતાવરણના સંસ્કાર ફેરી રહે છે.

૩. ખરેખર કલાત્મક પ્રકાશનોમાં એ અનન્ય છે.

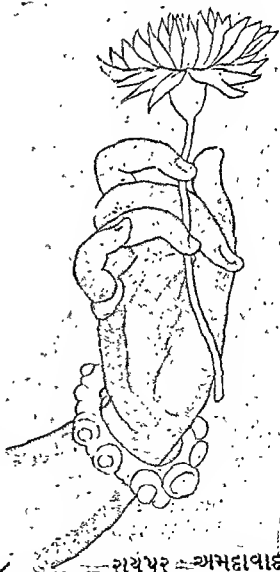
દોઢ રૂપિયાની કીમતમાં, અજંતા ઉપર, આટલી સમૃદ્ધ સામગ્રી વાળું એક પણ પ્રકાશન આજ લગી અંદાર પડ્યું નથી.

કીમત રૂ. ૧.૫૦

અધિકૃત પ્રકાશન ૧૯૫૦.

અજંતાના

કલામંડપો

કુમાર કાર્યાલય • ૧૪૫૪

રાયપુર - અમદાવાદ

કુમાર

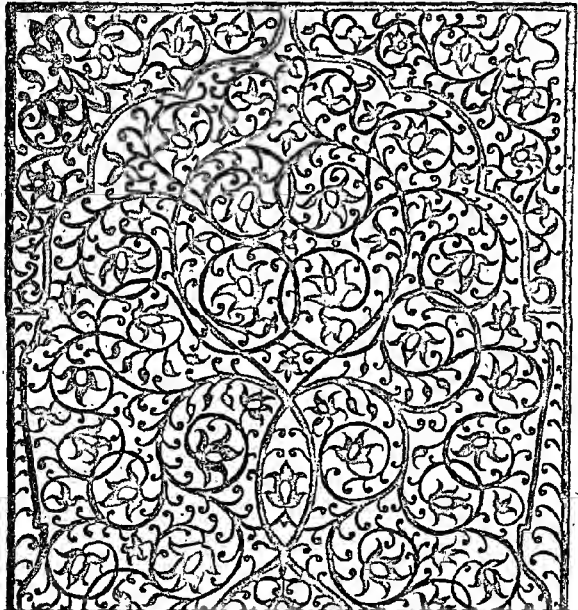
૧૯૪૮

૨૬

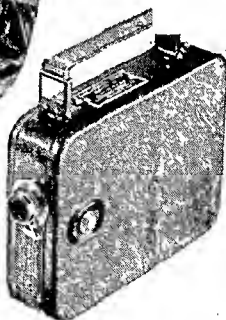
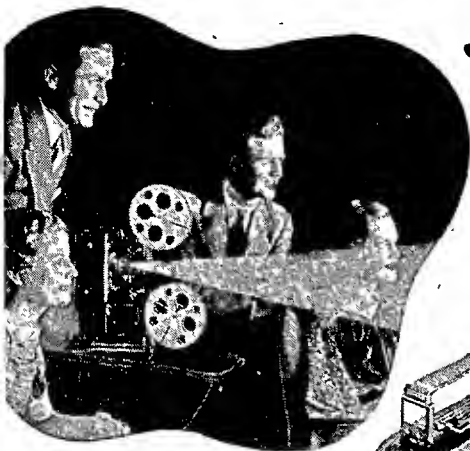
વંશી • પ્રવિશક રાવેળ

સંપાદક • અમુભાઈ રાવળ

ચિત્રા હાલના નાગરિકાનું માલ

પછી સાંજ કંટાળાભરેલી કદી નહિ રહે

માફ જ ચેલેન્જ, કાયરેક્ટ કહેવું ને લીધેલું મીનેમા તમારા પોતાને
ત્યાં જ હોય તો આંતરે બહાર નીકળવાનું તમને મન પણ ન થાય.

મીને-કોડાક' એક્ષટથી તમારાં પોતાનાં જ ચિત્રો, અને તે જે નજીર
માં નીપજતવી, તમે જ બધી રમજ મેળવી શકો. મીને-કોડાક' એક્ષટની
પૂર્ણ પદ્ધતિથી ફિલ્મનું એક જ રીલ ચાર સુધીનું કામ બાપે છે, એટલે
લીધેલો દરેક શોટ તમને પાંચ આનાથી જે એક્ષટી કીમતે પડે છે!
એ તમારા પોતા માટે, કુટુંબ માટે અને મિત્રો માટે ખરેખરો રામ-
મને અખૂટ આનંદ આપનારો શોખ બની રહે છે. તમારે ત્યાંના
ડીકર પાસે જઈને મીને-કોડાક' એક્ષટ અને તેની કામગીરી
વાનું તેને કહો.

F 3.5ના લેન્સવાળા મીને-કોડાક' એક્ષટ
કોડેક્સ રંગની કીમત માત્ર રૂ. 125, F 2.8
અને F 1.6ના લેન્સવાળા બીબ કોડેક્સ
કીમત રૂ. 155 અને રૂ. 335. તમારી ફિલ્મ
પ્રોજેક્ટ કરવા માટેના 'કોડાક' માપક
માં સરળ અને કીમતમાં જે સરતા છે.

કોડાક લિમિટેડ (ઈન્ડિયા લિમિટેડ) મુંબઈ • કલકત્તા • લાહોર • મદ્રાસ

રજુઆત

હેલ્થકાં મારા પૂર્વે 'કુમાર'માં આવી ગયેલા 'અવનતી'થી હરહારેનાં વાંચનારાઓ કાકાસાહેબની કલમનો લાક્ષણિક પ્રસાદ નાંદે બુઝ્યા હોય. 'વરોપકારાચેમિદું સારીમ્' એ રાત ઉઢપોપનાં પાણી ઉઠાવે જતી 'સેવાનતા' રાવીંગે આ અંકમાં એમણે કરાવેલો પરિચય પણ એવો જ સહેલો બહારો. (૧) કમાલના ચરિત્રના ઉત્સાહમાં, નવી રાષ્ટ્રીય સરકારના પ્રચુપ નીમણા પછીથી તે આજ દિવસે સુધીનું એનું અવનતીય રહ્યું થાય છે. મુલમનીને ખિતાબનો નાશ કરી, ધર્મનાં યતિઓ ને અરબી ભાષાને ઉચ્છેદ કરી, આજના ઉર્દૂ અને તુર્કીયવને એણે ને કશાએ પહોંચાડ્યું છે એનો પર્મ એથી પામી શકો. (૨) આપણા ઉચ્ચગત્તાં અહરતનાં અંગે યાજી, હિંદને ફરેલે બજારી રહી તેનું શોષિત ચૂસતી અનેક પરેશી વસ્તુ. આ આપણું ધ્યાન જ નથી ખેંચતી. એનાં સાબીકાએની ખીખાંસા પછી, આઅંકમાં એનું નફાન સુચવેલું છે. હિંદને લાગુ પડેલા એ પડાવણાં આદે સ્વાસ્થી રીતે તે આપણી ભેટોપોચી સંસ્થાઓ જ જ વાખતાર હોઈ, તેમજે સેવા ચરતા માર્ગની એ એમાં જણાવત કરવામાં આવી છે. (૩) 'કર્મજી' અને 'અધિકાર' ઉપરાંત ન. પંચર એમની શ્રેષ્ઠમણાના આ હપ્તામાં ઉત્તરજીવનના સરપ્રદેશનો અને આપણી જાણી તેમજ પ્રવાસી એ એ પક્ષિએડિનો ને ફગલેથી પરિચય આપે છે તે આપણા ફેસ પ્રત્યે અરિમતા પ્રેરે તેવા છે. (૪) કાંઈ બુદ્ધિ. અને કુર્મીને લઈને કુમારઅવનતી અવનતીયક જ થતા પામતી મફકલને 'મુ-વાલીની' વાતમાં નિષ્પરવામાં આવી છે. (૫) આગમેદતમાં તમે બને કદી ન પડવા દો, છતાં આ વખતનું 'અવનતી પરીક' વાંચનાં તે બંને નવો બને જ એના જ દિગા સાહેબ, ને કક્ષાન રાખે એવું કરના એ એનું વંચકામ નજરાવકાં હિંદી મકલ-માગનાં પાણી વાંધી રહ્યા હો એમલાઓ. (૬) મોઢા જ સમય પર અવસાન પામેલાં મારાં શાનકોસાના રમિયાં છે. એથી જ પંકડે છે કેકરનું 'આધિકારી'માંનું ચરિત્ર હોઈ કેરવું પ્રસિદ્ધ રહ્યું જ છે. અને એ જ વિભાગમાં: 'કુમાર વિસ્તારીઓ'નો હોમ તે આપણા સુખસાના કોમાર્ગ ને એની વિભાગીય અનિબાને પડકારણે રહે છે.

ચિત્રો	સાહેબાલમના દરજાની નાળી અલ્પાસની બારી (પ્રાર્થના) શીનમરનો જલમાર્ગ (ફોટો) નર્મદાતીરે (રેલવે) ફોટોગ્રાફી હરીફાઈનાં ચિત્રો	અનલસ ૧૧૬૧ સેવક ૨૮૮ સંસ્કારાલ પરીખ ૨૮૯ પ્રખ્યાત યાજી
કાવ્યો	એકલવ્યની ગુરુદક્ષિણા મનોરથ	'અવલ' ૨૮૧ વિશ્વકોશ ત્રિ. ત્રિવેદી ૩૦૩
ચરિત્ર	આત્મક મુરતોડા કરાણ	અશોક હર્ષ ૨૮૬
વાર્તા	જીવારી	" ૩૦૫
લેખો	રોગાનતા રાવી પરેશી વસ્તુઓનું પ્રદર્શન માણસ કાલિયાં અને જાણકી (વનવનગરનાં વાસી) 'વનેચર' અવનતી પરીક	દત્તાત્રેય જાલકુબાઈ મહેલકર ૨૮૮. દરિદ્રજી બારા ૨૯૭ ૩૦૪ ૩૦૫ પ્રજ્ઞાસા માધી ૩૨૧
વિવાહો	માતી નવલે નિસ્તારાદનો યોગે (કિર્તીસરનાં કાકા ચિત્રો કમાક ક) આ મંદિરો (સ્વપ્ન) અને એની મનિસા ફોટોગ્રાફી વિભાગ ધર જાળીને આમ જણાવ્યું દેસાણ વાલજી પ્રેમિંદજી અંજુવળ (જાણવિભાગ - કાવ્ય) માણકી ઉંડું પાનું	૨ મ. સ. ૨૮૫ ૩૧૦ ૩૧૨ ૩૧૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૬

કુમાર - જાણકાઈ વાળાં તેથી અને પ્રકાશક - વિશ્વકોશ વાળાં: કુમાર પ્રિ. દરી કુમાર કાર્યાલય ૧૪૫૪ ગણપુર અમલકાકાં વાર્ષિક લગભગ ૧, ૬, ૧૦-૧૨-૨૩: ૭ માર્ચ લગભગ ૧. ૩: ૬૫૪ લગભગ ૧૦ અવાળાં કુમારનાં એકમો - આજ, આર, કે.કી. કાંપી, અને ની. જમનારાણી કાંપી-ત્રિ-સેમ-સીકે અને જાળનાં મોઢા એક-૬ વાળાં પ્રપત્તિ-પ્રિન્સેપલ-દી

કુમારમાંનાં સર્વ લખાણો ચિત્રો અને ફોટો કાપી ફાળેથી વસિત છે

વિદ્યાર્થીઓ, વેપારીઓ, વર્ગીકૃત અને બીજા મનુષ્યો કાર્ય કરનારાઓને યોગ્ય સેવનથી આબરવણ લેવું યોગ્ય છે
નાનાં-મોટાં, માંદાં-સાજાં, નખળાં-સખળાં સ્ત્રી-પુરુષ, સૌ કોઈએ એવું સેવન કરી શકે છે

તમે વાપરી જોયું છે?

કેસરી જીવન ઝંડુ

મહારસાયન

રસસિદ્ધર, અશ્વક, કેસર, કરતુરી અને બીજાં દીપત, પાચન,
તથા પૌષ્ટિક ઔષધ મેળવી લીલાં રસદાર આમળાંમાંથી બનાવેલું
સુશોભિત સુવાસિત સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક સ્નાટણ

તેનું નિયમિત સેવન
લાંબું આયુષ્ય તથા સારી
રેખવ્યવસ્થિત આપી શરીરમાં
બલ, તેજ ને ચેતન પૂરે છે.

કીમત

પા રતલના પાટના રૂા ૧૥
અરધા રતલના પાટના રૂા ૧૥૫
એક રતલના પાટના રૂા ૫)

કારખાનું:
સયાનરોડ
મુંબઈ-૨૩

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટિકલ વર્ક્સ લિ.
અમદાવાદના એજન્ટ-ભોળીલાલ શ્રધર્મ-ગાંધીરોડ

કુકાન:

જૂની મદાજન પાડી
મુંબઈ-૨

મોડિફ આપી વળતે. બહેર બજાર 'કુમાર'ના નામથી ટની એટલું જણાયને

4711. Rhinegold

Eau de Cologne * Perfume

“રહિનગોલ્ડ” પર્યુમ ઝોની દિલચસ્પ

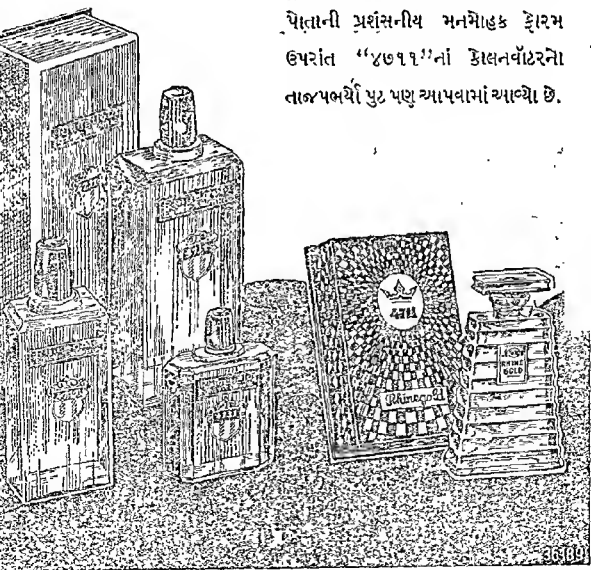
આહ્લાદકતાથી સુગંધ બનાવી દે છે.

“રહિનગોલ્ડ” કોલનવૉટરમાં તેની

પોતાની પ્રશંસનીય મનમોહક ફોરમ

ઉપરાંત “૪૭૧૧”નાં કોલનવૉટરનો

તાજપભર્યો પુટ પણ આપવામાં આવ્યો છે.

હોમિ જૂન મહિને

ઝાંઝવાનાં જળ (નવલિકા) શ્રીકાંત

ગૃહપ્રવેશ (નાટિકા) નમોનદાસ પારેખ

સંસ્કૃતિનું સંગમરથાન (વ્યાખ્યાન) દાગોર

વીર મેઝીની (છવચરિત્ર) વ

કલ્યાણમૂર્તિ (ચાલુ નવલકથા) સોપાન

આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનો બા. વિદાસ

આપણો દેશ (આંકડાઓ) જો. કમદાર

રાસુનું ઘર (નવલિકા) જ

તંત્રાની વિચારમાળા જ્યસુંબ મહેતા

માંદગીનુ મૂળ (કેષ) કાન્તિલાલ ગાંધી

ગૌરીનાપતિને (એક પત્ર) પ્રબોધ

આ ઉપરાંત ઇન્દુલાલ ગાંધી, સુન્દરમ,

-પૂનલાલ, મોહિનીચંદ્ર વગેરે પ્રસિદ્ધ

કવિઓનાં કાવ્યો, કવિતાની શ્રેણીમાંથી,

અભ્યાસપૂર્ણ નોંધ, જીવનચરિત્ર, અવ-

લોકનો અને ભાવના વગેરે આવશે

અમારી વિનંતિ છે કે 'હોમિ'ના દરેક

અંકને ધ્યાનપૂર્વક જોયા વિના મૂકી ન દેશે

દર મહિનાની દસમી તારીખની અંદર પ્રગટ થશે

જોખામાં જોખાં એસક પાનાંનું વાંચન અપાશે

વાર્ષિક લઘુગ્રંથ રૂ.૪૦ - પરદેશમાં શિલિંગ ૧૦

ગ્રાહક થવા માટે આજે જ લખો

હોમિ કાર્યાલય ડેન્સો હાલ કરાચી

કુમારોને માટે

આજના આગોહારના પ્રશ્નોને ઉકેલ

કરતી આ નવલકથા કુમાર-કુમારીઓ-

ને પોતાના કર્તવ્યનો શહ જતાવે છે

દિને શ

આમજીવનમાં સ્વર્ગ ખડું કરનાર આમસેવક

દિનેશ પોતાની મેઝી સાથે શહેરના વૈભવ-

વિલાસ છોડી આમપુનરોદ્ધારમાં જીવન સમર્પે

છે અને આમડંબોમાં કેવાં અનિષ્ટો છે તે

જાણી તેમની સેવાના માર્ગો મોકળા કરે છે

પાકું પૂઠું • પૃષ્ઠ ૩૫૦ • કીમત રૂ. ૫

જગતના જાણીતા અને સ્વાતંત્ર્યને પાગેલા

અગર સ્વાતંત્ર્યપંથી કે તેને કિનારે ઉભેલા

ઉત્તર રાષ્ટ્રોના, આરંભકાળથી માંડીને અર્ધ-

શીત મમય સુધીના આબ્યામનિદ, સ્વતંત્ર

દષ્ટિનિરુધ્ધી શુજ્ઞતાના જાણીતા વિદ્વાનોને

દાથે તૈયાર થએલા પ્રતિદાગ્રંથો

ઉત્તર રાષ્ટ્ર ગ્રંથાવલિ

કાગ આપવાની યોજના જાણ્યા માટે

મે પૈમાની રીકોટ મોકલી મગાવે

પરાધીન રશિયા

(તૈયાર થવા આવ્યું છે)

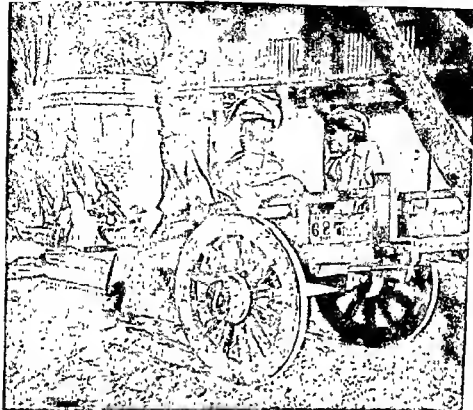
બીજું પુસ્તક

સ્વાધીન જાપાન

(જપાય છે)

જીવનલાલ અમરશી મહેતા-અમદાવાદ

જીવનલાલ અંન્ડ સન્સ • મુંબાઈ-૨

કોટોચોફી હરીફાઈનું ચરિત્રામ

સ્થાન: 'કોટ' (કોટ) — આજે ૧૫ મી સપ્તાહ (અમદાવાદ), બીજું કલામ: બીથે: ૩૫૫ બાજુ, 'અડે' — આઠ સૈયદ અદમદ (૩૫૫), પદેનું કલામ: ૧૫ મી બાજુ, 'તાડેદન' — આઠ કોટોચોફી રેલી (અંક ૧૫૫), બીજું કલામ.

ગ્રહયાત્રી બારી
 ચિત્રકાર: જગન્નાથ ગવૈય
 (શૃંગાર કલાસંઘ ચિત્રશાળા)

જે. ૧૯૯૩

‘કાંઈ નહિ, ગુરુ, કાંઈ નહિ; ભલે લીધા તમે અંગૂઠો આમ !
જેજે ને લેશ ચક્રાવી હું અંગૂઠા વિના થે માહરે’ કામ.
જેર જોને મને આવતું, આવતું તું એના કરતાં જમણું રહેજ,
સુક્રત થયો તમ કષ્ટથી, નહવર દેવું જો શિરપે વાળતું રે’ત.

આજ પ્રભાતે તમે લઈ દક્ષિણા, પળીયા હસ્તિનાપુરની વાટ.
પાછળ પાછળ જકસં ઘેટાં ચી ધોરવ પાંડવ કેરી જમાત
ફેદતી નાચતી દોડતી દેખીને આંખડીઓ મારી નીકે ભરાય,
સાજનાં જાળ આ લીલકુમારનો હાથ કપાવીને કાં ખુશી ચાય?

જાણું તમારી તો ઇચ્છા ન’તી જરી આશાઓમાં મમ અંત્રિ દેવાની.
જ્યારે મેં તમને વૃક્ષને છાંયડે મારીની મૂર્તિ તમારી દેખાડી,
ત્યારે કેવી તમ મુખપે જર્વની લાલપ આવી હતી સરી રહેજ,
શિરપે ગાહરા દાદિ પડી તમ, કામળ આશીરવાદની પેઠ.

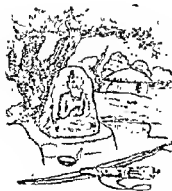
ધીરે ધીરે તમે સ્નેહથી પૃથ્વી’તી સાધનાની મારી સઘળી રીત;
કેવી રીતે હું તમારી જો મૂર્તિમાં નિધર કરી મમ અંત્રજ ચિત્ત,
શીખ્યો હતો ગધી વિદ્યાઓ જે નવ શીખતી કો દિ’ શિખાય,
સત ને દિવસ શ્રમ કર્યા પછી અંતરમાં જેની જાળખ થાય.

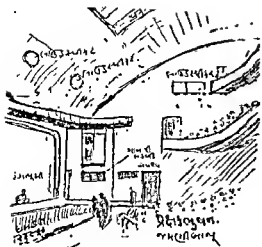
દેખી તમે મારી વિદ્યાતણી પરિપૂર્ણતા વિદગ્ધ પાત્ર્યા’તા રહેજ,
જ્યારે મેં જ્ઞાનના મુખમાંથી મારાં શર જેથી લીધાં, ને લગીદેક
ઈન્ન જોને નવ આવવા લીધી, ને ભસવા લાગ્યો જો જોરથી પાછો,
ગુરુ તમારાં નયનમાં ત્યારે મેં દીકો’તો હર્ષનો છાંયડો આપ્યો !

કાં જે, ગુરુદેવ, હું તો હતો તમ વિદ્યાવૃ વાહન માત્ર,
મૂળ તો શક્તિ તમારી જ સઘળાં અલવતી મમ માત્ર;
માતપિતા જેમ જાળક જોઈને થે જતો હર્ષથી ઘેટાં
તેમ ગુરુદેવ, દેખીને ગુરુને અણુ જે હર્ષનાં આંખે જરેકાં !

કિંતુ તમે જ્યારે પાછું ફરી જોયું, દીસં જ્યારે પેલા સર્વનાં મુખ,
ઠંધિયાંતા અગ્નિજો જાળી કયો હતો અંધને જ્ઞાન કુરૂપ.
સ્વપ્નમાંથી તમે જાગી જાગ્યા ત્યારે, સાંભળું સન્નગુરુ તમે મોટા,
લીલકુમારની બહિરને વશ થઈ તમે સત્યને સ્થાપતા રે જોટા.

સન્નકુમારને સજવાને સજ વાપરવાની હતી તમ વિદ્યા,
કોરવ-પાંડવ જાણતાં જો તેથી મંજવણુ તમ જોઈને રીઝવા.
દીધું હતું તમે જોમાંના ઝાકને વળુ ફરી દેવા સર્વથી શ્રેષ્ઠ
શિષ્ય તમારો, હવે કરો કેમ સજો જોતે લીલકુમારની લેહ ?

ન્યાયના યોગેશ્વરની રચના સમજાવતો નકશો

પંથો ક્યાં બોલાય, કઈ રીતે બોલાય તથા કોણે વગેરે તાલ-
બદલ અને કલાત્મક રીતે જોવાનું મળ્યું એટલે તેઓએ અનેક
ન્યાયની મિત્રોની લાક્ષણિકતા એકદમ સખલઈમાં એકિતારા-
એકે એકે કઈ બાદીઓએ લાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તે બધા
આ નાનકડી નર્તિકાએ અનેક રીતે અગમ્ય કરી પ્રત્યક્ષ
કરી બતાવ્યા પછી પછી જાનુના ઓત રાત્રે થયા ત્યારે અજબ
ભૂમિથી એ નર્તિકાએ ઉપરના કોમિનો બદલવા માંડ્યા પહેલા
|| આગળે જે સમજ ન પડી કે કેટલા કોમિનો તેમણે પહેર્યા
શે ! પણ સમજાય ત્યારે બતાવે પછી એણે બદલી બતાવ્યાં,
તા અગઉથી તે કળી જવાનું મુદ્દેસ હતું

આમ, આજે એક પછી એક ને પ્રયોગો બોલાવેમાં વચ્ચે
ચ અને અમેરિકન નૃત્યોના પણ સુધર અનુકરણ હતા વચ્ચે
હારરલીઓના એક પ્રસંગ, નૃત્ય અને પાતંગી મૂશળી-
પે જેથી એ બધામાં ઓકરીઓએ જ સ્વાગત સંજ્ઞા હતા
તોમાં કંઈક એવું હતું કે નિર્દોષ માણસોને કૂતરાથી લૂંટી
ઓ હંમત બળ્યા છે બોલામાં તેમની નજરે આવતુંમિ
ભવતી દેખાય છે, એટલે બધાને પોતાના કરતુક ઉપર અફ
કેસ માય છે અને પડેલા કેડીઓને ઓડી દઈ, જાનુઆરને
પર્ષણ થવા ચાલ્યા બધા એ, એ બધામાં કૂર કેનાદ, નેના,
હાંડુનુંક ના વગેરે બોલોની ખીસવળી છાપ પાડે એવી હતી

નાટકની સાથેસાથે જે બાલસમુદાય કાળ કરતો હતો તેના
લાક્ષણિકો જોતા તેમાં યુવાનોને જાનરે જોવામાં યુવકયુવતીઓ જ
હતાં. તેમની વચ્ચે કોઈ રૂઢ કરતાં વજનોવજત આગ સૂચના
આપતો નજરે પડતો. પછી સંગમ્યુ કે આ બધા પ્રયોગો
બીનબંધાર્થો મંડળે તરફથી કરવામાં આવ્યા હતા નાટક
શ્રદ્ધની બહારના મેદાનમાં આમે કેટલીક પ્રેક્ષક બાલિકાઓને
તેમની એ સખીઓ સાથે હસાહસી કરી ગમતી જોડે તે જ
પ્રમાણે જુવાનોને તેમના મિત્રો સાથેથી આપવા હતા અને

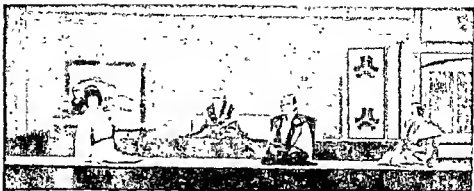
તો બધાની બાધા ન બંધીઓ એટલે બહુ સીને મા જોનારે જોવા
વેલાં, પણ જીવન સાક્ષાત્ સામે હતું તેનો મોટો તફાવત હતો
તા કો રાજ્યકા

● ન્યાયનાં જગાર એક પણ પરદેશી તાકાસનુકનું નામ
નહિ ગયું. કોળિવાસી હિંદી વેપારીઓમાંથી ધન્ય તે કસ
મોડે બદલતો તાકાસનુકનો એક પ્રયોગ જતો નહિ કરવાના
નિયમવાળા છે કોળિ અને બોસાકાની વચ્ચે નાગોનોમીબાથી
રેલવેનો એક ફાટો બદલાઈને તાકાસનુક તરફ બધા છે બાગ્યે
જ આરંભે કલાક લાગે છે. કોળિથી સીવી તાકાસનુક જગતી
આગેથી પણ મથવાનો સંભવ.

તાકાસનુક મૂળ તો એક મોટી નંબીર છે. તેના માલિક
ત્યાં આ નાટ્યશૃંગારી ચોળના કરી ને ન્યાય ઉપર તેની મોટી
અસર કરી છે બને હવે તો ટોકિયોમાં પણ બીજું તાકાસનુક
થીએટર જમાવ્યું છે ન્યાયાની દરેક સંજ્ઞાની વ્યવસ્થા અને
ચોળવામાં એક બીજી એ દોષ છે કે તે માગ્યે જ પ્રમતે ચોળ-
રૂપ હોય છે. ખરું કહીએ તો તાકાસનુક કન્યાઓને માટે લલિત-
કળાઓની એક વિભાગીક છે નૃત્ય, નાટ્ય, વજાન્ય, અભિનય,
સ્વાંગ, સંમીન, તાલ વગેરે રૂઝબૂમિત અનેક કળાઓ. શી-
ખવવાની ત્યા મોટી માળા છે ઉપરાંત ફોટોગ્રાફી, ફિલ્મિંગ
પણ શીખવાય છે. ન્યાય તેમજ કુદરતના તે કળાઓના
બહુ જાણી ક્ષાએ પહેલેલા નિખળાવ વિદ્યાર્થકોઓના દાંધ નાથે
સેક્ટો ઓકરીઓ પોતાની શાળાના અલ્લાસકમ જોડે અહીં એ
કળાઓમાં નિખળાવ બની રહી છે એમની સંસ્કારણ ગિર્વાદ
માટે આ યોગેશ્વરમાં દરરોજ ૧ મી ૫ મુખી નાટ્યમંડળ એક
પ્રોગ્રામ એક મહિના સુધી ચાલુ રાખે એ, બીજે મહિને મંડુ
પ્રોગ્રામ લઈ બીજી મંડળી કામ આપે છે આ પ્રોગ્રામો સા-
ચ તવાને સમજાય ત્યારેમ જેટલી ઓકરીઓના તાલીમ પામેલાં
મંડળો છે ને કેટલીક તો 'સ્કાર' પગીએ પહેલેલી છે. પણ તેની
વાત બાહુ સખીએ તો ધણીબરી ઓકરીઓ પાઠગથી આ કળા-
ઓના શિક્ષણની મોટી કસ છે અથવા પોતાના ખાસ સાંખ
ખાતર એ કળા ચાલુ રાખે છે. ધણી ખાનગીન ધરની કન્યાઓ
એમના જોડાતાં સંસોહ ધરતી નથી, એવું એક કસરતુ તો બધા ન-
ની સામાજિક સજ્જતા છે નારીના તરફ ત્યા કોઈ ટેકાએ
કસરત, મરકરી કે ચોપા બહેર નચાઓમાં તો શું પણ નાટકના
અભિવ્યવસાય પણ નથી, તેમજ પ્રેક્ષકોનું મીન અને ભાવા-
ભક્ત્ય એમની કળાને ઓર આશ્રય આપી રહ્યાં છે.

તાકાસનુક યોગેશ્વરમાં પ્રેક્ષકોના જુદાજુદા નર્મો નથી,
તેમજ રિફ્રેક્ટ ફી પણ સાચ નહાય છે; માગ્યે જ આના
થાય. એક પ્રોગ્રામ આપો મહિને ચાલુ રહે, છતાં રિફ્રેક્ટ
માટે ત્રણવાર ફરિસ આગકથી જોવવાનું ન કરી દોષ તો
છેતારે જે જગ્યા મળે તે નિમત્તથી લેવાની. તમે રિફ્રેક્ટ ખરીદો
તે ઉપર જ તમારી જગ્યાનો મંતવ દોષ જ. તાકાસનુક

ઓ જો તો કું
નાચનાં નાંચાની
નાટકમાંનું એક
દરબ

સ્ટેશન આગળ કેટલાક નવાનીઆને મેં આપી રીતે યેજ-
નેલા ડીવા નંબરની ટિકીટ ઉપર વેચાર કરના પણ જોયા.
પરંતુ ધીએટરની બારી ઉપર જે બાન નદિ જ. થીએટરની
આસપાસ એક સુંદર બગીચો છે તેની પણ જુદી ટિકીટ
હોય છે. આખને વખત થોડો હતો, એટલે બગીચો ભરી
ઈઈ સીધા થીએટરમાં ગયા. સ્વિચાર દતો એટલે પાંચ ત્રણ-
ના પીળાં બેસમા અમારે બેઠવાનું હતું. સ્વિચાર ચિત્રાપ
જાતનો એક જ બેસ રહે છે. થીએટરનું મકાન બહુ જ વિસાળ
હોવા છતાં માળસો એટલાં બધા દતો કે ડીવા રહેવાની
જગ્યા પણ માડ દેવાય. પહેલો બેસ ખૂદો થયો તેના માળસો
પાઢાર નીકળી ગયાં અને નવી વારની છાં તેમજ અમે બંદર
પેકા નવાનની આસ જનતા ત્યા કીબસાઈ હતી પણ કે છાં
તરફ છીટ કે આપાનનું ત્યા નામ નહોતુ બધા દરખાબ વણી
પ્રેક્ષકોને બંદર લેવામાં આવતા અને તેમની ટિકિટ પ્રમાણે
ક્યાન બવાવનારી રવંસેરેપિકાઓના તથા બંદર પૂર્યા જ
કરનાં. તેમનાં ચિત્ર અને કાવકાઇ નવાનની કેળવણીનું સુંદર
પ્રતીક હતો. અમે ચારમાં બેઠા દતો, પણ અને મહેમાન
તરીકે સહ જનારાં મિ કાદારી અને તેમના મિત્ર મિ. સી
બાલકૃષ્ણે સોળી આગલી દારની એક ટિકીટ માસ્ર અટકે ફાંચલ
પાડી હતી. એના સાદા સજ્જાને પણ મેં પૂરુંમ બિરોહાળની
વધુ સરજતા આપી

રંગભૂમિની રચના

■ અંદર જના જ સમયગ ૩૦૦૦ માણસની એકઠાણુવાણું
પ્રેક્ષકસુગમ અને સામગ્રી દેરામી સરવકામથી સહેલી ચિત્ર-
મગ જવનિશ આખા વાતાવરણને પરગતા બનાવી દેતા
લાગ્યાં. નવાની રંગભૂમિનું આમુખ એમંકુ કે કાચાછવાણું
નાથી હોતુ કાચાઈ કરતા પદોનાછવાં તે સમયગ તજ-
ગજું અને એક મોટી વરસાળ હોય એવું હોય છે. કાચાઈ
૧૮ કે ૨૦ ફુટની તો હતી, પણ આટો પદ જહુ વિસ્તારમાં
હોવાથી આખો દિગ્ગી બેજાની ન રહે તેમજ બે બાજુ, પ્રેક્ષકો
નુંમે તેમ બાસકું હોય છે. ધબ્ધીવાર પુના તેનાંથી આવે
તે અપાત તથા છે. જવનિશ વરના દેસથી બરતકમી આવ-

નવા રંગ અને રૂપોનો સુંદર મેળો બનાવેો હતો અને તે
પણુ તાકાસાણુકાની કલ્પિતી કન્યાઓનો જ તૈયાર કરેલો.
જવનિકાની આગળ જ પ્રેક્ષકોના અમઆવામા વાલમખૂંડની
એકઠાણુ હતી સમયગ ૪૦-૫૦ માણસો જે વર્ગમાં હતા,
પણ તેમની એકે નીચા પડતા ખાડામાં હોવાથી કાઈનું
માથું નજરે પડતુ નહોતું, તેમ જ ત્યાં કોઇ છે એની બજારે
પડે તદિ કોની રીતે તેમનાં માછકકાઈદસ (જરૂરી કાસાની)ની
એકઠાણુ હતી.

કો વાગુલમુદાવતા બોલરાગાથી ઓગણીફાવેના તાર
આખા થીએટરમાં રેક બાજમાં પથરાયેને સુખ રાજીલાં
સાકડરપીકરે સાથે બેઠેલા દતો કો થીએટરની ખીછ કો
ખૂટી કો હતી કે તેમાં થાંમરો એક પણ ન દતો. નાથે
કે કપર બધે વધીત રી-અપાકેરેટ સીએન્ટ કો-હીટની લોખાની
ચવાનીથી બાથેમું છાપું અને માગ તરફ જાયર કદો તો લાગારી
મજરને અટકાવનાર એકાદ કાવસનું કોપનું પણ ન હોય.
રેસાની બધી બીંતની સપાટી સાથે જડેલા કાચમાથી દેખાની
હતી એ ચવાનો કાચ ખવાલ માથેના એક ઉપરથી મળેો,
બાજી બે રગસા, જાનિ અને પ્રેક્ષક વાતાવરણુ તો કલ્પમાથી જ
માણુ લેવાનું મરીજ કે વરંમર, ચિત્તપ કે મરીયર, નેવારી
કે મલ્લર બધાંનો સજ્જામેળો ત્યા એક પેનિએ રસપામે
જગ્યો દતો, છતા આખર કે વિલંપાનું નામ નહોતું. પ્રેમાય
પાંચ કલાકને દતો, તેના પણ જુદાજુદા પ્રયેનો રહ્યું
થવાના દતો નવાનીને પરદેખના ક્રમમાં નાટયપાયેનો બાવ-
વાનો કોખ છે અને તેની ચેતપ દરર તે કદી રહે કે ત્યાં
માસને મુખ્ય પ્રેમાય કે-ય તપસકર બેલેકલા-ડર છુમાની
વિખવાન દુન કાકન્ટ મો-નીકિટાનું હતું તે-બાર જુદાજુદા
મયેઓમાં એકઠ્યું હતું. પણ તેની પૂર્વે જે નવાની રંગભૂમિને
પડવાસ જે પ્રયે એ દતો તેનું સદેજ જવાન ભણ્યું જરૂરી છે;
કમકે તેથી નવાન માટકોમાં પણ કેવી રચિ મારો છે તેનો
ખવાસ મળેો

પહેલો પ્રમંચ દતો ના-યવેસ બેંગેટમાં તે Diamond
Mushrooms લખ્યું હતું, પણ કયાપ્રસંગને અનુસૂય આ

મોન્ડીકિરો નાટકમાંનું એક દ્રશ્ય • મોન્ડ ગોના પદાભ્યુ કપર

તાલમજીની વિદ્યાર્થીનીઓ એલેક્ઝાન્ડર મુખાનું વિષ્ણુવાત કથાનક કાઢત મોન્ડીકિરો સમયે છે

નામ શુભચીત્તમાં કહું છું ભપાન ગોનાના કલકો અને અગ્રક-
ગોનું પથેવસાન કેવી રીતે લાગે છે તેનું જોમાં સરસ દ્રશ્ય છે.
તાકાસંગી સોહમન અને ગોળીસામે નામના બે મુદ્દાઓ
ગોનાના નોકરોના પાલકિયા પદ્ધતી પરસ્પર જોલના નથી
આકાશી નામના એક ગોરે તાકાસંગીની પુત્રી હીના સુરનું
સગવળ જોળીના પુત્ર સાથે કરી રીધું છે. બંને મુદ્દરોને
ખગર પડે છે કે તેઓ તો ગોનાના અણગમતા સુંબધીઓ

છે, એટલે ગોળીકોને એ સમ્રામાં
જોડાવાની મના કરે છે. આખું
યે પ્રદેશન સંગીત અને અભિ-
નયમાં જ આવ્યું આવે છે. કાઠ
ગોળીથી જોલનું કે આનું નથી.
માન વાણી પરંપરને અનુકૂળ
સ્વરો પૂરે છે અને પાત્રો અ-
ભિનયથી કથાપ્રવાહ એવે નય
છે એમાં ભપાની દારસંસાર
અને અવધારનાં બહુ મનેદર
દરેક જોવાના મળે છે. પૌરસવ
મનોદશા દિકરતાનથી ભપાન
સુધી કેટલી ગળની આવે છે
તેની પળપ્રતીતિ મળે છે હીના
સુર અને કમેનો શોક બંનેને પર-
શરની લગ્નની છે, પળુ વળીકો
ગાના કરી તેથી દવે સમાજમાં

સ્થાન રહી ન હોવાથી બંને જનમાં નાસે છે. ત્યાં તેમને કાઠ
અનભી વેલ અને ફળો નજરે પડે છે તે જોરી હરી અને બી
ખાવાથી છવનને અંત આવશે જોગ ધારી ખાવ છે. ઠાકરો નજરે
નહિ પડતા શોકો નોકરોને ધમકાવે છે. નોકરો અમરાતા શોધવા
નીકળે છે. માળાપો પળુ પાછળ નીકળી નય છે અને વનના દરેક
માં જાગરો ફળ ખાતા દોષ છે તે જુએ છે. નોકરો, પાતાના
જ પાથે આ બાંધું માને છે તેઓ પળુ જો ફળો ખાઈ નય
છે. માળાપો આવીને જુએ છે તો નોકરોને પકાતાપ કર્યો છે
અને જાગરો છવનને અંત લાગી રહ્યાં છે. એટલે દવે સસાર
કાના માટે, જોગ વિચારી તેઓ પળુ તે ખાઈ નય છે અને
પકાતાપ કરતાં મુત્યુની શાહ જેવા પરસ્પરની માફી માગી લે છે.
જોવામાં એક કહીશારે આવીને સમજ પાડે છે કે બી વેલ
ઝેરી નથી, પણ તુલ્યવેલ છે. ત્યાં તો તેની અસર સોને મળ્યા
ગાડે છે અને આનંદનુભવ કરતાં સૌ 'મુખી છેવટે' અનુભવે છે

બીજે પ્રવેશ એક જ પ્રવેશમાં આરંભ અને અંત પામે
છે. તેનું નામ જો નો તો કુ. જો એક મોટી સરહાર હતી.
તે એક પ્રાચીન મંદિરમાં કાળે દેવરનીના હસ્તાક્ષરે લખેલા
પુરાણા શ્લોકો જુસાથી નાંખી નવા શ્લોકો કથાનવાનો સંકષ્પ
કરે છે. આ શ્લોકોનાં ગાત્ર દર્શન કરવાને જ એ મંદિરમાં
દ્વરદારી વાત્રિકો આવતા. તેમને લાગે છે કે આ મળ્યાની કેર-
વવાથી મહા અનિદ યશે. પ્રવેશ બેધડે છે તે વખતે રાતની
સાંતિ હોય છે અને દેહકાંને અપાજ સાંભળીએ છીએ. થોડી
વારે દેહકાંના સ્નામમાં ત્રણ નાની નતંત્રીઓ જુદેજુદે ખૂંચેની
દેહકાંની દબે ફૂલી આવે છે અને રોડકનુભવ કરી જતી રહે
છે, એટલે સપાર પડતાં લોકો દર્શને આવે છે. ત્યાં પૂનરી
ફરિયાદ કરે છે કે આ મંદિરનું માદારત્વ દવે નહ થવાનું

કારણ એ નો તો કુ
એ પ્રાચીન આપ-
રોયોનો મારા કરવા-
નો છે. લોકો તે સાં-
ભળી વિરોધ કરાવે
છે અને દુધવાળો,
દૂલવાળો, વેપારી,
ભરવાડ વગેરે સુગં-
દુત્વ દ્વારા યોગના
મંદિર સાથેની પુરા-
ણી નંદોજ્જ્વાલીની
વાત ફરી વે છે. એ
નો તો કુને કાને એ
વાત નબંદે છે, પણ તે
મદ આપતો નથી,
આપણાં રસ્તે આ-
વતાં તેને એક જા-
લિકા મળે છે ને આ-

એ નો તો કુ નાટકનું એક દ્રશ્ય

નબંધાણે તે કહે છે કે કાલ એ નો તો કુંભના માણસે કોળેઠે-
ધરીના મોકી બદલી નાખવાનું નહોતું થયું છે અને તેની ચિતામાં
તેની માતા માંડી પણ મળે છે. કાનબંદે એ નવા પેઢીકાને કાંઈ
આદર નહિ આપે અને તેની તકલીફો કાંઈ નહિ અરીરે. એ નો
તો કુને ખાતી થાય છે કે પ્રાચીન મુખિના અફસાનું હાથવિધું
પ્રસંગમાં તે વાલ કરતો હતો અને તે કન્યાને ખાતી આપે
છે કે તે પોતાનો સ્વકલ્પ ફેરવે એ અખરથી લોકો ફરીવાર
મુશ્કેલીનાં નાટ્ય કરે છે. આ પ્રત્યેક માનના ગોશ્વકામાં અને
સમ્બંધમાં જે રૂઢિદ્ધ મોક્ષાણ અને કલામક રંગવિધાન
હતું તેનું વર્ણન કર્યું તો અસાધ્ય છે. જાણના ઇતિહાસના
પ્રત્યેક યુગના અભ્યાસપૂર્વક વેપાર કરેલાં આ પાત્રો પ્રભા
વચનમય પાકું બીજાં બળી રહે છે અને સુગોના મદદ સજ્જ
દરેકે રૂપે જાણનાની પ્રભાને કંઈક છુપવનાં આપતા નબં
છે. જાણનાનું રંગમુગિનું વિધાન પણ કંઈક નવીનતાઓથી
હોય છે. આમો એ વખત રંગ, રાગ, નૃત્ય, અભિનય અને
સ્વરંગી માઠી લહરીઓના વખત કેવી રીતે નીતી નબં છે
તેનું જાણ રહેલું નથી.

બીજા પ્રયોગ કાલંદ મોન્ડીકિરોનો હતો. દેરાધરદેરાનાં
વિખવાત નાટકો ઉપર જાણનાં આપણી નબં છે. શેક્ષપીયરને
તો તેમણે ધરમથક કરી નાખ્યો છે. આ નાટક રંગ દ્રવ્યથી
લીધું હોવાથી આપણાં જાણનાં દોષા છતાં એકએક પાત્ર અને
દ્રશ્ય રંગ રંગનામાં આપણું હૃદય. નૃત્ય, અભિનય, સિદ્ધિચાર
બધું જ સંભાળપૂર્વક રંગ સાગતું કાલંદ મોન્ડીકિરોની
માર્ગો તો ખૂબી મારી છે, પણ નાટકને અનુરૂપ કરવાને તેને
જાર પ્રયોગમાં કાલંદી દેવામાં આવી છે. પડદો લપકતાં

જ અપારં હોય છે. જાણના વારણમાંથી એક વિળા જગ્યામાં
છુપાએલી આપણી આપણી મચ્છે રાહને કાઢી રહે છે. તેના
દાશમાં એક સફેદ મટોરં હોય છે તે વહેરા આડે રાખ્યું
હોય છે, એટલે આપણે તેને મેટ રાહના નથી; પણ એ નાટ્ય-
કારની પ્રતિકાની મૂર્તિ જાણનાની છે, કારણકે નાટકનો
પૂર્વાપરનો સંબંધ એક શીત દ્વારા તે જાણ બતાવે છે. તેમાં
હવે સર વનારા નાટકમાં વાર્તા લખાઈ કાઢે છે અને પાત્રો
શું કરી રહ્યાં છે તેની વિજ્ઞાન હોય છે.

આપણી બંધારણમાં અલગ પડ નબંદે અને ફેરફારની
મનેરા ઉપર અજાણી ફેર છે તે વખતે મિત્રના રંગોનો મોજ
મોજો એકમંદ કાલંદ કાંઈ રાખ્યાં જ નબંદે છે. તેની
જાણના પછી જોઈએલા અવાજો અને છે હ પર્વ પહેલાંની
ફારિયા નામનો બીજો કેડી પાલતો પાલતો કાલંદની કોરડીમાં
આવે છે. તેની જાણનાની ભૂલથી તે નિશ્ચય થઈ નબં છે, પણ
પછી બંને પર્વે મિત્રતા થાય છે. હવે સરમાં કાલંદે ધરકા ફારિયા
પાત્રેથી થયું જાણ મેળવે છે. છેવટે તેના મરતી વખતે એ
જોતાની કાલંદીમાંથી સામી જાણના રહેલા જોતાના સુદ
ખજાનાની તેને વાત કરી એક નકરો આપે છે અને જોતાની
એક દીકરીનું રક્ષણ કરવાનું કહેને થરી નબં છે. મરેલા દેહને
દરિયામાં ફેંકી દેવા કોષણમાં નાખેલા છે તેમાંથી તેને જોતાની
કાલંદીમાં સામી કાલંદે જોતે તેના કોષણમાં બંધાઈ મરતો
રહે છે. સિદ્ધિઓ એ કોષણો લખાઈ દરિયામાં ફેંકી દે છે
અને કાલંદે એ રીતે નાસવાની તક મળી નબં છે. પછી
જોતે જેમો કુલ ખજાનો મેળવી કાલંદ મોન્ડીકિરો નામ
(અનુસંધાન આગળ પાન ૩૧૦)

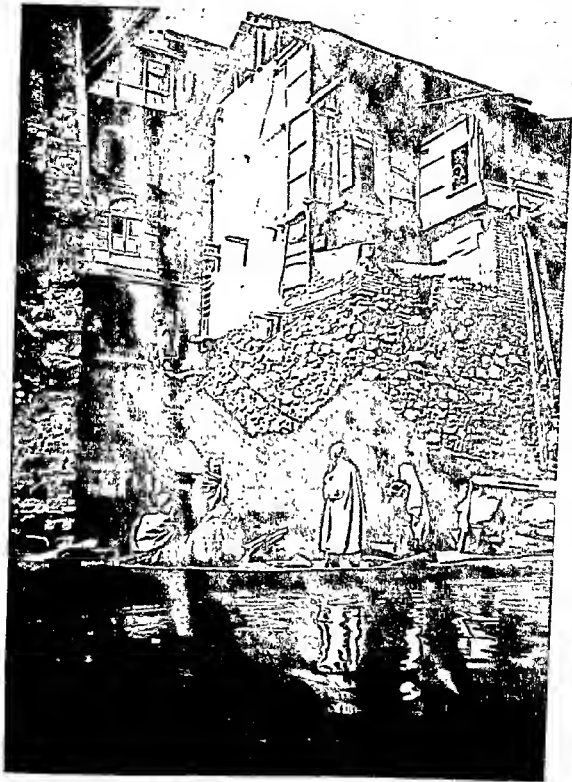
रि

તાહોર મઝેબો ત્યાંથી દરાવતીનાં ધુણવરૂન કરી
 ઝડપે હતો. ધી ઓ નરીની માંત ' એના વિગણ
 ૫૨ ૫૨ આખું તાહોર ઉતરખું હતું. લોકોની ધનાલ
 અને ચૈનાલદર લોખના શોષ ને વિલામ આગણ રાંધીની
 શાન્તિ વિશેષ દોષી નીજીની.

પોતાના પાત્રન અને ચોપડ જળ આપના ઉપગમન
રાત્રી એનાં બાળકોની વિશેષ એવા છે છે. દિવાલપના
ગદન અંગેઓમાં યીડ, દેવદાર, વાંધ, મેકેના વગેરે
આર્ય જ્ઞેનાં ગીવ નગરો વમેતાં છે, કેટલેક કેટલે
તો જરે બેગોરે મુરજનો તડકો જમીન મુધી પડેવંચતો
મુકેલ થમ્ જાવ છે, અને વેપોગ્ધ જ્ઞેનો મેકેલ
બામ્બાચાર્ય જ્યારે ઉન્મલ થમ્ને પડે ત્યારે પળ એનો
જમીન મુધી પડેવંચતું અશક્ય થમ્ જનવ છે. આમ-
પામના જ્ઞે પોતાના બલિષ્ઠ બાનુ વડે એનો અદર-
કીલી મગ્ને છે, જાણે બાળકશ્યા પર પડેલા બીમાચાર્ય.
વરમો મુધી દાદ, તડકો અને વરસાદ જમીને આજે
એ બીમાચાર્યનું વિશાળ શરીર છિત્ત અને ચૂલિત
થમ્ નીચે પડ્યાનું.

અર્થ નીચે પડ્યાનું.
આમાં બંગલમાંથી મજાદની તાજાં પહેરીને તાવમાં
એ સહેલી વાત નથી. એટલે કોઠાએ રાત્રીના આશ્રય
લીધો. રાત્રીને થઈ જ્યાં મોટામોટા બંગલો છે ત્યાં
વહેરુજિયા જાય છે, અને તાજાના મોટામોટા પાટા
જાપી જાતી રાત્રીના તાબામાં મોંપી દે છે. વસ, ફોલ
જરૂર પાટા ચાલ્યા. કોઠ કોઠ રૂઢાં બગી આજી
કોઠરૂઢાં નિશાએ જના હોય તેમ, ધીમેધીમે થાબના
(અનુસંધાન આગળ પાન ૩૧૩મે)

આ પાંચ નદીઓમાં મધ્યસ્થાન દ્વારવતી અથવા રાત્રીનું છે. વેદમાં ધરા એટલે પાણી, આદ્યાદિ ગેય. એમ તો નદીમાં પાણી તો હોય જ છે, પણ આ નદીના વિશેષ ગુણ જોઇને ક્ષપિઓએ એને ઋગ્વતી જીદી હોવાી જોઇએ. અલ્લદેશની ઐરાવતી સમુદ્ર જેવી પહોળી જોઇને એનું એ નામ પાડેલું હોવું જોઇએ. પણ રાત્રી કંઈ એટલી પહોળી નથી. રવામી રામતીર્થના ડગલ પરિત્રમાં રાત્રીના ઉદ્ભવ અને જવાર આવે છે. રાત્રીને જોઇને રવામી રામતીર્થની આંગે પ્રમથી લગામ વહેતી. વૈરાગ્ય અને સંન્યાસના છાયા વિષારા આ નદીને છિાવે એમણે પાછા જ્યાં. પણ રાત્રી તો શીષમુરુ અર્જુનદેવ અને શીષ રાજવી રાજાનીસિંહ માટે જ આંધ્રુ સારતી દેખાય છે.

શ્રીનગરનો જલમાર્ગ

ફોટો: સેમલ-ખલસુર

નર્મદાતીરે—આણેદ-કરનાળી આગળનું એક દેશ
 રાજ્ય સચિવશાલ પરીખ

મહાયુદ્ધમાં હારેલા બિનખિરતી તુર્કની યુરોપમાંથી-ઉષ્ણેડી નાખવા બેઠેલાં મિત્ર રાજ્યોના મુત્સદ્દીઓને એકલે હાથે મહાત કરી તુર્કીને બચાવી લેનાર અને...

આ નાતોસિયાનાં વિશાળ ખેતરો પરના ગરબા આ જેવી ઈંગોરાની ખેતીવાડી કહેજ્યામાં અમી કુઆદ, હસગત, આઝનાન, દાર્શદિ અદીગ વગેરે સાર્થે કમાલ પોતાના ફેરક પસે બેઠો દતો. અધાની જગ્યાન જાણે તાળવે ચોંટી ગઇ હતી. વાતાવરણ બદલવે હતું. ફરેક પગલામાં લાપનો ઝોલા જણાતો. ફરેક પગે ધર્મધોના દક્ષાનો લાપ રહેતો. એકદા ચૂંચેલા ગયા પે મોતને યુનાસિંગ ગણાએલા કામત હતી તો ફક્ત તેમના સરની'જ.

આ દોરોને પે એ કામતની પૂરી પિલાણ હતી. લાકડાના એ જર્જરિત મકાનના આંગણમાં તેમના ધોડા પલાણેલા જ રહેતા. પૂરી લીંબ તો તેઓ લે જ શાના? દિવસે આરિફ ચોટી રાખતો ને રહેતે કમાલ. એક મિનિટમાં ઈંગોરાં છોડી જઈ શકાય એટલી

આતાતુર્ક મુસ્તફા કમાલ

તેમણે તૈયારી રાખેલી. દાર્શદિ પે રિવોલ્વર અમવાતાં શીખી ગઇ હતી, ને તેના પતિ-આઝનાને કાલિત્રમાં કાલિસ હેરની શીશી લાવી રાખી હતી કે દુરગોના લાચ-માં પકડાવાની ઝાળી વગતે બધાને તે કામ આવી શકે.

ને એવી તકેદારી રાખવાનું ખાસ કારણ હતું. નવી રાષ્ટ્રીય સરકારના કમાલે રીકારેલા પ્રમુખપદે એવી ફરજ એમના પર લાદી હતી. પકડાય તો ધર્મધોને હાથે જીવતા જણા જવા સિવાય બીજો કોઈ અંતગ ન હતો. નવી સરકાર રચવાતી જ ફ્રેંચોએ એ બિબેરી નાખવાનું મુસ્તફાને કહેવડાવેલું, પણ એણે તેમને સામું કહેણ મોકલ્યું હતું કે: 'અમારી રાષ્ટ્રીય હીલચાલમાં દબલ કરવાનો તમને કે કેલને કચો અધિકાર નથી. છતાં પે કોઈ તેમ કરવા યત્ન કરશે તો તેણે ફરી ખૂનખાર બંગમાં બેનરવું પડશે.'

આ ઉત્તેજનાથી મુસ્તફાને પણ ગચરાઇને અલી રીઝાને વડે પ્રધાન તીમ્યો હતો ને તુર્કીમાં પાલોમેન્ટ

દબલ કરવાનું વચન આપ્યું હતું. પણ એ પાલોમેન્ટ ઈંગોરામાં જ ભરાતી જોઈએ; કારણ, એવો કમાલનો મન હતો કે કોન્સ્ટાન્ટીનોપલમાં ખ્રિષ્ટીયો ને મુસ્તફાની ફરજ કરી નિખાલસ ચર્ચાઓ થઈ શકે તેમ ન હતી.

કમાલના સામ્યોએ તે નહોતું માન્યું. પોતે દલે સાચા રાજકારણમાં લાગે છે, દલે પોતે બળવાળો નહિ ગણાય, એ જ માત્ર ઇસ્લામી કોંગ્રેસના સભ્યો એક પછી એક કમાલને છેદ આપી કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ ચાલ્યા ગયેલા. કમાલે એ બધાને જવા દીધા હતા.

પરંતુ, પ્રજાની ખાજખી ફરિયાદોને દાદ આપવાને જલ્લે મુસ્તફાને, કોન્ટિલ માટે પંકાએલી ઈંગિજ જાતિના કેટલાક અફસરો સાથે મળીને જખર્ફ કાવતરું રચ્યું હતું અને ખ્રિષ્ટિય મંત્રીઓ રીફ સુદાં બુદાબુદા અગિવાર રાષ્ટ્રવાદીઓને માલદા દેશનકાલ કરી દીધા હતા! ઇસ્લામ ને ખિલાફતને નામે મુસ્તફાને મુલ્કિઓને ઉરકેમાં લતા ને મુલ્કાંઓએ ઉરકેરી પ્રત્યયા એણે 'ખલીફાનું

...તેને સાખિત-કદમ કરી, બાંધા, લિપિ, પોશાક, રસમ, કલા-બધામાં તેની કાયાપલટ કરી નવયુગની ચેતનાથી તેને બેબનવંતુ કરનાર તુર્કસ્તાનનો તારણહાર

લરકર' બાંધું કપુ હતું. પરંપરાથી શોકાનાં ટોળાં ને ટોળાં તેમાં લારાપા લાગ્યાં દનાં. એ માણસેએ કમાલનાં માણસો પર, શોડાઓની પૂઠીએ ગાંધી ધમકાનાં ને જીવના નાખ કાપના જેવી રિવાજબુદ્ધિઓ અલગથી શરૂ કરી હતી. કમાલ છરલાગનો વિરોધી જલ્દેર ચલે દતો ને તેને તથા તેના અનુયાયીઓને કલ કરવા એ ખતીશના ફરમાન મુજબ ધાર્મિક ફરજ ગનાઈ હતી.

આમ એક બાજુ ૧૯૧૬નું ચોમાસું આવ્યા જના મિત્રરાજ્યોએ તુર્કી બાળેનો પેતાનો નિર્લેપ જલ્દેર કર્યો ન હતો, ત્યાં બીજી બાજુ બ્રિટિશ સિલ્કો મારેલા દેશોએ સુલતાને તુર્કીને આંતરવિગ્રહની આગમાં હોમી રીધુ હતું અને એ આગે જ કમાલ અને એના સાથીઓને ઐંગોગમા નિર્વાસિત બનાવ્યા હતા.

સુલતાનની રાષ્ટ્રદિવિરોધી આ પ્રવૃત્તિ નવી સરકારના માણસોને જીવતા જલાવી દેવા સુદાની પેશાચિકના આદરનાં પાછી નહોતી પડતી. ધરમાં જલેશી આ આગે તુર્કીને એના ખરેખરા ફરમોથી બેઠકાર બનાવી દીધા ને એ બેઠકારીનું ક્ષણ એને ચખાકવા રમનાંથી ઓકે ને ફિજીભાથી ફેંચો ઝડપી કૂચે આગળ વધ્યા. કમાલને એમણે આનાતોલિયા ખાલી કરવાનો હુકમ આપ્યો ને કૉન્સ્ટાન્ટીનોપલ તુર્કીના તાણે રહેવા દેવાનું વચન આપ્યું કમાલે જરાયે શેદમાં ન આવતા પ્રત્યુત્તર મોકલ્યો: 'અમને એકલા કૉન્સ્ટાન્ટીનોપલની કરી પડી નથી; અમને તો અમારા તુર્કીનો તમુએ તમુ જોઈએ છે.'

અને એ સાથે જ એણે આ આફતમાથી ઉગરવા માટે ટ્રાન્ડ નેશનલ ઍસેમ્બલીની રચાવના કરી. તેના સઘળા સદાચકે ને અનુયાયીઓ ફરી પાછા તેમાં તેને આવી મળ્યા. પરદેશોના પાતાવરજીથી ને નવાં બંધારણથી વાકેફ રહેના, હવે તે જ્યાં રાજદારી પત્રો ને તુર્કીના કદા ફરમા લોઈડ જ્યોર્જના મુળપત્ર સમુ 'કેડી ફોનિક્સ' મંગાવ્યા લાગ્યો. થાક, ઉદ્વેગ, ને માદગી છતાં તે રાતોની રાતો ઍસેમ્બલીએ સેવાના પગલાંની ચોજના ધડચા કરેતો.

આ ઍસેમ્બલીની સ્થાપના જનહૃદય ઘડ કે તરત સુલતાને એમાંના બધાનો શિરઝંડ કરવાનો હુકમ બહાર પાડ્યો. એના પ્રમુખ તરીકે કમાલે જરાયે લાગણીવશતા ન દેખાડી. 'આપણા જ સામ્રોત' પડે

આપણે આપણી દસ્તી ટકાવી રાખવાની છે. આપણી સરદહની અંદર રહીને જ આપણે સુખ ને સમૃદ્ધિના પ્રયાસો કરવાના છે. જીતો ચા તો મોવાઇ જલેશો, પણ બહારની કોઇ બાદિસ્તી દુનિયાનાં સ્વપ્નોમાં રહેવાનું છોડી દો.'

સુલતાનની જલસુતી જાગ વધુ ને વધુ ચૂંચાતી જતી હતી, જતાં કમાલે નવી સેના બિગી કરી. અંગ્રેજોના દોર ને સુલતાનની બેવશાખે તેને વધુ ને વધુ અનુયાયીઓ મેળવી આપ્યા મદો ને ઓરનો એક-સામરા તેની સેનામાં લાગતાં ગયાં. ખાનદાન કુટુંબની બાનુઓ નસો તરીકે તેમાં જોડાતી મઘ ને એ બધા પર મુસ્તાક થઇ કમાલે ફ્રેન્ચ પબ્લિકસ્ટાકના પ્રમુખને પકકાર આપ્યો, 'તુર્કીનું બાપિ નક્કી કરવાનું કામ તમારું નદિ પાણ અમારું છે એ હવે તમે જોશો.'

ને એ કેવલ તેની વાણીશરતા નહોતી. તેનો નિશ્ચય મક્કમ હતો. પહેલે ધમકે જ તેણે ફ્રેન્ચો પાસેથી ભુત્તદી લઇ લીધું. એ જ વખતે કાસિમકારાએ પણ આનાતોલિયાની સરદહ સાફ કરી. પારિસની મુબેદ્દ પરિપક્ષમાં તુર્કીનું લાખિય તોળવા બેઠેલા, પાંચસો પત્રકારોથી ઘેરાએલા પિલ્સન, કેંએન્સો, લોઈડ જ્યોર્જ વગેરે મિત્ર-રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ આખી એકઠમ ભઠ્ઠી બેઠ્યા.

હવે શું? મિત્રરાજ્યોનું લરકર આનાતોલિયામાંથી પાછું દહવા લાગ્યું હતું. છટથી ત્યારે જોઈશોવિક જળવામાં સપડાયું હતું. ક્રાન્સ હજુ સીરિયામાંથી પરત્યું નહોતું ને જર્મનીની બીક હજુ તેને ગઈ ન હતી. બ્રિટિશ મંદારાજ્યના તો પાપા ડેલવા લાગ્યા હતા. આપલેલવા આંતરવિગ્રહો, અફધાનિસ્તાન સાથેનાં યુદ્ધ ને ધરાક તથા દિદના મુક્તિપ્રયાસોમાંથી તે મુકા થઇ શકે તેમ ન હતું, જ્યારે અમેરિકાને તો તદ્દન અજમ રહેયું હતું. હવે શું?

ત્યાં તો ઓક પ્રીમિયર વેનિઝેલેમ બોલો થયો. એ કેતનને એક જ મદદનાકાંક્ષા હતી: ઓસને માદારાજ્ય બનાવી, આનાતોલિયાના કિનારા ધોતા એ મદારાજ્યનું કૉન્સ્ટાન્ટીનોપલને પાલતખત બનાવવાની. એ માટે તો એણે સર્વિયા ને બલ્ગારિયાની સાથે મળીને બાલ્કન દીગ બિગી કરેલી અને એટલા જ ખાનર એણે ઓસને મહાયુદ્ધમાં સંકેલેલું. અંગ્રેજો ને ફ્રેન્ચો પાસેથી સમ્મતરજમ ખરીદી રમનામાં તેણે ઉત્કૃષ્ટ

ગ્રીક લશ્કર લીધું કર્યું હતું. એની મદદથી કમાલનું હિત્તાન દખાવવા એણે રત્ન માગી અને લોહક જ્યોર્જ તથા કૅસેરેન્સોએ ગ્રીક લશ્કરને અંગેસા પર ફૂલ કરવાની રત્ન આપી.

એક ગ્રીક લશ્કર તો એસમાં પડ્યું હતું ને અંગ્રેજોએ દળુ કૅન્સ્ટાન્ડીનોપલ ખૂંચું ન હતું ત્યાં સ્થનાંથી આ બીજા ગ્રીક લશ્કરે મોરચા માંડ્યા. કમાલે પોતાના લશ્કરને આનંદ આપી. 'આ ગ્રીકોને તમે નમસ્તો? આ નમાસ્તા ગ્રીકો-જે દલુ ગધકાલ સુધી તો તમારા સુસામ દતા!' ક્રેન્ચ પ્રતિનિધિને પણ એણે સખી ચોકલાંબું: 'તમે સીરિયા ભાથે લીધું, અરબ વગેરે ચે ભાથે લીધા; તેમના સ્વાતંત્ર્યને દક્ષ અને કબૂલ રાખીએ છીએ. પણ અમારા તુર્કીમાથી તો એક તસુની ચે આસા તમે ન રાખશો.'

આજનું રાજકારણ એ આવતી કાલનો ઇતિહાસ છે. કમાલને એ ઇતિહાસની પ્રેરણાથી જાગ્યું હતું. એના આજન્મ નિરખારને જરૂર લાવવાની આશા વળી કહી હિસા તકે દાથ આવવાની હતી? એણે એસેન્જી પાસે પોતાને સરમુખત્યાર નીમવાની માગણી કરી. એસેન્જી તે નકારી શકે એમ ન હતું, પણ કમાલ મદિના માટે તુર્ક પ્રજાનો સરમુખત્યાર નીમાયો.

રશિયા તેની લોહીખરડી કાનિત ખાદ ત્યારે ઈઝ્ઝંનું દુરમન બન્યું હતું. કમાલે તેની પાસેથી નાચા ને દારૂગોળો મેળવ્યો અને આગેદૂર કરતા ગ્રીકોને પહેલ-પહેલા જ છી ધનું ખાતે દરાવ્યા. ઝાંસે સર્ફડ ચાપ ખાધી ને દલુ વધુ ખાય તેમ હતું. ક્રાન્સે એ ભાવિ કળા લીધું અને તુર્ક સાથે સલાહ કરતા, એંગોરાથી ચાર માસ પરના આનકાવતા કમાલના નિવાસમાં ફ્રેચ બસ્ટોસો સલાહ માટે અપરજ્યાર કરવા લાગ્યા. છટકી પણ તેને દયિયાર વેચવા લાગ્યું.

જેમજેમ દવે મિતરાણી કમાલને સલાહ માટે દરગરના ગયા તેમતેમ તુર્કીના લોકહૃદયમાં એના પ્રવેશના અનુસામાં ખૂબ લીડને લેડા જીતરનાં ગમાં, અને તેમતેમ તુર્કનું નાગોનિશાન મિટાવવા તેવાર ચએસા લોહક જ્યોર્જ અને વેનિઝેલાસ તરફ કમાલ વધુ ને વધુ રેલે બારતો ગયો. યોડ પરથી પછડાતા તેની એક પાંસળા ભાંગી ગઈ હતી, છતાં લશ્કરને રોડની નદિ દેનાં પાસળાએ દાથ દખાવતો તે તેને

આગળ ને આગળ દોરતો જ ગયો. સંકલિયાના કાં પહોંચતાં તો લીલા ચા જોટી ચે સક્તિ તેનામ ન રહી. છતાં નકરો લઈ તે બેઠો ને ૧૯૨૧ન ઓગસ્ટની ૨૪મી તારીખે ઝાંકા પર દસ્તો રાઝ કર્યો. એ લૂણા તકકા વચ્ચે પાણીની તંત્રી જેનીતેની ન હતી. ન આ વખતે તો એને પૂરી દીર્ઘદષ્ટિ વાપરવાની હતી કારણ, એ કઈ ચંદ્રીપોલી ન હતું કે એક હુકમે હજારો તેને આવી મળે. એકેએક માણસની કીમત તેને વિચારવાની હતી.

ગ્રીક દિવસ ખૂનખાર યુદ્ધ ચાલ્યું, બંને પક્ષો પરાપૂર્વા વેરને લઈ પૂરી ખુનસથી લડવા લાગ્યા હતા. પણ એક વખત શિકરત પાધેલા ગ્રીકોની દામ દવે ઓપરી ગઈ હતી. ગ્રીકો દિવસે પોતાનો દરજ્જો મધુકાથી સિવાય સામાન્ય સૈનિક જેમ કમાલ યુદ્ધમાં લીધો ને એક આવાધિયા તો ગ્રીકોને મારી દાઢ્યા.

ગ્રીક પરાજયના આ સમાચાર મળતા એંગોરાના લોકો તો આનંદથી અરબા ગાડાં જેવા બની ગયા. કમાલને તેમણે માગી(વીર)ના અકરામથી વખાળી લીધો. ક્રાન્સ, ઇટાલિ, અમેરિકા, રશિયા, અધ્યામિ-સ્તાન, દિલ્લ વગેરે રચળાઓથી મુખારકબાદીઓના તેના પર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. ફ્રેન્ચોએ પાણુ મોં. ક્રાન્સ-લીન જિવસાને એંગોરા ચોકલી કમાલ નેટે સુલેદ કરી ને સિલીસિયા પાસી કરી આપ્યું. આથી, કમાલને લાથી ફૂટા ચએસા ૮૦,૦૦૦ તુર્કોની નવરી ફેલ્ડ મળી.

પણ લડાઈ વખતે કમાલને આપેલી સરમુખત્યારની સત્તા એસેન્જી દવે પાંછો માગતી હતી. રાજદારીઓ દવે પોતાને બાપમુકત મળી સલાધાપિ માટે અવનવા કાવાદયા રચના હતા. અનપરની સમિતિ પણ બની ગઈ હોઈ, તેનો મોટો ભાગ ઝાંકા નેટે સુલેદ કરવાની તરફેણ કરવા માંખો દમો.

ગ્રીકો દળુ પરા દખાવા નહોઈ ફરી નવું લશ્કર જમાવવા જતા હતા, લાં અરેબોઈદરની આ ફૂટ નેઈફ કમાલ બેઠળા બેઠો. તેણે સરમુખત્યારણું નાપરું અને દયાળોર પચાસ રાજદારીઓને ફાંસીએ ચડાવી પોતાની રોડ બેસાડી. માનવતાની નજરે કાસે એ પમહું આપણે ન વખાળીએ, પણ તુર્કો માટે ત્યારે એ જ જરૂરનું હતું ને તે વગર જીરુજીરૂ નમની રાજદારી રોળાઓનો અંત કદી ન આવત, એટલે

આપણે એને વળોડી તો ન જ શકીએ.

આ પછી કમાલે પોતાના પ્રતિનિધિને સુવેદના યોગ્ય મુદ્દા ચર્ચવા મિત્રરાજ્યોના પ્રતિનિધિઓ પાસે મોકલ્યો, પણ તેને મુદ્દલ દાદ ન આપતાં કીલ્લું ઓસરું પીડાળળ વધારવાની કેશિય એ કરવા માંડ્યા. આ જોઈ કમાલ વીકર્યો. ઓકા પર આખરી દલ્દો કરી કોઈ પણ રીતે તેમને તુર્કીમાંથી મારી દહાવવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો. મગલરપુનામ ખાતે ધીર યુદ્ધ થયું ને દમ દિવસમાં તો ઓકા આનાતોલિયાનો કિનારો છોડી નાહો. પરાજયથી થવાએલું તેમનું લશ્કર વેરતુષિને માંમે વળ્યું ને રસ્તે આવતા તુર્ક ગામડા તેઓ યાળના ગયા, તુર્ક ઓ, પુરુષ ને યાળકોની કલ્લ કરતા ગયા.

આખી દુનિયામાં આ વિજયના સમાચાર ફરી વચ્ચા. અનંદશી અત્ત, લસના ને આવેશચંદ્ર રહી જીહતા રમનોના શહેરીઓએ કમાલને વધાવી લીધો. દમાલે ફરી એક વાર સુવેદ માટે ફતેદને મિત્રરાજ્યો પાસે મોકલ્યો, પણ કશો નિખાલસ વતીવ પાખ્યા સિવાય તેને પાછા વળવું પડ્યું.

એ જ અરસામા કાન્સમા વેપાર કરતા રમનોના એક વેપારીની છોકરી લતીફા દાનુમ રમનોમા રહેવા આવી હતી. નૂતન યુગના પૂરા ચંદ્રકાર જળવેલી ને કાન્સમાં કેળવાયેલી એ કુમારિકા દૂર રહે રહે પણ કમાલને પૂજતી આવેલી. રમનોમા એણે તેને પોતાનો મહેમાન બનવા આમંત્ર્ય ને કમાલે તે કબૂલ માખ્યું.

બંનેને એકબીજા તરફ આનુરાગ હતો. બંને તે જાણતાં હતાં. રમનોની અમાગી જેવા ભોરોનોવોના કિલ્લાના અગીવામાં એક રાત્રે બંને ભેટા હતા.

‘તુર્કી દલે તુર્કોનું છે.’ કમાલે કહ્યું.
ત્યાં ગુલામ ને જસગીનની ખુરશોએ વધુ જોર પકડ્યું. પવનની મ્હેકમાં પત્તો પત્તી ગાઇ રહી હતી. કમાલે લતીફાને વધુ નિકટ આમંત્ર્ય.

‘નહિ; હું તમને આહું છું, પણ પહેલાં લગ્નથી જોડાઈને!’ લતીફાએ કહ્યું.

‘લગ્ન? એ નાખક દાદીવાળાઓ ગેચાર સખ્દો પટે તેથી? એમાં શે વધુ ફેર પડે? ને તુર્કોની પૂર્ણ સુકિત પહેલાં લગ્ન ન કરવાનો મેં નિર્ણય કર્યો છે.’

‘એ પણ લગ્ન પહેલાં સ્વાર્પણ ન કરવાના કસમ આપ્યા છે.’

આ ચોખવટથી કોયે ભરાગોસે કમાલ એકે અક્ષર જોલ્યા વિના ત્યાંથી છીંધો ને રીધો લશ્કરમાં ચાલ્યો ગયો. તેણે એ બનાવ જ પોતાની કલ્પનામાંથી ઉઠાવી લીધો. લતીફા પણ તેને ફરી ન સંભારતાં ફ્રેચ સાદિત્ય ને કાલ્પનાના અભ્યાસમાં રત બની.

એવામાં લોહક ન્યોર્નોસિતારો આથમવા લાગ્યો. અંધોને દલે લડાઇથી કંટાળ્યા હતા. તુર્કી કોઈ પણ રીતે નમતુ આપે તેમ હતું જ નહિ. ફ્રેચ પ્રતિનિધિ બિનલાંએ વચ્ચે પડી મિત્રરાજ્યો સાથે મુદાનિયા ખાતે તુર્કોની સંધિ કરાવી આપી એ નજાગી ઠાણનો લાભ લઇ લીધો ને તુર્કીમાંથી મિત્રરાજ્યોનું લશ્કર પાછું ખેંચી લેવરાખ્યું.

અને તુર્કી પરનાં દળબાદળ આમ દૂર ચતાં જ કમાલ ને લતીફાને ખ્યાલ આવ્યો. લશ્કરી જીવનની પદ્ધતિએ બે પળમા જ તેણે નિશ્ચય કરી નાખ્યો. કોઇના કલા વિના પોતાની મોટરમાં વોટાગાઆ પેટે તે રમનો જીપડી ગયો. ભોરોનોવોમાં પ્રવેશી, ઝડપભેર તે દાદરો ચલ્લો ને સામે જ આવતી લતીફાને જોરથી પકડી. લતીફા કંઇ બોલે તે પહેલાં તો એ બોલી જીંધેયો; ‘લતીફા! ચાલ આપણે પરણ્યું—દમણું જ!’

એ જ પળે બંને નીચે જીનપીં. રસ્તે જ જતા એક મુહાને પકડ્યો, અને પાસેની જ એક મસીદમાં નિકાહ પઠાવી લીધા.

દુનિયાનાં મુસ્લિમ રાજ્યો દલે કમાલ તરફ આશાની નજરે જોવા લાગ્યા હતાં. તેમણે મુસ્લિમ રાષ્ટ્રસંધની દરખાસ્ત એવી પાસે રણુ કરી, પણ એ પોકળ દલીલને એણે જરાજર જેવી ધુતકારી કાઢી! તેણે તુર્કી પ્રજાને જાહેર કર્યું કે ‘એવા બોટા આદર્શો ને લાગણીઓથી તો આપણે જરાબદ થતા આવ્યા છીએ.’ મોરકોથી આવેશબોદશોતિક પ્રતિનિધિને પણ તેણે કહ્યું ‘પીડકો ને પીડિને જેવો વર્ગભેદ અમારે ત્યાં છે જ નહિ. પોતાને પીડવા દેનારે વર્ગ એવા ભેદ બિલા કરે છે. તુર્કો કોઇને પીડવા દે એવા છે જ નહિ.’ તુર્કોને કોઇ નવી મૂર્ખાઇ અપનાવવા દેવા તે તૈયાર ન હતા. તેને તુર્કોને સમૃદ્ધ બનાવવું હતું; ને તે એક જ શ્રદ્ધાથી કે માત્ર તે પોતે જ તેમ કરી શકશે.

એસેમ્બલીએ જોયું કે કમાલ દિવસોદિવસ કસક થતો જાય છે. લશ્કર પણ બધું પોતાના હાથમાં લઇ

ખેડો છે. પ્રાથમ મિનિસ્ટર રૌફ સુદા બધાં એથી નારાજ થયા હતા. એક વખત લામ બેઠક દાલીદે અદીબે કમાલની નાક તપાસી બેઠક: 'પાશા, તમે ખૂબ ઘણા છો. દવે તો આરામ લેજોને?'

'આરામ? કયો આરામ? કાંઠા પાયા તેથી શું થયું? દવે આપણે પરસ્પર લડીયું. એકબીજાનો નાશ કરીયું, એકબીજાને ખાધ નજર્યું.' દાલીદેના સવાલ પાછળનું અંસેમ્બલીનું માનસ કશી લજ કમાલે રોકકો જવાબ પરખાવી દીધો.

પણ અમાસિયાના તેના મિત્રોએ જ્યારે પૂછાવ્યું કે 'પાશા, તમે ખિલાફત ને સુલતાની નાખૂદ કરવા માગો છો?' ત્યારે તે એવો જવાબ ન આપી શક્યો. તેણે બેયું કે એ સવાલ એકની અંસેમ્બલીને ન હતો. તે પોતે ગમે તેટલો કાનિફારી હતો, છતાં લોક-માનવના પૂરની પિરદ તો તે જઈ શકે તેમ ન હતું. એવે વખતે, લોકમાનસ એટલો દર સુધી કેળવાય ત્યાં સુધી તેમના શિક્ષક તરીકે ફરજ જમવવાનું જ તેણે યોગ્ય માર્ગ ને અમાસિયા જવાબ લખી ચોકલાવ્યો કે 'એમ કરવા પહેલાં હું તમારી રાય માણું છું.'

કયું ઉતાવળું પગલું લાવી વિના કમાલ રાદ જોતો રહ્યો ને આખરે એને જોઈતી તક મળી ગઈ. એણે ત્રણ ત્રણ પ્રતિનિધિઓ ચોકલાવ્યા છતાં જો મિત્ર-રાજ્યોએ આજરી સુબેદ ન કરેલી, તેમણે દવે દેશદોષીને દગાળાજ સુલતાનને તુર્કી જતી સલાહ કરવા લોમાં જોલાવ્યો હતો. એ અંગ્રેજોનો મિત્ર અને તુર્કીના કદર શત્રુ કોષ્ટક જ્યોર્જનું રમકડું હોઈ, તેની સરકારે આજ દિવસ સુધી તુર્કીનું કયું દિન સાચવ્યું નહોતું. એટલે સુબેદ માટેની એની પસંદગીથી જ્યાં લોકપોષક જાહેરા લાગ્યો, જ્યાં એનો દેશદોષ ચર્ચાવા લાગ્યો. કમાલે એ તક દામ લીધી. દરિયાદરબંધ ગાથુસો સદિત તે અંસેમ્બલીમાં પ્રવેશો: 'ખિલાફત ભડે રહે, પણ સુલતાનનો નાશ થવો જોઈએ.' એણે પ્રસ્તાવ મૂક્યો. અંસેમ્બલીમાં એની ખુદમતી તો હતી જ, ને વળી ટોચકીનો વખત હતો, એટલે અંસેમ્બલીને એ પ્રસ્તાવ પસાર કરી ગિવાય આવે ન હતો. એ પસાર થયો. સુલતાન વાલીદોદ્દીનને ચોખ્ખા કલાકની મોટીસ મળી ને એ જગતે પોતાના એક મોખ્ખ સાથે જરૂર જવેરાનની પેટી લઈ, એક અંગ્રેજ લગાવે જવાજમાં તે નાસી

હટ્યો તેને કેકાણે તેના બચીગત અપદૂલ મહમ્મદે ખસી-હા જનાવતો ને સુલતાનનીનો દમોશને ગાંઠે નાશ થયો.

પણ રાજકારણનો ખજાળાગાટ સમનાં, તુર્કીમાં એક પછી એક નવા પક્ષો બંધાતા જતા હતા. પોતાનું સ્થાન જોખમાર ન દેવા માટે કમાલને પણ પોતાના એવા એક પક્ષની જરૂરિયાત જણાઈ. ઇ. ૧૯૧૬ની ચળવળ વખતે ઊભા કરેલા પોતાના 'લોકપક્ષ' (People's Party) તરફ તેની નજર ફરી ને તેણે તેની પુનર્-રચના કરવા માંડી. ગામડે ગામડે ને શહેરે શહેરે તે ફરવા લાગ્યા. ગામી તરીકે બધા તેને વધારી લેતા. જમાને એ સંજોગોતો: 'આપણે છતાં જીએ, પણ લગાઈ દણ મધ નથી. આપણામાં દણ પે દેશદોષી-ઓ પડવા છે. તમે, લોકપક્ષના મારા જૂના સાથીઓ, આપણો પક્ષ ટકાવી રાખો. લોકપક્ષ જ દેશ પર રાજ ફરવું જોઈએ, અને તમારા સાથે દશે તો આપણે તેમ કરી શકીયું.'

આ જાણુ લોકપક્ષનો પ્રચાર અત્યંત જોરજોરથી શરૂ કરી, બીજા જાણુ સુબેદ માટે ઉંઘે ચોકલાવેલા ઇસમત પાશાને તેણે અંસેમ્બલીને પૂછવા વિના ફરી પાછો એ માટે ચોકલાવ્યો. અંસેમ્બલીમાં આથી ખૂબ ખજાળાગાટ પેલા થયો. કમાલ પાસે કેમ્પુરેશન ચો-કલવામાં આવ્યું. રાજ્યના વડા તરીકે તેણે કેમ્પુરેશન પક્ષમાં જગત્ ને જોઈએ એમ તેને સૂચવાયું.

'પક્ષ?' કમાલે દવે પોત પ્રકાર્યું. 'તુર્કીમાં માત્ર એક જ પક્ષ છે ને તે લોક પક્ષ. તેનો હું વડો છું. એ સિવાય તુર્કીમાં કોઈ પક્ષ છે જ નહિ ને રહેવો પણ ન જોઈએ.'

આ જવાબ અંસેમ્બલીને આદીનરૂપ હતો. કમાલના મિત્રો પે દવે તેની ખુદસી રીકા કરવા લાગ્યા. પણ દવે તેમની કેમ્પની તેને પરસ નહોતી રહી. પીપલ્સ પાર્ટી તે જ પોતાની હતી. ફોજ આખી તેના કમળમાં હતી ને ગામી તરીકે લોકહૃદયમાં તેની ઊંડી ઊપડતી.

ફક્ત એક જ આસંકા તેને હતી. ઇસમત જો ફરીતર પણ સુબેદ કરવામાં નિષ્ફળ નીવડે તો કદાચ દુરમનો કોરમા આવે. પણ મિત્રરાજ્યોએ કોષ્ટક શત્રુ જોડે ન કરેવી એટલી ઉત્કૃષ્ટ સુબેદ કરાવી જ્યારે તે પાછો આવ્યો ત્યારે કમાલના પગમાં વધુ જોર આવ્યું ને તુર્કીનું તેણે અંસેમ્બલીના બધા પ્રધાનોને રાજીનામાં આપવાની ફરજ પાડી. તુર્કી પ્રજાસત્તાક જાહેર થયું

અને ચાળીસ ટકા જેટલા સુખોએ મત ન આપ્યો છતાં અંસેમ્બલીએ તેને પ્રજાસત્તાકતા પ્રમુખ તરીકે માન્ય રાખ્યો.

હુંવે જ કમાલે તુર્કીની પુનર્વ્યવસ્થાનું સાચું કામ હાથ ધર્યું. સૌ પહેલાં તો તુર્કીની દીનહીન પ્રજાને ફક્ત 'દીન' (ધર્મ)નો લ'લ તેને દૂર ફેંકેલો હતો. એ એક એવો થર હતો કે જે પોતા નીચે ઉત્તરની માનવતાને ગૂંચળામણમાંથી બહાર જ આવવા દેતો ન હતો. એની તબે ને તબે રહેલી માનવતા લગભગ સડવા લાગી હતી. એ ધર્મની કાચળી દૂર ફેંકવા સિવાય તુર્કીને આધુનિક દેશ પર લાવવું અસંભવિત જ હતું.

પાંચ સેકાંથી શેખો ધરણામના કાયદા ને કારૂનોની ધૂંસરી તુર્કીને ગળે ભેરવતા આવ્યા હતા. શબ્દોના અર્થો શોધવા સિવાય તેમનો બીજો કાષ્ઠ ધંધો નહોતો. તેમણે એકલા રાજ્યધારણમાં જ નહિ, પણ તુર્કના ખાણ-પોશાકથી માંડીને ઊંઘ આરામ સુખીના ગંધા વિષયો ઉપર ફરમાનબંધી લાદી દીધી હતી. ઉત્પાન-કામી દેશને માટે એ અસહ્ય હતું. કમાલે એ પાંધુ પ્રમાણ્યું ને જાહેર કર્યું કે 'ધરણામની અરજ ધર્મ-મીમાસા તુર્કીને બીનજરૂરી છે.'

એવામાં ખલીફા અબ્દુલ મજીદે પોતાનો દરગાચો વધારી આપવાની તેને અરજ કરી એટલે તેણે ખલીફાને જવાબ લખ્યો, 'તમારો દરજ્જો એ માન ઐતિહાસિક અવશેષ તરીકે સચવાય છે. જાકી એની કશી કીમત છે જ નહિ. એની હસ્તીનો ચે કશો અર્થ નથી. છતાં તમે જો વધારો માગો તો એ તમારી નાદાની જ છે.'

આ જવાબ અબ્દુલ મજીદને પહોંચતાં જ તેણે કમાલ વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ આદરી, ને જેને જેને કમાલનો વિરોધ હતો એ ગંધા ઝંગોરા છોડી તેની અસપાસ કૉન્સ્ટાન્ટીનોપલમાં એકઠા થવા લાગ્યા અને કમાલની આપખુદી વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવા લાગ્યા. 'એ ધાર્મિક રસમોને તિરસ્કારે છે; એણે શેખ-ઉલ-ધરણામ પર કુરાનનો ધા કથોં હતો; એણે ઝંગોરાની સ્ત્રીઓને બેપદાં બનાવી, નાચતી ગાતી કરી મૂકી છે; એની પત્ની લતીફા મદાની પોશાક પહેરે છે અને એ પોતે તુર્કીની ઓરતોને પુરુષોની હરીફાઈ કરવા ઉત્તરે છે.'

કુમાર • ૧૯૨૨માં એક (જેઠ ૧૯૬૩)

એવા અનેક આલેખો તેઓ આપ્યો મોંઘી કમાલ પર મૂકતા ગયા. તેમના દિલમાં આશા હતી કે જગત-ભરના મુસ્લીમોના આદરપાત્ર ખલીફાનો તો તે વાળ પથ્થ પાંડો નહિ કરી શકે. પાછળથી રૌફ, રૈફત, આઝનાન ને કાસિમ કારા બેકિર પણ તેને છોડીને અબ્દુલ મજીદના પદમાં લાગ્યા.

બીલા ચએલા તુર્કીને પજાડવાનો આ મોકો અંગ્રેજો કેમ બૂલે? તેમણે તરત શાહીવાદનાં ઓઠા બીભાં કચો અને છેક દિંદમાં ખિલાફતનો પક્ષ મજબૂત બનાવવાનો તુર્કી વિરુદ્ધ પ્રચાર આદરી દીધો.

પણ કમાલે અંગ્રેજોની એ દમત તુર્કી આગળ ખુદની કરી દીધી અને કહ્યું કે 'એ તુર્કીને દૂરી પજાડવા માગે છે. શું આજ દિવસ સુધી ખિલાફત, ધરણામ અને મુશ્તાઓને નામે તુર્કી કિસાન લડતો ને પ્રાણ પાવરતો નથી આવેલો?' અને પછી સરમુખતવારની દબે એણે જાહેર કર્યું: 'આજ હવે તુર્કીને પોતા તરફ નજર નાખવાનો અવસર આવ્યો છે. આજ તે દિંદી મુસ્લીમો ને અરબો સાથેના સંબંધનું લાકડું દૂર કરે છે ને ધરણામનું નેતૃત્વ પણ રદ કરે છે.'

એના યક્તવમાં રહેલું તથા ચોખ્ખું ગળે તરત બાતર્યું ને અબ્દુલ મજીદ તથા તેના સાથીદારો સખ્દ-શત્રુ જાહેર થયા. અંસેમ્બલીમાં કમિશનર ફોર રિલી-જિયન્સ ખલીફાની તરફેણમાં કંઈક ગોલવા બોલો થયો, પણ ફાંસીની ધમકી આપી કમાલે એ જ વખતે તેને જેસાડી દીધો. લાગલાગટ ગોસ્થા જમ્મ તેણે લોકો પર એટલી અસર ઉપમાવી કે તે પડે થવા સાથે જ ગંધા સાંજળાનારઓ ખિલાફતને તુર્કીમાંથી મિટાવવાની તરફદારી કરવા લાગ્યા. ચોખીસ કલાકની અબ્દુલ મજીદને નોટીસ મળી ને એ મધરાતે, કરા ચે માન કે મરતળા વગર ગુપચુપ એ તુર્કી છોડી ગયો.

તુર્કી એના પર લદાએકો સૌથી મોટી દીનની જડમાંથી આમ છૂટું થતાં તેના વિકાસનો ફાધાએકો માર્ગ દબે વધુ મોકળો થયો.

લતીફા હાતુમ જેટલી સુમરફૂન હતી એટલી જ સ્વાતાંયત્રેયી હતી. લરકરી દિમાગના કમાલને એનો સ્વભાવ અપુકુજ ન આવ્યો. તેને જ્યાં તાણે રહેનારા બેધતા હતા; કેમ હુકમ કરનાર નહિ. લતીફા ન્યાં

સુધી સ્વીસ્તનંધના પ્રજ્ઞામાં રસ લેતી, તે અર્થે રચી-
પચી રહેતી ત્યાં સુધી નો કમાલે કંઈ પાંધો ન લીધો;
પણ જ્યારે દલે એ તેનો પણ વિરોધ કરવા લાગી
ને ખામુખાં તેને જીતારી પાડવા લાગી ત્યારે એ તેનાથી
સદન થયું નહિ. તેણે પોતાના દાસે છૂટાછેડાનો ખરીતો
લખી, અંકેશ્વરી પામેથી એ મંજૂર કરાવી લીધો.
બીજાના રવલાવ સત્તાકાંક્ષી ને ધાર્યું કરનારા હોઈ
આગળ ઉપર તેમને કદી બની શકત કે કેમ એ એક
પ્રશ્ન હતો.

યુવાનીમાં કેાઇ ક્ષિપ્રિયા સાથે પણ કમાલને પ્રેમ-
પ્રગ્નેય પડેલો, પણ પછીથી તેને લાગવા માટે નાણાની
મદદ આપી તેણે તેને વીએના મોકલી આપેલી. જતીકા
સાથેના છૂટાછેડા સાંભળી તે ઝંઝારા પાછી આપી,
પણ કમાલે હમ્મ કરવાનો ઇન્કાર કર્યો. આથી નિરાશ
અર્ધ ક્ષિપ્રિયાએ એનાથી આપઘાત કર્યો.

પરંતુ આ ગૌણ બાલુ જવા દઇ, કમાલની
પ્રવૃત્તિનો પ્રધાન બાલુ તરફ આપણે વળીએ.

અબ્દુલ મઝ્દર તુર્કી છોડી ગયો છતાં કમાલના
વિરોધીઓ દલુ તુર્કીમાંથી ઘટયા ન હતા. અંગ્રેજો-
એ મોસુલ લેવાની નવી ધમકી આપી ને કુર્દિ-
સ્તાનમાં શેખનૈયકે બળવો ફાટ્યો એટલે તેના એ
વિરોધીઓ યે જોસમાં આપ્યા. ફોર્સ્ટાન્ડીનોરપરમાં
તેમણે રીફને પ્રમુખપદે 'પ્રોગ્રેસિવ રીપબ્લિકન પાર્ટી'
રચાવી અને શેખ સૈયદ પાસેથી સલામ મેળવવાની
આશા રાખવા લાગ્યા.

અસાર સુધી ખામોશીથી આ બધી પ્રવૃત્તિ નિહા-
ળતો કમાલ ઘરમાં પડેલી ફર્દીવારની આ કૂટથી તુર્ક
જનમૃત સધો. ભપમાં જ તેની કિંવાસકિત કામ આપતી
ને ચારે બાલુ વ્યાપેદા આ ભયે તો એની તાતાર
નસોમાં નવી ખુન્નસ આણી. કુર્દિસ્તાનમાં બળવા પાછળ
રહેલી અંગ્રેજોની કૂટાંબિત તેણે ખુશી પાડી ને હુલ્મે-
વતનની આગેરા હારેલા અસંખ્ય તુર્કી જવાનો ફરી
તેની સોડમાં આવી જોલા. હોઈક ન્યોર્ગે અંગ્રેજોના
નામમાત્ર તરફ તુર્કોને હાડોહાડ જલવા કરી મુકવા દત્તા.
તુર્કીના દરેક ભાગમાંથી, દરેક કળીત્રામાંથી કમાલને
મદદ ને વકાદારીના સોગંદ મળવા ગયા. એ જ માત્ર
તુર્કીની આસા હતો. ગાઝી સિવામ તુર્કોને કોઇ બચાવી
શકે એ તુર્કોને મન માની જ ન શકાય. એથી પાલ હતી.

ને તુર્ક યુવાનીની આંધે રહી, જે જ મદિનામાં
કુર્દિસ્તાનના બળવાને કમાલે દફનાવી દીધો. આગ
ને તલવારથી તેણે દેશદ્રોહનું પાનક તેમને સમજાવ્યું.
અનતાઓને તેણે ફાર્સીએ ચડાવ્યા. તેના વિરોધીઓ
તેનો ચુરસો ને તેની જગ્યાનની સરાણ પૂરા પિંજાણના
દવા એટલે નવી રચવાએલી પાર્ટીના નેતાઓ-રહમી,
આઝ્ઝાન, હાહીદે આદીજ ને રીફ સુધાં તેના ખોદમાંથી
બચવા તુર્કીના કિનારો છોડી ગયા ને ફરીવાર તુર્કીના
મામલો થાળે પડ્યો.

તુર્ક પ્રજાનું ખગીર પરત્વયતેય હોઇ, એને કોઇ
પણ રીતે વ્યવળે માઈ દોરાની અટકાવવી નેહએ
એવો કમાલનો નિશ્ચય હતો. ને પોતાના એ નિશ્ચય
પ્રમાણે જ તે વર્તેલો. તુર્કીના ધકનર વચ્ચે આવતી
એફેક આડખીલોને જડમળથી ઉમ્મછેલી એ એની
ફરજ ઘણ પડી હતી.

એવી બધી યે આડખીલોએને એણે ચૂંટીચૂંટીને
જવાર આણી. એની એ પ્રવૃત્તિ દરમિયાન અનેક
વખત એનો જન લેવાના પ્રયાસો થયેલા, પણ એથી
એની મક્કમતા મુદ્દલ નહોતી ડગી. એવે વખતે થતી
બૂલ માથુ જ માગી લે. તેણે 'ટ્રિબ્યુનલ કોર્ડ ઇન્ડી-
પેન્ડેન્સ' જોતી કરી. ને એ ટ્રિબ્યુનલે, પકડાએલા બધા
દેશદ્રોહીઓને ફાર્સીએ ચડાવવાનો ઇન્સાફ આપ્યો.

વીએના ને ઇંગ્લંડના દૌરસયાહલેડો લખિલ્લે આ
ખતરામાંથી જચાવવા લાગવગ લડાવવા લાગ્યા. કમા-
લને તેની ખબર પડી. એ જાનિદ તો પેશો દેશદ્રોહી
યહ્દી નાણાશાસ્ત્રી જે જર્મનીને તુર્કી વેચવા તૈયાર
થએલો! 'નહિ!' એણે હુકમ છોડ્યો 'આજ રાતે જ એ
કાવતરાજાનેનો અંત આણી દો.' અને ઝંઝારાની રોસની
વચ્ચે એ રાતે જ અગિયાર દેશદ્રોહીઓના મુડાં ફાર્સી
માચડે ટીમાઇ રહ્યાં.

ત્યારથી તુર્કી એક અને અવિલાન્ય બન્યું છે,
અને ત્યારથી (ઇ. ૧૯૨૭થી) તે આજ દિવસ સુધી,
'Only the hand that can wield the
sword should hold the sceptre' એ તાતાર
કચનનો મંપૂર્ણ અનુપામી કમાલ, નવા તુર્કી પ્રજાસત્તાક-
નો પ્રમુખ, અંકેશ્વરી, લોકપક્ષ અને પ્રધાનમંત્રિતો
અખયર અને લશ્કરનો કમાન્ડર ઇન-ચીફ રહ્યો છે.

'દલે આપણે તુર્કીને સુધારવાનું છે.' આટલાં વર્ષો

પછી કંઈક શ્વાસ ખાતો તે જોઈએ 'તેણે જ્યાં સં-
સ્કારી દેશોની દરોગમા આવવું જોઈએ સ્વતંત્રિદોષી
આપણા લોકોના પોશાક, રીતરિવાજ, ભાષા, વિચાર
ને વર્તન સુઢામાં પહોંચા આણે જોઈએ. જીવનની
સારી યે ધરેડ ખદલાવી નાખવી જોઈએ.'

પહેલી જ તેની નજર ઇસ્લામના પ્રતીક જેની
ફેઝ ટોપી પર ગ્રહ એ માટે તેણે આડકતરો માર્ગ
લીધો. સી પહેલાં તો તેણે લશ્કરમા જર્મન ટોપીઓ
દાખલ કરી. લશ્કરે વાધો ન લીધો, એટલે હેઠને લીધે
તડકાને વરસાદથી મળતા રક્ષણના કાયદા સમન્વયતા
તે જનતા આમવર્ગમાં નેનો પ્રચાર કરવા લાગ્યો, ને
થોડાધણુ તેમ વર્ત્યા એટલે પરખારો કાપદો પસાર
કર્યા કે તુર્કીમા ફેઝ પહેરવી યુનાદિત છે ને તેમ
કરનાર શિક્ષાપાત્ર થશે. આથી ફેઝે તુર્કીમાંથી સદાને
માટે રૂબસદ લીધી.

પછી એ વધુ મુશ્કાળો, શેષો ને દરવેશો તરફ,
નર મધમાખ પેટે પારકા શ્રમે જીવન જીવતી એમની
જમાતની બધી મિથકન જપ્ત કરાવી એણે એમને રસ્તે
રખતા બનાવ્યા, જેથી તેઓ શ્રમને માર્ગ વળી શકે.

સારે કાપદો વળી શા માટે કુરાનની પુરાણી
શરીઅતોને વળગી રહેવો જોઈએ? તેણે એ જૂના
કાયદા પશુ ગેરકાયદેસર જાહેર કર્યા અને મુકોપવન
સલાહકારો જોલાવો, જર્મન વેપારી, ઇટાલિયન ફેબ્રી-
કારી ને સ્વિસ સિવિલ ક્રાડ વરથી તુર્કી માટે નવું
જ રાજખંધારણ તેણે નીખવ્યું. એ સાથે જ પુરુષ
ની મિલકત જેવી પ્રવર્તની સ્ત્રીની સ્થિતિનો યે તેણે
કાયદાઓ કરી અંત આણ્યો: અનાના પદ્ધતિનો નાશ
કર્યો ને જાદુપ્રતિદત્ત ગેરકાયદેસર દબાવ્યું.

તુર્કી ભાષાએ પણ સ્વતંત્ર યુગની દીધું હતું.
અરબીના અતુકરણ પર જીવતી તુર્કીની લિપિ
સારે જોયી તો હતી કે પ્રખાના કાગળે જ દસ ટકા
તે વાંચી શકતા. કમાલને તો ધરોધર શિક્ષણ જોઈતું
હતું. શા માટે એ અરબીની જગને જીવતા દેશી ?
સોવીએટ રીપબ્લિકે ૧૯૨૪થી મધ્ય એશિયાના તાતાલો
સારે લાટિન અખસાર કરી હતી. કમાલને પશુ એ
જ યોગ્ય લાગી. ઘેર જોઈ જ એ નથી વાપરાનું બંધારણ
ઘડવા લાગ્યો. ને ૪૦ વર્ષની વયે, આકાશી ચેટીઓ ને
પાટિયાં સહિત શહેરેશહેર ને ગામડેગામડે નવી લિપિયું

શિક્ષણ આપવા તે નીકળી પડ્યો.

એ કામ પણ પાંચું. તુર્ક ભાષા સ્વતંત્રતાળી ને
લાટિન અક્ષરોની ખાતી. દરે આળો કલાનો વાગે.
આરસો વર્ષેથી સુલ્તાનિયે તેને ગજે દૂરો દષ્ટ રાખ્યો
હતો. કમાલે એને પણ મુક્ત કરી. તુલ્ય, સંગીત,
ચિત્રકલા બધામાં તેણે નવા પૂર આણ્યાં. વાંચનીય
વૉલ્ટ, નિઝો જનને ફેલ્કસ ટ્રાટ તેણે તુર્કીમાં દાખલ
કર્યા. આગેક જેવાં તુર્ક નુઓનો તેણે પુનરુદ્ધાર કર્યો
ને બધી લલિનકલાઓની તેણે તુર્કીમા ડોમેને કાદી

પછી હજીવેદળવે તે લોકોને રાજકાંચમાં રસ
લેતા કરતો ગયો. જામજીઓ, કારીખરો ને દુકાનદારો
માટે અંશેખલીમાં તેણે નેપું જોડકા રચાવી ને સર-
કારની સમાલોચના કરવાનો પશુ તેમને દક્ષ આપ્યો.

આવા અધ્યામ પ્રવળો પછી આજ દરે કમાલ,
તુર્કી માટે પોતે કંઈક કર્યું હોવાનો આત્મસંતોષ
અતુભવે છે. મિત્રો વિનાના, કુટુંબ વિનાના સર-
મુખસારનું દરે તો તુર્કી જ માત્ર કુટુંબ રચ્યું છે.
પોતાને મળતા દરગાવાથી એ ગોઢરમા બધે રંગો
રહે છે ને એરેએકે તુર્કી ફરિયાદો સાબળે છે એકે
એકે તુર્કીનો એ વિકાસ એ વાંછના છે. તે કહે છે:

'હું બધા રાષ્ટ્રોના ખગીરથી વાંકે છું મં તો
એમનું આસ્થિત તદ્દન નામ સ્પર્ષમા જોધ શકાય
એવી પરિસ્થિતિઓમાં એમને પિઠાવ્યા છે.
હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે મારા દેશના લોકો
ખીમ કોઈ દેશના સીઓથી જીવરતા નથી. પશુ
જસારે મારા હાથની તેમને જરૂર છે. હું એમને
એ રસ્તે પહોંચાડવા માગું છું કે બપાથી એમની
આંખો સાચા માર્ગોની જનતા નિર્ણય કરી શકે, ને જ્યાંથી
એમના પૂરોગ આગળ વધવાની પૂર્તી તાકત રહે.
પછી એ પોતાની ગેજે જ બધું સમાચી લેશે. ને
મારે કામ પશુ પૂરે થશે.'

સિકંદરની મહત્ત્વાકાંક્ષે, સીમરની મૃતિ ને સુલ્તા-
લિનીના આણકાવળો સમન્વય સાધીએ આ જુગ
આનાતુર્ક મુરતકા કમાલ દરે તો પોતાની જનતાને વધુ ને
વધુ નિર્જિત તરફ ખેંચતો જાય છે, પણ હલુ યે એ
કહે છે. 'હું સારે નિશ્ચય યદ્યપ, જ્યારે અમારા તુર્કોને
કુરાનની યે જરૂર નહિ રહે ને કાર્ડ માર્કેસની યે નહિ.'

અરોડ હર્ષ

પરદેશી વસ્તુઓનું પ્રદર્શન

દેશનાં દારિદ્ર અને બેકારી સામે ભીંડી દેશદાઝથી રબૂ કરેલા ચાતકદારવિચારો અને રચનાત્મક યોજના દર્શાવતો લેખ

૧. આર્દ્ર કાલેલે રથાપીને આપણે શું ઉકાળ્યું તે તો સૌકાર્ય લાગે છે, અને છતાં ત્યાં આર્દ્ર કાલેલે માટેના ફંડફાળાને આપણે ગતાતુરતિક સમાજ પોષી રહ્યો છે.

૨. આનું એક કારણ આપણામાં મૌલિક વિચાર-બળનો, આપણી પાસે બીજું કંઈ નથી ન કરવા માટેની પદ્ધતિસરની યોજનાનો અભાવ છે.

૩. આ લેખમાં એ સુદી પૂરાય છે, અને હિંદના સમાજસેવકો માટે એક સંપૂર્ણ યોજના રબૂ થાય છે.

૪. હૃદયતા હિંદને નામે, ગરમ લોહીવાળા છતાં હતાશ જનતા જતા યુવાન કંઈકેકઅનેને નામે, હિંદના બેકાર કાંદોગદોને નામે, આ યોજના ઉપાડી લેવાનું અમે લલેરને આમંત્રણ આપીએ છીએ.

આ

પણ પ્રથમ અને અત્યંત મદરવનું કામ તો કારીગરને આમુક આમુક વસ્તુઓ બનાવવાનું સંભારી આપવાનું છે. આપણા કારીગરવર્ગની દૈનિક જરૂરિયાતો એવા ટૂંકા સ્ત્રેષ્ઠા સમાધાન મળેલો છે કે ઘણી બધી વસ્તુઓ એણે બિદગીમાં એક કે સાંભળી જ નથી હોતી. અને આવી રીતે કારીગરની નજર ચુકાવી દિંદમાં પેસી ગયેલી અનેક વસ્તુઓ આપણને જરૂર છે. એવા ઘણી વસ્તુઓ તો માન સામાન્ય મજૂરી અને નજીવી મૂડી જ માગની હોય છે.

આવી વસ્તુઓના એકળે ઉદાહરણ લઈએ. ચિત્રકારો જેનાથી દુષ્ટિય કરે છે તે 'ચારકોલ'ની સર્જાઓ એ આવી એક વસ્તુ છે. આપણે સાખ્ખે મણુલાકડાના કેલસા બનાવી દર વર્ષે બાળી નાખીએ છીએ, અને એ લાકડાંમા નરમ અને કઠણ, હલકાં અને ભારે અનેક જાતના લાકડાં આવી જાય છે. એનો કેવલો પણ કાગળ પર લીટા કરે એવો કાળો થાય છે. માત્ર

પ્રથમ થોડા લાકડાની ત્રીણ પાડીને અથવા સાંદી જેવું શેષ માકકચરનું કાષ્ટ પસંદ કરીને રેતી જેવી નરમ છતાં ભારે વસ્તુના દળાણ નીચે એનો કેવલો પાડવો હોય તો તે સળીઓના રૂપમાં બનરે અને પછી પણ પ્રમાણે ગોઠવ્યા હોય તો ચિત્રકારને કામ લાગે. અને એ આણું ગિઝોસ એક જ કુટુંબ પોતાની થોડી એવી મૂડીથી બેપત્નવી તથા ખીતવી રાંક. પણ આપણા—કે કાર્ધ પણ પ્રજના—ચિત્રકારો લણાણા કલિપત સુષ્ટિમા રમનારા હોવાથી પોતાના વપરાશમાં આવતી વસ્તુઓની ઔદોગિક બાજુ ઓછી જુએ અને કારીગરને એના કેવલની સળી દાથમા પકડવાનો સમય ઓછો આવે એટલે એકાદ નજીવો અકસ્માત કારીગર અને કેવલોને સામસામે લાવી ન મૂકે ત્યાં સુધી પ્રજની અજાનાતાથી સુરક્ષિત એ સળીઓનાં ડગનબંધ બાકસો આપણા ચિત્રકારો પાસે જવાના.

બીજે દાખલો મીઠાનો લઈએ. આપણા સામાન્ય વપરાશમાં આવતુ મીઠુ બૂખ ચેલુ હોય છે, કેમકે એમાં ધૂળ અને કાકરી ભળેલી (કે અજડ દાથે બેળા-વાગેલી?) હોય છે. એકાદ શેર મીઠુ પાણીમાં એગાળી આછરેલું પાણી માળી લેવાથી તથે જલેસો મેલ આ વાતની સાક્ષી પ્રગ્શે પણ આપણા પેટમાં બીજે અનેક રસે ધૂળ જતી હોય છે તેથી મીઠા સાથે મળેલી આ થોડી એની ધૂળને ન ગણકારવાની આપણી આમ જનતાને ટેવ પડી ગઈ છે. પરંતુ શ્રીમંતર્વ તથા રાગરજવાડાં એ ધૂળ પેટમાં નાખવાનું જ્વેષ્ઠ સમજતા હોવાથી તેઓ વિલાયતમાંથી વધુ શુદ્ધ ઘઉં કાચની બાટલીમાં પેંક યથ આવેલું મીઠુ વાપરે છે. પેંકિય ખર્ચ બાદ કરીએ તો પણ આ શુદ્ધ મીઠા મીઠાની કોમત ચાલુ મીઠાની કોમત કરતા પીસથી તોસ ગણી લેવાય છે. અને એ શુદ્ધ કરવું એટલે ? મીઠાને પાણીમાં એગાળી, તે પાણીને ચંત્રની મદદથી નદિ પણ સમયની મદદથી આછરવા દઈ, એ આછરેલા પાણીને લુટું પાડી, એમાના પાણીને અગ્નિ કે સૂર્યના બળે સૂકાના દઈ, એકઠો કરેલો શીણ જેવો ખાર ! આ આખી ક્રિયા એવા સાદી છે કે એક નાનો સરખો માટીનો ગોળો, એકાદ નળિયાળી ટાંકા અને થોડી રવચ ખારીક

રેતીથી ઢરકોલ માણસ એનો નાના પાયા પર પ્રયોગ કરી શકે અને ઢરકોઈ આલાક મનુષ્ય એનું આખું કારખાનું ખોલી શકે માત્ર આપણી વિધિવિધિની રીતિમાં આવી કોઈ યીજની પણ અપત છે એવો ખ્યાલ જ કારીગરને આપવાની જરૂર છે. મીઠા સાથે ધૂળ ખાવા દેવાએલા અને એ જ ધૂળથી ડરતા નાણુક બંધોની સુવાળખનું સ્વપ્ન પણ આપતું નથી હોતું. અને જે લોકો એ વસ્તુ વાપરતા હોય છે તેને એ મુશ્કેલ મીજ પર પણ જેનું આખું જીવન નબળાનો સંભવ છે એ ગરીબ વર્ગની ગરીબીનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ નથી હોતો. કદાચ તેઓનું સ્વદેશાભિમાન એકાએક ઉપસી આવે તો તેઓ એટલું કહે કે “આવી સારી વસ્તુ પણ દિંદુ-રતાનામાં નથી જનતી! આપણે તે શું સ્વરાજ્ય લેવાના દતા?” પણ એ વસ્તુ દિંદુરતા ન જનવાનું કારણ અશક્તિ નથી, પણ એક જરૂરી અકસ્માત ન જનવાનો અકસ્માત છે, એ અટકવું સત્ય સમજવા જેટલો બેઝનને પરિશ્રમ આપવા તેઓ તૈયાર નથી હોતા. નદિતર આ ધંધામા માલમા મૂડી જાણુ ઝોઝી રોકવી પડે, અને બેઝનું તો એથી યે ઝોઝું. માત્ર પૈકિંગ કરવાની બરણીઓ અને લેજલો પર વિશેષ ખ્યાન રાખવું પડે; કેમકે બધી ફેશનેગલ પદ્ધતી વસ્તુઓમાં આપણું ગામડી સૂત્ર કહે છે તેમ “પૈકિંગના જ નાણુ છે!”

અને આવી તો બીજી અનેક વસ્તુઓ દિંદુરે ફેવેરે વગગી દિંદુરે શોષિત ચૂસી રહી હોય છે. અને લેનમા પડેલા એ ચિરાટ દેહને એની બજાર પણ પડતી નથી હોતી. માત્ર એ શોષણનું દુઃખ એક સામટા ખ્યાલ રૂપે આપણી બેકારીમાં આપણને દેખા દે છે. પણ તેમ છતાં આપણા એક મદરના અંગ ગીલ-ઉલોગના પક્ષાધાનના દુઃખ આગળ આપણને આવનાના સૂતા ચટકાનાં રચના શોષવાનું વાદ જ નથી આવતું.

આ પરિસ્થિતિ માટે આપણી બધી લોકપાયોગી સંસ્થાઓ જવાબદાર છે. આપણી અનુકરણશક્તિ આપણને મૌલિક વિચાર કરતાં રોકે છે. અને તેથી આપણાં દેશભરનાં વિચારવિનિમયનાં કેન્દ્રો પોતાના વિચારના ખોરાક માટે છાપાંઓએ વાસી કરી મૂકેલા પ્રચલિત સામાજિક ચર્ચાઓના ટુકડા પસંદ કરી લે છે. આથી બને છે એમ, કે વાહસરોવની સહામાં લોખંડના ઉલોગને રાહત આપવા માટેની ચર્ચા ચાલતી હોય ત્યારે

છાપાં વાંચતી એકેએક વ્યક્તિ જાણે એ પોતાનો અંગત પ્રશ્ન હોય તેમ તેમાં ઝીણવટથી રસ લે છે, અથવા સુતરના નંબર સંબંધે કંઈ ખેંચતાણુ થતું હોય ત્યારે એ પ્રશ્નના અભ્યાસને પોતાના જીવનનું ખેંચ માની બેસે છે! અને આનું કારણ દેખીતું છે. જેઓને પોતાના જીવનનું સ્વતંત્ર અને સ્વદેશ ખેંચ નથી હોતું તેઓએ દેશમા વાતા પરનો સાથે આમથી તેમ ઝેલાં ખાવાનું જ રહ્યું. અતે એ જ મુજબ જે દેશનેતાઓનું પોતાના દેશનેતાગીરીના ધંધાતે અંગેનું કામ લેકોના જીવનને એક જ ખુલ્લે સ્પર્શની જાળોની ચર્ચા કરવાનું છે તેઓએ પણ, આપણી અન્યપરિચિત રાષ્ટ્રીય લક્ષ્યમા પોતાપોતાના ક્ષેત્રની સુરેખ મર્યાદા નહોવાને કારણે, બધા ચાલુ પ્રશ્નોમા માથું મારવાનું રહ્યું.

નદિતર જેણે સ્વદેશી કાપડને પ્રચાર કરવાનું કામ હાથ ધર્યું હોય એને પછી જમશૈલપુરનાં લોખંડનાં કારખાનામા જનતા માલ ઉપર કેટલો કર છે, અથવા તો ત્યા રેલવેના બોઇલરો શા માટે જનતાં નથી, એ બધી બાજુઓમાં ચડવાની શી જરૂર? આમ કહેવાનો એ અર્થ નથી કે પોતાની આસપાસના જગત સાથે નિકટનો પરિચય સાધવા પોતાની દૃષ્ટિનું ક્ષેત્ર ન વિસ્તારવું. પણ જ્ઞાન મેળવવા પૂરેનો એક વાતમાં રસ લેવો એ જુદી વાત છે, અતે લક્ષ્યની દૃષ્ટિએ એમાં બેલો ભરેલા મારેલા એ પણ જુદી વાત છે. આપણા દરેક મોટા ઉલોગના દિત માટે તે તે ઉલોગ સાથે સંબંધ ધરાવતાં માણસો પોતાથી જનતો પ્રયત્ન કરી રહ્યાં હોય જ છે. અને વ્યૂદરચનાની દૃષ્ટિએ તે તે ઉલોગોનો અભ્યાસ કરવો એ તેમનું જ કાર્ય છે. બીજા તેમાં માથું મારે એ તો, શિખાઉ બેધારીઓ ક્રિકેટ રમતા હોય અને એક જ દડા પાછળ જુદાં જુદાં પોઇન્ટ ઉપરથી ત્રણચાર જણા દોડે એના જેવું બને; કેમકે સમગ્ર દિંદુર પ્રગ્ન બધા ઉલોગોમાં રસ લેતી ચાલ તો જ એ ઉલોગોની રિચિત સુધને એવું કંઈ હોતું નથી. અને જો એમ હોત તો આપણે બધાએ જાણવાની જાળો એટલી બધી વધે પડત કે એ જ્ઞાન મેળવવાની ક્રિયા બીજા કોઈ રચનાત્મક કાર્યક્રમ માટે અવકાશ જ ન રહેવા દેત.

આથી એ ઉલોગો સાથે સંબંધ ન ધરાવનારાઓ, કદાચ સામાન્ય ઇનિદાસ કે જૂગોગમાં રાખે એવા ઉપક્રમ

રસ આવી ચર્ચાઓમાં રાજે તો ચાલી શકે. પણ એને બદલે, છાપાઓમાં પાનાના દિસાણે આવી ચર્ચાઓને વધુ મદદર મળતુ હોવાથી, રચાતા ઇતિહાસની વિચાર-સરણીથી પાછળથી બુદ્ધિસત્તામાં ખપવાના બાપે બપોને એ ચર્ચાઓમાં ઝગત રસ લેવો પડે છે, આમ હોવાથી દેશી અંદરનાં ગેયાર મોટાં દિસો આખા આમતરનાં વિચારબળને કેદ કરે છે, અને ખીલ નહીં વિચિતો મારે વિચાર કરવા જેટલી છૂટ કે વિચારની બચત રહેવા દેતાં નથી.

આથી જ, ઉપર કહ્યા તેવા નાના, ક્યારેક એક જ કુટુંબ કરી શકે એવા, નવીન ઉલોગોની શોધમાં આપણું સમુદાયન સજ્જ થઈ ગયાં શકાતું. આપણા દેશનેતાના કે સમાજસેવકના લાપણના વિષયો આ કે ખાદી, વિપવા કે પ્રેતબોગન, કે એવા થોડા ગણ્યાગાંધ્યા જ રહે છે અને એ નાના વર્તુળની બહાર જતા આપણી કલ્પના શીખતી જ નથી.

પણ એક વખત આપણે એ કલ્પનાવિદારની મજા આપી જોઈએ, એક જ વખત આપણા બેકાસે સમક્ષ દણુ આપણા, જેવાતેવા તો એ લાગ્યા લાગ્ય જેવા દેશમાં પથરાયેલી પડેલી તકોનું વિચરદર્શન કરાવીએ, એક જ વખત કોઈ કામ કરવાનું ન સૂઝવાથી મૂંઝતા આપણા બધુઓને આપણી પાસેથી પરદેશી ક્યેકયે રચણે ફરતી, કરવન કે કુદાડી આંચકા શે છે તે બતાવીએ, તો અજ્ઞાન કે અજ્ઞાપણના કચરાથી બંધ પડેલી આપણી રક્તવાહિનીઓમાં અનેક રચણે ફરીથી જીવનનો સંચાર થાય, અનેક કુટુંબોને એમણાં દિદર્શનદેશ મળે. પછી જેમ બળતા રણમાં પાણીનું દર્શન અજ્ઞાપ દિશત આવે એમ આપણે એ વિદાર જેમ રહે કે પોતાની આસ-પાસ કાંચા માસ રૂપે વેરાયેલી અનેક વસ્તુઓમાં મળતૂરી નાખવાથી તેને સમાજને ઉપયોગી પદાર્થોમાં ફેરવી શકાય તેમ છે. પછી તે પોતાની સક્રિય તથા સાધનને અનુકૂળ એકાદ વસ્તુની પસંદગી કરી શકે અને તેમાંથી આજીવિકા ભેળવી શકે.

જોકે આ પાછળ બધાનું તે અમુક જનના પાકા માસ મારે નિષેધતા કાંચા માસ નથા તેની કાર્ય પદ્ધતિ સમાવવાનું કામ આપણી કોષ્ટને કરતી તો હોય છે, પણ આપણી એ કોષ્ટોને સિદ્ધિ તો સર્વના ઝેર મારતું ઉત્તેજના. એ ઉત્તેજનાની શીશીઓ ન્યાં

ભરી હોય એ આરસ પ.સરેલી ઓરિપટલમાં સર્પ આવે નદિ, અને મેદૂનને ખેતરની વાકમા દાઘ નાખવાનો હોય ત્યાં એના ખીસામાં ઇન્જેક્શનનો સામાન તૈયાર ન હોય. એમ, એ કોષ્ટોનેમાં શીખવા આવનારા સિદ્ધાંતોમાં એટલા બધા અસ્વભાવ પડે, કે પંદર રતનનો સખંદેસા એક કલાક તોળી રાખે, પણ પંદર રૂપિયાનારો ગીંધીઓ દીસતી ન્યોત પર એકધારો રાખી ન શકે. અને જેઓ જરૂરબતની માફક પોતાના સારી સાકડાંનાં જવા હોય એ મિત્રાને કામ કરી શકે તેમ હોય એની આમળ આવો કોઇ નવો નુરખો ન હોય !

વળી આ સિત્તાપ કોષ્ટોના સિદ્ધાંતો ખીજો પણ એક હોય છે. નિમ્નત દષ્ટિગિદ્ધ એ જ બધા હિમ્મત સિદ્ધાંતોના આદર્શ હોવાથી અમુક એક જ ઉલોગ મારે જોઇતું કેન્દ્રી જાન કોષ્ટો નથી આવતી. પરિણામે કોષ્ટોનાથી છૂટેલાં આપણા વિદ્યાર્થી સંકેતો વસ્તુઓના ધકનરમાં ચંચુલાત પાળી ચૂકેલા હોવાથી એ દરેકના સર્જનની નાની કચા કહી શકશે, પરંતુ એકવચ્ચ વસ્તુ સંપર્ષથી જનાર્થી નાંદ શકે. આમળો નાજો રસાપણુ સાચી દાણૂકકેશોરિક બેસિા બનાવવાના બંધનું ચિત્ર દેતી દેશે, પણ શુભમ પડે એપકવા એક રૂપિયાનાર તાંબાનો કાટ આ પળે જ જોઇતો હોય તો તે કપાથી લાવે તોના વિચારમાં પડી જશે.

અને કદાચ અપારની કેળવણી આ જનતા હોય સુધારવા પાત કરે તોવળુ જોકદરે એ આખી ક્રિયા ખર્ચાળ છે એ તો દેખીતું છે. કેમકે જીવનની પ્રણી વ્યવહારિક વસ્તુઓમાં અદ્યુતારિક દષ્ટિ નિર્ભર કરી ચર્ષ પડે છે. અસરે દિદનાં જરૂરિયાત રાટલાની છે, અને તેથી સોડા અને તેજ મેળવી માથકામા પોતાના આખી સાજીનો પ્રચાર કરી સકનાર ફેરીઓએ સાથુના સર્જનવખતે કહણજો તેલમાંનું વીસરીન રરીનીઆરીક બેસિાથી છૂડું પડયું તેન જળ્યતો હોય તોપણનાં શકે છે.

વળી અનેક વસ્તુઓમાં ચંચુલાત કરાવવાની આ કેળવણીના મુખ્ય હેતુ એક જ કે તેથી અવવાસ કરનાર પેતાની વ્યાપક દષ્ટિથી કંચાનું જાવકોન કરી પોતાનું ખેપ નકડી કરી શકે, અને પછી એ દિશામાં પોતાની મેજે આમળ વધી શકે. દવે ધારો કે એક માખસ મેંદ્રિક પાત્રી ચાર વર્ષ બેનીવાડી ફાલેજમાં માગી અનેક આલો શીખ્યો અને પછી

તેમાંથી એકાદ પસંદ કરવાના નિશ્ચય વખતે 'થોરની રાખમાંથી પોરાશ મેળવી શકાય' એ સાદા સત્યે, કાચા માલની વિપુલતાને અંગે તેને આકર્ષ્યો. તેણે ખોળે ખપા સત્યો જૂઠી આ એક જ સંભવ ઉપર પોતાના જીવનની કમરત ચણ્યા નિર્ણય કર્યો અને એ પ્રશ્નનો જરા વિધિપુરઃસર અભ્યાસ કરવા એ પ્રશ્નને લગતુ રસાયણશાસ્ત્ર વાંચી ગયો. અને પછી થોરની રાખ એકઠી કરવા ગામની સીમમાં ગયો. પણ ત્યાં તેણે મદાન આશ્ચર્ય વચ્ચે જોયું કે એ રાખનાં તો પાસેના ગામના સાકરના કારખાના-વાળાએ છાત્રો રાખી લીધા છે. તપાચ કરતાં તેને માલૂમ પડ્યું કે પોતે જે સત્ય કહેજેજમા શીખ્યો તે એ માણસે 'આર્યભટ્ટ'ના વધારામાં ઉપરજીદી દૃષ્ટિએ વાચેલું અને તરત સાકર દાર-વાની દળે નેના પર કામ લેતા તે પોરાશ જમાવી શકેશે. અને એથી જ તરારથી, એ નવું જિન્નેસ રચાવવા નિશ્ચય કરી તેણે પોતાનું કામ શરૂ પણ કરી દીધેલું. એ વખતે એ કૌશલ્યજનની કરુણ સ્થિતિનો આપણને કાંઈક ખ્યાલ આવી શકે. જીવનનું ધ્યેય સુઝાડવા માટે કૌશલ્યે જે રસ્તો શે છે તે આમ અતિ સાય લાગે પડે છે અને એને ખરે જીવનની અનુભવ-શાળામાંથી મળતા સૂચનો એકદર સોધા પડે છે.

તો પછી આવા છટાછવાયા સૂચનોને પ્રદર્શનના રૂપમાં એક જ જગ્યામાં એકત્ર કર્યાં હોય તો એની એટલે કેવી આગ્રહશાય ? પોતે કદ જાળતમારસ લેવો એ પ્રશ્નનો જે જવાબ શોધવા જોઆરા કાચેજીવનને તકલિફબરેલાં ચાર વર્ષ ગાળ્યાં પડે તે જવાબ આવાં પ્રદર્શનનો એકાદ અઠવાડીયાનો અભ્યાસ પૂરો પાડે. જે અનેક વસ્તુઓને ભણવા પછી પાછી જૂલી જતી પડે એવી વસ્તુઓ પર પહેલેથી જ લાલ લોટી મારતાં આનું પ્રદર્શન આપણને શીખવી શકે.

અને એવી રીતે નિરર્થક જાળતોનો અભ્યાસ ન કરવામાં એટલી શક્તિની ઉપયોગ પોતે પસંદ કરેલા વિષયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવામાં કરી શકાય. આપણા પ્રદર્શને આમ જનતાની એક વાની એવી ઓછોગતક શાળાનું કામ કરવાનું હોય તેમાં આને માટે પણ અવકાશ રાખ્યો હોય. જે પાકા માલને પ્રદર્શનમાં જોડ્યો હોય એમાં કામ લાગતા કાચા

કુમાર • ૧૯૨૨માં અંક (જેઠ ૧૯૬૩)

માલના નમૂના પણ તેની સાથે જ રાખ્યા હોય, અને પછી, બની શકે ત્યાં ચિત્રો, ફોટોગ્રાફો કે એવર ટૂંકે વર્ણન કરી તે તે માધની કાર્યપદ્ધતિ સમજાવી હોય, તેમજ એથી વિશેષ દર્શકન મેળાવવા કયું મારિય કયાં મળી શકશે તે પણ ત્યાં સાધેસાધે જનાવ્યું હોય. આથી પ્રદર્શન એના આવેયો માણસ પોતાને માટે એક ધંધો પસંદ કરી, તે અર્થો શીખીને જ પાછો ઘેર જાય.

૩

અને આ પછે એ કારીગરની સામે એક નવો પ્રશ્ન આવીને બેઠો ગઈ. આપણા વપરાશમાં આવતી કેટલીક વસ્તુઓમાં જનાવનારને સારો નફો રહી શકે એમ હોવા જતા એના વપરાશનું ક્ષેત્ર કારીગરને રપટ ન હોવાથી તે જનાવવા જતાં એ અચકાય છે. દાખલા તરીકે ઉપર આપેલા કાચા અને મીઠાનાં ઉગદરણો જ લખએ. આ વસ્તુઓ વાપરનાર દેશભરમાં એવા છૂટા વહેંચાએજ હોય છે કે કારીગર તેઓના સીધા સમૂહમાં આવી શકે તો નથી અને તેથી પોતે જનાવેલા માત્ર ખપવવામાં તેને અડચણ પડે છે.

વસ્તુતઃ આપણી ઔદ્યોગિક શિક્ષણતામાં આવાં સરખા દિનતાળાં માણસોનો સર્વથ આધનારી કેાઇ મપ્પરથ સંસ્થાનો અભાવ ખાસ જવાબદાર છે. જોકે આપણે ત્યાં ગણુ મહેરખખરો આપવાના સાધનો છે. પણ આપણા અધ્યયનિજન ઉછેરોને એ સાધનો ખરચાળ ચક્ર પડે છે અને પરદેશની મોજનાખદ મહેરખખરોના એકધારા માર આપણ આપણા ઉદ્યોગો પગભર ચવા જેટલું ગણ કેળવી શકતા નથી.

ઉદાહરણ્ય, બુદ્ધિતિ શીખવવામાં કામ લાગતાં લાકડાના એાનરો, જેનો ઉપયોગ મોડાં ઉપર કરવાનો હોય છે, તેનો દાખલો લખએ આ એાનરોની રચના એવી સારી હોય છે કે તે જનાવવામાં સાદા ધંધો આપણા કારીગરો ગણુ એાછી તકલિફે બેઠાં કરી શકે. એ સાધનો આપણે ત્યાં કેટલાક સંસ્થાઓ જનાવે પણ છે. તેમ જતાં એ જનાવેના માપ પરદેશથી પણ લગ્ન ઘણો આપાત સાય છે, એટલે દેખીતું છે કે લગ્ન એ દિશામાં નહુ કામ માટે અર્હો અવકાશ છે. દલે આ સાધનો ઉપર આનું કારખાનું નથી ન શકે. કારખાનું કાઢવા માટે તે સાધેસાધે થીજ પણ અનેક વસ્તુઓ જનાવવી જોઈએ, અને એવી બધી વસ્તુઓમાં

એને રૂઝ હોય એવો કોઇ શીર્ષન એ કામમાં ન
જંપલાવે ત્યાં સુધી એવું કારખાનું ઊભું થવાનો સંભવ
નહિ. જ્યારે બીજી બાજુ, એ જાતની વસ્તુઓ જાનારી
રાકે એવા ઘણા સુતારો નાપરા પડ્યા હોય છે.

અહીં કેઈ પ્રશ્ન કરશે કે બે એક તરફથી એ
માલની ખપત વધવાનો સંભવ હોય, અને બીજી
તરફથી એ માલ જાનારી શકનારા કારીગરો એકાદ
પોત્રા હોય, તો એનો સાદામાં સારો નિકાલ એ
કારીગરોએ આણુ કારખાનામાં જોડાઈ જવું એ જ
દોષ રહે; અથવા તો એ કારખાનામાં જ વધુ વેચાણ
થતા વધુ કારીગરોની માગણી આપોઆપ થવી જોઈએ
અને એમ જોને દૃષ્ટિએ નવા કારખાનાની અગત્ય
ઓછી થાય છે. ઉપરની મિગસિ મણિના ક્ષેત્રમાં
સાત સાતી દશે, પણ માનસજાજના ક્ષેત્રમાં નહિ.
પ્રથમ તો કારખાનું એકનું એક હોય તે ગમે તેટલું
વિસ્તાર પામે તેમ છતાં એ કારખાનાનું નિર્મત્રણ
કરનારાઓની છાપ એવા બેઠે એકેએક વસ્તુ પર
હોવાળી, તેમાં બેઠેલા માલમાં વિવિધતા આણવાના
તેઓના પ્રવાસ છતાં અમુક એક સામાન્ય ધરેડ આવી
આવશે. સારે બીજી બાજુ ખરીદ કરનારનું માનસ
આથી ધરેડની પણ વિવિધતા માગે છે, પછી ભલે
તેની ઉંઘલી પહેંડળી જાણકારને કદાચ મુખાંધવારેલી
પણ લાગે. કાપડની ખરીદ કરના નીકળેલાઓમાં
આપણે આ જાતના માનસનો આગેદગ્ય નમૂનો જોઈ
શકાએ છીએ. શરિંગની એક ડિઝાઇન જુએ; ‘છટ્’
કહી તેને એક બાજુ મૂકી દે; પછી પાંચધંદર બીજી
ડિઝાઇન જુએ; અને છેવટે, કાંઈક સેલ્સમેનની ચાલ
કાઢી, કાંઈક માનવમાનસની કાંઈ વિચિત્રતાથી, પહેલા
નિરરકારેલા ડિઝાઇન તરફ આકર્ષાય; પણ તે ડિઝાઇન
પહેલા પોતે ઉપરે છે એ નાપસંદ કરી ‘કન્ડેમ’ જાહેર
કરી, માટે તે જોના શરમાય; અને પછી છેવટે, એના
કરતાં પણ કલાદૃષ્ટિએ દમકું કાપડ લઈ ઘેર જાય;
આના ઉત્તરદી(1) ખરીદ કરનારાઓ ઘણાં જોયા દશે.

આનું જ કાંઈક દેશી કારખાનાંઓમાં જોવા માલ
પડ્યું જોઈ છે. અમુક જાતનો માલ જનાવનારાં જો-
ન્ય કારખાનાં જાણીતાં હોય તેના કરતાં દસધંદર
હોય તો પછી માલની જાતમાં ફેર ન હોવા છતાં
પોતે ખરીદિયા માલથી માલક ખુશ રહે છે, કેમકે એથી

પોતાની પસંદગીને જોઈતી છૂટ મળી હોવાનો તેને
આત્મસંતોષ રહે છે. આથી, ઘણી વખત એમ બને છે
કે અમુક જાતનો માલ જનાવનારે અમુક વસ્તે પગીસ
દબ્બરથી વધારે કીમતનો માલ કાઢી ન શકતું હોય,
અને એવું જ બીજાનું કારખાનું દરતીમાં આવે તો બંને-
એ બીજે વસ્તે પીલ પીસ દબ્બરનો માલ વેચે હોય.

આથી, અમુક જાતનો માલ જનાવનારાં, દેશમાં
છે એટલા કારખાના માંક માંક આવે છે માટે બીજા
માટે આવકાશ નથી એ દલીલમાં બહુ વખૂદ નથી.
જો એ જાતનો માલ પરદેશથી આવતો હોય અને
એ આકાશ તો તેમજ દેશમાં ખપતા માલની કીમતતા
આકાશોમાં સારો એવો તફાવત હોય, તો પછી નવા
કારખાના માટે હોય છે જ. કદાચ એ નવું કારખાનું
પણ પોતાની સાથેના બીજાઓની પેટે ‘માઝામાં’ આવે.
પણ જ્યારે દુનિયાનું અર્થશાસ્ત્ર ખૂટક જગદની માફક
એકદમ અટકી જવા તૈયાર થયું છે ત્યારે જોવુંતેનું પણ
‘આત્રવું’ એ તો મદાન સંતોષની વાત થઈ પડે એમ છે.

દબે કારખાના ઉપરથી કારીગર ઉપર આવીએ.
આજે ત્યાં મળવર કારખાનાંં સ્થાપવા જેટલી એક-
દટ્યુ મૂકી કે વ્યવસ્થાસક્તિ દબુ નથી, અને અત્યારની
સ્થિતિમાં કારખાના વગર કારીગરનો ઉદ્ભવ નથી.
અને કદાચ કારીગર પોતાની જાન માથે માલક એડે
તો પોતે જનાવનાર માટેના માલના આખા હોજનું
પ્રતિનિધિત્વ રવીકારવા જેટલી તેનામાં શક્તિ નથી.
આની સ્થિતિમાં આ પ્રથમો બીજી કોઈ રીતે નિકાલ
લાવવાની શક્યતા આજે વિચારવા ની રહી. એ શક્યતા
આપણને નથી સમાજરચનાના શિક્ષણમાં દૃષ્ટિ-
ગોચર થાય છે. એ નવા સિદ્ધાંતો ઉપર રચાએલા
સમાજના ઉત્પાદન અને પહેંડળીની આધુનિક પદ્ધ-
તિમાંના સર્વોત્તમ તત્ત્વોના જાણે દૃશ્યાન્નક આપો
જાય છે, અને જાણીતા સમાજશ્રોત્રી તત્ત્વો આપોઆપ
લોપ પામે છે અંજાના વપરાશથી જ ઉત્પાદન શીધું
અને વિષુદ્ધ પ્રમાણમાં થઈ રાકે એ સમયો એ નવી
ધ્યની રચનામાં સર્વિકાર કરવામાં આવે છે ખરે, પણ
સાથેસાથે દરેક કારીગર પોતાના એકાદ પ્રામલ્લોભને
માફક આવે એવા એક નાના વંચ મદિન એકાદ
કારખાનું બની રહે, એ નવી સંભાવના માટે પણ
એમાં અવકાશ રાખવામાં આવે છે. આથી પરરપર

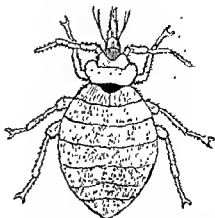
ઉનાળાની રાત હોય, ઊંઘાટયા જીવ જવા બોડો હોય તે માંડ માંડ આંખ બેગી થવા માંડી હોય ત્યાં એના એક જ ચટકે ઊંઘ ઊડી જાય ત્યારે ખબર પડે કે માકણ એ કેવી જાહેર જવાત છે. કોઈથી એની કબાલત અનણી નહિ હોય એક વખત કોઈ ઘરમાં એનો પગપેસારો થયો તો તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો કોઈ છલાજ નથી. વિદ્યાન પછુ દણ સુધી તેમનો નાશ નીપજવવામાં સંપૂર્ણ સફળતા નથી મેળવી શકાય એમ માંચેરતના તળીળી ખાતાના વડાનું કહેવું છે.

સાધારણ: તો આપણે એમને ઊંઘના જ દુશ્મન લેખીએ છીએ પણ એમનો દરેક દરેક ચટકા લોહીમાં કંઈ ને કંઈ એવ મૂકી દેતા હોય, આરોગ્યના પથ એ એવા જ દુશ્મન છે. એમને જાતવિપયક કોઈ દેશ કે સ્થાન નથી. દરેક દેશમાં દરેક રથએ તે મળી આવે છે. ખાસ કરીને જ્યાં કલાલિયતનું જોર વધુ ત્યાં એમનું ચે પરિણ જ સવિશેષ હોય છે. વળી જૂ પેડે એમને કોઈ પ્રત્યે ખાસ પક્ષપાત જોડુ પણ નથી. મરમ લોહી વાળા કોઈ પણ પ્રાણીનું લોહી એને આકર્ષી શકે. પછી તે બતકાકૂકા હોય કે ઊંદરગદાયાં હોય રાત એ એમના વ્યવસાયનો પ્રિય સમય છે, પણ જહુ બૂખ્યા થયા હોય તો દિવસે પણ સિકાર શોધવા નીકળતા એ પાછા પડતા નથી.

પશ્ચિમના માકણ આપણે ત્યાંના કરતાં લંબાઈમાં વધુ અને અજાનમતા રંગના હોય છે, પણ એ બનેનો આશ્ચર્યમાં તો સરખો જ! ધોળના રોગના ફેલાવા માટે પણ એ જવાબદાર ગણાય છે, પણ તે જાણત નહોતે સાંજિતાઓ મેળવવાના પ્રયાસો દણ થઈ રહ્યા છે. અન્ય કેટલાક રોગો તો એ ફેલાવે છે જ.

વળા, ઉપવાસમાં તો એ કાઢીને પણ આંટી જાય તેમ છે. એક વરસના ઉપવાસ તો એને મન રમત વાત છે! એની ખાતરી તો કોઈ ધુપડે મંદિનાઓ પહેલા મૂકી દાખેલા ઘરમાં રહેવા જાઓને એમના ધસી આવતાં બૂખ્યાં ટોળાં જુઓ ત્યારે જ થાય.

જોનાં ઇંડા જનમતી વખતે સફેદ હોય છે, પણ પછી થોડી વારમાં પીળા પડી જાય છે. માદા સરેરાશ રોગના મેતણુ ઇંડાં મૂકે છે. ઘણી માદાઓ ૫૦૦ સુધી ઇંડાં મૂકે છે, પણ એની સરેરાશ ૨૫૦ની બેખાવ

છે. નવાં જન્મેલાં બચ્ચાંઓમાં માત્ર કદની અવધતા સિવાય પુખ્ત માકણ કરતાં બીજો કશો ફેર નથી હોતો. અનુકૂળ સંજોગો હોય તો એક મંદિનામાં તો એ બચ્ચાં પુખ્ત બની જાય છે.

માકણ કરડે છે, તે મચ્છરની પેઠે ચામડીમાં સુંદ ભોંકાને નહિ. એ ચામડી વહેરે છે ને છિદ્રમાં એની લાળ પૂરી દે છે, જેથી લોહીનો સહેજ પણ અંશ ખવાર ફૂટી નીકળતો નથી; પછી મચ્છો લોહી ચૂસે છે. એણે ચામડીમાં દાખલ કરેલો એ પદાર્થ જીવાણુદા માણસો પર જીવાણુદા અસર કરે છે. કેટલાકને એ ખૂબ અસહ્ય થઈ પડે છે, જ્યારે કેટલાક એની પરવા પણ નથી કરતા હોતા.

એમને પોતાને એક જાતની ખાસ ગંધ હોય છે. કદાચ એમને દુશ્મનોથી ગચાવવામાં એ કારણજૂત હોય. શરીરે તો એ એવા ચપટા હોય છે કે ગમેતેવી ખારીક કાઠમા પણ એ ભરાઈ શકે છે. માંદીના કાગા ધરોમા એ વધુ પોષાય છે. એવાં ધરોમા રહેનારાં એક પડાં, ગાદલા, ગોદાડા વગેરે દરોજ તડકે રાખવાનું ન જાયું જોઈએ.

માકણને ટપ્-ટાપની વાસ નથી ગમતી એટલ એમને દૂર કરવાના ઇલાજ તરીકે આઠ લાગ કેરોસીનમાં એક લાગ ટપ્-ટાપ અને સહેજ યુક્લિપ્ટસનું મિશ્રણ ચાકરી છે. અમેરિકામાં યુક્લિપ્ટસને વાફે પેનીકોલ વપરાય છે, પણ દિલમાં તો યુક્લિપ્ટસ જ સરતુ પડે એમ છતાં છટકારો ન મેળવી શકાય તો ખારીખારણા ગંધ કરી ગંધકની ધુમાડીનો પ્રયોગ અજમાવી જોવો. પણ તે છાપરાવારે ન નીકળી જાય એ બધામાં લેવાનું. એથી એમના ઇંડાં સુદાં મરી જાય છે. (સંકલિત)

જુગારી

ઓ હાહાહાહા, ઓ તાતપાન"

અમાસનો દિવસ હતો. કાઠીચરોને મરિને દિવસે એક માન મળતો એ રાતનો દિવસ. નરસીને પણ આજે રજા હતી, એટલે લહેરયા એ ખાટલામા પડી રહ્યો હતો. મરગી અસલ હતી એટલે જવાર તો નીકળ્યામ જ શાનું? એટલે રફરફીને એના મોંમાંથી ઉપજા ચઢેલ નીકળી પડતા હતા.

દરેકજે તે એને આમ પડ્યેપડ્યે ચઢેલો કાઠી-મર જનવનાં જ રવખા આવનાં. પણ આજની મરમીએ તો એના દીકા પટેલા સાથે ચુ દીકા કરી રીધા હતા. પ્રાગજની કાઠમાં કાલે રાત સુધી જે વાવજ રીધેલા તે પજની પાણીયી દબુ તેના આંગળાં ચમચમનાં હતાં. એના નાકમાંથી દબુ કાઠની એવ નડેલી ગય.

આ પરી કરીને નરસીએ બેસુ એવું તો પ્રાગજન પેલા સાથે એજાચી તાજી રહેલો એજો

નાનપણથી જ નરસી પ્રાગજ સુદાર પાસે કામ સીળવા રહેલા એની મા અમા વિધવા હતી. મારું મરીયા હતી. ને મરીયાના હેવાને મજૂરી સિવાય શી વેળગાર મળી શકે?

દિવસ નરસી એટલે એ કાજો પરમેવો લુકી પાછી જાડી આવ્યો ને નાદી કીધું. એની નાનીમાની માંડથીના સમાગાર આવના, એની મા કાલે જ એને એસાળ ગઇ હતી. મારે વગાવવા એ પાદર સુધી મએલે ને નડી એમળી એ છેવટ રેખાની એવ થઇ ભાં સુધી કિનારે હાલો હાલો એને નિરખી રહેલા. જતાં જતાં મા એને ને રીધ્યા આવતી ગઇ હતી. અને એચિના ખજર આવવાથી પેલાને જવું પટેલું એટલે ધરમાં ભાટ, વાવજનો દોનો નેની તથા ખીંછ

એક નાનીશી મફલત ધોવા પાછળ રહેલી મા દીકરા ને એકની માનવતાની વાર્તા

લક્ષમણો કરતી મધ દતી. માના એ વસલ ભોવનો રણકો કરી સજીવ થઇને એના કાનમાં ગાળ્યા કર્યો.

એ પાછો ખાટલા પર પડ્યો. જાણુના ધરમાથી સજીવ સજીવ તાજડીમાં પડતી દૂધની શેડોનો અવાજ આંખો સારે ધામ પાલુ કંકર નરમ પડ્યો દતો એટલે એણે થોડુંક કરી આવવાનું મન કર્યું એ રૂપિયા ઓટીમાં ખોસી લીધા ને ધરને સાકળ ચડાવીને એ ચાત્રા નીકળ્યો.

નળિને કિનારે આવી એ બેઠો અહીં કંકર દંડક દતી આસપાસ નજર ફેરવી તો જોયું કે પોતા કરતા ધીનું કોઇ સાફ માથુસ ત્યાં ન હતુ. અપંગ ને બિખારીઓ સિવાય બાકીના એના જિવા જ દતા.

કાદાની એક છાપર ઉપર એસી નળિના પાણીમાં પમથા છબજીયાં કરનાં વિચારમા ને વિચારમા કેદલો વખત વીતી ગયો એનું એને બાન ન રહ્યું. એનું મન કોલે ચડ્યું હતું. ધડીક, માથુભાંટ વર્ણવેલા ગમાપણા દનુમાન અને મદાભારતના કહ્યું તેની નજર સામે રમી રહ્યા. માના મોમાથી શેષ રેલાતા પૌદ્ધિયા ને ચાળ, આરતી ને પોદ્ધિયાં એના કાનમાં ઝુંજવા લાગ્યા. થોડી વાર વળી ભરથરી ને જોખીએ, પ્રતાપ ને દુર્ગોદાસ પથ એની કલ્પનાના નજર સામે નાચી ગયા પછી પોતાના વિચારો આંખા ધમચ પગ રહ્યા પછી આજ આટલા વધેમ્મ એ કેટલો આગળ વધેમ્મ દતો? ધણેનો પોતાનો ધા ચોટદાર પડતો દતો અને તપેલા લેહાના રંગ પરથી તેના તા વારખતા પેને દીખી ગયો દનેદ જલે પેડાની મગ ચડાવવાનું હતુ એને નહોતુ ફાવતુ. પથ પ્રાગજીના હાથ નીચે પોતે અચ્છો કારીગર તો નીવડવાનો.

એમ ને એમ તગજો દોડાળે જતાં, ચાદો દેદ માથે આંખો સારે તેને બાન આંખું કે કેટલું અચ્છું થયું હતું. જીભા ચઢ એણે ધગો રસ્તો પીધો. મદરવાકોશના ગાદક વિચારોની ઘટમાળ તો એની ચાલુ જ હતી. બારી વટાવી હતુ પહેલો જ મજીમાં વધે છે, હાં તો જીઆ ચોટલા પરની એક દુકાનચાથી કોઇએ પડકાર્યો, 'અહ્યા, કોણ એ અસારે?'

અવાજ પરિચિત હતો. એ દુકાન પર ચડ્યો. મકનના કારીગર દલસુખ સાથે ધીન ને જણુ અંદર જોરા દતા. બધાના હાથમાં પાનાં દતાં. 'આવ, આવ;

આ મો નરસી! દવે મળ આવશે.' દલસુખે એને આવકાર આપનાં કહ્યું.

'પહેલો જ દાવ એને આપો.' એક જણુ બોલ્યો.

'મરજીર છે; બોલ નરસી.' કહેતાં દલસુખે પાનાં દસથા લીધાં.

'નાવો; જે રૂપિયા!' નરસીએ કહ્યું—તેનાથી કહેવાઈ ગયું, ને અંદરબદરનાં પાનાં વહેવાવા માડ્યા.

ઉત્તેજિત વિચારોના પોરમમાં ચલેલું નરસીનું જીવાન મગજ દવે બાનમાં આંખું મગજ મક્કનમાં, કસા નિર્ણય વખર બોલનાં તો એ બોલી ગયો પથ પછી એને મલારામણુ છૂટી, જુમાર, પોતે અને મા, એના ન કળી શકાવ એવાં વિચારમર્તમાં જળે જોડો જોડો એ રમતો ગયો. હા નો દલસુખનો અવાજ આંખો, 'સાત્ર, મૂરી દે જે રૂપિયા.'

'કેમ?' વિચારમાથી મગજી નરસીએ પૂછ્યું.

'કેમ શું વળા? તમે કોલ જન્મેલો કોલો ખરેખરે!'

'જણુ આ આપણે ખરેખર રમના દતા?'

'સારે, આટલો રતે ખોડું તે કોઇ રમતું દશે?'

'પથ મારી પાસે પેમા નથી.'

'શું કરશું, દરિડ?' દલસુખે બાકીના ભેમાંના

એકને પૂછ્યું

'શું કરે વળા? એ જીભો હોત તો આપણી એકલો જ શરમ રાખી હોત!' દરિએ જવાબ આપ્યો.

'નરસી, એમ અમને બનાવી નહીં, જન્મ્યા?'

છેલ્લો રહેલો એક પથ બોલી જાહો ને એનો હાથ નરસીની ખરદના પર પડ્યો. તેણે છોડાવવા થણું કર્યું. પથ એક સામટા જ હાથે એને જકડી રાખ્યો ને દલસુખે એની જકડી લેખી સર કરી. ફરતો ફરતો એનો હાથ કમ્બરની ઝોરી પર પહોંચ્યો. 'એણે, સા . . . જુલો! જા, નીકળ દવે!' દલસુખ ઓટીમાંથી રૂપિયા એવી કાઢી બોલ્યો.

પથ પકડ દીલી ચતો, એ શબ્દે સાલજ્યા ન સાંભળ્યા ને નરસી દુકાન જતરી ગયો ને એકલાસે અપાટાન્ધ ઘેર પહોંચ્યો. અંદર પેસી પારખાને સાંકળ લગાવી દીધી ને ખાટલામાં પડી મુરકે ધરકે રાઈ પથ્યો. માએ અપેલા પૈસાથી પોતે જુમાર રમ્યો હતો. એ પૈસા આપતી વખતે માએ કેવીકેવી હેતાળ લવામણો કરી દતી! માની એ માવાની તરસી આખો;

એ વતસલ ભોક્ષીને રક્ષો, એને પગની રત્નાં. મા
આંખોને પુષ્કરો ત્વારે પોતે શે. જ્યાં જ્યાં આપશે?

રડતાં રડતાં જ એની આંખો ભારે થતી ગઇ.

સ્વપ્ન વચ્ચે જાણુના મરઘાંની ગોનાળની જૂઠાં ને
તાજડીના ખલ્ખલપણે નરસીની ઊંચ બેઠી. નાલી-
પરનારી, ગઇ કાલની પધેરી રોટલીને મરમરનું અથાણું
ખાઇ એ કામે બેપડો.

પણ આજે એનું દિશ કામમા નહોતું મોટું
પ્રાગજીએ પણ એને જે વખત રોક્યો. એને ઘેર
નારી જવાનું મન થયું. પહેલાં જે ધણીવાર એ એમ
નારી ગએલો. ગા થાડુંક વઢી લેતી, પણ મઝી કંઈ
નહિ. પાછો બીજો દિવસે જતે જઈ એને દુકાને
મૂઠી આપતી ને પ્રાગજી પણ 'હજી જાગક છે' કહી,
કશી ગમજીવરી સંગાથો સિવાય પાછો એને કામ પર
હમોટી દેતો. પણ આજે તો ઘેર જતો પણ શું?

જેમનેમ એ દિવસ પૂરો કર્યો. આજો વખત એ
જ વિચારો એના મનમા રમી રહ્યાં દના: 'મા જન્યથે
તો, કે મારો નરસી લુગાર રમ્યો છે?' ઘેર જતો
જમીપરવારી રહ્યા પછી પણ પાછા એ જ વિચારો
એને મૂંઝવવા લાગ્યા. ગોનાને ગોળું મન મળીને 'મારો
નરસી-મારો નરસી' કરતાં જેની જીભ મોઢાલી સુકાની,
જેના જીવનની આશા આંત આજરૂ પોતે જ દતો,
એને આ જાણીને શું મશેર એ હોદેગ એના ઠેરી
ખાના લાગ્યો. ચિંતા કરવા જેવું તો બીજું પે પછું
દતું. કાલનું ખાવાનું શું? ધરમા ચપડી લોટ મજૂ ન
હતો. પણ ભૂખ દેરતા જે ને રીતેએ જે રૂપિયા મપા
દના તેની એને વધુ સહ પડી હતી.

બીજા દિવસે પાછો એ કામ પર ગયો ત્યાં એક
ગજૂરે એની માતો સંદેશો દીધા કે, 'તારી નાની દલુ
પધારીપરા છે. લખણીનાં મૂલ પણ ચલાવે મારાં આંતે
છે, એટલે તારી મા દલુ પધારાડિયું ત્યાં રોકાઈ રહેશે.'

એક રીતે નરસીને કાંઈક દાસ વળી કે દને મા
આંચરો તો જે રૂપિયાનું કંઈ નહિ પડે; કારણ, એટલા
દિવસમાં તો જે રૂપિયા ક્યાંય ખાખી નામ. પણ દને
ખાવાનું શું? મજૂ મજૂ દિવસના કડાકા તો માટીકરાએ
પહેલાં મળી વળન વેહેલા. પણ આ તો આખા પંદર
દિવસ દના.

પ્રાગજી પાસેથી થોડાં પૈસા માગવાનો વિચાર
એને આપ્યો. પણ તે તો તરત જતો કર્યો. એમ
કરવા જતાં તો મનોના મધુ વિસ્વાસવાન કરવાનું થાય.
રોજનો એક પૈસો વાપરવાના પોતે મા પાસે રામ
નહોતા ખાખા? વળી મમળા જતાં, માની ગેરદારીમાં
પ્રાગજી પૈસા આપે કે ન આપે એ પણ સવાલ હતો.
એણે જોયે આલે તેમ ચલાવવાનું જ ગોળ પાડ્યું.

એમ ને એમ બીજો દિવસ ને બીજો દિવસ પણ
બીજો. દિવસમા જે વખત પ્રાગજીની નેડે પીંજા મળતા
આના કપ મિલાય કર્યું એના પેટમા નહોતું ગયું.
જતાં એણે યત જેમ કામ કર્યું મજબૂં, સાજે ઘેર
આવી, દાહધોમ, ધૂન હોમ તો એકાદ જે લાગનિષાં
મઠી મૂઠ જતું ને સવારે બહી દાતબુખાણી કરી, ધર-
ખાણી, નાલી પરવારીને નોકરીએ જતું: એ જ એનો
નિસ્વપ્નસાય થઇ પડ્યો.

ચોથો દિવસ મનો ને પાંચમો દિવસ બીજો.
નરસી જતણે માથેસ મઠી જવા મેંડ્યો હતો. સારાં
ધરમાળી લિખારીઓને મળતા પધારાસપધારામાં બામ
પધારવાનું એને મન થઇ જતું. વારી અજ કે ફેડેશો
એટલાક ખાના કામગીરીની પણ એને અંદેખાઈ
આપવા મારી દતી. પાંચ દિવસના હેપવાસ પછી
પહેલાં જેવું કામ તો એ કમાયો જ આખી રાત્રે?

પાંચમા દિવસના પયોર થયા. નિયત સમયે
પ્રાગજીએ આ મગાળી ને નરસીનો કપ એની પામે
મૂક્યો. નાલિ મોઢો નરસીએ એ પૂરી કરી, જ્યાં મીંચું
નેચું કે પ્રાગજીને પોતા તરફ તાડી રહેલો જોયો.
માર આખ મળતા જ પ્રાગજી મોઢ્યો: 'કેમ નરસી,
કાંઈ તળિયત નાપી જસમર? જોને, દમજી કામ પણ
જતા કીલું પડ્યું છે. પહેલાં તો કહી તને કરેનું નહોતું
પડતું. દમજી દમજીમા આ શું થવા માડ્યું છે?'

'તળિયત તો સારી છે—' માંદલા જવાને નર-
સીએ જવાબ આપ્યો, 'પણ તાપ . . .'

'શું? તાપ?!' વચ્ચે જ પ્રાગજી બોલી બેઠો.
'જરે, વાદરે! દજી તો બીજીને સર થાય છે ને દાકરાળી
તાપ નથી ખમાતો.'

એટલી તો કટકટાઈ તો એ શબ્દ બોલ્યો કે
નરસીનું મન બરાહ આપ્યું. પ્રાગજીએ એ જોયું.
તરન એની ગરીબી ને નમજીવનાપણું તેની નજર

મામે તરી આવ્યું. તેને થયું કે થોડે ધણું કહી નાખ્યું. એટલે એને પડાવવા માડ્યો: 'નરસી! તું આટલો જાણી દીધો છે એ તો મને આજે જ ખબર પડી! સરીર સાફ ન હોય તો થોડો આગમ લે ને બાપ?'

નરસીને શું જવાબ આપવો તે ન મૂક્યું. ત્યાં તો પ્રાગજીએ પાછું પૂછ્યું: 'ભણ, નરસી! ગંગા તને જેસા તો આપતી ગમ છે ને? ખાવાપીવાનું શું કરે છે? ન હોય તો થોડાક આપું.'

હવે નરસીને માથે ધર્મઅંકટ આવી પડ્યું. એક જરાક જૂઠું બોલે એટલે જેસા તો મળે જ. પણ પછી? એણે તાપનું જ ખદાનું ચાલુ રાખ્યું. પરંતુ પ્રાગજી એમ માને તેમ ન હતો. 'નરસી! તું તો મારા દીકમ જેવો છે. મારી પાંસે એવું અનડાપણું નકામું છે. ગંગાના બીચારીના છવને જે વૈનકે કરવા આડે આખા દિવસમા ક્યાં નિરાંત હોય છે? વળને જૂની જે મઠ હોય.' એણે વાત કઠાવવા પાંસે ફેંપી જોયો.

હવે નરસીનો છુટકો ન રહ્યો. એની કચ્છા બુદ્ધિએ એ વતમલ વચનોને માર્ગ આપી દીધો. રડતા રડતાં એણે બધી વાત પ્રાગજીને કહી દીધી ને ચાર લાપથ બેઝેલી હોહ માથેમાઘી કળતો હોવાનું જણાવ્યું.

મનમા આવતા વિચારોને લાચ ચહેરા પર જણાવતા દીધા વિના પ્રાગજી આ બધું શાંતિથી સાંભળી રહ્યો પછી, દાન વસ્ત્રે હોહ દબાવી, એ પર કહ્યું બોલ્યા સિવાય બંદીમાંથી જે આના કાઠી નરસીને આવતાં એણે કહ્યું, 'લે, પહેલાં ઇંક ખાઈ આવ, પછી વાન. પણ જો! સાધો અહીં જ આવજો પાછો.'

પેટનું પતાવી લાવી અરધા કલાકમાં તો નરસી પાછો આવી ગયો. પ્રાગજી એની તેવારી કરીને જ એકો દતો. નરસી આવતા વેત એણે જે રૂપિયા તેના હાથમાં મૂક્યા: 'લે. આ ગવાજ નથી એમ માનજો. પણ મને કહે, નરસી! તારે ફરીવાર કદી એવું કરવું છે?'

નરસી તરફથી આંસુ સિવાય કશો જવાબ ન મળ્યો. 'બૂખી!' એને વાસે હાથ ફેરવતો પ્રાગજી બોલ્યો. 'આ તો દીક છે, પણ બીજો કયાય હોય હોય તો તને પાછો કામે પણ કાણ રાખે? જુગારીના બેરોસો કાણ કરે? ને આ જેસા તારા રોજમાંથી નદિ વાળું અને ગંગાને પણ ખજર પડવા નહિ દઉં. રોજ અરધો કલાક વધુ રોકાઈ તું એ જાડો પૂરો કરી દેજો.'

નરસીને જે એ મધ્યું. રોજનો અરધો કલાક ઇંક મોટી વાત ન હતી. બીજા દિવસથી પાછું એનું કામ જરાજર ઊતરવા લાગ્યું.

આજીના દસ દિવસ તો એનનેતામાં પૂરા થઈ ગયા. છેલ્લે દિવસે માનો આવવાનો મંદિશો એને મળ્યો ને વળી પાછું એના દિલમાં સળ મોકાવાનું શરૂ થયું: 'માને વાત કરતી કે નદિ?' એ આખો દિવસ એ મનમાં જાળોપચતો રહ્યો. માથી છુપાવવું! એની આવી મનમાનો વિશ્વાસવાત કરવો? જતે દહાડે ખજર પડે ત્યારે શું થાય? પણ એ વાત જણાવીને જે માની ચિતાઓના પોટલામાં એકનો ઉમેરો જ કરવાનો ને? કેમ પણ સંજોગમાં થાંત રહેવાનું જ એણે નક્કી કર્યું.

બીજા દિવસની સાંજે ઘેર આવતાં નરસીએ જોયું કે બારણાં ખુલ્લાં દતાં ને મઠ આવી મઠ હતી. વહેલી વહેલી રસોઈ પતાવી લઇને નરસીના આવવાની જ ગદ એ જોઈ રહી હતી નરસીએ કપડો ઉતાર્યો, ગાદી લીધું ને માએ પીરમવા માંડતાં જમવા સાથે જેસી ગયો. પીરમતાં પીરસતા મા એના શરીર. સામું જોઈ રહી 'જે ને બેટા! આટલા દિવસમાં કાપામાં કેટલો બધો શરક પડી ગયો છે? શરીર તો સાફ હલું ને?' એણે પૂછ્યું, ને 'ના, ના, મા! ઘણા દિવસનો ખાંતરો પડવાથી એવું લાગતું દશે.' કહી નરસીએ માનું સમાધાન કર્યું.

માદીકરો જમવા બેઠાં. જમતાં જમતાં માએ એણેસાલે આવેલા એનરોના મોઝાની અને નાનીની માંદગીની વાતો એને કહી સંભળાવી. જગી રહીને પણ, માદીકરો પાછા વાતોએ જ વળગ્યાં. 'નરસી! તારી નાનીને મેં તારા બધા સમાચાર દીધા તું કમાતો થયો છે એ જાણીને તો એ રાજ રાજ થઈ ગઈ અને કહ્યું કે એ જરાજર' એના જાપ જેવો જ નીવડ્યો; બીજી તો ઘણી ધણી ગાતો કરી. ને હવે તો તું ઉમરલાયક પણ થયો છે. મને તો થાય છે કે હવે ઘરની બધી જવાબ તારે માથે નાખી દઉં.'

બીજો કેમ વખતે માએ આ વાત કરી હોત તો તો નરસી રાજના રૂઢ થઈ ખૂજ લાડમાં આવી ગયો હોત, પણ આજે તો આ દરખાસ્ત સાંભળતાં એને કંઈનું કંઈ થઈ ગયું: 'મને ક્યાંજે! આખા ઘરનો!'

ખને જુગારીને? ચિત્તારોની એ પરંપરા અદ્વય શ્રદ્ધ પડી ને એની કાચી છુદ્ધિ આ વખતે પણ ઝીક ન આપી શકી. એનું ગોં પડી ગયું. એણે કહ્યું: 'ના મા? એને તો દણ જાદુ વાર છે.'

'કેમ વળી?' પોતાની ઉમળકાભરી વાતનો આગે દીધો જવાબ સાંભળી માએ સવાલ કર્યો ને નરસીની સામે તાકી રહી. નરસીની આખો માની એ નજરમાંની મગતનો હાર ઝીલી ન શકી ને નીચી દળી ગઇ. માના આગ્રહ આમળ એ મળી ગયો અને નીચી નજરે જુગારની આખી વાત એને કહી સંભળાવી. પત્થર જેવા જડ ચહેરે મા જમું સાંભળી રહી. ભાનવિંદીના છતાં એણે તો હૃદયદ્રાવક એ ચહેરા દતો કે નરસીને પણ લાગ્યું કે લાગણીનાં પૂરમાં પોતે ન કહેવા જેવી વાત કહેવાની નિર્દય મૂળોંધ વાપરી હતી. એને લાગ્યું કે દલે મા કહી પોતાનો વિશ્વાસ નાદિ કરે.

'ત્યારે આટલા દિવસ તેં કેમ નિશાન્યું?' આખરે માએ મુઠક ચહેરે પૂછ્યું; પણ એ અવાજમાં ગજારાટ દતો, ચિંતા હતી, શીક હતી ને વેદના યે હતી.

'પ્રાગજી કાકાએ ભેંરૂંપિયા આપ્યા.' નીચી મુઠીએ નરસીએ જવાબ આપ્યો. 'અને એ પૂરા કરી દેવા હું રોજ અરધો કસાકે વધારે ભાંડું છું.' એટલું કહી

મધ વિષે લેખ... ઈનામ રૂ. ૫

થોડા માસ પર 'કુમાર'માં શ્રી રમણુલાલ એન્જિનીયરનો 'આપણા પોરાકર્માંથી આપણે ખોઇ નાખેલું અશ્રુત—મધ' એ નામનો એક લેખ પ્રસિદ્ધ થયો હતો. તે વાંચીને એક શુદ્ધરથે 'મધના ક્ષણ અને ઉપયોગ—વેલની તથા દાકતરની દૃષ્ટિએ' એ નામનો માદિતીપૂર્ણ લેખ કાઢી લખી મોકલે તેને રૂપિયા પાંચનું ઇનામ આપવાની હત્તજા દર્શાવી છે. ઉપરનાવિષય ઉપરાંત ખોરાક તરીકે પણ મધની ઉપયોગિતા તથા ક્ષણ અને મદત્તાનો યે લેખમાં સમાવેશ કરી શકાશે. શ્રી રમણુલાલ એન્જિનીયરે જમા લેખે તપાસીને તંત્રીને નિર્ણયમાં અદાય કરવાની સહભાગ્યુર્વક દા કહી છે. તંત્રીને નિર્ણય ઉપરનો મળ્યો. લેખે કુમાર કાર્યાલયને સરનામે 'મધની ઇનામી દરકાણ' એ સન્દેશ કવરને ઉપલેક્ષણે જૂલે લખીને મોકલવા ઉલ્લી મુદત સપ્ટેમ્બર ૧૫માં સુધીની છે.

આપણા જેવા જ દુઃખી દેશનો તારણહાર

રૂશિયા, પૂશિયા ને ઍસ્ટ્રિયાએ એ દેશનું હુરેપના નકસામાંથી નામેનિશાન મિટારી દીધા પછી સૈદ્ધાએ પાદ, દાલમાં જ પોલૅડ રવતેન થયું. દિંદ જેવા જ એ દુઃખી દેશને આગ્રહ જનાવવાની આકાંક્ષાએ, પંચિયા જેમ તે. અનેક જિંદગીઓ ન્યોહાવર થઇ ગઇ, પણ એવી અનિસારી સાથે નિશ્વાતમક શુદ્ધિ, ચકાર દદિ, આપણાવત ને પ્રસંગો સાવવવાની અવગત તે એક જ જગ્યામાં હતી, અને તે એસેક પિથશુદ્ધકીમાં. એણે એને રવતેન જનાવ્યું, એક કર્યું. ગરીબોની દાડમારી, મુદ્દનો જિભીપિકા ને સરગુજવારીની સત્તાપ્રાપ્તિમાં યે એનું એ જ એકમાત્ર ખોલ હતું. આપા સપ્ટેમ્બરના જીવનચરિત્રનું પુસ્તક શ્રી દરિયન્દ બંદે લખેલું (૫-૧૩૬) દાલમાં જ કુમાર કાર્યાલય નરસીની જવાર પાડવામાં આવ્યું છે. કાકાસાહેબની પ્રત્યાવના, પોલૅડના મનિદાસની વિરજન બ્રમિકા અને નવ ચિત્રો સદિનના એ પુસ્તકની કીમત માત્ર રૂ. ૧) ગ્રાખેલી છે.

એ જમીન ખોલવા લાગ્યો. ઊંચું લેવાની એવી દિગ્ગત ન આપી. પણ દણે વખત થયા છતાં જ્યારે માનો એકે શબ્દ ન પડ્યો ત્યારે એણે ઊંચું લેયું. માની આંખો આશુથી તરંગીળ હતી.

નરસીથી દલે ન રહેવાયું. એની આંખોએ પણ માએ મૂકી દીધી ને માના ખોળામાં એણે માથું નાખી દીધું. 'મા, મા, દલે હું એવું કહી-કરી નહિ કરું.' રક્તાં રક્તાં એણે કાલાવાત્રા કરવા માંડ્યા.

જે જ મિનિટ આંસુએની આ લેવડદેવડ ચાસી દશે. પછી માએ આંસુ લૂછી નાખ્યાં. નરસીનાં પણ આંસુ લૂછી એને ગેઠો કર્યો. એકે શબ્દ બોલ્યા વિના એ જીમિને મો ધોવા લાગી. ધોતાં ધોતાં પવાત્રા પર નજર થઇને એ બોલો બીડી: 'અદ્યા, આ પવાત્રું તો દલે સાવ હીજડા જેવું થવા આવ્યું. દલેયા તો હું ધરનો મોળી થવાનો છે, તો એક પવાત્રું યે નહિ આપી શખે?' એટલું કહી એ દસી. એ દાવયમાં લાડભરી મરકરી હતી, વાતસલ્યનો દટકો દતો.

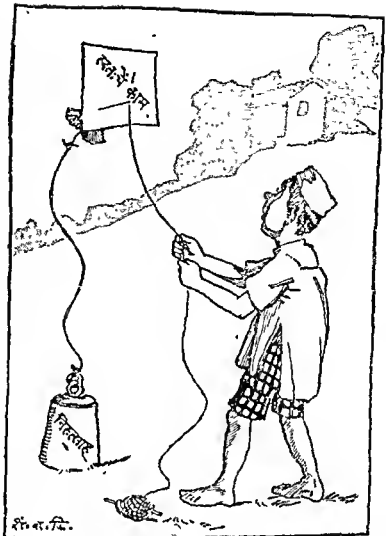
'બારે, એક મું? દસ!' નરસીએ પણ એવા જ ભાવ વારેલા દાવયમાં જવાબ આપ્યો.

એ દાવય સિવાય શીજ કશા એકરારની એ માદીકરને જરૂર ન હતી. અશોક હર્ષ

મારી નજરે

(અનુસંધાન પાઠ્ય પૃ. ૨૮૭)

ધારણ કરી પોતાને ગદનામ કરનાર મિત્રો, હરમ નાવડેલી પ્રિયતામ વગેરે ઉપર કિનો લે છે. આ આખી વાર્તા ગુજરાતી ભાષામાં તથેસમ નામથી બેભાગમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી છે. મેં તેા તે નાનપણમા વાંચેલી, એટલે આખુલ નાંક સમજતાં મને મુકેલી જાણ નહોતી. પણ તાત્પર્યે તેના ને નવો રસ અને આનંદ મળ્યો તેના સોઢોથી ખ્યાલ આપવો અશક્ય છે. હરયા પુરના ખલાસીઓના નામ, જેમ મનોહરતા અને પ્રણયલીના વિવેકપૂર્ણ આલિનયો, પેરવાળા જેમ પોશાકો અને શિષ્ટાચારો યદુજ શ્રમપૂર્વક સેવા કરેલા, છતાં સ્વાભાવિક રીતે અજબની ભાષાની ઠોકરી કોઈ અનેરી છતાં ધારણ કરવી જેમ ઉશ્કારો અને હરયામાં પણ બહુ નજરે ન પડતી. અર્ધાં વેર પવાની લાઇ ઉપરે મૅન્ડીફિક્સેડ ફારિયાની પુત્રીને સાથે લાઇ ખાનના ત્રાણા ટાપુ તરફ ભય છે ત્યારે વફાદાર સાધીઓ સાથે વહાણમાં ગીત ગાતા સૌ ચડે છે અને વહાણે જાપડે છે એમ ગતાવી, આપણ રેલ્વે જોળ વર્તુલમાં ફેરવી નાખે છે. હરત ખલાસીઓ દોરડાંથી સઢ ચડાવતા ગાતા હોય છે, પવન ફેરફાર આવે છે અને વચ્ચે કાન્ડ પોતાની મહોદદાર સાથે જીવનનું ગીત ગાતો બિરાજે છે. એ દૃશ્ય જોઈ પ્રેક્ષકમંડળ વિદાય લે છે. આ નાટક વફાદારી, સંકટો ને સાહસોની અજબ છાપ પાકી રહે છે. ભાષાન પાન દેશની પ્રતિભાનો આસ્વાદ લાઇને પોતાનું માનસ કેટલું સમૃદ્ધ કરી રાં છે તેનું સ્વૈક દર્શાવે છે. આ અમે જોયું. ર.મ.રા.

કિલોનિકરનાં કટાક્ષચિત્રો કમંડક ૩ નિઃસ્પાહનો બોલો

(વિગ્રહાર - સંસ્કારન કિલોનિકર લેખક. પ્રોફેસર ના. સિ. ફરે)

એકાદું કામ આપણે હાથે પાર ન પડવું, એટલે એવા પર હાવસોસારો કરવા બેસી રહેવાનો કોઈ અર્થ નથી. એને વખતે, એ કામ કેમ પાર ન પડવું એ જ વિચાર વિશેષ દિવકર છે. આમણામાંના ધણાજણ હાથ લીધેલા કમમાં પૂર્ણ લાજ આપતા નથી કામ કરતાં આપણે નાણે કોઈ વેક જીતારતા હોઈએ એમ વર્તીએ છીએ. પરિણામ એ આવે છે કે કામમાં ફરસાદ રહેતો નથી, અને કમને ગલે એવો નિઃસ્પાહનો બોલો બેખાપો. એટલે એ અસાધ્ય જ નીવડવાનું અજવાર મુકેલ હોવાનું માની લેવાર વિદ્યાર્થી, લેખનકલા સાધન ન હોવાનું માની લેવાર શિષ્યાક લેખક, ઓફિસમા હરદમેસ કામને અને હરરીઓને કષ્ટો સાંભળવા કરનાર નોકર, અથવા 'કોઈ બેસી આપનાર નથી' એવું માની લેવાર તરજી—આ બધાના હાથે એક જ બલ થાય છે: ને કંઈ કરવાનું આવ્યું તે કત્તાકપી કરના મંત્રી પડવું જોઈએ એ વાત તેઓ બહી ભય છે, અને પછી અપવસનો આખો ટોપલો ઢોળે છે પોતાના કામ કરા! પણ પતંગની પૂછીને ઉડે મોટો મળીકો ભાંધીને એ ચપાવવા નોકળા પછી તે જોયે ન ચો, એટલા માટે એના ઉપર ધમપગડા કરનાર માણસને કાણ સુજ્ઞ માનરી?

સેવાવતા રાવી (અનુસંધાન પાઠ્ય ૫, ૨૮૮)

શોભતા પણ એ પાટડા ધાલે છે. કાંઈ ફેંછાણે, ગોરજ વજતે ગોધા દોડતા હોય તેમ આ પાટડા રૂબારૂબતા, નીચે ઉપર થતા, એકબીજા સાથે અથડાના લોકતાં જાય છે.

સરખા જનારોને પણ હાથવાને ભરવાડની જરૂર પડે છે. આ નિર્દય પાટડા એવી દેષરેષ વગર મુશ્કેમ સુધી શી રીતે પહોંચે? કયાંક નદીનો જરાક વળાંક જોયો કે બધા પાટડા થોભી ગયા. એક થોભ્યો એટલા માટે બીજો થોભ્યો. એને આશરે ચીતે શોભ્યો. અગળ જવાનો રસ્તો નથી એમ છઠ્ઠી ચોથા થોભ્યો. 'શું જોઈતો આ બધા કાલો રજા છે, જોઈતો તો ખરો!' એમ છઠ્ઠી પાંચમે થોભ્યો. રાતવાસો ભરવાનો આ પડાય હશે એમ પ્રામાણિકપણે માની સાતમે, આઠમે અને દસમે થોભ્યો. પાછળથી આવેલા તો માનવા લાગ્યા કે આપણા મુશ્કેમ જ અહીં છે, દલે ચાલુ ભરવાનું રહ્યું જ નથી: ના કાઢા તો વરા મલિ: !

સવાર પડે એટલે પાટડાના ભરવાડ આવવાના, અને એ બધાને આગળ કાઢવાના 'અરે ભાઈ, પાલો પાલો' કરના એ મંથ કરી કીપડે છે. નદીનું વહેણ કીક હોય ત્યાં સુધી તો આ મુશ્કેલી બરાબર ધાલે છે. પણ જ્યાં પ્રવાહ અત્યંત વેગવાળો, કીકરો અને પથરાળ હોય ત્યાં ભારે મુશ્કેલી એકદમ લખા પાટડાને એ મોટા પથરાનો આશ્રય મળ્યો એટલે ગળિયો ચઢ્યો એ ત્યાં જ થોભી જવાનો અને છટકાનો, 'હું તો અહીંથી નહિ જ જમું, પણ બીજાને પણ નહિ જવા દઉં. આવે ફેંછાણે પાટડાને જવા માટે પાંચસાત જ મુએકબી નહેંદો હોવાની. એ દુધાઈ મઈ એટલે આજો કાઢ્યો રોહામ જવાનો. ભરવાડ અહીં તરતા આવવાની દિશા પણ ન જોરે, કેમકે એને આ પાટડા છતાં પોતાનું મારું વધારે વહાલું હોય જ. છંડા પર કાળા રહી લાંબાલાંબા વાંમચી ધીંચપરોળા છરી કેટલાક પાટડાને છાટી શોધાય. પણ પ્રવાહ વચ્ચીવચ રોહાયા હોય તેમનું શું?

માણે આ આજન સામે પણ છતાજ તો ગોચી ઘટ્યો છે. દિશાતથ્યાં લેસ નેવાં મોટાં જનાવડો રહેતાં હશે. એમનું આખું વાગડું સડગ ઉતારી એને ગોચી કાંચલી બનાવે છે. ગળા તરફથી અંદર પવન મરી ત્યાં પણ વાંપે છે. એટલે એ જનાવર આસડાની

પેઠે માંસ કે હાડકાં પિનાનું પવનથી ભરેલું થઈ જાય છે, અને પાણી પર સરવાને લાયક બને છે. એના ચાર પગ પાંચ હાડકાં છાટીને એમ ને એમ રાખેલા હોય છે. પછી આ તરતા કુકાને પાણી પર ચતો મૂકી પેલા ભરવાડો એના પેટ પર પોતાની છાતી મૂકી દે છે, અને પગ હતાવતા ધાલેલે ફેંછાણે પહોંચી જાય છે. કુકાને ત્રણે પાણીમાં તરવું મહેલું થાય છે. કુકાના પગ પછી રાજવાથી એ છાતી તળેથી ખસી જતો નથી અને પ્રવાહના જોરમાં કયાંક પથરા પર અથડાય તો એ તરાપાને વાગે, માણસને ન વાગે.

આટલી તૈયારી થયા પછી પાટડા સાના રજીળા રહી શકે? એકેએકો આગળ ધાંચે જ છૂટકો. પહાડની ખીણો બહાર એભાર નીજાયા એટલે એ પાટડા સ્વચ્છન્દે અતગઅતગ ન જઈ શકે. પાટડાના મરવાડ એ બધાને ધાગળાથી બાધીને એમના પર ભેસીને એમને તબ જાય છે.

લાહોરમાં રાવીના પ્રવાહ પર આ પાટડાના કેટલાંયે પગ તરતાં દેખાય છે. એમના મેરી એમને પાણી-માંથી છાટીને એમના છોડેછોડા છરી નામે છે અને પછી માણસનાં મઠાનો કે બીજાં રચીલા તૈયાર ભરવા માટે એમને ઝડપિતી પેઠે પોતાનો દેહ અર્પણ કરવો પડે છે.

પોતાના પાર્વતીય સહોદરને માણસની સેવામાં આમ આણીને છાંટનાં રાવીને શું થયું હશે? રાવી જઈતી હશે કે 'મીઠગી, વરોચાલય દ્વં દારીચ'.

દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર

વચેત્ત લગમચ કલાંક સુધી દયા ઉપર વચાખવાન આપણ બાદ સિદ્ધકે રમખિડને પછડ્યું:

'રમખિડ, ગોલ એડ, કેમ! છોડકા સ્વર્ગમાં જઈ શકે?'
'મરી મએસા, સાહેબ!' રમખિડે જવાબ આપ્યો.

ધારાસલાનો એક સભ્ય: હું નથી સમજી શકતો કે માથા પહેલા મારી ચૂકતા ને દારીના બાલ કેમ સફેદ થતા જાય છે. બીજો સભ્ય: કાચ, એવ કરતાં મોઢાનો ઉપયોગ તમ ક્યો વધારે પડતા કરો છો.

સાંતિ: હું રમખ સાથે ન વડ્યો હોત તો કેવું સાહે માન! જાગ્ય કેમ, હવે મારી શિખાગમ મો બનશે કે ને? સાંતિ: એવું કંઈ નથી. એ તો મને ખબર ન હતી કે આજે તે દિવસી આપવાનો છે !

મનોદર દેદછટાવાળું પંખી થાય છે. ગીચ ઝાડી-ખાસ કરીને આંખાની ઘટામાં એ રહે છે. અમદાવાદની આસપાસ અગરાહઓનો પાર નથી. છતાં એ મારી નજરે નથી ચડ્યું. એના દર્શનાયે હું ખુબ બેઠકો છું. આછુંમનો દિવસ આવે અને હું ખભે ખડિયો લઈ એની શોધમાં નીકળી પડું. આડખેનર રખડતો આખાના ઝાડે ઝાડે રોકાઉં: એની ઘટામાં આંખો તાણીનાણીને જોતો જાઉં: કર્દો પણ નજરે પડે છે? અનાદત નાદે એ ઊડનારના સ્વેત મૃતુનો જ્વલંભર ચમકી જાહેતે? કર્દો પણ દેખાય છે? પણ આજ સુધી મારી દૃષ્ટિ એના દર્શનથી સુખજ નથી જતી. ઘણા મે વાધરી, ધધાદારી સાકુનિકોને પૂછતા કે એમની સાથે રખડતાં છતાં મને આ સૌન્દર્યસાર પંખીની ભાજલાગી નથી. આવું જીવન અનેક પંખીઓ વિષે પણ છે. અનુભવી પુરોગામીઓના વર્ણનો દ્વારા એવાંજા અસ્તિત્વની વાતો વાંચી હું કેરેડેર રખડ્યો છું. પણ મનુષ્યના અત્યંત તિકટના સદવાસને લીધે ગીચ ઘટાનાં રહેનારાં કેટલાયે પક્ષીઓ ધીમેધીમે આ પ્રદેશમાંથી ઝોઝાં થવાથી એમનો પરિચય કરવામાં મને નિષ્ફળતા જ મળી છે.

એટલે જ મેં આ વખતે માત્ર જલ્દયરૂં પંખીઓ પર જ ધ્યાનસ્થ થવાનું નક્કી કર્યું એના ‘ગલેસાય’ તો મારે ‘આવાટકપ્રથમ દિવસે’ આગ-નુક મેધના સંમેલને, ભારતવર્ષના નદ-નદી-મરોચરતટના આતિથ્યનો ઉપભોગ કરવા આવનાર વર્ષાના નવમાર્ગીઓથી કરવાના દવા. પણ મારા નસીબે આ વરસે વરસાદ ઝોઝો

પેટે ફરકી રહે છે. સ્વેતંગી પખીને ‘સાદ’ જુલજુલ અને લાલચગિને ‘સુલતાના’ જુલજુલ પણ રહે છે.

અનેક પ્રવેશને લેવા નથી મળ્યું, એટલે કીકરી તો એમ જ થાય છે કે એ ગૂજરાતમાં અન્ય રથોને રહેતું દશે, પણ વખતે અમદાવાદની આગપાસ તો નહિ જ હોય.

૩ યાદર અને જાનસંના અનુભવ પ્રમાણે ગૂજરાતમાં ૨૯૬ નતનાં પંખીઓ જોવામાં આવે છે. આમાંની ૧૪૮ નતો રથથી રહેનારી અને બાકીની ૧૪૮ પાયાર-*rainforest* છે. આ ૨૯૬માંની ૧૮૧ નતનાં પંખી કેવળ જમીન, વાડ, વેલા, ગ્રાંડ તથા પહાડના અધારે રહેનાર-રથલવર (આ રથલવરમાંની ૧૯ નતો. પણ જલાલપુરી પાસે જ રહે છે અને માગા બાંધે છે); બાકીની ૧૦૫ નતો જલાલપુર, અર્ધાત પાણીની નિકટમાં અને પાણીની અંદર રહેનારી-અલચર,

આગ્રે; એટલે આવાનાં તો ન આવ્યાં, પણ રથાળી વાસીઓનાં અવકાશકનોત્રો પણ પૂરતો અપકાશ ન રથો.

ઉત્તર ગૂજરાતનો આ ભાગ નાનાંમોટાં અનેક તથાતોથી ભરપૂર છે. અરૂં પડે તો ગૂજરાતનો કોઈ સરપ્રદેશ હોય તો તે આ-અમદાવાદની આસપાસનો પ્રદેશ-જ છે. અર્દોનું વિશાળકાય ત્રિધાલિખ મોટાં; એના પેલી વારઅનસવારિ માનતગાવ; આયે દક્ષિણમાં, સાગી પાળે નજર જ ન પડેએ એટલું વિરતત એભગજ; પશ્ચિમે લાળો જળમરેનાં ધાગ જેવી જોરાબુવાલની સરાણુનો વિશાળ પટ; સોનાસણ પામેના દાહપરનું સંપર્શી શુદ્ધ સ્વેત કમળથી શોભાવમાન તળાવ; એકાંટે ભરપૂર હોય ત્યારે નાના સમુદ્રનો અમ કરાવનાર પ્રાનીઓનો ઝાંખા-આ અને આપાં અનેક. પાણીના પારાપણુને લીધે નજકાંને આમાં ગણતવતો નથી: છતાં શિયાળાનાં યાત્રી-સંવિશેષ આગ્રે Ducks-જેટલાં અને જે જે જનનાં ત્યાં જોવા મળે છે તેટલાં અને તેવાં આખા ગૂજરાતમાં ભાગે જ અન્ય જલાલપુરમાં જોવા મળશે.

આ ભૂમિના આવા વૈશિષ્ટ્યને પૂર્ણ આભારી છે અર્દોની ડાચરની, સંખ્યાનીત ક્યારીએટ આ ક્યારીઓ ભરાય ત્યારે તેમા ચોમામાના અંનમાં પાણી વડે પાંચજ દૃટ પહેળા માળા જોહની સારસ ઊંચ મૂકે. ભારે ઉત્સાદથી પ્રેરાઈને આવા માળાના ફેરો પાડવાના મેં છેદમાં ત્રણે વરસથી નિષ્ફળ પ્રયત્નો કર્યા છે. એક ચોમામામાં હું મોડો, પડ્યો, બીજે વરસે મારા પગે ઇત્ત થવાથી, પાટાપાળા પગે પાણી ખૂંદવું અનુદૃશ ન પડ્યું. આ વરસે તો વરસાદ જ ન આવ્યો, એટલે ક્યારીઓ પૂરી ભરાઈ જ નહિ અને મોટા ભાગનાં સારસ સાગરમતીના સંજો મળ્યાં. છતાં મદામહેનતે રખડતાં રખડતાં ત્રણ માળાની ભાજ લાગી. ત્યાંયે મારી કમનસીબી આગળે આગળ જ. કોંગોનો દસ ફેર ભાર ખભે વેંટરી હું ત્યાં ગયો તો ત્રણે માળા ખાત્રી ખંમ! એકમાં ઊંડાનાં ખેચાર કેટલા જ પડ્યા. આમયે દિવસે મને ભમતો કોઈએ જોયો દશે એટલે બીજા માળામાંનાં ઊંચ જ કોઈ ઉપાડી મગોલું. ત્રોળમાં ઊંચ તો દવા, પણ મારા પગની ઇત્ત પૂરી રૂઝાએલી ન દતી એટલે એ ક્યારીના કાંપમાં ઊતરવાની મારી દિમત જ ન ચાલી. આવા

જ નિષ્કળ અનુભવ મને ધીનું રૂપથી જરૂર પૂખી-
ઓના સંબંધમાં અનેક વાર થયા છે.

આ વધા સંગેએને પણ યદ્ય મેં આ વરસે માત્ર
વાવાપર જલાશ્રિત પૂખીઓનો જ શિવાળાગા સાક્ષા-
ત્કાર કરવાનો નિર્ણય કરેલો અને એ ઉદ્દેશથી જ
આજે હું ચંડોળા આવ્યો છું. તે પણ શિવાળાગા
અંતમાં: ધણે મોડે.

અને અહીં પણ નિરાશા મારી આગળ ને આગળ
ઊભી છે. વિશાળકાય સરોવરની જગ્યાએ કાદવની
તળાવડી જ નજરે પડે છે. આ વરસે ધીનું વધા જે
તળાવ સૂકાઈ ગયાં, માનવળાવના બારપૂરે એવારા આજ
ધૂળથી ઊભરાય છે. ઝોળાજળ તે બે વરસથી ખાલી
પડ્યું છે. એટલે મારી જામી આશા ચંડોળા પર દત્તી
અને તે પણ અધૂરી રહી. જલાભાવે વેરણેરણ્ય યએલો
અહીંના પૂખીસભાજ ગયો દશે ફીચ્હેદા સાળરગતીના
તીરે કે સુએજ ક્ષેત્રનાં ચટરના પાણીનાં તળાવડાં અને
ખાજોશિયામાં, અહીંઆ તે છે 'મરખા ચંદન માધવા.'

જે ચરનાળા પર બેસીને હું વિવિધ કીડ કરતા
કલકડીઆઓની નજરે જતોતો શિકારવિધિ અવલો-
કતો તે નાળું આજે સૂકું ખંખ પડ્યું છે.

જે રથજ અનેક જલચરોના કલરજ અને ચિત્કાર-
થી શબ્દાયમાન હતું તે આજે ગીરજ સ્વતકાર જતી
રહ્યું છે. આ દશામા મોઢો પણ મુકત કંઠે ગાવું
મમત્ત હોય તે તે માત્ર પેલા નિર્લજ્જ કેમલને.
દલ્લુ વસંત તે આજકાલમાં જ બેઠી છે, છતાં
એણે તે દિશાએ ક્યારની જે મનજવડા મારી છે.
લોકે એના એ લલિત માનમાં જે નિવાદની ડાખા
તો છે જ. કેમ ન હોય? પરંતુ છતાં એ માત્ર
નહીર તે નથી જ. પાળ પરના આળાની ઘેરી ઘટાયા
તપાના છૂપાનાં અનુગમેલી ચંડોળાની રીત લદરીએ
એનાથી થોડી જ જૂઠાવાની?

જેના મનથી ચંડોળા એટલે તળાવડું, એવા

૪ કળા સફેદ પટાવળોતે Piled Kingfisher: લાંબી બાલા
જેની ઘેરી લાલ ચાંચ અને વાળી વગેરે રંગના નિશ્ચયથી
સુરોચિત થયા અને છતી પર સફેદ રાપળોતે White
breasted Kingfisher અને લીલા, વાદળીવગેરે રંગમા
સફેદાંરજાંગણો નામે ચાલી જેવરેતે Common Indian
Kingfisher.

તળાવડાંનો ઝોળાગો લેતાં પણ જે અભાગ્ય, એવાં
ચક્રા-ચક્રીય પણ વખાનાં માર્યાં આ શિવાળે ચંડોળા-
માં આવીને રહ્યાં દત્તાં. એકાદ જે લોક નદિ પણ પચીસ-
ત્રીસ પૂખી. એમણે પણ અહીંના કિનારા છોડ્યા છે.
એમના પ્રથમ દર્શનાથે તો હું પચીસ માઈલ ચાલેલો.

નક્ટેજ તે આ વખતે અહીં નજરે જ નથી
પડ્યો. આડે દહાડે તે એની સ્વેત-રયામ કાપાથી
આનાં પાણી કલંકિત બનતા દતા. મર્ધ સાથે જ
પચાસેક પૂખી અહીં આખું વરસ ધામા નાળી પડ્યા
દતાં: આ વરસે એક પણ નદિ!

ઉદ્ભાં જે વરસથી ચંડોળાના પૂર્વ તટને, એમનાં
મજકતા ઘેરા સુલાળી મદનથી અરે બધેરે પણ સૂર્યાના
ઉદયકાળની વિવિધરંગી અવધૂર રક્તિમાથી રંગી
તાખતા સુરખાળજ પણ આ વખતે તે પહેલાં જતાં
રહ્યા છે. રહ્યા હોય તે એમનાં નાના મગજ સાત
ખડમાં જ. સુલાળી પ્રભાગે છાટો ધ એમના દેડમાં
ત મળે. મમિત ધૂસરજાય શરીર અને કળા પટા-
વાળા એમની નિર્જળ પાણેથી કંઈ માતાવરણ્ય ઝોણું
જ શોભાવાનું દત્તું!

અહીં જ ઉદ્ભાં ત્રણ વરસથી સાત પેલિકન
આવીને રહેતા. મોટાં 'સ્વૈંગ' જેવડાં શરીરની સ્વેત
આભાથી ચંડોળાના મધ્યદ્વીપના કિનારા ચમકી ઊઠતાં.
પ્રથમ દર્શને તે મને એમ જ લાગેલું કે સ્વૈંગ જ
આખ્યાં છે. આજે તે એ પણ ગયા છે: પણ જ્યાં
ધ નદિ: માત્ર જ જ. સાનમાના મૃતદેહમાની અવ-
શિષ્ટ એક પાખથી આ સર કલંકિત બની રહ્યું છે.

જે રથજ નિ:સાજ ધોડકાં, ચમચા, કાંકણામૃદ,
ફાટીચાંચ, જમજા વગેરેનાં ટોળેટોળાંથી ખરખડતું

૫ Ruddy Sheldrake & Brahminy Duck: કુમાર:
૫૧ ૧૨ અંક ૮

૬ Nukla & Black Backed Goose: આનો નર મોટો
કુડા જેવો. શરીર કાળું. અંદર સફેદ ટપકાં અને પથા.
ચાંચના મૂળમાં ઉપરના બાજે મોટો ભટો આંખના મોટલા
જેવડો ખાસતો લેવાયે દોનાળો એનું નામ 'નક્ટો'.

૭ Flamingos

૮ Pelicans, જાવાવર પૂખી. એવી જે ભતીયાની આકલ બવ
દની તે ફરજીની જેના જ્યાં પણ હું એજાળી સફો નથી.
ફરજી જેનાં મદમાય સ્વેતરંગી swan જેવાં જ મળે.

દત્ત, જેના આશ્રયે શોદારજંથ ને સુરમંજરી, લગલગ તથા શાંખવતી આછાંપકા નિર્ભરતાથી ચાલતી, જ્યા પ્રતિક્ષણે સારસના કંઠાર નિનાદથી દિશાઓ માથ ઊડતી, તે રથળ આજે ભાગ્યે જ પચીમ પચાસ પંખાઓથી નસાએલું છે સૈરા સ્થગી-જ્યાં પત્રે પત્રે નાચતા દેડતા ફફટા પીરોઈ અને ડાલપીપી^{૧૦}નાં બૂથ કમળવનને ગળવનાં કલ્લોલ કરતાં, તે રથાન આજે ખંનખી બોરી બોરીને કમલમુખને ખાનાં બૂંડ અને અડિયાંના ખાડામાં વિનતુન જળજાથી વચ્ચેના નાળાના ગોમા શિકારની વાટ જોતા કરેણીઆની^{૧૧} વિલાસશ્રુ જાગી ચયું છે.

આમ પશ્ચિમીરક્ષણના માગ મનોરથ આ વરસે પણ અધૂર જ રહ્યા. ન આવશે અહીં યાત્રી-ગણ. રથાથી વમનાગ પણ અહીંથી જેમ ફાવ્યું તેમ નહીં. માત્ર જો કોઈએ એનો સારવ જોડો હોય નો તે બચસેકઅધુ જેવા કાનિયાં અને જળ-કુકડીએ, અહીં એકાદ અંજલિ પણ પાણી દશે, એમાં એકાદ પણ અદ્વપકાય માછલી તરફતી દશે ત્યાં સુધી એ જોને છોડી જવાના નથી એવી એમની આનકિત છે. કદાચ ઉદરપરાયણતા પણ એ હાકિત-ભાવનો હેતુ હોય! પાણી સૂકાઈને એસરતાં જળ એમ આપ્યા તળાવના માછલા એક રથળે એકલા ચતા જાય, એટલે અર્ચત અદ્વપ્રયત્નને વિપુલ આહાર મળી શકે એમ તો એમ. પણ એ જલદાને ધ એ જાન સુધીના સારથી તો ગહેતાના જ એવું નામ અનુભૂતા.

ગૂજરાતનું કેઈ પણ જળાશય જુઓ. અનેક પંખીઓનો શંભુમેળો નજરે પડશે. કોઈ ધોળાં, કોઈ કાળાં. કોઈ ધૂળિયા રંગના, કેટલાક ચિત્રપણું. આ બધામાં કેવળ સંખ્યાની અતિશયતાથી આખ ખેંચે એવાં તો બે જઃ ઘોળા અને કળા. ધોળા તે જગલાં અને ચમચા: કાળા તે કાનિયા અને જળકુકડીઓ.

૧

કાનિયા એટલે Cormorants.^{૧૨} પ્રથમ દરોને જ એમના ચળકતા કાળા દેડથી અને કામડા જેવા

કુમાર.^{૧૩} ૧૬૨મો અંક (જેઠ ૧૯૬૩)

ને જેવડા^{૧૪} કદથી એટ જોળખાય. વળી એમની રોળે મળીને રહેવાની ટેવ પણ આંખમાં ખૂંચે એવી છે. કારણ, કાંજવાને એકલરેકલ રહેવું ન પાત્રવે. એમના તો પથીલ પચાતપી માઠી સો ખસો જેવડાં બૂથ^{૧૫} ભંવાય. તળાવ કે નદીકિનારે એમની ડંગર જ લાગી હોય: જાણે વાધારીનું પંચ! પણ એ પંચ એટલા ઘોષાટ નાંદ. ખાહ ધરાઈને આરામગી, વદા-જુવા શદ પેટે, જાણે સૂકવવા પહોળી કરી હોય તેમ ધ્યાનમુદ્રાવાળા, મેલીમતી આ રથામદેદધારીઓને પાણીની ધારે કે તળાવની વચ્ચે, જમીન પર કે ઝાડ-ની(ચિરોયત: એમના પ્રિય જાવળી) ડાળીઓ ભરી નાખી આખો દિવસ બેસી રહેલા એક વખત જોયા પછી પરજપમાં ધણ ન જુલાય. એમની આવી ચિત્રનયન નિશ્ચય દશી એક જાવળીને એમ જ વિચાર આવે કે આ બધા ચરતા ક્યારે દશે?

આ કાનિયાંની આપણા ત્યાં ત્રણ જાતો વાય છે એમાંના ગૂજરાતમાં સર્વવ્યાપક અને મોટી મોટી જગાતો જમાવીને લગભગ પ્રત્યેક જલાશય પર ધામા નાખી જારે માસ ગહેતારી નંત Little Cormorant^{૧૬} નામે જોળખાય છે. બીજી એ જાતો તે Large અને Lesser Cormorants. Large Cormorant, Littleથી જમણા મોટા હોય છે; Lesserખંનના પચલા કદના. Large અને Lesser આપણે ત્યાં જોવામાં આવતા હોવાથી અને તેમના રૂપરંગ તથા દેખાવ મોટે ભાગે Littleનો જે તો જ હોવાથી આપણે આ સર્વવ્યાપીનો જ પરિચય કરીએ.

આ કાનિયાંનો અરોળ દેડ ચળકતો કાળો. માત્ર પ્રજનનકાળે એના માથા પર કલગી ઊંચે તથા ત્રિકોણાકૃતિનું શ્વેત લાંબન દેખાય. જાણીના સમયમાં આ ચિહ્નોને ખલે માત્ર મળાનો ચોડો ભાગ જ સદેહ રહે. ચાચ કળાશ પડતા બદામી રંગની.

૧૩ અંથી જ એવું નામ નોરવાકમ્
૧૪ આ કહેવાનો અર્થ. એટલો જ કે, એ જ્યાં હોય છે ત્યાં ધણુ 'એકડો' હોય છે બાકી રોળે મળીને જ રહેવું. એના એમનો સ્વભાવ થઈ પ્રશંભાવાં રહેતા પણ એમને અડચણ નથી આવતી.

૧૫ વૈજ્ઞાનિક અભિધાન Ph. Javanicus

૬ Pheasant-Tailed Jacana

૧૦ Bronze-Winged Jacana

૧૧ Hippocampus

૧૨ Phalacrocoracidae

સામારણ લાંબી, ગોળ, છેડેથી આબીદાર આંકડા જેવી પળેથી, ખૂટી છેડેથી કાટખુણે પણ ગોળાસપડતી. ૫૫ કાળાં આંગળાં વચ્ચેથી સંધાએલાં, એને શીધે પાણીમાં તરી શકે. પાણીમાં પડ્યા પછી ઊંડું હોય તો એમને ખૂબ આકર્ષે લાગે. પશુ એક વખત પાણી છોડ્યા પછી પાંખો ફફડાવતાં વગર અડચણે જડપથી ઊડી શકે છે. વિનાશાળા દિવસોમાં સારું જનતાં બેમાં એમનાં ટોળેટોળાં આકાશવાન કરતાં દેખાય છે.

વર્ષાનાં અંત એમનો ગર્ભાવાનકાળ. પાણીની વચ્ચેથી ઊડેલાં જાવળ વગેરેનાં કાંટામાં જાડ પર સેકડા બેગા મળાને માળા બાધે છે. એમની માથે-સાથે કાકરોળી, યમકાં વગેરેનાં પશુ માળા બેગામાં આવે છે. અમદાવાદની આસપાસ કાઠિયાં અસંખ્ય હોવા છતાં ચંડોળા વગેરે રથળે એમના માળા એ જાડાં બેગા નથી. કોઈ એક જ રથળે વધારેમાં વધારે બે એમના માળા માગાં બેગામાં આપ્યા હોય તો તે આશુ-રોડ રોડનાથી પગરરતે અન્દાવની જતા, સડકની જમણી બાજુએ આવેલા વગાઉ તળાવમાં. એમાં પાણી તો છીંકડું દત્ત, પશુ કમ્બા કમ જાવળનાં સોળેક જાડ ગળેલા મને વાદ છે. એક જાડ પર એજા-મા એજા પાંચ માળાના દિસાળે આ તળાવમાં પાચસેા જેટલા કાઠિયા માળા જામીને રહેતા હોવા બેઠાં !

કરંભલા, દેડકા વગેરે એ જાય છે, છતાં માલમાં એમનો મુખ્ય આદાર. પાણીમાં ઢૂળકી મારી માલમાં પકડી ગળા જાય છે. એમની આ ટેવને લીધે સર્પરે મોટાળા, રૂપરંગે અતિ સામાન્ય આ નિકુટ જળાનુ પ્રાણી પણ મનુષ્યને અત્યંત ઉપરોગી થઈ વડું છે. મનુષ્યની સેવા કરવામાં એ ઈતરમાન્યપણે વગેરેથી જુદા પણ ઊતરતું નથી, એમ કહું તો જુદા પણ અતિ-સાધકિત નથી

વાતીનામ કાળથી મનુષ્ય પોતાનો રવાયું સાધવા વનવગડાની વસતિને વસ કરવાના વિવિધ સકળ નિરૂપ મળતો હતો આવ્યો છે. દાળી, થોડો, જાય, ભેંસ, બકનાં, ખૂંડ વગેરે પશુઓનું સ્વામિત્વ, આજ, કપૂર જેવા આકાશગમીઓ પામેથી કામ સેવાની એની શક્તિ, એનાં દર્શનો છે. એ જ રીતે કાઠિયાં જેવા કેવળ જ્ઞાતિન પંખીએ પાસે સેવા કરાવવાનું પણ એ જુદું નથી. માત્ર એ છેલ્લો પ્રવલ કરવાનું

પૃથ્વીભરમાં કોઈને સજડું હોય તો તે કેવળ જાવાનવા માછીમારોને જ, અને તે આ રીતે:

સામાન્ય રીતે માછીમારોને દિવસ કરતાં રાતે માલમાં મારવાનું વધારે અનુકૂળ પડે છે. માલમાં છે તો પ્રકાશમિત્ર: વધુ એવાનું લોહી સહેજે નથી જતું હોવાથી એ કાષ્ઠપણ પ્રકારની મરમી સદના કરી શકના નથી. એટલે દિવસે સૂર્યાના અસલ તાપથી તમ થએલા પાણીમાંથી નીચે ઊતરી જઈ તળિયા પરના દંડકા પાણીમાં ભરાઈ ગેસે છે અને માછી-મારેલા અનેક પ્રવલ છતાં એ ઉપર આવતાં નથી. એથી ઉલટું, રાતે મરમી હોય જ કયામાં ? એટલે પાણી પર મળતું ઉત્તાડિયુ પણ મરે તો એના પ્રકાશથી ખેંચાળે માલમાં લીમરાઈ આવી ખદબદી રહે છે. એમના આ સ્વભાવને દુનિયાભરના માછી-મારો જરાજર સમજે છે, એટલે દિવસ કરતા રાત્રિ જ માલમાં મારવાનું એ ખૂબ પસંદ કરે છે. આપણા યુગરોતમાં પણ પ્રાનીજના બોળામાંથી અને ગોળાજના તળાવમાંથી જે સંખ્યાબંધ માલમાં બેમાં કરવામાં આવે છે તે થતાં રાત્રિ દીવાના પ્રકાશથી જ. ચંડોળામાં પણ રાત્રે પગીસનીસ માછીમારોનાં માડાં ફિટસન સાથે લઈ માલમાં પકડતા પછી વખત નજરે પડે છે.

જાવાનીઓને કાષ્ઠઆવસુ કહે તો મૂળે જ મળ્યાવ. છતાં જવાની માછીમારોની શિકારની રીત એનાં તો આપણને એ આજમુલા સરદાર જ લાગે. કારણ, એ માછીમારો મગ માલમાં મારવા જવાનું છે તો ખરા; પણ જાતે મનુષી કરવાની ને જાળ નાંખવાની એમને જાંબા જ છે ! માલમાં પકડવાનો ક્રમ તો એ કગલે છે કાઠિયા પાસે ! દરેક માછીમાર મળ પ્રમાણે આર્થ આદરસ કે જારવંતર પંખી પાળે છે અને માલમાં મારવા દરિવામાં જતી વખતે એમને પોતાની સાથે દોડીમાં લાઈ લે છે.

આવા દરેક પંખીના પગે દોડી જાંબી એનો જીએ છેડો દોડીની મારે મનુષ્ય જામેશે હોય છે. આ દોડીને આગલે છેડે વાંસ જાંબા તેના છેડે ફાનસ લટકાવેલું હોય છે. માલમાં મારવાના રથળે દોડી દંભરી જઈ, માછીમાર જરૂર જેટલા પંખી પાણીમાં તરતાં મૂરી દે છે. ફાનસના અજવાળાથી ખેંચાળે જેમાં માલમાં સપાડી પર આવે કે નરત પેલાં કાઠિયા

એમને ચાંચમાં ઉપાડ્યા (પરોવવા નહિ) માટે છે. માછીમારનો આ પ્રયત્ન કાનિયા પ્રત્યેના પ્રેમને લીધે કે પરોપકારવૃત્તિથી નથી થતો; એટલે ચાંચમાં માછલું પકડવા છતાં કાનિયાં એને ગળા શકતાં નથી. કારણ એમની ડોકમાં અગાડિયી જ એક સાકડી ગોળ કડી કે વીંટી, શ્વાસ લેવામાં અવરોધ ન આવે તે રીતે, માછીમાર પહેરતી દાંધેલી હોય છે, એથી એનું ગળું સંકડાઈ જાય છે અને એનાથી કંઈ પણ ગળા શકાતું નથી. એટલે જેવું કાનિયાએ માછલું પકડ્યું કે તરત દાયમાની દેરી વડે એને માછીમાર હોડીમાં ખેંચી લઈ, એની ચાંચમાંનું માછલું લઇ લે છે અને પાછું કાનિયાને તરત મૂકી દે છે. આમ આરામથી હોડીમાં બેઠેબેઠે, તમા નાખ્યા હાય પણ દલાડ્યા સિવાય જાપાની માછીમાર કાનિયા દ્વારા યથેચ્છ પ્રમાણમાં માછલા પકડી શકે છે. આવી મક્કલની મહેનત કરવાથી ઉદ્દિગ થઈ કાનિયા માછલા પકડવા મૂકી ન દે તે માટે માછીમાર વચ્ચેયચ્ચે એકાદ નાની માછલી તેને ગળા જપાઈ દઈ કાનિયાની તૃષ્ણા સચેત રાખે છે. આવો વગરમહેનતનો સોનો સો ટકા નફાનાજો ઉદ્દેશ માત્ર જાપાનમાં જ ચાલે છે, આજે પણ રાત વખતે જાપાનના દરિયાકિનારે પાણીમાં ડગરે કાનિયા ચમકાવતા અને કાનિયા પાસે માછલા પકડાવવાનો ધૂંધી ધગધાકાર ચલાવતા જાપાની માછીમારો તમારી નજરે પડશે.

૨

શ્વપરંગ અને સ્વભાવ કાનિયાનાં જેનાં જ છતાં કદમાં અને આકૃતિમાં જુદી પડી જતી જળકુકડી^{૧૬} કેને અપરિચિત છે? સાપના જેવી^{૧૭} જીદામણી લાંબી પાતળી ડોક જ માત્ર જલની સપાટી પર ઊભી રાખી, જાકીનું શરીર પાણીમાં છૂપાઈ રાખી તરતું, કાળા રંગનું આ પંખી ગૂંજરાતના તળાવે-તળાવમાં ઊંચું વરસ વસતું જોવામાં આવે છે. માત્ર કાનિયાં જેટલી વિપુલ વસતિ એમની નથી.

^{૧૬} આપણે એનું આ નામ આપ્યું છે, પણ અંગ્રેજોમાં જેને Waterhen કહે છે, એ પંખી તે અન્ય જ છે.
^{૧૭} એથી જ એનું અંગ્રેજ નામ Snake Bird. એને Indian 'Darter' એનું સાર્થક નામ પણ આપાયું છે.

જળકુકડી

જળકુકડી^{૧૮} કાનિયાની પીતંગાઈ. રૂપરૂપે દેખાતો તે ચાંચ, ડોક અને આદરોપાદાનના વિધિમા કાનિયાની ચાંચ દ્વંદ્વી, અગળથી વાંકી અષ્ટીવાળી; જળકુકડીની ચાંચ સાધારણ લાંબી, ગોળ નળી જેવી, પાતળી, છેડેથી લાંબા જેવી નીકળે. કાનિયાં ચાંચની 'વચ્ચે'—ચીપિયાથી પકડીએ તેવી રીતે—માછલી પકડે છે; જળકુકડીથી તેમ પકડાતી નથી. અર્થાત્, એની ચાંચનાં ઉપર નીચેનાં બંને પાંખીઆ હોવા છતાં, એ પાંખીઆનો ઉપયોગ માછલીને 'પકડવામાં' નથી થઈ શકતો; પણ બંને પાખીઆં વ્યવસ્થિત ભેગાં કરી, બંધ ચાંચ વડે જોડેલા તીક્ષ્ણ પાનળા લાંબાને તે માછલીના શરીરમાં આરપાર ધોચી દે છે. આ રીતે, સોવામાં લીંછુ પરોવીએ તેમ ચાંચમાં પરોપાએલા માછલાને ગળવા માટે એને પ્રથમ માછલીને ચાંચમાં છૂટી કરવી પડે છે, અને અર્ધો એની વિરોધ ડોક કામ લાગે છે. કાનિયાંની ડોક બાંધે પંખીઓની પેઠે શરીરના પ્રમાણમાં દ્વંદ્વી; જ્યારે જળકુકડીની ડોક શરીરના પ્રમાણમાં ખૂબ લાંબી ગણાય. આ લાંબી ડોકનો ઉપયોગ એ ચાંચમાં પરોવેલી માછલી છૂટી

^{૧૮} શાસ્ત્રીય અભિધાન: Anhinga Melanogaster

કરવા કમાન તરીકે કરે છે. જેમ આપણી આંખથી જોઈએ વસ્તુઓની કળીઓ આપણે કાચનો ઝાટકો મારીને છૂટો કરી ફગાવી દૂધવેળીએ છીએ, એમ જળકુકડી પાણીનાર કમાન જેવી એની ગરદાનો ઝાટકો મારી, ચાંચમા પરીવાઓથી માછલીને છૂટી કરી નાખી, અંદર બીજાળી, ચાંચ પહોળી કરી, ઝીલી લાખે ગળી જાય છે. ગળવામાં પણ, માછલીનું માથું નીચે—ગળામાં પહેલું—આવે એ રીતે, એ ઝાટકો વખતે માછલીને ફેરવી દે છે. કાનિયાં અને જળકુકડી અને પાણીમાં ફગાવી મારી પાણીની અંદર જ માછલી પકડે છે; પણ જળકુકડીને ચાચમાં પરીવેલી માછલી છૂટી કરી ગયાતી વેળા દરેક વખતે ડોકું પાણીની બહાર કાઢવું પડે છે. ગમે તેટલું સરસ વર્ણન કરીએ, તો પણ જળકુકડીના ભક્ષયિષિની આ આપૂર્વતા અને નેપુલ્સ તો નજરે ન્હોતો પિના નંદિ જ સમગ્રતા. ઔટોમેટિક ટ્રાન્સપોઝિસનના આ યુગમાં પણ, આદરો-પાદાન અર્થે કરાતો જળકુકડીનાં ચાચડોકનો સમન્વિત

ઔટોમેટિક વ્યવહાર ૨૦૪ પણ બીતરતો નથી.

જળકુકડી રંગે કાળી, પણ અંગેમાં જાદામી હાથા માદા દિલ્લા રંગની. ગાત, દાઢી, ગળું, સ્વેન રંગનાં.

પણ કાળા. આંચળાં વચ્ચેથી સંધાએલાં પણ એમાં એ અને કાનિયાં, ખીન્ને ત્રાસપાદોથી જુદાં પડે છે. ખીન્ને—હંસ, આદરો વગેરે—પક્ષીઓનાં માત્ર ત્રણ જ આંગળાં વચ્ચેથી જળથી સંધાએલા હોય છે અને પાછળનું ચોથું આંગળું છૂટું રહે છે. જ્યારે કાનિયાં તથા જળકુકડી (અને એમના આતમીયસ્વજન પેલિકાનાં) આંગળાપાછળનાં ચારેચાર આંગળા સંધાએલાં હોય છે. એમની આ વિરોધતાને લીધે જ એમનું સ્વતંત્ર ગોત્ર (Family: Steganopodidae) કલ્પવામા આવ્યું છે, જાકાં એ ત્રણે છે તો ચક્રવર્તીનું પંખી.

કાનિયાં પેઠે જળકુકડીના માળા પણ પાણી વચ્ચે ગ્રાહ્ય હોય છે. આપણે ચોમાસું એમની સંતાનોત્પત્તિને અનુકૂળ સમય છે.

૫ ને ૨૨

ફોટોગ્રાફી વિભાગ

ફિલિંગ અગર રેટિક્યુલેશન અને તેને ઉપાય

‘કમાન’ના પાચકોગાના કેટલાક ફોટોગ્રાફી સુખી ક્રિયાઓ પોતાની હતે કરતાં દરેક ન કરતા હોય તેમણે ડેવેલપમેન્ટ, પ્રિન્ટિંગ, એન્સાર્લિંગ વગેરેનું જ્ઞાન મેળવવું જરૂરનું છે. ફોટોગ્રાફીની ગતિ અને સાચી સમજ એ બધી ક્રિયાઓના અન્વયાસથી જ મેળવી શકાય છે.

કિનાનાના તાપમાં ડેવેલપમેન્ટ, પ્રિન્ટિંગ કે એન્સાર્લિંગ કરવામાં ધણું નિષ્ફળ છે. ફિલ્મનું હોલિડે સોલ્યુશનની ગરમીથી કૂટે છે, ભલેથી જોગણે છે અને ગળીવાર તો ઇમરશનનું પક ફિલ્મ ઉપરથી સરકી જાય તેટલું ગરમ જાતી જાય છે. માટે આ ઝડપમાં દરેક ક્રિયા વખતે અગમચેતી અને સાચવેલી આવડવક છે.

ગરમીના વિરોધમાં ડેવેલપમેન્ટ કરતાં ફિલ્મનું ઇમરશન નાશ જાતી જતાં, અને કેટલીકવાર તો આપણે બાંધનાર-ભગવાનાર દવાનું ઇમરશન-યર, ફિલ્મ ઉપરનો અપધાર તણ તે ગરમી બીતરી નહીં પણ એ અનુસર્યું દરેક. હોલિડે અને ઇમરશનની આ દશામાં નેચેટિવની પોષકીમાં ઘણી આમીઓ આવે છે. સદેવ/માજ દળાખ અગર ધસારાથી ફિલ્મની આપૂર્તિ તરી જાય છે, તેમાં ઝીણાં કાણાં કે આડાઅગર લીસેલા પરી

નેચેટિવ બજે છે; કાંઈ વાર ફિલ્મના ઘરમાં અમુક પ્રકારની ઝીકાછન દેખા દે છે તો કાંઈ વાર તેના બંધારણમાં કેટલીક ભૂલના ભળીજાતી જેવા આકારો જાતી જાય છે.

દવાઓના ગરમીપ્રમાણ વધુ હોય અગર જુદાં જુદાં સોલ્યુશનના ટેમ્પરેચરમાં તકાવત હોય ત્યારે ફિલ્મ ઉપરથી ઇમરશનનું ચક્ર ફૂટે છે અને નરમ જાતી બીતરી જાય તેવું થાય છે. પરંતુ કાંઈકવાર એવી રીતે વરગાળેનું ઇમરશન સુધાવાથી સકાવાય છે અને તેના બંધારણમાં અમુક ભૂલનાં ગાત પડે છે. આરિષ્ટિયાને પરિણામને ફિલિંગ (Frilling) અગર રેટિક્યુલેશન Reticulation) કહે છે.

ફિલિંગ થવાનાં બે કારણો હોય છે: (૧) ફિલ્મનું બંધારણ ચઢન ન કરી શકે તેટલી ગરમી હોય, ચોરસે કે ૭૦° F થી ૮૦° F ઉપરાંતનું સોલ્યુશનનું ટેમ્પરેચર હોય ત્યારે ફિલિંગ થાય છે (૨) ડેવેલપમેન્ટમાં વધારતા પાણી, ડેવેલપર તથા ઘાછો સોલ્યુશન એ ત્રણે ભાગના ગરમીપ્રમાણમાં વધારત હોય, તેમના ટેમ્પરેચરમાં તકાવત હોય ત્યારે પણ રેટિક્યુલેશન થાય છે.

ડેવેલપિંગ સોલ્યુશનનું ટેમ્પરેચર બારફથી ઠંડું કરેલું હોય અને તેમાં ફિલ્મને ધોવા બાદ પાણી અને ઘાછોમાં ભરી

ક્રિયાઓ કરી ડેવેલપમેન્ટ પૂર્ણ કરતાં ૬૫૨ વહુવેલી અસર જાણાય તો માનવું કે ડેવેલપિંગ સોલ્યુશન, પાણી અને હાઈપો બાથ એ બંધાના ટેમ્પરેચર નુકાનુકાન પ્રમાણમાં હશે. ખાસ કરીને ગરમીના દિવસોમાં ફગે બાથનું ટેમ્પરેચર સરખું ભંગવતું બેઠકો ડેવેલપિંગ પ્રિન્ટિંગ તથા એન્સાઈલિંગ વખતે સોલ્યુશનનું ટેમ્પરેચર ૭૦° F થી વધુ ન થવા દેવું. તેથી વિપરીત રિચનિમાં ફોટોગ્રાફી કરવાની વચ્ચે જાણાય ત્યારે ફિલિંગ થતું અટકાવવાના કાપચે લેવા પડે.

ફિલિંગ અને ફેટિગ્યુએશન અટકાવવા સારામાં સારા એક જ ઉપાય છે: ડેવેલપિંગ સોલ્યુશનનું ટેમ્પરેચર બરફના ઉપયોગથી અગર બીજી રીતે ૬૫° થી ૭૦° F બનાવવું અને હાઈપોમા ઇસ્ટ્રેનને કઠમું કરવાની દવાઓ ઉમેરી ફિક્સિંગ-હાર્ડેનિંગ બાથ (Fixing Hardening Bath) બનાવવે.

ફટકડામાં ઇસ્ટ્રેન તથા ફિક્સ ઈમ્બેડિંગને નરમ થતું અટકાવવાની ગ્રામ રહેશે છે. બલ્કરમાં માંધીની દુકાને વેચાતી ફટકડાનું અગ્રેજ નામ પોટાશિયમ અગર પોટાશ એલમ (Potassium or Potash Alum) છે. હવે આપણે ફટકડાને બદલે એલમ સોલ્ડ વાપરીશું. પરંતુ ખીલ પ્રકરની એલમ—હાલ ફટકડા તે ક્રોમિયમ અગર ક્રોમ એલમ (Chromium or Chrome Alum) છે કાચાબાજીઓની કે ફોટોગ્રાફીના સામાન વેચનારની દુકાને તે વેચાય છે. ક્રોમ એલમની અસર સાઢી ફટકડા કાતમાં ધીમા હોય છે. એના બામડા બૂરા-નીલા રંગના હોય છે અને તેનું સોલ્યુશન ઘેરા બીલા રંગનું બને છે. પોટાશ એલમવાળા બાથમાં પસાર કરેલી ફિક્સને સારી પેઠે મુજબ પાણીથી ધોતી પડે છે. આ એલમમાં ફિક્સ કરેલી ફિક્સને ધોવામાં કપાસ રહેતાં, ફિક્સ મુજબથી નેગેટિવ પર ડાખાડાવા પડેલા જાણાય છે, જેને દૂર કરવામાં પાછળથી ઘણી મુશ્કેલીઓ નડે છે. ફટકડાના કાચે અગર બીલ કાંઈ કારણસર પડેલા આ ભત્તના ડાખાને રક્મ (scum) કહે છે. એવી નેગેટિવોના પ્રિન્ટ થાન એન્સાઈલમેન્ટ સારા થતા નથી અને ચિત્રો બગડે છે.

ફિક્સિંગ-હાર્ડેનિંગ બાથ બનાવવાની રીત

૩૦ ઓંસ ગરમ પાણીમાં ૧૨ ઓંસ હાઈપો બાથમાં તેમાં ૧ ઓંસ પોટાશિયમ મેટાબાઈસલ્ફાઈડ બોગાળી, સોલ્યુશનને ઠંડું પડવા દો. બીજી તરફ ૧૦ ઓંસ ગરમ પાણીમાં ૧ ઓંસ ક્રોમ એલમ પીગાળો. એક સોલ્યુશન ઠંડા પડેથી ક્રોમ એલમવાળું સોલ્યુશન ધીરેધીરે હલાવતાં

હલાવતા હાઈપોમાં ઉમેરો.

ડેવેલપમેન્ટથી ફિક્સને કાઢી કપલા બાથમાં જાણતાં પડેલા ઘેઠીક પગ સુધી ફિક્સને પાણીમાં સાબી કેમકે ડેવેલપમેન્ટ દવાઓ ક્રોમ એલમની અસરને અટકાવે છે.

ફિક્સિંગ બાથની અસર ધીમી થાય અગર તે બાથ ડહોલો બને ત્યારે દવાઓ વપરાઈ ગએલી ગળી તે બાથ ફેંચી દબને તાજો બાથ તૈયાર કરવો.

પ્રિન્ટિંગ અને એન્સાઈલિંગમાં બ્રોમાઈડ કે ગેસસાઈટ પેપરો માટે નાચેના પ્રમાણથી ઉપર મુજબ ફિક્સિંગ-હાર્ડેનિંગ બાથ તૈયાર કરવે.

હાઈપો	૮ ઓંસ
પોટાશિયમ મેટાબાઈસલ્ફાઈડ	૧ ઓંસ
ક્રોમ એલમ	૫૫ ગ્રેન
પાણી	૪૦ ઓંસ

ક્રોમ એલમને બદલે પોટાશ એલમ-ફટકડી વાપરનારે નીચે પ્રમાણે સોલ્યુશન બનાવવું.

હાઈપો	૧૬ ઓંસ
પાણી	૧૪ ઓંસ
બીજી બાજુ નીચે મુજબનું સોલ્યુશન તૈયાર કરો	
પાણી	૧૦ ઓંસ
સોડિયમ સલ્ફાઈડ	૧ ઓંસ
સાઈટ્રિક એસિડ	૧ ઓંસ
પોટાશ એલમ-ફટકડી	૧ ઓંસ

ફટકડાનું સોલ્યુશન હાઈપોમાં ઉમેરો. ફિક્સિંગ અગર પેપરો માટે આ ફિક્સિંગ-હાર્ડેનિંગ બાથ બહુ જ સારો અને અસરકારક છે.

બ્રોમાઈડ અગર ગેસસાઈટ પેપરોથી પ્રિન્ટિંગ એન્સાઈલિંગ કરવામાં હાઈપો સોલ્યુશન નરમ કાતું ઠીક પે માટે કપલા બાથમાં જે બાજનું પાણી ઉમેરીને તે વાપરવું.

ફોટોગ્રાફી કરીકાપનું પરિણામ

પહેલું છનામ: 'સફરે'—બાઈ સેવર અદમદ (ડબોઈ); બીજું છનામ: 'રક્તી રાજ'—બાઈ કમુ રાવત (અમદાવાદ); ત્રીજું છનામ: 'તાડબેન'—બાઈ કનેલાલ એવી (એડલેથર). હવેજના છનામ: 'સંતોષના રિમતદાસ્'—બાઈ દેવેન્દ્ર દેસાઈ (બાગલપર)

ગોષ્ઠિયા: (૧) 'અર્ધરતે'—બાઈ પ્રાણસાલ પટેલ (અમદાવાદ); (૨) 'દેવદાર'—બાઈ બી બી બોપર (અમદાવાદ); (૩) 'વેદની ફિકર'—બાઈ સેવર અદમદ (ડબોઈ). બાકીના બાક

સુધારો

ચાલુ વર્ષના અંક ૧૫૮માં આવેલી 'કાવદાનું સેલ' નામના વાર્તામાં અનુભૂતાં એક બૂલ રહી ગઈ છે. ૬૦ અંકી કાંઈ જગ્યા નહિ પણ મહિન્દ્રમાં તેમના દુરબન અનુદસ રહેવાનું હોય, નમાઈ પડતા પડતા

જીવનનું પરોઢ

પ્રકરણ ૧૪મું : તરતા આમમાં

‘સોમાલી’ સ્ટી-
મર, જેના ઉપર
અમે સવાર થયા
એ વિદ્યાર્થ જ-
નારી મોટી મોટી
સ્ટીમરોના લેખા-
માં ન આવે એ-
ટલી નાની હતી.
છતાં એ આછી

આ લેખાગાળાના ૧૩મા પ્રકરણ તરીકે ‘હિંદી મહાસાગરને જેલે પાર’
સિર્ષકનો એ હપ્તો ગયા અંકમાં અપાઈ ગયો, તે વસ્તુતઃ આ ૧૪મા
પ્રકરણ પછીનું પ્રકરણ હતું. તે જૂનથી પહેલું અપાઈ ગયું તે માટે ફાળાપના
સાથે, તેને આ પ્રકરણને અનુસંધાને વાંચવા નિર્ધાર્ય છે.

મોટી ન હતી. ખૂબ લાંબી પહોળા અને અનંક માળ-
વાળી હતી. તેમાં રસ્તાઓ અને ગલીઓ એટલી
હતી કે નવો આવાનાર જુલા પડી ગયો. જ્યાં જુઓ
ત્યાં ટોળેટોળાં લોકો નજરે પડતા હતા. થેંટા પકરાનાં
તો ધણુ હતા. મરઘાં અને ખતકા હતા. આણું ને આણું
ગામ જ ઉપાડીને જલણે હરિયા પર તરતું મૂકી દીધું હતું.

અમને વળાવવા આવેલા મુરજીઓ અને મિત્રો
ળીજી બૂંગળું વાગતા સ્ટીમર પરથી નીચે હાતરી
ગયા અને હું ઠેક ઉપસા તૂંક પર જ્યાં સ્ટીમરનું
મોટું બૂંગળું હતું ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. સામાન્યરીતે
સ્ટીમરનાં બૂંગળાં એક જ રંગના-કાંઠાં કે પીળા
હોય છે. પણ ‘સોમાલી’નું બૂંગળું લાલ, પીળા અને
ધોળા, પાંચ જ રંગના પટ્ટાવાળું હતું. ઇન્દ્રધનુષના
રંગો એકબીજા પાસે આવી જેમ ખીસી ઊઠે છે તેમ
એ બૂંગળા પરના રંગો એકએકથી ચડિયાતા લાગતા
હતા. જગીન પર દૂર સુધી એ નજરે પડતું ને જોનારને
આકર્ષનું. પચાસ સાઈ હેસ એક સાથે લાંબરતા હોય એવો
આવાજ એ બૂંગળામાંથી બે વાર નીકળ્યો એ સાંભળી
ત્રીજી વાર એને વાગતું જોવાનું અને મન થયું. અનેક
હેસો જોટલું એ જાડું છે તેથી જ એ આવી રીતે લાભારે
છે કે શું ઉપર ચડી એ કેમ વાગે છે એ તપાસી તપાસીને
હું જોતા લાગ્યો. પણ કંઈ માલૂમ પડ્યું નહિ. ધણી
વાર રાહ જોતા રહ્યા, પણ બૂંગળું તો વાગે જ નહિ
એટલે હું થક્યો અને ત્યાં આંધી રાખેલી ચાર હોડી-

ઓને પ્રદક્ષિણા
કરી જોવા મા-
ડ્યો સ્ટીમર ફ-
રવા સાથે કે તરત
એ હોડીઓ દરિ-
યામાં ઉતારી દીધો
દૃષ્ટિ બાંધી માલુ-
મોને એમાં જોતા-
ડી હોડીઓને દૂર

લઈ જવામાં આવે છે એમ મને પિતાશ્રીએ કહેલું. અમ
પણ કંઈક એ આટલે જાણેલા હોડીન દરિયામાં એક
બે મિનિટમાં અજાણીઓ ઉતારી દે છે. પાંચેલી હોડીને
એટલી જલદી શી રીતે ઉતારી રાખતી હશે? પારી-
ધારીને જોતા જણાયું કે હોડી ગરેડી પર લટકાવેલી છે.

હોડી જોવામાં માફ પ્યાન હતું એટલામાં તો
બોઓઓઓઓ કરતો અવાજ થયો અને મારા
ઉપર વરસાની માથક પાણી પડવા માંડ્યું. હું જીંનહ
મયો. જરાક પાછો દડીને જોઈું છું તો જાડું બૂંગળું
નહોતું વાગતું, પણ એ બૂંગળાની અડોઅડ જોજણ
આગળ પહોંચી નથી પાગતી દેખાઈ. એમાંથી જોશએર
વરાળ નીકળતી હતી અને તેનું પાણી ઘઈ જઈ તૂંકના
કેટલાય ભાગ પર વરસતું હતું.

બૂંગળું વાગી રહ્યું કે હું હોડી પહેલાં વર્ગના
તૂંક ઉપરથી બીજા વર્ગના તૂંક પર નીચે વિભેજા
રોડીઓને છેલ્લા રામરાગ કરવા નીચે પિતાશ્રી પાસે
પહોંચ્યો. જાંબો દાચ જોડયા ન જોડયા ત્યાં તો
અમે બેસા દના તેની નીચેના લાગમાંથી રસીછછપુ
રસીછછપુ રસીછછપુ કરતી વરાળ નીકળવા લાગી.
દણણુ દણણુ કરતી ઘેંટડીઓ અમારી પછપાડે
આવેલા પાંચેક માળના એન્જિનરૂમમાંથી સંભળાવા
લાગી. અંન લાગલું જ ધડાંગ ધંગ ધંગ ધડાંગ ધંગ
કરતું એન્જિન ચાલતું સંભળાયું. વળી સ્ટીમરને એક
છેડેડા પડ્યક પડ્યક પાડ્યક એવો બહુ જ કોરે અવાજ

આવવા લાગ્યો. કોઇએ કહ્યું કે 'ઓ, લંચર પાણી બિપડયું' હું 'હા'નો દત્તો એ કહેડા ઉપરથી લંચાઇને જોયું તો મદમર જાડી કડીઓવાળા એક સાકચા દરિયામાંથી ઉપર ખેંચાતી દેખાઇ. મને થયું કે દમણી લંચર દેખાશે, પણ માંકળા પૂરી થાય જ નહિ હું આખરે થાક્યો અને એ લાંબાંશાંખું લંચર જોવાનું પડતું મૂકી નીચે નજર કરી તો ઘડકાની ભીંને અડોઅડ જોવાની રટીમર દિશા જાલતી દેખાઇ. અમારી ને રોડીઓની વચ્ચે પાંચ છ દાયનું અંતર પડી ગયેલું જોયું.

કહેળી રટીમર ચાલ્યા આઠ વાગા દૂર નીકળી મધ્ય એટલે મારી પામે દરિયામાં એક નાગિયેર અને એક પૈસો પથરાયો. આસપાસ કેટલાક ખારવાના છાંકરાઓ દોડી લાઇને ફરતા દત્તા તેમના એકે વાંદરાની ત્રણે પૈસાને ઝીલી લીધો અને પાણીમાં ફેંચી ન દીધો. બીજી તરફ નાગિયેર માટે પણ એક એ જાણ લડતા દેખાયા. આ વડાઇ રસપૂર્વક જોતો દત્તો ત્યાં મારો પગ એકાએક દમડાવા લાગ્યો ચમકીને જોડે છુ તો એક જડા સળિયા ઉપર મારો પગ દત્તો અને તે સળિયા એક તરફ ખેંચાતો દત્તો. વળી થોડી વારમાં જીસટી દિશામાં ખેંચાવા લાગ્યો. પિતાશીને મેં પૂછ્યું, 'આ શું છે?' તેમણે કહ્યું કે એ સુકાન સીધું રાખવાના સળિયા છે. કેટલા ઉપર જોડાજોડો જેમ ચક્કર ફેરવે એમ આ મળિયા આધાપાછા થાય અને સુકાન સીધું રહે. રટીમર કે વડાજીનો મુખ્ય આધાર આ સુકાન પર જ હોય છે. એ સળિયા કેટલા લાંબા છે, ક્યાંથી નીકળે છે વગેરેની સોમ-ગા હું નીકળ્યો.

અમે જે તૂતક ઉપર જીભાદત્તા તે એ એક ખાટલા જીભા મમાય એટલું પહોળું હતું. વચ્ચેના ભાગમાં એન્જિનરૂમ હતો. અને બીજી બાજુ પાણું એવું જ તૂતક હતું. બીજી બાજુના તૂતકને છેડે પણ પેલો સુકાનનો સળિયો આધાપાછો થતો મેં જોયો. પાછળ, તૂતક પરથી એક મનનું દરય નજરે પડ્યું. અમારી રટીમરથી થોડે છેટે એક પૂલ જોળ ફરતો દેખાયો. મોટા ઘેરાવામાં કિલ્લા જેવી પાળ જાણી રટીમરને પડી રહેવા માટે દરિયાના થોડાક ભાગને સરેવર જેવો બનાવી દીધો દત્તો. તે પાળનો એક કટકો આ ફરતો પૂલ જણાયો. એ પાળ ઉપર ધોરી રસ્તો પણ

હતો. કેટલીક ઘોડાગાડી, સાઇકલો આ પૂલ ફરી જવાથી જીવી રહી ગઇ હતી. પૂલે આપેલા માર્ગમાં મધ્ય અમદી રટીમર મોટીમાંથી જલાર નીકળી ખુત્તા દરિયામાં પહોંચી કે પૂલ પાછો વસાઇ ગયો ને તેની ડાની પર થઇ ગાડીઘોડા પાછા પોતપોતાને માર્ગ ચાલતા થયા. અમારી રટીમરે પણ તેની ગતિ નજરે પડે એટલી ઝડપથી ચાલવા માંડ્યું. અમારા રોડી સંમંધીઓ દલે એકએક આંગળા જેવાં જ દેખાવા દત્તાં. ધીમેધીમે કિનારા પરનાં મકાનો પણ નાનાં થયા લાગ્યા ને મુંગાઇ દૂર ને દૂર જવા લાગ્યું. સાજ સુધી તૂતક પર જીભા રહી અને બહુ દરય જોવા કહ્યું થોડી વારમાં દરિયાના બુખરા પાણી પર સુરખી પા-થરતો સૂર્ય લાજણેજાળ બની દરિયામાં ફૂંચી ગયો. અરન પામના સૂર્યનારાયણનાં દર્શન કરી અમે તૂતક પરથી જીવધા ને અમારી ઓરડીમાં આવી નારતોપાણી કર્યા.

અમારી પાસે શીનિકમથી આવ્યા ત્યારે બીજી દરજ્જાની વાપરી ટિકિટ હતી. અમારા માથમાં જમનાદાસ કાકા નવા દત્તા, તેમણે બીજી વર્ગનું ભાડું ન ખર્ચેલાં ત્રીજી વર્ગની ટિકિટ લીધેથી. બીજી વર્ગની ઝાડી ટિકિટને જોરે અમે પહેલા વર્ગમાં અટ્ટો જાંભાળ્યો અને જમનાદાસ કાકા પોતાની આરામ-ખુરસી અને થોડી ચોપડી લઇ ત્રીજી વર્ગમાં ગયા. અમે બાકીનાં પાંચ જણ ઓરડીમાંની ચાર અભરાઇ પર પાચેથી પથારી પર ગોઠવાયાં.

સવારે જીડી ઓરડીમાં મોટા ચારીમા નીચે આવેલી નળકુંડી પર દાનણ કરી એન્જિનરૂમની બીજી તરફ શીય અને સ્નાન માટે ગયા. નદાયાની ઓરડીમાં સગવડ કરતાં ચે સપ્તાહ ચડી જતી હતી. શીયકૃપમાં પણ બહુ ચળકતું સુખ અને ત્યાં એસી રહેવા મન લલચાય એવું હતું નદાયા માટે 'રટુઅર્ડ' (ખલાસી દળૂરીઓ) પૂછી ગયો કે હંકું પાણી લાવું કે બીનું? પહેલાબીજી વર્ગની દરેક ઓરડીમાં કામ કરવા બુવાન રટુઅર્ડો મુકરર હતા. તેઓ બહુ ચપળતા અને સુધડતાથી કામ કરતા. અમારી ઓરડીમાં સવારે મૂર્ઝેદમની સાથે રટુઅર્ડ આવી પહોંચ્યો. પીવાના પાણીનો કાચો ફાળે ને ખાલા, તેમાંનું ફર્નિચર, પથારીઓશીકાના ચાદર ગલેધ હુવાલ બધું સાફ ને ડાઘ વિનાનું બનાવી જતો. અમે જ્યારે જે કંઈ

માગીએ તે પાંચ મિનિટમાં તે દાખર કરી દેતો. દૂકામાં અમારી સમગ્ર અને આસપાસના પાર ન હતો. અમે વૈષ્ણવ એટલે રાધવાનું, વાસજીનું અને એવું બીજું કામ જનતે જ કરી લેના, તેથી અમારું કામ તેમને ઝાઝું પહોંચતું નહિ. અમારો રુઝડ તેથી અમારા પર વધારે ખુશ રહેતો.

નવાનાધોવાનું પચું કે વમરવિલગે હું તુક ૧૦ પહેલ-
ચો ને મુંગાછનો કિનારો દેખાતો હોય તો જોવાને ચો-
તરફ તાણીતાણીને નજર નાખી, પણ કંઈ દેખાતું ન હતું.
આગસ દિવસે દેખાતાં વદાણ, રડીમર, લીલાદાડી બધું જ
અદરશ થઈ ગયું હતું. ચોતરફ પાણી, પાણી ને પાણી
જ દેખાતું હતું. મોત્તમની બહેરીઓ જોવાનીથી થતી
હોવાથી કેંઈએ આકાશ જ નીચે મિછાવી દીધું છે
કે શું એવો ભ્રમ થતો ન હતો. દૂર દૂર મોખ્ખં ફૂટી
જઈ ધોળા શીણ દેખાતા હોવાથી સમુદ્રમાં છાંયે
એવું લાગતું હતું મુંગાછનું ડોળું પાણી દેખાતું બંધ
થયું હતું અને લીલાદાસ પડતું પાણી દેખાતું હતું. અમારી
રડીમર પણ પાણી કાપતી આગળ ને આગળ પધે
જતી હતી. આગળ જાય છે એટલું જ જણાતું હતું.
—કંઈ દિશામાં, કયા જઈ રહી છે એ કંઈ કળાતું
ન હતું. કળાતી હતી ફક્ત શિલિજ, રડીમર ડોલ્યા
કરતી હતી તેથી દરિયો ધ્રુવિકમા માથા ઉપર ચડી
જતો દેખાતો અને ધ્રુવિકમા પચી નીચે ઊતરી જતો
જણાતો. દરિયો એટલે દરિયાનું પાણી નહિ પણ દૂર
દૂર આકાશ સાથે જોડાએલી દરિયાની પાર, પિતાથી
ઉપર આપ્યા અને તેમણે પણ આખું દરશ જોયું ને
જોલ્યા કે, 'હવે સાત દિવસ સુધી પાણી સિવાય
બીજું કંઈ દેખાવાનું નથી. સાતમે દિવસે સિરખે-
લસના ટાણે આવશે.'

ઠીકઠીક દિવસ ચડ્યો ત્યાં સુધી મેં સમુદ્રદર્શન
જ કર્યું કેવું. બપોર થતાં સમુદ્ર જોવાના મોદ ઊતરી
ગયો અને હું જગનાદાસકાકાની જગ્યા જોવા ગયો.
અમારી પહેલા બીજા વર્ગની કેરડીઓની દાર પૂરી
થતી હતી; તેની બંને બાજુએ મોટાં ચોરસ વૃત્ત
હતાં. એ વૃત્તકમાં રાધવાના લોહાના ચૂલા, માલની
હેરહેર કરનારા ઊંટડા (કૂન) અને વચ્ચેવચ્ચ એક
બીજા ઉંચો ચાંબકો આવેલા હતાં. બંને વૃત્તક સરખા
જ હતાં. આ વૃત્તકની નીચે બે ત્રણ બોયરો હતાં.

નીચેના બોયરમાં તો ગાત્ર ભરેલો હતો, પણ ચોથી
ઉપલા એટલે કે પહેલા બોયરમાં ત્રીજા વર્ગના ઉતા-
ર્યોન ભર્યા હતા. લોકો એને ફાલકો પણ કહેતા.

ફાલકામાં ઊતરીને મેં જોયું તો સંકેતો ઉતાર્યો
અડોઅડ પથારી કરીને તથા પોતાની પેડીઓથી
નાના તાડ બાંધીને પડ્યા હતા. રડીમર કેલકાથી દેર
આવી કેટલાકને ઊલટી થતી હતી જિજ્ઞાસા અવાજો
જથેથી મંભાવાતા હતા. કેંઈ મારીના કુંડામાં તો કેંઈ
તલત જમીન પર જ ઊલટી કરતા હોવાથી બધું જલ્લ
સુગમણું થઈ પડ્યું હતું. અધુરગા પૂરે બીડીના
ધુમાડથી આજો ફાલકો ગંધાઈ ઊઠ્યો હતો. પાગકો,
વહો, સ્ત્રીઓ અને ઊંઝડીથી માલસા થઈ ન મગેલા
સિવાયના બીજાં માણસો અચ્ચાર આઠ આપનાં કુડા-
વામાં ભેસી, ગંઢપો રમતા હતા તે તરફ મારું ધ્યાન
મથા પિના ન રહ્યું ગંઢપો નહોતા રમતા એ કેંઈ
નાટકનાં ગાયનો ગાવામાં, આ ગાડીયા ખાવામાં,
અને કેંઈ કેંઈ ધક્કામુક્કા અડપલા ને પરસ્પર જોવા
તેમ સમજો સંજગતવામાં યુધાયા હતા હું ફરને ફરતો
બધું જોતો હતો. સારે એક એ મંડળીએ મને પોતાની
પાસે બેસાડ્યો, પરંતુ એમના મોમાથી નીકળતી
તમાકુની ગંધથી અંધ થોડી વારમાં જ તેમણે માટેસી
દસાદસ અને એકબીજાની મરકરીઓથી ફંદાળી જઈ
હું સાથી જાગતો થયો. વળી બોયરમાં હવા અજ-
વાળું મેં ન હતું તેથી પણ હું અકળાયો ને જોનાનું
પૂરું કરી ઉપર ચાલ્યા જવાની ઉતાવળ કરી.

બોયરમાં હવા આવવાને ઉંચેના જાગમા ગોળ
બારીઓની દાર એટલી ઊંચી હતી કે જદાર ઉછળતા
મોત્તમજોળી છાલક અંદર ન આવી શકે. કેંઈ વાર
જ્યારે પવન ફૂંકાય અને મોત્તમજો યુરસામાં આવી
જાય ત્યારે એ બારીમાંથી આવી તેમાં લિફ્ટ-અલિફ્ટ
કર્યું તપાસવા વિના જથાને સર્વતીર્થનું દેનાન કરાવી
દેખાડું, પણ ચાંત મનોદર મોસમમાં તો એ બારીમાંથી
જોડકા પ્રકાર ને હવા સારી પેઠે અંદર લઈ શકાય.
પરંતુ આપણા દેશવાસીઓ નકામા પવન અને સગ-
દીથી હરી એ બારીઓ બંધ રાખતા હતા અને અંદરનું
વાતાવરણ વધુ અકળાવનારું થઈ પડ્યું હતું. ઊલટી
અને બીડીની ગડબડ, પાનની પિચકારીઓ, કપડાના
માખા વગેરે જોવામાં મને હવે તાસ છૂટ્યો, એટલે

પથરાતાં. ગોડી પહોળી પાકી સડક પરની બંને કિનારે જેની સીધી હોય તેવી જ સીધી, જાણે સમુદ્રમારીમરને માટે કોઇ સડક તૈયાર કરી ન હોય! એ જલપંથ જાહ જ મોદંક દેખાતો. મને ચતું કે રટીમરના કહેડા પરથી ઢૂઢી પડી એ સુંદર સડક પર થોડી જટાર મારી હોય તો કેવી મળત! પણ એ મગ્ન તો કોઇ પરિને પાળક લઇ શકે; હું લેવા જઈ તો મગ્ન સોસરથી નીકળી જાય એવી મને ખબર હતી. ઊગતા કે આશ્રમના ચંદ્રગો રૂપેરી પટે સ્થિતિજથી રટીમર સુધી પથરાએલો દેખાતો, તેનાથી જરા યે એછો ઊતરે એવા રટીમરે નીપજનવેલો એ જલપંથ રાતના આંધારમા ન દેખાતો. જે કે રાત્રે એ એવા મને કોઇ ઊભાવા ન દેતું. સાચે દીવાળતી ચંચ પૂરો કલાક ન વીતે ત્યાં મારે પથારી પર પહોચી જવું પડતું.

જ્યારે જાહુ મરગી જળાતી ત્યારે રાત્રે ગોરડીમાં સુવાને જલે તૂતક પર પથારી પાથરી અમે સૂતા. આંધારમા યે પથારીમાં બેઠા બેઠા સમુદ્રમા અનેક જાતના ચળકાટ દેખાતા, મોજાં ભાગી રીણ ફેલાવાથી ફૂલના દાર વેરાએલા હોય એવું લાગે. એ ઉપરાંત આગિયા જેવા હનરો અને લાખો કાંઠા પાણીમાં આઈથી તરફ જતા હોય એવું દેખાતું. હું એને દરિયાના આગિયા માનતો, પણ એક વાર વિતાથીએ કહ્યું કે 'એ ફોમકસ છે, ઇવઝ નથી.'

એમ પાણીમા તેમ આકાશમા વાદળા જેવાની યે મગ્ન તૂતકની પથારીમા પડ્યાપડ્યા આવતી. કોઇ મગર જેવું વાદળું હોય તે ઘડીકમા દાયાના આકાર જેવું યઇ જાય. કેટલું, કૃષ્ણ ને હું એ દાથી છે કે મગર છે તેની ચર્ચા ચલાવતા હોઈએ, ત્યા તો એ મોટા મિતારા જેવું યઇ જાય ને વળી જાડ જાડી જાય. સમુદ્ર અને આકાશના આવા આખમા ન સમાય અને ઇલે ન કયાય એવાં દશ્ય સાથે મારી જાની વાર્તાઓ જાળતી ત્યારે જે રસ ખાલતો તે કોઇ નાટક કે કાવ્યમાં દળું સુધી અનુભવો નથી. મોટે ભાગે મારી જા ભાગજનની વાર્તા કરતી. કૃષ્ણ ભાગવાને જકાસરને માર્યો, કાવાનજ પીસી, પૂતનાની છાતી ચૂસી લીધી, નાગદમન કર્યું એ કયાઓને જાણે પ્રત્યક્ષ જોઇ રહ્યા હોઈ એવું લાગતું. જકાસરની આકાશ સુધી ફેલાતી આંચ જાણે સમુદ્રનું પાણી ને

આકાશનાં વાદળા છે એવું લાગતું અને તેમાં કૃષ્ણ ભાગવાનના મજાને રચાને આમારી રટીમર ધુરે જતી ભાસતી. આવી કદવનાઓના આનંદમાં ઊંધ ક્યારે આવી જતી તેની ખબર ન પડતી.

ગીતાનો આગિયારમો અધ્યાય શીખ્યો ત્યારે તેમાંના વિરાટ દયરપના વર્ણનથી અનેક પ્રકારના ભાવ પેદા થયા હતા. ખગોળશાસ્ત્રની કશિકાઓ જાણવા મળી ને આકાશમા તથા સૂર્યથી દળરોગણા તેજસ્વી સૂર્યો, તેમનાં અંતર ને શક્તિની કદવનાઓથી દિગ્મદ થયો હતો. પણ વિરાટ દર્શનનો જે ભાવ્ય રમ્મ અને તન્મય કરી દેનારી છાપ એ નાની વયે દિંદી મદા-સાગરને ખોળે નાણુંક રટીમરમાં વિદરતા પડી તે અનોખી જ હતી. એનું વર્ણન ને વિશ્લેષણ કરવા જતાં દિગ્મો સચવાએલું ચિત્રરત્ન ચૂંચાઇ જતું લાગે છે.

એક બપોરે એક છુટ્ટો ખલાસી પોતાથી યે વધુ ઊર્ધ્વ વાવટો પાથરી, તેને ત્યાંસાં ધીગડાં દેતો બેઠો હતો. મેં પૂછ્યું: 'કોઇ દિવસ નદિ ને આળે વાવટો લઇને કેમ બેઠો છો?' તેણે જવાબ આપ્યો: 'કાલે આપણે સિસ્વેસ પહોચ્યું ત્યારે વાવટો આ ઊંચા ચાંભલા પર ચડાવવો પડ્યો. વાવટો ન ચડે તો રટીમરને કોઇ બંદરમાં જવા ન દે.' એની વાન સાચી હતી, કલાક બે કલાક પછી ભંડકના ચોકમા બંધ પડેલાં દાડાં યંત્રો સંચેતન થયાં. જે નળો પર રોજ પગ મૂકી ચાલતા તે પર પગ મૂકતાં દગાવા લાગ્યું. બંદરમાં માલ ચડાવવાઉતારવા માટે ઊંટડા-ઓ—'કેન' ચાલુ કરવા ખલાસીઓ તેના બધા ભાગો તપાસી તપાસીને જેવા ને સુધારવા લાગ્યા.

પૂરો એક દિવસ આ તૈયારીઓમાં ન વીત્યો ત્યાં દૂરદૂર વાદળો જેવું કંઠક દેખાવા લાગ્યું. ઉતારાએએ દૂરળીન માંડી જેવા માંડ્યું. એ જમીન છે, એ કોંદો છે એમ થોડી વારે ખાત્રી થઇ અને બધા ઉતાર-ઓમાં ઉત્સાહ ફેલાઇ ગયો.

સિસ્વેસ દ્વીપ પહોચવાના આનંદ કરતા યે મદા-સાગર નિર્વિધે ઓળંગી ગયાનો આનંદ વધુ હતો. દળું આફ્રિકા આણું હતું, છતાં 'આરો નદિ, આવારો નદિ, પાળ કે પડથારો નદિ,' એવા સાગરનો એક છેડો નજરે પડ્યો તેનો એ આનંદ હતો.

મણુદાસ ગાંધી

ધર બાળીને ગામ બચાવ્યું.

બાળના એક ગામડામાં એક કુળના બારણા આગળ દાગમુચિ નામે એક ડોસો તથા તેનો નાનકડો પૌત્ર એક દત્તા. કૂળો એક નીચી ટેકરીને માથે હતો, ને લાંથી સમુદ્ર દેખાતો હતો. અડખે-પડખે ખેતર હતાં, તેમાં મેલ પાકી ગયાં દત્તા તે તડકામાં સુવર્ણરંગે ચમકતા દત્તા ને પવનમાં હોયકતા દત્તા.

દાગમુચિ તથા તેનો પૌત્ર બે જણ જ લાં દત્તા, ધરનાં ખીર્ન માણસ ટેકરીની તળેટીએ ગામ હતું લાં ગયાં દત્તાં. આજ કાલ તહેવાર હતો, એટલે વૃદ્ધ પુરુષ તથા છોકરા પિના ખીર્નજામિત્રો સાથે મેળ કરવા નીકળી પડ્યાં દત્તાં. દીવડા લખને એ ફરતા સર-ધરને કુળના બારણા આગળ આ બેય ભેતા બેઠા દત્તા, અને છેટથી ગીત તથા નાચનો જ્વનિ ગંભ-ળાતો હતો. ખેતરમાં દાળડો જાણ કર્યો દત્તા એટલે ડોસો થાક ખાતો હતો, અને છોકરો એના પગ આગળ રમતો હતો.

નીચે આવી રહેલા ગામનાં ખેતરોની આવી કાર સમુદ્ર ઉપર દૃષ્ટિ કરતો દાગમુચિ બેઠો હતો, ત્યાં નાનો છોકરો સમુદ્રગામી વદાણીની, અને એક દિવસ એમાં બેસીને નવા દેશ જોવાની પોતાની અભિલાષાની વાત કરવા મંડ્યો. એકાએક દાગમુચિને સાંભળું કે આજ સમુદ્રનો રંગ ફરી ગયો છે. આખો દિવસ તોફાન જેવું તો હતું જ; પણ દવે પાણી નિલ કરતાં નીચું જણાતું હતું અને આથે પાણીમાંથી જલ્દાર ઊપડી આવેલી રેતીની બેળડ હતી, જે પહેલા એણે કરી ગહોતી ભેઈ. આમ બેઠો બેઠો તે જોતો દત્તા. લાં, પોતે નાનો હતો ભારે પોતાના દાદાએ કહેલી એક વાત જોને સાંભરી આવી. એવું બન્યું હતું કે સમુદ્રનું પાણી કંઈક એટલે ગંધે આથે જોસરી ગયું હતું કે આ રેતીની બેળડ દેખાવા મંડી હતી. પછી જુવાળ આંગો હતો તે એટલે આકરો આવેલો કે સમુદ્ર-કાંઠે બંધ દત્તા તે વડી જઈ, જયે પાણી ફરી વજેહું,

કેટલાંય ગામડાં ધોવાઈ ગયેલાં અને અનેક માણસો ધરબાર વિનાનાં થઈ ગયાં દત્તા.

દાગમુચિ તો લાપની ચોખી કરતો બેઠો. થોડીક વાર પછી એણે જોયું તો એક પ્રચંડ લોહ ફર-થી જળીન તરફ ધર્યો આવતો દત્તા. તે બહુચો અને ગામલોકને હાલક કરી, પથુ પવન ભેટો વાતો દત્તા અને એટલે જાણેથી જોની હાક કેમ સાંભળી શકે એમ ન હતું. ડોસો વિચારમાં પડ્યો કે લોકોને સંભળા કેમ કરીને ચેતવવા.

તરત જ એને એક યુક્તિ સૂઝી, જેથી કરીને લોકો ટેકરી ઉપર ભાગી આવે, ધરની પાછળ રસોડા-માં ચોખાના તપેલા નીચે દેવતા લાલક બળતો દત્તા. ડોસાએ એક લાકડી લીધી અને એને છેડે કપડું બાધું. પાસે પડેલી તેલની બરણીમાં લાકડી ભોળીને ચૂસમાં સળગાવી. આ મસાલ ઝાલીને જ્યાં મેલ પાકીને લણણી સારુ તૈયાર બોલા હતા, ત્યાં ખેતરમાં એ ગયો અને ગોળમાં દેવતા મૂક્યો. મેલ એકદમ સળગી ઝીંઘા અને જ્વાળા ઝપાટાઈય આખા ખેતર ઉપર પથરાઈ ગઈ.

ફાલે આ બાળ્યું છે કે નહિ તે જોવા દાગ-મુચિએ નીચે નજર કરી. પથુ લાં તો ગાનતાન ચાલુ જ દત્તા. એટલે ડોસાએ ઝટઝટ બીજી મસાલ કરી અને પોતાના કુળના છાપરને આગ લગાડી. એ જોઈને છોકરો લાપળીત થઈ ગયો અને વિચારવા મંડ્યો કે અદા માંડ તો નથી થઈ ગયા કે પછી તરત જ તેણે નીચે ગામમાં મંદિરનો ઘેટ વાગતો સાંભળ્યો, જે આગ લાગે ભારે દગેશા વગાડવામાં આવતો. ટેકરી ઉપર જાણેથી આગ કેમ એ જોઈ હતી અને લોકોને દાગ-મુચિની નારે મેલપાવતું હતું. વૃદ્ધ પુરુષ તથા તેના પૌત્રને અજાણી જગ્યાપદા સારુ લોકો પોતાના રંગ-રાગ છોડીને ટેકરીની ટોચે પાયા. હાંફતા હાંફતા ઉપર આવ્યા લાં તો નીચે પાણીના લોટની પ્રચંડ ગર્જના મંભળાણી. પાણીનો ડુંગર કાંઠા ઉપર ફૂટી પડ્યો અને

ગામનાં એક પછી એક બધાં ઘર તોડી નાખ્યાં.
કેટલાં થે ગાઉના વિસ્તારમાં પાણી ફરી વળ્યું, અને
ઘર, ખેતર તથા ગામડાંના થોડી પળામાં તો ધાણ નીકળી
ગયો. પણ જે ડોસાની વારે ધાણ દતાં તે થોડાં જ થયાં.
આમ ધરખેતરનો ભોગ આપીને હાગમુચિએ

સેંકડો ગામલુંબુઓના છવ બચાવ્યા. એના પુણ્ય-
સ્મરણથી તેમણે દેરડી બંધાવી. આજે પણ જાપાનના
ગાળકોને આ હાગમુચિની વાર્તા કહેવામાં આવે છે.

દેસાઇ વાલજી ગોવિંદજી
(મિત્ર સંસ્કૃતના અંગ્રેજ ઉપરથી)

મૂંઝવણ

કોઈ કહો પૂછું તે મુજનો,
સાચું શું સમજવો ?

ભાઈ આકાશો જ્યાં આદો,
પૂછું જાને કેવો આદો ?
કહેશે, 'તારા જેવો મદિ',
યાતું, શું હું માદો ?

કાણુ કહે, પૂછું તે મુજનો
સાચું શું સમજવો ?
—કોઈ કહો

પંખી પેલાં અંદર બેઠો,
તારણીઆની સાથે કૂદો;
કેવી મંજા! એ કેવા રમો !
તાઈ રહ્યો આકાશો ?

કેવી મન એ પંખીડાંને
તારણીઆ શું નાચે ?
—કોઈ કહો

ત્યાં જાપા કહે દપલી મારી,
'ધૂં' શું બોલો મોટું વકાસી ?
કાણુ મન એ સમજે મારી ?
લાંબી દપલી મારી ?

કહેશે, ક્યાં જવું મારે ને
કહું ક્યાં ? સાંભળશે કે ને ?
—કોઈ કહો

પૂછું જ્યાં કંઈ ના સમજાયે,
દિલમાં કંઈ મુંઝવાડો થાયે;
કોઈ સદા ન યાતું ત્યારે
ઉલટો સો ધમકાવે ?

મૂંઝવણ મારી વખતો ત્યારે
નવ યાતું કે માઈ ?
—કોઈ કહો

શી રીતે આવે આ માડી ?
કેવું એન્જન ? કેવી ચાવી ?
કહું, 'જતાવો, જાપા બોલ્યા,
'જોજો મોટો ચક્રો' ?

ધીરજને કહો કસવી કેવી ?
ને અકળામણ ચાવી ?
—કોઈ કહો

શુભાજી, અંપો, ડોલર સુંદર,
ફૂડી કળા શી રીતે અંદર ?
નવલા નવલા રજો મુંદર !
શી રીતે એ યાતું ?

બેનીને પૂછ્યું ત્યા બોલી,
'ખાલી માથું ફેડે ?'
—કોઈ કહો

'સમજે નદિ ને કરે લયારો !'
'મોટો યા તુ ત્યારે વારો !'
'ખાલી પકવે માથું સાનો ?'
'કર મા તું કુટારો ?'

ચારે ડોરથી એ ઉચ્ચારો
ડગલે ડગલે ડારો ?
—કોઈ કહો

દિનુભાઈ બેપો

માધુરી

બપોરી જે બપોરિ નેજે ચોખે હો છ .
બપોરિને રમતો બપોરી બાપ—
બપોરે છવનના ખેડો ખેપતો હો છ;
સતને જે અંધાણે ભેજે આપ
હવે હવે રામ રખોપા આદુના હો છ.

(કોમુરી)

—કુંસર છ ગો. બેટાછ

ડૉ. શ્રીધર વ્યંકટેશ કેતકર

જેના નામ સાથે જ વિદ્વાન અને વિચારસ્વાતંત્ર્યની મૂર્તિ નજર સામે ખડા થાય એવા ડૉ. શ્રીધર વ્યંકટેશ કેતકરના આવસાનથી મહાસાપ્તીય સાહિત્યને એક ન પુરાવ તેવી જોઈ પડી છે. એ અર્થક આદરાપાત્રી અને નિરંકર કાવ્યકોના આવસાનના સમાચારો એકાંકિતા તા ૧૧મી એપ્રિલ ને સ્વિવારનાં છાપાની કચેરીમાં ફેલાયા પ્રેમચરણનું બનેલું તેમ જ એમનાં વિશેષ જાળવા પામ્યું એમની માફકીના કરા સમાચારો જલ્દીને નહોતા સાહિત્યકારને જે પ્રકારે વર બાપણે મૂક્યો છે તેનો એ પુરાવો છે.

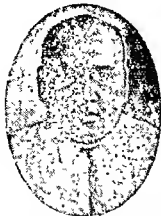
ડૉ. કેતકર પશ્ચિમમાં દેશોમાં જૂના રવાં હતા અને એ છતાં દેશધરા પગરના અંગેજી જે સાકા, કલ્પનામાં બાર હેડન રખાએલા એમના સ્થૂલ હેડન રસ્તે ચાલતાં ચાલણુ ફાકતાં કે કોઈ પુરાણી હોટેલમાં બેસી નાસ્તો ઉડાવતા પકડી પાડના એ સહજ વાત હતી એમના, કૃતિમ શાહચાર પ્રત્યેની એમની તિરસ્કારણ જ હતી.

મધ્યપ્રાંતમાં આવેલા રાયપુર નામના ગામમાં છ ૧૮૮૪ માં એક દક્ષિણી ક્ષાત્રણ કુટુંબમાં અંગતો જન્મ મળ્યો એમના પિતા ત્યાંના ચોરટમાત્તર હતા. જાણવણી જ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની એમની બૂખ જળવી હતી. હાઈસ્કૂલનો અભ્યાસ અમરાવતીમાં પૂરો કરી એ મુંબઈની વિદસન હોટેલમાં દાખલ થયા અને ત્યાં રોમન હો આંન નરુરિસપ્રુડન્સ એવિયક વિષયો શિક્ષે લીધા. મરાઠી ભાષાની સેવા કરવાની પ્રવૃત્તિની ત્યાંથી જ સરંભાત થઈ. 'મહાસાપ્ત વાચિકાસ' નામનું માસિક એમણે શરૂ કર્યું. પરંતુ આજની આખણી શિક્ષણ-પદ્ધતિમાં 'ભણતર' અને જ્ઞાનનો શોધ્ય એવો જે સંબંધ

થઈ મરચો છે તે એમને પણ આડો આડ્યો પરીક્ષાની દિશાએ એમણે અભ્યાસ કર્યો જ ન હતો ને ત્યાં પાછા છતર અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં બાગ લેવા માડ્યા હતા, એટલે બી.એ.માં એમનું નામ ફળમાં ખાલા માંડ્યું.

કેતકર બી.એ. ન થયા, પરંતુ એમનું યુવાન હૃદય જ્ઞાન-જનની મદરવાકાક્ષથી એમરાણ હતું, એટલે પહેલા જઈ શિક્ષણ પૂરું કરવાની એમને આકાંક્ષા થઈ. ૧૯૦૬માં એ અમેરિકા એપ્રયા અને ત્યાં કનૈલ વિશ્વવિદ્યાલયમાં નેટાઈ ૧૯૦૯માં બી.એ. અને એમ.એ.ની પદ્ધતિો મેળવી. આ સાલમાં જ એમણે 'હિંદુસ્તાનમાંની જાતિઓના ઇતિહાસ' નામના નિબંધ પુસ્તકાકારે બહાર પાડ્યો, જેના પર લેખકના નામ તરીકે માત્ર 'સેપારક મહાસાપ્ત વાચિકાસ માસિક' છાપેલું છે એ પછી ૧૯૧૧માં હિંદુધર્મ સંબંધી પ્રબંધ લખીને એ પી.એચ.ડી થયા.

અમેરિકાના વસવાટ દરમિયાન સંશોધનકાર્યે તરફ એમની શક્તિ વળી એ વિષયનો નામણે ત્યાંથી જ અભ્યાસ આરંભ્યો, ને આછવન તેને વચગી રહ્યા. આં દિશામાં વધુ જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છાથી તે ઇંગ્લેંડ પણ ગયા, પરંતુ ત્યાં કાળા-ગોસાના ભેદને અંગે તેમને નેજાએ તેડું હોત ન મળ્યું ને છ. ૧૯૧૨માં એ પાછા હિંદુ ફર્યો. એક વર્ષે કલકત્તા વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં અર્થશાસ્ત્ર અને સાસનશાસ્ત્રના અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું. પછી મુંબાઈ ગયા અને ત્યાં અનેક દિશામાં પ્રવૃત્તિઓ આદરી 'સિલોની ઝૈંક' એમણે બેસી, પણ તેમાં નિષ્ફળતા મળતાં એ બાબુની પ્રવૃત્તિ પડતી મૂવી અને 'સાપ્તધર્મ પ્રવારણ સંધ' નામની સંસ્થા બેસી કરી. આ સંસ્થાનું કાર્ય ત્રિવિધ હતું; એક તો હિંદી બાધાવાર પ્રાત-

ડૉ. કેતકર

એનેલાં તેની સિદ્ધિ માટે ડૉ. કેતકર મળતો આવેલો. એને પરિણામે એમના કાર્યકળાકર 'મરાઠી જ્ઞાનકોશ'ની રચનાને જન્મ થયો. અનેકવિધ થયેલો બાદ 'મહારાષ્ટ્રીય જ્ઞાનકોશ મેડલ સિમિટેડ'ની સ્થાપના થઈ. પ્રો. શાળાએ પ્રમુખ થયા અને મંત્રી તથા અવરચાયકનું પદ એમણે પોતે સંભાળ્યું હતું. ૧૯૫૭ની જ્ઞાનકોશની સક્રિય પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ. ૧૯૨૧માં એનો પહેલો ભાગ બહાર પડ્યો ને ૧૯૨૮માં એનો ત્રીજો ભાગ પ્રગટ થયો. આ મટન બર આખવામાં કેતકરને એાછી મુસીમતો નહોતી નહીં. કૃષ્ણ જ્ઞાનકોશકાર દિદેશની માફક પૈસાની ઠાથ, શાસ્ત્રીય ગતબેદો ને વિરુદ્ધ વાતાવરણનો તેમને ખૂબ સામનો કરવો પડેલો. એ માટે એ કાજગો લખતા એનો કોઈ જવાબ ન આપતું, પુસ્તકો મોકલતા એ કોઈ જાત ન કરતું એક ઇતિહાસસંશોધકને આ કામમાં મદદ આપવા એમણે કહેતાં એણે લખાણ આપેલો કે, 'નાટકો લખી હું બાર મહિને હલ્ત રૂપિયા પેલા કાં ન કરું ?' પણ કેતકરે એવી જોડે મુસીબતથી પોતાની ભતને રૂપાવા ન દોધી ને દિદેશના Le Neveu de Rameau જેમ જ એમનો જ્ઞાનકોશ આજે મહારાષ્ટ્રીય વાડમથની સમૃદ્ધિ બની રહ્યો છે. માત્ર પોતાના આદ્યુત આત્મચિત્રાસને લઈને જ એમણે એ કામ ચાર વાડયું એમ કહી શકાય એમને પહેલેથી જ ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે એ મહદ્દકાર્ય માત્ર દેવાવર્તણની જ પાર પાડી શકશે એ દિગ્ગાનું જ્ઞાન એ અમેરિકામાં રહેલા ત્યારે જ ત્યાના જ્ઞાનકોશના સંપાદકોને મળી, એમણે એવળી લીધું હતું.

એમના ઇંગ્લેન્ડનિવાસ દરમિયાન એક વિદ્વાં બાઈ મિસ એડિથ વિન્સ્ટોરિયા કાઢનનો એમને એટલે થઈ મળેલો. એમની સંશોધકપ્રવૃત્તિ પર એ બાઈ મુગ્ધ જાવા હતાં, એમના બીજા પણ સદ્ગુણોથી પ્રેરાઈને તેમણે એમના જીવનસાથી બનવાનો નિર્ણય કર્યો અને સ્વદેશ, મિત્રો, સ્નેહીઓ સર્વેને છોડી, ૧૯૧૯માં તે દિંદ આખ્યાં અને માલવસ્તોત્ર વિધિ દ્વારા હિંદુસંસ્કાર સ્વીકારી ડૉ. કેતકર સાથે લગ્નમંચથી નેડાઈ

કુમાર ૧૯૨૧માં અંક (જેઠ ૧૯૬૩)

ગયાં. પૂર્વેનાં આ મિસ કાઢન ને હાલનાં શ્રીમતી સીવવતી દેવી. ડૉ. કેતકરની સાહિત્યપ્રવૃત્તિમાં અને પુસ્તકોના વેચાણમાં એમણે જળવે મદદ કરી જે એનું કાર્યક્રમ અને તાદાત્ય બંધ થોડાં વેડાંમાં જ નજરે ચડે.

ડૉ. કેતકર જ્ઞાનકોશ જેવા સંશોધનાત્મક કાર્યમાં જ કંઈ નહોતો પુરાઈ રહ્યો. હલિત વાડ મથની પણ એમણે અમોલ સેવા બજાવી છે. એ મવરકયાકાર અને કવિ 'વંશુ હતા. 'માલખુકવા', 'આવસામુ', 'ગોડવનાંતીલ પ્રિયંવદા', 'પર્વા-મલ', 'આશાવાદી' અને ઉછી અપ્રસિદ્ધ 'વિચક્ષણુ' એમ છ લોકપ્રિય નવલકથાઓ એમણે લખેલી છે. એમની નવલકથા એટલે થઈ આરંભી સગીતા મહારાષ્ટ્રીય જીવન, આકાશ અને બ્રહ્માજીવનનું ભવત ચિત્ર, એમનાં લખાણોમાં જીવનની વિવિધતાનું આર્થિક નિરીક્ષણ છે, સ્વતંત્ર વિચારો છે અને ભૂવી રિદિસુંખાઓનું લજન છે. નવીન કથનાઓ રોજબો એ એમનો નિવ્યવ્યવહાર હતો. સમા જીવનમાં રક્તવ પણ એમને વધુ હતું હિંદી બધી બાધાઓમાં જ્ઞાનકોશની આટ-નિઓ વીકલે એ એમનું મદદ સ્વભ હતું. પણ એ પૂર્વે ન થયું. મુશ્કેલી અને હિંદી બાધામાં એનો એક ભાગ બહાર પડી, એ પ્રવૃત્તિ અટકી ગઈ

મહારાષ્ટ્રમાં ભતિએલાં જે અધમ જનિ મજત છે એને લઈને ડૉ. કેતકરનું સાહિત્ય અને સંશોધનનું કાર્ય એમણે એટલા પ્રમાણમાં પ્રકારમાં નથી આવી શક્યું એ પોતે ભતિએલાં નહેતા માનતા, એટલે એમને અપમાનો પણ ખૂબ સહન કરવાં પડેલાં. વિદ્વાન અને પૂન્ય મણુએશી બ્રહ્મિઓ સુધાએ એમના પ્રત્યે હૃદયેસા સેરેલી ને એને પરિણામે જે માનવા એ બાગી હતા એ માન પણ મહારાષ્ટ્ર તેમને ન આપી શક્યું

એ માન તો ધેર રહ્યું, પણ પોતાની પ્રવૃત્તિ આગળ ચલાવવા માટે જે એમને પોતાના વાચનસેવનના સમયનો એમ બાપી પોતાનાં પુસ્તકો ખપાવવા રખડતું પડ્યું, ને એમનાં પત્નીને જન્મન બાપના વર્ગે લેવા પડતા. લોકપ્રિયતા નહિ, પણ લોકસેવા એમનો આદર્શ હતો. નહિતર પ્રોફેસરની કોરોઝ જેની નેકરી તરબંધી, બલભાઈની આજેલાં નૂનાં કપડાં તે ચાર આઠ બાનાના બપાની એકા ચડાવી, અહરે જેમ પોતાનાં પુસ્તકોની પોતરી ઉપાડી ધોરધર તે ખપાવવાની કળાંની એમને શી જરૂર પડી હોત ? એવી મિમિત મહારાષ્ટ્ર એમના પર ન લાડી હોત તો મરાઠી બાપને એમણે કેટલી સમૃદ્ધ કરી હોત ? જે શગાજમાં એક વિદ્વાન નિષ્પક્ષપાત અને નીડર બ્યક્તિને સ્વસ્થ ચિતે લખવાનો પણ અવકાશ નથી મળતો એને વિષે વધુ શું કહેવાઈ શકે ?

આવા એક હૃદયસ્થિત છતાં એકિનિષ્ઠ સાહિત્યસેવક ડૉ. શ્રીધર વેંકટેશ કેતકરનું તા. ૧૦મી સપ્તમ્બરના રોજ પૂનાની સાયન હોસ્પિટલમાં અવસાન થયું એમના શબને, એમનાં

પત્નીની ઇચ્છા મુજબ દહાડા નહિ કરતાં એક ટેકરી પર દફનાવવામાં આવ્યું છે તે એમની સમાધિ પર આંગ્રજ કનિસેન્ટ્રાલ ઓફિસમાં 'વેધાકરજીની સ્મરણ' નામક કવિતાની આ લીટીએ ફોટોમાં આવી છે:

‘સર્વસાધારણ શોક પ્રમાણે સાધારણ જગતે એનું દફન કરવું યોગ્ય નથી. ટેકરીની ટોચ જ એને મટે યોગ્ય સ્થાન છે. સાધારણ માણસ પેટે નજીવી વાતોમાં એ કદી રસ નહોતો લેતો. મહાન કાર્યો કરવાની અને ચિર આકાશ હલી, પણ એ પૂરી થયા પહેલાં જ તે આ જગત છેડી ગયો. સાધારણ માણસ એકે પેસાનો સેવક કરી, હબરોનો સંમંદ કરે છે; જ્યારે આ મધુકરે આકાશ સફાવધિની સેવા, પણ એ પેસા મેળવ્યા સિવાય વિદાય લીધી. એ મહાન પંડિતે જીવનમાં જ્ઞાનસરવરનો જ સ્વ સંગીન કરે ક્યો તેને સાદી જગતે દફનાવવાનો વિચાર માની પશુ કેમ શકાય? એનું તો કોપા જ રચેને દફન કરવું એટલે જ આ જાનિનો પ્રકાર અનિર્વેચ્ય રહી રહ્યો હોય, જ્યાં મહત્ત્વનું હિમ્મતવાર વાતાવરણમાં હૃદય રેડત હોય અને જ્યાં વાદળો માથે આનંદનિવરતો હોય. કલ્પનાસુધિમાં જીવંતજીવે ઊડવાનું આરામ માટે પણ એનું ઉપચર સ્થાન જ નેહળે. જમતને કલ્પના પણ ન આપે કોપા ઉપચર સ્થાને તેને જ્યાં આવડે, તેને વિશ્વાસિ લેવા દેલે, મેહાનના સામાન્ય વાતાવરણ વચ્ચે જીવવા એ જગતે જ નહોતો.’

રૈ. કેતકર ગયા. મહારાષ્ટ્રીય સાહિત્યનો અંતરંગ પરિચય સેવનારાએ કહે છે કે આનંદ ૨૦-૩૦ વર્ષોમાં મહાસાગરને એવી જીલ્લો માત્રા મળી નહિ. કલાય મળે પણ; પરંતુ જીવન વારે હૃદયિત એ આરામની કલ્પના, શક્તિશાળી સંચોધક અને દીર્ઘ વ્યાસંગીની તુરંત મહારાષ્ટ્રીય સાહિત્યકેતવની એક કાળી દીવી રૂપે તો રહેવાની જ.

—જા.

કુમાર વિજ્ઞાનીઓ

એલન ટ્યુરિંગની મોલતીઓમાં એક પ્રયોગશાળામાં નવ વર્ષનો રોબર્ટ રેનેલિંગ કાચની એક નળીમાં કાળો પ્રમાણી રેડી રહ્યો છે. અગિયાર વર્ષનો એનો મોટો ભાઈ વિલિયમ તેના પર નજર રાખી રહ્યો છે. અને એ તપાસી સહ એકાં પુણ્ય છે અને ‘ગ્રેટ પર્મનન્ટ અયર્ન-ગેસ-ટર્નટ’નું લેલસ મારેલી, એક એલનની જવણીમાં તે કાલની દે છે.

આ એમનો રેલિંગો કમ છે, કારણ એ રેલિંગ બંધુએ વૈજ્ઞાનિક શાહીના વિશ્વરો છે. જીલ્લો જીલ્લા કમોની શાહીઓ જનાથી, રોડો, આફ્રિકા, હોટીઓ અને શાળાઓમાં પહેલાં આડવાનો એમનો ધંધો છે. વિલિયમ મોટો છે ને એ કંપનીનો પ્રેસિડન્ટ છે. રોબર્ટ પ્રયોગશાળાનો નિયામક અને વાઇસ પ્રેસિડન્ટ છે. આ એ ગાઇઓની એ ‘રેનેલિંગ કેમિકલ ઓ કંપની’ પરસ દહાડે ૭૦૦ ડોલરની આવક કરતી હોવાનું બહાર આવ્યું છે!

એના તો, છથી માંડીને સોળ વર્ષના કેટલા પે કુમાર વિજ્ઞાનીઓ પોતાની પ્રવૃત્તિ અમેરિકા દેશમાં ચલાવી રહ્યા છે. અને તે વિજ્ઞાની કોઈ એકાદ શાળામાં નહિ, પણ આખા પે વિજ્ઞાનશીલમાં. વંચમાં નાની, છતાં વિજ્ઞાનનો આપત્તી કાલનો મોડેથી સર કરવાની કમોડો સેવની એ ટાળી છે.

‘કુમાર’માં વધે ‘એક તારનો આપધાત’ વાંચ્યો હતો. પણ એ મોના હાથેલિસ તારનો પહેલો પ્રથમ મોનાર તો રોબર્ટ લઈ નામનો, છતાં તેમનારો એક કુમાર ફરીયાદ! રાત જ રાત વધુ ને વધુ પ્રકાર રેડતા જતા એ પ્રકાર વિશે હાથે હાથે એવા વિજ્ઞાનશીલ પણ કહ્યું છે કે, તારક સુધિને એ અબ્જુતપૂર્વ જનાય છે. હૃદયનું મજાળનો સોળ છપાં વેચતાં વેચતાં જ લાગેશે ને હાથે કાચ ઘળી, ભંતે જ્યાં ચોભરો સહ એણે ફરજીન લેવાર રેલું. એની એ તપશ્ચરો ફળી અને આજે તે ખજોળ માટેની શિખરલિ મેળવ્યાને વર્જિનિયા સુનિવર્સિટીમાં વધુ પ્રગતિ સાધી રહ્યો છે.

અથવા કુમાર ખજોળશાહીઓની જ અમેરિકામાં એક કલ્પ છે અને તેના અનેક સુધો તારામાં આવતા સુધાળથી માંડી સુધીના પ્રહલ્ય સુધીના આકારી જનારો વિચરને રાત નળાથી જ રહ્યા હોય છે. અને આવા શોકક કુમારોએ સાથે મળી તાજેતરમાં જ ‘Hard book of the Heavens’ નામની એક એપીડી પણ બહાર પાડી છે.

ન્યૂયોર્ક ફિલ્મ અમેરિકાના ન્યૂ યોર્ક પ્રાંતના ઓલ્ડ-બોન નામનો એક કુમાર છે. તેને પ્રાકૃતિક વિજ્ઞાનના શાળા છે. એણે માટે એકાદ ફેલા નળાઓનું એક સંમંદરજાન વળાવ્યું છે ને એમાં એણે નિપુણતા પ્રાપ્ત કરી છે કે કેટલી પે કલ્પોમાં જાગ્યાના આપવા એને નિમજવામાં આવે છે.

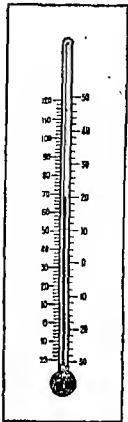
વિજ્ઞાનમાં એનું કસતા વિરાક સાધનો અને પેસાની સમજડ બેઠાં, પણ અમેરિકાના સાત વર્ષના કુમારોને પેટર મેળવતા અને અગ્ર્યાર વર્ષનાઓને પોતાના વિજ્ઞાનોમાં સોલો ફલાઇટ (એકાદી કુટુંબ) કરતા વાચીને જાણે જ્યારે નથી લાગતું કે આપણી સમોની મોટી આડપીટી તો પ્રમાણિક ખંતો આપાર જ છે?

થર્મોમીટરનો ઇતિહાસ

આજે પશ્ચાંબરા મર્મોમીટરો પર આપણે ફારાદાઈનું નામ વાંચીએ છાએ, પણ એ એનો ખરો શોધક નથી. એનો શોધકનાર તો ગ્રીસીયો. ઇ. ૧૬૧૧માં એણે એ શોધનું જ્યારે તો એ પાણી બરેલી માત્ર એક નળી દળી, મરમીટી પ્રવાહીએ વિરતરે છે એ સિદ્ધાંત પચી એણે એની રચના કરેલી.

એ ખાલી નળીને એક છેડા પ્રહલ્ય દળો ને બીજે છેડે ઘોળો દળો. એને તપાસીને એનું પ્રહલ્ય મોટું પાણી બરેલા વાસણમાં બેઠામાં આવતું અંદરની દવા નેમ કરતી તેમ તેનું ફેલાવું થતું ને પાણી જાણે થતું; નેમ એ વચ મતી તેમ તેનું ફેલાવું થતું ને પાણી પશુ નીચે મકેલાતું આ

રીતે ઉષ્ણતામાનનો ફંકક કયાસ નીકળી શકતો, પણ ચોક્કસાઈ બચી નહિ એ ફંકક એણે બેરોમીટર પણ હવું, પરંતુ હવાના દબાવણી સાચા માપ માટે તે પર આધાર રાખી શકતો નહિ.

પછી તો ન્યૂટને પ્રવાહીને ટેાંણે તેલ મૂક્યું બીજાએ આદેશોલ મૂક્યું, પણ ફારનહાઈટના જમ સુધી એમાં કશી વધુ ચોક્કસાઈ નહોતી આવી શકી.

ડેનિયેલ બ્રેગ્ગેલ ફારનહાઈટનો જમ ડાન્બીય(જર્મની) માં ૧૬૮૬ના મેના ૧૪મીએ થયો. તેને ૧૭૩૧માં આરટીએ (હોલેંડ) પાતે તેનું અવસાન થયું. એ ઘણે તો વેપારી હતો, પણ વિજ્ઞાનમાં એને ઓછો જાણ્યો. રસ પડ્યો કે એણે વેપાર છોડ્યો મૂકી દીધો. કોના સમયના બધા સિદ્ધ વિજ્ઞાનીઓનાં યર્મેમીટર એણે બનાવી આપેલા.

૧૬૭૦માં યર્મેમીટરમાં પારાને પહેલાં કપયોગ થયો, પણ આમાં વપરાયેલા પારા અશુદ્ધ હોતાં એ નિષ્ફળ નીવડ્યો. ફારનહાઈટ એ શુદ્ધ બનાવવાની ચત રોપી કાઢી લેથી તે નળીમાં ચોંટી ન રહે કે વાજમા રૂપાતર ન પામે.

યર્મેમીટર માટે છેડે મેળાવાળી કાચની નળી બનાવી તેમાં પારા રેડવામાં આવે છે ને પછી તે તપાવવામાં આવે છે. એથી તેમાંથી બધી હવા નીકળી જતાં વરત તેનું મેહ બંધ કરી દેવામાં આવે છે નળી ઠરતા પારા પાછો નીચાં જીતે છે ને તેને ફરી ચિત્તરવાનો પૂરો નવકારા રહે છે. યર્મેમીટર ગરમ થાય છે ત્યારે પારા સાથે નળીનો કાચ પણ વિગતાર પામે છે, પણ કાચ કત્તપ પારા સાતવણી ચિત્તરવા પામતો હોવાથી તે નળીમાં જોવા ચડે છે.

યર્મેમીટરોને ચોક્કસાઈમાં બનાવવાની ખૂબ કળજી રાખવામાં આવે છે, કારણકે બરાસરખી અચોક્કસાઈ પણ તેને નકારમાં બનાવી દે છે. ફારનહાઈટ ડાન્બી અતિસવતાનું જિંદુ પહેલાં તો ડાન્બીના શૂન્ય ઉષ્ણતામાન પર મૂકેલું, પણ પછી તેને માદુમ પડ્યું કે ગરમ ને મીઠાના ત્રિકાવના ઉષ્ણતામાનની શૂન્યતા વધુ ચોક્કસ હતી. એ રીતેના પછી હાલના પાણીનું ઉષ્ણતામાન એણે રોક્યું ને એ બને જિંદુ નક્કો કરી, વચોની જગ્યા ૨૧૨ માંમાં વહેંચી નાખી.

પાણી ઠરી નય એ જિંદુ તેણે ૩૨ ડિગ્રી પર આંક્યું. સરીતું ઉષ્ણતામાન એણે ૬૧ ડિગ્રી નક્કો કર્યું હતું. આને સરીતું ઉષ્ણતામાન ફરીને ૬૮.૫ ડિગ્રી ગણાય છે, પણ ફારનહાઈટનાં તેનાં કથવેલાં એ અંતિમ જિંદુએ તો અચળ રહ્યાં છે.

પછીથી સેલિસયરે, પાણી ઠરે એ બિન્દુને શૂન્ય અને હાલના પાણીના જિંદુને ૧૦૦ ગણી, નવું સે.લિયેડ યર્મેમીટર બનાવ્યું. આને એકે લગભગ બધા વિજ્ઞાનીઓ તો એ વાપરે છે, પણ સામાન્ય જગ્યામાં તો હજી ફારનહાઈટનો જ ઉપયોગ ચાલુ છે.

સરવેયું

સાબુના એકે તરવ સિવાયનો સાબુ તમે જોયો છે? છતાં અમેરિકાના એ કથોગપતિઓએ એ બનાવવા પાછળ વીસ કોડ ડોલરની મૂકી રાખી છે કારણકે દુનિયાને હવે રોજ ને રોજ ફંક ને કંઈ નવીન અને તે થે સારૂ ને સમું જોઈએ છે. એ મામળાએ રસાયણીની દુનિયામાં આજ પૂર્વે કદી નહિ એકે હલમચલ થયાથી દીધી છે. અને એને પતિલુમિ બરફ કરતા વધુ ટકા ઢલકો ને જલદી જોગળે નહિ એવા થળીજીવ કાળન કાયોક્કસાઈનો 'ચૂકા બરફ', કપડાં ધોવાં રમને બીલકલ અસર ન થાય ને ફીલ ન થયે એવા ફારવાણો 'આકાકોલ' ને એવી તો અનેક અલખબીજરી રોપેા રોજ ને રોજ જગત સમક્ષ રન્દુ થવી નય છે. દેખીની રીતે જ અમેરિકા એમાં જોખરે છે ને એને વર્ષે રિવરે તેર અબજ ડોલરની આવક તો રસાયણીઓની ભૂખળીએ જ આભારી છે.

એકે રસાયણસાજ જ શા માટે? બીજા કોઈ પણ સાજ તરફ નહર ફેંકો. રોજ બે રોજ અભિનવ સિદ્ધિમાંની નવી સીમામાં પ્રવેશની એની પ્રગતિ જોઈ, આ વીસમી સદી તમને માનવજનના કોઈ દિવ્ય પ્રકાશ સમી જ જણાયો. સાબુસને સનીઓથી મૂંઝવી રહેલા કાયદાઓનો આ સદીએ ઉલ્લ જતાયો છે ને અનુલલંબ એવી મુસીમતોની વાર એણે સાબુસને મૂકી છે. એનું સાચું મહત્ત્વ મામવા, આણે તેનું આજ સુધીનું સરવેયું કાઢીએ.

એના ઉદવકાળે વાણી અનેક જ મનાઈ ચૂકી હતો. વિમાનમાં હાલવાના બધા અગવડા નિષ્ફળ થયા હતા. એક માઇલ લાંબી રાતનારે દબરો પેડોનાં છનમિની બંદરોતો થતી. એવામાં અમેરિકાના રાષ્ટ્ર બંધુએ પાચ મિનિટ અડધે હાલવાની વાતો છાપામાં આવી કોઈ એ માનવાં તથાર નહોતાં. પરંતુ ૧૯૦૮માં વિલ્ડર ગ્રાઉટ પારીસ નજીક દોઢ કલાક દવામાં હોઈ બતાવ્યું ને ૧૯૦૯ના જુલાઈમાં શાન્સના કિનારેથી ઓનોપ્થેનમાં ડોવર પહેલો હેવી બ્લારિયોએ રેડલી-મોઇલનું એક હબર પોડનું રાકવર્તે ધનામ છાંયું. વીસમી સદીએ દવાને પરાજિત કરી.

સાચાતાનાં એ વિમાનોનાં ધંરો બહુ દલકાં હતા. એજન-ધાવર પણ ખૂબ નીચો, ને હાલનારે ધારની પણ ખૂબ રહેવી

પરંતુ ફેચવિમાની પીએએ ૨૦૦૦ ફૂટ ઊંચા બીડાએ દૂર કરી. તેણે સાબિત કર્યું કે મશીન એ મજબૂત હોય અને જમીનની ખૂબ નજીક ન હોય તો કેઈ પણ સ્થિતિમાં તેને કાબૂમાં લઈ શકાય છે.

અને એ પછી આજ અઢી દાયકા બાદ આપણે શું જોઈએ છે? લાકડા ને ફેનવાસનાં એ વિખાતો અદરેખ જ થઈ ગયાં છે. એને બદલે કદ અને રાક્ષિમાં અનેકમણા અડિયાતાં નક્કર ધાતુનાં વિમાનો માણસે બનાવ્યાં છે ને કેમ ત્યારે એ પોતાનાં યુક્તિમય હોય તેમ પચાસ ડબ્બર ફૂટ ઉપર પણ એની ગાસે મનકાવતું મળે છે. હવે તો વિમાનો માટે આત્સાંદ્રિક મશીનસરખાં ચે રેસનો લેખાં કરવાની યોજનાઓ નિર્વાસાય છે. અમેરિકાએ પાસિફિક આરપાર પાન-અમેરિકન એન્જાઇન સાર કરી દીધી છે.

વળો આ સહી-વી રાજ્યાતમા પરમાણુનો સંગ્રહ પણ આર્યમત્ય હેખાતો. આજે તે કદ અને આકાર સહિત નિશ્ચિત બન્યો છે તે માધી શકાય છે, તેની આંતરરચના બંધી શકાય છે, ને તેના ફેરિમાફે પણ લઈ શકાય છે.

એવી જ રીતે બીનતારી સંદેશાની એ વાતને હસી કાઢવામાં આવેલી એ પણ આ સહીના ઉગમણે જ સફળતાને નરી ને ૧૯૦૨મા આટલાદિક આરપાર એવા સંદેશા મોકલાયા. હવે તો રેડિઓ-ટેલીગ્રાફી ને રેડિઓ-ટેલીફોની ચે જન્મી છે ૧૯૨૦ સુધી બહેરે કોડકાર્ટમાં કેઈ રસ નહોતું હતું એ હવે સર્વસાધારણ બન્યું છે. આજે તો ફોનિકાના એક છેડે બનતા બનાવની બહુ ટુરતાતુરત બીજે છેડે થઈ નય છે ફોનિયા બળે એવા એવી બની ગઈ છે!

ફેરિમયમ અને ફારિમાળી ધાતુઓ, દૂરસંનેને વધુ ને વધુ નજીક આણતો નય છે પ્રમશને દબાણ હોવાની એકસ પસાંડી શોધ ફેરિમાફીમાં કમાલ કરી રહી છે કાચી ધાતુ-ઓમાંથી ફોનું બનાવવા 'ફોર્મલ્ડે ક્રેમિસ્ટ્રી' મઠે લેવાઈ છે. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષો થયાં તે આપણા જાનના પરીધમાં સિદ્ધાંતો ને સાબિતીઓને બળે ગજ બકાયા છે.

બીતકસાસમાં પણ વિજ્ઞાનીઓની ચલા વર્તની આ વો-ધાણાએ અંગ વાજ્યો કહી શકાય: પ્રક્રિયામાં બનતો રેડિઓ-અદરેખ થવાયે પ્રયોગશાળામાં બનાવી શકાય છે! બીજું, ત્રણ વિજ્ઞાનીઓએ ૧૯૨૪ સફલકારથી ફરરતબ એક ચૂનબૂત સક્રિય શોધી કાઢી એ પણ એવું જ પચાસ છે ને રાક્ષિત તે અણુ-ઓના એ પડને એક સાથે સાકળી રાખતી સક્રિય બીલિંગ-સાક્ષીઓએ શોધી કાઢ્યું છે કે અણુ બહાર સક્રિય નેટલા પ્રમાણમાં કામ કરે છે તે કરતા અણુના કેન્દ્ર (nuclei)માં તે માડા સાત ગણી વધારે કામ કરે છે.

અને જીવશાસ્ત્ર (biology) એ શું રીખનું? એણે જીવનની પ્રાગબિકતમ બુધિમત્યોના 'જાનનો વિસ્તાર કર્યો છે. રસાયણોની શીશાઓમાં ડોકાં જન્માવવાનો નયવ તો

હજુ નથી આવ્યો, પણ મદમાં તો પુસ્તવતની કશી મદદ વગર રસાયણોની જ બાબક જન્માવી શકાયું છે. એ કે હજુ એ સફળ નથી થયું, કારણ એવી રીતે જન્મેલું બાબક બહુ નાણુકે હોઈ જલદી મરી નય છે.

માનસસાસે વળી માનસતરંગો બાબતનો ઉદારોહ જમાવ્યો છે. એ તરંગો માનવમગજમાંથી પ્રસરણ પામતા વિદ્યુત્તરંગો છે. તે વૈધકિત્ત છે એટલું તો સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે. પણ વ્યક્તિત્વ પૂજાનવામાં તે કેટલી અંચી સહાયક છે એ હજુ લેવાયું રહે છે.

હજુ તો આરધાધી ચે એંધા નીતેલા નીસગી સમીના જીવનના ગાળાનું આ સરનેયું છે. પણ હવે તો નેટલી વિ-ધાયક એટલી જ એની વિધાતક પ્રતિષ્ઠિ પણ નેર પકડતી નય છે એટલે તેનું બાવિ અત્યારથી બાબી શકાય તેમ નથી.

સર્વોપારનો ભૂતકાળ

● ● ● વેષારના સફળ કેન્દ્ર તરીકે સર્વોપારનું નામ પ્રખ્યાત છે જ. બિટને ઇસિકિમાં કરવા માટેલી કિલેબંદીમાં એક અગત્યનું મયક બનાવી તેને વધુ ખ્યાત બનાવ્યું છે. પણ સેકાઓ પહેલાં સર્વોપારનો એવો જ ઉપયોગ કરવામાં આવેલા એ બળે છે? બાઈં ચીને લગતી આપવામા આવેલી ઐતિહાસિક માહિતી ઉતારી છે.

હિંબ અને ઇસિકિ મહાસાગરોના નાકા જેવું સર્વોપાર એ નામની નદી પર જ વસેલું છે. એ ઉતમ બંદર દોળ, પૂર્વપશ્ચિમ જતા જહાજોને નાગરવાનું મુખ્ય બાઈં પણ છે.

આ સર્વોપાર સેકાઓ પૂર્વે તુમાસિક નામે જાણખાતું અને તે મહાસાગરોના રાજેન્દ્ર નામના બીજ રાજને તામે હાલે ચીનના મહાસાગરને પર મહાઈ કરવાના હિંદોધી જ બેલે એ વસાવેલું, પણ એ હરેશ નિષ્કળ થયેા. પતિણાએ એના પજાના કમમાં તેના પ્રત્યે ફરેકસ યત્ન જઈ, ઉવટે એ હિસ પ્રાબીકોધી બરપૂર એક જગલ બની ચયું.

એ પછી એકાએ બાદ કલમ નામના કેઈ રાજને એની પૂર્વેના જવાત સાંમળી પાણું તુમાસિક વસાવવાનું મન થયું ને તે પોતાના માણસો લઈ બેપડેા. કિનારે કીતરતાં જ એક સિધને સામે એટલેા નેચો ને એ પથરી એ પ્રદેશનું નામ તુમાસિક બહલાવી એણે સિંહપૂર પાડ્યું, નેના અપ-જેસ આજે સર્વોપાર થયે છે.

કાળવંદે ત્યા વસતી વધતી મઈ ને તેનો બમલ પણ જુનું જુનું દાય નાથે બહલાતો નથેા કેટલોક કાળ તે ચીનના તાખામાં પણ રહ્યું હતું, પરંતુ એનો મુસંબદ્દ ઇતિહાસ ફંકે મળતો નથી નેકે એના પ્રાચીન અવશેષો એંડાવાનું કામ બાકી છે. એ બિહાએલા અવશેષોમાંથી કાનનો એક અલકાર પ્રસિદ્ધ થયે છે, નેના પર નાચવખુની મૂર્તિ કાનવેલી છે. બીબ પણ એ મકારના અવશેષો મળ્યા છે ને પથરી એકસ યાય

છે કે એક વખત ભારતીય સંસ્કૃતિએ પોતાનો વિજયલક્ષ્ય ત્યાં પણ ફેરકાઠ્યો હશે. એ બાબત પર વધુ પ્રકાશ પડે ત્યારે ખરું.

(મરાઠી 'પ્રભા' દર્શકી)

આંખની આવજત

*** આપણા શરીરમાં તોથી નાનુકમાં નાનુક આંતર-સ્થનાવાળું એક આપણી આંખ છે. એની માવજત વિશે આ પહેલાંના અંકમાં વખતો વખત ઉઠાવેલું થયેલું છે. આ અંકમાં થોડું પથારે.

આપણી તંદુરસ્તી આંખો પર ઘણી અસર કરે છે એ સાચું; પણ એના બગડવાનું કારણ મોટે ભાગે તો કચરો અને ખરાબ પ્રકારો જ હોય છે બાળકની, રાજાચેત્ય વચ્ચે તો તેને માટે પ્રકારનો પ્રકાશ ખાસ વિચારવાનો રહે છે.

પહેલું તો, પ્રકાશ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોવો જોઈએ; પણ તે આંખ નામે એટલો બધો તો નહીં જ. બીજું, તે બાંને બાંને પ્રકાશ હોય તો રિંધર હોવો જોઈએ; અને ત્રીજું તે એવે ઠેકાણેથી આવવો જોઈએ કે જ્યાંથી હવા મારફત તેનો ધુમાડો આપણને પહોંચી ન શકે. આ ત્રીજે પ્રકારે તો આંખો જેટલો જ ફેરફાર માટે પણ નુકસાનકારક છે.

બીજીની દીવા ભેકે આ બધી ગરમ પૂરી પાડે છે, પણ આપણે ત્યાં બધાને તેની સહયોગ નહોતા, આસતેસના દીવા વાપરનાર સૈને માટે ઉપયુક્ત રાસાદ જરૂરી છે.

મોટે ભાગે તો આંખો બગડવાનું કારણ આપણી પોતાની જ મફત હોય છે. ને એ મફતને લીધે જ દુઃખી બનવાનો રોગ આંખે જગતબાપી બની છે. આપણા રોગાને એની કુશળી દંડ કરતાં વધુ ઝેરવાળાં આવે તેનું એ પરિણામ છે. એથી કરીને આપણી આંખોને સોસ, જે બધા દરેકની છતી હતાં છે તે બાહ્યગોળ (convex) બનવા પામે છે ને તેને અંગે આંખના જ્ઞાનતંત્ર જેટલા સજ્જ થી તેનું અંતર પડતું નથી છે.

આંખની સંભાળ માટે આ અને આવી બીજી બધીક સૂચનાઓ ખાસ નજીવી જરૂરી છે. આપણે હિંદ એ બાબત માં કમસામીમા કમશામી દેશ છે કે સીધી વધુ જ માંધ બાળકો આ દેશમાં જ જન્મે છે. ને એ માટે સાળાવો જ જવાબદાર છે. માળાવે ચોક્કસ પાળવી જેટલી અજ્ઞતાની છે એટલું જ બાળકને ચોક્કસ રાખવું અગત્યનું છે. આંખોનાં પાપરમાં પર બેસતી માખીઓ પણ ઘણી વખતે આંખ બગાડવાનો એક મુકતી નથી છે.

નાની ઉમરમાં જાંઘળાં પ્રકારથી તો બચવું જ જોઈએ, પરંતુ સૂર્યનાં કિરણો પણ સીધાં આંખ પર ન આવે એથી થે એટલા રહેવાનું છે. બીજી બાબત, મોટી વયે, આંખ ખંધાવ એવા જાંખા પ્રકારમાં કામ કરવું ઊંડાં દેવું જોઈએ. વાંચના માટે જ્ઞાનસને: પ્રકારો નુકસાનકારક છે, એટલે જની રાકે ત્યાં સુધી દિવસે જ વાંચવાનું રાખવું. જળી વાંચતાં વાંચતાં આં-

કુમાર • ૧૯૨૨માં અંક (જેઠ ૧૯૬૩)

ખોને થાક જણાય કે એમાં અજાણીયાં આવે કે તરત દુઃખ થાય મૂંઝી દેવું. વાંચતી વખતે પ્રકાર સીધો ચહેરા પર કરી આવવા ન દેવો જોઈએ. ખરા પાછળથી એ આવી સીધી પુરતક ઉપર પડવો જોઈએ.

સૂર્યાસૂતાં વાંચવાનીટે પણ સારી નથી. લોહીના સજ્જ અમુકમાં એથી દબલ થાય છે, ને આંખને કષ્ટ પડે છે. માંદગીમાં કે એમાંથી ઊઠવા પછી થે વાંચવાની તકલિફ નહોતી.

મારફી સાવચેતી રાખ્યા છતાં થે આંખો વિશે નાની શી ફરિયાદ હોય કે તરત દાંકતરેતી સલાહ લેવી ન જુલવી.

અંગતરેક અથવા પક્ષીતીર્થ

ત્રિવેન્દ્રમથી કેપ કન્યાકુમારી સુધી મોટરની સજ્જ છે, વચમાં નાગરોહલ નામનું ગામ મોટરના બંકસાન તરીકે એકબાજુ છે, એકે કેપ કન્યાકુમારીથી મોટર મારફત ત્રિવેન્દ્રી રેલવે સ્ટેશન થઈ મદુરા આવ્યા, મદુરા એ ઘણું પ્રાચીન શહેર છે. અસલના વખતમાં તે પાડવાની રાજધાની હતું. તીર્થોચેરો દબ્બુ પાડવાના મહેલો બગેરે સ્મારકો આપણને બતાવે છે. અહીં એક ઉત્તમ કોતરણીવાળું બંધ શિવાલય છે. હિંદુ લોકોના તીર્થસ્થ તરીકે ઉત્તર હિંદમાં જેનું માહાત્મ્ય પ્રાચીનનું છે, તેનું જ માહાત્મ્ય રાણી હિંદમાં આ મદુરા શહેરનું છે અહીંથી અંગતરેક જવાબ છે. અહીં પણ શિખાબંધ શિવાલય આગળ એક નાનું સ્વચ્છ મીઠા પાણીનું તળાવ છે, જેમાંથી બાર વર્ષે એક મોટા રાજ કલ્પન થાય છે તેથી તેને રાજકુડ કહે છે. અહીંના તીર્થોચેરો આપણને આ શંક બતાવે છે. અહીં પુષ્કળ સમગ્રીય ગિરિદેશઓ આવેલી છે. એક પહાડ ઉપર બેરિંગરિ શંકર બગવાનનું આધર્મક મંદિર છે. આ મંદિર ઉપર જવા માટે પગથીયાવાળો રસ્તો બનાવેલો છે. જતાં અધીં કલાક થાય છે. પરંતુ ઉપર ગયા પછી ચારે બાજુનું સુંદરોત્તરે જોઈ ત્યાંથી પાછા આવવાનું મન થતું નથી. આ ગિરિયાવાના એક શિખર ઉપર એટલે કે મંદિરની પાસે જ હરેશનાં બરાબર મધ્યાહ્ન સમયે મંદિરનો પૂલરી જાલર વગાડે છે, એટલે સમગ્રી જેવા પણ સમગ્રીથી મોટા સફેદ રંગના જે પક્ષીઓ આવે છે અને પૂલરી પાસેના ખાદ્ય પદાર્થો નિજેલતાથી ખાઈ પાછા બેઠી નથી. સંખાતી અને જરાયુ નામના આ જે પક્ષીઓ હશે અથવા તો તેમના વંશના હશે એમ અંધશ્રદ્ધાથી લોકો માને છે. ખરી હકીકત એ છે કે હરેશનાં આ જે પક્ષીઓ આવતીને ખોરાક ખાઈ બેઠી નથી. આથી આ અંગતરેકને પક્ષીતીર્થ કહે છે.

—કેશવલાલ જરાસંકર મહેતા

સીગારેટ

સીગારેટ બનાવવામાં ખાસ કરીને ત્રણ વસ્તુઓ વપરાય છે. તમાકુ, તેને પુરાવો આપનાર પદાર્થ અને કાચો. તમાકુ એને માટે બીનારા કાચવાના ખાસ શુક્રવાળી જોઈએ પુરાવો માટે પહેલાં તો એ તમાકુને ખાંડ (brown sugar), મગ

અને તેની સાથે રહેલા કાર્ડ ધુસળાદાર પદાર્થના ગિચ્છળમાં બોળી કાઢવામાં આવે છે ને પછી લવિંગરૂં વા તજનું તેલ કે એવી કંઈ મુગંધી, કુપારાથી એના પર છાંટવામાં આવે છે.

સીગરેટ માટેના કાગળ રેલ્લુટ્રેસ ધરાવતા પદાર્થમાંથી જ બનાવવામાં આવે છે ને પછી એની બજવાળી કિચા પ્રમાણપત્ર રાખવા તેમાં કંઈકેયમ કાર્બોનેટ ભેળવવામાં આવે છે.

પહેલાં તે બધે સીગરેટો હાથે જ બનાવી લેવામાં આવતી, પણ અંગિકૃતા આંતરવિમલ પત્રી બો-લેંકે સીગરેટ વેચે તે સીગરેટો, જેમાં આવાર મુખી મુખાચરવણા થતા રહી, હવે તે એક ગિનિટ બારેસોથી સોળસો સીગરેટો બનાવી રાકાય છે.

શેઠકોને સીગરેટના ધુમાડામાં નિચેના પદાર્થો હોવાનું શોધી કાઢ્યું છે: કૌંસલ, કાર્બન માનોક્સાઈડ, હાઈડ્રોજન સલ્ફાઈડ, હાઈડ્રોજન સાયનાઈડ, મેથેલ આલ્કોહોલ, હાઈડ્રો-કાર્બોન, વનસાર, સોગલ, અને નિકોટીન તે જ છે. નિકોટીનનું પ્રમાણ નમાકુના બેજ પર આધાર રાખે છે. પૂંડીને દમ આપાથી ધુમાડામાં તેનું પ્રમાણ પડે છે. એવામાં જતો ધુમાડો આગલાય હોય છે, જ્યારે સીગરેટને બીજે છેડે હવામાં જતો ધુમાડો ફારગય હોય છે.

ચેન્ડાઈટ સીગરેટો આવે છે તેમાં મિશ્રણ તે બીજ સીગરેટો સરખું જ હોય છે, પણ એ મિશ્રણ પર મેન્ડેલ આસ હાંવામાં આવ્યું હોય છે. નિકોટીન વગરની સીગરેટો બનાવવાના પયાસ પણ થયા છે, પરંતુ સફળ નથી થયા. લગભગ અરધા નેટલું એનું પ્રમાણ રહી જ નવ્ય છે.

(સાપ્તક ૩૪૭૨૨૨)

અંધારામાં ભેતો કેમેરા

ધણીં પર્થોની શોધખોળ પછી એક જર્મન ઇલેક્ટ્રિક કંપનીએ બનરમાં એક એવો કેમેરા ખૂંચે છે, જેના લેન્સ, માણસની આંખ જ્યાં ભેતમાં નિષ્ફળ નીવડે છે એવા અધારામાં સ્પષ્ટ રીતે ભેંઈ રાકે છે. એ શોધે એકલી ફોટો-ગ્રાફીમાં જ નહિ પણ સીનેમાગ્રાફી, પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ, વેદક, યુનાસ્કાનું શોધન વગેરે અનેક વિષયોમાં નવી સંસ્કૃતિ આ બધી કરી છે.

આ કેમેરાની કાગમીરી સામાન્ય કેમેરા જેવી જ હોય છે. ફરક માત્ર એટલો કે તે પ્રકારનાં ફિલ્મોને નહિ, પણ ઇલેક્ટ્રોન ફિલ્મોને ઉપયોગ કરે છે ફોટોગ્રાફિક લેન્સ જેવો જ તેને ઇલેક્ટ્રોન લેન્સ હોય છે. જેના પરથી આ શોધ સફળ થઈ છે એ ઇલેક્ટ્રોન ફિલ્મોને લગતા નિવેશના સાક્ષને 'ઇલેક્ટ્રોનિક ઇલેક્ટ્રોન ઓપ્ટિકલ સાયન્સ'નું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ નવા સાક્ષને પાયો જર્મનીમાં શોધાયો છે અને ત્યાં જ તે ઉપરાંતર વિકાસ સાધ્યું નવ્ય છે. જો કે કેટલાક આગેવાન અમેરિકન વિજ્ઞાનીઓ પણ હવે તેની પાછળ પડ્યા છે.

જર્મન કંપની દ્વારા બનરમાં મૂકાએલા આ સાધનમાં બીજી અદ્યુતતાએ ઉપરાંત પ્રકારનાં લાલ ફિલ્મોને વાદળી રંગમાં પલટાવવાની અને સાધારણતઃ અદરશ એવાં ફિલ્મોને દરશ બનાવવાની પણ અદ્યુત શક્તિ છે. અદરશ ફિલ્મો એટલે માણસની નજરમાં ન આવતાં ઇ-કે-રેડ અને અદર-વાયોલેટ ફિલ્મો આ 'અંધારો કેમેરા' એ જ ફિલ્મોને ઉપયોગ કરે છે; એટલે તે વડે, બીજકુલ અંધારામાં બેઠેલી વ્યક્તિઓના પદ્મ, કોઇ એમને જુએ છે એવી આસોમય એમના મનમાં આવવા લીધા સિવાય, ફોટોગ્રાફી કદાપી રાકાય છે.

દાર્જિનની થીયરીને મળતાં લાઇબેન

જે બાઇબેનનો ફોટો આ સાથે મોકલ્યું છે તે જુને દારી છે. જાહી ઉપર ૨૦ વર્ષની ને બહેનની ૧૫ વર્ષની છે. બહેન બહેરી ને જુગી છે. તે કંઈ માત્રી રાક્ષી નથી, તેમ જ સમજ પણ શક્તી નથી તેના બધા આજા મનુષ્ય કરતાં વાંદસને વધુ ગળતા આવે છે. આજા વખત તે પોતાના બાઈના સરીરમાંથી તેમ જ તેનાં કપડાંમાંથી ન્હોરવા કરે છે ને વાંદસના જેવા આજા કર્યા કરે છે. તે જ્યાં જોડે ત્યાં જ હાલત થાય ત્યારે મળખૂનો ત્યાગ કરે છે. તેના બાઈને કંઈ ખાવાનું આપ્યું હોય ને તે ખાય ત્યારે એ પણ ખાય છે. પહેળા મોંઘ વાસજમાંથી તે મોઢેથી પાણી પીએ છે.

બંનેનાં માથાં વડુ જ નાનાં છે ને તેમાંનાં સરીર સારી રીતે વિકસેલાં છે. તેઓમાં માનસશાસ્ત્રને તે બીજકુલ અજાન જ છે. વજમજ દસ વર્ષની હમર મુધી તેા તેજો વાંદરાની માફક પોતાના હાથપગ ઉપર જ ચાલતાં હતાં.

—ત્રીકમલાલ ટાકરશ મહેતા

મિસરના સંત મોર્સિયસે, પોતને મુક્તિના માર્ગે પૂજા આપેલા જિંદામુને કમરતાનમાં જઈ દફનાવેલાં મુસદ્દાને ગળે બાંધી આવવાનો આદેશ આપ્યો. તેમ કરીને એ પાછો સંત પાસે ગયો. 'કેમ, કરીજવાન મળ્યો?' એને સવાલ પૂછતા એણે તકર બધેથી એરચે, સંતે કહ્યું, 'આને ત્યારે જ્યારે બધાની પ્રજાસા કરી આવ' પેલા માણસે તેમ કહ્યું, પણ સતે પૂછ્યો એનો પે કરી માન્યુનર મળવાની ના પાડી અને પોતાની એની મરકરી કરવાનું કારણ પૂછ્યું, જ્યારે દસનાદસના સંત મોર્સિયસે બોલ્યા 'એ જ મુશ્મિ મેળવવાનો સાથે શબ્દ છે, તુ પણ એ મુસદ્દા મિસાલ ફુનિયાના માનાવમાનથી અરુપરુષ બની રહે'

પરોપદાને આપણે સમ્પૂર્ણ માનીએ છીએ પણ આ માછલી તે જ પોતાની લાજનું પણ ચક્રાવળી તેને ચિરંજીવી બનાવી દે છે એ અમારું મૂક છે.

મારા દેશમાં પાકડાની કસોટી એ કે તે પાણીમાં ગોળાળા જાંબડાઓ, ઢવલા પાકડોળા ચોખાના, સોટાની કે ચાખી કનીઓ દોઢાયાં એવા બારીક કનીઓ પણ ચામડીના છિદ્રોમાં બસાઈ બધે તે પૂરી દે છે, મારે તે કરી વાપરના નહિ.

હરલીના રાજકુમારનું નામ, તેને લખાડાવા ચિરોપણી સાથે આવકું મોકલે છે: વિદેશીયે ઈમાન્યુઅલ આલ્બર્ટો કર્વેરો યાએકોરો ઇન્ફર્મેરો બેનિફેસિયો અર્મંડિયો રેમિયોનો બર્નાડોનો નેનારો મેરીઆ.

ફુનિયામાં સોપી રૂઢ પુરુષ? રશિયન વિજ્ઞાનીઓના કહેવા પ્રમાણે આ છુટ્ટી ૧૭૧૫ થયેનો છે, છતાં તેની બધી રાશ્ત્રીઓ લઈ નેહું ને તેવું કામ આપે છે એ સારો ને સુખ્યત્વે દુધનો બોરાક છે એ ને રોજ એક માઇલ ચાલે છે.

એક વરસમાં ઊંચેરી આસદે બેરો જમચાને જન્મ આપે છે.

અનેકાઈ સંસ્કૃત: રોરેટો=પત્રચાર; લોહીલરી આવવાથી એ પર પડતો લાલ પટેલ; ચુકાઈ મચેલાં આંખોના કાંધ; માસકો; કહુ પાળી પીવાથી એકદમ અદર પેટ સુધી થતી અસર.

કહેવતોના અર્થ—'દોરી થોરે બધ આંખો' ફાઈ કામ પાછળ વજરસમજાણે કે મૂળીછાની લદબદાર મહેનત લીધા પછી કંઈ ચુકરવાર નવણે ત્યારે આ કહેવતોના ઉપયોગ થાય છે. એની જ બીજી કહેવતો: 'આખી રાત દેહ' ને એક ઠોસી મુઠ; 'કાંતુ પીચુ રનું કં; 'દળાળાને કુલકીમાં ઉપચાલ્યું; 'કાકા માડયા ત્યાં ફાઈ રાંડયા; 'લાલોનો બજદ આપો દહાડો ફર્યો તો પે ઠેરને ઠેર; 'મહેનત બરમાદ મુના લાજમ; 'દરીમાલ વડોદર' વગેરે ધર્મી છે.

લીંબુના રસમાં ઓખાળેલા મકાના નિશ્ચયથી લોહા પરનો કાટ દૂર થઈ શકે.

તિબેટન કુટુંબમાં પહેલા જન્મેલા ડોકાને મઠમાં મોકલી દેવાનો રિવાજ હાલ સુધી ચાલુ છે.

તુરેનાં મૂળ ચાવી જવાથી સાપનું જીવતી જતું કહેવાય છે.

ગણિતમંત્રમત

- ૧ ૬૧ × ૧૧ + ૯ = ૧૦૧૦
- ૬૧૮૨ × ૧૧ + ૮ = ૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩ × ૧૧ + ૭ = ૧૦૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩૬૪ × ૧૧ + ૬ = ૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩૬૪૫૫ × ૧૧ + ૫ = ૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩૬૪૫૫૬ × ૧૧ + ૪ = ૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩૬૪૫૫૬૭ × ૧૧ + ૩ = ૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩૬૪૫૫૬૭૮ × ૧૧ + ૨ = ૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦
- ૬૧૮૨૩૩૬૪૫૫૬૭૮૯ × ૧૧ + ૧ = ૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦૧૦

ખૂબી: (અ) ગુરુવ વિનામગની સંખ્યાઓમાં પાસેપાસેની કોણપણ એ ગણી દાર લઈશું તો એમાં કમિક આંકડા ચરતા કમ પ્રમાણે હરી અને બીજામાં એવા આંકડા જોતરતા કમ પ્રમાણે હશે અને એ એ હારોનો સંખ્ય બજાવતા નવનો પાઠ આવશે. એટલે કે ૯×૧=૯; ૯×૨=૧૮, ૯×૩=૨૭ એ ચરતો કમ; અને ૯×૯=૮૧; ૯×૮=૭૨ અને ૯×૬=૫૪ એ જોતરતો કમ; (વ) ગુરુવ વિનામગમાં આવેલી સોથી ઉછેરી દારમાં ડાબી કે જમણી બાજુએથી વાંચતાં એકસપની રીતે વચારો; (ક) કમેરગની સંખ્યામાં કમવાર ચરતા આંક છે. (મૂળજ એકું ભેળી)

શ્રી. ગિરુભાઈ સન્માન થેલી.

શ્રી. ગિરુભાઈ બધેકા દક્ષિણામૂર્તિના ચરણે લીસ વર્ષની સેવા અર્પી નિવૃત્ત થાય છે તે ઠાંકણે ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડ, અને જુહુદ્ ગુજરાતનાં તેમના મિત્રો, પ્રશંસકો, સ્નેહીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ તરફથી તેમને ખુલ પાંખડી રૂપે એક 'થેલી' અર્પણ કરવાની યોજના ઉપરાંકત જનતા વધાવી લેશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

શ્રી. ગિરુભાઈએ ખાલ જગતના ઉદ્ધારાર્થે તેમનું જીવન ખચી નાખ્યું છે. અને આપણા આંગણે ખાળ કેળવણીનાં જોરદાર આદેશનો શાસ્ત્રીય દંડિએ આપ્યો છે. તેમની અમૂલ્ય સેવાઓથી આજે કોઈ ગુજરાતી અજાણ નથી.

ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને જુહુદ્ ગુજરાતનાં બાળકો, શિક્ષકો તથા શુદ્ધરો આ કુલ પાંખડીમાં યથાશક્તિ ફાળો આપે એ વિનંતિ.

કહેવાની જરૂર નથી કે આ "થેલી" નાં નાણાં શ્રી. ગિરુભાઈની ઇચ્છાનુસાર બાળકો માટેજ વપરાશે.

શારદા બહેન મહેતા.

શુરેશ વલ્લભદાસ

બાલુલાલ દીરપારામ દેસાઈ

લોગીલાલ ઠાકર.

બળવંતરાય પ્રમોદરાય દાકોર.

મગનલાલ વ્યાસ.

નાનાભાઈ ભટ્ટ.

તા. ૨૬-૫-૩૭

ચિત્ર કરતાં તમને તે બાળકો મોટા થઈ જાય છે અને જમણે પડે છે વાંતવિષ ૧૬ નું વ્યક્તિગત છે. આકરમાને એક પડી ન આવે છે તો માટે આ કમેશમાં કળની ખામ યજ્ઞ મુપવામાં આવે છે. ૮૩-૮૩૨ ફિક્કરને છે છે આ મોટા નવા ફેરારની વધુ વિગત માટે તમારા અખડા ડીલરને પૂછો.

પ્રીમલ રૂ. ૬-૬

આ અ ફા દો દો ક પ ની ના ને થ ના રા ઓ
અમલવાર ફેરારી પોલીસીરો અમલવાર પિકેરમાય મારીરેક અમલવાર
એન્જિનિયર કપર્ને સીડ રોડ અમલવાર એમ ડી ૦૨૫૧ નીડ રોડ અમલવાર

૧૭૫૮-૧૭૬૦ના વર્ષમાં...
 ઉપરના મહામા મોહલી દેવાનો વિવાહ
 થયું સુધી ચાલુ છે.
 ઉપરના મૂળ ચાવી જવાબી સાવનું
 ને બીજી જાનું મહેવાય છે.

૨૦ „ વીરસુત મહેતા	મામરોળ	૧૫ „ મી. મથૈક	આવનગર
૨૫ „ શંકરલાલ રતિલાલ	આવનગર	૫ શ્રી. ચંદુલાલ પાઠક	ચલાળા
૫ „ રસિલાખ્દેન વિષ્ણુભાઈ	„	૧૦ „ પ્રનાપરાય યાત્રિક	મુંબઈ
૧૦ „ ગુલાબસિંહભાઈ	જામનગર	૧૦ „ નારજીભાઈ પટેલ	સોરો
૧૦ „ મનુભાઈ ભટ્ટ	રામપોરવા	૨૫ „ વસુભતિખ્દેન અવેરી	અમદાવાદ
૫ „ જ્યન્તિલાલ ડામરભાઈ	કલકત્તા	૧૦ „ હરલાલ ભટ્ટ	„
૧૦ „ ગંગારામ બહેચરદાસ	કચ્છ	૧૨૫ શેઠ નાનાલાલ કાળિદાસ	રેગુન
૫ „ ધીરજલાલ નારજીભાઈ	વટવાજી	૧૦૧ શ્રી. હીરાલાલ અમૃતલાલ ચાહક મુંબઈ	„
	ચહેર	૨૫ „ ગોવિંદરામ દાકર	અમદાવાદ
૧૦ „ મોહનલાલ દેશવલાલ જૂતા ચાજીવા		૫ „ C. M. પટેલની કાં.	„
૧૫ મી. નામશે	મુંબઈ	૧૦ „ નટવરલાલ બની	„
૫ શ્રી. ચંકરભાઈ નારજીભાઈ	મહુવા	નાથોં ગોકલવાનું રમણ:-	
૫ „ લીલાવતી કેશવલાલ ચાહક	આવનગર	મંત્રીઓ,	
૧૦ „ શાન્તાખ્દેન ખાંડવાળા	અમદાવાદ	શ્રી. ગિજુભાઈ સન્માન સમિતિ	
૫ „ મણિખ્દેન ત્રિવેદી	„	સારદામંદિર, અમદાવાદ.	
૧૦ „ મયાચંકર વામચાનજી	નરીવાદ		

શ્રી નારાયણ પ્રિ. પ્રસ અમદાવાદ.

તમે કદી

ની ફિલ્મો
વાપરી છે?
ના!

તો આજે જ એક વાપરી ખા-
તરી કરો, તેની ૨૮^૦ શાઈનર
(૪૪૦૦ H. & D.) અલ્ટ્રા-
ફાસ્ટ અને પેન્ક્રોમેટિક ફિ-
લ્મની. આઈસનાલેન્સની મા-
ફક એના પછી હરીફ નથી.

આઈસનાલેન્સ તો આજે જ મુનિખમાં યર્ષ પડ્યા છે. યુ-
ક્રાફ્ટ અને જનાલ્ટમાં સર્વોત્તમ છતાં ધીમતમાં ફિલ્મન એમે
અંક કાઢ્ય છે. એ જ રીતે આઈસની ફિલ્મો આજે સિઆઈ, ધી
મરી અને એમેન્યુયરોમાં દિનપ્રતિદિન પ્રશંસા પામતી
એની ૨૮^૦ શાઈનર (૪૪૦૦ H. & D.) ફાસ્ટ અલ્ટ્રા
પેન્ક્રોમેટિક ફિલ્મ તેના ગુણધર્મોમાં સર્વોત્તમ, છતાં
ધીમતમાં જાણમાં મળતી. બીજી ફિલ્મોના આવેજ મજે
ફેટોચાફીનો સામાન વેચનારાં અથવા વેપારીઓને
મળશે અથવા નીચે ખતાવેલ સ્થળોથી મળે છે. અરીદ

અંડર દત્ત

એન્ડ કંપની લિમિટેડ

એમ્બ્રી હાઉસ - પીરાન/શાહ મહેલા રોડ, માર; ૫, રિટ્ઝન હાઉસ; કેલકાઉની બેચર્મ; કાંત્રી મેન્શન - માઉ